ISTORIJA CIVILIZACIJE

Glavni i odgovorni urednik
Miličko Mijović

Vil Djurant

ISTORIJA CIVILIZACIJE

NARODNA KNjIGA
ALFA 1995.

Naslov orignala /Njill Durant/ /Our oriental heritage/

SADRŽAJ

- U v o d

STVARANjE CIVILIZACIJE

"Želim da znam kakvi su bili koraci kojim suljudi iz varvarstva prešli u civilizaciju."
-Volter .

I PREDUSLOVI CIVILIZACIJE

Definicija- Geološki uslovi - Ekonomski - Rasni - Psihološki uzroci raspada civilizacija

Civilizacija je društveni poredak kojim se unapređuje stvaranje kulture. Nju sačinjavaju četiri elementa : ekonomska obezbeđenost, politička organizacija, moralne tradicije i kontinuitet znanja i umetnosti. Ona počinje tamo gde haos i nesigurnost završavaju. Jer, kada se strah savlada, radoznalost i konstruktivnost su slobodni, i čovek po prirodnom impulsu ide ka razumevanju i ulepšavanju života.Postoje određeni faktori koji uslovljavaju civilizaciju i oni mogu da je podstiču ili ometaju. Civilizacija je interludij između dva ledena doba : u bilo koje vreme bujica glacijacije može opet da nastupi i prekrije ljudska dela ledom i kamenom, a život svede na neki mali deo zemljine kugle. Ili se može desiti da demon zemljotresa, u čijem odsustvu gradimo naše gradove, slegne ramenima i ravnodušno nas proguta.Drugo - geografski uslovi. Vrućina žarkog pojasa i bezbrojni paraziti koji ga pustoše predstavljaju neprijatelje civilizacije; letargija i bolest, i prerano sazrevanje i propadanje, skreću energiju sa onih sporednih životnih stvari koje čine civilizaciju, i apsorbuju je u borbi protiv gladi i brizi za reprodukciju; ništa ne preostaje za igru umetnosti i duha. Kiša je neophodna; jer voda je sredstvo za život, važnije i od svetlosti sunca; neshvatljivi hir elemenata može da isuši i na propast osudi regione koji su zahvaljujući dobroj upravi i proizvodnji bili na vrhuncu moći (kao Niniva ili Vavilon), ili pak da ubrza razvoj moći i bogatstva gradova udaljenih od glavne linije transporta i komunikacija, poput gradova VelikeBritanije ili Pjuxet Saunda (zaliv na Pacifiku u kom se nalazi Sietl). Ako je zemlja plodna ili bogata rudama, ako reke omogućavaju lak put robne razmene, ako je obala razuđena i ima prirodne luke za trgovačku flotu, i ako se, pre svega, država nalazi na značajnom putu svetske trgovine, kao Atina ili Kartagina, Firenca ili Venecija - onda geografija pogoduje civilizaciji i jača je, mada nikada ne može da je stvara.Ekonomski uslovi su još važniji. Jedan narod može da ima uređene institucije, visok moralni kodeks, pa čak i dar zaneke niže oblike umetnosti, kao američki Indijanci; a ipak,

ako ostane u lovačkom stadijumu, ako mu egzistencija zavisi od nesigurne sreće u lovu, on nikada neće moći da u potpunosti pređe iz varvarstva u civilizaciju. Nomadski soj poput arapskih beduina, može da bude izuzetno inteligentan i snažan, može da manifestuje uzvišene karakterne osobine kao što su hrabrost, velikodušnost i plemenitost; ali, bez onog jednostavnog /sineljua non/ kulture, kontinuiteta ishrane, njegova inteligencija će se rasipati na opasnosti lova i trgovačke varke, pa ništa neće ostati za čipke i ukrase, pozdravljanje i lepo ponašanje, umetnost i konfor, koji su za civilizaciju karakteristični. Prvi oblik kulture je agrikultura - poljoprivreda. Čovek nalazi i vremena i razloga da se civilizuje onda kada se naseli da bi obrađivao zemlju i ostavljao zalihe za nesigurne dane koji dolaze. U okviru tog malog kruga sigurnosti - pouzdanog snabdevanja vodom i hranom - on gradi svoje kolibe, hramove i škole; pronalazi alatke za proizvodnju i pripitomljava psa, magarca, svinju i, napokon i sebe samog. On uči da radi redovno i sistematično, obezbeđuje duži život, i potpunije nego ranije, prenosi mentalno i moralno nasleđe svoga roda.Kultura u svom pojmu uključuje agrikulturu, a civilizacija uključuje grad. U jednom aspektu, civilizacija je običaj uljudnosti (engl. /civility/ što potiče od lat. /civilis/, tj. građanski, uljudan, prim.prev.); a uljudnost je uglađenost za koju su građani, koji su stvorili tu reč, smatrali mogućom jedino u gradu (/civitas/). Jer u gradu su sakupljeni, bilo to pravedno ili ne, i bogatstvo i pamet koji su proizvedeni na selu; u gradu pronalasci i proizvodnja uvećavaju konfor, raskoš i slobodno vreme; u gradu se trgovci sastaju i razmenjuju robu i ideje; u tom unakrsnom oplođavanju umova na trgovačkim raskrsnicama, inteligencija se pojačava i usmerava na kreativnu moć. U gradu su neki ljudi izuzeti od pravljenja materijalnih stvari i oni proizvode nauku i filozofiju, književnost i umetnost. Civilizacija počinje u seljačkoj kolibi, ali tek u gradovima počinje njen procvat.Ne postoje rasni preduslovi za civilizaciju. Ona se može javiti na bilo kom kontinentu i u bilo kojoj boji : u Pekinu ili Delhiju, u Memfisu ili Vavilonu, u Raveni ili Londonu, u Peruu ili na Jukatanu. Nije velika rasa ta koja stvara civilizaciju, već velika civilizacija stvara narod; okolnosti geografske i ekonomske stvaraju kulturu, a kultura stvara određeni tip. Englez ne stvara britansku civilizaciju, već ona stvara njega; ako je on nosi sa sobom kud god da krene i oblači se za večeru u Timbuktuu, on tu ne stvara svoju civilizaciju iznova, već čak i tamo priznaje da ona vlada njegovom dušom. U sličnim materijalnim uslovima i neka druga rasa stvorila bi slične rezultate; Japan u dvadesetom veku reprodukuje istoriju Engleske u devetnaestom. Civilizacija je povezana sa rasom samo u tom smislu što joj prethodi postepeno međusobno povezivanje različitih rodova i njihova postepena asimilacija u relativno homogen narod. Ovi fizički i biološki uslovi su jedini preduslovi za civilizaciju; oni je ne sačinjavaju, niti je stvaraju. Suptilni psihološki faktori moraju da uđu u igru. Mora da postoji politički poredak, pa makar se on graničio sa haosom kao u renesansnoj Firenci ili Rimu. Uopšte uzev, ljudima je potrebno da osećaju da na svakom koraku ne moraju da očekuju smrt ili poreze. Mora da postoji nekakvo jedinstvo jezika koje će služiti kao sredstvo razmene ideja. Kroz crkvu, ili porodicu, ili školu, ili na neki drugi način, mora da postoji jedan ujedinjujući moralni kodeks, neka pravila životne igre koja priznaju čak i oni koji ih krše, i koja ponašanju daju neki red i pravilnost, neki smer i podsticaj. Možda takođe treba da postoji neko jedinstvo osnovnog verovanja, neke vere, religiozne ili utopijske, koje podiže moralnost od proračunatosti ka ljubavi i odanosti, i životu daje plemenitosti značaj uprkos našoj smrtnosti t.j. kratkoći života. I, konačno, mora da postoji obrazovanje - neki metod, ma koliko primitivan, radi prenošenja kulture. Bilo kroz oponašanje, inicijaciju ili podučavanje, bilo preko majke ili oca, učitelja ili

sveštenika, tradicije i nasleđa plemena - njegov jezik i znanje, moralna načela i ponašanje, njegova tehnologija i umetnosti - moraju da se predaju mladima, kao onaj pravi instrument pomoću kojeg se oni od životinja pretvaraju u ljude.Nestanak ovih uslova - ponekad čak samo jednog od njih - može da uništi civilizaciju. Geološka kataklizma ili velika klimatska promena; nesavladiva epidemija, kao ona koja je zbrisala polovinu stanovnika Rimske Imperije pod Antoninom, ili crna smrt koja je doprinela kraju Feudalnog doba; iscrpljivanje zemljišta, ili uništavanje poljoprivrede kroz eksploataciju sela od strane grada, što uzrokuje neopravdanu zavisnost od snabdevanja hranom iz inostranstva; nedostatak prirodnih resursa, bilo goriva, bilo sirovina; promena u trgovačkim putevima, koja neku naciju ostavlja daleko od glavne saobraćajnice svetske trgovine; duhovno ili moralno propadanje uzrokovano iskušenjima, podstrecima i dodirima urbanog života, kao i slomom tradicionalnih izvora društvene discipline i nesposobnosti da se oni zamene; slabljenje loze (roda) zbog razuzdanog seksualnog života, ili zbog epikurejske, pesimističke ili kvijetističke filozofije; propast vođstva zbog neplodnosti sposobnih, i relativno malih porodica koje bi mogle najpotpunije da zaveštaju kulturnu baštinu svoga roda; patološko zgrtanje bogatstva koje je izazivalo klasne ratove, razorne revolucije, i finansijsko iscrpljivanje : to su neki od načina na koji neka civilizacija može da odumre. Jer civilizacija nije nešto urođeno i neuništivo; nju mora svako pokolenje da stiče iznova, i bilo kakav ozbiljan prekid u njenom finansiranju ili njenom prenošenju može da je dovede dokraja. Čovek se razlkuje od životinje jedino po obrazovanju, koje se može definisati kao metod prenošenja civilizacije.Civilizacije su generacije duha ljudskog roda. Kao što su porodični odgoj, a zatim i pisanje, povezali generacije, predajući mladima znanja onih koji umiru, tako štampa i trgovina i hiljade načina za komunikaciju mogu da povežu civilizacije i da za buduće kulture očuvaju sve ono što je za njih vredno u našoj vlastitoj kulturi. I zato, sakupimo našu baštinu pre nego što umremo i ponudimo je svojoj deci.

II EKONOMSKI ELEMENTI CIVILIZACIJE

U jednom važnom smislu "divljak" je takođe civilizovan, jer on deci brižljivo prenosi nasleđe svoga plemena - onaj skup ekonomskih, političkih, duhovnih i moralnih običaja iinstitucija koje je ono razvilo u naporima da se održi i uživa život na zemlji. Naučni pristup tu nije moguć; jer, kada druga ljudska bića nazivamo "divljacima" ili "varvarima", mi možda neiskazujemo nikakvu objektivnu činjenicu, već samo snažnu naklonost prema sebi, i svoju plašljivost i nepoverenje pred drugačijim oblicima ponašanja. Nesumnjivo je da potcenjujemo te jednostavne ljude koji imaju mnogo čemu da nas poduče u pogledu gostoljublja i morala; ako nabrojimo osnove i sastavne delove civilizacije, ustanovićemo da su neodeveni narodi pronašli ili stigli do svih osim do jednog, a nama nisu ostavili ništa da dodamo osim ukrašavanja i pisanja. Možda su i oni nekada bili civilizovani, pa od toga odustali kao od neke besmislice.Moramo biti obazrivi u upotrebi izraza kao što su "divljak" ili"varvarin" kada govorimo o našim "savremenim precima". Bolje će biti da "primitivnim" nazivamo sva plemena koja prave malo ili nimalo zaliha za dane oskudice, plemena koja se malo ili nimalo ne koriste pisanjem. Za razliku od njih, civilizovani su pismeni ljudi koji stvaraju zalihe .

1. Od lova do zemljoradnje

Primitivna neštedljivost - Počeci stvaranja zaliha - Lov i ribolov - Stočarstvo - Pripitomljavanje životinja -Poljoprivreda - Hrana - Kuvanje – Kanibalizam

"Uzimanje tri obroka dnevno predstavlja veoma naprednu instituciju. Divljaci se ili prežderavaju ili gladuju." Kod divljijih plemena među američkim Indijancima čuvanje hrane za naredni dan smatra se nedoličnim i karakterističnim za slabiće. Urođenici Australije nisu sposobni ni za kakav rad čija kompenzacija nije neposredna; svaki Hotentot je plemić dokolice; a kod afričkih Bušmana uvek je "ili gozba ili glad." Ima neke nemušte mudrosti u ovoj neštedljivosti, kao i umnogim oblicima "divljaštva". Onog trena kada čovek počinje da razmišlja o sutrašnjici, on prelazi iz rajskog vrta u dolinu briga. Bleda boja zabrinutosti se spušta na njega, pojačava se pohlepa, nastaje svojina, a dobro raspoloženje "bezbrižnog" urođenika iščezava. Američki crnci danas prolaze kroz ovu tranziciju. "O čemu razmišljaš ?" upitao je Piri svog eskimskog vodiča. "Ja ne moram da razmišljam," glasio je odgovor, "Imam mesa u izobilju." Ne razmišljati osim ako ne moramo - mnogo ima da se kaže o ovome kao sažimanju mudrosti.Pa ipak, u ovoj bezbrižnosti je bilo teškoća, a ona bića koja su je prerasla došla su u posed značajne prednosti u borbi zaopstanak. Pas koji je zakopao kosku koju čak ni njegov pseći apetit nije mogao da savlada, veverica koja je sakupila lešnike za kasniju gozbu, pčele koje su napunile saće medom, mravi koji su ostavili zalihe za dane oskudice - spadaju među prve tvorce civilizacije. Upravo su ta bića, ili neka druga, slične umešnosti, naučila naše pretke veštini obezbeđivanja za naredne dane tako što su odvajala od trenutnog viška, ili se pripremala za zimu u letnje vreme izobilja.Sa kakvom su samo veštinom ti pretci, iz zemlje i iz mora iščeprkali hranu koja je bila osnova njihovih jednostavnih društava ! Oni su golim rukama vadili jestive stvari iz zemlje; podražavali su ili koristili kanxe ili kljove životinja i oblikovali oruđa od slonovače, kostiju ili kamena; pravili su mreže i zamke i omče od rogozi ili vlakna, i smislili razna lukavstva za ribolov i lov. Polinežani su imali mreže duge hiljadu lakata kojima je moglo da rukuje tek stotinu ljudi. Na taj način ekonomska obezbeđenost je rasla naporedo sa političkom organizacijom, a združena potraga za hranom doprinela je stvaranju države. Ribar naroda Tlingit (naAljasci) stavljao je na glavu kapu koja je izgledala kao glava foke, skrivao se između stena i glasom podražavao foku; fokesu mu prilazile, a on ih je probadao kopljem, čiste savesti primitivnog ratnika. Mnogi narodi su bacali opojna sredstva u potoke da bi omamili ribe koje su tako postajale lak plen za ribare. Tahićani su, na primer, u vodu ubacivali opojnu smešu pripravljenu od oraha /huteo/ i biljke /hora/. Riba je opijena tom smešom bezbrižno plivala po površini, a ribari su je hvatali kako su hteli. Australijski domoroci su, plivajući pod vodom i dišući na trsku, hvatali patke za noge i povlačili ih pod površinu i držali ih tamo dok se ne smire. Tarahumarasi su lovili ptice tako što su nizali semenke na čvrsta vlakna upola zakopana u zemlju; ptice bi pojele semenke, a Tarahumarasi bi pojeli ptice.Lov je danas za većinu ljudi zabava, čija se privlačnost izgleda zasniva na nekom mističnom, u krvi nataloženom,

sećanju, na davna vremena kada je za lovca i za lovljenog to bila stvar života i smrti. Jer, lov nije bio samo potraga za hranom, već je to bio rat za sigurnost i prevlast, rat pored kojeg su svi ratovi zabeležene istorije samo slabašna buka. U xungli se čovek još uvek bori za svoj život, jer mada jedva da i postoji životinja koja će ga napasti osim ako nije u očajničkoj potrazi za hranom ili gonjena i saterana u tesnac, ipak hrane nema uvek za sve, a ponekad je jedino ratniku, ili roditelju ratnika, dopušteno da jede. U muzejima vidimo ostatke toga rata među vrstama, u obliku noževa, toljaga, kopalja, strela, lasa, bolasa, mamaca, zamki, bumeranga i praćki pomoću kojih su primitivni ljudi osvajali zemlju i pripremali se da nezahvalnom potomstvu prenesu dar sigurnosti od svake životinje izuzimajući čoveka. Čak i danas, posle svih tih ratova eliminacije po zemlji se kreću tolike brojne populacije! Ponekad, u toku šetnje po šumi, čovek je zapanjen mnoštvom jezika koji se tu govore, milijardama vrsta insekata, reptila, mesoždera i ptica; oseća se da je čovek uljez na tom prenaseljenom mestu, da je objekat sve opšte groze i beskrajnog neprijateljstva. Možda će jednoga dana, ovi brbljavi četvoronošci, ove umiljate stonoge, ti umilni bacili, prožderati čoveka i sva njegova dela, i osloboditi planetu od tog pljačkaškog dvonošca, od sveg misterioznog i neprirodno goružja, od tih neodgovornih nogu !Lov i ribolov nisu bili faze u ekonomskom razvoju, već oblici delatnosti čija je sudbina bila da se zahvaljujući njima preživi i dospe do najviših formi civilizacije. Nekada središteživota, oni još uvek predstavljaju njegove skrivene temelje; iza naše književnosti i filozofije, rituala i umetnosti, stoje snažni mesari klanične industrije. Lov obavljamo preko posrednika nemajući hrabrosti za pošteno ubijanje na polju; ali nam se sećanja na lov očituju u živahnoj poteri za bilo čim što je slabo ili što beži, kao i u igrama naše dece - čak i samoj reči "igra" (reč "game" na engleskom znači igra, ali i lovina, plen - prim.prev.). U konačnoj analizi, civilizacija se zasniva na snabdevanju hranom. Katedrala i kapitol, muzej i koncertna dvorana, biblioteka i univerzitet predstavljaju fasadu; u pozadini su klanice.Živeti od lova nije bilo urođeno; da se čovek ograničio na to, on bi bio samo još jedan mesožder. Počeo je da biva human onda kada je iz nesigurnog lova razvio veću sigurnsot i kontinuitet pastirskog života. Jer, time su stvorene koristi od velikog značaja: pripitomljavanje životinja, uzgoj goveda i korišćenje mleka. Ne znamo kada i kako je pripitomljavanje počelo - verovatno onda kada su bespomoćni mladunci ubijenih životinja bili pošteđeni i doneseni u prebivalište kao igračkeza decu. Ljudi su i dalje jeli životinju, ali ne baš odmah; ona je služila kao tegleća marva, ali je bezmalo demokratski primljena u ljudsko društvo; postala mu je drug i sa njim formirala zajednicu rada i prebivališta. Čudo reprodukcije je dovedeno pod kontrolu, a dve zarobljene životinje su se razmnožile u stado. Životinjsko mleko je oslobodilo ženu produženog dojenja, smanjilo smrtnost dece i obezbedilo novu i pouzdanu hranu. Stanovništvo se uvećavalo, život je postajao stabilniji i uredniji, a nadmoć tog plašljivog "skorojevića", čoveka, postala je sigurnija na zemljinoj kugli.U međuvremenu žena je ostvarivala najveće ekonomsko otkriće -darežljivost zemlje. Dok je muškarac lovio, ona je oko šatora ili kolibe vadila sve što joj je pri ruci, na tlu, bilo jestivo. U Australiji se podrazumevalo da dok je muškarac odsutan u lovu, žena iskopava korenje, bere voće i orahe sa drveća, i sakuplja med, pečurke, semenke i samonikle žitarice. Čak i danas, kod nekih australijskih plemena, žitarice koje spontano rastu iz zemlje žanju se bez ikakvih pokušaja da se izdvoji i poseje seme. Indijanci iz doline reke Sakramento nikada nisu ni izašli iz tog stadijuma. Nikada nećemo otkriti kada je čovek prvi put primetio funkciju semena i sa sakupljanja prešao na sejanje. Takvi počeci su istorijske misterije o kojima možemo da razmišljamo i nagađamo, ali pouzdana saznanja nemamo.

Moguće je da su, kada su ljudi počeli da sakupljaju nezasejana zrna, semenke padale usput između polja i prebivališta i konačno nagovestila veliku tajnu razvitka. Ljudi plemena Juang bacali su semenke zajedno u zemlju, prepuštajući im da sebi nađu put gore. Domoroci naBorneu su, krećući se po poljima, stavljali seme u rupe koje su pravili zašiljenim štapom. Najprostija poznata obrada zemlje je pomoću ovog štapa ili "kopača". Na Madagaskaru, pre pedeset godina, putnik je još uvek mogao da vidi žene naoružane zašiljenim štapovima, kako stoje u vrsti poput vojnika, a zatim, na znak, pobodu štapove u tlo, prevrnu zemlju, ubace seme, utabaju zemlju, pa prelaze na sledeću brazdu. Druga faza u složenosti bilo je obrađivanje motikom: na štap za kopanje stavljen je šiljak od kosti i jedan poprečni komad koji je primao pritisak noge. Kada su španski osvajači stigli u Meksiko, ustanovili su da Asteki ne znaju ni za kakvo oruđe za obradu zemlje osim za motiku. Sa pripitomljavanjem životinja I kovanjem metala, bila je omogućena upotreba težih oruđa; motika je bila povećana na plug, a dublje prevrtanje zemlje je otkrilo bogatstvo u zemlji koje je izmenilo celokupan razvoj čoveka. Divlje biljke su bile pripitomljene, razvile su se nove sorte, a stare su poboljšane.Konačno, priroda je naučila čoveka umeću spremanja zaliha, vrlini razboritosti,5 pojmu vremena. Posmatrajući detliće kako skladište žir u stablima i pčele kako skladište med u košnicama, čovek je - možda posle milenijuma neštedljivog divljaštva - shvatio značaj ostavljanja hrane za budućnost. Pronašao je načine da sačuva meso pomoću dimljenja, usoljavanja, zamrzavanja; što je još bolje, sagradio je ambare osigurane od kiše i vlage, gamadi i lopova, i sakupljao hranu u njima za mesece oskudice. Polako je postalo očigledno da se zemljoradnjom može obezbediti bolje i ravnomernije snabdevanje hranom nego lovom. Sa tom spoznajom čovek je napravio jedan od tri koraka koji su od životinje vodili ka civilizaciji - a to su govor, zemljoradnja i pisanje.Nije za pretpostaviti da je čovek odjednom prešao sa lova na zemljoradnju. Mnoga plemena su, poput američkih Indijanaca ostala stalno primirena u toj tranziciji - muškarci posvećeni lovu, a žene obrađivanju zemlje. Ne samo što je promena po svoj prilici bila postepena, već nikada nije ni bila potpuna.Čovek je starom načinu prosto dodao nov način obezbeđivanja hrane; i najvećim delom kroz svoju istoriju on je više voleo staru hranu nego novu. Zamišljamo primitivnog čoveka kako eksperimentiše sa hiljadama proizvoda koje zemlja daje, da bi ustanovio, umnogome na štetu svoje lične udobnosti, koji od njih može da se jede bezbedno; zatim, kako ih sve više i više meša sa voćem i koštunjavim plodovima, meso i ribu na koje je bio naviknut, ali uvek čezne za plenom lova. Primitivni narodi imaju pohlepnu sklonost prema mesu, čak i ako uglavnom žive na žitaricama, povrću i mleku. Ako naiđu na leš nedavno uginule životinje, ishod će verovatno biti veliko pirovanje. Vrlo često, vreme se uopšte ne gubi na kuvanje; plen se jede sirov, onoliko brzo koliko dobrim zubima može da se rastrgne i proždere; uskoro ne ostaje ništa osim kostiju. Poznato je da se čitava plemena po nedelju dana časte kitom koga je more izbacilo na obalu. Mada stanovnici Ognjene Zemlje umeju da kuvaju, oni više vole da jedu sirovo meso. Kada ulove ribu oni je ubiju tako što je ugrizu iza škrga, a onda je pojedu od glave do repa bez ikakvog daljeg rituala. Nesigurnost u snabdevanju hranom učinila je da ovi primitivni ljudi bukvalno jedu skoro sve: rakove, morske ježeve, žabe, puževe, miševe, pacove, pauke, gliste, škorpije, moljce, stonoge, skakavce, gusenice, guštere, zmije, boe (udave), pse, korenje, vaške, insekte, larve, jaja reptila i ptica - nema tu ničega što bar negde nije bilo poslastica, ili čak glavno jelo u jelovniku primitivnih ljudi. Neka plemena su izvanredni stručnjaci za lov na mrave; druga suše insekte na suncu, pa ih onda ostavljaju za neku gozbu; drugi skupljaju vaške jedni drugima iz kose, pa ih jedu sa

užitkom; ako može da se sakupi veliki broj vaši da bi se napravila aromatična čorba, njih sa uzvicima radosti gutaju kao neprijatelje ljudskog roda. Jelovnik nižih lovačkih plemena jedva da se razlikuje od jelovnika viših vrsta čovekolikih majmuna. Otkriće vatre je ograničilo ovu opštu proždrljivost i sa zemljoradnjom pomoglo da se čovek oslobodi lova. Kuvanjem se razlagala celuloza i skrob hiljade biljaka inače nesvarljivih u presnom stanju, a čovek se sve više i više okretao žitaricama i povrću kao glavnom osloncu. U isto vreme, kuvanje je, umekšavanjem tvrdih namirnica, smanjilo potrebu za žvakanjem, čime je počelo ono propadanje zuba koje spada u obeležja civilizacije.Svim tim raznolikim predmetima ishrane koje smo nabrojali, čovek je dodao najveću od svih poslastica - svog bližnjeg. Kanibalizam je u jedno vreme bio praktično sveopšta pojava. Na nju se nailazi kod skoro svih primitivnih plemena, a među takve spadaju, čak i kasniji narodi kao što su Irci, Iberijci, Pikti i Danci iz jedanestog veka. U Gornjem Kongu, živi muškarci, žene i deca su slobodno kupovani i prodavani kao hrana. Na ostrvu Nova Britanija ljudsko meso se prodavalo u prodavnicama kao što se meso stoke kod nas prodaje u mesarama. A na nekim Solomonskim Ostrvima, ljudske žrtve, pre svega žene, tovljene su kao prasići za gozbu. Stanovnici Ognjene Zemlje cenili su žene više nego pse, zato što, po njihovim rečima, "psi imaju ukus kao vidra." Na Tahitiju je neki stari polinezijski poglavica objašnjavao svoju ishranu Pjeru Lotiju : "Kada se ispeče, beli čovek ima ukus kao zrela banana." Međutim, Fixijanci su se žalili da je meso belaca suviše slano i žilavo, a da je meso evropskog mornara bilo jedva moguće jesti; meso Polinežanina je bilo ukusnije. Koji je bio uzrok ovakvog običaja ? Nije sigurno da se on pojavio, kako se ranije pretpostavljalo, zbog pomanjkanja druge hrane; ako i jeste, jednom formirana sklonost je naxivela nestašicu druge hrane i postala snažna i osobita sklonost. Svugde je među primitivnim narodima krv smatrana kao poslastica - nikada kao nešto užasavajuće. Čak i primitivni vegetarijanci je sa užitkom konzumiraju. Ljudsku krv redovno piju plemena koja su inače dobrodušna i plemenita; ponekad kao lek, ponekad kao obred ili običaj, često u verovanju da će onom ko je pije ona dati životnu snagu žrtve. Niko nije osećao nikakav stid što više voli ljudsko meso; izgleda da primitivni čovek nije uviđao nikakvu moralnu distinkciju između hranjenja ljudskim i hranjenja životinjskim mesom. U Melaneziji je visoko rastao društveni ugled poglavici koji je mogao da časti svoje prijatelje obrokom od pečenog ljudskog mesa. "Kada ubijem neprijatelja," objašnjavao je jedan brazilski filozof-poglavica, "sigurno je bolje pojesti ga nego ga ostaviti da propadne ... Nije najgore biti pojeden, već poginuti. Ako me ubiju sasvim je svejedno da li me moj neprijatelj pojede ili ne. Ali, ne mogu da zamislim ni jednu divljač koja bi imala bolji ukus od njega... Vi belci ste stvarno previše gadljivi." Taj običaj je bez sumnje imao izvesne društvene prednosti. On je anticipirao Sviftov sarkastični predlog za korišćenje viška dece, a starima je davao priliku da umru korisnom smrću. Postoji tačka gledišta po kojoj je pogreb nepotrebna rasipnost. Montenju je više varvarski izgledalo mučiti čoveka do smrti pod maskom pobožnosti, što je bio običaj u njegovo doba, nego ga ispeći i pojesti posle smrti. Jedni kod drugih moramo poštovati pogrešna shvatanja .

2. Temeji industrije

Vatra - Primitivna oruđa - Pletenje i grnčarija - Građevinarstvo i prevoz - Trgovina i finansije

Ako je čovek počeo sa govorom, a civilizacija sa poljoprivredom, industrija je počela sa vatrom. Nju čovek nije pronašao; verovatno je priroda proizvela to čudo trenjem lišća ili grančica, udarom munje ili slučajnim spojem hemijskih supstanci; čovek je prosto pokazao duh ekonomičnosti da podražava prirodu i korisno je upotrebi. Našao je hiljade primena za to čudo. Možda se najpre njime poslužio kao bakljom da bi pobedio svog strašnog neprijatelja, mrak. Onda je vatru koristio radi toplote, pa se slobodnije kretao iz rodnih tropskih predela ka manje neplodnim zonama, postepeno sve više čineći celu planetu ljudskim staništem. Zatim ju je primenio na metale, koje je omekšavao, kalio i kombinovao u oblike jače i gipkije od oblika u kojima su oni bili dospeli u njegove ruke. Vatra je bila tako blagotvorna i neobična, da je zauvek ostala čudo za primitivnog čoveka, dostojna da se poštuje kao božanstvo. On joj je priređivao bezbrojne obrede odanosti i učinio je središtem ili žižom (/focus/ na latinskom znači ognjište) svoga života i doma. Brižljivo ju je nosio sa sobom, s jednog mesta na drugo, u svojim lutanjima, i nije dozvoljavao da se ugasi. Čak su Rimljani smrću kažnjavali nepažljivu vestalku koja je dopustila da se sveta vatra ugasi.U međuvremenu, usred lova, stočarenja i zemljoradnje, pronalazački duh je bio živ, a primitivni um se mučio da napravi mehaničke sprave radi rešavanja ekonomskih problema života. Isprva je čovek bio očito zadovoljan prihvatanjem onoga što mu je priroda nudila - plodove zemlje kao hranu, kožu i krzno životinja kao odeću, pećine na padinama brda kao prebivališta. Onda je, "možda" (jer, najveći deo istorije je nagađanje, a ostalo je predrasuda), podražavao oruđa i spretnost životinja: video je kako majmun baca kamenje i voće na neprijatelje, ili kako kamenom razbija orahe i školjke. Video je dabra kako gradi branu, ptice kako prave gnezda i kućice, šimpanze kako podižu nešto nalik na kolibu. Divio se snazi njihovih kanxi, zuba, kljova i rogova i čvrstini njihove kože. I dao se na posao da izradi alatke i oruđa koja bi ličila na ova i bila im ravna. Čovek je, kako je rekao Franklin, životinja koja koristi alat, ali je i ovo, kao i druge razlike kojima se toliko dičimo, samo razlika u stepenu.Mnoge alatke su ležale skrivene u biljnom svetu koji je okruživao primitivnog čoveka. Od bambusa je pravio drške, noževe, igle i boce; od grana je pravio mašice, klešta i mengele; od kore drveta i vlakana pleo je konopce i na hiljade vrsta odeće. Najvažnije od svega, on je sebi napravio štap. Bio je to skroman pronalazak, ali su mu upotrebe bile tako raznovrsne da ga je čovek oduvek smatrao simbolom snage i moći, počev od čarobnog štapića iz bajki i pastirskog štapa, do Mojsijevog ili Aronovog štapa, palice od slonovače rimskog konzula, kuke (/lituus/), /augura/ (sveštenika-proroka) i žezla sudije ili kralja. U zemljoradnji je štap postao motika; u ratu se pretvarao u kratko ili dugo koplje, mač ili bajonet. Isto tako, čovek je koristio rudno bogatstvo i oblikovao kamenje u zbirku oružja i oruđa: čekiće, nakovnje, kotliće, strugače, vrhove strela, testere, blanjalice, klinove, poluge, sekire i bušilice. Iz predmeta životinjskog sveta pravio je kutlače, kašike, vaze, krčage, tanjire, šolje, brijače i kuke od morskih školjki, a čvrste ili meke alate od rogovlja ili slonovače, zuba i kostiju, dlake i kože životinja. Većina tih oblikovanih predmeta je imala ručke od drveta, spojene na vešte

načine, povezane pletenicom od vlakana ili konopom od životinjske tetive, a povremeno slepljene neobičnim smešama od krvi. Dovitljivost primitivnog čoveka je verovatno bila jednaka - a možda i nadmašivala - dovitljivost modernog čoveka. Mi se od njih razlikujemo po društvenoj akumulaciji znanja, materijalima i alatkama, pre nego po dubokoj superiornosti uma. Odista, primitivni ljudi uživaju da svojim inventivnim duhom savladavaju problematične situacije. Među Eskimima je omiljena zabava bila da odu na neko tegobno i pusto mesto i da se tamo međusobno nadmeću u smišljanju načina za rešavanje životnih teškoća, jednostavno, bez ikakve opreme.Ova primitivna veština se naročito manifestovala u umeću tkanja. I ovde je životinja čoveku pokazala put. Paukova mreža, ptičje gnezdo, ukrštanje i tekstura vlakana i lišća u prirodnom vezu šume, dali su primer tako očit, da je sasvim verovatno da je tkanje bila jedna od najranijih umetnosti ljudskog roda. Kora drveta, lišće i vlakna trave bili su utkani u odeću, tepihe i tapiserije, ponekad tako izvaredno lepe da im ni danas nema premca, čak i uz sve savremene mašine. Aleutskim ženama se dešava da utroše čitavu godinu na pletenje jedne haljine. Ćebadi odeća koju prave severno-američki Indijanci bili su bogato ukrašeni obrubima i vezom od dlaka i niti tetiva obojenih sjajnim bojama od soka od jagoda; "te boje su tako žive", kaže otac Teodut, "da se ni izdaleka ne mogu uporediti sa našim." opet je umetnost počela tamo gde je priroda odustala; kosti ptica i riba, i tanki izdanci bambusa, glačani su u igle, a tetive životinja su izvlačene u niti dovoljno tanke da mogu da prođu kroz ušicu najfinije današnje igle. Kora drveta je udaranjem pretvarana u rogozine i sukna, koža je sušena za pravljenje odeće i obuće, vlakna su uvrtana u najjači konac, a od savitljivih grana i obojenih vlakana plele su se korpe lepše od bilo kojih modernih tvorevina. Srodna pletenju korpi, a možda i nastala iz njega, bila je veština grnčarstva. Glina kojom je korpa obložena da bi se sprečilo da korpa ne izgori, stvrdnula se i stvorila nesagorivu ljusku koja je zadržala svoj oblik kada je korpa bila izvađena; to je "možda bila" prva faza u razvoju koji će kulminirati u savršenom kineskom porcelanu. Ili su možda neki komadi gline, ispečeni i stvrdnuti na suncu, nagovestili keramičarsku umetnost; samo jedan korak odatle bio je zamenjivanje sunca vatrom i pravljenje od zemlje bezbrojnihoblika posuda za svakovrsnu upotrebu - za kuvanje, skladištenje i prevoz i na kraju za uživanje u raskoši i za ukrašavanje. Šare utisnute noktom ili alatkom na vlažnoj glini spadaju u prve oblike umetnosti, a možda i u početke pisanja.Od gline osušene na suncu, primitivna plemena su pravila opeke i ćerpič i stanovala, da tako kažemo, u grnčariji. Ali to je bila kasna faza graditeljske umetnosti, kojom se koliba od blata "divljaka", u lancu neprekidnog razvitka, povezivala sa briljantnim keramičkim pločicama u Ninivi i Vavilonu. Neki primitivni narodi, kao Vedah na Cejlonu, nisu uopšte imali staništa, i zadovoljavali su se zemljom i nebom. Neki drugi, kao Tasmanci, spavali su u šupljim stablima. Urođenici na Novom Južnom Velsu živeli su u pećinama. Drugi, kao na primer, Bušmani, tu i tamo su od grana pravili zaklone od vetra, ili ređe, pobijali zašiljene motke u zemlju čije su vrhove prekrivali mahovinom i grančicama. Iz takvih zaklona od vetra, kada su dodate stranice, razvila se koliba, na koju se nailazi kod urođenika Australije u skoro svim njenim fazama od male kolibe od grana, trave i zemlje dovoljne da zaklone dve ili triosobe, do velikih koliba koje mogu da prime trideset i više duša. Nomadski lovci ili stočari više su voleli šator koji su mogli da nose sa sobom kud god bi ih lov odveo. Viši tip primitivnih naroda, kao što su američki Indijanci, u gradnji su koristili drvo. Na primer, Irokezi su od drveta sa kojeg nije bila skinuta kora, podizali prostrane građevine po petstostopa dugačke u kojima je moglo da se smesti mnogo porodica. Konačno, urođenici Okeanije pravili su prave kuće od pažljivo isečenih dasaka i

evolucija drvenog staništa je bila završena.Da bi stvorio sve bitne elemente ekonomske civilizacije, primitivnom čoveku je bio potreban razvoj samo još u tri oblasti, a to su: sredstva prevoza, metode trgovine i sredstva razmene. Nosač koji nosi tovar iz modernog aviona pokazuje najraniju i najkasniju fazu u istoriji transporta. U početku je, nema sumnje, čovek sam sebi bio tegleća marva, osim ako nije bio oženjen; do dana današnjeg, u većini slučajeva, u južnoj i istočnoj Aziji, čovek je i kola i mazga i sve. Onda je izumeo konopce, poluge i koturače. Pobedio je i natovario životinju; prve sanke je napravio onda kada je njegovo goveče po zemlji vuklo grane na koje su bile natovarene stvari;6 Pod sanke je stavljao balvane kao valjke; rezao je balvan poprečno i tako napravio jedan od najvećih pronalazaka - točak. Točkove je stavio pod sanke i napravio kolica. Druge balvane je povezivao kao splavove, ili ih izdubio i pravio kanue. A vodotokovi su postali najpogodniji putevi transporta. Po kopnu se isprva kretao besputnim poljima i brdima, zatim po stazama, i na kraju po drumovima. Proučavao je zvezde i vodio karavane preko planina i pustinja pronalazeći svoju maršutu na nebu. Smelo je veslao ili jedrio od ostrva do ostrva i konačno prelazio okeane da bi širio svoju skromnu kulturu sa kontinenta na kontinent. I tu su takođe glavni problemi bili rešeni pre nego što je počela pisana istorija.Pošto su ljudske veštine i prirodna bogatstva raznovrsno i nejednako raspoređeni, nekom narodu može biti omogućeno, zahvaljujući razvoju specifičnih talenata, ili blizini potrebnog materijala, da proizvodi određene predmete sa manje troškova nego njegovi susedi. On takve predmete proizvodi više nego što ih troši, pa višak nudi drugim narodima u zamenu za njihove proizvode; tako nastaje trgovina. Čibča Indijanci u Kolumbiji izvozili su kamenu so kojom je njihova teritorija obilovala, a za uzvrat dobijali žitarice koje nisu mogle da se gaje na njihovoj neplodnoj zemlji. Neka sela američkih Indijanaca su skoro potpuno bila orijentisana na pravljenje vrhova za strele, neka u Novoj Gvineji na pravljenje grnčarije, neka u Africi na kovački zanat, ili na izradu čamaca ili kopalja. Takva specijalizovana plemena ili sela ponekad su dobijala imena po svojim zanatima (Smit, tj. kovač, Fišer, tj. ribar, Poter, tj. lončar...), a ta imena su vremenom davana specijalizovanim porodicama. Trgovina viškovima bila je isprva međusobna razmena poklona. Čak i u naše doba proračunatosti, poklon (samo ručak, recimo) ponekad prethodi trgovačkom poslu ili se njime zaključuje. Razmena je bila olakšana ratom, pljačkom, dankom, globama i naknadom; roba je morala da se održi u prometu! Postepeno se razvio redovan sistem trampe, pa su uspostavljani trgovački punktovi, pijace, bazari - povremeno, zatim periodično, pa zatim permanentno -gde su oni koji imaju neki predmet u višku mogli da ga ponude za neki predmet koji im treba.Dugo vremena je trgovina bila ustvari čista razmena, i vekovi su prošli pre nego što je izmišljeno prometno sredstvo od vrednosti radi bržeg obavljanja trgovine. Dajak (pripadnik malajskog naroda) se mogao videti kako danima luta po bazaru, sa loptom pčelinjeg voska u ruci, i traži mušteriju koja bi mogla da mu u zamenu ponudi nešto što bi za njega bilo odkoristi. Najranija sredstva razmene su bili predmeti koji su najčešće traženi, i koje bi svako uzeo u plaćanju: urme, so, kože, ukrasi, oruđa, oružje; u takvom prometu, dva noža su bila jednaka paru čarapa, sve troje jednom ćebetu, sva četiri predmeta jednoj pušci, svih pet jednom konju; dva zuba severnog jelena (losa) davala su se za jednog ponija, a osam ponija za ženu. Jedva da i postoji neka stvar koju neki narod u neko vreme nije koristio kao novac: pasulj, udice, školjke, biseri, seme kakaovca, čaj, biber, i na kraju ovce, svinje, krave i robove. Goveče je bilo pogodna standardna vrednost i sredstvo razmene među lovcima i stočarima; ono je uzgojem donosilo korist, a nije moralo da se nosi, već je hodalo samo. Čak i u Homerovo doba,

vrednost ljudi i stvari je izražavan kroz goveda: Diomedov oklop je vredeo devet grla goveda, sposoban rob je vredeo četiri. Rimljani su koristili srodne reči - /pecus/ (blago, stoka) i /pecunia/ (imovina) - zagoveda i novac, a sliku vola su stavljali na svoje prve novčiće. (Engleske reči /capital/, /chattel/ i /cattle/ tj. kapital, pokretna imovina i goveda, sežu unazad preko Francuza do latinskog /capitale/, što znači imovina: a ona opet potiče od reči /caput/, što znači glava, tj. grlo stoke.) Kada se počelo sa iskopavanjem metala, oni su polako zamenili ostale predmete kao merila vrednosti; bakar, bronza, gvožđe i, konačno - zbog toga što su predstavljali velike vrednosti u maloj zapremini i težini - srebro i zlato, postali su novac čovečanstva. Izgleda da napredak od robe kao sredstva plaćanja do metalnog novca nisu napravili primitivni ljudi; istorijskim civilizacijama je bilo ostavljeno da izmisle kovanje novca i kredit i da tako još više olakšaju razmenu viškova, i da opet čoveku povećaju bogatstvo i udobnost.

3. Ekonomska organizacija

Primitivni komunizam -Uzroci njegovog nestanka - Poreklo privatne svojine- Ropstvo- Klase

Trgovina je u velikoj meri uznemirila primitivni svet, jer dok se nije pojavila, donoseći novac i profit za sobom, nije bilo svojine, pa je shodno tome i upravljanja (oblika vlasti) bilo malo. U ranim fazama ekonomskog razvoja, svojina je bila ograničena najvećim delom na stvari za ličnu upotrebu. Smisao svojine je tako strogo primenjivan na takve predmete da su oni (čak i žena) sahranjivani sa vlasnikom. On je tako slabo primenjivan na stvari koje čovek nije lično koristio da je u takvim slučajevima, smisao svojine, budući daleko od toga da bude urođen ili prirodan, trebalo stalno pojačavati i usađivati.Skoro svugde među primitivnim narodima, zemlja je bila u posedu zajednice. Izgleda da su severno-američki Indijanci, domoroci u Peruu, plemena iz Čitagong Hila u Indiji, stanovnici Bornea i ostrva Južnog Mora zajednički posedovali i obrađivali zemlju i plodove delili među sobom. "Zemlja je", govorili su Omaha Indijanci, "kao voda i vetar - nešto što se ne može prodati." Na Samoi je pojam prodaje zemljišta bio nepoznat pre dolaska belaca . Profesor Rivers je ustanovio da komunizam još uvek postoji u Melaneziji i Polineziji, a može se danas naći i u unutrašnjosti Liberije.Samo je manje raširen bio komunizam u hrani. Među "divljacima"je bilo uobičajeno da čovek koji ima hrane deli istu sa čovekom koji je nema, da se putnici nahrane u bilo kom domu koji odaberu za predah na putu, kao i da susedi pomažu zajednice koje je poharala suša. Ako je čovek u šumi seo da pojede svoj obrok, od njega se očekivalo da glasno pozove nekog da dođe i podeli ga sa njim, pre nego što bi smeo sam da ga spravom pojede. Kada je Terner pričao jednom Samoancu o siromasima u Londonu, "divljak" ga je zapanjeno ispitivao:"Kako to? Nema hrane ? Nema prijatelja? Nema kuće da se u njoj živi? Gde je on odrastao? Zar nema kuća koje pripadaju njegovim prijateljima?" Gladni Indijanac je imao samo da zatraži, pa da dobije; ma koliko da je mala bila zaliha, on je dobijao hranu ako mu je bila potrebna; "nikom ne može da nedostaje hrana dok god ima kukuruza svugde po gradu." Među Hotentotima je bio običaj da onaj ko ima više od ostalih deli svoj višak sve dok svi ne budu jednaki. Beli putnici u Africi pre dolaska civilizacije primetili su da su hrana ili druge dragocenosti koje bi poklonili "crnom čoveku" odmah bili razdeljeni; kada bi nekom od njih bilo poklonjeno odelo, darodavac bi ubrzo ustanovio da primalac poklona nosi šešir,

neki njegov prijatelj nosi pantalone, a kaput neki drugi prijatelj. Eskim lovac nije imao lično pravo na svoj ulov; plen je morao biti razdeljen stanovnicima sela, a oruđe i zalihe hrane bile su zajednička imovina svih. Severno-američke Indijance je kapetan Karver opisao kao "neupućene u bilo kakvo razlikovanje svojine, osim predmeta za kućnu upotrebu... Oni su jedni prema drugima krajnje velikodušni i sve što imaju u višku daju prijateljima kojima te stvari nedostaju." "Ono što je izuzetno iznenađujuće," beleži jedan misionar, "jeste videti ih kako jedni s drugima postupaju sa blagošću i uviđavnošću koju ne možete sresti kod običnih ljudi u najcivilizovanijim nacijama. Ovo, bez sumnje, potiče od činjenice da su tim divljacima nepoznate reči -moje- i -tvoje-, za koje sv.Hrizostom veli da u našim srcima gase žar milosrđa i potpaljuju pohlepu." "Video sam ih", kaže drugi posmatrač,"kako dele plen među sobom kada su povremeno morali da dele nešto na mnogo delova; ne mogu da se setim ni jednog jedinog primera da je došlo do svađe ili da su našli grešku u raspodeli, da su dobili manji deo ili da su imali bilo kakav prigovor. Oni bi radije legli prazna želuca nego na sebe uzeli odgovornost da su zapostavili ugrožene...Oni na sebe gledaju samo kao na jednu veliku porodicu." Zašto je ovaj primitivni komunizam iščezao kada su se ljudi izdigli do nečega što sa izvesnom pristrasnošću nazivamo civilizacijom? Samner je smatrao da se komunizam pokazao nebiološkim, i da je bio smetnja u borbi za egzistenciju; da je davao nedovoljan podsticaj inventivnosti, marljivosti i štedljivosti; i, da je propust da se nagrade sposobniji, a kazne manje sposobni, doprineo izjednačavanju učinka, što je bilo nepovoljno za razvoj ili za uspešno takmičenje sa drugim grupama.. Loskil je neka indijanska plemena opisao kao "toliko lenja da sami nisu ništa ni sejali, već se u potpunosti oslanjali na očekivanje da drugi neće odbiti da podele svoje proizvode sa njima. Pošto oni marljivi na taj način ne uživaju plodove svoga rada više od neradnika, oni svake godine sve manje seju." Darvin je smatrao da je savršena jednakost među domorocima Ognjene Zemlje bila kobna za očekivanje da će postati civilizovani; ili, kako su možda stanovnici Ognjene Zemlje mogli da to izraze, civilizacija bi bila kobna za njihovu jednakost. Komunizam je doneo izvesnu sigurnost svima koji su preživeli bolesti i nesreće nastale zbog siromaštva i neznanja primitivnog društva; ali on ih nije izvukao iz tog siromaštva. Individualizam je doneo bogatstvo, ali je doneo i nesigurnost i ropstvo. On je stimulisao latentne snage sposobnijih ljudi, ali je pojačao životno nadmetanje i učinio da ljudi sa ogorčenjem doživljavaju siromaštvo, koje, čini se nije tlačilo nikoga, onda kada je bilo jednako raspodeljeno. Komunizam je mogao da opstane lakše u društvima u kojima su ljudi bili uvek u pokretu, a opasnost i oskudica uvek prisutni. Lovci i stočari nisu imali potrebe za privatnom svojinom u obliku zemlje; ali, kada je zemljoradnja postala ustaljen način života ljudi, ubrzo se pokazalo da je zemljoradnja bila najplodotvornija onda kada su nagrade za revnosno ratarenje priticale porodici koja se njime bavila. Stoga - pošto postoji prirodna selekcija institucija i ideja, kao i pojedinaca i grupa - prelaz sa lova na zemljoradnju doneo je promenu sa plemenske svojine na porodičnu svojinu; najekonomičnija proizvodna jedinica postala je jedinica vlasništva. Pošto je porodica sve više poprimala patrijarhalni oblik, sa vlašću koncentrisanom kod najstarijeg muškarca, svojina je sve više postajala individualizovana, pa se javilo lično nasledstvo.Često bi neki preduzimljivi pojedinac napuštao porodičnu luku i upuštao se u opasne pothvate izvan tradicionalnih granica i uz velike napore iskrčio parče šume, xungle ili isušio neko močvarno zemljište; takvu je zemlju čuvao ljubomorno kao svoju vlastitu, pa je društvo na kraju priznalo to njegovo pravo, i tako je začeta nova forma individualne svojine. Kako se pritisak populacije povećavao, a starija zemljišta bivala iscrpljena, slični meliorativni

zahvati su se nastavili u sve širim krugovima, sve dok, u složenijim društvima, individualno vlasništvo nije postalo dnevna zapovest. Pronalazak novca potpomogao je ove činioce time što je olakšavao akumulaciju, transport i prenos vlasništva. Stara plemenska prava i tradicije su se reafirmisala u nominalnom vlasništvu nad zemljom koje su imali seoska opština ili kralj, kao i povremenim preraspodelama zemljišta. Ali, posle perioda prirodne oscilacije između starog i novog, privatna svojina je bila jasno utvrđena tj. uspostavljena kao ekonomska institucija istorijskog društva.Zemljoradnja je, generišući civilizaciju, dovela ne samo do privatne svojine, već i do ropstva. U čisto lovačkim zajednicama ropstvo je bilo nepoznato; žena i deca lovaca bili su dovoljni za obavljanje kućanskih poslova. Kod muškaraca se uzbudljiva delatnost lova ili ratovanja smenjivala sa iznurenom tromošću i sitošću ili mirovanjem. Karakteristična lenjost primitivnih naroda potekla je, po svoj prilici, iz ove navike sporog oporavljanja od umora posle bitke ili lova; to nije bila u tolikoj meri lenjost, koliko počinak. Da bi se ova isprekidana aktivnost pretvorila u redovan rad, bile su potrebne dve stvari: svakidašnja obrada zemlje i organizacija rada.Organizacija ostaje labava i spontana tamo gde ljudi rade za sebe. Tamo gde se radi za druge, organizacija rada u konačnoj analizi zavisi od prinude. Rast zemljoradnje i nejednakost ljudi doveli su do toga da društveno jaki zapošljavaju društveno slabe. Tek tada se pobednik u ratu dosetio da je samo živ zarobljenik dobar zarobljenik. Masakriranje i kanibalizam su bili sve ređi, a razvijalo se ropstvo. Bilo je to veliko moralno poboljšanje kada su ljudi prestali da ubijaju ili jedu svoje bližnje, te ih samo pretvarali u robove. Sličan razvoj u većim razmerama se može videti danas, kada neka nacija pobednik u ratu više ne istrebljuje neprijatelja, već ga porobljava uz obeštećenja. Kada se ropstvo ustalilo i pokazalo unosnim, ono se širilo tako što su na njega osuđivani bankroteri i dužnici i nepopravljivi kriminalci, a preduzimani su i specijalni prepadi za hvatanje robova. Ratovi su pomogli stvaranje ropstva, a ropstvo je pomagalo da se vode ratovi.Verovatno je kroz stoleća ropstva ljudski rod stekao svoje tradicije i navike teškog rada. Niko ne bi obavio neki težak ili dugotrajan posao ako bi mogao da ga izbegne bez fizičke,ekonomske ili društvene kazne. Ropstvo je postalo deo discipline kojom se čovek pripremio za industriju. Ono je posredno unapredilo civilizaciju, utoliko što je uvećalo bogatstvo i - za manjinu - stvorilo dokolicu. Posle nekoliko vekova ljudi su to prihvatili zdravo za gotovo. Aristotel je tvrdio da je ropstvo prirodno i neizbežno, a sveti Pavle je dao svoj blagoslov za ono što je moralo izgledati, do njegovog vremena, kao religiozno uređena institucija.Postepeno, kroz zemljoradnju i ropstvo, kroz podelu rada i inherentnu različitost ljudi, srazmerna jednakost primitivnog društva bila je zamenjena nejednakošću i klasnim podelama. "Uprimitivnoj grupi po pravilu ne nalazimo razliku između roba i slobodnjaka, tu nema kmetstva, nema kasta, i malo ili nimalo razlike između poglavice i pripadnika plemena." Polako jesve veća složenost alatki i zanata, nevešte i slabe podredila veštima i snažnima. Svaki pronalazak je bio novo oružje u rukama snažnih i još više ih jačao u vladanju i iskorišćavanju slabih. Nasleđe je dodalo nadmoćnu priliku nadmoćnim posedima i raslojilo nekada homogena društva u zbrku klasa i kasta. Bogati i siromašni su postali razorno svesni bogatstva i siromaštva; rat klasa počeo je da se provlači kao crvena nit kroz čitavu istoriju; i sama država se javila kao neophodan instrument za regulisanje klasa, zaštitu svojine, vođenje rata i organizovanje mira.

III POLITIČKI ELEMENTI CIVILIZACIJE

1. Izvori vlasti

Instinkt asocijalnosti -Primitivni anarhizam - Klan i pleme - Kralj - Rat

Čovek nije dragovoljno društvena životinja. Muškarac se druži sa svojim bližnjima manje zbog želje, a više zbog navike, oponašanja i pod pritiskom okolnosti; on društvo ne voli u toj meri, koliko se plaši samoće. On se povezuje sa drugim ljudima zato što ga osamljivanje dovodi u opasnost i zato što mnoge stvari može da obavi bolje zajedno s nekim nego sam. U svom srcu on je osamljeni individualac, smelo suprotstavljen svetu. Da su se stvari odvijale po volji prosečnog čoveka, država verovatno nikada ne bi ni postojala. Čak i danas on joj se odupire, u isti red svrstava i smrt i poreze, i čezne za vladom koja će što manje vladati. Ako i zahteva brojne zakone, to je samo zato što je siguran da su oni potrebni za njegovog suseda. On lično je nefilozofski anarhista i zakone u svom slučaju smatra suvišnim.U najprimitivnijim društvima jedva da i postoji neka vlast. Primitivni lovci su skloni da prihvate propis samo kada priđu lovačkoj skupini i pripremaju se za akciju. Bušmani obično žive u usamljenim porodicama. Afrički Pigmeji i najprimitivniji urođenici Australije samo privremeno pristaju na političku organizaciju, pa se zatim rasturaju i vraćaju svojim porodičnim grupama. Tasmanci nisu imali poglavice, ni zakone, ni redovnu vlast. Narod Vedah na Cejlonu formirao je male okruge po porodičnom srodstvu, ali nije imao vlast. Narod Kubu na Sumatri "živi bez ljudi na vlasti", i svaka porodica sam upravlja sobom. Stanovnici Ognjene Zemlje žive u grupama retko većim od dvanaest ljudi, a Tungu u grupama koje obuhvataju jedva desetak šatora. Australijska horda retko ima više od šezdeset duša. U takvim slučajevima, udruživanje i saradnja imaju posebne ciljeve, kao što je lov; to se nikada ne pretvara u bilo kakav politički poredak.Najraniji oblik trajne društvene organizacije bila je klan -grupa srodnih porodica koja zauzima zajednički komad zemlje, ima istog totema, i kojom vladaju isti običaji ili zakoni. Kada se grupa klanova ujedinila pod istim poglavicom, bilo je formirano pleme, i to je bio drugi korak na putu ka državi. Ali to se sporo razvijalo; mnoge grupe nisu uopšte imale poglavice, a još više njih su izgleda trpele poglavicu samo za vreme vođenja rata. Umesto demokratije koja u naše doba deluje pomalo klonulo, nju nalazimo u najboljem vidu kod nekolikih primitivnih grupa gde postojeće upravljanje predstavlja samovladavinu glavara porodica klana i nikakva samovoljna vlast nije dopuštena. Irokezi i Delaver Indijanci nisu priznavali nikakve zakone ili ograničenja izvan prirodnog poretka porodicei klana; njihove poglavice su imale skromna ovlašćenja, koja su plemenske starešine mogle da ukinu u svako doba. Omaha Indijancima je upravljalo Veće sedmorice koji bi odmeravali rešenja sve dok ne bi postigli jednoglasan dogovor. Ako tome dodamo i Savez Irokeza kojim su se mnoga plemena udružila i poštovala zadatu reč da će održavati mir, vidi se da ne postoji veliki jaz između ovih "divljaka" i modernih država koje se samo deklarativno obavezuju na mir u Ligi naroda.Rat je ono što stvara poglavicu, kralja i državu, kao što oni stvaraju, to jest vode rat. Na Samoi poglavica je imao vlast u toku rata, a u drugim vremenima niko nije mnogo obraćao pažnju na njega. Kod Dajaka je vlast postojala samo na taj način što je svaka porodica imala poglavara; u slučaju borbe birali su najhrabrijeg ratnika da ih predvodi i bespogovorno ga slušali; ali, čim bi sukob bio okončan, oni bi ga bukvalno oterali da radi svoj posao. U mirnim intervalima, sveštenik ili glavni vrač su bili ti koji su imali najviše moći i uticaja. A kada se konačno razvilo stalno kraljevstvo kao uobičajen oblik vladavine među većinom plemena, ono je spajalo i nastalo

iz funkcija ratnika, oca i sveštenika. Društvima vladaju dve snage- u miru reč, u ratu mač; sila se koristi samo kada indoktrinacija ne uspe. Zakon i mit idu zajedno vekovima, sarađujući ili se smenjujući u vladanju čovečanstvom; sve do naših dana, nijedna država se nije usudila da ih razdvoji, a možda će sutra biti ponovo sjedinjeni.Kako je rat doveo do države ? Ne bi se reklo da su ljudi prirodno naklonjeni ratu. Neki primitivni narodi su sasvim miroljubivi; Eskimi nisu mogli da shvate zašto Evropljani iste miroljubive vere love jedni druge kao foke i otimaju jedni drugima zemlju. "Kako je to dobro" - apostrofirali su svoju zemlju - "kad ste pokriveni snegom i ledom ! Kako je dobro što su stene u kojima je zlato i srebro, za kojima hrišćani toliko žude, pokriveni sa toliko snega da ne mogu da ga se dočepaju! Vaša nedelotvornost nas čini srećnim i spasava nas od uznemiravanja." Pa ipak, primitivni život bivao je okrvavljen povremenim ratom. Lovci su se borili za dobra lovišta još bogata plenom, stočari su se tukli za nove pašnjake za svoja stada, zemljoradnici su ratovali za netaknuto zemljište; a svi oni su se povremeno borili da bi osvetili neko ubistvo, ili da bi očvrsnuli i disciplinovali svoj podmladak, ili da bi prekinuli jednoličnost života, ili jednostavno radi pljačke i silovanja, a vrlo retko radi religije. Postojale su konvencije i običaji kojima se ubijanje ograničavalo, kao i kod nas - određeni sati, dani, sedmice ili meseci za vreme kojih nijedan otmeni divljak ne bi ubijao; određeni zvaničnici se nisu smeli napasti, određeni putevi su proglašavani neutralnim, određene tržnice i skloništa odvojeni za mir; tako je Savez Irokeza održavao "Veliki mir" tri stotine godina. Ali u većini slučajeva, rat je bio omiljeno sredstvo prirodne selekcije među primitivnim narodima i grupama.Njegove konsekvence su bile beskonačne. Rat je imao ulogu surovog eliminatora slabih naroda, a podizao je nivo ljudskog roda u pogledu hrabrosti, nasilnosti, okrutnosti, inteligencije i veštine. Stimulisao je pronalazački duh, stvorio oružja koja su kasnije postala korisne alatke, i ratne veštine koje su postale mirnodopske umetnosti. (Koliko puteva danas počinje u strategiji, a završava u trgovini!) Iznad svega, rat je istopio komunizam i anarhiju, uveo organizaciju i disciplinu i doveo do porobljavanja zarobljenika, subordinacije klasa i razvoja vlasti. Svojina je bila majka, a rat je bio otac države.

2. Država

Organizacija prinude - Seoska zajednica - Psihološka uporišta države

"Horda plavokosih grabljivaca," kaže Niče, "soj osvajača i gospodara, koja sa svom svojom ratničkom organizacijom i svom svojom snagom organizovanja spušta svoje strašne šape na stanovništvo, brojčano verovatno izuzetno nadmoćna, ali još uvek bezoblična, ... tako izgleda začetak države." "Država za razliku od plemenske organizacije," kaže Lester Vord, "počinje sa osvajanjem jednog plemena od strane drugog." "Svugde," kaže Openhajmer,"nailazimo na neka ratoborna plemena koja probijaju granice nekog manje ratobornog plemena, koja se učvršćuju kao plemstvo, i koja osnivaju svoju državu.," Po Gumplovicu, država je ishod osvajanja, učvršćivanje pobednika kao kaste koja vlada pobeđenima. "Država je," kaže Samner,"proizvod sile i egzistira pomoću sile." Obično, neko pleme lovaca i stočara nasilno pokori neku naseljenu grupaciju zemljoradnika. Jer, zemljoradnja ljude uči miroljubivom ponašanju, privikava ih na svakidašnju rutinu i iznuruje ih celodnevnim mukotrpnim radom; takvi ljudi akumuliraju bogatstvo, ali zaboravljaju ratnička umeća i osećaje. Lovac i stočar, naviknuti na opasnost i

vični ubijanju, gledaju na rat samo kao na jedan drugačiji, tek nešto opasniji vid lova; kada šuma prestane da im daje divljač u izobilju, ili kada se stada smanje zbog proređenog pašnjaka, oni sa zavišću gledaju bogate seoske njive, sa lakoćom smisle neki uverljiv razlog za napad, upadaju, osvajaju, porobljavaju i vladaju. Država je kasni fenomen i jedva da se javlja pre epohe pisane istorije. Jer, ona pretpostavlja promenu u samom principu društvene organizacije - od krvnog srodstva ka vladavini, a u primitivnim društvima ono prvo je pravilo. Vlast uspeva najbolje tamo gde povezuje različite prirodne grupe u probitačno jedinstvo poretka i trgovine. Čak i takvo osvajanje retko je trajno, osim u slučajevima kad je napredak pronalazaka ojačao one snažne, stavljajući im u ruke nova oruđa i oružja za suzbijanje pobune. U permanentnom osvajanju, načelo vladavine teži da postane prikriveno i bezmalo nesvesno.Francuzi koji su se pobunili 1789.godine jedva su shvatali, sve dok ih Kamij Demulen nije podsetio, da je aristrokratija, koja je njima vladala hiljadu godina, bila došla iz Nemačke I pokorila ih silom. Vreme sve čini svetim, tj. sve opravdava.Čak i najbesramnija krađa postaje sveta i nepovrediva svojina u rukama pljačkaševih unuka. Svaka država se začinje u prinudi; ali, navike pokornosti postaju sadržaj svesti i ubrzo svaki građanin treperi od odanosti zastavi. Građanin je u pravu, jer ma kako da država počinje, ona uskoro postaje za poredak neophodno uporište. Dok trgovina ujedinjuje klanove i plemena, javljaju se odnosi koji ne zavise odsrodstva već od blizine, od susedstva, pa otuda zahtevaju artificijelan, smišljen, princip regulacije. Seoska zajednica može da posluži kao primer: ona je istisnula pleme i klan kao vid lokalne organizacije i dostigla jednostavnu, skoro demokratsku vlast nad malim područjima kroz skup poglavara porodica. Ali, samo postojanje i broj takvih zajednica stvorili su potrebu za nekom spoljnom silom koja bi mogla da reguliše njihove međusobne odnose i koje bi utkala u veću ekonomsku mrežu. Država, mada čudovišna u svom začetku, zadovoljila je ovu potrebu. Ona je postala ne samo organizovana sila, već iinstrument za prilagođavanje interesa hiljade sukobljenih grupa koje sačinjavaju složeno društvo. Ona je širila svoje pipke moći i zakona nad sve većim i većim područjima i, mada jespoljni rat učinila razornijim nego ranije, ona je proširila i održavala unutrašnji mir. Država se može definisati kao unutrašnji mir za spoljni rat. Ljudi su zaključili da je bolje da plaćaju poreze nego da se tuku među sobom i da je bolje da plaćaju danak jednom veličanstvenom pljačkašu nego da ih sve podmićuju. Šta je jedan period međuvlašća značio za društvo naviknuto na vlast može se prosuditi iz ponašanja narodaBaganda, u kom je, kada je kralj umro, svaki čovek morao da se naoruža; jer, odmetnici su se pobunili, ubijali i pljačkali gde god su stigli. "Bez autokratske vladavine," rekao je Spenser, "evolucija društva nije mogla ni početi." Država koja bi se oslanjala samo na prinudu brzo bi propala, jer mada su ljudi prirodno lakoverni, oni su takođe prirodno svojeglavi, a vlast je, poput poreza, najuspešnija kada je nevidljiva i posredna. Zbog toga je država, da bi se održala, koristila i smišljala brojne instrumente indoktrinacije -porodicu, crkvu, školu - da bi u duši građanina izgradila naviku lojalnosti i ponosa. Time je uštedela hiljadu policajaca i pripremila javno mnjenje za onu poslušnu koherentnost koja je neophodna za rat. Iznad svega, vladajuća manjina je nastojala sve više i više da transformiše svoju prisilnu vlast u mnoštvo zakona, koji bi, dok se ta vlast konsoliduje, narodu pružili dobrodošlu sigurnost i red, i kojima bi se priznala prava"podanika" u dovoljnoj meri da se pridobije njegovo prihvatanje zakona i pristajanje na Državu.

3. Zakon

Bezakonje - Zakon i običaj - Osveta - Globe - Sudovi - Božji sud - Dvoboj - Kazna - Primitivna sloboda

Zakon dolazi sa svojinom, brakom i vladom; najprimitivnija društva uspevaju da se bez njega snalaze. "Živeo sam sa zajednicama divljaka u Južnoj Americi i na Istoku," rekao je Alfred Rasel Valas, "koji nemaju zakone ili sudove, već slobodno izražavanje javnog mnjenja. Svaki čovek s puno obzira poštuje prava svojih saplemenika i bilo kakvo kršenje tih prava se dešava retko ili se uopšte ne dešava. U takvoj zajednici su svi skoro jednaki." Herman Melvil slično piše o stanovnicima Markeških Ostrva: "Dok sam živeo među Tajpiima, niko nikada nije bio osuđen ni za kakvo nasilje u odnosu na društvo. U toj dolini je sve išlo sa besprimernim skladom i blagošću, usudiću se da tvrdim, u najotmenijoj, najplemenitijoj i najpobožnijoj zajednici smrtnika u hrišćanskom svetu." Nekadašnja Ruska vlada osnovala je sudove na Aleutskim Ostrvima, ali u toku pedeset godina ovi sudovi uopšte nisu imali posla. "Krivična dela i prestupi," izveštava Brinton," tako su retki u društvenom sistemu Irokeza da bi jedva moglo i da se kaže da oni imaju krivični zakonik." To su idealni -možda idealizovani - uslovi za čijim povratkom anarhisti neprestano čeznu.Treba dati izvesne dopune ovim izveštajima. Primitivna društva su srazmerno oslobođena zakona najpre zbog toga što njima vladaju običaji koji su kruti i nepovredivi kao bilo koji zakon, a drugo, zato što se prestupi u vidu nasilja, u početku, smatraju privatnom stvari i prepuštaju se ličnoj krvnoj osveti.Ispod svih ovih drušvenih fenomena leži velika /terra/ /firma/ običaja, ta kamena podloga vremenom osveštanih načina mišljenjai delanja koja društvu obezbeđuje neku meru sigurnosti i reda u toku svakog odsustva, promene i prekida zakona. Običaj pruža grupi istu stabilnost koju nasleđe i instinkt daju vrsti, a navika pojedincu. Rutina je ta koja kod ljudi održava zdravu pamet; jer kada ne bi bilo šablona po kojima bi misao i akcija mogli da se kreću sa nesvesnom lakoćom, um bi bio stalno kolebljiv, pa bi ubrzo potražio utočište u ludilu. Zakon ekonomije prodire u instinkt i naviku, u običaj i konvenciju: najprikladniji način reagovanja na ponovljene stimuluse ili tradicionalne situacije je automatska reakcija. Misao i inovacija remete pravilnost i tolerišu se samo zarad neophodnih ponovnih prilagođavanja ili obećanog zlata.Kada se ovoj prirodnoj osnovi običaja doda božanska prinuda pomoću religije, a ponašanje čovekovih predaka je takođe volja bogova, onda običaj postaje jači od zakona i znatno oduzima od primitivne slobode. Prekršiti zakon znači zadobiti divljenje polovine stanovništva koja potajno zavidi svakom ko nadmudri ovog starog neprijatelja; prekršiti običaj znači navući bezmalo sveopšte neprijateljstvo. Jer, običaj izrasta iz naroda, dok mu se zakon nameće odozgo. Zakon je obično ukaz gospodara, a običaj je prirodna selekcija onih oblika delovanja koji su se pokazali najpogodnijim u iskustvu grupe. Zakon delimično zamenjuje običaj kada država zamenjuje prirodan poredak porodice, klana, plemena i seoske zajednice. On potpunije zamenjuje običaj kada se javlja pisanje, a zakoni se, od zbirke pravila sadržane u pamćenju starešina i sveštenika, postepeno menjaju u zakonodavni sistem obznanjen na ispisanim tablicama.Ali zamena nikada nije potpuna. U određivanju i oceni ljudskog ponašanja, običaj do kraja ostaje sila iza zakona, moć iza trona, poslednji "sudija ljudskih života."Prva faza u evoluciji zakona je lična osveta. "Osveta je moja,"kaže primitivni pojedinac; "Osvetiću se." Kod indijanskih plemena Donje Kalifornije svaki čovek je bio svoj policajac i delio je pravdu u onom obliku osvete za čije je izvršenje bio dovoljno snažan. Tako je u mnogim primitivnim društvima, ubistvo čoveka

A od strane čoveka B vodilo ubistvu čoveka B od strane sina čoveka A ili prijatelja C; ubistvo čoveka C od strane sina čoveka B ili prijatelja D i tako dalje, verovatno do kraja azbuke. Primere možemo naći među najčistokrvnijim današnjim američkim porodicama. Ovo načelo osvete opstaje kroz istoriju zakona : javlja se u Zakonu o osveti - /Lex Talionis/ - koji je ušao u12 Rimsko pravo. Ono igra veliku ulogu u Hamurabijevom zakoniku, kao i u Mojsijevom zahtevu "oko za oko, zub za zub", a krije se iza većine zakonskih kazni čak i u naše doba.Drugi korak prema zakonu i civilizaciji u tretmanu zločina bio je zamenjivanje osvete obeštećenjem. Da bi se očuvala unutrašnja sloga, poglavica je vrlo često koristio svoju moć i uticaj da učini da osvetnička porodica dobije zadovoljenje ne kroz krv, već kroz zlato i neka dobra. Ubrzo je redovna tarifa porasla, i njome se određivalo koliko mora da se plati za oko, zub, ruku ili život. Hamurabi je u velikoj meri donosio zakone upravo u tom smislu. Abisinci su u tom pogledu bili toliko precizni da kada bi neki dečak pao s drveta na svoga druga i ubio ga, sudije su donosile presudu da ožalošćena majka pošalje svog drugog sina na to drvo da ovaj padne na vrat okrivljenog. Kazne odmerene u slučajevima nagodbi mogle su da variraju sa polom, starošću i rangom prekršioca i oštećenog. Kod Fixijanaca, na primer, sitna krađa koju je izvršio neki običan čovek smatrala se za teži prekršaj nego ubistvo koje je počinio neki poglavica. Kroz istoriju prava, veličina zločina se smanjuje sa veličinom zločinca.13 Pošto je za ove globe ili nagodbe plaćane u cilju sprečavanja osvete bilo potrebno dosuđivanje prekršaja i obeštećenja, preduzet je treći korak ka pravu tako što su formirani sudovi. Poglavica ili starešine ili sveštenici donosili su presude da bi rešili sukobe svojih saplemenika. Ti sudovi nisu uvek bili pravi sudovi; često su to bila mirovna veća koja bi se pobrinula za prijateljsko rešavanje spora.14 Tokom mnogih vekova i kod mnogih naroda, pribegavanje sudovima ostalo je prepušteno izboru, a u slučajevima kada je oštećena strana bila nezadovoljna donesenom presudom, ona se još uvek osećala slobodnom da pokuša da izvrši ličnu osvetu.U mnogim slučajevima, sporovi su bili rešavani javnim dvobojem između sukobljenih strana koji je po surovosti varirao od bezopasnog boks-meča, kao kod mudrih Eskima, do borbe do smrti.Često je primitivni duh pribegavao božjem sudu ne toliko po srednjovekovnoj teoriji da će Bog otkriti krivca koliko u nadi da će božju sud, ma kako nepravedan, okončati sukob koji bi inače mogao da zavađuje pleme generacijama. Ponekad se od tužioca i tuženika tražilo da biraju između dve zdele hrane od kojih je jedna bila otrovana. Moglo se desiti da pogrešna strana bude otrovana (obično ne van spasenja), ali tada bi se spor završio, pošto su obe strane obično verovale u pravednost božjeg suda. Kod nekih plemnena je bio običaj da čovek koji je priznao krivicu isturi nogu i omogući oštećenom da je probode kopljem. Ili bi optuženi pustio da ga tužitelji gađaju kopljima; ako bi svi promašili, on bi bio proglašen nevinim; ako bi bio pogođen, makar samo jednom, bio bi proglašen krivim i čitava stvar bi bila okončana. Takvi rani oblici božjeg suda opstali su i u Mojsijevim i Hamurabijevim zakonima, pa sve do Srednjeg veka. Dvoboj koji predstavlja jedan oblik božjeg suda i koji su istoričari smatrali mrtvim u naše vreme se oživljava. Tako je kratak i uzan, u nekim aspektima, onaj raspon između primitivnog i modernog čoveka i toliko je kratka istorija civilizacije.Četvrti korak napred u razvitku prava sastojao se u tome što su poglavica ili država preuzeli obavezu da grehe sprečavaju i kažnjavaju. To je tek jedan korak od rešavanja sporova i kažnjavanja prekršaja ka ulaganju nekih napora da se oni spreče. Tako poglavica postaje ne samo sudija već i zakonodavac, a opštem sadržaju "običajnog prava", izvedenom iz običaja grupe dodat je sadržaj "pozitivnog prava", izvedenog iz odluka i ukaza vlasti. U jednom slučaju zakoni izrastaju, a

udrugom se oni nameću. U oba slučaja zakoni sa sobom nose obeležje svojih predaka i odišu osvetom koju su pokušali da zamene. Primitivne kazne su okrutne, zato što se primitivno društvo oseća nesigurnim; kako organizacija društva postaje stabilnija, kazne postaju manje stroge.Uopšte uzev, pojedinac ima manje "prava" u primitivnom društvu nego pod zaštitom civilizacije. Svugde se čovek rađa u lancima- lancima nasleđa, sredine, običaja i zakona. Primitivni pojedinac se uvek kreće u okviru mreže propisa koji su neverovatno strogi i detaljni. Hiljade tabua sputavaju mu delovanje, a hiljade strahova ograničavaju njegovu volju.Urođenici Novog Zelanda su očito bili bez zakona, ali u stvarnosti, kruti običaj je upravljao svakim aspektom njihovogživota. Nepromenljivim i neosporivim konvencijama seodređivalo sedenje i ustajanje, stajanje i koračanje, jedenje, pijenje i spavanje domorodaca u Bengalu. Pojedinac je bio slabo priznat kao zaseban entitet u primitivnom društvu. Ono što je postojalo bili su porodica i klan, pleme i seoska zajednica i oni su posedovali zemlju i vršili vlast. Pojedinac je počeo da se izdvaja kao posebna činjenica tek sa pojavom privatne svojine, koja mu je dala ekonomsku vlast i pojavom države koja mu je dala zakonski status i definisala prava. Prava nam ne dolaze od prirode, koja ne zna ni za kakva prava osim za lukavstvo i snagu. To su povlastice koje pojedincima obezbeđuje zajednica kao nešto što je korisno za opšte dobro.Sloboda je luksuz sigurnosti; slobodan pojedinac je proizvod iobeležje civilizacije.

4. Porodica

Njena funkcija u civilizaciji - Klan: porodica - Razvoj roditeljske brige - Nevažnost oca - Razdvajanje polova - Majčinsko pravo - Status žene - Njena zanimanja - Njena ekonomska dostignuća - Patrijarhat - Potčinjavanje žene

Pošto su osnovne potrebe čoveka utoljavanje gladi i ljubav, otuda su fundamentalne funkcije društvene organizacije ekonomsko obezbeđenje i biološko održanje. Priticanje, to jest rađanje dece je isto tako od vitalnog značaja kao i kontinuitet snabdevanja hranom. Institucijama koje teže materijalnom blagostanju i političkom poretku, društvo uvek dodaje institucije za produženje vrste. Dok god država nije -pred svitanje istorijskih civilizacija - postala središnje i stalno izvorište društvenog poretka, klan preuzima delikatnu dužnost regulisanja odnosa između polova i između generacija. Pa čak i kada je država uspostavljena, suštinsko upravljanje čovečanstvom ostaje u onoj najdublje ukorenjenoj od svihi storijskih ustanova - u porodici.Vrlo je malo verovatno da su prva ljudska bića živela u izolovanim porodicama, čak i u stadijumu lova, jer bi zbog inferiornosti čovekovih fizioloških odbrambenih mehanizama, te porodice postale plen grabljivih zveri. U prirodi, organizmi koji su slabo opremljeni za individualnu odbranu obično žive u grupama, te u združenom delovanju pronalaze načine preživljavanja u svetu u kom prete strašne kljove i kanxe i neprobojne kože. Po svoj prilici tako je bilo i sa čovekom. On je sebe spasao solidarnošću u lovačkoj skupini i klanu. Kada su ekonomski odnosi i politička vladavina zamenili srodstvo kao načelo društvene organizacije, klan je izgubio svoj položaj društvene podstrukture; na dnu ga je istisnula porodica, a na vrhu ga je nadomestila država. Vlada je preuzela problem održavanja reda, dok je porodica preuzela zadatke reorganizovanja rada i produženja vrste.Kod nižih životinja ne postoji briga za potomstvo. Tako se jaja legu u velikom broju, pa neka prežive i razviju su, dok većina biva pojedena ili uništena. Većina riba polaže po milion jaja godišnje. Nekoliko vrsta riba pokazuje skromnu brigu za svoj

podmladak, pa nalazi da je pedesetak jaja godišnje dovoljno za njihove potrebe. Ptice se više brinu za svoje mlade i legu od pet do dvanaest jaja godišnje. Sisari, čiji sam naziv nagoveštava roditeljsku brigu, vladaju na zemlji sa prosekom od tri mladunca po ženki godišnje. U životinjskom svetu plodnost i uništenje se smanjuju kako roditeljska briga raste. U ljudskom svetu natalitet i mortalitet zajedno padaju kako civilizacija napreduje. Bolja porodična briga omogućava duži period adoloscencije, u kom mladi dobijaju potpuniju obuku i razvoj pre nego što počnu da se oslanjaju na vlastite sposobnosti. A niži natalitet oslobađa ljudsku energiju i za druge delatnosti osim reprodukcije.Pošto je majka bila ta koja je vršila roditeljske dužnosti, porodica je isprva (koliko mi možemo da prodremo u tamu istorije) bila organizovana na pretpostavci da je položaj muškarca u porodici površinski i slučajan, dok je položaj žene fundamentalan i prvorazredan. Kod nekih postojećih plemena, a verovatno i kod najranijih ljudskih grupa, izgleda da se na fiziološku ulogu mužjaka uopšte nije obraćala pažnja upravo kao ni kod životinja koje se pare i rađaju sa srećnim odsustvom svesti o uzroku i posledici. Žitelji ostrva Trobriand trudnoću pripisuju ne opštenju među polovima, već ulasku duha (/baloma/) u ženu. Obično duh ulazi u ženu dok se ona kupa;"ujela me je riba," javlja devojka. Malinovski priča: "Kada sam pitao ko je otac jednog nezakonitog deteta, dobijao sam samo jedan odgovor - da otac ne postoji pošto je devojka neudata. A kada sam, sasvim prostim rečima, pitao ko je fiziološki otac, pitanje uopšte nisu razumeli... Odgovor bi glasio : -/baloma/ joj je podario dete.- " Ovi ostrvljani su imali čudno verovanjeda će /baloma/ radije ući u devojku prepuštenu slobodnijim odnosima sa muškarcima; pa ipak, birajući predostrožnosti protiv trudnoće, devojka je bila više sklona da izbegne kupanje u vreme plime, nego da se odrekne veza sa muškarcima. To je divna priča, koja se sigurno pokazala veoma prikladnom kad je dolazilo do neprijatnih posledica darežljivosti; ona bi bila još lepša da je izmišljena za antropologe, kao i za muževe.U Melaneziji se znalo da je polni odnos uzrok trudnoće, ali su neudate devojke uporno krivile neki predmet u hrani koju su pojele. Čak i kada se funkcija muškarca podrazumevala, polni odnosi su bili tako neredovni da nikada nije bilo jednostavno odrediti oca. Zbog toga se sasvim primitivna majka retko trudila da istražuje ko je otac deteta; ono je pripadalo njoj, a ona nije pripadala mužu, već svom ocu, ili bratu i klanu. Sa njima je ona ostajala i oni su bili jedini muški srodnici koje će dete znati. Emotivne veze između brata i sestre su obično bile jače nego između muža i žene. Muž je u mnogim slučajevima ostajao u porodici i klanu svoje majke, a svoju ženu je shvatao samo kao potajnog posetioca. Čak i u klasičnim civilizacijama, brat je bio draži od muža; svoga brata je, a ne muža, Intafernesova žena spasla od besa Darijevog; Antigona se žrtvovala za svoga brata, a ne za muža. "Shvatanje da je čovekova žena njemu najbliža osoba na svetu relativno je novo shvatanje i ograničeno na srazmerno mali deo ljudskog roda."U primitivnom društvu je veza između oca i dece tako slaba, da u velikom broju plemena muški članovi žive odvojeno od ženskih. U Australiji i Britanskoj Novoj Gvineji, u Africi i Mikroneziji, u Asamu i Burmi, kod Aleuta, Eskima i Samojeda, i još ponegde na zemljinoj kugli, mogu se još uvek naći plemena u kojima ne postoji vidljiv porodični život. Muškarci žive odvojeno od žena i obilaze ih samo povremeno. Čak se obedovanje obavlja odvojeno. U severnoj Papui smatra se da nije u redu da se muškarac druži sa ženom, makar ona bila majka njegove dece. Na Tahitiju, "porodični život je potpuno nepoznat." Iz ove segregacije polova potiču tajna bratstva - obično muškaraca -koja se javljaju svugde među primitivnim plemenima i najčešće služe kao utočište protiv žena. Ona podsećaju na današnja bratstva po jednoj drugoj osobenosti - po svom hijerarhijskom

ustrojstvu.Najprostiji oblik porodice se onda sastojao od žene i njene dece koja žive sa majkom ili njenim bratom u klanu. Takvo uređenje bilo je prirodna posledica životinjske porodice majke i njenih mladunaca, kao i biološkog neznanja primitivnog čoveka. Alternativni rani oblik bio je "matrilokalni brak": muž je napuštao svoj klan i odlazio da živi sa klanom i porodicom svoje žene, radeći za nju ili sa njom u službi njenih roditelja. U takvim slučajevima se potomstvo utvrđivalo po ženskoj liniji i nasledstvo je išlo preko majke. Ponekad se čak i kraljevsko pravo pre prenosilo preko nje, nego preko muškarca. Ovo "pravo po majci" nije bilo "matrijarhat" -ono nije podrazumevalo vladavinu žena nad muškarcima. Čak i kada se imovina prenosila preko žene, ona je imala malo vlasti nad njom. Ona je bila korišćena kao način utvrđivanja veza i odnosa koji su zbog primitivne labavosti ili slobode inače bili nejasni. Istina je da u svakom društvenom sistemu žena vrši određenu funkciju vlasti, koja prirodno proizilazi iz njenog značaja u domu, iz njene uloge delitelja hrane i iz potrebe koju muškarac za njom ima i njene moći da ga odbije. Činjenica je takođe da je povremeno bilo žena vladara kod nekih plemena Južne Afrike. Na ostrvima Palau (Mikronezija) poglavica nije ništa značajno činio, a da se nije savetovao sa većem starijih žena. Kod Irokeza je skvo imala jednako pravo kao i muškarac da istupa i glasa na plemenskom veću. Kod Seneka Indijanaca žene su imale veliku vlast - čak i pravo izbora poglavice. Ali to su retki i izuzetni slučajevi. Sve u svemu, žena je u primitivnim društvima imala položaj potčinjenosti koji se graničio sa ropstvom. Njena periodična slabost, njena nevičnost oružju, biološka zaokupljenost nošenjem, dojenjem i podizanjem dece, hendikepirali su je u ratu polova i osudili je na status podređenosti u svim društvima sem u onim najprimitivnijim i onim najnaprednijim. Nije se njen položaj nužno izdizao sa razvojem civilizacije; bilo mu je suđeno da bude niži u Grčkoj u doba Perikla nego među severnoameričkim Indijancima. On će se izdizati i padati više u skladu sa njenim strateškim značajem, nego sa kulturom i moralom muškaraca.U stadijumu lova, žena je obavljala skoro sve poslove osim samog hvatanja divljači. Zato što se izlagao tegobama i opasnostima lova, muškarac se zauzvrat obilno odmarao veći deo godine. Žena je rađala brojnu decu, podizala ih, održavala kolibu ili dom u dobrom stanju, sakupljala hranu u šumi i na poljima, kuvala, čistila i izrađivala odeću i obuću. Pošto su muškarci, kada se pleme selilo, morali da budu u svakom trenutku spremni da odbiju napad, oni nisu nosili ništa osim svog oružja; žene su nosile ostalo. Žene Bušmana su korišćene i kao sluge i tovarna stoka. Ako bi se desilo da budu suviše slabe da idu ukorak sa ostalima, bile su ostavljane. Kada su domoroci donjeg Mareja videli tegleće volove, mislili su da su to žene belaca. Razlike u snazi koje danas dele polove jedva da su postojale u to vreme, a danas su pre slučajne, nego urođene: žena je, izuzimajući njene biološke slabosti, bila skoro jednaka muškarcu po stasu, izdržljivosti, okretnosti i hrabrosti; tada još uvek nije bila ukras, estetski objekat ili seksualna igračka. Ona je bila snažna životinja, sposobna da obavlja naporan rad satima i satima i, ako je bilo potrebno, da se na smrt bori za svoju decu i klan. "Žene su", rekao je jedan poglavica Čipevasa,"stvorene za rad. Jedna žena može da tegli ili nosi koliko dva muškarca. One podižu i naše šatore, prave nam odeću i greju nas noću. Mi apsolutno ne možemo da se snađemo bez njih na putovanju. One rade sve, a koštaju sasvim malo; jer, pošto moraju stalno da kuvaju, one mogu, u danima oskudice, da se zadovolje lizanjem prstiju." U primitivnom društvu, najveći deo ekonomskog napretka ostvarenje više zahvaljujući ženi nego muškarcu. Dok se on vekovima držao svojih starih načina lova i stočarenja, ona je razvila zemljoradnju pored logora, kao i one domaće radinosti koje će kasnije postati najvažniji zanati i industrijske grane. Sa"drveta koje rađa vunu", kako su

Grci nazivali pamuk, primitivna žena je prela konac i pravila pamučnu tkaninu. Očito je ona bila ta koja je razvila šivenje, tkanje, pletenje korpi, grnčarstvo, obradu drveta i građevinarstvo; a u mnogim slučajevima ona je bila ta koja je obavljala primitivnu trgovinu. Ona je stvorila dom, postepeno dodajući muškarca spisku svojih pripitomljenih životinja i obučavajući ga u onim društvenim sklonostima i ugodnostima koje predstavljaju psihološku osnovu i vezivno tkivo civilzacije.Ali, kako je zemljoradnja postajala sve složenija i donosila sve veće nagrade, jači pol ju je sve više i više preuzimao u svoje ruke. Razvitak stočarstva dao je čoveku novi izvor bogatstva, stabilnosti i moći; čak je i zemljoradnju, koja je morala izgledati tako dosadna moćnim Nimrodima drevnog doba, napokon prihvatio lutajući mužjak; muškarci su preoteli ekonomsko vođstvo koje je zemljoradnja dala ženama. Primena u zemljoradnji upravo onih životinja koje je žena prva pripitomila dovela je do toga da ju je muškarac zamenio u vladavini nad njivama; napredak od motike do pluga učinio je važnim fizičku snagu i omogućio muškarcu da dokaže svoju premoć. Razvitak prenosive imovine u vidu stoke i poljoprivrednih proizvoda dovela je do polne podređenosti žene, jer je muškarac od nje sada zahtevao onu vernost za koju je mislio da će mu omogućiti da prenese svoja nagomilana dobra deci koja su najverovatnije bila njegova. Postepeno, stvari su se razvijale onako kako je muškarac hteo. Očinstvo je bilo priznato, a imovina je počela da se nasleđuje po muškoj liniji; pravo majke ustuknulo je pred pravom oca; i, patrijarhalna porodica, sa najstarijim muškarcem kao glavom porodice, postala je ekonomska, legalna, politička i moralna jedinica društva. Bogovi, do tada uglavnom ženski, postali su veliki bradati patrijarsi, sa haremima koje su pohlepni muškarci sanjali u samoći.Ovaj prelazak na patrijarhalnu porodicu, porodicu kojom je vladao otac, bio je fatalan za položaj žene. U svim bitnim aspektima ona i njena deca postali su svojina, najpre njenog oca ili najstarijeg brata, a zatim njenog muža. Ona je kupovana za udaju, tačno onako kako je rob kupovan na tržnici. Kada bi njen muž umro ona je bila deo imovine koja se nasleđivala. U nekim krajevima (Nova Gvineja, Novi Hebridi, Solomonska Ostrva, Fiđi, Indija itd.) ženu bi udavili i pokopali zajedno sa umrlim mužem, ili se od nje očekivalo da izvrši samoubistvo da bi mogla da mužu služi i na onom svetu. Otac je sada imao pravo da sa svojim ženama i ćerkama postupa kako mu je volja, da ih poklanja, prodaje ili pozajmljuje, izložen jedino društvenoj osudi drugih otaca koji su primenjivali ista prava. Dok je muškarac zadržavao privilegiju da pruža seksualne usluge izvan svoga doma, žena je, pod patrijarhalnim institucijama, bila zakleta na potpunu čednost pre venčanja i potpunu vernost posle njega. Tako je nastao dvostruki standard.Opšta podređenost žene koja je postojala u stadijumu lova, i koja se održala u smanjenom obliku, kroz period majčinskog prava, postala je sada naglašenija i nemilosrdnija nego ranije.U staroj Rusiji, na dan venčanja jedne kćeri, otac bi je blagou dario bičem, a zatim taj bič poklonio mladoženji, kao znak da od sada batine treba da dobija od mlađe ruke. Čak su i američki Indijanci, među kojima se u nedogled održalo majčinsko pravo, postupali grubo sa ženama, naređivali im da rade teške poslove i često ih nazivali psima. Svugde se život žene smatrao jeftinijim od muškarčevog; a kada su se rađale devojčice nije bilo ništa od onog radovanja kojim je bilo obeleženo rađanje muškog deteta. Majke su ponekad uklanjale svoju žensku decu da bi ih sačuvale od bedne sudbine.Na Fiđiju su žene mogle da budu prodate po volji, a uobičajena cena je bila jedna musketa. Kod nekih plemena muškarac i žena nisu spavali zajedno, da dah žene ne bi oslabio muškarca; na Fiđiju se smatralo da nije dobro da muškarac redovno spava kod kuće; na Novoj Kaledoniji žena je spavala u šupi, dok je muškarac spavao u kući. Na Fiđiju

je psima bilo dozvoljeno da ulaze u hramove, ali su žene bile isključene; takvo isključivanje žena iz religioznih službi još se i danas primenjuje u islamu. Nema sumnje da su žene svagda uživale nadmoć koja je poticala od duga jezika; muškarcima se moglo desiti da budu odbijeni, izbombardovani rečima, pa čak i prebijeni tu i tamo. Ali sve u svemu, muškarac je bio gospodar, a žena sluga. Kafiri su kupovali žene kao robove, kao oblik doživotnog osiguranja prihoda; kada je imao dovoljan broj žena, muškarac je mogao da se odmara ostatak života; one bi obavljale sav posao umesto njega. Neka plemena stare Indije računale su žene u jednoj porodici kao deo imovinskog nasleđa, zajedno sa domaćim životinjama. U tom smislu, ni poslednja Mojsijeva zapovest nije se mnogo razlikovala. Po celoj crnačkoj Africi, žene su se jedva razlikovale od robova, osim po tome što se od njih očekivalo da obezbede kako seksualno, tako i ekonomsko zadovoljenje. Brak je počeo kao oblik zakona o svojini, kao deo institucije ropstva.

IV MORALNE OSNOVE CIVILIZACIJE

Pošto nijedno društvo ne može da postoji bez poretka, a nijedan poredak bez propisa, kao istorijsko pravilo možemo uzeti da je moć običaja obrnuto proporcionalna broju zakona, isto onako kao što je snaga instinkta obrnuto proporcionalna broju misli. Za igru života potrebna su neka pravila. Ona mogu da budu različita u različitim grupama, ali u okviru grupe ona moraju biti u suštini ista. Ta pravila mogu da budu konvencije, običaji, moral ili zakoni. Konvencije su oblici ponašanja koje je neki narod ustanovio kao prikladne; običaji su konvencije prihvaćene od sukcesivnih generacija, posle prirodne selekcije kroz pokušaje i pogreške i eliminacije; moral predstavljaju oni običaji koje grupa smatra bitnim za svoje blagostanje i razvoj. U primitivnim društvima, u kojima ne postoji pisani zakon, ovi bitni običaji ili moralna pravila regulišu svaku sferu ljudske egzistencije i daju stabilnost i kontinuitet društvenom poretku. Zahvaljujući postupnom uticaju magije vremena, ti običaji, dugotrajnim ponavljanjem, postaju čovekova druga priroda; ako ih prekrši, on oseti izvestan strah, nelagodnost ili stid; to je poreklo one svesti, ili moralnog osećaja, koji je Darvin izdvojio kao najupadljiviju razliku između životinja i ljudi. Na svojim višim stupnjevima razvoja, svest je društvena svesnost - osećanje pojedinca da pripada grupi i duguje joj neku meru odanosti i obzirnosti. Moralnost je saradnja dela sa celinom, kao i svake grupe sa većom celinom. Naravno, civilizacija bi bez toga bila nemoguća.

1. Brak

Smisao braka - Biološko poreklo - Seksualni komunizam - Probnibrak - Grupni brak - Indiviidualni brak - Poligamija - Eugenčka vrednost braka - Egzogamija - Brak po dužnosti -Otmica - Otkup - Primitivna ljubav - Ekonomska funkcija braka

Prvi zadatak onih običaja koji čine moralni kodeks grupe jeste da uredi odnose polova, jer su oni trajan izvor razdora, nasilja i eventualne degeneracije. Osnovni oblik ovog uređenja odnosa polova je brak, koji može da se definiše kao udruživanje partnera radi zbrinjavanja potomstva. To je promenljiva i nestalna institucija koja je prošla kroz sve

zamislive forme i eksperimente u toku svoje istorije, počev od primitivne brige za podmladak bez udruživanja bračnih drugova do modernog udruživanja partnera bez zbrinjavanja potomstva.Brak je izum naših predaka - životinja. Neke ptice izgleda da žive kao reproduktivni partneri u monogomiji bez razvoda. Kod gorila i orangutana udruživanje roditelja nastavlja se do kraja sezone rasplođavanja i ima brojne ljudske odlike. Mužjak oštro kažnjava svaki pokušaj slobodnijeg ponašanja kod ženke. Orangutani na Borneu, kaže De Krepinji, "žive u porodicama: mužjak, ženka i mladunče"; a dr. Sevix piše o gorilama da"nije neobično videti kako -stariji- sede ispod drveta, časte se plodovima i prijateljski čavrljaju, dok njihova deca, neobuzdano razigrana, skakuću oko njih i ljuljaju se od grane do grane." Brak je stariji od čoveka.Društva bez braka su retka, ali marljivi istraživač može da nađe dovoljno primera koji čine znatan prelaz od promiskuiteta nižih sisara ka brakovima primitivnih ljudi. Na Futuni i Havajima većina ljudi nije uopšte sklapala brak; Lubusi su se sparivali slobodno, ne praveći razlike i nisu imali nikakvu predstavu o braku; neka plemena na Borneu živela su u bezbračnim vezama, slobodnije nego ptice; a kod nekih naroda primitivne Rusije "muškarci su koristili žene ne praveći razlike, tako da žena nije imala određenog muža." Za afričke Pigmeje kažu da nemaju bračne institucije, ali da slede "svoje animalne instinkte bez ikakvog sputavanja." Ova primitivna "nacionalizacija žena" koja korespondira primitivnom komunizmu u pogledu zemlje i hrane, odumrla je u tako davnom stadijumu, da je od nje ostalo malo tragova. Međutim, neko sećanje na nju i dalje se zadržalo u raznim oblicima: u osećanju mnogih primitivnih naroda da je monogamija - koju bi oni definisali kao monopol jednog muškarca nad nekom ženom - neprirodna i nemoralna; zatim u perodičnim svetkovinama razuzdanosti (koje se još uvek pomalo provlače u našim pokladama), kada suseksualna ograničenja bila privremeno napuštana; u zahtevu da žena treba da se prepusti - kao u hramu Milita u Vavilonu -bilo kom čoveku koji je to od nje tražio, pre nego što joj se dozvoli da se uda; u običaju posuđivanja supruge koji je posebno važan u mnogim primitivnim kodeksima gostoprimstva; i, konačno, u /ius primae noctis/ tj. pravu prve noći, po kome jeu ranoj feudalnoj Evropi, gospodar vlastelinskog imanja, čime su možda manifestovana drevna plemenska prava, u nekim prilikama, deflorisao nevestu pre nego što je mladoženji bilo dopušteno da obavlja bračne dužnosti. Razne probne veze postepeno su zauzele mesto nasumičnih veza. U narodu Orang Sakai na Malaki, devojka je neko vreme ostajala kod svakog muškarca u plemenu, prelazeći od jednog do drugog, sve dok ne bi napravila krug; zatim bi počinjala iznova. Kod Jakuta u Sibiru, Botokudosa u Južnoj Africi, nižih klasa naTibetu, i mnogih drugih naroda, brak je bio posve eksperimentalnog karaktera, i mogao je da se prekine po volji bilo koje strane, a da se pri tom za to ne daje niti traži razlog. Kod Bušmana, "bilo kakvo neslaganje bilo je dovoljno da se veza okonča, a nove veze su za oboje mogle odmah da se nađu." Kod naroda Damaras, prema Ser Fransisu Galtonu, "supruga se menjala skoro svake nedelje, pa sam bez raspitivanja retko znao ko je /pro/ /tempore/ muž svake žene u bilo koje posebno vreme." U narodu Baila, "žene se razmenjuju među muškarcima i po njihovoj saglasnosti napuštaju jednog muža radi nekog drugog. Mlade žene koje su jedva napunile devetnaestu često su promenile po četiri ili pet muževa, a koji su svi još živi." Izvorna reč za brak na Havajima znači pokušati, probati. Pre stotinu godina kod Tahićana bračne zajednice su bile slobodne i po volji su se mogle raskinuti bez javnog prekora, ili je par mogao da podiže dete i uđe u stalniji odnos; muškarac se obavezivao da će pomagati ženu u zamenu za teret roditeljske brige koju je ona sada preuzela.Marko Polo piše o plemenu u Centralnoj Aziji, koje

naseljava Pein (današnja Kerija) u trinaestom veku: "Ako oženjen muškarac ode daleko od kuće da bi bio odsutan dvadeset dana, njegovažena ima pravo, ako je tome sklona, da uzme drugog muža; a muškarci se, po istom principu, žene gde god da se na putu zadese i zakonače." Eto, toliko su stare najnovije inovacije u braku i moralu.Leturno je za brak rekao da je "isproban ili se još uvek primenjuje, svaki mogući eksperiment kompatibilan sa trajanjem društava divljaka ili varvara, bez i najmanje obzira prema moralnim obrascima koji generalno preovlađuju u Evropi." Pored eksperimenata u stalnosti bilo je i eksperimenata uoblicima veza. U nekoliko slučajeva nalazimo "grupni brak," u kom se određeni broj muškaraca, koji su pripadali jednoj grupi ženio kolektivno sa određenim brojem žena, koje su pripadale nekoj drugoj grupi. Na Tibetu, na primer, bio je običaj da se grupa braće ženi grupom sestara, pa su dve grupe primenjivale seksualni komunizam među njima tako što je svaki od muškaraca živeo u braku sa svakom pojedinom ženom. Cezar je opisao sličan običaj u drevnoj Britaniji. Ostaci ovoga javljaju se u "leviratskom" braku, običaju koji postoji kod ranih Jevreja i drugih antičkih naroda, po kojem je muškarac obavezan da se oženi udovicom svoga brata; to je bilo pravilo koje je onoliko ozlojedilo Onana.Šta je to dovelo do toga da ljudi zamene polu-promiskuitet primitivnog društva individualnim brakom ? Pošto u velikoj većini primitivnih društava, postoji malo (ako ih uopšte ima) ograničenja u pogledu predbračnih odnosa, očito je da fizička želja ne predstavlja uzrok institucije braka. Jer, brak sa svim svojim restrikcijama i psihološkim iritacijama ne bi mogao nikako da se nadmeće sa seksualnim komunizmom kao načinom zadovoljavanja erotskih sklonosti ljudi. Niti je ta individualna ustanova u početku mogla da pruži bilo kakav oblik podizanja dece koji bi očito bio superiorniji u odnosu na podizanje dece od strane majke, njene porodice i klana. Neki snažni ekonomski motivi morali su ići u korist razvitka braka. Velika je verovatnoća (jer opet moramo da se podsetimo kako malo stvarno malo znamo uzroke) da su ovi motivi bili povezani sa usponom institucije svojine.Individualni brak je potekao iz želje muškarca da ima jeftine robove i da izbegne da njegovu imovinu naslede deca drugih muškaraca. Poligamija, tj. brak jedne osobe sa više bračnih drugova, pojavljuje se tu i tamo u obliku poliandrije, tj.braka jedne žene sa nekolicinom muškaraca - kao kod Todasa i nekih plemena na Tibetu; na taj običaj se još uvek može naići tamo gde je broj muškaraca znatno veći nego broj žena. Ali, ovaj običaj uskoro postaje plenom pobedničkog muškarca, a poligamija je za nas počela da znači ono što bi preciznije trebalo zvati poliginijom - brakom u kom jedan muškarac ima više žena. Srednjovekovni teolozi su smatrali da je poligamiju izmislio Muhamed, ali ona se javila više godina pre islama i bila pretežni oblik braka u primitvnom svetu. Mnogi uzroci su zajedno delovali da ona postane opšta. U primitivnom društvu, zbog lova i rata, život muškarca je više ispunjen nasiljem i opasnošću, pa je smrtnost muškaraca veća nego smrtnost žena. Posledični višak žena nameće izbor između poligamije i neplodnog celibata manjine žena; ali takav celibat je nepodnošljiv za narode kojima je potreban veći priraštaj da bi se nadoknadila smrtnost i koji zbog toga preziru ženu bez muža i bez dece. Osim toga, muškarci vole raznovrsnost; kako su crnci u Angoli to izrazili - oni "nisu mogli da uvek jedu isto jelo." Muškarci takođe vole mladost kod svojih supruga, a u primitivnim društvima žene brzo stare. I same žene su često davale prednost poligamiji; ona im je omogućavala da duže doje decu i da tako smanje učestalost materinstva, a da pri tom kod muškaraca ne ometaju erotske želje i sklonosti prema stvaranju potomstva. Ponekad je prva žena opterećena napornim radom pomagala mužu da nađe još jednu ženu, tako da bi mogla da podeli svoj teret, a dodatna deca su mogla da podignu produktivnu moć i bogatstvo

porodice. Deca su bila ekonomska imovina, a muškarci su ulagali u žene da bi od njih izvukli decu poput kamate. U patrijarhalnom sistemu žene i deca su zapravo bili robovi muškarca; što ih je muškarac imao više, to je bio bogatiji. Siromašan čovek je pribegavao monogamiji, ali je to smatrao sramnim stanjem, iz kog će se jednog dana izdići do uglednog položaja poligamnog muškarca. Bez sumnje, poligamija je bila dobro prilagođena bračnim potrebama primitivnog društva u kom su žene brojčano nadmašivale muškarce. Ona je imala eugeničku vrednost višu odvrednosti savremene monogamije; jer, dok se u modernom društvu najsposobniji i najrazboritiji muškarci žene najkasnije i imaju najmanje dece, u poligamiji su najsposobniji muškarci po svoj prilici obezbeđivali najbolje partnerke i imali najviše dece.Zbog toga je poligamija opstala praktično kod svih primitivnih naroda, čak i kod većeg dela civilizovanog čovečanstva; tek u naše doba počela je da iščezava na Orijentu. Međutim, neki su uslovi išli na njenu štetu. Smanjenje opasnosti i nasilja, što je rezultat smirenog zemljoradničkog života, dovelo je polove do približne brojčane jednakosti; a pod tim uslovima, otvorena poligamija, čak i u primitivnim društvima, postala je privilegija bogate manjine. Masa ljudi je primenjivala monogamiju ublaženu preljubom, dok je jedna druga manjina, svojevoljno ili nevoljno u celibatu, izravnavala poligamiju bogataša. Ljubomora kod muškaraca i posesivnost kod žena stupala je sve snažnije na scenu kako su se polovi približavalipo brojčanom stanju; jer, tamo gde snažni nisu mogli da steknu više žena osim otimanjem sadašnjih ili potencijalnih žena drugih muškaraca ili ogrešivanjem (u nekim slučajevima) o svoje sopstvene, poligamija je postala složena stvar koju su mogli da rešavaju samo najpametniji. Kako se imovina akumulirala, a ljudi nisu bili voljni da je razbacuju na mala nasledstva, postalo je poželjno da se žene diferenciraju na "glavne žene" i konkubine, tako da su jedino deca onih prvih delila nasledstvo; ovo se zadržalo kao status braka u Aziji sve do naše generacije. Postepeno je glavna žena postala jedina žena, a konkubine su čuvane u tajnosti i odvojeno, ili su iščezle; i, kako je hrišćanstvo stupalo na pozornicu, u Evropi je poligamiju potisnula monogamija kao zakonit i vidljiv oblik udruživanja polova. Ali monogamija je, kao i pismo i država, čovekova tvorevina, i pripada istoriji civilizacije, a ne njenim izvorima.Kakav god da je oblik veza imala, brak je bio obavezan kod skoro svih primitivnih naroda. Neoženjen muškarac nije uživao ugled u zajednici ili je smatran za pola čoveka. Egzogamija je takođe bila obavezna, što će reći da se očekivalo da muškarac obezbedi sebi ženu iz nekog drugog klana, a ne iz svog. Da li se ovaj običaj javio zato što je primitivni um podozrevao da postoje štetne posledice bračnih veza među bliskim srodnicima, ili zato što su ti brakovi među različitim grupama stvarali i učvršćivali korisne političke saveze, unapređivali organizaciju društva i smanivali rizik od rata, ili zato što je otimanje žene iz drugog plemena postalo karakteristično obeležje muške zrelosti, ili zato što ono što je poznato izaziva prezir dok udaljenost pojačava privlačnost -mi to ne znamo. U svakom slučaju, ta restrikcija je bila bezmalo opšta pojava u primitivnom društvu; i, mada su je uspešno kršili faraoni, Ptolomejska dinastija i Inke, koji su svi bili skloni braku sa bratom ili sestrom, restrikcija je opstala i ušla u rimsko i moderno pravo, i svesno ili nesvesno oblikuje naše ponašanje do današnjeg dana.Kako je muškarac obezbeđivao sebi ženu iz drugog plemena? Tamo gde je matrijarhalni sistem bio jak, od muškarca se zahtevalo da ode i živi u klanu devojke koju je tražio. Kako se razvijao patrijarhalni sistem, proscu je bilo dopušteno, posle jednog perioda služenja ocu, da povede svoju mladu nazad u svoj klan; tako je Jakov služio Labana radi Lee i Rahele. Ponekad je prosac skraćivao postupak jednostavnom, neposrednom silom. Onaj ko bi ukrao ženu sticao je i korist i ugled; ne samo što će ona biti jeftin rob, već su i

novi robovi mogli da se od nje dobiju, to jest deca koja bi je u njenom ropstvu okovala. Takav brak nastao zarobljavanjem, mada ne kao pravilo, javljao se sporadično u primitivnom svetu. Kod severno-američkih Indijanaca, žene su spadale u ratni plen, a to se dešavalo tako često da su u nekim plemenima muževi i njihove žene govorili međusobno nerazumljivim jezicima. Sloveni u Rusiji i Srbiji primenjivali su povremeni brak zarobljavanjem sve do prošlog veka15. Ostaci toga nalaze se u običaju dase na svadbenoj svečanosti simulira otmica neveste od strane mladoženje. Sve u svemu, bio je to logičan aspekt skoro neprekidnih plemenskih ratova i logična polazna tačka za onaj večni rat polova u kom su jedina primirja kratka nokturna i spavanje bez snova.Kako se bogatstvo uvećavalo, postajalo je pogodnije ponuditi ocu neki znatan poklon - ili sumu novca - za njegovu kćer, radije nego služiti za nju u tuđem klanu, ili rizikovati nasilje i svađe koje bi mogle da se izrode iz braka otmicom. Zbog toga su kupovina i roditeljski sporazum postali pravilo u primitivnim društvima. Javljaju se prelazni oblici; Melanežani su ponekad krali žene, ali bi naknadnim plaćanjem ženinoj porodici krađu učinili legalnom. Kod nekih urođenika na Novoj Gvineji, čovek bi oteo devojku, a zatim bi, dok su se on i ona krili, ovlastio svoje prijatelje da se cenjakju sa njenim ocem oko cene otkupa. Prosto je sjajna lakoća s kojom je moralna indignacija u ovim stvarima mogla da se umiri materijalnom naknadom. Kod Maora, jedna majka je glasno jadikovala, gorko proklinjući mladića koji je pobegao sa njenom ćerkom, sve dok joj ne bi bilo poklonjeno ćebe. "To je bilo sve što sam želela," rekla je; "Samo sam htela jedno ćebe i zato sam digla toliku galamu." Obično je nevesta koštala višeod jednog ćebeta: kod Hotentota njena cena je bila jedan vo ili krava; kod naroda Kru tri krave i ovca; kod Kafira šest do trideset grla goveda, zavisno od ranga devojčine porodice; a kod Togoanaca šesnaest dolara u gotovom i šest dolara u robi.Brak pomoću otkupa preovlađuje širom primitivne Afrike i još uvek je uobičajena institucija u Kini i Japanu; cvetao je u drevnoj Indiji i Judeji, kao i u pre-kolumbovskoj Centralnoj Americi i Peruu; primeri te pojave javljaju se i u Evropi danas. To je prirodan razvoj patrijarhalnih institucija; otac poseduje ćerku i može njome da raspolaže u širokim granicama, već kako on smatra prikladnim. Orinoko Indijanci objasnili su tu stvar govoreći da prosac treba da plati ocu zato što je odgojio devojku za njegovu upotrebu. Katkada je devojka pokazivana pred potencijalnim proscima na izložbi nevesti; tako je kod Somalijaca, raskošno opremljena i ukrašena, vodana okolo na konju ili peške, u ambijentu koji je bio jako namirisan što je prosca trebalo da navede da plati pristojnu cenu. Nije zabeleženo da su žene prigovarale zbog braka kroz otkup; naprotiv, one su se ite kako ponosile sumama plaćenim za njih i prezirale ženu koja se udavala bez neke cene; verovale su da pokvaren muškarac u "braku iz ljubavi" dobija suviše za ništa. S druge strane, bilo je uobičajeno da za mladoženjino plaćanje otac pokaže zahvalnost u vidu uzvratnog dara koji se, vremenom, po vrednosti sve više i više približavao sumi koja je ponuđena za nevestu. Bogati očevi, željni da svojim ćerkama olakšaju put, postepeno su povećavali ove darove, sve dok se nije formirala institucija miraza; tako je kupovina muža od strane oca zamenila ili pratila kupovinu žene od strane prosca.U svim ovim oblicima i varijantama braka, skoro da i nema traga romantične ljubavi. Nekoliko slučajeva braka iz ljubavi nalazimo kod Papuanaca na Novoj Gvineji; kod drugih primitivnih naroda nailazimo na primere ljubavi (više u smislu međusobne odanosti, nego međusobne potrebe), ali ove ljubavi obično nemaju nikakve veze sa brakom. U obična vremena, muškarci su se ženili radi jeftine radne snage, korisnog srodstva i redovne ishrane. "U Jaribi," kaže Lander, "domoroci slave venčanje posve ravnodušno; muškarac o uzimanju žene razmišlja isto tako malo kao da

seče kukuruz - ljubav je sasvim isključena." Pošto su u primitivnim društvima predbračni odnosi česti, strast se ne osuđuje uskraćivanjem i retko utiče na izbor žene. Iz istog razloga - odsustva kolebanja između želje i ispunjenja - nikakvo vreme se ne poklanja onoj sanjalačkoj introverziji osujećene, pa otuda i idealizujuće strasti koja je obično izvor mladalačke romantične ljubavi. Takva ljubav je rezervisana za razvijene civilizacije, u kojima je moral podigao barijere protiv želje, a porast bogatstva omogućio nekim muškarcima da priušte, a nekim ženama da obezbede, luksuz i čari romantike; primitivni ljudi su suviše siromašni da bi bili romantični. U njihovoj poeziji retke su ljubavne teme.Kada su prevodili Bibliju na jezik Algonkina, misionari nisu mogli da nađu domaći ekvivalent za reč "ljubav". Za Hotentote kažu da su "hladni i ravnodušni jedni prema drugima" u braku. Na Zlatnoj Obali "čak ni nagoveštaj ljubavi ne postoji između muža i žene"; a isto je i u primitivnoj Australiji. Jednog senegalskog crnca Rene Kajie je pitao zašto se ponekad ne zabavlja sa svojim ženama. Ovaj je odgovorio da kad bi to činio, on ne bi bio u stanju da izađe na kraj sa njima. Kada su jednog australijskog domoroca pitali zašto želi da se oženi, on je iskreno odgovorio da hoće ženu koja će mu obezbediti hranu, vodu i drva, i koja će na putu nositi njegove stvari. Poljubac koji izgleda tako izuzetno važan u Americi, sasvim je nepoznat primitivnim narodima, a ako je poznat onda je predmet prezira.Uopšte uzev, "divljak" shvata svoj pol filozofski, sa jedva nešto više metafizičke ili teološke sumnje od životinje; on o njemu ne razmišlja, niti sa njim uleće u strast; kod njega je pol nešto što se samo po sebi podrazumeva kao i hrana. On ne traži nikakve idealističke motive. Brak za njega nije nikakva sveta tajna i retko kad stvar raskošnog rituala; to je neuvijena trgovinska transakcija. Njemu ne pada na pamet da se stidi što u izboru bračnog druga emocionalne razloge podređuje praktičnim; pre bi se postideo da je obratno, i zahtevao bi odnas, kad bi bio provokativan kao što smo mi, neko objašnjenje našeg običaja povezivanja muškarca i žene za bezmalo ceo život zato što ih je seksualna želja svojim bljeskom spojila za jedan trenutak. Primitivni muškarac je na brak gledao ne u smislu seksualne slobode, već ekonomske saradnje. Očekivao je da žena- i žena je sama očekivala - ne bude toliko ljupka i lepa (mada je te osobine kod nje cenio), koliko korisna i marljiva; trebalo je da ona bude imovina, a ne totalni gubitak, jer pragmatični "divljak" inače nikada ne bi ni pomišljao na brak. Brak je bio korisno ortaštvo, a ne privatno bančenje; bio je to način pomoću kojeg su muškarac i žena, radeći zajedno, mogli da budu uspešniji nego kad bi radili sami. Gde god je u istoriji civilizacije žena prestala da bude ekonomsko dobro u braku, brak je propadao; a ponekad je sa tim propadala i civilizacija.

2. Seksualni moral

Predbračni odnosi - Prostitucija - Krepost - Nevinost -Dvostruka merila - Stidljivost - Relativnost morala - Biološkauloga stidljivosti - Preljuba - Razvod - Pobačaj - Čedomorstvo- Detinjstvo – Pojedinac

Najvažniji cilj morala je uvek regulisanje polnih odnosa; jer, nagon za razmnožavanjem stvara probleme ne samo u okviru braka, već i pre i posle njega, te u svakom trenutku preti da naruši društveni poredak svojom upornošću, intenzitetom, prezirom prema zakonu i svojim izopačenostima. Prvi problem se tiče predbračnih odnosa - da li treba da budu ograničeni ili slobodni ? Čak i kod životinja seks nije sasvim bez

ograničenja; odbijanje mužjaka od strane ženke osim u vreme parenja svodi seks u životinjskom svetu na mnogo skromniju ulogu nego što je on ima u našoj razvratnoj vrsti. Kako reče Bomarše, čovek se razlikuje od životinje po tome što jede kad nije gladan, pije kada nije žedan i vodi ljubav u svako doba godine. Kod primitivnih naroda nailazimo na neke analogne, ili obrnute, animalne restrikcije, u tabuu predviđenom za odnose sa ženom u toku njenog menstrualnog perioda. Sa ovim opštim izuzetkom, predbračni seksualni odnos je najvećim delom ostavljen kao slobodan u najprimitivnijim društvima. Kod severno-američkih Indijanaca, mladići i devojke su slobodno ulazili u polne odnose i oni se nisu smatrali preprekom za brak. Kod Papuanaca na Novoj Gvineji seksualni život je počinjao izuzetno rano, a pred bračni promiskuitet je bio pravilo. Slična predbračna sloboda je preovladavala kod Sojota u Sibiru, Igorota na Filipinima, kod domorodaca GornjeBurme, Kafira i Bušmana, kod plemena u Nigeru i Ugandi, Novoj Xorxiji, na Marejskim Ostrvima, Andamanskim Ostrvima, naTahitiju, Polineziji, u Asamu itd.Pod takvim uslovima ne može se očekivati da će se naići na mnogo prostitucije u primitivnom društvu. "Najstariji zanat" je srazmerno mlad. On se javlja tek sa civilizacijom, sa pojavom svojine i nestankom predbračne slobode. Tu i tamo nailazimo na devojke koje se neko vreme prodaju da bi uvećale miraz, ili da bi obezbedile sredstva za hramove, ali to se dešava samo tamo gde lokalni moralni kodeks to odobrava kao pobožno žrtvovanje da bi se pomogli štedljivi roditelji ili gladni bogovi. U korelativnom smislu nov je i fenomen kreposti. Ono od čega je primitivna devica strahovala nije bio gubitak nevinosti, već reputacija jalovosti; pred bračna trudnoća je češće bila od pomoći nego hendikep u nalaženju muža, jer se na taj način suzbijala sumnja u neplodnost, i garantovalo korisno potomstvo. Izgleda da su primitivnija plemena, pre pojave svojine, prezirala nevinost kao nešto što je ukazivalo na neomiljenost. Kod naroda Kamčadal mladoženja bi se jako razljutio ako bi ustanovio da je njegova nevesta devica, pa bi "propisno izgrdio njenu majku zbog toga što se nije pobrinula za odgoj svoje ćerke." U mnogim krajevima nevinost se smatrala preprekom za brak, zato što je pred muža postavljala neugodan zadatak kršenja tabua kojim se zabranjivalo prolivanje krvi bilo kog pripadnika njegovog plemena. Ponekad su se devojke nudile strancu da bi prekinule ovaj tabu koji im je onemogućavao udaju. Na Tibetu su majke brižno tražile muškarce koji bi deflorisali njihove ćerke; na Malabaru su same devojke molile prolaznike za uslugu u istom cilju, jer "dok god su bile device, one nisu mogle da nađu muža." U nekim plemenima, nevesta je bila obavezna da se da gostima na svadbi pre nego što bi prišla svome mužu. Kod nekih drugih plemena, mladoženjaj e unajmljivao muškarca koji će okončati nevinost njegove neveste. Kod nekih filipinskih plemena bio je imenovan specijalni činovnik sa visokom platom da obavlja ovu funkciju za buduće muževe.Šta je bilo to što je nevinost pretvorilo od mane u vrlinu i učinilo je bitnim elementom u moralnim kodeksima svih viših civilizacija ? Bez sumnje to je bila institucija svojine. Predbračna krepost se javila kao dopuna ćerkama za posednički osećaj s kojim je patrijarhalni muškarac gledao na svoju ženu. Vrednovanje nevinosti je poraslo onda kada se ustanovilo da u braku kroz otkup nevesta-devica donosi veću cenu od svoje popustljive sestre; svojom prošlošću devica je davala garanciju za onu bračnu vernost koja je sada izgledala tako dragocena muškarcima mučenim brigama da će morati da ostave svoju imovinu nekoj skrivenoj deci. Muškarci nikada nisu pomišljali da na sebe primene iste restrikcije. Nijedno društvo u istoriji nikada nije insistiralo na predbračnoj čednosti muškarca. Nijedan jezik nije nikada imao reč za devičanskog muškarca. Aura devičanstva je bila čuvana isključivo za ćerke i nametana im na hiljade načina. Tuarezi su

smrću kažnjavali tu grešku kod ćerke ili sestre; crnci u Nubiji, Abisiniji, Somaliji itd. primenjivali su na svojim ćerkama svirep čin infibulacije, tj. pričvršćivanja prstena ili brave za genitalije čime se sprečavao polni odnos; u Burmi i Sijamu sličan običaj se zadržao do današnjih dana. Nastali su oblici izolacije pomoću kojih su devojke čuvane od iskušenja. U Novoj Britaniji, bogatiji roditelji su držali u pritvoru svoje ćerke u toku pet rizičnih godina u kolibama koje su čuvale kreposne ružne babe; devojkama nikako nije bilo dozvoljeno da izlaze i samo su rođaci mogli da ih vide. Neka plemena na Borneu su držala neudate devojke same u pritvoru. Samo je jedan korak od ovih primitivnih običaja do običaja /purdah/ kod Muslimana i Hindusa i to opet pokazuje koliko je"civilizacija" blizu "divljaštva".Stidljivost se razvila uz pojavu nevinosti i patrijarhata. Postoje mnoga plemena koja do današnjih dana ne pokazuju nikakav stid pri izlaganju tela; odista, neka plemena se stide da nose odeću. Cela Afrika se grohotom smejala kada je Livingston preklinjao svoje crne domaćine da obuku neku odeću pre dolaska njegove supruge. Kraljica Balonde bila je sasvim naga kada je sazivala svoj dvor radi Livingstona. Vrlo mali broj plemena obavlja polne odnose javno, bez primisli na stid. Isprva, stidljivost je osećanje žene da je tabu za vreme menstruacije. Kada brak kroz otkup poprimi svoj oblik, a nevinost ćerke donosi korist njenom ocu, izolacija i obaveza nevinosti stvaraju kod devojke osećaj obaveze na krepost. Takođe, stidljivost je osećanje žene koja u braku kroz kupovinu oseća materijalnu obavezu prema mužu da se uzdrži od onih spoljnih seksualnih odnosa koji mu ne mogu doneti nikakvu naknadu. Odevanje se javlja u toj fazi, ako ga već nisu uzrokovali motivi ukrašavanja i zaštite; u mnogim plemenima žene su nosile odeću tek posle venčanja, kao znak isključive pripadnosti mužu i kao sredstvo zastrašivanja udvarača; primitivni čovek se ne bi složio sa autorom "Ostrva pingvina" da odeća podstiče na razvrat. Međutim, krepost nema nikakvu nužnu vezu sa odevanjem; neki putnici izveštavaju da je moral u Africi u obrnutoj srazmeri sa količinom odeće. Jasno je da ono čega se ljudi stide zavisi u potpunosti od lokalnih tabua i običaja njihove grupe. Sve do nedavno Kineskinja se stidela da pokaže svoje stopalo, Arabljanka svoje lice, žena Tuarega svoja usta; a žene drevnog Egipta, Indije u devetnaestom veku i na ostrvu Bali u dvadesetom veku (pre dolaska požudnih turista) nikada nisu ni pomišljale na stid kada bi pokazale svoje grudi.Ne smemo da zaključimo da je moral bezvredan zato što se razlikuje u zavisnosti od vremena i mesta, i da bi bilo mudro pokazati naše poznavanje istorije tako što bismo odmah odbacili moralne običaje naše grupe. Površno poznavanje antropologije je opasna stvar. Stvarno je istina da je "moral suma predrasuda jedne zajednice", kako je to ironično izrazio Anatol Frans. Isto tako, kako je to kod Grka izrazio Anakarsis, kad bi čovek sakupio sve običaje koje neka grupa smatra svetinjom, a zatim uklonio sve običaje koje neka grupa smatra nemoralnim, ne bi ostalo ništa. Ali ovim se ne dokazuje bezvrednost morala; to samo pokazuje na kakve se raznovrsne načine čuva društveni poredak. Društveni poredak nije ništa manje neophodan; da bi se igrala, igra ipak mora da ima pravila; ljudi moraju da znaju šta da očekuju jedni od drugih u običnim životnim okolnostima.Otuda je jednodušnost sa kojom pripadnici jednog društva primenjuju svoj moralni kodeks isto onoliko važna koliko i sadržaj tog kodeksa. Naše smelo odbacivanje običaja i morala našeg plemena, posle adolescentnog otkrića njihove relativnosti, otkriva nezrelost našeg duha. Neka prođe još jedna decenija i mi počinjemo da shvatamo da možda ima više mudrosti u moralnom kodeksu grupe - formulisanom iskustvu generacija ljudskog roda - nego što se može objasniti na univerzitetskim predavanjima. Pre ili kasnije dolazimo do uznemirujućeg saznanja da čak i ono što ne možemo da razumemo može biti istinito. Institucije,

konvencije, običaji i zakoni koji sačinjavaju složenu strukturu društva jesu delo stotine vekova i milijarde umova, pa zato jedan um ne sme da očekuje da će ih shvatiti u toku jednog životnog veka, a još mnogo manje za dvadeset godina. Opravdano je zaključiti da je moral relativan i neophodan.Pošto stari i osnovni običaji predstavljaju prirodnu selekciju ponašanja grupe posle vekova pokušaja i pogrešaka, moramo da očekujemo da ćemo u čednosti i stidljivosti naći neku društvenu korist ili vrednost preživljavanja, uprkos njihovoj istorijskoj relativnosti, vezi sa brakom kroz otkup, i doprinosu neurozi. Stidljivost je bila vrsta strateškog povlačenja koje je devojci omogućilo, tamo gde je imala bilo kakav izbor, da smišljenije bira muža, ili da ga primora da pokaže lepše osobine pre nego što je osvoji; a same prepreke koje je ona podigla protiv želje generisale su ona osećanja romantične ljubavi koja su u njegovim očima povećavali njenu vrednost. Usađivanje čednosti uništilo je prirodnost i lakoću primitivnog seksualnog života; ali, sprečavajući rani polni razvitak i prerano materinstvo, čednost je smanjila jaz - koji pokazuje težnju razornog širenja sa razvojem civilizacije - između ekonomske i seksualne zrelosti. Verovatno je na ovaj način poslužila jačanju pojedinca u fizičkom i mentalnom smislu, kao i produženju adolescencije i školovanja, pa tako i podizanju nivoa ljudskog roda.Kako se institucija svojine razvijala, preljuba je od oprostivog postepeno postala smrtni greh. Polovina primitivnih naroda koji su nam poznati ne pridaju tome veliki značaj. Uspon svojine ne samo što je doveo do iznuđivanja potpune vernosti od žene, već je kod muškarca stvorio posednički odnos prema njoj; čak i kada bi je posudio gostu, to je bilo zato što mu ona pripada dušom i telom. /Sati/ u Indiji predstavljao je potpuno ostvarenje te koncepcije; žena mora da ide u grob svog gospodara zajedno sa ostalim stvarima koje su mu pripadale. U patrijarhatu, preljuba je bila svrstana u krađu; ona je bila, tako da kažemo, ogrešenje o privilegiju. Kazna za nju je varirala kroz sve stepene svireposti, od ravnodušnosti prostijih plemena do vađenja utrobe preljubnicama kod nekih kalifornijskih Indijanaca. Posle vekova kažnjavanja, nova vrlina vernosti supruge bila je čvrsto ukorenjena i generisala je kod žene odgovarajuću svest. Mnoga indijanska plemena su iznenadila svoje osvajače neuporedivom krepošću njihovih supruga (skvo); a neki putnici su se nadali da će se možda jednoga dana žene u Evropi i Americi izjednačiti u supružanskoj vernosti sa ženama Zulua i Papuanaca.Papuancima je bilo lakše, pošto je kod njih, kao i kod većine primitivnih naroda, bilo vrlo malo prepreka za to da se muškarac razvede od žene. Kod američkih Indijanaca bračne veze su retko trajale duže od nekoliko godina. "Veliki broj starih i sredovečnih ljudi," kaže Skulkraft, "je imao mnoge različite žene, i njihova deca, rasuta po celom području, nisu impoznata." Oni se "smeju Evropljanima zato što imaju samo jednu ženu i to za ceo život; oni smatraju da ih je Dobri Duh stvorio da budu srećni, a ne da produžavaju zajednički život ako im naravi i sklonosti nisu srodni." Čiroki Indijanci su menjali žene tri ili četiri puta godišnje; konzervativni Samoanci su ih zadržavali čak tri godine. Sa pojavom ustaljenog zemljoradničkog života, bračne veze su postajale stalnije. U patrijarhalnom sistemu, muškarac je smatrao neekonomičnim da se razvede od žene, jer je to u stvari značilo izgubiti korisnog roba. Pošto je zajedničkom obradom zemlje porodica postala proizvodna jedinica društva, ona je prosperirala - pod uslovom da su ostale stvari jednake - shodno svojoj veličini i koheziji; ustanovilo se da je za vezu korisno da se nastavi sve dok se ne podigne i poslednje dete. Do tog vremena više nije ostajalo energije za novu romansu, pa su životi roditelja bili stopljeni u jedan, zajedničkim radom i brigama. Tek sa prelaskom na urbanu industriju i posledičnim smanjenjem porodice po veličini i ekonomskom značaju, razvod je opet postao raširena pojava.Uopšte uzev, kroz istoriju, muškarci su želeli mnogo

dece, pa su zato materinstvo nazivali svetinjom, dok su se žene, koje o rađanju znaju više, potajno bunile protiv ovog teškog zadatkai koristile bezbrojne načine da smanje terete materinstva. Primitivni ljudi obično ne mare za ograničavanje populacije; pod normalnim uslovima deca su korisna, a muškarac žali jedino što sva deca ne mogu da budu sinovi. Žena je ta koja izmislila abortus, čedomorstvo i kontracepciju - ovo poslednje se javlja sporadično čak i kod primitivnih naroda. Zapanjujuće je ustanoviti koliko su motivi "žena divljaka" slični motivima"civilizovanih žena" kada je u pitanju sprečavanje začeća: izbegavanje tereta podizanja potomstva, očuvanje mladalačkog stasa, sprečavanje sramote zbog vanbračnog materinstva, izbegavanje smrti itd. Najjednostavniji način smanjenja materinstva bio je ženino odbijanje muškarca za vreme dojenja, što je moglo da se produži mnogo godina. Ponekad, kao kod Čejena, žene su stvorile običaj da odbijaju rađanje drugog deteta sve dok prvo ne bi napunilo deset godina. U Novoj Britaniji, žene nisu imale dece sve do dve ili četiri godine posle venčanja. Broj Gvajkurusa u Brazilu se stalno smanjivao zato što žene nisu htele da rađaju decu do svoje tridesete godine. Među Papuancima abortus je bio čest; "deca su teška i dosadna," govorile su žene; "umorne smo od njih; mi smo jedva žive." Kod nekih maorskih plemena korišćene su trave ili se veštački izazivao nepravilan položaj materice da bi se sprečilo začeće.Kada abortus ne bi uspeo, preostajalo je čedomorstvo. Kod većine primitivnih naroda bilo je dozvoljeno ubijanje novorođenog deteta ako je ono bilo deformisano, ili bolesno ili nezakonito, ili ako je majka umrla porađajući ga. Kao da bi svaki razlog bio dobar u cilju ograničenja populacije za raspoložive načine opstanka, kod mnogih plemena ubijana su odojčad za koja se smatralo da su rođena pod nesrećnim okolnostima: tako su Bondei davili svu decu koja su se rađala naglavce; Kamčadali su ubijali bebe rođene po olujnom vremenu; plemena na Madagaskaru su napuštala, utapala ili sahranjivala živu decu koja su se rađala u martu ili aprilu, ili sredu ili petak, ili u poslednjoj sedmici u mesecu. Ako bi žena rodila blizance, to se kod nekih plemena smatralo dokazom preljube, pošto nijedan muškarac nije mogao postati ocem dva deteta u isto vreme; zbog toga bi jedno ili oba deteta moralo da bude ubijeno. Običaj čedomorstva naročito je preovlađivao kod nomada, kojima su deca predstavljala problem na njihovim dugim putovanjima. Pleme Bangerang (Viktorija) ubijalo je polovinu svoje dece na rođenju; Lengvasi u Paragvaju dozvoljavali su samo jedno dete po porodici na sedam godina tek da bi opstali; Abiponesi su dostigli francusku ekonomičnost u populaciji podizanjem jednog muškog i jednog ženskog deteta u svakom domaćinstvu i ubijanjem ostalih potomaka odmah po rođenju. Tamo gde su uslovi gladi postojali ili pretili, u većini plemena su novorođenčad davili, a ponegde ih i pojeli. Obično je žensko dete bilo žrtva čedomorstva; povremeno je bilo mučeno do smrti u verovanju da će se tako uticati na dušu da se u sledećoj inkarnaciji pojavi u obliku dečaka. Čedomorstvo je primenjivano bez svireposti i bez griže savesti, jer u prvim trenucima posle porođaja, majka očito nije osećala instinktivnu ljubav prema detetu.Kad bi detetu bilo dopušteno da živi nekoliko dana, ono je bilo bezbedno u pogledu čedomorstva; ubrzo se javljala roditeljska ljubav zahvaljujući njegovoj bespomoćnoj jednostavnosti, a u većini slučajeva sa njim se postupalo nežnije kod primitivnih roditelja, nego sa prosečnim detetom kod naroda na višim stupnjevima razvoja. Zbog nedostatka mleka ili meke hrane, majka je dete dojila od dve do četiri godine, a ponekad i do dvanaest; jedan putnik je pričao o dečaku koji je naučio da puši pre nego što je prestao da sisa; često bi dete trčeći sa ostalom decom prekidalo igru - ili posao - da bi ga majka podojila. Kod crnaca, majka je na radu nosila dete na leđima i ponekad bi ga nahranila zabacujući dojke prekoramena. Primitivna

disciplina je bila blaga, ali ne i pogubna; od malih nogu detetu je prepuštano da se samo suoči sa posledicama svoje gluposti, drskosti, ili svadljivosti; i učenje je teklo brzo. Detinja ljubav, kao i roditeljska, bila je veoma razvijena u primitivnom društvu.Opasnosti i bolesti su bile česte u detinjstvu u primitivnom društvu, a mortalitet je bio visok. Mladost je bila kratkotrajna, jer je bračna odgovornost počinjala u ranom uzrastu, pa je jedinka bila ubrzo izgubljena u teškim dužnostima snabdevanja i odbrane grupe. Kada bi poslednje dete odraslo, roditelji su bili potpuno istrošeni; malo je prostora ostajalo za individualni život na kraju kao i na početku. Individualizam je, kao i sloboda, luksuz civilizacije. Tek je sa svitanjem istorije bilo dovoljno ljudi i žena oslobođenihod tereta gladi, reprodukcije i rata da bi stvarali nemerljive vrednosti dokolice, kulture i umetnnosti.

3. Društveni moral

Priroda vrline i poroka - Pohlepa - Nepoštenje - Nasilje -Ubistvo - Samoubistvo - Socijalizacija pojedinca - Altruizam -Gostoljublje - Ponašanje - Plemenske granice morala -Primitivni i moderni moral - Religija i moral

Deo funkcije roditeljstva je prenošenje moralnog kodeksa. Jer, dete je više životinja, nego ljudsko biće; njemu se ljudskost nameće iz dana u dan dok ono prima moralno i duhovno nasleđe ljudskog roda. Biološki ono je slabo opremljeno za civilizaciju, pošto su njegovi instinkti dovoljni samo za tradicionalne i elementarne situacije i uključuju impulse koji su više prilagođeni za xunglu nego za grad. Svaki je porok nekada bio vrlina, potrebna u borbi za egzistenciju; on je postao porokom tek kada je nadživeo uslove koji su ga učinili neophodnim; otuda, porok nije napredan oblik ponašanja, već obično atavizam, vraćanje na staro i prevaziđeno ponašanje.Svrha moralnog kodeksa jeste da neizmenjene - ili one koji se sporo menjaju - impulse ljudske prirode prilagodi promenljivim potrebama i okolnostima društvenog života.Pohlepa, gramzivost, nepoštenje, okrutnost i nasilnost su kroz toliko generacija bili su korisni za životinje i ljude, da ni svi naši zakoni, obrazovanje, moral i religija ne mogu sasvim da ih iskorene; bez sumnje, neke od tih osobina imaju vrednost opstanka čak i danas. Životinja se prežderava zato što nije sigurna kada će opet naći hranu; ova neizvesnost je izvor pohlepe. Poznato je da Jakuti pojedu četrdeset funti mesa u jednom danu; slične priče, samo manje drastične, pričaju se o Eskimima i domorocima Australije. Ekonomska sigurnost je suviše sveže dostignuće civilizacije da bi eliminisala ovu prirodnu pohlepu; ona se još uvek javlja u nezasitnoj gramzivosti s kojom gnevni moderni čovek skuplja zlato ili drugu robu koju u nevolji može da pretvori u hranu. Pohlepa za pićem nije tako rasprostranjena kao pohlepa za hranom, jer je većina ljudskih skupina koncentrisana oko mesta snabdevenih vodom. Uprkos tome, konzumiranje opojnih pića je skoro sveopšta pojava; ne toliko zbog toga što su ljudi pohlepni, već zato što im je hladno i žele da se zagreju, ili nesrećni pa žele da zaborave - ili prosto zato što voda koja im je na raspolaganjunije dobra za piće.Nepoštenje nije tako staro kao pohlepa, jer glad je starija od svojine. Izgleda da su najprimitivniji "divljaci" najpošteniji. "Kod njih je reč svetinja," rekao je Kolben za Hotentote; oni "uopšte ne znaju za pokvarenost i verolomna lukavstvaEvropljana." Kako su međunarodne komunikacije napredovale, ovo naivno poštenje je nestajalo; Evropa je Hotentote podučila plemenitoj veštini. Uopšte uzev, nepoštenje raste sa civilizacijom, pošto su u civilizaciji ulozi diplomatije veći, ima više stvari koje se mogu ukrasti, a obrazovanje čini ljude pametnijim. Kada se kod primitivnih

ljudi razvije svojina, onda za njom prirodno nastupaju laž i lopovluk.Zločini nasilja su stari koliko i pohlepa; borba za hranu, zemlju i muževe odnosno žene, u svakoj generaciji je krvlju natopila zemlju i dala mračnu pozadinu za nepostojanu svetlost civilizacije. Primitivni čovek je bio surov zato što je to morao; život ga je naučio da mora da ima oružje uvek spremno da udari i srce sposobno za "prirodno ubijanje". Najtamnija stranica u antropologiji je priča o primitivnoj torturi i o uživanju koje su primitvni ljudi i žene izgleda imali u zadavanju bola. Veliki deo ove okrutnosti je bio povezan sa ratom; u okviru plemena ponašanje je bilo manje svirepo i primitivni ljudi su postupali jedni s drugima - pa čak i sa njihovim robovima - sa posve civilizovanom ljubaznošću. Ali, pošto su u ratu morali da se nemilosrdno ubijaju, ljudi su naučili da se ubijaju i u vreme mira; jer, za mnogi primitivni um nijedan spor nije rešen dok god jedan od zavađenih ne pogine. Kod mnogih plemena, ubistvo je, čak i nekog drugog pripadnika istog klana, izazivalo manje groze nego što je to bio slučaj kod nas. Stanovnici Ognjene Zemlje kažnjavali su ubicu samo progonstvom sve dok njegovi saplemenici ne bi zaboravili njegov zločin. Kafiri su smatrali ubicu nečistim i zahtevali su da ugljem ogaravi svoje lice; ali, posle nekog vremena, ako bi se on umio, isprao zube i obojio se mrkom bojom, bivao je ponovo primljen u društvo. Divljaci Futune su, poput današnjih divljaka, gledali na ubicu kao na heroja. Kod nekolikih plemena, nijedna žena nije htela da se uda za muškarca koji nije nekog ubio, bilo u poštenoj, bilo u nepoštenoj borbi; otuda i običaj lova na glave, koji još i danas postoji na Filipinima. Dajak koji je doneo najviše glava iz takvog lova na ljudske glave imao je priliku da bira devojku među svim devojakama u selu; one su žudele za njegovom naklonošću smatrajući da će uz njegovu pomoć postati majke hrabrih i silnih muškaraca.16 Tamo gde je hrana skupa, život je jeftin. Eskimski sinovi moraju da ubiju svoje roditelje kada ovi toliko ostare da postanu bespomoćni i beskorisni; ako u tim slučajevima ne bi tako postupili, to bi se smatralo kršenjem sinovske dužnosti. Primitivnom čoveku čak i njegov sopstveni život izgleda jeftin, jer on se ubija sa spremnošću koja se može naći samo kod Japanaca. Ako neka oštećena osoba izvrši samoubistvo ili se osakati, prekršilac mora da pođe za njenim primerom ili da postane parija; toliko je star /hara-kirii/. Bilo koji razlog može biti dovoljan za samoubistvo: neke su se Indijanke u Severnoj Americi ubijale zato što su njihovi muškarci uzeli sebi za pravo da ih izgrde; a jedan mladić sa ostrva Trobrianđe izvršio samoubistvo zato što je njegova žena popušila sav njegov duvan.Delimično, zadatak civilizacije je bio da pohlepu preobrazi u štedljivost, nasilje u raspravu, ubistvo u sudski spor, a samoubistvo u filozofiju. Bio je to veliki napredak kada su jaki pristali da jedu slabe po određenoj zakonskoj proceduri. Nijedno društvo ne može da opstane ako dozvoli svojim pripadnicima da se jedni prema drugima ponašaju na isti način koji ih podstiče da se ponašaju kao grupa prema drugim grupama; unutrašnja saradnja je prvi zakon spoljnog nadmetanja. Borba za egzistenciju se ne završava međusobnom pomoći, ona je inkorporisana, ili preneta na grupu. Pod uslovom da su ostale stvari jednake, sposobnost za nadmetanje sa protivničkim grupama biće srazmerna sposobnosti pojedinih članova i porodicada se međusobno udružuju. Zbog toga svako društvo usađuje moralni kodeks i u svesti pojedinca izgrađuje, kao svoje tajne saveznike i pomoćnike, društvene dispozicije koje smanjuju prirodnu borbu za život; ono podstiče - nazivajući ih vrlinama- one osobine ili navike kod pojedinca koje se razvijaju nakorist grupe, a destimulišu suprotne osobine nazivajući ihporocima. Na ovaj način, pojedinac je u izvesnoj spoljnoj merisocijalizovan i varvarin postaje građanin.Jedva da je nešto teže bilo stvoriti društvene sentimente uduši "divljaka", nego odnegovati ih danas u

srcu modernog čoveka. Borba za život je podstakla kolektivizam, a borba zasvojinu pojačava individualizam. Primitivni čovek je možda bio spremniji od savremenog čoveka da sarađuje sa svojim bližnjima; društvena solidarnost je njemu lakše pala pošto je sa svojom grupom imao više zajedničkih opasnosti i interesa, a manje poseda koji bi ga odvajali od ostalih. Primitivni čovek je bio nasilan i pohlepan; ali on je bio i ljubazan i velikodušan, spreman da na ravne delove deli nešto sa strancima i da gostima daje darove. Svaki đak zna da je primitivna gostoljubivost išla do te mere da je putniku-namerniku nuđena domaćinova žena ili ćerka. Odbijanje takve ponude značilo je tešku uvredu, ne samo za domaćina već i za ženu; to su bile opasnosti s kojima su se suočili misionari. Često je kasnije ophođenje prema gostu bilo određeno načinom kojim se on oslobađao tih obaveza. Izgleda da je necivilizovani čovek osećao posedničku, a ne seksualnu ljubomoru; njega nije uznemiravalo to što je njegova žena imala "poznate" ljude pre nego što se udala za njega, ili što je sada spavala sa njegovim gostom; ali kao njen vlasnik, pre nego kao njen ljubavnik, on bi se razbesneo kad bi ustanovio da ona bez njegovog pristanka živi zajedno sa nekim drugim čovekom. U Africi su neki muževi posuđivali svoje žene na ime neke odštete.Pravila pristojnosti su kod većine primitivnih naroda bila isto tako složena kao i kod naprednih naroda. Svaka grupa je imala formalne načine pozdravljanja pri susretu i odlasku. Pri susretu, dve osobe su međusobno trljale noseve, ili se njušile, ili blago ujedale; kao što smo videli, nikada se nisu ljubile. Neka sirova plemena bila su učtivija od modernog prosečnog čoveka; priča se da su Dajaci, lovci na ljudske glave, u porodičnom životu u domu "blagi i miroljubivi", a da su Indijanci Centralne Amerike glasan govor i naprasito ponašanje belaca smatrali znacima lošeg odgoja i primitivne kulture.Skoro sve se grupe slažu u tome što druge grupe smatraju inferiornim u odnosu na sebe. Američki Indijanci su sebe smatrali izabranim narodom kojeg je Veliki Duh stvorio kao uzvišen primer za čovečanstvo. Jedno indijansko pleme je sebe nazivalo "Jedini ljudi"; drugo je sebe nazivalo "Ljudi nad ljudima"; Karibljani su govorili, "Jedino mi smo ljudi." Eskimi su verovali da su Evropljani došli na Grenland da bi se naučili lepom ponašanju i vrlinama. Shodno tome, primitivnom čovekuje retko padalo na pamet da na druga plemena širi moralna ograničenja koja je on priznavao u postupcima prema svojima; iskreno je zamišljao da je funkcija morala da njegovoj grupi daje snagu i koherenciju protiv drugih grupa. Zapovesti i tabui važili su samo za ljude njegovog plemena; sa drugima, osim ako nisu bili njegovi gosti, on je mogao da ide onoliko daleko koliko se usuđivao.Moralni napredak u istoriji ne leži toliko u poboljšavanju moralnog kodeksa koliko u uvećavanju oblasti na koju se on primenjuje. Moral modernog čoveka nije neosporno superioran u odnosu na moral primitivnog čoveka, iako se dve grupe propisa možda znatno razlikuju u sadržaju, praksi i afirmisanju; ali, moderni moral se u normalnim vremenima širi, mada sa sve manjim intenzitetom, na veći broj ljudi nego ranije.17 Kada su se plemena okupila u one veće jedinice nazvane državama, moral se prelio izvan plemenskih granica; i pošto je saobraćanje - ili zajednička opasnost - ujedinilo i asimilovalo države, moral je prodirao kroz granice, a neki ljudi su počeli da primenjuju njegove zapovesti na sve Evropljane, na sve belce i konačno na sve ljude. Možda su oduvek postojali idealisti koji su želeli da vole sve ljude kao svoje susede, i možda je u svakoj generaciji bilo uzaludnih glasova koji vapiju usred divljanja nacionalizma i rata. Ali, verovatno se broj, pa čak i relativni broj, takvih ljudi povećao. Ne postoji moral u diplomatiji, i /la/ /politiljuena pas dentrailles/ (t.j. politika nema srca, prim.prev.). Međutim, moral postoji u međunarodnoj trgovini, jednostavno zato što takva trgovina ne može da opstane bez određenog stepena

ograničenja, regulacije i poverenja. Trgovina je počelau piratstvu, a kulminira u moralnosti.Malo se društava zadovoljilo time da osloni svoje moralne kodekse na tako očigledno racionalnu osnovu kao što je ekonomska ili politička korisnost. Jer, pojedinac nije po prirodi obdaren nikakvom sklonošću da podredi svoje lične interese interesima grupe, ili da se pokorava dosadnim propisima za koje ne postoje vidljivi načini prisilnog sprovođenja. Da bi se obezbedio, da se tako izrazimo, nevidljivi stražar, da bi se pomoću snažnih nada i strahova ojačali društveni impulsi protiv onih individualističkih, društva su iskoristila (mada je nisu izumela) religiju. Antički geograf Strabon je na ovu temu još pre hiljadu devetsto godina izrekao najmodernija gledišta:-Kada se ima posla sa masom žena, u najmanju ruku, ili sa bilo kakvom pomešanom gomilom, filozof ne može da utiče na njih pomoću razuma ili da ih navede na poštovanje, pobožnost i veru; ne, jer postoji potreba i za religioznim strahom, a on se nemože podstaći bez mitova i čudesa. Jer, grom, štit, trozubac, baklje, zmije, žezla - koplja - oružje bogova - jesu mitovi i to je čitava antička teologija. Jer osnivači države daju svoje odobrenje za ove stvari kao bauke kojima će zastrašiti lakoverne ljude. Dakle, pošto je to priroda mitologije, i pošto se ona javila da zauzme svoje mesto u društvenom i građanskom obrascu života, kao i u istoriji stvarnih činjenica, antički narodi su se držali svog sistema obrazovanja dece i primenili ga na odrasle, zrele ljude; a pomoću poezije oni su verovali da mogu da na zadovoljavajući način disciplinuju svaku fazu života. Ali sada, posle dužeg vremena, pisanje istorije i današnja filozofija su došli do izražaja. Međutim, filozofija je za malobrojne, dok je poezija korisnija za ljude uopšte.-Moral onda ubrzo biva potpomognut religioznim prinudama, zato što misterija i natprirodnost daju težinu koja se nikada nemože pridati stvarima koje su empirijski poznate i genetski shvaćene; ljudima se lakše upravlja pomoću mašte nego pomoću nauke. Ali, da li je ova moralna korist bila izvor ili poreklo religije

4. Religija

"Primitivni ateisti"

Ako religiju definišemo kao obožavanje natprirodnih sila, moramo već na početku da primetimo da neki narodi uopšte nemaju nikakvu religiju. Neka plemena Pigmeja u Africi nisu imala neki uočljiv kult ili obrede; nisu imali ni toteme, ni fetiš, ni bogove; sahranjivali su svoje mrtve bez obreda, i izgleda da nisu dalje obraćali pažnju na njih; nisu znali čak ni za praznoverice, ako možemo da verujemo inače nepouzdanim putnicima. Patuljci u Kamerunu su priznavali samo zla božanstva i nisu činili ništa da ih umilostive, jer su smatralida je beskorisno pokušavati tako nešto. Na Cejlonu, pleme Vedahni je išlo dalje od dopuštanja mogućnosti da postoje bogovi i besmrtne duše, ali nisu davali nikakve molitve ili žrtve. Kada bi ih pitali za Boga, odgovarali su zbunjeno kao moderni filozofi: "Da li je on na steni? Na mravinjaku ? Na drvetu? Ja nikada nisam video boga !" Severno-američki Indijanci su imali predstavu o bogu, ali ga nisu poštovali; poput Epikura smatrali su da je on suviše daleko da bi bio zainteresovan za njihove probleme. Neki Indijanac iz plemena Abipon odbacio je metafizičko pitanje na potpuno konfucijanski način: "Naši dedovi i naši pradedovi bili su naviknuti da posmatraju zemlju samu, i brinuli se jedino da vide da li će polje dati dovoljno trave i vode za njihove konje. Nikada nisu sebe mučili pitanjem šta se dešava na nebu i ko je stvorio zvezde i konjima upravlja."Kada su Eskime

pitali ko je stvorio nebo i zemlju oni su uvek odgovarali :"Mi ne znamo." Jednog Zulua su pitali :"Kada vidiš sunce kako se rađa i zalazi, i kako drveće raste, da li znaš ko ih je stvorio i ko njima upravlja?" On je odgovarao prosto : "Ne, mi ih vidimo, ali ne možemo da kažemo kako su se pojavili; pretpostavljamo da su se pojavili sami od sebe." Takvi su slučajevi izuzetak, i staro verovanje da je religija univerzalna pojava u suštini je tačno. Za filozofa ona je jedno od istaknutih činjenica istorije i psihologije; on se nezadovoljava time da zna da sve religije sadrže dosta besmislica, već je više fasciniran problemom starosti i istrajnosti vere. Koji su izvori te neuništive pobožnosti čovečanstva ?

i) *Izvori religije*

Strah - Čudo - Snovi - Duša – Animizam

Strah je, kako reče Lukrecije, bio prva majka bogova. Strah, i to pre svega, strah od smrti. Primitivni život je bio pritisnut hiljadama opasnosti i retko se završavao prirodnom smrću; mnogo pre nego što je starost mogla da dođe, nasilje ili neka nepoznata bolest odnosili su veliku većinu ljudi. Otuda primitivni čovek nije verovao da je smrt uopšte prirodna; on ju je pripisivao delovanju natprirodnih sila. U mitologiji domorodaca Nove Britanije smrt je ljudima dolazila greškom bogova. Dobri bog Kambinana je rekao svom ludom bratu Korvouvi, "Siđi među ljude i kaži im da zbace svoju kožu; tako će izbeći smrt. A zmijama reci da zbog toga moraju uginuti." Korvuova je pomešao poruke; zmijama je doneo tajnu besmrtnosti, a ljudima zlu kob smrti. Mnoga plemena su mislila da smrt nastaje zbog smežuravanja kože i da bi čovek bio besmrtan samo kad bi mogao da menja kožu.Strah od smrti, čuđenje nad uzrocima slučajnih događaja ili nerazumljivih dešavanja, nada u božansku pomoć i zahvalnost za dobru sreću, potpomogli su stvaranju religoznog verovanja. Čudo i misterija naročito su prianjali uz seks i snove, i tajanstveni uticaj nebeskih tela na zemlju i čoveka. Primitivni čovek se čudio i divio utvarama koje je video u snu i bio zapanjen od straha kada bi u snovima ugledao likove onih za koje je znao da su mrtvi. Svoje mrtve je sahranjivao u zemlju da bi sprečio njihov povratak; uz leš je pokopavao i namirnice i stvari da se pokojnik ne bi vratio i prokleo ga. Ponekad je umrlom ostavljao kuću u koju je smrt došla, dok se on sam selio u drugo utočište. Ponegde je iznosio telo iz kuće, ne kroz vrata, već kroz rupu u zidu i izbušio je brzo tri puta oko prebivališta, tako da duh zaboravi ulaz i nikada ne pohodi tu kuću.Takva iskustva su uverila primitivnog čoveka da svaki živi stvor ima dušu, ili tajni život u sebi, koji može da se odvoji od tela u bolesti, snu ili smrti. "Neka niko ne budi čoveka naglo," kaže jedna od Upanišada drevne Indije, "jer je to stvar koja se teško leči ako duša ne nađe put nazad k njemu." Ne samo čovek, već i sva stvorenja su imala dušu; spoljni svet nije bio tako neosetljiv ili mrtav, on je bio intenzivno živ. ako bi to tako bilo, razmišljalo se u primitivnoj filozofiji, priroda bi bila puna neobjašnjivih pojava, kao što je kretanje sunca, ili smrtonosni udar groma, ili šuštanje drveća. Lični način zamišljanja objekata i događaja prethodio je bezličnom ili apstraktnom; religija je prethodila filozofiji. Takav animizam jeste poezija religije i religija poezije. U najprostijem vidu možemo je uočiti u začuđenim očima psa koji promatra listić koji leluja pred njim na vetru, i možda veruje da neki duh iznutra pokreće taj listić; a isto osećanje u najvišem obliku nalazimo u pesničkom jeziku. Za primitivni um - i za pesnika u svim vremenima - planine, reke, stene, drveće, zvezde, sunce, mesec i nebo jesu sakramentalne svete stvari, zato što su one spoljni i vidljivi znaci

unutrašnjih i nevidljivih duša. Za drevne Grke, nebo je bilo bog Uran, mesec boginja Selena, zemlja Gea, more je bilo Posejdon, a u šumi je svugde bio Pan. Za stare Germane prašuma je bila nastanjena šumskim duhovima, vilenjacima, vukodlacima, xinovima, patuljcima i vilama; ova šumska stvorenja oživljavaju u Vagnerovoj muzici i Ibzenovim poetskim dramama. Neki priprosti irski seljaci još uvek veruju u vile, i ako te vile ne upotrebi u svom delu, nijedan pesnik ili dramski pisac ne može da pripada irskom književnom preporodu. U tom animizmuima i mudrosti i lepote; dobro je i okrepljujuće tretirati sve stvari kao da su žive. Osetljivom duhu obraća se najosećajniji od savremenih pisaca:-Priroda počinje da se prikazuje kao ogromna masa zasebnih živih bića, od kojih su neka vidljiva, neka nevidljiva, ali sva poseduju duhovnu supstancu, sva poseduju materiju, kod svih se mešaju duh i materija u elementarnoj misteriji postojanja...Svet je pun bogova! Sa svake planete i iz svakog kamena širi se duh koji nas uznemirava osećajem mnogobrojnosti božanskih sila, jakih i slabih, velikih i malih, koje se kreću između neba i zemlje za svojim tajnovitim namerama.

ii) *Religijski objekti*

Sunce - Zvezde - Zemlja - Seks - Životinje - Totemizam -Prelazak na bogove sa ljudskim likom - Obožavanje duhova -Obožavanje predaka

Pošto sva stvari imaju dušu, ili u sebi sadrže skrivene bogove, objekti religioznog obožavanja su bezbrojni. Ti objekti se dele na šest grupa: nebeski, zemaljski, seksualni, životinjski, ljudski i božanski. Mi naravno nikada nećemo znati koji od objekata našeg univerzuma je bio prvi obožavan. "Jedan" od prvih bio je verovatno mesec. Upravo kao što naš sopstveni folklor govori o ""čoveku" na mesecu," tako je u primitivnoj legendi mesec zamišljan kao odvažan muškarac koji je kod žena izazivao menstruaciju tako što ih je zavodio. On je kod žena bio omiljen bog i one su ga obožavale kao svog božanskog zaštitnika. To bledo nebesko telo je takođe bilo merilo vremena; verovalo se da vlada vremenskim prilikama i da stvara i kišu i sneg; čak su se i žabe njemu molile za kišu.Ne zna se kada je u primitivnoj religiji sunce zamenilo mesec kao gospodar neba. Možda je to bilo u doba kada je zemljoradnja zamenila lov, a kretanje sunca određivalo sezone setve i žetve, i kada je njegova toplota bila shvaćena kao glavni uzrok darežljivosti zemlje. Onda je zemlja postala boginja koju topli zraci čine plodnom, i ljudi su obožavali to veliko sjajno nebesko telo kao oca svih živih stvorenja. Od ovog jednostavnog početka obožavanja sunca prešlo se u paganske vere davnih vremena, a mnogi bogovi su kasnije bili samo personifikacije sunca. Anaksagoru su učeni Grci kaznili progonstvom zato što se usudio da pretpostavi da sunce nije bog, već samo užarena kugla, velika otprilike kao Peloponez. U Srednjem veku se zadržao ostatak obožavanja sunca u oreolu naslikanom oko glava svetaca, a u naše doba, japanskog cara većina njegovih podanika smatra inkarnacijom boga sunca. Jedva da postoji tako stara praznoverica, ali se i danas, kao veoma snažna, može ponegde naći. Civilizacija je neizvestan trud i luksuz manjine; osnovne mase čovečanstva jedva da se menjaju od milenijuma do milenijuma.Poput sunca i meseca, svaka zvezda je ili sadržala boga u sebi ili sama bila bog, i kretala se po zapovesti duha koji je u njoj obitavao. U hrišćanstvu ti duhovi su postali anđeli-vodiči, vođe zvezda, da se tako izrazimo; a Keplernije bio u to previše upućen da bi verovao u njih. Samo nebo bilo je veliki bog predano obožavan kao onaj koji daje i obuzdava kišu. Kod mnogih primitivnih

naroda reč za boga značila je nebo; kod naroda Lubari i Dinkas značila je kiša. Kod Mongola vrhovni bog je bio /Tengri/ - nebo; u Kini je tobio /Ti/ - nebo; u vedskoj Indiji to je bio /Dyaus pitar/ -"otac neba"; kod Grka to je bio /Zeus/ - nebo, "onaj što izaziva oblake"; kod Persijanaca to je bio /Ahura/ - "azurno nebo"; a i danas, mnogi ljudi još uvek traže zaštitu od"neba". Središnje mesto u većini primitivnih mitologija je plodnotvorno spajanje zemlje i neba.Jer, zemlja je takođe bila bog, i neko božanstvo je vodilo svaki njen aspekt. Drvo je imalo dušu baš kao i čovek; poseći drvo smatralo se čistim ubistvom; severno-američki Indijanci su ponekad pripisivali svoj poraz i propast činjenici da su belci oborili drveće čiji su duhovi štitili crvenokošce. Na Molučkim ostrvima procvetalo drveće se tretiralo kao da je u drugom stanju, to jest bremenito; nije bila dozvoljena nikakva buka, vatra ili neko drugo uznemiravanje koje bi remetilo mir drveća; inače, moglo se desiti da ispuste svoj plod pre vremena baš kao i prestrašena žena. U Ambojni, nikakvi preglasni zvuci nisu bili dopušteni u blizini pirinča u cvetu da ne bi zakržljao i pretvorio se u slamu. Stari Gali su obožavali drveće u određenim svetim šumama; a druidski sveštenici su poštovali kao svetu onu imelu na hrastu koja još uvek podseća na neki ugodan ritual. Obožavanje drveća, izvora, reka i planina spada u najstariju religiju u Aziji kojoj se može ući utrag. Mnoge planine su predstavljale sveta mesta, obitavališta bogova koji šalju gromove i munje. Zemljotresi su bili sleganje ramenima srditih, razbesnelih božanstava: Fixijanci su pripisivali takve potrese tome što se bog zemlje prevrće u snu; a Samoanci su, kada je zemlja podrhtavala, glodali zemlju i molili se bogu Mafuie da prestane da ne bi raskomadao planetu. Skoro sve na zemlji je bilo Velika Majka; naš jezik, koji često predstavlja talog primitivnih ili nesvesnih verovanja, do danas sugeriše srodnost između materije i majke (ili matere). Ištar i Kibela, Demetra i Ceres, Afrodita i Venera i Freja - srazmerno su kasni oblici antičkih boginja zemlje, čija je plodnost činila polja darežljivim; njihovo rođenje i venčanje, smrt i trijumfalno vaskrsenje zamišljani su kao simboli ili uzroci klijanja, truljenja i prolećnog obnavljanja sve vegetacije. Ova božanstva po svom rodu otkrivaju primitivnu asocijaciju zemljoradnje sa ženom. Kada je zemljoradnja postala dominantan način ljudskog života, boginje vegetacije su bile vrhovne vladarke. Većina ranih božanstava bila su ženskog pola; njih su potisnula muška božanstva, što je po svoj prilici bio nebeski odraz pobedničke patrijarhalne porodice. Upravo kao što duboka poezija primitivnog uma vidi prikrivenu božanstvenost u razviću drveta, tako on u začeću ili rođenju deteta vidi natprirodno dejstvo. "Divljak" ne zna ništa o jajašcetu i muškom semenu; on jedino vidi spoljne strukture koje su tu uključene i njih proglašava bogovima; one takođe u sebi imaju duhove i moraju se obožavati jer, zar nisu od svega najčudesnije te misteriozno kreativne sile? U njima, čak i više nego u zemljištu, pojavljuje se čudo plodnosti i razvića; otuda, one mora da su najneposrednija otelotvorenja božanske moći. Skoro svi drevni narodi su obožavali seks u nekom obliku i ritualu, a najpotpunije su svoje obožavanje izrazili narodi na najvišem stupnju, a ne oni na najnižem; naići ćemo na takvo obožavanje u Egiptu i Indiji, Vaviloniji i Asiriji, Grčkoj i Rimu. Na seksualni karakter i funkcije primitivnih božanstava gledalo se sa visokim poštovanjem, ne kroz nekakvu opscenost duha, već kroz želju za plodnošću žena i zemlje. Neke životinje, kao bik i zmija, bile su obožavane očito zato što u visokom stepenu poseduju ili simbolizuju božansku moć reprodukcije. Zmija u priči o Edenskom vrtu je bez sumnje falički simbol, kojim se seks predstavlja kao izvor zla, te nagoveštava seksualno buđenje kao početak spoznaje dobra i zla, a možda navodi na određenu poslovičnu vezu između mentalne nevinosti i blaženstva. Skoro da u prirodi i ne postoji životinja, od egipatskog skarabeja do indijskog slona, koja

nije negde poštovana kao božanstvo. Oxibva Indijanci su ime /totema/ dali svojoj posebnoj svetoj životinji, klanu koji ju je obožavao, i svakom pripadniku klana; i, ova nejasna reč je upala u antropologiju kao "totemizam", maglovito označavajući svako obožavanje nekog konkretnog objekta - obično životinje ili biljke - kao naročito svetog za jednu grupu. Razni oblici totemizma nađeni su razbacani po očito nepovezanim regionima zemljine kugle, od indijanskih plemena Severne Amerike do domorodaca Afrike, indijskih dravida i australijskih plemena. Totem je kao religiozni objekat potpomogao ujedinjavanje plemena, čiji su članovi smatrali da su sa njim povezani ili da su njegovi potomci; Irokezi su, na neki poludarvinovski način, verovali da su potekli iz praiskonskog parenja žena sa medvedima, vukovima i jelenima. Totem je, kao objekat ili kao simbol, postao koristan znak odnosa i razlikovanja za primitivne narode, a u toku sekularizacije, prešao u maskotu ili amblem, kao lav ili orao za neke nacije, los za kaluđerske redove, i one glupe životinje koje se koriste za predstavljanje slonovske nepokretnosti i tvrdoglave samovolje naših političkih stranaka. U simobolizmu ranog hrišćanstva, golub, riba i jagnje bili su ostaci obožavanja totema; čak je i priprosto prase bilo nekada totem preistorijskih Jevreja. U većini slučajeva, totemska životinja je bila tabu - t.j. zabranjena i nije se smela dotaći; pod određenim okolnostima mogla se jesti, što je bio samo religiozni čin i dostizalo do obreda jedenja bogova.18 Strah je verovatno bio izvor totemizma, kao i mnogih kultova; ljudi su se molili životinjama zato što su životinje bile moćne i morali su da ih umire. Kako je lov očistio šumu od zveri i omogućio relativnu bezbednost zemljoradničkog života, obožavanje životinja je opalo, mada nikada nije sasvim nestalo; a svirepost prvih bogova je verovatno bila preneta sa životinja- božanstava koje se oni zamenili. Taj prelaz se može uočiti uonim poznatim pričama o preobražajima, ili promenama oblika, koje se nalaze kod epskih pesnika na svim jezicima i koje govore o tome kako su bogovi bili ili postali životinje. Kasnije su ih životinjske osobine uporno pratile, kako bi vonj štale mogao lojalno da sledi neki seoski Kazanova; čak i usloženom duhu Homera, /glaucopis Athene/ (bistrooka Atena) imala je oči sove, a /Here boopis/ (volooka Hera) oči krave. Egipatski i vavilonski bogovi ili nemani sa likom ljudskog bića i telom životinje otkrivaju istu tranziciju i odaju istu stvar- da su mnogi bogovi ljudskog lika nekada bili životinje -božanstva. Međutim, izgleda da su ljudski bogovi u početku bili samoidealizovani umrli ljudi. Pojava pokojnika u snovima bila je dovoljna da se uspostavi obožavanje mrtvih, jer je obožavanje, ako ne dete, ono barem brat straha. Bilo je naročito verovatno da će ljudi, koji su za života bili moćni i otuda ulivali strah, biti obožavani posle svoje smrti. Kod nekolikih primitivnih naroda reč za boga zapravo je značila "mrtavčovek"; čak i danas engleska reč /spirit/ (duh) i nemačka reč /Geist/ (duša) znače i duh (utvara, avet) i duša. Grci su prizivali svoje mrtve tačno onako kako su hrišćani prizivali svece. Tako je snažno bilo verovanje - nastalo najpre u snovima - u nastavljeni život umrlih, da su im primitivni ljudi ponekad slali poruke na najbukvalniji način; u jednom plemenu je poglavica, da bi poslao takvo pismo, izdeklamovao poruku robu i zatim mu odrubio glavu što je trebalo da bude način specijalne isporuke; ako bi nešto zaboravio, poglavica bi poslao drugog roba odsečene glave kao /post scriptum/. Postepeno se kult duha pretvorio u obožavanje predaka. Svi pokojnici su ulivali strah i trebalo ih je odobrovoljiti da nebi prokleli i pokvarili živote živih. Obožavanje predaka je bilo tako dobro prilagođeno promociji društvene vlasti i kontinuiteta, konzervativizma i poretka, da se ubrzo raširilona sve regione sveta. Cvetalo je u Egiptu, Grčkoj i Rimu, a sa puno snage i danas opstaje u Kini i Japanu; kod mnogih naroda se ne obožava bog, već preci.19 Ta institucija je sa velikom snagom držala

porodicu na okupu, uprkos otporu narednih generacija i obezbedila nevidljivu strukturu mnogim ranim društvima. I, baš kao što je prinuda prerasla u savest, tako je strah prerastao u ljubav; obred obožavanja predaka, verovatno potekao iz straha, kasnije je pobudio osećaj strahopoštovanja, i konačno se razvio u pobožnost i posvećenost. Bogovi su često počinjali kao nemani, a završavali kao ljubazni očevi; idol prelazi u ideal pošto rastuća sigurnost, miroljubivost i moralni osećaj obožavalaca umiruju i preobražavaju crte njihovih nekada surovih božanstava. Spori napredak civilizacije se odražava u toj okasneloj ljubaznosti bogova.Ideja o ljudskom bogu je bila poslednji korak u dugotrajnom razvoju; ona se kroz mnoge faze sporo izdvajala iz koncepcije o mnoštvu duhova i utvara koji okružuju sve, i u svemu prebivaju. Izgleda da su ljudi sa straha i obožavanja nejasnih i bezobličnih duhova prešli na obožavanje nebeskih, vegetacijskih i seksualnih sila, zatim na poštovanje životinja i obožavanje predaka.Predstava o Bogu kao Ocu verovatno je proizišla iz obožavanja predaka; prvobitno je značila da su ljudi fizički stvoreni od bogova U primitivnoj teologiji ne postoji oštra ili generička distinkcija između bogova i ljudi; za raneGrke, na primer, njihovi bogovi su bili preci, a njihovi preci su bili bogovi. Dalji razvoj se odigrao onda kada su iz te zbrkane gomile predaka, za jasniju identifikaciju izdvojeni određeni muškarci i žene koji su bili posebno ugledni i istaknuti; tako su veći kraljevi postali bogovi, ponekad čak i pre nego što su umrli. Međutim, sa ovim događajem stižemo u istorijske civilizacije.

iii) *Religijske metode*

Magija - Rituali plodnosti - Svetkovine razuzdanosti - Mitovi ovaskrslim bogovima - Magija i praznoverje - Magija i nauka –Sveštenici

Pošto je primitivni čovek izmislio svet duhova, čija mu priroda i namera nisu bile poznate, on je nastojao da ih odobrovolji i pridobije u svoju korist. Zbog toga je animizmu, koji je suština primitivne religije, bila dodata magija, koja je srž primitivnog rituala. Polinežani su priznavali pravo mnoštvo magijskih sila, koje su nazivali /mana/; po njihovom mišljenju, vračevi su samo koristili ove beskrajne zalihe čudesne moći. Metode pomoću kojih su duhovi, a kasnije bogovi, bili navođeni za potrebe ljudi, bile su u većini slučajeva "dobronamerna magija" - božanstvima je sugerisano željeno delo time što su ljudi delimično ili potpuno podražavali izvođenje tog dela. Da bi nagovorili kišu da pada, primitivni vračevi su sipali vodu na tlo, najčešće sa drveta. Kafiri koje je ugrožavala suša molili su misionara da odu na njivu sa otvorenim kišobranom. Na Sumatri je jalova žena pravila figuru deteta i držalaje u krilu nadajući se da će tako zatrudneti. Na arhipelagu Babar, buduća majka bi izradila lutku od crvenog pamuka, pretvarala se da je doji i ponavljalu tu magičnu proceduru; zatim bi raširila glas po selu da je trudna, pa su prijateljice dolazile da joj čestitaju; samo je vrlo tvrdokorna realnost mogla da odbije da se povede za ovom maštom. Kod Dajaka naBorneu, da bi olakšao porođajne bolove neke žene, vrač bi sam prolazio kroz grčeve porođaja, čime je fetus nagovaran da izađe; ponekad bi vrač polako kotrljao kamen niz svoj trbuh i ispuštao ga na zemlju, u nadi da će za tim primerom poći dete koje se opire izlasku. U Srednjem veku, čini su bile bacane na neprijatelja tako što su čiode zabadane u njegov voštani kip; peruanski Indijanci su spaljivali lutku čoveka i to nazivali spaljivanjem duše. Čak ni moderna svetina nije iznad takve primitivne magije.Ove metode sugerisanja pomoću primera bile su naročito

primenjivane na oplođavanje zemljišta. Zulu vrač je pržio genitalije muškarca koji je umro u punoj snazi, mleo smešu uprah i posipao je po poljima. Neki narodi su birali kralja ili kraljicu meseca maja, ili duhovskog (na sv.Trojicu) mladoženju i nevestu, pa ih javno venčavali, tako da bi zemlja obratila pažnju i dalje davala plodove. U nekim krajevima, ritual je uključivao javno vršenje bračnih dužnosti, tako da Priroda, mada ona možda nije ništa do beživotan grumen zemlje, ne bi imala nikakvo opravdanje za neshvatanje svoje dužnosti. Na Javi su seljaci sa svojim ženama imali polne odnose usred pirinčanih polja da bi osigurali njihovu plodnost. Jer, primitivni ljudi nisu imali pojma da gajenje bilja ima veze sa azotom; očito ne znajući ništa o razmnožavanju biljaka, o tome su razmišljali u onom istom smislu u kom su tumačili plodnost žene; sami naši moderni izrazi podsećaju na njihovo poetično verovanje.Svetkovine promiskuiteta, koje su skoro uvek padale u vreme setve, služile su delimično kao moratorijum na moral (podsećajući na relativnu slobodu odnosa među polovima u davnim vremenima), delimično kao način da se oplode žene sterilnih muževa, a delimično kao ceremonija nagovaranja zemlje u proleće da napusti svoje zimsku uzdržanost, prihvati ponuđeno seme i pripremi se da podari obilnu količinu hrane. Takve svetkovine se javljaju kod velikog broja primitivnih naroda, ali naročito kod kongoanskih Kamerunaca, Kafira, Hotentota i Bantu crnaca. "Njihove žetvene svetkovine," kaže o Bantu plemenima velečasni H.Rouli, "po karakteru su srodne bahanalijama...Nemoguće je prisustvovati im bez osećanja stida...Ne samo što je puna seksualna sloboda tek krštenima dopuštena, a u većini slučajeva odista nametnuta, već se i svaki gost na svetkovini podstiče na prepuštanje razuzdanosti. Prostituciji se slobodno gleda kroz prste, a na preljubu sredina ni u kom smislu ne gleda sa gnušanjem. Nijednom muškarcu nije dozvoljeno da ima odnos sa svojom ženom." Slične svetkovine se javljaju u istorijskim civilizacijama: bahanalije u Grčkoj, Saturnalije u Rimu, praznik luda u srednjovekovnoj Francuskoj, majski praznici u Engleskoj i karneval ili poklade u naše doba.Tu i tamo, kao kod Ponija i Indijanaca u Gvajakilu, svetkovine plodnosti poprimale su manje atraktivan oblik. Čovek je – ili kasnije, u pitomija vremena, životinja - bio žrtvovan zemlji u vreme setve, da bi se ona njegovom krvlju učinila plodnom. Dolazak žetve je tumačen kao uskrsnuće umrlog čoveka; žrtvi je, pre i posle smrti, odavana počast kao božanstvu; a iz tog izvora je, u bezbrojnim verzijama, proistekao mit o bogu koji umire za svoj narod, pa se zatim trijumfalno vraća u život. Poezija je isplela magiju i preobrazila je u teologiju. Mitovi o suncu su se skladno mešali sa ritualima plodnosti, a legenda o bogu koji umire i ponovo se rađa počelaje da se primenjuje ne samo na zimsko umiranje i prolećno oživljavanje zemlje, već i na jesenju i prolećnu ravnodnevicu, kao i na nestajanje i rađanje dana. Jer, dolazak noći je bio samo deo ove tragične drame; svakodnevno se bog-sunce rađao i umirao; svaki suton je bio raspeće, a svako svitanje vaskrsenje.Izgleda da se u skoro svakom narodu, u jednom ili drugom razdoblju, slavila ljudska žrtva, za šta ovde od mnogih varijanti imamo samo jedan primer. Na ostrvu Karolina u Meksičkom zalivu, nađena je velika šuplja metalna statua starog meksičkog božanstva u kojoj još uvek leže ostaci ljudi koji su spaljeni kao žrtveni darovi bogu. Svako zna za Moloha kome su Feničani, Kartaginjani i povremeno drugi Semiti podnosili ljudske žrtve. U naše doba, taj običaj je primenjivan u Rodeziji. Verovatno je bio povezan sa kanibalizmom; ljudi su mislili da bogovi imaju ukus sličan njihovom. Kako se religiozna verovanja menjaju sporije nego druga verovanja, a rituali se menjaju sporije od verovanja, ovaj božanski kanibalizam se zadržao i posle nestanka ljudskog kanibalizma. Međutim, moral je, razvijajući se, izmenio čak i religiozne obrede; bogovi su podražavali sve veću blagost

njihovih obožavalaca, te su bili spremni da prihvate životinjsko umesto ljudskog mesa; košuta je zauzela mesto Ifigenije, a ovan je zamenio Avramovog sina. Vremenom su bogovi prestali da uzimaju čak i životinje; sveštenici su voleli ukusnu hranu, pa su sami jeli sve jestive delove žrtvovane životinje, a na oltar prinosili samo iznutrice i kosti. Pošto je verovao da stiče moći svakog stvorenja koje pojede, primitivni čovek je prirodno došao na ideju da jede bogove. U mnogim slučajevima je jeo meso i pio krv ljudskog boga koga je prethodno obogotvorio i utovio radi žrtvovanja. Kada je, zahvaljujući povećanom kontinuitetu snabdevanja hranom, postao humnaniji, on je zamenjivao žrtvu figurama i zadovoljavao se da njih jede. U drevnom Meksiku, jedna figura boga je bila napravljena od pšenice, semenki i povrća, a zatim umešena sa krvlju dečaka žrtvovanih za tu svrhu, a onda pojedena u okviru religioznog rituala jedenja bogova. Na slične obrede se nailazilo kod mnogih primitivnih plemena. Obično se od učesnika zahtevalo da poste pre jedenja posvećene figure; a sveštenik je figuru pretvarao u boga snagom magičnih formula.Magija počinje u praznoverju, a završava u nauci. Neka neobuzdanost čudnih verovanja proizišla je iz animizma i rezultirala mnogim neobičnim formulama i ritualima. Pripadnici plemena Kuki su u ratu sebe hrabrili da će ih svi neprijatelji koje su oni ubili služiti kao robovi u zagrobnom životu. S druge strane, kada bi Bantu crnac ubio svog neprijatelja on bi obrijao sebi glavu i namazao se kozijim izmetom da bi sprečio duh poginulog da se vrati i uznemirava ga. Skoro svi primitivni narodi su verovali u delotvornost kletvi i razorno dejstvo "urokljivog oka." Australijski domoroci su bili sigurni da kletva moćnog vrača može da ubije na stotinu milja udaljenosti. Verovanje u čini počelo je rano u ljudskoj istoriji i nikada nije sasvim nestalo. Fetišizam20 je - obožavanje idola ili drugih objekata koji tobože imaju magičnu moć - još stariji i još neuništiviji. Pošto su mnoge amajlije ograničene na posebnu moć, neki narodi ih imaju u ogromnom broju, tako da mogu da budu spremni za bilo kakvu nevolju. Relikvije su kasniji i savremeni primer fetiša koji poseduje magične moći; polovina stanovnika Evrope nosi neki privezak ili amajliju koja im daje natprirodnu zaštitu ili pomoć. Na svakom koraku, istorija civilizacije nas uči kako je krhka i tanka struktura civilizacije, i kako nesigurno lebdi na vrhu nikada ugašenog vulkana oslabljenog i potisnutog varvarizma, praznoverja i neznanja. Moderno doba je samo kapa stavljena na Srednji vek koji uvek ostaje.Filozof učtivo prihvata ovu ljudsku potrebu za natprirodnom pomoći i udobnošću, i teši se uočavanjem da kao što animizam stvara poeziju, tako magija začinje dramu i nauku. Frejzer je pokazao, sa preterivanjem prirodnim za inovatora, da slava nauke ima svoje korene u apsurdnostima magije. Jer, pošto bi se često izjalovila, magija je vraču koristila da otkriva prirodne radnje kojima bi mogao da pomogne natprirodnim silama da proizvedu željeni događaj. Polako su prirodna sredstva postala preovlađujuća, čak iako je mađioničar, da bi očuvao svoj položaj kod ljudi, sakrio ova prirodna sredstva što je bolje mogao i poklonio poverenje natprirodnoj magiji - umnogome onako kako današnji ljudi prirodna izlečenja često pripisuju magičnim receptima i pilulama. Na ovaj način magija je na svet donela lekara, hemičara, metalurga i astronoma. Međutim, nešto neposrednije, magija je stvorila sveštenika. Kako su postajali brojniji i složeniji, religiozni obredi su postepeno prevazilazili znanje i sposobnost običnog čoveka, pa je tako stvorena posebna klasa koja je najveći deo svog vremena posvećivala religijskim funkcijama i ceremonijama. Kao i vrač, sveštenik je kroz trans, nadahnuće ili ezoteričnu molitvu imao pristup volji bogova i mogao je da promeni tu volju u korist ljudi. Pošto su takvo znanje i veština primitivnom čoveku izgledali najdragoceniji od svega, a verovalo se da natprirodne sile utiču na čovekovu sudbinu na svakom koraku, moć

sveštenstva je postala velika kao moć države; od davnina pa do danas, sveštenik se nadmetao i smenjivao sa ratnikom u vladanju nad ljudima i njihovom disciplinovanju. Neka nam Egipat, Judeja i srednjovekovna Evropa budu dovoljne kao primeri.Sveštenik nije stvorio religiju, on ju je samo koristio, kao što državnik koristi porive i običaje ljudskog roda; religija ne proističe iz svešteničke invencije ili smicalica, već iz postojanosti čuđenja, straha, nesigurnosti, nadanja i usamljenosti ljudi. Sveštenik je činio zlo tolerišući praznoverje i monopolišući određene oblike znanja; ali on je ograničavao i često odbacivao praznoverje, davao ljudima osnove obrazovanja, delovao kao osoba od poverenja i posrednik u prenošenju sve većeg kulturnog nasleđa ljudskog roda, pružao utehu slabima u njihovoj neizbežnoj eksploatisanosti od jakih, i postao činilac preko kojeg je religija odgajala umetnost i uz pomoć natprirodnog podupirao nesigurnu građevinu ljudske moralnosti. Da nije postojao, ljudi bi ga izmislili.

iv) *Moralna funkcija religije*

Religija i vlast - Tabu - Seksualni tabui - Zaostajanjereligije – Sekularizacija

Religija podupire moral uglavnom na dva načina - pomoću mita i tabua. Mit stvara veru u natprirodno kroz koju božanska odobrenja mogu biti data oblicima ponašanja koji su društveno (ili religiozno) poželjni; nebeske nade i strahovi podstiču pojedinca da toleriše ograničenja koja mu nameću njegovi gospodari i njegova grupa. Čovek nije prirodno pokoran, blag ili čedan; a uz onu prastaru prinudu koja na kraju generiše savest, ništa tako tiho i trajno ne vodi ka ovim neveselim vrlinama kao strah od bogova. Institucije svojine i braka u izvesnoj meri počivaju na religioznim sankcijama i pokazuju tendenciju gubljenja snage u vremenima sumnje i neverice. Sama vlast, najneprirodniji i najpotrebniji društveni mehanizam, obično je tražila pomoć pobožnosti i sveštenstva, kako su pametni jeretici kao Napoleon i Musolini brzo otkrili; zbog toga "naklonost prema teokratiji prati skoro svaki ustav." Moć primitivnog poglavice se povećava uz pomoć magije i vraxbina; pa čak i naša vlada stiče oreol svetosti redovnim godišnjim slavljenjem hodočasničkog Boga .Polinežani su namenili reč svetosti redovnim godišnjim slavljenjem hodočasničkog Boga .Polinežani su namenili reč /tabu/ zabranama koje sankcioniše religija. U razvijenijim primitivnim društvima tabu je zauzeo mesto onoga što je u uslovima civilizacije postao zakon. Oblici tabua su obično bili negativni: određeni činovi i objekti su proglašeni "svetim" ili pak "nečistim"; a te dve reči su ustvari nosile jedno upozorenje : "nedodirljivo". Tako je i Škrinja zavetna (Kovčeg Jahvinog saveza) bila tabu, pa se priča da je Uzah na mestu ostao mrtav kada ju je dotakao u nameri daje sačuva da ne padne. Diodor nas uverava da su Egipćani radije jeli jedni druge u vreme gladi nego što bi prekršili tabu jedenja plemenske totemske životinje. Kod većine primitivnih društava bezbroj stvari su bile tabu; neke reči i imena nisu uopšte smele da se izgovore, a određeni dani i sezone su bile tabu na taj način što je tada bio zabranjen rad. Sve znanje i nešto neznanja primitivnih ljudi o hrani bilo je izraženo tabuima u ishrani; a higijenu je više usađivala religija nego nauka ili svetovna

medicina.Omiljeni objekat primitivnog tabua je bila žena. Na hiljade praznoverica su je svaki čas činile nedodirljivom, opasnom i"nečistom". Oni koji su oblikovali svetske mitove bili su neuspešni muževi, jer su se oni složili da je žena koren sveg zla; ovo gledište je bilo svetinja ne samo za hebrejsku i hrišćansku tradiciju, već i za stotine paganskih mitologija. Najstrožiji primitivni tabui su se odnosili na ženu koja ima menstruaciju; svaki čovek ili stvor koji bi je dotakao u tom periodu gubio je vrlinu korisnosti. U plemenu Makuzi uBritanskoj Gijani zabranjivali su ženama da se kupaju dok imaju menstruaciju da ne bi zatrovale vodu; zabranjivali su im i da idu u šumu u tim periodima da ih ne bi ujele zanesene zmije. Čak je i porođaj smatran nečistim, pa je posle njega majka morala da se pročisti mučnim religioznim obredima. Seksualni odnosi su kod većine primitivnih naroda bili tabu ne samo tokom menstrualnog perioda, već i u vreme kad je žena bila trudna ili za vreme dojenja. Verovatno su ove zabrane potekle od samih žena, iz njihovog vlastitog zdravog razuma i radi zaštite i olakšice; ali, početak se lako zaboravlja, pa je ubrzo žena samu sebe smatrala "nečistom." Na kraju je prihvatila muškarčevo gledište i osećala stid u toku menstruacije, pa čak i za vreme trudnoće. Iz takvih tabua, kao delimičnog izvora, javila se čednost, osećanje greha, stav o seksu kao nečem nečistom, asketizam, sveštenički celibat, i pokornost žene.Religija nije osnova morala, već njegova potpora; zamislivo je da bi moral mogao da postoji bez religije i ne retko je napredovao uprkos njenoj ravnodušnosti ili njenom tvrdoglavom otporu. U najranijim društvima, kao i u nekim kasnijim, moral se povremeno javlja kao sasvim nezavisan u odnosu na religiju; religija se onda ne interesuje za etiku ponašanja, već za magiju, obred i žrtvu, a dobar čovek se definiše na osnovu obreda koje je pokorno obavio i odano finansirao. Po pravilu, religija ne sankcioniše nikakvo apsolutno dobro (pošto ono i ne postoji), već one norme ponašanja koje su se utemeljile pomoću sile ekonomskih i društvenih okolnosti; poput zakonodavstva, ona se okreće prošlosti radi donošenja presuda i podložna je zaostajanju, dok se uslovi menjaju i moral se menja sa njima. Tako su Grci naučili da se gnušaju incesta dok su njihove mitologije još uvek slavile incestuozne bogove; ropstvo je bilo ukinuto, a pastori su ga još uvek pravdali neosporivim autoritetom Biblije; a u današnje vreme, Crkva se još uvek odlučno bori za moralni kodeks koji je Industrijska revolucija jasno osudila. Zemaljske sile na kraju prevladaju; moral se polako prilagođava ekonomskim otkrićima, a religija se nevoljno prilagođava promenama morala.21 Moralna funkcija religije je da sačuva utemeljene vrednosti, pre nego da stvara nove.Otuda izvesna napetost između religije i društva obeležava više stadijume svake civilizacije. Religija počinje pružanjem magične pomoći izmučenim i zbunjenim ljudima; ona kulminira time što ljudima daje ono jedinstvo morala i verovanja koje je izgleda tako povoljno za državništvo i umetnost; ona završava u samoubilačkoj borbi za izgubljenu stvar prošlosti. Jer, kako znanje postepeno raste ili se menja, ono se sukobljava sa mitologijom i teologijom koje se menjaju geološkom sporošću. Crkvena kontrola umetnosti i književnosti se tada doživljava kao mrski okov ili prepreka, a intelektualna istorija poprima karakter "konflikta između nauke i religije." Institucije koje su u početku bile u rukama klera, kao zakon i kazna, obrazovanje i moral, brak i razvod, teže da izmaknu crkvenoj kontroli i da postanu svetovni, možda i profani. Intelektualne klase napuštaju staru teologiju i - posle izvesnog oklevanja -moralni kodeks koji je s njom povezan; književnost i filozofija postaju antiklerikalni. Pokret oslobađanja raste do nabujale glorifikacije razuma i pada u parališuće gubljenje iluzija u svaku dogmu i u svaku ideju. Lišeno svoje religiozne potpore, ponašanje se degeneriše i pada u epikurejski haos; a sam život, odsečen od utešiteljske vere, postaje teret kako za samosvesno

siromaštvo tako i za umorno bogatstvo. Na kraju se javlja tendencija da društvo i njegova religija propadnu zajedno, poput tela i duše, u skladnoj smrti. U međuvremenu, kod ugnjetenih se javlja neki drugi mit, daje novi oblik ljudskoj nadi, novu hrabrost ljudskom trudu, i posle vekova u haosu, stvara jednu drugu civilizaciju.

I MENTALNE OSNOVE CIVILIZACIJE

1. Književnost

Jezik - Njegova životinjska podloga - Njegovi ljudski izvori -Njegov razvoj - Njegovi rezultati - Obrazovanje - Inicijacija -Pisanje – Poezija

U početku beše reč, jer sa njom je čovek postao čovek. Bez tih neobičnih zvukova koje nazivamo zajedničkim imenicama, misao je bila ograničena na pojedinačne objekte ili iskustva koja su se čulima (najčešće vizuelno) pamtila ili zamišljala; po svoj prilici ona nije mogla da razmišlja o klasama koje se razlikuju od pojedinačnih stvari, niti o osobinama koje se razlikuju od objekata, niti o objektima razlučenim od njihovih osobina. Bez reči kao što su imena klasa (vrsta), moglo bi se misliti na ovog čoveka, ili onog čoveka, ili nekog trećeg čoveka; ne bi se moglo razmišljati o Čoveku, jer oko ne vidi Čoveka, već samo ljude, ne vidi klase, već konkretne stvari. Početak čovečanstva je nastupio kada je neki smešni čovek ili čudak, pola životinja, pola čovek, čučao u pećini ili na drvetu, lupajući glavu kako da izmisli prvu zajedničku imenicu, prvi zvučni znak koji bi označio "grupu" sličnih "objekata": "kuću" koja bi značila sve kuće, "čoveka" koji bi označavao sve ljude, "svetlost" koja bi označavala svaku svetlost koja je ikada sjala na zemlji ili na moru. Od tog trenutka, mentalni razvoj ljudskog roda pošao je novim i beskonačnim putem. Jer, za misao su reči ono što je alat za rad; proizvod u mnogome zavisi od razvoja alata. Pošto se o počecima samo nagađa, a /de fontibus non/ /disputandum/ (O izvorima se ne raspravlja,- prim.prev.), mašti se ostavlja na volju da zamišlja početke govora. Možda je prvi oblik jezika - koji se može definisati kao komuniciranje pomoću znakova - bio ljubavni zov životinje upućen drugoj životinji. U tom smislu onda, xungla, šuma i prerija vrve od govora. Krici upozorenja ili prestrašenosti, majčino dozivanje mladunaca, kvocanje i gakanje od zadovoljstva ili kopulacijske ekstaze, simfonija cvrkuta od drveta do drveta, naznačavaju živahne pripreme koje životinjsko carstvo obavlja za uzvišeni ljudski govor. Podivljala devojka koju su našli živu među životinjama u nekoj šumi blizu Šalona u Francuskoj nije umela da govori već je ispuštala stravične krike i urlike. Ti živopisni šumski zvuci izgledaju besmisleni našem jednostranom uhu; mi ličimo na Rikea, pudlicu - filozofa, koja govori o gospodinu Beržereu:"Svaki glas koji izustim znači nešto; ali, iz usta mog gospodara izlazi toliko besmislica." Vitmen i Krejg su kod golubova otkrili neobičnu korelaciju između onoga što oni čine i njihovog gugutanja; Dipon je naučio da razlikuje dvanaest specifičnih zvukova koje su koristile kokoši i gugutke, petnaest kod pasa, a dvadesetdva zvuka kod goveda; Garner je ustanovio da čovekoliki majmuni u svom beskonačnom brbljanju koriste bar dvadeset različitih zvukova čemu treba dodati i čitav repertoar gestikulacije; i od tih skromnih vokabulara nekoliko koraka nas dovodi do fonda od tristo reči koje su dovoljne nekim nepretencioznim ljudima.U prvobitnom prenošenju

misli, gest izgleda primaran, a govor sekundaran; a kada govor zataji, gest opet dolazi u prvi plan. Kod severno-američkih Indijanaca, koji imaju bezbroj dijalekata, bračni partneri su često poticali iz različitih plemena, pa su se u komuniciranju radije služili gestikulacijom nego govorom; Luis Morgan je poznavao jedan bračni par koji je tri godine koristio nemušte znake. Gest je bio tako istaknut u nekim indijanskim jezicima da su Arapahosi poput nekih modernih naroda jedva mogli da razgovaraju u mraku. Možda su prve ljudske reči bile uzvici (interjekcije), izrazi emocija kao kod životinja; zatim pokazne reči koje su pratile gestove kojima se pokazivao pravac; i, konačno, imitativni zvuci koji su vremenom postali nazivi objekata ili radnji koje su oponašali. Čak i posle ko zna koliko milenijuma jezičkih promena i razrada, svaki jezik još uvek sadrži stotine imitativnih reči - "kukati, mrmljati, kikotati se, zviznuti, fijukati, kokodakati, mumlati," itd.22 Pleme Tekuna u starom Brazilu imalo je savršenu reč za kijanje: /haitschu/. (5) Iz takvih početaka su"možda" potekle korenske reči svakog jezika. Renan je sveo sve hebrejske reči na pet stotina korena, a Skit skoro sve reči evropskih jezika na četiri stotine osnova.23 Jezici primitivnih naroda nisu nužno primitivni u bilo kom smislu jednostavnosti; mnogi od njih su jednostavni po vokabularu i strukturi, a kao sistem na višem stupnju od kineskog. Međutim, skoro svi primitivni jezici se ograničavaju na čulno i konkretno, a jednako su siromašni u pogledu opštih ili apstraktnih izraza. Tako su australijski domoroci imali naziv za pseći rep, a drugi naziv za kravlji rep, ali ne i za rep uopšte. Tasmanci su imali zasebne nazive za crni hrast, beli hrast i crveni hrast, ali ne i opšteime za hrast, a kamoli za drvo (stablo). Bez sumnje je mnogo generacija prošlo pre nego što se vlastita imenica našla u kategoriji zajedničkih imenica. Kod mnogih plemena nema zasebnih reči za apstraktne pojmove kao što su ton, seks, vrsta, prostor, duh, instinkt, razlog, količina, nada, strah, materija, svest, itd. Takvi apstraktni termini izgleda dase razvijaju u recipročnom odnosu uzroka i posledice sa razvitkom misli; oni su postali instrumenti suptilnosti i simboli civilizacije.Budući da su donosile tako mnogo darova, ljudima su reči izgledale kao božja blagodat i sveta stvar; one su postale sadržaj magičnih formula, a najviše su ulivale poštovanje kada su bile besmislene; a one još uvek opstaju kao posvećene u misterioznim obredima u kojima, na primer, Reč postaje Telo. One su doprinele ne samo jasnijem mišljenju, već i boljoj organizaciji društva; čvrsto su spojile generacije obezbeđujući bolje sredstvo za obrazovanje i prenošenje znanja i umetnosti; stvorile su novi instrument komunikacije pomoću kojeg su neka doktrina ili verovanje mogli da pretvore narod u homogeni entitet. One su otvorile nove puteve za prenošenje i promet ideja, i ogromno ubrzale tempo i povećale opseg i sadržaj života. Da li je ikada, po snazi i slavi, neki pronalazak bio ravan zajedničkoj imenici ?Odmah uz širenje misli, najveći od tih darova govora bilo je obrazovanje. Civilizacija je akumulacija, riznica umetnosti i mudrosti, lepog ponašanja i morala, iz koje pojedinac u svom razvoju apsorbuje hranu za mentalni život; bez tog periodičnog ponovnog obogaćivanja nasleđa ljudskog roda koje vrši svako pokolenje, civilizacija bi naglo odumrla. Ona svoj život duguje obrazovanju.Obrazovanje je imalo malo sledbenika kod primitivnih naroda; za njih je, kao i za životinje, obrazovanje većinom bilo prenošenje veština i odgoj ličnosti; ono je bilo svrsishodan odnos učenika prema učitelju na životnim putevima. Ovo neposredno i praktično starateljstvo podsticalo je brz razvoj kod primitivnog deteta. U plemenima Omaha, dečak od deset godina je već naučio skoro sve veštine svoga oca i bio spremanza život; kod Aleuta desetogodišnji dečak je često zasnivao svoje prebivalište, a ponekad uzimao i ženu; u Nigeriji, deca od šest ili osam godina napuštaju roditeljsku kuću, grade kolibu i lovom i ribolovom obezbeđuju sebi

hranu za život. Obično se ovaj proces obrazovanja završavao sa početkom seksualnog života; prerana zrelost bila je praćena ranom stagnacijom. Dečak je pod takvim uslovima bio odrastao već u dvanaestoj, a star u dvadesetpetoj godini. To ne znači da je "divljak" imao um deteta; to samo znači da nije imao ni potrebe ni prilike modernog deteta; on nije uživao u onoj dugoj i zaštićenoj adolescenciji koja omogućava jedno skoro potpuno prenošenje kulturnog nasleđa, kao i veću raznolikost i fleksibilnost adaptivnih reakcija u odnosu na artificijelnu i nestabilnu sredinu.Sredina primitivnog čoveka je bila srazmerno postojana; nije zahtevala mentalnu agilnost, već hrabrost i karakter. Primitivni otac je polagao poverenje u karakter, kao što moderni odgoj polaže poverenje u intelekt; njega nije zanimalo da stvara učenjake, već ljude. Zbog toga su obredi inicijacije, koji su kod primitivnih naroda označavali ulazak mladih u zrelost i pripadništvo plemenu, bili namenjeni pre isprobavanju hrabrosti, a ne znanja; njihova funkcija je bila da se mladi pripreme za teškoće ratovanja i bračne odgovornosti, dok su u isto vreme starijima priređivali uživanje u nanošenju bola. Neke od tih inicijacionih proba su bile "suviše strašne i gnusne da ih je bilo teško gledati ili o njima pričati." Kod Kafira (da uzmemo blaži primer), dečaci koji su bili kandidati za zrelost, morali su danju da mukotrpno rade, a noću im nije bilo dozvoljeno da spavaju, sve dok se ne bi srušili od iscrpljenosti; a da bi stvar bila sigurnija, bičevani su "često i nemilosrdno sve dok iz njih krv ne bi počela da lipti."Veliki broj dečaka je zbog toga umirao; ali su stariji izgleda na to gledali filozofski, možda kao na jednu pomoćnu anticipaciju prirodne selekcije. Obično su ovi obredi inicijacije označavali kraj adolescencije i pripremu za ženidbu; i nevesta je uporno tražila da mladoženja dokaže svoju sposobnost trpljenja bola. Kod mnogih plemena u Kongou, inicijacija je bila usredsređena na obrezivanje; ako bi se mladić trzao od bola ili naglas plakao, njegovi rođaci su bili utučeni, a njegova obećana mlada, koja je pažljivo posmatrala obred, odbila bi ga prezrivo govoreći da ne želi devojku za muža. U primitivnom obrazovanju pisanje se koristilo malo ili čak nimalo. Ništa ne iznenađuje primitivnog čoveka koliko sposobnost Evropljana da komuniciraju jedni s drugima na velike daljine tako što prave crne škrabotine na parčetu hartije. Mnoga plemena su naučila da pišu podražavajući svoje civilizovane eksploatatore; ali neka su, u severnoj Africi, ostala nepismena uprkos hiljadama godina povremenih susreta sa pismenim narodima. Prosta plemena koja najvećim delom žive u relativnoj izolaciji i poznaju tu sreću da nemaju nikakvu istoriju, osećala su malu potrebu za pisanjem. Njihovu pamćenjeje utoliko bilo jače zato što nisu imali pisana pomagala; oni su učili i pamtili i deklamovanjem prenosili na svoju decu sve što se činilo potrebnim u smislu istorijskog zapisa i prenošenja kulture. Verovatno je književnost počela time što su takve usmene tradicije i folklor bili povereni pisanju. Bez sumnje, pronalazak pisanja je bio dočekan dugotrajnim i pobožnim suprotstavljanjem, kao nešto za šta se verovalo da podriva moral ljudskog roda. Jedna egipatska legenda kaže da kada je bog Tot pokazao svoje otkriće veštine pisanja kraljuTamosu, dobri kralj je to žigosao kao neprijatelja civilizacije. Deca i mladi ljudi," protestovao je monarh, " koji od sada budu prisiljeni da se posvete marljivom učenju i zapamćivanju svega čemu ih nauče, prestaće da se posvećuju sebi i zanemariće vežbanje svoje memorije." Naravno, možemo samo da nagađamo koji su izvori ove čudesne igračke. Kao što ćemo videti, možda je ona bila nus proizvod grnčarstva i počela kao prepoznatljivi "trgovački znak" na glinenim posudama. Verovatno je sistem pisanih znakova postao neophodan kada se povećala trgovinska razmena među plemenima, a njegovi prvi oblici su bile grube i dogovorene slike predmeta trgovine i opisi. Pošto je trgovina povezivala

plemena različitih jezika, bio je poželjan neki međusobno razumljiv način zapisivanja i komuniciranja. Po svoj prilici brojevi su spadali među najranije pisane simbole, i obično su imali oblik paralelnih oznaka koje predstavljaju prste; mi ih još uvek nazivamo prstima kada o njima govorimo kao o -digitima. Reči kao što su "pet", na engleskom /five/, na grčkom /pente/ potiču od korena koji znači ruka (šaka); tako su rimske cifre označavale prste, "V" je predstavljalo raširenu šaku, a"X" je prosto predstavljalo dva "V" spojena na vršcima. U svojim počecima, pisanje je bilo - kao što to jeste još uvek u Kini i Japanu - oblik crtanja, oblik umetnosti. Kao što su ljudi koristili gestove kada nisu mogli da koriste reči, tako su koristili slike da prenesu svoje misli kroz vreme i prostor; svaka reč i svako slovo koje znamo nekada je bilo slika, upravo kao što su to trgovački znaci i znaci zodijaka za današnje vreme. Prastare kineske slike koje su prethodile pisanju zvale su se /ku-njan/, što doslovno znači "gest-slike." Stubovi totema su bili piktogrami; kako Mejson prepostavlja, to su bili plemenski autogrami, plemenski potpisi. Neka plemena su upotrebljavala štapove sa urezima kao pomagala za pamćenje ili za prenošenje poruke; Indijanci plemena Algonkin su koristili štapove sa urezima, ali su na njima slikali i likove, pretvarajući ih u minijaturne totemske stubove; ili su možda ovi stubovi bili štapovi sa urezima u grandioznoj razmeri. Peruanski Indijanci su vodili složene zapise, i o brojevima i idejama, pomoću čvorova i petlji napravljenih od različito obojenih konopaca; možda činjenica da je sličan običaj postojao kod domorodaca Istočnog Arhipelaga i Polinezije donekle osvetljava poreklo južno-američkih Indijanaca. Lao-ce je, pozivajući Kineze da se vrate jednostavnom životu, predlagao da ponovo počnu da koriste čvorove od konopaca kao u davnim vremenima.Razvijenije forme pisanja javljaju se sporadično kod primitivnih ljudi. Hijeroglifi su pronađeni na Uskršnjem ostrvu, na Južnim Morima; a na jednom od Karolinskih ostrva otkriven je rukopis koji se sastoji od pedesetjednog silabičkog znaka koji su predstavljali likove i ideje. Po predanju, sveštenici i poglavice na Uskršnjem ostrvu su pokušali da sebi sačuvaju svu veštinu pisanja, pa su se svake godine ljudi okupljali da čuju čitanje ispisanih pločica; pisanje je očito, u ranijim fazama, bilo tajanstvena i sveta stvar, "hijeroglif" ili sveto urezivanje. Ne možemo biti sigurni da ti polinežanski rukopisi nisu potekli iz neke od istorijskih civilizacija. Uopšte uzev, pisanje je znak civilizacije, najmanje nepouzdana među krhkim razlikama između civilizovanih i primitivnih ljudi.Literatura je u početku reč, a ne slovo, uprkos svom nazivu; ona se javlja kao crkveno pevanje ili kao magijska formula koje obično izvode sveštenici i koje se među ljudima usmeno prenose. /Carmina/, kako su Rimljani nazivali poeziju, značila je i -stihovi- i -vraxbine-(engl./charms/); kod Grka su /ode/ prvobitno značile -magijske čini-; isti je slučaj i sa engleskim rečima /rune/ (runski zapis, magični znak) i /lay/(balada), i sa nemačkom reči /Lied/ (pesma). Ritam i metriku, možda nadahnute ritmovima prirode i telesnog života, očito su razradili vračevi ili "šamani" da bi sačuvali, preneli i pojačali "magičnu moć njihove poezije." Grci su prve heksametre pripisivali sveštenicima u Delfima, za koje se verovalo da su izmislili metriku radi korišćenja u proročanstvima. Postepeno su, iz tih svešteničkih početaka, izdiferencirani i sekularizovani pesnik, orator i istoričar; orator kao zvanični hvalopojac kralja ili zagovornik božanstva; istoričar kao službeni zapisivač kraljevskih podviga; pesnik kao pevač prvobitno svetih napeva, sastavljač i čuvar herojskih legendi i muzičar koji pretače svoje pripovesti u muziku u cilju podučavanja naroda i kraljeva. Tako su Fixijanci, Tahićani i stanovnici Nove Kaledonije imali službene govornike i pripovedače koji su držali govore prilikom ceremonija, kao i da bi ohrabrivali ratnike plemena nabrajanjem dela njihovih predaka i veličanjem nenadmašne

slave prošlosti naroda: kako se malo današnji istoričari razlikuju od njih! Somalijci su imali profesionalne pesnike koji su išli od sela do sela pevajući pesme, poput srednjovekovnih minstrela i trubadura. Samo u iznimnim slučajevima su ove pesme bile ljubavne: obično su se bavile fizičkim herojizmom, ili bitkama ili odnosima između roditelja i dece. Sa ispisanih pločica na Uskršnjem ostrvu navodimo jadikovku oca kojeg je ratni udes odvojio od ćerke:-Krilo kćeri moje,Nikad slomljeno snagom tuđeg klana;Krilo moje kćeri,Neslomljeno zaverom Honita !Vazda pobednica u svim bojevima,Zavedena nije mogla biti da otrovnu vodu pijeU čaši od vulkanskog stakla.Može li se bol moj ikad ublažitiDok nas moćna mora razdvajaju ?O moja kćeri, o kćeri moja !Ogroman je vodeni putPreko kog u horizont zurim,Kćeri moja, o moja kćeri!

2. Nauka

Počeci - Matematika - Astronomija – Hirurgija

Po mišljenju Herberta Spensera, tog vrhunskog stručnjaka u sakupljanju dokaza /post iudicium/, nauka je, kao i pismo, počela kod sveštenika, nastala u astronomskim posmatranjima, kojima se utvrđivalo vreme religioznih svetkovina, a sačuvana je u hramovima i prenošena kroz generacije kao deo crkvenog nasleđa. Ne možemo da tvrdimo, jer nam i ovde počeci izmiču, i možemo samo da nagađamo. Možda je nauka, kao i civilizacija uopšte, počela sa zemljoradnjom; geometrija je, kao što joj samo ime kaže, bila merenje zemljišta; a možda je astronomija potekla iz proračunavanja letine i sezona koje je iziskivalo posmatranje zvezda i sastavljanje kalendara. Moreplovstvo je ubrzalo napredak astronomije, trgovina je razvila matematiku, a zanatske veštine su postavile osnove fizike i hemije.Brojanje je verovatno bilo jedan od prvih oblika govora, a kod mnogih plemena ono još uvek pokazuje olakšavajuću jednostavnost. Tasmanci su brojali do dva : /Parmery,/ /calabanja, cardia/ - to jest "jedan, dva, mnogo"; brazilski Guarani su išli dalje i govorili : "Jedan, dva, tri, četiri, bezbroj." Novoholanderi nisu imali reči za "tri" i "četiri": "tri" su nazivali "dva-jedan", a "četiri"- "dva-dva". Domoroci Damareni su hteli da menjaju dve ovce za četiri štapa, ali su rado trampili, dva puta za redom, jednu ovcu za dva štapa. Brojanje se obavljalo uz pomoć prstiju; otuda decimalni sistem. Kada se- očito posle nekog vremena - stiglo do ideje o dvanaestici, taj broj je postao omiljen zato što je bio lako deljiv sa pet od prvih šest brojeva; i rođen je duo decimalni sistem koji i danas uporno opstaje u engleskom mernom sistemu: dvanaest meseci u godini, dvanaest penija u šilingu, dvanaest jedinica u tucetu, dvanaest tuceta u grosu, dvanaest inča u stopi. S druge strane, broj trinaest je odbijao da se deli i postao ozloglašeni baksuzan zauvek. Prsti na nozi dodati prstima na ruci naveli su na ideju o dvadesetici; korišćenje ove jedinice u računanju još se provlači u francuskom /ljuatre/-/vingt/ (četiri dvadesetice) za broj "osamdeset". Drugi delovi tela služili su kao etaloni merenja: šaka za "pedalj", palac za inč (u francuskom su te dve reči iste), lakat za lakat, ruka za aršin, stopalo za stopu. Kao pomoć u računanju odavno se počelosa dodavanjem kamenčića prstima; opstanak reči /abacus/ (abakus, računaljka sa kuglicama) i "mali kamen" (/calculus/) koji se krije u reči /calculate/ (t.j. kalkulisati, računati), pokazuje opet kako je mali jaz između najprimitivnijih i najsavremenijih ljudi. Toro je čeznuo za ovom primitivnom jednostavnošćšu i dobro izrazio sveopšte i ponovo aktuelno raspoloženje: "Pošten čovek jedva da ima potrebu da

broji više od svojih deset prstiju, ili u krajnjem slučaju, on može da doda prste na nogama i da sabere ostatak. Čujte, neka naših poslova bude dva ili tri, a ne stotinu ili hiljadu; umesto miliona brojte jedno tuce, a račun vodite na noktu palca." Merenje vremena pomoću kretanja nebeskih tela bilo je verovatno početak astronomije; sama reč "mera" (na engl. /measure/), poput reči /month/ (engl.mesec, u kalendaru), a možda i reč /man/ (engl.čovek) - merilac, potiče očito od korena koji označava /moon/ (mesec, kao nebesko telo). Ljudi su merili vreme po mesecu mnogo pre nego što su počeli da ga računaju po godinama; sunce, kao otac, bilo je srazmerno kasno otkriće; čak i danas se Uskrs računa prema mesečevim menama. Polinežani su imali kalendar od trinaest meseci koji se upravljao prema mesecu; kada bi njihova lunarna godina drastično odstupila od nizanja sezona, oni bi izbacili jedan mesec i ravnoteža bi opet bila uspostavljena. Ali tako razborito korišćenje neba bilo je izuzetak; astrologija se pojavila pre astronomije, a možda će je i nadživeti;24 proste duše više zanima proricanje budućnosti nego kazivanje vremena. Bezbrojne praznoverice su nastale u vezi uticaja zvezda na ljudski karakter i sudbinu, a mnoge od njih su aktuelne i danas. Možda to i nisu praznoverice, već samo još jedna vrsta zablude, različite od zablude koja se naziva naukom.Primitivan čovek ne formuliše fiziku, već je primenjuje; on ne ume da ucrta putanju projektila, ali ume dobro da gađa pomoću luka i strele; on ne zna hemijske simbole, ali na prvi pogled zna koje su biljke otrovne, a koje su jestive i koristi suptilne lekovite trave za lečenje bolesti ljudskog tela. Možda bi ovde trebalo koristiti drugi gramatički rod, jer su prvi lekari verovatno bile žene; ne samo zato što su one prirodne negovateljice muškaraca, ne samo zato su se bavile akušerstvom, najstarijom profesijom, već i zato što im je tešnja veza sa zemljom pružala superiorno poznavanje bilja i omogućila da razviju umeće lečenja tj. medicinu što se razlikovalo od vraxbina svešteničkih. Od najranijih dana do vremena koje još pamtimo, žena je bila ta koja je lečila. Samo u slučaju kad žena ne bi uspela, primitivni bolesnik se obraćao vraču ili "šamanu". Zapanjujuće je koliko su izlečenja primitivni lekari ostvarili uprkos njihovim teorijama o bolestima. Ovim jednostavnim ljudima se činilo da neka strana sila ili duh zaposedaju telo -što je koncepcija koja se suštinski ne razlikuje od teorije o klicama koja preovladava u današnjoj medicini. Najpopularniji način lečenja je bio pomoću nekog magičnog bajanja koje treba da umilostivi zlog duha ili da ga otera. Koliko je dugog veka ovaj oblik terapije može se videti u priči o Gadarenskoj svinji. Čak i danas, epilepsiju mnogi smatraju stanjem zaposednutosti; neke savremene religije propisuju oblike egzorcizma radi isterivanja bolesti, a molitvu većina ljudi priznaje kao pomoć pilulama i lekovima. Možda je primitivna praksa, isto onoliko koliko i moderna, bila zasnovana na isceliteljskoj moći sugestije. Smicalice i majstorije tih prvih lekara bile su dramatičnije ovih koje primenjuju njihovi civilizovaniji naslednici: oni su pokušavali da oteraju demona koji je zaposeo bolesnika tako što su stavljali zastrašujuće maske, prekrivali se kožama životinja, vikali, praskali, pljeskali rukama, tresli čegrtaljkama, i i sisavali demona pomoću šuplje cevčice; kako kaže jedna stara poslovica "Priroda leči bolest, dok lek zabavlja bolesnika." Bororosi u Brazilu doveli su nauku na viši stupanj terajući oca da uzme lek da bi se izlečilo bolesno dete; skoro redovno, dete bi ozdravilo.Uz lekovito bilje, u ogromnom popisu lekova primitivnog čoveka, nalazimo asortiman uspavljujućih lekova (narkotika) namenjenih ublažavanju bola ili olakšavanju operacija. Otrovi poput kurarea (koji se često koristio za otrovne vrhove strela) i droge kao što su marihuana, hašiš, opijum i eukaliptus starije su od istorije; jedan od naših najpopularnijih anestetika potiče iz Perua gde se biljka koka upotrebljavala u tu svrhu. Kartije priča kako su Irokezi lečili skorbut korom i listovima

kukute. Primitivna hirurgija je znala za mnoštvo operacija i instrumenata. Kod porođaja su se dobro snalazili; frakture i rane su bile vešto nameštane i obrađivane. Pomoću noževa od opsidijana (vrsta minerala), ili naoštrenog kremena, ribljih zuba, puštana je krv, drenirani su čirevi, a tkivo zasecano. Bušenje lobanje primenjivali su primitivni vračevi od drevnih peruanskih Indijanaca do modernih Melanežana; ovi drugi su od deset operacija imali devet uspešnih, dok je 1786.godine ta ista operacija bila redovno smrtonosna u Hotel-Dijeu u Parizu.Neznanje primitivnih naroda izmamljuje nam osmeh, dok se istovremeno zabrinuto podvrgavamo današnjoj terapeutici. Posle čitavog života posvećenog lečenju, dr Oliver Vendel Holms je napisao :-Ne postoji ništa što ljudi ne bi učinili ili što nisu učinili, samo da bi povratili zdravlje i spasli živote. Pristajali su da budu napola udavljeni u vodi i napola ugušeni gasovima, da budu do guše zakopani u zemlju, da budu žigosani vrelim gvožđem kao galijoti, da ih noževima zasecaju kao bakalare, da im igle zabadaju u meso, a lomače da im se pale na koži, da gutaju svakovrsne grozote, i da za sve to plate kao da je biti ošuren i oprljen neka skupa privilegija, kao da su opekotine blagoslov, a pijavice neki luksuz.

3. Umetnost

Značenje lepote - O umetnosti - Primitivni smisao za lepotu -Slikanje tela - Kozmetika - Tetoviranje - Zasecanje kože -Odevanje - Ukrasi - Grnčarstvo - Slikarstvo - Vajarstvo -Arhitektura - Ples - Muzika - Rezime primitivne pripreme za civilizaciju

Posle pedeset hiljada godina umetnosti, ljudi još uvek vode rasprave o njenim praizvorima u instinktu i u istoriji. Šta je lepota? Zašto joj se divimo ? Zašto se trudimo da je stvaramo? Pošto ovde nema mesta psihološkoj raspravi, daćemo kratak i uslovan odgovor, da je lepota bilo koji kvalitet zahvaljujući kojem se neki objekat ili forma dopadaju posmatraču. U osnovi, objekat se ne dopada posmatraču zato što je lep, već ga zapravo on naziva lepim zato što mu se dopada. Svaki objekat koji zadovoljava želju izgledaće lepo : hrana je lepa - Tais (atinska hetera) nije lepa - za izgladnelog čoveka. Ugodan objekat može po svoj prilici biti sam posmatrač; u dubini duše, nijedna druga forma nije nam tako lepa kao naša, a umetnost počinje time što je čovek ukrašavao svoje sopstveno izvanredno telo. Ili, ugodan objekat može da bude željeni partner; a onda estetski (lepota-osećanje) smisao preuzima snagu i kreativnost seksa i širi auru lepote na sve što se tiče voljene osobe – na sve forme koje podsećaju na nju, sve boje koje je krase, koje joj se sviđaju ili govore o njoj, sve ukrase i odeću koja joj pristaje, sve oblike i kretnje koje u sećanje dozivaju njenu skladnost i ljupkost. Ili, ugodan lik može da bude željeni muškarac; a iz privlačnosti, koja ovde podstiče krhkost da obožava snagu, dolazi onaj osećaj uzvišenosti - zadovoljstva u prisustvu snage - koja stvara najplemenitiju od svih umetnosti. Konačno, i sama priroda - uz našu pomoć - može da postane i uzvišena i lepa; ne samo zato što oponaša i nagoveštava svu nežnost žena i svu snagu muškaraca, već i zato što u nju projektujemo svoja sopstvena osećanja i sreću, svoju ljubav prema drugima i prema sebi - začinjavajući je prizorima iz mladosti, uživajući u njenoj tihoj osami kao u pribežištu od životne nepogode, živeći sa njom za vreme njenih bezmalo ljudskih etapa zelene mladosti, tople zrelosti, "sočne plodnosti" i hladnog opadanja, i prepoznajući je nejasno kao majku koja nam je život dala i koja će nas primiti kada umremo.Umetnost je kreacija lepog; ona je

izraz misli ili osećanja u formi koja izgleda lepa ili uzvišena, pa otuda i budi u nama odjek one praiskonske radosti koju žena daje muškarcu, ili muškarac ženi. Misao može da bude svako hvatanje smisla života, a osećanje može da bude bilo kakvo izazivanje ili oslobađanje životnih napetosti. Forma može da nas zadovolji kroz ritam, koji se ugodno uklapa sa izmenama našeg daha, pulsiranjem krvi i veličanstvenim smenama zime i leta, plime i oseke, noći i dana; ili nam se forma može dopasti zbog harmonije, koja je zapravo statički ritam koji predstavlja snagu i podseća nas na usklađene proporcije biljaka i životinja, žena i muškaraca; ili nam se može svideti zahvaljujući boji koja razvedrava raspoloženje ili intenzifikuje život; ili, forma konačno može da nam godi zbog istinitosti - zbog njenog lucidnog i jasnog podražavanja prirode, ili pak stvarnost ulovi neku ovozemaljsku ljupkost biljke ili životinje, ili neko prolazno značenje okolnosti i zaustavi ga radi našeg laganog uživanja ili ležernog razumevanja. Iz tih mnogobrojnih izvora potiču one plemenite nepotrebne stvari u životu - pesma i ples, muzika i drama, grnčarstvo i slikarstvo, vajarstvo i arhitektura, književnost i filozofija. Jer, šta je filozofija, ako ne umetnost - još jedan pokušaj da se haosu iskustva da "oblik koji ima značenje"?Ako osećaj za lepotu nije jak u primitivnom društvu, to je možda zato što izostanak odlaganja između seksualne želje i ispunjenja ne daje vremena za ono maštovito uzdizanje objekta što čini veliki deo lepote objekta. Primitivni čovek retko razmišlja o biranju žene zbog onoga što bismo mi nazvali njenom lepotom; on radije razmišlja o njenoj korisnosti i nikada ni ne sanja da odbije nevestu jakih ruku zbog njene ružnoće. Kada su indijanskog pogalvicu pitali koja je od njegovih žena najlepša, on se izvinio zato što o tako nečem nikada nije ni razmišljao. "Njihova lica," rekao je sa zrelom mudrošću jednog Benxamina Franklina, "mogu biti manje ili više lepa, ali u svakom drugom pogledu one su sve iste." To gde je osećaj lepote kod primitivnog čoveka prisutan, nama ponekad izmiče budući da se toliko razlikuje od našeg. "Sve crnačke rase koje poznajem," kaže Rajhard, "smatraju da je žena lepa ako nije stegnuta oko struka i kada joj je telo od pazuha do kukova iste širine -kao lestve-, kako kaže crnac iz Obale Slonovače." Za neke afričke muškarce, slonovske uši i isturen trbuh predstavljaju ženske čari; a širom Afrike debela žena se računa kao najlepša. U Nigeriji, kaže Mango Park, "korpulencija i lepota su kao izrazi bezmalo sinonimi. Čak i žena skromnih pretenzija mora da bude ona koja ne može da korača bez pomoći roba pod svakom rukom; i savršena lepota je teret za kamilu." "Većina divljaka," kaže Brifo, "daje prednost nečemu što bismo mi smatrali najružnijim obeležjima u izgledu jedne žene, a to su naime duge, obešene grudi." "Poznato je," kaže Darvin, "da se kod hotentotskih žena zadnji deo tela ističe na čudesan način..., a Ser Endru Smit je siguran da se muškarci veoma dive ovoj karakteristici. On je jednom video neku ženu koja je smatrana lepoticom, čija je zadnjica bila tako ogromna i razvijena da nije bila u stanju da ustane ako bi sedela na ravnom tlu, pa je morala da se odguruje sve dok ne bi došla do neke kosine ...Prema Bartonu, za somalijske muškarce pričaju da sebi biraju žene tako što ih poređaju u vrstu, pa onda odvajaju onu čija se /tergo/ najviše ističe. Ništa crncu nije tako odvratno kao primer suprotnog oblika ." Zaista, vrlo je verovatno da je primitivnom muškarcu važnija njegova lepota, nego lepote žene; umetnost počinje kod kuće. Primitivni ljudi su po sujeti bili jednaki modernim ljudima, što će se ženama činiti neverovatnim. Kod primitivnih ljudi, kao i kod životinja, muškarac je taj, pre nego žena, koji ukrašava i osakaćuje svoje telo, a sve zarad lepote. U Australiji, kaže Bonvik, "muškarci imaju skoro potpuni monopol na ukrašavanje"; isti slučaj je i u Melaneziji, Novoj Gvineji, Novoj Kledoniji, Novoj Britaniji, Novom Hanoveru i kod severno-američkih Indijanaca. U nekim plemenima više se

vremena posvećuje ukrašavanju tela nego bilo kom drugom dnevnom poslu. Očigledno, prvi oblik umetnosti je veštačko bojenje tela - ponekad radi privlačenja žena, ponekad u cilju zastrašivanja neprijatelja. Australijski domorodac je, poput najnovije američke lepotice, uvek sa sobom nosio zalihe bele, crvene i žute boje da bi tu i tamo popravio svoju lepotu; a kada bi zapretila nestašica, polazio bi na dalek i opasan put da bi obnovio zalihe. U običnim danima zadovoljavao se sa nekoliko tačkica boje na obrazima, ramenima i grudima; ali u svečanim prilikama osećao bi se sramotno nagim ako mu čitavo telo ne bi bilo obojeno.U nekim plemenima muškarci su za sebe rezervisali pravo da boje svoje telo; kod drugih, udatim ženama je bilo zabranjeno da boje vratove. Ali ženama nije bilo potrebno mnogo vremena da ovladaju jednom od najstarijih veština - kozmetikom. Kada se kapetan Kuk zadržao na Novom Zelandu, primetio je da njegovi mornari, po povratku iz avantura na obali, imaju veštački crvene ili žute noseve; na njih se bila zalepila boja domorodačkih lepotica. Žene Felataha u Centralnoj Africi trošile su dnevno po nekoliko sati na doterivanje: purpurnom bojom su bojile nokte na prstima ruku i nogu tako što su po čitavu noć držale noge umotane u lišće hene; zube su bojile naizmenično plavom, žutom i purpurnom bojom; indigom su bojile kosu, a obrve su crtale sumpor-antimonom. Svaka Bongo gospođa nosila je u svom neseseru pincete za čupanje trepavica i obrva, ukosnice u obliku lancete, prstenje i praporce, dugmad i kopče.Primitivni čovek, kao što je bio Grk u Perikolovo doba, mučio se oko prolaznosti bojenja, pa je pronašao tetoviranje, zasecanje kože i odeću kao trajnije ukrašavanje. U mnogim plemenima, žene su se, kao i muškarci, podvrgavale igli za bojenje i nosile bez otpora tetovažu čak i na usnama. Na Grenlandu su majke tetovirale svoje ćerke u ranom uzrastu, da bi ih što pre poudavale." Međutim, najčešće samo tetoviranje se smatralo nedovoljno vidljivim ili upečatljivim, pa je kod jednog broja plemena na svakom kontinentu postojao običaj pravljenja dubokih ožiljaka na koži sve u cilju povećanja privlačnosti kod bližnjih ili radi zastrašivanja neprijatelja. Kako je Teofil Gotje rekao, "pošto nisu imali odeću da na njoj prave vez, oni su vezli na svojoj koži." Meso se zasecalo kremenom ili pomoću školjke, a u ranu se često stavljala kuglica zemlje da bi se ožiljak proširio. Domoroci u Tores Strejtsu nosili su ogromne ožiljke kao epolete; kod Abeokuta, pravljeni su ožiljci koji su ličili na guštere, aligatore ili kornjače. "Ne postoji," kaže Georg, "nijedan deo tela koji nije usavršavan, ukrašavan, izobličavan, bojen, beljen, tetoviran, preoblikovan, istezan ili gnječen, sve zbog sujete ili želje za ukrašavanjem." Narod Botokudos je dobio ime po čepu (/botoljue/) koji su umetali u donju usnu i uši u osmoj godini života, sve dok otvor ne bi imao čak četiri inča u prečniku. Hotentotske žene su oblikovale donju usnu tako da je dobijala ogromnu dužinu, i koja je na kraju izgledala kao kecelja, "hotentotska kecelja" kojoj su se toliko divili njihovi muškarci. Naušnice i nosni prstenovi su bili obavezni; domoroci Gipslanda su verovali da će onaj ko umre bez nosnog prstena trpeti strašne muke u narednom životu. Sve je to veoma varvarski, kaže moderna dama, dok buši uši radi minđuša, boji usne i obraze, čupa obrve, oblikuje trepavice, puderiše lice, vrat i ruke, a u tesnim cipelama stiska stopala. Tetovirani mornar govori sa superiornim saosećanjem o "divljacima" koje je upoznao; a evropski student, užasnut primitivnim unakažavanjem, razmeće se svojim spektakularnim ožiljcima.U svojim počecima, odevanje je očito bilo oblik ukrasa, sredstvo seksualnog odvraćanja ili privlačenja, a ne predmet koji se koristi protiv hladnoće ili stida. Kimbri su imali običaj da se nagi sankaju po snežnom toboganu. Darvin je, žaleći stanovnike Ognjene Zemlje zbog njihove neodevenosti, dao jednom od njih crveno sukno da bi se ovaj zaštitio od hladnoće; domorodac je tkaninu pocepao na trake koje su on i njegovi drugovi nosili kao ukras. Ili,

kako se Kuk o njima nezaboravno izrazio - "oni su bili voljni da budu nagi, ali su žudeli zatim da budu uglađeni". Na sličan način, žene Orinokoa su na komadiće iseckale materijale koje su im za odevanje dali jezuitski misionari; one su oko vrata nosile tako napravljene pantljike, ali su uporno tvrdile "da bi se stidele da nose odeću." Jedan stari autor za brazilske domoroce kaže da su obično nagi i dodaje: "Sada neki već nose odeću, ali je cene tako malo da je radije nose radi mode nego zbog pristojnosti, i zato što im je zapoveđeno da je nose; ... kao što su neki dobro videli da oni ponekad dođu u stranu zemlju sa nešto odeće ne dalje od pupka, bez bilo čega drugog, a drugi nose samo kapu na glavi dok ostalu odeću ostavljaju kod kuće." Kada je odevanje postalo nešto više od ukrašavanja, ono je delimično služilo da označi bračno stanje odane žene, a delimično da naglasi oblik i lepotu žene. Uglavnom, primitivnežene su od odeće zahtevale tačno ono što su kasnije žene zahtevale - ne da ona sasvim pokrije njihovu nagotu, već da pojača ili nagovesti njihove čari. Sve se menja, osim žene i muškarca.Od početka su oba pola više volela ukrase od odeće. Primitivna trgovina se retko bavi potrepštinama; obično je ograničena na predmete za ukrašavanje ili igru. Nakit je jedan od najstarijih elemenata civilizacije; u dvadeset hiljada godina starim grobnicama nađene su školjke i zubi nanizani u ogrlice. Od jednostavnih početaka, ti ukrasi su brzo dostigli impresivne razmere i igrali su važnu ulogu u životu. Žene plemena Gala nosile su prstenje teško do šest funti (oko 2 kg), a neke žene u plemenu Dinka nosile su i do pola cente (oko 25kg) ukrasa. Jedna afrička lepotica je nosila bakarno prstenje koje je na suncu postajalo vrelo, tako da je morala da uposli slugu koji joj je pravio senku ili je hladio lepezom. Kraljica Vabuniasa na reci Kongo nosila je mesinganu kragnu tešku dvadeset funti; svaki čas je morala da prilegne da se odmori. Siromašne žene koje su bile tako nesrećne da imaju samo lakši nakit pažljivo su podražavale korake onih koje su nosile velike terete kinđurenja.Prvi izvor umetnosti, dakle, srodan je pokazivanju boja i perja kod mužjaka životinja u vreme parenja; ona leži u želji da se telo ukrasi i ulepša. I upravo kao što ljubav prema sebi i ljubav prema voljenoj osobi prelivajući se izlivaju svoj višak ljubavi na prirodu, tako i nagon za ulepšavanjem prelazi sa ličnog na spoljni svet. Duša traži da izrazi svoje osećanje na objektivne načine, kroz boju i oblik; umetnost stvarno počinjeonda kada se ljudi late ulepšavanja stvari. Možda je njen prvi medijum bilo grnčarstvo. Grnčarski točak, kao i pisanje i država, pripada istorijskoj civilizaciji; ali, čak i bez njega, primitivni ljudi - ili pre žene - podigli su ovaj drevni zanat na nivo umetnosti i postigli zapanjujući sklad oblika jednostavno pomoću gline, vode i spretnih prstiju; pogledajte grnčariju koju izrađuju Baronge u Južnoj Africi, ili Pueblo Indijanci. Kada je grnčar naneo obojene šare na površinu posude koju je oblikovao, on je stvarao umetnost slikarstva. U primitivnim rukama slikarstvo još nije nezavisna umetnost; ono postoji kao pratilac grnčarstva i pravljenja kipova. Primitivni ljudi su pravili boje od gline, a Andamanezi su izrađivali uljane boje mešanjem žute zemlje (okera) sa uljima ili mastima. Takve boje su se koristile za ukrašvanje oružja, oruđa, vaza, odeće i zgrada. Mnoga lovačka plemena Afrike i Okeanije slikala su na zidovima pećina ili na obližnjim stenama žive prikaze životinja za kojima su u lovu tragali.Vajarstvo je, kao i slikarstvo, dugovalo svoj početak grnčarstvu: grnčar je ustanovio da može da oblikuje ne samo predmete za upotrebu, već i imitativne figure koje bi mogle da služe kao amajlije, a zatim i kao predmeti lepi sami po sebi. Eskimi su rezbarili rogove jelena (soba) i kljove morža i pravili figurine životinja i ljudi. Primitivni čovek je takođe nastojao da obeleži svoju kolibu ili totemski stub ili grob pomoću nekog lika kojim bi se naznačio predmet poštovanja ili preminula osoba; u početku je rezbario samo lice na stubu, zatim glavu, a onda i čitav stub;

i, kroz to sinovsko obeležavanje grobova, vajarstvo je postalo umetnost. Tako su drevni stanovnici Uskršnjeg ostrva, ogromnim kipovima od monolita pokrivali grobnice svojih mrtvih; tamo je nađeno mnoštvo takvih kipova od kojih su mnogi visoki i dvadesetstopa; neki od njih, koji danas kao ruine leže oboreni, bili su očito visoki šezdeset stopa.Kako je počela arhitektura ? Tako veličanstven izraz teško bismo mogli da primenimo za primitivnu kolibu; jer, arhitektura nije samo građevina, već lepa građevina. Ona je počela kadasu čovek ili žena prvi put razmišljali o prebivalištu u smislu izgleda, baš kao i upotrebe. Verovatno je to nastojanje da se jednoj građevini da lepota ili uzvišenost bilo najpre usmereno na grobnice, a ne na kuće; dok se spomen-stub razvio u statuu, grobnica je izrasla u hram. Jer, za primitivni duh, mrtvi su bili važniji i moćniji od živih; a osim toga, mrtvi su mogli da ostanu mirni na jednom mestu, dok su živi prečesto lutali da bi mogli da opravdaju podizanje postojanih domova.Čak i u davno doba, a verovatno mnogo pre nego što je pomislio na rezbarenje predmeta ili građenje grobnica, čovek je nalazio uživanje u ritmu i počeo je da kričanje i ćurlikanje, šepurenje, propinjanje i glađenje perja kod životinja pretvara u pesmu i ples. Možda je, poput životinje, pevao pre nego štoje naučio da govori, i plesao već onda kada je počeo da peva. Odista nijedna umetnost nije tako karakterisala ili izražavala primitivnog čoveka kao ples. On ga je od praiskonske jednostavnosti razvio do složenosti kojoj nema ravne ucivilizaciji i varirao ga u hiljadama oblika. Velike plemenske svečanosti su se slavile uglavnom zajedničkim i pojedinačnim plesom; veliki ratovi su započinjani ratničkim koracima i napevima; veliki religiozni obredi su bili mešavina pesme, drame i plesa. Ono što nama danas izgleda kao oblik igre, verovatno je za primitivne ljude bila ozbiljna stvar; oni su plesali ne samo zato da bi se izrazili, već da bi odobrovoljili prirodu ili bogove; na primer, povremeno podsticanje na intenzivniju reprodukciju uglavnom je obavljano uz pomoć hipnotizma plesa. Spenser je poreklo plesa dovodio u vezu sa ritualom dočekivanja pobedničkog poglavice koji se vraća iz rata; Frojd je smatrao da ples vodi poreklo od prirodnog izraza čulne želje, i grupne metode erotske stimulacije; ako bi neko sa sličnom uskogrudošću ustvrdio da je ples nastao od svetih obreda i pantomima, pa zatim spojio sve tri teorije u jednu, tako bi se možda dobila konačna predstava o poreklu plesa do koje danas možemo da dođemo.Možemo da verujemo da je iz plesa nastala instrumentalna muzika i drama. Nastanak takve muzike izgleda da proističe iz želje da se zvukom obeleži i naglasi ritam plesa, kao i da se oštrim ili ritmičkim tonovima pojača uzbuđenje potrebno za patriotizam ili stvaranje potomstva . Instrumenti su bili ograničenog opsega i mogućnosti, ali maltene bezbrojni u raznolikosti: primitivna ingenioznost se iscrpla u oblikovanju rogova, truba, gongova, tam-tamova, čegrtaljki, praporaca, kastanjeta, flauta i bubnjeva od rogova, kože, školjki, slonovače, mesinga, bakra, bambusa i drveta; a ukrašavani su složenom rezbarijom i bojenjem. Zategnuta tetiva luka postala je osnova stotine instrumenata počev od primitvne lire do Stradivarijusove violine i modernog klavira. U plemenima su se javili profesionalni pevači, poput profesionalnih plesača; a razvilesu se i konfuzne skale, u kojima je preovlađivao molski ton.Kombinovanom muzikom, pesmom i plesom, "divljak" je za nas stvorio dramu i operu. Jer, primitivni ples je često bio posvećen imitiranju; njime su se, vrlo prosto, imitirali pokreti životinja i ljudi, a zatim prešli u mimičko izvođenje radnji i događaja. Tako su u nekim australijskim plemenima, ljudi prireñivali seksualni ples oko jame ukrašene žbunjem koje je predstavljalo žensku vulvu, a posle ekstatičkih i erotskih pokreta, gestova i propinjanja, bacali su, sa simboličkim značenjem, koplja u jamu. Kod severo-zapadnih plemena na istom ostrvu, igrala se drama o smrti i uskrsnuću koja se samo po

jednostavnosti razlikovala od srednjovekovnih religioznih drama ("misterija") i modernih komada o mukama Isusovim: plesači su polako tonuli u zemlju, skrivali glave pod granama koje su nosili i pretvarali se da umiru; zatim bi, na znak vođe, naglo ustali uz pomamnu trijumfalnu pesmu i ples, oglašavajući uskrsnuće duše. Na sličan način kroz hiljade formi pantomime opisivani su događaji značajni za istoriju plemena, ili radnje važne u životu pojedinca. Kada je ritmika iščezla iz ovih predstava, ples je prešao u dramu i tako je rođena jedna od najvećih umetničkih formi.Na ove načine su precivilizacijski ljudi stvorili oblike i temelje civilizacije. Ako se osvrnemo na ovaj kratak pregled primitivne kulture, nalazimo svaki elemenat civilizacije osim pisanja i države. Svi oblici ekonomskog života za nas pronađeni su tu: lov i ribolov, stočarenje i zemljoradnja, transport i građevinarstvo, industrija i trgovina i finansije. Organizovane su sve jednostavnije strukture političkog života: klan, porodica, seoska zajednica, i pleme; sloboda i poredak -ta neugodna središta oko kojih se civilizacija okreće - nalaze svoje prvo prilagođavanje i pomirenje; zakon i pravosuđe počinju. Temelji morala su uspostavljeni: odgoj dece, regulisanje odnosa među polovima, usađivanje časti i pristojnosti, lepog ponašanja i lojalnosti. Položene su osnove religije, a njene nade i strahovi se primenjuju za podsticanje morala i jačanje grupe. Govor se razvija u složene jezike, javljaju se medicina i hirurgija, kao i skromni počeci u nauci, književnosti i umetnosti. Sve u svemu, to je slika izvanredne tvorevine, forme koja se izdiže iz haosa, otvaranja jednog puta za drugim - puta od životinje do mudraca. Bez tih "divljaka" i njihovih sto hiljada godina pokušaja i opreznog traženja puta, civilizacije nikada ne bi ni bilo. Njima dugujemo skoro sve -pošto jedan srećan i možda izrođen mladi svet nasleđuje široki put ka kulturi, sigurnosti i udobnosti zahvaljujući dugotrajnim mukama i patnjama nepismenih predaka.

II PREISTORIJSKA KULTURA

1. Paleolitska kultura

Svrha preistorije - Arheološke priče

Međutim, govorili smo hipotetički. Primitivne kulture koje smo ukratko opisali, što nam je poslužilo da proučimo korene civilizacije, nisu nužno bile naši preci. Jer, koliko znamo, ti narodi su možda izrođeni ostaci viših kultura koje su propale kada su se ljudi kretali tragom leda koji se povlačio iz tropskog pojasa ka severnoj umerenoj zoni. Pokušali smo da dokučimo kako se civilizacija uopšte javlja i kako poprima svoj oblik. Još uvek nam predstoji traganje za preistorijskim25 izvorima naše konkretne civilizacije. Želimo da znamo i sada ukratko ispitamo jer to je samo okvir naše namere kakvim je koracima preistorijski čovek pripremio istorijske civilizacije. Kako je prašumski ili pećinski čovek postao egipatski arhitekta, vavilonski astronom, hebrejski prorok, persijski vladar, grčki pesnik, rimski inženjer, hinduistički svetac, japanski umetnik i kineski mudrac. Moramo da uz pomoć arheologije pređemo sa antropologije na istoriju.Po celoj zemljinoj kugli istraživači vrše iskopavanja. Neki radi zlata, neki radi srebra, neki radi gvožđa, neki radi uglja. Mnogi se bave iskopinama radi saznanja. Kako je neobično zanimanje tih ljudi koji iskopavaju paleolitska oruđa na obalama Some i napregnutih vratova proučavaju živopisne slike na tavanicama preistorijskih pećina, vade iz zemlje prastare lobanje kod Xou

Koutjena, otkrivaju zatrpane gradove u Mohenxo-Darou ili na Jukatanu, nose u korpama krhotine u karavanima iz ukletih egipatskih grobnica, podižu prašinu iz Minosovih i Prijamovih palata, otkrivaju ruševine Persepolisa, iskopavaju u Africi neki ostatak Kartagine, ponovo osvajaju veličanstvene hramove Angkora! Godine 1839, Žak Buše de Pert našao je prve kremene iz Kamenog doba kod Abevila u Francuskoj; devet godina svet mu se smejao kao glupaku. Šliman je 1872. sopstvenim novcem i maltene vlastitim rukama iskopao najmlađi od mnogih gradova Troje; ali ceo svet se nepoverljivo smeškao. Nikada nijedno stoleće nije bilo tako zainteresovano za istoriju kao ono koje je usledilo posle putovanja mladog Šampoliona sa mladim Napoleonom u Egipat (1796.); Napoleon se vratio praznih ruku, ali Šampolion se vratio sa celim Egiptom u šaci i drevnim i modernim. Od tada je svaka generacija otkrivala nove civilizacije ili kulture i pomerala sve dalje i dalje u prošlost čovekovo saznanje o svom razvoju. Kod ovog našeg ubilačkog soja ne može se baš naći neki veliki broj lepših stvari od te plemenite radoznalosti, te nemirne i lakomislene, ali jake želje da se nešto shvati.

i) *Ljudi Starijeg kamenog doba*

Geološka podloga - Paleolitski tipovi

Ogromni tomovi knjiga su napisani da bi se rastumačilo naše znanje i sakrilo naše neznanje o primitivnom čoveku. Drugim maštovitim naukama ostavljamo zadatak opisivanja Starijeg i Mlađeg kamenog doba; nas zanima istraživanje doprinosa tih "paleolitskih" i "neolitskih" kultura našem savremenom životu.Slika koju moramo da stvorimo kao podlogu za izlaganje je planeta zemlja koja se znatno razlikuje od ove koja nas danas privremeno trpi: zemlja koja je najverovatnije podrhtavala od povremenih glacijacija zbog kojih su današnje umerene zone hiljadama godina izgledale kao arktik i zbog kojih su se nagomilale stenovite mase kao što su Himalaji, Alpi i Pirineji pred "plugom" leda koji se pomerao.26 Ako prihvatimo nepouzdane teorije savremene nauke, stvorenje koje je postalo čovek time što je naučilo da govori spadalo je u prilagodljive vrste koje su preživele te ledene vekove. U interglacijalnim stadijumima, dok se led povlačio (i mnogo pre toga, koliko znamo), ovaj neobični stvor je otkrio vatru, razvio umeće oblikovanja kamena i kosti u oružja i oruđa i na taj način prokrčio put u civilizaciju.Razni ostaci su nađeni koji se podložni kasnijem korigovanju pripisuju preistorijskom čoveku. Godine 1929, mladi kineski paleontolog, V.K. Pei, otkrio je u pećini kod Xou Koutjena, nekih tridesetsedam milja od Pejpinga, lobanju koju su kao ljudsku ocenili takvi eksperti kao što su Abe Brej i X. EliotSmit. Pored lobanje su bili tragovi vatre i kamenja očito oblikovanih u alatke; ali pomešane sa ovim znacima ljudskog delovanja, bile su i kosti životinja za koje se svi slažu da pripadaju Ranoj pleistocenskoj eposi, koja je bila pre miliongodina. Ova pekinška lobanja je po opštem mišljenju najstariji nama poznati ljudski fosil; a oruđa nađena sa njom su prve ljudske tvorevine u istoriji. Kod Piltdauna u Saseksu u Engleskoj, Doson i Vudvord su 1911. našli neke verovatno ljudske ostatke danas poznate kao "Piltdaunski čovek", ili /Eoanthropus/ (čovek zore); starost koja mu se pripisuje poprilično varira od 1,000.000 do 125,000 godina p.n.e. Slična je nesigurnost i u vezi lobanje i kostiju kukova nađenih na Javi 1891., i vilične kosti nađene blizu Hajdelberga 1907. godine. Najraniji zasigurno ljudski fosili otkriveni su kod Neandertala, blizu Diseldorfa u Nemačkoj, 1857; oni očito datiraju iz 40.000. godine p.n.e. i veoma liče na

ljudske ostatke nađene u Belgiji, Francuskoj i Španiji, pa čak i na obalama Galilejskog mora, pa se tako došlo do pretpostavke da je čitava rasa "neandertalskih ljudi" vladala Evropom nekih četrdeset milenijuma pre naše ere. Oni su bili niska rasta, ali im je kapacitet lobanje isznosio 1600 kubnih santimetara što je za 200cm više od naše. Izgleda da je ove stare stanovnike Evrope, negde 20.000 godina p.n.e., istisnula jedna nova rasa po imenu kromanjon, sudeći na osnovu otkrića njenih ostataka (1868) u istoimenoj pećini u regionu Dordonje na jugu Francuske. Mnoštvo ostataka sličnog tipa i starosti iskopano je na različitim mestima u Francuskoj, Švajcarskoj, Nemačkoj i Velsu. Oni pokazuju da se radilo o ljudima veličanstvene snage i stasa, visokih od pet stopa i deset inča do šest stopa i četiri inča i čija je lobanja imala kapacitet od 1590 do 1715 kubnih santimetara. Kao i neandertalci, kromanjonci su nam poznati kao "pećinski ljudi", zato što su njihovi ostaci nađeni u pećinama; ali, nema dokaza da su one bile njihova jedina prebivališta; možda se opet vreme našalilo sa nama, pa su samo oni koji su živeli i umrli u pećinama ostavili svoje kosti arheolozima. Prema sadašnjoj teoriji ova sjajna rasa došla je iz centralne Azije preko Afrike u Evropu kopnenim mostovima za koje se pretpostavlja da su tada povezivali Afriku sa Italijom i Španijom. Rasprostranjenost njihovih fosila navodi na zaključak da su oni decenijama, a možda i vekovima vodili rat sa neandertalcima za prevlast nad Evropom; eto koliko je star sukob između Francuske i Nemačke. U svakom slučaju, neandertalski čovek je nestao; kromanjonac je opstao i postao glavni predak modernog zapadnog Evropljanina i postavio osnove one civilizacije čiji smo mi danas naslednici.Ostaci kulture ovih i drugih evropskih evropskih hominida Starijeg kamenog doba su klasifikovani u sedam osnovnih grupaprema lokaciji najranijih ili glavnih nalazišta u Francuskoj.Sve njih karakteriše upotreba oruđa od nebrušenog kamena. Prvatri oblika su se uobličila u sasvim hipotetičkom intervaluizmeđu treće i četvrte glacijacije.

/I/ "Prešelenska kultura" ili radinost, 125.000. godina p.n.e.; većina kremena nađenih u ovom nižem sloju pruža malo dokaza o nekom oblikovanju i izgleda da su korišćeni (ako su uopšte korišćeni) onakvim kakvi su nađeni u prirodi; ali, prisustvo brojnih komada kamena oblika koji odgovara šaci i do neke mere brušenih i zašiljenih, navodi na pretpostavku da je prešelenskom čoveku pripala ta čast da napravi prvu alatku poznatu evropskom čoveku /coupde-poing/ ili kamen "udar pesnice".

/II/ "Šelenska kultura", oko 100.000 p.n.e. poboljšala je ovo oruđe grubim brušenjem sa obe strane, sa šiljkom, tako da je imala oblik badema i bolje odgovarala ruci.

/III/ "Ašelenska kultura," oko 75.000. godine p.n.e. ostavila je bezbroj ostataka u Evropi, Grenlandu, S.A.D., Kanadi, Meksiku, Africi, Bliskom Istoku, Indiji i Kini; /coupde-poingne/ samo da je dobio veću simetriju i zašiljenost, već su nađena i raznovrsna specijalna oruđa čekići, nakovnji, strugači, blanjalice, vrhovi strela, vrhovi kopalja i noževi; već se može videti živa ljudska radinost.

/IV/ "Musterijenska kultura" nađena je na svim kontinentima u posebnoj vezi sa ostacima neandertalskog čoveka, starim oko 40.000 godina p.n.e. Tu su kremeni tipa /coup-de-poing/ srazmerno retki, kao nešto što je zastarelo i prevaziđeno. Oruđa su izrađena od velikih tankih komada, lakša su, oštrija i lepšeg izgleda nego ranije. Izrađena su veštim rukama sa očevidno dugom tradicijom u zanatskom smislu. U višim slojevima pleistocena u južnoj Francuskoj pojavljuju se ostaci

/V/ "Orinjonske kulture", oko 25.000. godina p.n.e. prva od postglacijalnih radinosti i prva poznata kultura kromanjonskog čoveka. Alatke od kostiju čiode, nakovnji, brusilice, itd. sada su dodate onima od kamena i pojavljuju se u obliku grubih gravura na

stenama, ili jednostavnih figurina u visokom reljefu, uglavnom nagih žena. Na višem stadijumu razvoja kromanjonca javlja se

/VI/ "Solitrejska kultura" oko 20.000 p.n.e. u Francuskoj, Čehoslovačkoj i Poljskoj: šiljci, ravnala, bušilice, testere, kratka i duga koplja pridodati su alatkama i oruđima orinjonskog vremena; tanke, oštre igle pravljene su od kosti, mnoga oruđa su izrađena od roga severnog jelena (soba), a ponekad su rogovi severnog jelena izgravirani životinjskim figurama primetno lepšim nego u orinjonskoj umetnosti. Na kraju, na vrhuncu kromanjonskog razvitka javlja se

/VII/ "Magdalenska kultura", širom Evrope oko 16.000. godine p.n.e. U radinosti je karakteriše raznovrsno fino oruđe od slonovače, kostiju i rogova, gde vrhunac predstavljaju skromne, ali savršene igle i čiode; u umetnosti to je bilo doba crteža u Altamiri, najsavršenijeg i najsuptilnijeg dostignuća kromanjonskog čoveka.Kroz ove kulture Starijeg kamenog doba preistorijski čovek je položio temelje onih zanata koji će ostati deo evropske baštine sve do Industrijske revolucije. Njihovo prenošenje na klasičn ei moderne civilizacije je olakšano velikom rasprostranjenošću paleolitskih radinosti. Lobanja i pećinsko slikarstvo nađeni u Rodeziji 1911., kremeni koje je u Egiptu otkrio De Morgan 1896., paleolitska nalazišta u Somaliji, geološke naslage u basenu Fajuma,27 i kultura Stil Bej u Južnoj Africi pokazuju da je crni kontinent prošao kroz približno iste preistorijske periode razvoja u brušenju kamena kao što su oni evropski koje smo ukratko opisali; možda, zaista, kvaziorinjonski ostaci u Tunisu i Alžiru potkrepljuju hipotezu o afričkom poreklu ili zaustavnoj tački za kromanjonsku rasu, pa otuda i za evropskog čoveka. Paleolitska oruđa su iskopana u Siriji, Indiji, Kini, Sibiru i drugim delovima Azije; Endruz i njegovi jezuitski prethodnici naišli su na njih u Mongoliji; skeleti neandertalca i musterijensko-orinjonski kremeni su u velikim količinama iskopani u Palestini; a videli smo kako su najstariji poznati ljudski ostaci nedavno iskopani blizu Peipinga. Alatke od kostiju su otkrivene u Nebraski za koje bi neki patriotski stručnjaci rekli da potiču iz 500.000. godinep.n.e.; vrhovi strela su nađeni u Oklahomi i Novom Meksiku, a njihovi nalazači tvrde da su izrađeni 350.000. godine p.n.e. Eto, tako je širok most preko kojeg je preistorija prenela temelje civilizacije istorijskom čoveku.

ii) *Umetnost Starijeg kamenog doba*

Oruđa Vatra- Slikarstvo Vajarstvo

Ako sada saberemo sve oruđe koje je izrađivao paleolitski čovek dobićemo jasniju predstavu o njegovom životu nego kad pustimo mašti na volju. Bilo je prirodno da kamen u šaci budeprvo oruđe; čoveka je mnoga životinja tome mogla podučiti. Tako je /coupde-poing/ kamen oštar na jednom kraju, zaobljen na drugom tako da odgovara dlanu za primitivnog čoveka postao čekić, sekira, dleto, nož i testera; čak i danas reč /hammer/ (engl. "čekić") etimološki znači kamen. Postepeno su se ova posebna oruđa izdiferencirala iz jednog homogenog oblika: izbušene su rupe da bi se nametila drška, ubačeni su zupci da bi se napravila testera, na grane je stavljan /coupde-poing/ da bi se napravio pijuk, strela ili koplje. Kamen-strugač koji je imao oblik školjke postao je ašov ili motika; kamen grube površine postao je pila; kamen u praći je postao ratno oružje koje će opstati čak do klasične antike. Uz pomoć kosti, drveta i slonovače paleolitski čovek je sebi pravio razno

oružje i oruđe: brusilice, avane, sekire, ravnalice, strugače, bušilice, lampe, noževe, satare, dleta, koplja, nakovnje, rezače, udice za ribe, harpune, klinove, šila, čiode i, bez sumnje, još mnogo toga. Svakog dana je nailazio na novo saznanje, a ponekad je imao dovitljivosti da svoja slučajna otkrića pretvori u korisne izume.Ali, njegovo veliko otkriće je bila vatra. Darvin je ukazao na to kako je vrela lava iz vulkana mogla da nauči čoveka proizvodnji vatre. Po Eshilu, Prometej ju je uveo u upotrebu zapalivši stablo narteka u gorućem krateru vulkana na ostrvuLemnos. Među ostacima neandertalaca, nalazimo komadiće ćumura i ugljenisanih kostiju; onda je, dakle, vatra koju ječovek napravio stara najmanje 40.000 godina. Kromanjonski čovek je izrađivao kamene zdele da bi u njima držao mast koju je palio da bi mu davala svetlost; to znači da je i lampa poprilično stara. Po svoj prilici je upravo vatra omogućila čoveku da se suprotstavi pretnji hladnoće od leda koji se pomerao; zahvaljujući vatri on je noću slobodno spavao na zemlji, pošto su se životinje plašile tog čuda, baš kao što ga je primitivni čovek obožavao; vatra je pobedila tamu i počela da smanjuje strah što je jedna od zlatnih niti ne baš sasvim zlatne mreže istorije; vatra je stvorila staru i poštovanja vrednu veštinu kuvanja, proširujući čovekovu ishranu na hiljade stvari koje do tada nisu bile jestive; vatra je dovela do topljenja metala i jedinog pravog napretka u tehnologiji od kromanjonskih vremena do Industrijske revolucije. Neobično je reći i kao da se time potvđuju Gotjeovi stihovi o tome kako snažna umetnost nadživljava careve i države naši najsigurniji ostaci paleolitskog čoveka su fragmenti njegove umetnosti. Pre šezdeset godina senjor Marselino de Sautuola je naišao na veliku pećinu na svom imanju kod Altamire u severnoj Španiji. Hiljadama godina ulaz je bio hermetički zatvoren oborenim stenama prirodno zacementiranim naslagama stalagmita. Miniranja koja su vršena radi neke nove građevine slučajno su otvorila ulaz. Tri godine kasnije, Sautuola je istražio pećinu i primetio neke čudne oznake na zidu. Jednoga dana pratila ga je njegova mala ćerka. Pošto nije, kao njen otac, morala da se saginje dok je koračala kroz pećinu, mogla je da podigne pogled i osmotri plafon. Tamo je videla maglovite obrise slike bizona veličanstveno nacrtanog i obojenog. Posle pažljivije pretrage plafona i zidova, nađeni su mnogi drugi crteži. Kada je 1880. godine, Sautuola objavio izveštaj o ovim zapažanjima, arheolozi su ga dočekali sa ljubaznim skepticizmom. Neki su ga počastvovali time što su došli da vide te crteže, samo da bi ih proglasili falsifikatom nekog prevaranta. Trideset godina je potrajalo ovo sasvim razumljivo nepoverenje. Onda je otkriće drugih crteža u pećinama koje su generalno smatrane preistorijskim (zato što su sadržale nebrušeno oruđe od kremena i uglačane slonovače i kosti) potvrdile Sautuolin zaključak; ali, Sautuola je tada već bio mrtav. Geolozi su došli u Altamiru i potvrdili sa jednoglasnošću tipičnom za naknadnu pamet da je stalagmitski sloj na mnogim crtežima zapravo paleolitska naslaga. Po opštem mišljenju ovi crtežiu Altamiri i veći deo ostataka preistorijske umetnosti pripadaju magdalenskoj kulturi, staroj nekih 16.000 godina p.n.e. U mnogim pećinama Francuske (Kombarel, Lezezi, Fonde Gom, itd.) nađene su slike nešto manje starosti, ali još uvek iz Starijeg kamenog doba.Teme ovih crteža su najčešće životinje severni jelen (sob), mamut, konj, vepar, medved itd.; one su verovatno ljudima donosile obilne gozbe pa su zato bile omiljeni objekti lova. Ponekad su životinje probodene strelama; po mišljenju Frejzerai Rajnaha, to su bili magični crteži kojima je te životinje trebalo dovesti pod kontrolu, pa onda u stomak umetnika ili lovca. Moguće je da su ti crteži bili tek obična veština, i da su nacrtani iz čistog uživanja u estetskoj kreaciji; najsirovije predstavljanje je trebalo da bude dovoljno za magiju, a ove su slike često takve istančanosti, snage i spretnosti da navode na žalosnu pomisao da umetnost, bar u ovoj oblasti, nije mnogo

napredovala u dugom toku ljudske istorije. Tu ima života, akcije, plemenitosti, sve to izraženo na superioran način, jednom ili dvema smelim linijama; tu se jednim jedinim potezom (ili su ostali možda izbledeli?) stvara živa zver u naletu. Da li će se Leonardova "Tajna večera" ili El Grekovo "Vaznesenje" isto tako dobro držati posle dvadeset hiljada godina kao ovi kromanjonski crteži ?Slikarstvo je složena umetnost koja pretpostavlja mnoge vekove mentalnog i tehničkog razvoja. Ako prihvatimo aktuelnu teoriju (što je uvek riskantno), slikarstvo se razvilo iz pravljenja kipova, prelaskom sa rezbarenja u krugu na bareljef, a odatle na puku skicu i bojenje; slikarstvo je vajarstvo umanjeno za jednu dimenziju. Prelazna preistorijska umetnost je dobro predstavljena zapanjujuće živopisnim bareljefom na kom je prikazan strelac (ili kopljanik) na orinjonskim stenama kod Losela u Francuskoj. U jednoj pećini u Ariježu, Francuska, Luj Beguen je otkrio, među drugim magdalenskim ostacima, nekoliko ukrašenih drški izrezbarenih od sobovih rogova; jedna od njih je zrele i odlične izrade, kao da iza nje ta veština postoji već postoji generacijama kao tradicija. Širom preistorijsog Mediterana u Egiptu, na Kritu, u Italiji, Francuskoj i Španiji nađene su bezbrojne figure debelih malih žena, koje predstavljaju ili obožavanje majčinstva ili neko afričko shvatanje lepote. Kameni kipovi divljeg konja, severnog jelena i mamuta iskopani su u Čehoslovačkoj, među ostacima za koje se nagađa da su stari 30.000 godina p.n.e. Celokupno tumačenje istorije kao progresa spotiče se onda kada uzmemo u obzir da ovi kipovi, bareljefi i slike, ma koliko da su brojni, mogu da budu tek jedan beskrajno mali deo umetnosti koja je izražavala ili ukrašavala život praiskonskog čoveka. Ono što je ostalo nađeno je u pećinama gde su elementi bili donekle sačuvani u izolaciji; ne sledi nužan zaključak da su preistorijski ljudi bili umetnici samo kada su bili u pećinama. Možda su rezbarili neumorno i posvuda kao Japanci, a možda su kipove pravili u isto tako velikom broju kao Grci; možda nisu slikali samo na stenama u pećinama, već i na tkanini, drvetu, na svemu ne izuzimajući ni svoja tela. Možda su stvarali remek-dela daleko lepša od fragmenata koji su preživeli. U jednoj pećini otkrivena je cevčica izrađena od kosti severnog jelena i ispunjena pigmentom; u jednoj drugoj nađena je kamena paleta još uvek puna crvene oker boje uprkos tome što je proteklo dve stotine vekova. Očito su umetnosti bile visoko razvijene i široko primenjivane pre osamnaest hiljada godina. Možda je kod paleolitskih ljudi postojala klasa profesionalnih umetnika; možda je bilo boema koji su umirali od gladi u nekim neuglednim pećinama, i proklinjali trgovačku buržoaziju, snovali smrt akademija i krivotvorili antikvitete.

2. Neolitska kultura

Kičen-Midens -Sojeničari - Pojava zemljoradnje -Pripitomljavanje životinja
Tehnologija Tkanje-grnčarstvo- građevinarstvo-transport-religija-nauka u neolitu-Rezime o preistorijskoj pripremi za civilizaciju

U različitim vremenima u poslednjih sto godina nađene su gomile naizgled preistorijskih otpadaka u Francuskoj, na Sardiniji, u Portugalu, Brazilu, Japanu i Manxuriji, ali najviše u Danskoj, gde su dobili onaj neobični naziv Kičen-Midens (/Kjokken-Möddinger/) pod kojim su takvi ostaci danas obično poznati. Ove gomile otpadaka se sastoje od školjki, naročito ostriga, dagnji i morskih puževa, zatim od kostiju raznih kopnenih i morskih životinja i, anorganskih ostataka kao što su ćumur, pepeo i polomljena grnčarija. Ovi neprivlačni ostaci su očito znaci kulture formirane oko osmog milenijuma

pre Hrista kasnije od pravog paleolita, a ipak još ne neolita, jer se još nije stiglo do upotrebe brušenog kamena. Skoro ništa ne znamo o ljudima koji su ostavli ove ostatke, osim da su imali izvestan katolički ukus. Zajedno sa nešto starijom kulturom Madazil u Francuskoj, Midens predstavlja "mezolitski" (srednje kameno doba) ili prelazni period između paleolitskog i neolitskog doba.Godine 1854. posle neuobičajeno suve zime, nivo švajcarskih jezera je opao i tako je otkrivena još jedna epoha u preistoriji. Na nekih dve stotine lokacija na ovim jezerima, nađeni su šipovi koji su na tim mestima stajali pod vodom od trideset do sedamdeset hiljada godina. Šipovi su bili tako raspoređeni da su pokazivali da su na njima bila izgrađena sela, verovatno radi izolacije ili odbrane; svako selo je bilo povezano sa kopnom samo jednim malim mostom čiji su temelji u nekim slučajevima još bili na mestu; tu i tamo čak su ramovske konstrukcije kuća odolele upornom delovanju voda.28 Usred tih ostataka i ruina bilo je oruđe od kosti i "brušeni" kamen koji je za arheologe postao znak za raspoznavanje Novijeg kamenog doba koje je na vrhuncu bilo nekih 10.000 godina p.n.e. u Aziji, a nekih 5.000 godina p.n.e.u Evropi. Srodne ovim ostacima su xinovske grobne humke u dolinama Misisipija i njenih pritoka koje je ostavila neobična rasa koju zovemo graditeljima humki; o njima ne znamo ništa osim što su u ovim humkama, izrađeni u obliku žrtvenika, geometrijskih figura ili totemskih životinja, nađeni predmeti od kamena, školjki, kosti i kovanog metala koji ove zagonetne ljude svrstavaju u kraj neolitskog perioda.Ako iz tih ostataka pokušamo da sastavimo neku sliku Novijeg kamenog doba, odjednom nailazimo na iznenađujuću inovaciju zemljoradnju. U jednom smislu čitava ljudska istorija okreće se oko dve revolucije: neolitskog prelaska sa lova na zemljoradnju, i moderni prelazak sa zemljoradnje na industriju; nikakve druge revolucije nisu bile ni izdaleka tako stvarne i bazične kao ove. Ostaci pokazuju da su sojeničari jeli pšenicu, proso, raž, ječam i ovas, pored sto dvadeset vrsta plodova i brojnih vrsta koštunjavog voća. U tim ostacima nisu pronađeni plugovi, verovatno zato što su prva rala bila od drveta neko jako deblo drveta i pričvršćena grana sa ivicom od kremena; ali, neolitski urezi na stenama nesumnjivo prikazuju ratara kako vodi plug koji vuku dva vola. Ovo označava pojavu jednog od epohalnih pronalazaka u istoriji. Pre zemljoradnje, zemlja je mogla da hrani (prema smeloj proceni Ser Keneta Kita) nekih dvadeset miliona ljudi, a njihovi životi su bili kraći zbog pogibija u lovu i ratu; tu je počelo umnožavanje broja ljudi koje je konačno učvrstilo čovekovu vladavinu na planeti.U međuvremenu, ljudi Novijeg kamenog doba su postavljali još jedan od temelja civilizacije: pripitomljavanje i gajenje životinja. Bez sumnje to je bio dug proces, koji je verovatno počeo pre neolitskog perioda. Izvesna prirodna druželjubivost je možda doprinela povezivanju čoveka i životinje, kao što još možemo da vidimo u oduševljenju s kojim primitivni ljudi krote divlje zveri i pune svoje kolibe majmunima, papagajima i sličnim drugarima. Najstarije kosti u neolitskim ostacima (oko 8.000 godina p.n.e.) su kosti psa najstarijeg i najvrednijeg prijatelja ljudskog roda. Nešto kasnije (oko 6.000 godina p.n.e.) došle su koza, ovca, svinja i vo. Konačno je i konj, koji je za paleolitskog čoveka bio samo divljač koju je lovio (ako se to može zaključiti po pećinskim crtežima) bio doveden u prebivalište, ukroćen i pretvoren u omiljenog roba; tada je na stotine načina upregnut u posao, sve da bi čovek povećao dokolicu, bogatstvo i moć. Novi gospodar zemlje počeo je da popunjava zalihe hrane, kako pomoću lova, tako i kroz gajenje životinja; a možda je u tom u istom neolitskom dobu naučio da koristi kravlje mleko kao hranu.Neolitski pronalazači su postepeno poboljšavali i povećavali sandučić za alat i arsenal oružja. Među ostacima su tu koturače, poluge, žrvnji, šila, klešta, sekire, motike, lestve, dleta, vretena,

razboji, srpovi, testere, udice, klizaljke, igle, broševi i ukosnice. Najvažnije od svega, tu je i točak, još jedan fundamentalan izum čovečanstva, jedan od skromnih bitnih elemenata industrije i civilizacije; već u ovom Novijem kamenom dobu on se razvio u disk ili kotur i varijante sa paocima. Kamenje svake vrste (čak i tvrdi diorit i opsidijan) je brušeno, bušeno, i obrađivano da bi se dobili uglačani oblici. Kremeni su iskopavani u velikim količinama. U ruševinama neolitskog rudnika kod Brandoina u Engleskoj nađeno je osam od upotrebe izlizanih pijuka od sobovih rogova, na čijim prašnjavim površinama su bili otisci prstiju radnika koji su tu ostavili svoje oruđe pre deset hiljada godina. U Belgiji je otkriven skelet sličan rudaru iz Novijeg kamenog doba, kojeg je smrvila odronjena stena, a koji je još uvek čvrsto držao pijuk u rukama; posle stotina i stotina vekova mi ga doživljavamo kao jednog od nas i u krhkoj mašti delimo njegov strah i agoniju. Tokom mnogih mukotrpnih milenijuma ljudi su iz utrobe zemlje čupali rudne osnove civilizacije! Pošto je napravio igle i čiode čovek je počeo da tka; ili, počevši da tka bio je podstaknut da pravi igle i čiode. Više se nije zadovoljavao time da se oblači u krzna životinja, te je tkao vunu od ovaca i biljnih vlakana i pravio odeću od koje su nastale indijska halja, grčka toga, egipatska suknja i ceo onaj fascinatni spektar odevnih predmeta. Boje su mešane od biljnih sokova ili minerala iz zemlje, a odeća je bojena kraljevski raskošnim bojama. Izgleda su u početku ljudi pleli tkanine onako kako su pleli slamu, preplitanjem jednog vlakna sa drugim; onda su bušili rupe u životinjskim kožama i povezivali kože grubim vlaknima koja su prolazila kroz rupe, kao kod korseta juče, a kod cipela danas; postepeno su vlakna stanjena u konac, a šivenje je postalo jedna od važnih veština ženskog dela čovečanstva. Kamene preslice i vretena nađene među neolitskim ostacima otkrivaju jedno od izvorišta ljudske radinosti. Čak i ogledala su nađena među tim ostacima; sve je bilo spremno za civilizaciju.Nikakva grnčarija nije nađena u ranijim paleolitskim grobovima; komadići se pojavljuju u ostacima magdalenske kulture u Belgiji, a tek se u mezolitskom dobu Kičen-Midensa nailazi na neku razvijenu upotrebu zemljanog posuđa. Poreklo te veštine naravno nije poznato. Možda je neki pronicljivi primitivni čovek uočio da ulegnuće koje je nogom napraviuo u glini zadržava vodu uz vrlo malo oceđivanja; možda mu je neki slučajno ispečeni komad vlažne gline pored obližnje vatre dao nagoveštaj koji je podstakao pronalazak i otkrio mu mogućnosti jednog materijala koga ima u izobilju, koji se lako oblikuje rukom, a koji se lako stvrdne uz pomoć vatre ili sunca. Bez sumnje je hiljadama godina nosio hranu i piće u posve prirodnim posudama kao što su tikve ili kokosov orah i morske školjke; zatim je sebi napravio šolje i kutlače od drveta i kamena, a korpe i košare od rogozine ili slame; sada je izradio trajne posude od pečene gline i stvorio još jedan od važnih zanata čovečanstva. Koliko to ostaci pokazuju, neolitski čovek nije znao za grnčarski točak; ali, svojim vlastitim rukama je od gline pravio oblike koliko lepe, toliko i korisne, i ukrašavao ih jednostavnim šarama, i od grnčarstva, skoro od početka, načinio ne samo zanat, već i umetnost.Ovde opet nailazimo na prve dokaze još jednog važnog zanata građevinarstva. Paleolitski čovek nije ostavio nikave poznate tragove bilo kakvog drugog prebivališta osim pećine. Ali, u neolitskim ostacima nalazimo građevinske naprave kao što su lestve, koturače, poluge i šarke. Sojeničari su bili vešti tesari i spajali su grede za šipove jakim drvenim klinovima, ili pomoću zaseka i utora, ili su ih ojačavali poprečnim gredama koje su imale bočne zaseke. Podovi su bilo od gline, zidovi od pletiva obloženog glinom, krovovi od kore drveta, slame, rogozine ili trske. Uz pomoć koturače i točka, građevinski materijal se prenosio s mesta na mesto, a za sela su polagani veliki kameni temelji. Transport je takođe postao zanat: građeni su kanui i na jezerima je promet morao biti živ;

trgovina se obavljala preko planina i između udaljenih kontinenata. Ćilibar, diorit, žadeit i opsidijan uvoženi su u Evropu iz daleka. Slične reči, slova, mitovi, grnčarija i šare otkrivaju susrete kultura različitih grupa preistorijskih ljudi. Osim grnčarije Novije kameno doba nije nam ostavilo nikakvu umetnost, ništa što bi moglo da se uporedi sa slikarstvom i pravljenjem kipova kod paleolitskog čoveka. Tu i tamo među prizorima neolitskog života od Engleske do Kine, nalazimo kružne gomile kamenja koji se nazivaju dolmeni, uspravne monolite koji se nazivaju menhiri i gigantske kromleke kamene konstrukcije čija upotreba nije bila poznata poput onih kod Stounhenxa ili u Morbihanu. Verovatno nikada nećemo saznati značenje ili funkciju tih megalita; po svoj prilici su to ostaci žrtvenika i hramova. Jer neolitski čovek je, bez sumnje, imao religije, mitove kojima je na dramski način prikazivao poraz i pobedu sunca, smrt i vaskrsenje tla, i neobične uticaje meseca na zemlju; istorijske religije ne možemo razumeti ako ne postuliramo takve preistorijske izvore. Možda je raspored kamenih blokova bio određen astronomskim razlozima i, kako smatra Šnajder, pokazuje poznavanje kalendara. Bilo je prisutno izvesno naučno saznanje, jer neke neolitske lobanje pružaju dokaz da je obavljano bušenje ručnim trepanom; a nekoliko skeleta pokazuju da su neki udovi bili slomljeni, pa zatim ponovo namešteni. Nismo u stanju da valjano ocenimo dostignuća preistorijskih, ljudi jer moramo da se uzdržavamo od toga da njihov život opisujemo uz pomoć mašte koja prevazilazi dokaze, dok, s druge strane, podozrevamo da je vreme uništilo ostatke koji bi suzili jaz između praiskonskog i modernog čoveka. Čak i ovako, preostala svedočanstva o napretku u Kameno doba su dovoljno impresivna: paleolitsko oruđe, vatra, i umetnost; neolitska zemljoradnja, gajenje stoke, tkanje, grnčarstvo, građevinarstvo, transport i medicina i konačna dominacija ljudskog roda i njegovo šire naseljavanje zemlje. Postavljene su sve osnove; sve je bilo pripremljeno za istorijske civilizacije osim, možda, metala, pisanja i države. Dajte ljudima da pronađu način da zabeleže svoje misli i dostignuća, da ih na taj način bezbednije prenose kroz generacije, icivilizacija će se začeti.

3. Prelazak u istoriju

Pojava metala - Bakar - Bronza - gvožđe

Kada je došlo do toga da čovek koristi metale i kako? Ni to opet ne znamo; jedino nagađamo da se to desilo slučajno, a zbog odsustva starijih ostataka pretpostavljamo da je to počelo pred kraj Neolitskog doba. Nagađajući da taj kraj pada u vreme oko 4.000 godina p.n.e., imamo perspektivu u kojoj Metalno doba (i pismenosti i civilizacije) traje tek šest hiljada godina dodato Kamenom dobu koje je trajalo najmanje četrdeset hiljada godina, i dobu čoveka29 koje traje milion godina. Eto toliko je mlad predmet naše istorije.Najstariji poznati metal koji je prilagođen za ljudsku upotrebu bio je bakar. Nalazimo ga u sojeničkom naselju kod Robenhauzena u Švajcarskoj (oko 6.000 godina p.n.e.); u preistorijskoj Mesopotamiji (oko 4.500 godina p.n.e.); u badarijanskim grobnicama u Egiptu (oko 4.000 godina p.n.e.); u ruševinama Ura (oko 3.100 godina p.n.e.); i u ostacima severno-američkih graditelja humki neutvrđene starosti. Metalno doba je počelo ne sa otkrićem metala, već sa njihovom transformacijom za ljudsku korist, uz pomoć vatre i obrade. Metalurzi veruju da je do prvog topljenja bakra iz njegove kamene rude došlo slučajno kada je u primitivnom logoru vatra istopilka bakar koji se skrivao u komadima stena kojima je plamen bio ograđen; tako nešto se i danas često može videti u

primitivnim logorskim vatrama. "Moguće" je da je to bio znak koji je, mnogo puta ponovljen, primitivnog čoveka, dotad zadovoljnog tvrdim kamenom, naveo da u ovom kovljivom metalu potraži materijal koji će se lakše oblikovati u postojano oružje i alatke. Verovatno je metal prvi put bio upotrebljen onakav kakav je došao iz darežljive, ali nehajne ruke prirode ponekad skoro čist, a najčešće sa mnogo primesa. Bez sumnje mnogo kasnije očito oko 3.500 godina p.n.e. u regionu oko istočnog Mediterana ljudi su otkrili veštinu topljenja, izdvajanja metala iz njihovih ruda. Onda, oko 1.500 godina p.n.e. (kako možemo da zaključimo po bareljefima nagrobnici Rekhmara u Egiptu), prešlo se na livenje metala: pošto bi istopljeni bakar iscurio u glinenu ili peščanu posudu, on je ostavljan da se ohladi u nekom željenom obliku, kao što je to vrh strele ili sekira. Kada je taj proces otkriven, počeo je da se primenjuje na veliki broj metala, a čoveku je obezbedio one "junačne" elemente kojima će biti izgrađene najveće industrije, a samom čoveku podariti pobedu na kopnu, moru i u vazduhu. Možda su se upravo zbog bogatstva istočnog Mediterana bakrom, nove snažne kulture pojavile u četvrtom milenijumu p.n.e. u Elamu, Mesopotamiji i Egiptu i odatle se širile u svim pravcima da preobraze svet. Ali, sam po sebi bakar je bio mek, zadivljujuće savitljiv za neke svrhe (šta bi naše elektrificirano doba bez njega?), ali suviše slab za teže poslove, mirnodopske i ratne; bila je potrebna legura koja bi ga učinila tvrđim. Mada je priroda na svoj način sugerisala mnoge legure i često davala bakar već pomešan i stvrdnut sa kalajem ili cinkom na taj način formirajući bronzu ili mesing čovek je možda vekovima otezao pre nego što je napravio sledeći korak: smišljeno topljenje metala sa metalom radi pravljenja smesa koje više odgovaraju njegovim potrebama. To otkriće je bar pet hiljada godina staro, jer je bronza nađena u kritskim iskopinama iz 3.000 godine p.n.e., egipatskim ostacima starim 2.800 godina p.n.e. i drugom gradu Troje iz 2.000 godine p.n.e. Više se ne može govoriti striktno o "Bronzanom dobu", jer se metal pojavljivao u različitim epohama kod različitih naroda i termin bi otuda bio lišen hronološkog značenja; štaviše, neke kulture poput onih u Finskoj, severnoj Rusiji, Polineziji, centralnoj Africi, južnoj Indiji, Severnoj Americi, Australiji i Japanu prešle su sa kamena na gvožđe, preskočivši Bronzano doba; a kod onih kultura u kojima se javlja, bronza je izgleda imala podređeno mesto kao luksuz sveštenika, aristokratije i kraljeva, dok je običan svet još uvek morao da se zadovoljava kamenom. Čak su i nazivi "Starije kameno doba" i "Novije kameno doba", zavisno od okolnosti, relativni, i više opisuju uslove nego samo doba; do danas mnogi primitivni narodi (na pr. Eskimi i Polinežani) žive u Kamenom dobu, a gvožđe poznaju samo kao redak ukras koji im donose istraživači. Kapetan Kuk je kupio nekoliko svinja za ekser vredan šest penija kada se iskrcao na Novom Zelandu 1778.; a jedan putnik je stanovnike Psećeg Ostrva opisao kao "pohlepne uglavnom na gvožđe, tako da žele da sa broda povade sve eksere." Bronza je jaka i postojana, ali bakra i kalaja potrebnih za njeno pravljenje nije bilo u odgovarajućim količinama i lokacijama da bi se čovek snabdeo najboljim materijalom za proizvodnju i ratovanje. Pre ili kasnije moralo se pojaviti gvožđe; a jedna je od istorijskih anomalija da se ono, uprkos svom obilju u prirodi, nije pojavilo pre bakra i bronze. Možda je kod ljudi veština izrade oružja počela sa meteorskim gvožđem kao što je izgleda bio slučaj kod graditelja humki, i kao što to danas čine mnogi primitivni narodi; možda su ga onda topili iz rude pomoću vatre i pretvarali u kovano gvožđe. Komadi očito meteorskog gvožđa su nađeni u egipatskim predinastičkim grobnicama; a u vavilonskim natpisima se gvožđe pominje kao skupocena retkost u Hamurabijevoj prestonici (2.100 god.p.n.e.). Livnica gvožđa stara možda četiri hiljade godina otkrivena je u Severnoj Rodeziji; rudarstvo u

Južnoj Africinije izum modernog vremena. Najstarije "kovano" gvožđe nađeno je u obliku zbirke noževa kod Gerara u Palestini, a engleski egiptolog Pitri njihovu starost procenjuje na 1.350 godina p.n.e. Jedan vek kasnije metal se javlja u Egiptu u vreme vladavine velikog Ramzesa /II/; još jedan vek kasnije u Egeju. U zapadnoj Evropi najpre se javlja kod Halštata u Austriji, oko 900 godina p.n.e., i u La Tenu u Švajcarskoj oko 500 godina p.n.e. U Indiju je kovano gvožđe ušlo sa Aleksandrom, uAmeriku sa Kolumbom, na Okeaniju sa kapetanom Kukom. Iz veka u vek, gvožđe je postepeno obavilo svoje neumoljivo osvajanje zemlje.PisanjeMogući počeci na keramici "Mediteransko pismo" Hijeroglifi AzbukeMeđutim, pisanje je bilo daleko najznačajniji korak u prelasku u civilizaciju. Komadići grnčarije među neolitskim ostacima, u nekim slučajevima, imaju obojene linije koje su neki istraživači protumačili kao znake. To je prilično nepouzdano; ali, moguće je da je pisanje (u širem smislu grafički simboli za određene misli) počelo sa znacima noktima ili prstima utisnutim na još mekoj glini radi ukrašavanja ili označavanja grnčarskih predmeta. U najstarijim sumerskim hijeroglifima, piktogram za pticu ima značajnu sličnost sa pticom kojom se ukrašavala najstarija grnčarija kod Suze u Elamu; a najraniji piktogram za žito direktno je preuzet sa geometrijske dekoracije suzanskih i sumerskih vaza. Sumersko linearno pismo, po svojoj prvoj pojavi (oko 3.600 godina p.n.e.) očigledno je skraćena forma znakova i slika naslikanih ili utisnutih na primitivnoj grnčariji donje Mesopotamije i Elama. Pisanje, kao i slikarstvo i vajarstvo, verovatno je u svom izvorištu keramičarska veština; počelo je kao oblik urezivanja i crtanja, a ista ona glina koja je podarila vaze grnčaru, figure vajaru i opeke zidaru, poslužila je kao pisaći materijal za pisara. Od takvog početka, pa do klinastog pisma u Mesopotamiji, odvijaće se jedan razumljiv i logičan razvoj.Najstariji nama poznati grafički simboli su oni koje je našao Flinders Pitri na krhotinama, vazama i kamenju otkrivenom u preistorijskim grobovima u Egiptu, Španiji i Bliskom Istoku, kojima on, sa svojom uobičajenom velikodušnošću, pripisuje starost od sedam hiljada godina. Ovo "mediteransko pismo" našlo se na nekih tri stotine natpisa znakova; većina su bili na istim lokalitetima i pokazivali su trgovačke veze raznih krajeva Mediterana čak iz vremena oko 5.000 godina p.n.e. To nisu bile slike već uglavnom trgovački simboli oznake svojine, količine, ili drugi poslovni podsetnici; kritikovana buržoazija može da se uteši pomišlju da literatura svoje izvore ima u tovarnim listovima. Ti znaci nisu bili slova, pošto su predstavljali čitave reči ili ideje; ali, mnogi od njih su bili zapanjujuće slični slovima "feničanske" azbuke. Pitri zaključuje da je "velika grupa znakova postepeno ušla u upotrebu u razne svrhe u primitivnim vremenima. Ovi su se razmenjivali kroz trgovinu i širili od zemlje do zemlje, ... sve dok dvadesetak znakova nisu pobedili i postali zajednička svojina za grupu trgovačkih zajednica, dok se mestimično preživeli oblici nisu postepeno ugasili u izolaciji." Da je ovo pismo izvor azbuke, predstavlja zanimljivu teoriju, a profesor Pitri ima tu čast da bude jedini koji je zastupa. Ma kakav da je bio razvoj tih ranih trgovačkih simbola, pored njih se razvio oblik pisanja koji je bio ogranak crtanja i slikarstva i iskazivao povezane misli pomoću slika. Na stenama kod Gornjeg jezera još uvek ima neveštih slika pomoću kojih su američki Indijanci s ponosom pričali potomstvu, ili još verovatnije prijateljima, priču o svom prelasku preko tog moćnog jezera. Izgleda da se slično evoluiranje crteža u pisanje odigralo širom Mediterana krajem Neolitskog doba. Sigurno do 3.600.godine p.n.e., a verovatno i mnogo pre toga, Elam, Sumerija i Egipat razvili su sistem misli-slika nazvanih "hijeroglifi" zato što su ih koristili samo sveštenici. Kasnije ćemo videti kako su ti hijeroglifi, koji su predstavljali misli, bili, iskrivljavanjem upotrebe, šematizovani i konvencionalizovani u silabarije tj.

skupoveznakova koji označavaju slogove; zatim, kako su se na kraju znaci koristili da označe ne čitav slog, već njegov početni zvuk i tako postali slova. Takvo alfabetsko pismo verovatno potiče iz 3.000. godine p.n.e. u Egiptu; na Kritu se pojavljuje oko 1.600. godine p.n.e. Feničani nisu stvorili azbuku, oni su je plasirali; preuzevši je verovatno iz Egipta i saKrita, oni su je u delovima uvezli u Tir, Sidon i Biblos i izvozili u svaki grad na Mediteranu; bili su posrednici, a ne kreatori azbuke. Do Homerovog vremena, Grci su preuzimali ovu feničansku ili kombinovanu aramejsku azbuku i nazivali je po semitskim imenima prva dva slova (/alfa, beta;/ hebr, /Aleph, Beth/) Izgleda da je pismo produkt i dar trgovine; ovde se opet vidi koliko kultura duguje trgovini. Kad su sveštenici izumeli sistem slika kojima će ispisivati svoje magijske, obredne i lekovite formule, svetovne i crkvene struje u istoriji, inače stalno u sukobu, za trenutak su se udružile da proizvedu najveći ljudski pronalazak od vremena pojave govora. Razvoj pisma je u izvesnoj meri stvorio civilizaciju, jer su na taj način omogućena sredstva za beleženje i prenošenje znanja, akumulaciju nauke, razvitak književnosti, kao i širenje reda i mira među različitim plemenima koja su međusobno komunicirala i jednim jezikom bila uvedena u jednu državu. Najranija pojava pisma označava onu tačku koja uvek izmiče, a kod koje istorija počinje.Iščezle civilizacijePolinezija "Atlantida"Približavajući se sada istoriji civilizovanih naroda, moramo da primetimo da ne samo što ćemo odabirati tek delić svake kulture za naše proučavanje, već ćemo opisivati možda manjinu civilizacija koje su verovatno postojale na zemlji. Ne možemo potpuno da zanemarimo legende, aktuelne tokom istorije, legende o civilizacijama nekada moćnim i visoke kulture, uništenim u nekoj prirodnoj kataklizmi ili u ratu, a koje za sobom nisu ostavile ni jednu krhotinu; nedavna iskopavanja ostataka civilizacija na Kritu, Sumeriji i na Jukatanu pokazuju koliko bi takve priče mogle biti istinite.Pacifik sadrži ruševine bar jedne od tih iščezlih civilizacija. Xinovski kipovi na Uskršnjem ostrvu, polinezijska tradicija moćnih naroda i odvažnih ratnika nekadašnjeg plemstva Samoe i Tahitija, umetnička sposobnost i pesnička osećajnost njihovih današnjih stanovnika, pokazuju jednu iščezlu slavu, jedan narod koji ne ide ka civilizaciji, već je pao sa nekog višeg nivoa. I na Atlantiku, od Islanda do Južnog pola, izdignuto središnje dno okeana30 daje izvesnu podlogu za legendu koju nam je preneo Platon o civilizaciji koja je nekada cvetala na ostrvskom kontinentu između Evrope i Azije i koja je iznenada nestala kada je geološki potres potopio taj kontinent u more. Šliman, čovek koji je iskopao Troju, verovao je da je Atlantida služila kao posredujuća veza između kultura Evrope i Jukatana, a da je evropska civilizacija donesena sa Atlantide. Možda je sama Amerika bila Atlantida, a neka kultura pre Maja je možda bila u dodiru sa Afrikom i Evropom u neolitsko doba. Verovatno je svako otkriće vrsta ponovnog otkrića.Svakako je verovatno, kao što je mislio Aristotel, da su se mnoge civilizacije javljale, stvarale velike izume i raskoš, bivale uništene i nestajale iz ljudskog sećanja. Bejkon je rekao da istorija predstavlja olupine brodoloma; više se od prošlosti izgubi, nego što se spase. Mi se tešimo mišlju da kao što pojedinačna memorija mora da izgubi veći deo iskustva da bi ostala zdrava, tako je i ljudski rod sačuvao u svom nasleđu samo najživlje i najupečatljivije ili su to samo oni najbolje zabeleženi ? kulturne eksperimente. Čak i kada bi nasleđe ljudskog roda bilo samo za jednu desetinu bogatije nego što jeste, niko ni na koji način ne bi mogao da sve to apsorbuje. Uvidećemo da je priča dovoljno potpuna.Kolevke civilizacijeCentralna Azija Anau Pravci disperzijePrikladno je da se ovo poglavlje sa pitanjima na koje nema odgovora završi pitanjem, "Gde se začela civilizacija ?" na koje se opet ne može odgovoriti. Ako smemo da verujemo geolozima koji se bave preistorijskim sumaglicama

nestvarnim kao bilo kakva metafizika, sušni regioni centralne Azije su nekada imali vlažnu i umerenu klimu, opskrbljeni velikim jezerima i bogatim vodotokovima. Povlačenje poslednjeg talasa leda postepeno je isušilo tu oblast, sve dok kiše nisu postale nedovoljne da vodom snabdevaju gradove i države. Grad za gradom je bio napušten, dok su ljudi u potrazi za vodom bežali na zapad i istok, sever i jug; napola ukopani u pustinji leže porušeni gradovi kao što je Baktra, koja je morala imati brojno stanovništvo u okviru površine od dvadesetdve milje u obimu. Tek je 1868. nekih 80.000 stanovnika zapadnog Turkestana bilo prisiljeno da se naseli zato što je njihov okrug preplavljivao pokretni pesak. Ima dosta njih koji veruju da su ovi danas umirući regioni bili svedoci prvog značajnog razvoja onog maglovitog kompleksa reda i snabdevanja, lepog ponašanja i morala, udobnosti i kulture, svega što čini civilizaciju. Godine 1907, Pampeli je iskopao kod mesta Anau, u južnom Turkestanu, grnčariju i druge ostatke jedne kulture kojoj se pripisuje starost od 9.000 godina p.n.e. sa mogućim odstupanjem od 4.000 godina. Tu ima nalaza gajenja pšenice, ječma i prosa, korišćenja bakra, pripitomljavanja životinja i ukrašavanja grnčarije čija stilska konvencionalnost navodi na zaključak o umetničkoj predistoriji i tradiciji od mnogo vekova. Očito je kultura Turkestana bila već veoma stara u 5.000. godini p.n.e. Možda je imala istoričare koji su prekopavali po prošlosti u zaludnoj potrazi za izvorima civilizacije, i filozofe koji su rečito žalili zbog degeneracije jedne rase koja izumire.Iz ovog centra, ako smemo da zamišljamo onda kad ne možemo da znamo, narod se selio, poteran sušom i izneveren isušenom zemljom, u tri pravca, sa sobom ponevši svoju umetnost i civilizaciju. Umetnosti su, ako ne i ta rasa, dospeli na istok do Kine, Manxurije i Severne Amerike; na jug do severne Indije; na zapad do Elama, Sumerije, Egipta, pa čak i do Italije i Španije. Kod Suze, u drevnom Elamu (današnja Persija), nađeni su ostaci po tipu veoma slični onima na lokaciji Anau, da je imaginativna rekonstrukcija skoro opravdana u pretpostavci da je postojala kulturalna komunikacija između Suze i Anaua u svitanje civilizacije (oko 4.000 godine p.n.e.). Slična srodnost ranih umetnosti iproizvoda nagoveštavaju sličnu vezu i kontinuitet izmeđupreistorijske Mesopotamije i Egipta.Ne možemo biti sigurni koja se od ovih kultura prva pojavila, a to i nije tako važno; one su u suštini pripadale jednoj porodici i jednom tipu. Ako se ovde usprotivimo poštovanim prethodnicima i stavimo Elam i Sumeriju pre Egipta, to neće biti zbog razmetanja nekovencionalnom inovacijom, već pre zbog toga što starost ovih azijskih civilizacija, u poređenju sa civilizacijama Afrike i Evrope, raste sa našim produbljavanjem znanja o njima. Kako arheološki ašovi, posle čitavog veka trijumfalnog istraživanja duž reke Nil, prelaze preko Sueca u Arabiju, Palestinu i Persiju, tako postaje sve verovatnije, sa svakom godinom sve opsežnijeg istraživačkog rada, da je bogata delta mesopotamskih reka videla najranije nama poznate prizore u istorijskoj drami civilizacije.

- K n j i g a p r v a

BLISKI ISTOK

"U to vreme bogovi pozvaše mene, Hamurabija, slugu čija su dela bogougodna, ... koji je svom narodu pomogao u vremenima nevolje, koji je ogroman doprinos dao, ... da spreči jake da ugnjetavaju slabe,... da prosvetli zemlju i unapredi blagostanje naroda." "Hamurabijev zakonik", Prolog .

HRONOLOŠKA TABELA ISTORIJE BLISKOG ISTOKA

*Egipat p.n.e.

18000: Nilska paleolitska kultura
10000: Nilska neolitska kultura
5000: Nilska bronzana kultura
4241: Pojava egipatskog kalendara (?)
4000: Badarijanska kultura
3500-2631: A. STARO KRALjEVSTVO
3500-3100: /I-III/ dinastije
3100-2965: /IV/ dinastija: piramide
3098-3075: Kufu (Keops po Herodotu)
3067-3011: Kafre (Kefren)
3011-2988: Menkaure (Micerinus)
2965-2631: /V-VI/ dinastije
2738-2644: Pepi /II/ (najduža vladavina za koju se zna)
2631-2212: Feudalno doba
2375-1800: B. SREDNjE KRALjEVSTVO
2212-2000: /XII/ dinastija
2212-2192: Amenemhet /I/
2192-2157: Senusret (Sesostris) /I/
2099-2061: Senusret /III/
2061-2013: Amenemhet /III/
1800-1600: Vladavina Hiksa
1580-1100: V. CARSTVO
1580-1322: /XVIII/ dinastija
1545-1514: Tutmos /I/
1514-1501: Tutmos/ II/
1501-1479: Kraljica Hatšepsut
1479-1447: Tutmos /III/
1412-1376: Amenhotep /III/
1400-1360: Doba Tel-el-Amarne koincidira sa; Pobuna Zapadne Azije protiv Egipta
1380-1362: Amenhotep /IV/ (Ehnaton)
1360-1350: Tutankamon
1346-1210: /XIX/ dinastija
1346-1322: Harmhab
1321-1300: Seti /I/
1300-1233: Ramzes /II/
1233-1223: Merneptah
1214-1210: Seti /II/

1205-1100: /XX /dinastija: kraljevi Ramesidi
1204-1172: Ramzes /III/
1100-947: /XXI/ dinastija: libijski kraljevi
947-720: /XXII/ dinastija: bubastitski kraljevi
947-925: Šešonk /I/
925-889: Osorkon /I/
880-850: Osorkon /II/
850-825: Šešonk /II/
821-769: Šešonk /III/
763-725: Šešonk /IV/
850-745: /XXIII/ dinastija: tebanski kraljevi
725-663: /XXIV/ dinastija: memfiski kraljevi
745-663: /XXV/ dinastija: etiopski kraljevi
689-663: Taharka
685: Trgovinski preporod Egipta
674-650: Asirsko zauzeće Egipta
663-525: /XXVI/ dinastija: sajitski kraljevi
663-609: Psamtik (Psametihos) /I/
663-525: Sajitski preporod egipatske umetnosti
615: Jevreji počinju da naseljavaju Egipat
609-593: Niku (Neko) /II/
605: Niku počinje sa helenizacijom Egipta
593-588: Psamtik /II/
569-526: Ahmose (Amasis) /II/
568-567: Nebukadrezar /II/ osvaja Egipat
560: Porast uticaja Grčke u Egiptu
526-525: Psamtik /III/
525: Persijsko osvojenje Egipta
485: Pobuna Egipta protiv Persije
484: Kserks ponovo osvaja Egipat
482: Egipat se udružuje sa Persijom u ratu protiv Grčke
455: Neuspeh atinskog pohoda na Egipat
332: Grčko osvojenje Egipta; osnivanje Aleksandrije
283-30: Kraljevi ptolemejske dinastije
230: Egipat pripao Rimskoj imperiji

* Zapadna Azija p.n.e.

40000: Paleolitska kultura u Palestini
9000: Bronzana kultura u Turkestanu

4500: Civilizacija u Suzi i Kišu
3800: Civilizacija na Kritu
3638: /III/ dinastija Kiša
3600: Sumerska civilizacija
3200: Dinastija Akšak u Sumeru
3100: Urnina, prvi (?) kralj Lagaša
3089: /IV/ dinastija Kiša
2903: Kralj Urukagina reformiše Lagaš
2897: Lugal-zagisi osvaja Lagaš
2872-2817: Sargon /I/ ujedinjuje Sumer i Akad
2795-2739: Naram-sin, kralj Sumera i Akada
2600: Gudea, kralj Lagaša
2474-2398: Zlatno doba Ura; prvi zakonik
2357: Elamitska pohara Ura
2169-1926: /I/ vavilonska dinastija
2123-2081: Hamurabi, kralj Vavilona
2117-2094: Hamurabi pokorava Sumer i Elam
1926-1703: /II/ vavilonska dinastija
1900: Pojava hetitske civilizacije
1800: Civilizacija u Palestini
1746-1169: Vladavina Kasita u Vaviloniji
1716: Uspon Asirije pod Šamši-Adadom /II/
1650-1220: Jevrejsko ropstvo u Egiptu (?)
1600-1360: Egipatska vladavina nad Palestinom i Sirijom
1550: Civilizacija Mitana
1461: Bura-Buriaš /I/, kralj Vavilonije
1276: Šalmaneser /I/ ujedinjuje Asiriju
1200: Jevreji osvajaju Hanaan
1115-1102: Tiglat-Pileser /I/ proširuje Asiriju
1025-1010: Saul, kralj Jevreja
1010-974: David, kralj Jevreja
1000-600: Zlatno doba Fenikije i Sirije
974-937: Solomon, kralj Jevreja
937: Šizma Jevreja: Juda i Izrae
l884-859: Asurbanipal /II/, kralj Asirije
859-824: Šalmanezer /III/, kralj Asirije
811-808: Samuramat (Semiramis) u Asiriji
785-700: Zlatno doba Armenije ("Urartu")
745-727: Tiglat-Pileser /III/
732-722: Asirija zauzima Damask i Samariju
722-705: Sargon /II/, kralj Asirije
709: Deioces, kralj Medesa
705-681: Senakerib, kralj Asirije
689: Senakerib pljačka Vavilon
702: Prvi Isaija
681-669: Esarhadon, kralj Asirije

669-626: Ašurbanipal (Sardanapal), kralj Asirije
660-583: Zaratustra (Zoroaster)?
652: Gig, kralj Lidije
640-584: Sijaksares, kralj Medesa
639: Pad Suze; kraj Elama; Josiah (Jošua), kralj Jevreja
625: Nabopolasar obnavlja nezavisnost Vavilona
621: Počeci Pentateuha (Petoknjižja)
612: Pad Ninive; kraj Asirije
610-561: Aliates, kralj Lidije
605-562: Nebukadrezar (Nabukodonosor) /II/, kralj Vavilonije
600: Jeremija u Jerusalimu; kovanje novca u Lidiji
597-586: Nebukadrezar zauzima Jerusalim
586-538: Jevrejsko ropstvo u Vavilonu
580: Jezekilj u Vavilonu
570-546: Krez, kralj Lidije
555-529: Kir /I/, kralj Medesa i Persijanaca
546: Kir zauzima Sard
540: Drugi Isaija
539: Kir zauzima Vavilon i stvara Persijsko carstvo
529-522: Kambiz, kralj Persije
521-485: Darije /I/, kralj Persije
520: Gradnja Drugog hrama u Jerusalimu
490: Bitka kod Maratona
485-464: Kserks /I/, kralj Persije
480: Bitka kod Salamine
464-423: Artakserks /I/, kralj Persije
450: Knjiga o Jovu (?)
444: Ezra u Jerusalimu
423-404: Darije /II/, kralj Persije
404-359: Artakserks /II/, kralj Persije
401: Kir Mlađi poražen kod Kunakse
359-338: Ochus, kralj Persije
338-330: Darije /III/, kralj Persije
334: Bitka na Graniku; Aleksandar ulazi u Jerusalim
333: Bitka kod Isa
331: Aleksandar zauzima Vavilon
330: Bitka kod Arbele; Bliski istok postaje deo Aleksandrovog carstva

I SUMERIJA

Orijentacija – Doprinosi - Bliskog istoka zapadnoj civilizaciji

Pisana istorija je najmanje šest hiljada godina stara. U toku polovine tog razdoblja, središte ljudskih delatnosti, koliko znamo, bilo je na Bliskom istoku. Pod ovim nedovoljno preciznim terminom, ovde ćemo podrazumevati celu jugozapadnu Aziju južno od Rusije i Crnog mora, i zapadno od Indije i Avganistana; još šire, tu ćemo uključiti i Egipat, budući da je od davnina povezan sa Bliskim istokom u jednoj ogromnoj mreži i kompleksu komunikacija Orijentalne civilizacije. Na toj burnoj pozornici prepunoj naroda i sukobljenih kultura razvili su se zemljoradnja i trgovina, konj i kola, kovanje novca i kreditna pisma, zanati i radinosti, zakon i vlast, matematika i medicina, klistiri i drenažni sistemi, geometrija i astronomija, kalendar i sat i zodijak, azbuka i pisanje, hartija i mastilo, knjige biblioteke i škole, glazirana grnčarija i fini nameštaj, monoteizam i monogamija, kozmetika i nakit, dame i kocka, kuglanje i porez na prihod, dojilje i pivo, iz kojih naša evropska i američka kultura izvlači korist kontinuiranim nasleđivanjem preko medicine Krita i Grčke i Rima. "Arijevci" nisu zasnovali civilizaciju oni su je preuzeli iz Vavilonije i Egipta. Grčka nije začela civilizaciju nasledila je daleko više, nego što je započela; ona je bila razmažena naslednica tri milenijuma umetnosti i nauka donesenih u njene gradove sa Bliskog istoka kroz trgovinu i ratove. U proučavanju i poštovanju prema Bliskom istoku, potvrdićemo koliko dugujemo istinskim osnivačima evropske i američke civilizacije.

Elam - Kultura Suze - Grnčarski točak - Kolski točak

Ako čitalac pogleda mapu Persije i povlači prst na sever duž reke Tigar od Persijskog zaliva do Amare, a zatim na istok preko iračke granice do modernog grada Šušana, time će locirati predeo drevnog grada Suze, središta regiona Jevrejima poznatog kao Elam visoka zemlja. Na ovoj uskoj teritoriji, zaštićenoj močvarama na zapadu, a na istoku planinama koje nose veliku Iransku visoravan, narod nepoznate rase i porekla razvio je jednu od prvih istorijskih civilizacija. Ovde su pre tridesetak godina, francuski arheolozi našli ljudske ostatke stare 20.000 godina i dokaze napredne kulture stare 4.500 godina p.n.e.31 Očito su Elamiti tek izašli iz nomadskog života lovaca i ribolovaca; ali već su imali bakreno oružje i alatke, kultivisane žitarice i domaće životinje, hijeroglifsko pismo i poslovna dokumenta, ogledala i nakit, kao i trgovinu koja je sezala od Egipta do Indije. Usred krhotina kremena koje nas vraćaju u Neolitsko doba, nalazimo obrađene vaze, elegantno zaobljene i istančano oslikane geometrijskim šarama, ili živopisnim prikazima životinja i biljaka; neki od ovih grnčarskih predmeta spadaju među najlepše predmete koje je čovek ikada napravio. Tu je najstarija pojava ne samo grnčarskog točka, već i kolskog točka; ovo skromno, ali važno prevozno sredstvo civilizacije nađeno je tek kasnije u Vaviloniji, a još kasnije u Egiptu. Od tih već složenih početaka, Elamiti su se uzdigli do labilne moći, čas osvajajući Sumeriju i Vavilon, čas bivajući pokoreni od njih. Grad Suza opstao je u toku šest hiljada godina istorije, živeo u vreme imperijalnih zenita Sumerije, Vavilonije, Egipta, Asirije, Persije, Grčke i Rima, i razvijao se pod imenom Šušan čak do četrnaestog veka naše ere. U raznim periodima dostizao je veliko bogatstvo; kada ga je Ašurbanipal osvojio i poharao (646. godine p.n.e.), njegovi istoričari prebrojali su (bez umanjivanja) razno zaplenjeno zlato i srebro, drago kamenje i kraljevske ukrase, skupocenu odeću i kraljevski nameštaj, kozmetička sredstva i kočije, koje je osvajač doneo sa svojom komorom u Ninivu. Istorija je vrlo brzo započela sa svojim tragičnim smenjivanjem umetnosti i rata.

1. Istorijska pozadina

Sumerske iskopine - Geografija - Rasa - Izgled - Sumerski potop- Kraljevi Drevni reformator - Sargon od Akadije - Zlatnodoba - Ura

Ako se vratimo na našu mapu i sledimo spojeni Tigar i Eufrat od Persijskog zaliva do mesta gde se ove istorijske reke razdvajaju (kod današnje Kurne), a zatim pratimo Eufrat na zapad, naći ćemo severno i južno od njega, zatrpane gradove drevne Sumerije: Eridu (danas Abu Šahrein), Ur (danas Mukajar), Uruk (biblijski Ereh, danas Uarka), Larsa (biblijski Elasar, danas Senkereh), Lagaš (danas Šipurla), Nipur (Nifer) i Nisin. Sledite Eufrat na severozapad ka Vavilonu, nekada najčuvenijem gradu Mesopotamije (zemlje "između reka"); uočite direktno na istoku od njega Kiš, nalazište najstarije kulture poznate u ovom regionu; zatim pređite nekih šezdeset milja dalje uz Eufrat do Agade, drevne prestonice kraljevine Akada. Rana istorija Mesopotamije je u jednom aspektu borba između nesemitskih naroda Sumerije da očuvaju nezavisnost protiv ekspanzije i upada Semita iz Kiša i Agade i drugih centara na severu. Usred tih borbi, ovi različiti narodi su nesvesno, možda i nevoljno sarađivali i tako stvorili prvu sveobuhvatnu civilizaciju poznatu istoriji, izuzetno plodotvornu i jedinstvenu.32 33 34 Uprkos obimnom istraživanju, ne možemo reći koje su rase Sumeri bili, niti kojim su putem ušli u Sumeriju. Možda su došli iz centralne Azije, ili sa Kavkaza, ili Armenije, pa se kretali kroz severnu Mesopotamiju niz Eufrat i Tigar pored kojih su, kao kod Ašura, nađeni dokazi o njihovoj najranijoj kulturi; možda su, kako legenda kaže, uplovili iz Persijskog zaliva, iz Egipta ili iz nekog drugog kraja, pa onda polako napredovali uzvodno, Tigrom i Eufratom; možda su došli iz Suze, među čijim ostacima je i glava od smole koja ima sve karakteristike sumerskog tipa; možda su čak bili dalekog mongolskog porekla, jer u njihovom jeziku mnogo toga podseća na mongolski. Mi to ne znamo.Ostaci ih prikazuju kao ljude niskog rasta, zdepaste, sa visokim, pravim, nesemitskim nosem, pomalo uvučenog čela i iskošenih očiju. Mnogi su nosili bradu, neki su bili izbrijani, a većina se brijala iznad gornje usne. Oblačili su se u runo i fino tkanu vunu; kod žena je haljina padala ogrnuta od levog ramena, a muškarci su je vezivali oko struka i gornji deo tela ostavljali nagim. Kasnije, sa napretkom civilizacije, muška odeća se pomerila ka vratu, ali su sluge oba pola dok su bili ukući nastavili da idu nagi od glave do pojasa. Glavu je obično pokrivala kapa, a na nogama su imali sandale; ali, imućnije žene su imale obuću od meke kože, ravne i sa pertlama poput današnjih. Narukvice, ogrlice, grivne oko gležanja, prstenje i naušnice činile su sumersku ženu potvrdom uspešnosti njenog muža, baš kao i u modernoj Americi.Kada je njihova civilizacija bila već stara oko 2.300 godina p.n.e. pesnici i učeni ljudi Sumerije su nastojali da rekonstruišu svoju drevnu istoriju. Pesnici su pisali legende o stvaranju sveta, praiskonskom raju i strašnom potopu koji ga je progutao i uništio zbog greha negdašnjeg kralja. Ovaj potop je prešao u vavilonsku i hebrejsku tradiciju i postao deo hrišćanske vere. Profesor Vuli je 1929. vršeći iskopavanja Ura otkrio na znatnoj dubini sloj od osam stopa mulja i gline; taj sloj se, ako možemo da mu verujemo, nataložio za vreme katastrofalnog prelivanja Eufrata, što se u kasnijem sećanju zadržalo kao Potop. Ispod ovoga sloja bili su ostaci prepotopske (prediluvijske) kulture koju će kasnije prikazati pesnici Zlatnog doba.U međuvremenu su sveštenici-istoričari nastojali da kreiraju prošlost dovoljno prostranu za razvoj svih čuda sumerske civilizacije. Oni su napravili spisak svojih nekadašnjih kraljeva protežući dinastije pre Potopa do 432.000. godine; ispričali su tako

upečatljive priče o dvojici od tih vladara, o Tamuzu i Gilgamešu, da je ovaj drugi postao junak najvećeg epa vavilonske književnosti, a Tamuz je prešao u panteon Vavilona i postao Adonis kod Grka. Možda su sveštenici pomalo preterivali u pogledu starosti svoje civilizacije. Možemo da damo neodređenu procenu starosti sumerske kulture, kad uočimo da su ruševine Nipura nađene na dubini od šezdesetšest stopa, od čega skoro isto toliko se pruža ispod ostataka Sargona Akadskog, koliko se penje iznad njega do najvišeg sloja (oko /I/ veka n.e.); na osnovu toga Nipur bi datirao iz 5262. godine p.n.e. Žilave dinastije gradskih kraljeva izgleda da su bile na vrhuncu u Kišu oko 4.500 godine p.n.e. i u Uru oko 3.500 godine p.n.e. U nadmetanju ta dva drevna centra, imamo prvi oblik sukoba između Semita i ne-Semita što će biti jedna krvava tema istorije Bliskog istoka, od semitske prevlasti nad Kišom i osvajanjima semitskih kraljeva Sargona /I/ i Hamurabija, preko osvojenja Vavilona od "arijevskih" vojskovođa Kira i Aleksandra u šestom i četvrtom veku pre Hrista, i borbi krstaša i Saracena za Sveti grob i prihoda od trgovine, pa sve do napora Britanske vlade da drži pod kontrolom i smiruje zavađene Semite Bliskog istoka u današnje vreme.Od 3.000.godine p.n.e. pa nadalje, zapisi na glinenim pločicama koje čuvaju sveštenici, nađeni u ruševinama Ura prikazuju relativno precizan opis stupanja na presto i krunisanja, neprekidnih pobeda i uzvišenog umiranja malih kraljeva koji su vladali državama-gradovima Ura, Lagaša, Uruka i ostalih; pisanje istorije i pristrasnost istoričara su vrlo stare pojave. Jedan kralj Lagaša, Urukagina, bio je kraljevski reformator, prosvećeni despot koji je izdao ukaze uperene protiv eksploatacije slabih od strane jakih, kao i eksploatacije svih od strane sveštenika. U jednom ediktu stoji da visoki sveštenik ne sme više "da ulazi u vrt siromašne majke i odatle uzima drvo, niti da odatle sakuplja porez u vidu plodova"; naknade za sahrane bile su smanjene na jednu petinu u odnosu na prethodne; a sveštenicima i visokim činovnicima je bilo zabranjeno da među sobom dele prihode od poreza i stoku namenjenu za žrtvovanje bogovima. Slava toga kralja je bila u tome što je "dao slobodu svom narodu"; i sigurno je da nam pločice koje čuvaju njegove dekrete otkrivaju najstarije, najkraće i najpravednije zakone u istoriji.Taj svetli interval okončao je, naravno, jedan Lugalzagisi, koji je osvojio Lagaš, zbacio Urukaginu i opljačkao grad na vrhuncu prosperiteta. Hramovi su bili razoreni, građani masakrirani, a kipovi bogova odvedeni u ponižavajuće ropstvo. Jedna od najstarijih pesama koja još postoji zapisana je na glinenoj pločici, verovatno 4.800 godina staroj, na kojoj sumerski pesnik Dingiradamu oplakuje obeščašćenu boginju Lagaša:"Za tim gradom, avaj, za tim blagom duša moja ječi,""Za mojim gradom Girsuom (Lagaš), avaj, za blagom, duša moja ječi.""U svetom Girsuu deca su u velikom jadu.""Usred svetilišta on (zavojevač) je nasrnuo;""Uzvišenu Kraljicu je iz njenog hrama izveo.""O Gospodarice grada mog ojađenog, kada ćeš se vratiti?"Prolazimo pored krvavog Lugalzagisija i drugih sumerskih kraljeva moćnog imena: Lugalšagengur, Lugalkigubnidudu, Ninigidubti, Lugalandanukhunga... U međuvremenu jedan drugi narod semitske rase formirao je kraljevinu Akad pod vođstvom Sargona /I/, i osnovao svoju prestonicu kod Agade nekih dvestotine milja severozapadno od sumerskih gradova-država. Monolit nađen kod Suze prikazuje Sargona, dostojanstvenog, sa veličanstvenom bradom, i na njenu se očituje sav ponos dugotrajne vladavine. On nije bio kraljevskog porekla: istorija nije mogla pronađe ko mu je bio otac, dok mu je majka verovatno bila hramovska prostitutka. Sumerska legenda je za njega sastavila jednu posve mojsijevsku autobiografiju na samom početku: "Moja skromna majka me je začela i u tajnosti me donela na svet. Stavila me je u korpu čun od rogozine i katranom mi zatvorila izlaz." Pošto ga je spasao neki radnik, on je postao

peharnik kod kralja, sticao sve veću naklonost i uticaj, pobunio se i zbacio svog gospodara i popeo na presto Agade. Sebe je nazvao "Kraljem cele oblasti," a vladao jednim malim delom Mesopotamije. Istoričari su ga zvali "velikim", jer je osvojio mnoge gradove, opljačkao veliki ratni plen i poubijao mnogo ljudi. Među njegovim žrtvama bio je onaj isti Lugalzagisi koji je opljačkao Lagaš i oskrnavio njegovu boginju; njega je Sargon porazio i u lancima odveo u Nipur. Na istok i zapad, na sever i jug, ovaj moćni ratnik je napredovao, pokorio Elam, oprao oružje u simboličkom trijumfu u Persijskom zalivu, prešao zapadnu Aziju, stigao do Mediterana, i osnovao prvo veliko carstvo u istoriji. Pedesetpet godina je vladao, dok su se legende o njemu prikupljale i pripremale da od njega stvore boga. Kada se njegova vladavina se završila, celu carevinu su potresale bune.Tri sina su ga jedan za drugim nasleđivala. Treći po redu, Naramsin, bio je veliki neimar, od čijih dela nije sačuvano ništa osim lepe nadgrobne stele ili memorijalne ploče kojom je obeležena njegova pobeda nad nekim nepoznatim kraljem. Ovaj veliki reljef kojeg je našao De Morgan kod Suze 1897., danas izložen u Luvru, pokazuje snažnog Naramsina naoružanog lukom i strelom, kako kraljevski dostojanstveno gazi tela svojih palih neprijatelja, očito spreman da odmah pogubi one poražene koji mole za milost; istovremeno, između njih je neka druga žrtva, probodena strelom kroz vrat, koja pada umirući. U pozadini je planina Zagros; a na jednom brdu je zapis u prekrasnom klinastom pismu o Naramsinovoj pobedi. Ovde je veština rezbarenja već zrela i sigurna, već vođena i ojačana dugom tradicijom.Kada neki grad izgori do temelja, to nije uvek trajna nesreća za taj grad; obično to donese korist sa stanovišta arhitekture i higijene. U toku dvadesetšestog veka p.n.e. nalazimo Lagaš u ponovnom procvatu, sada pod jednim drugim prosvećenim monarhom, koji se zvao Gudea, čiji su glomazni kipovi najistaknutiji ostaci sumerskog vajarstva. Figura od diorita u Luvru prikazuje ga u pobožnom stavu, sa glavom obmotanom teškom trakom koja podseća na koloseum, ruku savijenih u krilu, golih ramena i stopala, i kratkih, debelih nogu pokrivenih zvonastom suknjom na kojoj je izvezeno mnoštvo hijeroglifa. Jake, ali pravilne crte lica govore o čoveku misaonom i pravednom, čvrstom, a ipak prefinjenom. Gudeu je njegov narod slavio ne kao ratnika, već kao sumerskog Aurelija, posvećenog religiji, književnosti i dobrim delima; on je gradio hramove, unapređivao proučavanje klasičnih starina u duhu onih ekspedicija koje su ga otkrile, i ublažavao snagu jakih na zadovoljstvo slabih. Jedan od njegovih natpisa pokazuje njegovu politiku zbog koje ga je narod poštovao kao boga i posle smrti: "U toku sedam godina, sluškinja je bila jednaka sa svojom gospodaricom, rob je koračao pored gospodara i u mom gradu slabi su se odmarali pokraj jakih." Međutim, "Haldejski Ur" je imao jednu od najuspešnijih epoha u svom dugom postojanju od 3.500 godine p.n.e. (verovatna starost najstarijih grobova) do 700. godine p.n.e. Njegov najslavniji kralj Urengur podveo je celu zapadnu Aziju pod svoju miroljubivu vladavinu i objavio za čitavu Sumeriju najobimniji zakonik u istoriji. "Po zakonima pravednosti Šamaša zauvek sam utemeljio pravdu." Dok se Ur sve više bogatio zahvaljujući trgovini koja je tekla kroz grad na Eufratu, Urengur je poput Perikla ulepšavao grad hramovima i obilato gradio u pokorenim gradovima, Larsi, Uruku i Nipuru. Njegov sin Dungi je nastavio očevo delo u toku vladavine od pedeset osam godina, a vladao je tako mudro da su ga ljudi slavili kao boga koji je povratio njihov drevni Raj.Ali slava i sjaj su ubrzo izbledeli. Ratoborni Elamiti sa istoka i pobunjeni Amoriti sa zapada obrušili su se na udoban život, uspešnost i spokojstvo Ura, zarobili njegovog kralja i poharali grad sa primitivnom temeljitošću. Pesnici Ura su pevali tužne napeve o skrnavljenju kipa boginje Ištar, njihove obožavane majke-boginje, koju su paganski osvajači otrgli iz njenog

svetilišta. Forma ovih pesama je neobična jer su napisane u neočekivanom prvom licu jednine, a stil baš ne godi prefinjenom uhu; ali i posle četiri hiljade godina koje nas dele od sumerskog pevača, oseća se očajanje njegovog grada i naroda."Mene neprijatelj oskrnavi, da, rukama nečistim;""Mene njegove ruke oskrnaviše, u smrt od užasa me poslaše.""O, jadna li sam! Ni trunke poštovanja u njemu!""S mene skinu haljine moje i ženu svoju njima zaodenu,""Strže nakit s mene i kćer svoju njime okiti ."Sad dvorima njegovim hodim samu dušu moju tražio je""Na žrtveniku. Avaj, treperih tog dana kad izaći moradoh.""Gonio me u hramu mom; naterao da od straha drhtim,""Tu među zidovima mojim; i kao golubicu što krilima lepršaSedeći na krovu, kao mladu sovu u pećini skrivenu,""Kao pticu me je iz svetilišta mog gonio,""Iz mog grada kao pticu gonio me dok sam uzdisala.""Daleko, daleko iza mene je hram moj."Tako su u toku dve stotine godina, koje našem egocentričnom oku izgledaju kao jedan prazan trenutak, Elamiti i Amoriti vladali Sumerijom. Onda je sa severa došao veliki Hamurabi, kralj Vavilona; od Elamita je preoteo Uruk i Isin; čekao povoljnu priliku dvadeset tri godine; osvojio Elam i zarobio njegovog kralja; uspostavio je vlast nad Amorom i udaljenom Asirijom, izgradio carstvo neviđene moći i doveo ga u red jednim univerzalnim zakonom. Od tada će mnogo vekova, sve do uspona Persije, Semiti vladati Zemljom između Reka. O Sumerima se ne saznaje više ništa; njihovo malo poglavlje u knjizi istorije je dovršeno.

2. Privredni život

Zemlja - Proizvodnja - Trgovina - Klase – Nauka

Međutim, opstala je sumerska civilizacija. Sumeri i Akadi su još uvek proizvodili zanatlije, pesnike, umetnike, mudrace i svece; kultura južnih gradova prešla je na sever duž Eufrata i Tigra do Vavilona i Asirije kao početno nasleđe mesopotamske civilizacije.Osnova ove kulture je bila zemlja, plodna zahvaljujući tome što su se reke nabujale od zimskih kiša svake godine prelivale. Poplava je bila opasna, koliko i korisna; Sumeri su naučili da je bezbedno usmeravaju pomoću irigacionih kanala koji su zasecali i presecali njihovu zemlju; a oni su u sećanju sačuvali ta davna vremena opasnosti kroz legende koje su pripovedale o poplavi i kako se na kraju kopno odvojilo od vode, a čovečanstvo bilo spaseno. Ovaj sistem navodnjavanja koji datira iz 4.000. godine p.n.e. bio je jedno od najvećih dostignuća sumerske civilizacije i svakako njen temelj. Sa tih brižljivo zalivanih polja dolazile su obilne žetve žita, ječma, pirevine, urmi, i mnogih vrsta povrća. Plug se rano pojavio, a vukli su ga volovi (što se proteglo sve do nedavne prošlosti), a već su imali i sejalice u obliku cevčica. Sakupljena letina se vrhla prevlačenjem preko velikih drvenih saonica opremljenih zupcima od kremena kojima se sekla slama za stoku i odvajalo zrno za ljude. U mnogim vidovima, to je bila primitivna kultura. Sumeri su nešto malo koristili bakar i kalaj i povremeno ih mešali da bi napravili bronzu; tu i tamo otišli bi i dalje praveći velika oruđa od gvožđa. Ali, metal je još uvek bio luksuz i retkost. Sumerske alatke su većinom bile od kremena; neke su, kao srpovi za košenje ječma bili od gline; a neki finiji predmeti kao što su igle i šila izrađivani su od slonovače i kostiju. Tkanje se obavljalo u većim razmerama pod kontrolom nadzornika koje je postavljao kralj, što liči na najnoviju praksu da država tj. vlada kontroliše industriju. Kuće su se gradile od trske, obično oblepljene ćerpič-smešom gline i slame ovlažene vodom i stvrdnute na suncu; takva staništa je još uvek lako naći tamo gde je nekada bila Sumerija. Koliba je imala drvena

vrata koja su se okretala na zglobnim šarkama od kamena. Podovi su obično bili od utabane zemlje; krovovi su imali lučni oblik zbog savijanja trske na vrhu, ili su bili ravni sa blatom pokrivenom trskom prostrtom preko poprečnih drvenih greda. Krave, ovce, koze i svinje tumarale su po kući kao iskonski čovekovi prijatelji. Voda za piće se izvlačila iz bunara. Roba se uglavnom prevozila vodenim putevima. Pošto je bio redak u Sumeriji, kamen je dovožen preko Zaliva ili rekama, a zatim brojnim kanalima do pristaništa raznih gradova; ali razvijao se i kopneni saobraćaj; kod Kiša je oksfordska terenska ekspedicija iskopala nekoliko najstarijih vozila sa točkovima za koje se zna. Tu i tamo u ruševinama se nailazi na poslovne pečate kojima se potvrđuje promet sa Egiptom i Indijom. Nije još bilo kovanja novca, ali je bila uobičajena trgovina trampom; ali zlato i srebro su već bili u upotrebi kao standardi vrednosti i često prihvatani u zamenu za robu ponekad u obliku poluga ili prstenova određene vrednosti, ali obično u količinama merenim po težini u svakom poslu. Mnoge glinene pločice koje su nam donele delove sumerskog pisma predstavljaju poslovna dokumenta i govore oživom poslovnom životu. Jedna pločica govori sa umorom u stilu /finde-siecle/ o "gradu punom ljudskog meteža." Ugovori su morali da budu pismeno potvrđeni i propisno overeni. Postojao je kreditini sistem po kom su roba, zlato ili srebro mogli biti pozajmljeni, s tim da se plati kamata u istom materijalu kao što je pozajmica, a kamatne stope su varirale između 15% i 33% godišnje. Pošto se stabilnost društva može delimično meriti obrnutom proporcijom sa kamatnom stopom, možemo da naslutimo da se sumersko poslovanje, kao i naše današnje, odvijalo u atmosferi ekonomske neizvesnosti i podozrenja.Zlato i srebro je u velikim količinama nalaženo u grobnicama, ne samo u obliku nakita, već i u obliku posuđa, oružja, ukrasa, pa čak i alatki. Bogati i siromašni su bili raslojeni u mnogo klasa i kategorija; ropstvo je bilo veoma razvijeno, a svojinska prava su već predstavljala svetinju. Između bogatih i siromašnih se formirala srednja klasa, sastavljena od sitnih poslovnih ljudi, naučnika, lekara i sveštenika. Medicina je cvetala i imala je specifičan lek za svaku bolest; ali još uvek je bila povezana sa teologijom i priznavala da bolest, budući da nastaje zbog napada zlih duhova, nikada ne može da se izleči bez egzorcizma tih demona. Kalendar nepoznate starosti i porekla delio je godinu na lunarne mesece, dodajući jedan mesec svake tri ili četiri godine da bi se kalendar uskladio sa godišnjim dobima i suncem. Svaki grad je mesecima davao svoje vlastite nazive.

3. Vlast

Kraljevi - Načini ratovanja - Feudalni baroni – Zakon

Odista, svaki grad je ljubomorno čuvao svoju nezavisnost i dozvoljavao sebi da ima svog kralja. On se nazivao /patesi/, to jest sveštenik-kralj, što je je jasno pokazivalo da je upravljanje bilo povezano sa religijom. Pred kraj 2.800. godinep.n.e. rast trgovine je onemogućio takav separatizam gradova i stvorio "imperije" u kojima je neka dominantna ličnost svojoj vlasti potčinjavala gradove i njihove /patesis/ i utkala ih u ekonomsko i političko jedinstvo. Despot je živeo u renesansnoj atmosferi nasilja i straha; u svakom trenutku mogao je biti zbačen istim metodama koje su njemu samom pomogle da dođe na

trenutku mogao je biti zbačen istim metodama koje su njemu samom pomogle da dođe na tron. Živeo je u nepristupačnoj palati, čija su dva ulaza bila tako uska, da je kroz njih istovremeno mogla da prođe samo jedna osoba; desno i levo su bile niše iz kojih su pritajeni stražari mogli da pregledaju svakog posetioca ili da ga napadnu bodežima. Čak je i kraljev hram bio odvojen, skriven negde u njegovoj palati, tako da je mogao da obavlja svoje religiozne dužnosti, a da se ne izlaže pogledima javnosti, ili da te dužnosti neprimetno zanemaruje.Kralj je u bitku išao u kočijama, predvodeći šaroliku gomilu naoružanu lukovima i strelama i kopljima. Ratovi su se vodili nedvosmisleno zbog trgovačkih puteva i robe, bez ikakvih parola za primamljivanje idealista. Akadski kralj Maništusu je otvoreno objavio da osvaja Elam da bi ovladao tamošnjim rudnicima srebra i da bi obezbedio dioritski kamen da bi sebe ovekovečio statuom jedini primer, za koji se zna, da se rat vodio radi umetnosti. Poraženi su obično prodavani kao robovi; ako to nije bilo unosno, ubijani su na bojnom polju. Ponekad je jedna desetina zarobljenika koji su se uzalud borili u mreži bila predavana kao živa žrtva žednim bogovima. Kao u renesansnoj Italiji, šovinistički separatizam gradova stimulisao je život i umetnost, ali i vodio u građansko nasilje i samoubilačku borbu što je slabilo svaku državicu, a na kraju uništilo Sumeriju. U imperijama se društveni poredak održavao pomoću feudalnog sistema. Posle uspešnog rata vladar je davao zemljišne posede svojim hrabrim doglavnicima i te posede oslobađao poreza; ti ljudi su održavali red na svojim teritorijama i davali vojnike i namirnice kralju na korišćenje. Finansijska sredstva vlasti bila su dobijana kroz poreze u naturi, što je čuvano u kraljevskim skladištima i distribuirano kao plata državnim činovnicima. Ovom sistemu kraljevske i feudalne uprave dodat je zakonik koji je već imao dovoljno presedana kada su Urengur i Dungi ozakonili statut Ura; to je bio praizvor čuvenog Hamurabijevog zakonika. Bio je siroviji i jednostavniji nego kasniji zakoni, ali i manje strog; na primer, tamo gde se po semitskom zakonu žena za preljubu kažnjavala smrću, sumerski zakon je samo dozvoljavao mužu da uzme drugu ženu, a da prvu postavi u podređen položaj. Zakon je obuhvatao trgovinske kao i seksualne odnose, regulisao sve zajmove i ugovore, sve kupovine i prodaje, sva usvojenja i nasledstva. Sudovi su zasedali u hramovima, a sudije su mahom bile sveštenici; profesionalne sudije su predsedavale višim sudom. Najbolji elemenat u ovom zakoniku bio je sistem za izbegavanje parničenja: svaki slučaj je bio najpre podnet javnom arbitru čija je dužnost bila da podstakne prijateljsko poravnanje bez upućivanja na zakon. Slaba je to civilizacija od koje ne možemo da naučimo nešto da bismo popravili sopstvenu.

4. Religija i moral

Sumerski panteon - Hrana bogova - Mitologija - Obrazovanje - Sumerska molitva
Hramovske prostitutke - Prava žene - Sumerska kozmetika

Kralj Urengur je objavio svoj zakonik u ime velikog boga Šamaša, jer je vlast vrlo brzo otkrila političku korisnost religije. Kada je ustanovljeno da su korisni, bogovi su postali bezbrojni; svaki grad i država, svaka ljudska delatnost, imali su neko božanstvo za nadahnuće i kažnjavanje. Obožavanje sunca, svakako već staro u vreme nastanka Sumerije, izražavalo se u kultu Šamaša, "svetlosti bogova", koji je proveo noć u dubinama severa, sve dok mu Zora nije otvorila svoje kapije; onda se on popeo na nebo poput plamena,

vozeći kočije preko strmina nebeskog svoda; sunce je bilo samo točak u njegovim vatrenim kočijama. Nipur je gradio sjajne hramove bogu Enlilu i njegovom drugu Ninliju; Uruk je posebno obožavao devičansku boginju zemlje Inini, Semitima iz Akada znanu kao Ištar raskalašnu i prevrtljivu Afroditu-Demetru Bliskog istoka. Kiš i Lagaš su obožavali "Mater Dolorosa", tužnu majku boginju Ninkarsag koja se žalosna zbog nesreće ljudi zalagala za njih kod strožijih bogova. Ningirsu je bio bog navodnjavanja, "Gospodar poplave"; Abu ili Tamuz bio je bog vegetacije. Sin je bio bog meseca; prikazivan je u ljudskom obliku sa polumesecom oko glave anticipirajući oreole srednjovekovnih svetaca. Vazduhje bio pun duhova blagotvornih anđela (svaki Sumer je imao svog anđela zaštitnika), kao i demona ili đavola koji su nastojali da izbace zaštitnička božanstva i uzmu u posed telo i dušu.Većina bogova je živela u hramovima gde su im vernici prinosili prihode, hranu i žene. Pločice iz Gudeje nabrajaju stvari koje su bogovi najviše voleli: volove, koze, ovce, golubove, kokoš, patke, ribu, urme, smokve, krastavce, maslac, ulje i kolače; iz te liste se može zaključiti da je imućan Sumer imao bogatu /cuisine/ to jest trpezu. Prvobitno su izgleda bogovi više voleli ljudsko meso; ali, kako je ljudski moral napredovao, oni su morali da se zadovolje životinjama. Liturgijska pločica nađena u sumerskim ruševinama kaže sa neobičnim teološkim predosećanjem: "Jagnje je zamena za čoveka; on je dao jagnje za svoj život." Obogaćeni takvim dobročinstvima, sveštenici su postali najbogatija i najmoćnija klasa u sumerskim gradovima. Za većinu sfera života oni su bili vlast; teško je dokučiti do koje mere je /patesi/ bio sveštenik, a do koje kralj. Urukagina se kao Luter pobunio protiv preteranih zahteva sveštenstva, optužio ih da su pohlepni i da uzimaju mito u primenjivanju zakona, kao i da nameću takve poreze zemljoradnicima i ribarima kojima pljačkaju plodove njihovog mukotrpnog rada. U toku jednog perioda on je očistio sudove od tih korumpiranih činovnika i doneo zakone kojima se regulišu porezi i pristojbe koje se plaćaju hramovima, štiteći bespomoćne od lihvara i sprečavajući nasilno otuđivanje novca ili imovine. Već je tada svet bio star i prilično utemeljen u svojim tradicionalnim običajima.Po svoj prilici, sveštenici su povratili moć kada je Urukagina umro, baš kao što će povratiti svoju moć u Egiptu posle smrti Ikhnatona; ljudi će platiti bilo koju cenu za mitologiju. Još u to rano doba, nastajali su veliki mitovi religije. Pošto su hrana i alatke stavljani u grob sa mrtvima, možemo pretpostaviti da su Sumeri verovali u zagrobni život. Ali, kao i Grci, zamišljali su drugi svet kao mračno boravište ubogih senki, u koje su silazili svi mrtvi bez razlike. Još uvek nisu bili izmislili raj i pakao, večnu nagradu i kaznu; molili su se i prinosili žrtve ne za "večni život", već za opipljive koristi ovde na zemlji. Kasnija legenda je govorila kako je Adapu, mudraca iz Eridua, boginja mudrosti, Eja, uvela u sva znanja; samo jedna tajna mu je bila uskraćena znanje o besmrtnom životu. Jedna druga legenda priča o tome kako su bogovi stvorili čoveka srećnim; kako je čovek, po svojoj slobodnoj volji, zgrešio i bio kažnjen potopom, koji je preživeo samo jedan čovek Tagtug, tkač. Tagtug je proigrao dugovečnost i zdravlje tako što je pojeo plod sa zabranjenog drveta. Sveštenici su prenosili obrazovanje kao i mitologiju, i bez sumnje su nastojali da uz pomoć svojih mitova poduče, isto koliko i da vladaju. Mnogim hramovima si bile priključene škole u kojima su sveštenici podučavali dečake i devojčice pisanju i aritmetici, oblikovali njihove navike u patriotske i religiozne, a neke od njih pripremali za visoki poziv pisara. Školske pločice su se očuvale ispunjene tablicama množenja i deljenja, kvadratnim i kubnim korenima i vežbama u primenjenoj geometriji. Da nastava nije bila nimalo gluplja od današnje vidi se sa pločice koja sadrži lukrecijski prikaz antropologije: "Kada je stvoren, ljudski rod nije znao za hleb, niti za odeću. Ljudi su hodali ležeći na tlu,

jeli su travu ustima nalik na ovčija, i pili vodu iz jaraka." Do kakve plemenitosti duha i izraza je mogla da se uzdigne ova prva od istorijskih religija, probija se na blistav način iz molitve kralja Gudee boginji Bau, božanskoj zaštitnici Lagaša:"O Kraljice moja, Majko koja si osnovala Lagaš,""Narod na koji pogledaš, bogati se u snazi;""Verniku kog ti pogledaš, život se produžava.""Ja nemam majke ti si mi majka;""Ja nemam oca ti si mi otac ...""Boginjo moja Bau, ti znaš šta je dobro;""Ti si mi dah života udahnula ."Pod zaštitom tvojom, Majko moja,""U tvojoj senci s poštovanjem obitavam."Žene su bile priključene svakom hramu, bilo kao domaćice, neke kao konkubine za bogove ili njihove propisno postavljene predstavnike na zemlji. Za sumersku devojku nije bila nikakva sramota služiti hramovima na ovaj način; njen otac je bio ponosan što će njene čari biti posvećen ublažavanju božanske dosade, i slavio je primanje svoje kćeri na te svete dužnosti sa obrednim žrtvovanjem i predajom devojčinog miraza hramu. Brak je već bio složena institucija regulisana mnogim zakonima. Nevesta je imala kontrolu nad mirazom koji joj je dao otac i, mada ga je posedovala zajednički sa mužem, jedino je ona određivala njegovo nasleđivanje. Imala je sa mužem jednaka prava u pogledu dece; a u odsustvu muža i odraslog sina ona je upravljala i imanjem i kućom. Mogla je da uđe u neki posao nezavisno od muža i mogla je da drži ili raspolaže svojim robovima. Ponekad je, kao Šubad, mogla da se izdigne do položaja kraljice i vlada svojim gradom sa raskošnom i carskom lakoćom i otmenošću. Ali u svim krizama, muškarac je bio vladar i gospodar. U izvesnim slučajevima je mogao da proda svoju ženu ili je pokloni kao robinju da bi isplatio dugove. Već je važio dvostruki moral, kao prirodna posledica svojine i nasledstva: preljuba je kod muškarca bila oprostiv hir, ali se kod žene kažnjavala smrću. Od nje se očekivalo da rađa mnogo dece svom mužu i državi; ako bi bila nerotkinja mogla je biti oterana bez ikakvog drugog povoda; ako bi se samo protivila neprekidnom rađanju, kažnjavana je utapanjem. Deca su bila bez zakonskih prava; roditelji su obezbeđivali njihovo proterivanje iz grada činom javnog odricanja od njih. Pa ipak, kao i u mnogim civilizacijam, žene iz viših klasa su svojim raskošnim životom i privilegijama skoro ostvarivale neku vrstu kompenzacije, za muke i nemoć njihovih siromašnih sestara. Kozmetička sredstva i nakit su istaknuti u sumerskim grobnicama. U grobnici kraljice Šubad, profesor Vuli je našao malu pudrijeru od plavozelenog malahita, zlatne ukosnice sa dugmadima od lazurnog kamena (/lapis lazuli/) i ženski neseser sa filigranskim zlatnim omotačem. Ovaj neseser mali kao prst sadržao je majušnu kašiku verovatno za skupljanje ruža sa usana, metalni štapić za manikir i par pinceta verovatno za obradu obrva ili za čupanje nepoželjnih dlačica. Kraljičino prstenje je bilo izrađeno od zlatne niti; jedan prsten je imao umetnute segmente lazurnog kamena; njena ogrlica je bila od izbrazdanog lapisa i zlata. U svakom slučaju, ništa novo pod kapom nebeskom; a razlika između prve žene i poslednje može da prođe kroz iglene uši.

5. Književnost i umetnost

Pisanje - Književnost - Hramovi i palate - Vajarstvo - Keramika - Nakit - Rezime o sumerskoj civilizaciji

Iznenađujuća činjenica u sumerskim ostacima je pisanje. Ta čudesna veština izgleda već dobro razvijena, pogodna za izražavanje složenih misli u trgovini, poeziji i religiji. Najstariji natpisi su na kamenu i sežu čak do 3.600 godine p.n.e. Oko 3.200.godine

javlja se glinena tablica i od tog vremena su izgleda Sumeri uživali u tom sjajnom otkriću. Naša je sreća da narod Mesopotamije nije pisao na osetljivom i kratkovečnom papiru, mastilom koje izbledi, već je na vlažnoj glini vešto utiskivao klinasti vršak /stilusa/ (pisaljke). Sa tim prilagodljivim materijalom pisar je pravio zapise, sastavljao ugovore i službena dokumenta, evidentirao imovinu, presude i prodaje i stvarao kulturu u kojoj je pisaljka postala moćna kao i mač. Kad bi završio sa pisanjem, pisar je pekao glinenu pločicu pomoću vatre ili na suncu i time činio rukopis daleko trajnijim od hartije, jedva nešto manje trajnim od kamena. Ovaj razvoj klinastog pisma bio je istaknut doprinos Sumera civilzovanju ljudskog roda.Sumersko pismo se čita s desna na levo; koliko znamo, Vavilonci su bili prvi koji su pisali s leva na desno. Linearno pismo, kao što smo videli, bilo je očito stilizovan i konvencionalizovan oblik znakova i slika oslikanih ili utisnutih na primitivnoj sumerskoj grnčariji. Po svoj prilici zbog ponavljanja i žurbe, tokom dugih vekova, prvobitne slike su postepeno sažete u znake koji su toliko razlikovali od objekata koje su nekada predstavljale, da su postale više simboli glasova nego stvari. U engleskom bismo imali analogan proces ako bismo sliku pčele (engl. /"bee"/ što se izgovara (bi:)) vremenom skratili i uprostili i došli do toga da ona ne znači "pčela" već da označava glas "b" (koji se u engleskom zove (bi:)), a zatim da posluži označavanju tog sloga u bilo kojoj kombinaciji kao na primer u reči /being/. Sumeri i Vavilonci se nikada nisu pomerili sa takvog predstavljanja slogova ka predstavljanju slova nikada nisu ispuštali vokal u silabičkom znaku tako da "be" znači "b"; izgleda da je ovaj jednostavan ali revolucionaran korak bio prepušten Egipćanima. Za prelazak sa pisanja na književnost verovatno je bilo potrebno mnogo stotina godina. Vekovima je pisanje bilo oruđe trgovine, stvar ugovora i računa, pošiljki i priznanica; u sekundarnom smislu možda je ono bilo instrument religioznih zapisa, pokušaj da se od izmena ili propadanja sačuvaju magične formule, obredni postupci, svete legende, molitve i himne. Pa ipak su oko 2.700. godine p.n.e. osnovane velike biblioteke u Sumeriji; kod Tela, na primer, u ruševinama iz vremena Gudee, De Sarzak je otkrio zbirku od preko 30.000 tablica naslaganih na uredan i logičan način. Još oko 2.000. godine p.n.e. sumerski istoričari su počeli da rekonstruišu prošlost i beleže sadašnjost radi moralnih pouka za budućnost; odlomci njihovih dela dospeli su do nas ne u originalu već u obliku citata u kasnijim vavilonskim hronikama. Međutim, među izvornim fragmentima nađena je jedna tablica kod Nipura sa sumerskim originalom epa o Gilgamešu, koji ćemo proučavati kasnije u njegovoj razrađenoj vavilonskoj verziji. Neke od razbijenih tablica sadrže tužbalice nemale snage i značajne literarne forme. Ovde se na početku javlja karakterističan bliskoistočni manir pesničkog ponavljanja mnogi stihovi počinju na isti način, mnoge fraze se ponavljaju ili potkrepljuju značenje prethodne fraze. Kroz ove spasene ostatke vidimo religiozne izvore književnosti u pesmama i tužbalicama sveštenika. Prve pesme nisu bile madrigali, već molitve.Iza ovih očitih početaka kulture bili su bez sumnje vekovi razvoja u Sumeriji i drugim zemljama. Ništa nije stvoreno, već je samo razvijeno. Baš kao što je kod pisanja, Sumerija "izgleda" stvorila klinasto pismo, tako je kod arhitekture izgleda stvorila odjednom fundamentalne oblike kuća i hramova, stubova, svodova i lukova. Sumerski seljak je gradio sebi kolibu tako što je postavljao trsku u kvadrat, pravougaonik ili krug, savijajući vrhove zajedno i spajajući ih tako da su formirali luk, svod ili kupolu; nagađamo da je to jednostavan početak ili najraniji poznat izgled ovih arhitektonskih oblika. Među ruševinama Nipura je jedan lučni odvodni prokop star 5.000 godina; u kraljevskim grobnicama Uraima lukova koji sežu do 3.500. godine p.n.e., a lučna vrata su bila uobičajena u Uru 2.000.godina p.n.e. A to su bili pravi lučni

nosači: to jest, kamen je u njima bio postavljen napotpuno lučni način svaki kamen se kao klin sužava konusno nadole čvrsto leže na mesto.Bogatiji građani su gradili palate smeštene na humci ponekad četrdeset stopa iznad ravne površine. One su smišljeno bile nepristupačne, ako se izuzme jedna staza, tako da se kuća svakog Sumera mogla smatrati njegovim dvorcem. Pošto je kamena bilo malo, ove su palate mahom bile od opeke. Neugledna crvena površina zidova bila je oživljena ukrasima od "terakote" u svim oblicima spiralama, cik-cak linijama, trouglovima, pa čak i rombovima i kockastim šarama. Unutrašnji zidovi su građeni oko središnjeg dvorišta koje je pružalo senku i malo svežine odbrane od mediteranskog sunca; iz istog razloga, kao i zbog bezbednosti, sobe su se otvarale prema dvorištu češće nego prema spoljnoj strani. Prozori su predstavljali luksuz, ili možda za njima nije bilo potrebe. Voda se izvlačila iz bunara; velikim odvodnim sistemom smeće se uklanjalo iz stambenih delova gradova. Nameštaj nije bio komplikovan i nije ga bilo mnogo, ali nije bio ni lišen estetske komponente. Neki kreveti su bili ukrašeni metalom ili slonovačom, a ponekad, kao u Egiptu, naslonjače su imale noge poput lavljih šapa. Za hramove se kamen uvozio i ukrašavao završnim vencem od bakra i frizovima koji su ukrašavani poludragim kamenjem. Hram Nanaru Uru bio je uzor za celu Mesopotamiju sa bledoplavim emajliranim pločicama; njegova unutrašnjost je obložena pločamaod retkog drveta kao što su kedar i čempres, ukrašenihmermerom, alabasterom, oniksom, ahatom i zlatom. Obično jenajvažniji hram u gradu bio izgrađen na nekom uzvišenju, apored toga, na njegovom vrhu je bio zigurat kula od tri, četiri ili sedam spratova, opasana spiralnim spoljnim stepeništem i uvučena na svakom spratu. Ovde na visinama, najuzvišeniji gradski bogovi su mogli da borave, a i vlastodršci su tu mogli da nađu poslednju duhovnu i fizičku citadelu protiv invazije ili pobune.35 Hramovi su ponekad bili ukrašeni kipovima životinja, junaka i bogova; figure su bile jednostavne, grube i moćne, ali im je poprilično manjkala završna vajarska obrada i prefinjenost. Većina postojećih kipova predstavljaju kralja Gudeu, izvedenih smelo, ali nedoterano, u postojanom dioritu. U ruševinama Telel-Ubaida, iz ranog sumerskog perioda, nađena je bakarna statueta bika, dosta oštećena tokom vekova, ali još uvek puna živosti i bikovske samozadovoljstva. Glava krave u srebru iz grobnice kraljice Šubad u Uru je remek-delo koje nagoveštava razvijenu umetnost suviše oštećenu vremenom da bi nam bilo omogućeno da joj odamo dužno priznanje. To je gotovo dokazano bareljefima koji su ostali. "Stela lešinara" koju je postavio kralj Lagaša Eannatum, porfirski valjak Ibnišara, humoristične karikature (kao što svakako moraju biti) Urnine, i naročito Naramsinova "Stela pobede" odlikuje sirovost sumerske skulpture, ali u njima ima krepke vitalnosti crteža i akcije karakteristične za mladu umetnost u procvatu.O grnčariji se ne može govoriti toliko povoljno. Možda vreme na pogrešan put navodi našu ocenu time što je ostalo očuvano ono najgore; možda je bilo mnogo komada isto onako lepo izrezbarenih kao alabasterske posude otkrivene u Eriduu; ali veći deo sumerske grnčarije, mada je izrađivana pomoću grnčarskog točka, predstavlja obično zemljano posuđe i ne može da se poredi sa vazama Elama. Zlatari su imali više uspeha. Posude od zlata, ukusnih šara i prefinjene obrade, nađene su u najstarijim grobnicama u Uru, od kojih su neke stare čak 4.000 godina p.n.e. Srebrna vaza iz Entemenua (danas izložena u Luvru) zdepasta je kao Gudeina, ali je ukrašena raznim slikama životinja fino ugraviranim. Najlepši od svih su zlatni tobolac i bodež od lazurnog kamena iskopani kod Ura; ovde, ako se može suditi po fotografijama,36 forma skoro dostiže savršenstvo. U ruševinama je nađeno mnogo valjkastih pečata, mahom od dragocenog metala ili kamena, sa reljefima pažljivo ugraviranim na površini od jednog ili dva kvadratna inča; oni su izgleda služili

Sumerima umesto potpisa i pokazuju prefinjenost života i ponašanja što remeti naše naivno shvatanje progresa kao neprekidnog uspona čoveka kroz jadne kulture prošlosti do neprevaziđenog zenita današnjice.Sumerska kultura može da se rezimira u ovom kontrastu između nedoterane grnčarije i savršenog nakita; bila je to sinteza nespretnih početaka i povremenog, ali briljantnog majstorstva. Ovde se, prema našim saznanjima, javljaju prve države i carevine, prvo navodnjavanje, prva upotreba zlata i srebra kao standarda vrednosti, prvi poslovni ugovori, prvi kreditni sitem, prvi zakonik, prvi obimniji razvoj pisma, prve priče o Postanju i Potopu, prve biblioteke i škole, prva književnost i poezija, prva kozmetika i nakit, prva skulptura i bareljef, prve palate i hramovi, prvi ukrasni metal i dekorativni motivi, prvi luk, stub, svod i kupola. Ovde se po prvi put, u većoj razmeri, koliko se zna, javljaju neki od grehova civilizacije: ropstvo, despotizam, crkveni dogmatizam i imperijalistički rat. Bio je to život iznijansiran i suptilan, bogat i složen. Već prirodna nejednakost ljudi proizvodila je novi stepen udobnosti i raskoši, a novi redovni tok teškog i disciplinovanog rada zaostale. Dotaknuta je tema o kojoj će istorija izvoditi svoje bezbrojne varijacije./III/ Prelazak u EgipatSumerski uticaj u Mesopotamiji Drevna Arabija Mesopotamski uticaj u EgiptuPa ipak, još uvek smo tako blizu početka pisane istorije kada govorimo o Sumeriji, da je teško odrediti prioritet ili redosled mnogih povezanih civilizacija koje su se razvile na drevnom Bliskom istoku. Najstariji istorijski zapisi za koje znamo jesu sumerski; ovo, što je možda hir okolnosti, igra smrtnosti, ne dokazuje da je prva civilizacija bila sumerska. Statuete i drugi ostaci srodni sumerskim nađeni su kod Ašura i Samare u kraju u kom je nastala Asirija; mi ne znamo da li je ova rana kultura došla iz Sumerije ili je prešla u nju duž rekeTigar. Hamurabijev zakonik podseća na Urengurov i Dungijev, ali ne možemo biti sigurni da se razvio iz njega ili pre iz nekog prethodnika koji je bio predak i jednom i drugom. Jedino je verovatno, ali ne i sigurno, da su vavilonska i asirska civilizacija izvedene iz sumerske i akadske ili njima oplođene. Bogovi i mitovi Vavilona i Ninive su u mnogim slučajevima modifikacije ili razrade sumerske teologije; a jezici ovih kasnijih kultura sadrže istu vezu sa sumerskim, kao italijanski i francuski sa latinskim.Švajnfurt je skrenuo pažnju na zanimljivu činjenicu da mada se gajenje ječma, prosa i pšenice, i pripitomljavanje goveda, koza i ovaca, javlja i u Egiptu i u Mesopotamiji još u vreme najranijih nama poznatih zapisa, ove cerealije i životinje se nalaze u svom divljem i prirodnom stanju ne u Egiptu, već u zapadnoj Aziji naročito u Jemenu ili drevnoj Arabiji. On zaključuje da se civilizacija tj. u ovom kontekstu, gajenje žitarica i upotreba pripitomljenih životinja pojavila u nezapisano drevno doba u Arabiji i odatle proširila u "trougao kultura" u Mesopotamiju (Sumerija, Vavilonija, Asirija) i u Egipat. Današnje znanje o primitivnoj Arabiji je suviše površno da bi se od ovoga moglo napraviti nešto više od skromne hipoteze.Određenije je izvođenje nekih specifičnih elemenata egipatske kulture iz Sumerije i Vavilonije. Znamo da je trgovina prelazila između Mesopotamije i Egipta svakako preko Suecke prevlake, a verovatno i vodenim putem od starih izlaza egipatskih reka na Crveno more. Pogled na mapu objašnjava zašto je Egipat tokom svoje znane istorije više pripadao zapadnoj Aziji, nego Africi; trgovina i kultura su mogle da pređu iz Azije duž Mediterana do Nila, ali su ubrzo iza toga bile sprečene pustinjom koja je zajedno sa slapovima Nila izolovala Egipat od ostatka Afrike. Otuda je prirodno da ćemo u primitivnoj kulturi Egipta naći brojne mesopotamske elemente.Što dalje sledimo trag egipatskog jezika, to on otkriva više sličnosti sa semitskim jezicima Bliskog istoka. Izgleda daje piktografsko pismo predinastičkih Egipćana poteklo iz Sumerije. Valjkasti pečat, koji je neosporno

mesopotamskog porekla, javlja se u najranijem periodu poznate egipatske istorije, a zatim nestaje, kao da je uvezeni običaj bio istisnut domaćim. Grnčarski točak nije poznat u Egiptu pre Četvrte dinastije mnogo vremena posle njegove pojave u Sumeriji; po svoj prilici on je u Egipat došao iz Zemlje između dveju reka, zajedno sa točkom i kočijama. Rani egipatski i vavilonski buzdovani su potpuno jednaki po obliku. Lepo izrađeni nož od kremena, nađen u ostacima predinastičkog Egipta kod Gebel-el-Araka, ima reljefe sa mesopotamskim temama i stilom. Bakar je bio očito raširen u zapadnoj Aziji i odatle donesen u Egipat. Rana egipatska arhitektura liči na mesopotamsku po korišćenju uvučene ploče kao ukrasa za zidove od opeke. Predinastička grnčarija, statuete i dekorativni motivi su u mnogim slučajevima identični ili nesumnjivo povezani sa mesopotamskim proizvodima. Među tim ranim egipatskim ostacima su male figure neke boginje očigledno azijskog porekla. U vreme kada je, kako izgleda, egipatska civilizacije tek počela, umetnici Ura su pravili skulpture i reljefe čiji stil i sklopovi pokazuju drevnost tih umetnosti u Sumeriji.37 Egipat je s razlogom mogao da priušti prepuštanje prvenstva Sumeriji. Jer, ma šta da je Nil možda pozajmio od Tigra i Eufrata, on se brzo razvio u civilizaciju, specifičnu i jedinstvenu jednu od najbogatijih i najvećih, jednu od najmoćnijih, a ipak jednu od najotmenijih kultura u istoriji. Pored njega Sumerija je samo sirov početak, a čak ni Grčka ni Rim ga neće prevazići.

II EGIPAT

1. Dar Nila

i) *U Delti*

Aleksandrija - Nil - Piramide - Sfinga

To je savršena luka. Izvan dugačkog lukobrana, talasi se neobuzdano valjaju jedan preko drugog, dok unutar njega more liči na srebrno ogledalo. Tamo na malom ostrvu Faru, kada je Egipat bio veoma star, Sostrat je sagradio svoj veliki svetionik u belom mermeru, visok petsto stopa, kao zvezdu vodilju za antičke pomorce Mediterana i kao jedno od sedam čuda sveta. Odneli su ga vreme i razorna snaga vode, ali ga je zamenio jedan novi svetionik koji vodi parobrod između stena do pristaništa Aleksandrije. Ovde je onaj izvanredni mladi državnik, Aleksandar, osnovao prefinjenu, mnogo jezičnu metropolu koja će naslediti kulturu Egipta, Palestine i Grčke. U ovoj luci će Cezar neveselo primiti odrubljenu glavuPompejevu.Dok voz klizi kroz grad, na kratko se vide nepopločane ulice, toplotni talasi koji plešu u vazduhu, radnici do pojasa nagi, u crno odevene žene koje ustrajno nose teret, muslimani kraljevski dostojanstveni i u belo obučeni sa turbanom na glavi, a u daljini prostrani trgovi i sjajne palate, lepe možda baš kao i one koje su izgradili kraljevi ptolemejske dinastije kada je Aleksandrija bila svetsko sastajalište. Onda se odjednom stupa na otvoren prostor, a grad se povlači na horizontu plodne Delte tog zelenog trougla koji na mapi izgleda kao lišće palme koje drži tanko stablo Nila.38 Nekada je bez sumnje Delta bila zaliv; široka reka ga je strpljivo punila, presporo da bi se to moglo uočiti, smrvljenim kamenjem nošenim hiljadama milja. Danas, iz ovog malog muljevitog predela, šest miliona seljaka gaji dovoljno pamuka za izvoz u vrednosti od

stotinu miliona dolara godišnje. Tamo je, blistava i spokojna, pod blještavim suncem, ukrašena vitkim palmama i travnatim obalama, najčuvenija od svih reka. Pustinja koja se nalazi tako blizu ne može da se vidi, niti veliki prazni /njadis/ rečna korita gde su nekada tekle vodom bogate pritoke Nila; ne možemo još da shvatimo koliko je riskantno uzan taj Egipat, koji sve duguje toj reci i kojeg sa obe strane napada neugodni pesak koji se stalno pomera.Sada voz prolazi sredinom aluvijalne nizije. Zemlja je napola pokrivena vodom i posvuda ispresecana irigacionim kanalima. U prokopima i na poljima rade crni /fellaheen/ 39 koji nose samo parče tkanine oko slabina. Reka je imala jednu od svojih godišnjih poplava koje počinju u letnjem solsticiju i traju stotinu dana; zahvaljući tom prelivanju pustinja je postala plodna, a Egipat je cvetao kao "dar Nila" kako se izrazio Herodot. Jasno je zašto se ovde nalazi jedna od kolevki civilizacije; nigde drugde reka nije bila tako izdašna u navodnjavanju i tako podložna kontroli nivoa; samo je Mesopotamija mogla da se takmiči sa ovim predelom. Hiljadama godina seljaci su posmatrali porast vodostaja sa zabrinutim nestrpljenjem; do dana današnjeg, na ulicama Kaira, gradski telali svakog jutra objavljuju povećanje vodostaja. Tako seprošlost, sa mirnom postojanošću ove reke, uliva u budućnost,lako dotičući sadašnjost na svom putu. Samo istoričari pravepodele; vreme to ne čini.Ali za svaki dar mora da se plati; i seljak je, mada je cenio vrednost porasta vodostaja, znao da bi bez kontrole voda mogla da uništi njegove njive, isto kao što ih navodnjava. Zato je još u preistorijska vremena izgradio one prokope koji presecaju zemlju; višak je zahvatao u kanale, a kada je vodostaj reke opadao, seljak je podizao vodu kofama koje su se okretale oko dugačkih drvenih stubova, pevajući, dok je radio, pesme koje Nil sluša pet hiljada godina. Jer kakvi su ti seljaci danas, sumorni, bez smeha, čak i u svom pevanju, takvi su najverovatnije bili pedeset vekova. Ova naprava za podizanje vode je stara kao i piramide, a milioni ovih felaha, uprkos arapskih osvajanja, još uvek govore jezikom drevnih spomenika. Ovde u Delti, pedeset milja na jugoistok od Aleksandrije nalazi se mesto Naukratis nekada pun vrednih, ali smutljivih Grka; trideset milja dalje na istok nalazi se Sais gde je u vekovima pre persijskih i grčkih osvajanja, domaća civilizacija imala svoj poslednji preporod; a zatim, sto dvadesetdevet milja jugoistočno od Aleksandrije, nalazi se Kairo. To je lep grad, ali nije egipatski; islamski osvajači su ga osnovali 968. godine naše ere; onda je veseli francuski duh savladao onaj tmurni arapski i tu je izgrađen jedan Pariz u pustinji, egzotičan i nestvaran. Čovek mora da prođe kroz njega automobilom ili bez žurbe "fijakerom" da bi našao stari Egipat kod Piramida.Kako male izgledaju sa dugog puta koji vodi ka njima; da li smo došli ovako daleko da bismo videli tako malo? Ali, ubrzo one postaju veće, kao da se podižu u vazduh; iza zavijutka na putu, nailazimo na rub pustinje; i Piramide su odjednom tu, pred nama, jednostavne i osamljene, xinovske i turobne uz azurno nebo. Šarena gomila tiska se oko njenih podnožja zdepasti biznismeni na žmirkavim magarcima, još punačkije dame bezbedno smeštene u dvokolicama, mladi ljudi koji se propinju na konjima, mlade žene na leđima kamila udobno sede dok im se svilene dokolenice presijavaju na suncu; i posvuda gramzivi Arapi. Stojimo na mestu na kom su stajali Cezar i Napoleon i pomišljamo na to da nas pedeset vekova posmatra; tu gde je Otac istorije dolazio četrsto godina pre Cezara i čuo priče koje će zapanjiti Perikla. Javlja nam se nova perspektiva vremena; čini se kao da dva milenijuma ispadaju iz okvira slike, a Cezar, Herodot i mi sami za trenutak izgledamo kao savremenici pred tim grobnicama koje su za njih bile starije nego što su antički Grci za nas.U blizini se nalazi Sfinga, pola lav pola mislilac, besno zarivenih kanxi u pesak, koja nepomična zuri u prolaznog posetica i večnu ravnicu. To je okrutan spomenik, kao smišljen da zastraši stare razvratnike i natera decu da

se blagovremeno povuku. Telo lava prelazi u ljudsku glavu sa isturenim vilicama i svirepim očima; civilizacija koja ju je stvorila (oko 2.990.godine p.n.e.) imala je u sebi ne sasvim zaboravljeno varvarstvo. Jednom ju je pesak prekrio i Herodot koji je video toliko toga čega tamo danas nema, ne kaže ni reči o njoj.Pa ipak, kakvo su bogatstvo morali imati ti stari Egipćani, kakvu snagu i veštinu, još u detinjstvu istorije, da donesu te ogromne kamene blokove sa udaljenosti od šest stotina milja, da podignu neke od njih koji se težili mnogo tona, do visine od petsto stopa, i da plaćaju, ili čak i da hrane, dvesto hiljada robova koji su mukotrpno radili dvadesdet godina na ovim piramidama! Herodot nam je sačuvao natpis koji je našao na jednoj piramidi na kom je zabeležena količina rotkvi, belog i crnog luka koju troše radnici koji su je gradili; i ove sustvari morale imati svoju besmrtnost. Uprkos ovim poznatim prijateljima odlazimo razočarani; ima nečeg varvarski primitivnog ili varvarski modernog u toj brutalnoj gladi za veličinom.40 Sećanje i mašta posmatrača, krcate istorijom, jesu ono što ove spomenike čini velikim; sami po sebi oni su pomalo smešni razmetljivi grobovi u kojima su mrtvi tragali za večnim životom. Možda su ih slike preterano oplemenile: fotografija može da uhvati sve sem prljavštine, i povećava vrednost ljudskih rukotvorina divnim prizorima zemlje i neba. Zalazak sunca kod Gize je sjajniji od Piramida.

ii) *Uzvodno*

Memfis Remek-delo kraljice Hatšepsut - Kolosi Memnona - Luksor i Karnak - Veličina egipatske civilizacije

Iz Kaira mali parobrod plovi uzvodno tj. na jug u toku šest ležernih dana do Karnaka i Luksora. Dvadeset milja ispod Kaira on prolazi Memfis, najstariju egipatsku prestonicu. Tu, gde su živele Treća i Četvrta dinastija, u gradu od dva miliona stanovnika, ništa danas ne može da se vidi osim niza malih piramida i gaj sa palmama; ono ostalo je samo pustinja, beskonačni, odvratni pesak, koji se uvlači pod noge, bocka oči, prodire u pore, pokrivajući sve, šireći se od Maroka preko Sinaja, Arabije, Turkestana, Tibeta sve do Mongolije: duž tog peščanog pojasa koji se prostire preko dva kontinenta, civilizacija je nekada gradila svoja sedišta i sada je nestala, oterana, dok se led povlačio, sve većom toplotom i sve oskudnijom kišom. Pored Nila, nekih dvanaestak milja sa obe strane proteže se pojas plodnog zemljišta; od Mediterana do Nubije postoji samo ta traka oteta od pustinje. To je nit o kojoj visi život Egipta. A opet, kako kratak izgleda životni vek Grčke, ili milenijum Rima, pored duge prošlosti od Menesa do Kleopatre !Nedelju dana kasnije parobrod je u Luksoru. Na ovoj lokaciji, danas pokrivenoj arapskim zaseocima ili peskom nekada se nalazila najveća egipatska prestonica, najbogatiji grad antičkog sveta, poznata Grcima kao Teba, a njenom narodu kao Vesi i Ne. Na istočnom nagibu Nila je čuvena Zimska palata Luksora plameno crvena od cvetova bugenvilije; preko reke, sunce zalazi nad grobnicama kraljeva u more peska, a nebo ličina draperiju sa sjajnim prelivima purpurne i zlatne boje. Daleko na zapadu blistaju stubovi otmenog hrama kraljice Hatšepsut, koji izgledaju upravo kao neka klasična kolonada.Ujutro, lenji jedrenjaci prevoze istraživača preko reke koja je tako tiha i nenametljiva da niko ne bi ni pomislio da ona tu teče nebrojeno vekova. Zatim nailaze milje i milje pustinje; ide se preko prašnjavih planinskih prelaza i pored istorijskih grobova, sve dok se remek-delo velike Kraljice ne pojavi nepomično i belo u treperavoj vrelini.. Ovde je umetnik odlučio da prirodu i njena

brda preobrazi u lepotu veću od lepote same prirode: u samom licu granitne stene on je izgradio ove stubove, raskošne kao oni koje je Iktinus napravio za Perikla; kada ih čovek vidi, nemoguće je sumnjati da je Grčka preuzela, verovatno preko Krita, svoju arhitekturu od ove inventivne rase. A na zidovima ogromni bareljefi, puni pokreta i misaonosti, pripovedaju priču o prvoj velikoj ženi u istoriji, a ništa manje čuvenoj među kraljicama.Na putu nazad sede dva kamena kolosa koji predstavljaju najrasipnije egiptaske monarhe, Amenhotepa /III/, koji se u bedekerima Grčke pogrešno nazivaju "Kolosi Memnona". Svaki je sedamdeset stopa visok, teži sedamsto tona i izvajan je iz jedne jedine stene. Na postamentu jednog od njih su natpisi koje su ostavili grčki putnici koji su posetili ove ruševine pre dve hiljade godina; ponovo vekovi izmiču računanju i ti Grci izgledaju neobično savremeni sa nama u prisustvu ovih drevnih stvari. Jednu milju na sever leže kameni ostaci Ramzesa /II/, jedne od najfascinantnijih ličnosti u istoriji, pored kogaje Aleksandar nezrela malenkost; poživeo je devedesetdevet godina, car u toku šezdeset sedam, otac stotinu i pedesetoro dece; ovde je on statua, nekada pedesetšest stopa visoka, a sada pedesetšest stopa dugačka, besmisleno ispružena u pesku. Napoleonovi naučnici su ga pedantno izmerili; našli su da je jedno njegovo uho dugačko tri i po stope, da je stopalo pet stopa široko, i da je kip težak hiljadu tona; trebalo je da za njega Bonaparta primeni svoj kasniji pozdrav Geteu: "/Voilà un/ /homme!/ Evo čoveka !"Svuda okolo sada, na zapadnoj obali Nila, pruža se Grad mrtvih. Na svakom koraku neki egiptolog je iskopao neki kraljevski grob. Tutankamonova grobnica je zatvorena, zaključana čak i pred onima koji su mislili da se zlatom može sve otvoriti; ali, grobnica Setija /I/ je otvorena i tu u hladnoj zemlji čovek možeda posmatra ukrašene tavanice i prolaze i divi se bogatstvu i veštini koja je umela da izgradi takav sarkofag i okruži ga takvom umetnošću. U jednoj od ovih grobnica, istraživači suvideli na pesku tragove nogu robova koji su nosili mumiju na njeno mesto pre tri hiljade godina. Ali najlepši ostaci krase istočnu obalu reke. Ovde u Luksoru jenadmeni Amenhotep, pomoću plena iz pobeda Tutmesa /III/,počeo da gradi svoje najpretencioznije zdanje; smrt ga je zadesila u toku izgradnje; zatim, pošto je rad bio zanemaren čitavih sto godina, Ramzes /II/ ga je dovršio u kraljevskom stilu. Odjednom, kvalitet egipatske arhitekture preplavljuje duh: tu su i širina i snaga, ne puka lepota, već muževna uzvišenost. Široko dvorište, sada neupotrebljivo zbog peska, popločano mermerom od davnina; na tri strane vide se veličanstvene kolonade kojima su samo one u Karanaku ravne; posvuda rezbaren kamen u bareljefu, a kraljevske statue dostojanstvene čak i u očajanju. Zamislite osam dugih stabljika biljke papirus zaštitnice pisma ovde su oblik umetnosti; u podnožju svežih neotvorenih cvetova spajaju se stabljike čvrstim trakama koje će lepoti dati snagu; zatim zamislitečitavo raskošno stablo u kamenu: to je luksorski stub u obliku papirusa. Zamislite dvorište sa takvim stubovima koji podupiru masivne završne vence i tremove što daju senku; sagledajte celinu kakva je ostala posle pustošenja od trideset vekova; onda procenite ljude koji su, u doba koje smatramo detinjstvom civilizacije, mogli da projektuju i izvedu takve spomenike.Kroz drevne ruševine i modernu prljavštinu, hrapava staza vodi do onoga što Egipat čuva kao svoj poslednji dar do hramova Karnaka. Pedeset faraona je učestvovalo u njihovoj gradnji, od poslednjih dinastija Starog kraljevstva pa do vremena dinastijePtolemeja; iz generacije u generaciju, građevine su rasle, svedok šezdeset akera nije bilo pokriveno najsjajnijim delima koje je arhitektura ikada podarila bogovima. "Ulica sfingi" vodi do mesta gde je Šampolion, utemeljitelj egiptologije, stajao 1828.i zapisao:"Konačno sam otišao do palate ili, bolje reći do grada spomenika do Karnaka. Tu se sva veličanstvenost faraona ukazala

preda mnom, sve što su ljudi zamislili i izveli unajvećim razmerama. ... Nijedan narod, drevni ili moderni, nijekreirao umetnost arhitekture u tako uzvišenim, tako sjajnim, tako grandioznim razmerama, kao stari Egipćani. Zamisli su im bile kao da su to bili ljudi od stotinu stopa visine."Da bi se to razumelo bile bi potrebne mape i planovi, pa i čitavo znanje jednog arhitekte. Široka ograda brojnih dvorišta od jedne trećine milje na svakoj strani; kolonija od nekadašnjih 86.000 kipova; glavna grupa zgrada kojesačinjavaju Amonov hram, hiljadu puta tristo stopa; veliki piloni ili kapije između jednog dvorišta i sledećeg; savršeni "heraldički stubovi" Tutmesa /III/ grubo odlomljeni u gornjemdelu, ali sa još uvek zadivljujućom rezbarijom i dizajnom; svečani hol istog silnog monarha, sa ižljebljenim trupovima stubova tu i tamo anticipiraju svu snagu dorskog stuba u Grčkoj; mali Ptahov hram sa skladnim stubovima što se nadmeću sa palmama pored njih; Šetalište, opet delo Tutmesovih neimara, sa jednostavnim i masivnim kolonadama; iznad svega, većnica Hipostil,41 prava šuma od stotinu četrdeset gigantskih stubova, poređanih blizu jedan drugog radi odbrane od jakog sunca, koji se na vrhu rascvetavaju u raširene kamene palme i koji sa impresivnom snagom nose ogromne krovne ploče od čvrstog granita od kapitela do kapitela. U blizini su dva vitka obeliska, monolita potpunog sklada i lepote, koji se uzdižu kao stubovi svetlosti usred ruševina statua i hramova i na svojim natpisima objavljuju ponosnu poruku kraljice Hatšepsut upućenu svetu. Ti obelisci, kako piše na rezbariji,izrađeni su od tvrdog granita iz kamenoloma Juga; njihovi vrhovi su od finog zlata odabranog od najboljeg u svim stranim zemljama. Oni se mogu videti sa reke izdaleka; njihov sjaj ispunjava Dve zemlje i kada se sunce pojavi između njih, zaista izgleda kao da se ono podiglo na nebeskom horizontu... Vi koji ćete posle mnogo godina videti ove spomenike, koji ćete govoriti o onome što sam uradila, reći ćete, "Ne znamo, odistane znamo kako su oni mogli da naprave čitavu planinu od zlata."... Da bi ih pozlatila upotrebila sam zlato mereno bušelima, kao da su u pitanju vreće žita... jer sam znala da je Karnak nebeski horizont zemlje. Kakva kraljica, i kakvi kraljevi! Možda je ova prva velika civilizacija bila najlepša od svih, a mi još uvek nismo počeli da otkrivamo njen sjaj? Pokraj Svetog jezera kod Karnaka ljudi kopaju i strpljivo odnose zemlju u malim bisagama prebačenim preko ramena na motki; neki egiptolog se naginje udubljen nad hijeroglifima na dva kamena bloka koja je upravo izbavio iz zemlje; on je jedan od hiljade takvih ljudi poput Kartera iBrestida, Masperoa, Pitrija i Kaparta i Vajgala, koji živejednostavno ovde u toj vrućini i prašini, pokušavajući da nam odgonetnu zagonetku Sfinge, da ugrabe od tajnovite zemlje umetnost i književnost, istoriju i mudrost Egipta. Svakoga dana zemlja i priroda se bore protiv njih; praznoverje ih proklinje i ometa; vlaga i korozija napadaju i same spomenike koje su otkopali; i onaj isti Nil koji hrani Egipat, uvlači se u svom prelivanju u ruševine Karnaka, podriva njegove stubove, obara ih,42 i na njima ostavlja, posle povlačenja, talog šalitre koja izjeda kamen poput kuge.Razmotrimo još jednom slavu i sjaj Egipta, u njegovoj istoriji i njegovoj civilizaciji, pre nego što i poslednji njegovi spomenici ne padnu, smrvljeni, u pesak.

2. Maestralni neimari

i) *Otkrivanje Egipta*

Šampolion i rozetski kamen

Ponovno otkriće Egipta je jedno od najsjajnijih poglavlja u arheologiji. U Srednjem veku, Egipat je bio poznat kao rimska kolonija i hrišćanska naseobina; za vreme renesanse se pretpostavljalo da je civilizacija počela sa Grčkom; čak i u doba prosvećenosti, mada se ono inteligentno zanimalo za Kinu i Indiju, nije se ništa znalo o Egiptu osim o piramidama. Egiptologija je bila nuzproizvod Napoleonovog imperijalizma. Kada je predvodio francuski pohod na Egipat 1798, slavni Korzikanac je sa sobom poveo grupu crtača i inženjera da istraže teren i naprave mape, a tu se našlo mesta i za nekoliko naučnika koji su bili fanatično zainteresovani za Egipat u cilju boljeg razumevanja istorije. Upravo ta grupa ljudi je modernom svetu prva otkrila hramove Luksora i Karnaka; a temeljan "Opis Egipta" (1809-13) koji su oni pripremili za Francusku akademiju bio je prva prekretnica u naučnom proučavanju ove zaboravljene civilizacije. Međutim, mnogo godina oni nisu umeli da pročitaju natpise koji su na ovim spomenicima ostali. Tipična za naučnički temperament bila je strpljiva predanost s kojom se Šampolion, jedan od ovih "naučnika", latio dešifrovanja hijeroglifa. Na kraju je pronašao jedan obelisk sa tim "svetim rezbarijama" na egiptaskom, ali koji je u podnožju imao grčki natpis koji je pokazivao da se zapis odnosi na Ptolemeja i Kleoptaru. Nagađajući da su dva često ponavljana hijeroglifa sa dodatim kraljevskim kartušem zapravo imena tih vladara, on je provizorno protumačio (1822.) jedanaest egipatskih slova; to je bio prvi dokaz da je Egipat imao azbuku. Zatim je tu azbuku primenio na veliku crnu kamenu ploču na koju su Napoleonove trupe naišle blizu Rozete u delti Nila. Ovaj "rozetski kamen"43 sadržao je natpis na tri jezika: prvo u hijeroglifima, drugo na"demotskom" popularnom pismu Egipćana i treće na grčkom. Uz pomoć svog znanja grčkog i onih jedanaest slova protumačenih sa obeliska, Šampolion je posle više od dvadeset godina napornog rada dešifrovao čitav natpis, otkrio celokupnu egipatsku azbuku i otvorio put ka povratku jednog izgubljenog sveta. Bio je to jedan od vrhunaca u istoriji istorije.44

ii) *Preistorijski Egipat*

Paleolitski - Neolitski - Badarijanski – Predinastički - Rasa

Pošto su radikali jednog doba reakcionari u sledećem, nije se moglo očekivati da će ljudi koji su stvorili egiptologiju biti prvi koji će prihvatiti kao autentične ostatke egipatskog Starijeg kamenog doba; posle četrdesete naučnici gube radoznalost. Kada su prvi kremeni iskopani u dolini Nila, Ser Flinders Pitri, koji se obično nije kolebao oko cifara, svrstao ih je u delo post-dinastičkih generacija; a Maspero, čija sjajna erudicija nije škodila njegovom uglađenom i doteranom stilu, pripisao je neolitsku egipatsku grnčariju Srednjem kraljevstvu. Međutim, 1895., De Morgan je otkrio skoro neprekidnu gradaciju paleolitskih kultura koje su bitno korespondirale sa njihovim nasleđivanjem t.j. preuzimanjem uEvropi kod sekira od kremena, harpuna, vrhova za strele i čekića iskopanih duž Nila. Skoro neprimetno paleolitski ostaci prelaze u neolitske na dubinama koje pokazuju starost od 10.000 4.000 godina p.n.e. Kameno oruđe je poboljšane izrade i dostiže zaista stepen oštrine, završne obrade i preciznosti kojem nema premca među drugim poznatim neolitskim kulturama. Pred kraj tog perioda obrada metala počinje u obliku vaza, dleta i žioda od bakra, kao i ukrasa od srebra i zlata. Konačno, kao tranzicija ka istoriji, javlja se zemljoradnja. Godine 1901. blizu malog grada Badari (na pola puta između Kaira i Karnaka) iskopana su tela usred alatki koje su ukazivale na približnu starost

od četrdeset vekova pre nove ere. U utrobi tih leševa nađene su ljuske nesvarenog ječma očuvane u toku šest milenijuma zahvaljujući suvoj toploti peska. Pošto ječam ne raste divlje u Egiptu, pretpostavlja se da su Badarijanci znali da gaje žitarice. Od tog ranog doba stanovnici doline Nila počeli su da rade na navodnjavanju, raskrčili su xungle i močvare, oteli reku od krokodila i nilskih konja, i polako polagali temelje civilizacije.Ovi i drugi ostaci daju nam neki nagoveštaj o životu Egipćana pre prve od istorijskih dinastija. Bila je to kultura na pola puta između lova i zemljoradnje i tek je počinjala da zamenjuje kameno oruđe metalnim. Ljudi su gradili čamce, mleli su žito, tkali platno i tepihe, imali nakit i mirise, berbere i domaće životinje, i uživali u crtanju slika uglavnom plena kojisu lovili. Na jednostavnoj grnčariji su slikali likove žena koje su u žalosti, prikazivali su životinje i ljude i geometrijske šare; a pravili su izvanredne rezbarije kao što je ona na nožu u Gebel-el-Araku. Imali su slikovno pismo i valjkasti pečat sličan sumerskom. Niko ne zna odakle su ti stari Egipćani došli. Učena nagađanja naginju mišljenju da su nastali ukrštanjem nubijskih, etiopskih i libijskih domorodaca s jedne strane, i semitskih i armenoidskih doseljenika s druge; čak ni tada nije bilo čistih rasa na zemlji. Verovatno su osvajači i doseljenici iz zapadne Azije doneli višu kulturu sa sobom, pa je njihovo mešanje sa snažnim domaćim lozama stvorilo tu etničku mešavinu koja je često preludijum za novu civilizaciju. Postepeno od 4.000. do 3.00. godine p.n.e. ove grupe koje su se mešale postale su narod i stvorile istorijski Egipat.

iii) *Staro kraljevstvo*

"Nomes"45 - Prvi istorijska ličnost - "Keops" - "Kefren" - Namena piramida - Umetnost u grobnicama - Mumifikacija

Već oko 4.000. godine p.n.e. ovi narodi sa Nila uspostavli su oblik vlasti. Stanovništvo duž reke bilo je podeljeno na /"nomes"/, i u svakoj takvoj jedinici su bili stanovnici uglavnom jedne loze, imali istog totema, pokoravali se jednom poglavici i obožavali iste bogove kroz iste obrede. Tokom istorije Egipta ovi nomesi su opstali, a njihovi "nomarsi" ili vladari su imali manje ili više moći i autonomije u zavisnosti od slabosti ili snage vladajućeg faraona. Pošto sve strukture u razvoju imaju tendenciju povećavanja međuzavisnosti delova, tako je u ovom slučaju, razvoj trgovine i porast troškova ratovanja primorao nomese da se organizuju u dve kraljevine; jedna je bila na jugu, a druga na severu; podela je verovatno odražavala konflikt između afričkih domorodaca i azijskih doseljenika. Ovo opasno naglašavanje geografskih i etničkih razlika bilo je jedno vreme razrešeno kada je Menes, polulegendarna ličnost, doveo "dve zemlje" pod svojuujedinjujuću vlast, objavio zbirku zakona koje mu je dao bog Tot, osnovao prvu istorijsku dinastiju, izgradio novu prestonicu u Memfisu, "naučio ljude" (po rečima jednog starogrčkog istoričara) "da koriste stolove i ležajeve i... uveo raskoš i rasipnički stil života."

Prva stvarna ličnost u poznatoj istoriji nije osvajač ili kralj već jedan umetnik i naučnik Imhotep, lekar, arhitekta i glavni savetnik kralja Zosera (oko 3.150. godine p.n.e.). On je toliko mnogo učinio za egipatsku medicinu da su ga kasnije generacije poštovale kao boga znanja, tvorca njihovih nauka i umetnosti; u isto vreme, izgleda da je osnovao školu arhitekture koja je narednoj dinastiji obezbedila velike neimare u istoriji. Upravo je pod njegovom upravom, shodno egipatskoj tradiciji, sagrađena prva kuća od kamena; on je bio taj koji je projektovao najstarije egipatsko zdanje koje još postoji stepenastu piramidu kod Sakare, terasastu građevinu kojom je za vekove bio utvrđen stil građenja grobnica; a verovatno je on bio taj koji je projektovao pogrebni hram faraona Zosera, sa divnim stubovima u obliku lotosa i panel-zidovima od krečnjaka. U tim starim ostacima kod Sakare, u nečemu što je bezmalo početak istorijske egipatske umetnosti, nalazimo ižljebljene trupove stubova lepe kao da su ih Grci pravili, reljefe pune realizma i vitalnosti, zeleni "fajans" bogato obojeno glazirano zemljano posuđe slično tvorevinama srednjovekovne Italije, i moćan kameni kip samog kralja Zosera, zubom vremena zatamnjenih detalja, ali koji još uvek pokazuje zapanjujuće suptilan i prefinjen lik. Ne znamo kakav je skup okolnosti učinio Četvrtu dinastiju najvažnijom u egipatskoj istoriji pre Osamnaeste. Možda su to bili unosni rudarski radovi u poslednjoj vladavini Treće, možda dominacija egipatskih trgovaca u trgovini na Mediteranu, možda brutalna energija Kufua,46 prvog faraona nove dinastije. Herodot nam prenosi predanja egipatskih sveštenika u vezi ovog neimara prve od piramida kod Gize :"Sada mi kažu da je do vladavine Rampsinitusa postojalo tako savršeno deljenje pravde i da je ceo Egipat bio na visokom stupnju blagostanja; ali, posle njega je Keops došavši na vlast upao u svakovrsna zla i zatvorio sve hramove, a svim Egipćanima naredio da rade za njega. Tako su neki određeni da vuku kamenje iz kamenoloma u Arapskim planinama sve do Nila, a drugima je naredio da prihvataju kamene blokove prevezene brodovima preko reke... I radilo je po stotinu hiljada ljudi istovremeno, svaka grupa po tri meseca. Taj period u toku kojeg su ljudi mučeni teškim radom trajao je deset godina na drumu koji su gradili i do kojeg su dovlačili kamen; po mom mišljenju taj posao nije bio ništa manji od onoga obavljenog na piramidama." O njegovom nasledniku i takmacu u neimarstvu, Kafreu,47 znamo nešto skoro iz prve ruke; jer, portret u dioritu, koji spada u dragocenosti Kairskog muzeja, prikazuje ga, ako ne baš kako je izgledao, a ono svakako tako da možemo da zamislimo ovog faraona koji je izgradio piramidu drugu po veličini i koji je vladao Egiptom pedesetšest godina. Na glavi mu je soko, simbol kraljevske moći; ali čak i bez tog znaka, po svakom detalju se prepoznaje kralj. Ponosit, otvoren, neustrašiv, prodoran pogled; snažan nos i građa tela uzdržane i mirne snage; očigledno je da je priroda odavno naučila kako se prave ljudi, a umetnost odavno naučila kako da ih prikazuje.Zašto su ti ljudi gradili piramide? Njihov cilj nije bio arhitektonske, već religiozne prirode; piramide su bile grobnice, direktno potekle od najprimitivnijih humki za sahranjivanje. Verovatno je faraon verovao kao i bilo koji običan čovek u njegovom narodu, da u svakom živom telu prebiva dvojnik, ili "ka", koji ne mora da umre zajedno sa izdisajem; i da će "ka" preživeti utoliko potpunije, ukoliko se telo bude čuvalo gladi, nasilja i truljenja. Piramida je po svojoj visini, 48 po svom obliku i položaju težila stabilnosti kao načinu dostizanja besmrtnosti; i izuzev kvadratnh uglova, ona je poprimala prirodan oblik, koji bi bilo koja homogena grupa čvrstih tela poprimila, kad bi joj bilo omogućeno da padne neometano na zemlju. Takođe, ona je morala da ima postojanost i snagu; zato su kameni blokovi ovde slagani sa predanim strpljenjem kao da su izrasli tu pored puta i kao da nisu doneseni iz kamenoloma

udaljenih stotinama milja. U Kufuovoj piramidi ima dva i po miliona blokova, od kojih neki teže stopedeset tona, a svaki je u proseku težak dve i po tone; oni zauzimaju površinu od milion kvadratnih stopa i dižu se 481stopu u visinu. I masa je koherentna; samo je nekoliko blokova izostavljeno da bi se ostavio tajni prolaz za telo Kraljevo. Vodič vodi uzbuđenog posetioca četvoronoške u mauzolej sličanp ećini, uz stotinak stepenika po kojima mora da se puzi do samog srca piramide; tu, u vlažnom, tihom središtu, sahranjeni u tami i tajnovitosti, nekada su počivale kosti Kufua i njegove kraljice. Mermerni sarkofazi Faraona su još uvek na mestu, ali razbijeni i prazni. Čak ni ovo kamenje nije mogao da uništi ljudski lopovluk, niti sve kletve bogova.Pošto je "ka" zamišljano kao minijaturni oblik tela, ono je moralo da se hrani, odeva i opslužuje posle smrti ljušture tj.tela. U kraljevskim grobnicama su bili obezbeđeni nužnici za upokojenu dušu; a u jednom pogrebnom tekstu izražava se zabrinutost da bi "ka" u nestašici hrane moglo da se hrani svojom "nečisti". Može se pretpostaviti da bi egipatski pogrebni običaji, ako bi se tragalo za izvorima, doveli do primitivnog sahranjivanja ratnika zajedno sa njegovim oružjem, ili do neke institucije kao što je hinduistički /suttee/ sahranjivanje čovekovih žena i robova zajedno sa njim tako da bi mogli se i na onom svetu staraju o njegovim potrebama. Pošto se to pokazalo neugodnim za žene i robove, slikari i vajari su bili angažovani da prave slike, rezbare bareljefe i prave statuete koje su ličile na te pomoćnike; pomoću magične formule obično ispisane na njima, izrezbareni ili oslikani predmeti bibili sasvim delotvorni kao i pravi. Pokojnikovi potomci naslednici su obično bili lenji i škrti, pa čak kada im je ovaj ostavljao poseban prilog za pokrivanje troškova, oni su bili skloni da zanemare pravilo koje im je religija propisivala da pokojnike treba obezbediti hranom. Zato su likovne zamene bile u svakom slučaju mudra predostrožnost: njima se "ka" pokojnika moglo opskrbiti plodnim njivama, debelim volovima, bezbrojnim slugama i vrednim zanatlijama, sve po primamljivo nižoj ceni. Otkrivši ovaj princip, umetnik je sa njim činio čuda. Jedan slika u grobnici prikazuje njivu koja se ore, sledeća pokazuje žito kako se žanje ili vrše, neka druga kako se hleb peče; jedan pokazuje bika kako se pari sa kravom, neka druga kako se tele rađa, neka druga prikazuje klanje odrasle stoke, a neka treća meso kako se još vruće poslužuje na tanjiru. Lep bareljef od krečnjaka u grobnici princa Rahotepa prikazuje pokojnika kako uživa u raznim namirnicama na stolu pred njim. Nikada umetnost nije toliko učinila za ljude.Konačno, za "ka" je bio osiguran dug život ne samo sahranjivanjem leša u sarkofagu od najtvrđeg kamena, već i njegovom obradom u vidu brižljivog mumificiranja. To je bilo tako efikasno obavljano da i do dana današnjeg delići kose i mesa prianjaju uz kraljevski kostur. Herodot živo opisuje egipatsku veštinu balsamovanja:"Najpre su izvlačili mozak kroz nozdrve gvozdenom kukom, pokupivši jedan deo na taj način, a ostatak pomoću ulivanja lekovitih tečnosti. Zatim bi oštrim kamenom napravili urez na boku i izvadili svu utrobu; pošto su očistili trbušnu duplju i isprali je palmovim vinom, posuli bi je mirisnim prahom. Onda bi tu ubacili mirisnu smolu, kasiju (senino lišće) i druge mirise, pa bi ponovo zašili trbuh; posle toga vrši se potapanje i kišeljenje u natronu49 u toku sedamdeset dana; po zakonu nije dozvoljeno duže potapanje. Po isteku sedamdeset dana oni peru leš i obmotavaju celo telo u zavoje od navoštenog platna, i namažu ga biljnom smolom koju Egipćani obično koriste umesto lepka. Nakon toga, rođaci ponovo preuzmu telo i prave drveni sanduk po meri pokojnika i zatvaraju telo; zatim, kada dobro zatvore sanduk ostavljaju ga u jednu odaju grobnice i postavljaju ga uspravno uz zid. Tako oni pripremaju tela koja se balsamuju na najskuplji način.""Ceo svet se plaši Vremena", kaže jedna arapska poslovica, "ali se Vreme plaši

Piramida." Međutim, Kufuova piramida je izgubila dvadeset stopa svoje visine, a sva njena mermerna oplata je nestala; možda Vreme samo nehajno postupa sa njom. Pored nje stoji Kafreova piramida tri puta manja, ali još uvek obložena granitnom oplatom kojom je nekada sva bila pokrivena. Skromno iza nje šćućurila se piramida Kafreovog naslednika Menkaurea (/"Mycerinus"/ po Herodotu, oko 3011-2988. p.n.e.), pokrivena ne granitom, već neuglednom opekom, kao da ukazuje na to da je u vreme njene gradnje zenit Starog kraljevstva već prošao. Sačuvane statue Menkaurea prikazuju ga kao čoveka prefinjenijeg i manje silnog nego Kafre (upor. statue Menkaurea i njegove pratnje u Metropoliten muzeju umetnosti u Njujorku). Civilizacija, kao i život, uništava ono što je izgradila. Može biti da je već razvoj udobnosti i raskoši, napredak lepog ponašanja i morala, učinio da ljudi vole mir, a mrze rat. Onda se odjednom pojavila nova ličnost, uzurpirala Menkaureov tron i okončala dinastiju graditelja piramida.

iv) *Srednje kraljevstvo*

Feudalno doba - Dvanaesta dinastija - Vladavina Hiksa

Kraljeva nikada nije bilo tako mnogo kao u Egiptu. Istorija ihskuplja u dinastije monarhe jedne loze ili porodice; ali čak i tada oni nepodnošljivo opterećuju50 memoriju. Jedan od tih ranih faraona, Pepi /II/, vladao je Egiptom devedesetčetiri godine (2738-2644.p.n.e.) što je najduža vladavina u istoriji. Kada je umro nastali su anarhija i rasulo, faraoni su izgubili kontrolu, a feudalni baroni su vladali nomesima nezavisno: ovo smenjivanje između centralizovane i decentralizovane vlasti je jedan od cikličnih ritmova istorije kao da je ljude naizmenično zamarala neumerena sloboda i preterani red. Posle Mračnog doba od četiri haotična veka, pojavio se jedan odlučni Karlo Veliki, surovo stavio stvari u red, prestonicu preselio iz Memfisa u Tebu, i pod imenom Amenemhet /I/ inaugurisao onu Dvanaestu dinastiju za vreme koje su sve umetnosti, osim možda arhitekture, dostigle takvu izvanrednu visinu kakvoj nikada nije bilo ravne ni pre, ni kasnije u istoriji Egipta. Kroz jedan stari natpis Amenemhet nam govori :" Bio sam onaj koji je gajio žito i voleo boga žetve;Nil me je pozdravljao i svaka dolina;Niko u moje vreme nije bio gladan, i niko žedan;Ljudi su živeli u miru koji sam stvorio, i o meni razgovarali."Vraćeno mu je bilo zaverom između raznih Taljerana i Fušea koje je bio postavio na visoke položaje. On je zaveru energično ugušio, ali je svom sinu (poput Polonija) ostavio svitak gorkog saveta odličnu formulu za despotizam, ali i mučnu cenu za kraljevanje:"Poslušaj šta ću ti reći,Da na zemlji možeš kralj biti,....Da možeš dobro da uvećavaš :Budi čvrst prema potčinjenima Ljudi popuštaju pred onim koga se boje;Nemoj sam pred njih izlaziti.Neka ti u srcu ne bude neki brat,Ne znaj za prijatelje...Dok spavaš, čuvaj za sebe srce svoje;Jer u vreme zla, čovek nema prijatelja."Ovaj strogi vladar, koji nam se čini humanim posle četiri hiljade godina, uspostavio je sistem uprave koji se održao pola milenijuma. Bogatstvo je ponovo raslo, a zatim i umetnost; Senusret /I/ je izgradio veliki kanal od Nila do Crvenog mora, odbio nubijske zavojevače i podigao velike hramove u Heliopolisu, Abidosu i Karnaku; deset ogromnih kipova koji ga prikazuju u sedećem stavu prevarili su vreme i nalaze su u muzeju u Kairu. Senusret /III/ počeo je podjarmljivanje Palestine, oterao nasrtljive Nubijce, i podigao stelu ili ploču kod južne granice, "ne iz bilo kakve želje da je obožavate, već da se za nju borite." Amenemhet /III/, sjajni administrator, graditelj kanala i sistema za navodnjavanje, okončao je (možda suviše

efikasno) vlast barona i zamenio ih činovnicima koje je postavljao kralj. Trinaest godina posle njegove smrti Egipat je upao u rasulo zbog sukoba između suparničkih pretendenata na presto, pa je Srednje kraljevstvo skončalo u toku dva veka buna i razdora. Onda su Hiksi, nomadi iz Azije, osvojili razjedinjeni Egipat, zapalili gradove, razorili hramove, poharali nagomilano bogatstvo, uništili mnogo od nakupljene umetnosti, i u toku dva veka podvrgnuli dolinu Nila vladavini "čobanskih kraljeva". Antičke civilizacije su bile mala ostrvau moru varvarizma, napredne naseobine okružene gladnim, zavidljivim i ratobornim lovcima i stočarima; u bilo kom trenutku, zid odbrane je mogao biti srušen. Tako su Kasiti osvojili Vaviloniju, Gali napadali Grčku i Rim, Huni opustošili Italiju, Mongoli došli do Pekinga.Međutim, osvajači su ubrzo postajali ugojeni i uspešni, i gubili kontrolu; Egipćani su poveli rat za oslobođenje, isterali Hikse i uspostavili Osamnaestu dinastiju koja će Egipat uzdići do većeg bogatstva, moći i slave nego ikada ranije.

v) *Carstvo*

Velika kraljica - Tutmos/III/ - Zenit Egipta

Možda je osvojenje donelo još jedno podmlađivanje ulivanjem sveže krvi; ali u isto vreme, novo doba je označilo početak hiljadugodišnje borbe između Egipta i zapadne Azije. Tutmos /I/ nije samo konsolidovao vlast nove imperije, već je pod izgovorom da zapadna Azija mora biti pod kontrolom da bi se sprečila dalja uznemiravanja osvojio Siriju, pokorivši je odobale do Karkemiša, nametnuvši joj upravu i poreze, i vratio seu Tebu natovaren ratnim plenom i onom slavom koja se uvek stiče ubijanjem ljudi. Na kraju svoje tridesetogodišnje vladavine on je svoju kćer Hatšepsut postavio na presto da zajedno sa njim vlada. Neko vreme je njen muž i polubrat vladao kao Tutmos /II/, a na samrti je za naslednika odredio svog sina, Tutmosa /III/, koji je rođen u vezi Tutmosa /I/ sa nekom konkubinom. Ali, Hatšepsut je mladića predodređenog za visok položaj istisnula, preuzela svu kraljevsku vlast i pokazala se kao kralj u svakom pogledu osim po polu.Šta više, ovaj izuzetak nije predstavljao koncesiju s njene strane. Pošto je sveta tradicija zahtevala da svaki egipatski vladar bude sin velikog boga Amona, Hatšepsut je udesila da bude proglašena istovremeno i muškarcem i božanstvom. Za nju je bila smišljena biografija po kojoj je Amon prišao njenoj majci Ahmasi u obliku talasa miomirisa i svetlosti; njegova pažnja je primljena sa zahvalnošću; a na odlasku on je objavio da će Ahmasi roditi kćer u kojoj će se sva hrabrost i snaga boga pokazati očiglednom na zemlji. Da bi zadovoljila predrasude svog naroda, a možda i tajnu želju svog srca, velika Kraljica je dala da na spomenicima bude prikazana kao bradati ratnik, bez grudi; i mada se u natpisima za nju koristila zamenica ženskog roda, ipak su je bez dvoumljenja nazivali "Sinom sunca" i "Gospodarem dveju zemalja". Kada se pojavljivala u javnosti oblačila je muško ruho i nosila bradu. Ona je imala pravo da odredi svoj vlastiti pol, jer je postala jedan od najuspešnijih i najkorisnijih među brojnim egipatskim vladarima. Održavala je unutrašnji red bez nepotrebne tiranije, a spoljni mir bez gubitaka. Organizovala je veliki pohod na Punt (verovatno istočna obala Afrike), obezbeđujući nova tržišta za trgovce i nove poslastice za svoj narod. Pomogla je da se uredi Karnak, podigla dva veličanstvena obeliska, izgradila kod Der-el-Bahrija raskošan hram koji je isplanirao njen otac, i popravila neka oštećenja na starijim hramovima nastala u vreme hiksoskih kraljeva. "Obnovila sam ono što je bilo u ruševinama," s ponosom nam govori na jednom natpisu;

"Podigla sam ono što je bilo nedovršeno, pošto su Azijati bili usred Severne zemlje rušeći ono što je bilo napravljeno." Na kraju je za sebe izgradila skrivenu i ukrašenu grobnicu između planina koje zasipa pesak na zapadnoj strani Nila, u kraju koji bi trebalo zvati "Dolinom kraljevskih grobnica"; njeni naslednici su sledili njen primer sve dok nekih šezdeset grobnica nije bilo usečeno u ta brda, a grad mrtvih je po naseljenosti počeo da se takmiči sa brojem živih u Tebi. "Zapadni kraj" je u egipatskim gradovima bio boravište umrlih aristokrata; "otići na zapad" značilo je umreti.Dvadesetdve godine je Kraljica vladala u mudrosti i miru; Tutmos /III/ ju je nasledio vladavinom sa mnogo ratova. Sirija je iskoristila smrt kraljice Hatšepsut da bi digla ustanak; Sirijcima se nije činilo verovatnim da će Tutmos, mladić od dvadesetdve godine biti u stanju da održi carevinu koju je stvorio njegov otac. Ali, Tutmos se dao na posao iste godine kad je stupio na presto, prevaljujući sa svojom armijom dvadeset milja dnevno kroz Kantaru i Gazu, i sukobio se sa pobunjeničkim snagama kod Har-Megidoa (tj. Mt. Megidoa), malog grada, strateški tako smeštenog između neprijateljskog Libanskog gorja na putu od Egipta do Eufrata da je to bio Armagedon bezbrojnih ratova od tog vremena pa do vremena generala Alenbija. Na istom prelazu gde su 1918. Britanci porazili Turke, Tutmos /III/ je 3397 godina ranije porazio Sirijce i njihove saveznike. Onda je Tutmos u pobedničkom maršu prešao zapadnu Aziju koju je pokorio, nametnuo joj porez i danak, pa se trijumfalno vratio u Tebu šest meseci od svog polaska.51 To je prvi od petnaest pohoda kojima je premoćni Tutmos načinio Egipat gospodarem Mediterana. On nije samo osvajao, već je i organizovao; svugde je ostavljao odvažne garnizone i sposobne guvernere. Kao prvi čovek u poznatoj istoriji koji je shvatio značaj pomorske moći, izgradio je flotu koja je Bliski istok efikasno držala pod kontrolom. Ratni plenovi koje je on osvojio postali su temelj egipatske umetnosti u periodu Carstva; danak koji je uzimao od Sirije donosio je njegovom narodu epikurejsku udobnost i stvorio novu klasu umetnika koji su čitav Egipat ispunili dragocenostima. Približnu predstavu o bogatstvu nove carske uprave možemo da imamo ako saznamo da je u jedan mah državna riznica mogla da odmeri devet hiljada funti zlata i srebrne legure. Trgovina je cvetala u Tebi kao nikada pre; hramovi su stenjali pod težinom darova; a u Karnaku otmeno Šetalište i Svečani hol pokazali su se dostojnim veće slave boga i kralja. Onda se Kralj povukao sa bojnog polja, izrađivao prekrasne vaze i posvetio se unutrašnjoj upravi. Njegov vezir tj. prvi ministar je o njemu govorio, kao što će umorni sekretari pričati o Napoleonu: "Vidi, Njegovo Veličanstvo je bio neko ko zna šta se događa; nije postojalo ništa što on ne bi znao; bio je bog znanja u svemu; nije bilo stvari koju on nije izvršio." Umro je posle vladavine od tridesetdve (neki kažu pedesetčetiri) godine, ostvarivši potpunu egipatsku prevlast na Mediteranu.Posle njega još jedan osvajač, Amenhotep /II/ pokorio je ponovo izvesne ljubitelje slobode u Siriji i vratio se u Tebu sa sedam zarobljenih kraljeva, još živih, obešenih naglavce na pramcu carske galije; šestoricu je sopstvenom rukom žrtvovao Amonu. Onda dolazi još jedan Tutmos koji nije značajan; a 1412. Amenhotep /III/ započeo je dugu vladavinu u kojoj je bogatstvo, nagomilano tokom veka prevlasti, dovelo Egipat do vrhunca slave i sjaja. Jedna lepa bista u Britanskom muzeju ga prikazuje kao čoveka istovremeno prefinjenog i snažnog, sposobnog da odlučno drži na okupu carstvo koje je nasledio, a ipak živi u atmosferi udobnosti i elegancije na kojoj su mu Petronije i Mediči mogli pozavideti. Tek su iskopavanja Tutankamonovih ostataka mogla danas nateraju da poverujemo predanjima i zapisima o Amenhotepovom bogatstvu i raskoši. Tokom njegove vladavine Teba je bila veličanstvenija od bilo kog grada u istoriji. Njeneulice su bile pune trgovaca, tržnice krcate robom iz celogsveta, njene

građevine su "po raskoši prevazilazile sve antičke i moderne prestonice," njene impozantne palate su primale danak iz beskrajnog niza vazalnih država, masivni hramovi "potpuno prekriveni zlatom" i ukrašeni svim vrstama umetničkih dela, njene prostrane vile i skupoceni zamkovi, njena senovita šetališta i veštačka jezera, pružala su uzor za raskošne manifestacije mode kojima će biti anticipiran imperijalni Rim takva je bila prestonica Egipta u danima svoje slave, u toku vladavine koja je prethodila njegovom padu.

3. Civilizacija Egipta

i) *Zemljoradnja*

Iza ovih kraljeva i kraljica bili su pioni; iza ovih hramova, palata i piramida bili su radnici u gradovima i seljaci na njivama.52 Herodot ih opisuje idealistički, onakvim kakvim ih je našao oko 450. godinep.n.e. "Oni prikupljaju plodove zemlje sa manje rada nego bilo koji drugi narod, jer nemaju muke oko probijanja brazde plugom, niti motikom, niti na bilo koji drugi način, gde drugi ljudi moraju da rade da bi dobili letinu žita; ali kada reka nadođe po svojoj volji i poplavi njihove njive, pa se povuče pošto ih je navodnila, onda svaki čovek zasejava svoje parče zemlje i svoju svinju dotera na njivu; i kada svinja ugazi seme, on čeka vreme žetve; a onda prikuplja letinu."Kako je svinja korišćena da ugazi seme, tako su majmuni bili pripitomljavani i naučeni da beru plodove sa drveća. A isti onaj Nil koji je navodnjavao polja ostavljao je na njima u svom plavljenju hiljade riba u plitkim jezerima; čak je istu mrežu kojom je lovio ribu u toku dana, seljak obmotavao oko glave noću da bi se zaštitio od komaraca. Pa ipak, nije on bio taj koji je imao koristi od darežljivosti reke. Svaki aker zemlje pripadao je faraonu, a drugi ljudi su mogli da je koriste samo zahvaljujući njegovom milostivom ustupanju: svaki zemljoradnik je morao da mu plaća godišnji porez od deset ili dvadeset procenata u naturi. Veliki traktovi zemljišta pripadali su feudalnim baronima ili drugim bogatim ljudima; veličina nekih imanja može da se proceni po činjenici da je jedno od njih imalo hiljadu petsto krava. Žitarice, riba i meso bili su glavne stavke u ishrani. U jednom odlomku se đaku govori šta mu je dozvoljeno da jede; to obuhvata tridesettri oblika plodova, četrdesetosam varijanti pečenog mesa i dvadesetčetiri vrste pića. Bogataši su svoje obroke zalivali vinom, a siromasi pivom od ječma. Sudbina seljaka je bila teška. "Slobodni" zemljoradnik bio je podređen samo posredniku i porezniku koji su sa njim poslovali po najstarijim ekonomskim principima, uzimajući od poljoprivrednih produkata "sve što će promet dopustiti". Evo kako jedan samozadovoljni pisar savremenik sagledava život ljudi koji hrane Egipat :"Zar se ne sećaš slike ratara kada se desetina njegovog žita uzme za porez ? Crvi su uništili polovinu pšenice, a hipopotami ostatak; najezda pacova na njivama, skakavci se spustili tamo, stoka proždire hranu, male ptice potkradaju usev; a ako ratar samo za trenutak ne pazi na ono što je ostalo na tlu, to odnesu lupeži; štaviše, pohabalo se remenje koje spaja gvožđe i motiku, a volovska zaprega uginula kod pluga. U tom trenutku, pisar izlazi iz čamca na mesto za pristajanje da uzme desetinu, a tu su i čuvari kraljevskog ambara sa toljagama i crnci sa šibama od palmovog lišća koji uzvikuju, "Hajde sad, hajde!" Nema ničeg, i oni seljaka obaraju na zemlju i najpre ga udaraju po glavi, vezuju ga i vuku do kanala; njegovu ženu su vezali sa njim, a decu stavili u lance. U međuvremenu susedi ga ostavljaju i jure da spasu svoje žito."To je karakterističan primer literarnog preterivanja; ali je autor mogao dodati da je seljak podlegao obavezi kuluka u bilo koje doba, to jest da obavlja prinudni rad za kralja,

kopa kanale, gradi puteve, obrađuje kraljevska imanja, ili vuče velike kamene blokove i obeliske za piramide, hramove i palate. Verovatno je većina radnika na njivi bila umereno zadovoljna i sa trpeljivošću prihvatala svoje siromaštvo. Mnogi od njih su bili robovi, zarobljeni u ratovima ili opterećeni dugovima; ponekad su organizovani prepadi radi hvatanja robova, pa su žene i deca iz drugih zemalja bili prodavani na tržnici onome ko ponudi najvišu cenu. Jedan stari reljef u Lajdenskom muzeju prikazuje dugu povorku zarobljenika iz Azije kako turobno prelazi u zemlju ropstva: deluju kao još uvek živi na tom živopisnom kamenu, s rukama vezanim na leđima, ili provučenim kroz grube drvene lisičine; izraz praznine i apatije na licima govori da su spoznali poslednje očajanje.

ii) *Proizvodnja*

Rudari - Proizvođači - Radnici - Inženjeri - Transport - Poštanska služba - Trgovina i finansije - Pisari

Dok su seljaci mukotrpno radili, ekonomski višak je postepeno rastao, a hrana odvajana za radnike u proizvodnji i trgovini. Pošto nije imao ruda, Egipat ih je tražio u Arabiji i Nubiji. Velike daljine nisu pokazale kao iskušenje za privatnu inicijativu i mnogo vekova rudrastvo je bilo pod državnim monopolom. Bakar je eksploatisan u malim količinama, gvožđe se uvozilo od Hetita, rudnici zlata su nađeni duž istočne obale, u Nubiji u svakoj vazalnoj riznici. Diodor Sikul (56.godina p.n.e.) opisuje egipatske rudare kako sa lampom prate i pijukom vade zlatne žice, decu kako nose tešku rudu, kamene avane za mlevenje rude, stare muškarce i žene kako ispiraju primese. Ne možemo reći do kog stepena nacionalističko preterivanje iskrivljuje sledeći poznati odlomak:"Kraljevi Egipta sakupljaju osuđene zatočenike, ratne zarobljenike, i druge koji su pod pritiskom lažnih optužbi u napadu besa bačeni u tamnicu. Njih same ili sa čitavom porodicom oni šalju u rudnike zlata, delom da iznude pravednu osvetu za zločine koje su počinili osuđeni, delom da bi sebi obezbedili veliki prihod kroz njihov rad... Pošto ti radnicine mogu da vode računa o svom telu, niti imaju odeću da skriju svoju nagotu, ne postoji niko ko vidi ove nesrećnike, a da sena njih ne sažali zbog njihove prekomerne bede, jer nema nikakve poštede ili odmora za bolesne ili osakaćene, ili ostarele, ili za žene u vreme njihove slabosti; ali svi su pod udarcima primorani da i dalje rade sve dok potpuno iscrpljeni ne umru u ropstvu. Zato ovi jadnici čak smatraju budućnost još strašnijom nego sadašnjost zbog prekomerne njihove kazne i gledaju na smrt kao nešto što je poželjnije nego život."U vreme najranijih dinastija Egipat je naučio veštinu spajanja bakra sa kalajem radi dobijanja bronze: najpre, bronzano oružje, mačevi, kacige i štitovi; zatim bronzane alatke točkovi, valjci, poluge, koturače, čekrci, klinovi, strugovi, zavrtnji, bušilice kojima se bušio najtvrđi diorit, testere kojima su se rezale masivne ploče sarkofaga. Egiptaski radnici su pravili opeke, cement i beli gips; glazirali su grnčariju, duvali staklo i ukrašavali ih bojama. Bili su majstori u rezbarenju drveta; izrađivali su sve od čamaca i kola, stolica i kreveta, do lepih kovčega koji su skoro mamili ljude da umru. Od životinjske kože su pravili odeću, tobolce za strele, štitove i sedišta; sva veština štavljenja kože je prikazana na zidovima grobnica; a krive noževe prikazane u ruci štavljača i danas koriste obućari. Od biljke papirus egipatske zanatlije su pravile konopce, prostirače (asure), sandale i papir. Drugi radnici su razvili veštinu emajliranja i poliranja, i u proizvodnji primenjivali hemiju. Drugi su opet izrađivali tkanine najfinijeg tkanja u istoriji tekstila; primerci platna izatkani pre četiri hiljade godina

i danas uprkos zubu vremena pokazuju "tkanje tako fino da je potrebno uveličavajuće staklo da bi se videlo da to nije svila; najbolji rad modernih mašinskih razboja je grub u poređenju sa tkaninom izrađenom na drevnom egipatskom ručnom razboju." "Ako uporedimo," kaže Pešel, "tehnički inventar Egipćana sa našim, evidentno je da smo ih pre pronalska parne mašine jedva u bilo čemu nadmašivali." Radnici su uglavnom bili slobodnjaci, a delom i robovi. Uopšte uzev, svaki zanat je bio jedna kasta, kao u današnjoj Indiji, i od sinova se očekivalo da nastave i preuzmu zanimanja svojih očeva.53 Veliki ratovi su doneli na hiljade zarobljenika što je omogućilo nastanak velikih poseda i pobede tehnike. Ramzes /III/ je 113.000 robova poklonio hramovima u toku svoje vladavine. Slobodne zanatlije je obično za specifične poslove organizovao "glavni radnik" ili nadzornik koji je prodavao njihov rad kao rad grupe, a plaćao ih pojedinačno. Tablica od krede u Britanskom muzeju sadrži evidenciju koju je glavni radnik vodio za četrdesettri radnika, gde se navode njihova odsustvovanja i razlozi "bolestan", ili "prinosio žrtvu bogu", ili jednostavno "lenj". Štrajkovi su bili česti. Jednom prilikom, kada se mnogo kasnilo sa isplatom nadnica, radnici su opkolili nadzornika i pretili mu. "Ovamo nas je naterala glad i žeđ, "rekli su mu; "nemamo odeću, nemamo ulja, nemamo hrane. Pišite našem gospodaru faraonu o tome i pišite guverneru koji je iznad nas, da nam daju neka sredstva za život." Prema grčkom predanju izbila je velika buna u Egiptu u kojoj su robovi osvojili jednu provinciju i držali je toliko dugo da im je vreme, odobrava sve, donelo zakonsko vlasništvo nad njom; aliova pobuna nije zabeležena na egipatskim natpisima. Iznenađujuće je da je civilizacija tako nemilosrdna u eksploataciji radne snage doživela ili zabeležila tako malo revolucija.Egipatska tehnika je bla superiorna u poređenju sa svakom poznatom do Grka ili Rimljana, ili do Evrope pre Industrijske revolucije; tek ju je naše doba prevazišlo, a možda i grešimo. Senusret /III/ je, na primer, sagradio zid54 dvadesetsedam milja dug da bi u jezero Moeris sakupio vode basena Fajum, na taj način izvršivši melioraciju 25.000 akera močvarnog zemljišta za obradu i obezbedivši ogromnu akumulaciju za navodnjavanje. Bili su izgrađeni veliki kanali, neki od Nila do Crvenog mora; keson je korišćen za kopanje, a obelisci teški po hiljadu tona prevoženi su na velike daljine. Ako možemo verovati Herodotu, ili proceniti na osnovu kasnijih poduhvata iste vrste prikazanim na reljefima Osamnaeste dinastije, te ogromne kamene blokove je na podmazanim gredama teglilo na hiljade robova, a zatim podizalo na određenu visinu preko kosih prilaza čiji su počeci bili daleko postavljeni. Mašine su bile retke jer je snaga mišića bila vrlo jeftina. Na jednom reljefu se vidi osam stotina veslača na dvadesetsedam čamaca koji vuku baržu natovarenu sa dva obeliska; to je taj raj kojem bi se vratili naši romantični razbijači mašina. Stotinu stopa dugi brodovi, a pedeset široki, plovili su Nilom i Crvenim morem i konačno i po Mediteranu. Na kopnu je roba prevožena pomoću ljudskih mišića, kasnije na magarcima, a još kasnije na konjima, koje su verovatno Hiksi doveli u Egipat; kamila se nije pojavila sve do doba Ptolemeja. Siromašan čovek je pešačio ili veslao na prostom čamcu; bogataš se vozio na nosiljci koju su nosili robovi, ili kasnije u kočijama koje su nespretno pravljene tako da je sva težina padala ispred osovine. Postojala je redovna poštanska služba; na jednom starom papirusu piše, "Piši mi po pismonoši." Komunikacija je, međutim, bila komplikovana; putevi su bili malobrojni i loši, izuzimajući vojni put kroz Gazu do Eufrata; a vijugavi tok Nila koji je bio glavni put Egipta udvostručavao je udaljenost od jednog grada do drugog. Trgovina je bila srazmerno primitivna; većinom je to bila trampa na seoskim bazarima. Trgovina sa drugim zemljama se razvijala sporo, strogo ograničena najmodernijim carinskim zidovima; razne kraljevine

Bliskog istoka čvrsto su verovale u "zaštitni princip," jer su carinske dažbine bile glavni oslonac njihovih kraljevskih blagajni. Pa ipak, Egipat se bogatio uvozeći sirovine i izvozeći gotove proizvode; trgovci iz Sirije, sa Krita i Kipra tiskali su se na tržnicama Egipta, a feničanske galije plovile su Nilom sve do prometnih pristaništa Tebe. Kovanje novca još nije bilo razvijeno; čak i najviše plate su isplaćivane u obliku robe žita, hleba, kvasca, piva itd. Porezi su ubirani u naturi, a faraonske riznice nisu bile kovnice novca, već skladišta hiljade proizvoda sa njiva i radionica. Posle priliva dragocenih metala koji je pratio osvajanja Tutmosa /III/, trgovci su počeli da za robu plaćaju zlatnim prstenjem ili polugama, merenim po težini prilikom svakog posla; ali nije se pojavio kovani novac određene vrednosti koju bi garantovala država, a čime bi razmena bila olakšana. Međutim, kreditiranje je bilo veoma razvijeno; pismeni transferi su često zamenjivali trampu ili plaćanje; pisari su svugde imali posla da bi ubrzali poslovanje pomoću zakonskih dokumenata o prometu, računovodstvu i finansijama.Svaki posetilac Luvra je video kip egipatskog pisara koji čuči, skoro nag, sa perom zadenutim iza uha kao rezervom za ono koje drži u ruci. On vodi evidenciju o obavljenom poslu i plaćenoj robi, o cenama i troškovima, o dobiti i gubitku; on prebrojava stoku dok ova ide na klanje, ili žito dok se ono odmerava za prodaju; sastavlja ugovore i testamente, i izračunava porez na prihod svoga gospodara; zaista, nema ničeg novog pod suncem. On je neumorno pažljiv i rutinski marljiv; on ima baš onoliko pameti da ne bude opasan. Njegov život je jednoličan, ali se on teši pišući eseje o egzistencijalnim teškoćama manuelnog radnika, i uzvišenom dostojanstvu onih čija je hrana papir i čija krv je mastilo.

iii) *Vlast*

Birokratija - Zakon - Vezir - Faraon

Pomoću tih pisara kao činovničke birokratije, faraoni i provincijski plemići su održavali zakon i red u državi. Drevne ploče prikazuju te službenike kako popisuju stanovništvo i pregledaju dobit od poreza na prihod. Pomoću "nilometara"kojima se merio rečni vodostaj, pisari-činovnici su pravili prognoze o obimu žetve, i procenjivali buduće dobiti države; unapred su određivali dotacije za ministarstva, nadzirali proizvodnju i trgovinu i, u izvesnoj meri, uspevali bezmalo na početku istorije, da ostvare plansku ekonomiju koju reguliše država. Građansko i krivično zakonodavstvo je bilo visoko razvijeno i već u Petoj dinastiji su zakon o privatnoj svojini i nasleđu bili složeni i precizni. Kao i u naše doba, postojala je apsolutna jednakost pred zakonom kad god su strane u sporu bile jednako bogate i uticajne. Najstariji pravni dokument na svetu je jedan izveštaj (danas u Britanskom muzeju), kojim se sudu prezentira jedna komplikovana parnica oko nasleđa. Sudije su zahtevale da slučajevi budu zastupani i rešavani, ponovo raspravljani i odbijani, i to ne usmeno već pismeno što izgleda bolje od našeg dugotrajnog parničenja. Laganje pred sudom se kažnjavalo smrću. Postojali su redovni sudovi, od lokalnih sudova u nomesima do vrhovnih sudova u Memfisu, Tebi ili Heliopolisu. Mučenje se povremeno koristilo kao sredstvo za iznuđivanje istine; prebijanje štapom je bila česta kazna, a ponekad se pribegavalo osakaćivanju odsecanjem nosa ili ušiju, ruke ili jezika, ili progonstvu u rudnik, ili je primenjivana smrt davljenjem, nabijanjem na kolac, odsecanjem glave ili spaljivanjem na lomači; ekstremna kazna je bila da se osuđenik živ balsamuje,

tako da ga polako izjede neprobojni omotač natrona. Prestupnici visokog roda su bili pošteđeni sramote javne egzekucije time što im je bilo dopušteno da se sami ubiju, kao "samuraji" u Japanu. Ne nalazimo nikakve znake o policijskom sistemu; čak i stajaća vojska uvek mala zato što je Egipat bio zaštićen izolacijom između pustinja i mora bila je retko korišćena za unutrašnji red i disciplinu. Bezbednost života i imovine, kao i kontinuitet zakona i vlasti, počivali su skoro isključivo na ugledu faraona, a taj ugled su održavale škole i crkva. Osim Kine, nijedna druga nacija se nije usuđivala da se u toliko velikoj meri osloni na psihološku disciplinu.Bila je to dobro organizovana vlast sa boljim uspehom trajanja nego bilo koja druga u istoriji. Na čelu administracije je bio vezir, koji istovremeno obavlja funkciju prvog ministra, vrhovnog sudije i upravitelj državne blagajne; predstavljao je poslednju sudsku instancu ispod samog faraona. Reljef na jednoj grobnici prikazuje vezira kako rano ujutro napušta kuću i ide da sasluša molbe siromaha, "da čuje," kako kaže natpis, "šta ljudi kažu u svojim zahtevima, ne praveći razliku između malih i velikih." Jedan izvanredan svitak papirusa koji potiče iz doba Carstva ukazuje na formu govora (možda je to samo literarni izum) kojim je faraon postavio novog vezira:"Vodi računa o ministarstvu; pazi na sve što se u njemu čini. Gledaj, to je osnovna ustanova čitave zemlje... Ministrovanje nije slatko ono je gorko... Imaj na umu, to nije pokazivanje poštovanja prema prinčevima i savetnicima; on ne treba bude ničiji rob... Vidi, kada molilac dođe iz Gornjeg ili Donjeg Egipta... pobrini se da sve bude obavljeno u skladu sa zakonom, da se sve uradi u skladu sa primenom istog, i da svaki čovek dobije svoje pravo. ... Pokazati pristrasnost je sramno delo pred bogom... Na poznatog gledaj kao na nepoznatog; onog što je blizu Kralja isto kao i na onog što je daleko od njega. Vidi, vladar koji tako postupa, istrajaće na ovom mestu.... Briga vladara je da se vrši pravda... Pogledaj naredbu koja ti se daje."Sam faraon je bio vrhovni sud; pod određenim okolnostima bilo koji slučaj je mogao biti iznesen pred njega, ako tužitelj nije mario za troškove. Stare rezbarije pokazuju "Veliku kuću" iz koje je on vladao i kojoj su nalazila ministarstva; iz te Velike kuće, koju su Egipćani zvali /Pero/ i koju su Jevreji preveli sa /Pharaoh/ potekla je carska titula. Tu je on obavljao naporne poslove izvršne vlasti, ponekad sa programom rigoroznim kao kod Čandragupte, Luja /XIV/ ili Napoleona. Kada je putovao velikaši su ga dočekivali na granicama feuda, pratili ga i zabavljali i davali mu poklone srazmerne njihovim očekivanjima; jedan plemić, zabeleženo je na jednom natpisu, dao je Amenhotepu /II/ "kočije od srebra i zlata, kipove od slonovače i abonosa ... nakit, oružje i umetnička dela," 680 štitova, 140 bronzanih bodeža, i mnogo vaza od dragocenog metala. Faraon je uzvratio time što je jednog od baronovih sinova uzeo k sebi na dvor rafiniran način iznuđivanja taoca vernosti. Najstariji dvorjani su sačinjavali Savet staraca zvani /Saru/, ili Velikani, koji su kralju služili kao savetodavni kabinet. Takav savet je u izvesnom smislu bio suvišan, jer je faraon uz pomoć sveštenika prisvajao božansko poreklo, moći i mudrost; ovaj savez sa bogom predstavljao je tajnu njegovog prestiža. Shodno tome, bio je pozdravljan formama obraćanja koja su uvek bila puna laskanja, a ponekad zapanjujuća, kao kada u "Priči o Sinuheu" dobri građanin pozdravlja faraona: "O, dugovečni Kralju, neka zlatna boginja Hator podari život tvome nosu." Pošto je postao božanska ličnost, faraona su dvorili brojni pomoćnici, uključujući generale, perače rublja, belioce, čuvare carske garderobe i druge ljude visokog ranga. Dvadeset službenika sarađivalo je u brizi oko njegove toalete: berberi kojima je bilo dozvoljeno jedino da ga briju i podsecaju mu kosu, frizeri koji su podešavali kraljevsku kapu i dijademu prema njegovoj glavi, manikiri koji su mu sekli i glačali nokte, kozmetičari koji su mu

dezodorisali telo, potamnjivali očne kapke kolom (prahom antimon-sulfida) i ružem davali rumenu boju njegovim obrazima i usnama. Natpis jedne grobnice opisuje svog "stanara" kao "nadzornika kozmetičke kutije, nadglednika kozmetičke olovke, prinosioca sandala kralju, koji obavlja posao oko kraljevih sandala u skladu sa njegovim zakonom." Pošto mu se toliko ugađalo, bio je sklon izopačenostima, pa je ponekad razbijao svoju dosadu tako što bi carski čamac napunio mladim ženama obučenim samo u mreže sa velikim okcima. Rasipništvo Amenhotepa /III/ pripremilo je tlo za propast Ikhnatona.

iv) *Moral*

Kraljevski incest - Harem - Brak - Položaj žene - Matrijarhat u Egiptu - Seksualni moral

Vladavina faraona podsećala je na Napoleonovu, čak i u pogledu incesta. Vrlo često kralj se ženio sopstvenom sestrom povremeno svojom ćerkom sve da bi očuvao čistotu kraljevske krvi. Teško je reći da li je ovim loza bila oslabljena. Sigurno je da Egipat nije tako mislio, posle nekoliko hiljada godina eksperimentisanja; institucija braka sa sestrom širila se među ljudima, pa je čak i u drugom veku naše ere, ustanovljeno da dve trećine građana Arsinoe primenjuje ovaj običaj. Reči "brat" i "sestra" imaju u egipatskoj poeziji isto značenje kao "ljubavnik" i "dragi (draga)" u današnje vreme. Pored svojih sestara, faraon je imao bogat harem, popunjen ne samo zarobljenim ženama, već i ćerkama aristokrata i ženama darovanim od stranih vladara; tako je Amenhotep /III/ dobio od princa Naharine njegovu najstariju kćer i tri stotine odabranih devojaka. Neki od aristokrata su podražavali ovu odvratnu razuzdanost u manjim razmerama, prilagođavajući moral svojim materijalnim mogućnostima.Kao što to svugde biva sa osobama skromnih prihoda, obični ljudi su se većinom zadovoljavali monogamijom. Porodični život je očito bio isto tako dobro uređen, zdravog moralnog duha i uticaja, kao kod najviših civilizacija našeg doba. Razvod je bio redak sve do vremena dekadentnih dinastija. Muž je mogao da otpusti ženu bez naknade ako bi otkrio njenu preljubu; ako bi se razvodio od nje iz drugih razloga, od njega se zahtevaloda joj ostavi znatan deo porodične imovine. Muževljeva vernost koliko možemo da dosegnemo takve /arkane/ (tj.tajne) bila je ozbiljna kao u bilo kojoj kasnijoj kulturi, a položaj žene bio je napredniji nego u mnogim zemljama u današnje vreme. "Nijedan narod, drevni ili moderni," rekao je Maks Miler, "nije dao ženi tako visok pravni status kao što su to učinili stanovnici doline Nila." Na spomenicima su prikazane kako jedu i piju na javnim mestima, idu ulicama za svojim poslom, bez pratnje i bez opasnosti, i slobodno se bave proizvodnjom i trgovinom. Grčki putnici, naviknuti da svoje Ksantipe brižljivo zatvaraju, bili su zapanjeni ovom slobodom; rugali su se egipatskim muževima kao papučarima, a Diodor Sikul tvrdio je (sigurno mu se sijalo oko) da se u dolini Nila pokornost muža prema ženi zahtevala u bračnoj obavezi odredba koja je izlišna u današnjoj Americi. Žene su posedovale i nasleđivale imovinu na svoje vlastito ime; jedan od najstarijih dokumenata u istoriji je testament iz doba Treće dinastije u kojem gospođa Nebsent ostavlja svoj zemljišni posed deci u nasledstvo. Hatšepsut i Kleopatra su se uzdigle do položaja kraljica, a vladale su i stradale kao kraljevi.Ponekad se uočava cinična nota u literaturi. Jedan drevni moralista upozorava čitaoca:"Čuvaj se žene sa strane koju ne poznaju u njenom gradu. Ne gledaj je kada dođe i nemoj se sa njom upoznavati. Ona liči na vrtlog duboke vode, koji se ne može izmeriti. Žena čiji je muž odsutan, piše ti svakoga

dana. Ako nema svedoka pored nje, ona kreće i širi svoju mrežu. O, smrtnog li zločina, ako se to pročuje!"Ali još tipičnije egipatski je ton u uputstvima koje Ptahhotepdaje svom sinu:"Ako ti dobro krene, pa opremiš kuću i od srca voliš svoju ženu, onda je nahrani i odeni ... Obraduj je dok si sa njom, jer ona je njiva korisna za svog vlasnika... Ako joj se suprotstaviš to će ti doneti propast."A Papirus Boulak savetuje dete dirljivom mudrošću:"Ne smeš nikada zaboraviti svoju majku... Jer, ona te je dugo nosila pod grudima svojim kao težak teret; a kada je došlo vreme, ona te je rodila. Tri duge godine te je na leđima nosila i dojila te. Hranila te i nije joj smetala tvoja nečistoća. A kada si pošao u školu i naučio da pišeš, svakog dana je pomagala učitelja donoseći mu hleb i pivo od kuće."Moguće je da je ovaj visoki status žene izrastao iz blago matrijarhalnog karaktera egipatskog društva. Žena nije bila samo prava domaćica u kući, već se i celo imanje nasleđivala po ženskoj liniji; "čak i u kasnijim periodima," kaže Pitri, "muž bi preneo svu svoju imovinu i buduće prihode na svoju ženu u svom bračnom ugovoru." Muškarci su se ženili sestrama ne zato što je porodična bliskost podsticala romansu, već zato što su želeli da uživaju u porodičnom nasledstvu, koje je prelazilo s majke na ćerku, a nije im se sviđalo da vide kako nekakvi stranci koriste to bogatstvo. Moć supruge se vremenom donekle smanjila, možda zbog kontakta sa patrijarhalnim običajima Hiksa i zahvaljujući prelasku Egipta sa poljoprivredne izolacije i mira na imperijalizam i rat; pod Ptolemejima je uticaj Grka bio tako velik da je sloboda razvoda na koju je žena ranije imala pravo, sada postala isključiva privilegija muža. Čak i tada, međutim, promena je prihvaćena samo kod viših klasa; običan egipatski građanin se držao matrijarhalnih običaja. Verovatno zbog toga što je žena svoje stvari držala pod kontrolom, čedomorstvo je bilo retko; Diodor je neobičnim smatrao običaj Egipćana da podignu svako dete koje im se rodi, i pominje da su roditelji koji bi ubili dete morali po zakonu da drže mrtvo dete u rukama tri dana i tri noći. Porodice su bile velike, a kolibe su jednako kao i palate vrvele od dece; imućni bi se našli u neprilici kada je trebalo da tačno prebroje svoje potomke. Čak je u udvaranju žena obično preuzimala inicijativu. Ljubavne pesme i pisma koja su pronađena uopšte uzev upućeni su od dame nekom muškarcu; ona moli da se sastanu, ona direktno forsir amolbu, ona zvanično predlaže brak. "O, lepi moj prijatelju," kaže jedna žena u pismu, "moja želja je da postanem, kao tvoja žena, gospodarica svih tvojih poseda." Otuda čednost, za razliku od vernosti, nije bila istaknuta kod Egipćana; o seksualnim temama su govorili sa neposrednošću stranom za naš kasniji moral, pa i same hramove ukrašavali slikama i bareljefima sa zapanjujućom anatomskom otvorenošću, i snabdevali svoje pokojnike opscenom literaturom da bi se ovi njome zabavljali u grobu. Topla krv je tekla u žilama ljudi u dolini Nila: devojke su bile zrele za udaju u desetoj godini, a predbračni moral je bio slobodan i bezbrižan; u doba Ptolemeja, jedna kurtizana je bila poznata po tome što je dala da se sagradi piramida od njene uštеđevine; čak je i sodomija imala svoju klijentelu. Igračice su, u japanskom maniru, bile primane u najbolje muško društvo i radi zabave i radi fizičkog uzdizanja; oblačile su providne haljine ili se zadovoljavale sa grivnama, narukvicama i prstenjem. Slučajevi religiozne prostitucije se javljaju u malim razmerama; sve do rimskog osvojenja, najlepša devojka iz plemićkih porodica Tebe bila je birana da bude posvećena bogu Amonu. Kada je bila suviše stara da zadovolji boga, dobijala je častan otpust, udavala se i kretala u najvišim krugovima. Bila je to civilizacija sa predrasudama koje su se razlikovale od naših.

v) *Ponašanje*

Karakter - Igre - Izgled - Kozmetika - Nošnja - Nakit

Ako pokušamo da zamislimo egipatski karakter, nalazimo da je teško razlikovati etiku literature i stvarne životne postupke. Plemenita osećanja se veoma često javljaju; pesnik, na primer, savetuje svog zemljaka:"Podaj hleba onome ko njive nema,I stvori sebi dobro ime zauvek." a i neki stariji daju hvale vredan savet svojoj deci. Papirus u Britanskom muzeju, poznat naučnicima kao "Mudrost Amenemope" (oko 950. p.n.e.) priprema đaka za javnu službu upozorenjima koja su verovatno uticala na autora ili autore "Izreka Solomonovih.""Ne budi pohlepan na lakat zemlje,I ne upadaj na imanje udovičino...Obrađuj njive da ti plodove potrebne donesu,I stiči hleb sa svoje vršalice.Bolji je jedan bušel koji ti Bog podariNego pet hiljada stečenih prevarom...Bolje je siromaštvo u Božijoj ruciNego bogatstvo u skladištu;I hleb je bolji kad je srce radosno,Nego bogatstvo kad si nesrećan... Tako pobožna književnost nije sprečila normalno delovanje ljudske pohlepe. Platon opisuje Atinjane kao ljubitelje znanja, a Egipćane kao ljubitelje bogatstva; možda je u patriotizmu preterivao. Uopšte uzev, Egipćani su bili Amerikanci antičkog doba: zaneseni veličinom, posvećeni gigantskoj tehnici iv eličanstvenom građevinarstvu, marljivi i štedljivi, praktični čak i usred brojnih krajnje prizemnih praznoverica. Bili su hiper-konzervativci istorije; što su se više menjali, to suviše ostajali isti; tokom četrdeset vekova njihovi umetnici su pobožno kopirali stare konvencionalne oblike. Po njihovim spomenicima, čini nam se da su to bili ljudi realistični, koji se nisu predavali neteološkim besmislicama. Nisu imali sentimentalne obzire prema ljudskom životu i ubijali su sa čistom prirodnom savešću. Egipatski vojnici su odsecali desnu ruku ili falus ubijenog neprijatelja i donosili ih odgovarajućem pisaru radi evidentiranja njihovih zasluga. U toku kasnijih dinastija, ljudi su, naviknuti na unutrašnji mir i samo na neke udaljene ratove, izgubili vojničke navike iosobine, sve dok nije došlo vreme da nekoliko rimskih vojnika bude dovoljno da Rim ovlada celim Egiptom. Nezgodna okolnost da ih znamo uglavnom sa ostataka u grobnicama ili sa natpisa na hramovima odvela nas je na pogrešan stav preterivanja u vezi njihove ozbiljnosti. Na nekim skulpturama i reljefima, kao i u nekim burlesknim pričama o bogovima, uočavamo da su imali smisla za humor. Igrali su brojne javne i druge igre, kao što su dame i kocka; deci su davali mnoge moderne igračke, kao što su klikeri, lopte, kugle i čigre; uživali su u takmičenjima u rvanju, boks-mečevima i borbama bikova. Na svetkovinama i zabavama, sluge su ih mazale uljima, ukrašavale vencima cveća, služili vinom i obasipali darovima.Prema slikama i skulpturama zamišljamo ih kao fizički snažne ljude, mišićave, širokih ramena, tankog struka, punih usana i ravnih stopala zato što su išli bosi. Pripadnici viših klasa su prikazani kao elegantno vitki, gospodski visoki, sa ovalnim licem, iskošenim čelom, pravilnih crta lica, dugog, pravog nosa i divnih očiju. Po rođenju im je koža bila bela (što pokazuje više azijsko poreklo nego afričko), ali je brzo tamnela pod Egipatskim suncem; umetnici su ih idealizovali slikajući muškarce crvenom bojom, a žene žutom; možda su ove boje bile samo kozmetički stilovi. Čovek iz naroda je, međutim, prikazan kao nizak i zdepast, kao "Šeik-el-Beled", formiran tako zbog teškog rada i neujednačene ishrane; crte lica su mu grube, nos zatupast i širok; on je inteligentan, ali grub. Možda su, kao u mnogim drugim slučajevima, narod i njihovi vladari bili različitih rasa; vladari azijskog, a narod afričkog porekla. Kosa im je bila tamna, ponekad kovrčava, ali nikada vunasta. Žene su frizirale kosu po tadašnjoj poslednjoj modi; muškarci su se brijali oko usana i brade, a tešili se

veličanstvenim perikama. Često su da bi ih lakše nosili brijali glave; čak je i kraljica (na primer, Ikhnatonona majka Tij) sekla svu kosu, da bi lakše nosila kraljevsku periku i krunu. Stroga pravila običaja nalagala su da kralj mora da ima najveću periku.U zavisnosti od materijalnih mogućnosti oni su delo prirode popravljali suptilnim kozmetičkim veštinama. Na lice se stavljao ruž, usne su bojene, nokti takođe, a kosa i udovi su mazani uljima; čak i na skulpturama, egipatske žene imaju obojene oči. One koje su to mogle da priušte, imale su sedam krema i dve vrste ruža koje su po njihovoj smrti išli sa njima u grob. Među ostacima je nađeno mnogo toaletnih garnitura, ogledala, brijača, uvijača za kosu, ukosnica, češljeva, kutija za kozmetiku, zdelica i kašičica izrađenih od drveta, slonovače, alabastera ili bronze, a sve to oblikovano lepo i prikladno. Boja za oči je u nekim tubama još uvek je upotrebljiva. Kol koji danas žene koriste za bojenje obrva i lica direktni je potomak ulja koje se koristilo u Egiptu; do nas je dospeo preko Arapa, čiji nam je naziv za to /al-kohl/ doneo reč "alkohol". Parfemi svih vrsta nanosili su se i na telo i na odeću, a kuće su bile ispunjene miomirisima, tamjanom i mirisnom smolom. Njihova odeća je prošla kroz celokupnu gradaciju od primitivne nagote do blistave garderobe u doba Carstva. Deca oba pola su do adolescencije išla naga, osim što su nosila naušnice i ogrlice; međutim, devojčice su pokazivale doličnu stidljivost, pa su nosile nisku perli oko struka. Sluge i seljaci su za svakodnevne prilike nosili samo komad platna oko slabina. Pod Starim kraljevstvom slobodni muškarci i žene išli su nagi do pupka, a pokrivali se od struka do kolena kratkom, uskom suknjom od belog lana. Pošto je stid dete običaja, a ne prirode, ova jednostavna odeća je zadovoljavala savest isto onako potpuno kao viktorijanske podsuknje i korseti, ili večernje odelo savremenog Amerikanca; "naše vrline leže u tumačenju vremena." Čak i sveštenici u vreme prvih dinastija nisu nosili ništa osim komada tkanine oko slabina kako se vidi na kipu Ranofera. Kada se bogatstvo uvećalo, proširila se i garderoba; u vreme Srednjeg kraljevstva je dodata druga i veća suknja preko one prve, a u doba Carstva dodat je pokrivač za grudi, povremeno sa ogrtačem. Kočijaš i i sluge oblačili su impresivno ruho i jurili kroz ulice u punoj livreji da bi prokrčili put za kočije svojih gospodara. Žene su u doba bogatih dinastija napustile usku suknju i nosile široku haljinu koja je prelazila preko ramena i spajala se u jednoj kopči ispod desne dojke. Pojavili su se nabori, vezovi i hiljade dodataka, a moda se ušunjala poput zmije da pokvari raj primitivne nagote. Pripadnici oba pola su voleli ukrase, i nakitom su prekrivali vrat, grudi, ruke, ručne i nožne zglobove. Kako se nacija obogatila na danku iz azijskih kolonija i na trgovini po Mediteranu, nakit više nije bio ograničen na aristokratiju i postao je strast za sve klase. Svaki pisar i trgovac su imali svoj pečat od srebra ili zlata; svaki muškarac je imao prsten, svaka žena je imala ukrasni lančić. Ovi lančići, kakvim ih vidimo u muzejima danas, beskrajno su raznoliki; po dužini, neki su od dva do tri inča, neki od pet stopa; neki su debeli i teški, a neki "tanki i savitljivi kao najlepša venecijanska čipka." Otprilike u doba Osamnaeste dinastije naušnice su postale "obavezne"; zbog njih je svako morao da ima probušene uši, i to ne samo devojke i žene, već i dečaci i odrasli muškarci. Muškarci su se kao i žene ukrašavali narukvicama i prstenjem, privescima i perlama od skupoceno gkamena. Kad bi se danas reinkarnirale, žene drevnog Egipta bi vrlo malo mogle da nauče od nas u oblasti kozmetike i nakita.

vi) *Pismo*

Obrazovanje - Državne škole - Hartija i mastilo - Faze u razvoju pisma - Forme egipatskog pisma

Sveštenici su početne poduke davali deci imućnih u školama pripojenim hramovima, kao u današnjim rimokatoličkim parohijama. Jedan visoki sveštenik, koji je bio ono što bismo mi zvali ministar obrazovanja, naziva sebe "Poglavarom kraljevske štale za odgoj." U ruševinama jedne škole koja je očito bila deo Rameseuma, nađen je veliki broj pločica na kojima su se još videle lekcije drevnog pedagoga. Zadatak nastavnika je bio da školuju pisare za državne administrativne poslove. Da bi stimulisao učenike on je pisao rečite eseje o koristima obrazovanja. "Predaj svoje srce znanju i voli ga kao majku," kaže jedan poučni papirus, "jer ništa nije tako dragoceno kao znanje." "Pogledaj," kaže jedan drugi, "nema te profesije nad kojom neko ne upravlja; jedino učen čovek sam upravlja sobom." "Nesreća je biti vojnik," piše neki drevni književni moljac; "zamorno je obrađivati zemlju"; jedina sreća je "okrenuti dušu knjigama u toku dana i čitati noću." Iz perioda Carstva preživele su sveske sa ispravkama učitelja na marginama; mnoštvo grešaka bi utešilo današnjeg učenika. Glavni metod nastave se sastojao od diktiranja ili prepisivanja tekstova koji su ispisivani na komadima crepa ili tankim pločicama krečnjaka. Predmeti su mahom bili trgovački, jer su Egipćani bili prvi i najveći utilitaristi; ali, glavna tema pedagoške rasprave bila je vrlina, a glavni problem, kao i uvek, disciplina. "Ne traći vreme u željama, jer ćeš loše završiti," piše u jednoj svesci. "Pročitaj knjigu koju imaš u ruci; prihvati savet onih koji znaju više od tebe" verovatno jedna od najstarijih fraza u bilo kom jeziku. Disciplina je bila oštra i zasnivala se na najjednostavniji mprincipima. "Mladić ima leđa," kaže jedan eufemistički rukopis, "i sluša (predavanje) kada dobije batine, .jer se uši kod mladih nalaze na leđima." Učenik piše svom bivšem nastavniku: "Ti me jesi tukao po leđima i tvoje su mi poduke ušle u uši." Da ova životinjska dresura nije uvek bila uspešna nazire se iz papirusa u kom se neki nastavnik žali da njegovibivši đaci mnogo više vole pivo nego knjige. Pa ipak, veliki broj đaka završavali su te škole uz hramove i prelazili u visoke škole pripojene nadleštvima državne blagajne. Tu, u prvoj poznatoj Državnoj školi, mladi pisari su dobijali poduke iz oblasti javne administracije. Po završetku su bili pripravnici kod činovnika koji su ih učili velikom broju poslova. Možda je to bio bolji način da se obezbede i obuče javni službenici, nego što je naša današnja selekcija koja se zasniva na popularnosti i podložnosti, kao i bučnosti predizbornih priprema. Na ovaj način su Egipat i Vavilonija razvili manje ili više istovremeno, najranije sisteme školstva u istoriji; tek je u devetnaestom veku naše ere, javno obrazovanje mladih ponovo postalo tako dobro organizovano.U višim razredima učeniku je bilo dozvoljeno da koristi papir jedan od glavnih artikala egipatske trgovine i jedan od trajnih egipatskih darova svetu. Stabljika papirusa je sečena u trake, druge trake su postavljane poprečno preko onih prvih, tabak se presovao, i tako je napravljena sama građa (i apsurd) civilizacije. Kako su dobro oni to pravili može se proceniti iz činjenice da su rukopisi napisani na njima pre pet hiljada godina ostali neoštećeni i čitljivi. Tabaci su spajani u knjige lepljenjem desne ivice tabaka za levu ivicu sledećeg; na ovaj način se dobijao svitak ponekad četrdeset jardi dugačak; retko kad su bili duži, jer u Egiptu nije bilo preopširnih istoričara. Crno i neuništivo mastilo se pravilo mešanjem vode sa čađi i biljnom smolom na drvenoj paleti; pero je bila obična trska, na vrhu oblikovana u tanku četkicu. Ovim modernim sredstvima Egipćani su napisali najstarija književna dela. Njihov jezik je verovatno poticao iz Azije; njegovi najstariji primerci pokazuju dosta sličnosti sa semitskim. Najstarije pismo je očito bilo piktografsko

predmet je prikazivan njegovim crtežom: na primer, reč za kuću (egipatski /per/) bila je označena malim pravougaonikom sa otvorom na jednoj od dužih stranica. Pošto su neke ideje bile suviše apstraktne da bi mogle doslovno da se naslikaju, piktografija je prešla u ideografiju: određene slike su prema običaju i konvenciji korišćene ne za predstavljanje predmeta koji su naslikani, već ideja koje su ti predmeti sugerisali; tako je prednji deo trupa lava značio vrhovnu vlast (kao kod Sfinge), osa je značila kraljevski prerogativ, a punoglavac je predstavljao hiljade. U daljem razvoju u ovom pravcu, apstraktne ideje, koje su se isprva opirale predstavljanju, bile su označavane slikanjem objekata čija su imena slučajno po zvuku podsećala na govorne reči koje su odgovarale tim idejama; tako je došlo do toga da slika laute znači ne samo "lauta" (engl. /lute/), već i "dobar", zato što je egipatska reč-zvuk za lautu /nefer/ podsećala na reč-zvuk za "dobar" /nofer/. Neobične rebusne kombinacije su proistekle iz ovih homonima reči sličnog zvuka, ali različitih značenja. Pošto je glagol "biti" u govornom jeziku izražavan sazvučjem /khopiru/, pisar je, lupajući glavu da nađe sliku za tako neopipljiv pojam, podelio reč na delove, /kho-pi-ru/, izrazio te delove naslikavši u nizu "sito" (koje se u govornom jeziku zvalo /khau/), "otirač" (/pi/) i "usta" (/ru/); ustaljen običaj, kojim se pravda toliko mnogo besmislica, ubrzo je učinio da ovaj čudan izbor znakova sugeriše ideju "bitisanja" (tj.glagola "biti"). Na ovaj način, Egipćani su stigli do sloga, silabičkog znaka i silabarijuma tj. skupa silabičkih znakova; i, deleći teške reči na slogove, nalazeći homonime za njih, i crtajući u kombinaciji objekte sugerisane ovim silabičkim zvucima, oni su bili u stanju da tokom vremena uspeju u tome da hijeroglifskim znacima prenesu skoro svaku ideju.Samo je još jedan korak ostao pronalazak slova. Znak za kuću značio je u početku reč za kuću /per/; zatim je označavao glas /per/, ili /pr/ sa bilo kojim samoglasnikom između, kao slog u bilo kojoj reči. Onda je slika skraćena i korišćena za predstavljanje glasa /po, pa, pu, pe/ ili /pi/ u bilo kojoj reči; a pošto samoglasnici nisu nikada pisani, ovo je bilo ekvivalentno postojanju znaka (slova) za "P". Sličnim razvojem, znak za "ruku" (egipatski /dot/) počeo je da označava /do, da,/ itd. i na kraju "D". Znak za "usta" /ro/ ili /ru/) počeo je da znači "R". Znak za "zmiju" (/zt/) postao je "Z". Znak za "jezero" (/shy/) postao je /Sh/... Ishod je bila azbuka od dvadesetčetiri suglasnika, koja je sa egipatskim i feničanskim trgovcima putovala do svih krajeva Mediterana i došla do nas preko Grčke i Rima, kao jedan od najdragocenijih delova naše Orijentalne baštine. Hijeroglifi su stari koliko i najranije dinastije; alfabetska slova se prvi put pojavljuju na natpisima koje su Egipćani ostavili u rudnicima Sinajskog poluostrva, čija se starost različito procenjuje na 2.500 i 1.500 godina p.n.e.55 Bilo to mudro ili ne, Egipćani nikada nisu usvojili potpuno alfabetsko pismo; poput modernih stenografa, oni su kombinovali piktograme, ideograme i silabičke znake sa svojim slovima do samog kraja svoje civilizacije. To je naučnicima otežalo čitanje egipatskog, ali je sasvim zamislivo da je takva mešavina običnog i stenografskog pisma olakšala posao onim Egipćanima koji su mogli da odvoje vreme da ga nauče. Pošto engleski govor nije baš ispravan vodič za engleski pravopis, verovatno je savremenom dečaku isto tako teško da nauči zamršene puteve engleske ortografije, kao što je bilo i egipatskom pisaru da kroz upotrebu zapamti pet stotina hijeroglifa, njihova sekundarna silabička značenja i njihove tercijarne alfabetske upotrebe. Tokom vremena, razvila se bržai sažetija forma pisanja za rukopise, koja se razlikovala od "svetih rezbarija" na spomenicima. Pošto su ovu iskvaren uverziju hijeroglifa prvi napravili sveštenici i hramovski pisari, Grci su je nazvali "hijeratskom"; ali ona je ubrzo ušla u opštu upotrebu za javna, trgovinska i privatna dokumeta. Još skraćeniji i nemarniji oblik ovog pisma razvili su obični ljudi, koji je stoga

postao poznat pod nazivom "demotski". Međutim, na spomenicima su Egipćani uporno koristili svoje otmene i lepe hijeroglife možda najživopisniji oblik pisma koji je ikada izmišljen.

vii) *Književnost*

Tekstovi i biblioteke - Egipatski Sinbad - Priča o Sinuheu - Beletristika - Jedan ljubavni odlomak - Ljubavne pesme - Istorija - Književna revolucija

Najveći deo književnosti koja je ostala iz drevnog Egipta napisan je hijeratskim pismom. Malo je toga ostalo, i primorani smo da je procenjujemo na osnovu odlomaka, čime se objektivnost ocene oslanja na slučaj; možda je vreme uništilo egipatske Šekspire, a sačuvalo samo pesnike laureate. Jedan velikodostojnik iz vremena Četvrte dinastije naziva se "Pisar kuće knjiga"; ne možemo da znamo da li je ova stara biblioteka bila spremište književnih dela ili samo prašnjavo skladište javnih spisa i dokumenata. Najstarija postojeća egipatska literatura se sastoji od "Tekstova iz piramida" religiozna tematika ugravirana na zidovima u pet piramida Pete i Šeste dinastije.56 Biblioteke su za nas sačuvane čak iz daleke 2.000. godine p.n.e. papirusi u svicima ispakovani u ćupove, označeni natpisima i poređani na policama; u jednoj takvoj posudi nađena je najstarija verzija priče o Sinbadu Moreplovcu ili, kako bismo ga možda radije nazvali, Robinsonu Krusou."Priča o mornaru brodolomniku" je jednostavan autobiografski odlomak, pun životnosti i osećanja. "Kako je srećan onaj," kaže stari mornar, u stihu koji podseća na Dantea, "koji pripoveda o svojim doživljajima kada je nevolja prošla !""Ispričaću ti nešto o onome što sam doživeo kada sam pošao u Kraljeve rudnike i dospeo do mora na brodu 180 stopa dugom, a šezdeset stopa širokom; na brodu je bilo 120 najboljih egipatskih mornara. Oni su istražili nebo, istražili zemlju i srca su im bila veća od lavljeg. Umeli su da predvide oluju pre nego što bi ova naišla i buru kada nje još nije bilo.Strašna oluja je počela dok smo još bili na pučini... Požurili smo ispred vetra koji je pravio talase visoke osam lakata....Onda je brod stradao i niko, od svih koji su na njemu bili, nije preživeo. A ja sam jednim talasom bio izbačen na neko ostrvo gde sam proveo tri dana sam sa svojim srcem kao jedinim drugom. Spavao sam pod zaklonom nekog drveta i iskoristio senku. Onda sam proteglio noge i krenuo da nađem nešto za hranu. Tamo sam našao smokve i grožđe i sve vrste praziluka... Bilo je i ribe i živine, i svega je tu bilo... Kada sam napravio svrdlo njime sam zapalio vatru i prineo žrtvu bogovima."Jedna druga priča govori o pustolovinama Sinuhea, velikodostojnika koji beži iz Egipta posle smrti Amenemheta /I/, luta od zemlje do zemlje po Bliskom istoku i uprkos uspešnosti i počastima koje tamo ima, pati od nepodnošljive čežnje za zavičajem. Napokon napušta bogatstvo i kreće na put pun nevolja nazad u Egipat."O Bože, ko god da si, ti koji si mi dosudio ovaj beg, dovedi me ponovo u Kuću (faraona). Možda ćeš mi dopustiti da vidim mesto u kom mi srce prebiva. Ima li ičeg divnijeg, nego da mi telo bude sahranjeno u zemlji u kojoj sam se rodio? Priteci mi u pomoć! Neka se dobro dogodi, neka mi Bog pokaže milost!"U nastavku ga vidimo kod kuće ponovo, umornog i prašnjavog posle mnogo milja puta pređenog po pustinji, i u strepnji da će ga faraon prekoriti zato što je dugo bio odsutan, van zemlje, koja je, kao i druge, sebe smatrala jedinom civilizovanom zemljom na svetu. Ali, faraon mu oprašta i obezbeđuje mu sve kozmetičke usluge:"Bio sam smešten u kući kraljevog sina koja beše otmeno opremljena i kupatilo je u njoj bilo... Brojne godine sam sprao sa svog tela; izbrijali su me (?) i kosu mi očešljali (?). Teret

(prljavštine ?) ostavljen je pustinji, (prljava) odeća pustinjskim potukačima. A ja sam se odenuo u najfiniji lan i namazao najlepšim uljem."Kratke pripovetke su raznovrsne i brojne u odlomcima koji su nam od egipatske književnosti danas dostupni. Ima fantastičnih priča o duhovima, čudima i drugim fascinantnim izmišljotinama u koje se može verovati koliko i u detektivske priče u kojima uživaju moderni državnici; ima visokoparnih romantičnih priča o prinčevima i princezama, kraljevima i kraljicama, uključujući i najstariju poznatu verziju priče o Pepeljuzi, njenomi zvanrednom stopalu, njenoj lutajućoj papučici, i kraljevsko-svadbenom raspletu; tu su i basne o životinjama koje svojim ponašanjem pokazuju ljudske slabosti i strasti, mudro ukazujući na pouku neka vrsta anticipacije Ezopa i Lafontena. Tipična za egipatsko mešanje prirodnog i natprirodnog jeste priča o Anupuu i Bitiuu, starijem i mlađem bratu koji srećno žive na svojoj farmi svedok se Anupuova žena ne zaljubi u Bitiua, koji je odbije, a ona mu se sveti optužujući ga njegovom bratu da je hteo da je uzme silom. Bogovi i krokodili pritiču u pomoć Bitiuu protiv Anupua; ali Bitiu, zgrožen ljudskim zlom, osakaćuje sebe da bi dokazao nevinost, povlači se kao Timon u šumu, a svoje srce stavlja nedohvatljivo visoko na najviši cvet jednog drveta. Sažalivši se zbog njegove usamljenosti, bogovi mu stvore ženu takve lepote da se Nil zaljubi u nju i ukrade pramen njene kose. Pramen, koji je otplovio niz vodu, nađe faraon koji, opijen njegovim mirisom, naredi svojim pratiocima da pronađu vlasnicu. Nađu je i dovedu k njemu i on se njome oženi. Ljubomoran na Bitiua on šalje ljude da odseku drvo na koje je Bitiu stavio svoje srce. Drvo su posekli, a Bitiu umire čim cvet dodirne zemlju. Kako se ukus naših predaka malo razlikovao od našeg!Rana egipatska književnost je u velikoj meri religiozna; i najstarije egipatske pesme su himne Tekstova iz piramida. Njihova forma je takođe najstarija poetska forma koja nam je poznata onaj "paralelizam članova", ili ponavljanje misli u različitom izrazu ili frazi što su hebrejski pesnici usvojili od Egipćana i Vavilonaca i učinili besmrtnim u Psalmima. Kako Staro kraljevstvo prelazi u Srednje, književnost teži da postane svetovna i "profana". Hvatamo letimičan utisak o jednom izgubljenom tekstu ljubavne književnosti u odlomku koji se sačuvao zahvaljujući lenjosti nekog pisara iz Srednjeg kraljevstva, koji je propustio da temeljno izbriše stari papirus, već je čitljivim ostavio nekih dvadesetpet redaka koji govore o susretu prostog pastira sa boginjom. "Ova boginja se srela sa njim," kaže priča, "kada se on uputio ka jezercetu i ona je svukla svoju odeću i raspustila kosu." Pastir obazrivo opisuje taj doživljaj:"Gledaj, kada sam sišao do močvare ... video sam ženu tamo, a ona nije izgledala kao smrtno stvorenje. Kosa mi se digla naglavi, kad ugledah njene pletenice, jer boja joj je bila tako svetla. Nikad ja neću učiniti što ona reče; strah od nje je u mom telu." Ljubavne pesme su i brojne i lepe, ali pošto uglavnom slave ljubav između brata i sestre, one će naše savremenike ili šokirati ili zabaviti. Jedna zbirka se zove "Lepe radosne pesme tvoje sestre koju tvoje srce voli, koja šeta poljima." Jedan ostrakon ili pločica iz doba Devetnaeste ili Dvadesete dinastije svira modernu temu na prastarim žicama želje:"Ljubav moje voljene izleće na obalu reke.Krokodil leži u senci;Ipak silazim u vodu i prkosim talasu.Hrabrost mi raste na reci,I voda je za moje noge kao zemlja.To me ljubav njena čini snažnim.Za mene ona je knjiga čarolija.Kad ugledam dragu kako prilazi srce mi se raduje,Ruke mi se šire da je zagrlim;Srce mi je veselo zauvek .. jer mi je draga došla.Kad je zagrlim ja sam u Zemlji tamjana,Kao onaj koji miomirise nosi.Kad je ljubim, usne joj se otvaraju,A ja se razveselim i bez piva.Da mi je da sam njena crnkinja koja je služi;Tako bih video boju celog njenog tela."Stihovi su ovde proizvoljno raspoređeni; po spoljnoj formi originala ne možemo reći da su to stihovi. Egipćani su znali da su muzika i osećanje dve srodne suštine poezije. Ako

su muzika i osećanje bili prisutni, spoljni oblik nije bio važan. Međutim, često je ritam bio naglašen, kao što smo videli, "paralelizmom članova". Ponekad je pesnik koristio poetsko sredstvo tako što je svaku rečenicu ili stih započinjao istom reči; katkad se služio igrom reči tako što je koristio slične zvuke koji su označavali različite ili neskladne stvari; i jasno je iz tekstova da je aliteracija stara koliko i Piramide. Ove jednostavne forme su bile dovoljne; pomoću njih je egipatski pesnik mogao da izrazi skoro svaku nijansu one "romantične" ljubavi za koju je Niče pretpostavljao da je izum trubadura. Sledeći papirus pokazuje kako je takva osećanja mogla da izrazi žena isto kao i muškarac:"Ja sam sestra tvoja,A ti si mi kao vrtKoji sam zasadila cvećemI svim mirisnim travama.Dovela sam kanal do njega,Da možeš ruku da uronišKada severni vetar dune hladan.Divno mesto po kom šetamo,Kad ti ruka počiva u mojoj,S pažnjom i radosnim srcemJer koračamo zajedno.Opija me slušanje tvog glasa,I živim samo kad tebe čujem.Kad god te vidimTo mi više od hrane ili pića znači."Sve u svemu, zapanjujuće je kako su ovi odlomci raznovrsni. Zvanična pisma, zakonski dokumenti, istorijske priče, magične formule, svečane himne, molitvenici, pesme o ljubavi i ratu, romantične novele, moralni saveti, filozofske rasprave sve je tu zastupljeno osim epike i drame, a uz nešto fleksibilnostinašli bi se i takvi primeri. Priča o silovitim pobedama Ramzesa /II/, ugravirana u stihu, sa puno strpljenja, na svakoj opeci velikog pilona u Luksoru, zapravo jeste ep, bar po dužini i sumornosti. Na jednom drugom natpisu Ramzes /IV/ se hvali da je odbranio Ozirisa od Seta i povratio Ozirisa u život. Naše znanje nam ne dopušta da ovu aluziju opširnije razložimo.Istoriografija je Egiptu stara koliko i istorija; čak su i kraljevi sa ponosom vodili istorijske zapise. Službeni istoričari su pratili faraone na njihovim pohodima, nikada nisu videli njihove poraze, a beležili su ili izmišljali pojedinosti njihovih pobeda; već je tada istorija postala vrsta kozmetičke veštine. Još 2.500. godine p.n.e. egipatski učeni ljudi su pravili spiskove svojih kraljeva, nazivali godine po njima i pisali hronike o istaknutim događajima u svakoj godini i vladavini; do vremena Tutmosa /III/ ovi dokumenti su postali potpuno razvijene istorije, rečite i pune patriotskoh osećanja. Egipatski filozofi Srednjeg kraljevstva su i čoveka i istoriju smatrali starim i jalovim, te su žalili za krepkom mladošću svoje rase; Kekepere-Sonbu, "naučnik" iz doba Senusreta /II/ (oko 150. p.n.e.) žalio se da su sve stvari već odavno rečene i da za književnost nije ostalo ništa osim ponavljanja. "Kad bih samo našao," vajkao se on, "reči koje su nepoznate, izraze i izreke na novom jeziku, koje još nisu odumrle, bez onoga štoje toliko ponavljano ne neki izraz koji se istrošio, ono što su preci već izrekli." Distanca nam zamagljuje raznolikost i promene egipatske književnosti, kao što zamagljuje individualne razlike među nepoznatim ljudima. Pa ipak, u toku svog dugog razvoja, egipatska literatura je prošla kroz pokrete i raspoloženja isto onako raznolika kao što je to bio slučaj u istoriji evropske literature. Kao i u Evropi, tako se i u Egiptu jezik svakodnevnog govora postepeno odvajao, i na kraju sasvim odvojio, od jezika kojim su bile napisane knjige Starog kraljevstva. Dugo vremena pisci su nastavili da pišu tim drevnim jezikom; učeni ljudi su ga naučili u školi, a učenici su morali da prevode "klasike"uz pomoć gramatika i rečnika, a povremeno uz pomoć beležaka između redova. U četrnaestom veku p.n.e., egipatski pisci su se pobunili protiv te vezanosti za tradiciju, pa su se kao i Dante i Čoser drznuli da pišu narodnim jezikom; Ikhnatonova čuvena "Himna suncu" je napisana narodnim jezikom. Nova literatura je bila realistična, mladalački sveža, poletna; zabavljala se ismevanjem starih formi i opisivanjem novog života. Vremenom je ovaj jezik postao književni i zvaničan, prefinjen i precizan, krut i besprekoran u pogledu konvencionalnih reči i izraza; još jednom se jezik literature odvojio od govornog jezika, a

skolastika je cvetala; u školama u doba Saite polovina vremena se trošila n aizučavanje i prevođenje "klasika" iz vremena Ikhatona. Slične transformacije maternjeg jezika dešavale su se i kod Grka, Rimljana i Arapa; i danas se dešavaju takve promene. /Panta rei/ sve teče; jedino se naučnici nikada ne menjaju.

viii) *Nauka*

Počeci egipatske nauke - Matematika - Astronomija i kalendar- Anatomija i fiziologija - Medicina, hirurgija i higijena

Naučnici Egipta su uglavnom bili sveštenici, koji su, daleko od životnog meteža, uživali u udobnosti i sigurnosti hramova; i upravo su ti sveštenici, uprkos svim svojim praznovericama, položili temelje egipatske nauke. Prema njihovim legendama, nauke je izmislio, nekih 18.000 godina p.n.e., Tot, egipatski bog mudrosti, za vreme svoje vladavine na zemlji koja je trajala tri hiljade godina; a najstarije knjige u svakoj nauci su bile među dvadeset hiljada knjiga koje je napisao ovaj učeni bog.57 Naše znanje nam ne dopušta da pouzdanije razvijamo ovu teoriju o počecima nauke u Egiptu.Na samom početku pisane egipatske istorije, nalazimo veoma razvijenu matematiku; projektovanje i izgradnja piramida zahtevala je preciznost merenja koja bi bila nemoguća bez znatnog poznavanja matematike. Zavisnost Egipta od kolebanja vodostaja Nila podstakla je brižljivo zapisivanje i izračunavanja porasta nivoa i povlačenja reke; geometri i pisari su stalno premeravali zemljište čije su se međe brisale poplavama, a to merenje zemljišta bilo je očigledno izvor "geo"-metrije. Međutim, Josef ben Matijas je smatrao da je Abraham doneo aritmetiku iz Haldeje (tj. Mesopotamije) u Egipat; a nije nemoguće da su i ova i druge veštine došle u Egipat iz "Ura Haldejaca," ili nekog drugog središta zapadne Azije.Cifre koje su korišćene bile su nezgrapne jedna crta za 1, dve crte za 2, ... devet crta za 9, sa novim znakom za 10. Dva znaka za 10 značila su 20, tri znaka za 10 značila su 30, ...devet za 90, sa novim znakom za 100. Dva znaka za 100 značil asu 200, tri znaka za 100 označavala su 300,.. devet za 900, sa novim znakom za 1.000. Znak za 1.00.000 bila je slika čoveka koji diže ruke iznad glave kao da pokazuje iznenađenje da takav broj uopšte postoji. Egipćani nisu dospeli do decimalnog sistema; nisu imali nule, i nikada nisu došli na pomisao da sve brojeve izraze pomoću deset cifara: na primer, oni su koristili dvadeset-sedam znakova da napišu broj 999. Imali su razlomke, ali uvek sa brojiocem 1; da bi izrazili 3:4 pisali su 1:2 + 1:4 . Tablice množenja i deljenja su stare kao piramide. Najstarija poznata matematička rasprava je Papirus Ahmes, koja potiče iz 2.000 1.700 godine p.n.e.; ali ona onda upućuje na to da je bilo matematičkih spisa koji su petsto godina stariji od nje same. U njoj se pomoću primera pokazuje izračunavanje kapaciteta jedne štale ili površine njive i prelazi na algebarske jednačine prvog stepena. U egipatskoj geometriji je merena ne samo površina kvadrata, krugova i kocki, već i zapreminski sadržaj valjaka i lopti; i stiglo se do 3,16 kao vrednosti /P/.O egipatskoj fizici i hemiji ne znamo ništa, a skoro isto tako malo o egipatskoj astronomiji. Izgleda da su posmatrači zvezda u hramovima zamišljali zemlju kao pravougaonu kutiju, sa planinama na uglovima koje su pridržavale nebo. Nisu uočavali pomračenja i uopšte uzev nisu bili tako napredni kao njihovi mesopotamski

savremenici. Međutim, znali su da predvide kada će vodostaj u Nilu porasti, a hramove su orijentisali prema tački na horizontu gde bi se sunce pojavilo u jutro nadan letnjeg solsticija. Možda su znali više nego što su se potrudili da objave među ljudima čije su praznoverice bile tako dragocene njihovim vladarima; sveštenici su svoja astronomska proučavanja smatrali ezoteričnom i mističnom naukom i nisu bili voljni da je otkrivaju običnom svetu. Iz veka u vek, oni su beležili položaj i kretanja planeta, sve dok njihovi zapisi nisu obuhvatili hiljade godina unazad. Razlikovali su planete od nepomičnih zvezda, ubeležavali u svoje kataloge zvezde pete veličine (praktično nevidljive golim okom), i ucrtavali ono što su smatrali astralnim uticajima nebeskih tela na sudbine ljudi. Na bazi tih posmatranja su sastavili kalendar koji će biti još jedan od najvećih darova kojima je Egipat obogatio čovečanstvo.Počeli su sa deljenjem godine na tri sezone od po četiri meseca: prva porast, izlivanje i povlačenje Nila; druga period obrade zemlje; i treća period žetve. Svakom od ovih meseci dodelili su trideset dana, što je bila najpogodnija aproksimacija lunarnom mesecu od dvadesetdevet i po dana; njihova reč za kalendarski mesec bila je izvedena iz simbola za mesec (kao nebesko telo).58 Na kraju dvanaestog meseca dodavali su pet dana da bi godinu uskladili sa rekom i suncem. Kao početak godine odabrali su dan na koji je Nil obično dostizao svoj vrhunac i na koji se, prvobitno, velika zvezda Sirijus (koju su zvali Sotis) pojavljivala istovremeno sa suncem. Pošto im je kalendar dopuštao samo 365, umesto 365 1:4 dana godišnje, ovo"helijakalno rađanje" Sirijusa (to jest njegovo pojavljivanje pred sam izlazak sunca, pošto je više dana bio nevidljiv) dešavalo se dan kasnije svake četiri godine; i na taj način, egipatski kalendar je odstupao za šest časova godišnje u odnosu na stvarni kalendar neba. Egipćani nikada nisu ispravili ovu grešku. Mnogo godina kasnije (46 godine p.n.e.) grčki astronomi u Aleksandriji su po nalogu Julija Cezara popravili ovaj kalendar dodajući jedan dan više svake četiri godine; to je bio "julijanski kalendar." U vreme pape Grgura /XIII/ (1582.) izvršena je još preciznija ispravka izostavljanjem tog dana više (29. februar) u godinama veka koji nije deljiv sa 400; to je bio "gregorijanski kalendar" koji i danas koristimo. Naš kalendar je u suštini tvorevina drevnog Bliskog istoka.59 60 Uprkos prilikama koje su im se pružale zahvaljujući balsamovanju, Egipćani su ostvarili relativno slab napredak u izučavanju ljudskog tela. Mislili su da krvni sudovi prenose vazduh, vodu i izlučevine i verovali da su srce i utroba sedište uma; kad bismo znali šta su pod tim izrazima mislili, možda bismo ustanovili da oni baš ne odstupaju toliko od naših efemernih saznanja. Uopšte uzev, tačno su opisali veće kosti i creva i shvatili funkciju srca kao pokretačke snage organizma i centra cirkulatornog sistema: "njegovi sudovi", kaže Papirus Ebers, "do svih udova; bilo da lekar stavi prst na čelo, na zadnji deo glave, na ruke... ili na noge, svugde se sreće sa srcem." Od ovoga pa do Leonarda i Harvija bio je samo jedan korak za koji je bilo potrebno tri hiljade godina.Slavno poglavlje egipatske nauke je bila medicina. Kao i sve drugo u kulturnom životu Egipta, ona je počela kod sveštenika i bilo je puno dokaza o njenim magičnim izvorima. Kod ljudi su amajlije kao preventiva ili lek za bolest bile popularnije nego pilule; za bolest su mislili da se tu zapravo radi o zaposednutosti demonima i da je treba lečiti vraxbinama. Prehlada, na primer, mogla je da se istera magičnim rečima kao što su :"Odlazi prehlado, dete hladnoće, ti koja lomiš kosti, razaraš lobanju, i bolesnim činiš sedam otvora na glavi!... Izađi na pod, gadosti, gadosti!" lek verovatno isto delotvoran kao i savremeni medikamenti za ovu prastaru bolest. Iz takvih dubina uzdižemo se u Egiptu do sjajnih lekara, hirurga i specijalista, koji su priznavali etički kodeks koji je prenet u čuvenu Hipokratovu zakletvu. Neki od njih su se

specijalizovali za akušerstvo ili ginekologiju, neki su lečili samo stomačne tegobe, neki su bili okulisti tako poznati u svetu, da je Kir poslao po jednog da dođe u Persiju. Lekaru opšte prakse je bilo ostavljeno da skuplja mrvice i leči siromahe; pored toga, od njega se očekivalo da obezbedi kozmetiku, boje za kosu, negu kože, ulepšavanje tela i sredstva za uništavanje buva. Dostupno nam je nekolko papirusa posvećenih medicini. Najvredniji od njih (koji zovu Edvin Smit po čoveku koji ga je pronašao) je svitak dugačak petnaest stopa, koji datira iz 1.600 godine p.n.e.,a njegovi izvori su svakako još mnogo raniji radovi; čak i u svom postojećem obliku, to je najstariji naučni dokument poznat istoriji. U njemu je opisano četrdesetosam slučajeva u kliničkoj hirurgiji, od fraktura lobanje do povreda kičme. Svaki slučaj se obrađuje logičkim redosledom, pod naslovima privremene dijagnoze, pregleda, simptomatologije, dijagnoze, prognoze, lečenja i komentara upotrebljenih termina. Sa jasnoćom koja se može sresti tek u osamnaestom veku naše ere, autor primećuje da se kontrola donjih udova lokalizuje u "mozgu" reč koja se ovde pojavljuje po prvi put u literaturi.Egipćani su bolovali od velikog broja bolesti, mada su od njih morali da umiru ne saznavši njihove grčke nazive. Mumije i papirusi kazuju o tuberkulozi kičme, arteriosklerozi, kamenu u žuči, boginjama, dečjoj paralizi, anemiji, reumatskom artritisu, epilepsiji, gihtu, upali mastoida, zapaljenju slepog creva, i o takvim čudesnim oboljenjima kao što su /"spondylitis deformans"/ i /"achondroplasia/". Nema znakova sifilisa ili raka; ali gnojna upala zubnog mesa i karijes, kojih nema kod najstarijih mumija, postaju česte kod kasnijih, što je indikacija napretka civilizacije. Atrofija i srastanje kostiju malog prsta na nozi, što se često pripisuje modernoj cipeli, bili su raširenі u starom Egiptu, gde su ljudi svihg odina starosti i klasa išli bosonogi. Protiv tih bolesti egipatski lekari su bili naoružani bogatom farmakopejom. Ebers Papirus navodi sedam stotina lekova za sve, počev od ujeda zmije do babinje groznice. Papirus Kahun (oko 1.850. p.n.e.) prepisuje supozitorije očito za kontraceptivnu upotrebu. U grobnici jedne kraljice iz Jedanaeste dinastije otkriven je lekarski kovčeg u kojoj su bile vaze, kašike, sušeni lekovi i korenje. Recepti su lebdeli između medicine i magije, a njihova je delotvornost velikim delom zavisila od toga koliko je preparat odvratan. Gušterova krv, svinjske uši i zubi, trulo meso i mast, mozak kornjače, stara knjiga skuvana u ulju, mleko porodilje, mokraća neporočne žene, "izlučevine" muškaraca, magaraca, pasa, lavova mačaka i vaške sve se to moglo naći u receptima. Ćelavost je lečena trljanjem kose životinjskom mašću. Neki od tih lekova su od Egipćana preneti Grcima, od Grka Rimljanima, a od Rimljana i nama; mi još uvek s poverenjem gutamo čudne smeše koje su se pripravljale pre četiri hiljade godina na obalama Nila.Egipćani su nastojali da poboljšaju zdravlje javnim sanitarijama,61 obrezivanjem muškaraca,62 i podučavanjem ljudi da redovno koriste klistir. Diodor Sikul nam priča:"Da bi sprečili bolesti oni vode računa o zdravlju svoga tela pomoću jakih napitaka, posta i sredstava za povraćanje, ponekad i svakog dana, a ponekad u intervalima od tri ili četiri dana. Jer, kažu oni, veći deo hrane koji dospeva u telo je suvišan, a bolesti nastaju upravo zbog tog suvišnog dela."63 Plinije je smatrao da su običaj uzimanja sredstava za povraćanje Egipćani naučili posmatrajući pticu ibis, koja opstipacionu prirodu svoje hrane neutrališe tako što svoj dugi kljun koristi kao rektalnu brizgalicu." Herodot govori o tome da se "Egipćani čiste svakoga meseca, tri dana uzastopce, nastojeći da očuvaju zdravlje sredstvima za povraćanje i klistirom; jer, oni pretpostavljaju da sve bolesti kojima je čovek podložan potiču od hrane koju uzima." A ovaj prvi istoričar civilizacije svrstava Egipćane, "odmah uz Libijce, u najzdravije ljude na svetu."

ix) *Umetnost*

Arhitektura - Vajarstvo u doba Starog kraljevstva, Srednjeg kraljevstva, Carstva i doba Saite - Bareljef - Slikarstvo - Manje važne umetnosti - Muzika - Umetnici

Najsjajniji elemenat u ovoj civilizaciji je bila njena umetnost. Ovde, tako reći na pragu istorije, nalazimo jednu umetnost moćnu i zrelu, superiornu u odnosu na umetnost bilo koje savremene nacije, i sa kojom je jedino Grčka mogla da se meri. U početku luksuz izolacije i mira, a zatim, pod Tutmosom /III/ i Ramzesom /II/, opljačkana bogatstva stečena ugnjetavanjem i ratovanjem, dali su Egiptu mogućnosti i sredstva za masivnu arhitekturu, moćno vajarstvo i stotine manjih umetnosti koje su tako rano dotakle savršenstvo. Čitava teorija o napretku zapinje pred egipatskom umetnošću.Arhitektura je bila najplemenitija antička umetnost zato što je u impozantnoj formi spajala veličinu i postojanost, lepotu i funkcionalnost. Kuće su uglavnom bile od blata, tu i tamo sa nešto lepe drvenarije (japanska rešetka, portal sa duborezom) i krovom ojačanim čvrstim i gipkim stablima palme. Oko kuće je obično bio zid kojim je bilo ograđeno dvorište; iz dvorišta su stepenice vodile na krov; odatle su stanari silazili u sobe. Imućni su imali privatne, brižljivo uređene vrtove; gradovi su obezbeđivali javne vrtove za siromašne, i malo koji dom nije imao svoje ukrase od cveća. Unutar kuće na zidovima su visile raznobojne asure, a podovi su, ako je gospodar mogao to da priušti, bili pokriveni ćilimima. Ljudi su radije sedeli na ćilimima nego na stolicama; Egipćani Starog kraljevstva su za vreme obeda čučali za stolovima visokim šest inča, poput Japanaca; a jeli su prstima, kao Šekspir. Za vreme Carstva, kada su robovi bili jeftini, pripadnici viših klasa su sedeli na visokim stolicama koje su bile pokrivene jastucima, a sluge su im prinosile jelo za jelom. Kamen za gradnju kuća je bio suviše skup; taj luksuz je bio rezervisan za sveštenike i kraljeve. Čak i plemići, koliko god da su bili ambiciozni, ostavljali su najveće bogatstvo i najbolji građevinski materijal hramovima; posledica toga je bila da su palate, kojih je bilo skoro na svaku milju reke u doba Amenhotepa /III/, pale u zaborav, dok su boravišta bogova i grobnice mrtvih ostale. Do vremena Treće dinastije piramida nije više bila pomodni oblik grobnice. Knumhotep (oko 2.180. p.n.e.) odabrao je kod Beni-Hasana mirniji oblik kolonade ugrađene u padinu brda; kada je jednom uspostavljen, ovaj motiv je dobio hiljade varijacija u brdima na zapadnom nagibu Nila. Od vremena piramida do hrama boginje Hator kod Denderaha, tj. nekih tri hiljade godina iz egipatskog peska je iznikao takav niz arhitektonskih dostignuća koje nijedna civilizacija nikada nije prevazišla.U Karnaku i Luksoru mnoštvo stubova koje su podigli Tutmos /I/ i /III/, Amenhotep /III/, Seti /I/, Ramzes /II/ i drugi monarsi od Dvanaeste do Dvadesetdruge dinastije; kod Medinet-Habuua (oko 1.300. p.n.e.) ogromno, ali manje otmeno zdanje, na čijim je stubovima vekovima počivalo jedno arapsko selo; kod Abidosahram Setija /I/, mračan i turoban u ruševinama; kod Elefantina mali hram Knum (oko 1.400. p.n.e.), "izrazito grčki po svojoj preciznosti i eleganciji"; kod Der-el-Bahrija raskošne kolonade kraljice Hatšepsut; blizu njega Rameseum, još jedna šuma kolosalnih

stubova i statua koje su podigli arhitekti i robovi Ramzesa /II/; kod File divni hram boginje Izide (oko 240. p.n.e.) izgubljen i napušten sada kada su postavljanjem brane na Nilu kod Asuama potopljena podnožja njenih savršenih stubova to su primeri ostataka mnogih spomenika koji još uvek krase dolinu Nila, pa čak i svojim ruševinama potvrđuju snagu i odvažnost rase koja ih je podigla. Možda ovde ima i previše stubova, čitavo mnoštvo njih protiv tiranije sunca, daleko-istočne averzije prema simetriji, nedostatak skladnosti, varvarsko-modernističkog divljenja prema veličini. Ali, tu su takođe sjaj, uzvišenost, veličanstvenost i snaga; ovde su luki svod, retko korišćeni, jer nisu bili potrebni, ali opet spremni da prenesu svoje principe na Grčku i Rim i modernu Evropu; tu ima dekorativnih konstrukcija koje nikada nisu prevaziđene; tu su stubovi papirus forme, oblika lotosa, "proto-dorski stubovi", karijatide, hatorski kapiteli, kapiteli u obliku palme, klerestoriji i veličanstveni arhitravi64 puni snage i stabilnosti koji predstavljaju samu srž snažne privlačnosti arhitekture. Egipćani su bili najveći graditelji u istoriji.Neki bi dodali da su oni bili i najveći skulptori. Tu je na početku Sfinga, koja svojom simbolikom prenosi lavovsku osobinu nekog oholog faraona možda Kefrena; ona nema samo veličinu, dimenzije, kako su neki mislili, već i karakter. Pogodak topovske granate Mameluka polomio joj je nos i skratio bradu, ali i pored toga, te gigantske crte sa impresivnom veštinom prikazuju snagu i dostojanstvo, spokojnu i skeptičnu zrelost prirodnog kralja. Po tim nepomičnim crtama njenog lika lebdi suptilan osmeh već pet hiljada godina, kao da je još tada nepoznati umetnik ili monarh shvatio sve što će ljudi ikada shvatiti o ljudima. To je Monaliza u kamenu.Nema ničeg lepšeg u istoriji vajarstva od dioritskog kipa Kefrena u Kairskom muzeju; antičko delo za Praksitela, kao što je Praksitelovo delo za nas, ono nam ipak, prešavši pedeset vekova, dolazi neoštećeno nemilosrdnim udarima vremena; izvajano u najtvrđem kamenu, ono nam u potpunosti prenosi snagu i moć, upornost i hrabrost, osetljivost i inteligenciju (umetnika ili) kralja. Blizu tog kipa, još stariji, faraon Zoser, sedi namršten, izvajan u krečnjaku; malo dalje, vodič sa upaljenom šibicom otkriva transparentnost Menkaure u alabasteru.Kao i ovi portreti kraljeva, posve jednakog umetničkogsavršenstva su figure Šeika-el-Beleda i pisara. Pisar nam se pojavljuje u mnogim primercima čija se starost ne možeodrediti; najčuveniji je Pisar koji čuči, u Luvru. 65 Šeik nije nikakav šeik već samo nadzornik radnika, naoružan palicom vlasti, sa nogom isturenom, u stavu zapovednika. Njegovo ime je izgleda bilo Kaapiru; ali arapski radnici koji su ga spasli iz njegove grobnice kod Sakare bili su iznenađeni njegovom sličnošću sa Šeikom el-Beledom (tj. poglavarom sela) pod čijom su vlašću živeli; tako je ta titula, koju mu je dala njihova dobroćudna šala, sada neodvojiva od njegove slave. Iako izrezbaren u trošnom drvetu, vreme nije ozbiljno smanjilo njegov krupni stas i zdepaste noge; njegov struk ima sav obim dobrostojećeg "buržuja" u svakoj civilizaciji; njegovo okruglo lice sija od zadovoljstva čoveka koji zna svoje mesto i njime se ponosi. Ćelava glava i nemarno raskopčana odeća pokazuju realizam umetnosti već dovoljno stare da se pobuni protiv idealizacije; ali tu je takođe lepa jednostavnost, potpuna ljudskost, izražena bez gorčine, sa lakoćom i skladnošću iskusne i sigurne ruke. "Ako treba", kaže Maspero, "da se otvori neka izložba svetskih remek-dela, izabrao bih ovo delo kao potvrdu slave egipatske umetnosti" ili, da li bi ta slava sigurnije počivala na Kefrenovoj glavi?To su "remek-dela" vajarstva Starog kraljevstva. Ali ima u obilju i manjih remek-dela: sedeći portreti Rahotepa i njegove žene Nofrit, moćna figura Ranofera, sveštenika, bakrene statue kralja Fiopsa i njegovog sina, sokolova glava u zlatu, komične figure pivara i patuljka Knemhotepa skoro sve u Kairskom muzeju, sve bez izuzetka prožete snagom ličnosti.

Istina je da su ranija dela gruba i sirova, kao i da su nekom čudnom konvencijom koja se proteže kroz egipatsku umetnost, figure prikazane sa telom i očima okrenutim napred, a sa rukama i nogama u profilu;66 takođe je istina da se nije mnogo obraćala pažnja na telo, koje je u većini slučajeva ostajalo stereotipno i nerealno sva su ženska tela mlada, sva kraljevska su snažna; uopšte uzev, taj pečat individualnosti je, doduše majstorski, bio rezervisan za glavu. Ali uz svu krutost i jednoličnost koje su svešteničkim konvencijama i kontrolom bile nametnute skulpturama, slikama i reljefima, ova dela su u potpunosti bila iskupljena snagom i dubinom koncepcije, energijom i preciznošću izvedbe, karakterom, linijom i završnom obradom kreacije. Nikada skulptura nije bila življa: Šeik zrači autoritetom, žena koja melje žito ulaže svu pamet i snagu u svoj rad, pisar deluje kao da stvarno piše. A hiljade malih lutaka stavljenih u grobnice da nastave bitne radinosti, bile su oblikovane sa sličnim realizmom, tako da skoro možemo da verujemo, zajedno sa pobožnim Egipćaninom, da pokojnik ne može biti nesrećan dok su ti pomoćnici tu.Mnogo stoleća egipatska skulptura nije ponovo dostigla uspehe iz ranih dinastija. Pošto se većina skulptura pravila za hramove ili grobnice, sveštenici su u velikoj meri određivali kakvih formi umetnik treba da se drži; i urođeni konzervativizam religije se uvukao u umetnost, postepeno gušio vajarstvo vodeći ga u konvencionalnu, stilističku degeneraciju. Pod moćnim monarsima Dvanaeste dinastije svetovni duh se ponovo afirmisao i umetnost je povratila nešto od svoje nekadašnje snage i više od svoje stare veštine. Glava Amenemheta /III/ u crnom dioritu nagoveštava u isto vreme povratak karaktera i oporavak umetnosti; ovde je mirna strogost jednog sposobnog kralja izvajana sa sposobnošću jednog majstora. Kolosalna statua Senusreta /III/ je krunisana glavom i licem jednakim po koncepciji i izvedbi sa bilo kojim likom u istoriji vajarstva; ruinirani torzo Senusreta /I/ u Kairskom muzeju spada u isti red sa Herkulovim torzom u Luvru. Figure životinja su brojne u egipatskom vajarstvu svakog perioda i uvek su pune humora i života: tu je miš koji žvaće orah, majmun koji usrdno svira na harfi, bodljikavo prase sa svakom bodljom "nakostrešeno". Onda su došli "pastirski kraljevi" i u toku tri stotine godina egipatska umetnost je skoro prestala da postoji.U doba kraljice Hatšepsut i svih kraljeva Tutmosa, Amenhotepa i Ramzesa, umetnost je doživela drugo uskrsnuće u dolini Nila. Bogatstvo je u obilju dolazilo iz pokorene Sirije, prelazilo u hramove i dvorove, i preko njih kapalo da nahrani svaku umetnost. Xinovski kipovi Tutmosa /III/ i Ramzesa /II/ počeli su da streme ka nebu; remek-dela su se širila u neviđenom obilju kod naroda oduševljenog onim što je osećao kao svetsku premoć. Lepa granitna bista velike Kraljice u Metropoliten muzeju umetnosti u Njujorku; bazaltna statua Tutmosa /III/ u Kairskom muzeju; lavlja sfinga Amenhotepa /III/ u Britanskom muzeju; Ikhnatonova sedeća figura od krečnjaka u Luvru; granitni kip Ramzesa /II/ u Torinu; savršena pogurena figura67 istog izvanrednog monarha koja ga prikazuje kako prinosi žrtvu bogovima; zamišljena krava iz Der-el-Bahrija, koju je Maspero smatrao "jednakim, ako ne i boljim od najboljih dela Grka i Rimljana u tom "žanru"; dva lava Amenhotepa /III/, koje je Raskin svrstao u najbolje skulpture životinja koje suiz antike sačuvane; kolosi koje su u stenama kod Abu Simbela izvajali skulptori Ramzesa /II/; divni ostaci nađeni u ruševinama radionice Tutmosovog umetnika kod Tel-el-Amarne gipsani kalup Ikhnatonove glave, pun misticizma i poetičnostitog tragičnog kralja, lepa bista od krečnjaka Ikhatonove kraljice Nofretete (Nefertiti), kao i njena još lepša glava od peščara: ovi nasumični primeri mogu da ilustruju vajarska dostignuća tog bogatog doba Carstva. Usred tih uzvišenih remek-dela humor i dalje nalazi mesto; egipatske skulpture, razigrane, sa veselim karikaturama ljudi i životinja,

pa čak i kraljeva i kraljica u Ikhnatonovo ikonoklastičko doba, stvorene su za smeh i igru.Posle Ramzesa /II/ ovaj sjaj je brzo iščezao. U toku mnogih vekova posle njega, umetnost se zadovoljavala ponavljanjem tradicionalnih dela i formi. Pod kraljevima Saite, ona je pokušala da se podmladi vraćanjem na jednostavnost i iskrenost majstora iz doba Starog kraljevstva. Vajari su odvažno navalili na najtvrđe vrste kamena bazalt, "breču", serpentin, diorit i u njima vajali realistične likove kao što je Montumihaitov, i zelenu bazaltnu glavu nepoznatog ćelavca koja sada mrzovoljno zuri u zidove Državnog muzeja u Berlinu. U bronzi su izlili divnu figuru gospođe Tekošet. Opet su uživali u tome da uhvate stvarne crte i pokrete ljudi i životinja; izrađivali su smešne figure neobičnih životinja, robova i bogova; u bronzi su napravili i mačku i koziju glavu koje su među eksponatima u Berlinu. Onda su upali Persijanci kao vukovi u tor, osvojili Egipat, oskrnavili njegove hramove, slomili mu duh i dokrajčili njegovu umetnost.Arhitektura i vajarstvo68 su glavne egipatske umetnosti; ali kad bi seračunala brojnost, bareljef bi se tu morao dodati. Nijedan drugi narod nije tako neumorno rezbarijama prikazivao svoju istoriju ili legende na zidovima. Isprva nas šokira dosadna sličnost kamenorezačkih priča, pretrpanost i zbrka, odsustvo proporcije i perspektive ili neprikladan pokušaj da se to postigne time što se ono što je daleko stavlja tj. prikazuje iznad onoga što je blizu; iznenađeni smo kad vidimo kako je faraon visok i kako su mali njegovi neprijatelji; i, kao i kod skulptura, teško nam je da svoje vizuelne navike prilagodimo očima i grudima koje nas prkosno gledaju, dok se nosevi, brade i stopala hladno sklanjaju. Ali onda se zadivljeni nađemo pred savršenom linijom i skladnošću sokola i zmije urezane na grobnici kralja Venefesa, krečnjačkim reljefima kralja Zosera na Stepenastoj piramidi kod Sakare, drvorezom princa Hezirea iz njegove grobnice na istom lokalitetu, i ranjenim Libijcem na grobnici iz doba Pete dinastije kod Abusira strpljivom studijom mišića napregnutih od bola. Na kraju, sa smirenošću podnosimo dugačke reljefe koji pričaju o tome kako su Tutmos /III/ i Ramzes /II/ osvojili sve pred sobom; prepoznajemo savršenstvvo lepršave linije na reljefima izrađenim za Setija /I/ kod Abidosa i Karnaka; i sa interesovanjem pratimo živopisne gravure na kojima nam skulptori kraljice Hatšepsut na zidovima Der-el-Bahrija pričaju priču o ekspediciji koju je ona poslala u misterioznu zemlju Punt (Somalija?). Vidimo duge brodove sa punim jedrima izbijenim veslima kako idu na jug po vodi punoj oktopoda, ljuskara i drugih morskih životinja; posmatramo flotu kako stiže na obale Punta, dočekana iznenađenim, ali fasciniranim narodom i kraljem; vidimo mornare kako na brod ukrcavaju na hiljade domorodačkih poslastica; čitamo šaljivo dobacivanje puntskog radnika "Čuvaj noge, ti tamo; pazi!" Zatim pratimo teško natovarene brodove dok se vraćaju na sever nakrcani (kako kaže natpis) "divotama zemlje Punt, svim miomirisnim drvećem zemlje bogova, tamjanom, abonosom, slonovačom, zlatom, raznovrsnim drvetom, kozmetikom za oči, majmunima, psima, panterskim kožama, ...a od početka sveta nijednom kralju nisu donesene slične stvari." Brodovi prolaze kroz veliki kanal između Crvenog mora i Nila; vidimo ekspediciju kako pristaje uz dokove Tebe, i istovaruje svoj raznovrsni tovar pred noge same Kraljice. I, na kraju nam se prikazuje kako posle nekog vremena sva ta dovezena roba ulepšava Egipat: na sve strane ukrasi od zlata i abonosa, kutije sa mirisima i pomadama, kljove slonova i životnjske kože; a drveće doneto iz Punta uspeva tako dobro na zemlji Tebe, da pod njegovim krošnjama volovi uživaju u senci. To je jedan od najboljih reljefa u istoriji umetnosti.69 Bareljef je spona između skulpture i slikarstva. U Egiptu, osim za vreme vladavine Ptolemeja i pod uticajem Grčke, slikarstvo nikada nije dostiglo status nezavisne umetnosti; ono je ostalo dopuna arhitekturi, skulpturi i reljefu slikar je

ispunjavao glavne crte urezane rezbarskim alatom. Ali mada je bilo u podređenom položaju, slikarstvo je bilo sve prisutno;većina statua je bila oslikana, sve površine su bojene. To je umetnost podložna zubu vremena, kojoj manjka postojanost kipova i građevina. Ima vrlo malo ostataka slikarstva Starog kraljevstva osim izvanredne slike šest gusaka iz grobnice kod Meduma; ali i taj jedini primer opravdava verovanje da se već u ranim dinastijama i ova umetnost približila savršenstvu. U Srednjem kraljevstvu nalazimo slike rađene temperom sa lepim dekorativnim efektom, u grobnicama Amenija i Knumhotepa kod Beni-Hasana, i izvrsne primere te umetnosti kao što su "Gazele i seljaci", i "Mačka koja vreba plen"; tu je umetnik opet shvatio poentu da njegove kreacije moraju da se kreću i žive. Za vreme Carstva u grobnicama je bilo mnoštvo slika. Egipatski umetnik je sada razvio sve boje duginog spektra i trudio se da pokaže tu veštinu. Na zidovima i tavanicama domova, hramova, palata i grobnica, on je nastojao da na svež način prikaže sunčana polja ptice u letu kroz vazduh, ribe kako plivaju u moru, životinje u xungli u njihovim prirodnim skloništima. Podovi su oslikavani tako da izgledaju kao prozirni bazeni, a tavanice kao nebeski dragulji. Oko tih slika su bile margine sa geometrijskim ili cvetnim šarama, počev od sasvim jednostavnih do fascinantno složenih. "Devojka koja pleše", tako puna originalnosti "duha", "Lova na ptice iz čamca", vitka, naga lepotica u okeru, koja se druži sa drugim muzičarima u Nakhtovoj grobniciu Tebi to su pojedinačni primeri slika u grobnicama. Ovde je, kao kod bareljefa, linija dobra, a kompozicija slaba; učesnici u nekoj akciji, koje treba prikazati izmešane, prikazuju se u nizu; stavljanje udaljenih objekata iznad onih bliskih opet se koristi umesto perspektive; kruti formalizam i konvencionalnost egipatske skulpture su dnevna zapovest, i ne sadr-že onaj živahni humor i realizam kojiodlikuje kasnije vajarske radove. Ali ove slike prožima svežina koncepcije, lepršavost linije i izvedbe, verno prikazivanje života i kretanja prirodnih stvari, kao i zanosna bujica boje i ukrasa, što sve stvara uživanje za oko i duh. Uz sve svoje nedostatke egipatsko slikarstvo nikada neće prevazići nijedna orijentalna civilizacija sve do srednjih dinastija Kine.Manje važne umetnosti su bile glavna umetnost u Egiptu. Ista veština i energija koje su izgradile Karnak i piramide i napunile hramove skulpturama, posvetila se takođe unutrašnjem ulepšavanju doma, ukrašavanju tela i razvitku svih lepota života. Tkači su izrađivali tepihe, tapiserije i jastuke bogate bojama i neverovatno lepe teksture; šare koje su oni kreirali prešle su u Siriju i koriste se tamo i danas. Ostaci Tutankamonove grobnice su otkrile zapanjujuću raskoš egipatskog nameštaja, prefinjenu završnu obradu svakog komada i dela, stolice prekrivene srebrom i zlatom, krevete sjajne izrade i dizajna, kutije za nakit i korpe za mirise minuciozne umetničke izrade, i vaze koje će tek one kineske prevazići. Na stolovima su bile skupocene posude od srebra, zlata i bronze, pehara od kristala, i blistavih zdela od diorita tako fino brušene da je svetlost prolazila kroz njihove kamene zidove. Tutankamonovo alabastersko posuđe i savršene šolje u obliku lotosa i zdele za piće iskopane usred ruševina vile Amenhotepa /III/ u Tebi pokazuju kakav je visok nivo dostigla keramička umetnost. Konačno draguljari Srednjeg kraljevstva i Carstva proizvodili su obilje dragocenih ukrasa skoro neprevaziđenog dizajna i izrade. Ogrlice, krune, prstenje, narukvice, ogledala, ukrasne ploče, lančići, medaljoni; zlato i srebro, karneol i feldspar, /lapis lazuli/ i ametist sve je tu. Bogati Egipćani su kao i Japanci uživali u lepoti malih stvari kojima su bili okruženi; svaki kvadratić na kutijama za nakit je morao da ima izrezbaren reljef i da bude oplemenjen preciznim detaljem. Oblačili su se jednostavno, ali su živeli potpuno. A kada bi se završio dnevni posao, osvežavali su se muzikom koja se tiho svirala na lauti, zvečki, fruli i liri. Hramovi i palate su imali orkestre i

horove, a u faraonovoj sviti je bio "nadzornik pevanja" koji je organizovao svirače i muzičare koji su zabavljali kralja. Nema tragova muzičke notacije u Egiptu, ali je to možda zato što jednostavno nije pronađena u ostacima. /Snefrunofr/ i /Remeri-Ptah/ su bili ono što su danas Karuzo i DeReskes, a posle toliko vekova zna se da su ih hvalili da "svojim lepim pevanjem ispunjavaju svaku kraljevu želju."70 To je izuzetak da su se njihova imena sačuvala, jer u većini slučajeva, umetnici čiji je rad sačuvao crte lica ili sećanje na prinčeve, sveštenike i kraljeve, nisu imali načina da svoja vlastita imena prenesu potomstvu. Znamo za Imhotepa, skoro mitskog arhitektu iz doba Zoserove vladavine; za Inenija koji je projektovao velike građevine kao što je Der-el-Bahri zaTutmosa /I/; za Pujmrea i Hapusenaba i Senmuta koji su ostvarivali arhitektonske poduhvate za kraljicu Hatšepsut,71 za umetnika Tutmosa u čijem ateljeu je nađeno toliko remek-dela; i za Beka, ponositog vajara koji nam kaže, u Gotjeovom stilu, da je Ikhnatona spasao od zaborava. Amenhotep /III/ je kao glavnog arhitektu imao jednog drugog Amenhotepa, sina Hapua; faraon je njegovom talentu stavio na raspolaganje bezgranično bogatstvo i ovaj favorizovani umetnik je postao tako slavan da ga je kasniji Egipat slavio kao boga. Međutim, u većini slučajeva, umetnik je radio u anonimnosti isiromaštvu, a sveštenici i moćnici koji su ga angažovali nisu ga cenili ništa više od ostalih zanatlija .Egipatska religija je sarađivala sa egipatskim bogatstvom da bi inspirisala i podsticala umetnost, a sarađivala je sa egipatskim gubitkom imperije i obilja da bi ga uništila. Religija je pružala motive, ideje i nadahnuće; ali je i nametala konvencije i ograničenja kojima se umetnost tako vezala za crkvu da kada se iskrena pobožnost ugasila kod umetnika, umetnosti koje su na religiji živele, ugasile su se takođe. To je tragedija skoro svake civilizacije da joj je duša u njenoj veri i da retko nadživi filozofiju.

x) *Filozofija*

"Poduke Ptahhotepa" - "Ipuverovi saveti" – “Dijalog mizantropa" - Egipatski eklezijasti

Istoričari filozofije su skloni da počnu svoju priču sa starim Grcima. Indijci koji veruju da su izmislili filozofiju i Kinezi koji smatraju da su je usavršili, smeškaju se našoj provincijalnosti. Možda svi zajedno grešimo; jer, među najstarijim fragmentima koji su nam od Egipćana ostali, nalazimo spise koji spadaju, doduše ne baš u jasnom i strogo stručnom smislu, pod rubriku moralne filozofije. Mudrost Egipćana je bila poslovična kod Grka koji su se osećali kao deca pored te drevne rase. Najstarije nama poznato filozofsko delo su "Poduke Ptahhotepa" koje verovatno datiraju iz 2.800.godine p.n.e. 2.300 godina pre Konfucija, Sokrata i Bude. Ptahhotep je bio guverner Memfisa i kraljev prvi ministar za vreme Pete dinastije. Kad se povukao sa položaja, odlučio je da svom sinu ostavi priručnik večne mudrosti. Kao drevnu klasiku su ga prepisali neki učeni ljudi pre Osamnaeste dinastije. Tekst počinje ovako:"O Prinče, gospodaru moj, kraj života se primakao; starost se spustila na mene; dolazi slabost, a detinjastost se obnavlja; onaj ko ostari svakog dana leži u jadu. Vid je oslabio, uši su gluve. Snaga ponestaje, srce nema mira... Zato naredi svom slugi da prenese moju kneževsku vlast na moga sina. Dajte da mu prenesem reči onih koji slušaju savete ljudi starog vremena, onih koji su nekada čuli bogove. Molim te, neka se to izvrši."Njegovo milostivo veličanstvo daje dozvolu, ali ga savetuje da "govori tako da ne izaziva dosadu" savet koji nije suvišan ni za današnje filozofe. Potom Ptahhotep

podučava svog sina:"Ne budi ohol zato što si učen, već razgovaraj sa neznalicom kao i sa mudracem. Jer nikakva granica se ne može staviti na veštinu, niti postoji zanatlija koji poseduje potpunu prednost. Pošten govor je ređi od smaragda koji nađu robinje u šljunku... Zato živi u kući dobrote i ljubaznosti i ljudi će dolaziti i sami donositi darove... Čuvaj se da rečima sebi nestvaraš neprijatelje... Ne prekoračuj istinu, i ne ponavljaj ono što bilo koji čovek, bilo princ ili seljak, kaže kad otvara srce; to je pogubno za dušu...Ako hoćeš da budeš mudar čovek, rodi sina da bi ugodio bogu. Ako on krene pravo sledeći tvoj primer, ako na vreme izvršava zadatke, čini za njega sve što je dobro.... Ako je nepažljiv i krši tvoja pravila ponašanja i ako je nasilan, ako je opaka svaka reč koju izusti, onda ga istuci, da bi govorio pristojno... Za čoveka je pravo bogatstvo vrlina njegovog sina, a dobar karakter je nešto što se pamti...Kud god da pođeš, čuvaj se druženja sa ženama... Ako hoćeš da budeš mudar, brini se za svoj dom i voli svoju ženu koja je u zagrljaju tvom... Ćutanje ti je korisnije nego mnoštvo reči. Razmisli kako ti se može suprotstaviti neki stručnjak koji istupa na sastanku veća. Glupo je govoriti o svakoj vrsti posla...Ako stekneš moć, neka te poštuju zbog znanja i blagosti... Izbegavaj da druge prekidaš u govoru i da odgovaraš sa žestinom; kloni se toga i kontroliši se."I, Ptahhotep završava sa horacijevskim ponosom:"Nijedna reč ovde iznesena neće iz ove zemlje izaći, već će uzorom biti po kom će prinčevi pravilno govoriti. Moje reči će čoveka podučiti kako treba da govori; ... da, on će postati vičan slušanju, izvrstan u govoru. Dobru sudbinu će doživeti;... biće otmen do kraja života i uvek zadovoljan."Ovaj ton dobrog raspoloženja ne istrajava u egipatskoj misli; starost je brzo obuzima i čini mrzovoljnom. Jedan drugi mudrac, Ipuver, lamentira zbog nereda, nasilja, gladi i propasti koja je pratila odlazak Starog kraljevstva; on govori o skepticima koji "bi prineli žrtvu, ako bi znali gde se bog nalazi"; on komentariše sve veći broj samoubistava i dodaje u Šopenhauerovom stilu: "Kad bi samo došao kraj ljudima, kad ne bi bilo začeća, ni rađanja. Kad bi zemlja samo prestala sa tombukom i kad ne bi bilo razdora i borbi" jasno je da je Ipuverbio umoran i star. Na kraju on sanjari o filozofu-kralju koji će izbaviti ljude iz haosa i nepravde :"On donosi stišavanje plamena (društvenog požara?). Rečeno je da je on pastir svim ljudima. Nema zla u njegovom srcu. Kada mu se stada prorede on provodi dan okupljajući ih, jer su im duše u groznici. Da je bar prepoznao njihovu narav u prvom pokolenju. Onda bi uništio zlo. Digao bi ruku svoju protiv njega. Uništio bi seme zla i njegovo nasleđe... Gde je on danas? Da li možda spava? Čuj, njegova moć se ne vidi."To je već glas proroka; redovi su u obliku strofa poput jevrejskih proročkih spisa; i Brestid s pravom ocenjuje ove "Savete" kao "najraniju pojavu društvenog idealizma koji se kod jevreja naziva "mesijanizmom". Na još jednom pergamentu iz Srednjeg kraljevstva, aktuelna iskvarenost vremena se žigoše rečima koje čuje skoro svaka generacija :"Kome danas da govorim ?Braća su zla"Prijatelji danas nemaju ljubavi.Kome govorim danas?Duše su kradljive,Svaki čovek poseže za susedovim dobrima.Kome danas da govorim ?Plemenit čovek strada,Drski prolaze svugde...Kome danas da govorim ?Kad čovek izazove gnev svojim ponašanjem zlimOn zasmeje sve ljude, mada je pokvaren i zao...A zatim, ovaj egipatski Svinbern izgovara ovu pohvalu smrti:"Smrt je preda mnom danasKao oporavak bolesnika,Poput odlaska u vrt posle bolesti.Smrt je preda mnom danasKao miris smole mirisne,Kao sedenje u šatoru po vetrovitom danu.Smrt je preda mnom danasPoput mirisa lotosovog cveta,Poput sedenja na obali od pijanstva.Smrt je preda mnom danasPoput toka bujice,Kao povratak kući čoveka sa ratne galije...Smrt je preda mnom danasKao čežnja čovekova za svojim domom,Posle godina provedenih u zatočeništvu."Najtužnija od svih pesama ugravirana je na ploči, danas u Lajdenskom

muzeju, koja potiče iz 2.200. godine p.n.e. /Carpe/ /diem,/ kaže ta pesma iskoristi dan!"Čuo sam reči Imhotepa i Hardedefa,Reči tako slavljene kao i njihova rečitost.Pogledaj prebivališta njihova! -Zidovi su im porušeni,Kuća više nema,Kao da ih nikad nije ni bilo.Niko odande ne dolaziDa nam kaže šta se s njima zbiva;...Da smirimo srce svojeDok i sami ne odemoTamo kuda su oni otišli.Obodri srce svoje i zaboravi to,Uživaj u tome da želju svoju sledišDok god živiš.Stavi miro u kosuI odeni se u fini lan,Nadahnut čudesnim sjajem,Istinski božijim stvarima.Još više uvećaj radosti svoje,I ne daj srcu da klone,Prati svoju želju i svog boga,Uredi poslove svoje na zemljiPo nalozima srca vlastitog,Dok ti ne dođe onaj dan jadikovke,Kad onaj srca utihnula (pokojnik)ne čuje njihovu jadikovku,Niti onaj što je u grobu ne sluša naricanje.Ne budi turoban zbog toga.Eto, nijedan čovek ne nosi svoja dobra sa sobom;Da, niko se ne vraća otud kud je otišao." Moguće je da su ovaj pesimizam i skepticizam bili posledica slomljenog duha nacije koju su ponizili i pokorili hiksoski osvajači; oni pokazuju istu vezu sa Egiptom,72 koju stoicizam i epikurejstvo pokazuju sa poraženom i porobljenom Grčkom. Delimično, takva literatura predstavlja jedan od tihinterludijuma, poput našeg vlastitog inter regnuma, u kom misao neko vreme nadilazi veru, pa ljudi ne znaju kako ili zašto treba da žive. Takvi periodi ne traju dugo; nada ubrzo odnosi pobedu nad mišlju; um se spušta na svoj uobičajeni niži položaj, a religija se ponovo rađa, dajući ljudima podsticaj očito neophodan za život i rad. Ne treba da pretpostavljamo da su takve pesme izražavale stavove nekog velikog broja Egipćana; iza i oko te male, ali vitalne manjine koja je duboko razmišljala o problemima života i smrti u svetovnom i naturalističkom smislu, milioni jednostavnih muškaraca i žena ostali su verni bogovima i nikada nisu sumnjali da će pravda pobediti, da će svaka ovozemaljska patnja i bol biti obilno nadoknađeni u utočištu sreće i mira.

xi) *Religija*

Nebeski bogovi - Sunce bog - Božanstva rastinja - Bogovi seksa - Ljudski bogovi - Oziris Izida i Horus - Manja božanstva -Sveštenici - Besmrtnost - "Knjiga mrtvih" - "Negativna ispovest" - Magija Raspadanje

U Egiptu je religija bila ispod i iznad svega. Nalazimo je u svakoj fazi i formi od totemizma do teologije; vidimo njen uticaj na teologiju; vidimo njen uticaj u književnosti, vlasti, umetnosti i u svemu osim u moralu. A ona nije samo raznovrsna, već i tropski obilna; samo ćemo u Rimu i Indiji naći tako bogat panteon. Ne možemo razumeti Egipćanina ili čoveka sve dok ne proučimo njegove bogove.U početku beše nebo, rekao je Egipćanin; i, do kraja su nebo i Nil bili njegova glavna božanstva. Sva ta čudesna nebeska tela nisu bila samo tela, već spoljni oblici moćnih duhova, bogova, čije su volje ne uvek usklađene odredile njihova složena i raznovrsna kretanja. Samo nebo je bilo svod na čijem je ogromnom prostoru stajala velika krava, a to je bila boginja Hator; zemlja je ležala pod njenim nogama, a njen trbuh je bio prekriven lepotom deset hiljada zvezda. Ili je (jer su sebogovi i mitovi razlikovali od regiona do regiona) nebo bilo bog Sibu koji je brižljivo ležao nad zemljom, a to je bila boginja Nuit; iz njihovog gigantskog spajanja rođeno je sve. Sazvežđa i zvezde su mogle biti bogovi: na primer, Sahui Sopdit (Orion i Sirijus) bili su užasna božanstva; Sahu je jeo bogove redovno tri puta dnevno. Povremeno bi to čudovište pojelo mesec, ali samo za trenutak; ubrzo bi molitve ljudi i gnev drugih bogova naterali proždrljivu krmaču da ih ispovrati. Na ovaj način su neuke mase Egipćana objašnjavale

pomračenje meseca.Mesec je bio bog, možda najstariji od svih koji su u Egiptu poštovani; ali u zvaničnoj teologiji najveći bog je bilo sunce. Ponekad je obožavano kao vrhovno božanstvo Ra ili Re, svetli otac koji je oplodio majku Zemlju zracima prodorne toplote i svetlosti; ponekad je to bilo božansko tele, koje se iznova rađalo svakog jutra, plovi po nebu u nebeskom čamcu, i spušta se na zapad uveče kao što se starac tetura ka svom grobu. Ili je sunce bilo bog Horus, koji je uzimao otmeni oblkk sokola, koji velličanstveno leti preko neba iz dana u dan kao da nadgleda svoje carstvo, i koji je postao jedan od čestih simbola egipatske religije i kraljevstva. Uvek je Ra, ili sunce, bio Tvorac: kada je prvi put izašao i video zemlju pustu i neplodnu, preplavio ju je zracima što daju snagu, i sva su živa stvorenja biljke, životinje i ljudi iskočila u haosu iz njegovih očiju i raštrkala se po svetu. Prvi muškarci i žene su kao direktni potomci Raa, bili savršeni i srećni; postepeno su njihovi potomci krenuli opakim putevima, pa su izgubili to savršenstvo i sreću; na to je Ra, nezadovoljan svojom decom uništio pola ljudskog roda. Učeni Egipćani su osporavali ovo popularno verovanje i tvrdili suprotno (kao neke sumerske škole), tj. da su prvi ljudi bili kao životinje, nesposobni za razgovetni govor i bilo kakva životna umeća. Sve u svemu, bila je to jedna inteligentna mitologija, kojom se pobožno izražavala čovekova zahvalnost zemlji i suncu.Tako je obilna bila ta pobožnost, da su Egipćani obožavali ne samo izvor života, već i svaki oblik života. Mnoge su biljke bile svete za njih: palma koja im je pružala senku usred pustinje, izvor koji im je davao vodu u oazi, šumarak u kom su mogli da se sastanu i odmore, smokva koja je čudesno uspevala u pesku; to su bila, sasvim razumljivo, sveta bića i Egipćanin im je, do kraja svoje civilizacije, prinosio žrtve u obliku krastavaca, grožđa i smokava. Čak je i prosto povrće imalo svoje privrženike; a Ipolit Ten se zabavljao pokazujući kako je luk, tako odvratan Bosijeu, bio božanstvo na obalama Nila. Popularnija su bila životinjska božanstva; ona su bila tako brojna da su ispunjavala egipatski panteon poput bučne menažerije. U jednoj ili drugoj provinciji, u jednom ili drugom periodu, Egipćani su obožavali, bika, krokodila, jastreba, kravu, gusku, kozu, ovna, mačku, psa, kokoš, lastu, šakala, zmiju, pa su puštali neka od tih stvorenja da se po hramovima kreću sa istom slobodom koja se dopušta svetoj kravi u Indiji danas. Kada su bogovi postali ljudi, oni su i dalje zadržavali životinjske dvojnike i simbole: Amon je bio prikazivan kao bik ili ovan, Sebek kao Krokodil, Horus kao jastreb ili soko, Hator kao krava, i Tot, bog mudrosti kao pavijan. Ponekad su žene bile nuđene nekim od ovih životinja kao seksualni partneri; biku je posebno, kao inkarnaciji Ozirisa, nuđena ta čast; a kod Mendesa, kaže Plutarh, najlepše žene su nuđene za koitus sa božanskim jarcem. Od početka do kraja, ovaj totemizam se zadržao kao bitan i prirođen elemenat u egipatskoj religiji; antropomorfna božanstva su došla u Egipat mnogo kasnije, i to verovatno kao darovi iz zapadne Azije. Za Egipćane su koza i bik bili naročito svete životinje pošto su predstavljale seksualnu stvaralačku moć; to nisu samo simboli Ozirisa, već i njegove inkarnacije. Oziris je često prikazivan sa velikim i istaknutim udovima kao znacima njegove vrhunske moći; a njegove figure u ovom obliku ili sa trostrukim falusom, Egipćani su nosili na religioznim procesijama; u izvesnim prilikama žene su nosile takve falusne figure i sa njima rukovale mehanički pomoću kanapa.73 Znaci obožavanja seksa se javljaju ne samo u mnogim slučajevima u kojima su prikazane figure, na reljefima uhramovima, sa udovima u erekciji, već i u čestoj pojavi, u egipatskoj simbolici /crux ansata/ krsta sa ručkom, kao znakom seksualnog sjedinjenja i vitalne snage. Napokon, bogovi su postali ljudi ili bolje reći, ljudi su postali bogovi. Kao božanstva u Grčkoj, ljudi-bogovi Egipta su bili jednostavno superiorni muškarci i žene napravljeni po herojskom modelu, ali sastavljeni od krvi i mesa;

oni su bili gladni i jeli, bili žedni i pili, voleli i parili se, mrzeli i ubijali, starili i umirali. Na primer, bio je tu Oziris, bog blagodatnog Nila, čija se smrt i vaskrsenje slavila svake godine, što je simbolizovalo opadanje i rast reke, a možda propadanje i procvat zemlje. Svaki Egipćanin iz doba kasnijih dinastija mogao je da ispriča priču o tome kako se Set (ili Sit), zli bog suše, koji je uništavao letine svojim užarenim dahom, razgnevio na Ozirisa (Nil) zato što širi (svojim plavljenjem) plodnost zemlje, ubio ga i vladao u strašnoj suši nad Ozirisovim kraljevstvom (tj. reka jednom nije porasla), sve dok Horus, odvažni Izidin sin, nije zbacio Seta i proterao ga; od tada je Oziris, kome je toplina Izidine ljubavi vratila život, blagonaklono vladao Egiptom, suzbio kanibalizam, zasnovao civilizaciju, a onda se uzdigao na nebo da tamo vlada beskonačno kao bog. Taj mit je imao dubinu; jer istorija je, poput orijentalne religije, dualistička zapis o sukobu između stvaranja i uništenja, plodnosti i suše, podmlađivanja i iscrpljivanja, dobra i zla, života i smrti.Dubok je, takođe, bio i mit o Izidi, Velikoj Majci. Ona nije bila samo odana sestra i žena Ozirisova; u izvesnom smislu bila je veća od njega, jer je kao žena uopšte, uz pomoć ljubavi pobedila smrt. Niti je ona bila samo zemlja-crnica Delte, oplođena dodirom Ozirisa-Nila, koja svojom plodnošću čini Egipat bogatim. Ona je iznad svega bila simbol one tajanstvene kreativne moći koja je stvorila zemlju i sva živa bića, i one materinske nežnosti kojom se mladi novi život hrani do zrelosti bez obzira koliko to košta majku. Ona je u Egiptu predstavljala kao što su Kali, Ištar i Kibela predstavljale u Aziji, Demetra u Grčkoj i Ceres u Rimu prvobitnu prednost i nezavisnost ženskog principa u stvaranju i u nasleđivanju, i stvaralačkom vođstvu žene u obrađivanju zemlje; jer, Izida je (kaže mit) bila ta koja je otkrila pšenicu i ječam koji su rasli divlje u Egiptu i pokazala ga Ozirisu (čoveku). Egipćani su je poštovali sa posebnom ljubavlju i pijetetom i podizali joj kipove kao Majci Božijoj; njeni zaređeni sveštenici hvalili su je na milozvučnim jutrenjima i u večernjim molitvama; a sredinom zime svake godine, istodobno sa godišnjim ponovnim rađanjem sunca pred kraj našeg (današnjeg) decembra, hramovi njenog božanskog deteta Horusa (boga sunca) prikazivali su je na svetoj slici, kako u štali doji odojče, koje je na čudesan način začela. Ove poetsko-filozofske legende i ti simboli su izvršili dubok uticaj na hrišćanski obred i teologiju. Rani hrišćani su ponekad vršili bogosluženje pred kipovima Izide koja doji malog Horusa, videći u njima još jedan oblik drevnog i plemenitog mita po kom žena (tj. ženski princip) stvara sve stvari, na kraju postaje Majka Božija. Ra (ili Amon kako su ga zvali na Jugu), Oziris, Izida i Horus spadali su u veće bogove Egipta. U kasnijim vremenima, Ra, Amon i još jedan bog, Ptah, bili su spajani kao tri otelovljenja ili aspekta jednog vrhovnog i trojnog božanstva. Bilo je bezbroj manjih božanstava: šakal Anubis, Šu, Tefnut, Neftis, Ket, Nut; ...ali ne smemo da od ovih stranica napravimo muzej mrtvih bogova. Čak je i faraon bio bog, uvek sin Amon-Raa, i vladao je ne samo po božanskom pravu, već i po božanskom rođenju, kao božanstvo koje privremeno podnosi zemlju kao svoj dom. Na glavi mu je soko, simbol Horusa i totem plemena; na čelu mu je /uræus/ ili zmija, simbol mudrosti i života, kao iprenošenja magijskih vrlina na krunu. Kralj je bio glavni sveštenik vere i predvodio je sjajne procesije i ceremonije kojima su se slavile svetkovine bogova. Upravo kroz to prisvajanje božanskog porekla i moći, on je bio u stanju da vlada tako dugo sa tako malo napora.Zbog toga su egipatski sveštenici bili oslonci trona i tajna policija društvenog poretka. Budući da je vera bila tako komplikovana, morala je da se pojavi klasa vična magiji i obredima, čija veština će je učiniti neophodnom u pristupu bogovima. Mada ne po zakonu, funkcija sveštenika je zapravo prelazila sa oca na sina, pa je izrastala klasa koja je vremenom, zahvaljujući pobožnosti naroda i političkoj

velikodušnosti kraljeva, postala bogatija i jača od feudalne aristokratije i same kraljevske porodice. Žrtve prinošene bogovima obezbeđivale su sveštenicima hranu i piće; zgrade hramova su im pružale prostrane domove; prinosi sa zemljišnih poseda hramova obezbeđivali su im bogate prihode; a njihovo oslobađanje od prinudnog rada, vojne službe, i običnih poreza, omogućavalo im je zavidan položaj prestiža i moći. Oni su zasluživali ne malo od te moći, jer su skupljali i čuvali znanje Egipta, obrazovali su mladež, a sebe disciplinovali sa strogošću i revnošću. Herodot ih opisuje skoro sa strahopoštovanjem:"To su ljudi izuzetno posvećeni obožavanju bogova i pridržavaju se sledećih formi i pravila... Nose lanenu odeću koja je stalno sveže oprana... Obrezuju se radi čistote, jer drže da je bolje biti čist nego lep. Čitavo telo izbrijavaju svakog trećeg dana, tako da se na njima ne može naći nijedna vaška ili bilo kakva nečistoća... Umivaju se hladnom vodom dvaputa na dan i dava puta svake noći."Ono što je iznad svega odlikovalo ovu religiju bilo je njen naglasak na besmrtnosti. Ako su Oziris, Nil i sve biljke mogli da se ponovo rađaju, tako je mogao i čovek. Zapanjujuća očuvanost mrtvih tela u suvoj zemlji Egipta dodatno je podstakla ovo verovanje, koje će dominirati egipatskom verom hiljadama godina, pa iz nje preći, sopstvenim uskrsnućem, u hrišćanstvo. U Egiptu se verovalo da telo nastanjuje mala kopija njega samog koja se zove "ka, a takođe i duša koja prebiva u telu kao ptica koja lepršа među drvećem. Sve to telo, ka" i duša nadživljavalo je pojavu smrti; oni su mogli da izbegnu smrtnost na neko vreme u srazmeri u kojoj je telo bilo sačuvano od kvarenja; ali ako pred Ozirisa dođu očišćeni od greha, njima će biti dopušteno da žive večno na "srećnim poljima hrane" tim nebeskim vrtovima u kojima će uvek biti obilja i sigurnosti: procenite kakva je mučna oskudica progovarala iz ovog utešnog sna. Međutim, do tih Jelisejskih polja moglo se stići samo uz pomoć skelexije, egipatskog preteče Harona; a taj stari gospodin će primati u svoj čamac samo one muškarce i žene koji u svom životu nisu počinili nikakvo zlo. Ili bi Oziris ispitivao mrtve, stavljajući na vagu srce svakog kandidata, sa jednim perom na tasu, da bi iskušao njegovu iskrenost. Oni koji bi pali na tom konačnom ispitu bili bi osuđeni na to da večno leže u svojim grobnicama, gladni i žedni, kao hrana strašnim krokodilima, i nikada nisu smeli da izađu na svetlo dana.Po sveštenicima, postojali su mudri načini da se prođu te probe; te načine oni su davali na uvid i razmatranje. Jedan način je bio da se grobnica opskrbi hranom, pićem i slugama koji će hraniti i pomagati mrtve. Drugi način je bio da se grob ispuni talismanima koji će bogovima ugoditi: ribom, orlovima-lešinarima, zmijama i iznad svega skarabejem insektom koji je, zato što se reprodukovao očigledno oplodnjom, simbolizovao uskrslu dušu; ako bi ih sveštenik sve blagoslovio na propisan način, oni bi terali svakog napadača i uništavali svako zlo. Još bolji način bio je da se kupi "Knjiga mrtvih, zbirku pergamenata, za koju su sveštenici napisali molitve, formule i vraxbine sračunate na to da smire, pa čak i da zavaraju Ozirisa. Kada je posle stotina nedaća i opasnosti, mrtva duša najzad stigla do Ozirisa, trebalo je obratiti se velikom Sudiji na otprilike ovakav način:""O ti koji ubrzavaš hitra krila Vremena,Ti što obitavaš u svim tajnama života,Ti čuvaru svake reči koju izustim Gle, ti se stidiš mene, sina svoga;Srce ti je puno jada i stida,Zato što su moji gresi bili mučni u svetu,I ohola zloba moja i moj prestup.O, budi u miru sa mnom, budi u miru,I skrši prepreke koje se između nas pletu!Nek se speru svi moji gresi i padnuU zaborav desno i levo od tebe!Da, ukloni svu opakost moju,I izbaci stid koji ti srce puni,Da Ti i ja odsad budemo u miru."Ili je duša morala da izjavi da je nevina u pogledu svih većih grehova, u "Negativnoj ispovesti", koja za nas predstavlja jedan od najranijih i najplemenitijih izraza moralnog osećaja kod čoveka:"Pozdravljam Te, Veliki Bože,

Gospodaru Istine i Pravde! Došao sam pred Tebe, moj Gospodaru; doveden sam da vidim tvoje lepote... Donosim ti Istinu... Nisam počinio nikakvu nepravdu prema ljudima. Nisam ugnjetavao siromahe... Nisam nametao nikakav rad nijednom slobodnom čoveku pored onog koji je sam obavljao... Nisam grešio, nisam počinio ništa čega bi se bogovi gnušali. Nisam naređivao nadzorniku da zlostavlja roba. Nisam mučio glađu nijednog čoveka, nikog nisam naterao da plače, nisam ubio nijednog čoveka,... Nikoga nisam izdao. Nisam ni na koji način umanjio zalihe hrama; nisam pljačkao žrtveni hleb bogova... Nisam počinio nikakav blud u svetom krugu hrama. Nisam hulio na bogove... Nisam varao na vagi. Nisam oduzimao mleko od odojčadi. Nisam mrežama lovio ptice božije... Ja sam čist. Ja sam čist. Ja sam čist."Međutim, najvećim delom, egipatska religija je imala malo šta da kaže u vezi morala; sveštenici su bili više zauzeti prodajom vraxbina, mumlavim bajalicama i obavljanjem magičnih obreda, nego usađivanjem etičkih pravila. Čak i "Knjiga mrtvih" uči vernike da će vraxbine koje blagoslove sveštenici prevazići sve prepreke na koje upokojena duša može da naiđe na svom putu spasenja; a naglasak je više na deklamovanju molitvi, nego na življenju dobrog života. Na jednom svitku piše: "Ako se pokojnik sa ovim upozna, izaći će danju" tj. uzdići se do večnog života. Amajlije i vraxbine su smišljane i prodavane da bi se pokrili mnogobrojni grehovi i osigurao ulazak samog đavola u Raj. Na svakom koraku je pobožni Egipćanin morao da mrmlja neobične formule da bi odvratio zlo i privukao dobro. Čujte, na primer, zabrinutu majku koja pokušava da istera "demone" iz svog deteta:"Beži napolje, ti koji dolaziš u tami, koji ulaziš kriomice... Dolaziš li da poljubiš ovo dete? Neću ti dati da ga poljubiš... Dolaziš li da ga odvedeš? Neću ti dati da ga od mene odvedeš. Protiv tebe sam spravila Efet-travu koja stvara bol; od luka koji ti škodi; od meda koji je sladak za žive, a gorak za mrtve; od zlih delova ribe Ebdu; od kičme grgeča."I sami bogovi su jedni protiv drugih koristili magiju i vraxbine. Književnost Egipta je puna vračeva čarobnjaka koji isušuju jezera pomoću jedne jedine reči ili vraćaju odsečene udove nazad na mesto, ili oživljavaju mrtve. Kralj je imao vračeve koji su mu pomagali ili davali uputstva; a za njega samog se verovalo da ima čarobnu moć da izazove kišu, il iporast rečnog vodostaja. Život je bio pun talismana, čini, gatanja; svaka vrata su morala da imaju nekog boga koji će terati zle duhove ili nenadane udarce nesreće. Deca rođena na dvadesettreći dan u mesecu Tota bi sigurno ubrzo umrla; ako su rođena na dvadeseti dan meseca Čojak, ta deca bi oslepela. "Svaki dan i mesec," kaže Herodot, "dodeljen je nekom određenom bogu; i prema danu na koji je svaka osoba rođena, oni određuju šta će je zadesiti, kako će umreti, i kakva vrsta osobe će biti." Na kraju je veza između morala i religije pokazivala tendenciju da bude zaboravljena; put do blaženstva vodio je ne kroz ispravan život, već kroz magiju, obred i darežljivost prema sveštenicima. U vezi toga ćemo navesti reči jednog čuvenog egiptologa:"Opasnosti onog drugog sveta su se sada uveliko umnožile, pa jeza svaku kritičnu situaciju sveštenik mogao da snabde pokojnika delotvornom vraxbinom koja bi ga zasigurno izlečila. Pored mnogih vraxbina koje su omogućavale mrtvima da dosegnu drugi svet, bilo je onih koje su ga spasavale da ne izgubi usta, glavu, srce; druge su mu omogućavale da zapamti svoje ime, da diše, jede, pije, da izbegne da jede svoju nečist, da spreči da mu se voda za piće pretvori u plamen, da pretvara tamu u svetlost, da se odbrani od zmija i drugih neprijateljski raspoloženih čudovišta i mnogo čega drugog... Na taj način je najraniji razvoj morala u drevnom Egiptu bio zaustavljen, ili bar usporen, gnusnim sredstvima iskvarenog sveštenstva koje je bilo obuzeto pohlepom."Takvo je bilo stanje religije u Egiptu kada je

Ikhnaton, pesnik i jeretik, došao na presto i inaugurisao religioznu revoluciju koja je uništila Carstvo Egipta.

4. Jeretički kralj

Ikhnatonov karakter - Nova religija - Himna suncu - Monoteizam- Nova dogma - Nova umetnost - Reakcija - Nofretete - Slom Carstva - Ikhnatonova smrt

Godine 1.380. p.n.e., Amenhotep /III/, koji je nasledio Tutmosa /III/, umro je proživevši život u raskoši i rasipništvu, a nasledio ga je njegov sin Amenhotep /IV/ koji će biti poznat kao Ikhnaton. Neobično plastična i uverljiva portret-bista, otkrivena kod Tel-el-Amarne, pokazuje profil neverovatne prefinjenosti, lice žensko po nežnosti i poetično u svojoj osetljivosti. Veliki očni kapci kao u sanjara, deformisana lobanja, telesni sklop vitak i slabunjav: ličio je na Šelija pozvanog da bude kralj.Čim je stupio na vlast, počeo je da se buni protiv Amonove religije i delatnosti Amonovih sveštenika. U velikom hramu u Karnaku tada je bio veliki harem, navodno Amonovih konkubina, ali koje su ustvari služile za razonodu sveštenika. Mladi car, čiji je privatni život bio uzor vernosti, nije odobravao ovaj sveti razvrat; u nozdrvama je osećao vonj krvi zaklanog ovna žrtvovanog Amonu; on se toliko gnušao nad tim što su sveštenici trgovali vraxbinama i koristili Amonovo proročište za podršku religioznom mračnjaštvu i političkoj korupciji, da je jednostavno morao da izrazi žestok protest. "Veće zlo su reči sveštenika," rekao je, "nego sve one koje sam čuo do godine /IV/ (njegove vladavine); "veće su one zlo, nego reči koje je kralj Amenhotep čuo." Njegov mladalački duh se pobunio protiv prljavštine u koju je upala religija njegovognaroda; gnušao se bestidnog, nepriličnog bogatstva i rasipničkih rituala hramova, kao i rastuće moći plaćeničke hijerarhije na život nacije. Sa smelošću pesnika, on je odbacio kompromis i odvažno proglasio sve te bogove i ceremonije vulgarnom idolatrijom i objavio da postoji samo jedan bog Aton.Poput Akbara u Indiji trideset vekova kasnije, Ikhnaton je božanstvo video nadasve u suncu, izvoru sveg ovozemaljskog života i svetlosti. Ne možemo reći da li je svoju teoriju usvojio iz Sirije i da li je Aton bio samo jedan oblik Adonisa. Bez obzira na poreklo, novi bog je ispunio kraljevu dušu radošću; svoje vlastito ime Amenhotep (koje je u sebi sadržalo ime Amonovo) izmenio je u Ikhnaton, što znači "Aton je zadovoljen"; i, pomogavši se starim himnama i izvesnim monoteističkim pesmama objavljenim za vreme prethodne vladavine,74 on je komponovao dirljive pesme Atonu, od kojih sledeća pesma, najduža i najbolja, predstavlja najlepši ostatak egipatske književnosti:"Umiljato se pojavljuješ na nebeskom svodu,O, živi Atone, začetniče života.Kad se dižeš na istočnom obzorju,Ti svojom lepotom ispunjavaš celu zemlju.Lep si ti, velik i blistav, i dignutvisoko iznad cele zemlje,A zraci tvoji grle zemlju, i sve što si stvorio.Ti si Re, i ti dosežeš njihove kranje tačke;Ti ih ljubavlju svojom vezuješ.Mada si daleko, tvoji se zraci šire na zemlji;Mada si visoko, tvoji su otisci stopala dan.Kad zađeš na zapadnom horizontu neba,Zemlja je u tami poput mrtvaca;Oni spavaju u odajama svojim,Glave im umotane,Nozdrve začepljene,I niko ne vidi drugog,Sve su im stvari pokradeneKoje su im pod glavamaA oni to ne znaju.Svaki lav izlazi iz jazbine svoje,Sve zmije, one ujedaju ...Svet je u tišini,Onaj koji ih stvori počiva na svom obzorju.Svetla je zemlja kad se ti digneš na horizontu.Kada zasijaš kao Aton po danuTi razgoniš tminu.Kad pošalješ svoje zrake,Dve Zemlje slave svetkovinu,Ljudi se bude i ustaju na nogeKad ih ti podigneš.Peru svoja tela i oblače odeću,Ruku dignutih u znak

obožavanja kad se pojaviš.Cela se zemlja daje na posao.Sva se stoka goni na pašu,Drveće i biljke cvetaju,Ptice poleću iz svojih gnezda,Krila dignutih u znak divljenja prema tebi.Sva sitna stoka poskakuje,Sva krilata stvorenja poleću,Ona žive kad ih ti obasjaš.Barke plove uzvodno i nizvodno.Svaka staza je otvorena jer se ti pojavljuješ.Ribe u reci iskaču pred tobom.Zraci su tvoji usred velikog zelenog mora.Tvorče zametka u ženi,Tvorče semena u muškarcu,Što život daješ sinu u majčinoj utrobi,Umiruješ ga da ne plače,Hraniš dok je još u materici,Ti što daješ dah da oživi svako koga on stvori !Kad on izađe iz utrobe... na dan rođenja svog,Ti mu usta otvaraš da progovori,Ti mu daješ sve što mu treba.Kada ptić u jajetu zacvrkuće,Ti mu daruješ dah da sačuva život .Kad ga dovedešDo trena kad se ljuska rasprsne,On izlazi iz jajeta,Da svom snagom zacvrkuće.Tumara okolo na svojim dvema nogamaOtkako je odande izašao.Kako su mnogobrojna tvoja dela!Ali našim očima ona ostaju tajna,O, jedini Bože, čije moći niko drugi nema.Ti si stvorio zemlju po svome srcuDok bio si sam:Stvorio si ljude, svu krupnu i sitnu stoku,Sve što postoji na zemljiI što gazi nogama;Sve u visinamaŠto krilima svojim leti.Strane zemlje, Siriju i Kuš,I zemlju Egipat;Svakog si čoveka postavio na njegovo mesto,I opskrbio svim što mu treba ...Ti stvaraš Nil u donjem svetuTo donosiš ono što želiš,Da narod sačuvaš u životu... Kako su izvrsne tvoje zamisli,O, Gospodaru večnosti!Ima jedan Nil na nebu za stranceI za stoku iz svakog kraja što na nogama ide...Zraci tvoji hrane svaki vrt;Kad se ti digneš, oni ožive,Oni rastu zahvaljujući tebi.Ti stvaraš godišnja dobaDa bi stvorio celo svoje delo :Zimu, da im svežinu doneseš,I toplotu da tebe mogu da okuse.Ti si stvorio daleko nebo da se otud dižeš,Da bi gledao sve što si stvorio,Ti jedini, koji sijaš poput živog Atona,Dižeš se, sijaš, odlaziš i vraćaš se.Ti stvaraš milione oblikaSve potpuno sam;Gradove, velike i male, i plemena,Puteve i reke.Sve oči te vide pred sobom,Jer ti si Aton dana nad zemljom...No, uvek si u mom srcu,Nema nikog drugog ko bi te znaoOsim tvog sina Ikhnatona.Ti si ga učinio mudrimPo tvojoj zamisli i tvojoj moći.Svet je u ruci tvojoj,Kao da si ih ti stvorio.Kad se ti digneš oni ožive,Kada ti zađeš oni umiru;Jer ti sam si životni vek,Ljudi kroz tebe žive,Dok su im oči uprte u lepotu tvojuSve dok ne zađeš.Sav se posao ostavljaKada ti na zapadu zađeš... Ti si utemeljio svet,I podigao ga za sina svog...Ikhnatona, čiji je život dug;I za glavnu kraljevsku ženu, njegovu voljenu,Gospodaricu Dveju Zemalja,Nefernefru-aton, Nofretete,Nek je živa i zdrava na vjeki vjekov."Ovo nije samo jedna od velikih poema u istoriji, to je prvi istaknuti izraz monoteizma sedam stotina godina pre Isaije.75 Možda je, kako je sugerisao Brestid, ova koncepcija o jednom jedinom bogu, bila odraz ujedinjenja mediteranskog sveta pod Egiptom u vreme Tutmosa /III/. Ikhnaton zamišlja svog boga kao boga koji pripada svim narodima jednako, pa čak druge zemlje navodi pre svoje sopstvene, kao one okojima Aton brine; to je bio zapanjujući pomak u odnosu na stara plemenska božanstva. Uočite vitalističko shvatanje: Aton će se naći ne u bitkama i pobedama, već u cveću i drveću, u svim oblicima života i rastinja; Aton je radost koja podstiče" sitnu stoku da poskakuje", a "ptice da izleću iz gnezda." Bog nije ni osoba ograničena na ljudski oblik; stvarno božanstvo je stvaralačka i okrepljujuća "toplota" sunca; plamteći sjaj kugle koja se diže i zalazi, samo je obeležje one prvobitne moći. Ipak, zbog svog sveprisutnog, oplođujućeg milosrđa, sunce za Ikhnatona postaje takođe "Gospodar ljubavi", nežni zaštitnik koji "stvara čoveka-dete u ženi," i "ljubavlju ispunjava Dve Zemlje Egipta". Tako napokon, Aton kroz simboliku izrasta ubrižnog oca, saosećajnog i nežnog; on nije kao Jahve, Gospodar nebeskih vojski, već bog blagosti i mira. Jedna je od istorijskih tragedija da se Ikhnaton, postigavši svoju uzvišenu viziju univerzalnog jedinstva, nije zadovoljio time da

dopusti plemenitom kvalitetu nove religije da postepeno pridobija srca ljudi. On nije bio u stanju da razmišlja o svojoj istini u relativnom smislu; došao je do gledišta da su drugi oblici verovanja i religije neprilični i nepodnošljivi. Iznenada je izdao naredbe da se imena svih bogova osim Atona izbrišu sa svih javnih natpisa u Egiptu; menjao je ime svoga oca na stotinama spomenika da bi iz njega izbacio reč "Amon"; nelegalnim je proglasio sve vere osim svoje i naredio da se svi stari hramovi zatvore. Napustio je Tebu kao nečistu, a sebi sagradio lepu novu prestonicu Akhetaton "Grad Atonovog horizonta."Teba je brzo propala pošto su službe i prihodi vlasti otud odneseni, a Akhetaton je postao bogata metropola, živa i prometna zahvaljujući novoj gradnji i preporodu umetnosti oslobođenih sveštеničke vezanosti za tradiciju. Duh radosti izražen u novoj religiji prešao je u njenu umetnost. Kod Tel-el-Amarne, današnjeg sela na mestu nekadašnjeg Akhetatona, Ser Vilijam Flinders Pitri je iskopao lep pločnik, ukrašen pticama, ribama i drugim životinjama naslikanim sa izuzetno prefinjenom skladnošću. Ikhnaton je zabranio umetnicima da prave figure Atona, na osnovu uzvišenog argumenta da istinski bog nema oblik;" što se tiče ostalog, ostavio je umetnost slobodnom, jedino zahtevajući od svojih omiljenih umetnika Beka, Aute i Nutmosa da prikazuju stvari onako kako ih vide i da zaborave konvencionalna pravila sveštenika. Oni su ga shvatili ozbiljno i prikazivali su ga kao mladića blagog, skoro bojažljivog lika i neobično izdužene glave. Povodeći se za njegovom vitalističkom koncepcijom božanstva, oni su svaki oblik biljnog i životinjskog sveta slikali sa vernim detaljima, i to sa perfekcijom koja teško da je igde ikada prevaziđena. Neko vreme je umetnost, koja inače u svakoj generaciji doživi muke gladi i tmine, cvetala u bogatstvu i sreći.Da je Ikhnaton bio zrela uma, on bi shvatio da je promena koju je predlagao bila suviše duboka da bi se izvela za kratko vreme promena sa sujevernog politeizma duboko ukorenjenog upotrebama i navikama ljudi, na naturalistički monoteizam koji je maštu podređivao razumu. On bi to onda obavio postepeno i ublažio tranziciju nekim prelaznim metodama. Ali on je više bio pesnik, nego filozof; poput Šelija koji je oksfordskim biskupima objavio Jehovin kraj, on je posegao za Apsolutom, pa se na njegovu glavu obrušila čitava struktura Egipta.On je jednim udarcem lišio poseda i uklonio bogato i moćno sveštenstvo i zabranio obožavanje božanstava koja su bila omiljena zahvaljujući dugoj tradiciji i veri. Kada je izbacio reč "Amon" iz imena svog oca, njegovom narodu je to izgledalo kao bogohulnički greh; ništa za njih nije bilo važnije od poštovanja mrtvih predaka. On je potcenio snagu i upornost sveštenika, a precenio sposobnost naroda da razume novu religiju. Iza pozornice, sveštenici su kovali zavere i pripremali se; a u svojim domovima, svet je krišom nastavio da obožava svoje stare i bezbrojne bogove. Stotine zanatlija koji su zavisili od hramova gunđali su potajno protiv tog jeretičkog kralja. Čak i u njegovoj palati, ministri i generali su ga mrzeli i molili se za njegovu smrt jer je po njihovom mišljenju dopuštao da se u njegovim rukama Carstvo raspadne?U međuvremenu mladi pesnik je živeo u jednostavnosti i veri. Imao je sedam ćerki, ali nije imao sinova; i mada je po zakonu mogao da traži naslednika od svojih drugih žena, on je više voleo da ostane veran kraljici (Nofretete). Ostao nam je jedan mali ukras na kom je prikazan kako grli Kraljicu; dozvolio je umetnicima da ga prikažu kako se kočijama vozi ulicama, u dobrom raspoloženju sa svojom ženom i decom; u svečanim prilikama Kraljica je sedela pored njega i držala ga za ruku, dok su se ćerke igrale u podnožju prestola. O svojoj ženi je govorio kao o "Gospodarici njegove sreće, na čiji glas se Kraljevo srce raduje"; a za zakletvu je koristio izraz, "Tako mi sreće sa Kraljicom i njenom decom." Bio je to jedan interludij blagosti u egipatskom epu moći.Međutim, iz Sirije su u tu jednostavnu sreću

stizale alarmantne poruke.76 Egipatske kolonije na Bliskom istoku su osvojili Hetiti i druga susedna plemena; guverneri koje je Egipat imenovao molili su za hitna pojačanja. Ikhnaton je oklevao; nije bio sasvim siguran da mu pravo osvojenja opravdava zadržavanje tih država u pokornosti Egiptu; i nije bio sklon da šalje Egipćane da ginu na dalekim poljima za jednu tako nesigurnu stvar. Kada su kolonije shvatile da imaju posla sa svecem, one su svrgnule egipatske guvernere, mirno prestale da plaćaju danak i postale u svakom pogledu slobodne. Za vrlo kratko vreme Egipat je prestao da bude ogromna imperija i skupio se u malu državu. Ubrzo se ispraznila egipatska riznica kojoj je danak iz kolonija čitav vek bio glavni oslonac; domaći porezi su pali na minimum, a rad u rudnicima zlata je prestao. Unutrašnja uprava se pretvorila u haos. Ikhnaton je ostao bez novca i bez prijatelja u svetu koji je izgledao u potpunosti njegov. Svaka kolonija se digla na ustanak, a sve snage u Egiptu su se svrstale protiv njega i čekale njegov pad.Nije napunio ni tridesetu kada je 1.362. godine p.n.e. umro slomljen spoznajom svog neuspeha kao vladara i nedostojnosti svoga naroda.

5. Opadanje i pad

Tutankamon - Dela Ramzesa /II/ - Bogatstvo sveštenika - Siromaštvo naroda - Osvojenje Egipta - Rezime doprinosa Egipta civilizaciji

Dve godine posle smrti svoga zeta, na presto je došao miljenik sveštenika Tutankamon. On je izmenio svoje ime Tutenkaton koje mu je dao njegov tast, vratio prestonicu u Tebu, sklopio mir sa moćnicima crkve, i obradovanom narodu objavio povratak starih bogova. Reči "Aton" i "Ikhnaton" bile su izbrisane sa svih spomenika, sveštenici su zabranili da se uopšte izgovara ime jeretičkog kralja, a ljudi su ga pominjali kao "Velikog zločinca". Imena koja je Ikhnaton uklonio bila su ponovo urezana na spomenicima, a praznici koje je ukinuo bili su obnovljeni. Sve je bilo kao ranije.U pogledu ostalog, Tutankamonova vladavina je bila bez posebnih obeležja; svet bi jedva i čuo za njega da u njegovoj grobnici nije nađeno neviđeno blago. Posle njega, junačni vojskovođa Harmhab je vodio svoje armije uz i niz obalu obnavljajući spoljnu moć Egipta i unutrašnji mir. Seti /I/ je mudro pobrao plodove obnovljenog poretka i bogatstva, izgradio većnicuHipostil u Karnaku, počeo da ugrađuje velelepan hram u stene kod Abu Simbela, ostavio uspomenu na svoju veličinu u divnim reljefima, i imao to zadovoljstvo da leži hiljadama godina u jednom od najbogatije ukrašenih egipatskih grobnica.U to vreme, na presto je stupio romantični Ramzes /II/, poslednji od velikih faraona. Retko je istorija upoznala tako živopisnog monarha. Lep i hrabar, svoju privlačnost je uvećao svojom dečačkom svešću o njoj; a njegovi ratni poduhvati, koje je stalno neumorno beležio, bili su jednaki samo njegovim uspesimau ljubavi. Potisnuvši jednog brata koji je bio nezgodan pretendent na presto, on je poslao ekspediciju u Nubiju da tamo otvori rudnike zlata i ponovo napuni riznicu Egipta; sa tako stečenim sredstvima preduzeo je ponovno osvajanje azijskih provincija koje su se opet bile pobunile. Tri godine je potrošio na povraćaj Palestine; zatim je nastupao dalje, sukobio se sa velikom vojskom azijskih saveznika kod Kadeša (1.288.p.n.e.) i svojom hrabrošću i snagom vojskovođe pretvorio poraz u pobedu. Možda su zahvaljujući tim pohodima brojni Jevreji dospeli u Egipat, bilo kao robovi, bilo kaodoseljenici; a za Ramzesa /II/ se veruje da je bio onaj Faraon Izlaska (Eksodusa). Dao je da se u čast njegovih pobeda naprave zapisi, bez preterane nepristrasnosti, na pedesetak

zidova, odredio pesnika da ga proslavi epskim stihovima i nagradio ga sa sedamsto žena. Kada je umro, za njim je ostalo sto pedeset ćerki i pedeset sinova koji su svojom brojnošću svedočili o njegovoj izuzetnoj kondiciji. Oženio je nekoliko svojih ćerki, tako da bi i one mogle da imaju izvanrednu decu. Njegovi potomci su bili tako brojni da su u periodu od četiristotine godina sačinjavali posebnu klasu u Egiptu iz koje su bili birani vladari u toku više od jednog veka.Zasluživao je simpatije jer je izgleda dobro vladao Egiptom. Gradio je tako mnogo, da se njegovoj vladavini pripisuje polovina preostalih zdanja u Egiptu. Dovršio je glavnu većnicu u Karnaku, proširio hram u Luksoru, podigao vlastito ogromno svetilište Rameseum zapadno od reke, završio veliki hram u brdu kod Abu Simbela, i širom zemlje postavio ogromne kipove sa svojim likom. U njegovo vreme je trgovina cvetala, kako preko Suecke prevlake, tako i na Mediteranu. Izgradio je još jedan kanal od Nila do Crvenog mora, ali ga je pokretljivi pesak zatrpao ubrzo posle njegove smrti. Umro je 1.225. godine p.n.e.u devedestoj godini posle jedne od najimpresivnijih vladavina u istoriji.Sveštenstvo je bila jedina ljudska sila koja ga je u Egiptu nadmašivala; i ovde su se, kao svagda u istoriji, vodile neprekidne borbe između crkve i države. Tokom njegove vladavine i vladavine njegovih naslednika, ratni plen iz svakog rata i lavovski deo poreza iz pokorenih provincija išao je hramovima i sveštenicima. Oni su dostigli vrhunac bogatstva pod Ramzesom /III/. U to vreme imali su 107.000 robova jednu tridesetinu stanovništva Egipta; posedovali su 750.000 akera jednu sedminu obradivog zemljišta; imali su 500.000 grla krupne stoke; prihode od poreza su dobijali iz 169 gradova Egipta i Sirije; a sva ta imovina je bila oslobođena poreza. Darežljivi ili bojažljivi Ramzes /III/ obasipao je izvanrednim darovima Amonove sveštenike, što je obuhvatalo 32.000 kilograma zlata i milion kilograma srebra; svake godine im je davao 185.000 vreća žita. Kada je došlo vreme da se isplate radnicikoje država zapošljavala, on je ustanovio da mu je riznica prazna. Sve više i više su ljudi gladovali da bi bogovi bili siti.Sa takvom politikom, bila je samo stvar vremena kada će kraljevi postati sluge sveštenika. Za vladavine poslednjeg Ramesidskog kralja, Vrhovni Amonov sveštenik je uzurpirao presto i uzeo neograničenu vlast; Carstvo se pretvorilo u stagnantnu teokratiju u kojoj su cvetale arhitektura i sujeverje, a svi ostali elementi života nacije su propadali. Manipulisalo se znamenjima da bi svaka odluka sveštenstva dobila božansko odobrenje. Žeđ bogova je iscedila najvitalnije snage Egipta i to baš u vreme kada su se strani osvajači pripremali da se obore na sve to koncentrisano bogatstvo.U međuvremenu se na svakoj granici spremala neka nevolja. Prosperitet zemlje poticao je delom iz njenog strateškog položaja na glavnom trgovačkom putu u Sredozemlju; njeni metali i bogatstvo omogućili su joj prevlast nad Libijom na zapadu, a Fenikijom, Sirijom i Palestinom na severu i istoku. Ali sada su se na drugoj strani ove trgovinske rute u Asiriji, Vavilonu i Persiji razvijale nove nacije stičući zrelost i moć, jačale uz pomoć pronalazaštva i preduzetništva, te su se osmelile da se u trgovini i proizvodnji nadmeću sa samozadovoljnim i pobožnim Egiptom. Feničani su usavršavali triremu (galiju sa tri reda veslačkih klupa) i pomoću nje postepeno od Egipta otimali premoć na moru. Dorani i Ahajci su osvojili Krit i Egej (oko 1.400.godine p.n.e.) i osnivali sopstveno trgovinsko carstvo; trgovina se kretala manje-više sporim karavanima preko surovih planina punih pljačkaša i preko pustinja Bliskog istoka; kretala se sve više i više, uz manje troškova i manje gubitaka, brodovima koji su prolazili kroz Crno more i Egej do Troje, Krita i Grčke, i napokon do Kartagine, Italije i Španije. Narodi duž severnih obala Mediterana su sazrevali i razvijali se, a narodi na južnim obalama su slabili i propadali. Egipat je izgubio svoju trgovinu, zlato, moć, umetnost, a na kraju čak i svoje dostojanstvo;

jedan za drugim, njegovi rivali su se upadali u zemlju, pljačkali je i osvajali i ostavljali opustošenom.Godine 954. p.n.e., došli su Libijci sa zapadnih brda i žestoko napali; 772. godine su Etiopljani ušli sa juga i osvetili se za svoje dugo robovanje; 674. su Asirci napali sa severa i primorali Egipat (tada pod upravom sveštenika) da plaća danak. Za neko vreme je Psamtik, princ od Saisa, odbio zavojevače i ujedinio Egipat pod svojim vođstvom. U toku njegove duge vladavine, kao i njegovih naslednika, došlo je do "Saiskog preporoda" egipatske umetnosti: arhitekte i skulptori, pesnici i naučnici Egipta sakupili su stručne i estetske tradicije svojih škola i pripremili ih da ih predaju Grcima. Ali, 525. godine p.n.e., Persijanci su pod Kambizom prešli Suec i ponovo učinili kraj egipatskoj nezavisnosti. Godine 332. p.n.e.Aleksandar je krenuo iz Azije i od Egipta napravio provinciju Makedon. 77 Cezar je stigao 48. godine p.n.e. i osvojio novu prestonicu Egipta, Aleksandriju, gde je Kleopatri dao sina i naslednika za kojeg su se uzalud nadali da će biti krunisan kao monarh ujedinitelj najvećih imperija antičkog doba. Godine 30. p.n.e. Egipat je postao rimska provincija i nestao iz istorije.Neko vreme on je ponovo cvetao kada su sveci naselili pustinju, a Kirilo vukao Hipatiju po ulicama dok nije umrla (415. godinan.e.); zatim ponovo kada su ga osvojili muslimani (oko 650.godine), sagradili Kairo uz ruševine Memfisa i ispunili ga xamijama sjajnih kupola i citadelama. Ali to su bile strane kulture, a ne prave egipatske, pa su i one iščezle. Danas postoji prostor koji se zove Egipat, ali egipatski narod tamo nije gospodar; odavno su slomljeni osvojanjem i stopljeni u jeziku i braku sa arapskim zavojevačima; njihovi gradovi poznaju samo vlast muslimana i Engleza, i noge umornih putnika koji putuju hiljadama milja da bi ustanovili da su piramide samo gomile kamenja. Možda bi se veličina i sjaj mogli opet tu razviti, ako bi Azija ponovo postala bogata i od Egipta napravila kuću na pola puta za svetsku trgovinu. Ali za sutra, kao je pevao Lorenco, nema izvesnosti; a danas, jedina izvesnost je propadanje. Na sve strane gigantske ruševine, spomenici i grobnice, podsećaju na žestoku i titansku energiju; na svim stranama siromaštvo i očaj, i iscrpljenost jedne drevne loze. I na sve strane neugodni, agresivni pesak, kojeg neprekidno donose vreli vetrovi, pesak okrutno rešen da nakraju prekrije sve.Pa ipak, pesak je samo uništio telo drevnog Egipta; njegov duh još uvek živi u znanju i sećanju ljudskog roda. Poboljšanja u poljoprivredi, metalurgiji, industriji i tehnici; verovatan pronalazak stakla i lana, hartije i mastila, kalendara i časovnika, geometrije i azbuke; oplemenjivanje odeće i ukrasa, nameštaja i kuća, društva i života; izvanredan razvoj uređene i miroljubive uprave, popisa stanovništva i pošte, osnovnog i srednjeg obrazovanja, čak i stručne obuke za javnu službu i administraciju; unapređenje pisma i književnosti, nauke i medicine; prva jasna formulacija, za koju se zna, o individualnoj i društvenoj svesti, prvi vapaj za socijalnom pravdom, prva široko rasprostranjena monogamija, prvi monoteizam, prvi eseji u etičkoj filozofiji; uspon arhitekture, vajarstva i manjih umetnosti do stepena kvaliteta i snage koji nikada (koliko znamo) ranije nije dostignut, a kome je od tada retko kada bilo premca: ti doprinosi nisu bili izgubljeni čak ni onda kada su njeni najlepši egzemplari bili zakopani u pesku, ili porušeni nekom konvulzijom ove planete.78 Preko Feničana, Sirijaca i Jevreja, preko Krićana, Grka i Rimljana, civilizacija Egipta se prenosila da bi na kraju postala kulturna baština čovečanstva. Efekat i sećanje na ono što je Egipat obavio u samo svitanje istorije ima uticaja u svakoj naciji i svakom dobu. "Moguće je čak," kako je rekao For, "da Egipat, kroz solidarnost, jedinstvo, i disciplinovano mnoštvo svojih umetničkih proizvoda, kroz ogromno trajanje i neprekidnu snagu svojih napora, pruža prizor najveće civilizacije koja se ikada pojavila na zemlji." Postići ćemo uspeh ako je dostignemo.

III VAVILONIJA

1. Od Hamurabija do Nabukodonosora

Vavilonski doprinosi modernoj civilizaciji - Zemlja između Reka – Hamurabi - Njegova prestonica - Vladavina Kasita - Pisma Amarne - Asirsko osvajanje - Nabukodonosor - Vavilon u danima slave

Civilizacija je kao i život neprekidna borba sa smrću. I kao što se život održava samo napuštanjem starog i preobražavanjem u nove i svežije oblike, tako civilizacija postiže nesigurni opstanak menjajući svoj habitat ili svoju narav. Ona se kretala od Ura do Vavilona i Judeje, od Vavilona do Ninive, od njih ka Persepolju, Sardu i Miletu, a od njih ka Egiptu i Kritu do Grčke i Rima. Niko ko danas posmatra mesto drevnog Vavilona ne bi pomislio da su ti vreli i turobni ostaci duž Eufrata nekada bili bogata i moćna prestonica civilizacije, koja je bezmalo stvorila astronomiju, dala bogat doprinos napretku medicine, utemeljila nauku o jeziku, sastavila prve velike zakonike, naučila Grke osnovama matematike, fizike i filozofije, darovala Jevrejima mitologiju koju su oni dali svetu, a Arapima prenela deo onog naučnog i arhitektonskog znanja kojim su oni razbudili uspavanu dušu srednjovekovne Evrope. Dok čovek stoji pred tihim Tigrom i Eufratom, teško mu je da veruje da su to one iste reke koje su napajale Sumer i Akad i hranile viseće vrtove Vavilona.Na neki način to i nisu one iste reke: ne samo zato što "čovek nikada dva puta ne zagazi u isti potok", već i zato što su te dve reke odavno promenile korita novim tokovima, i sad druge obale "kose svojim blistavim srpovima". Kao i Nil u Egiptu, tako su ovde reke Tigar i Eufrat obezbeđivale put trgovine na više hiljada milja, a u svojim južnim predelima prolećna plavljenja, koja su pomagala seljaku da zemlju učini plodnom. Jer kiše u Vavilonu dolaze samo u zimskim mesecima; od maja do novembra kiša uopšte nema; da nije tog prelivanja reka, zemlja bi bila isto onako sušna kao što je nekada bila u severnoj Mesopotamiji i kao što je sušna danas. Zahvaljujući bogatstvu reka i marljivom trudu mnogih generacija, Vavilonija je postala raj iz semitske legende, vrt i žitnica zapadne Azije.79 Istorijski i etnički, Vavilon je bio proizvod ujedinjavanja Akađana i Sumeraca. Njihovo spajanje generisalo je vavilonski tip, u kom se akadsko-semitska loza pokazala dominantnom; njihovo ratovanje završilo se pobedom Akada i osnivanjem Vavilona kao prestonice cele donje Mesopotamije. Na početku ove istorije stoji moćna figura Hamurabija (2123-2081. godine p.n.e.) osvajač i zakonodavca tokom vladavine od četrdeset tri godine. Stari pečati i natpisi nam ga prikazuju pristrasno to je mladić pun žara i genijalnosti, pravi vihor u boju, koji uništava sve pobunjenike, razbija neprijatelje u paramparčad, u maršu prelazi neprohodne planine i nikada ne gubi bitku. U vreme njegove vladavine, zaraćene državice iz niže doline bile su prisiljene na ujedinjavanje i mir, a jednim istorijskim zakonikom naučeni su redu i bezbednosti Hamurabijev zakonik je bio iskopan kod Suze 1902. godine, lepo ugraviran na valjku od diorita, koji je svojevremeno odnesen iz Vavilona u Elam (oko 1100. p.n.e.) kao ratni trofej.80 Kao i onaj Mojsijev zakonik, i ovaj je bio dar sa Neba, jer se na jednoj strani valjka vidi kralj kako prima zakone od Šamaša, samog Sunca-boga. Prolog je gotovo na Nebu:"Kad je uzvišeni Anu, kralj

Anunakija i Bela, gospodar neba i zemlje, onaj koji odlučuje o sudbini zemlje, poverio Marduku vladavinu nad svim ljudima; ... kada je obznanio uzvišeno ime Vavilona; kada su ga oni učinili slavnim na svim stranama sveta i u njegovom središtu osnovali večno kraljevstvo čiji su temelji čvrsti kao nebo i zemlja u to vreme Anu i Bel pozvaše mene, Hamurabija, plemenitog vladara, poštovaoca bogova, da učinim da pravda prevlada u zemlji, da uništim zlo, "da sprečim jake da ugnjetavaju slabe,... da prosvetlim zemlju i unapredim blagostanje naroda." Ja sam Hamurabi, vladar kog je Bel imenovao, koji sam doneo bogatstvo i obilje; koji sam sve u Nipuru i Duriluu učinio potpunim;... koji sam udahnuo život gradu Uruku; koji sam stanovnicima obezbedio vodu u izobilju;... koji sam ulepšao grad Borsipu;... koji sam sačuvao žito za moćni Uraš;... koji sam pomogao njegovom narodu u vremenu oskudice; koji u sigurnosti držim njihovu imovinu u Vavilonu; vladar naroda, "sluga", čija su dela ugodna Anunitu."Reči koje su ovde proizvoljno podvučene, imaju prizvuk modernog; čovek nije istog trena sklon da ih pripiše nekom orijentalnom "despotu" iz 2100. p.n.e., ili da pomisli da su zakoni, koji počinju tim rečima, zasnovani na sumerskim prauzorima sada starim šest hiljada godina. Ovaj drevni izvor se sjedinio sa konkretnom vavilonskim uslovima, i tako Zakoniku dao složen i heterogen karakter. On počinje sa pohvalama bogovima, ali na njih više ne obraća pažnju u svom iznenađujuće svetovnom zakonodavstvu. U njemu se mešaju najprosvećeniji zakoni sa najvarvarskijim kaznama, tu se utvrđuje primitivni /lex talionis/ i ispitivanje pod mukama, zajedno sa razrađenim pravnim postupcima i razboritim pokušajem da se ograniči bračna tiranija. Sve u svemu, tih 285 zakona, sređenih na skoro naučni način, pod naslovima Lična svojina, Nekretnine, Trgovina i poslovanje, Porodica, Štete i Rad, sačinjavaju zakonik koji je napredniji i civilizovaniji od onog asirskog hiljadu godina kasnije, a u mnogim aspektima, "dobar kao i zakon neke moderne evropske države".81 U istoriji prava je malo lepših reči od onih kojima veliki Vavilonac zaključuje svoj zakonik:"Pravedni zakoni koje je Hamurabi, mudri kralj, utvrdio, i pomoću kojih je zemlji dao stabilnu zaštitu i poštenu upravu... Ja sam vladar zaštitnik... U grudima svojim nosio sam narod zemlje Sumera i Akada; .... u mudrosti svojoj sam ih obuzdao, tako da jaki ne mogu da ugnjetavaju slabe, i da budu obavezni da daju pravdu siročetu i udovici... Neka svaki ugnjeteni čovek koji ima razlog za parnicu dođe pred moj kip kao kralja pravednosti! Nek pročita natpis na mom spomeniku! Nek obrati pažnju na moje značajne reči! I neka mu moj spomenik rasvetli parnicu i neka shvati svoj slučaj! Neka mu se srce umiri, (sa usklikom:) "Hamurabi je odista vladar koji liči na pravog oca svom narodu; ... uspostavio je blagostanje za svoj narod za sva vremena i zemlji doneo poštenu vlast."... U danima koji tek treba da dođu, za sve buduće vreme, neka se kralj, koji zemljom vlada, pridržava reči pravednosti koje sam ispisao na ovom spomeniku!"Ovaj ujedinjujući zakonik je bio samo jedan od Hamurabijevih uspešnih poduhvata. Po njegom naređenju je prokopan veliki kanal između Kiša i Persijskog zaliva, i njime se navodnjavala velika površina zemlje, a gradovi su se štitili od razornih poplava koje je Tigar obično pravio. Na jednom drugom natpisu koji je iz davnina krivudavim putem dospeo do našeg da nam ponosno saopšti kako je mnogim plemenima dao vodu (tu plemenitu i nedovoljno cenjenu običnu stvar, koja je nekad bila luksuz), sigurnost i upravu. Čak i kroz to hvalisanje (pošten manirizam Orijenta), čujemo glas državničke mudrosti."Kada su mi Anu i Enlil (bogovi Uruka i Nipura) dali zemlje Sumera i Akada da njima vladam, i kad su si mi poverili ovaj skiptar, prokopao sam kanal /Hammurabi/-/nukhush-nishi/ (Hamurabi-bogatstvo-naroda), koji u izobilju donosi vodu sumerskoj i akadskoj zemlji. Pretvorio sam njegove obale na obema

stranama u obradivo tlo; zgrnuo sam ogromne količine žita i obezbedio neiscrpnu vodu za zemlju... Okupio sam ljude na sve strane raštrkane; dao sam im pašnjake i vodu; obezbedio sam im bogate pašnjake i naselio ih u mirnim staništima."Uprkos svetovnom karakteru zakona, Hamurabi je bio dovoljno pametan da svoju vlast pozlati odobrenjem bogova. Gradio je hramove kao i tvrđave, a sveštenstvu se dodvorio sagradivši u Vavilonu gigantsko svetilište za Marduka i njegovu ženu (nacionalna božanstva), kao i ogroman ambar za skladištenje pšenice za bogove i sveštenike. Ovi i slični darovi su bili oštroumna investicija od koje je očekivao sigurnu korist u vidu poslušnosti i strahopoštovanja naroda. Od poreza koje je od njega ubirao, on je finansirao snage zakona i reda, a ostavljao je dovoljno i za ulepšavanje prestonice.82 Palate i hramovi su se dizali na svakom koraku; most preko Eufrata omogućavao je gradu da se širi na obema obalama; brodovi sa posadom od devedeset ljudi plovili su uz i niz reku. Dve hiljade godina pre Hrista, Vavilon je već bio jedan od najbogatijih gradova koje je do tada istorija upoznala.Ljudi su bili semitskog izgleda, tamne kose i lica, većinom sa muževnom bradom, a povremeno sa perikama. Pripadnici oba pola su nosili dugu kosu; ponekad su čak i muškarci imali lepršave uvojke; muškarci su često, baš kao i žene, koristili miomirise. Uobičajena odeća za oba pola je bila bela lanena tunika koja je sezala do stopala; kod žena je jedno rame ostajalo nepokriveno, a muškarci su dodavali ogrtač i dugu gornju odeću. Kako je bogatstvo raslo, kod ljudi se razvijao ukus za boje, pa su bojili svoju odeću plavom bojom preko crvene, crvenom preko plave, i to u prugama, krugovima, kockama ili tačkicama. Bose noge iz sumerskog perioda povukle su se pred skladnim sandalama, dok su muškarci u Hamurabijevo doba uvijali glave u turbane. Žene su nosile ogrlice, narukvice i amajlije, i niske perli u brižljivo začešljanoj kosi; muškarci su šarama ukrašavali štapove i palice sa izrezbarenim glavama, a na opasačima su nosili lepo oblikovane pečate kojima su overavali svoja pisma i dokumenta. Sveštenici su nosili kupaste kape da bi prikrili svoju ljudsku prirodu. Bezmalo je istorijska zakonitost da ono isto bogatstvo koje generiše neku civilizaciju najavljuje njenu propast. Jer bogatstvo stvara lagodnost kao i umetnost; ono omekšava ljude navikavanjem na obilje i mir, a izaziva napad snažnijih ruku i gladnijih usta. Na istočnoj granici nove države, jedno odvažno gorštačko pleme, Kasiti, sa zavišću je gledalo na bogatstva Vavilona. Osam godina posle Hamurabijeve smrti, oni su preplavili zemlju, pljačkali je, povlačili se, pa opet stalno napadali, sve dok se na kraju nisu u njoj naselili kao osvajači i vladari; to je uobičajeno poreklo aristokratija. Oni su bili nesemitskog porekla, možda potomci evropskih doseljenika iz doba neolita; njihova pobeda nad semitskim Vavilonom predstavljala je još jedan zamah klatna rasa ljudi u zapadnoj Aziji. Nekoliko vekova je Vavilonija83 živela u etničkom i političkom haosu koji je zaustavio razvoj nauke i umetnosti. Kaleidoskop ovog razornog nereda nalazimo u pismima "Amarne", u kojima mali vladari Vavilonije i Sirije, pošto su poslali skroman danak carskom Egiptu posle pobeda Tutmosa /III/, mole za pomoć protiv pobunjenika i zavojevača, i raspravljaju o vrednosti darova koje su razmenili sa oholim Amenhotepom /III/ i zanesenim i nehajnim Ehnatonom.Kasiti su bili isterani posle skoro šest vekova vladavine rušilačke i pune razdora kao što je bila slična vlast Hiksa u Egiptu. Haos se nastavio još četiri stotine godina pod manje poznatim vavilonskim vladarima, čiji bi spisak imena mogao da posluži kao /obbligato/ za "Elegiju" Tomasa Greja,84 sve dok rastuća moć Asirije na severu nije ispružila ruku i dovela Vaviloniju pod vlast kraljeva Ninive. Kada se Vavilon pobunio, Senakerib ga je uništio skoro do temelja, ali ga je genijalni despotizam Esarhadona obnovio do blagostanja i kulture. Uspon Medesa je oslabio Asiriju i uz njihovu pomoć Nabopolasar

je oslobodio Vaviloniju, osnovao nezavisnu dinastiju i pred smrt zaveštao ovo drugo vavilonsko kraljevstvo svom sinu Nabukodonosoru /II/, nitkovu koji se pominje u osvetničkoj i legendarnoj "Knjizi o Danijelu". Nabukodonosorovo inauguralno obraćanje Marduku, glavnom bogu Vavilona otkriva delić namera i karakter jednog orijentalnog monarha:"Kao svoj dragoceni život, volim tvoju uzvišenu pojavu! Osim mog grada Vavilona, među mnogim naseljima nisam odabrao nijedno prebivalište... Po tvom naređenju, o milostivi Marduče, neka kuća koju sam izgradio potraje večno, neka budem zadovoljan njenim sjajem, u njoj starost dočekam, sa mnogo potomaka i u njoj primam danak od kraljeva svih pokrajina, od celog ljudskog roda."Doživeo je da mu se skoro sve nade ispune jer, mada je bio nepismen i ne baš sasvim mentalno zdrav, on je postao jedan od najmoćnijih vladara svoga doba na Bliskom istoku, i najveći vojskovođa, državnik i neimar u celom nizu vavilonskih kraljeva posle samog Hamurabija. Kada se Egipat urotio sa Asirijom da Vaviloniju svede opet na vazalski položaj, Nabukodonosor je dočekao egipatske neprijatelje kod Karkemiša (u gornjem toku Eufrata) i skoro ih uništio. Palestina i Sirija su onda lako pale pod njegovu vlast, a vavilonski trgovci su kontrolisali svu trgovinu koja se odvijala preko zapadne Azije od Persijskog zaliva do Sredozemnog mora.Dažbine na ovu trgovinu, kao i danak koji su plaćali ti podanici, i poreze sopstvenog naroda, Nabukodonosor je trošio na ulepšavanje svoje prestonice i umirivanje gladi sveštenika. "Zar nije veliki ovaj Vavilon koji sam izgradio?" Odoleo je iskušenju da bude samo osvajač; povremeno se upuštao u držanje pridika svojim podanicima o vrlinama pokornosti, ali većinom je boravio kod kuće, stvorivši od Vavilona prestonicu bez premca na Bliskom istoku, najveću i najveličanstveniju metropolu antičkog sveta Nabopolasar je svojevremeno napravio planove za rekonstrukciju grada; Nabukodonosor je svoju dugu vladavinu od četrdeset tri godine iskoristio da sve te planove u potpunosti realizuje. Herodot, koji je video Vavilon vek i po kasnije, opisao ga je kako "stoji u širokoj ravnici," okružen zidom koji je bio dugačak pedeset šest milja, a širok toliko da je po njemu bilo moguće voziti četvoropreg, a površina, koja je na taj način bila ograđena, iznosila je dve stotine kvadratnih milja.85 Kroz centar grada je tekao palmama oivičeni Eufrat, pun trgovačkih brodova, a preko njega se pružao lep most.86 Praktično sve bolje građevine su bile od opeke, jer je kamen bio redak u Vaviloniji; ali, opeke su često oblagane emajliranim pločicama sjajno plave, žute ili bele boje, ukrašenih životinjskim i drugim figurama na glaziranom reljefu, koji ostaje do danas neprevaziđen. Skoro sve opeke do sada iskopane sa lokacije Vavilona, imaju ponosit natpis: "Ja sam Nabukodonosor, kralj Vavilona."Približavajući se gradu putnik je najpre video na kruni prave planine građevina ogroman i visok "zigurat", koji se dizao na sedam spratova sjajnog emajla do visine od 650 stopa, sa žrtvenikom na vrhu u kom se nalazio masivan sto od čistog zlata i ukrašena postelja na kojoj je svake noći neka žena spavala očekujući čulni užitak boga. Ova građevina je bila viša od egipatskih piramida; po visini je prevazilazila sve sem najnovijih današnjih zgrada; to je verovatno bila "Kula vavilonska"87 iz jevrejskog mita, mnogospratna drska tvorevina naroda koji nije znao za Jehovu i za koga se pretpostavljalo da ga je Gospodar nebeskih vojski uništio zbrkom mnoštva jezika. Južno od "zigurata" stajao je ogromni hram Marduka, boga zaštitnika Vavilona. Oko i ispod ovog hrama grad se širio u nekoliko širokih i blistavih avenija, koje su presecali prometni kanali i uske krivudave ulice, bez sumnje prepune sveta i bazara, sa orijentalnim mirisima smeća i ljudske prirode. Hramove je povezivao prostrani "Sveti put", popločan opekama pokrivenih asfaltom, a preko toga su stavljane pločice od krečnjaka i crvene "breče" (kršnika); po tome

su bogovi mogli da hodaju, a da ne uprljaju noge. Ova široka ulica je bila oivičena zidom sa pločicama u boji, na kom se u niskom reljefu isticalo sto dvadeset blistavo emajliranih lavova, preteća izgleda da bi oterali bezbožnike. Na jednom kraju Svetog puta uzdizala se veličanstvena Kapija boginje Ištar, masivni dvostruki portal sa sjajnim pločicama, ukrašen emajliranim cvetovima i životinjama predivne boje, živosti i linije.88 Šest stotina jardi severno od "Vavilonske kule" uzdizao se brežuljak Kasr na kojem je Nabukodonosor sagradio svoju najimpozantniju palatu. U njenom središtu je bio glavni prostor za stanovanje, zidovi od fino izrađene žute opeke, podovi od belog i išaranog maltera; reljefi od jasno plave glazure ukrašavali su površine, a ogromni bazaltni lavovi su čuvali ulaz. U blizini, postavljeni na niz kružnih kolonada, bili su čuveni Viseći vrtovi, koje su Grci uključili u sedam čuda sveta. Galantni Nabukodonosor ih je sagradio za jednu od svojih žena, ćerku Sijaksars, kralja Medesa; ova princeza nenaviknuta na vrelo sunce i prašinu Vavilona čeznula je za zelenilom brda svoga zavičaja. Najviša terasa je bila pokrivena plodnom zemljom čiji je sloj iznosio mnogo stopa, obezbeđujući prostor i gajenje ne samo raznog cveća i bilja, već i drveća sa dubljim korenjem. Hidraulični strojevi, skriveni u stubovima koje su opsluživali robovi, donosili su vodu iz Eufrata do najvišeg sloja vrtova. Ovde, sedamdeset pet stopa iznad zemlje, u svežoj senci visokog drveća i okružene egzotičnim šibljem i mirisnim cvećem, gospođe iz kraljevskog harema su se šetale bez velova, sigurne da ih oko prostog čoveka ne može videti; za to vreme, obični muškarci i žene su orali, tkali, zidali, nosili tovare i reprodukovali svoju vrstu.

2. Radnici

Lov Zemljoradnja - Hrana - Proizvodnja - Transport - Rizici trgovine - Zelenaši - Robovi

Deo zemlje je još uvek bio divalj i opasan; zmije su se gmizale u gustoj travi, a kraljevi Vavilonije i Asirije su stvorili kraljevsku zabavu da u borbi prsa u prsa love lavove koji su se šunjali u šumi, pozirali mirno za umetnike, ali uplašeno bežali kod većeg približavanja ljudi. Civilizacija je povremeno i privremeno uznemiravanje xungle.Zemlju su većinom obrađivali poljodelci zakupci ili robovi, a donekle i seljaci vlasnici. U ranijim vekovima tlo je bilo razbijano kamenim motikama, kao u neolitskoj zemljoradnji; na pečatu koji datira iz otprilike 1400. godine p.n.e. nalazi se najstariji prikaz pluga u Vaviloniji. Verovatno je ovo drevno i poštovanja dostojno oruđe već imalo dugu predistoriju u Zemlji između Reka; pa ipak, taj plug je bio prilično moderan jer, mada su ga vukli volovi onako kao kod naših otaca, on je imao, kao kod Sumera, cevčicu prikačenu za ralo kroz koju se sejalo seme na način koji primenjuju naša deca. Rekama čiji je vodostaj rastao nije dozvoljavano da plave zemlju kao u Egiptu; naprotiv, svaka farma je bila zaštićena od plavljenja zemljanim nasipima, od kojih se neki i danas mogu videti. Prelivanje je bilo usmeravano u složenu mrežu kanala ili akumulirano u rezervoarima, iz kojih se voda pomoću ustava puštala u polja po potrebi, ili se prebacivala preko nasipa pomoću kofa (/shadufs/) koje su se dizale i spuštale na stožernom i obrtnom stubu. Vladavina Nabukodonosora se ističe po gradnji mnogobrojnih kanala; višak vode od prelivanja se sakupljao u rezervoar, sto četrdeset milja u prečniku, koji je pomoću ispusta vodom snabdevao ogromne površine zemlje. Ruševine ovih kanala mogu se i danas videti u Mesopotamiji a kao da se i dalje povezuju živi i mrtvi primitivna kofa (/shaduf/) se još

uvek upotrebljava u dolinama Eufrata i Loare. Na tako navodnjavanoj zemlji su uspevale razne žitarice i mahunarke, veliki voćnjaci raznih plodova i oraha, a naročito urmi; zahvaljujući tom blagodatnom spoju sunca i zemlje Vavilonci su proizvodili hleb, med, kolače i druge poslastice; mešajući sve to u svojim obrocima dobijali su izuzetno okrepljujuću hranu; radi podsticanja reprodukcije, cvetove muške palme su tresli nad ženskim palmama. Iz Mesopotamije su grožđe i masline doneseni u Grčku i Rim, a odatle u zapadnu Evropu; iz obližnje Persije je potekla breskva; a sa obala Crnog mora, Lukul je doneo trešnjino stablo u Rim. Mleko, tako retko na dalekom Orijentu, sada je postalo jedna od glavnih namirnica Bliskog istoka. Meso je bilo retko i skupo, ali riba iz velikih reka dolazila je do usta i najsiromašnijih ljudi. A uveče, kada je seljak možda bio uznemiren mislima o životu i smrti, smirivao je sećanja i slutnje vinom isceđenim iz urme, ili pivom spravljenim od žita.U međuvremenu drugi su prekopavali zemlju, nailazili na naftu i vadili bakar, olovo, gvožđe, srebro i zlato. Strabon govori o tome kako se ono što on naziva "naftom ili tečnim asfaltom" vadilo iz mesopotamskog tla tada kao i danas, i kako je Aleksandar, kada je čuo da je to vrsta vode koja gori, proverio tu priču sa dosta nepoverenja tako što je jednog dečaka prekrio tom neobičnom tečnošću i zapalio ga bakljom. Alatke koje su još uvek bile od kamena u Hamurabijevo doba, počele su pred kraj poslednjeg milenijuma pre Hrista da se izrađuju od bronze, a onda i od gvožđa; i, pojavila se veština livenja metala. Tekstil se tkao od pamuka i vune; materijali su bojeni i vezeni sa takvom veštinom, da je tkanina postala jedan od najvažnijih izvoznih artikala Vavilonije, koju su do neba hvalili pisci Grčke i Rima. Koliko god daleko dosezali u istoriju Mesopotamije, mi nalazimo tkački razboj i grnčarski točak; to su bile maltene jedine mašine. Zgrade su mahom bile od ćerpiča gline mešane sa slamom; ili su još tople i vlažne opeke stavljane jedna na drugu i ostavljane da se suše sve dok ih sunce ne bi slepilo u čvrst zid. Ljudi su uočili da opeke u ognjištu postaju tvrđe i trajnije od onih koje su se pekle na suncu; postupak njihovog stvrdnjavanja u pećima bio je onda logičan razvoj, pa odonda nije bilo kraja pravljenju opeka u Vavilonu. Zanati su se umnožili i dobili su na raznovrsnosti i veštini, pa su se još u Hamurabijevo vreme, proizvodne delatnosti organizovale u esnafe (koje su zvali "plemenima") učitelja i šegrta.U lokalnom prevozu koristila su se kola sa točkovima koja su vukli strpljivi magarci. U vavilonskim zapisima konj se prvi put pominje oko 2100. godine p.n.e., kao "magarac sa istoka"; očito je došao sa visoravni Centralne Azije, osvojio Vaviloniju sa Kasitima, i stigao do Egipta sa Hiksima. Sa ovim novim sredstvom kretanja i prevoza, trgovina se sa lokalne proširila na spoljnu; Vavilon je postao bogat kao trgovinsko središte Bliskog istoka, a narodi drevnog Mediterana su dospeli u bliskiji dodir, kako u zlu, tako i u dobru. Nabukodonosor je olakšao trgovinu poboljšavanjem puteva; "ja sam nepristupačne staze," podseća on istoričara, "pretvorio u prohodne puteve". Bezbrojni karavani su na bazare i prodavnice Vavilona donosili proizvode iz polovine sveta. Iz Indije su dolazili preko Kabula, Herata i Ekbatane; od Egipta preko Peluzijuma i Palestine; iz Male Azije preko Tira, Sidona i Sarda do Karkemiša, a zatim niz Eufrat. Zahvaljujući svoj ovoj trgovini Vavilon je pod Nabukodonosorom postao uspešna i bučna tržnica od koje su se bogataši sklanjali u svoje vile u predgrađima. Uočite moderan prizvuk u pismu jednog bogataša iz jedne takve četvrti upućenog persijskom kralju Kiru (oko 539. p.n.e.): "Naše imanje mi je izgledalo najlepše na svetu, jer je bilo tako blizu Vavilona da smo uživali u prednostima velikog grada, a ipak mogli da se vratimo kući i oslobodimo se sveg tog meteža i uzbuđenja."Vlast u Mesopotamiji nikada nije uspela da uspostavi takav ekonomski poredak kao što su to

postigli faraoni u Egiptu. Trgovinu su mučile brojne opasnosti i dažbine; trgovac nije znao čega više da se plaši razbojnika koji su mogli da ga napadnu na putu, ili gradova i baronija koje su od njega izvlačile znatne pristojbe za povlasticu korišćenja njihovih puteva. Kad god je bilo moguće, bilo je bolje koristiti veliki državni put, Eufrat, koji je Nabukodonosor učinio plovnim od Persijskog zaliva do Tapsakusa. Njegovi pohodi na Arabiju i pokoravanje grada Tira su za vavilonsku trgovinu otvorili Indijsko i Sredozemno more, ali su ove pogodnosti eksploatisane samo delimično. Jer, na otvorenom moru, kao i na planinskim prelazima i u pustinjama, opasnosti snalaze trgovca otvorenom moru, kao i na planinskim prelazima i u pustinjama, opasnosti snalaze trgovca svakog časa. Brodovi su bili veliki, ali su podvodni grebeni bili brojni i podmukli; navigacija još nije bila nauka; a u svakom trenutku su pirati ili pohlepni stanovnici obala mogli da se ukrcaju na brod i otmu robu, a posadu poubijaju ili pretvore u roblje. Trgovci su takve gubitke nadoknađivali tako što su kočili svoje poštenje prema potrebama svake konkretne situacije.Ovi teški trgovački poduhvati su bili olakšani dobro razvijenim finansijskim sistemom. Vavilonci nisu imali kovani novac, ali čak i pre Hamurabija su koristili pored ječma i žita zlatne i srebrne poluge kao standarde vrednosti i sredstva razmene. Metal je bio bez pečata, pa je meren kod svakog posla. Najmanja jedinica valute bila je "šekel" pola unce srebra u vrednosti od 2,50 dolara do 5,00 dolara naše moderne valute; šezdeset takvih "šekela" činili su jedinicu koja se zvala "mina", a šezdeset "mina" činilo je jedan talenat od 10.000 dolara do 20.000 dolara. Zajmovi su se dobijali u robi ili valuti, ali sa visokom kamatnom stopom, koju je utvrđivala država na 20% godišnje za novčane zajmove, a 33% za zajmove u naturi; čak i te kamatne stope su povećavali zelenaši koji su mogli da unajme vešte pisare sposobne da izigraju zakon. Nije bilo banaka, ali su se određene bogate porodice iz generacije u generaciju bavile pozajmljivanjem novca; one su se bavile i nekretninama i finansirale proizvodna preduzeća; a lica koja su imala deponovana sredstva kod tih ljudi mogla su da plate svoje obaveze pismenim menicama. Sveštenici su takođe davali pozajmice, naročito da bi finansirali setvu i žetvu useva. Zakon bi povremeno stao na stranu dužnika: na primer, ako je seljak založio svoju farmu u hipoteku, i ako bi se desilo da mu žetva propadne zbog oluje ili suše ili neke druge više sile, onda te godine nije morao da plati kamatu. Ali u većini slučajeva, zakon je pisan tako da se vodilo računa o zaštiti imovine i sprečavanju gubitaka; princip vavilonskog zakona je bio da nijedan čovek nema prava da pozajmi novac ako ne želi da preuzme potpunu odgovornost da će ga vratiti; zbog toga je poverilac mogao da zapleni dužnikovog roba ili sina kao taoce za neisplaćeni dug, a mogao je da ih drži, ali ne duže od tri godine. Pošast lihvarstva bila je cena vavilonske proizvodnje, kao i naše današnje, plaćena radi širenja aktivnosti jednog složenog kreditnog sistema.Bila je to u suštini trgovačka civilizacija. Većina dokumenata, koja su nam od nje danas dostupna, tiču se poslovanja prodaja, zajmova, ugovora, ortaštva, provizija, razmene, nasleđa, sporazuma, zadužnica (menica) i sličnog. Na tim glinenim tablicama nalazimo brojne dokaze o bogatstvu i određenom oportunističkom duhu koji je uspevao, kao kod nekih kasnijih civilizacija da pomiri pobožnost sa pohlepom. Vidimo u literaturi mnoge znake živog i uspešnog života, ali takođe na svakom koraku nailazimo na ono što podseća na ropstvo koje se krije iza svake kulture. Najzanimljiviji prodajni ugovori iz doba Nabukodonosora su oni koji imaju veze sa robovima. Oni su regrutovani od zarobljenika iz bitaka, iz prepada radi hvatanja robova koje su izvodili beduini pljačkaši, kao i zahvaljujući reproduktivnom impulsu samih robova. Njihova vrednost je varirala od 20 dolara do 65 dolara za ženu, a od 50 dolara do 100 dolara za muškarca. Oni su obavljali najveći deo

fizičkog rada u gradovima uključujući skoro sve poslove lične posluge. Žene robovi su bile u potpunosti prepuštene na milost i nemilost kupca i od njih se očekivalo da ga služe kako u krevetu, tako i za stolom; podrazumevalo se da će on zahvaljujući njima rađati brojnu decu, i oni robovi koji nisu tako tretirani sami su se osećali zanemarenim i osramoćenim. Rob i sve njegove lične stvari su bili svojina gospodara: mogao je biti prodat ili dat u zalog za dug; mogao je biti ubijen ako je gospodar smatrao da je manje koristan živ nego mrtav; ako bi pobegao niko po zakonu nije mogao da mu pruži utočište, a za njegovo hvatanje je bila utvrđena nagrada. Kao i slobodni seljak bio je obavezan da se odazove kako na vojnu regrutaciju, tako i na kuluk tj. prinudni rad u okviru javnih radova kao što su gradnja puteva i kopanje kanala. S druge strane, gospodar je plaćao troškove lečenja roba, a održavao ga je umereno u životu u toku bolesti, slabe zaposlenosti i starosti. Mogao je da se oženi slobodnom ženom, a deca rođena sa njom bila bi slobodna; u tom slučaju polovina njegove imovine bi posle njegove smrti išla njegovoj porodici. Gospodar je mogao da ga angažuje u nekom poslu iz kog bi rob zadržao deo profita kojim je onda mogao da kupi sebi slobodu; ili bi njegov gospodar mogao da ga oslobodi za izvanrednu ili dugu i odanu službu. Ali samo mali broj robova je sticao takvu slobodu. Ostali su se tešili visokim natalitetom, sve dok ne bi postali brojniji od slobodnjaka. Velika klasa robova se kretala kao nabujala podzemna reka ispod vavilonske države.

3. Zakon

Hamurabijev zakonik - Kraljeva ovlašćenja - Ispitivanje pomoću mučenja - /"Lex talionis"/ - Oblici kažnjavanja - Zakoni o nadnicama i cenama - Državna nadoknada za ukradenu robu

Takvo društvo, naravno, nikada nije sanjalo o demokratiji; njen ekonomski karakter je uslovljavao monarhiju podržanu trgovačkim bogatstvom i feudalnim privilegijama, i zaštićenu razboritom raspodelom legalnog nasilja. Zemljoposednička aristokratija, koju je postepeno potisnula trgovačka plutokratija, pomagala je da se održi društvena kontrola i služila kao posrednik između naroda i kralja. Kralj je prepuštao presto bilo kom sinu po svom izboru, ali je svaki sin smatrao sebe prirodnim naslednikom, te je formirao kliku pristalica i, po svoj prilici, započinjao rat za pravo nasleđivanja, ako mu se nade ne bi ispunile. U okviru granica ove proizvoljne vladavine, vlast su vršili centralni ili lokalni gospodari ili upravitelji koje je imenovao kralj. Njih su preporučivale i kontrolisale provincijske ili opštinske skupštine starešina ili uglednih ljudi koji su uspevali da čak i pod vladavinom Asiraca održe dostojanstvenu meru lokalne samouprave.Svaki upravitelj, a obično kralj lično, priznavao je vođstvo i vlast tog velikog zakonika koji je dobio formu pod Hamurabijem, i održavao njegovu supstancu uprkos svakoj promeni okolnosti i detalja tokom petnaest vekova. Razvoj zakona išao je od religioznih ka svetovnim sankcijama, od strogosti do blagosti, od fizičkih ka finansijskim kaznama. U ranijim vremenima žalba bogovima je primana kroz ispitivanje pomoću mučenja. Od čoveka optuženog za vračanje, ili žene optužene za preljubu tražilo se da skoče u Eufrat; a bogovi su bili na strani najboljih plivača; ako bi se "veštac" udavio, njegov tužitelj je dobijao njegovu imovinu; ako se ne bi udavio, onda je on dobijao imovinu tužitelja. Prve sudije su bili sveštenici i do kraja vavilonske istorije sudovi su mahom bili smešteni u hramovima; ali već u doba Hamurabija, svetovni sudovi odgovorni samo vlastima zamenjivali su sudska zasedanja

kojima su predsedavali sveštenici.Krivično pravo je počelo sa /lex talionis/ to jest zakonom ekvivalentne odmazde. Ako bi nekom patriciju čovek izbio oko ili zub, ili slomio ruku ili nogu, tačno to je moralo da se učini i njemu. Ako bi se kuća srušila i ubila kupca, arhitekta ili zidar su morali da budu pogubljeni; ako bi u tom udesu poginuo kupčev sin, onda je morao da umre sin arhitekte ili zidara; ako je čovek udario neku devojčicu i ubio je, onda je njegova ćerka, a ne on, bila osuđena na smrt. Postepeno su ove kazne "milo za drago" bile zamenjene plaćanjem odštete; novčana isplata je bila dozvoljena kao alternativa za fizičku odmazdu, a kasnije je novčana kazna postala jedina kazna. I tako, ako bi običnom građaninu bilo izbijeno oko, to se plaćalo šezdeset "šekela u srebru, a ako bi se to desilo robu, onda se plaćalo trideset." Jer, kazna je varirala ne samo po težini prekršaja, već i prema rangu prekršioca i žrtve. Pripadnik aristokratije je bio podložan strožijim kaznama za isti prekršaj, nego neki čovek iz naroda, ali je prekršaj nad tim aristokratom bio skup trošak. Plebejac koji je udario plebejca bio je kažnjen sa deset "šekela" (ili 50 dolara); udariti osobu sa nekom titulom ili posedom koštalo je šest puta više. Sa takvih načina odvraćanja, zakon je prešao na varvarsko kažnjavanje odsecanjem nekog dela tela ili smrću. Čoveku koji je udario svoga oca odsecane su šake; lekaru čiji je pacijent umro ili izgubio oko posle operacije, odsecani su prsti; dojilja koja je svesno zamenila jedno dete drugim morala je da žrtvuje svoje grudi. Smrtna kazna je dosuđivana za razne prekršaje: silovanje, otmicu, razbojništvo, provalu, incest, izazivanje muževljeve smrti radi udaje za drugog čoveka, otvaranje ili ulazak sveštenice u vinariju, pružanje utočišta odbeglom robu, kukavičluk pred neprijateljem, prestup u službi, nemarno ili rasipno vođenje domaćinstva, ili nesavesnost u prodaji piva. Na takve grube načine, hiljadama godina, uspostavljane su tradicije i običaji reda i samoograničavanja koje su postale deo nesvesne osnove civilizacije.U okviru određenih granica, država je regulisala cene, nadnice i honorare. Koliko je hirurg mogao da naplati bilo je određeno zakonom; a nadnice su bile utvrđene Hamurabijevim zakonikom za zidare, proizvođače opeka, krojače, klesare, tesare, čamxije, pastire i radnike. Po zakonu o nasledstvu, čovekova deca su, a ne njegova žena, bili prirodni i direktni naslednici; udovica je dobijala svoj miraz i svadbeni poklon i ostajala glava domaćinstva do kraja života. Nije postojalo pravo prvorođenja; sinovi su nasleđivali jednako, i na ovaj način su najveća imanja bila brzo rasparčana tako da je koncentracija bogatstva bila u izvesnoj meri zaustavljana. Po Zakoniku se privatna svojina u obliku zemlje i dobara podrazumevala sama po sebi. Nije se naišlo na dokaze da su postojali advokati u Vaviloniji, osim sveštenika koji su mogli da vrše usluge beležnika, i pisara koji je, ako mu se plati, mogao da napiše sve od testamenta do madrigala. Tužitelj je davao prednost sopstvenoj molbi bez rasipanja terminologijom. Parničenje je bilo sprečavano; sam prvi zakon u Zakoniku sročen je sa skoro nepravničkom jednostavnošću: "Ako čovek podnese tužbu protiv nekog čoveka i tereti ga za prekršaj (kažnjiv smrću), ali to ne može da dokaže, tužilac će biti kažnjen smrtnom kaznom". Ima znakova podmićivanja i potajnog dogovaranja sa svedocima. Apelacioni sud koji su sačinjavale "Kraljeve sudije" zasedao je u Vavilonu, a konačna žalba je mogla biti podnesena samom kralju. U Zakoniku nije bilo pomena o pravima pojedinca u odnosu na državu; to će biti evropska inovacija. Ali, članovi 22-24 su obezbeđivali, ako ne političku, ono barem ekonomsku zaštitu. "Ako čovek izvrši razbojničko delo i bude uhvaćen, taj čovek će biti pogubljen. Ako razbojnik ne bude uhvaćen, opljačkani čovek će, u prisutnosti boga, dati izjavu navodeći po stavkama svoj gubitak, a grad i guverner, u čijoj je provinciji i pod čijom sudskom nadležnošću je počinjena pljačka, nadoknadiće mu sve što je izgubio. Ako je u pitanju život (koji je

izgubljen), grad i guverner imaju da plate jednu "minu" (300 dolara) naslednicima žrtve." Koji današnji grad ima tako efikasnu upravu da bi se usudio da ponudi takve nadoknade žrtvama svog nemara? Da li je zakon napredovao od Hamurabija do danas, ili se samo povećao i umnožio?

4. Bogovi Vavilona

Religija i država - Funkcije i ovlašćenja sveštenstva -Manji bogovi - Marduk Ištar - Vavilonske priče o Stvaranju sveta i Potopu - Ljubav između Ištar i Tamuza - Silazak Ištarin u pakao - Smrt i uskrsnuće- Tamuzovo - Obred i molitva - Pokajnički psalmi - Greh - Magija - Praznoverje

Kraljevu moć nisu ograničavali samo zakon i aristokratija, već i sveštenstvo. Tehnički gledano, kralj je bio samo posrednik gradskog boga. Porezovanje se vršilo u ime boga i nalazilo svoj put, prav ili krivudav, do riznica hramova. Kralj u stvari nije bio kralj u očima naroda sve dok od sveštenika ne bi primio kraljevsku vlast, "uzeo ruke Belove," i proneo kip Mardukov u svečanoj povorci kroz ulice. Na tim ceremonijama kralj je bio odeven kao sveštenik, što je simbolizovalo savez crkve i države, a možda i svešteničko poreklo kraljevstva. Sva opsena natprirodnog štitila je tron, te je pobunu činila ogromnim bezbožničkim grehom čime se na kocku stavljala ne samo glava, već i duša. Čak i moćni Hamurabi je primio svoje zakone od boga. Od sumerskih sveštenika-guvernera (/patesi/-ja) pa do religioznog kruinisanja Nabukodonosora, Vavilonija je ostala u stvari teokratska država, uvek "pod vlašću sveštenika."Bogatstvo hramova je raslo iz generacije u generaciju, pošto su zabrinuti bogataši delili svoje dividende sa bogovima. Kraljevi su, osećajući posebnu potrebnu za božanskim oproštajem, snabdevali hramove nameštajem, hranom i robovima, ustupali im velike zemljišne posede i dodeljivali im godišnji prihod od države. Kada bi vojska dobila neku bitku, prvi kontingent zarobljenika i ratnog plena išao je hramovima; kada bi neko posebno lepo bogatstvo došlo kralju u ruke, izvanredni darovi su posvećivani bogovima. Od nekih poseda se tražilo da plaćaju hramovima godišnji danak u vidu urmi, žita ili voća; ako to ne bi bilo ispunjeno, hramovi su mogli da ih zaplene; i na taj način su imanja dolazila u posed sveštenika. Siromasi, kao i bogati, predavali su se hramovima onoliko koliko su smatrali da je korisno u pogledu sopstvene ovozemaljske dobiti. U svetim riznicama se akumuliralo zlato, srebro, bakar, /lapis lazuli/, dragulji i skupocene vrste drveta.Pošto sveštenici nisu mogli neposredno da koriste ili troše ovo bogatstvo, oni su ga pretvarali u proizvodni ili investicioni kapital, i tako postajali najveći poljoprivrednici, proizvođači i finansijeri u državi. Ne samo što su posedovali ogromne traktove zemljišta, već i ogroman broj robova, ili su pod kontrolom imali stotine radnika koji su iznajmljivani drugim poslodavcima, ili su radili za hramove u okviru svojih različitih zanata, od sviranja muzike ili proizvodnje piva. Sveštenici su takođe bili najveći trgovci i finansijeri u Vaviloniji; prodavali su razne proizvode hramovskih radionica i upravljali velikim delom trgovine u zemlji; bili su poznati po mudrom ulaganju, pa su im mnogi ljudi poveravali svoje uštedevine, sigurni u skromnu ali pouzdanu dobit. Davali su pozajmice pod blažim uslovima nego privatni zelenaši; ponekad su bolesnima ili siromašnima posuđivali bez kamate, jedino tražeći povraćaj glavnice kada bi se Marduk ponovo nasmešio posuđivaču. Konačno, obavljali su mnoge pravne poslove: služili su kao beležnici, overavali su i potpisivali ugovore, i sastavljali testamente; saslušavali su svedoke

i donosili presude u parnicama, vodili oficijelne zapisnike, i vršili evidenciju trgovinskih transkacija.Povremeno se dešavalo da kralj rekvirira neki deo zalihe hrama da bi rešio neki visok iznenadni izdatak. Ali to je bilo retko i opasno, jer su sveštenici bacali strašne kletve na svakog ko bi bez dozvole dotakao i najmanji deo crkvene imovine. Pored toga, njihov uticaj na ljude je bio izrazito veći od kraljevog, pa su u većini slučajeva mogli da ga svrgnu, ako bi u tom cilju spojili svoju dovitljivost i snage. Njihova prednost je bila i u stalnosti; kralj je umirao, a bog je i dalje živeo; veće sveštenika oslobođeno nevolja oko izbora, bolesti, atentata i ratova, imalo je utelovljenu večnost koja je omogućavala dugoročnu i strpljivu politiku, koja karakteriše velike religiozne organizacije do današnjeg dana. Prevlast sveštenika pod tim uslovima je bila neizbežna. Sudbina je odredila da trgovci stvore Vavilon, a da sveštenici u njemu uživaju.Ko su bili bogovi koji su činili nevidljivu državnu policiju?Bilo ih je mnogo, jer je mašta naroda bezgranična, a jedva da ima kraja potrebama za koje su božanstva mogla da posluže. Prema jednom zvaničnom popisu bogova obavljenom u devetom veku pre Hrista, njihov broj je iznosio nekih 65.000. Svaki grad je imao svoje zaštitničko božanstvo; i, kao u današnje vreme u našoj veri, pošto se obavi formalno priznavanje Vrhovnog bića, mesta i sela poštuju određene manje bogove sa posebnom posvećenošću, pa je tako Larsa bogato darivala svoje hramove za Šamaša, Uruk za Ištar, Ur za Nanara jer je sumerski panteon nadživeo sumersku državu. Bogovi nisu bili odvojeni, ni udaljeni od ljudi; većina njih je živela na zemlji u hramovima, jeli su sa apetitom, i u noćnim posetama pobožnim ženama davali neočekivanu decu građanima Vavilona previše okupiranim svojim poslovima. Najstariji od svih su bili nebeski bogovi: Anu nepomični nebeski svod, Šamaš sunce, Nanar mesec, i Bel ili Baal zemlja u čije su se krilo svi Vavilonci vraćali posle smrti. Svaka porodica je imala kućne bogove kojima su svakog jutra i večeri upućivane molitve i vino prolivano u njihovu slavu; svaki čovek je imao svog boga zaštitnika (ili, kako bismo mi rekli, anđela čuvara) da ga čuva od zla i pomame; a duhovi plodnosti blagotvorno su lebdeli nad njivama. Verovatno su iz tog mnoštva duhova Jevreji oblikovali svoje heruvime. Kod Vavilonaca ne nalazimo onakve znake monoteizma kakvi se javljaju kod Ehnatona i Drugog Isaije. Dve snage su ih međutim dovele do njega: povećanje države osvajanjem i razvojem doveli su lokalna božanstva pod vlast jednog jedinog boga; i, nekoliko gradova je patriotski pridodalo svemoć svojim omiljenim božanstvima. "Veruj u Neboa," kaže Nebo, "ne veruj u druge bogove"; to se ne razlikuje od prve zapovesti date Jevrejima. Postepeno se broj bogova smanjivao tako što su se manja božanstva tumačila kao oblici ili atributi većih božanstava. Na ovaj način je bog Vavilona, Marduk, prvobitno bog sunca, postao vladar svih vavilonskih božanstava. Otuda i njegova titula, Bel-Marduk to jest, Marduk "pravi" bog. Njemu i boginji Ištar, Vavilonci su upućivali najrečitije svoje molitve.Ištar (Astarte za Grke, Aštoret za Jevreje) nas zanima ne samo kao pandan egipatskoj boginji Izidi i prauzor grčke Afrodite i rimske Venere, već kao zvanični uživalac jednog od najneobičnijih vavilonskih običaja. Ona je bila Demetra kao i Afrodita ne samo boginja fizičke lepote i ljubavi, već plemenito božanstvo darežljivog majčinstva, tajno nadahnuće plodnog tla i stvaralački princip svugde. Nemoguće je naći takav sklad, sa današnje tačke gledišta, u atributima i funkcijama Ištar; ona je bila boginja rata kao i ljubavi, prostitutki kao i majki; sebe je nazivala "milosrdnom kurtizanom"; ponekad je predstavljana kao bradato dvopolno božanstvo, a ponekad kao naga žena koja nudi svoje grudi za dojenje; i mada su joj se njeni obožavaoci stalno obraćali kao "Devici," "Svetoj devici", i "Devičanskoj majci", to je samo značilo da su njene ljubavne veze bile oslobođene svih pokvarenosti koje odlikuju brak.

Gilgameš je odbio njene pokušaje da mu priđe pod izgovorom da se njoj ne može verovati; zar ona nije nekada volela, zavela i zatim ubila jednog lava? Jasno je da svoj sopstveni moral moramo da stavimo na jednu stranu, ako ćemo da razumemo Boginju. Uočite sa kakvim su žarom Vavilonci uzdizali njenom božanstvu hvalospevne molitve, koje su tek nešto manje sjajne od onih koje je usrdna pobožnost nekada uzdigla do Majke Božje:"Preklinjem te Gospo nad gospama, Boginjo nad Boginjama,Ištar, kraljico svih gradova, predvodnice svih ljudi. Tisi svetlost sveta, ti si svetlost neba, moćna kćeriSina (boga meseca)....Uzvišena je tvoja moć, o Gospo, viša si od svih bogova.Ti donosiš presudu i tvoja je odluka pravedna.Tebi podležu zakoni zemaljski i zakoni nebeski,zakoni hramova i svetilišta, zakoni skrovitogstana i skrovite odaje.Gde je to mesto gde tvog imena nema,a gde mesto gde su tvoje zapovesti nepoznate?Na pomen imena tvog zemlja i nebo se tresu,i bogovi podrhtavaju...Ti čuvaš ugnjetene, a podjarmljenimadonosiš pravdu svakog dana.Koliko dugo, Kraljice Neba i Zemlje, koliko dugo,Koliko dugo ćeš ostati Pastirice ljudi bleda lika?Koliko dugo, o Kraljice čije noge nisu umornei čija kolena hitaju?Koliko dugo, Gospodarice nebeskih vojski, Gospo bitaka ?Slavan je onaj kog se svi nebeski duhove boje, onaj koji svegnevne bogove obuzda; moćniji od svih vladara;onaj koji kraljevima upravlja.Ti što otvaraš matericu svim ženama,velika je tvoja svetlost.Jarka svetlosti neba, svetlosti sveta,ti što osvetljavašsva mesta gde ljudi žive, koja okupljaš vojske naroda.Boginjo ljudi, Božanstvo žena, tvoj savetpremašuje spoznaju.Gde ti pogledaš, mrtvi se u život vraćaju,a bolesni ustaju ihodaju; duša bolesnika se isceli kad ugleda tvoj lik.Koliko dugo će, o Gospo, neprijateljmoj trijumfovati nada mnom?Zapovedi, i na tvoju zapovest gnevni bog će ustuknuti.Ištar je velika! Ištar je kraljica!Moja Gospa je uzvišena, moja Gospa je Kraljica,Inini, moćna kćer Sinova. Niko joj nije ravan. Sa tim bogovima kao /dramatis personæ/, Vavilonci su izgradili mitove koji su u velikoj meri došli do nas, preko Jevreja, kao deo našeg religioznog znanja. Pre svega bio je to mit o stvaranju sveta. U početku je bio Haos. "U vreme kada je ništa što se zvalo nebo postojalo tamo gore, i kada ništa dole nije još dobilo ime zemlje, Apsu, Okean, koji je najpre bio njihov otac, i Tijamat, Haos, koja ih je sve rodila, smešali su svoje vode u jednu." Stvari su polako počele da se razvijaju i dobijaju oblik; ali, iznenada, čudovišna boginja Tijamat je krenula da uništi sve druge bogove i da sebe Haos učini vrhovnim božanstvom. Usledio je silan preokret u kom je sav poredak bio uništen. Onda je jedan drugi bog, Marduk, ubio Tijamat, njenom sopstvenom čarolijom tako što joj je ubacio olujni vetar u usta kada ih je otvorila da ga proguta; zatim je bacio svoje koplje u utrobu naduvanu vetrom i boginja Haosa se rasprsnula. A Marduk, "kada se smirio", kaže legenda, rasporio je mrtvu Tijamat na dve polovine po dužini, kao što se čini sa ribom koja treba da se suši; "zatim je visoko obesio jednu polovinu koja je postala nebo; drugu polovinu je raširio pod svojim nogama i tako stvorio zemlju." Toliko do sada znamo o stvaranju sveta. Možda je antički pesnik hteo da nagovesti da je jedino stvaranje o kom išta možemo da znamo zapravo zamena haosa redom, jer je na kraju to suština umetnosti i civilizacije. Međutim, treba da imamo na umu da je poraz Haosa samo mit.89 Postavivši nebo i zemljo na mesto, Marduk je uzeo da mesi zemlju sa svojom krvlju i tako stvorio ljude da služe bogovima. Mesopotamske legende su se razlikovale u verzijama kako je tačno to obavljeno; uopšte uzev, slažu se da je bog napravio čoveka od komada gline. Obično su ga predstavljali kao da isprva živi ne u nekom raju, već u životinjskoj jednostavnosti i neznanju, sve dok ga neobično čudovište zvano Oanes, pola riba pola filozof nije naučilo umetnostima i naukama, pravilima za osnivanje gradova i načelima zakona; posle toga, Oanes je zaronio u more i napisao knjigu

o istoriji civilizacije. Međutim, bogovi su ubrzo postali nezadovoljni ljudima koje su stvorili i poslali su veliku poplavu da unište i njih i sva njihova dela. Bog mudrosti Ea se sažalio na ljudski rod i odlučio da spase bar jednog čoveka Šamašnapištima i njegovu ženu. Poplava je besnela; ljudi su "napunili more kao riblja ikra". Onda su odjednom bogovi zaplakali i zaškrgutali zubima zbog svoje ludosti, pitajući se, "Ko će sada prinositi uobičajene žrtve?" Ali Šamašnapištim je napravio čamac (arku), preživeo Potop, popeo se na planinu Nisir i poslao golubicu u izviđanje; onda je odlučio da prinese žrtvu bogovima koji su primili njegove darove sa iznenađenjem i zahvalnošću. "Bogovi su udisali miris, bogovi su udisali izvrsni miris, bogovi su se kao muve okupili nad prinesenim darovima." Lepši od ovog nejasnog sećanja na neku kataklizmičnu poplavu, jeste mit vegetacije o boginji Ištar i bogu Tamuzu. U sumerskoj verziji priče Tamuz je Ištarin mlađi brat; u vavilonskoj verziji on je ponekad njen ljubavnik, ponekad njen sin; obe verzije su izgleda ušle u mitove o Veneri i Adonisu, Demetri i Persefoni, kao i u stotine rasutih legendi o smrti i uskrsnuću. Tamuz, sin velikog boga Eaa, je pastir koji napasa svoje stado pod velikim drvetom Eridom (koje celu zemlju natkriljuje svojom senkom) kada se Ištar, uvek nezasitna, zaljubljuje u njega i bira ga za muža svoje mladosti. Ali Tamuza, kao i Adonisa, svojim očnjacima proburazi divlji vepar, i on silazi poput svih mrtvih u onaj mračni podzemni Had koji su Vavilonci zvali Aralu, i gde je za vladara bila postavljena Ištarina ljubomorna sestra Ereškigal. Ištar je neutešna tugovala, a onda odluči da siđe u Aralu i vrati Tamuza u život kupajući njegove rane vodom iz lekovitog izvora. Ona se uskoro pojavljuje na kapijama Hada u svoj svojoj carskoj lepoti i zahteva da je puste unutra. Na glinenim pločicama ispisana je snažna priča :"Kad Ereškigal ču ovo,Kao kad neko obara tamaris (ona je drhtala?).Kao kad neko seče trsku (ona se tresla?)."Šta joj dirnu srce, šta (joj uskomeša) jetru?Hej, gle, da l" to neko želi da stanuje kod mene? Da jede glinu kao hranu, da pije prah kao vino?Tugujem zbog ljudi koji ostaviše žene svoje;Tugujem zbog žena otrgnutih od zagrljaja muževa;Zbog dece odvojene pre vremena.Idi, čuvaru, otvori joj kapiju,Postupaj s njom po starom propisu."Po tom starom propisu samo nagi smeju da uđu u Aralu. Zbog toga, na svakoj narednoj kapiji kroz koju Ištar mora proće, čuvar joj skida nešto od odeće ili ukrasa: najpre krunu, zatim naušnice, pa ogrlicu, onda ukrase na grudima, pa pojas optočen dragim kamenjem, pa šljokice sa ruku i nogu i na kraju i suknju; a Ištar, ljupko i otmeno protestuje i popušta."Sad kada je Ištar sišla u zemlju odakle povratka nema,Ereškigal je vide i razgnevi se zbog njenog prisustva.Ištar joj bez razmišljanja priće.Ereškigal otvori usta i obrati se Namtaru,njenom glasniku ...."Pođi, Namtare, zatvori je u moju palatu.Pošalji na nju šezdeset bolesti,Očnu bolest na njene oči, Bolest slabina na njene slabine,Bolest nogu na njene noge,Bolest srca na njeno srce,Glavobolju na njenu glavu,Na celo njeno biće".Dok je Ištar zadržana u Hadu ovom sestrinskom pažnjom, zemlja, kojoj nedostaje nadahnuće njenog prisustva, zapanjujuće zaboravlja sve umetnosti i puteve ljubavi: biljka više ne oplođuje biljku, rastinje vene, životinje gube toplotu, ljudi prestaju da čeznu."Otkad je Ištar sišla u zemlju bez povratka,Bik više ne skače na junicu, magarac ne prilazi magarici;Devojci na ulici nijedan čovek se ne primiče;Čovek spava sam u svojoj sobi,Devojka sama leže u postelju."Stanovništvo počinje da opada, a bogovi uznemireno primećuju ogromno smanjenje broja darova sa zemlje. U panici naređuju Ereškigal da oslobodi Ištar. Ova pristaje, ali Ištar odbija da se vrati na površinu zemlje ako joj se ne dozvoli da povede Tamuza sa sobom. Ona to i postiže, prolazi trijumfalno kroz sedam kapija, dobija nazad svoju suknju, šljokice, pojas, ukrase za prsa, ogrlicu, naušnice i krunu. Čim se pojavila,

biljke su opet počele da rastu i cvetaju, zemlja se nadima od hrane, a svaka životinja nastavlja sa razmnožavanjem svoje vrste. Ljubav, jača od smrti, vraća se na svoje pravo mesto kao gospodar bogova i ljudi. Za današnjeg naučnika to je samo divna legenda, koja na lep način simboliše godišnje umiranje i ponovno rađanje zemlje i onu svemoć Venere koju će Lukrecije slaviti u svojim snažnim stihovima; za Vavilonce je to bila sveta istorija, u koju su iskreno verovali i svake godine držali pomen jednim danom žalosti i tuge za mrtvim Tamuzom, posle čega bi se prepustili razuzdanom radovanju zbog njegovog uskrsnuća. Pa ipak, Vavilonac nije crpeo nikakvo zadovoljstvo iz ideje o ličnoj besmrtnosti. Njegova religija je bila ovozemaljski praktična; kada se molio, on nije tražio nikakve nebeske nagrade, već ovozemaljska dobra; svojim bogovima nije mogao da veruje izvan groba. Istina je da jedan tekst govori o Marduku kao o "onom koji vraća život mrtvima", a priča o Potopu predstavlja dvoje preživelih kao bića koja žive večno. Ali, najvećim delom, vavilonska predstava o zagrobnom životu bila je slična kao kod Grka: mrtvi ljudi sveci i nitkovi, geniji i idioti jednako su odlazili u mračno carstvo senki u utrobu zemlje i niko od njih nije ponovo video svetlost dana. Postojalo je neko nebo, ali samo za bogove; Aralu, u koji su svi ljudi silazili, često je bio mesto kazne, a nikada radosti; tu su mrtvi ležali zauvek vezanih ruku i nogu, drhtali od hladnoće, a mučila ih je i glad i žeđ, ako im deca nisu povremeno donosila hranu u grobnice. Oni koji su za života na zemlji bili naročito zli, bili su izloženi užasnim mukama; uništavala ih je lepra ili neke druge bolesti koje su Nergal i Alat, muški i ženski gospodari Aralua odredili radi njihovog popravljanja.Većinom su mrtvaci bili sahranjivani u grobnice; manji broj je kremiran, a njihovi ostaci su čuvani u urnama. Telo mrtvaca nije bilo balsamovano, ali bi ga profesionalne naricaljke oprale i namirisale, pristojno ga obukle, stavile boju na obraze, potamnele očne kapke, stavile prstenje na prste i obezbedile promenu rublja. Ako je u pitanju bilo telo žene, ono je bilo opskrbljeno bočicama sa mirisom, češljevima, kozmetičkim olovkama, i bojom za oči da bi se i na onom svetu očuvao miomiris tela i boja kože. Ako ne bi bili propisno sahranjeni, mrtvi bi mučili žive; ako uopšte ne bi bili sahranjeni, duša bi po kanalima i slivnicima vrebala hranu i tako možda unesrećila čitav grad epidemijom. Bila je to mešavina ideja ne tako konsistentnih kao što su Euklidove, ali dovoljne da podstaknu prostog, običnog Vavilonca da svoje bogove i sveštenika stalno dobro hrani. Za žrtvene darove su obično prinošeni hrana i piće, jer su oni imali tu prednost da ako ih bogovi ne bi do kraja potrošili, višak nije morao da propadne. Česta žrtva na vavilonskim žrtvenicima je bilo jagnje; a jedna stara vavilonska bajalica na čudan način anticipira simboliku judaizma i hrišćanstva: "Jagnje kao zamenu za čoveka, jagnje on daje za svoj život." Žrtvovanje je bilo složen obred koji je zahtevao stručne usluge sveštenika; svaki čin i svaka reč na ceremoniji bile su utvrđene svetom tradicijom, a svako nestručno odstupanje od tih formi moglo je da znači da će bogovi jesti, ali da neće slušati. Uopšte uzev, za Vavilonca je religija više značila pravilan obred, nego pravednički život. Da bi izvršio svoje dužnosti prema bogovima, čovek je morao da prinosi valjane žrtve hramovima i deklamuje odgovarajuće molitve; inače, mogao je da vadi oči svom poginulom neprijatelju, odseca ruke i noge zarobljenicima i žive ih peče u peći, a da time mnogo ne uvredi nebo. Učestvovati, ili sa strahopoštovanjem prisustvovati dugim i svečanim procesijama poput onih u kojima su sveštenici nosili kip Mardukov od svetilišta do svetilišta, i izvodili dramski prikaz njegove smrti i uskrsnuća; mazati idole miomirisnim uljima,90 paliti tamjan ispred njih, oblačiti ih u bogate odore, ili ih ukrašavati nakitom; prineti na žrtvu čednost svojih ćerki na velikoj svetkovini boginje Ištar; stavljati hranu i

piće pred bogove i biti darežljiv prema sveštenicima to su bila bitna dela pobožnog vavilonskog čoveka. Možda ga pogrešno procenjujemo, kao što će i nas budućnost bez sumnje pogrešno procenjivati na osnovu fragmenata koje će slučaj spasti prilikom naše propasti. Među najlepše književne ostatke Vavilonaca spadaju molitve koje odišu dubokom i iskrenom pobožnošću. Evo kako se ponositi Nabukodonosor ponizno obraća Marduku:"Bez tebe Gospodaru, čega bi moglo bitiZa kralja kog voliš i čije ime izgovaraš? Blagoslovićeš njegovu titulu po svojoj želji,I udostojiti ga stazom pravom.Ja, vladar, pokoravajući se tebi,Jesam ono što su tvoje ruke načinile.Ti si moj tvorac,Koji si mi poverio da vladam nad mnoštvom ljudi.Po tvojoj milosti, Gospodaru,...Pretvori u ljubaznost tvoju strašnu moć,I učini da u mom srcu nađePoštovanje prema tvojoj božanstvenosti.Podari onoliko koliko smatraš da je najbolje." Ostaci književnosti sadrže mnoštvo himni punih strasnog samoponiženja kojim Semiti nastoje da prikriju svoj ponos ili oholost. Mnoge od njih imaju karakter "pokajničkih psalama," i pripremaju nas za veličanstveno osećanje i slike "Davida"; ko zna da one nisu poslužile kao uzori za onu Muzu sa više glava?"Ja, tvoj sluga, uzdaha pun, tebi se jadam.Ti primaš usrdnu molitvu onog ko je grehom opterećen.Ti pogledaš čoveka i taj čovek oživi ...Pogledaj me milostivo i usliši smernu molbu moju..."A onda nastavlja, kao da nije siguran da li je božanstvo muško ili žensko:"Koliko dugo, bože moj?Koliko vremena će proći, boginjo moja, dok me ne pogledaš?Kada će se, znani i neznani bože, umiriti gnev srca tvog?Kada će se, znana i neznana boginjo, umiriti srce tvojeneljubazno?Ljudski je rod izopačen i nema zdrav razum;Od svih živih ljudi, ko išta zna?Oni ne znaju da li su dobri ili zli.O Gospodaru, ne odbacuj slugu svog;On je upao u blato; uzmi ga za ruku!Greh koji počinih, pretvori u blagoslov!Nek vetar odnese nepravdu koju počinih!Prestupe moje brojne strgni kao odeću! Moj bože, gresi moji su sedam puta sedam,oprosti mi grehe!Boginjo moja, gresi su mi sedam puta sedam,oprosti mi grehe!Oprosti mi grehe i ja ću se poniziti pred tobom.Nek se srce tvoje raduje, kao srce majke što rodi decu;Kao majka što decu rodi, kao otac koji ih dobi,nek ti srce bude radosno!" Takve psalme i himne su ponekad pevali sveštenici, ponekad vernici, a ponekad i jedni drugi u strofi i antistrofi. Možda najčudnija okolnost u vezi toga jeste da su one kao i sva religiozna književnost Vavilona napisane na starom sumerskom jeziku, koji je Vaviloncima i Asircima služio tačno onako kako latinski danas služi rimokatoličkoj crkvi. I, upravo kao što u katoličkoj pesmarici mogu, jedno pored drugog, da stoje latinski tekst i prevod na lokalni jezik, tako i neke od tih himni iz Mesopotamije, koje su došle do nas, imaju prevode na vavilonski ili asirski ispisane između redova "klasičnog" sumerskog originala, što liči na beleške koje današnji učenici ispisuju između redova teksta u uxbeniku. I, kao što je forma ovih himni i obreda vodila ka psalmima Jevreja i liturgiji Rimske crkve, tako je i njihov sadržaj predskazao ili naslutio pesimistične i grehom opterećene tužbalice Jevreja, ranih hrišćana i današnjih puritanaca. Mada nije trijumfalno ometao vavilonski život, osećaj greha je ispunjavao vavilonske napeve i davao ton koji se zadržao u svim semitskim liturgijama i njihovim antisemitskim izvedenim formama. "Gospodaru," vapi jedna himna, "moji su gresi brojni, velika su moja nedela!... Tonem u jadu, ne mogu više glavu da podignem; obraćam se svom milostivom Bogu da ga pozovem, i ječim!... Gospodaru, ne odbacuj svog slugu!" Ove jadikovke izgledaju čistije i iskrenije po vavilonskom shvatanju greha. Greh nije bio puko teoretsko stanje duše; kao u slučaju bolesti, radilo se o tome da je demon zaposeo telo i da može da ga uništi. Molitva je bila u prirodi vraxbine protiv demona koji se na čoveka obrušio iz okeana magijskih sila u kojima je drevni Orijent živeo i kretao se. Po vavilonskom

gledištu, ti neprijateljski demoni su vrebali, krili se u neobičnim pukotinama, uvlačili se kroz vrata ili čak preko klinova i šupljina, i na žrtve nasrtali u obličju bolesti ili ludila, kad god bi neki greh izmakao za trenutak iz okrilja blagotvorne božje zaštite. Xinovi, patuljci, nakaze, a ponajviše žene, imali su ponekad moć da čak i jednim pogledom "urokljivog oka", ubace takve razorne duhove u tela onih prema kojima su bili loše raspoloženi. Delimičnu zaštitu od tih demona obezbeđivala je upotreba magičnih amajlija, talismana i sličnih vraxbina; slike bogova, nošene na telu, obično bi bile dovoljne da oteraju demone. Kamenčići nanizani na konac ili lančić nošeni oko vrata bili su posebno delotvorni, ali se moralo voditi računa da kamenčići budu onakvi kakvi se po tradiciji vezuju za dobru sreću, a da konac bude crne, bele ili crvene boje, već prema nameni koja se ima u vidu. Vlakno ispredeno od nevinog jareta bilo je naročito jako sredstvo. Ali pored takvih sredstava, bilo je preporučljivo da se izvrši egzorcizam demona pomoću jake vraxbine i magijskog rituala na primer, prskanjem tela vodom uzetom iz svetih reka Tigra i Eufrata. Ili je pak mogla da se napravi slika demona, stavi na čamac i pošalje niz vodu uz odgovarajuću izreku; ako se moglo učiniti nešto da se čamac prevrne, utoliko bolje. Demon je mogao da se pomoću odgovarajuće vraxbine, nagovori da napusti čoveka žrtvu i da uđe u neku životinju pticu, svinju ili, najčešće, u jagnje. Magične formule ili izreke za uklanjanje demona, izbegavanje zla i predviđanje budućnosti čine najobimniju kategoriju u vavilonskim spisima nađenim u Asurbanipalovoj biblioteci. Neke pločice sadrže priručnike iz astrologije; na drugima su spiskovi znamenja nebeskih i zemaljskih, sa stručnim uputstvom za čitanje; na drugima su rasprave o tumačenjima snova, koje u svojoj ingenioznoj fantaziji dostižu najnaprednije produkte moderne psihologije; neke druge opet daju uputstva za proricanje budućnosti ispitivanjem utrobe životinja, ili posmatranjem oblika i položaja kapi ulja puštene da padne u posudu sa vodom. Hepatoskopija posmatranje jetre životinja bila je omiljena metoda gatanja kod vavilonskih sveštenika i od njih prenesena u klasičan svet; jer, verovalo se da je jetra sedište uma i kod životinja i kod ljudi. Nijedan kralj ne bi krenuo u pohod ili bitku, nijedan Vavilonac ne bi rizikovao odsudnu odluku ili se upustio u veći poduhvat, bez prethodnog angažovanja sveštenika ili proroka za tumačenje znamenja na jedan ili drugi od tih zamršenih načina. Nikada nijedna civilizacija nije bila tako bogata praznovericama. Svaka igra slučaja, od anomalija kod rođenja do posebnih oblika smrtnih slučajeva, dobijala je zvanično i religiozno tumačenje u magijskom ili nadprirodnom smislu. Svako kretanje reka, svaki aspekt zvezda, svaki san, svaki neuobičajen postupak čoveka ili životinje, otkrivali su budućnost dobro upućenom Vaviloncu. Sudbina jednog kralja mogla je da se predvidi posmatranjem kretanja psa, baš kao što mi prognoziramo dužinu zime prateći ponašanje mrmota. Praznoverice Vavilonije nam izgledaju smešne, jer se spolja razlikuju od naših. Jedva da postoji neka besmislica iz prošlosti koja se ne može naći kako negde cveta u sadašnjosti. Ispod čitave civilizacije, stare i moderne, kretalo se i još uvek se kreće more magije, sujeverja i vračanja. Možda će one opstati kada dela našeg razuma budu iščezla.

5. Moral u Vavilonu

Religija razdvojena od morala - Sveta prostitucija - Slobodna ljubav – Brak - Preljuba - Razvod - Položaj žene - Slabljenje morala

Ova religija, uz sve svoje slabosti, verovatno je pomogla u podsticanju običnog Vavilonca na neku meru pristojnosti i građanske poslušnosti, inače bi bilo teško objasniti darežljivost kraljeva prema sveštenicima. Međutim, očigledno je da ona nije imala uticaja na moral viših klasa u kasnijim vekovima, jer (u očima i po rečima neprijatelja punih predrasuda) "bludnica vavilonska" bila je "kaljuga pokvarenosti," i skandalozan primer rasipničke raspuštenosti za sav antički svet. Čak je i Aleksandar, koji je prilično bio sklon teškom pijančenju, bio šokiran moralom Vavilona. Najupadljivija crta vavilonskog života je za posmatrača sa strane bio običaj koji nam ja uglavnom poznat sa čuvene stranice Herodotove istorije:"Svaka žena u Vavilonu je bila obavezna, jedanput u svom životu, da sedi u Venerinom hramu i da ima odnos sa nekim strancem. I tako, mnoge koji preziru da se mešaju sa ostalima, budući ponosne na svoje bogatstvo, dolaze u pokrivenim kočijama, i smeštaju se kod hrama sa brojnom pratnjom slugu. Ali, daleko veći broj čini sledeće: mnoge sednu u Venerin hram, noseći krunu od konopa na glavi; neke neprekidno ulaze, a druge izlaze. Prolazi označeni pravom linijom vode u svakom pravcu pored žena, a stranci tuda prolaze i prave izbor. Kada žena jednom sedne, ona ne sme da se vrati kući sve dok joj neki stranac ne baci komad srebra u krilo i legne sa njom ispred hrama. Onaj ko baci srebro mora da kaže ovako: "Preklinjem boginju Militu91 da ti bude sklona"; jer Asirci Veneru zovu Milita. Srebro može da bude vrlo malo, jer ona ga neće odbiti, pošto joj to zakon ne dopušta, jer se to srebro smatra svetim. Žena ide za prvim čovekom koji baci i ne odbija nikog. Ali pošto obavi odnos i razreši se svoje obaveze prema boginji, ona se vraća kući; i posle nekog vremena, ma koliko veliku sumu da joj neko ponudi, ona se nikom neće dati. One koje su obdarene lepotom i skladnim oblicima brzo se oslobađaju obaveze; ali one koje su imaju neke nedostatke bivaju zadržane dugo vremena, zbog nesposobnosti da zadovolje zakon, pa neke čekaju i po tri ili četiri godine."Kakvo je bilo poreklo ovog neobičnog obreda? Da li je to bio ostatak prastarog seksualnog kolektivizma, kada je budući mladoženja ustupao /jus primæ noctis/, to jest pravo prve bračne noći, zajednici koju je predstavljao bilo koji slučajni i nepoznati građanin? Da li je nastao zbog mladoženjinog straha od kršenja tabua u vezi prolivanja krvi? Da li je to bila fizička priprema za brak, kakva se još uvek primenjuje kod nekih australijskih plemena? Ili je to jednostavno bila žrtva boginji darovanje prvih plodova? Mi to ne znamo.Te žene, naravno, nisu bile prostitutke. Ali razne kategorije prostitutki su živele u prostorima oko hramova, tu se bavile svojim zanatom, a neke od njih su zgrnule i velika bogatstva. Takve hramovske prostitutke su bile uobičajena pojava u zapadnoj Aziji: nalazimo ih u Izraelu, Frigiji, Fenikiji, Siriji itd.; u Lidiji i na Kipru devojke su na ovaj način zarađivale sebi za miraz. "Sveta prostitucija" se nastavila u Vaviloniji sve dok je nije Konstantin ukinuo (oko 325. godine naše ere). Pored nje, u krčmama koje su držale žene, cvetala je svetovna prostitucija. Uopšte uzev, Vaviloncima je bilo dozvoljeno poprilično predbračno iskustvo. Smatralo se dopuštenim da muškarci i žene stupaju u divlji, "probni brak", koji je mogao da se okonča po volji svake strane; ali, u takvim slučajevima, žena je bila dužna da nosi maslinu od kamena ili "terakote" kao znak da je konkubina. Neke glinene pločice pokazuju da su Vavilonci pisali poeziju i pevali pesme o ljubavi; ali sve što je od toga ostalo je poneki prvi stih, kao "Moja ljubav je svetlost," ili "Srce mi je puno veselja i pesme". Jedno pismo iz 2.100. godine p.n.e. napisano je u tonu Napoleonovih prvih poruka Žozefini: "Za Bibiju: ...Neka ti Šamaš i Marduk podare večno zdravlje... Raspitivao sam se za tvoje zdravlje; obavesti me kako si. Stigao sam u Vavilon, a ne viđam te; veoma sam tužan".Legalni brak su ugovarali roditelji i on se potvrđivao razmenom darova što je očito

poticalo od braka kupovinom. Prosac je nevestinom ocu davao znatan poklon, ali se od oca očekivalo da preda njen miraz po vrednosti veći od poklona, tako da je bilo teško reći ko je kupljen, žena ili muškarac. Međutim, ponekad je sporazum bio čista, neskrivena kupovina; Šamašnazir je, na primer, dobio deset šekela (50 dolara) kao cenu za svoju kćer. Ako možemo da verujemo Ocu istorije, "oni koji su imali ćerke za udaju dovodili su ih jednom godišnje na mesto gde se veliki broj ljudi oko njih okupljao. Izvikivač ih je terao da ustanu i sve ih, jednu za drugom, prodao. Počinjao je od najlepše i pošto bi dobio veliku sumu za nju, prelazio je na sledeću, drugu po lepoti. Ali, prodavao ih je samo pod uslovom da se kupac njima oženi... Ovaj vrlo mudar običaj više ne postoji." Uprkos ovim čudnim običajima, vavilonski brak je izgleda karakterisala monogamnost i vernost poput današnjeg hrišćanskog braka. Posle predbračne slobode sledilo je strogo nametanje bračne vernosti. Žena preljubnica i njen ljubavnik su po Zakoniku kažnjavani utapanjem, osim u slučajevima kada je muž u svojoj milosti više voleo da ženu oslobodi te kazne, nateravši je da skoro naga prođe ulicama. Hamurabi je nadmašio i samog Cezara: "Ako se prstom uperi na ženu nekog čoveka zbog nekog drugog čoveka, a ona nije uhvaćena da leži sa drugim čovekom, radi svog muža ona mora da se baci u reku" možda je taj zakon bio namenjen sprečavanju trača. Muškarac je mogao da se razvede od žene jednostavno vraćajući joj miraz sa rečima, "Ti nisi moja žena"; ali, ako bi ona njemu rekla, "Ti nisi moj muž;" ona je morala biti kažnjena utapanjem. Nemanje dece, preljuba, neslaganje karaktera, ili nemarno vođenje domaćinstva moglo je zadovolji zakon kao razlog da čovek dobije razvod; zaista, "ako nije pažljiva domaćica, ako se vucara okolo, ako zanemaruje kuću, ako ponižava svoju decu, takva žena se ima baciti u vodu." Uprkos ovoj neverovatnoj strogosti Zakonika, u praksi nalazimo da je žena, iako nije mogla da se razvede od svog muža, bila slobodna da ga ostavi, ako je mogla da dokaže njegovu okrutnost, a svoju vernost; u takvim slučajevima, mogla je da se vrati svojim roditeljima i da ponese svoj deo bračne imovine zajedno sa drugim stvarima koje je eventualno stekla. (Žene u Engleskoj nisu uživale ova prava sve do kraja devetnaestog veka.) Ako je muž neke žene zadržan daleko od nje zbog posla ili rata, u bilo kom trajanju, a nije joj ostavio sredstva za život, ona je mogla da živi (u divljem braku) sa drugim čovekom bez pravne štete po njeno obnavljanje braka sa mužem po njegovom povratku. Uopšte uzev, položaj žene u Vaviloniji je bio niži nego u Egiptu ili Rimu, ali ne i gori od položaja žene u Grčkoj ili srednjovekovnoj Evropi. Da bi obavljala svoje brojne dužnosti rađanje i podizanje dece, donošenje vode sa reke ili javnog bunara, mlevenje žita, kuvanje, predenje, tkanje, čišćenje ona je morala da bude slobodna da se kreće u javnosti upravo kao i muškarac. Mogla je da poseduje imovinu, da uživa u svom prihodu, da prodaje i kupuje, da nasleđuje i ostavlja u nasledstvo. Neke žene su držale radnje i bavile se trgovinom; neke su čak postajale pisari, što pokazuje da su devojčice, kao i dečaci, mogle da dobiju neko obrazovanje. Ali semitski običaji davanja skoro bezgranične vlasti najstarijem muškarcu nadjačali su svaku matrijarhalnu tendenciju koja je eventualno postojala u preistorijskoj Mesopotamiji. Kod viših klasa po običaju koji doveo do ferexe (/purdah/) kod muslimana i u Indiji kretanje žena je bilo ograničeno na određene delove kuće; a kada su izlazile pratili su ih evnusi i paževi. Kod nižih klasa one su bile strojevi za rađanje, a ako nisu imale miraz onda su se malo razlikovale od robova. Obožavanje boginje Ištar pokazuje izvesno poštovanje prema ženi i materinstvu, kao obožavanje Marije u srednjem veku; ali, prema Herodotovom opisu, nema ni traga od viteštva kod Vavilonaca koji su, kad bi se našli u opsadi, "davili svoje žene da bi sprečili trošenje njihovih zaliha hrane". Dakle, onda su donekle opravdano Egipćani smatrali

Vavilonce ne baš mnogo civilizovanim. Ovde nedostaje prefinjenost karaktera i osećanja koji se očituje u egipatskoj književnosti i umetnosti. Kad je prefinjenost stigla u Vaviloniju, to je bilo u obliku feminizirane degenerisanosti: mladići su farbali kosu i pravili uvojke, parfimisali telo, ružem mazali obraze, i ukrašavali se ogrlicama, grivnama na nogama, naušnicama i privescima. Posle persijskog osvojenja, gubitak samopoštovanja učinio je kraj samoobuzdavanju; maniri kurtizana su se uvukli u sve klase; žene iz uglednih kuća počele su čistom susretljivošću da smatraju otkrivanje svojih čari pred svima bez razlike, zarad najveće sreće najvećeg broja ljudi; a "svaki je čovek iz naroda u svom siromaštvu," ako možemo da verujemo Herodotu, "prodavao svoj kćer, kao prostitutku, za novac". "Ne postoji ništa čudnije od običaja i manira ovoga grada," pisao je Kvint Kurcije (42. n.e.) "i nigde stvari nisu bolje uređene u pogledu razbludnih uživanja". Moral je slabio kada su hramovi postajali bogati; a građani Vavilona, posvećeni uživanjima, sa ravnodušnošću su podnosili podjarmljivanje njihovog grada od Kasita, Asiraca, Persijanaca i Grka.

6. Pismo i književnost

Klinasto pismo - Njegovo dešifrovanje - Jezik Književnost - Ep o Gilgamešu

Da li je ovaj život bluda, pobožnosti i trgovine doživeo ikakvo oplemenjujuće negovanje u književnoj ili umetničkoj formi? Moguće je; ne možemo oceniti civilizaciju na osnovu takvih fragmenata kakve je okean vremena izbacio iz ruševina Vavilona. Ti fragmenti su uglavnom liturgijski, magijski i trgovački. Da li igrom slučaja, ili zbog kulturnog siromaštva, Vavilonija nam je, kao i Asirija i Persija, ostavila vrlo osrednju književnu baštinu u poređenju sa Egiptom i Palestinom; njeni darovi su bili u trgovini i pravu.Pa ipak, pisari su u kosmopolitskom Vavilonu bili isto tako brojni kao u Memfisu ili Tebi. Veština pisanja je još bila dovoljno mlada da bi njen majstor dobio u društvu visok položaj; to je bio izuzetno efikasan put u državnu ili crkvenu službu; pisar nikada nije propuštao priliku da pomene tu izuzetnu sposobnost kada bi pričao o svojim delima, a obično je na svom valjkastom pečatu imao ugraviranu obavest o tome, tačno onako kako su hrišćanski učeni ljudi i gospoda nabrajali svoje akademske titule na svojim vizit-kartama. Vavilonci su pisali klinastim pismom na pločicama od vlažne gline, stilusom ili olovkom zasečenom na kraju u obliku trouglaste prizme ili klina; kada bi pločice bile ispisane, oni su ih sušili i pekli i tako dobijali neobične, ali postojane rukopise od opeke. Ako je ono što je pisano bilo pismo, ono je bilo posuto prahom i zatim umotano u glinenu kovertu na koju je stavljan pečat pošiljaoca. Pločice u posudama, klasifikovane i sređene na policama, ispunjavale su brojne biblioteke u hramovima i palatama u Vaviloniji. Te vavilonske biblioteke su izgubljene; međutim, jedna od najvećih među njima, biblioteka u Borsipi, bila je prepisana i sačuvana u Asurbanipalovoj biblioteci; njenih 30.000 pločica predstavljaju glavni izvor našeg saznanja o vavilonskom životu.Dešifrovanje vavilonskog jezika je vekovima zbunjivalo istraživače; njihov konačni uspeh je hvale vredno poglavlje u istoriji nauke. Godine 1802, Georg Grotefend, profesor grčkog na Univerzitetu u Getingenu, saopštio je Akademiji u tom gradu kako se godinama mučio da odgonetne neke natpise ispisane klinastim pismom iz drevne Persije; zatim, kako je konačno identifikovao osam od četrdeset dva karaktera (znaka), i sastavio imena tri kralja koji se pominju u natpisima. Tu je uglavnom čitava stvar stala, sve do 1835, kada je Henri Rolinson, britanski diplomatski službenik stacioniran u Persiji, potpuno neupućen u Grotefendov rad, na sličan način rešio

imena Histaspa, Darija i Kserksa na jednom natpisu sročenom na staropersijskom, tj. izvedenoj varijanti vavilonskog klinastog pisma; i, pomoću ovih imena, konačno je dešifrovao čitav dokument. Međutim, to nije bio vavilonski; Rolinson je tek imao da pronađe, kao Šampolion rozetski kamen u ovom slučaju neki natpis koji ima isti tekst na staropersijskom i vavilonskom. Našao ga je na jednoj skoro nepristupačnoj steni, visokoj tri stotine stopa, kod Behistuna, u planinama Medije, gde je Darije /I/ dao svojim rezbarima da ugraviraju zapis o njegovim ratovima i pobedama, i to na tri jezika starom persijskom, asirskom i vavilonskom. Iz dana u dan, Rolinson se izlagao opasnostima na tim stenama, često viseći zakačen konopcem, pažljivo prepisivao svako slovo, napravivši čak i plastične, reljefne otiske svih izgraviranih površina. "Posle dvanaest godina rada," uspeo je da prevede i vavilonski i asirski tekst (1847.). Radi provere ovih i sličnih nalaza, Kraljevsko azijsko društvo je poslalo neobjavljeni dokument sa klinastim pismom četvorici asiriologa i zamolilo ih da naprave nezavisne prevode bez međusobnog kontakta ili komuniciranja. Ustanovljeno je da se četiri verzije skoro potpuno poklapaju. Pomoću ovih nenajavljenih naučnih kampanja, perspektiva istorije je bila obogaćena jednom novom civilizacijom. Vavilonski jezik je bio semitski izdanak starih jezika Sumera i Akada. Pisan je slovima sumerskog porekla, ali je vokabular vremenom divergirao (kao francuski od latinskog) u jezik tako različit od sumerskog, da su Vavilonci morali da sastavljaju rečnike i gramatike da bi stari "klasični" i crkveni jezik Sumera preneli mladim učenim ljudima i sveštenicima. Skoro četvrtina pločica nađenih u kraljevskoj biblioteci u Ninivi ispunjena je rečnicima i gramatikama sumerskog, vavilonskog i asirskog jezika. Prema predanju, ti rečnici su napravljeni još u vreme Sargona Akadskog toliko je staro obrazovanje. U vavilonskom, kao i u sumerskom, karakteri nisu predstavljali slova, već slogove; Vavilon nikada nije stvorio sopstvenu azbuku, već se zadovoljio "silabarijem" od nekih tri stotine znakova. Memorisanje ovih silabičkih simbola sačinjavalo je, zajedno sa matematikom i religioznim podukama, nastavni program hramovskih škola u kojima su sveštenici saopštavali mladima onoliko koliko je za njih bilo prikladno da znaju. U jednom iskopavanju je nađena drevna učionica u kojoj su još uvek na podu ležale glinene pločice dečaka i devojčica, koji su na njima prepisivali načela kreposti, dve hiljade godina pre Hrista; iskopina pruža prizor kao da je neka dobrodošla katastrofa iznenada prekinula čas. Vavilonci su, kao i Feničani, gledali na pismo kao na sredstvo za olakšavanje poslovanja; nisu trošili mnogo gline na književnost. Nalazimo basne u stihu jedna generacija beskrajne dinastije; himne u strogoj metrici, oštro odeljenih stihova i doteranih strofa; vrlo malo je ostalo od svetovnih stihova; religiozni obredi koji su nagoveštavali dramski komad, ali to nikad nisu postali; a ostale su tone istoriografije. Zvanični hroničari beležili su kraljevsku pobožnost i osvajanja, sudbinu svakog hrama, kao i važne događaje u životu svakog grada. Berozus, najčuveniji vavilonski istoričar (oko 280. godine p.n.e.) sa sigurnošću je opisivao sve pojedinosti u vezi stvaranja sveta i ranoj istoriji čoveka: prvi kralj Vavilonije, kojeg je izabrao bog, vladao je 36.000 godina; od početka sveta do velikog Potopa, kaže Berozus, sa hvale vrednom egzaktnošću i relativnom uzdržanošću, prošlo je 691.200 godina. Dvanaest razbijenih pločica, nađenih u Asurbanipalovoj biblioteci, koje se sada nalaze u Britanskom muzeju, predstavljaju najfascinantniji ostatak mesopotamske književnosti "Ep o Gilgamešu". Poput "Ilijade", to jeređanje labavo povezanih priča, od kojih neke sežu do Sumera 3000. godine p.n.e.; jedan deo je vavilonski opis Potopa. Gilgameš je bio legendarni vladar Uruka ili Ereka, potomak Šamašnapištima koji je preživeo Potop i koji nikada nije umro. Gilgameš stupa na scenu kao vrsta Adonisa-Samsona visok, golem, herojski snažan i uznemirujuće lep."Dve trećine

njega je bog,Jedna trećina njega je čovek,Ništa ne može da se meri s njegovim telom...Sve je stvari on video, čak do krajeva zemlje,Sve je pretrpeo, naučio da sve spozna;Prozreo je sve tajne,Kroz plašt mudrosti koji skriva sve.Ono što je bilo skriveno, on je video,Ono što je bilo pokriveno, on je otkrio;O vremenima pre potopa doneo je vest.Na dalek je put on pošao,Zadavši sebi muke i nevolje;I onda, na kamenoj pločici, zapisao svoja dela." Očevi se žale boginji Ištar da on odvodi njihove sinove na iscrpljujući rad na "gradnji zidina i danju i noću"; a muževi se žale da "on ne ostavlja ženu njenom gospodaru, niti jednu jedinu devicu njenoj majci". Ištar moli Gilgamešovu majku, Aruru, da stvori drugog sina jednakog Gilgamešu, sposobnog da ga drži u sukobu, tako da muževi Uruka mogu da u miru odahnu. Aruru umesi komadić gline, pljune na njega, i od toga napravi satira Engidua, čoveka sa snagom vepra, grivom lava, i brzinom ptice. Engidu ne mari za ljudsko društvo, već se bavi životinjama i sa njima živi; "on brsti sa gazelama, zabavlja se sa vodenim stvorenjima, gasi žeđ sa zverima u polju". Neki lovac pokuša da ga ulovi pomoću mreža i zamki, ali bez uspeha; i, otišavši Gilgamešu, lovac moli da mu se posudi sveštenica milosnica koja može da namami Engidua u zamku ljubavi. "Pođi, lovče moj," kaže Gilgameš, "povedi sveštenicu; kada zveri dođu na pojilo, ona neka pokaže svoju lepotu; on će je videti, a zveri koje se oko njega okupljaju, razići će se."Lovac i sveštenica odu i nađu Engidua."Eno njega, ženo!Olabavi svoje kopče,Otkrij svoje draži,Da može u tebi da uživa! Ne oklevaj, primi njegovu žudnju!Kad te ugleda, približiće se.Razgrni haljinu da legne na tebe!Probudi u njemu zanos, potrebu za ženom.Onda će tuđ postati divljim zverima svojim,I uz tebe će se privijati.Tad se sveštenica raskopča,Otkri čari svoje,Za njega, da u njoj uživa.Ne zastade, već njegovu žudnju prihvati,Razgrnu haljinu da bi na nju legao.Probudi u njemu zanos, potrebu za ženom.Njegova prsa primaknu svojim.Engidu zaboravi gde je rođen." Šest dana, a sedam noći, Engidu ostaje sa sveštenicom. Kada se umori od uživanja, budi se i vidi da nema životinja, njegovih prijatelja, te se od tuge onesvesti. Ali sveštenica ga kori: "Ti koji si divan kao bog, zašto da živiš među zverima u polju? Pođi sa mnom, povešću te u Uruk, gde je Gilgameš čija je moć najviša." Zaveden pohvalama koje gode njegovoj sujeti i ubeđen u svoju snagu, Engidu polazi za sveštenicom u Uruk, rekavši: "Povedi me tamo gde je Gilgameš. Boriću se s njim i pokazaću mu svoju snagu"; zbog toga su bogovi muževi bili itekako zadovoljni. Ali Gilgameš ga savlađuje najpre snagom, a zatim ljubaznošću; oni postaju odani prijatelji; zajedno idu u borbu da odbrane Uruk od Elama; vraćaju se ovenčani slavom junačkih dela i pobede. Gilgameš "je odložio svoju ratnu opremu, obukao belo ruho, ukrasio kraljevskim znamenjem i dijademom". Zbog toga se nezasitna Ištar zaljubljuje u njega, gleda ga svojim krupnim očima i kaže:"Dođi, Gilgamešu, budi ti moj muž! Svoju ljubav mi podaj kao dar; ti ćeš mi suprug biti, a ja ću ti biti žena. Postaviću te u kočije od dragog kamena i zlata, sa zlatnim točkovima i optočene oniksom; veliki lavovi će vući kočije, a ti ćeš ući u našu kuću sa mirisnim tamjanom od kedrovog drveta ... Sva zemlja pored mora će ti noge grliti, kraljevi će se pred tobom klanjati, darove sa planina i dolina donosiće ti kao danak."Gilgameš je odbija i podseća kakvu je tešku sudbinu donela svojim brojnim ljubavnicima, uključujući Tamuza, sokola, pastuva, baštovana i lava. "Ti me sada voliš," kaže on njoj; "kasnije ćeš udariti na mene kao što si na njih." Gnevna Ištar traži od velikog boga Anua da stvori divljeg bizona koji će ubiti Gilgameša. Anu odbija i kori je: "Zar ne možeš da ostaneš mirna sada kada ti je Gilgameš nabrojao tvoja neverstva i nečasna dela?" Ona preti da će ako joj ne ispuni zahtev u celom svemiru obustaviti sve impulse želja i ljubavi i tako uništiti sva živa stvorenja. Anu popušta i stvara divljeg bizona; ali Gilgameš uz Engiduovu

pomoć savlada tu zver; a kada Ištar proklinje junaka, Engidu joj u lice baca odsečeni komad divljeg bizona. Gilgameš je radostan i uzbuđen, ali ga Ištar obara usred slavlja, poslavši na Engidua smrtonosnu bolest.Jadikujući nad mrtvim telom svoga prijatelja, kog je voleo više i od neke žene, Gilgameš razmišlja o tajni smrti. Zar ne postoji spas od te zle sudbine? Jedan čovek joj je izmakao Šamašnapištim; on bi mogao da zna tajnu besmrtnosti. Gilgameš odlučuje da potraži Šamašnaištima, pa makar morao da prođe ceo svet da bi ga našao. Put vodi preko planine koju čuvaju dva xina čije glave dodiruju nebo, a grudi im dosežu do Hada. Ali ga oni puštaju da prođe i on polazi putem od dvanaest milja kroz mračni tunel. Izlazi na obalu velikog okeana i daleko preko vode vidi tron Sabitu, devičanske boginje svih mora. Poziva je da mu pomogne da pređe vodu; "ako to ne može da se ostvari, ja ću leći na zemlju i umreti". Sabitu se sažali na njega i dopušta mu da pretrpi četrdeset dana bure do Srećnog ostrva gde živi Šamašnapištim, onaj što poseduje besmrtni život. Gilgameš ga moli da mu oda tajnu besmrtnosti. Šamašnapištim mu odgovara pričajući mu opširno priču o Potopu i o tome kako su bogovi ublažavajući svoje ludo rušilaštvo, učinili njega i njegovu ženu besmrtnim da bi sačuvali ljudski rod. On nudi Gilgamešu biljku čiji plod daje obnovljenu mladost onom koji ga jede; i, Gilgameš srećan polazi natrag na dugo putovanje kući. Ali, na putu se zaustavlja da se okupa i dok se kupa, zmija se prišunja i ukrade biljku.92 Očajan, Gilgameš stiže u Uruk. U svakom zamku se moli da se Engiduu dozvoli povratak u život, da bi sa njim porazgovarao bar za trenutak. Engidu se pojavljuje i Gilgameš se kod njega raspituje kako izgledaju mrtvi. Engidu odgovara, "Ne mogu ti reći; ako otvorim zemlju pred tobom, ako ti ispričam ono što sam video, užas će te oboriti i ti ćeš se onesvestiti." Gilgameš, simbol one smele gluposti, filozofije, istrajava u potrazi za istinom: "Užas će me oboriti, onesvestiću se, ali mi ipak sve ispričaj". Engidu opisuje patnje u Hadu i u tom sumornom tonu se završava odlomak epa.

7. Umetnici

Sekundarne umetnosti - Muzika - Slikarstvo - Vajarstvo - Bareljef - Arhitektura

Priča o Gilgamešu je skoro jedini primer po kojem možemo da prosuđujemo o književnoj umetnosti Vavilona. Da je snažan smisao za estetiku, ako ne i dubok kreativni duh, u izvesnoj meri nadživeo vavilonsku obuzetost trgovačkim životom, epikurejskom zabavom i iskupljujućom pobožnošću, može se videti u slučajnim ostacima manjih umetnosti. Strpljivo glazirane pločice, sjajno uglačani kamen, fino obrađena bronza, gvožđe, srebro i zlato, tanani vezovi, meki tepisi i bogato obojena odeća, raskošne tapiserije, stolovi, postelje i stolice sa postoljima sve je to davalo otmenost, ako ne i dostojanstvo, ili konačnu vrednost vavilonskoj civilizaciji. Nakita je bilo u izobilju, ali mu je manjkala egipatska suptilna umetnička obrada; bilo je razmetljivosti u pokazivanju žutog metala, a smatralo se umetničkim ako se cela statua napravi od zlata. Postojalo je mnoštvo muzičkih instrumenata flaute, psaltiri, harfe, gajde, lire, bubnjevi, horne, svirale od trske, trube, čembala i tamburini. Orkestri su svirali, a pevači pevali, pojedinačno i horski, u palatama i hramovima, kao i na slavljima imućnih. Slikarstvo je imalo čisto pomoćni karakter; slikama su se dekorisali zidovi i kipovi, ali nije bilo pokušaja da slikarstvo postane nezavisna umetnost. U vavilonskim ruševinama ne nalazimo slike u temperi koje su krasile egipatske grobove, ili freske kakve su ukrašavale palate na Kritu. Vavilonska

skulptura je ostala isto tako nerazvijena i očito je bila toliko sputana da je u začetku zamrla, sve zbog konvencija nasleđenih od Sumera koje su sveštenici nametali: sva prikazana lica su jedno lice, svi kraljevi imaju istu grubu i mišićavu građu, svi zarobljenici su izliveni u jednom kalupu. Vrlo je malo vavilonskih kipova ostalo i to je neobjašnjivo. Bareljefi su bolji, ali su suviše stereotipni i sirovi; velika provalija ih deli od živahne snage reljefa koje su Egipćani rezbarili hiljadu godina ranije; sublimnost dostižu samo kada prikazuju životinje sa nemim dostojanstvom prirode ili razjarene svirepošću ljudi. O vavilonskoj arhitekturi se danas ne može suditi, jer jedva da se poneki ostatak diže više od nekoliko stopa iznad peska; a među ostacima nema ni rezbarenih ili slikanih prikaza koji bi nam pokazali formu i konstrukciju palata i hramova. Kuće su zidane od sušenog blata, ili od opeke kod bogataša; retko su imale prozore, a vrata se nisu otvarala prema uskoj ulici, već prema unutrašnjem dvorištu zaklonjenom od sunca. Po predanju, bilo je boljih kuća koje su imale i po tri ili četiri sprata. Hram je bio dizan na temeljima koji su bili u nivou krovova onih kuća čijim će životom dominirati; obično je to bio ogroman skver sa zidovima sa pločicama, izgrađenim, kao kuće, oko dvorišta; većina ceremonija se obavljala u tom dvorištu. U većini slučajeva, blizu hrama se uzdizao "zigurat" (doslovno "visoko mesto") kula sa kockastim spratovima, jedan povrh drugog, koji su bivali sve manji, sve to opasano spoljnim stepeništem. Delimično je korišćen u religiozne svrhe, kao uzvišeni žrtvenik za boga, a delimično u astronomske svrhe, kao opservatorija sa koje su sveštenici mogli da posmatraju zvezde koje sve otkrivaju. Veliki "zigurat" kod Borsipe su zvali "Spratovi sedam nebeskih tela"; svaki sprat je bio posvećen jednoj od sedam zvezda poznatih u Vaviloniji i imao je simboličnu boju. Najniži je bio crn, kao boja Saturna; sledeći iznad njega je bio beo, kao boja Venere, sledeći je bio purpuran, za Jupiter; četvrti plav, za Merkur; peti skerletne boje, za Mars; šesti srebrnast, za Mesec; sedmi zlatne boje, za Sunce. Ova nebeska tela i zvezde,93 počinjući od vrha, označavali su dane u nedelji. U toj arhitekturi nije bilo mnogo umetnosti, koliko danas možemo da je zamislimo; bila je to masa pravih linija koja je išla za sjajem veličine. Tu i tamo među ruševinama se nađu svodovi i lukovi forme izvučene iz Sumera, nemarno korišćene i nesvesne svoje sudbine. Unutrašnja i spoljna dekoracija je bila maltene ograničena na emajliranje nekih površina pod opekama sjajnim glazurama žute, plave, bele i crvene boje, uz poneku figuru životinje ili biljke obloženu pločicama. Korišćenje staklaste glazure, ne samo radi ulepšavanja, već i radi zaštite zidova od sunca i kiše, bilo je staro barem kao Naram-sin, i nastaviće se u Mesopotamiji sve do islamskog doba. Na taj način je keramika, mada je retko proizvodila nezaboravnu grnčariju, postala najkarakterističnija umetnost drevnog Bliskog istoka. Uprkos takvoj pomoći, vavilonska arhitektura je ostala teška i prozaična, osuđena na osrednjost zbog materijala koji je koristila. Hramovi su brzo nicali iz zemlje koju je robovska radna snaga odmah pretvarala u opeku i cement; nisu bili potrebni vekovi za njihovo podizanje, kao za monumentalna zdanja Egipta ili srednjovekovne Evrope. Ali oni su propadali isto tako brzo kao što su bili podizani; pedeset godina zanemarivanja svelo ih je na prah od kojeg su bili napravljeni. Sama jeftinoća opeke iskvarila je vavilonsku građevinsku izvedbu; sa takvim materijalom je bilo lako postići dimenzije, a teško dostići lepotu. Opeka nije prikladna za uzvišenost, a uzvišenost je duša arhitekture.

8. Vavilonska nauka

Matematika - Astronomija - Kalendar - Geografija - Medicina

Kao trgovci, Vavilonci su imali više izgleda da postignu uspehe u nauci, nego u umetnosti. Trgovina je stvorila matematiku i sjedinila se sa religijom da bi začela astronomiju. U svojim raznovrsnim funkcijama, kao sudije, administratori, poljoprivredni i proizvodni magnati i proroci vešti u ispitivanju utroba i zvezda, sveštenici Mesopotamije su nesvesno položili temelje onih nauka koje će u profanim, paganskim rukama Grka za neko vreme svrgnuti religiju sa njenog vodećeg položaja u svetu.Vavilonska matematika je počivala na deljenju kruga na 360 stepeni i godine na 360 dana; na toj osnovi ona je razvila seksagezimalan sistem računanja pomoću šezdesetica, što je postalo roditelj kasnijeg duodecimalnog sistema računanja pomoću dvanaestica. U brojanju su se koristile samo tri cifre: znak za 1, ponavljan do 9; znak za 10, ponavljan do 90; i, znak za 100. Računanje je bilo olakšano tablicama koje su pokazivale ne samo množenje i deljenje, već i polovine, četvrtine, trećine, kvadrate i kubove osnovnih brojeva. Geometrija je napredovala do merenja složenih i nepravilnih površina. Vavilonska cifra za "/Symbol/" P (Ludolfov broj, odnos obima i prečnika kruga) bila 3, što je vrlo gruba aproksimacija za naciju astronoma.Astronomija je bila specijalna nauka Vavilonaca po kojoj su bili čuveni širom sveta antičkog doba. Tu je opet magija bila majka nauke: Vavilonci su proučavali zvezde ne toliko zbog toga da bi ucrtavali putanje karavana i brodova, koliko zbog proricanja budućih događaja i sudbine ljudi; oni su najpre bili astrolozi, pa tek onda astronomi. Svaka planeta je bila bog, zainteresovan i od vitalnog značaja za ljudski život: Jupiter je bio Marduk, Merkur je bio Nabu, Mars je bio Nergal, sunce je bilo Šamaš, mesec je bio Sin, Saturn je bio Ninib, Venera je bila Ištar. Svako kretanje svake zvezde određivalo je ili predskazivalo neki događaj na zemlji: na primer, ako je mesec bio nizak, neki daleki narod će se pokoriti kralju; ako je mesec bio u porastu (u obliku srpa) kralj će savladati neprijatelja. Ti napori da se izvuče budućnost iz zvezda postali su strast kod Vavilonaca; sveštenici su dobijali bogate nagrade i od običnih ljudi, i od kralja. Neki među njima su bili pošteni proučavaoci, koji su se revnosno udubljivali u astrološke knjižurine, po predanju sastavljene još u vreme Sargona Akadskog; žalili su se na šarlatane koji su bez odgovarajućih znanja išli okolo čitajući horoskope za neku paru, ili prognozirali vremenske prilike godinu dana unapred u stilu današnjih almanaha. Astronomija se razvijala sporo iz ovih astroloških posmatranja i ucrtavanja zvezda u mape. Još oko 2000. godine p.n.e., Vavilonci su napravili pecizne zapise o helijakalnom izlaženju i zalaženju planete Venere; imali su utvrđen položaj raznih zvezda i postepeno su pravili mapu neba. Kasitsko osvojenje je prekinulo ovaj razvoj na hiljadu godina. Onda se, za vreme Nabukodonosora, napredak astronomije nastavio; sveštenici-naučnici su ucrtavali orbite Sunca i Meseca, uočavali njihove konjunkcije i pomračenja, izračunavali putanje planeta i napravili prvu jasnu distinkciju između planete i zvezde; određivali su datume zimskog i letnjeg solsticija, prolećne i jesenje ravnodnevice, i sledeći primer Sumera, podelili ekliptiku (tj. putanju zemlje oko Sunca) na dvanaest znakova zodijaka. Pošto su podelili krug na 360 stepeni, stepen su podelili na šezdeset minuta, a minut na šezdeset sekundi. Vreme su merili pomoću klepsidre ili vodenog sata i sunčanog sata, a izgleda da njih nisu tek razradili, nego da su ih i izumeli. Podelili su godinu na dvanaest lunarnih meseci, od kojih su šest imali trideset dana, a šest su imali dvadeset devet; pošto je to ukupno bilo 354 dana, povremeno su dodavali trinaesti mesec da bi uskladili kalendar sa godišnjim dobima. Mesec je bio podeljen na četiri nedelje u odnosu na četiri mesečeve mene. Bio je učinjen pokušaj da se izradi pogodniji kalendar deljenjem meseca na šest nedelja od pet dana; ali mesečeve mene

su se pokazale adekvatnijim u praksi od olakšica koje su ljudi smišljali. Dan se računao ne od ponoći do ponoći, već od jednog rađanja meseca do sledećeg; bio je podeljen na dvanaest sati, a svaki od tih sati je bio podeljen na trideset minuta. Deljenje našeg meseca na četiri nedelje, našeg časovnika na dvanaest sati (umesto dvadeset četiri), našeg sata na šezdeset minuta, i našeg minuta na šezdeset sekundi sve su to nepoznati tragovi vavilonske kulture u našem savremenom svetu.94 Zavisnost vavilonske nauke od religije je izazvala stagnaciju više u medicini nego u astronomiji. Nauku nije toliko sputavalo nazadnjaštvo sveštenika, koliko sujeverje naroda. Već do vremena Hamurabija, veština lečenja se u izvesnoj meri izdvojila iz domena i dominacije sveštenstva; ustanovljena je redovna lekarska profesija sa cenama usluga i kaznama utvrđenim po zakonu. Pacijent koji bi pozvao lekara unapred je znao koliko će morati da plati za lečenje ili operaciju; a ako je pripadao nižoj klasi, tarifa je u skladu s tim bila niža. Ako bi lekar napravio grešku, morao je da plati odštetu pacijentu; u krajnjim slučajevima, kao što smo videli, odsecani su mu prsti tako da ne bi opet mogao da eksperimentiše. Ali ova skoro sekularizovana nauka bila je nemoćna pred potražnjom naroda za natprirodnim dijagnozama i magijskim lekovima. Vračevi i nekromanti (prizivači duhova) bili su popularniji od lekara i oni su, svojim uticajem kod ljudi, nametali iracionalne metode lečenja. Bolest je bila posednutost i bila je posledica greha; zbog toga je morala da se leči vraxbinama, magijom i molitvom; kada su primenjivani lekovi, onda je to bilo ne zbog toga da se pacijent očisti, već da bi se prestrašio i isterao demon. Popularan lek je bila mešavina namerno sastavljena od odvratnih komponenti, očito na bazi pretpostavke da bolesnik ima jači želudac nego demon koji ga je zaposeo; uobičajeni sastojci su bili sirovo meso, zmijsko meso i strugotine drveta pomešane sa vinom i uljem; ili ukvarena hrana, mlevene kosti, mast i prljavština, sve to pomešano sa životinjskom ili ljudskom mokraćom ili izmetom. Ponekad bi ove gnusne "lekarije" bile zamenjene pokušajem da se demon umiri mlekom, medom, pavlakom i mirišljavim travama. Ako bi celo lečenje propalo, pacijenta su u nekim slučajevima odnosili na trg, tako da bi njegovi susedi mogli da se prepuste svojim starim sklonostima da preporučuju izuzetno delotvorne lekove. Osam stotina lekarskih tablica preostalih da nam pruže obaveštenje o vavilonskoj medicini, možda upravo njoj čine nepravdu. Rekonstrukcija celine na osnovu jednog dela je u istoriji rizična, a pisanje istorije je rekonstrukcija celine od jednog dela. Sasvim je moguće da su ovi magijski lekovi bili samo suptilne upotrebe moći sugestije; možda su one grozomorne smeše imale namenu sredstava za povraćanje; a Vavilonac možda nije mislio ništa više iracionalno kroz teoriju da je bolest posledica napada demona i bolesnikovih grehova, nego što mi danas mislimo kada bolest objašnjavamo kao posledicu napada bakterija koji je izazvan nemarom, nečistoćom ili pohlepom. Ne smemo biti suviše sigurni da su naši preci bili neznalice.

9. Filozofi

Religija i filozofija - Vavilonski Jov - Vavilonski Kohelet - Jedan antiklerikalac

Nacija se rađa kao stoička, a odumire kao epikurejska. U njenoj kolevci (da ponovimo ozbiljnu staru izreku) stoji religija, a filozofija je prati do groba. Na početku svih kultura, snažna religiozna vera prikriva i ublažava prirodu stvari i uliva ljudima hrabrost da strpljivo podnose patnju i teškoće; bogovi su sa njima na svakom koraku, i neće da ih puste da propadnu, sve dok to jednom ipak ne učine. Čak i tada čvrsta vera će objasniti da su

ljudski grehovi ti koji su bogove podstakli na osvetnički bes; zlo ne uništava veru, već je jača. Ako pobeda dođe, ako se rat zaboravi u sigurnosti i miru, onda narasta bogatstvo; život tela kod dominantnih klasa, popušta pred životom čula i uma; težak rad i patnja se zamenjuju uživanjem i odmorom; nauka slabi veru upravo dok razmišljanje i udobnost slabe muževnost i odvažnost. Napokon, ljudi počinju da sumnjaju u bogove; oni pate zbog tragedije spoznaje i traže utočište u svakom prolaznom uživanju. Ahil je na početku, Epikur na kraju. Posle Davida dolazi Jov, a posle Jova, Propovednik (Eklezijast).Pošto misao Vavilona poznajemo uglavnom iz kasnijih vladavina, prirodno je da je nađemo pogođenu sumornom mudrošću umornih filozofa koji su se prepuštali uživanjima kao Englezi. Na jednoj pločici, Baltaatrua se žali kako je zapovesti bogova ivršavao striktnije nego bilo ko drugi, a ipak pao na niske grane uz mnoštvo nevolja; izgubio je roditelje i imovinu, a na putu su mu pokrali čak i to malo što mu je ostalo. Njegovi prijatelji, poput Jovovih, odgovaraju da je njegova nesreća sigurno kazna za neki tajni greh možda "hibris", onu drsku oholost zbog blagostanja, koja naročito izaziva ljubomorni gnev bogova. Oni ga ubeđuju da je zlo zapravo prerušeno dobro, neki deo božanske zamisli, koja se suviše usko sagledava krhkim umom, koji nije svestan celine. Baltaatrua treba da sačuva veru i hrabrost, pa će na kraju biti nagrađen; štaviše, njegovi neprijatelji će biti kažnjeni. Baltaatrua se obraća bogovima za pomoć i tu se fragment naglo prekida. Jedna druga pesma, nađena među ostacima Asurbanipalove zbirke vavilonske književnosti, predočava isti problem određenije u ličnosti Tabi-utul-Enlila, koji je izgleda bio vladar u Nipuru. On opisuje svoje teškoće:95 (Očne jabučice mi je zamračio, zatvorivši ih kao) bravom;(Uši mi je začepio) kao kod gluve osobe.Ja, kralj, u roba sam pretvoren;Kao ludaka me (moji) pratioci zlostavljaju.Pošalji mi pomoć iz jame iskopane (za mene)!...Danju duboko uzdišem, noću ječim;Čitav mesec vapaji; godinu dana nevolje....On nastavlja i priča kako je uvek bio pobožan čovek, dakle poslednji čovek na svetu koji je zaslužio tako okrutnu sudbinu:Kao da nisam uvek ostavljao deo namenjen bogu,Niti boginju pozivao na obed,Kao da se nisam klanjao i donosio svoj dug;Kao da sam neko ko se nije stalno i usrdno molio!...Zemlju svoju sam naučio da čuva ime boga;Da slavi ime boginje navikao sam svoj narod...Mišljah da su takve stvari ugodne bogu.Pogođen bolešću uprkos svoj toj formalnoj pobožnosti, on razmišlja o tome kako je nemoguće shvatiti bogove, i o neizvesnosti ljudskih poduhvata.Ko to može da shvati volju bogova na nebu?Namera jednog boga puna tajni ko je može razumeti?...Onaj ko je juče bio živ, danas je mrtav;Za tren je bačen u teški jad; odjednom je smrvljen.Za trenutak on peva i svira;Začas jadikuje kao ožalošćenik...Poput mreže prekri me nevolja.Moje oči gledaju, a ne vide;Uši su mi otvorene, ali ne čuju...Nečist mi je pala na genitalije,I napala mi žlezde u utrobi...Od umiranja, tamni mi celo telo...Progonitelj me po čitav dan goni;Noću mi ne da da predahnem ni za tren...Noge mi rastrgane ne koračaju skladno.Kao vo provodim noć u svom izmetu;Po njemu kao ovca hodam...Kao i Jov, on izvršava još jedan čin vere:Ali ja znam dan kad će moje suze prestati,Dan milosti duhova zaštitnika;onda će bog biti milosrdan. Na kraju sve se okreće na sreću. Pojavljuje se duh i isceljuje sve Tabijeve boljke; snažna oluja otera sve demone bolesti96 iz njegovog tela. On hvali Marduka, prinosi obilnu žrtvu i poziva svakog da nikada ne gubi nadu u bogove. Kao što je od ovoga samo korak do "Knjige o Jovu", tako i u kasnoj vavilonskoj literaturi nalazimo jasne predznake Propovednika. U "Epu o Gilgamešu", boginja Sabitu savetuje junaka da odustane od svoje želje za životom posle smrti, i da dok je na zemlji jede, pije i raduje se.O Gilgamešu, zašto juriš na sve strane?Život koji tražiš ti nećeš naći.Kad su bogovi stvorili

ljudski rod, oni su odredili smrtza ljudski rod;Život su u svojim rukama zadržali.A ti, Gilgamešu, napuni svoj želudac;Veseli se i danju i noću; ...Danju i noću budi radostan i zadovoljan!Neka ti odeća bude čista,Neka ti glava bude oprana; umivaj se vodom!Gledaj dete koje te drži za ruku;Uživaj u ženi svojoj na grudima.97 Na drugoj pločici čujemo ogorčeniji ton, koji kulminira u bezbožništvu i bogohulništvu. Gubaru (vavilonski Alkibijad) sa skepsom ispituje jednog crkvenog starešinu:O vrlo mudri, ti koji poseduješ pamet,nek ti srce zaječi!Srce Boga je daleko kao skroviti predeli nebeski.Mudrost je tegobna i ljudi je ne razumeju.Na to, starac odgovara sa presentimanom Amosa i Isaije:Obrati pažnju, prijatelju moj, i shvati moju misao.Ljudi hvale delo velikog čoveka vičnog ubijanju.Oni preziru siromaha koji nije nikakav greh počinio.Oni pravdaju zlog čoveka čiji je prestup težak.Oni teraju pravednika koji teži volji Božjoj.Oni puštaju jake da otimaju hranu siromaha;Oni moćnicima daju snagu;Uništavaju slabog čoveka, a bogataš ga tera od sebe.On savetuje Gubarua da ipak postupi po volji bogova. Ali Gubaru neće više da ima veze sa bogovima ili sveštenicima koji su uvek na strani najvećih imetaka:Nudili su laži i neistinu bez prestanka.Lepim rečima oni kažu ono što ide ukorist bogatom čoveku.Da li se njegovo bogatstvo smanjilo?Dolaze da mu pomognu.Oni zlostavljaju slabog čoveka kao lopova,Uništavaju ga u strahu, gase ga kao plamen... Ne smemo da preuveličavamo prevagu takvih raspoloženja u Vavilonu; bez sumnje, ljudi su sa ljubavlju slušali svoje sveštenike i okupljali se u hramovima da traže naklonost bogova. Čudo je da su toliko dugo bili odani religiji koja im je pružala tako malo utehe. Ništa se nije moglo spoznati, govorili su sveštenici, osim božanskog otkrovenja; a to otkrovenje je dolazilo samo preko sveštenika. Poslednje poglavlje tog otkrovenja govorilo je o tome kako je mrtva duša, bila ona dobra ili rđava, silazila u Aralu (ili Had), da tamo provede večnost u tami i patnji. Da li je uopšte čudno da se Vavilon predao bančenju, dok je Nabukodonosor, imajući sve, ne razumevajući ništa, strahujući od svega, poludeo?

10. Epitaf

Predanje i "Knjiga o Danijelu", nepotvrđeni bilo kojim nama poznatim dokumentom, govore o tome kako je Nabukodonosor, posle duge vladavine uz neprekidne pobede i blagostanje, pošto je ulepšao svoj grad i palate i podigao pedeset četiri hrama bogovima, pao u čudno duševno stanje, mislio da je životinja, išao četvoronoške i jeo travu. U toku četiri godine njegovo ime nestaje iz istorije i državnih zapisa Vavilonije; ponovo se javlja za trenutak, a zatim 562. godine p.n.e. on nestaje.U roku od trideset godina posle njegove smrti, carstvo njegovo je potpuno raskomadano. Nabonidus, koji je držao presto sedamnaest godina, više je voleo arheologiju od vlasti i posvetio se iskopavanju sumerskih ostataka, dok je njegovo carstvo išlo ka propasti. Vojsku je zahvatio nered; poslovni ljudi su zaboravili na ljubav prema zemlji u uzvišenom finansijskom internacionalizmu; ljudi su, naviknuti na trgovinu i uživanja, zaboravili veštine ratovanja. Sveštenici su uzurpirali sve više i više kraljevsku vlast i uvećavali svoje riznice bogatstvima koja su prosto prizivala invaziju i osvajanje. Kada je Kir sa svojim disciplinovanim Persijancima stajao kod kapija, antiklerikalci Vavilona su se prećutno složili da mu otvore grad i sa dobrodošlicom dočekaju njegovu prosvetljenu vladavinu. U toku dva veka Persija je vladala Vavilonom kao delom najveće imperije za koju istorija zna. Onda je došao moćni Aleksandar, osvojio prestonicu koja nije pružala otpor, osvojio čitav Bliski istok i napio se kao zemlja u palati Nabukodonosorovoj. Vavilonska

civilizacija nije bila tako plodotvorna za čovečanstvo kao egipatska, ni tako raznovrsna i duboka kao indijska, ni tako suptilna i zrela kao kineska. A ipak, upravo su iz Vavilonije potekle one fascinantne legende koje su kroz literarnu umetnost Jevreja postale neodvojivi deo evropske religiozne tradicije; upravo su iz Vavilonije, a ne iz Egipta, lutajući Grci doneli svojim gradovima-državama, a odatle i Rimu i nama danas, osnove matematike, astronomije, medicine, gramatike, leksikografije, arheologije, istorije i filozofije. Grčki nazivi za metale i sazvežđa, za težine i mere, za muzičke instrumente i mnoge lekove, predstavljaju prevode, a ponekad samo transliteracije, vavilonskih naziva. Dok je grčka arhitektura crpela svoje forme i inspiraciju iz Egipta i sa Krita, vavilonska arhitektura je, preko "zigurata" dovela do minareta muslimanskih xamija, šiljastih crkvenih tornjeva i zvonika srednjovekovne umetnosti, i "/setback/" (zidni ispust, prim. prev.) stila savremene arhitekture u Americi. Hamurabijevi zakoni su za sva antička društva postali baština koja se može porediti sa onim što je Rim darovao modernom svetu u pogledu državnog uređenja i upravljanja. Asirija je osvojila Vavilon i prisvojila kulturu tog drevnog grada i širila je po celoj prostranoj imperiji; vavilonski život i misao su izvršili veliki uticaj na Jevreje tokom njihovog dugotrajnog robovanja u Vavilonu; persijska i grčka osvajanja su sa potpunošću i slobodom bez presedana otvorila sve puteve komunikacija i trgovine između Vavilona i gradova u usponu u Jonskoj regiji, Maloj Aziji i Grčkoj na sve ove i mnoge druge načine civilizacija Zemlje između dveju Reka prešla je u kulturnu baštinu naše rase. Na kraju krajeva ništa se ne izgubi; bez obzira da li na dobro ili na zlo, svaki događaj ima trajne učinke.

IV ASIRIJA

1. Hronike

Počeci - Gradovi - Soj ljudi - Osvajači - Senakerib i Esarhadon - "Sardanapal"

U međuvremenu, tri stotine milja na sever od Vavilona, pojavila se jedna druga civilizacija. Prisiljena da održava grub vojnički život pošto su joj gorštačka plemena uvek pretila sa svih strana, ona je vremenom savladala svoje napadače, osvojila svoje gradove-pretke u Elamu, Sumeru, Akadu i Vaviloniji, ovladala Fenikijom i Egiptom, i u toku dva veka vladala Bliskim istokom uz pomoć brutalne sile. Sumer je bio za Vaviloniju, a Vavilonija za Asiriju, ono što je Krit bio za Grčku, a Grčka za Rim: prvi su stvorili civilizaciju, drugi su je razvili do vrhunca, treći su je nasledili i nešto malo je dopunili, i prenosili je kao zaveštanje samrtnika okolnim pobedonosnim varvarima. Jer varvarizam je uvek blizu civilizacije, usred nje ili ispod nje, spreman da je proguta oružanom silom, ili masovnom migracijom ili nekontrolisanom plodnošću. Varvarizam je poput xungle; on nikad ne priznaje poraz; on strpljivo vekovima čeka da povrati teritoriju koju je izgubio.Nova država se razvila oko četiri grada snabdevana vodom iz reke Tigar ili njenih pritoka. To su gradovi: Ašur, danas Kalaat-Šergat; Arbela, danas Erbil; Kalak, danas Nimrod; i Niniva, danas Kujunxik čim se pređe reka Mosul. Kod Ašura su nađeni opsidijanski listovi (tanke pločice) i noževi, kao i crna grnčarija sa geometrijskim šarama koje govore o centralno-azijskom poreklu; kod Tepe Gaure, blizu nalazišta Ninive, jedna ekspedicija je nedavno iskopala grad za koji njegovi ponosni pronalazači tvrde da datira iz

3700. godine p.n.e., uprkos mnogim hramovima i grobnicama, lepo izrezbarenim valjkastim pečatima, češljevima i nakitu i najstarijoj kocki (za igru) poznatoj u istoriji briga za reformatore. Bog Ašur je dao svoje ime gradu (a konačno i celoj Asiriji); tu su najraniji kraljevi te države imali svoju rezidenciju, sve dok njena izloženost pustinjskoj vrućini i napadima susednih Vavilonaca nije navela vladare Ašura da izgrade pomoćnu prestonicu u hladnijoj Ninivi opet nazvanoj po božanstvu po imenu Nina (asirska Ištar). Ovde je u doba procvata Asurbanipalove vladavine živelo 300.000 ljudi, a čitav zapadni Orijent je dolazio da plaća danak Sveopštem kralju.Populacija je bila mešavina Semita sa civilizovanog juga (Vavilona i Akada) sa nesemitskim plemenima sa zapada (verovatno srodnih Hetitima ili Mitanima) i kurdskim gorštacima sa Kavkaza. Svoj zajednički jezik i umetnosti su preuzeli od Sumera, ali su ih kasnije modifikovali u oblike skoro potpuno slične jeziku i umetnostima Vavilonije. Međutim, njihove životne okolnosti su ih sprečavale da se prepuste mekušnoj lagodnosti Vavilona; od početka do kraja oni su bili soj ratnika, fizički snažni i odvažni, sa bujnom kosom i bradom, i stajali su uspravni, ozbiljni i ravnodušni na svojim spomenicima, opkoračujući ogromnim nogama istočno-mediteranski svet. Njihova istorija je istorija kraljeva i robova, ratova i osvajanja, krvavih pobeda i iznenadnog poraza. Prvi kraljevi (nekada /patesi/-ja koji su jugu plaćali danak) su iskoristili vladavinu Kasita nad Vavilonijom da uspostave svoju nezavisnost; i vrlo brzo se jedan od njih okitio titulom kojom će se razmetati svi monarsi Asirije: "Kralj sveopšte vlasti." Iz nezanimljivih dinastija ovih zaboravljenih vladara, izdvajaju se određene ličnosti čija dela bacaju svetlost na razvoj njihove zemlje.98 Dok je Vavilonija još uvek bila u tami kasitske ere, Šalmaneser /I/ je pod jednu vlast doveo male gradove-države i od Kalaka načinio sebi prestonicu. Ali prvo veliko ime u asirskoj istoriji je Tiglat-Pileser /I/. On je bio moćan lovac pred Gospodom: ako je pametno verovati monarsima, on je ubio 120 lavova peške, a 800 sa bornih kola. Jedan od njegovih natpisa koji je ispisao pisar, veći rojalista od samog kralja govori o tome kako je on lovio narode kao i životinje: "Žestoko odvažan, poveo sam vojsku protiv naroda Kumuh, osvojio njihove gradove, odneo ratni plen, njihova dobra i imovinu bez broja, i ognjem spržio njihove gradove uništio ih i opustošio... Narod Adanš je napustio svoja brda i ljubi mi noge. Njima sam nametnuo danak." Na sve strane je vodio svoje armije, pokorio Hetite, Armence i četrdeset drugih naroda, zauzeo Vavilon, a Egipćane zastrašio tako da su mu zabrinuti slali darove. (Naročito je bio umiren darovanim krokodilom.) Od prihoda stečenih osvajanjima gradio je hramove asirskim bogovima i boginjama, koji poput tremiranih početnika nisu postavljali pitanja u vezi porekla njegovog bogatstva. Onda su se Vavilonci pobunili, porazili njegove armije, poharali mu hramove, a njegove bogove poveli u vavilonsko zarobljeništvo. Tiglat-Pileser je umro od stida. Njegova vladavina je bila simbol i siže cele asirske istorije: smrt i porezi, prvo za susede Asirije, zatim za nju samu. Asurbanipal /II/ je osvojio dvanaestak državica, doneo mnogo ratnog plena kući iz ratova, vlastitom rukom vadio oči zarobljenim kraljevima, uživao u svom haremu i umro poštovan i ugledan. Šalmaneser /III/ je sa osvajanjima stigao čak do Damaska; vodio je razorne bitke, a u jednom boju poubijao 16.000 Sirijaca; gradio je hramove, nametao danak, a njegov sin ga je svrgnuo u silovitom prevratu. Samuramat je vladala kao kraljica-majka tri godine i dala krhku istorijsku osnovu (jer to je sve što o njoj znamo) za grčku legendu o Semiramidi pola boginji, pola kraljici, velikom vojskovođi, velikom neimaru i velikom državniku što je vrlo zanimljivo opisao Diodor Sikulski. Tiglat-Pileser /III/ je okupio nove armije, ponovo osvojio Armeniju, pregazio Siriju i Vaviloniju, od Damaska, Samarije i Vavilona načinio vazalne gradove,

proširio vlast Asirije od Kavkaza do Egipta, umorio se od ratovanja, postao izvrstan upravljač, sagradio mnoge hramove i palate, gvozdenom rukom održavao jedinstvo imperije i mirno umro u postelji. Sargon /II/, oficir u armiji, proglasio se za kralja posle državnog udara u napoleonskom stilu; lično je predvodio svoje trupe i u svakom boju se nalazio na najopasnijim mestima; porazio je Elam i Egipat, ponovo osvojio Vaviloniju, i primio vazalstvo Jevreja, Filistinaca, pa čak i od kiparskih Grka; dobro je vladao carevinom, podsticao razvoj umetnosti i književnosti, zanata i trgovine i poginuo u pobedničkom boju kojim se Asirija konačno sačuvala od invazije divljih kimerijskih hordi.Njegov sin Senakerib je ugušio pobune u udaljenim provicijama duž Persijskog zaliva, napao Jerusalim i Egipat bez uspeha,99 opustošio osamdeset devet gradova i 820 sela, zaplenio 7.200 konja, 11.000 magaraca, 80.000 volova, 800.000 ovaca i zarobio 208.000 ljudi; zvanični hroničar njegovog života nije umanjio ove cifre. Onda je razljućen zbog težnje Vavilona da bude slobodan, preduzeo opsadu tog grada, zauzeo ga i spalio do temelja; izginulo je skoro celo stanovništvo, mlado i staro, muško i žensko, tako da su brda leševa zakrčila ulice; hramovi i palate su bili opljačkani do poslednjeg "šekela", a nekada svemoćni bogovi su bili raskomadani ili odneseni u ropstvo u Ninivu: Marduk, pravi bog, postao je sluga Ašuru. Preživeli Vavilonci nisu zaključili da je Marduk bio precenjen; sebi su govorili kao jevrejski sužnji vek kasnije u tom istom Vavilonu da je njihov bog dopustio da bude poražen da bi kaznio svoj narod. Sa ratnim plenom i opljačkanim blagom Senakerib je ponovo izgradio Ninivu, izmenio tokove reka da bi je zaštitio, izvršio melioracije na neplodnim zemljištima sa energičnošću zemalja koje pate od poljoprivrednog viška, da bi ga na kraju ubili njegovi sinovi dok je pobožno mrmljao svoje molitve. Jedan drugi sin, Esarhadon, oteo je presto od braće okaljane krvlju, napao Egipat da ga kazni zbog pomaganja pobuna u Siriji, proglasio ga asirskom provincijom, zapanjio zapadnu Aziju svojim dugim trijumfalnim napredovanjem od Memfisa do Ninive, dovukavši beskrajno velik plen sa svojom komorom; učvrstio je Asiriju u blagostanju bez presedana, kao gospodar čitavog blisko-istočnog sveta; oduševio Vaviloniju time što je oslobodio njene zarobljene bogove i odao im počast, i ponovno izgradio njenu razrušenu prestonicu; umirio je Elam nahranivši njegov narod pogođen glađu, što je bio čin međunarodnog dobročinstva kome skoro nije bilo ravna u antičkom svetu; a umro je kada se spremao da uguši pobunu u Egiptu, pošto je svojoj imperiji dao najpravedniju i najugodniju vladavinu u njenoj poluvarvarskoj istoriji.Njegov naslednik, Asurbanipal (Sardanapal kako su ga zvali Grci), požnjeo je plodove onoga što je Esarhadon posejao. U toku njegove duge vladavine, Asirija je dostigla vrhunac blagostanja i prestiža; posle njega, zemlja je uništena četrdesetogodišnjim povremenim ratovima, iscrpljena i propala, i završila je svoj razvojni tok nepunu deceniju posle Asurbanipalove smrti. Jedan pisar nam je sačuvao godišnji zapis o njegovoj vladavini; to je dosadna i krvava zbrka u kojoj se ređaju rat za ratom, opsada za opsadom, izgladneli gradovi i zarobljenici odranih koža. Pisar prikazuje samog Asurbanipala koji priča o uništenju Elama:"U toku jednog meseca i dvadeset pet dana napredovanja, opustošio sam oblasti Elama. Tamo sam razbacao so i trnovo šiblje (da bi oštetio zemljište). Sinovi kraljeva, sestre kraljeva, članovi elamske kraljevske porodice, mladi i stari, prefekti, guverneri, vitezovi, zanatlije, koliko god da ih je bilo, muško i žensko stanovištvo, veliko i malo, konji, mazge, magarci, stada i krda brojnija od roja skakavaca sve sam ih poveo u Asiriju kao ratni plen. Čak sam i prašinu Suze, Madaktua, Haltemaša i drugih njihovih gradova poneo u Asiriju. Za mesec dana sa pokorio Elam u celini. Ljudskom glasu, topotu stada ili krda, srećnim uzvicima veselja

svemu sam tome učinio kraj na njegovim poljima, koja sam prepustio magarcima, gazelama i svim vrstama divljih životinja do ljudi." Odrubljena glava elamitskog kralja je doneta Asurbanipalu dok je on pirovao sa svojom kraljicom u vrtu oko palate; dao je da se glava nabijena na kolac podigne usred njegovih gostiju, a kraljevska gozba se nastavila; kasnije je glava bila prikovana na kapiji Ninive i polako istrulila. Elamitskom generalu, Dananuu su živom odrali kožu, a zatim pustili da iskrvari kao žrtveno jagnje; njegovom bratu su presekli grkljan, telo raskomadali, a komade delili po zemlji kao suvenire. Asurbanipalu nikada nije palo na pamet da su on i njegovi ljudi brutalni; te oštre kazne su bile neizbežne hirurške mere u njegovom nastojanju da likvidira pobune i uspostavi disciplinu među heterogenim i nemirnim narodima, od Etiopije do Armenije, i od Sirije do Medije, koje su njegovi prethodnici potčinili asirskoj vlasti; njegova je obaveza bila da ovo nasledstvo očuva. On se dičio mirom koji je uspostavio u svom carstvu, kao i valjanim redom koji je vladao u gradovima; njegovo hvalisanje nije bilo lišeno istine. Da nije bio samo osvajač opijen krvlju, dokazao je svojom darežljivošću u ulozi graditelja, kao i zaštitnika književnosti i umetnosti. Kao što su neki rimski vladari pozivali Grke, tako je on iz svih kolonija dovodio skulptore i arhitekte da projektuju i ukrašavaju nove hramove i palate; zadužio je bezbroj pisara da obezbede i prepišu za njega sve klasike sumerske i vavilonske knjževnosti, pa je te primerke sakupio u svojoj biblioteci u Ninivi, gde ih moderna nauka nalazi skoro neoštećene pošto je preko njih prohujalo dvadeset pet vekova. Poput Fridriha Velikog bio je tašt kako u pogledu literarnih sposobnosti, tako i pogledu uspeha u ratu i lovu. Diodor ga opisuje kao raskalašnog i biseksualnog Nerona, ali u obilju dokumenata, koji su dospeli do nas iz tog perioda, teško se može naći potvrda za takvo mišljenje. Sa sastavljanja literarnih pločica, Asurbanipal je sa kraljevskim samopouzdanjem naoružan samo nožem i kopljem prelazio na borbe prsa u prsa sa lavovima; ako možemo da verujemo opisima njegovih savremenika, on nije oklevao da lično povede napad i često je sopstvenom rukom zadavao odlučujući udarac. Nije onda čudno da je Bajron bio njime fasciniran, te je o njemu napisao dramu, pola legendu, pola istoriju, u kojoj čitavo bogatstvo i moć Asirije dostiže vrhunac, pa se raspada u sveopštoj propasti i kraljevskom očajanju.

2. Asirska vladavina

Imperijalizam - Asirski rat - Prisilno regrutovani bogovi - Zakon - Delikatni detalji kažnjavanja - Nasilnost orijentalnih monarhija

Ako bismo priznali imperijalni princip da je zarad širenja zakona, sigurnosti, trgovine i mira, dobro da mnoge države budu milom ili silom dovedene pod vlast jedne vlade onda bismo morali da priznamo Asiriji čast da je u zapadnoj Aziji uspostavila red i blagostanje u većoj meri i na prostoru većem, nego što je taj region na zemlji, koliko znamo, ikada imao ranije. Vlast Asurbanipalova koji je vladao Asirijom, Vavilonijom, Armenijom, Medijom, Palestinom, Sirijom, Fenikijom, Sumerom, Elamom i Egiptom bila je bez sumnje najveća administrativna organizacija koja je ikad viđena na Mediteranu ili Bliskom istoku; približili su joj se samo Hamurabi i Tutmos /III/, a Persija bi joj jedina bila jednaka pre dolaska Aleksandra. Na neki način bila je to liberalna imperija; njeni veći gradovi su zadržali znatnu lokalnu autonomiju, a svakom narodu u njoj je ostavljana njegova vlastita religija, zakon i vladar, pod uslovom da redovno plaća danak. U tako

labavoj organizaciji svako slabljenje centralne vlasti moglo je da izazove pobune, ili u najboljem slučaju, izvestan nemar u plaćanju danka, tako da je bilo potrebno stalno iznova osvajati već potčinjene zemlje. Da bi izbegao to ponavljanje pobuna, Tiglat-Pileser /III/ je uspostavio karakterističnu asirsku politiku deportovanja osvojenih populacija u strane habitate, to jest krajeve gde su, mešajući se sa domorocima, mogli da izgube svoje jedinstvo i identitet, te da imaju manje prilika za pobune. Uprkos tome, pobuna je bilo i Asirija je morala stalno da bude spremna za rat.Vojska je zbog toga bila najvažniji deo vlasti. Asirija je otvoreno priznavala da je vlast podržavljenje sile, a njeni glavni doprinosi napretku su bili u oblasti umeća ratovanja. Borna kola, konjica, pešadija i inženjerija bili su organizovani u fleksibilne formacije, mehaničke naprave za opsadu su bile veoma razvijene kao kod Rimljana, a dobro je bila poznata i strategija i taktika. Taktika se koncentrisala oko ideje brzog pokreta kojim se omogućavao pojedinačni napad eto koliko je stara Napoleonova ideja. Obrada gvožđa se razvila toliko da je ratnik bio pokriven oklopom takve tvrdoće i krutosti da je ličio na srednjovekovnog viteza; čak su i strelci i kopljanici nosili bakrene ili gvozdene kacige, sukno oko bedara sa postavom, ogromne štitove i kožne suknje sa metalnim pločicama. Oružje je obuhvatalo strele, koplja, kratke sablje, buzdovane, toljage, praćke i bojne sekire. Plemići su se borili iz bornih kola u prednjoj liniji bitke, a kralj, u svojim kraljevskim bojnim kolima, obično ih je lično predvodio; generali još nisu bili naučili da umiru u krevetu. Asurbanipal je uveo upotrebu konjice kao pomoć bojnim kolima, a ova inovacija se pokazala odlučujućom u mnogim bitkama. Glavna opsadna naprava je bio ovan obložen gvožđem na prednjem kraju; ponekad je konopima bio obešen na skeli, i bio zanjihan unazad da bi mu se dao jak zamah napred; ponekad je kotrljan napred na točkovima. Opsađenici su se sa zidina borili kamenicama, bakljama, zapaljenom smolom, lancima namenjenim ometanju ovna, i plinskim "smradnim bombama" (kako su ih zvali) za zbunjivanje neprijatelja; opet novotarija nije nova. Osvojeni grad je obično bio opljačkan i spaljen do temelja, a njegova lokacija je namerno bila ogoljena uništavanjem drveća. Lojalnost trupa je bila obezbeđena podelom velikog dela ratnog plena među njima; njihova hrabrost je bila osigurana opštim pravilom na Bliskom istoku da svi ratni zarobljenici mogu biti oterani u roblje ili ubijeni. Vojnici su nagrađivani za svaku odrubljenu glavu koju su doneli sa bojnog polja, tako da se posle pobede obično vršilo masovno odsecanje glava izginulih neprijatelja. Zarobljenici koji su jeli suviše hrane na dugom pohodu, i oni koji bi predstavljali opasnost i smetnju u pozadini, najčešće su ubujani posle bitke; oni bi klečali leđima okrenuti svojim xelatima, koji su ih toljagama tukli po glavi, ili im glave odsecali sabljama. Pisari su stajali u blizini da bi zapisali broj zarobljenika koje je svaki vojnik uhvatio ili ubio, pa su prema tom broju određivali deo ratnog plena; ako bi imao vremena, kralj se stavljao na čelo masakra. Postupak sa plemićima poraženih bio je specijalniji: odsecane su im uši, nosevi, ruke i noge, ili su bacani sa visokih kula, ili su i njima i njihovoj deci odrubljivane glave, ili su ih žive drali, ili pekli na tihoj vatri. Izgleda da niko nije osećao nikakvu grižu savesti zbog ovakvog uništavanja ljudskih života; priraštaj bi to ubrzo nadoknadio, a u međuvremenu je popuštao pritisak populacije na sredstva za održavanje života. Verovatno su Aleksandar i Cezar podrivali moral neprijatelja delom zbog toga što su bili poznati po svom milosrđu prema ratnim zarobljenicima.Odmah do vojske, crkva je bila monarhov glavni oslonac, i on je izdašno plaćao tu podršku sveštenika. Zvanični poglavar države je prema zajedničkoj prepostavci bio bog Ašur; svi proglasi su bili u njegovo ime, svi zakoni su bili ukazi njegove božanske volje, svi vojni pohodi su vođeni da bi se on (ili ponekad neko drugo

božanstvo) snabdelo ratnim plenom i slavom. Kralj je sebe predstavljao kao boga, obično kao inkarnaciju Šamaša, Sunca. Religija Asirije, kao i njen jezik, nauka i umetnost, bili su uvezeni iz Sumera i Vavilonije, uz povremene adaptacije prema potrebama jedne vojničke države.Adaptacija je bila najviše vidljiva u slučaju zakona, koji se odlikovao ratničkom nemilosrdnošću. Kažnjavanje je išlo od javnog izlaganja ruglu do prisilnog rada, dvadeset do stotinu udaraca bičem, odsecanja nosa i ušiju, kastracije, čupanja jezika, istiskivanja očiju, nabijanja na kolac i odrubljivanja glave. Zakoni Sargona /II/ propisuju dodatne rafinirane postupke kao što su ispijanje otrova i spaljivanje živog sina ili ćerke prestupnika na žrtveniku boga: ali, nema dokaza da su se ti zakoni primenjivali u poslednjem milenijumu pre Hrista. Preljuba, silovanje i neki oblici krađe smatrani su za prestupe kažnjive smrću. Povremeno je bilo primenjivano ispitivanje uz pomoć mučenja; optuženi je, ponekad vezan lancima, bio bacan u reku i njegova je krivica prepuštana presudi vode. Uopšte uzev, asirski zakon je bio manje svetovan, a više primitivan od vavilonskog Hamurabijevog zakonika, koji mu je očito vremenski prethodio.100 Lokalna uprava, u početku feudalnih barona, padala je tokom vremena u ruke provincijskih prefekata ili guvernera koje je imenovao kralj; ovaj oblik imperijalne vlasti bio je preuzet od Persije, a kasnije prenet iz Persije u Rim. Dužnost prefekata je bila da sakupljaju porez, da organizuju kuluk za radove koji, kao navodnjavanje, nisu mogli biti prepušteni ličnoj inicijativi, a posebno da okupljaju regimente i vode ih u kraljevske pohode. U međuvremenu, kraljevske uhode (ili, kako mi kažemo "obaveštajni oficiri") motrili su na te prefekte i njihove pomoćnike i obaveštavali kralja u vezi stanja u državi.Sve u svemu, asirska vlast je prevashodno bila instrument rata. Jer, rat je češće bio probitačniji nego mir; učvršćivao je disciplinu, pojačavao patriotizam, jačao kraljevsku moć, i donosio obilan ratni plen i robove za bogaćenje i služenje prestonici. Otuda je asirska istorija uglavnom niz slika opustošenih gradova i sela ili njiva prepuštenih propadanju. Kada je Asurbanipal ugušio pobunu svog brata Šamaš-šum-ukina i osvojio Vavilon posle duge i teške opsade,grad je pružao jeziv prizor, i zgranuo je čak i Asirce... Većina brojnih žrtava bolesti i gladi ležala je po ulicama ili na javnim trgovima, kao plen psima i svinjama; oni stanovnici i vojnici koji su bili dovoljno snažni, pokušali su da pobegnu u unutrašnjost zemlje, a ostali su samo oni koji nisu imali dovoljno snage da se izvuku izvan zidina. Asurbanipal je gonio begunce i pošto je skoro sve pohvatao, sručio je na njih sav bes svoje osvete. Vojnicima je odsecao jezik, a zatim ih toljagama tukao do smrti. Masakrirao je običan narod ispred velikih krilatih bikova koji su već bili svedoci slične klanice pola veka ranije u vreme njegovog dede Senakeriba. Leševi žrtava ostajali su dugo nesahranjeni kao plen svim nečistim zverima i pticama. Slabosti orijentalnih monarhija su bile vezane za njihovu sklonost nasilju. Nisu se samo potčinjene provincije stalno bunile, već se i u okviru kraljevske palate, ili same porodice, nasilje često primenjivalo za obaranje onog što je nasiljem bilo uspostavljeno i održavano. Na kraju ili pred kraj skoro svake vladavine izbijali su nemiri oko nasleđivanja prestola; ostareli monarh je video kako se oko njega kuju zavere, a u nekim slučajevima njegov kraj je bivao ubrzan ubistvom. Narodi Bliskog istoka su više voleli nasilne pobune nego iskvarene, korumpirane izbore, a njihov oblik opoziva je bio atentat. Neki od tih ratova su bez sumnje bili neizbežni: varvari su vrebali na svakoj granici, i jedna vladavina slabosti bi videla Skite, Kimerijce ili neku drugu hordu, kako se obrušava na bogatstvo asirskih gradova. A možda mi preuveličavamo učestalost ratova i nasilja u tim orijentalnim državama, zahvaljujući slučajnosti da su antički spomenici i tadašnji hroničari sačuvali dramatične zapise o bitkama, a zanemarivali pobede

mira. Istoričari su imali predrasude u prilog krvoproliću; smatrali su ga, ili su mislili da će ga čitaoci smatrati zanimljivijim od mirnih dostignuća uma. Mi mislimo da je rat manje čest danas, jer smo svesni svetlih intervala mira, dok je istorija izgleda svesna samo grozničavih ratnih kriza.

3. Asirski život

Proizvodnja i trgovina - Brak i moral - Religija i nauka - Književnost i biblioteke - Asirski ideal plemića

Ekonomski život Asirije nije se mnogo razlikovao od vavilonskog, jer su na mnoge načine te dve zemlje predstavljale samo sever i jug jedne civilizacije. Južno kraljevstvo je bilo više trgovačko, severno više poljoprivredno; bogati Vavilonci su obično bili trgovci, bogati Asirci su najčešće bili plemići-zemljoposednici koji su marljivo nadgledali velika imanja i sa rimskim prezirom gledali na ljude koji su za život zarađivali tako što su kupovali jeftino, a prodavali skupo. Pa ipak, iste reke su plavile i hranile zemlju, istim metodama prokopa i kanala kontrolisalo se prelivanje, isti /shaduf/-i su prenosili vodu iz sve dubljih korita do polja zasejanih istom pšenicom i ječmom, prosom i susamom.101 Iste grane proizvodnje potpomagale su život gradova; isti sistem težinskih i drugih mera važio je u razmeni dobara; i mada su Niniva i njene sestre-prestonice bile suviše daleko na severu da bi bile trgovački centri, bogatstvo koje su im donosili asirski vladari ispunjavalo ih je zanatima i trgovinom. Metal se iskopavao u rudniku ili uvozio u svežem izobilju, a pred 700. godinu p.n.e. gvožđe je zamenilo bronzu kao osnovni metal za proizvodnju i naoružanje. Primenjivalo se livenje metala, duvanje stakla, bojenje tekstila,102 emajliranje zemljanih posuda, a kuće su u Ninivi bile isto tako dobro opremljene kao u Evropi pre industrijske revolucije. Za vreme vladavine Senakeriba, izgrađen je jedan akvedukt koji je Ninivi donosio vodu sa daljine od trideset milja; nedavno otkrivenih hiljadu stopa tog akvedukta,103 predstavljaju najstariji poznati akvedukt. Industriju i trgovinu su delimično finansirali privatni bankari koji su naplaćivali 25% za zajmove. Olovo, bakar, srebro i zlato služili su kao valuta; a oko 700. godina p.n.e. Senakerib je kovao srebro u komade od pola šekela jedan od naših najranijih primera zvaničnog kovanja noca. Narod se delio na pet klasa: patriciji ili plemići; zanatlije ili majstori organizovani u esnafe i uključujući profesije kao i zanate; nestručni, ali slobodni radnici i seljaci grada i sela; kmetovi vezani za zemlju na velikim posedima kao u srednjovekovnoj Evropi; i, robovi zarobljeni u ratu ili uhapšeni zbog duga, obavezni da istaknu svoj status probušenim uhom ili obrijanom glavom, koji su obavljali poslove slugu svugde. Na bareljefu Senakeriba vide se nadzornici koji drže bič nad robovima koji, u dugim paralelnim redovima vuku tešku statuu na drvenim saonicama. Kao i sve vojničke države, Asirija je podsticala visok natalitet, kako moralnim kodeksom, tako i zakonima. Abortus je bio prestup kažnjiv smrću; žena koja izvršila pobačaj, pa čak i ona koja je umrla u pokušaju da ga izvrši, morala je biti nabijena na kolac. Mada su se žene uzdizale do znatne moći kroz brak i intrige, njihov položaj je bio niži nego u Vaviloniji. Njima su dosuđivane surove kazne ako bi udarile muža; ženama nije bilo dozvoljeno da se javno kreću bez ferexe, i od njih se tražila stroga vernost dok su muževi mogli da imaju onoliko konkubina koliko su mogli da priušte. Prostitucija je bila prihvaćena kao neizbežna i bila je regulisana državnim propisima. Kralj je mogao da ima šarolik harem čije su stanarke bile osuđene na

izolovan život koji su provodile u plesu, pevanju, svađama, šivenju i intrigama. Prevareni muž je mogao da ubije svog suparnika /in flagrante delicto/ i smatralo se da je to u okviru njegovih prava; to je običaj koji je nadživeo mnoge zakonike. Što se ostalog tiče brak je bio kao u Vaviloniji, osim što je često sklapan na osnovu proste kupovine, a u mnogim slučajevima žena je živela u kući svog oca, dok ju je muž povremeno obilazio. U svim odeljcima asirskog života srećemo ozbiljnost prirodnu za narod koji je živeo od osvajanja i u svakom smislu na granici varvarizma. Upravo kao što su Rimljani posle pobeda uzimali hiljade zarobljenika u doživotno ropstvo, a druge odvlačili u /Circus Maximus/ da ih tamo rastrgnu izgladnele zveri, tako su i Asirci izgleda nalazili uživanje ili potrebne poduke za svoje sinove u mučenju zarobljenika, pa su decu oslepljivali pred očima roditelja, drali kožu sa živih ljudi, pekli ih u pećima, vezane u lance stavljali u kaveze da bi se svetina zabavljala, a preživele slali na pogubljenje. Asurbanipal priča: "Svim pobunjenim poglavarima sam odrao kožu, a njihovom kožom prekrio stub, neke sam u sredini zazidao, a druge nabio na kolac, a druge opet poređao oko stuba na kolčevima... A što se tiče vođa i kraljevskih oficira koji su se pobunili, njima sam odsecao ruke i noge." On se hvali: "Spalio sam tri hiljade zarobljenika i nijednog među njima nisam ostavio živog da služi kao talac." Na jednom drugom natpisu piše: "Ovim ratnicima koji su zgrešili protiv Ašura i smišljali zlo protiv mene... iz njihovih neprijateljskih usta sam jezike iščupao i izvršio njihovo uništenje. Što se ostalih tiče koji su ostali živi, njih sam prineo kao pogrebnu žrtvu; njihove raskomadane udove sam dao psima, svinjama i vukovima... Učinivši ova dela ispunio sam radošću srca velikih bogova." Jedan drugi monarh daje uputstva majstorima da ugraviraju na opekama sledeće rečenice na divljenje potomstvu: "Moja bojna kola uništavaju ljude i životinje... Spomenici koje podižem napravljeni su od ljudskih leševa kojima sam odsekao glave i udove. Ruke sam odsekao svakom koga bih živog zarobio". Reljefi u Ninivi prikazuju ljude nabijene na kolac ili odrane kože, ili iščupanih jezika; jedan prikazuje kralja kako kopljem vadi oči zarobljenicima, dok im glave vešto drži na mestu pomoću konopca vezanog preko njihovih usana. Dok čitamo te stranice, lakše se mirimo sa svojom sopstvenom osrednjošću.Religija očito nije činila ništa da ublaži ovu sklonost prema brutalnosti i nasilju. Imala je manji uticaj na vlast nego u Vaviloniji i ravnala se prema potrebama i ukusima kraljeva. Ašur, nacionalno božanstvo, bio je sunčev bog, ratoboran i nemilosrdan prema neprijateljima; njegov narod je verovao da on ima božansko zadovoljstvo u pogubljenju zarobljenika pred svetilištem. Bitan zadatak asirske religije je bio da obučava buduće građane patriotskoj poslušnosti, i da ih uče kako da veštim ulagivanjem izvuku naklonost od bogova pomoću magije i žrtvovanja. Jedini religiozni tekstovi koji su ostali iz Asirije tiču se egzorcizma i znamenja. Do nas je došla duga lista znamenja u kojoj su dati neizbežni ishodi događaja svake vrste, a propisuju se metode za njihovo izbegavanje. Svet je bio prikazivan kao prepun demona, koje je trebalo oterati pomoću amajlija obešenih oko vrata ili dugim i pažljivim vraxbinama.U takvoj atmosferi jedina nauka koja je cvetala bila je ratna nauka. Asirska medicina je bila vavilonska medicina; asirska astronomija je bila samo vavilonska astrologija zvezde su proučavane poglavito zbog proricanja. Nema tragova zapisa o filozofskim raspravama, niti svetovnih pokušaja da se objašnjava svet. Asirski filolozi su napravili liste biljaka verovatno za primenu u medicini, pa su time dali skroman doprinos razvoju botanike; drugi pisari su pravili spiskove skoro svih predmeta koje su nalazili pod kapom nebeskom, a njihovi pokušaji da klasifikuju te predmete donekle su poslužili prirodnim naukama u Grčkoj. Sa tih spiskova naš jezik (tj. engleski, prim. prev.) je obično preko grčkog preuzeo reči kao što

su /hangar, gypsum, camel, plinth,/ /shekel, rose, ammonia, jasper, cane, cherry, laudanum,/ /naphtha, sesame, hyssop i myrrfh / (tj. hangar, gips, kamila, osnova stuba, šekel, ruža, amonijak, jaspis, trska, trešnja, laudanum-alkoholna tinktura opijuma, nafta, susam, blagovanj-vrsta metvice i mirha-mirisna smola prim. prev.) Pločicama koje beleže dela kraljeva, mada imaju svojstvo da su istovremeno i krvave i dosadne, mora se priznati da spadaju među najstarije postojeće oblike istoriografije. U prvim godinama to su bile samo hronike, kojima su se registrovale kraljevske pobede, a zanemarivali porazi; kasnije su postale ulepšani i literarni opisi važnih događaja u toku vladavine. Najčistije pravo Asirije na mesto u istoriji civilizacije donele su joj njene biblioteke. Ona Asurbanipalova sadržala je 30.000 pločica, klasifikovanih i katalogiziranih, a svaka pločica je imala privesak za laku identifikaciju. Mnoge od njih su imale kraljevu vrpcu (za obeležavanje) na kojoj je pisalo: "Ko god da odnese ovu tablicu, ...neka ga Ašur i Belit obore u gnevu i unište njegovo ime i potomstvo iz zemlje prognaju". Veliki broj tablica su kopije nedatiranih starih dela čiji se raniji oblici konstantno otkrivaju; očevidna namena Asurbanipalove biblioteke je bila da se od zaborava sačuva vavilonska književnost. Ali samo mali broj pločica bi sada bio svrstan u književnost; većina njih su službeni zapisi, astrološka i proročka posmatranja, proročanstva, medicinski recepti i izveštaji, egzorcizmi, himne, molitve i rodoslovi kraljeva i bogova. Među najmanje dosadne spadaju dve pločice na kojima Asurbanipal poverava sa zanimljivom upornošću svoje nepopularno uživanje u knjigama i saznanju:Ja, Asurbanipal, shvatio sam mudrost Nabua,104 stekao sam razumevanje svih veština pisanja na pločicama. Naučio sam da odapinjem strelu, da jašem konje i vozim bojna kola, i da držim uzde... Marduk, mudrac među bogovima, dao mi je znanje i razum kao dar... Enurt i Nergal su me učinili muževnim i snažnim, neuporedivo silnim. Shvatio sam veštinu mudre Adape, skrivene tajne cele veštine pisanja; u nebeskim i zemaljskim zdanjima sam čitao i razmišljao; na saborima sveštenika sam prisutan bio; posmatrao sam znamenja, tumačio nebesa sa učenim sveštenicima, deklamovao komplikovane tablice množenja i deljenja koje nisu odmah jasne. Lepe spise na sumerskom koji su nejasni, na akadskom koje je teško zadržati u pameti, meni je bila radost da ih ponavljam... Jahao sam ždrebad, jahao ih razborito tako da ne postanu plahi i neobuzdani; uzimao sam luk i odapinjao strelu, znak ratnika. Bacao sam drhtava duga koplja kao kratka koplja... Držao sam uzde kao vozač... Kao saper (preteča inženjerije, prim. prev.) sam usmeravao pletenje trščanih štitova i oklopa za prsa. Stekao sam znanje koje svi sveštenici svake vrste poseduju kada im dođe vreme zrelosti. U isto vreme naučio sam šta je ispravno za gospodarenje, za vlast i ja sam sledio svoj kraljevski put.

4. Asirska umetnost

Manje važne umetnosti - Bareljef - Vajarstvo - Građevinarstvo - Stranica iz "Sardanapala"

Konačno, u oblasti umetnosti, Asirija je bila jednaka svojoj učiteljici Vaviloniji, a u bareljefu je nadmašila. Stimulisani prilivom bogatstva u Ašur, Kalak i Ninivu, umetnici i zanatlije su počeli da proizvode za plemiće i njihove gospe, za kraljeve i palate, za sveštenike i hramove nakit svih vrsta, liveni metal vešto oblikovan i fino izrađen, kao na velikim kapijama Balavata, kao i raskošni nameštaj od bogato rezbarenog i skupocenog drveta ojačanog metalom i ukrašenog zlatom, srebrom, bronzom ili dragim kamenjem.

Grnčarstvo je bilo slabo razvijeno, a muzika, kao i mnogo šta drugo, bila je samo uvezena iz Vavilona; ali slikanje "temperom" u svetlim bojama ispod tanke glazure postalo je jedna od karakterističnih umetnosti Asirije, odakle je prešla u svoje savršenstvo u Persiji. Slikarstvo je, kao i uvek na drevnom Istoku, bila sekundarna i zavisna umetnost.U doba Sargona /II/, Senakeriba, Esarhadona i Asurbanipala, i verovatno pod njihovim velikodušnim patronatom, umetnost bareljefa je stvorila nova remek-dela za Britanski muzej. Međutim, jedan od najboljih primeraka datira iz vremena Asurbanipala /II/; on, u čistom alabasteru, prikazuje dobrog boga Marduka kako pobeđuje zlog boga haosa, Tijamata. Ljudski likovi na asirskim reljefima su kruti i grubi i svi slični, kao da je neki savršeni model insistirao da bude stalno reprodukovan; svi muškarci imaju iste velike brade, iste četkaste zulufe, iste debele trbuhe, iste nevidljive vratove; čak su i bogovi isti ti Asirci samo malo prerušeni. Samo tu i tamo, ljudski likovi imaju živost, kao na alabasterskom reljefu koji prikazuje duhove u trenucima obožavanja pred stablom male palme /(palmetto)/, kao i na lepoj krečnjačkoj steli Šamši-Adada /VII/ nađenoj kod Kalaka. Obično su uzbudljivi reljefi koji prikazuju životinje; nikada niko, ni pre, ni kasnije, nije tako uspešno rezbarijom prikazao životinje. Paneli jednolično ponavljaju prizore iz rata i lova; ali, oko se nikada ne zamara njihovom snagom akcije, tokom kretanja, i jednostavnom neposrednošću linije. To izgleda kao da je umetnik, pošto mu je zabranjeno da svoje gospodare prikazuje realistično, sa pečatom individualnosti, životinjama posvetio sve svoje znanje i umeće; prikazivao je mnogobrojne vrste lavove, konje, magarce, koze, pse, jelene, ptice, skakavce i to u svakom položaju sem u mirovanju; suviše često ih prikazuje u agoniji umiranja; ali čak i tada one su središte i život njegove slike i njegove umetnosti. Veličanstveni konji Sargona /II/ na reljefima kod Korsabada; ranjena lavica iz Senakeribove palate kod Ninive; umirući lav u alabasteru iz palate Asurbanipalove; Asurbanipal /II/ i Asurbanipal u lovu na lavove; lavica koja se odmara, i lav oslobođen iz zamke; fragment na kojem lav i lavica uživaju u senci drveta sve to spada u svetska birana remek-dela u ovom obliku umetnosti. Prikazivanje prirodnih objekata na reljefima je stilizovano i sirovo; forme su teške, konture su tvrde, mišići preuveličani; i nema nikakvog drugog pokušaja u pogledu perspektive osim što se ono što je udaljeno postavlja na gornju polovinu slike, u istoj razmeri kao i ono što je dato u prvom planu dole. Međutim, postepeno je esnaf vajara pod Senakeribom naučio da ublažava ove mane smelim realističkim portretisanjem, veštom završnom obradom, a naročito živom percepcijom akcije, koja u oblasti vajanja životinja nikada nije prevaziđena. Bareljef je za Asirce bio ono što je za Grke bila skulptura, ili slikarstvo za Italijane u doba renesanse omiljena umetnost kojom se na jedinstven način izražavao nacionalni ideal forme i karaktera.Toliko mnogo se ne može govoriti o asirskom vajarstvu. Izgleda da su rezbari Ninive i Kalaka više voleli reljef od rada u tri dimenzije; vrlo malo celovitih skulptura je dospelo do nas iz ruševina, a nijedna od njih se ne izdvaja po kvalitetu. Životinje su pune snage i veličanstvene, kao da su svesne ne samo fizičke, već i moralne superiornosti u odnosu na čoveka kao bikovi koji su čuvali kapiju kod Korsabada; ljudske ili božanske figure su primitivno grube i teške, ukrašene ali neugledne, uspravne ali mrtve. Izuzetak možda čini masivna statua Asurbanipala /II/, sada u Britanskom muzeju; kroz sve njene teške linije, vidi se čovek koji je svakim svojim delićem kralj: on čvrsto drži kraljevsko žezlo, debele usne su stisnute odlučno, oči okrutne i oprezne, bikovski vrat koji preti kratkim postupkom prema neprijatelju ili falsifikatorima poreskih izveštaja, i dva xinovska stopala u potpunoj ravnoteži na plećima sveta. Ne smemo suviše ozbiljno uzimati naše ocene ove skulpture;

vrlo je verovatno da su se Asirci divili kvrgavim mišićima i kratkim vratovima, te bi sa ratničkim prezirom gledali našu skoro feminiziranu vitkost, ili meku, čulnu skladnost Praksitelovog Hermesa i Apolona Belvederskog. Što se tiče asirske arhitekture, kako možemo da ocenimo njen kvalitet, kada od nje nije ostalo ništa osim ruševina skoro poravnatih sa peskom, i koje služe samo kao kuka o koju smeli arheolozi kače svoje maštovite "restauracije"? Kao u vavilonskoj i mladoj američkoj arhitekturi, Asircima lepota nije bila cilj, već veličina, i njoj su težili pomoću masivne konstrukcije. Sledeći tradicije mesopotamske umetnosti, asirska arhitektura je prihvatila opeku kao svoj osnovni materijal, ali je pošla svojim putem tako što ju je obilato oblagala kamenom. Nasledila je luk i svod sa juga, razradila ih, i napravila neke eksperimente kod stubova koji su otvorili put za karijatide i spiralne jonske kapitele kod Persijanaca i Grka. Palate su se smeštale na velikim površinama tla i bile su razborito ograničene na dva ili tri sprata visine; obično su bile projektovane kao niz holova i odaja kojima se ograđivalo tiho i zasenčeno dvorište. Portale kraljevskih rezidencija čuvale su čudovišne kamene životinje, ulazni hol je bio obložen istorijskim reljefima i skulpturama, podovi su bili pokriveni alabasterskim pločama, na zidovima su visile skupocene tapiserije, ili paneli od skupocenog drveta, oivičeni elegantnim vencima; krovovi su bili ojačani masivnim gredama, ponekad prekriveni tankim srebrnim ili zlatnim pločicama, a tavanice su često bile ukrašene slikama pejzaža iz prirode. Šest najmoćnijih ratnika Asirije bili su takođe njeni najveći neimari. Tiglat-Pileser /I/ je ponovo izgradio u kamenu hramove Ašura, i ostavio zapis o jednom od njih da je "njegovu unutrašnjost učinio tako blistavom kao svod nebeski, ukrasio zidove da sijaju kao zvezde što se rađaju, i blistavim sjajem ga učinio uzvišenim." Kasniji carevi su bili darežljivi prema hramovima, ali su poput Solomona, više voleli svoje palate. Asurbanipal /II/ je izgradio kod Kalaka ogromno zdanje od kamenom obložene opeke, ukrašene reljefima kojima se slavi pobožnost i rat. U blizini, kod Balavata, Rasam je našao ruševine još jednog zdanja iz kojeg je spasao dve bronzane kapije veličanstvene izrade. Sargon /II/ je sebi u spomen podigao prostranu palatu kod Dur-Šarukina (tj. Fort Sargona, na lokaciji današnjeg Korsabada); kod kapije su bila dva krilata bika, zidovi palate su bili ukrašeni reljefima i sjajnim pločicama, njene ogromne odaje su bile opremljene tanano izrezbarenim nameštajem i ukrašene velikim kipovima. Iz svake pobede Sargon je dovodio sve više robova da rade na ovoj gradnji, i donosio više mermera, lazurnog kamena, bronze, srebra i zlata da bi ulepšao palatu. Oko nje je postavio grupu hramova, a u pozadini je bogu podario zigurat sa sedam spratova, i krunom od srebra i zlata. Senakerib je kod Ninive podigao palatu zvanu "Neuporediva," koja je po veličini prevazišla sve palate antičkog doba; njeni zidovi i podovi su se presijavali od dragocenih metala, drveta, i kamena; njene pločice su se po sjaju nadmetale sa Suncem i Mesecom; radnici metalci su od metala izlili xinovske lavove i volove od bakra, a skulptori su izvajali krilate bikove od krečnjaka i alabastera, a njene zidove su obložili pastoralnim simfonijama u bareljefu. Esarhadon je nastavio sa rekonstrucijama i proširivanjem Ninive i nadmašio sve svoje prethodnike veličinom zdanja i raskošnošću njihove opreme; dvanaestak provincija mu je obezbeđivalo materijal i radnu snagu; nove ideje za stubove i dekoracije dobio je u toku boravka u Egiptu; a kada su napokon palate i hramovi bili završeni, dao je da se ispune opljačkanim umetničkim predmetima i koncepcijama čitavog bliskoistočnog sveta. Najgori komentar o asirskoj arhitekturi leži u činjenici da se ona, šezdeset godina pošto je Esarhadon završio svoju palatu, raspala i pretvorila u ruševine. Asurbanipal nam priča kako ju je rekonstruisao; dok čitamo njegov natpis, vekovi blede, a mi naslućujemo šta se zbivalo u

kraljevoj duši:U to vreme, harem, mesto za odmor u palati... koju je Senakerib, moj deda, izgradio kao svoju kraljevsku kuću, propao je istrošen od bahanalija i zidovi su se srušili. Ja, Asurbanipal, Veliki Kralj, moćni Kralj, Kralj Sveta, Kralj Asirije,... pošto sam u tom haremu odrastao, a Ašur, Sin, Šamaš, Raman, Bel, Nabu, Ištar,... Ninib, Nergal i Nusku sačuvali su me tu kao krunskog princa, i pružili mi svoju plemenitu zaštitu i utočište blagostanja,... i stalno mi tu slali radosne poruke o pobedi nad mojim neprijateljima; i zato što su mi snovi noću u postelji bili ugodni, a ujutro su mi misli bile vedre,... ja sam srušio te ruševine; da bih taj prostor proširio sve sam srušio. Podigao sam zgradu čije je gradilište imalo površinu od pedeset /tibki/-a. Podigao sam terasu; ali snebivao sam se pred svetilištima velikih bogova mojih gospodara, pa tu konstrukciju nisam podigao veoma visoko. U pogodnom mesecu i danu, položio sam njene temelje na terasi i počeo zidanje. Sipao sam susamovo vino i vino od grožđa na njen podrum i sipao ih takođe na njen zemljani zid. Da bih izgradio taj harem, ljudi iz moje zemlje su dovlačili opeke u kolima iz Elama, koje sam odneo kao plen po zapovesti bogova. Naterao sam kraljeve Arabije koji su prekršili sporazum sa mnom, i koje sam uhvatio žive u boju sopstvenim rukama, da nose korpe i radničke kape da bi se taj harem izgradio... Proveli su dane praveći opeke i kulučeći, pa i svirajući muziku. Sa radošću i veseljem, gradio sam ga od temelja do krova. Napravio sam više prostora u njemu nego ranije i obezbedio sjajnu izradu. Postavio sam duge noseće grede od kedra iz Sirare i Libana. Vratnice sam pokrio drvetom /liaru/ čiji je miris ugodan, sa oplatom od bronze i postavio ih na ulazu... Okolo sam zasadio gaj sa svim vrstama drveća i voća svakovrsnog. Završio sam rad na njegovoj izgradnji, prineo divne žrtve bogovima mojim gospodarima, posvetio ga sa radošću i veseljem, i ušao unutra pod veličanstveni trem.

5. Asirija nestaje

Poslednji dani jednog kralja - Uzroci propasti Asirije - Pad Ninive

Uprkos svemu, "Veliki Kralj, moćni Kralj, Kralj Sveta, Kralj Asirije" žalio se u svom poodmaklom dobu na nesreće koje su ga zadesile. Poslednja pločica koju nam je u nasleđe ostavio svojim klinom, ponovo postavlja pitanja Provednika i Jova:Činio sam dobro i bogu i čoveku, mrtvima i živima. Zašto su me zadesile bolest i beda? Ne mogu da zaustavim borbe u mojoj zemlji i razmirice u svojoj porodici; uznemirujući skandali me stalno sputavaju. Bolest uma i tela me obaraju: uz krike tuge privodim svoj život kraju. Na dan boga grada, dan svetkovina, ja sam nesrećan; smrt me hvata i vuče nadole. Tugujem i žalim ječeći danju i noću, "O Bože! usliši molbu onom ko je pobožan da može tvoju svetlost da vidi!"105 Ne znamo kako je Asurbanipal umro; priča koju je dramski prikazao Bajron da je podmetnuo vatru u svojoj palati i stradao u plamenu zasniva se na autoritetu ljubitelja čuda Ktezijasa, i možda je samo legenda. U svakom slučaju njegova smrt je bila i simbol i znamenje; Asiriju je takođe čekala brza smrt, i to od uzroka među kojima je Asurbanipal bio jedan deo. U pogledu ekonomske vitalnosti Asirija je suviše nerazborito izvlačila koristi iz inostranstva; zavisila je od probitačnih osvajanja koja su donosila bogatstvo i trgovinu; u svakom trenutku to se moglo završiti presudnim porazom. Postepeno su telesne i karakterne osobine koje su asirske vojske učinile nepobedivim, oslabile zahvaljujući samim pobedama koje su ostvarivale; u svakoj pobedi su najsnažniji i najhrabriji ginuli, dok su slabi i oprezni preživljavali i umnožavali svoj soj; bio je to

disgenetski proces koji je možda doprinosio civilizaciji iskorenjujući brutalnije tipove, ali je oslabio biološku osnovu na kojoj se Asirija uzdigla do moći. Obim njenih osvajanja je pomogao njenom slabljenju; ona nije samo lišila stanovništva svoja polja da bi nahranila nezasitnog boga Marsa, već je u Asiriju dovela, kao zarobljenike milione bednih i jadnih tuđinaca, koji su se rađali sa plodnošću tipičnom za beznadnike, uništili celokupno nacionalno jedinstvo temperamenta i porekla (loze), i svojim rastućim brojem postali neprijateljska i dezintegrišuća sila u samom središtu osvajača. Vojska se sve više i više popunjavala ljudima drugih zemalja, dok su poluvarvarski pljačkaši pustošili svaku granicu i iscrpljivali bogatstva zemlje u beskonačnoj odbrani njenih neprirodnih granica.Asurbanipal je umro 626. godine p.n.e. Četrnaest godina kasnije, armija Vavilonaca pod Nabopolasarom ujedinila se sa armijom Medesa koje je vodio Sijaksars i hordom Skita sa Kavkaza i, sa zapanjujućom lakoćom i brzinom osvojila citadele severa. Niniva je opustošena nemilosrdno i temeljito kao što su nekada njeni kraljevi pustošili Suzu i Vavilon; grad je spaljen, stanovnici poubijani ili oterani u roblje, a palata koju je ne tako davno Asurbanipal sagradio bila je opljačkana i razorena. U jednom udaru, Asirija je nestala iz istorije. Ništa nije ostalo osim izvesne ratne taktike i oružja, nekoliko spiralnih kapitela polu-"jonskih" stubova i određenih metoda upravljanja provincijama koje su prešle u Persiju, Makedoniju i Rim. Bliski istok ju je neko vreme pamtio kao nemilosrdnog ujedinitelja dvanaestak manjih država; a Jevreji su se osvetnički sećali Ninive kao "krvavog grada, punog laži i pljačke." Za kratko vreme, svi su, sem najmoćnijih kraljeva među Velikim Kraljevima, bili zaboravljeni, a sve njihove kraljevske palate ležale su u ruševinama pod peskom koji se stalno kreće. Dve stotine godina posle njenog osvojanja, Ksenofontovih deset hiljada promarširalo je preko humki koje su nekada bile Niniva i uopšte nisu ni pomišljali da se baš tu nalazila drevna metropola koja je vladala polovinom sveta. Ni kamen nije ostao vidljiv od svih hramova pomoću kojih su asirski pobožni ratnici nastojali da ulepšaju svoju najveću prestonicu. Čak je i Ašur, večni bog, bio mrtav.

V MNOŠTVO NARODA

1. Indoevropski narodi

Etnička scena - Mitani - Hetiti - Armenci - Skiti Frigijci - Božanska majka - Lidijci - Krez - Kovanje novca - Krez, Solon i Kir

Distanciranom, ali pronicljivom posmatraču, Bliski istok bi u doba Nabukodonosora izgledao kao okean u kom se ogromni rojevi ljudi kreću u metežu, stvaraju i rasturaju grupe, porobljavaju i bivaju porobljeni, jedu i bivaju pojedeni, ubijaju i ginu, bez kraja i konca. Iza i oko velikih imperija Egipta, Vavilonije, Asirije i Persije bujala je ova mešavina polunomadskih, polunastanjenih plemena: Kimerijci, Kilikijci, Kapadokijci, Bitinjani, Aškanijanci, Mizijci, Meonci, Karijanci, Likijci, Pamfilijanci, Pisidijanci, Likaonijanci, Filistinci, Amoriti, Kanaanci, Edomiti, Amoniti, Moabiti i stotinu drugih naroda od kojih je svaki sebe smatrao geografskim i istorijskim centrom sveta, i koji bi se zapanjili neznalačkoj predrasudi nekog istoričara koji bi ih sveo na jedan pasus. Tokom istorije Bliskog istoka, ti nomadi su bili opasnost za kraljevstva više naseobinskog tipa koja su oni skoro opkolili; povremeno bi ih oskudica naterala da napadnu te bogatije

regione, te su izazivali česte ratove, i stalnu spremnost na rat. Obično bi nomadsko pleme nadživelo naseljeno kraljevstvo i na kraju ga pregazilo. Svet je prepun oblasti u kojima je civilizacija nekada cvetala, a gde nomadi opet lutaju.U tom ključalom etničkom moru, uobličile su se neke manje države, koje su čak i samo kao prenosioci, svojim delićem doprinele baštini ljudskog roda. Mitani nas zanimaju ne kao rani protivnici Egipta na Bliskom istoku, već kao jedan od prvih indoevropskih naroda nama poznatih u Aziji, i kao obožavaoci bogova Mitre, Indre i Varune čiji nam prelazak u Persiju i Indiju pomaže da uđemo u trag kretanjima onoga što se nekada prikladno zvalo "arijevskom" rasom.106 Hetiti su spadali u najmoćnije i najcivilizovanije indoevropske narode. Verovatno su došli preko Bosfora, Helesponta, Egejskog mora ili Kavkaza i učvrstili se kao vladajuća vojnička kasta nad domaćim zemljoradnicima planinskog poluostrva, južno od Crnog mora, poznatog kao Mala Azija. Oko 1800. godine p.n.e., nalazimo ih naseljene blizu izvora Tigra i Eufrata; odatle su širili svoje oružje i uticaj na Siriju, a moćnom Egiptu zadali dosta briga. Videli smo kako je Ramzes /II/ bio primoran da sklopi mir sa njima, i da prizna hetitskog kralja kao sebi ravnog. Kod mesta Bogaz Keui107 oni su osnovali prestonicu i stvorili sedište svoje civilizacije. Ona se najpre zasnivala na gvožđu koje su vadili iz rudnika u planinama koje se graniče sa Armenijom, zatim na zakoniku na koji je mnogo uticao Hamurabijev zakonik, i konačno na sirovom esteskom osećaju koji ih je podsticao da vajaju ogromne i nezgrapne figure, ili ih rezbare na steni u prirodi.108 Njihov jezik, koji je nedavno dešifrovao Hrozni sa deset hiljada glinenih pločica, koje je kod mesta Bogaz Keui našao Hugo Vinkler, bio je u velikoj meri indoevropskog porekla njegovi oblici deklinacija i konjugacija su bili veoma slični latinskim i grčkim, a neke od jednostavnijih reči su upadljivo srodne engleskim. Hetiti su koristili piktografsko pismo na svoj neobičan način jedan red s leva na desno, sledeći red s desna na levo, i tako dalje naizmenično. Naučili su klinasto pismo od Vavilonaca, a Krićane su oni naučili da koriste glinenu pločicu za pisanje, i izgleda da su se sa drevnim Jevrejima imali dovoljno intimne odnose da su im dali svoj oštro orlovski nos, tako da ova jevrejska crta mora danas da se smatra strogo "arijevskom". Neke od preostalih pločica su zapravo rečnici koji sadrže sumerske, vavilonske i hetitske ekvivalente; ostale predstavljaju administrativna dokumenta koja otkrivaju čvrsti spoj vojne i monarhističke države; ostale sadrže dve stotine fragmenata zakonika, uključujući propise o cenama raznih artikala. Hetiti su iz istorije iščezli isto onako misteriozno kao što su u nju ušli; njihove prestonice su jedna za drugom propadale možda zato što je njihova velika prednost, gvožđe, postalo jednako dostupno njihovim rivalima. Poslednja od tih prestonica, Karkemiš, pala je pred Asircima 717. godine p.n.e.Odmah na severu od Asirije bio je jedan relativno stabilan narod, Asircima poznat pod imenom Urartu, Jevrejima kao Ararat, a u kasnijim vremenima kao Armenija. U toku mnogih vekova, počevši pre pojave pisane istorije i nastavljajući sve do uspostavljanja persijske vladavine nad celom zapadnom Azijom, Armenci su održavali svoju nezavisnu vlast, karakteristične običaje i umetnosti. Pod svojim najvećim kraljem, Argistisom /II/ (oko 708. p.n.e.) oni su se obogatili vadeći iz rudnika gvožđe i prodajući ga u Aziji i Grčkoj; postigli su visok nivo blagostanja i udobnosti, kulture i manira; gradili su velika zdanja od kamena i pravili vaze i statuete. Svoje bogatstvo su izgubili u skupim osvajačkim i odbrambenim ratovima protiv Asirije i dopali pod persijsku vlast u doba moćnog osvajača Kira. Još dalje na sever, duž obala Crnog mora, lutali su Skiti, horda ratnika polumongolskog, poluevropskog soja, surovi bradati gorostasi koji su živeli u kolima, držali žene u izolaciji pod ferexom (/purdah/), jahali neosedlane divlje konje, borili

se da bi živeli i živeli da bi se borili, pili krv svojih neprijatelja i koristili skalpove kao ubruse, slabili Asiriju čestim upadima, pregazili zapadnu Aziju, uništavajući i ubijajući sve i svakoga ko im se našao na putu, dospeli do samih gradova egipatske delte, iznenada desetkovani nekom misterioznom bolešću, a na kraju su ih savladali Međani109 i oterali nazad u njihova severna prebivališta. Iz te priče dobijamo još jedan letimičan utisak o varvarskom zaleđu kojim je svaka antička država bila ograđena.Pred kraj devetog veka p.n.e., pojavila se nova sila u Maloj Aziji, koja je nasledila ostatke hetitske civilizacije i poslužila kao most do Lidije i Grčke. Legenda kojom su Frigijci za radoznale istoričare pokušali da objasne osnivanje svog kraljevstva bila je tipična za uspon i pad država. Njihov prvi kralj Gordios, bio je običan seljak čije je jedino nasledstvo bilo par volova;110 sledeći kralj, njegov sin Mida, bio je rasipnik koji je oslabio državu pohlepom i rasipništvom, što je potomstvo prikazalo u legendi kako je molio bogove da mu podare moć da sve čega se dotakne pretvori u zlato. Molba je bila uslišena i sve čega se Mida dotakao pretvaralo se u zlato, pa čak i hrana koju je stavljao u usta; tako je bio već blizu toga da umre od gladi kada su mu bogovi dozvolili da se očisti od prokletstva kupanjem u reci Paktolus koja od tada daje zrnca zlata.Frigijci su se probili u Aziju iz Evrope, sagradili prestonicu kod Ankire, i neko vreme se borili sa Asirijom i Egiptom za prevlast na Bliskom istoku. Oni su usvojili domaću majku-boginju, Ma, prekrstivši je u Kibelu sa planina (/kybela/) u kojima je ona živela, i obožavali je kao velikog duha neobrađene zemlje, personifikaciju svih reproduktivnih energija prirode. Od starosedelaca su preuzeli običaj služenja boginji kroz svetu prostituciju, i u svoju mitsku baštinu uneli priču o tome kako se Kibela zaljubila u mladog boga Atisa,111 i naterala ga da se njoj u čast kastrira; zbog toga su sveštenici Velike Majke žrtvovali svoju muškost kada su stupali u službu u hramovima. Ove varvarske legende su fascinirale Grke i duboko prodrle u njihovu mitologiju i književnost. Rimljani su zvanično primili Kibelu u svoju religiju, a neki od orgijastičkih rituala koji su obeležavali rimske karnevale, poticali su iz divljih obreda kojima su Frigijci svake godine slavili smrt i uskrsnuće lepoga Atisa. Uspon Frigije u Maloj Aziji se okončao sa usponom nove kraljevine Lidije. Osnovao ju je kralj Gig, a prestonica je bila u Sardu; u toku duge vladavine od četrdeset devet godina, Alijat je Lidiju uzdigao do blagostanja i moći; Krez (570-546. p.n.e.) ju je nasledio i u njoj uživao, proširio je osvajanjem koje je obuhvatilo skoro celu Malu Aziju, a zatim je predao Persijancima. Darežljivim podmićivanjem lokalnih političara, on je državice koje su ga okruživale jednu po jednu potčinio Lidiji, a usrdnim i neviđenim hekatombama (ogromnim žrtvama) lokalnim božanstvima, umirio je te podanike i ubedio ih da je on ljubimac njihovih bogova. Krez se istakao i po tome što je izdao zlatne i srebrne novčiće divnog oblika, kovane i sa garancijom države na aversu; i mada to nisu bili, kako se dugo pretpostavljalo, prvi zvanični novčići u istoriji, a još manje je to bio pronalazak kovanog novca,112 ipak su oni postali uzor kojim se podsticala trgovina širom Mediterana. Ljudi su vekovima koristili razne metale kao merila vrednosti i razmene; ali, oni su, bilo da su to bili bakar, bronza, gvožđe, srebro ili zlato, morali u većini zemalja da se mere po težini ili proveravaju na neki način kod svakog obavljenog posla. Kad su ti nezgrapni dokazi vrednosti zamenjeni nacionalnom valutom, to nije bio mali korak napred; ubrzavanje protoka robe od onih koji prave najbolje proizvode, do onih kojima je ta roba najviše bila potrebna, doprinelo je bogatstvu sveta i pripremilo tlo za trgovačke civilizacije kao što su bile Jonija i Grčka, u kojima su se prihodi od trgovine koristili za finansiranje dostignuća u književnosti i umetnosti.Od lidijske književnosti nije ostalo ništa; nema ni preostalih primeraka

skupocenih lepo izrađenih vaza od zlata, gvožđa i srebra koje je Krez prineo kao dar pokorenim bogovima. Vaze nađene u lidijskim grobnicama, a danas smeštene u Luvru, pokazuju da je vodeća uloga Egipta i Vavilonije u umetnosti slabila u Lidiji u Krezovo doba, pred rastućim uticajem Grčke; njihova istančanost izrade je jednaka njihovom vernom prikazivanju prirode. Kada je Herodot obišao Lidiju, ustanovio je da se njihovi običaji skoro i ne razlikuju od grčkih; jedino što ih je delilo, kaže on, bio je način na koji su ćerke običnih ljudi zarađivale za miraz kroz prostituciju. Isti taj čuveni "tračer" je naš glavni izvor dramatične priče o Krezovom padu. Herodot priča kako je Krez pokazao svoja blaga Solonu i zatim ga upitao koga smatra najsrećnijim od svih ljudi. Solon je, nabrojavši trojicu ljudi koji su svi bili pokojni, odbio da Kreza nazove srećnim na temelju toga što se nikako nije moglo znati kakve će mu nevolje doneti sutrašnjica. Krez je odbacio reči velikog zakonodavca kao budalaste, počeo da kuje zaveru protiv Persijanaca, i iznenada Kirova vojska se našla pred njegovim kapijama. Prema istom istoričaru, Persijanci su pobedili zahvaljujući jakom vonju njihovih kamila, koji konji lidijske konjice nisu mogli da podnesu; konji su pobegli, Lidijci su bili razbijeni i Sard je pao. Po starom predanju, Krez je pripremio veliku pogrebnu lomaču, zauzeo svoje mesto sa svojim ženama, ćerkama i mladićima najplemenitijeg roda i naredio evnusima da ih spale. U svojim poslednjim trenucima, setio se Solonovih reči, žalio zbog svoje zaslepljenosti i prekorio bogove koji su primili sve njegove obilne žrtvene darove, a platili mu uništenjem. Ako se može verovati Herodotu, Kir se sažalio na njega, naredio da se lomača ugasi, poveo Kreza sa sobom u Persiju i učinio ga jednim od svojih najpoverljivijih savetnika.

2. Semitski narodi

Drevnost Arapa - Feničani - Njihova svetska trgovina - Njihovo oplovljavanje - Afrike - Kolonije - Tir i Sidon - Božanstva - Širenje azbuke - Sirija - Astarte - Smrt i uskrsnuće Adonisa - Žrtvovanje dece

Ako pokušamo da smanjimo konfuziju oko jezika na Bliskom istoku razlučivši severne narode regiona kao mahom indoevropske, a centralne i južne narode, od Asirije do Arabije, kao semitske,113 moraćemo da imamo na umu da stvarnost nije nikada tako jasna u svojim razlikama, kao rubrike pod kojima mi hoćemo da je raščlanimo radi uredne sistematizacije. Bliski istok je planinama i pustinjama bio podeljen na lokalitete koji su prirodno bili izolovani i otuda prirodno različiti po jeziku i tradicijama; ali, nije samo trgovina težila asimilaciji jezika, običaja i umetnosti duž svojih glavnih puteva (kao, na primer. duž velikih reka od Ninive i Karkemiša do Persijskog zaliva), već su i seobe i imperijalna preseljavanja ogromnih ljudskih zajednica toliko izmešale etničke grupe i govor da je određena homogenost kulture pratila heterogenost porekla. Onda ćemo pod "indoevropskim" podrazumevati preovlađujuće indoevropski; pod "semitskim" ćemo podrazumevati preovlađujuće semitski: nije bilo loze koja se nije mešala, nijedna kultura nije ostala bez uticaja svojih suseda ili svojih neprijatelja. Treba da zamislimo taj ogroman prostor kao pozornicu etničkih raznolikosti, na kom je preovladavala, čas indoevropska loza, čas semitska, ali tek da poprimi opšti kulturni karakter celine. Hamurabi i Darije su bili razdvojeni razlikama etničkog porekla i religije, i skoro isto toliko vekova ih je delilo kao nas od Hrista; pa ipak, kada proučavamo ta dva kralja primećujemo da su suštinski i duboko bili srodni.Izvor i mesto rađanja Semita je bila Arabija. Iz te sušne regije, gde

"čovek-biljka" raste tako snažno i gde bi teško ijedna druga bilja uopšte rasla, došli su u nizu migracija, talas za talasom, čvrsti, smeli stoici koji u pustinji i oazama nisu mogli više da opstanu i koji su odlučili da sebi nađu mesto u hladovini. Oni koji su ostali, stvorili su civilizaciju Arapa i beduina: patrijarhalna porodica, strogi moralna načela poslušnosti, fatalizam tegobnog surove sredine i praznoverna odvažnost da vlastite ćerke ubijaju radi prinošenja žrtava bogovima. Ipak, religiju nisu mnogo uzimali k srcu dok se nije pojavio Muhamed, i zanemarili su umetnosti i ulepšavanja života kao slabićke izmišljotine degenerisanih ljudi. Neko vreme, oni su kontrolisali trgovinu sa daljim krajevima Istoka: njihove luke kod Kaneha i Adena su bile prepune blaga sa Indijskog arhipelaga, a njihovi strpljivi karavani su prenosili tu robu nesigurno kopnom preko Fenikije i Vavilona. U unutrašnjosti tog velikog poluostrva, gradili su gradove, palate i hramove, ali ničim nisu podsticali strance da dođu da ih vide. Hiljadama godina živeli su svoj život, održavali svoje običaje, održavali svoje veće; oni su i danas isti kao u vreme Keopsa i Gudee; videli su stotine kraljevina kako se rađaju i propadaju oko njih; a ta zemlja je još uvek njihova, ljubomorno čuvana od neverničke noge i očiju tuđinaca.Ko su onda bili oni Feničani114 koji se tako često pominju na ovim stranicama, čiji su brodovi plovili svim morima, čiji su se trgovci cenjkali u svim lukama? Istoričar je zbunjen bilo kojim pitanjem o poreklu: on mora da prizna da skoro ništa ne zna, bilo o ranoj, bilo o kasnoj istoriji ovog sveprisutnog, a ipak neuhvatljivog naroda. Ne znamo odakle su došli, niti kada su došli; nismo sigurni da su bili Semiti; a što se tiče njihovog dolaska na obale Mediterana, ne možemo da protivrečimo učenim ljudima Tira, koji su ispričali Herodotu da su im preci došli iz Persijskog zaliva i osnovali grad otprilike dvadeset osam vekova pre Hrista. Čak im je i ime problematično: /phoinix, /reč od koje su je Grci skovali, može da znači crvena boja koju su tirski trgovci prodavali, ili palma koja uspeva duž obale Fenikije. Ta obala, uzan pojas stotinu milja dug i samo deset milja širok, između Sirije i mora, skoro sav je pripadao Fenikiji; taj narod nikada nije smatrao da vredi naseljavati se u libanskim brdima iza njih, ili ih osvajati; bili su zadovoljni da ih ova korisna prepreka štiti od ratobornijih naroda čiju su robu prenosili po svim morskim putevima.Te planine su ih primorale da žive na vodi. Od Šeste egipatske dinastije pa nadalje, oni su bili najzaposleniji trgovci antičkog sveta; a kada su se oslobodili Egipta (oko 1200. p.n.e.) postali su gospodari Mediterana. Sami su proizvodili razne oblike i predmete od stakla i metala; izrađivali su emajlirane vaze, oružje, ukrase i nakit; imali su monopol na purpurnu boju koju su ekstrahovali iz morskih mekušaca kojih ima u izobilju duž njihovih obala; a žene Tira su bile čuvene po divnim bojama kojima su bojile proizvode svog spretnog ručnog rada. Sve to, kao i izvozni višak Indije i Bliskog istoka žitarice, vina, tekstil i drago kamenje oni su brodovima prevozili do svakog grada Mediterana daleko i blizu, a nazad donosili olovo, zlato i gvožđe sa južnih obala Crnog mora, a bakar, čempres i žito sa Kipra,115 slonovaču iz Afrike, srebro iz Španije, kalaj iz Britanije, a robove iz svih krajeva. Bili su lukavi trgovci; ubeđivali su španske starosedeoce da im u zamenu za tovar ulja daju tako veliku količinu srebra da ona nije mogla da stane u spremišta njihovih brodova pa su dovitljivi Semiti zamenjivali gvožđe ili kamen u svojim sidrima sa srebrom i srećno plovili dalje. Ni time nisu bili zadovoljni, pa su domoroce odvodili u roblje i terali ih da po ceo dan rade u rudnicima za bednu platu dovoljnu tek za goli život.116 Kao i kod svih ranih moreplovaca i nekih starih jezika, ni kod njih se nije pravila velika razlika između trgovine i prevare ili pljačke; krali su od slabih, varali glupe, a sa ostalima bili pošteni. Ponekad su zarobljavali brodove117 na pučini i oduzimali im tovar i posadu; ponekad bi primamili radoznale

domoroce da dođu na feničanski brod, a zatim otplovili sa njima i prodavali ih kao robove. Oni su mnogo doprineli da semitski trgovci antičkog doba steknu rđavu reputaciju, naročito kod ranih Grka koji su radili iste stvari.Njihove niske i uske galije, ponekad sedamdeset stopa duge, ustalile su nov stil konstrukcije time što je napušten pramac egipatskog broda koji se krivi ka unutrašnjosti i okreće prema spoljnoj strani u oštar vrh za sečenje vetra, ili vode, ili neprijateljskih brodova. Jedno veliko pravougaono jedro podignuto na jarbol pričvršćen u kobilici pomagalo je robovima galijotima koji su davali najveći deo pokretačke snage sedeći na dvostrukoj klupi za vesla. Na palubi iznad veslača stajali su vojnici na straži, spremni za trgovinu ili bitku. Ovi krhki brodovi koji nisu imali kompase, sa gazom od jedva pet stopa, oprezno su se držali obale i dugo se nisu usuđivali da se kreću noću. Postepeno se veština navigacije razvila do tog stepena da su se feničanski kormilari, orijentišući se prema Severnjači (Feničanskoj zvezdi, kako su je Grci zvali), otisnuli na okeane i na kraju oplovili Afriku, ploveći najpre istočnom obalom i "otkrili" Rt Dobre Nade nekih dve hiljade godina pre Vaska de Game. "Kada bi stigla jesen," kaže Herodot, "oni su se iskrcavali, zasejavali zemlju i čekali žetvu; a onda, kad bi požnjeli žito, ponovo su se otiskivali na more. Kada su dve godine na taj način prošle, u trećoj su, dva puta oplovivši Herkulove stubove (Gibraltar), stizali u Egipat". Kakva pustolovina!Na strateškim mestima po Mediteranu oni su osnivali garnizone koji su vremenom izrasli u naseljene kolonije ili gradove: kod Kadisa, Kartagine i Marseja, na Malti, Siciliji, Sardiniji i Korzici, pa čak i u dalekoj Engleskoj. Okupirali su Kipar, Melos i Rodos. Preuzeli su umetnosti Egipta, Krita i Bliskog istoka i širili ih po Grčkoj, Africi, Italiji i Španiji. Spajali su Istok i Zapad trgovačkom mrežom i počeli da izvlače Evropu iz varvarstva.Živeći od ove trgovine, i vešto vođeni trgovačkom aristokratijom suviše razboritom u diplomatiji da bi traćila svoja bogatstva na ratove, gradovi Fenikije su se uvrstili među najbogatija i najmoćnija mesta na svetu. Biblos je sebe smatrao najstarijim od svih gradova; bog El ga je osnovao na početku vremena i do kraja istorije on je ostao religiozna prestonica Fenikije. Pošto je papirus bio jedan od najvažnijih artikala njegove trgovine, Grci su uzeli ime tog grada za svoju reč za knjigu /biblos/ a od njihove reči nastao je naziv za Bibliju /ta biblia./Nekih pedeset milja na jug, takođe na obali, ležao je Sidon; u početku tvrđava, on je brzo prerastao u selo, pa gradić, i na kraju u bogat grad; dao je najbolje brodove Kserksovoj floti; a kada su ga kasnije Persijanci opseli i osvojili, njegovi hrabri poglavari su ga namerno spalili do temelja, a u požaru je stradalo četrdeset hiljada stanovnika. Bio je ponovo izgrađen i razvijao se kada je došao Aleksandar, a njegovu armiju su neki preduzimljivi trgovci tog grada pratili do Indije "radi pazarenja".Najveći od svih feničanskih gradova je bio Tir tj. stena izgrađen na ostrvu nekoliko milja od obale. I on je u početku bio tvrđava; ali njegova sjajna luka i bezbednost od napada ubrzo su od njega stvorili metropolu Fenikije, kosmopolitsku "ludu kuću" trgovaca i robova iz celog mediteranskog sveta. Već u devetom veku p.n.e., Tir je dostigao bogatstvo pod kraljem Hiramom, prijateljem kralja Solomona; a do vremena Zekerijaha (oko 520. p.n.e.), on je "gomilao srebro kao prašinu, a fino zlato kao blato na ulicama". "Ulice ovde," rekao je Strabon, "imaju mnogo spratova, čak i više nego kuće u Rimu". Bogatstvom i odvažnošću on je održavao nezavisnost sve dok nije došao Aleksandar. Mladi bog je mislio da ovaj ugrožava njegovu svemoć i oslabio ga je izgradivši nasip kojim je ostrvo pretvoreno u poluostrvo. Uspeh Aleksandrije je dovršio propadanje Tira.Kao i svaki narod koji oseća složenost kosmičkih struja i raznolikost ljudskih potreba, Fenikija je imala mnogo bogova. Svaki grad je imao svog Baala (tj. Gospodara) ili gradskog boga, za koga se mislilo da je

predak kraljeva i izvor plodnosti zemlje; žito, vino, smokve i lan sve je to bilo delo svetog Baala. Baal Tira se zvao Melkart; poput Herkula, sa kojim su ga Grci poistovećivali, on je bio bog snage i izvršio je junaštva vredna jednog Minhauzena. Astarte je bilo grčko ime za feničansku Ištar; bila je poznata po tome što su je u nekim krajevima obožavali kao boginju hladne artemizijske čednosti, a u drugim kao zaljubljeno i raskalašno božanstvo fizičke ljubavi, i u tom obliku su je Grci poistovećivali sa Afroditom. Kao što je Ištar-Milita kao žrtvu primala devičanstvo njoj posvećenih devojaka u Vavilonu, tako su žene koje su poštovale Astarte u Biblosu morale da joj daju svoje odsečene uvojke ili da se predaju prvom strancu koji bi zatražio njihovu ljubav u okviru poseda hrama. I, kao što je Ištar zavolela Tamuza, tako je Astarte zavolela Adonisa (tj. Gospodara) čija se smrt na očnjacima divljeg vepra oplakivala svake godine u Biblosu i Pafosu (na Kipru) uz kuknjavu i udaranje u prsa. Na sreću, Adonis je ustajao iz mrtvih isto tako često koliko je umirao, i uspeo se na nebo u prisustvu svojih obožavalaca. Konačno, bio je tu i Moloh (tj. Kralj), strašni bog kome su Feničani za žrtvu prinosili živu decu i spaljivali ih; u Kartagini, za vreme opsade grada (307. p.n.e.), dve stotine dečaka iz najboljih kuća spaljeno je na žrtveniku ovog ljutitog boga. Pa ipak, Feničani zaslužuju neki odeljak u holu civilizovanih naroda, jer su verovatno njihovi trgovci podučili antičke narode egipatskoj azbuci. Nisu literarni zanosi, već potrebe trgovine doneli jedinstvo narodima Mediterana; ništa ne bi moglo bolje da osvetli izvesnu generativnu relaciju između trgovine i kulture. Nije nam poznato da su Feničani uveli ovu azbuku u Grčku, mada grčko predanje jednodušno to potvrđuje; moguće je da je Krit dao azbuku i Feničanima i Grcima. Ali verovatnije je da su Feničani preuzeli pismo tamo gde su dobijali papirus. Oko 1100. godine p.n.e. nalazimo ih da uvoze papirus iz Egipta; za narod koji je vodio i nosio toliko mnogo obračunskih dokumenata, papirus je bio neprocenjiva olakšica u poređenju sa teškim glinenim pločicama Mesopotamije; a uz to, egipatska azbuka je bila neuporedivo naprednija od nezgrapnog silabarijuma sa Bliskog istoka. Oko 960. godine p.n.e., tirski kralj Hiram je posvetio jednom od svojih bogova bronzani pehar sa ugraviranim alfabetskim natpisom; a oko 840. p.n.e. moabski kralj Meša obznanio je svoju slavu (na jednom kamenu, danas u Luvru) semitskim dijalektom, pišući s desna na levo slovima koja odgovaraju slovima feničanske azbuke. Grci su obrnuli prednju stranu nekih slova, zato što su pisali s leva na desno; ali u suštini, njihova azbuka je bila ona kojoj su ih Feničani naučili, i koju će oni preneti redom svim Evropljanima. Ovi neobični simboli su najdragoceniji deo naše kulturne baštine.Međutim, najstariji nama poznati primeri alfabetskog pisanja ne javljaju se u Fenikiji, već na Sinaju. Kod Serabit-el-kadima, jednog seoceta koje se nalazi na mestu gde su drevni Egipćani vadili tirkiz, Ser Vilijam Pitri je našao natpise na nepoznatom jeziku, čija se starost nije znala, već se pretpostavljalo da datiraju još iz 2500. godine p.n.e. Mada ovi natpisi nikada nisu dešifrovani, očito je da nisu napisani ni hijeroglifima, ni silabičkim klinastom pismom, već alfabetom. Kod Zapune, u južnoj Siriji, francuski arheolozi su otkrili čitavu biblioteku glinenih pločica neke sa hijeroglifima, a neke sa semitskim alfabetskim pismom. Pošto izgleda da je Zapuna trajno razorena oko 1200. godine p.n.e., ove pločice su verovatno iz trinaestog veka p.n.e., i opet nam nagoveštavaju koliko je stara bila civilizacija u onim vekovima kojima, u svom neznanju, pripisujemo njene početke.Sirija je ležala iza Fenikije u samom krilu Libanskih brda, nesigurno okupljajući svoja plemena pod vlast one prestonice, koja se još uvek hvali da je najstariji grad uopšte, i još uvek pruža utočište Sirijcima željnim slobode. Neko vreme, kraljevi Damaska su vladali nad dvanaestak manjih naroda oko njih i uspešno se odupirali

nastojanjima Asirije da od Sirije načini sebi vazalnu državu. Stanovnici grada su bili semitski trgovci, koji su uspeli da zgrnu bogatstvo iz karavanske trgovine koja je prelazila preko sirijskih planina i dolina. Zanatlije i robovi su radili za njih, ali niko nije bio nimalo zadovoljan. Ima podataka o tome da su se zidari organizovali u velika udruženja, a natpisi govore o štrajku pekara u Magneziji; kroz vekove naziremo borbu i zaposlenost u antičkom sirijskom gradu. Te zanatlije su bile vešte u izradi lepe grnčarije, rezbarenju slonovače i drveta, glačanju dragog kamenja, i tkanju šarenih tkanina koje su kao ukras nosile njihove žene. Moda, ponašanje i moral su u Damasku bili vrlo slični kao u Vavilonu, koji je bio Pariz onog vremena i /arbiter/ /elegantiarum/ antičkog Istoka. Cvetala je religiozna prostitucija, jer je u Siriji, kao i širom zapadne Azije, plodnost zemlje simbolizovala Velika Majka, ili Boginja, čije je seksualno opštenje sa njenim draganom davalo podsticaj svim reproduktivnim procesima i energijama prirode; a žrtvovanje devičanstva u hramovima nije bio samo žrtva za Astarte, već i učešće sa njom u toj godišnjoj svetkovini razuzdanosti koja će, ljudi su se nadali, dati neodoljiv podsticaj zemlji i osigurati rast biljaka, životinja i ljudi. Otprilike u vreme prolećne ravnodnevice, slavila se svetkovina sirijske Astarte (kao Kibele u Frigiji) u Hijerapolisu sa žestinom koja se graničila sa ludilom. Buka svirala i bubnjeva se mešala sa kuknjavom žena koje su oplakivale smrt Astartinog mrtvog gospodara Adonisa; sveštenici-evnusi su razuzdano plesali i noževima zasecali sebi kožu; na kraju bi mnogi ljudi koji su došli samo kao posmatrači bili savladani uzbuđenjem, zbacivali odeću i kastrirali se da bi dokazali da će do smrti služiti boginji. Onda bi, u tami noći, sveštenici doneli mističko osvetljenje na scenu, otvorili grob mladog boga i objavili trijumfalno da je Adonis, Gospodar, ustao iz mrtvih. Dodirujući balsamom usne vernika, sveštenici su im šapatom obećavali da će i oni jednoga dana ustati iz groba. Drugi bogovi Sirije nisu bili ništa manje krvoželjni od Astarte. Činjenica je da su sveštenici priznavali jedno opšte božanstvo koje je obuhvatalo sve bogove i koje su zvali El ili Ilu, kao Elohim kod Jevreja; ali ovo mirno apstraktno božanstvo jedva da su primećivali ljudi koji su obožavali Baala. Obično su ovog boga grada poistovećivali sa Suncem, kao što su Astarte poistovećivali sa Mesecom; a u svečanim prilikama, prinosili su im svoju decu kao žrtve, po feničanskom običaju; roditelji su dolazili na ceremoniju odeveni kao za svetkovinu, a krici njihove dece, koja su gorela u božjem krilu, bili su prigušeni treštanjem truba i zvucima svirala. Međutim, i neka blaža žrtva je bila dovoljna; sveštenici su se ranjavali toliko da je žrtvenik bio prekriven njihovom krvlju; ili bi se sveštenici udostojili da prime neku sumu novca koja će biti predata bogu umesto prepucijuma. Na neki način bog je morao da se umiri ili zadovolji; jer njegovi su ga obožavaoci načinili prema svom liku i snovima o sebi, a on nije mnogo mario za ljudski život ili ženske suze. Slične običaje, sa različitim imenima i detaljima, primenjivala su semitska plemena južno od Sirije koja su ispunjavala zemlju svojim mnoštvom jezika. Jevrejima je bilo zabranjeno da "teraju decu da prolaze kroz vatru," ali su to ipak povremeno činili. Avram koji se sprema da žrtvuje Isaka, i Agamemnon koji žrtvuje Ifigeniju, samo su se pokoravali drevnom obredu u nastojanju da umilostive bogove ljudskom krvlju. Meša, kralj Moaba, žrtvovao je najstarijeg sina na lomači što je trebalo da dovede do dizanja opsade; pošto je njegova molitva uslišena, a žrtvovanje njegovog sina prihvaćeno, on je masakrirao sedam hiljada Izraelita u znak zahvalnosti. Širom ovog regiona, od sumerskog doba kada su Amoriti lutali ravnicama Amurua (oko 2800. p.n.e.) do vremena kada su Jevreji sa božanskim gnevom nasrnuli na Kanaance, a Sargon od Asirije osvojio Samariju, i Nabukodonosor zauzeo Jerusalim (597. p.n.e.), dolina Jordana je povremeno natapana bratoubilačkom krvlju, a mnogi Gospodar

nebeskih vojski se radovao. Ti Moabiti, Kanaanci, Amoriti, Edomiti, Filistinci i Aramejci jedva da ulaze u hroniku kulture čovečanstva. Činjenica je da su plodni Aramejci, šireći se na sve strane, od svog jezika načinili /lingua/ /franca/ Bliskog istoka, i da je alfabetsko pismo koje su oni bili naučili ili od Egipćana, ili od Feničana, zamenilo mesopotamsko klinasto pismo i silabarijum, najpre kao trgovačko, zatim literarno sredstvo i na kraju postalo jezik Hrista i alfabet Arapa danas. Ali vreme čuva njihovo ime ne toliko zbog njihovih sopstvenih dostignuća, već zato što su igrali neku ulogu na tragičnoj sceni Palestine. Mi moramo da proučavamo, detaljnije nego njihovi susedi, te malobrojne i geografski skučene Jevreje, koji su svetu dali jednu od najvećih književnosti, dve od svojih najuticajnijih religija i toliko svojih najučenijih ljudi.

VI JUDEJA

1. Obećana zemlja

Palestina - Klima - Preistorija - Avramov narod - Jevreji u Egiptu – Izlazak - Osvajanje Kanaana

Neki Bakl ili neki Monteskje, u želji da tumače istoriju pomoću geografije, mogli su iz Palestine da izvuku solidnu potvrdu. Sto pedeset milja od Dana na sever ka Beeršebi na jug, dvadeset pet do osamdeset milja od Filistinaca na zapadu do Sirijaca, Aramejaca, Amonita, Moabita i Edomita na istoku to je tako mala teritorija od koje se ne bi moglo očekivati da će igrati važnu ulogu u istoriji, ili za sobom ostaviti uticaj veći od uticaja Vavilonije, Asirije ili Persije, možda čak veći i od egipatskog ili grčkog. Ali, sreća i nesreća Palestine je bila u tome što je ležala na pola puta između prestonica na Nilu i prestonica na Tigru i Eufratu. Ova okolnost je u Judeju dovela trgovinu, a dovela je i rat; mnogo puta iznova napadani Jevreji bili su primorani da se priklanjaju određenim stranama u sukobima imperija, da plaćaju danak ili da budu pregaženi. Iza Biblije, iza tužnih vapaja psalmista i proroka za pomoć sa neba, ležalo je to ugroženo mesto Jevreja između gornjeg i donjeg žrvnja Mesopotamije i Egipta.Istorija klime te zemlje kazuje nam ponovo kako je civilizacija nešto veoma krhko, i kako njeni veliki neprijatelji varvarizam i isušenje stalno vrebaju trenutak da je unište. Nekada je Palestina bila "zemlja kojom su tekli med i mleko," kako je opisana u mnogim odlomcima Petoknjižja. Josef, u prvom veku naše ere, još uvek govori da je to "zemlja sa dovoljno vlage za zemljoradnju i veoma lepa. U njoj ima mnogo drveća, i obilje jesenjih plodova, kako divljih tako i gajenih... Nemaju prirodno navodnjavanje iz mnogih reka, ali dobijaju najviše vlage od kiše koja im ne manjka." U stara vremena, prolećne kiše koje su natapale zemlju bile su skladištene u rezervoarima ili vraćane na površinu mnogobrojnim bunarima i voda je mrežom kanala distribuirana širom zemlje; to je bila fizička osnova jevrejske civilizacije. Takva zemlja je davala ječam i pšenicu, na njoj je uspevala vinova loza, stabla su rađala masline, smokve, urme ili neke druge plodove na svakoj padini. Kada bi došao rat i opustošio ta veštački fertilizovana polja, ili kad bi neki osvajač prognao u daleke krajeve one porodice koje su obrađivale tu zemlju, pustinja bi se brzo privukla, i za nekoliko godina poništila rad čitavih generacija. Ne možemo da ocenimo plodnost drevne Palestine na osnovu besplodnih pustara i stidljivih oaza koje su dočekale odvažne Jevreje, koji su se u naše doba vratili svom starom domu

posle osamnaest vekova izgnanstva, rasejanja i patnje.Istorija je starija u Palestini nego što je biskup Ašer pretpostavljao. Ostaci neandertalaca su iskopani blizu Galilejskog mora, a pet neandertalskih skeleta je nedavno pronađeno u pećini kraj Haife; izgleda verovatno da se mustijerska kultura koja je cvetala u Evropi oko 40.000. godine p.n.e. prostirala do Palestine. Kod Jerihona su iskopani neolitski podovi i ognjišta koji istoriju regiona odvode do Srednjeg bronzanog doba (2000-1600. p.n.e.), u kom su gradovi Palestine i Sirije akumulirali takvo bogatstvo da su izazivali egipatsku invaziju. U petnaestom veku pre Hrista, Jerihon je bio dobro utvrđen grad. Njime su vladali kraljevi koji su priznavali vrhovnu vlast Egipta; grobnice ovih kraljeva koje je iskopala Garstangova ekspedicija, sadržavale su stotine vaza, pogrebnih darova i drugih predmeta, što je dokazivalo naseobinski života u Jerihonu u vreme vladavine Hiksa, i prilično razvijenu civilizaciju u doba Hatšepsut i Tutmosa /III/. Postaje očevidno da su razlike u datumima koje uzimamo kao početke istorije raznih naroda samo znaci našeg neznanja. Pisma iz Tel-el-Amarne daju opštu sliku palestinskog i sirijskog života skoro do ulaska Jevreja u dolinu Nila. Verovatno je, ali ne i sigurno, da su "Habiru" koji se pominju u toj prepisci zapravo Jevreji (Hebreji). 118 Jevreji su verovali da je Avramov narod došao iz Ura u Sumer, i naselio se u Palestini (oko 2200. p.n.e.) hiljadu ili više godina pre Mojsija; i da je osvojenje Kanaanaca bilo samo hebrejsko zauzimanje zemlje koju im je obećao njihov Bog. Onaj Amrafael koji se pominje u Postanju (/XIV, I/) kao "kralj Šinara (ili Senara) u ona vremena" bio je verovatno Amarpal, otac Hamurabijev i njegov prethodnik na vavilonskom prestolu. U savremenim izvorima ništa direktno ne upućuje bilo na Izlazak (Ekzodus),119 120 bilo na Kanaan; a jedina indirektna aluzija je stela koju je podigao faraon Merneptah (oko 1225. p.n.e.) čiji odlomak citiramo:"Kraljevi su svrgnuti, sa rečima "Salam!"...Opustošen je Tehenu,Hetitska zemlja je umirena,Napadnut je Kanaan svakim zlom,...Izrael je izgubljen, njegovo seme nije;Palestina je za Egipat postala udovica,Sve se zemlje ujedinjuju, smiruju se;Svakog buntovnika u okove vezuje kralj Merneptah".Ovo ne dokazuje da je Merneptah bio faraon u vreme Izlaska; malo šta se ovim dokazuje, osim da su egipatske vojske ponovo opustošile Palestinu. Ne znamo kada su Jevreji ušli u Egipat, niti da li su tu došli kao slobodnjaci ili kao robovi.121 Možemo uzeti kao verovatno da je broj doseljenika isprva bio neznatan, i da su mnoge hiljade Jevreja u Egiptu u Mojsijevo doba bile posledica visokog nataliteta; kao i u svim periodima, "što su ih više mučili, to su se oni više množili i razvijali". Priča o "ropstvu" u Egiptu, o upotrebi Jevreja kao robova u velikim graditeljskim poduhvatima, njihovoj pobuni i bekstvu ili iseljenju u Aziju, sadrži mnogo unutrašnjih znakova suštinske istine, pomešanih, naravno, sa umetcima natprirodnog elementa što je bilo uobičajeno u svim istorijskim spisima drevnog Istoka. Čak ni priča o Mojsiju ne sme se olako odbaciti; međutim, iznenađujuće je da ga uopšte ne pominju ni Amos ni Isaija, čije su propovedi izgleda nastale ceo vek pre sastavljanja Petoknjižja.Kada je Mojsije poveo Jevreje ka Sinajskom brdu on je samo sledio put kojim su hiljadu godina pre njega išle egipatske ekspedicije u potrazi za tirkizom. Opis četrdesetogodišnjeg lutanja po pustinji, nekad smatran neverovatnim, danas izgleda razuman dovoljno za jedan tradicionalno nomadski narod; a osvajanje Kanaana je bio samo još jedan primer napada gladne nomadske horde na naseljenu zajednicu. Osvajači su poubijali koliko su mogli, a sa ostalima sklapali brakove. Masakr je bio nesputan, i (da pratimo tekst) bio je obavljen po božanskoj zapovesti i bogougodan; Gideon je u osvajanju dva grada poubijao 120.000 ljudi; samo u analima Asiraca srećemo opet takvo srčano ubijanje, ili pak olako prebrojavanje. Povremeno se, kažu, "zemlja odmarala od rata". Mojsije je bio strpljiv

državnik, ali je Jošua bio običan, surov ratnik; Mojsije je vladao bez prolivanja krvi izmišljajući razgovore s Bogom, a Jošua je vladao po drugom zakonu prirode da nadmoćniji ubica opstaje. Na ovaj realističan i nesentimentalan način Jevreji su zauzeli svoju Obećanu zemlju.

2. Solomon u svoj svojoj slavi

Rasa - Izgled - Jezik - Organizacija - Sudije i kraljevi - Saul - David – Solomon - Njegovo bogatstvo - Hram - Rast socijalnog problema u Izraelu

O njihovom rasnom poreklu možemo samo neodređeno da kažemo da su bili Semiti, ne oštro izdvojeni ili različiti od drugih Semita zapadne Azije; njih je stvorila njihova istorija, a ne oni koji su stvarali njihovu istoriju. Kod same svoje prve pojave oni su već bili mešavina mnogih loza samo zahvaljujući najneverovatnijoj vrlini mogla je da postoji jedna "čista" rasa među hiljadu etničkih protivstruja Bliskog istoka. Ali Jevreji su bili najčistiji od svih, jer su tek vrlo retko ili nerado sklapali brakove sa pripadnicima drugih naroda. Tako su održavali svoje tipične crte sa zapanjujućom upornošću; hebrejski zarobljenici na egipatskim i asirskim reljefima, uprkos predrasudama umetnika, prepoznatljivi su kao Jevreji današnjeg vremena: na njima takođe imaju duge krive hetitske noseve, isturene jagodice, kovrčavu kosu i bradu; mada to ne može da se vidi prema egipatskoj karikaturi, koštunjavu žilavost tela, prefinjenost i tvrdoglavost duha, što karakteriše Semite od tvrdokornih Mojsijevih sledbenika do današnjih zagonetnih beduina i trgovaca. U ranim godinama svog osvojenja, oblačili su jednostavne tunike, niske šešire ili kape nalik na turbane i lake sandale; kako je bogatstvo nadolazilo, počeli su da obuvaju kožnu obuću, a nosili su tunike sa porubljenim kaftanima. Njihove žene, koje su spadale među najlepše u antičko doba,122 bojile su obraze i oči, nosile nakit koji su mogle da nađu, i prihvatale koliko god su im mogućnosti dozvoljavale, najnovije stilove iz Vavilona, Ninive, Damaska ili Tira.Hebrejski je spadao među najmilozvučnije od svih jezika na kugli zemaljskoj. Uprkos svojim guturalima (grlenim glasovima) bio je pun snažne muzikalnosti; Renan ga je opisao kao "treperenje puno strela, trubu od mesinga koja se prolama kroz vazduh". Nije se mnogo razlikovao od govora Feničana ili Moabita. Jevreji su koristili alfabet srodan feničanskom; neki naučnici veruju da je to najstariji poznati alfabet. Nisu se trudili da pišu samoglasnike, a osećaju su prepuštali popunjavanje praznina; čak i danas hebrejski samoglasnici su samo tačkice kojima se ukrašavaju suglasnici.Osvajači nikada nisu formirali ujedinjen narod, već su dugo ostali kao dvanaest manje ili više nezavisnih plemena, u kojima organizacija i vladavina nisu bile po načelima države, već patrijarhalne porodice. Najstariji poglavar svake grupe porodica učestvovao je u veću starešina, koje je u plemenu predstavljalo konačni sud zakona i pravde i koje je sarađivalo sa vođama drugih plemena samo pod pritiskom velike iznenadne nevolje. Porodica je bila najpodesnija ekonomska jedinica u obradi njiva i čuvanju stoke; to je bio izvor njene snage, autoriteta i političke vlasti. Određeni stepen porodičnog kolektivizma je ublažavao strogosti očinske discipline, i stvorio sećanja na koja su se proroci stalno neutešno vraćali u vremenima većeg individualizma. Jer kada je za vreme vladavine Solomona industrija došla u gradove i od pojedinca stvorila novu ekonomsku jedinicu proizvodnje, autoritet porodice je oslabio, skoro kao u današnje vreme, a svojstveni poredak jevrejskog života se rušio."Sudije" kojima su plemena povremeno poklanjala zajedničku poslušnost nisu bile prave sudije, već

poglavari ili ratnici čak i kada su to bili sveštenici. "U to vreme nije bilo kralja u Izraelu, već je svaki čovek činio ono što je po njegovom viđenju bilo pravo." Ovo neverovatno "xefersonovsko" stanje je popustilo pred ratnim potrebama; pretnja od dominacije Filistinaca dovela je do privremenog ujedinjavanja plemena i ubedila ih da proglase kralja čija će vlast nad njima biti trajna. Prorok Samuel (Samuilo) ih je upozorio na izvesne nedostatke u vladavini jednog čoveka: I Samuilo kaza sve reči Gospodnje narodu koji iskaše od njega kralja, i reče: Ovo će biti pravo kralja koji će kraljevati nad vama: Uzimaće sinove vaše i stavljaće ih na kola svoja i među konjanike svoje da trče pred kolima njegovim; postavljaće ih da mu budu tisućnici i pedesetnici i učiniće da mu oru njive i žanju letine, i da mu grade ratno oružje i opremu za kola njegova. Uzimaće i kćeri vaše da mu postanu mirisarke, kuvarice i hlebarice. Uzimaće najbolje njive vaše i vinograde vaše i razdavaće ih slugama svojim. Uzimaće desetak od useva vaših i davaće ga slugama svojim. Uzimaće sluge vaše i sluškinje vaše i najbolje volove i magarce vaše i služiće se njima za svoje poslove. Uzimaće desetak od stada vaših i vi ćete sami biti njegovi robovi. I vi ćete onda vikati na kralja svoga, koga budete izabrali, ali vas Gospod neće uslišiti.Narod ne hte poslušati reči Samuilove i reče: Ne, nego ćemo mi imati kralja nad sobom, i bićemo i mi kao i svi narodi. Kralj će nama suditi, ići će pred nama i vodiće naše ratove. Njihov prvi kralj, Saul, doneo im je na poučan način i dobro i zlo: hrabro je vodio njihove bitke, živeo jednostavnim životom na svom imanju kod Gileaha, progonio mladog Davida nepodnošljivim ljubaznostima, a glavu su mu odrubili u bekstvu od Filistinaca. Jevreji su tada imali prvu priliku da nauče da ratovi zbog nasleđa spadaju u tekovine monarhije. Osim ako mali ep o Saulu, Jonatanu i Davidu123 nije tek jedno remek-delo literarnog stvaralaštva (jer izvan Biblije nijedan savremenik ne pominje ove ličnosti), ovog prvog kralja je, posle krvavog intervala, nasledio David, junački ubica Golijata, nežni obožavalac Jonatana i mnogih devojaka, polunagi igrač raskalašnih plesova, zavodljivi svirač na harfi, milozvučni pevač divnih pesama i sposoban kralj Jevreja u toku skoro četrdeset godina.Ovde je, tako rano u književnosti, karakter u potpunosti ocrtan, realan, sa svim protivrečnim strastima žive duše: bezobziran kao njegovo doba, njegovo pleme i njegov bog, a ipak spreman da oprosti neprijateljima kao što je to činio Cezar ili Hrist; zarobljenike je masovno slao u smrt kao bilo koji asirski monarh; naložio je sinu Solomonu da "sedu glavu" starog Šimeja, koji ga je mnogo godina ranije prokleo, "spusti u grob sa krvlju"; uzeo Urijinu ženu odmah u svoj harem, a Uriju poslao u prve redove bitke da bi ga se oslobodio; primio je ponizno Natanov prekor, ali je ipak zadržao prelepu Betšibu (Vitsaveju); oprostio je Saulu bezbroj puta, uzevši samo njegov štit kada je mogao da mu uzme život; poštedeo je i pomogao Mefibošeta, mogućeg pretendenta na njegov presto; oprostio je svom nezahvalnom sinu Absalomu, koji je bio uhvaćen u oružanoj pobuni i gorko žalio zbog smrti toga sina u izdajničkoj bitci protiv oca ("O, sine moj, Absalome! sine moj, sine moj, Absalome! da je barem Bog hteo da ja poginem umesto tebe, o Absalome, sine moj, sine moj!") to je autentičan čovek, bogatih i raznolikih osobina, koji sa sobom nosi sve tragove varvarizma, i svu nadu civilizacije. Po dolasku na presto Solomon je radi mira u duši poubijao sve svoje suparničke pretendente. To nije uznemirilo Jahvea (Jehovu) kome se mladi kralj svideo, pa mu je obećao mudrost kakvu niko pre nije imao, niti će imati. Možda Solomon zaslužuje takvu reputaciju; jer on ne samo što je u svom životu spajao epikurejsko uživanje u zabavi i raskoši sa stoičkim ispunjavanjem svojih kraljevskih obaveza,124 već je učio svoj narod vrednostima zakona i reda, a odvraćao ih od nesloge i sukoba i usmeravao ka radinosti i miru. Živeo je u skladu sa

svojim imenom (uzeto od "/Shalom/ što znači mir), i za vreme njegove duge vladavine, Jerusalim (kojeg će David učiniti prestonicom) je iskoristio ovaj neuobičajeni mir i povećao i umnožio svoje bogatstvo. Prvobitno je grad125 bio izgrađen oko bunara; zatim je bio pretvoren u tvrđavu zbog svog uzdignutog položaja nad ravnicom; onda je, iako nije bio na nekom važnom trgovačkom putu, postao jedna od najprometnijih tržnica Bliskog istoka. Održavajući dobre odnose koje je David uspostavio sa tirskim kraljem Hiramom, Solomon je podsticao feničanske trgovce da usmeravaju svoje karavane kroz Palestinu, i razvio unosnu razmenu poljoprivrednih proizvoda iz Izraela za artikle izrađene u Tiru i Sidonu. Izgradio je flotu trgovačkih brodova na Crvenom moru i ubedio Hirama da koristi ovu novu rutu, umesto Egipta, u trgovanju sa Arabijom i Afrikom. Verovatno je u Arabiji Solomon imao rudnike zlata i dragog kamenja "Ofira"; verovatno je upravo iz Arabije došla kraljica od Sabe da traži njegovo prijateljstvo, a možda i njegovu pomoć. Priča se da je "težina zlata koju je Solomon dobio u jednoj godini iznosila šesto tri dvadesetina i šest talenata zlata"; i mada to nije moglo da se meri s prihodima Vavilona, Ninive ili Tira, ipak se Solomon tako našao među najbogatijim vladarima svog vremena. 126 Nešto od tog bogatstva on je koristio za svoja lična zadovoljstva. Prepuštao se omiljenoj zabavi sakupljanju konkubina iako istoričari realistično smanjuju njegovih "sedamsto žena i trista konkubina" na šezdeset ili osamdeset. Možda je nekom od tih ženidbi želeo da ojača svoje prijateljstvo sa Egiptom i Fenikijom; možda ga je kao Ramzesa /II/ nadahnjivala njegova eugenička strast za prenošenjem sopstvenih superiornih osobina. Ali najveći deo njegovih prihoda išao je na jačanje vlasti i ulepšavanje prestonice. Popravio je citadelu oko koje je grad bio izgrađen; podizao je tvrđave i postavljao garnizone na strateškim mestima svoje kraljevine radi odbijanja i napada i pobuna. Podelio je kraljevinu radi efikasnije uprave na dvanaest okruga koji su namerno presecali plemenske granice; prema toj zamisli, on se nadao da će smanjiti klanovski separatizam plemena i stopiti ih u jedan narod. Nije u tome uspeo, a Judeja je propala sa njim. Radi finasiranja svoje uprave, organizovao je ekspedicije da vade dragocene metale i da uvoze luksuznu i neobičnu robu na primer "slonovaču, majmune i paune" koja je mogla po visokoj ceni da se proda sve jačoj "buržoaziji"; nametnuo je dažbine za sve karavane koji su prolazili kroz Palestinu; nametnuo je glavarinu (porez po svakoj muškoj glavi) za sve podanike, zahtevao doprinose od svakog okruga osim od sopstvenog i za državu rezervisao monopol nad trgovinom prećom, konjima i kolima. Josef nas uverava da je Solomon "učinio da srebra bude u takvom izobilju u Jerusalimu kao kamena na ulici". Na kraju, odlučio je da ukrasi grad novim hramom za Jehovu i novom palatom za sebe.Stičemo utisak o previranju jevrejskog života iz činjenice da pre tog vremena očito nije bilo nijednog hrama u Judeji, pa čak ni u Jerusalimu; ljudi su prinosili žrtve Jahveu na lokalnim svetilištima ili jednostavnim žrtvenicima u brdima. Solomon je pozvao uglednije građane, objavio svoje planove za hram, založio za njega velike količine zlata, srebra, mesinga, gvožđa, drveta i dragog kamenja iz sopstvenih skladišta, i obazrivo nagovestio da bi doprinosi građana za hram bili dobrodošli. Ako možemo da verujemo hroničaru, oni su založili pet hiljada talenata u zlatu, deset hiljada talenata u srebru i onoliko gvožđa i mesinga koliko mu zatreba; "i oni kod kojih se zadesilo drago kamenje dali su ga riznici kuće Gospodnje". Odabrana je lokacija na brdu; zidovi hrama su se dizali kao Partenon, skladno, iz stenovitih padina.127 Konstrukcija je bila u stilu koji su Feničani usvojili iz Egipta, sa dekorativnim idejama Asirije i Vavilona. Hram nije bio crkva, već četvorougaono ograđeno zemljište na kom je bilo nekoliko zgrada. Glavni objekat bio je

skromnih dimenzija oko 124 stope po dužini, 55 po širini, a visok 52; polovina dužine Partenona, četvrtina dužine Šartra. Jevreji koji su došli iz cele Judeje da daju doprinos Hramu, a kasnije u njemu obavljaju bogosluženje, smatrali su ga jednim od čuda sveta, što je razumljivo, jer oni nisu videli neizmerno veće hramove Tebe, Vavilona i Ninive. Ispred glavne zgrade dizao se "trem" nekih 180 stopa visok i prekriven zlatom. Zlata je tu bilo u izobilju, ako možemo da verujemo našem jedinom izvoru: na gredama glavne tavanice, na stubovima, vratima i zidovima, na kandelabrima, lampama, sekačima (za sveće), kašikama, kadionicama i "stotinama zdela od zlata". Drago kamenje je bilo umetnuto tu i tamo, a dva pozlaćena heruvima su čuvala Škrinju Zavetnu. Zidovi su bili od velikog kvadratnog kamenja; tavanica, stubovi i vrata su bili od rezabrene kedrovine i maslinovog drveta. Najveći deo građevinskog materijala je donošen iz Fenikije, a zanatlijske radove su mahom obavljali majstori dovedeni iz Sidona i Tira. Obične, proste radove obavljalo je 150.000 ljudi u okviru surovog kuluka po običaju tog vremena. Tako se Hram zidao sedam godina, da bi sledećih 400 vekova to bio dostojanstveni dom za Jehovu. Onda su još trinaest godina zanatlije i radnici radili na izgradnji još većeg zdanja za Solomona i njegov harem. Samo jedno njegovo krilo "kuća šume libanske" bilo je četiri puta veće od Hrama. Zidovi glavne zgrade su bili napravljeni od ogromnih kamenih blokova 15 stopa dugačkih, a ukrašeni statuama, reljefima i slikama u asirskom stilu. Palata je imala dvorane za kraljevske prijeme uglednih posetilaca, apartmane za kralja, zasebne stanove za najvažnije žene i arsenal kao konačnu podlogu vlasti. Od tog gigantskog zdanja nije ostao ni kamen, a njegova lokacija nije poznata. Pošto je učvrstio svoje kraljevstvo, Solomon se skrasio da u njemu uživa. Kako je njegova vladavina odmicala, on je sve manje i manje pažnje poklanjao religiji i češće je obilazio svoj harem nego Hram. Biblijski hroničari oštro ga prekorevaju zbog njegove galantnosti u gradnji žrtvenika za egzotična božanstva njegovih žena strankinja, a ne mogu da mu oproste njegovu filozofsku ili možda političku nepristrasnost prema bogovima. Ljudi su se divili njegovoj mudrosti, ali su u njoj slutili izvesnu egocentričnu osobinu; Hram i palata su ih koštali mnogo zlata i krvi, i nisu za njih bile popularnije nego što su Piramide bile za radnike Egipta. Održavanje tih ustanova zahtevalo je znatno oporezivanje, a malo je vlada koje su porezi učinili popularnim. Kada je Solomon umro, Izrael je bio iscrpljen, a formirao se nezadovoljni proletarijat koji nije mogao da nađe stalan posao, i čije će patnje preobraziti ratnički kult Jahvea (Jehove) u skoro socijalističku religiju proroka.

3. Bog nebeskih vojski

Politeizam - Jahve - Henoteizam - Karakter jevrejske religije - Ideja greha - Žrtvovanje - Obrezivanje - Sveštenstvo - Tuđi bogovi

Odmah uz objavljivanje "Knjige zakona," gradnja Hrama je bio najvažniji događaj u epu o Jevrejima. Nije on samo pružio dom Jahveu, već je Judeji dao duhovni centar i prestonicu, sredstvo prenošenja tradicije, sećanje koje će služiti kao stub vatre kroz vekove

lutanja po svetu. A on je odigrao i svoju ulogu u izdizanju jevrejske religije iz primitivnog politeizma u jednu veru snažnu i netolerantnu, ali uprkos tome jednu od kreativnih istorijskih religija.Kada su prvi put stupili na istorijsku scenu, Jevreji su bili nomadski beduini koji su se plašili demona u vazduhu, i obožavali stene, goveda, ovce i duhove pećina i brda. Kult bika, ovce i jagnjeta nije bio zanemarivan; Mojsije nikako nije mogao da odvrati svoje stado od obožavanja Zlatnog teleta, jer je egipatsko obožavanje bika još bilo sveže u njihovom sećanju, a Jahve je dugo vremena simbolizovao okrutnog vegetarijanca. U Izlasku /(XXXII, 25-28) /čitamo kako su se Jevreji upuštali u ples nagi pred Zlatnim teletom i kako je Mojsije sa Levitima ili svešteničkom kastom poubijao tri hiljade ljudi kažnjavajući ih zbog klanjanja idolima.128 O obožavanju zmije ima bezbroj tragova u ranoj jevrejskoj istoriji, od figura zmija nađenih u najstarijim ruševinama, do mesingane zmije koju je napravio Mojsije i kojoj su se klanjali u Hramu sve do vremena Hezekijaha (oko 720. p.n.e.). Kao i kod mnogih naroda, izgleda da je i Jevrejima zmija izgledala sveta, delimično kao falički simbol muškosti, delimično zato što je bila uzor mudrosti, prefinjenosti i večnosti bukvalno zbog svoje sposobnosti da joj se oba kraja mogu dodirnuti. Baala su, predstavljenog simbolički u kupastom uspravnom kamenju, vrlo slično kao ""linga" kod Hindusa, neki Jevreji obožavali kao muški princip reprodukcije, muža zemlje koju je oplođavao. Baš kao što je primitivni politeizam opstao u obožavanju anđela i svetaca, kao i ""terafima" ili prenosivih idola, koji su služili kao kućni bogovi, tako su i magijske ideje brojne u ranim kultovima istrajale vrlo dugo uprkos protestimna proroka i sveštenika. Ljudi su izgleda gledali na Mojsija i Arona kao na vračeve, i štitili profesionalne proricatelje sudbine i vračeve. Proricanje sudbine se radilo povremeno bacanjem kocke ("Urim" i "Thumim") iz kutije ("ephod") ritual koji se još uvek primenjuje da se dozna volja bogova. Sveštenicima služi na čast da su se tim običajima suprotstavili i propovedali isključivo oslanjanje na magiju žrtvovanja, molitve i kontribucija. Postepeno je predstava o Jahveu kao nacionalnom bogu poprimila oblik i dala jevrejskoj veri jedinstvo i jednostavnost čime se ona izdizala iznad haotične mnogobrojnosti mesopotamskih panteona. Verovatno su Jevreji osvajači preuzeli jednog od bogova Kanaana, Jahua,129 i rekreirali ga po vlastitom liku, kao ozbiljno, ratoborno božanstvo "ukočenog vrata", sa skoro ljupkim ograničenjima. Jer ovaj bog ne polaže pravo na sveznanje: on moli Jevreje da označe svoje domove prskajući ih krvlju žrtvenog jagnjeta, da ne bi nehotično uništio njihovu decu zajedno sa prvorođenčadima Egipćana; on nije iznad toga da pravi greške, od kojih je čovek najteža greška; on žali, prekasno, što je stvorio Adama ili dopustio Saulu da bude kralj. Povremeno je pohlepan, razdražljiv, krvožedan, kapriciozan, neobuzdan: "Biću milostiv prema onom koga ja odaberem, i pokazaću milosrđe prema onom koga ja odaberem". On odobrava Jakovljevu primenu obmane u osveti Labanu; njegova savest je fleksibilna kao savest biskupa u politici. Brbljiv je i voli da drži duge govore; ali je i stidljiv, i ne dopušta ljudima da ga vide osim s leđa. Nikada nije postojao bog sa tako temeljno ljudskim osobinama.Izgleda da je prvobitno bio bog groma i živeo je u brdima, a obožavan je iz istog razloga iz kog je mladi Maksim Gorki bio religiozan onda kada je grmelo. Autori Petoknjižja za koje je religija bila instrument državništva, preoblikovali su ovog Vulkana u Marsa, tako da je u njihovim energičnim rukama Jahve postao naglašeno imperijalistički, ekspanzionistički Gospodar nebeskih vojski, koji se bori za svoj narod isto onako žestoko kao bogovi u ""Ilijadi". "Gospod je ratnik," kaže "Mojsije"; a Davidove reči su njegov eho: "On podučava moje ruke ratovanju". Jahve obećava da će "uništiti sve ljude kojima" Jevreji "budu prišli", i "malo po malo" oterati Hivite, Kanaance i Hetite; i polaže

pravo na svu teritoriju koju Jevreji osvoje. On neće patiti od pacifističke gluposti; on zna da čak i Obećana zemlja može da se osvoji i zadrži jedino mačem; on je bog rata zato što to on mora da bude; biće potrebni vekovi vojnog poraza, političkog potčinjavanja i moralnog razvoja, da se on preobrazi u blagog i ljubaznog Oca Hilela i Hrista. Kao vojnik on je sujetan; on ispija pohvalu sa neizmernom pohlepom i žudi da pokaže svoju odvažnost potapanjem Egipćana: "Oni će znati da sam ja Gospodar kada budem dobio faraonske počasti". Da bi omogućio uspehe za svoj narod, on čini ili naređuje da se učine takve brutalnosti, onoliko odvratne za naš ukus, koliko su za moral njegovog vremena bile prihvatljive; on masakrira čitave narode sa bezazlenim uživanjem Gulivera koji se bori za Liliput. Pošto Jevreji "počine blud" sa Moabovim ćerkama, on moli Mojsija: "Uzmi sve glave tih ljudi i neka na suncu budu obešene pred Gospodom"; to je moral Asurbanipala i Ašura. On je spreman da pokaže milost prema onima koji ga vole i pridržavaju se njegovih zapovesti, ali poput nekog upornog bacila on će kazniti decu za grehe njihovih roditelja, njihovih dedova, pa čak i pradedova. On je toliko surov da razmišlja o tome da uništi Jevreje zbog obožavanja Zlatnog teleta; a Mojsije mora da se raspravlja sa njim i dokazuje mu da treba da se obuzda. "Odustani od svog žestokog besa, " kaže čovek svom bogu, "i pokaj se zbog zla koje si namenio protiv tvog naroda"; i "Gospod se pokajao zbog zla koje je mislio da učini svom narodu." Jahve ponovo predlaže da se Jevreji istrebe do poslednjeg zato što su se pobunili protiv Mojsija, ali Mojsije se obraća boljem delu njegove naravi i moli ga da razmisli šta će ljudi reći kada budu čuli za teko nešto. On traži okrutnu probu ljudsku žrtvu najbolnije vrste od Avrama. Kao Mojsije, i Avram uči Jahvea načelima morala i ubeđuje ga da ne uništi Sodomu i Gomoru, ako u tim gradovima može da se nađe pedeset-četrdesdet-trideset-dvadeset-deset dobrih ljudi; malo po malo on skreće svog boga prema pristojnosti i objašnjava način na koji moralni razvoj čoveka nameće povremeno rekreiranje njegovih božanstava. Kletve kojima Jahve preti svom izabranom narodu, ako mu se ne pokore, jesu uzori prekorevanja i inspirisali su one koji su spaljivali jeretike pod inkvizicijom ili one koji su ekskomunicirali Spinozu:Proklet da si u gradu i proklet da si na polju... Proklet neka je plod tvoga tela i plod tvoje zemlje... Proklet da si kada ulaziš, i proklet da si kada izlaziš... Bog će udariti na tebe sušicom, i groznicom i upalom... Gospod će na tebe udariti čirevima egipatskim, i hemoroidima (tumorima), i šugom, i svrabom, od čega se ne možeš izlečiti. Gospod će te dotući ludilom, i slepilom, i omamom srca... I takođe svaku bolest i svaku pošast, koja nije zapisana u Knjizi zakona, sve će ih Gospod tebi doneti sve dok te ne uništi. Jahve nije bio samo bog čije postojanje su priznavali Jevreji ili on sam; sve što je on tražio, u Prvoj zapovesti, bilo je da bude postavljen iznad ostalih. "Ja sam ljubomoran bog," priznaje on, i moli svoje sledbenike da "konačno zbace" njegove suparnike i "sasvim poruše njihove kipove" Jevreji su, pre Isaije, retko smatrali Jahvea bogom svih plemena, pa čak ni svih Jevreja. Moabiti su imali svog boga Kemoša, za koga je Naomi smatrao da je pravo da mu Rut ostane odana; Baalzebub je bio bog Ekrona, Milkom bog Amonita: ekonomski i politički separatizam ovih naroda prirodno je doveo do onoga što bismo mogli nazvati teološkom nezavisnošću. Mojsije peva u svojoj čuvenoj pesmi, "Ko je tebi sličan, o Gospodaru među bogovima?" a Solomon kaže, "Veliki je naš bog nad svim bogovima." Nisu samo Tamuza prihvatili kao pravog boga svi osim najobrazovanijih Jevreja, već je njegov kult jedno vreme bio tako popularan da se Jezekilj žalio da se obredno oplakivanje Tamuzove smrti moglo čuti i u Hramu. Jevrejska plemena su bila toliko izdvojena i autonomna, da su čak i u Jeremijino vreme, mnoga od njih imala svoja sopstvena božanstva: "koliko gradova tvojih ima, toliko i bogova tvojih, o Judejo"; i

sumorni prorok nastavlja sa protestima protiv toga što njegov narod obožava Baala i Moloha. Sa porastom političkog jedinstva pod Davidom i Solomonom, i koncentrisanjem bogosluženja u Hramu u Jerusalimu, teologija je odražavala istoriju i politiku, a Jahve je postao jedini bog Jevreja. Pored ovog "henoteizma"130 oni nisu dalje napredovali ka monoteizmu sve do pojave Proroka.131 Upravo je u jehovističkoj etapi, jevrejska religija došla bliže monoteizmu od bilo koje druge pred-Proročke vere izuzev efemernog obožavanja sunca kod Ehnatona. U najmanju ruku jednak, kao sentiment i poezija, politeizmu Vavilonije i Grčke, judaizam je bio izuzetno superioran u odnosu na druge religije tog vremena po veličanstvenosti i snazi, u filozofskom jedinstvu i shvatanju, u moralnoj revnosti i uticaju.Ova snažna i sumorna religija nikada nije preuzela nikakav kitnjasti obred i vesele ceremonije koje su karakterisale obožavanje egipatskih i vavilonskih bogova. Osećaj ljudske ništavnosti pred despotskim božanstvom zatamnilo je čitavu drevnu jevrejsku misao. Uprkos naporima Solomona da ulepša kult Jahvea bojom i zvukom, poštovanje ovog užasnog boga ostalo je vekovima religija straha, a ne ljubavi. Čovek se pita, kada razmatra sve te vere, da li su one ljudskom rodu donosile onoliko utehe koliko su donosile strah. Religije nade i ljubavi su luksuz sigurnosti i reda; potreba da se uteruje strah u podanika ili u pobunjeni narod, napravila je od većine primitivnih religija kultove misterije i užasa. Škrinja Zavetna, koja sadrži svete svitke Zakona, svojom nedodirljivošću je simbolizovala karakter jevrejske vere. Kada je pobožni Uzah, da bi sprečio da Škrinja padne u prašinu, uhvatio istu za trenutak u svoje ruke, "gnev Gospodnji se sručio na Uzaha, i Bog ga je na mestu udario zbog njegove greške; i tu je ovaj umro." Središnja ideja judejske teologije je bila ideja greha. Nikada nijedan narod nije bio tako privrže vrlini osim ako to nisu bili oni puritanci koji kao da su izašli iz Starog zaveta bez prekidanja katoličkih vekova. Pošto je telo slabo, a Zakon složen, greh je bio neizbežan, i jevrejski duh je često bio zatrpan razmišljanjem o posledicama greha, počev od suše, pa do propasti celog Izraela. Nije postojao Pakao u ovoj veri kao posebno mesto kažnjavanja; ali, skoro isto je bio strašan Šeol, ili "zemlja tame" pod zemljom gde su primani svi mrtvi, dobri i rđavi jednako, osim takvih božijih miljenika kao što su Mojsije, Enoh i Elija. Međutim, Jevreji su malo pominjali život posle smrti; njihova vera nije govorila ništa o ličnoj besmrtnosti i ograničavala je svoje nagrade i kazne na ovozemaljski život. Tek kada su Jevreji izgubili nadu u zemaljski trijumf, oni su preuzeli, verovatno iz Persije, a možda i iz Egipta, ideju o ličnom uskrsnuću. Iz takvog duhovnog "razvoja" je rođeno hrišćanstvo.Pretnja i posledica greha mogla se ublažiti molitvom ili žrtvom. Semitsko (kao "arijevsko") žrtvovanje je počelo sa prinošenjem ljudskih žrtava; zatim su žrtvovane životinje "prvi plodovi stada" i hrana sa polja; konačno, došlo se do kompromisa davanjem pohvala. U početku, niko nije mogao da jede meso neke životinje ako istu nije ubio i blagoslovio sveštenik i za trenutak je ponudio bogu. Obrezivanje je imalo delimično karakter žrtve i možda zamene: bog je uzimao deo umesto celine. Menstruacija i porođaj su, kao i greh, činili osobu duhovno nečistom, i zahtevali su obredno pročišćenje posredstvom svešteničke žrtve i molitve. Na svakom koraku tabui su sputavali vernika; greh je potencijalno ležao u skoro svakoj želji i novčani prilozi su se tražili za okajanje skoro svakog greha. Jedino su sveštenici umeli da na propisan način prinesu žrtvu, ili da tačno objasne obred i misterije vere. Sveštenici su bili zatvorena kasta, kojoj su mogli da pripadaju samo potomci Levija (jednog od Jakovljevih sinova). Oni nisu mogli da nasleđuju imovinu, ali su bili oslobođeni svih poreza, dažbina ili danka; uzimali su desetinu od letine vernika, a koristili su za sebe i one darove donesene u Hram, a koje je bog ostavio

neupotrebljene. Posle Izgona, bogatstvo sveštenstva je raslo sa bogatstvom zajednice koja se obnavlja; a zahvaljujući dobrom upravljanju tim bogatstvom, njegovom uvećavanju i čuvanju, na kraju su sveštenici Drugog Hrama u Jerusalimu, slično onima u Tebi i Vavilonu, postali moćniji od kralja. Pa ipak, porast moći sveštenstva i religiozni odgoj nisu bili dovoljni da se Jevreji odvrate od praznoverja i idolatrije. Vrhovi brda i dubrave su i dalje pružali utočište tuđim bogovima i bili svedoci tajnih obreda; znatan broj ljudi je klečao pred svetim kamenjem ili obožavao Baala ili Astarte, ili se bavio proricanjem sudbine na vavilonski način, ili postavljao kipove i palio im tamjan, ili se klanjao mesinganoj zmiji ili Zlatnom Teletu, ili ispunjavao Hram bukom paganskog pirovanja, ili terao svoju decu da "prođu kroz vatru" u znak žrtve; čak su se neki kraljevi, kao Solomon i Ahav, upuštali u "bludničenje" po uzoru na strane bogove. Pojavili su se sveti ljudi kao Elija i Eliša koji su, ne postavši nužno sveštenici, propovedali protiv tih običaja, i pokušali primerom svojih života da vode ljude u pravednost. Iz tih uslova i početaka, i iz porasta siromaštva i eksploatacije, izrasle su uzvišene ličnosti jevrejske religije oni vatreni Proroci koji su pročistili i uzdigli veru Jevreja i pripremili je za njeno namesničko osvajanje zapadnog sveta.

4. Prvi radikali

Klasna borba - Poreklo Proroka - Amos u Jerusalimu - Isaija - Njegovi napadi na bogataše - Njegovo učenje o Mesiji - Uticaj Proroka

Pošto bogatstvo generiše siromaštvo, a siromaštvo nikad sebe ne spoznaje kao takvo sve dok mu se bogatstvo ne izbeči u lice, tako je i basnoslovno bogatstvo Solomonovo bilo potrebno da označi početak klasne borbe u Izraelu. Solomon je, kao Petar ili Lenjin, pokušao da se prebrzo kreće od poljoprivredne ka industrijskoj državi. Nisu samo težak rad i porezi uključeni u njegove poduhvate nametnuli ljudima velika opterećenja, već se desilo da kada su ti veliki poduhvsati bili završeni, posle dvadeset godina industrije, stvoren je proletarijat u Jerusalimu koji je, budući nedovoljno zaposlen, postao izvor političkog razdora i korupcije u Palestini, tačno onako kako će to biti u Rimu. Sa porastom privatnog bogatstva i sve većom raskoši dvora, razvijale su se korak po korak sirotinjske četvrti. Eksploatacija i lihvarstvo su postali uobičajena praksa među vlasnicima velikih imanja i trgovcima i pozajmljivačima novca koji su se okupljali oko Hrama. Zemljoposednici Efraima, rekao je Amos, "prodavali su pravednike za srebro i siromahe za par cipela." Ovaj sve veći jaz između siromaha i bogataša i zaoštravanje tog sukoba između grada i sela, koji uvek prati industrijsku civilizaciju, bio je povezan sa podelom Palestine na dve suparničke kraljevine posle Solomonove smrti: severno kraljevstvo Efraima, sa prestonicom u Samariji, i južno kraljevstvo Jude sa prestonicom u Jerusalimu.132 Od tog vremena pa nadalje, Jevreji su bili slabljeni bratskom mržnjom i sukobima, koji su se povremeno pretvarali u ogorčeni rat. Ubrzo posle smrti Solomona, egipatski faraon Šešonk je osvojio Jerusalim koji je, da bi umirio osvajača, predao skoro sve zlato koje je Solomon nagomilao u toku dugih godina sakupljanja poreza.U takvoj atmosferi političkog raskola, ekonomskog rata i religiozne degeneracije, pojavili su se Proroci. Ljudi za koje je ta reč (na hebrejskom Nabi, što su Grci preveli sa /pro-phe-tes/, vesnik) prvi put bila upotrebljena, nisu bili baš onakve ličnosti koje bi naše poštovanje asociralo sa Amosom i Isaijom. Neki su bili pogađači gataoci koji su umeli da čitaju tajne srca i prošlosti, da proriču budućnost,

naravno zavisno od visine nagrade; neki su bili fanatici koji su sebe dovodili u trans neobičnom muzikom, jakim napitkom, ili nekom vrstom derviškog plesa, pa su u zanosu izgovarali reči koje su njihovi slušaoci smatrali nadahnutim t.j. reči koje je neki duh u njih udahnuo. Jeremija sa profesionalnim prezirom govori o tome kako "svaki ludak sebe proglašava prorokom." Neki su bili sumorni samotnjaci kao Elija; mnogi od njih su živeli u školama ili manastirima pored hramova; ali većina njih je imala privatnu imovinu i žene. Iz tog šarenila "fakira", Proroci su se razvili u odgovorne i dosledne kritičare svoga vremena i svog naroda, veličanstvene ulične državnike, koji su svi bili "beskompromisni antiklerikalci", i "najnepomirljiviji antisemiti," hibrid između proroka i socijalista. Pogrešno ih razumemo ako ih shvatamo kao proroke u meteorološkom smislu; njihova predviđanja su bile nade ili pretnje, ili pobožna tumačenja, ili predskazivanje posle događaja; sami Proroci nikada nisu imali nameru da da proriču, već da glasno i jasno govore; to su bili elokventni pripadnici Opozicije. U jednoj fazi, oni su bili tolstojevski razgnevljeni zbog eksploatacije u industriji i crkvenih lažnih argumenata; poticali su iz jednostavne seoske sredine i bacali prokletstvo na iskvareno bogatstvo gradova.Amos sebe opisuje ne kao proroka, već kao prostog seoskog pastira. Ostavivši svoja stada da bi video Bet-El, bio je užasnut neprirodnom složenošću života koji je tamo otkrio, nejednakošću imetka, ogorčenim rivalstvom, bezobzirnošću eksploatacije. Tako je on "stajao na kapiji," i oštro napao besavesne bogataše i njihovo rasipništvo:Zato, pošto gaziste nevoljnog, i od njega žito na dar uzeste, sazidaste kuće od tesanog kamena, al nećete u njima stanovati; posadiste lepe vinograde, al se vina od njih nećete napiti... Teško bezbrižnicima u Sionu,... koji na odrima od slonovače leže, na mekanim dušecima spavaju; jaganjce od stada jedu i teoce ugojene. Uz psaltirske zvuke luduju, misle da su kao David vešti; vino piju iz pehara velikih, mirisavim uljima se mažu...Prezirem praznike vaše (kaže Gospod);... Kad mi žrtve i darove prinosite, nisu meni ugodni i neću ih primiti... Uklonite mi jeku od pesama svojih, ne slušam ja zvuk psaltira tvojih, nego pravednost kao voda da teče, i pravda kao potok koji ne presušuje! Ovo je nov ton u svetskoj književnosti. Činjenica je da Amos otupljuje oštricu idealizma stavljajući u božija usta bujicu pretnji, čija oštrina i gomilanje čine da čitalac za trenutak simpatiše one što piju vino i slušaju muziku. Ali, ovde po prvi put u književnosti Azije, društvena svest poprima određen oblik, i presipa u religiju sadržaj koji ga izdiže iz ceremonije i laskanja na bič morala i poziv na plemenitost. Sa Amosom počinje jevanđelje Isusa Hrista.Jedno od Amosovih najgorčih predviđanja se izgleda obistinilo dok je on još bio živ. "Tako govoraše Gospod: Kao kad pastir istrgne iz usta lavu, il dve noge ili kraj od uha, tako će se istrgnuti sinovi Izrailjevi koji sede u Samariji na ivici postelje i u Damasku na dušeku... I kuće od slonovače će propasti i velikaški dvori će nestati."133 Otprilike u isto vreme, jedan drugi prorok je pretio Samariji uništenjem jednim od onih bezbrojnih živopisnih izraza koje su prevodioci kralja Xejmsa iskovali iz riznice Biblije kao opšte prihvaćene idiome našeg jezika: "Samarijsko tele," reče Hosea, "biće razbijeno na komade; jer onaj ko seje vetar, požnjeće oluju." Godine 733. mlado kraljevstvo Jude, kojem preti Efraim u savezu sa Sirijom, obratilo se Asiriji za pomoć. Asirija je došla, zauzela Damask, primorala Siriju, Tir i Palestinu da plaćaju danak, uočila nastojanja Jevreja da obezbede egipatsku pomoć, napala ponovo, zauzela Samariju, upustila se u nedoličnu diplomatsku razmenu sa kraljem Jude, uzalud pokušala da zauzme Jerusalim, i povukla se u Ninivu natovarena ratnim plenom i sa 200.000 jevrejskih zarobljenika osuđenih na asirsko ropstvo. Upravo za vreme ove opsade Jerusalima, prorok Isaija je postao jedna od najvećih ličnosti jevrejske istorije.134 Manje provincijalan od

Amosa, on je razmišljao u smislu trajnog državništva. Ubeđen da mala Juda ne može da se odupre imperijalnoj moći Asirije, čak ni uz pomoć dalekog Egipta taj slomljeni štap koji bi probio ruku koja bi pokušala da ga upotrebi on je molio kralja Ahaza, a zatim kralja Hezekiaha da ostanu neutralni u ratu između Asirije i Efraima. Kao Amos i Hosea, on je predvideo pad Samarije, i kraj severne kraljevine. Međutim, kada su Asirci opseli Jerusalim, Isaija je savetovao Hezekiaha da se ne predaje. Iznenadno povlačenje Senakeribove vojske izgleda da mu je dalo za pravo i neko vreme mu je ugled bio visok kod kralja i naroda. Uvek je njegov savet trebalo temeljno razmotriti i onda ostaviti problem Jahveu, koji će iskoristiti Asiriju kao svog zastupnika neko vreme, ali će na kraju i nju uništiti. Odista, prema Isaiji, svi narodi koje je znao bili su osuđeni da ih Jahve uništi; u nekoliko poglavlja (/XVI-XXIII)/ Moab, Sirija, Etiopija, Egipat, Vavilon i Tir su namenjeni uništenju; "svako će jaukati." Ova strast za rušenjem, ova litanija kletvi, kvare Isaijinu knjigu, kao što kvare svu proročku literaturu Biblije.Pa ipak, njegova optužba pogađa cilj ekonomsku eksploataciju i pohlepu. Ovde njegova rečitost raste do najviše tačke dostignute u Starom zavetu, u odlomcima koji spadaju u vrhunce svetske proze: Gospod će pristupiti suđenju sa časnim starcima svog naroda i prinčevima njegovim; jer vi ste istrošili vinograd; plen od siromaha je u vašim kućama. Zar hoćete narod moj da smrvite u komade i sirotinju iscrpite? ...Jao onima koji sastavljaju kuću do kuće, koji povećavaju posed, kupujući zemlju sve do poslednje parcele, da mogu da se smeste sami na sred zemlje! Jao onima koji izdaju nepravedne ukaze, da sklone nevoljnike od pravde, i da oduzmu pravo od siromaha u mom narodu, da udove budu plen njihov, da mogu siročad da opljačkaju. A šta ćete činiti na dan obilaska i u očaju koji će doći izdaleka? Kome ćete poleteti tražeći pomoć i gde ćete ostaviti slavu svoju? On je pun prezira prema onima koji dok pljačkaju sirotinju pokazuju svetu pobožno lice.Čemu svi ti darovi što mi ih prinosite? reče Gospod. Sit sam vaših pečenih ovnova i ne marim za tovljenu stoku... Propisane blagdane vaše moja duša ima; oni su nevolja za mene; umoran sam da ih slušam. A kad ispružite ruke sakriću oči svoje od vas; da, kad budete izgovarali brojne molitve, ja vas neću čuti; jer ruke su vam pune krvi. Umijte se, i očistite, skinite zloću svojih dela da ih oči moje ne vide, prestanite da činite zlo; učite se da činite dobro; tražite suđenje (pravdu), oslobodite ugnjetene, pravdu siročićima dajte, branite udovicu. Ogorčen je, ali ne gubi nadu u svoj narod; baš kao što je Amos završio svoje propovedi jednim predviđanjem, neobično prikladnim za današnje vreme, o povratku Jevreja u svoj zavičaj, tako Isaija zaključuje izražavanjem mesijanske nade vere Jevreja u nekog Spasitelja koji će učiniti kraj političkim podelama, njihovoj potčinjenosti i bedi i doneti eru sveopšteg bratstva i mira:Gle, devica će zatrudneti i roditi sina i daće mu ime Imanuel... Jer dete se nama rodi: i vlast će da bude na ramenu njegovom: i nazvaće se Divni, Savetnik, Bog silni, Otac večni, Knez mira... Pa će izići šibljika iz stabla Jesejeva ... Duh Gospodnji će na njemu počivati, duh mudrosti i razuma, duh saveta i sile, duh poznanja i straha od Gospoda... Po pravdi će siromasima suditi, i po pravu o nevoljama zemlje progovoriti; i kao prutom udaraće zemlju rečima svojim, i ubiće bezdušnika dahom usana svojih. I pravda će biti pojas oko bokova njegovih i istina pojas oko bedara njegovih. Vuk će sa jagnjetom zajedno boraviti i panter će zajedno s jaretom ležati; tele, lavić i gojna stoka zajedno će biti, i malo će dete njih voditi... I mačeve će svoje u raonike pretopiti, a koplja u kuke voćarske: narod neće mač dizati na narod, niti će za rat više znati. Bila je to divna težnja, ali još za mnogo generacija do sada, ona neće izraziti raspoloženje Jevreja. Sveštenici Hrama slušali su sa suzdržanom simpatijom ove korisne podsticaje na pobožnost; određene sekte su se delimično ugledale

na Proroke u pogledu svog nadahnuća; i možda su ove oštre kritike sveg čulnog uživanja imale nekog udela u jačanju pustinjskog puritanizma Jevreja. Ali, većim delom, stari život palate i šatora, tržnice i njive, nastavio se kao i ranije; rat je uzimao svoj danak od svakog pokolenja, a ropstvo je i dalje bilo zla kob stranih podanika; trgovac je i dalje zakidao na vagi, i nastojao da to ublaži žrtvom i molitvom. Proroci su najdublji trag ostavili na judaizmu u doba posle Izlaska, a onda kroz judaizam i hrišćanstvo na svet. U Amosu i Isaiji je početak i hrišćanstva i socijalizma, izvor iz kog je potekla reka utopija u kojima nikakvo siromaštvo ili rat ne smeju da poremete ljudsko bratstvo i mir; oni su izvor rane jevrejske koncepcije Mesije koji će doći na vlast, ponovo učvrstiti svetovnu moć Jevreja i uvesti diktaturu obespravljenih među ljudima. Isaija i Amos su počeli, u ratna vremena, sa uzdizanjem onih vrlina jednostavnosti i blagosti, saradnje i ljubaznosti, od kojih će Isus stvoriti vitalnu osnovu svoje vere. Oni su se prvi latili teškog zadatka da Boga nebeskih vojski preobraze u Boga ljubavi; oni su Jahvea "regrutovali" za humanitarizam kao što su radikali devetnaestog veka "regrutovali" Hrista za socijalizam. Kada je Biblija štampana u Evropi, oni su bili ti koji su raspalili nemački um podmlađenim hrišćanstvom, i zapalili baklju Reformacije; upravo je njihova vatrena i netolerantna vrlina formirala puritance. Njihova moralna filozofija bila je zasnovana na teoriji koja će dati bolje dokaze da će pravednik doživeti sreću, a da će zao čovek biti uništen; ali čak i da je to iluzija, to je samo greška plemenitog uma. Proroci nisu imali koncepciju slobode, ali su voleli pravdu, i pozivali da se okončaju plemenska ograničenja morala. Nesrećnicima na zemlji oni su ponudili viziju bratstva koje je postalo dragocena i nezaboravljena baština mnogih generacija.

5. Smrt i uskrsnuće Jerusalima

Rođenje Biblije - Uništenje Jerusalima - Vavilonsko ropstvo - Jeremija – Jezekilj - Drugi Isaija - Oslobođenje Jevreja - Drugi Hram

Njihov najveći tadašnji uticaj bio je na pisanje Biblije. Pošto su ljudi napuštali obožavanje Jahvea da bi poštovali tuđe bogove, sveštenici su počeli da se pitaju da li je došlo vreme da pruže konačni otpor dezintegraciji nacionalne vere. Sledeći primer Proroka, koji su pripisivali Jahveu snažna ubeđenja svojih duša, oni su odlučili da objave narodu poruku od samog Boga, zakonik koji će ponovo dati snagu moralnom životu nacije i u isto vreme privući podršku Proroka, uključivanjem nekih njihovih manje ekstremnih ideja. Oni su brzo pridobili kralja Josiju za svoj plan; i otprilike osamnaeste godine njegove vladavine, sveštenik Hilkija je objavio kralju da je "našao" u tajnim arhivama Hrama jedan izvanredan svitak u kome je sam veliki Mojsije po neposrednom diktatu Jahvea jednom za svagda rešio one probleme istorije i ponašanja o kojima su tako žustro raspravljali proroci i sveštenici. Otkriće je izazvalo veliko uzbuđenje. Josija je pozvao starešine Jude u Hram i tamo im pročitao "Knjigu zavetnu" u prisustvu (kako kažu) hiljade ljudi. Onda se on svečano zakleo da će se od tog trenutka držati zakona iz te knjige; i "naredio je svim prisutnim da se pridržavaju tih zakona." Nije nam poznato šta je zapravo bila ta "Knjiga zavetna"; to je mogao biti Izlazak /XX-XXIII/, ili možda Deuteronomij (Peta knjiga Mojsijeva). Ne moramo da pretpostavimo da je ona bila izmišljena u skladu sa situacijom; ona je samo sadržala zapisane formulacije ukaza, zahteva i opomena koje su potekle od proroka i Hrama. U svakom slučaju, oni koji su čuli samo čitanje teksta, pa čak i oni koji su

samo čuli za njega, bili su duboko impresionirani. Josija je iskoristio ovo raspoloženje da izvrši napad na žrtvenike Jahveovih rivala u Judi; on je "izbacio iz hrama Gospodnjeg sve posude koje su bile napravljene za Baala," osujetio idolopokloničke sveštenike i "takođe one koji su palili tamjan Baalu, suncu i mesecu i planetama"; "zaprljao je Tofet,... tako da nijedan čovek više ne može da natera svog sina ili kćer da prolazi kroz vatru u znak žrtve Molohu"; i razorio je žrtvenike koje je Solomon izgradio za Kemoša, Milkoma i Astarte. Ove reforme izgleda nisu umilostivile Jahvea, ili ga navele da pomogne svom narodu. Niniva je pala kako su Proroci predvideli, ali samo da bi ostavila malu Judu potčinjenu najpre Egiptu, a zatim Vavilonu. Kada je faraon Neho, uputivši se za Siriju, pokušao da prođe kroz Palestinu, Josija mu je, oslanjajući se na Jahvea, pružio otpor na drevnom bojištu Megido gde je bio poražen i ubijen. Nekoliko godina kasnije, Nabukodonosor je nadvladao Nehoa kod Karkemiša i Judu učinio zavisnom od Vavilona. Josijini naslednici su tajnom diplomatijom nastojali da se oslobode vavilonske vlasti, i razmišljali o tome da dovedu Egipćane u pomoć; ali ratoborni Nabukodonosor je to naslutio i sručio svoju vojsku u Palestinu, zauzeo Jerusalim, zarobio kralja Jehoiakima, postavio Zedekiju na presto Jude, i odveo 10.000 Jevreja u ropstvo. Ali i Zedekija je voleo slobodu, ili vlast, pa se pobunio protiv Vavilona. Na to se Nabukodonosor vratio i odlučan da reši problem sa Jevrejima jednom za svagda, kako je on mislio ponovo zauzeo Jerusalim, spalio ga do temelja, uništio Solomonov Hram, ubio Zedekijinog sina pred njim, iskopao mu oči, i poveo u Vaviloniju praktično celo stanovništvo u ropstvo. Kasnije je neki jevrejski pesnik pevao jednu od svetski poznatih pesama o tom nesrećnom karavanu:Pokraj reka vavilonskih, sedeli smo, da, i plakali, sećajući se Siona.Obesili smo naše harfe o vrbe na sred njega. Jer tamo kud nas kao robove odvedoše, tražilisu da pevamo;oni koji su nas unesrećili tražili su da budemo veseli,govoreći, Pevajte nam neku pesmu o Sionu.Kako da pevamo pesmu Gospodnju u stranoj zemlji ?Ako te zaboravim, o Jerusalime, nek mi desnicazaboravi svoju veštinu.Ako te se ne setim, nek mi jezik nepce podere;ako ne budem voleo Jerusalim više od svojenajveće sreće. U svoj toj nevolji, najbritkiji i najrečitiji od Proroka branio je Vavilon kao bič u rukama Božijim, optuživao vladare Jude kao tvrdoglave budale, i savetovao takvu potpunu predaju Nabukodonosoru, da je moderni čitalac sklon da se pita da li je Jeremija mogao da bude plaćeni agent Vavilonije. "Ja sam stvorio zemlju, čoveka i životinje na zemlji," kaže Jeremijin Bog,..."i sad sam te zemlje dao u ruke Nabukodonosoru, vavilonskom kralju, mom slugi... I svi mu narodi služe. I dogodiće se da narod i kraljevstvo koje neće da služi tom Nabukodonosoru, kralju vavilonskom, i koje ne pristane da svoj vrat stavi u jaram kralja vavilonskog, taj narod ću, kaže Gospod, kazniti mačem, i glađu i boleštinama, dok ih njegovom rukom ne uništim." Možda je on bio izdajnik, ali knjiga njegovih proročanstava, koju je verovatno zabeležio njegov učenik Baruh, nije samo jedno od najvatrenijih dela u čitavoj književnosti, bogato živim slikovitim izrazom, kao i nemilosrdnim pogrdama, već je obeleženo iskrenošću koja počinje kao sumnjičavo samoispitivanje, a završava iskrenim sumnjama u sopstveni put i celi ljudski život. "Jao meni, majko moja, što si me rodila, čoveka u duši raspolućenog, i čoveka u prepirci sa celim svetom ! Nisam lihvario, niti su ljudi meni davali lihvarske pozajmice; a ipak svi me oni proklinju... Proklet da je dan kad sam se rodio." Plamen gneva je goreo u njemu kod prizora moralne izopačenosti i političke gluposti u njegovom narodu i kod njegovih vođa; osećao je unutrašnji impuls da stane na kapiju i pozove Izrael na pokajanje. Sva ta nacionalna propast, sve to slabljenje države, to očito neminovno potčinjenje Jude Vavilonu, bili su, kako se činilo Jeremiji, Jahveova ruka koja se spustila na Jevreje

kažnjavajući ih za njihove grehe. "Potrči tamo-amo po ulicama Jerusalima, i vidi sada, i saznaj, pa potraži na trgovima, ako možeš da nađeš čoveka, ako postoji i jedan koji dela po pravdi, i traži istinu; ja ću se izviniti." Svugde je nepravda vladala, a bludničenje se raširilo; muškarci su bili "kao siti konji ujutro; svaki je rzao za ženom svog suseda." Kada su Vavilonci opseli Jerusalim, bogati ljudi grada su, da bi umilostivili Jahvea, oslobodili svoje jevrejske robove; ali, kada je neko vreme opsada bila dignuta, a opasnost naizgled prošla, bogataši su opet pohvatali bivše robove i opet prisilili na ropstvo: bio je to rezime ljudske istorije koju Jeremija nije mogao da podnosi ćutke. Kao i drugi proroci, on je optuživao te licemere koji su sa pobožnim izrazom donosili u Hram neki deo dobiti koju su stekli "isisavajući siromahe"; on ih je podsetio da Gospod, u večnoj lekciji svake bolje religije, nije tražio darove ili žrtve, već pravdu. Sveštenici i proroci, misli on, skoro su isto tako lažni i pokvareni kao trgovci; oni takođe kao i narod, moraju da se moralno preporode, da budu (prema Jeremijinom neobičnom izrazu) obrezani duhovno, jednako kao i telesno. "Obrežite se za Gospoda, i uklonite kožne kapice svog srca." Protiv tih nepravilnosti Prorok je propovedao sa srxbom koja se mogla sresti samo kod strogih svetaca Ženeve, Škotske i Engleske. Jeremija je žestoko proklinjao Jevreje i donekle uživao u predočavanju propasti svih koji na njega ne obrate pažnju. Bezbroj puta je predvideo uništenje Jerusalima i ropstvo u Vavilonu, i oplakivao osuđeni grad (kojeg je zvao ćerkom Siona) izrazima koji nagoveštavaju Hrista: "O, da mi je glava reka, a oči izvor, da mogu da plačem i dan i noć zbog pogibije kćeri moga naroda!" "Prinčevima" Zedekijinog dvora sve ovo je izgledalo kao čista izdaja, koja je delila Jevreje u mišljenju i duhu u samom ratnom času. Jeremija ih je kinjio noseći drveni jaram oko vrata, pokazujući čemu cela Juda mora da se podvrgne što miroljubivije to bolje jarmu Vavilona; a kada je Hananija strgao ovaj jaram, Jeremija je vikao da će Jahve napraviti jarmove od gvožđa za sve Jevreje. Sveštenici su pokušali da ga zaustave stavljajući ga u klade; ali on je i iz tog položaja nastavio da ih optužuje. Izveli su ga pred sud u Hramu i imali nameru da ga ubiju, ali je uz pomoć nekog prijatelja među sveštenicima uspeo da pobegne. Onda su ga prinčevi uhapsili, i konopcima ga spustili u tamnicu punu blata; ali Zedekija ga je prebacio u ugodniju tamnicu u dvorištu palate. Tamo su ga Vavilonci zatekli kada je Jerusalim pao. Po Nabukodonosorovom naređenju s njim se dobro postupalo i pošteđen je bio opšteg izgona. Prema ortodoksnom predanju, u starosti je napisao svoje "Tužbalice", najrečitiju od svih knjiga Starog zaveta. Oplakivao je sada potpunost svog trijumfa i očaj Jerusalima, i nebu postavio Jovovo pitanje na koje odgovora nema:Kako je pust grad koji je bio pun ljudi! kako liči na udovicu ! ona koja je bila slavna među narodima, i princeza među provincijama, kako je postala vazal! Zar vam to nije ništa, vama što prolazite? Pogledajte i vidite da li ima tuge kao što je moja tuga... Pravedan si ti, o Gospode, kad ti se ja obraćam: ipak, porazgovarajmo o tvojim presudama: Zbog čega način zlih ljudi uspeva ? Zašto su srećni oni koji postupaju tako podmuklo? U međuvremenu, u Vavilonu, jedan drugi prorok je preuzimao teret proroštva. Jezekilj je pripadao svešteničkoj porodici koja je bila oterana u Vavilon u prvom progonstvu iz Jerusalima. On je počeo svoje propovedanje, kao prvi Isaija i Jeremija, oštrim optužbama idolopoklonstva i moralnog propadanja u Jerusalimu. Opširno je poredio Jerusalim sa bludnicom, zato što se prodao tuđim bogovima; opisao je Samariju i Jerusalim kao bludnice bliznakinje; ova reč je kod njega bila popularna kao kod dramskih pisaca iz doba Restauracije pod Stjuartima. Napravio je dugačak spisak grehova Jerusalima i onda ga osudio na ropstvo i uništenje. Poput Isaije, nepristrasno je osudio sve narode i objavio grehove i pad Moaba, Tira, Egipta, Asirije, pa čak i misterioznog kraljevstva Magoga. Ali

on nije bio tako jedak kao Jeremija; na kraju je popustio i objavio da će Gospod spasti "ostatak" Jevreja i predskazao vaskrsenje njihovog grada; u viziji je opisao novi Hram koji će tamo biti izgrađen, i dao obrise Utopije u kojoj će sveštenici biti glavni, i u kojoj će Jahve večno živeti sa svojim narodom.Nadao se da će ovim srećnim krajem obodriti duh izgnanika i usporiti njihovu asimilaciju u vavilonsku kulturu i etnos. Tada je, kao i danas, izgledalo da će taj proces apsorpcije uništiti jedinstvo, pa čak i identitet Jevreja. Oni su se na mesopotamskom bogatom tlu razvijali, uživali znatnu slobodu običaja i religije, njihov broj i bogatstvo su brzo rasli, i oni su uživali u neuobičajenom spokojstvu i harmoniji koje im je njihova potčinjenost donela. Sve veći broj njih je prihvatao bogove Vavilona i epikurejske običaje stare metropole. Kada je izrasla druga generacija izgnanika, Jerusalim je bio skoro zaboravljen.Zadatak nepoznatog autora135 koji se latio dovršavanja Knjige Isaijine bio je da nanovo formuliše religiju Izraela za tu odmetnutu generaciju; u tom ponovnom formulisanju, on se istakao izvrsnim stilom kojim je tu temu uzdigao do najviše ravni do koje je bilo koja religija stigla među svim verama Bliskog istoka. Dok je Buda u Indiji propovedao ukidanje želje, a Konfucije je u Kini formulisao mudrost za svoj narod, ovaj "Drugi Isaija" je u veličanstvenoj i jasnoj prozi objavio izgnanim Jevrejima prvo jasno otkrovenje monoteizma i ponudio im novog boga, beskrajno bogatijeg u "ljubaznoj dobroti" i nežnom milosrđu od onog oporog Jahvea čak i kod Prvog Isaije. Rečima koje će jedno kasnije jevanđelje odabrati kao one koje su nadahnule mladog Hrista, ovaj najveći među Prorocima je objavio svoju misiju ne više da proklinje ljude zbog grehova, već da im donese nadu u njihovom ropstvu. "Duh Gospoda Boga se spustio na mene; zato što me je Gospod miropomazao da krotkima propovedam blagovesti; poslao me je da utešim ucveljene, da proglasim slobodu zarobljenima, i otvorim tamnicu zatočenicima." Jer on je otkrio da Jahve nije bog rata i osvete, već otac pun ljubavi; otkriće ga ispunjava srećom i nadahnjuje za veličanstvene pesme. On predskazuje dolazak novog boga koji će spasti njegov narod:Glas njegov se čuje u divljini, pripremite put Gospodnji, neka bude prava cesta u pustinji za našeg Gospoda. Svaka će se dolina uzdići, a svaka planina i brdo sniziti; i pogrbljeni će se uspraviti, a neravna mesta poravnati.136 Gle, Gospod Bog snažne ruke će doći i njegova će ruka vladati umesto njega... Hraniće svoje stado kao pastir; rukom svojom će sakupljati jagnjad i nosiće ih u naručju i s blagošću voditi one koji su sa mladima.Prorok onda mesijansku nadu uzdiže do glavnih ideja svog naroda i opisuje "Slugu" koji će iskupiti Izrael namesničkom žrtvom:Njega ljudi preziru i odbacuju; čovek tuge, čovek koji poznaje bol;... bio je prezren, a mi ga nismo cenili. Sigurno je on podneo naše jade, i nosio naše tuge; ipak, mi smo mislili da je Bog na njega udario, uništio ga i naneo bol. Ali on je za naše prestupe rane zadobio i modrice za pokvarenost našu; kažnjavanje našeg mira je palo na njega; i njegovim masnicama (od šiba) mi smo isceljeni... Gospod je njemu odredio kaznu za nepravednost svih nas.137 Drugi Isaija predviđa da će Persija biti sredstvo ovog oslobađanja. Kir je nepobediv; on će osvojiti Vavilon i osloboditi Jevreje iz ropstva. Oni će se vratiti u Jerusalim i sagraditi novi Hram, novi grad, pravi raj: "vuk i jagnje će se zajedno hraniti, a lav će jesti slamu kao vo; a prah će biti hrana zmiji. Oni nikog neće povrediti ili uništavati na celoj mojoj svetoj planini, kaže Gospod." Možda je upravo uspon Persije, i širenje njene moći, pokoravanje svih država Bliskog istoka u okviru imperijalnog jedinstva koje je bilo veće, i sa boljom upravom od bilo kog društvenog sistema za koji su ljudi do tada znali možda je upravo to navelo Proroka na zamisao o univerzalnom božanstvu. Njegov bog više ne govori kao Jahve Mojsijev, "Ja sam Gospod tvoj Bog; ... ti ne smeš imati tuđe bogove ispred mene";

sada je zapisano: "Ja sam Gospod, i nema drugog, nema drugog boga osim mene." Prorok-pesnik opisuje ovo univerzalno božanstvo u jednom od sjajnih odlomaka Biblije:Ko je izmerio reke u dubini njegove ruke i odmerio raspon nebeski, i obuhvatio prah zemlje u merici i težinu planina i brda odmerio na vagi? Gle, narodi su kao kap iz kofe, i broje se kao zrnce prašine na vagi; gle, on uzima ostrva kao neku stvarčicu. Svi su narodi pred njim ništa, i imaju manju važnost od ničega, i taštine. Sa kim ćeš onda Boga uporediti, ili kakvu sliku ćeš s njim uporediti? On je taj koji sedi na krugu zemlje, a čiji su stanovnici skakavci; koji rasteže nebesa kao zavesu i širi ih kao šator da u njemu prebiva. Podigni oči visoko i ugledaj onog što stvori ove stvari. Bio je to dramatičan čas u istoriji Izraela kada je napokon Kir ušao u Vavilon kao osvajač sveta i dao izgnanim Jevrejima punu slobodu da se vrate u Jerusalim. On je razočarao neke Proroke i pokazao svoju superiornu civilizovanost, ostavljajući Vavilon i njegove stanovnike nepovređene i iskazujući skeptično poštovanje njegovim bogovima. Vratio je Jevrejima ono što je ostalo u vavilonskoj riznici od zlata i srebra koje je Nabukodonosor uzeo iz Hrama, i naredio zajednicama u kojima su izgnanici živeli da ih snabdeju novcem za njihovo dugo putovanje kući. Mlađi Jevreji nisu bili tako oduševljeni ovim oslobođenjem; mnogi od njih su pustili korene duboko u vavilonsko tlo i oklevali da napuste svoja plodna polja i uspešnu trgovinu radi poharanih ostataka Svetog grada. Tek je dve godine posle Kirovog dolaska, prva grupa zelota pošla na dugo tromesečno putovanje nazad u zemlju koju su njihovi očevi napustili pola veka ranije. I onda kao i danas, našli su se ne baš sasvim dobrodošli u svom starom domu. Jer, u međuvremenu su se tu naselili drugi Semiti i zemlju učinili svojom, time što su je zauzeli i na njoj mukotrpno radili; i ta plemena su sa mržnjom gledala na očite uljeze na onom što je za njih izgledalo kao njihova rodna gruda. Jevrejima povratnicima uopšte ne bi bilo moguće da se tu udome, da nije bilo snažne i prijateljske carevine koja ih je štitila. Princ Zerubabel je od persijskog kralja Darija /I/ dobio dozvolu za ponovnu izgradnju Hrama; i, mada su doseljenici bili slabi i po broju i sredstvima, a rad su im na svakom koraku ometali napadi i zavere neprijateljski nastrojenog stanovništva, Hram je bio dovršen u roku od dvadesetdve godine posle povratka. Jerusalim je postepeno opet postajao jevrejski grad, a u Hramu su ođekivali psalmi spasenog ostatka naroda rešenog da Judeju ponovo učini jakom. Bila je to velika pobeda, prevaziđena jedino onom koju smo videli u naše istorijsko doba.

6. Ljudi iz knjige

"Knjiga zakona" - Sastavljanje Petoknjižja - Mitovi o "Postanju" - Mojsijev zakonik - Deset zapovesti - Ideja Boga - Sabat - Jevrejska porodica - Ocena Mojsijevih zakona

Izgraditi vojničku državu nije bilo moguće, jer Judeja nije imala ni dovoljan broj ljudi ni sredstava za takav poduhvat. Pošto je neki sistem reda bio nužan koji bi, dok se priznaje vlast Persije, davao Jevrejima prirodnu disciplinu i nacionalno jedinstvo, sveštenici su se pobrinuli da obezbede teokratsku vladavinu zasnovanu, kao kod Josije, na crkvenim tradicijama i zakonima objavljenim kao božijim zapovestima. Oko 444. p.n.e. učeni sveštenik Ezra je sazvao Jevreje na svečanu skupštinu i čitao im od jutra do podneva "Knjigu zakona Mojsijevih". Sedam dana njegovi saradnici leviti čitali su iz tih svitaka; na kraju, sveštenici i vođe naroda su se svečano obavezali da prihvataju ove zakone kao svoj ustav i savest, i da će ih se uvek pridržavati. Od tih nemirnih dana pa do danas, taj Zakon je

centralna činjenica u životu Jevreja; a njihova odanost njemu u toku svih lutanja i patnji bila je jedan od impresivnih fenomena istorije.Šta je zapravo bila ova "Knjiga Mojsijevih zakona"? Ne sasvim ista stvar kao i "Knjiga zavetna" koju je pročitao Josija: jer, ova druga je cela mogla dvaput da se pročita za jedan dan, dok je za onu "Knjigu Mojsijevih zakona" bilo potrebno nedelju dana. Možemo samo da nagađamo da je veći svitak sadržao znatan deo onih prvih pet knjiga Starog zaveta koji su Jevreji zvali "Tora" ili Zakon, a koji su drugi zvali Petoknjižje.138 Kako, kada i gde su te knjige napisane? Zbog ovog bezazlenog pitanja je napisano pedeset hiljada tomova i ovde mora ostati bez odgovora.Naučnici se slažu da su najstariji elementi Biblije one različite, ali ipak slične legende "Postanja"139 koje se nazivaju "J" odnosno "E" zato što jedne govore o Tvorcu kao Jehovi (Jahve), dok druge govore o njemu kao Elohimu. Veruje se da je jahvistička priča napisana u Judi, elohistička u Efraimu, a da su te dve priče stopljene u jednu posle pada Samarije. Treći elemenat, poznat kao "D" i koji sadrži Deuteronomski zakonik, verovatno je od različitog autora ili grupe autora. Četvrti elemenat "P", sastavljen je od odeljaka koje su sveštenici naknadno ubacili; ovaj "Sveštenički zakonik" je verovatno osnova "Knjige zakona" koju je objavio Ezra. Izgleda da su ta četiri sastava poprimila današnji oblik oko 300.godine p.n.e.Te divne priče o Stvaranju sveta, Iskušenju i Potopu bile su izvučene iz riznice mesopotamske legende koja datira još iz 3000. godine p.n.e.; videli smo njihove rane oblike u toku ove istorije. Moguće je da su Jevreji prisvojili neke od ovih mitova iz vavilonske književnosti u toku Ropstva; verovatnije je da su ih usvojili mnogo ranije iz semitskih i sumerskih izvora zajedničkih za ceo Bliski istok. Persijski i talmudski oblici mita o Stvaranju kazuju da je Bog najpre stvorio dvopolno biće muško i žensko sastavljeno na leđima kao sijamski blizanci a zatim ih podelio kao da se naknadno predomislio. To nas podseća na neobičnu rečenicu u Postanju /(V, 2)/: "Muško i žensko je on stvorio i blagoslovio ih i nazvao ih Adam": tj. naš praroditelj je prvobitno bio i muško i žensko što je izgleda izmaklo svim teolozima sem Aristofanu.140 Legenda o Raju javlja se u skoro svim folklorima u Egiptu, Indiji, Tibetu, Vaviloniji, Persiji, Grčkoj,141 Polineziji, Meksiku itd. Većina ovih Edenskih vrtova imala su zabranjena stabla, bile su tu zmije ili zmajevi koji su besmrtnost ukrali od ljudi ili na neki drugi način zatrovali Raj. I zmija i smokva su verovatno bili falički simboli; iza mita je gledište da seks i znanje uništavaju nevinost i sreću i da su izvor zla; naći ćemo istu ideju na kraju Starog zaveta u "Propovedniku" kao ovde na početku. U većini ovih priča, žena je bila ljupko-zli posrednik zmije ili đavola, bilo da se zvala Eva, ili Pandora, ili Poo See u kineskoj legendi. "Sva stvorenja," kaže "Ši-čing", "bila su u početku potčinjene čoveku, ali nas je žena bacila u ropstvo. Naša beda nije došla s neba, već od žene; ona je izgubila ljudski rod. Ah, nesrećna Poo See! Ti si zapalila vatru koja nas uništava, i koja je svakog dana sve veća... Svet je izgubljen. Porok preplavljuje sva stvorenja."Još je više rasprostranjena bila priča o Potopu; jedva da je i jedan stari narod bio bez nje, a skoro da nema planine u Aziji koja nije pružila utočište nekom Nojeu ili Šamašnapištimu. Obično su ove legende bile popularno sredstvo ili alegorija filozofskog razmatranja ili moralnog stava kojim se sažima dugo iskustvo ljudskog roda da seks i znanje donose više bola nego sreće, i da ljudskom životu povremeno prete poplave, tj. razorna prelivanja velikih reka čije su vode omogućile najranije poznate civilizacije. Pitati da li su te priče istinite ili lažne, da li su se "stvarno dogodile", značilo bi postaviti trivijalno i površno pitanje: njihova suština, naravno, nije u tome šta te priče pričaju već u mišljenjima koja saopštavaju. U međuvremenu, bilo bi pametno uživati u njihovoj neodoljivoj jednostavnosti i živopisnoj hitrini naracije.Knjige

koje su Josija i Ezra dali da se pročitaju ljudima, dale su formulaciju da će na "Mojsijevom" Zakoniku sav kasniji život Jevreja biti izgrađen. O ovim zakonima oprezni Sarton piše: "Njegov značaj u istoriji institucija i prava ne može biti precenjen." Bio je to najtemeljitiji pokušaj u istoriji da se religija koristi kao osnova državnog uređenja i kao regulator svakog detalja života; taj zakon je postao, kaže Renan, "najtešnja odeća u koju je život ikada bio zaodenut." Ishrana,142 medicina, lična, menstrualna i porodiljska higijena, javno zdravstvo, seksualna izopačenost i bestijalnost sve su to bili predmeti božanskih odredbi i poduka; opet se uočava kako se lekar sporo diferencirao od sveštenika da bi vremenom postao njegov najveći protivnik. Levitska knjiga (/XIII-XV/) brižljivo propisuje zakone za lečenje veneričnih bolesti, čak do najspecifičnijih uputstava za izolaciju, dezinfekciju, fumigaciju i, ako je potrebno, potpuno spaljivanje kuće u kojoj je bolest počela.143 "Stari Jevreji su bili utemeljitelji profilakse," ali izgleda da od hirurgije nisu imali ništa osim obrezivanja. Ovaj obred čest kod starih Egipćana i današnjih Semita nije bio samo žrtva Bogu i obaveza na etničku lojalnost,144 bila je to higijenska predostrožnost protiv seksualne nehigijene. Možda je ovaj Zakon o čistoti pomogao Jevrejima da se očuvaju u toku njihove duge odiseje u rasejanju i patnjama.Što se ostalog tiče, Zakonik je usredsređen na onih Deset zapovesti (Izlazak, /XX, I-17)/ čija je sudbina bila da im polovina sveta izražava lažno poštovanje.145 Prva zapovest je postavila temelj nove teokratske zajednice, koja će počivati ne na nekakvom građanskom zakonu, već na ideji Boga; on je bio nevidljivi Kralj koji je nametao svaki zakon i odmeravao svaku kaznu; a njegov narod će se zvati "Izrael", što znači Branioci Boga. Jevrejska država je bila mrtva, ali je Hram opstao; sveštenici Judeje će, kao rimske pape, pokušati da obnove ono što kralj nije uspeo da spase. Otuda i eksplicitnost i ponavljanje Prve zapovesti : jeres ili blasfemija moraju biti kažnjeni smrću, čak i ako je jeretik najbliži srodnik. Svešteni autori Zakonika su, poput pobožnih inkvizitora, verovali da je religiozno jedinstvo neophodan uslov društvene organizacije i solidarnosti. Upravo su ova netolerancija i njihov etnički ponos zavađali i očuvali Jevreje. Druga zapovest je podigla nacionalnu koncepciju Boga na račun umetnosti: nikakvi uklesani ili rezbareni njegovi likovi nisu nikako smeli da se prave. To je pretpostavljalo visok intelektualni nivo među Jevrejima, jer su njome odbačeni i praznoverje i antropomorfizam, a to je bio i pokušaj (uprkos posve ljudskim osobina Jahvea iz Petoknjižja) da se zamisli Bog izvan svakog oblika i lika. Njome je učvršćena jevrejska posvećenost religiji, i u drevnim vremenima, nije ostalo ništa sa nauku i umetnost; čak je i astronomija bila zanemarena, da se ne bi množili iskvareni gataoci, ili da se zvezde ne bi poštovale kao božanstva; U Solomonovom Hramu je bilo skoro pagansko obilje kipova i idola; u novom Hramu nije bilo nijednog. Stari kipovi su odneseni u Vavilon i očito nisu vraćeni zajedno sa priborima od zlata i srebra. Zato i ne nailazimo na skulpture, slike ili bareljef posle Ropstva (u Vavilonu), a vrlo malo i pre toga, osim pod skoro tuđim Solomonom; arhitektura i muzika su bile jedine umetnosti koje se sveštenici dozvoljaavali. Pesma i obred u Hramu su izvukli život ljudi iz turobne atmosfere; nekoliko instrumenata se udružilo "kao jedan da stvaraju jedan zvuk" sa velikim horom koji je pevao psalme u kojima se slavio Hram i njegov Bog. "David i cela kuća izraelska svirali su pred Gospodom na harfama, psaltirima, tamburinima, kornetima i cimbalima." Treća zapovest je predstavljala snažnu pobožnost Jevrejina. Ne samo što on ne bi "uzalud uzimao imena Gospoda Boga", već ga nikad ne bi ni izgovarao; čak i kada bi naišao na ime Jahve146 u molitvama, on bi ga zamenio sa /Adonai / Gospod. Samo kod hinduista bi mogli da se nađe ovakva pobožnost. Četvrta zapovest je osveštala jedan dan odmora u nedelji kao Sabat, i

prenela da današnjih dana kao jednu od najjačih institucija čovečanstva. Naziv, a verovatno i običaj, potekli su iz Vavilona; /shabattu/ su primenjivali Vavilonci za "tabu" dane uzdržavanja i dobre volje. Pored ovog nedeljnog praznika, bilo je velikih svetkovina nekadašnji kanaanski rituali vegetacije koji su podsećali na setvu i žetvu, i cikluse meseca i sunca: /Mazzoth/ je prvobitno slavio početak žetve ječma; /Shabuoth/, kasnije nazvan /Pentecost/, slavio je kraj žetve pšenice; /Sukkoth/ je podsećao na berbu grožđa; /Pesach/ ili" Pasha," bio je praznik rađanja prvih mladunaca u stadu; /Rosh-ha-shanah/ je objavljivala Novu godinu; tek kasnije su ove svetkovine prilagođene za podsećanje na važne događaje u istoriji Jevreja. Na prvi dan "Pashe", žrtvovano je jagnje ili jare i pojedeno, a njegovom krvlju su poprskana vrata kao deo namenjen bogu; kasnije su sveštenici pripisali ovaj običaj priči o Jahveovom klanju provorođenčadi Egipćana. Jagnje je nekada bilo totem nekog kanaanskog klana; Pasha je kod Kanaanaca bila žrtvovanje jagnjeta lokalnom bogu. Dok čitamo (Izlazak, /XI/) priču o uvođenju obreda Pashe, i vidimo kako i danas Jevreji uporno obavljaju taj ritual, ponovo osećamo poštovanja vrednu drevnost njihove religioznosti i snagu i istrajnost njihovog soja.147 Peta zapovest osveštava porodicu, kao drugu posle Hrama u strukturi jevrejskog društva; ideali koji su tada utisnuti u tu instituciju obeležavali su je tokom cele srednjovekovne i moderne evropske istorije sve do naše dezintegrativne Industrijske revolucije. Jevrejska patrijarhalna porodica je bila velika ekonomska i politička organizacija, koju se sačinjavali najstariji oženjeni muškarac, njegove žene, njegova neoženjena - neudata deca, njegovi oženjeni sinovi sa svojim ženama i decom, i možda nekoliko robova. Ekonomska osnova te institucije bila je njena prikladnost za obradu zemlje; njena politička vrednost ležala je u njenom obezbeđenju sistema društvenog poretka tako snažnog da je državu osim u slučaju rata činio bezmalo suvišnom. Autoritet oca bio je praktično neograničen; zemlja je bila njegova, a njegova deca su mogla da opstanu samo ako su mu se pokoravala; on je bio država. Ako je bio siromašan, mogao je da proda ćerku, pre puberteta, kao robinju; i mada bi se ponekad smilovao da je pita za pristanak, imao je puno pravo da njome raspolaže u braku kako mu je bila volja. Pretpostavljalo se da su dečaci stvoreni u desnom testisu, a devojčice u levom za koje se smatralo da je manje i slabije od desnog. U početku je brak bio matrilokalan; muškarac je morao da "napusti svog oca i majku i pođe za svojom ženom" u njen klan; ali ovaj običaj je postepeno odumirao posle uspostavljanja monarhije. Jahveova uputstva ženi su bila : "Tvoja želja će biti tvoj muž, i on će tobom vladati." Iako tehnički gledano potčinjena, žena je često bila osoba od visokog autoriteta i dostojanstva; istorija Jevreja je prepuna sjajnih imena kao što su Sara, Rahela, Mirjam i Ester; Debora je bila jedana od sudija Izraela, a sa proročicom Huldom se Josija savetovao u vezi Knjige koju su sveštenici našli u Hramu. Majka koja rađala mnogo dece bila je sigurna da će imati bezbednost i poštovanje. Jer mala nacija je želela da se uveća i umnoži, osećajući, kao i Palestina danas, svoju brojčanu inferiornost u odnosu na narode koji su je okruživali; zbog toga je majčinstvo uzdizano, celibat proglašavan za greh i zločin, brak je bio obavezan posle dvadesete godine, čak i kod sveštenika, prezirane su device dorasle za udaju i žene bez dece, a na abortus, čedomorstvo i druge načine ograničavanja populacije gledalo se kao na paganske grozote koje su zaudarale nozdrvama Gospodnjim. "I kada je Rahela videla da sa Jakovom nema dece, Rahela je zavidela svojoj sestri; i rekla je Jakovu, podaj mi decu ili ću umreti." Savršena žena je bila ona koja je stalno radila u kući i oko nje, i nije imala drugih misli osim o mužu i deci. Poslednje poglavlje Poslovica u potpunosti navodi muški ideal žene:Ko li može vrednu ženu naći? Ona mnogo više od bisera vredi. Srce njenog

muža na nju se oslanja i neće mu nikada napretka nedostajati. Ona njemu uvek dobro, a ne zlo, čini, u toku svih dana svog života. Ona njemu vunu i lan uvek nađe, i radosno svojim rukama se trudi. Ona je kao lađa, lađa trgovačka: iz daleka sebi hranu svoju nosi. Ona već pre zore na noge ustaje, priprema hranu za svu kuću svoju, i posao deli sluškinjama svojim. Misli i na njivu i nabavlja ti je, i od rada ruku svojih vinograd ti sadi. Opasuje snagom sebi svoja bedra i mišice svoje krepi. Oseća da joj je rad dobar, i žižak se njen ni noću ne gasi. Rukom svojom maši se preslice, i prstima svojim vreteno drži. Pruža ruku nevoljniku, pruža ruku siromahu... Ona sebi jorgane priprema, i odela od tankoga lana ona ima i od skerleta. Poštovan je muž njen od svakoga, kad na gradskim vratima sa starcima zbori. Košulje ona kroji i prodaje, i pojase trgovcima razdaje. Uživa u snazi i u časti i smeši se svojoj budućnosti. Usta svoja pametno otvara, i ljubazne su joj nauke na jeziku. Gleda šta se u kući dešava, a hleba iz dangube nikada ne jede. Deca joj ustaju i blagosiljaju je, i muž njen ustaje i hvalu joj daje....Dajte joj nagradu za plod ruku njenih, i nek je na vratima hvale dela njena.148 Šesta zapovest je bila perfekcionistička preporuka; nigde nema toliko ubijanja kao u Starom zavetu; njegova poglavlja osciluju između masakra i rađanja radi nadoknađivanja gubitaka. Plemenski sukobi, unutrašnji razdori i nasledne osvete razbijale su jednoličnost povremenih perioda mira. Uprkos predivnom stihu o raonicima i voćarskim kukama, Proroci nisu bili pacifisti, a sveštenici su ako možemo da sudimo po govorima koje su stavili u usta Jahveu rat voleli isto kao i propovedi. Među devetnaest kraljeva Izraela, osam njih je poginulo u atentatu. Osvojeni gradovi su obično bivali razoreni, muškarcima je odrubljivana glava, a zemljište namerno uništavano po običaju onog vremena. Možda su cifre u vezi ubijanja preterane; neverovatno je da su bez modernih izuma, "deca Izraela poubijala sto hiljada sirijskih pešaka u jednom danu." Verovanje da su izabrani narod jačalo je ponos prirodan za narod svestan svojih superiornih osobina; to je pojačavalo njihovu sklonost da se odvajaju od drugih naroda u smislu sklapanja mešovitih brakova, ali i u duhovnom smislu, te ih lišilo internacionalne perspektive koju će njihovi potomci dostići. Ali, oni su u velikoj meri imali elemente opravdanosti svojih osobina. Njihova nasilnost je poticala iz neukrotive vitalnosti, njihov separatizam iz religioznosti, njihova svadljivost i gunđavost iz vatrene osetljivosti koja je proizvela najveću književnost Bliskog istoka; njihov etnički ponos bio je neophodna potpora njihovoj odvažnosti tokom vekova patnji. Ljudi su onakvi kakvi su morali da budu.Sedma zapovest je potvrdila brak kao osnovu porodice, kao što je Peta priznala porodicu kao osnovu društva; i ona je ponudila braku svu podršku religije. U njoj se ne kaže ništa o seksualnim odnosima pre braka, već su drugi propisi pred nevestu postavili obavezu (pod pretnjom smrtne kazne kamenovanjem) da dokaže svoju nevinost na dan venčanja. Uprkos tome, prostitucija je bila rasprostranjena, a homoseksualizam je očito preživeo uništenje Sodome i Gomore. Pošto Zakon izgleda nije zabranjivao odnose sa stranim bludnicama, Sirijke, Moabićanke, Miđanke i druge "tuđe žene" su uspešno "poslovale" duž puteva, gde su živele u kolibama ili šatorima, kombinujući zanate torbarstva i prostitucije. Solomon, koji nije imao naročite predrasude u vezi ovih stvari, ublažio je zakone kojima su te žene držane podalje od Jerusalima; vremenom su su se one brzo namnožile toliko da je u vreme Makabejaca, neki gnevni reformator sam Hram opisao kao mesto puno bluda i razvrata.Ljubavne veze su se verovatno dešavale, jer je bilo dosta nežnosti u odnosima između polova; "Jakov je služio sedam godina Rahelu, a one su mu izgledale kao nekoliko dana za ljubav koju je prema njoj osećao." Ali, ljubav je igrala malu ulogu u izboru bračnih partnera. Pre Izgona, brak je bio potpuno svetovan, ugovaran

između roditelja, ili između prosca i nevestinih roditelja. Tragovi braka pomoću otmice nalaze se u Starom zavetu; Jahve ga odobrava u vreme rata; a starešine su, u uslovima manjka žena, "naređivale deci Venijaminovoj, govoreći, Idite i čekajte u zasedi u vinogradima; i vidite da li ćerke Šajlohove izlaze da plešu; onda izađite iz vinograda i neka svaki muškarac otme za sebe ženu među ćerkama Šajlohovim i ode u zemlju Venijaminovu." Ali to je bio izuzetak; obično se brak sklapao kupovinom; Jakov je kupio Leu i Rahelu svojim radom, umiljatu Rut je jednostavno kupio Boaz, a prorok Hosea se strašno kajao što je dao pedeset šekela za svoju ženu. Reč za ženu, /beulah/ značila je "posedovana". Otac nevestin je uzvraćao davanjem miraza svojoj kćeri institucija zadivljujuće prilagođena u cilju smanjenja društveno remetilačkog jaza između polne i ekonomske zrelosti dece u urbanoj civilizaciji.Ako je muškarac bio imućan, mogao je da ima više žena; ako je žena bila nerotkinja, kao Sara, ona je mogla da podstakne muža da uzme konkubinu. Cilj ovakvih dogovora je bio rađanje što više dece; smatralo se sasvim razumljivim da Rahela i Lea, pošto su Jakovu rodile svu decu koju su mogle da rode, ponude njemu i svoje sluškinje koje će mu takođe rađati decu. Ženi nije dopuštano da ostane besposlena u pogledu rađanja; ako bi muž umro, njegov brat je, ma koliko da je žena možda već imao, bio je dužan da se oženi udovicom; ili, ako muž nije imao brata, obaveza je padala na najbližeg muškog srodnika. Pošto je privatna svojina bila srž jevrejske ekonomije, preovlađivala su dvostruka merila: muškarac je mogao da ima mnogo žena, ali žena je bila ograničena na jednog muškarca. Preljubom su se smatrali odnosi sa ženom koju je kupio neki drugi čovek; to je bilo kršenje zakona o svojini, i oba učesnika u prestupu su kažnjavani smrću. Razvrat je bio zabranjen za žene, ali je kod muškaraca to bio oprostiv prekršaj. Razvod je bio slobodan za muškarce, ali krajnje otežan za ženu, sve do vremena Talmuda. Izgleda da muž nije neopravdano zloupotrebljavao svoje povlastice; prikazan nam je sve u svemu kao revnosno privržen svojoj ženi i deci. I mada ljubav nije određivala brak, često se dešavalo da iz njega procveta. " Isak je uzeo Rebeku i ona mu je postala žena; i on ju je voleo; i Isak je bio utešen posle smrti svoje majke." Verovatno nije bilo još nekog naroda (izuzimajući Daleki istok) kod kojeg je porodični život dosegao tako visok nivo kao kod Jevreja.Osma zapovest je osveštala privatnu svojinu,149 i povezala je sa religijom i porodicom kao jednom od tri okosnice jevrejskog društva. Svojina je skoro u potpunosti bila u obliku zemljišnog poseda; sve do Solomonovog vremena bilo je malo industrije osim grnčarstva i kovačkog zanata. Čak ni zemljoradnja nije bila potpuno razvijena; većina stanovnika se bavila uzgojem ovaca i goveda, kao i gajenjem vinove loze, masline i smokve. Više su živeli u šatorima nego u kućama, da bi se lakše kretali ka svežim pašnjacima. Vremenom je njihov sve veći ekonomski višak generisao trgovinu, pa su jevrejski trgovci uz pomoć svoje upornosti i veštine počeli da se ističu u Damasku, Tiru i Sidonu, kao i na zemljišnom posedu samog Hrama. Kovanog novca nije bilo sve do vremena pred odlazak u Ropstvo, ali zlato i srebro koje se merilo kod svakog posla, postali su sredstvo razmene i pojavili su se u velikom broju bankari koji su finansirali trgovinu i razne poslove. Nije bilo ništa neobično što su ti "pozajmljivači novca" koristili dvorišta Hrama; bio je to čest običaj na Bliskom istoku i još je prisutan u mnogim krajevima do dana današnjeg. Jahve je blagonaklono gledao na rastuću moć jevrejskih finansijera; "ti ćeš pozajmljivati mnogim narodima," rekao je, "ali ti ni od koga ne smeš pozajmljivati" plemenita filozofija koja je učinila da velika bogatstva, iako to nije izgledalo, u našem veku, budu nadahnuta religijom.Kao i u drugim zemljama Bliskog istoka, ratni zarobljenici i osuđenici su korišćeni kao robovi, i stotine hiljada njih je teško radilo na rezanju drvne

građe i prenošenju materijala za javne radove kao što je Solomonova gradnja Hrama i palate. Ali, vlasnik nije imao vlast nad životom i smrti svojih robova, a rob je mogao stekne imetak i kupi sebi slobodu. Ljudi su mogli biti prodati kao sluge za neplaćene dugove, ili su umesto njih prodavali njihovu decu; i to je išlo tako do Hristovih dana. Ove tipične institucije Bliskog istoka su bile ublažene u Judeji plemenitim milosrđem i snažnom kampanjom koju su sveštenici i proroci vodili protiv eksploatacije. Zakonik je s puno pouzdanja utvrdio da "nećete ugnjetavati jedni druge"; u njemu se zahtevalo da svake sedme godine jevrejski robovi budu oslobođeni, a dugovi među Jevrejima poništeni; i kada se to pokazalo suviše idealističkim za gospodare, Zakon je proglasio instituciju Jubileja po kojoj su svi robovi i dužnici morali biti oslobađani svakih pedeset godina. "I vi ćete svetkovati pedesetu godinu i proglasiti slobodu širom zemlje za sve njene stanovnike; to će biti za vas Jubilarna godina; i vratićete svakog čoveka na njegov posed i vratićete svakog čoveka njegovoj porodici." Nemamo dokaza da se ovaj plemeniti ukaz poštovao, ali moramo da odamo priznanje sveštenicima što nisu izostavili poduku nijedne lekcije iz milosrđa. "Ako je neko od vaše braće siromah,... bićete široke ruke prema njemu, i svakako mu pozajmiti dovoljno za potrebe njegove"; i "ne uzimajte nikakve lihvarske kamate od njega"Odmor na Sabat će pripadati svakom zaposlenom, pa čak i životinjama; razbacani snopovi i plodovi su ostavljani na njivama i voćnjacima da ih siromasi sakupe. I mada su ova milosrđa bila namenjena uglavnom sunarodnicima Jevrejima, sa "strancem na kapiji" se takođe postupalo ljubazno; putnik je dobijao utočište i hranu i prema njemu su se ophodili sa poštovanjem. Jevrejima je stalno nalagano da pamte da su i oni jednom bili beskućnici, pa čak i robovi i stranoj zemlji.Deveta zapovest, kojom se zahteva apsolutno poštenje svedoka, stavlja uporište religije pod čitavu strukturu jevrejskog prava. Zakletva je imala da bude religiozni ritual: nije samo čovek, kod zakletve, morao da stavi ruku na genitalije onoga kome se zaklinjao, kao po starom običaju; sada je morao da uzme samog Boga kao svog svedoka i sudiju. Lažni svedoci, prema Zakoniku, su imali biti kažnjeni istom kaznom koja se njihovim svedočenjem tražila za njihove žrtve. Religiozni zakon je bio jedini zakon u Izraelu; sveštenici su bili sudije, a hramovi sudnice; oni koji su odbijali da prihvate odluku sveštenika kažnjavani su smrću. Mučenje pomoću davanja otrovane vode bilo je propisano u nekim slučajevima sumnjive krivice. Postojao je jedino religiozni mehanizam za sprovođenje zakona; on je morao biti ostavljen ličnoj savesti i javnom mnjenju. Manji prekršaji su mogli da se ublaže priznanjem ili nadoknadom. Smrtna kazna je, po Jahveovim uputstvima, bila propisana za ubistvo, otmicu, idolatriju, preljubu, udaranje ili psovanje roditelja, krađu roba, ili "leganje sa životinjom", ali ne i za ubistvo sluge; i "vešticu nećete ostavljati da živi." Jahve je bio sasvim zadovoljan ako bi pojedinac uzeo zakon u svoje ruke u slučaju ubistva: "Krvni osvetnik će sam ubiti ubojicu; kada ga sretne, ubiće ga." Međutim, neki su gradovi bili izdvojeni, pa je prestupnik tamo mogao da pobegne, a osvetnik je u njima morao da obustavi svoju osvetu. Uopšte uzev, princip kažnjavanja je bio /lex talionis/: "život za život, oko za oko, zub za zub, ruka za ruku, noga za nogu, opekotina za opekotinu, masnica za masnicu" verujemo da je to bila perfekcionistička preporuka, i da nikad nije u potpunosti realizovana. Mojsijev zakonik, mada "napisan" najmanje 1.500 godina kasnije, ne pokazuje nikakav napredak u krivičnom zakonodavstvu u odnosu na Hamurabijev zakonik; u zakonskom sistemu on pokazuje jednu arhaičnu retrogresiju ka primitivnoj crkvenoj kontroli.Deseta zapovest pokazuje kako je žena očito stavljena u rubriku svojine. "Ne poželi kuće bližnjega svoga, ne poželi žene bližnjega svoga, ni sluge njegove, ni sluškinje njegove, ni vola njegova, ni magarca

njegova, ni bilo čega što je bližnjega tvoga." Pa ipak, to je bio zadivljujući propis; kad bi ljudi mogli da ga se pridržavaju, polovina groznice i nemira u našem životu bi bila uklonjena. Neobično je pomenuti, ali najvažnija od svih zapovesti nije navedena među tih Deset, iako je deo "Zakona." Ona se pojavljuje u Levitskoj knjizi, /XIX/, 18, zaturena usred "ponavljanja raznih zakona," i glasi veoma jednostavno: "Ljubi bližnjega svoga kao samoga sebe."Uopšte, to je bio uzvišen zakonik, koji je sadržavao sve mane svoga vremena, i uzdizao se do njemu svojstvenih vrlina. Moramo imati na umu da je to bio samo zakon zapravo, samo jedna "sveštenička Utopija" a ne opis života Jevreja; kao i drugi zakonici, više se kršio nego što se vršio, a sa svakim prekršajem dobijao nove hvale. Ali njegov uticaj na ponašanje ljudi bio je barem isto tako veliki kao kod većine pravnih ili moralnih kodeksa. On je Jevrejima dao u toku dve hiljade godina lutanja koje će uskoro početi, "prenosivu otaxbinu", kako će to Hajne nazvati, nematerijalnu i duhovnu državu; on ih je održao ujedinjenim uprkos svakom rasejanju, ponositim uprkos svakom porazu, i doveo ih kroz vekove do našeg vremena, kao jak i očito neuništiv narod.

7. Književnost i filozofija Biblije

Istorija - Proza - Poezija - Psalmi - Pesma nad pesmama - Poslovice - Jov - Ideja besmrtnosti – Pesimizam Propovednika - Pojava Aleksandra

Stari zavet nije samo zakon; to je istorija, poezija i filozofija najvišeg reda. Kad se oduzme sve što pripada legendi i crkvenim obmanama, pošto se prizna da te istorijske knjige nisu tako tačne ili tako drevne kao što su naši praoci pretpostavljali, mi u njima ipak nalazimo ne samo neke od najstarijih spisa koji su nam poznati, već i neke od najboljih. Knjige o Sudijama, Samuilu i Kraljevima verovatno su, kako neki naučnici smatraju, bile sastavljene na brzinu za vreme ili odmah posle Izgona da bi se sakupila i očuvala predanja i tradicije rasutog i razbijenog naroda; i pored toga, priče o Saulu, Davidu i Solomonu su daleko lepše po strukturi i stilu nego drugi istorijski spisi antičkog Bliskog istoka. Čak je i Postanje, ako ga čitamo sa nekim shvatanjem funkcije legende, (isključujući njegove rodoslove) divna priča, ispričana bez ukrašavanja, jednostavno, živopisno i snažno. I, u izvesnom smislu, to nije puka istorija, već filozofija istorije; to je prvi zapisani čovekov napor da svede mnogobrojnost prošlih događaja na meru jedinstva, tako što u njima traži neku prožimajuću svrhu i značenje, neku zakonitost redosleda i kauzalnosti, neko objašnjenje ili rasvetljavanje za sadašnjost i budućnost. Koncepcija istorije koju su širili Proroci i sveštenici-pisci Petoknjižja preživela je hiljadu godina Grčke i Rima da bi postala pogled na svet evropskih mislilaca od Boetija do Bosijea.Na pola puta između istorije i poezije su fascinantne romantične priče u Bibliji. U oblasti proze nema ničeg savršenijeg od priče o Rut; skoro isto toliko su divne priče o Isaku i Rebeki, Jakovu i Raheli, Josifu i Venijaminu, Samsonu i Dalili, Esteri, Juditi i Danijelu. Poetska literatura počinje sa "Pesmom Mojsijevom" (Sudije, /V/), i na kraju dostiže vrhunce u Psalmima. "Pokajničke"

himne Vavilonaca su pripremile tlo za njih, a možda im dale materijal, kao i formu; Ehnatonova oda suncu izgleda da je dala doprinos Psalmu /CIV/; a većina Psalama, verovatno nisu Davidovo impresivno sabrano delo, već sastavi nekolicine pesnika koji su pisali mnogo vremena posle Ropstva, verovatno u trećem veku pre Hrista Ali sve je to nevažno, baš kao i Šekspirovo ime i njegovi izvori; ono što je važno jeste da Psalmi spadaju u vrh svetske lirske poezije. Oni nisu bili namenjeni za čitanje na nekoj sednici, ili u duhu izučavalaca Biblije (u smislu utvrđivanja autorstva, vremena nastanka teksta itd.); oni su najbolji kada izražavaju trenutke religioznog zanosa i podsticajne vere. Ono što ih remeti su gorke kletve, dosadna "ječanja" i žalbe, i beskrajno ulagivanje Jahveu koji, sa svom svojom "ljubaznom dobrotom", "dugotrajnom patnjom" i "saosećanjem", ispušta "dim iz nozdrva i bljuje vatru iz usta" /(VIII)/, obećava da će "bezdušnici biti bačeni u pakao" (/IX/), pohlepno prima laskanje, a preti da će "laskavcima odseći usne" /(XII/). Psalmi su puni ratničke žestine,150 i malo je u njima hrišćanskog, a dosta hodočasničkog. Međutim, neki od njih su biseri nežnosti, ili dragulji poniznosti. "Odista svaki čovek u najboljem stanju je sve u svemu taština... Čovek! dani su njegovi kao trava; kao cvet u polju, tako i on cveta. Dune li na njega vetar, nestaje ga i ne poznaje ga više mesto gde je bio." /(XXIX/, /CIII/). U ovim pesmama osećamo ritam antistrofe antičke orijentalne poezije i skoro da čujemo glasove veličanstvenih horova u naizmeničnom odgovaranju. Nijedna poezija nikada nije prevazišla ovu poeziju u kristalno čistoj metafori i živopisnom, slikovitom izrazu; nikada nijedno religiozno osećanje nije iskazano snažnije ili življe. Ove pesme su uzbudljivije od bilo kakve ljubavne lirike; one diraju čak i skeptičnu dušu, jer daju strasnu formu konačnoj žudnji razvijenog uma žudnji za nekim savršenstvom kojem može da posveti svoju težnju. Tu i tamo, u verziji (prevodu) kralja Xejmsa ima jezgrovitih izraza koji su postali maltene izreke u engleskom jeziku "iz usana odojčadi" /(VIII/), "kao zenicu oka" /(XVII/), "ne uzdajte se u knezove" /CXLVI/); u originalu se stalno nailazi na poređenja koja nikada nisu prevaziđena: "I sunce izlazi kao ženik iz ložnice svoje, i veselo kao junak putem trči" /(XIX)/. Možemo samo da zamišljamo u kakvu su divotu i lepotu zaodenute ove pesme u milozvučnom jeziku originala.151 Kada pored ovih Psalama postavimo kao kontrast "Pesmu Solomonovu", onda dobijamo letimičan uvid u onaj čulni i ovozemaljski elemenat u jevrejskom životu koji je Stari zavet, kojeg su skoro u potpunosti napisali proroci i sveštenici, možda sakrio od nas baš kao što Propovednik otkriva skepticizam koji inače nije primetan u brižljivo odabranoj i priređenoj literaturi starih Jevreja. Ovaj neobični ljubavni sastav je otvoreno polje za nagađanja: to je možda zbirka pesama vavilonskog porekla, u kojoj se slavi ljubav između Ištar i Tamuza; ona je možda (pošto sadrži reči posuđene iz grčkog) delo nekolicine jevrejskih Anakreonta, pod uticajem helenističkog duha koji je ušao u Judeju sa Aleksandrom; ili, (pošto se ljubavnici obraćaju jedno drugom kao brat i sestra) to može biti cvet aleksandrijskih Jevreja, koji je neka vrlo emancipovana duša ubrala sa obala Nila. U svakom slučaju, prisustvo te zbirke u Bibliji je privlačna misterija: zahvaljujući kakvom su to žmirenju ili vezivanju očiju teologa, ove pesme pune požudne strasti našle prostor između Isaije i Propovednika?Dragi moj je kita smirne i celu noć će međudojkama mojim počivati.Dragi moj je grozd od kipra iz Engadskih vinograda.Lepa li si, mila moja, lepa li si; oči su ti kao ugolubice.Lep li si mi dragi, i sladak li si mi !Postelja je naša leja cveća...Ja sam ruža saronska, ljiljan sa dola...Cvećem me osvežite, krepite me jabukama,jer sam bolna od ljubavi...Zaklinjem vas kćeri jerusalimske, srnama ikošutama poljskim,ne budite moju ljubav, ne budite je dok sesama ne probudi...Moj je dragi moj, i ja sam njegova; on

pase svoje stado među ljiljanima.Pre nego dan zatrepti i otidu senke, vrati mi se...budi mi kao srna, kao jelenče, mili moj po gorama Betera..Dođi dragi moj, hajdemo u polje, ostaćemo u selima.Jutrom ćemo u vinograde da vidimo pupi li loza, otvara li se cvet, cvatu li narovi.Onde ću ti ljubav svoju dati. Ovo je glas mladosti, a u Poslovicama čujemo glas starosti. Ljudi očekuju sve od ljubavi i života; dobijaju malo manje od toga; zamišljaju da nisu dobili ništa; to su tri pesimističke etape. Tako ovaj legendarni Solomon152 se ljuti na zlu ženu, "jer je ona mnoge žrtve u propast survala; mnoge je snažne ljude pobila... Ko god preljubu počini sa ženom taj pameti nema. Tri su stvari koje ne mogu dokučiti, a i četiri koje razumeti ne mogu: Trag od orla po nebesima, trag od zmije na litici, trag od lađe posred mora i trag čoveka kod žene." On se slaže sa svetim Pavlom da je bolje oženiti se, nego goreti. "Neka ti radost bude žena tvoje mladosti. Nek ti ona bude košuta ljubavi, srna puna nežnosti. Na grudima njenim vazda zadovoljan budi i ushićen uvek ljubavlju njenom... Bolje u ljubavi i zelje za hranu, nego vo ugojen u mržnji." Da li je moguće da su ovo reči muža koji je imao sedamsto žena? U suprotnosti sa mudrošću, odmah do razbludnosti nalazi se lenjost: "Idi k mravu, ti lenjivče... Kako ćeš spavati, o lenjivče? "Vidiš li ti čoveka marljivog u svom poslu ? on će stajati pred kraljevima". Ipak, Filozof neće podnositi ni krajnju ambiciju. "Onaj koji hita da se obogati, neće biti nevin"; i "blagostanje bezumnika će ih uništiti." Rad je mudrost, reči su puka ludost. "U svakom radu ima koristi, ali mnogo priče vodi samo u bedu... Budala ispriča sve što joj je na umu, a mudar čovek zadržava to za kasnije;... čak i budala, kad zadrži mir, smatraće se mudrom." Pouka koju Mudrac neumorno ponavlja je jedno skoro sokratovsko poistovećivanje vrline i mudrosti, koja podseća na one škole u Aleksandriji u kojima se jevrejska teologija spajala sa grčkom filozofijom čime će se formirati evropska misao. "Spoznaja je izvorište života za onog ko je ima; ali podučavanje budale je ludost... Srećan je čovek koji mudrost nađe, i čovek koji stekne spoznaju; jer trgovanje njome je bolje od trgovine srebrom, a dobit od toga je čisto zlato. Ona je dragocenija nego rubini; i sve stvari koje možeš da poželiš ne mogu se porediti sa njom. Dužina dana je u njenoj desnoj ruci; a u levoj su bogatstva i počasti. Njeni putevi su putevi ugodnosti, a sve staze njene su mir." Jov je raniji od Poslovica; možda je napisan za vreme Izgona, i alegorijski opisuje vavilonsko roblje.153 "Ja je nazivam," kaže ushićeni Karlajl, "jednom od najuzvišenijih stvari koje pero ikada ispisalo... Plemenita knjiga; knjiga za sve ljude! To je naš prvi, najstariji iskaz o problemu koji nema kraja čovekovoj sudbini, i Božijim putevima ovde na zemlji... Mislim da ništa nije napisano u Bibliji ili izvan nje, što bi imalo jednaku literarnu vrednost." Problem je proistekao iz jevrejskog naglašavanja ovog sveta. Pošto nije postojalo Nebo u staroj jevrejskoj teologiji, vrlina je morala biti nagrađena ili ovde ili nikada. Ali često je izgledalo da zli prosperiraju, a da su najodabranije patnje rezervisane za pravednike. Zašto, vajkali su se psalmisti, zašto je "bezbožnik uspevao na svetu? Zašto se Bog sakrio, umesto da kazni zlo i nagradi dobro?" Autor "Jova" sada je odlučnije postavio ista pitanja i ponudio svog junaka, možda kao simbol za svoj narod. Ceo Izrael je poštovao Jahvea (nepostojano), kao što je Jov činio; Vavilon je ignorisao i hulio na Jahvea: a ipak Vavilon je cvetao, a Izrael je jeo prašinu i nosio rite očaja i ropstva. Šta se moglo reći o takvom bogu?U prologu na nebu, koji je neki dovitljivi pisar možda umetnuo da bi odstranio sablazan iz knjige, Satana navodi Jahvea na pomisao da je Jov "uzoran i čestit" samo zato što je bogat i srećan; da li bi sačuvao svoju pobožnost u nevolji? Jahve daje dozvolu Satani da sruči mnoštvo nesreća na Jovovu glavu. Neko vreme, junak je strpljiv kao Jov; ali na kraju mu duševna snaga popušta, razmišlja o samoubistvu i gorko prebacuje svom bogu što ga je napustio. Zofar,

koji dolazi da uživa u patnjama svog prijatelja, uporno tvrdi da je Bog pravedan i da će ipak još na zemlji nagraditi dobrog čoveka; ali Jov ga oštro ućutkuje:Jeste, reklo bi se da ste ceo svet, i da će sa vama mudrost mreti. Ali, imam i ja pamet kao vi;... i ko ne zna ono što vi govorite?... Mira ima u hajdučkim šatorima i spokojstva kod onih koji Boga vređaju... Evo, sve to vide oko moje, i ču i razume uho moje... Al vi samo lažne senke izmišljate, nikakvi lekari niste! O, da ste barem ćutali ! Izgledali biste kao da ste mudri.On razmišlja o kratkoći života i dužini smrti:Čovek od žene rođen kratkoga je veka i pun je čemera. Kao cvet niče i kida se; kao senka prolazi i nestaje... I drvo nadanja ima: omladi se kada se poseče i opet granje pušta... Al čovek kad umre gubi snagu svoju; kad izdahne čovek, gde je on tada više? Spadaju u morima vode, isprazne se i presuše reke.... Ako čovek umre, hoće li opet živetiRasprava se nastavlja žustro, a Jov postaje sve više i više sumnjičav prema svom Bogu, sve dok ga ne nazove "Vragom," i poželi da taj Vrag uništi samog sebe tako što će napisati knjigu možda nekakvu lajbnicovsku teodiceju. Završne reči ovog poglavlja "Reči Jovove utihnuše" navode na pomisao da je to bio prvobitni završetak razgovora koji je, kao onaj kod Propovednika, predstavljao jaku jeretičku manjinu među Jevrejima.154 Ali, u ovom trenutku ulazi nov filozof, /Elihu/ (Elijuj), koji u sto šezdesetpet stihova pokazuje pravednost Božijih puteva sa ljudima. Na kraju, u jednom od najlepših odlomaka u Bibliji, dolazi glas iz oblaka:Tada Gospod odgovori Jovu iz vihora i reče:Ko je taj koji namisli moje nerazumnim rečima zamračuje? Opaši se sada kao junak; ja ću tebe pitati, a ti odgovaraj. Gde si bio kada sam zemlju osnovao? Kaži, ako razuma imaš. Ko je meru njenu odredio, znaš li ti to? Ili, ko je njoj oblik dao? Kad su jutarnje zvezde pevale zajedno, i sva Božja stvorenja kliktala od radosti? Ili ko je more vratima zatvorio kada je iz krila materina izjurilo? I kada mu ja od oblaka odeću pravih i od tame povoj njegov? I kada mu zakon svoj nametnuh i postavih njemu vrata i prevornice i rekoh mu: Dovde ćeš dopreti, nećeš dalje ići, ovde će da stane bes valova tvojih. Od kada postojiš, jesi l ikada jutru zapovedio? ... Jesi l dopro do izvora morskih? I jesi li po dnu ambisa hodio? Jesu l ti se vrata smrti otvorila? Jesi l vrata senke smrti ti video? Jesi l pogledom svojim prostor zemlje sagledao? Govori, ako sve to znaš... Jesi l do riznica snega, i jesi l ležišta grada video? ... Zavezuješ li ti veze Plejadama, il drešiš li ti Orionu uže?...Znaš li zakone nebeske, uređuješ li vlast njegovu nad zemljom?... Ko je mudrost u srce metnuo, ko je razum duhu dao? ...Je l uveren onaj koji se sa Svemoćnim prepire? Onaj ko Boga kori, neka on na to odgovori. Jov se kaje u strahu pred ovom pojavom. Jahve mu, umiren, oprašta, prihvata njegovu žrtvu, optužuje Jovove prijatelje za njihove slabe argumente, i daje Jovu četrnaest hiljada ovaca, šest hiljada kamila, hiljadu jarama volova, hiljadu magarica, sedam sinova, tri kćeri i sto četrdeset godina života. To je neuverljiv, ali srećan završetak; Jov dobija sve sem odgovora na svoja pitanja. Problem je ostao; i on će imati duboke uticaje na kasniju jevrejsku misao. U vreme Danijela (oko 167. p.n.e.) pitanje će biti napušteno kao nerešivo u ovozemaljskom smislu; nikakav odgovor se ne bi mogao dati Danijel i Enoh (i Kant) bi rekli ako čovek ne bi verovao u neki drugi, zagrobni život u kojem bi sve nepravde bile ispravljene, zli bili kažnjeni, a pravedni nasledili beskonačnu nagradu. Ovo je bila jedna od raznovrsnih reka misli koje su se ulivale u hrišćanstvo i odvele ga do pobede.U Propovedniku155 nalazimo pesimistički odgovor; blagostanje i nesreća nemaju nikakve veze sa vrlinom i porokom.Sve sam ja to u danima taštine svoje video. Neko koje pravedan, propada u pravdi svojoj, a neko ko je bezdušan i dalje u svojoj bezdušnosti živi... Razmatrao sam zatim i sve nepravde koje se pod suncem čine, i gle, potišteni suze liju, i nikog nema da ih teši; a na strani ugnjetača njihovih moć je bila... Ako

u kojoj zemlji vidiš da je siromah ugnjetavan i da se krše zakon i pravda, ne čudi se tome; jer iznad većeg ima i još veći. Vrlina i porok ne određuju čovekovu sudbinu, već slepi i nemilosrdni slučaj. "Još sam pod suncem video da trku ne dobijaju oni koji su hitriji, ni rat oni koji su hrabriji, ni hleb oni koji su mudriji, ni bogatstvo oni koji su pametniji, ni naklonost oni koji su veštiji; jer sve zavisi od vremena i od prilika." Čak je i bogatstvo nesigurno, i ne donosi trajnu sreću. "Onaj što za srebrom žudi, srebrom se neće usrećiti; niti onaj što za bogatstvom žudi, neće srećan biti kada ga uveća: i to je opet taština... Sladak je radniku san, imao on malo ili mnogo da jede; ali sitost ne da bogatašu da mirno spava." Setivši se svojih sunarodnika, on formuliše Maltusovu teoriju u jednom stihu: "Gde je mnogo blaga, mnogo je onih koji ga jedu." Niko se ne može umiriti nikakvom legendom o Zlatnoj prošlosti ili Utopiji koja će doći: stvari su uvek bile kakve su sada, i takve će uvek biti. "Ne govori : Kako to da su pređašnji dani bili bolji od sadašnjih ? jer ti ne pitaš to po mudrosti"; čovek mora pažljivo da bira svoje istoričare. I "što je bilo, to je ono što će biti; i što se činilo, to je ono što će se činiti; ničeg novog nema pod suncem. Ima li išta za što se može reći, Vidi, to je novo? To je već bilo za vekova koji su pre nas bili." Napredak je obmana, misli on; civilizacije su zaboravljene i biće opet. Uopšte uzev, on oseća da je život tužna rabota, i lako bi ga se mogao i odreći; on je besciljno i zaobilazno kretanje bez trajnog rezultata, i završava se tamo gde je počeo; to je jalova borba, u kojoj ništa nije izvesno osim poraza.Taština nad taštinama, veli Propovednik, sve je taština, sve je sama taština. Koja je korist čoveku od sveg truda njegovoga pod suncem? Jedan naraštaj odlazi, drugi dolazi, a zemlja jednako stoji. Sunce izlazi, sunce zalazi, pa opet hita na mesto odakle izlazi. Vetar se na jug kreće, na sever okreće, pa se opet obrće i obrtanja svoja ponavlja. Sve reke u more teku, a more nikako da se prepuni; i one i dalje teku kud su tekle. I našao sam da su mrtvi, koji su već umrli, srećniji od živih, koji još žive, i da je srećniji i od jednih i od drugih onaj koji još nije postao i koji nije video zla dela koja se pood suncem čine... Dobar glas više vredi od dobrog mirisa, i više vredi dan smrti nego dan rođenja. Neko vreme on traži odgovor na zagonetku žiovta u odustajanju od uživanja. "Onda preporučih veselje, jer jedina stvar koju čovek može imati, to je da se najede i napije, i da mu duša uživa u zadovoljstvu." Ali, "gle, i to je opet taština." Teškoća sa uživanjem je žena, od koje je Propovednik izgleda zaradio neku nezaboravnu žaoku. "Čoveka jednog u hiljadu našao sam, ali među svim ženskim nisam žene našao... Od smrti je gorča žena čije je srce zamka i mreža, a ruke joj kao okovi; izbegavaće je onaj ko Bogu hoće da ugodi." Svoju digresiju on zaključuje vraćajući sa na savet Solomona i Voltera koji ga nije primenjivao: "Živi u radosti život sa ženom svojom koju voliš, sve dane života tvoje taštine koje ti je Bog dao pod suncem."Čak je i mudrost diskutabilna stvar; on je obilno hvali, ali sluti da je sve što prelazi malo znanje opasna stvar. "Pravljenju novih knjiga," piše on sa tajnovitom dalekovidošću, "nema kraja; a mnogo učenja zamor je za telo." Bilo bi mudro tražiti mudrost, da joj je Bog dao bolju nagradu; "mudrost je dobra sa nasleđem"; inače je zamka i sklona je da uništi one koji je vole. (Istina je kao Jahve, koji je rekao Mojsiju : "Ti ne možeš videti moje lice; jer neće biti čoveka koji bi me video i ostao živ.") Na kraju mudar čovek umire isto tako potpuno kao i budala, i obojica stižu do istog mirisa.Ja sam upravljao srce svoje da mudrošću ispitujem i istražujem sve ono što pod nebom biva. To je mučan posao koji Bog nameće sinovima čovečjim. Video sam sve što se pod suncem radi, i gle, sve je to taština i lovljenje vetra. ... Ja rekoh u srcu svome: Evo, postadoh veliki i pretekoh mudrošću sve one koji su vladali u Jerusalimu, i srce moje vide mnogo mudrosti i znanja. Upravljao sam srce svoje da poznam mudrost i da poznam i bezumlje i ludost, i razumeo

sam da je i to trčanje za vetrom. Jer gde je mnogo mudrosti, mnogo je i brige, i ko umnožava znanje svoje, umnožava muku svoju.Sve te strele sudbe obesne mogle bi se podneti sa nadom i hrabrošću, ako bi pravedan čovek mogao da očekuje neku sreću posle smrti. Ali i to je, kako Propovednik oseća, samo mit; čovek je životinja, i umire kao i svaka druga životinja.Jer je sudbina sinova čovečjih i sudbina životinja za njih jedna i ista. Kako umire jedno, umire i drugo, i svi isti dah imaju, i pretežnost čoveka nad životinjom ništavna je, jer je sve taština. Sve na jedno mesto ide. Sve je od praha proizišlo, i sve se u prah vraća.... i video sam da ništa nema bolje čoveku, nego da se delima svojim obraduje; to je udeo njegov. Jer ko će učiniti da se on obraduje onim što će posle njega biti?... Sve što ruka tvoja tvojom snagom može učiniti, učini; jer nema ni dela, ni misli, ni mudrosti u predelu smrti u koji ideš.Kakav komentar o mudrosti tako hvaljenoj u Poslovicama! Ovde je očito civilizacija za neko vreme bila oslabljena. Vitalnost mladosti Izraela je bila iscrpljena borbama protiv imperija koje su ga okruživale. Jahve, u koga je on verovao, nije mu pritekao u pomoć; a u svom očaju i rasejanju, on je do neba digao ovaj najgorči od svih glasova u literaturi da bi izrazio najdublje sumnje koje su ikada obuzele ljudsku dušu.Jerusalim je bio obnovljen, ali ne kao citadela nepobedivog boga; bio je to vazalni grad kojim je čas vladala Persija, čas Grčka. Godine 334. p.n.e., mladi Aleksandar je stajao pred njegovim kapijama i zahtevao od prestonice da se preda. Prvosveštenik je najpre to odbio; ali, sledećeg jutra, pošto je sanjao jedan san, on je popustio. Naredio je sveštenicima da obuku svoje najimpresivnije sveštenički ruho, a narodu da odene čisto belo ruho; zatim je miroljubivo izveo stanovnike kroz kapije da moli za mir. Aleksandar se poklonio prvosvešteniku, izrazio stanovnike kroz kapije da moli za mir. Aleksandar se poklonio prvosvešteniku, izrazio divljenje njegovom narodu i njihovom bogu i priznao Jerusalim. To nije bio kraj Judeje. Bio je odigran tek prvi čin u drami koja povezuje četrdeset vekova. Hrist će biti drugi, Ahasver treći; danas se igra jedan drugi čin, ali ne i poslednji. Razaran i obnavljan, razaran i obnavljan, Jerusalim se opet diže, kao simbol vitalnosti i istrajnosti jednog herojskog soja. Jevreji koji su stari kao istorija, možda su postojani kao civilizacija.

VII PERSIJA

1. Uspon i pad Međana

Njihovo poreklo - Vladari - Sardski ugovor zapečaćen krvlju - Propadanje

Ko su bili Međani koji su igrali tako važnu ulogu u uništenju Asirije? Naravno, njihovo poreklo nam izmiče; istorija je knjiga koju čovek mora da počinje od sredine. Prvi put se pominju na jednoj pločici koja beleži pohod Šalmansera /III/ u zemlju koja zvala "Parsua" u planinama Kurdistana (837. p.n.e.); tamo je, izgleda, vladalo dvadesetsedam poglavica-kraljeva u dvadesetsedam država retko naseljenih narodom koji se zvao Amadai, Madai, Medes (tj. Međani). Kao indoevropski narod verovatno su došli u zapadnu Aziju oko hiljadu godina pre Hrista, i to sa obala Kaspijskog mora." Zend-Avesta" sveti spisi (slični Bibliji) Persijanaca, idealizovali su sećanje svoga roda na ovu staru domovinu i opisali je kao raj: prizori iz naše mladosti, kao prošlost, uvek su lepi ako ne moramo ponovo u njima da živimo. Međani su izgleda lutali po regionu Bokare i Samarknada i selili se dalje i dalje na jug, konačno stigavši do Persije. Našli su bakar, gvožđe, olovo,

zlato i srebro, mermer i drago kamenje u planinama u kojima su stvorili sebi novi dom; kao jednostavan i snažan narod razvili su uspešnu zemljoradnju u ravnicama i na padinama brda.Kod Ekbatane156 tj. "raskrsnice mnogih puteva" u živopisnoj dolini koja je bila plodna zahvaljujući topljenju snega u brdima, njihov prvi kralj Deioces, osnovao je prvu prestonicu, koju je ukrasio impozantnom kraljevskom palatom koja se prostirala na površini od dve trećine kvadratne milje. Prema nepotvrđenom odlomku kod Herodota, Deioces je postigao moć, stekavši ugled po pravednosti, ali je došavši na vlast postao despot. Izdao je propise "da se nijednom čoveku ne može dozvoliti da dođe u kraljevu blizinu, već je svako morao da od njega traži savet preko glasnika; štaviše, smatraće se nepristojnim ako se neko pred njim nasmeje ili pljune. Utvrdio je takav ritual u vezi svoje ličnosti, jer je na taj način mogao da izgleda drugačiji onima koji ga nisu videli." Pod njegovom vladavinom, Međani su, ojačani zahvaljujući svom prirodnom i skromnom životu, i očvrsli zahvaljujući ratničkim običajima i okruženju, postali pretnja moći Asirije koja je stalno osvajala Mediju; Asirci su mislili da su Međani izvukli pouke iz poraza, i ustanovili da se ovi zapravo nikada nisu umorili od borbe za svoju slobodu. Najveći među kraljevima Medije, Kijaksar, rešio je stvar razorivši Ninivu. Osokoljena ovom pobedom, njegova armija je pregazila zapadnu Aziju dospevši do samih kapija Sarda, ali su morali da se vrate samo zbog jednog pomračenja Sunca. Vojskovođe, zaplašene ovim očitim upozorenjem sa neba, potpisali su mirovni ugovor, i zapečatili ga krvlju. Sledeće godine je Kijaksar umro, pretvorivši u toku vladavine svoje kraljevstvo, ranije potčinjenu provinciju, u imperiju koja je obuhvatala Asiriju, Mediju i Persiju. U roku od jedne generacije posle njegove smrti, ova imperija je doživela propast.Njeno vreme trajanja je bilo suviše kratko da bi omogućilo bilo kakav značajan doprinos civilizaciji, osim što je u izvesnom smislu pripremilo podlogu za kulturu Persije. Persiji su Međani dali svoj arijevski jezik, alfabet od tridesetšest znakova, zamenili su glinu pergamentom i perom kao pisaćim materijalom, preneli svoju čestu upotrebu stubova u arhitekturi i bezgraničnu hrabrost u vreme rata, svoju zaratustrijansku religiju Ahura-Mazde i Ahrimana, svoju patrijarhalnu porodicu i poligamni brak, i zakonik dovoljno sličan onom pomoću kojeg će kasnija imperija biti ujedinjena u čuvenoj rečenici Danijelovoj o "zakonu Međana i Persijanaca, koji se ne menja." Od njihove književnosti i umetnosti nije ostao nijedan kamen, niti pismo.Njihovo propadanje je bilo još brže nego uspon. Astijag, koji je nasledio Kijaksara, ponovo je dokazao da je monarhija hazardna igra, i da su u njenom smenjivanju kraljeva, sjajna pamet i ludilo u bliskom srodstvu. Mirno je nasledio kraljevstvo i počeo da uživa u njemu. Prema njegovom primeru, narod je zaboravio svoj strogi moral i stoičke običaje; bogatstvo je došlo suviše naglo, da bi ljudi umeli mudro da ga koriste. Više klase postale su robovi mode i raskoši, muškarci su nosili vezene pantalone, žene se prekrivale kozmetikom i nakitom, a čak i konje su često prekrivali zlatom. Ovaj nekada jednostavan i pastirski narod, koji se radovao vožnji u primitivnim kolima sa točkovima grubo isečenim od trupaca, sada se vozio skupim kočijama sa svetkovine na svetkovinu. Prvi kraljevi su se ponosili pravednošću; ali Astijag je, nezadovoljan Harpagusom, naredio da se njegovom sinu odrubi glava i odseku ruke i noge, a onda Harpagusa naterao da jede meso svoga sina. Harpagus je jeo, govoreći da mu prija sve što njegov kralj čini; ali mu se osvetio pomogavši Kiru da svrgne Astijaga. Kad je Kir, briljantan mladi vladar međanske kolonije Anšan u Persiji, podigao pobunu protiv slabićkog despota Ekbatane, sami Međani su pozdravili Kirovu pobedu i prihvatili ga skoro bez protesta kao svog kralja. Jednom

bitkom, Medija je prestala da bude gospodar Persije, Persija je postala gospodar Medije i spremila se da postane gospodar čitavog Bliskog istoka.

2. Veliki kraljevi

Romantični Kir - Njegova prosvetljena politika - Kambiz - Darije Veliki - Napad na Grčku

Kir je bio jedan od onih prirodnih vladara čijem se krunisanju, kako reče Emerson, svi ljudi raduju. Kraljevskog duha i akcije, sposoban za mudro upravljanje koliko i za dramatična osvajanja, velikodušan prema poraženima i voljen od onih koji su mu bili neprijatelji nije ni čudno da je kod Grka bio junak bezbroj romantičnih priča i po njihovom mišljenju najveći heroj pre Aleksandra. Za nas je veliko razočarenje da njegov pouzdani prikaz ne možemo da nađemo ni kod Herodota ni od Ksenofonta. Onaj prvi je umešao mnoge legende sa svojom istorijom, dok je drugi od ""Kiropedije" napravio esej o ratničkoj veštini, uz prateća predavanja o obrazovanju i filozofiji; Ksenofont povremeno meša Kira i Sokrata. Kada se te divne priče ostave u stranu, Kirova figura postaje samo atraktivna utvara. Možemo samo reći da je bio lep pošto su Persijanci od njega načinili uzor fizičke lepote do kraja svoje antičke umetnosti; da je uspostavio dinastiju Ahemenida "Velikih kraljeva", koji su vladali Persijom tokom najslavnijeg perioda njene istorije; da je vojsku Medije i Persije organizovao u nepobedivu armiju, zauzeo Sard i Vavilon, okončao na hiljadu godina vladavinu Semita u zapadnoj Aziji, a ranija područja Asirije, Vavilonije, Lidije i Male Azije priključio Persijskom carstvu, najvećoj političkoj organizaciji prerimskog antičkog doba, koja se odlikovala jednom od najboljih sistema upravljanja u istoriji.Koliko možemo da ga zamislimo kroz maglinu legende, on je bio najugodnija ličnost među osvajačima i svoju je imperiju temeljio na plemenitosti. Njegovi neprijatelji su znali da je on blage naravi, pa se protiv njega nisu borili sa onom očajničkom hrabrošću koju ljudi pokazuju, kada im je jedini izbor da ubiju ili poginu. Videli smo kako je (prema Herodotu) spasao Kreza sa pogrebne lomače u Sardu i imenovao ga za jednog od svojih najuglednijih savetnika; videli smo i kako je velikodušno postupio prema Jevrejima. Prvo načelo njegove politike je bilo da raznim narodima njegove imperije treba ostaviti slobodu religije i verovanja, jer je u potpunosti shvatio prvi princip državništva da je religija jača od države. Umesto da pljačka gradove i ruši hramove, on je pokazivao dolično poštovanje za božanstva koja je osvojio i davao doprinos za održavanje njihovih svetilišta; čak su se i Vavilonci, koji su mu se dugo odupirali, odobrovoljili prema njemu kada su videli da je sačuvao njihova svetilišta i da poštuje njihov panteon. Kud god je išao u toku svoje vladarske karijere bez presedana, sa pijetetom je prinosio žrtve lokalnim božanstvima. Poput Napoleona, prihvatao je bez razlike sve religije i sa mnogo većom lakoćom i otmenošću ugađao svim bogovima.Kao Napoleon, i on je umro od prekomerne ambicije. Osvojivši čitav Bliski istok, započeo je niz pohoda sa ciljem da oslobodi Mediju i Persiju od upada nomadskih varvara iz centralne Azije. Izgleda da je u tim izletima dolazio čak do Sir Darje (Jaxartes u antičko doba) na severu i do Indije na istoku. Iznenada je, na vrhuncu slave, poginuo u bitci sa Masagetima, nekim malo poznatim plemenom koje je naseljavalo južne obale Kaspijskog mora. Kao i Aleksandar, osvojio je imperiju, ali nije poživeo da je organizuje.Jedna velika mana je ostavila mrlju na njegovom karakteru povremena i nepredvidiva svirepost. Nju je nasledio njegov poluludi sin, ali ne i Kirovu plemenitost.

Kambiz je počeo kraljevanje tako što je ubio brata i suparnika Smerdisa; onda je, privučen akumuliranim bogatstvom Egipta, krenuo da proširuje Persijsko carstvo do Nila. Uspeo je, ali na račun svog duševnog zdravlja. Memfis je bio lako osvojen, ali je armija od pedeset hiljada Persijanaca, poslata da pripoji Amonovu oazu, stradala u pustinji, a pohod na Kartaginu je propao zato što su feničanske posade persijske flote odbile da napadnu feničansku koloniju. Kambiz je izgubio glavu i odrekao se mudre plemenitosti i tolerancije svoga oca. Javno je ismevao egipatsku religiju i sa prezrenjem zario nož u bika koga su Egipćani poštovali kao boga Apisa; ekshumirao je mumije i rovario po kraljevskim grobnicama, ne obazirući se na stare kletve; skrnavio je hramove i naređivao da se spaljuju idoli. Mislio je da na taj način izleči Egipćane od praznoverja; ali kada ga je snašla bolest verovatno epilepsija Egipćani su bili sigurni da su ga njihovi bogovi kaznili i da je njihova teologija sad potvrđena bez pogovora. I kao da bi opet pokazao nepovoljne strane monarhije, Kambiz je napoleonskim udarcem u stomak ubio svoju sestru i ženu Roksanu, strelom ubio sina Preksaspa, dvanaest persijskih aristokrata sahranio žive, osudio Kreza na smrt, pa se pokajao, zatim poradovao kad je saznao da presuda nije izvršena i kaznio oficire koji su oklevali da je izvrše. Na putu nazad za Persiju, saznao je da se neki uzurpator dočepao prestola i da ima podršku brojnih pobunjenika. Od tog trenutka, on iščezava iz istorije; prema predanju, izvršio je samoubistvo.Uzurpator se pretvarao da je Smerdis, koji se čudom spasao od Kambizove bratoubilačke ljubomore; u stvarnosti je bio religiozni fanatik, poklonik rane magovske vere koji je bio preobraćen posle uništenja zaratustrijanstva, zvanične religije persijske države. U jednoj drugoj pobuni i on je svrgnut, a sedam aristokrata koji su je organizovali, odabrali su jednog među sobom za tron; to je bio Darije, sin Histaspov. Tako je u krvi počela vladavina najvećeg kralja Persije.Nasleđivanje prestola, kod orijentalnih monarhija, bilo je obeleženo ne samo dvorskim pobunama u borbi za kraljevsku vlast, već i ustancima u pokorenim kolonijama koje su koristile šansu u haosu, ili neiskustvo vladara, da povrate svoju slobodu. Uzurpacija i ubistvo "Smerdisa" dalo je vazalima Persije izvrsnu priliku: guverneri Egipta i Lidije su odbili poslušnost, a provincije Susiana, Vavilonija, Medija, Asirija, Armenija, Sakija i druge istovremeno su digle ustanak. Darije ih je nemilosrdno naterao na poslušnost. Zauzevši Vavilon posle dugotrajne opsade, razapeo je na krst tri hiljade njegovih uglednih građana da bi ostale naterao na pokornost; a u nizu brzih pohoda "umirio" je jednu za drugom pobunjene države. Onda je, uočivši kako brzo jedna ogromna imperija može da se raspadne, odložio oružje i postao jedan od najmudrijih upravljača u istoriji, i dao se na posao da ponovo učvrsti svoje carstvo na način koji će postati uzor imperijalnog sistema sve do pada Rima. Njegova vladavina je dala zapadnoj Aziji generaciju takvog reda i blagostanja kakvu taj nemirni region nikada ranije nije upoznao.Nadao se da će vladati u miru, ali sudbina je imperije da trpi od čestih ratova. Jer, pokoreni moraju da se povremeno iznova pokoravaju, a osvajači moraju da održavaju veštine i navike vojničkog logora i bojnog polja; a u svakom trenutku kaleidoskop promene može da izrodi novu imperiju koja će ugroziti staru. U takvoj situaciji, ratovi moraju da se izmišljaju, ako se ne javljaju sami od sebe; svaka generacija mora da se navikava na opasnosti ratnih pohoda i da se u praksi nauči slatkom ponosu umiranja za otaxbinu.Možda je to delimično bio razlog za to što je Darije poveo svoje armije do južne Rusije, preko Bosfora i Dunava do Volge, da bi kaznio pljačkaše Skite; i opet preko Afganistana i stotine planinskih lanaca do doline Inda, dodavši time prostrane regione i milione duša i rupija za svoju carevinu. Neki važniji razlozi moraju se potražiti za njegov pohod na Grčku. Herodot nas uverava da je Darije

napravio taj istorijski pogrešan korak zato što ga je jedna od njegovih žena, Atosa, u postelji začikivala da to uradi; ali je verovatnije da je kralj u grčkim gradovima-državama i njihovim kolonijama prepoznao potencijalnu imperiju, ili već postojeću konfederaciju, opasnu za persijsku prevlast u zapadnoj Aziji. Kada se Jonija pobunila i zatražila pomoć od Sparte i Atine, Darije se nevoljno odlučio za rat. Svako zna priču o njegovom prelazu preko Egeona, o porazu njegove vojske kod Maratona i njegovom turobnom povratku u Persiju. Tamo je, usred opsežnih priprema za drugi pokušaj pohoda na Grčku, naglo oslabio i umro.

3. Persijski život i industrija

Imperija - Ljudi – Jezik - Seljaci - Carski putevi - Trgovina i finansije

Pod Darijem, kada je bila najveća, Persija je obuhvatala dvadeset provincija ili "satrapija"; to su bile: Egipat, Palestina, Sirija, Fenikija, Lidija, Frigija, Jonija, Kapadokija, Kilikija, Armenija, Asirija, Kavkaz, Vavilonija, Medija, Persija, današnji Afganistan i Baluxistan, Indija zapadno od Inda, Sogdijana, Baktrija i regioni Masageta i drugih centralno-azijskih plemena. Nikada ranije u istoriji nije zabeležena tako prostrana oblast podvedena pod jednu vlast. Sama Persija, koja će dvesto godina vladati nad tih četrdeset miliona ljudi, u to vreme nije bila zemlja koja je nama danas poznata kao "Persija", a njenim stanovnicima kao "Iran"; to je bio onaj mali deo, odmah istočno od Persijskog zaliva, poznat starim Persijancima kao "Pars", a modernim Persijancima kao "Fars" ili "Farsistan." U njoj su bile skoro isključivo planine i pustinje, a malo reka, zime su bile oštre, leta žarka i suva,157 i mogla je da izdržava dva miliona stanovnika samo zahvaljujući spoljnim doprinosima kao što su trgovina ili onim što bi neko osvajanje donelo. Njen soj otpornih gorštaka je (kao i Međani) poticao iz indoevropske loze, možda iz južne Rusije; a njen jezik i rana religija pokazuju blisku srodnost sa onim Arijevcima koji su prešli Afganistan i postali vladajuća kasta u severnoj Indiji. Darije /I/ je na jednom natpisu kod Nakši-Rustama opisao sebe kao "Persijanca, sina Persijanca, Arijevca arijevskog porekla." Zaratustrijanci su svoju primitivnu zemlju zvali "/Airyana-vaejo/ "arijevski dom". Strabon je primenjivao naziv "Ariana"158 za ono što se danas naziva u suštini istom rečju "Iran" Persijanci su očito bili najlepši ljudi na drevnom Bliskom istoku. Spomenici ih prikazuju kao uspravne i snažne, gorštački otporne, a ipak prefinjene zahvaljući svom bogatstvu, prijatne skladnosti crta lica, skoro grčki pravim nosem, i izvesnom otmenošću izgleda i držanja. Većim delom su usvojili međanski način odevanja, a kasnije i međanske ukrase. Smatrali su nepristojnim da se otkriva nešto više od lica; odeća ih je pokrivala od turbana, trake za glavu ili kape, sve do sandala ili kožne obuće. Trostruke gaće, bela donja haljina od platna, dvostruka tunika, sa rukavima koji su pokrivali ruke i pojas oko struka, grejali su stanovnike zimi, a pregrevali leti. Kralj se razlikovao sa svojim vezenim pantalonama grimizne boje, i cipelama sa dugmadima boje šafrana. Ženska odeća se razlikovala od muške samo po razrezu na grudima. Muškarci su

nosili duge brade, a kosa im je padala u uvojcima, a kasnije su glavu pokrivali perikama. U periodima bogatstva, i muškarci i žene su mnogo koristili kozmetička sredstva; kreme su se upotrebljavale za poboljšanje tena, a materije za bojenje su nanošene na očne kapke da bi se povećala prividna veličina i sjaj očiju. "Ulepšivači", koje su Grci zvali "/kosmetai/, pojavili su se kao specijalna klasa eksperata za lepotu za aristokratiju. Persijanci su bili dobri poznavaoci mirisa i stari narodi su verovali da su oni izmislili kozmetičke kreme. Kralj nikada nije išao u rat bez kovčega skupocenih masti da bi obezbedio svoj miomiris u pobedi ili porazu. Mnogi jezici su se koristili u dugoj istoriji Persije. Govor na dvoru i plemstva u doba Darija /I/ bio je staropersijski tako usko povezan sa sanskritom, da je očito da su to nekada bili dijalekti jednog starijeg jezika, a srodnici engleskog jezika danas."Staropersijski se razvio s jedne strane u zend jezik ""Zend-Aveste" a s druge strane u pahlevi, hinduski jezik iz kojeg je potekao današnji persijski. Kada su Persijanci počeli da pišu, oni su usvojili vavilonsko klinasto pismo za svoje natpise, a aramejski alfabet za dokumenta. Uprostili su nepodesni silabarijum Vavilonaca sa tri stotine karaktera na trideset šest znakova koji su postepeno postali slova umesto slogova i stvorili klinasti alfabet. Međutim, pisanje je Persijancima izgledalo kao zabava za mekušce, za šta nisu mogli da odvoje vreme koje su posvećivali ljubavi, ratu i lovu. Nisu se trudili da stvaraju književnost.Običan čovek je bio samozadovoljno nepismen i potpuno se posvećivao obrađivanju zemlje. ""Zend-Avesta" je uzdizala poljoprivredu kao najplemenitije čovekovo zanimanje, koja je više od ostalih radova bila ugodna vrhovnom bogu koji se zvao Ahura-Mazda. Nešto zemlje su obrađivali seljaci vlasnici, koji su se povremeno udruživali sa još nekoliko porodica u zemljoradničke zadruge da bi zajedno obrađivali veće površine. Deo zemlje je bio u posedu feudalnih barona, a obrađivali su ga zakupci koji su dobijali deo letine; deo zemlje su obrađivali strani (nikada persijski) robovi. Volovi su vukli drveni plug sa metalnim vrhom. Veštačkim navodnjavanjem se voda dovlačila sa planina do polja. Ječam i pšenica su bili glavne kulture i hrana, ali se dosta jelo meso i pilo vino. Kir je svojim vojnicima davao vino, a članovi persijskog veća nikada nisu bili trezni u toku ozbiljnih rasprava o politici159 mada bi se sledećeg jutra pobrinuli da revidiraju svoje odluke. Jedno opojno piće, "haoma" prinošeno je kao ugodna žrtva bogovima i verovalo se da kod onih koji ga piju ne izaziva uzbuđenje i gnev, već pravednost i pobožnost. Industrija je bila slabo razvijena u Persiji; ona se zadovoljavala time da se narodi Bliskog istoka bave zanatima, dok je ona kupovala proizvode pomoću imerijalnog danka. Pokazala je više originalnosti u poboljšavanju komunikacija i transporta. Inženjeri su po instrukcijama Darija /I/ izgradili puteve koji su spajali razne prestonice; jedan od tih velikih puteva, od Suze do Sarda, bio je dug 1.500 milja. Putevi su brižljivo izmereni parasangovima (parasang = 3,4 milje); a na svakom četvrtom parasangu, kaže Herodot, "nalaze se kraljevske stanice i odlične krčme, a čitav put prolazi kroz naseljene i bezbedne krajeve." Na svakoj stanici je stajala spremna smena svežih konja za prenošenje pošte, tako da, dok je običnom putniku trebalo devedeset dana da stigne od Suze do Sarda, kraljevska pošta je prelazila tu distancu kao današnji automobil, za manje od nedelju dana. Veće reke su su prelazile skelama, ali su inženjeri mogli, kada su želeli, da postave mostove preko kojih je moglo bezbedno da pređe stotine nepoverljivih slonova. Drugi putevi su vodili preko afganistanskih prelaza do Indije, tako da je Suza postala kuća na pola puta do već basnoslovnih bogatstava Istoka. Ti putevi su građeni prvenstveno za vojne i državne svrhe, da bi se olakšala centralna kontrola i uprava; ali oni su služili i podsticanju trgovine i razmeni običaja, ideja i neophodnih praznoverica ljudskog roda. Na primer, ovim putevima

su prošli anđeli i đavo iz persijske u jevrejsku i hrišćansku mitologiju.Moreplovstvo nije doživelo tako veliki napredak kao kopneni saobraćaj; Persijanci nisu imali sopstvenu flotu, već su jednostavno angažovali ili regrutovali brodove Feničana i Grka. Darije je izgradio veliki kanal kojim je spojio Persiju sa Mediteranom preko Crvenog mora i Nila, ali je zbog nemara njegovih naslednika ovo delo bilo brzo zatrpano peskom. Kada je Kserks naredio delu svojih pomorskih snaga da oplovi Afriku, ona se vratila posramljena odmah po prolasku Herkulovih stubova. Trgovina je najvećim delom bila prepuštena strancima Vaviloncima, Feničanima i Jevrejima; Persijanci su prezirali trgovinu, a tržnicu su smatrali leglom laži. Bogate klase su sa ponosom zadovoljavale svoje potrebe direktno sa vlastitih polja i prodavnica, ne prljajući ruke ni kupovinom ni prodajom. Plaćanja, zajmovi i kamate su u početku bili u naturi, naročito u obliku goveda i žita; kovanje novca je kasnije došlo iz Lidije. Darije je izdao zlatni i srebrni "darik" sa utisnutim njegovim likom, 160 koji je imao vrednost odnosa zlato-srebro od 13,5 prema 1. Tu je izvor bimetalnog odnosa kod modernih valuta.

4. Eksperiment u upravi

Kralj Plemići - Vojska - Zakon - Surovo kažnjavanje - Prestonice – Satrapije - Uspeh u upravljanju

Život Persije je više bio politički i vojni, nego ekonomski; njeno bogatstvo se zasnivalo ne na industriji, već na moći; ona je nesigurno egzistirala kao malo administrativno ostrvo na ogromnom i neprirodno potčinjenom moru. Imperijalni sistem koji je održavao ovaj artefakt bio je izvanredan, jedan od najefikasnijih u istoriji. Na njegovom čelu je bio kralj, "/Khshathra/ tj. Ratnik161 titula pokazuje vojno poreklo i karakter persijske monarhije. Pošto su manji kraljevi bili njemu vaza-li, persijski vladar je sebi dodelio titulu "Kralj kraljeva," i antički svet nije protestovao zbog toga; Grci su ga zvali jednostavno "/Basileus/ kralj. Njegova vlast je teoretski bila apsolutna; mogao je da ubije jednom reči, bez suđenja ili davanja razloga, sve u stilu nekih vrlo modernih diktatora; a povremeno je ovu privilegiju hirovitog ubistva davao svojoj majci ili glavnoj ženi. Mali broj se, čak i među najvećim plemićima usuđivao na neku kritiku ili prekor, a javno mnjenje je bilo oprezno i nemoćno. Otac kome je kralj na njegove oči ubio nedužnog sina, samo bi pohvalio kralja da je izvrstan strelac; prestupnici izbatinani po tabanima po kraljevom naređenju zahvalili bi se Njegovom veličanstvu što ih ima na umu. Kralj je mogao i da upravlja i da vlada, ako je imao želju da se toliko potrudi, kao Kir ili Darije /I/; ali kasniji monarsi su prenosili većinu svojih briga oko upravljanja na potčinjene plemiće ili carske evnuhe i provodili su vreme u ljubavnim igrama, kockanju ili lovu. Dvor je bio preplavljen evnusima,162 koji su sa svojih mesta pogodnih za posmatranje kao čuvari harema i učitelji prinčeva, spravljali otrove intrige u svakoj vladavini. Kralj je imao pravo da izabere naslednika među svojim sinovima, ali je nasleđivanje trona obično rešavano atentatom i pobunom.Kraljevska vlast je u praksi bila ograničena snagom aristokratije koja je bila posrednik između naroda i prestola. Bio je običaj da šest porodica ljudi koji su sa Darijem /I/ podelili opasnosti pobune protiv lažnog Smerdisa, imaju izuzetne privilegije i da budu konsultovani po svim pitanjima od vitalnog interesa. Mnogi plemići su dolazili na dvor i služili kao veće za čiji je savet monarh obično pokazivao najveće poštovanje. Većina pripadnika aristokratije bili su vezani za presto primivši posede od kralja; za uzvrat oni su

mu obezbeđivali ljude i materijal kada se pripremao za rat. Na svojim lenskim dobrima oni su imali skoro potpunu vlast nametali su poreze, donosili zakone, izvršavali presude, i držali sopstvene oružane snage. Stvarna osnova kraljevske moći i imperijalne uprave bila je vojska; imperija egzistira samo onoliko dugo koliko zadrži svoju superiornu sposobnost ubijanja. Odazivanje na regrutaciju po bilo kakvoj objavi rata bilo je obavezno za sve sposobne muškarce od petnaest do pedeset godina. Kad je neki otac trojice sinova molio Darija da jednog oslobodi vojne službe, sva trojica su bili pogubljeni; a kada je neki drugi otac, poslavši četiri sina na bojno polje, preklinjao Kserksa da dopusti petom sinu da ostane i upravlja porodičnim imanjem, telo petog sina je presečeno nadvoje po kraljevskom naređenju i stavljeno na obe strane puta kojim će vojska proći. Trupe su polazile u rat uz treštanje ratne muzike i aplauze onih građana koji su bili izvan godišta za vojnu službu.Udarna snaga armije je bila kraljevska garda dve hiljade konjanika i dve hiljade pešaka, sve samih plemića čiji je zadatak bio da čuvaju kralja. Stajaća vojska se sastojala isključivo od Persijanaca i Međana, a i iz tih stalnih snaga poticali su garnizoni stacionirani kao centri bezbednosti na strateškim tačkama u imperiji. Kompletne snage su se sastojale od regruta iz svakog potčinjenog naroda, i svaka grupa je imala svoj različit jezik, oružje i ratničke navike. Oprema i pratnja su bili raznoliki kao i njihovo poreklo: lukovi i strele, krive sablje, kratka koplja, bodeži, koplja, praćke, noževi, štitovi, kacige, kožni oklopi, panciri, konji, slonovi, glasnici, pisari, evnusi, prostitutke, konkubine i bojna kola opremljena velikim čeličnim srpovima na glavčinama točkova. Čitava masa, mada ogromna po broju, koja je u Kserksovom pohodu iznosila 1,800.000 ljudi, nikada nije dostigla jedinstvo, i na prvi znak obrta situacije postajala je raspuštena rulja. Pobeđivala je pukom brojčanom silom, elastičnom sposobnošću da podnese gubitke u ljudstvu; bila je osuđena na propast čim bi se susrela sa dobro organizovanom armijom koja se koristila jednim jezikom i prihvatala jedinstvenu komandu. U tome je bila tajna bitaka kod Maratona i Plateje.U takvoj državi jedini zakon je bio volja kralja i moć armije; nikakva prava nisu bila sveta u odnosu na to dvoje i nisu pomagali nikakvi presedani osim nekog ranijeg kraljevog ukaza. Jer Persija se itekako dičila time da se njeni zakoni nikada ne menjaju, a da su kraljevsko obećanje ili ukaz neopozivi. Pretpostavljalo se da sam Ahura-Mazda nadahnjuje kralja u njegovim ediktima i presudama; otuda je zakon kraljevine bio Božanska volja i svaki prekršaj je bio uvreda božanstva. Kralj je bio vrhovni sud, ali je njegov običaj bio da prenese tu funkciju na neke učene starešine iz svoje svite. Ispod njega je bio Visoki sud pravde sa sedam članova, a ispod ovoga su bili lokalni sudovi raštrkani po carevini. Sveštenici su formulisali zakon, a dugo vremena vršili funkciju sudija; u kasnijim vremenima su laici, i muškarci i žene, prisvajali pravo da donose presude. Kaucija je bila prihvatana u svim, osim u najvažnijim slučajevima, a poštovao se redovan sudski postupak. Sud je povremeno određivao nagrade, kao i kazne, a u razmatranju prestupa uzimao je u obzir dobru prošlost i usluge optuženog. Otezanja sa parničenjem bila su smanjena utvrđivanjem roka za svako suđenje, i predlaganjem suprotstavljenim stranama da odaberu po svojoj volji arbitra koji bi ih doveo do mirnog rešenja. Pošto su se u pravu gomilali presedani i složeni slučajevi, pojavila se klasa ljudi koje su zvali "predstavnicima zakona", koji su parničarima objašnjavali kako da postupe u svojim parnicama. Uzimane su zakletve, a povremeno je primenjivano mučenje. Podmićivanje je sprečavano tako što je ponuda ili primanje mita kažnjavano smrtnom kaznom. Kambiz je poboljšao integritet sudova tako što je naredio da se jednom nepravednom sudiji živom odere koža koja je upotrebljena za prekrivanje sudijske klupe, dok je sina pokojnog sudije imenovao za sudiju.

Manje kazne su obuhvatale bičevanje od pet do dve stotine udaraca bičem; za trovanje pastirskog psa dobijalo se dvesto udaraca, a za ubistvo čoveka devedeset. Pravna administracija je delimično finansirana zamenjivanjem masnica novčanim kaznama, na primer šest rupija za jednu masnicu. Ozbiljniji prestupi su kažnjavani žigosanjem užarenim gvožđem, osakaćivanjem, oslepljivanjem, tamnicom ili smrću. Slovo zakona je zabranjivalo svakome, pa čak i kralju, da osudi čoveka na smrt za običan prestup; ali smrtna kazna je dosuđivana za izdaju, silovanje, sodomiju, ubistvo, "samooskrvnuće", spaljivanje ili zakopavanje mrtvih, upad u kraljev privatni život, prilaženje nekoj od njegovih konkubina, slučajno sedanje na presto, ili za bilo kakvu neugodnost pričinjenu vladajućoj kući. Smrtna kazna se u tim slučajevima izvršavala trovanjem, nabijanjem na kolac, razapinjanjem na krst, vešanjem (obično s glavom nadole), kamenovanjem, zakopavanjem tela do glave, mrvljenjem glave između dva ogromna kamena, prekrivanjem žrtve vrelim pepelom, ili neverovatno svirepim ritualom zvanim "čamci".163 164 Neke od ovih varvarskih kazni su nasledili nadirući Turci u kasnija vremena i preneli ih u baštinu ljudskog roda. Ovakvim zakonima i vojskom, kralj je nastojao da vlada nad dvadeset satrapija iz svojih brojnih prestonica prvo iz Pasargarde, povremeno iz Persepolja, leti iz Ektabane, a obično iz Suze; ovde je, u staroj prestonici Elama, istorija antičkog Bliskog istoka napravila pun krug, povezujući početak i kraj. Suza je imala prednost jer je bila teško pristupačna, a nedostatak što je bila udaljena; Aleksandar je morao da putuje dve hiljade milja da je zauzme, a ona je morala da pošalje svoje trupe 1500 milja da uguši pobune u Lidiji i Egiptu. Na kraju su ti veliki putevi prosto utrli put fizičkom osvajanju zapadne Azije od strane Grčke i Rima, a teološkom osvajanju Grčke i Rima od strane zapadne Azije.Imperija je bila podeljena na provincije ili satrapije radi lakšeg upravljanja i porezovanja. Svakom provincijom je u ime Kralja kraljeva vladao vazalni princ, obično "satrap" (vladar) koga je postavljao kralj dok god je mogao da zadrži naklonost dvora. Da bi satrape držao u šaci, Darije je u svaku provinciju poslao jednog generala da kontroliše njegove oružane snage nezavisno od guvernera; i da bi se trostruko osigurao, u svakoj provinciji je imenovao sekretara, nezavisnog u odnosu i na satrapa i generala, koji je izveštavao kralja o njihovom ponašanju. Kao dodatna predostrožnost, u svakom trenutku je mogla da se pojavi obaveštajna služba poznata kao "Kraljeve oči i uši" da ispita stvari, arhive i finansije provincije. Ponekad je satrap bivao smenjen bez suđenja, a ponekad bi ga po kraljevom naređenju tiho otrovale njegove sluge. Pod satrapom i sekretarom bila je horda činovnika koja je vršila toliku vlast, da joj nije bila potrebna neposredna sila; ta gomila činovnika se prenosila iz jedne uprave u drugu, iz jedne vladavine u drugu. Kralj umire, ali birokratija je besmrtna.Plate tih provincijskim službenicima nije davao kralj, već narod kojim su oni vladali. Naknada je bila obilna dovoljno da satrapima obezbedi palate, hareme, i velike lovne parkove kojima su Persijanci dali istorijski naziv "/paradise/ (tj. "raj"). Pored toga, svaka satrapija je bila obavezna da godišnje šalje kralju utvrđen iznos novca i robe u svrhu poreza. Indija je slala 4.680 talenata, Asirija i Vavilonija 1.000, Egipat 700, četiri satrapije Male Azije 1.760 itd. što je ukupno iznosilo 14.560 talenata što se različito procenjuje od 160,000.000 dolara do 218,000.000 dolara godišnje. Štaviše, od svake provincije se tražilo da daje doprinos kraljevim potrebama u robi i zalihama hrane: Egipat je morao da obezbedi žita za 120.000 ljudi godišnje; Međani su obezbeđivali 100.000 ovaca, Armenci 30.000 ždrebadi, Vavilonci pet stotina mladih evnuha. Ostali izvori bogatstva su uvećavali centralni prihod do te mere da kada je Aleksandar zauzeo persijske prestonice posle sto pedeset godina

persijskog rasipništva, posle stotinu skupih pobuna i ratova, i pošto je Darije /III/ u bekstvu odneo sa sobom 8.000 talenata, on je našao 180.000 talenata preostalih u kraljevskim riznicama nekih 2,700,000.000. dolara. Uprkos ovim visokim troškovima za svoje službe, persijsko carstvo je bilo najuspešniji eksperiment u imperijalnom upravljanju koji je Mediteran upoznao pre dolaska Rima koji će naslediti mnogo od persijske političke strukture i administrativnih oblika. Okrutnost i rasipnost kasnijih monarha, povremeni varvarizam zakona, i teška poreska opterećenja su bila izbalansirana, kako su se menjale uprave, poretkom i mirom koji su provincije učinili bogatim, uprkos porezima, i takvom slobodom kakvu su samo prosvećene imperije dopuštale sebi potčinjenim državama. Svaki region je zadržao svoj jezik, zakone, običaje, moral, religiju i novac, a ponekad domaću kraljevsku dinastiju. Mnoge od vazalnih država, kao Vavilonija, Fenikija i Palestina bile su sasvim zadovoljne tom situacijom, pretpostavljajući da bi ih njihovi vlastiti generali i poreznici očerupali još drastičnije. Pod Darijem /I/, persijsko carstvo je bilo pravi uspeh u političkom sistemu; dostići će ga samo Trajan, Hadrijan i svi Antonini.

5. Zaratustra

Dolazak Proroka - Persijska religija pre Zaratustre - Biblija Persije - Ahura-Mazda - Dobri i zli duhovi

Njihova borba za vlast nad svetom Persijska legenda kaže, kako se mnogo stotina godina pre Hristovog rođenja, pojavio veliki prorok u staroj "domovini Arijevaca" ("/Airyana-vaejo/). Njegov narod ga je zvao Zaratustra; ali Grci, koji nikada nisu mogli da se strpljivo nose sa ortografijom "varvara", nazvali su ga Zoroaster. Njegovo začeće je bilo božansko: njegov anđeo čuvar je ušao u biljku "haoma" i prešao sa svojim sokom u telo jednog sveštenika dok je ovaj prinosio žrtvu bogovima; u isto vreme, zrak nebeskog sjaja je ušao u grudi devojke plemenita roda. Sveštenik se oženio devojkom, zatvoreni anđeo se izmešao sa zatočenim zrakom i Zaratustra je počeo da živi. Na sam dan svog rođenja se glasno nasmejao i zli dusi koji se okupljaju oko svačijeg života pobegli su u panici i strahu. Zbog svoje velike ljubavi prema mudrosti i pravednosti, on se povukao iz ljudskog društva i izabrao da živi u planinskoj divljini hraneći se sirom i plodovima zemlje. đavo ga je navodio na iskušenja, ali uzalud. Grudi su mu bile probodene mačem, a utroba napunjena topljenim olovom, ali on se nije žalio, već se držao svoje vere u Ahura-Mazdu Gospodara svetlosti vrhovno božanstvo. Ahura-Mazda mu se prikazao i dao mu u ruke "Avestu", ili Knjigu znanja i mudrosti, i zamolio ga da je propoveda ljudima. Dugo vremena ceo svet mu se rugao i progonio ga; ali, na kraju ga je veliki knez od Irana Vištaspa ili Histasp, rado saslušao i obećao da će širiti novu veru među ljudima. Tako je rođena zaratustrijanska religija. Sam Zaratustra je doživeo duboku starost, a onda ga je pogodila munja i on se uspeo na nebo. Ne možemo reći koliko je ova priča istinita; možda ga je otkrio neki Josija. Grci su ga prihvatili kao istorijsku ličnost i počastvovali ga da potiče iz 5.500. godine pre njihovog vremena; moderni istoričari, kad veruju da je postojao, smeštaju ga u bilo koji vek između desetog i šestog pre Hrista.165 Kada se pojavio među precima Međana i Persijanaca, ustanovio je da njegov narod obožava životinje, pretke, zemlju i sunce, u okviru religije koja je imala mnoge zajedničke elemente i božanstva kao kod Hindusa vedskog doba. Glavna božanstva ove predzaratustrijanske vere su bili Mitra, bog sunca, Anaita, boginja plodnosti i zemlje, i Haoma, bik-bog, koji je pošto je umro, ponovo oživeo

i dao ljudima svoju krv kao piće koje daje besmrtnost; njega su rani Iranci slavili tako što su pili opojni sok trave "haoma" koju su nalazili na padinama brda. Zaratustra je bio iznenađen tim primitivnim božanstvima i dionizijskim obredima; on se pobunio protiv sveštenika zvanih "magi" koji su se molili i prinosili im žrtve; i, sa svom odvažnošću svojih savremenika Amosa i Isaije, objavio je svetu jednog boga ovde Ahura-Mazdu, Gospodara svetlosti i neba, dok su druga božanstva bila samo njegove manifestacije i svojstva. Možda je Darije /I/, koji je prihvatio novo učenje, video u njoj veru koja će nadahnuti njegov narod i ojačati njegovu vlast. Od trenutka stupanja na presto, on je objavio rat starim kultovima sveštenika "magija", a zaratustrijanstvo učinio državnom religijom.Biblija nove vere je bila zbirka knjiga u kojima su učenici Učitelja sakupili njegove izreke i molitve. Kasniji sledbenici su te knjige nazvali "Avesta"; greškom jednog modernog naučnika one su na Zapadu poznate kao "Zend-Avesta".166 Današnji nepersijski čitalac je zaprepašćen kada vidi da su obimne knjige koje su se očuvale, mada mnogo kraće od Biblije, samo mali deo otkrovenja koje je Zaratustri poverio njegov bog. 167 168 Za stranog ili provincijalnog posmatrača, ono što je ostalo predstavlja zbrkanu masu molitvi, pesama, legendi, propisa, obreda i morala, osveženu tu i tamo oplemenjenim jezikom, revnosnom posvećenošću, etičkom uzvišenošću, ili lirskom pobožnošću. Poput Starog zaveta to je veoma eklektičko delo. Izučavalac otkriva tu i tamo bogove, ideje, ponekad same reči i rečenice "Rig-vede" do te mere da neki indijski naučnici smatraju da je "Avesta" inspirisana "Vedama", a ne Ahura-Mazdom; ne drugim mestima, nailazi se na odlomke starovavilonskog porekla, kao što je stvaranje sveta u šest faza (nebo, voda, zemlja, biljke, životinje, čovek) poreklo čoveka od dva prva roditelja, uspostavljanje zemaljskog raja, nezadovoljstvo Tvorca svojim delom, i njegova odluka da potopom uništi sve sem jednog njegovog ostatka. Ali specifično iranski delovi dovoljno su obilni da bi dali karakter celini: svet se zamišlja u dualističkom smislu kao faza konflikta, koji traje dvanaest hiljada godina, između boga Ahura-Mazde i đavola Ahrimana; čistota i poštenje su najveće vrline i vode u večni život; mrtvi ne smeju da se spaljuju ili pokopavaju kao kod skarednih Grka ili Hindusa, već se moraju bacati psima ili pticama lešiniarima.Zaratustrin bog je najpre bio "čitav krug samih nebesa". Ahura-Mazda se "zaodeva čvrstim nebeskim svodom kao svojom odećom; ... njegovo telo je svetlost i najveći sjaj; sunce i mesec su njegove oči." U kasnija vremena, kada je religija prešla sa proroka na političare, to veliko božanstvo je prikazivano kao xinovski kralj impozantan i veličanstven. Kao tvorcu i vladaru sveta njemu pomaže legija manjih božanstava, u početku prikazivanih kao oblici i sile prirode vatra i voda, sunce i mesec, vetar i kiša; ali Zaratustrino je dostignuće bilo u tome što je zamislio svog boga kao vrhovno božanstvo nad svim stvarima, božanstvo plemenito kao u Knjizi o Jovu: Ovo te pitam, pa mi reci iskreno, o Ahura-Mazda: Ko je odredio putanje sunca i zvezda ko je to zbog koga mesec raste i opada?... Ko, odozdo, podupire zemlju i zadržava nebeski svod da ne padne ko pomaže rekama i biljkama ko kroti hitrinu vetrova i oblaka ko, Ahura-Mazda, koga zovu Dobri Um? Ovaj "Dobri Um" nije značio nikakav ljudski um, već božansku mudrost, skoro "Logos",169 koji je Ahura-Mazda koristio kao posrednog činioca stvaranja. Zaratustra je tumačio da Ahura-Mazda ima sedam aspekata ili svojstava: Svetlost, Dobar Um, Pravo, Vladavinu, Pobožnost, Dobrobit i Besmrtnost. Njegovi sledbenici naviknuti na politeizam tumačili su ove atribute kao ličnosti (zvali su ih "/amesha spenta/ ili besmrtni sveti) koje su, pod vođstvom Ahura-Mazde, stvorile svet i njime upra-vljaju; na ovaj način veličanstveni monoteizam osnivača je postao kao u slučaju hrišćanstva politeizam naroda. Pored ovih

svetih duhova bilo je i anđela čuvara, a persijska teologija je obezbedila po jednog za svakog čoveka, ženu i dete. Ali baš kao što su ti anđeli i besmrtni sveti pomogli čoveku da dođe do vrline, prema pobožnom Persijancu (verovatno pod uticajem vavilonske demonologije), sedam "/dcvas/, ili zlih duhova lebdelo je u vazduhu stalno navodeći čoveka na zločin i greh, i u stalnom ratu protiv Ahura-Mazde i svakog oblika pravednosti. Vođa ovih đavola je bio Angro-Mainius ili Ahriman, Knez tame i vladar donjeg sveta, prauzor onog nametljivog Satane koga su Jevreji izgleda usvojili iz Persije i preneli na hrišćanstvo. Ahriman je bio taj, koji je, na primer, stvorio zmije, crve, skakavce, mrave, zimu, tamu, zločin, sodomiju, menstruaciju, i druge pošasti života; a upravo su ti izumi đavola uništili Raj u koji je Ahura-Mazda smestio prve začetnike ljudskog roda Zaratustra je izgleda smatrao ove zle duhove lažnim božanstvima, narodnim i praznovernim inkarnacijama apstraktnih sila koje se odupiru napretku čoveka. Njegovi sledbenici su, međutim, nalazili da je lakše razmišljati o njima kao o živim bićima, pa su ih personifikovali u tako velikom broju da je u kasnijim vremenima u persijskoj teologiji bilo na milione demona.Ovakav sistem verovanja kakav je potekao od Zaratustre graničio se sa monoteizmom. Čak i sa upadom Ahrimana i zlih duhova, on je ostao monoteistički, kao što će hrišćanstvo biti sa svojim Satanom, đavolima i anđelima; zaista, u ranoj hrišćanskoj teologiji ima isto toliko odjeka persijskog dualizma, kao hebrejskog puritanizma ili grčke filozofije. Zaratustrijanska koncepcija Boga je mogla da zadovolji jedan tako poseban duh kao što je duh Metju Arnolda: Ahura-Mazda je bio ukupan zbir svih onih sila u svetu koje doprinose pravednosti; a moralnost je bila u saradnji sa tim silama. Štaviše, bilo je u tom dualizmu izvesnog opravdanja za protivrečnost i izopačenost stvari, koje monoteizam nikada nije pružio; i mada su zaratustrijanski teolozi, u stilu hinduističkih mistika i sholastičkih filozofa, ponekad dokazivali da je zlo nerealno, oni su ustvari ponudili teologiju dobro prilagođenu za dramsko prikazivanje moralnih pitanja u životu za prosečan um. Poslednji čin dramskog komada, obećavali su oni, biće za pravednika srećan kraj: posle četiri epohe od po tri hiljade godina, u kojima će se Ahura-Mazda i Ahriman smenjivati u prevlasti, sile zla će jednom za svagda prestati da postoje. Tada će se dobri ljudi pridružiti Ahura-Mazdi u Raju, a zli će pasti u ambis spoljne tame gde će se večno hraniti otrovom.

6. Zaratustrijanska etika

Čovek kao bojno polje - Neugasiva vatra - Pakao, čistilište i raj - Kult Mitre - Magi - Parsi

Predstavljajući svet kao poprište borbe između dobra i zla, zaratustrijanci su u narodnoj mašti učvrstili snažan religiozni podsticaj i sankciju za moral. Duša čovekova, poput univerzuma, bila je predstavljena kao bojno polje dobroćudnih i zloćudnih duhova; hteo ne hteo, svaki čovek je ratnik, u vojsci ili Gospoda ili đavola; svako delo ili propust uticali su na stvar Ahura-Mazde ili stvar Ahrimana. Ta etika je bila čak čudesnija nego teologija ako ljudi moraju da imaju religioznu podršku za svoj moral; ona je dala običnom životu dignitet i značaj veći od bilo kog koji je mogao da mu dođe iz gledišta o svetu koje je čoveka zaključavalo (prema srednjovekovnom izrazu) kao bespomoćnog crva (moderno rečeno) kao mehanički automat. Prema Zaratustrinom mišljenju, ljudska bića nisu bila samo pioni u ovom kosmičkom ratu; ona su imala slobodnu volju, pošto je Ahura-Mazda

želeo da ljudi budu ličnosti po sopstvenom pravu; mogli su slobodno da izaberu da li će da slede Svetlost ili Laž. Jer, Ahriman je bio Živa Laž, a svaki lažov njegov sluga.Iz ove opšte koncepcije je proizašao detaljan, ali jednostavan moralni kodeks, usredsređen oko Zlatnog pravila.170 "Dobra je jedino ona priroda koja drugome neće činiti bilo šta što nije dobro ni za nju samu." Čovekova dužnost je, kaže "Avesta", trostruka: "Od neprijatelja načiniti prijatelja; od zlobnika načiniti pravednika; i neznalicu načiniti učenim." Najveća vrlina je pobožnost; odmah posle nje su čast i poštenje na delu i rečima. Kamata se neće naplatiti Persijancima, ali pozajmice treba smatrati maltene svetim. Najgori od svih grehova (jednako po kodeksu Aveste i Mojsija) jeste neverništvo. Po oštrim kaznama namenjenim za taj greh, možemo da prosudimo da je skepticizam postojao kod Persijanaca; smrtna kazna se imala smesta izvršiti nad otpadnikom. Velikodušnost i dobrota od strane Učitelja nije se u praksi primenjivala na nevernike tj. strance; oni su bili niža vrsta ljudi, koje je Ahura-Mazda naveo da vole svoje sopstvene zemlje samo da oni ne bi napadali Persiju. Po rečima Herodota, Persijanci su "sebe cenili kao najizvrsnije ljude u svakom pogledu"; oni veruju da se drugi narodi približavaju toj izvrsnosti u zavisnosti od toga koliko su geografski blizu Persije, "ali da su najgori oni koji žive najdalje od njih." Te reči imaju savremeni ton, a i univerzalnu primenu.Budući da je pobožnost najveća vrlina, prva dužnost u životu je poštovanje Boga kroz pročišćenje, žrtvu i molitvu. Zaratustrijanska Persija nije tolerisala ni hramove ni idole; žrtvenici su podizani na vrhovima brda, u palatama, ili u centru grada, a vatre su paljene na njima u čast Ahura-Mazde ili nekog manjeg božanstva. Sama vatra je poštovana kao bog, Atar, sin Gospodara Svetlosti. Svaka porodica se okupljala oko ognjišta; održavati vatru i nikako ne dopuštati da se ugasi bio je deo verskog rituala. A Neugasiva Vatra neba, Sunce, bilo je obožavano kao najviše i najkarakterističnije otelovljenje Ahura-Mazde ili Mitre, upravo onako kako ga je Ehnaton poštovao u Egiptu. "Jutarnje sunce", kažu Sveti spisi, "mora se poštovati do podneva, a podnevno mora da se poštuje do popodneva, a popodnevno do večeri... Ako ljudi ne poštuju Sunce, dobra dela koja učine tog dana nisu njihova." Suncu, vatri, Ahura-Mazdi, kao žrtveni darovi su prinošeni: cveće, hleb, voće, miomirisi, volovi, ovce, kamile, konji, magarci i jeleni; u stara vremena, kao i drugde, ljudske žrtve su takođe prinošene. Bogovi su uzimali samo miris; jestivi delovi su čuvani za sveštenike i vernike, jer kako su magi objašnjavali, bogovi su zahtevali samo dušu žrtve. Mada se Učitelj toga gnušao, i o tome nema pomena u "/Avesti/, stari arijevski žrtveni dar bogovima u vidu opojnog soka "/haome/ nastavio se do zaratustrijanskih dana; sveštenik je pio deo svete tečnosti, a ostatak podelio među vernicima u svetom zajedništvu. Kad su ljudi bili suviše siromašni da prinesu tako ukusne darove, oni su to nadoknađivali poniznom molitvom. Ahura-Mazda, kao i Jahve, voleo je da srkuće pohvale, pa je za vernike napravio poveliki spisak svojih dostignuća i dela koji je postao omiljena persijska litanija. Ako je život proveo u pobožnosti i istini, Persijanac je mogao bez straha da se suoči sa smrću: na kraju krajeva, to je jedan od ciljeva religije. Astivihad, bog smrti, nađe svakoga, ma gde bio; on je siguran tragačod kojeg niko od smrtnih ljudi nije pobegao. Ni oni koji silaze duboko, kao Afrasijab Turčin, koji je sebi sagradio gvozdenu palatu pod zemljom, hiljadu puta višu od čoveka, sa stotinu stubova; u toj palati je napravio zvezde, Mesec i Sunce da se okreće, stvarajući dnevnu svetlost; u toj palati je on činio sve što ga je volja, a živeo je najsrećnijim životom: sa svom svojom snagom i vraxbinama nije mogao da izmakne Astivihadu... Niti onaj koji je prekopao ovu prostranu, okruglu zemlju, sa krajevima tako udaljenim, kao Dahak, koji je išao od istoka do zapada tragajući za besmrtnošću, pa je nije našao: sa svom svojom

snagom i moći nije mogao da izmakne Astivihadu... Svakome dolazi nevidljivi, lukavi Astivihad, koji ne prima ni pohvale ni mito, koji ne poštuje ličnosti, a nemilosrdno tera ljude u propast.A ipak jer to je u prirodi religije da preti i zastrašuje kao i da teši Persijanac nije mogao bez straha da gleda na smrt, ako nije bio odani ratnik koji se bori za stvar Ahura-Mazde. Iza te najstrašnije od svih misterija bili su pakao i čistilište, kao i raj. Sve mrtve duše su morale da pređu preko Sitastog Mosta: dobra duša bi došla na drugu stranu do "Kuće pesme," gde bi je dočekala "mlada devojka blistava i snažna, sa dobro razvijenim grudima," i živela bi u sreći sa Ahura-Mazdom do kraja vremena; ali zla duša, koja ne bi uspela da pređe, pala bi do one dubine pakla koja je odgovarala njenoj zlobi." Ovaj pakao nije bio puki Had u koji su, kao u ranijim religijama, svi mrtvi silazili, bez obzira da li su dobri ili rđavi; bio je to ambis tame i strahote u kojoj je osuđena duša trpela muke do kraja sveta. Ako bi čovekove vrline prevagnule nad njegovom gresima, on bi podneo pročišćenje kroz privremenu kaznu; ako je grešio mnogo, ali činio dobra dela, patio bi samo dvanaest hiljada godina, a zatim bi se uzneo na nebo. Dobri zaratustrijanci nam kažu da se već približava religiozni kraj istorije: rođenje Zaratustre započelo je poslednju epohu sveta od tri hiljade godina; pošto su u intervalima, tri proroka njegovog potomstva pronela njegovo učenje širom sveta, Poslednji sud će biti objavljen, kraljevstvo Ahura-Mazde će doći, a Ahriman i sve sile zla će biti do temelja uništeni. Onda će sve dobre duše početi život iznova u svetu bez zla, tame ili bola. "Mrtvi će ustati, život će se vratiti u tela, i ona će opet disati;... celi fizički svet će se zauvek osloboditi starosti i smrti, iskvarenosti i propadanja." Kao u egipatskoj ""Knjizi mrtvih", ovde opet čujemo pretnju o onom užasnom Poslednjem sudu koja je izgleda prešla iz persijske u jevrejsku eshatologiju u vreme persijske prevlasti u Palestini. Bila je to divna formula kojom su se deca zastrašivala da bi slušala roditelje; a pošto je jedna od funkcija religije da olakša težak i neophodan zadatak starijih da disciplinuju mlade, moramo da priznamo zaratustrijanskim sveštenicima zavidnu profesionalnu veštinu u pripravljanju teologije. Sve u svemu bila je to sjajna religija, manje ratoborna i krvava, manje idolatrijska i praznoverna, nego druge religije njenog vremena; i, ona nije zaslužila da odumre tako brzo.Neko vreme, pod Darijem /I/, ona je postala duhovni izraz nacije na njenom vrhuncu. Ali čovečanstvo više voli poeziju nego logiku, a bez mita narod propada. Ispod zvaničnog obožavanja Ahura-Mazde, kult Mitre i Anaite, boga sunca i boginje vegetacije i plodnosti, rađanja i seksa, i dalje su imali svoje privrženike; a u doba Artakserksa /II/ njihova imena su počela da se pojavljuju ponovo u kraljevskim natpisima. Otada je Mitra stekao ogromnu naklonost, a Ahura-Mazda izbledeo sve dok, u prvim vekovima naše ere, kult Mitre kao božanskog mladića lepa izgleda sa blistavim oreolom iznad glave kao simbolom svog drevnog poistovećivanja sa suncem raširio se po celoj Rimskoj imperiji i dao hrišćanstvu svoj udeo u vidu Božića. 171 Da je Zaratustra bio besmrtan, on bi se zaprepastio kad bi našao kipove Anaite, persijske Afrodite, postavljene u mnogim gradovima imperije nekoliko vekova posle njegove smrti. A svakako mu se ne bi svidelo da nađe toliko stranica njegovog otkrovenja posvećenih magičnim formulama za isceljivanje, proricanje sudbine i vraxbine. Posle njegove smrti, staro sveštenstvo (magi) ga je pobedilo kao što sveštenstva na kraju pobede svakog žestokog pobunjenika ili jeretika i to tako što su ga usvojili i uvukli u svoju teologiju; ubrojali su ga među sveštenike (magi) i zaboravili ga. Ozbiljnim i monogamnim životom, hiljadama preciznih pravila svetih rituala i obredne čistote, uzdržavanjem od mesa kao hrane, i jednostavnom i nenametljivom odećom, magi su stekli čak i kod Grka visok ugled zbog svoje mudrosti, a u vlastitom narodu zbog svog skoro bezgraničnog uticaja.

Sami persijski kraljevi su postali njihovi učenici i nisu preduzimali nijedan značajan korak, a da ih nisu prethodno konsultovali. Oni višeg ranga među njima bili su mudraci, a niži su bili gataoci i vračevi, zvezdočatci i tumači snova; i sama reč "magija" dobila je ime po njima. Iz godine u godinu, zaratustrijanski elementi u persijskoj religiji su iščezavali; oni su oživljeni na neko vreme pod dinastijom Sasanida (226-651. naše ere), ali su konačno eliminisani u muslimanskim i tatarskim napadima na Persiju. Zaratustrijanstvo opstaje danas samo u malim zajednicama u provinciji Fars, i kod devedeset hiljada indijskih Parsa. Oni sa posvećenošću čuvaju i proučavaju drevne spise, poštuju vatru, zemlju, vodu i vazduh kao svetinje, i izlažu svoje mrtve u "Kuli tišine" pticama lešinarima da ne bi paljenjem ili ukopom ukaljali svete elemente. To su ljudi izvanrednog morala i karaktera, živi doprinos civilizujućem uticaju Zaratustrinog učenja na čovečanstvo.

7. Ponašanje i moral Persijanaca

Nasilje i čast - Kodeks čistote - Telesni grehovi - Device i neženje - Brak - Žene - Deca - Persijske ideje o obrazovanju

Ipak, iznenađujuće je koliko se brutalnosti zadržalo kod Međana i Persijanaca uprkos njihovoj religiji. Darije /I/, njihov najveći kralj, piše na Behistunskom natpisu: "Fravartiša su uhvatili i doveli k meni. Odsekao sam mu nos i uši, isekao jezik i iskopao oči. Držan je u lancima na mom dvoru; ceo narod ga je video. Kasnije sam ga razapeo na krst u Ekbatani ... Ahura-Mazda mi je bio velika podrška; pod zaštitom Ahura-Mazde, moja armija je potpuno uništila pobunjeničku vojsku, a Kitrankakara su uhvatili i doveli meni. Onda sam mu odsekao nos i uši i iskopao oči. Držan je u lancima na mom dvoru; svi su ga ljudi videli. Kasnije sama ga razapeo na krst." Ubistva o kojima je Plutarh potanko pričao opisujući Artakserksov život daju okrutan primer morala kasnijih dvorova. Sa izdajnicima se postupalo bez milosti: njih i njihove vođe su razapinjali na krst, njihove pristalice su prodavali kao robove, njihove gradove su pljačkali, sinove im kastrirali, a devojčice prodavali u hareme. Ali bilo bi nepravedno suditi o narodu po njihovim kraljevima; vrlina nije vest, a čestiti ljudi, kao i srećne nacije, nemaju istoriju. Čak su i kraljevi ponekad pokazivali lepu plemenitost i bili poznati kod nepoverljivih Grka po svojoj čestitosti; moglo se računati sa sigurnošću na sporazum postignut sa njima, a ponosili su time što nikada ne krše zadatu reč. Jedan dokaz za karakter Persijanaca172 je u tome što je svako mogao da unajmi Grke da se bore protiv Grka, ali je zaista bilo retko da bi neki Persijanac mogao biti unajmljen da se tuče protiv Persijanaca.Ponašanje je bilo blaže nego što bi krv i gvožđe istorije sugerisali. Persijanci su bili slobodni i otvoreni u razgovoru, velikodušni, srdačni i gostoljubivi. Pravila pristojnosti su kod njih bila skoro isto osetljiva kao kod Kineza. Kada bi se sreli međusobno jednaki, oni bi se zagrlili i poljubili u usta; osobama višeg ranga bi napravili dubok naklon; onima nižeg društvenog položaja bi pružili obraz; običnim građanima bi se lako naklonili. Smatrali su nepristojnim da se na ulici jede ili pije, ili da se pred drugima pljuje ili izduvava nos. Sve do Kserksove vladavine, ljudi su bili uzdržljivi u hrani i piću, jeli su samo jedan obrok dnevno, a nisu pili ništa osim vode. Čistoća se cenila kao najviše dobro posle života. Dobra dela obavljena sa prljavim rukama smatrana su bezvrednim; "jer dok čovek temeljno ne uništi trulež" (klice?), "anđeli neće prilaziti njegovom telu." Oštre kazne su dosuđivane onima koji su širili zarazne bolesti. U praznićnim prilikama ljudi su se okupljali svi obučeni u belo.

Avestanski kodeks je, kao i bramanski i mojsijevski, bio prepun ritualnih mera predostrožnosti i pranja; obimni suvoparni delovi zaratustrijanskih Svetih spisa posvećeni su dosadnim formulama za čišćenje tela i duše. Podrezivanje noktiju, odsecanje kose i ispuštanje daha bili su označeni kao nečiste stvari, koje će razboriti Persijanac izbegavati ako prethodno nisu očišćeni. Kodeks je takođe bio jevrejski strogo protiv telesnih grehova, grehova puti. Onanija se kažnjavala bičevanjem; a muškarci i žene okrivljeni za promiskuitet ili prostituciju "moraju se ubiti čak i pre nego zmija što gmiže ili vukovi što zavijaju." Da je praksa bila obično podalje od propisa vidi se iz jednog Herodotovog odlomka: "Odvesti žene silom, Persijanci smatraju delom rđavih ljudi; ali mučiti se oko osvete u tom slučaju je čin nerazboritih ljudi; i ne obraćati pažnju, ako se to desi, jeste čin razboritih ljudi; jer, jasno je da one ne bi mogle biti odvedene da nisu bile voljne." Na drugom mestu, on dodaje da su se Persijanci "od Grka naučili sklonosti prema dečacima"; a iako ne možemo baš uvek da verujemo ovom vrhunskom istoričaru, slutimo da se njegove reči potvrđuju u žestini sa kojim "Avesta" oštro kritikuje sodomiju; za to delo, ona mnogo puta ponavlja, nema nikakvog oproštaja; "ništa ga ne može sprati." Kodeks nije podržavao device i neženje, ali su poligamija i konkubinat bili dozvoljeni; vojničkoj državi je potrebno mnogo dece. " Čovek koji ima ženu," kaže "Avesta", "daleko je iznad onoga koji živi u uzdržanosti; onaj koji vodi domaćinstvo daleko je iznad onog koji ga nema; onaj koji ima dece, daleko je iznad onog koji ih nema"; to su kriterijumi društvenog stava prilično rasprostranjenog među narodima. Porodica je smatrana najsvetijom od svih institucija. "O, Tvorče materijalnog sveta," pita Zaratustra Ahura-Mazdu, " ti Presveti, koje je drugo mesto na zemlji gde se čovek oseća najsrećnijim?" A Ahura-Mazda mu odgovara: "To je mesto gde čovek podigne kuću gde su i sveštenik, i stoka, i žena, i deca i dobra stada; tu gde kasnije i stoka nastavi da napreduje, i žena, i deca, i vatra, gde svako blago života cvate." Životinja je, a iznad svih ostalih pas, bila integralni deo porodice, kao u poslednjoj zapovesti datoj Mojsiju. Najbližoj porodici je bilo naređeno da primi i vodi brigu o svakoj bremenitoj životinji beskućnici. Oštre kazne su bile propisane za one koji su davali psima pokvarenu hranu ili suviše vruću hranu; za "udaranje kučke koju su zaskočila tri psa" bila je određivana kazna od hiljadu četrsto udaraca bičem. Bik se poštovao zbog njegove reproduktivne moći, a molitve i žetveni darovi su upućivani kravi. Ženidbe i udaje su ugovarali roditelji kad bi deca dospela u pubertet. Raspon izbora je bio širok, jer saznajemo za brakove brata i sestre, oca i ćerke, majke i sina. Konkubine su uglavnom bile deo raskoši bogataša; aristokrate nikada nisu išle u rat bez njih. U kasnije doba imperije, kraljev harem je imao 329 do 360 konkubina, jer je postojao običaj da nijedna žena ne može da deli kraljevsku ložnicu dva puta sem ako nije bila izvanredne lepote. U vreme Proroka, položaj žene u Persiji je bio visok,173 kako je po starim običajima bilo ustaljeno; ona se kretala u javnosti slobodno i bez vela na licu; posedovala je i upravljala imovinom, a mogla je, kao većina današnjih žena, da vodi muževljeve poslove u njegovo ime ili uz njegovo ovlašćenje. Posle Darija, njen status je opao, naročito kod bogatih. Siromašnije žene su zadržale slobodu kretanja, zato što su morale da rade; ali u drugim slučajevima, izolacija uvek nametana u periodu menstruacije bila je proširena na čitav društveni život žene, čime su položeni temelji za muslimansku instituciju "/purdah/. Žene viših klasa nisu mogle da izlaze osim u nosiljkama sa zavesama, i nije im bilo dozvoljavano da se na javnim mestima mešaju sa muškarcima; udatim ženama je bilo zabranjeno da vide čak i najbliže muške srodnike, kao što su očevi ili braća. Žene nikada nisu pominjane niti prikazivane na javnim natpisima i spomenicima stare Persije. Konkubine su imale veću slobodu, pošto su bile

korišćene za zabavljanje gospodarevih gostiju. Čak i u kasnijim vladavinama, žene su imale moć na dvoru, nadmećući se sa evnusima u istrajnosti u spletkarenju, a sa kraljevima u takmičenju u okrutnosti. Deca su kao i brak bila neophodna da se stekne poštovanje. Sinovi su imali visoku vrednost kao ekonomski posed za njihove roditelje i vojnička imovina za kralja; devojčice su bile za žaljenje, jer su morale da se odgajaju za kuću i korist nekog drugog čoveka. "Ljudi se ne mole za ćerke," govorili su Persijanci, "i anđeli ih ne ubrajaju u darove za ljudski rod." Kralj je jednom godišnje slao darove svakom ocu sa mnogo sinova kao neki oblik plaćanja unapred za njihovu krv. Blud, pa čak i preljuba, mogli su se oprostiti ako nije bilo abortusa; abortus je bio gori zločin od ostalih, i kažnjavan je smrću. Jedan od starijih komentara, "/Bundahish/, navodi načine za izbegavanje začeća, ali i odvraća ljude od njih. "O prirodi rađanja rečeno je u Otkrovenju da kada ženi prestane menstruacija u toku deset dana i noći, kada joj muškarac pristupi, ona odmah zatrudni." Za dete se majka brinula do pete godine, otac od pete do sedme; u sedmoj je polazilo u školu. Obrazovanje je većinom bilo ograničeno na sinove imućnih ljudi, a obično su se njime bavili sveštenici. Razredi su se sastajali u hramu ili domu sveštenika; bio je princip da škola nikada ne bude blizu tržnice, da atmosfera laganja, psovanja i varanja koja je na bazarima vladala ne bi kvarila mladež. Tekstovi koji su se učili bili su ""Avesta" i njeni komentari; predmeti su bili religija, medicina ili pravo; metod učenja je bilo memorisanje i mehaničko deklamovanje dugih odlomaka. Dečaci iz skromnih klasa se nisu kvarili pismenošću, već su učili tri stvari da jašu konje, da rukuju lukom i strelom, i da govore istinu. Više obrazovanje je trajalo do dvadesete ili dvadeset četvrte godine za aristokratske sinove; svi su dobijali obuku u ratnim veštinama. Život u tim višim školama je bio težak i naporan: učenici su ustajali rano, pretrčavali duge staze, jahali hirovite konje velikom brzinom, plivali, lovili, gonili lopove, obavljali setvu, sadili drveće, pravili duge marševe pod vrelim suncem i po ciči zimi i učili da podnesu svaku promenu i surovost klime, da se hrane prostom hranom i da prelaze reke a da im odeća i ratna oprema ostanu suvi. Bilo je to takvo školovanje koje bi obradovalo Fridriha Ničea u onim trenucima kada je mogao da zaboravi blistavu i raznovrsnu kulturu antičke Grčke.

8. Nauka i umetnost

Medicina - Manje umetnosti - Grobnice Kira i Darija - Palate Persepolja - Friz strelaca - Ocena persijske umetnosti

Izgleda da su Persijanci namerno zanemarivali obučavanje svoje dece u bilo kom drugom umeću, osim u umeću života. Književnost je bila delikatan luksuz u kojem su videli malu upotrebnu vrednost; nauka je bila roba koja se mogla uvoziti iz Vavilona. Umeli su donekle da uživaju u poeziji i romantičnoj književnosti, ali su te umetnosti prepuštali plaćenicima i inferiornim ljudima, dajući prednost razveseljavanju oštroumnim razgovorom u odnosu na tiha i osamljenička uživanja u čitanju i istraživanju. Poeziju su radije pevali nego čitali, pa je ona nestajala sa pevačima. Medicina je isprva bila posao sveštenika, koji su je primenjivali na principu da je đavo stvorio 99.000 bolesti, koje treba lečiti kombinovanjem magije i higijene. Češće su pribegavali vraxbinama nego lekovima, smatrajući da čini i ako možda ne izleče bolest, neće ubiti bolesnika što je bilo više nego što se moglo reći za lekove. Pa ipak, svetovna medicina se razvijala zajedno sa rastom bogatstva Persije, a u vreme Artakserksa /II/ postojao je dobro organizovan esnaf lekara i

hirurga, čiji su honorari bili utvrđeni zakonom kao u Hamurabijevom zakoniku shodno društvenom položaju bolesnika. Sveštenici su lečeni besplatno. I, baš kao što i danas kod nas, lekar početnik godinu ili dve kao stažista vežba na telima imigranata i siromaha, tako se i kod Persijanaca očekivalo da mladi lekar počne karijeru lečenjem nevernika i stranaca. Sam Bog svetlosti je to odredio:O, Tvorče materijalnog sveta, ti Presveti, ako poštovalac Boga želi da obavlja veštinu lečenja, na kome će najpre pokazati svoje umeće na poštovaocima Ahura-Mazde ili na poštovaocima Zlih duhova ("/Daevas/)? Ahura-Mazda odgovori: Na poštovaocima "/Daevasa/ će se on dokazati, a ne na poštovaocima Boga. Ako nožem tretira poštovaoca "/Dcvasa/ i ovaj umre; ako nožem tretira drugog poštovaoca "/Dcvasa/ i ovaj umre; ako nožem tretira trećeg poštovaoca "/Dcvasa/ i ovaj umre, on se za svagda smatra nesposobnim; neka nikada ne leči nijednog poštovaoca Boga... Ako tretira nožem drugog poštovaoca "/Dcvasa/ i ovaj se oporavi; ako tretira nožem trećeg poštovaoca "/Dcvasa/ i ovaj ozdravi, onda je on sposoban zauvek; on može po volji da leči poštovaoce Boga i tretira ih nožem. Posvetivši se imperiji, Persijanci su svoje vreme i energije trošili na rat, pa su kao i Rimljani, u pogledu umetnosti zavisili uglavnom od uvoza. Imali su ukusa za lepe stvari, ali su se oslanjali na strane umetnike za stvaranje tih lepih stvari, kao i na doprinose provincija za plaćanje tih umetnika. Imali su lepe kuće i raskošne vrtove, koji su ponekad postajali parkovi za lov, ili zoološke zbirke; imali su skupocen nameštaj stolove obložene ili ukrašene srebrom ili zlatom, ležajeve prekrivene egzotičnim pokrivačima, podove sa tepisima elastičnog tkanja u svim bojama zemlje i neba; Pili su iz zlatnih pehara, i ukrašavali stolove ili police vazama koje su izrađivali stranci;174 Voleli su pesmu i igru i svirali na harfi, flauti, bubnju i tamburinu. Nakita je bilo u obilju, od tijara i naušnica do zlatnih grivni i cipela; čak su i muškarci stavljali nakit na vrat, uši i ruke. Biseri, rubini, smaragdi i" lazurni kamen" dolazili su iz drugih zemalja, ali je tirkiz dolazio iz persijskih rudnika i činio uobičajeni materijal za aristokratski prsten pečatnjak. Dragulji čudovišne i groteskne forme podražavali su zamišljene crte omiljenih đavola. Kralj je sedeo na zlatnom prestolu pod zlatnim baldahinom na stubovima od zlata. Jedino su u arhitekturi Persijanci dostigli svoj sopstveni stil. Pod Kirom, Darijem /I/ i Kserksom /I/ gradili su grobnice i palate koje su arheolozi vrlo nepotpuno iskopali; a možda će oni radoznali istoričari, uz pijuk i ašov, u bliskoj budućnosti podići našu ocenu persijske umetnosti.175 Kod Pasargade Aleksandar je za nas sačuvao, sa karakterističnom plemenitošću, grobnicu Kira /I/. Karavanski put sada prelazi preko ogoljenog platoa koji je nekada nosio palate Kira i njegovog ludog sina; od njih nije ostalo ništa osim nekoliko oštećenih stubova tu i tamo, ili jedan dovratnik na kome je bareljef sa Kirovim likom. U blizini je, na zaravni, grobnica na kojoj se jasno vidi da je stara dvadeset četiri veka: jednostavna kamena kapela, sasvim grčka po suzdržanosti i formi, diže se do visine od nekih trideset pet stopa na terasastoj osnovi. Ona je svakako nekada bila viši spomenik sa nekim podesnim temeljem; danas ona izgleda pomalo jadno i napušteno, zadržavši oblik, ali vrlo malo lepote; napuklo i ruinirano kamenje jednostavno nas umiruje tihom stalnošću beživotnih stvari. Daleko na jug, kod Nakši-Rustama, blizu Persepolja, nalazi se grobnica Darija /I/ usečena kao neka hinduistička kapela u površinu planinske stene. Ulaz je izrezbaren tako da podražava fasadu palate, sa četiri vitka stuba oko skromnog portala; iznad njega su, kao na krovu, figure koje predstavljaju potčinjene narode Persije koje podupiru podijum na kom je prikazan Kralj kako obožava Ahura-Mazdu i Mesec. Sve je to zamišljeno i izvedeno sa aristokratskom prefinjenošću i jednostavnošću.Ostatak one persijske arhitekture koja je preživela ratove, upade, krađe i vremenske neogode u toku dva

milenijuma sastoje se od ruševina palata. Kod Ekbatane prvi kraljevi su izgradili kraljevsku rezidenciju od kedra i čempresa obloženih metalom, koja je još uvek stajala u vreme Polibija (oko 150. p.n.e.) od koje danas nema nikakvih ostataka. Najimpozantniji ostaci drevne Persije koji se danas iz dana u dan pomaljaju iz gramzive i tajnovite zemlje, jesu kameni stepenici, plato i stubovi u Persepolju; jer tu je svaki monarh od Darija pa nadalje izgradio palatu da bi odložio zaborav svoga imena. Velike spoljne stepenice koje su se pele od zaravni do uzdignuća na kom su zdanja počivala bile su različite od svega drugog u istoriji arhitekture; verovatno su potekle od pristupnih stepeništa koja su obujmljivala mesopotamske ""zigurate", ali su ipak imala specifično svoj karakter bila su postepenog uspona i tako široka da su deset konjanika mogli naporedo njima da se popnu.176 Mora da su pravila sjajan pristup177 ogromnoj platformi, dvadeset do pedeset stopa visokoj, hiljadu petsto stopa dugoj i hiljadu stopa širokoj, koja je nosila kraljevske palate. Na mestu gde su se dva stepenika, dolazeći sa obe strane, sretala na vrhu, stajala je kapija ili propileum, dok su sa strane bili krilati bikovi s ljudskim glavama u najgorem asirskom stilu. S desne strane je stajalo remek-delo persijske arhitekture Čehil Minar ili Velika dvorana Kserksa /I/, koja je sa svojim predsobljima zauzimala površinu od sto hiljada kvadratnih stopa dakle veću, ako je veličina važna, od ogromnog Karnaka, ili bilo koje evropske katedrale osim one u Milanu. Još jedno stepenište je vodilo u Veliku dvoranu; to stepenište je sa strane imalo ukrasne parapete, a njihove potporne stranice su bile izrezbarene najlepšim bareljefima koji su ikada otkriveni u Persiji. Trinaest od nekadašnja sedamdeset dva stuba Kserksove palate stoje među ruševinama, poput palmi u nekoj osamljenoj oazi; a ti mermerni stubovi, mada oštećeni, spadaju u skoro savršena čovekova dela. Oni su vitkiji od bilo kojih egipatskih ili grčkih stubova, i idu do neuobičajene visine od šezdeset četiri stope. Njihovi trupovi imaju četrdeset osam malih žljebova; njihove osnove liče na zvona prekrivena okrenutim listovima; kapiteli većinom imaju oblik floralnih skoro "jonskih" voluta, a na vrhu su im prednji delovi dva bika ili jednoroga na čijim je vratovima, spojenim leđa u leđa, počivala traverza ili arhitrav. Arhitrav je svakako bio od drveta, jer tako krhki stubovi, sa tako širokim razmakom, teško da su mogli da nose kameni završni venac. Dovratnici i prozorski ramovi su bili od crnog kamena koji se sijao kao abonos; zidovi su bili od opeke, ali prekriveni emajliranim pločicama ukrašenim blistavim crtežima životinja i cvetova; stubovi, pilastri i stepenici bili su od lepog belog krečnjaka ili tvrdog plavog mermera. Iza, ili istočno od ovog Čelil Minara uzdizala se "Dvorana od hiljadu stubova"; ništa od nje nije ostalo osim jednog stuba i obrisa glavne osnove. Moguće je du su to bile najlepše palate koje su ikada podignute u antičkom ili modernom svetu.Kod Suze su Artakserks /I/ i /II/ sagradili palate od kojih su ostali samo temelji. Bile su građene od opeke ulepšane najfinijim glaziranim pločicama za koje se zna; iz Suze potiče čuveni "Friz strelaca" verovatno odanih "Besmrtnika" koji su čuvali kralja. Dostojanstveni strelci izgledaju kao odeveni za dvorsku svečanost, a ne za rat; tunike su im pune živih boja, kosa i brada sa divnim uvojcima, a u rukama ponosito i čvrsto drže svoje ukrašene palice. U Suzi, kao i u drugim prestonicama, slikarstvo i vajarstvo su bile zavisne umetnosti u službi arihtekture, a statue su mahom bile delo umetnika dovedenih iz Asirije, Vavilonije i Grčke. O persijskoj umetnosti moglo bi da se kaže, kao i za skoro svaku umetnost, da su svi njeni elementi pozajmljeni. Kirova grobnica je preuzela formu iz Lidije, vitki kameni stubovi su usavršeni na osnovu sličnih stubova Asirije, kolonade i bareljefi su pokazivali uticaj Egipta, kapiteli sa životinjskim glavama potekli su iz Ninive i Vavilona. Upravo je taj "/ensemble/ činio persijsku arhitekturu posebnom i različitom

aristokratski ukus koji je oplemenio moćne egipatske stubove i teške mase Mesopotamije i uneo sjaj i eleganciju, proporciju i sklad Persepolja. Grci će sa čudom i divljenjem slušati o ovim dvoranama i palatama; njihovi živahni putnici i pronicljive diplomate će im donositi uzbudljive priče o umetnosti i raskoši Persije. Ubrzo će oni transformisati dvostruke volute i krutovrate životinje sa ovih gracioznih stubova u glatke rese jonskog kapitela, a skratiće i ojačati trupove stubova da bi ovi mogli da nose bilo kakav završni venac, bilo drveni, bilo kameni. U pogledu arhitekture bio je samo jedan korak od Persepolja do Atine. Sav bliskoistočni svet, koji će hiljadu godina čamiti, pripremio se da položi svoju baštinu pred noge Grčkoj.

9. Odumiranje

Kako jedna država može da umre - Kserks - Odlomak o ubistvima - Artakserks/II/ - Kir Mlađi - Darije Mali - Uzroci propasti: politički, vojni, moralni - Aleksandar osvaja Persiju i napreduje ka Indiji

Darijeva imperija je trajala jedva jedno stoleće. Moral kao i fizička kičma Persije bili su slomljeni bitkama kod Maratona, Salamine i Plateje; carevi su Marsa zamenili Venerom, a država je padala u iskvarenost i apatiju. Pad Persije je skoro do pojedinosti anticipirao pad Rima: nemoralnost i degeneracija u narodu pratila je nasilje i nemar na prestolu. Persijanci su, kao i Međani pre njih, u nekoliko generacija prešli iz stoicizma u epikurejstvo. Jelo je postalo glavno zanimanje aristokratije: ti ljudi koji su nekada po pravilu jeli samo jednom dnevno, sad su to pravilo tumačili kao da im ono dozvoljava jedan obrok produžen od podneva do večeri; punili su ostave hiljadama poslastica, a goste često služili celim životinjama; tovarili su stomake bogatim retkim vrstama mesa, a svoj genij trošili na nove sosove i deserte. Iskvareno i podmitljivo mnoštvo slugu punilo je kuće bogataša, a pijančenje je postalo uobičajen porok svake klase. Kir i Darije su stvorili Persiju, Kserks ju je nasledio, a njehovi naslednici su je uništili.Kserks /I/ je spolja gledano, po svakom detalju, izgledao kao kralj; visok i snažan, smatran je najlepšim čovekom u njegovoj carevini. Ali nije još bilo nekog lepog čoveka da nije bio tašt, niti je bilo fizički taštog čoveka kojeg neka žena nije vukla za nos. Kserks je bio razapet između svojih mnogobrojnih ljubavnica i za svoj narod je postao egzemplar razbludnosti. Njegov poraz kod Salamine je bio u prirodi stvari; jer on je bio velik jedino u svojoj ljubavi prema veličini, a ne u sposobnosti da se nosi sa krizom ili da bude pravi pravcati kralj. Posle dvadeset godina ljubavnog spletkarenja i nemarnosti u upravljanju, ubio ga je jedan dvorjanin, Artaban, i sahranjen je sa kraljevskom pompom i opštim zadovoljstvom.Samo se hronika Rima posle Tiberija može po prolivenoj krvi meriti sa kraljevskim analima Persije. Kserksovog ubicu je ubio Artakserks /I/, koga je posle duge vladavine nasledio Kserks /II/, koga je nekoliko nedelja kasnije ubio njegov polubrat Sogdijan, koga je šest meseci kasnije ubio Darije /II/, koji je ugušio pobunu Terituhmesa naredivši da se ovaj pogubi, da se njegova žena iseče na komade, a majka, braća i sestre žive zakopaju. Darija /II/ je nasledio njegov sin Artakserks /II/, koji je u bitci kod Kunakse morao da se na smrt bori sa svojim rođenim bratom, mlađim Kirom, kada je taj mladić pokušao da se dočepa kraljevske vlasti. Artakserks /II/ je dugo vladao, ubio svog sina Darija zbog zavere, i umro slomljena srca saznavši da drugi njegov sin Ohus namerava da ga ubije. Ohus je vladao dvadeset godina, a onda ga je otrovao njegov general Bagoas. Ovaj beskrupulozni "Vorik" postavio je Arsesa,

sina Ohusovog na tron, poubijao Arsesovu braću da bi Arsesa obezbedio, zatim ubio Arsesa i njegovu maloletnu decu i predao skiptar Kodomanu, bezbedno mekušnom prijatelju. Kodoman je vladao osam godina pod imenom Darije /III/ i poginuo u bitci protiv Aleksandra kod Arbele, u konačnom krahu svoje države. Čak ni demokratije našeg vremena nisu znale za tako česte promene vođstva.U prirodi je imperije da se brzo dezintegriše, jer energija koja ju je stvorila ponestaje onima koji je nasleđuju, i to baš u vreme kada njoj potčinjeni narodi skupljaju snagu da se bore za izgubljenu slobodu. Nije ni prirodno da narodi različiti po jeziku, religiji, moralu i tradicijama ostanu dugo ujedinjeni; nema ničeg organskog u takvoj uniji, pa prinuda mora stalno da se primenjuje da bi se održala veštačka veza. U svojih dvesto godina imperije, Persija nije učinila ništa da smanji tu heterogenost, te centrufugalne sile; zadovoljavala se time da vlada mnoštvom naroda i nikada nije razmišljala o tome od njih stvori državu. Iz godine u godinu, sve je teže bilo očuvati tu uniju. Kako je snaga careva popuštala, smelost i ambicija satrapa je rasla; oni su kupovali i zastrašivali generale i sekretare čija je dužnost bila da sa njima dele vlast i da im je ograničavaju, oni su svojevoljno povećavali svoje armije i prihode i upuštali se u česte zavere protiv kralja. Učestale bune i ratovi su iscrpeli vitalnost male Persije; ljudi hrabrijeg soja su ginuli na bojištu, sve dok nisu ostali samo oni oprezni; a kada su takvi bili regrutovani da se suoče sa Aleksandrom, pokazalo se da su skoro svi do jednog kukavice. Nikakvih poboljšanja nije bilo u obuci ili opremanju trupa, ili u taktici vojskovođa; oni su detinjasto zabrljali protiv Aleksandra dok se njihova raspuštena vojska, naoružana mahom strelama, pokazala kao puka meta za duga koplja i čvrste falange Makedonaca. Aleksandar se veselio, ali tek posle dobijene bitke; persijske vođe su vodili sa sobom svoje konkubine i nisu imali ambicija za ratovanje. Jedini pravi vojnici u persijskoj armiji su bili Grci.Od dana kada se Kserks vratio kući posle poraza kod Salamine, postalo je jasno da će Grčka jednoga dana ugroziti imperiju. Persija je kontrolisala jedan kraj velikog trgovačkog puta koji je povezivao zapadnu Aziju sa Mediteranom, a Grčka je kontrolisala drugi; a drevna gramzivost i ambicija ljudi učinile su da takva situacija bude kao stvorena za rat. Čim Grčka bude našla gospodara koji će joj doneti jedinstvo, ona će napasti.Aleksandar je prešao Helespont bez otpora i to sa snagama koje su za Aziju izgledale zanemarljive svega 30.000 pešaka i 5.000 konjanika.178 Persijska armija od 40.000 vojnika pokušala je da ga zaustavi kod Granika; Grci su izgubili 115 ljudi, a Persijanci 20.000. Aleksandar je napredovao na jug i istok, i godinu dana osvajao gradove ili su mu se oni sami predavali. U međuvremenu, Darije /III/ je sakupio hordu od 600.000 vojnika i pustolova; pet dana im je bilo potrebno da pređu most od čamaca preko Eufrata; šest stotina mazgi i tri stotine kamila je bilo potrebno za nošenje kraljevske riznice. Kada su se dve vojske srele kod Isa, Aleksandar nije imao više od 30.000 vojnika; ali Darije sa svom glupošću koju udes može da prizove, odabrao je polje na kom je samo mali deo njegove brojne armije mogao da se bori u isto vreme. Kada je masakr bio gotov, Makedonci su izgubili 450, a Persijanci 110.000 ljudi, a većina njih je pobijena u bezglavom povlačenju; Aleksandar je u nemilosrdnoj poteri prešao jednu reku preko mosta od pobijenih Persijanaca. Darije je sramno pobegao, ostavivši svoju majku, ženu, dve ćerke, svoja bojna kola i raskošno opremljen šator. Aleksandar je sa persijskim ženama postupio sa viteštvom koje je iznenadilo grčke istoričare, pa se zadovoljio time što se oženio jednom od ćerki. Ako možemo da verujemo Kvintu Kurciju, Darijevoj majci se Aleksandar toliko svideo, da je posle njegove smrti okončala svoj život dobrovoljnim gladovanjem. Mladi osvajač je sada krenuo u nešto što je izgledalo kao smela ležernost da učvrsti svoju kontrolu nad čitavom

zapadnom Azijom; nije želeo da napreduje dalje a da prethodno ne organizuje osvojene teritorije i izgradi bezbednu liniju komunikacija. Građani Vavilona, poput onih u Jerusalimu, masovno su izašli da ga pozdrave, nudeći mu svoj grad i zlato; on je to velikodušno prihvatio i ugodio im na taj način što je obnovio hramove koje je nerazboriti Kserks razorio. Darije mu je poslao predlog za sklapanje mira sa rečima da će Aleksandru dati deset hiljada talenata179 za bezbedan povratak njegove majke, žene i dece, da će mu ponuditi svoju kćer za ženu i da će priznati njegovu vlast nad celom Azijom zapadno od Eufrata, samo ako Aleksandar prestane sa ratom i postane mu prijatelj. Parmenion, po rangu drugi vojskovođa kod Grka, rekao je da bi rado prihvatio tako povoljne uslove i izbegao rizik nekog katastrofalnog poraza, kad bi on bio Aleksandar. Aleksandar je primetio da bi i on uradio isto kad bi bio Parmenion. Ali pošto je bio Aleksandar, odgovorio je Dariju da njegova ponuda ne znači ništa pošto on, Aleksandar, već poseduje te delove Azije koje Darije predlaže da mu ustupi i da može da se oženi ćerkom imperatora kad god to zaželi. Darije se, izgubivši nadu u mir sa tako nemilosrdnim logičarem, nevoljno okrenuo zadatku okupljanja još jedne i veće sile. U međuvremenu Aleksandar je osvojio Tir i pripojio Egipat; zatim se u maršu vratio kroz veliko carstvo pravo do njenih udaljenih prestonica. Za dvadeset dana od Vavilona je njegova armija stigla do Suze i zauzela je bez otpora; odatle je napredovala tako brzo do Persepolja, da čuvari kraljevske riznice nisu imali vremena da sakriju njeno blago. Tu je Aleksandar počinio jedno od najnedostojnijih dela u svojoj neverovatnoj karijeri: uprkos saveta Parmeniona i (kako se priča) da bi ugodio kurtizani po imenu Tais,180 on je do temelja spalio palate Persepolja i dozvolio svojim vojnicima da opljačkaju grad. Onda je, da bi podigao duh svoje armije ratnim plenom i darovima, krenuo na sever da se poslednji put sukobi sa Darijem.Darije je okupio, uglavnom iz istočnih provincija, novu armiju od milion ljudi Persijanaca, Međana, Vavilonaca, Sirijaca, Armenaca, Kapadokijanaca, Baktrijanaca, Sogdijanaca, Arahozijanaca, Sakijaca i Hindusa i nije ih više opremio strelama i lukovima, već kopljima, kratkim kopljima, štitovima, konjima, slonovima, i bojnim kolima sa srpovima na točkovima namenjenim da kose neprijatelja kao žito; sa ovom ogromnom silom stara Azija će napraviti još jedan pokušaj da se odbrani od adolescentne Evrope. Aleksandar je sa sedam hiljada konjanika i četrdeset hiljada pešaka dočekao tu šaroliku gomilu kod Gaugamele,181 i uništio je za jedan dan uz pomoć superiornog oružja, strategije i hrabrosti. Darije je opet pokušao da pobegne, ali njegovi generali su ga ubili u šatoru gnušajući se nad njegovim postupkom. Aleksandar je pogubio te ubice koje je mogao da nađe, poslao Darijevo telo u svečanoj odori u Persepolj, i naredio da se ono sahrani po običaju kraljeva dinastije Ahemenida. Persijski narod se odmah okupio oko zastave osvajača očaran njegovom velikodušnošću i njegovom mladošću. Aleksandar je Persiju organizovao kao provinciju Makedonske imperije, ostavio jak garnizon da je čuva i nastavio sa napredovanjem prema Indiji.

➢ K n j i g a d r u g a

DALEKI ISTOK

INDIJA I NjENI SUSEDI

"Najviša istina je ovo: Bog je prisutan u svim bićima. Ona su Njegovi mnogostruki oblici. Ne postoji drugi Bog kome se teži... Ono što želimo je religija koja stvara čoveka ... Odreknite se tog malodušnog misticizma i budite jaki ... Za sledećih pedeset godina ... pustite da svi drugi bogovi nestanu iz vaših duša. Ovo je jedini Bog koji je budan, naša vlastita rasa, svugde su Njegove ruke, svugde su Njegove noge, svugde su Njegove uši; On prekriva sve ... Prvo od svih obožavanja je obožavanje onog svega što je oko nas ... Samo onaj služi Bogu ko služi svim drugim bićima." Vivekananda

HRONOLOŠKA TABELA ISTORIJE INDIJE

4000: Neolitska kultura u Misoru
2900: Kultura Mohendzo-daro
1600: Arijska najezda na Indiju
1000-500: Stvaranje Veda
800-500: Upanišade
599-527: Mahavira, osnivač dzainizma
563-483: Buda
500: Sušruta, lekar
500: Kapila i Sankija filozofija
500: Najranije Purane
329: Grčko osvajanje Indije
325: Aleksandar napušta Indiju
322-185: Dinastija Mavrija
322-298: Čandragupta Mavrija
302-298: Megatsten u Pataliputri
273-232: Ašoka
120 g.n.e.: Kaniška, kralj dinastije Kušan
120: Čaraka, lekar
320-530: Dinastija Gupta
320-330: Čandragupta /I/
330-380: Samudragupta
380-413: Vikramaditja
399-414: Fa-Hien u Indiji
100-700: Hramovi i freske iz Adzanta
400: Kalidasa, pesnik i pisac drame
455-500: Najezda Huna na Indiju
499: Arijabhata, matematičar
505-587: Varahamihira, astronom
598-660: Bramagupta, astronom
606-648: Kralj Harša-Vardhana

608-642: Pulakešin /II/, kralj iz dinastije Čalukjan
629-645: Šuan Zang u Indiji
629-50: Srong-can Gampo, kralj Tibeta
630-800: Zlatno doba Tibeta
639: Srong-can Gampo osniva Lasu
712: Arapsko osvajanje Sinda
750: Uspon kraljevstva Palava
750-780: Izgradnja Borobudura, Java
760: Hram Kailaša
788-820: Šankara, vedanta filozof
800-1300: Zlatno doba Kambodze
800-1400: Zlatno doba Radzputana
900: Uspon kraljevstva Čola
973-1048: Alberuni, arapski učenjak
993: Osnivanje Delhija
997-1030: Sultan Mahmud od GaznijaNaša era
1008: Mahmud napada Indiju
1076-1126: Vikramaditja Čalukja
1114: Bhaskara, matematičar
1150: Izgradnja Angkor Vata
1186: Tursko osvajanje Indije
1206-1526: Sultanat Delhi
1206-1210: Sultan Kutbu-d Din Aibak
1288-1293: Marko Polo u Indiji
1296-1315: Sultan Alau-d-din
1303: Alau-d-din osvaja Čitor
1325-1351: Sultan Muhamed bin Tughlak
1336: Osnivanje Vidzajanagara
1336-1405: Timur (Tamerlan)
1351-1388: Sultan Firoz Šah
1389: Timur napada Indiju
1440-1518: Kabir, pesnik
1469-1538: Baba Nanak, osnivač Sika
1483-1530: Baber osniva dinastiju Mogula
1483-1573: Sur Das, pesnik
1498: Vasko de Gama stiže do Indije
1509-1529: Krišna Deva Raja vlada Vidzajanagarom
1510: Portugalci zauzeli Gou
1530-1542: Humajun
1532-1624: Tulsi Das, pesnik
1542-1545: Šer Šah
1555-1556: Obnova vladavine i smrt Humajuna
1560-1605: Akbar
1565: Pad Vidzajanagara kod Talikote
1600: Osnivanje Istočnoindijske kompanije
1605-1627: DZehangir

1628-1658: Šah DZehan
1631: Smrt Mumtaz Mahal
1632-1653: Izgradnja Tadz Mahala1
658-1707: Aurangzeb
1674: Francuzi osnivaju Pondišeri
1674-1680: Radza Šivadzi
1690: Englezi osnivaju Kalkutu
1756-1763: Francusko-engleski rat u Indiji
1757: Bitka kod Plaseja
1765-1767: Robert Klajv, guverner Bengala
1772-1774: Voren Hejstings, guverner Bengala
1788-1795: Suđenje Vorenu Hejstingsu
1786-1793: Lord Kornvolis, guverner Bengala
1789-1805: Markiz Velsli, guverner Bengala
1828-1835: Lord Vilijam Kavendiš-Bentink, generalni guverner Indije
1828: Ram Mohan Roj osniva Brahma Somaj
1829: Ukidanje sutija
1836-1886: Ramakrišna
1857: Pobuna Sepoj
1858: Indija dolazi pod englesku krunu
1861: Rođenje Rabindranata Tagore
1863-1902: Vivekananda (Narendranat Dut)
1869: Rođen Mohanadas Karamčand Gandi
1875: Dajananda osniva Arja Somaj
1880-1884: Markiz od Ripona, vicekralj
1885: Osnivanje Indijskog nacionalnog kongresa
1889-1905: Baron Kurzon, vicekralj
1916-1921: Baron Čelmsford, vicekralj
1919: Amritsar
1921-1926: Erl od Redinga, vicekralj
1926-1931: Lord Ervin, vicekralj
1931: Lord Vilingdon, vicekralj

I TEMELJI INDIJE

1. Scena drame

Ponovno otkriće Indije - Pogled na mapu - Klimatski uticaji

Ništa ne bi trebalo dublje da postidi savremenog proučavaoca od njegovog novog i nedovoljnog upoznavanja sa Indijom. To je prostrano poluostrvo od skoro dva miliona kvadratnih milja; dve trećine veličine Sjedinjenih Država, a dvadeset puta veće od njegovog gospodara, Velike Britanije; sa 320.000.000 duša, što je više od Severne i Južne Amerike zajedno ili jedna petina stanovništva Zemlje; zadivljujućeg kontinuiteta razvoja i civilizacije od Mohendzodara, 2.900 godina p.n.e. ili ranije, do Gandija, Ramana i Tagore; sa verama koje su prolazile svaki nivo od varvarske idolatrije do najtananijeg i najduhovnijeg panteizma; sa filozofima koji su se poigravali hiljadama varijacijama na jednu monističku temu od "Upanišada" osam vekova pre Hrista do Šankare osam vekova posle njega; kao i naučnicima koji su razvijali astronomiju pre tri hiljade godina, a u našem vremenu osvajaju Nobelove nagrade; sa demokratskim uređenjem neuhvatljivog porekla u selima, i mudrim i blagodarnim vladarima poput Ašoke i Akbara u prestonicama; sa putujućim pevačima koji pevaju velike epove skoro isto tako stare kao što je Homer, i pesnicima koji danas privlače svetsku pažnju; sa umetnicima koji su podizali dzinovske hramove za hinduske bogove od Tibeta do Cejlona i od Kambodze do Jave, ili koji su klesali mnoštvo savršenih palata za mogulske kraljeve i kraljice to je Indija koja će se strpljivim obrazovanjem sada otvoriti, kao jedan novi intelektualni kontinent, u odnosu na onu zapadnu misao koja je do juče smatrala da je civilizacija isključivo evropska stvar. 183 184 185 Pozornica te istorije je veliki trougao koji se sužava od dugovečnih snegova Himalaja ka večnoj vrelini Cejlona. U levom uglu nalazi se Persija, bliski rođak vedske Indije po narodu, jeziku i bogovima. Prateći severne granice ka istoku nailazimo na Avganistan; tu je Kandahar, drevna Gandara, gde su se grčke i hindu186 skulpture stapale neko vreme, a zatim razdvojile da se nikad više ne spoje; a severno odatle je Kabul, odakle su muslimani i Moguli činili one krvave napade koji su im dali Indiju na hiljadu godina. Unutar indijske granice, pola dana vožnje od Kabula je Pešavar, gde stara severna navika osvajanja juga još uvek opstaje. Zapazite kako se Rusija nalazi tako blizu Indije na Pamiru i prevojima Hindu Kuša; od toga će zavisiti mnogo politike. Neposredno u severnom uglu Indije je provincija Kašmir, čije samo ime podseća na staru slavu indijskog tekstilnog majstorstva. Južno odatle je Pendzab tj., "Zemlja pet reka" sa velikim gradom Lahoreom, i Šimla, letnji glavni grad u podnožju Himalaja ("Doma snega"). Kroz zapadni Pendzab teče moćna reka Ind, hiljadu milja duga; njeno ime potiče od maternje reči za reku,/sindhu/, koju su Persijanci (menjajući je u "Hindu") primenjivali na celu severnu Indiju u svojoj reči Hindustan, tj., "Zemlja reka". Iz tog persijskog pojma "hindu" grčki osvajači su za nas stvorili reč "Indija".Od Pendzaba prema jugoistoku lagano teku DZamna i Gang; DZamna navodnjava novu prestonicu Nju Delhi, a u njoj se ogleda Tadz Mahal u Agri; Gang se širi prema svetom gradu, Benaresu, pere dnevno deset miliona vernika, i oplodnjava desetinom svojih ušća provinciju Bengal i staru britansku prestonicu Kalkutu. Još dalje prema istoku je Burma, sa zlatnim pagodama Ranguna i osunčanim putem za Mandalaj. Povratak od Mandalaja preko Indije do zapadnog aerodroma u Karačiju je skoro

isto toliko dug kao i let od Njujorka do Los Anđelesa. Južno od Inda, tokom takvog leta, prelazi se preko Radzputana, zemlje herojskih Radzputa, sa čuvenim gradovima Gvalior i Čitor, DZajpur, Adzmer i Udajpur. Južno i zapadno je "predsedništvo" ili provincija Bombaja, sa prenaseljenim gradovima Surat, Ahmedabad, Bombaj i Puna. Istočno i južno leže napredne starosedelačke države Hiderabad i Misor, sa živopisnim prestonicama istih imena. Na zapadnoj obali je Goa, a na istočnoj obali je Pondišeri, gde su britanski osvajači ostavili Portugalcima i Francuzima po nekoliko utešnih kvadratnih kilometara teritorije. Duž Bengalskog zaliva nalazi se predsedništvo Madras, sa dobro upravljanim gradom Madrasom kao centrom, a uzvišeni i tmurni hramovi Tandzora, Trihinopolja, Madure i Ramešvarama krase njegove južne granice. A zatim "Adamov most" greben potonulih ostrva upućuje nas preko morskog tesnaca ka Cejlonu, gde je civilizacija procvala pre hiljadu i šest stotina godina. Sve to je mali deo Indije.Moramo je zamisliti, tada, ne kao naciju, poput Egipta, Vavilona, ili Engleske, već kao kontinent prenaseljen narodima i poliglotski kao Evropa, a skoro isto toliko raznolik po klimi i rasama, u literaturi, filozofiji i umetnosti. Sever je izmučen hladnim vazdušnim strujama sa Himalaja, kao i sa maglom koja nastaje kada se ove vazdušne struje susretnu sa južnim suncem. U Pendzabu su reke stvorile velike aluvijalne ravni neprevaziđene plodnosti; ali južno od rečne doline sunce vlada kao neprikosnoveni despot, ravnice su suve i gole, a zahtevaju za plodno oranje ne samo običnu zemljoradnju već zaglupljujuće robovanje. Englezi ne ostaju u Indiji više od pet godina zaredom; a ako je sto hiljada njih vladalo tri hiljade puta većim brojem Hindusa to je zato što nisu tamo boravili dovoljno dugo.Tu i tamo, obrazujući jednu petinu zemlje, još postoji primitivna dzungla, leglo tigrova, leoparda, vukova i zmija. U južnoj trećini, ili Dekanu,187 vrućina je manje vlažna, ili umerena zahvaljujući povetarcima sa mora. Ali od Delhija do Cejlona preovladajuća činjenica u Indiji je vrućina: vrućina koja je oslabila telo, skratila mladost, i uticala na najspokojniju religiju i filozofiju stanovništva. Jedino olakšanje od vrućine je da se mirno sedi, ne čini ništa, ne želi ništa; ili u letnjim mesecima monsunski vetar može doneti osvežavajuću vlažnost i plodne kiše sa mora. Kada se monsun izjalovi, Indija gladuje i sanja o Nirvani.

2. Najstarija civilizacija

Preistorijska Indija - Mohendzodaro - Njena drevnost

U doba kada su istoričari pretpostavljali da je istorija počela od Grčke, Evropa je rado verovala da je Indija žarište varvarizma dok se nisu "arijski" rođaci evropskih naroda doselili sa obala Kaspijskog mora da bi doveli umetnost i nauku na divlje i zaostalo poluostrvo. Nedavna istraživanja pomutila su ovu utešnu sliku kao što će buduća istraživanja promeniti vidike ovih stranica. U Indiji, kao i drugde, počeci civilizacije zakopani su u zemlju, i ni svi ašovi arheologije ih nikada neće sasvim iskopati. Ostaci starog kamenog doba pune mnoge kovčege muzeja u Kalkuti, Madrasu i Bombaju; a neolitski predmeti pronađeni su u skoro svakoj državi. To su, međutim, bile kulture a ne još civilizacije. Godine 1924. svet naučnika bio je ponovo uzbuđen vestima iz Indije: ser DZon Maršal objavio je da su njegovi indijski pomoćnici, posebno R. D. Banerđi, otkrili u Mohendzodaru, na zapadnoj obali donjeg Inda, ostatke kako se čini starije civilizacije od bilo koje do tada poznate istoričarima. Tamo, i u Harapi, nekoliko kilometara na sever, iskopano je četiri do pet gradova poređanih jedan iznad drugog, sa na stotine kuća i radnji

čvrsto građenih od cigle, poredanih u nizu duž širokih ulica kao i uskih sokaka, dižući se u mnogim slučajevima na nekoliko spratova. Prepustimo ser DZonu da proceni starost ovih ostataka: Ova otkrića ustanovila su postojanje u Sindu (najsevernijoj provinciji Bombajskog predsedništva) i Pendzabu, tokom četvrtog i trećeg milenijuma p.n.e., jako razvijenog gradskog života; postojanje, u mnogim kućama, izvora i kupatila kao i razvijenog sistema za odvodnjavanje ukazuje da je društveno stanje građana najmanje jednako onom nađenom u Sumeru, a bolje od onog koje je prevladavalo u tadašnjoj Vaviloniji i Egiptu ... Čak ni u Uru kuće nisu po konstrukciji ravne onima iz Mohendzodara. Među otkrivenim stvarima na ovim nalazištima bile su kućne potrepštine i delovi kupatila; grnčarija obična i slikana, rukom ili na grnčarskom točku; terakote, kocke i šahovske figure; novčići stariji od bilo kojih do tada poznatih; preko stotinu pečata, većinom ugraviranih, a na kojima je ispisano nepoznato piktografsko pismo; radovi od "fajansa" izvanredne kakvoće; isklesano kamenje bolje od onog koje su imali Sumeri; bronzano oružje i oruđe, i bronzani modeli kočija na dva točka (jednog od najstarijih primera vozila sa točkovima); zlatne i srebrne narukvice, ukrasi za uši, ogrlice i drugi nakit "tako dobre izrade i izvanredne obrade," kaže Maršal, "da je pre mogao da izađe iz neke savremene zlatare u Bond stritu nego iz praistorijske kuće od pre 5000 godina." Neobično je reći, ali najniži slojevi ovih iskopina pokazali su viši nivo razvoja umetnosti od gornjih slojeva kao da su najstarija nalazišta poticala od civilizacije već stotinu, možda hiljadama, godina stare. Neka oruđa bila su od kamena, neka od bakra, a neka od bronze, ukazujući da je ova kultura Indusa izrasla iz kamenog i bronzanog doba odnosno, prelaskom od kamena na bronzu kao materijal za izradu oruđa. To nagoveštava da je Mohendzodaro bio na svom vrhuncu kada je Keops izgradio prvu veliku piramidu; da su postojale trgovinske, verske i umetničke veze sa Sumerom i Vavilonijom188 i da je opstao preko tri hiljade godina, do trećeg veka pre Hrista.189 190 Ne možemo još odrediti da li, kao što Maršal veruje, Mohendzodaro predstavlja najstariju od svih poznatih civilizacija. Ali iskopavanje praistorijske Indije tek je otpočelo; tek u našem vremenu arheologija se okrenula od Egipta, preko Mesopotamije, ka Indiji. Kada indijsko tlo bude prevrnuto kao ono u Egiptu verovatno ćemo tamo naći civilizaciju stariju od one koja je procvala iz blata Nila191

3. Indo - Arijci

Urođenici - Osvajači - Seoske zajednice - Kaste – Ratnici- Sveštenici – Trgovci- Radnici - Otpadnici

Uprkos neprekidnom nizu iskopina u Sindu i Misoru, osećamo da između najvećeg uspona Mohendzodara i nastupanja Arijaca postoji velika rupa u našem znanju; ili pravilnije da je naše poznavanje prošlosti povremeni prekid našeg neznanja. Među induskim relikvijama je neobičan pečat, sačinjen od dve zmijske glave, što je bilo karakteristično obeležje najstarijeg istorijskog naroda Indije onih zmijoštujućih Naga koje su nadirući Arijci zatekli u posedu severnih provincija, a čiji potomci se još uvek mogu naći na udaljenijim planinama. Dalje ka jugu zemlju je zauzeo narod tamne puti i širokog nosa koji, ne znajući poreklo te reči, nazivamo Dravidima. Oni su bili već civilizovan narod kada su se Arijci obrušili na njih; njihovi preduzimljivi trgovci plovili su morima čak do Sumera i Vavilona, a njihovi gradovi su poznavali mnoge otmenosti i raskoši. Oni su bili ti, očigledno, od kojih su Arijevci preuzeli seoske zajednice i njihove sisteme zakupa

zemljišta i oporezivanja. I dan-danas Dekan je još uvek suštinski dravidski po potomstvu i običajima, po jeziku, književnosti i umetnosti.Arijevske najezde i osvajanja ovih procvalih plemena bile su deo tog drevnog procesa u kojem se, povremeno, sever nasilno obrušavao na naseljeni i mirni jug; to je bio jedan od glavnih tokova istorije, u kojima su se civilizacije uzdizale i propadale poput epohalnih talasanja. Arijevci su nasrtali na Dravide, Ahajci i Dorci na Krićane i Egejce, Germani na Rimljane, Lombardijci na Italijane, Englezi na svet. Večito sever daje vladare i ratnike, jug proizvodi umetnike i svece, a pitomi nasleđuju nebesa.

Ko su bili ti pljačkaši Arijevci?

Oni sami su koristili reč koja znači plemići (na sanskritu /arya/, plemenit), ali je verovatno to patriotsko poreklo jedno od onih posledičnih misli koje uvode skandalozne naboje humora u filologiju.192 Najverovatnije su došli iz one oblasti oko Kaspijskog mora koju su njihovi persijski rođaci193 nazivali /Airyana-vaejo/ "Arijevski dom." U isto vreme kada su arijevski Kasiti pregazili Vaviloniju, vedski Arijevci počeli su da ulaze u Indiju.Kao i Nemci koji su osvajali Italiju, ovi Arijevci su pre bili doseljenici nego osvajači. Ali oni su sa sobom doneli snažnu građu, zdrav apetit i za čvrstu i za tečnu hranu, spremnu brutalnost, veštinu i hrabrost u ratu, što im je uskoro pružilo gospodarstvo nad severnom Indijom. Oni su se borili lukovima i strelama, predvođeni oklopljenim ratnicima u kočijama, koji su baratali ratnim sekirama i bacali koplja. Oni su bili isuviše primitivni da bi bili licemeri: oni su osvojili Indiju ne pretvarajući se da je uzdižu. Želeli su zemlju, pašnjake za svoju stoku; njihova reč za rat ništa nije govorila o nacionalnoj časti, već je jednostavno značila "želja za više krava." Polagano su napredovali ka istoku duž Inda i Ganga, dok ceo Hindustan194 nije bio pod njihovom kontrolom.Dok su se razvijali od oružanog ratovanja do statične zemljoradnje, njihova plemena postepeno su se udruživala u državice. Svakom državom vladao je kralj izabran od ratničkog saveta; svako pleme predvodio je "radza" ili plemenski vođa čija moć je bila ograničena plemenskim savetom; svako pleme bilo je sastavljeno od srazmerno nezavisnih seoskih zajednica kojima su vladale skupštine glava porodica. "Jesi li čuo, Ananda," Buda je prikazan kao da pita svog Sv. Jovana, "da se Vajianci često okupljaju, i pohađaju javne sastanke svojih klanova?... Onoliko dugo, Ananda, dok se Vajianci okupljaju često, i pohađaju javne susrete svojih klanova, toliko dugo se može očekivati da oni ne propadaju već napreduju." Kao i svi narodi, i Arijci su imali pravila o endogamiji i ekzogamiji zabranjenim brakovima izvan rasne grupe ili unutar bliskog stepena srodstva. Iz ovih pravila proizašla je najosobenija hinduska ustanova. Brojčano nađačani podređenim narodom koji su smatrali inferiornijim sebi, Arijci su predosetili da bi bez ograničenja mešovitih brakova ubrzo izgubili svoj rasni identitet; za vek ili dva bili bi asimilovani i apsorbovani. Prva podela na kaste, stoga, nije bila prema statusu već prema boji kože;195 razdvajala je duge noseve od širokih noseva, Arijce od Naga i Dravida; bilo je to, prosto, bračno pravilo jedne endogamne grupe. U svom kasnijem obilju naslednih, rasnih i profesionalnih podela, kastinski sistem jedva da je postojao u vedskim vremenima. Među samim Arijcima brakovi (osim bliskog srodstva) su bili slobodni, a status nije bio određen rođenjem.Dok je vedska Indija (2000.-1000. pre n.e.) prelazila u "herojsko" doba (1000.-500. pre. n.e.), dok se Indija menjala od prilika odslikanih u Vedama u one opisane u "Mahabharati " i " Ramajani" zanimanja su postala specijalizovanija i nasledna, a i podela na kaste postala je strožije određena. Na vrhu su bile kšatrije, ili borci, koji su smatrali da je greh umreti u krevetu. Čak su u početku verske obrede izvodile plemenske poglavice ili kraljevi, u stilu Cezara koji igra Pontifeksa;

bramani ili sveštenici bili su tada tek pomoćnici prilikom obreda žrtvovanja. U "Ramajani" jedan Kšatrija se vatreno buni protiv ugovaranja braka "ponosite neveste bez premca" iz ratničkog plemena sa "blebećućim sveštenikom i bramanom"; dzainske knjige prihvataju vođstvo kšatrija kao bogomdano, a budistička literatura ide tako daleko da bramane naziva "niskorođenima".Čak se i u Indiji stvari menjaju.**Ali, kako je rat postepeno ustupao mesto miru a pošto je religija, koja je tada uglavnom bila pomoć zemljoradnji na osnovu nesračunljivih elemenata, porasla u društvenom značaju i složenosti običaja, i zahtevala stručne posrednike između ljudi i bogova Bramani su porasli po broju, bogatstvu i moći. Kao učitelji omladine, i usmeni prenosnici istorije rase, književnosti i prava, bili su sposobni da ponovo stvore prošlost i obrazuju budućnost po njihovoj viziji, navikavajući svaku generaciju da pokaže više poštovanja za sveštenike, i izgrađujući za njihovu kastu prestiž koji će im, u kasnijim vekovima, dati najviši položaj u hinduskom društvu.** Već su u Budinim danima počinjali da izazivaju nadmoć kšatrija; oni su nazivali te ratnike inferiornijima, upravo kako su kšatrije nazivale sveštenike inferiornijima; i Buda je smatrao da se može mnogo toga reći u prilog obe tačke gledišta. **Čak i u Budino vreme, ipak, kšatrije nisu prepustile intelektualno vođstvo Bramanima; i sam budistički pokret, koji je utemeljio jedan plemić kšatrija, borio se sa bramanima za versku hegemoniju nad Indijom punih hiljadu godina.**Ispod ovih vladajućih manjina bile su vajše, trgovci i slobodni ljudi jedva razlikovani kao kasta pre Bude, Šudre, ili radni ljudi, koji su sačinjavali većinu starosedelačkog stanovništva; konačno Prognanici ili parije nepreobraćena starosedelačka plemena kao Čandale, ratni zarobljenici, i ljudi koji su postali robovi zbog kazne. Iz ove prvobitno male grupe beskastinskih ljudi poteklo je 40.000.000 "Nedodirljivih" savremene Indije.

4. Indo – Arijsko društvo

Pastiri - Zemljoradnici - Zanatlije - Trgovci - Kovanje novca i kredit - Moral - Brak - Žena

Od čega su ovi arijski Indijci živeli? Prvo od ratovanja i pljačke; zatim od stočarstva, zemljoradnje i industrije na seoski način nalik na srednju Evropu; jer do industrijske revolucije u kojoj mi živimo, osnov ekonomskog i političkog života čoveka suštinski je ostao isti od neolitskih dana. **Indo-arijci gajili su stoku, koristeći kravu ne smatrajući je svetom, i jeli su meso kada su mogli to priuštiti, nudeći zalogaje sveštenicima ili bogovima; Buda je, pošto je skoro izgladneo sebe u svojoj asketskoj mladosti, izgleda umro od obilne porcije svinjetine. Sadili su ječam, ali očigledno nisu znali za pirinač u vedskim vremenima. Polja su bila podeljena u seoskim zajednicama među osnivačkim porodicama, ali su zajednički navodnjavana; zemlja nije mogla da se proda strancu, a mogli su je naslediti samo porodični naslednici u direktnoj muškoj liniji. Većinu stanovništva sačinjavali su maloposednici koji su posedovali sopstvenu zemlju;** Arijci su smatrali za sramotu da rade kao najamnici. Tamo nije bilo, ubeđeni smo, ni zemljoposednika i niti prosjaka, ni milionera niti sirotinjskih naselja. U gradovima zanatstvo je cvetalo među nezavisnim zanatlijama i šegrtima, organizovanim, pola milenijuma pre Hrista, u jake gilde kovača, drvodelja, kamenorezaca, kožara, obrađivača slonovače, pletara, molera, dekoratera, grnčara, bojadzija, ribara, mornara, lovaca, trapera, mesara, poslastičara, berbera, perača, cvećara, kuvara upravo ovaj spisak otkriva punoću i

raznolikost indo-arijskog života. Gilde su rešavale interne sporove, čak su arbitrirale u nesporazumima između članova i njihovih supruga. Cene su bile određene, kao i kod nas, ne ponudom i potražnjom, već prema lakovernosti kupca; međutim, u kraljevoj palati postojao je zvanični procenjivač koji je, poput našeg Statističkog zavoda, isprobavao dobra koja će se kupiti, i diktirao uslove proizvođačima. Trgovina i putovanje uznapredovali su do konja i vozila na dva točka, ali su još uvek bili srednjevekovno naporni; karavani su zadržavani dažbinama na svakoj beznačajnoj granici, a verovatno i drumskim razbojnicima na svakom skretanju. Prevoz rekom i morem bio je razvijeniji: oko 860. p.n.e. brodovi sa skromnim jedrima i stotinama vesala prenosili su u Mesopotamiju, Arabiju i Egipat takve tipične indijske proizvode kao što su parfemi i začini, pamuk i svila, šalovi i muslini, biseri i rubini, abonos i drago kamenje, brokat protkan srebrom i zlatom. Trgovina je bila hendikepirana nespretnim načinima razmene prvo trampom, zatim korišćenjem stoke kao sredstva plaćanja; neveste poput Homerovih "devojki koje donose volove" kupovane su kravama. Kasnije je izdavan teški bakarni novac, za koji su jamčili, ipak, samo pojedinci. **Nije bilo banaka; sakupljani novac bio je skrivan po kući, ili zakopan u zemlju, ili na čuvanju kod prijatelja. Iz toga, u Budino doba, izrastao je kreditni sistem: trgovci u različitim gradovima pospešivali su trgovinu izdavajući jedni drugima kreditna pisma; zajmovi su se mogli dobiti od takvih Rotšilda po osamnaest odsto, a dosta se govorilo i o menicama.** Kovani novac nije bio dovoljno nepodoban da obeshrabri kockanje; kocka je već bila bitna za civilizaciju. U mnogim slučajevima kockarske dvorane je svojim podanicima obezbeđivao kralj, na način, ako ne baš u stilu, Monaka; a udeo od prihoda odlazio je u kraljevsku riznicu. Ovo izgleda skandalozno nama, koji nismo baš naviknuti da naše kockarske ustanove tako neposredno doprinose izdržavanju naših javnih zvaničnika.Trgovački moral bio je na visokom nivou. Kraljevi vedske Indije, kao u Homerovoj Grčkoj, nisu bili iznad otimanja stoke od svojih suseda; ali grčki istoričar Aleksandrovih bitki opisuje Hinduse kao **"izuzetne po integritetu, toliko razumne da su retko morali da pribegnu tužbama, i tako poštene da im nisu trebale ni brave na vratima ni pismeni oblik za sporazume; oni su istinoljubivi u najvećoj meri."**

"Rig-veda" govori o incestu, zavođenju, prostituciji, abortusu i preljubi, a postoje i neki nagoveštaji homoseksualizma; ali opšta slika koju stičemo iz **"Veda"** i **epova** je o visokim standardima u odnosima između polova i porodičnom životu.Brak se mogao zasnovati prisilnom otmicom neveste, njenom kupovinom ili zajedničkim pristankom. Sklapanje braka saglasnošću, međutim, smatrano je pomalo nepristojnim; žene su mislile da je časnije da budu kupljene i plaćene, a najveći kompliment da budu ukradene. Poligamija je bila dozvoljena, i ohrabrivana među velikima; bilo je počast izdržavati nekoliko žena, i preneti svoje sposobnosti. Priča o Draupadi, koja se istovremeno udala za petoro braće, ukazuje na povremene slučajeve, u epskim danima, te neobične poliandriju braka jedne žene sa nekoliko muškaraca, obično braće koja je opstala na Cejlonu do 1859, i još uvek se sačuvala u planinskim selima Tibeta. Ali, poligamija je obično bila privilegija muškarca, koji je patrijarhalnom svemoću vladao arijskim domaćinstvom. Imao je pravo vlasništva nad svojim ženama i svojom decom, i mogao je određenim slučajevima da ih proda ili izbaci. I pored toga, žena je uživala daleko veću slobodu u vedskom periodu nego u kasnijoj Indiji. Imala je mnogo da kaže prilikom izbora svog životnog saputnika nego što se iz oblika braka moglo naslutiti. Slobodno se pojavljivala na gozbama i igrankama, a pridruživala se muškarcima u verskim žrtvovanjima. Smela je da uči, a mogla bi, kao Gargi, da učestvuje u filozofskim raspravama. Ako bi ostala udovica nisu postojale zabrane

za njenu ponovnu udaju. U "herojsko" doba žena je izgleda izgubila ponešto od ove slobode. Bila je obeshrabrivana da se bavi dušom, na osnovu toga što "ako žena proučava "Vede" to ukazuje na zbrku u kraljevstvu;" izobičajila se preudaja udovica; /purdah/ izdvojenost žena je počela; a običaj suti (spaljivanja na lomači udovice zajedno sa telom supruga), skoro nepoznat u vedska vremena, postao je čest. Savršena žena tada je bila tipizirana u heroini iz "Ramajane" onoj vernoj Siti koja prati i ponizno se pokorava svom mužu, kroz svako iskušavanje vernosti i hrabrosti, do njene smrti.

5. Religija Veda

Prevedska religija - Vedski bogovi - Moralni bogovi - Vedska priča o Postanju - Besmrtnost - Žrtvovanje konja

Najstarija poznata indijska religija, koju su nadirući Arijci pronašli među Nagama, a koja još uvek opstaje u etničkim zabitima i ćoškovima tog velikog poluostrva, očigledno je bilo animističko i totemističko obožavanje mnogobrojnih duhova koji obitavaju u kamenju i životinjama, u drveću i potocima, u planinama i zvezdama. Zmije i reptili bili su božanstva idoli i ideali plodne reproduktivne moći; a sveto drvo "Bodhi" iz Budinog doba bilo je ostatak mističnog ali zdravog dubokog poštovanja tihog veličanstva drveća. Naga, zmaj-bog, Hanuman, majmun-bog, Nandi, božanski bik, i "Jakše" ili drveće-božanstva ušli su u religiju istorijske Indije. Pošto su neki od ovih duhova bili dobri a neki zli, samo velika umešnost u magiji mogla je da spase telo da ne bude zaposednuto ili mučeno, u bolesti ili maniji, od jednog ili više bezbrojnih demona koji su ispunjavali vazduh. Stoga mešavina čini u "Atarva-vedi", ili "Knjizi znanja o magiji" morale su se recitovati vradzbine da bi se zadržala deca, sprečio abortus, produžio život, odagnalo zlo, izborilo se za san, uništili ili kinjili neprijatelje.196 Prvi bogovi iz "Veda" bile su sile i elementi same prirode nebo, Sunce, zemlja, vatra, svetlost, vetar, voda i seks. "Đaus" (grčki Zevs, rimski Jupiter) je u početku bio samo nebo; a sanskritska reč deva, koja će kasnije dobiti značenje božansko, prvobitno je značila samo svetlo. Po toj pesničkoj slobodi koja je stvorila tolika božanstva, te prirodne stvari bile su personifikovane; nebo je, na primer, postalo otac, Varuna; zemlja je postala majka, Prithivi; i vegetacija je bila plod njihovog spajanja kroz kišu. Kiša je bila bog Pardzanja, vatra je bila Agni, vetar je bio Vaju, razoran vetar bio je Rudra, oluja je bila Indra, zora je bila Ušas, brazda na polju bila je Sita, Sunce je bilo Surja, Mitra, ili Višnu; a sveta biljka "soma", čiji sokovi su bili ujedno i sveti i opijajući za bogove i ljude, bila je i sama bog, hinduski Dionizije, čovek koji nadahnjuje po svom uzvišenom duhu za dobročinstvo, pronicljivost i radost, pa mu je čak bio poklonjen večni život. Nacija, kao i pojedinac, počinje sa poezijom, a okončava sa prozom. I kako stvari postaju ličnosti, tako osobine postaju objekti, pridevi postaju imenice, epiteti postaju božanstva. Sunce koje daje život postaju jedan novi bog-sunce, Savitar davalac života; blještavo sunce postaje Vivasvat, blještavi bog; Sunce koje stvara život postaje veliki bog Pradzapati, gospodar svih živih stvari.197 Jedno vreme najvažniji vedski bog bio je Agni-vatra; on je bio sveti plamen koji se žrtvovao nebesima, bio je svetlost koje je cepalo nebo, bio je praskavi život i duh sveta. Ali najomiljenija ličnost na panteonu bio je Indra, vladalac gromova i oluja. Jer Indra je davao Indo-arijcima dragocenu kišu koja im se činila značajnijom od sunca; stoga su ga oni načinili najvećim od svih bogova, dozivajući pomoć njegovih gromova u njihovim bitkama, a zavidno ga odslikavajući kao divovskog heroja

koji se gosti stotinama bikova, a halapljivo ispija jezera vina. Njegov omiljeni neprijatelj bio je Krišna, koji je u "Vedama" bio samo jedan lokalni bog iz plemena Krišna. Višnu, sunce koje prekriva zemlju sa svojim zracima, takođe je bilo podređeni bog, nesvestan da budućnost pripada njemu i Krišni, njegovom nasledniku. Ovo je jedna vrednost iz Veda za nas, tako da kroz njih vidimo religiju u nastajanju, i možemo da pratimo rođenje, odrastanje i smrt bogova i verovanja od animizma do filozofskog panteizma, i od sujeverja iz "Atarva-vede" do jedinstvenog monizma u "Upanišadama".Ovi bogovi su ljudska bića po obličju, u pobudama, skoro u neznanju. Jedan od njih, okružen vernicima, pažljivo objašnjava šta će da pruži njegovom odanom pristalici: "Ovo ću ja da uradim ne, ne to; daću mu kravu ili da li da to bude konj? Pitam se da li uopšte imam "somu" za njega?" Međutim, neki od njih su se uzdigli u poznim vedskim danima do veličanstvenog moralnog značaja. Varuna, koji je počeo kao onaj koji je opkolio nebesa, čiji dah su bile oluje i čiji pokrivač je bilo nebo, izrastao je sa napretkom svojih vernika u najetičnije i idealno božanstvo iz "Veda" koje posmatra svet kroz njegovo veliko oko, Sunce, kažnjavajući zlo, nagrađujući dobro, a opraštajući grehe onima koji ga zamole. U ovom aspektu Varuna je bio tutor i izvršilac jednog večnog zakona nazvanog Rita; u početku to je bio zakon koji je ustanovio i određivao zvezde u njihovim kretanjima; postupno je postao zakon ispravnosti, kosmički i moralni ritam koji svaki čovek mora da prati ako ne želi da zaluta i bude uništen.Kako se broj bogova uvećavao, nastalo je pitanje koji od njih je stvorio svet. Ova iskonska uloga je čas dodeljena Agniju, čas Indri, čas Somi, čas Pradzapatiju. Jedna od "Upanišada" posvetila je svet neodgovornom Stvaraocu:Istinski, nije imao zadovoljstvo; jedan usamljenik nije imao užitak; želeo je nešto drugo. Bio je, zaista, veličine žena i muškarca tesno obgrljenih. On je izazvao da se to biće raspadne (/v pat/) na dva dela; iz toga su nastali muž (/pati/) i žena (/patni/). S toga... jedno biće je kao polovina nesavršenog dela;... stoga se ovaj prostor ispunjava ženom. On se spaja sa njom. Iz toga proizlaze ljudska bića. I ona sama razmišlja: "Kako to sada da se on spaja sa mnom pošto sam upravo iz njega nastala? Dođi, hajde da se prikrijem". Ona postade krava. On postade bik. Sa njom se on zaista spario. Zatim je rođena stoka. Ona je postala kobila, on je postao pastuv. Ona je postala magarica, on je postao magarac; sa njom se istinski spario. Iz toga je rođena veća grupa kopitara. Ona je postala koza, on je postao jarac; ona je bila ovca, a on ovan. Sa njom se on istinski sparivao. Tako su nastale koze i ovce. Tako je zaista stvoreno sve, kakvi god parovi da postoje, čak sve do mrava. On je znao: "Ja sam zaista ovo stvaranje, jer sam sve to izbacio iz sebe samog". Tako je nastalo stvaranje sveta. U ovom jedinstvenom odlomku imamo klice panteizma i preseljenja: Stvaralac je jedan sa njegovim kreacijama, a sve stvari, svi oblici života, su jedno; svaki oblik je nekada bio drugi oblik, i razlikuje se od njega samo u predrasudama opažanja i površnog razdvajanja vremena. Ovaj pogled, mada objašnjen u "Upanišadama", nije bio u vedskim danima deo opšte usvojenog verovanja; umesto toga preseljenje Indoarijaca, poput Arijaca iz Persije, prihvaćeno je jednostavno verovanje u besmrtnost ličnosti. Posle smrti duša je ulazila u večnu kaznu ili sreću; to je bilo povereno Varuni u mračnom ambisu, pola Hadu i pola paklu, ili je bila uzdignuta Jami na nebesa gde je svako zemaljsko zadovoljstvo bilo beskonačno i potpuno. "Poput zrna raspada se smrtnik," kaže se u "Katha Upanišadi" "poput zrna ponovo se rađa".U ranijoj vedskoj religiji, dokle dokazi dosežu, nisu postojali ni hramovi niti prikazi; pravljeni su novi oltari za svako žrtvovanje kao u Zaratrustrinoj Persiji, a sveta vatra uzdizala je žrtvu u nebesa. Tragovi ljudskog posvećivanja degodili su se ovde, kao prapočetak skoro svake civilizacije; ali ima ih malo i nepouzdani su. Ponovo kao u Persiji,

konj je ponekad spaljivan kao žrtva bogovima. Najčudniji ritual od svih bilo je "Ašvamedh" a, ili žrtvovanje konja, u kojem je izgleda kraljica plemena imala polni odnos sa svetim konjem nakon čega je ubijan.198 Uobičajeno prinošenje bilo je prolivanje soka od "some", a polivanje tečnosti stapalo se sa vatrom. Prinošenje žrtve smatrano je najznačajnijim delom u magijskim odnosima; ako je na odgovarajući način bilo izvedeno to bi osvojilo nagradu, bez obzira na moralne zasluge vernika. Sveštenici su dosta naplaćivali za pomaganje pobožnima u najsloženijem ritualu žrtvovanja: ako nije bilo priloga u ruci, sveštenik je odbijao da recituje neophodne čini; njegova isplata je morala da dođe pre božje. Pravila je određivalo sveštenstvo kao i kakva bi naplata trebalo da bude za svaku službu koliko krava ili konja, ili koliko zlata; zlato je posebno bilo delotvorno za pokretanje sveštenika ili boga. "Bramane", koje su bramani napisali, upućivali su sveštenika kako da tajno pretvori molitvu ili žrtvu na štetu onih koji su ga zaposlili, kada ne dobije pristojan prilog. Druga pravila bila su objavljena, preporučujući podesne svečanosti i običajna pravila za skoro svaku priliku u životu, a posebno savetujući potporu sveštenika. Polako su bramani postali privilegovana pastirska kasta, koja drži duševni i duhovni život Indije pod kontrolom koja je pretila da uguši svaku misao i promenu.

6. Vede kao književnost

Sanskritski i engleski - Pisanje - Četiri "Vede" -"Rig-veda" - Himna stvaranja

Jezik Indoarijaca trebalo bi da bude od posebnog zanimanja za nas, jer sanskrit je jedan od najstarijih u grupi "indoevropskih" jezika kojoj i naš govor pripada. Osećamo za trenutak čudan osećaj kulturnog kontinuiteta kroz velike vremenske i prostorne intervale kada posmatramo sličnost sanskritskog, grčkog, latinskog i engleskog jezika po brojevima, grupama izraza, i onim malim naslućujućim rečima koje su, pukim previđanjem moralista, nazvane veznim glagolom. Prilično je neverovatno da je ovaj prastari jezik, koji je Ser Vilijam DZouns smatrao "savršenijim od grčkog, bogatijim od latinskog, a izuzetno profinjenijim od ostalih," trebalo da bude govorni jezik arijskih osvajača. Kakav je bio taj govor ne znamo; možemo samo pretpostavljati da je bio blizak ranom persijskom dijalektu u kojem je spevana "Avesta". Sanskrit u "Vedama" i epovima već ima značaj klasičnog i književnog jezika, koji su samo obrazovani ljudi i sveštenici koristili; reč" sanskrit" znači "spreman, čist, savršen, svet." Ovaj jezik naroda vedskog doba nije bio jedinstven; svako pleme imalo je sopstveni arijski dijalekat. Indija nikada nije imala "jedan jezik."Vede" nemaju ni nagoveštaj da su ti zapisi bili poznati njenim autorima. Hinduski verovatno dravidski trgovci nisu pre osmog ili devetog veka pre n.e. doneli iz zapadne Azije semitski spis, srodan feničanskom; a iz ovog "bramanskog spisa", kako je kasnije nazvan, sva kasnija indijska pisma potiču.Već vekovima pisanje je bilo povereno u trgovačke i administrativne svrhe, sa malo pomisli na upotrebu u književnosti; "trgovci, ne sveštenici, razvili su ovu osnovnu veštinu." Čak izgleda da budistički kanon nije bio zapisan pre trećeg veka pre n.e. Najstariji napisi koji su ostali sačuvan do današnjih dana u Indiji su oni od Ašoke. Mi koji smo (sve dok je vazduh oko bio ispunjen rečima i muzikom) već vekovima okom razvijali um pisanjem i štampanjem, teško nam je da razumemo kako se zadovoljna Indija, pre nego što je naučila da piše, čvrsto držala starih načina prenošenja istorije i književnosti recitovanjem i pamćenjem. "Vede" i epovi su pesme koje su rasle sa generacijama onih koji su ih recitovali; one nisu bile namenjene za vid već za sluh.199

Od ove ravnodušnosti do pisanja potiče naše oskudno poznavanje rane Indije.Šta su, onda, bile ove "Vede" iz kojih skoro sve naše razumevanje primitivne Indije izvodimo? Reč" Veda" znači znanje;200 veda je u bukvalnom prevodu Knjiga znanja. Hindusi nazivaju "Vedama" sve svete nauke iz njihovog ranog perioda; kao naša Biblija što ukazuje pre na književnost nego na knjigu. Ništa ne može biti više zbunjujuće od rasporeda i podele ove zbirke. Od mnogih "Vede" koje su nekada postojale, samo četiri su preživele:/I/ "Rig-veda", ili Knjiga znanja o himnama pohvale;/II/ "Sama-veda", ili Knjiga znanja o pesmama;/III/ "Jadzur-veda", ili Knjiga znanja o uputstvima za žrtvovanje; i/IV/ "Atharva-veda", ili Knjiga znanja o magičnim uputstvima.svaka od ove četiri "Vede" podeljena je na četiri dela:1. "Mantre", ili himne;2. "Bramanasi", ili priručnik rituala, molitvi i čini za sveštenike;3. "Aranjaka", ili "šumske priče" za pustinjake sveštenika; i4. "Upanišade", ili tajno većanje za filozofe.Samo jedna od "Veda" pripada više književnosti nego religiji, filozofiji ili magiji. "Rig-veda" je vrsta religiozne antologije, sastavljene od 1028 himni, ili psalama zahvalnosti, prema raznovrsnim objektima indo-arijskog obožavanja Sunca, Meseca, neba, zvezda, vetra, kiše, vatre, jutra, zemlje, itd. Većina himni su u stvari molitve za stado, žetvu i dugovečnost; manji deo njih dostiže nivo književnosti; nekoliko njih dostiže rečitost i lepotu psalama iz Starog zaveta. Neke od njih su jednostavna i prirodna poezija, kao neoskrnavljeni svet deteta. Jedna himna se čudi kako bi belo mleko trebalo da izađe iz crvene krave; druga ne može da shvati zašto sunce, kada jednom počne da zalazi, ne pada strmoglavo na zemlju; druga ispituje kako "iskričave vode svih reka teku u jedan okean nikada ga ne ispunivši." Jedna je pogrebna himna, u stilu "Thanatopsisa", nad posmrtnim telom saborca koji je poginuo u bici:Iz mrtve ruke uzimam luk koji koji je nosilaDa osvojim za nas slavu, moć i carstvoTi onđe, i mi ovđe, i naše potomstvo junačko.sve ćemo dušmane satrti, dobiti sve bitke.Vrati se krilu zemlje, matere našekoja se daleko stere i koja je milosti punamlada gospa, svom pokloniku meka kao vunanek te u njedrima svojim čuva od raspadanja.Raskrij se širom, zemljo, ne leži teška po njemu,laka mu budi, nježno ga ka sebi priljubi;I kao što brižna mati u haljinu uvija čedo,Tako umotaj u sebe ovog čoveka, zemljo.Druga od ostalih poema (/Rv. DZ/, 10) je iskren razgovor između prvih roditelja čovečanstva, brata i sestre blizanaca, Jama i Jami. Jami izaziva njenog brata da živi sa njom uprokos božanskim zabranama incesta, i najavljuje da sve što želi je produžetak rase. Jama joj pruža otpor po osnovu visokih moralnih načela. Ona koristi svaki podsticaj, i kao konačno oružje, naziva ga slabićem. Priča kakvu je mi imamo ostala je nedovršena, a možemo prosuditi problem samo iz slučajnog dokaza. Najuzvišenija od svih poema je zadivljujuća Pesma stvaranja, u kojoj se jedno jedva primetno mnogoboštvo, čak i jedan pobožni skepticizam, pojavljuje u ovoj najstarijoj knjizi od najreligioznijih naroda:Tad nije bilo, ništa ni bilo čegaNi prostranstva zračnog, ni nad njim svoda.Ali šta je bilo ono što obuhvataše sve? I gde?U krilu čijem je?Je li to bila voda, bezdana voda?Ni smrti ni besmrtnosti nije tada bilo,Ne bijaše znaka da dijeli dan od noći.Ono Jedno disalo bez daha i samo po sebi,osim njega Ništa i izvan Njega ništa.U početku beše tama i oko nje tama,sve bezobliko ko poplavna voda.I Ono sred praznine, bogato životom,Rodi se od žara svoga htenja.I rodi ono ljubav, a ljubav zače meso,Mudraci mišlju zaroniše u srcei spoznaše srodstvo i viđaše vezukoja spaja nebitak i bitak.I crtu razdelnu popreko su vukli.Šta se nađe gore, a šta dole?Sila plodovita, sila snagodajna,dolje nagon rasta, gore darivanja.Tko to zbilja zaista i ko će nam rećiod čega sve posta, odakle ishodi?Jer bozi dođoše kad svijet već bijaše stvoren:tko da onda sazna gde je iskon svemu? I što je Ono, veliko počelo,i da li stvori svijet ili ga ne stvoriOnaj što stoluje u najvišem

nebu:On jedini zna, a možda ni On ne zna? Preostalo za autore "Upanišada" da reše ove probleme, a razrade ove nagoveštaje, na najosobeniji, i verovatno najveći, rezultat hinduske misli.

7. Filozofija uanišada

Autori - Njihove teme - Um protiv intuicije - Atman -Sveštenici (bramani) Njihove ličnosti - Opis Boga- Spasenje - Uticaj "Upanišada" - Emerson o bramanima"

U celom svetu," rekao je Šopenhauer, "ne postoji učenje toliko korisno i uzvišeno kao što je ono u "Upanišadama". To je uteha mom životu, a biće utešno za moju smrt." Tu su, izuzev moralnih odlomaka Ptah-hotep, najstarija postojeća filozofija i psihologija naše rase; iznenađujuće istančan i strpljiv napor čoveka da razume duh i svet, i njihov odnos. "Upanišade" su stare koliko i Homer, a savremene kao Kant.Reč se sastoji od /upa/, blizu, i /shad/ sedeti. Od "sedeti blizu" učiteljski pojam došao je do značenja tajne ili ezoterične doktrine koju učitelj poverava njegovim najboljim i najomiljenijim učenicima. Postoji 108 ovakvih rasprava, koje su sastavili razni sveci i mudraci između 800 i 500 godine p.n.e. One ne predstavljaju dosledan filozofski sistem, već mišljenja, "istraživanja" ili predavanja mnogih ljudi, u kojem su filozofija i religija još uvek sjedinjene u pokušaju da se razume i smerno ujedine sa jednostavnom i suštinskom stvarnošću čiji osnov čini površna raznolikost stvari. One su pune apsurda i kontradiktornosti, i povremeno one predviđaju sve dileme hegelijanskih bujica reči; ponekad one predstavljaju mantre čudne poput onih vradzbina Toma Sojera za lečenje bradavica; ponekad one ostavljaju utisak na nas kao najdublja umovanje u istoriji filozofije.Mi znamo imena mnogih autora, ali ništa ne znamo o njihovim životima osim onoga što nam povremeno otkrivaju tokom njihovih učenja. Najstvarnija ličnost među njima je Jadznavalkja, čovek, i Gargi, žena koja ima čast da bude među najranijim filozofima. Od njih dvoje Jadznavlkja ima oštriji jezik. Njegove kolege učitelji gledaju na njega kao na opasnog unosioca promena; njegovi potomci napravili su od njegovog učenja kamen temeljac ortodoksiji bez premca. On nam govori kako je pokušao da ostavi svoje dve žene da bi postao mudrac pustinjak; i u molbi njegovoj ženi Mitreji da je on povede sa sobom, dobijamo osećanje žara sa kojom je Indija hiljadama godina sledila religiju i filozofiju.I onda je Jadznavalkja trebalo da započne drugi način života."Maitreji!" reče Jadznavalkja, "Gle, spremam se da odlutam iz ove države. Dozvoli mi da sačinim konačno izravnavanje odgovora za tebe i tog Katjajanija."Zatim Maitreji govoraše: "Ako bi, sada, gospodine, ova cela zemlja ispunjena bogatstvom bila moja, bih li ja stoga bila besmrtna?""Ne,ne!" odgovaraše Jadznavalkja. "Nema nade za besmrtnost preko bogatstva."Onda govoraše Maitreji: "Šta bih trebalo da činim sa tim kroz šta ne bih mogao postati besmrtan? Šta vi znate, gospodine da, zaista, objasnite mi."Ova tema iz "Upanišada" je sva misterija ovog nerazumnog sveta." Odakle se rađamo, gde živimo, i kuda idemo? O ti koji znaš "Braman", reci nam po čijoj zapovest bivstvujemo ovde ... Da li bi trebalo da se vreme, ili priroda, ili nužda, ili slučajnost, ili elementi smatraju uzrokom, ili onaj koji je nazvan "Puruša" najviši duh? Indija je imala više od sve zajedno njenih muškaraca koji su želeli "ne milione, već odgovore na njihova pitanja. U "Maitri Upanišad" saznajemo o kralju koji napušta svoje kraljevstvo i odlazi u šumu da upražnjava isposništvo, razbistri njegov um za razumevanje, i reši zagonetku univerzuma. Posle hiljadu dana kraljevog samokažnjavanja, jedan mudrac, "poznavalac duše", pridaše mu. "Ti

si onaj koji poznaje svoju istinsku prirodu," reče kralj; "ispričaj nam." "Odaberi druge želje," upozorava mudrac. Ali kralj je uporan; a u odlomku koji se mora učiniti većim šopenhaurizmom od Šopenhauera, on izražava naprasitu odvratnost prema životu, koja zastrašuje od ponovnog rađanja, koje potajno teče kroz celokupnu hindustansku misao:Gospodine, u ovom smrdljivom, beznačajnom telu, koje je zbijena masa kostiju, kože, mišića, moždine, mesa, semena, krvi, sluzi, suza, reume, fekalije, urina, gasova, žuči i sluzi, kakva je korist od uživanja u želji? U ovom telu, koje je ophrvano željom, besom, gramzivošću, zabludom, potištenošću, glađu, žeđu, senilnošću, smrću, bolešću, žalosti i slično, kakvo dobro je uživanje u željama? A vidimo da se ovaj ceo svet raspada poput ovih insekata, ovih komaraca, ove trave, i ovog drveća koje izrasta i nestaje. ... Između ostalog postoji isušivanje velikih okeana, otpadanje planinskih vrhova, pomeranje utvrđene severne zvezde, ... potapanje zemlje ... U ovakvom krugu postojanja kakvo je dobro uživati u željama, kada, pošto ih čovek iskusi, očigledan je njegov ponovni povratak na zemlju?" Prva lekcija koju mudraci iz "Upanišada" uče njihove odabrane učenike je nedovoljna sposobnosti umovanja. Kako taj nemoćan mozak, koji boluje od malo računanja, može da se ikada nada da će razumeti složenu beskrajnost od koje je tako kratkotrajan deo? Nije sposobnost mišljenja bespotrebna; ono ima svoje skromno mesto, i služi nam dobro kada postupa prema odnosima i stvarima; ali kako se samo zapinje pred beskonačnim, beskrajnim, ili prolazno stvarnim! U prisustvu te tihe stvarnosti koja podržava sva pojavljivanja, a obilno izbija u celokupnoj svesti, potreban nam je neki drugačiji organ opažanja i razumevanja od onih osećaja i ovog razuma. "Ne dostiže se "Atman" (ili Duša sveta) učenjem, niti nadarenošću i mnogim znanjima iz knjiga ... Dajte bramanu da odbaci učenje i postane dete ... Ne dajte mu da traži sa mnogo reči, jer to je puko zamaranje jezika." Najviše razumevanje, kao što će Spinoza obično govoriti, je neposredno opažanje, trenutna sposobnost shvatanja; to je, kao što bi Bergson rekao, intuicija, unutrašnje viđenje uma koji je namerno zatvorio, dokle god je moguće, vrata spoljašnjeg osećaja. "Očigledan sam po sebi "Braman" prozreo je otvoranja osećaja tako da su se ona izokrenula spolja; stoga čovek gleda izvan, ne iznutra u samog sebe; neki mudri čovek, međutim; sa svojim zatvorenim očima i priželjkujući besmrtnost, video je samog sebe iza." Ako, daljim posmatranjem iznutra, čovek ne pronađe ništa, to bi moglo samo dokazati tačnost njegovog unutrašnjeg posmatranja (introspekcije); jer nijedan čovek nema potrebu da očekuje da pronađe večnost u sebi ako je on izgubljen u kratkovečnom i pojedinačnom. Pre nego što se može osetiti ta unutrašnja stvarnost čovek mora da izbaci iz sebe sva zla koja čini i misli, sva previranja tela i duše. Za dve nedelje čovek se mora usredsrediti, pijući samo vodu; zatim um, da tako kažemo, je izgladnjen mirom i tišinom, osećanja su očišćena i smirena, duh je ostavljen na miru da sam oseti i da je veliki okean duše čiji je ono deo; najmanje da se desi u pojedinačnom slučaju, pa se pojavljuju Jedinstvo i Stvarnost. Jer to nije pojedinačno "ja" koje prorok vidi u tom čistom unutrašnjem posmatranju; to pojedinačno "ja" je samo niz moždanih i mentalnih stanja, to je prosto telo viđeno iznutra. Šta tražilac traži je "Atman",201 svoje "ja" od svih bića, duša od svih duša, nematerijalno, bez oblika Savršeno u kojem mi sebe iskupamo u prirodi na otvorenom kada zaboravimo sebe.Ovo, zatim, je prvi korak u Tajnom učenju: da suština našeg sopstvenog "ja" nije telo, ili um, ili pojedinačni ego, već tiha i bezoblična dubina koja postoji unutar nas, "Atman". Drugi korak je "Braman",202 ona prodiruća, neopredeljena,203 bezlična, sveobuhvatna, osnovna, nashvatljiva suština sveta, "Stvarnost od stvarnosti", "nerođena" duša, neraspadajuća, neumiruća," duša svih Stvari kao "Atman" je Duša svih

Duša; ona sila koja se nalazi iza, ispod i iznad svih sila i svih bogova.Onda je Vidagda Sakajla ispitivala je njega. "Koliko bogova postoji ovde, Jadznavalkja?"On odgovori, ..."Koliko ih je pomenuto u Pesmi za Sve bogove, poimence, tri stotine i tri, i tri hiljade i tri.""Da, ali samo koliko bogova postoji ovde, Jadznavalkja?""Trideset i tri.""Da, ali samo koliko bogova postoji ovde, Jadznavalkja?""Šest.""Da, ali samo koliko bogova postoji ovde, Jadznavalkja?""Dva.""Da, ali samo koliko bogova postoji ovde, Jadznavalkja?""Jedan i po.""Da, ali samo koliko bogova postoji ovde, Jadznavalkja?""Jedan." Treći korak je najznačajniji od svih:" Atman" i" Braman" su jedno. Ta (nepojedinačna) duša ili sila unutar nas istovetna je sa bezličnom Dušom sveta. "Upanišade" izgaraju ovim učenjem um učenika sa neprestanim, zamornim ponavljanjem. Iza svih oblika i skrivenih značenja subjektivno i objektivno su jedno; mi u našoj stvarnosti lišenoj individualnosti, i Bog kao suština svih stvari, smo jedno. Učitelj izražava to u čuvenoj paraboli:"Prinesi ovamo jednu smokvu odande"."Evo je, gospodine.""Podeli je.""Podeljena je, gospodine.""Šta vidiš tamo?""Ona prilično dobra semena, gospodine.""Od tih molim te podeli jednu.""Podeljeno je, gospodine.""Šta vidiš tamo?""Ništa od svega, gospodine.""Istinski, dragi moj, najbolja suština koju ti ne opažaš istinski, iz te najbolje suštine ovo veliko drvo tako izrasta. Veruj mi, dragi moj, to koje je najbolja suština ovaj celi svet ima kao svoju dušu. To je stvarnost. To je "Atman". /Tat tvam asi/ to si ti, Švetaketu.""Da li vi, gospodine, podstičete mene da razumem još više.""Neka bude tako, dragi moj. Ovo je skoro hegelijanska dijalektika "Atmana, Bramana" i njihova sinteza je suština "Upanišada". Mnoge od ovih lekcija se uče ovde, verovanje u preseljenje,204 i težnja za oslobađanjem ("Mokša") iz ovog teškog lanca reinkarnacija. DZanaka, kralj Videhasa, preklinje Jadznavalkju da mu kaže kako se ponovno rađanje može izbeći. Jadznavalkja odgovara objašnjavajući /Yogu/: putem asketskog izbegavanja svih ličnih želja čovek može dostići individualni deo, ujediniti samog sebe u najvišem sjaju sa Dušom sveta, i tako izbeći ponovno rađanje. Gde kralj, metafizički prevazilazi, kaže: "Daću vam, plemeniti gospodine, Videhas, i samoga sebe da budem tvoj rob." To su neshvatljiva nebesa, međutim, da Jadznavalkja obećava zanesenjaku, jer u tome neće biti individualne svesti, tamo će samo biti apsorpcija u Biće, ponovno ujedinjenje privremeno odvođenih delova sa Celinom. "Kao što tekuće reke nestaju u moru, gubeći njihovo ime i oblik, tako mudar čovek, oslobođen od imena i oblika, ide prema božanstvenoj ličnosti koja je iznad svega." Ovakva teorija života i smrti neće zadovoljiti Zapadnjaka, čija vera se širila sa inidividualizmom kao što su njegove političke i ekonomske institucije. Ali ona je zadovoljila filozofski hinduski um sa neverovatnim kontinuitetom. Otkrićemo ovu filozofiju "Upanišada" ovu monističku teologiju, ovu mističnu i bezličnu besmrtnost koja vlada hindustanskom misli od Bude do Gandija, od Jadznavalkja do Tagore. Do naših dana "Upanišada" je opstala u Indiji kao što je "Novi zavet" bio hrišćanski dom plemenita veronauka povremeno praktikovana i uopšteno poštovana .. čak u Evropi i Americi ova čežnjiva filozofija osvojila je milione i milione sledbenike, od usamljene žene i umornog muškarca do Šopenhauera i Emersona. Ko bi mogao da pomisli da bi veliki američki filozof individualizma mogao dati savršeni izraz hinduskog uverenja da je inidividualnost zabluda?"Brahma"Kad crveni ubica nakani on ubija,Ili kad koljač promisli on je ubica,Oni ne poznaju dobro tanane puteveUzdržavam se, prolazim, i ponovo se vraćam.Daleko ili zaboravljeno za mene je blisko;Senka i sunčevi zraci su isto;Nestali bogovi mi se priviđaju;A za mene su sram i slava jedno;Zlo misle oni

koji me izostave;Kada mi oni lete ja sam krila;Ja sam sumnjičav i sumnja,pa sam i himna koju braman peva.

II BUDA

1. Jeretici

Skeptici - Nihilisti - Sofisti - Ateisti - Materijalisti - Religije bez boga

Da je bilo sumnjičavih, čak i u doba"Upanišada", proizlazi i iz samih "Upanišada". Ponekad su mudraci ismejavali sveštenike, kao kada je "Čandogja Upanišada" poredila ortodoksne sveštenike iz tog vremena sa procesijom pasa od kojih sveki drži rep svog prethodnika, pobožno govoreći, "Mm, hajde da jedemo; Mm, hajde da pijemo." "Svasanved Upanišada" proglašava da ne postoji bog, niti nebesa, niti pakao, niti reinkarnacija, niti svet; po njoj "Vede" i "Upanišade" su delo uobraženih budala; ideje su iluzije i ceo svet je neistinit; ljudi su obmanuti visoko umnim govorom koji se čvrsto drži bogova i hramova i "svetih ljudi", mada u stvarnosti ne postoji razlika između Višnua i psa. A priču priča Virokana, koji je živeo kao učenik trideset i dve godine sa velikim bogom Pradzapatijem Njim Samim, primajući dosta uputstava o "Bivstvujućem koje je oslobođeno zla, koji ne stari, ne umire, ne žali, ne gladuje, ne žedni, čija želja je Istinita," a zatim najednom se vratio na zemlju i propovedao ovo prilično užasno učenje: "Čovek mora sam sebe da usreći ovde na zemlji. Čovek mora da pričeka. Taj koji se usreći ovde na zemlji, koji sačeka samog sebe, dobija oba sveta, ovaj svet i sledeći." Možda su nas dobri bramani koji su očuvali istoriju ove zemlje prevarili malo o jednodušnosti hinduskog misticizma i pobožnosti.Zaista, pošto obrazovanje otkriva neke manje vredne ličnosti u indijskog filozofiji pre Bude, slika poprima oblik u kojem, zajedno sa svecima koji raspravljaju o "Bramanu", mi pronalazimo raznovrsne ličnosti koje su prezirale sve sveštenike, sumnjale u sve bogove, i zanovetaju bez treperenja u glasu ime "Nastika", onih koji ne kažu ništa, Nihilista. Sangaja, agnostik, ne bi ni priznao niti porekao život posle smrti; ispitivao je mogućnosti saznanja, i ograničene filozofije u poteri za mirom. Purana Kašjapa odbija da prihvati moralna razlikovanja, i uči da je duša pasivni rob mogućnosti. Maskarin Gosala smatra da sudbina određuje sve, bez obzira na zasluge ljudi. Adzita Kasakambalin svodi čoveka na zemlju, vodu, vatru i vetar, i kaže: "Lude i slični mudraci, prilikom raspadanja tela, oterani su u grob, poništeni, a posle smrti ne postoje." Pisac "Ramajane" odslikava tipičnog skeptika u DZabali, koji ismejava Ramu zato što odbacuje kraljevstvo da bi održao zavet.DZabali, učeni Braman i sofista vešt u govorenju,Ispitivao je veru, zakon i obavezu, obraćajući se mladomgospodaru Ajodhji:"Zbog čega se, Rama, beskorisna načela nadvijaju nad tvojimsrcem i zaokupljaju tvoj um,Načela koja pogrešno vode običan i prazan ljudski rod?...O, plačem za zalutalim smrtnicima, sklonim zabludeloj daći,Žrtvujući ova prijatna zadovoljstva dok se njihov jalov život ne potroši,Koji Bogovima i Očevima još uvek uzalud nude.Bacanje hrane! za Boga i Oca baš ukazuju pažnjunašem bezbožništvu!I hrana nečijeg udela, može li nahraniti druge ljude?Hrana prineta Bramanu, može li koristiti onda našim Očevima?Moćni sveštenici su zaboravili ova načela, i sa sebičnim prigovorom kažu,"Načinite vaše poklone i samokažnjavajte se, prepustite vaša svetovna bogatstva, i molite se!"Nema ubuduće, Rama, uzaludnih nadanja i veronauke ljudi:Tražite zadovoljstva

u sadašnjosti, sa prezirom odbacite jadne i jalove iluzije.Kada je Buda stasao u zrelog čoveka pronašao je tremove, ulice, istinske šume severne Indije koji odzvanjaju sa filozofskim raspravama, većinom ateističkog i materijalističkog pravca. Kasnije "Upanišade" i najstarije budističke knjige pune su osvrta na ove jeretike. Velika grupa putujućih sofista Paribadzaka", ili lutalica provodila je veći deo svake godine prolazeći iz mesta u mesto, tražeći učenike, ili protivnike, u filozofiji. Neki od njih poučavali su logiku kao umetnost dokazivanja bilo čega i nazivali su "Oni koji traže dlaku u jajetu" i "Oni koji se uvijaju kao jegulje"; drugi su dokazivali nepostojanje boga, i neumesnost vrline. Veliki broj slušalac okupljao se da prati takve lekcije i rasprave; veliki tremovi su sagrađeni da se u njih smeste; a ponekad su prinčevi nudili nagrade onima koji bi izlazili kao pobednici iz ovih intelektualnih nadmetanja. To je bilo doba neverovatno slobodne misli i eksperimenata u filozofiji.Malo toga je došlo do nas od ovih skeptika, a njihovo pamćenje je izuzetno očuvano putem oštre kritike njihovih neprijatelja. Najstarije ime među njima je Brihaspati, ali njegove nihilističke "sutre" su izgubljene, i sve što je preostalo od njega je pesma koja optužuje sveštenike jezikom oslobođenim svih metafizičkih nejasnoća:Ne postoje nebesa, niti konačno oslobađanje,Niti duše, niti drugog svet, niti kastinskih obreda...Tri Vede, tri samozapovesti,I sav prah i pepeo žalosti Ovo dostignuće znači način opstanka za ljudeLišeno umovanja i hrabrosti...Kako ovo telo može da se pretvori u prahPonovo posećujući zemlju? I ako duh može da pređeU druge svetove, zašto ga snažna osećanjaZa one koje ostavlja za sobom ne vrate nazad?Skupoceni običaji predviđeni za one koji umiruSamo su načini življenja izmišljeniSveštеničkom podmuklošću ništa višeDok život traje neka se proživi sa lakoćomI radošću; neka čovek posudi novacOd svih svojih prijatelja, i pogosti se maslom.Iz aforizama Brihaspati je stvorio čitavu školu hinduskih materijalista, nazvanu, po jednom od njih, "Čarvakasu". Oni su se smejali poimanju da su "Vede" božanski otkrivena istina; istina, smatrali su, da nikada ne može biti spoznata, izuzev preko osećaja. Čak ni razumu se ne može verovati, jer svaki zaključak zavisi od svoje valjanosti ne samo na osnovu urednih zapažanja i ispravnog razmišljanja, već takođe od pretpostavke da će se budućnost dogoditi poput prošlosti; a za to, kako će Hjum kasnije reći, ne može postojati izvesnost. Ono što nije opaženo čulima, kaže "Čarvakas", ne postoji; s toga duša je jedna zabluda, a "Atman" je obmana. Mi ne primećujemo, iskustveno ili u istoriji, bilo kakav uticaj natprirodnih sila. Sve pojave su prirodne; samo priglupi nalaze u njima demone ili bogove. Stvar je jedna realnost; telo je kombinacija atoma, razum je prosta stvar razmišljanja; telo, a ne duša, oseća, vidi, čuje, misli. "Ko vidi da duša postoji u stanju odvojenom od tela?" Ne postoji besmrtnost, ne postoji ponovno rađanje. Religija je zastranjivanje, zaraza ili cepidlačenje; hipoteza boga beskorisna je za objašnjavanje i razumevanje sveta. Ljudi misle da je religija neophodna samo zbog toga, pošto su naviknuti na nju, oni imaju osećaj gubitka, a i neprijatnu prazninu, kada uvećanje saznanja razara ovu veru. Moralnost, takođe, je prirodna; to je društvena konvencija i pogodnost, a ne božanska zapovest. Priroda je indiferentna prema dobrom i lošem, vrlini i poroku, i dozvoljava suncu da bez razlike sija iznad podlaca i svetaca; ako priroda ima uopšte bilo kakav etički kvalitet onda je to onaj o transcedentnoj besmrtnosti. Nema potrebe da se kontrolišu instinkti i strasti, jer su ova poučavanja o ljudskoj prirodi. Vrlina je greška; svrha života je življenje, a jedina mudrost je sreća.Ova revolucionarna filozofija "Čarvakasa" okončala je doba "Veda" i "Upanišada". Oslabila je prevlast Bramana nad indijskom misli, i ostavila je u hinduskom društvu vakuum koji je skoro iznudio izrastanje nove religije. Ali materijalisti su podrobno odradili svoj posao da su obe nove religije koje

su nastale da bi zauzele mesto staroj vedskoj veri bile, ma koliko to bila anomalija, ateističke religije, pobožnosti bez boga. Obe su pripadale "Nastiki" ili nihilističkom pokretu; obe su poticale ne od bramanskih sveštenika već od članova kšatrijske ratničke kaste, kao reakcija protiv pobožnih ceremonija i teologije. Sa nastupajućim dzainizmom i budizmom jedna nova epoha započela je u istoriji Indije.

2. Mahavira i džainizam

Veliki heroj - Dzainova uverenja - Ateističko mnogoboštvo - Asketizam - Spasenje samoubistvom- Pozna istorija dzainizma

Otprilike sredinom /VI/ veka p.n.e. jedan dečak je rođen u kući bogatog plemića iz plemena Ličavi u predgrađu grada Vaišali, u provinciji koja se danas zove Bihar.205 Njegovi roditelji, mada bogataši, pripadali su sekti koja je smatrala da je ponovno rođenje prokletstvo, a da je samoubistvo blagoslovena povlastica. Kada je njihov sin napunio svoju trideset i prvu godinu oni su završili svoje živote dobrovoljnim gladovanjem. Mladi čovek, dirnut u dubinu svoje duše, odrekao se sveta i njegovih puteva, odbacio sa sebe svu odeću, i lutao zapadnim Bengalom kao asketa, tražeći samopročišenje i razumevanje. Posle trinaest godina takvog samoporicanja, jedna grupa sledbenika ga je nazvala "DZina" ("osvajač"), na primer, jedan od velikih učitelja čija je sudbina, verovali su, bila određena da se pojavljuje u određenom vremenu da bi prosvetio indijski narod. Oni su prekrstili svog vođu "Mahaviru", ili Velikog heroja, i preuzeli za sebe, iz njihovih najosobenijih verovanja, ime "dzaini". Mahavira je organizovao celibat za sveštenstvo i red kaluđerica, a kada je umro, u sedamdeset i drugoj godini, za sobom je ostavio četrnaest hiljada sledbenika.Postepeno njegova sekta se razvila u jednu od najneobičnijih učenih udruženja u celokupnoj istoriji religije. Oni su počeli sa realističkom logikom,, u kojoj je saznanje opisano kao svojstvo relativnog i prvremenog. Ništa nije istinito, učili su oni, osim sa jedne tačke gledišta; što se tiče ostalih gledišta verovatno bi bilo pogrešno. Oni su rado prenosili priču o šestorici slepih ljudi koji su položili ruke na različite delove tela slona; onaj koji je držao slonovo uvo mislio je da je slon velika lepeza za vijanje; onaj koji je držao nogu rekao je da je životinja ogromni, okrugli potporni stub. Svaki sud, stoga, ograničen je i uslovljen; apsolutna istina dolazi samo sa povremenim Spasiteljima ili "dzinama". Ni "Vede" ne mogu pomoći; one nisu inspirisane Bogom, ako ništa drugo a ono iz razloga što ne postoji Bog. Nije potrebno, kažu "dzaini", pretpostaviti Stvaraoca ili Prvi Uzrok; svako dete može da odbaci tu pretpostavku pokazujući da je nestvoreni Stvaratelj, ili neuzrokovani Uzrok, teško shvatiti kao neuzrokovani i nestvoreni svet. Daleko logičnije je verovati da je univerzum postojao čitavu večnost, a da su njegove beskonačne promene i revolucije pre uslovljene prisutnim moćima prirode nego uticajem božanstva.Ali indijska klima ne pozajmljuje sebi istrajnu naturalističku veronauku. DZaini, pošto su ispraznili božje nebo, ubrzo su ga ponovo ispunili ljudima sa obožavanim sveštenicima iz dzainske istorije i legende. Njih su obožavali sa privrženošću i ceremonijom, ali i njih su čak smatrali subjektima preseljenja i raspadanja, a nikako u bilo kakvom smislu kao stvaratelje i vladare sveta. DZaini nisu bili materijalisti; oni su svugde prihvatali dualističko razdvajanje uma i stvari; u svim stvarima, čak i u kamenju i metalima, postojale su duše. Bilo koja duša je dostigla neoskrnavljeni život postajala je "Paramatman", ili najviša duša, i bila je oslobođena reinkanacije za izvesno vreme; kada bi se njena nagrada izjednačila sa

zaslugom, međutim, rađala bi se ponovo u ljudsko biće. Jedno najviše i najsavršenije duše mogle su da dostignu potpuno "oslobađanje"; to su bili "Arhati", ili vrhovni gospodari i, koji su živeli poput Epikurovih božanstava u nekom udaljenom i maglovitom kraljevstvu, nemoćni da utiču na ljudske odnose, ali su srećno izbegli sve mogućnosti ponovnog rađanja.Put do oslobađanja, kažu dzaini, vodi asketskim samožrtvovanjem i potpunom"ahimsom" apstinencijom od povređivanja bilo kojeg živog stvora. Svaki dzain asketa mora se pridržavati pet zakletvi: ne ubiti ništa, ne lagati, ne uzimati ono što nije pruženo, očuvati čistotu, i odreći se zadovoljstva u svim spoljašnjim stvarima. Osećaj zadovoljstva, smatrali su, je uvek greh; ideal je ravodušan prema zadovoljstvu i bolu, a nezavistan od svih spoljašnjih stvari. Poljoprivreda je zabranjena za dzaine, zato što to razdire zemlju i uništava insekte i crve. Dobar dzain odbacuje med kao život pčele, opkoračuje vodu da ne bi uništio bića koja se skrivaju u njoj kada on pije, pokriva usta iz straha da će udahnuti i ubiti organizme iz vazduha, obavija njegovu lampu da bi zaštitio insekte od plamena, a počisti zemlju ispred sebe dok hoda da ne bi golim stopalom pregazio neko živo biće. DZain nikada ne sme da zakolje ili žrtvuje životinju; a ako je sasvim pažljiv osnivaće bolnice ili azile, kao u Ahmedabadu, za stare i povređene divlje životinje. Jedini život koji može da ubije je sopstveni. Njegovo učenje potpuno odobrava samoubistvo, posebno laganim izgladnjavanjem, jer ovo je najveća pobeda duha nad slepom voljom da se živi. Mnogi dzaini su umrli na ovaj način a vođama ove sekte je rečeno da napuste svet, čak i u današnje vreme, samoizgladnjavanjem.Religija zasnovana na tako dubokom odricanju i sumnji u život mogla je da pridobije neku podršku naroda u zemlji gde je život uvek bio težak; čak i u Indiji ovaj ekstremni asketizam je imao ograničene zahteve. Od početka dzaini su bili odabrana manjina; a mada je Šuan Zang pronašao da su bili brojni i moćni u sedmom veku, bio je to pređen zenit u tihom napredovanje. Oko 79 godine n.e. veliki raskol ih je podelio po pitanju obnaženosti; od tog vremena pa na dalje dzaini su pripadali ili "Švetambari sekti koja je nosila bele plaštove, ili Digambarima" obnaženima ili kao od majke rođenim. Danas ove sekte nose uobičajenu odeću mesta i vremena u kojem žive; samo njihovi sveštenici idu ulicama goli. Ove sekte imaju druge sekte koje ih dalje dele: Digambari imaju četiri, a Švetambarasi imaju osamdeset i četiri; zajedno one broje samo 1.300.000 sledbenika od populacije koja ime 320.000.000 duša. Gandi je bio pod jakim uticajem sekte dzaina, prihvatio je "ahimsu" kao osnovu svoje politike i svog života, zadovoljavajući sebe sa odećom obavijenom oko bedara, i mogao se izgladnjavati do smrti. DZina će ga tek nazvati jednim od njihovih"dzaina", drugom inkarnacijom velikog duha koji se povremeno pojavljuje u ljudskom obličju da bi spasao svet.

3. Legenda o Budi

Predistorija budizma - Čudesno rođenje - Mladost - Životna kajanja - Beg
Asketske godine - Posvećenje - Vizija "Nirvane"

Teško je videti, 2500 godina unazad, koji su bili ekonomski, politički i moralni uslovi koji su nastupajuće religije nazivali tako asketskim i pesimističkim kao dzainizam i budizam. Nema sumnje da je načinjen bitan napredak od kada je ustanovljena vladvina Arijaca u Indiji: veliki gradovi kao Pataliputra i Vaišali su izgrađeni, industrija i trgovina su izgradile bogatstvo, bogatstvo je stvorilo dokolicu, dokolica je razvila znanje i kulturu.

Verovatno su indijski bogataši proizveli epikurejstvo i materijalizam sedmog i šestog veka pre Hrista. Religija se ne razvija u blagostanju; osećanja se sama oslobađaju od pobožnih uzdržavanja, a formulisanje filozofije opravdaće njihovo oslobađanje. Kao u Kini za vreme Konfučija i Grčkoj u Protagorino doba da ne govorimo o našem dobu tako je i u Budinoj Indiji intelektualno raspadanje stare religije stvorilo etički skepticizam i moralnu anarhiju. DZainizam i budizam, mada prevladani melanholičnim ateizmom doba zabluda, bili su religiozna reakcija protiv hedonističkih verovanja "emancipovane" i svetovno razuzdane klase.206 Hinduska tradicija opisuje Budinog oca, Šudhodhana, kao svetskog čoveka, člana klana Gautama iz ponosnog plemena Šakja, i princa ili kralja Kapilavaste, u podnožju Himalaja. U istinu, međutim, ne znamo ništa za sigurno o Budi; a ako pružimo ovde priče koje smo skupili o njegovom imenu ne zbog toga što su istorija, već zato što su značajan deo hinduske književnosti i azijatske religije. Učenjaci pripisuju njegovo rođenje otprilike 563. p.n.e., i ne mogu više da kažu; legenda razvija priču, i otkriva nam na koje čudnovate načine ljudi mogu biti objašnjeni. U to vreme, kaže se u jednoj od "DZatakinih" knjiga: 207 U gradu Kapilavsatu svetkovina punog meseca ... bila je proglašena. Kraljica Maja je sedmog dana pre punog meseca proslavljala svetkovinu bez opijata, a sa bogato nakićenim vencima i miomirisima. Probudivši se rano sedmog dana okupala se u mirišljavoj vodi, i podelila veliki dar od četiri stotine hiljada delova kao milostinju. Sasvim ulepšana, pojela je odabranu hranu, posvetila sebe zakletvama "Uposathe",208 ušla u svoju za tu priliku ukrašenu spavaću sobu, legla na krevet, i zaspala, sanjajući ovaj san.Četiri velika kralja, priviđalo se, podigla su je zajedno sa krevetom, i uzvisili su je do Himalaja, postavivši je na ravnu zemlju Manosila... . Zatim su njihove kraljice došle i odvele je do jezera Anotata, okupale je da bi odstranile ljudsku ljagu, obukle je u nebesku odeždu, pomazale je sa miomirisima i ukrasile je sa božanskim cvećem. Tamo su pripremile božanski krevet sa zaglavljem na istoku, i položile je na njega. Sada je "Bodhisatva"209 postao beli slon. Nedaleko odatle je zlatna planina; a idući tamo sišao je odatle, spustivši se na srebrnu planinu, približavajući se odatle u pravcu severa. U njegovoj surli, koja je bila poput srebrnog užeta, držao je beli lotus. Zatim, trubeći, ušao je u veliku kuću, obišao tri puta u pravilnim krugovima oko kreveta svoje majke, pritisnuo je sa njene desne strane, i pokazalo se da je ušao u utrobu. Tako je dobio ... novi život.Sledećeg dana kraljica se probudila i ispričala svoj san kralju. Kralj je okupio šezdeset i četiri ugledna bramana, ukazao im čast, udovoljio im izvanrednom hranom i drugim poklonima. Zatim, kada su bili zadovoljeni ovim pogodnostima, naredio je da se ispriča san, i zapitao šta će se desiti. Bramani su rekli: Ne strahujte, o kralju; Kraljica je začela dete, muško a ne žensko, imaćete sina; a ako on bude boravio u kući postaće kralj, opšte priznati monarh; ako napusti dom i krene po svetu, postaće Buda, onaj koji podiže, u svetu, veo (neznanja)... Kraljica Maja, rađajući "Bodhisatvu" za deset meseci kao ulje u posudi, kada joj je došlo vreme, poželela je da ode u kuću njenih rođaka, i obratila se kralju Šudhodhana: "Ja želim, o kralju, da otputujem u Devadahu, grad moje porodice." Kralj je odobrio, i naredio da se put od Kapilavastu do Devadaha omekša i ukrasi sa sudovima napunjenim bokvicama, zastavama i barjacima; i smeštajući je u zlatni palankin (laka indijska pokretna nosiljka) nošen hiljadama pratilaca, poslao ju je u velikoj pratnji. Između dva grada, a pripada stanovnicima oba, nalazi se prijatna mlada šuma od drveća Sal nazvana šuma Lumbini. U to vreme, od korenja do vrhova krošnji, bilo je mnogo cveća... Kada je to videla kraljica, u njoj je porasla želja da se razonodi u šumi... Otišla je ispod jednog ogromnog drveta Sal, i poželela da uhvati krošnju. Krošnja, poput vrha savitljive

trske, savila se do zemlje i mogla ju je dosegnuti svojom rukom. Odmah zatim bila je uzdrmana porođajnim mukama. Tako su krošnje napravile zavesu oko nje, i osamile je. Držeći krošnju, i čak dok je još stajala, porađala se... Kao što je kod drugih bića kada se rode uprljana nečistom materijom, nije tako sa "Bodhisatvom". Ali, "Bodhisatva", kao propovednik Učenja koje potiče iz sedišta Učenja, poput čoveka koji silazi sa stepenica, raširio je svoje dve ruke i noge, a stojeći nedotaknut i neuprljan bilo kakvom nečistoćom, sijajući poput dragulja ležao je na odeći Benaresa, nasleđenom od njegove majke. Dalje se mora razumeti da se na Budino rođenje veliko svetlo pojavilo na nebu, gluvi su čuli, nemi su govorili, bogalji su prohodali, bogovi su sišli sa neba da mu pomognu, a kraljevi su došli iz daleka da mu požele dobrodošlicu. Legenda odslikava živopisnu sliku raskoši i luksuza koja ga je okruživala u njegovoj mladosti. Živeo je kao srećni princ u tri palate "kao bog", uz zaštitu svoga voljenog oca od svih dodira sa bolom i tugom ljudskog života. Četrdeset hiljada igračica ga je zabavljalo, a kada je napunio pet godina slali su mu dame da bi mogao da jednu od njih izabere za svoju ženu. Kao član kaste kšatrija, prošao je posebnu obuku za veštinu ratovanja; ali takođe je sedeo uz skute mudraca, i sam postao gospodar svih filozofskih teorija važećih u njegovo vreme. Oženio se, postao srećan otac, i živeo u bogatstvu, miru i na dobrom glasu.Jednog dana, kaže pobožna legenda, izašao je iz svoje palate na ulicu među ljude, i video jednog starog čoveka; i sledećeg dana je izašao i video bolesnog čoveka; a trećeg dana je izašao i video mrtvog čoveka. On sam, u svetim knjigama njegovih sledbenika, živo priča ovu priču:Zatim, oh monasi, sam ja, obezbeđen takvim veličanstvenostima i takvom obilnom pažnjom, ovako mislio: "Jedna neobrazovana, obična osoba, koja je sama podložna starosti, ne izvan doba duboke starosti, posmatranjem starog čoveka, uznemirena je, osramljena, zgrožena, produžavajući misao o sebi. Ja sam, takođe, podložan starosti, ne izvan doba duboke starosti; a da li bi ja, koji sam podložan starenju, ... posmatrajući starog čoveka, trebalo da budem uznemiren, osramljen i zgrožen?" Ovo mi se ne čini odgovarajućim. Kao što sam je tako prikazao, sve dobro raspoloženje u mladosti najednom je nestalo... Tako, oh monasi, pre mog prosvetljenja, bivajući sam podložan rađanju, tražio sam prirodu rađanja; bivajući podložan starenju tražio sam prirodu starosti, bolesti, kajanja, nečastivosti. Zatim sam pomislio: "Šta ako je trebalo da ja, bivajući i sam podložan rađanju, istražim prirodu rađanja, ... i pošto sam uvideo neprijatnost prirode rađanja, da li trebalo je da potražim nerođeni, najviši mir Nirvane?" Smrt je poreklo svih religija, a možda da nije postojala smrt ne bi bilo bogova. Budi su ove vizije bile početak "posvećivanja". Kao onaj koji je savladan sa "preobraćenjima", najednom je odlučio da napusti svog oca,210 njegovu ženu i njihovog novorođenog sina, i postao je isposnik u pustinji. Tokom noći prikrao se u sobu njegove žene, i poslednji put pogledao svog sina, Rahula. Upravo tada, kažu budistički spisi, u odlomku svetom svim njegovim sledbenicima iz Gautama,svetiljka mirišljavog ulja je gorela. Na krevetu zasutom mnoštvom jasmina i drugog cveća, Rahulova majka je spavala, sa rukom na sinovljevoj glavi. "Bodhisatva", stojeći na pragu, gledao je, i mislio, "Ako pomerim kraljičinu ruku i uzmem moga sina, kraljica će se probuditi, a to će biti prepreka mom odlasku. Kada postanem Buda vratiću se i videti ga." I napustio je palatu. U jutarnjem mraku odjahao je iz grada na njegovom konju Kanthaka, sa njegovim kočijašem Čaunom koji je očajnički visio o repu. Zatim se Mara, princ zla, pojavio pred njim i izazvao ga, nudeći mu velika carstva. Ali Buda je odbio, i nastavio da jaše, prešao graničnu reku sa jednim moćnim korakom. Želja da ponovo pogleda svoj rodni grad probudi se u njemu, ali nije se okrenuo. Zatim se velika zemlja okrenu, tako da nije mogao da pogleda unazad.

Zaustavio se u mestu zvanom Uruvela. "Tamo," rekao je, "Mislio sam u sebi, istinski ovo je prijatno mesto, a i šuma je lepa. Čista teče reka, a prijatna su mesta za kupanje; cela okolina su polja i sela." Ovde je sebe posvetio najstrožim načinima isposništva; za šest godina okušao je puteve Jogine koji se već pojavio na indijskoj sceni. Živeo je od semena i travki, a u jednom periodu hranio se balegom. Postepeno je smanjio svoju ishranu do zrna pirinča svakog dana. Oblačio je krznenu odeću, iščupao svoju kosu i bradu iz razloga mučeništva, stajao dugim satima, ili ležao na trnju. Puštao je da se prašina i prljavština uvuče u njegovo telo dok nije izgledao poput starog drveta. Posećivao je mesta gde su ljudski leševi bili izlagani da ih izjedu ptice i životinje, a spavao je među istrulelim lešinama. I ponovo, on nam priča,Mislio sam, šta ako sada stegnem moje zube, pritisnem moj jezik na moja nepca, a suzdržim, porazim i sagorim svoju misao sa mojim umom. (Učinio sam to) I znoj poteče ispod mog pazuha... Zatim sam mislio, šta ako sada pokušam trans bez disanja. Tako sam zaustavio disanje u i izvan usta i nosa. I kako sam tako učinio postojao je nasilni zvuk vetrova koji su izlazili zi mojih ušiju... Kao da je jedan snažan čovek slamao nečiju glavu udarcem mača, čak i tada su nasilni vetrovi uznemiravali moju glavu... Zatim sam mislio, šta ako je trebalo da uzimam hranu samo u malim količinama, toliko malim koliko moj skupljen dlan može da drži, sokove mahuna, grahorice, mala zrna graška, ili sočiva... Moje telo je postalo izuzetno mršavo. Mesto na kojem bih sedeo imalo je trag poput otiska kamiljeg stopala pomoću malo hrane. Kosti moje kičme, kada se nasloni i ispravi, bila je poput niske vretena zbog male prehrane. I kao što se, u jednom dubokom izvoru, duboko na dnu vidi belasanje vode, tako su se u mojim očnim dupljama videle iskričave duboko usađene oči zahvaljući malo hrane. I kao gorka tikva, isečena sirova, raspukne se i isuši na kiši i suncu, tako je koža na mojoj glavi bila suva zbog malo hrane. Kada bih pomislio da sam dotakao kožu na mom stomaku u stvari sam dodirivao moju kičmu... Kada bih pomislio da ću olakšati sebe pao bih opružen na zemlju zbog malo hrane. Da bih olakšao svoje telo udario bih u butine svojom rukom, a kao što sam tako činio opale dlake otresle bi se sa moga tela zbog malo hrane. Ali, jednog dana pade na pamet Budi da samopovređivanje nije način. Verovatno je bio neuobičajeno gladan tog dana, ili neko sećanje na lepotu ga je uzburkalo. Shvatio je da nijedno novo prosvećenje nije proizašlo iz ovog isposništva. "Ovom okrutnošću ne postižem nadljudsko istinski plemenito saznanje i sposobnost opažanja." Suprotno, naročit ponos u njegovom samokažnjavanju zatrovalo je bilo kakvu svetost koja je mogla da proistekne iz toga. On je napustio svoj aksketizam, otišao da sedne pod senkom drveta,211 i ostao tamo postojan i nepokretan, odlučujući da nikada ne napusti to mesto dok ne doživi u sebi prosvećenje. Šta je, upitao se, uzrok ljudske žalosti, patnje, bolesti, starenja i smrti? Najednom je doživeo viziju beskonačnog sleda smrti i rađanja u struji života: video je svaku smrt poremećenu sa novim rađanjem, svaki mir i radost uravnotežen sa novom žudnjom i nezadovoljstvom, novim razočaranjem, novom patnjom i bolom. "Tako, sa mišlju usredsređenom, pročićenom, iščišćenom, ... Usmerio sam svoje razmišljanje na prolaznost i ponovno rađanje bića. Sa božanskom, pročišćenom, nadljudskom vizijom video sam bića koja prolaze i ponovno se rađaju, dole i gore, u dobrim i lošim bojama, u srećnom i jadnom postojanju, prema njihovoj "karmi"" prema tom univerzalnom zakonu po kojem svako delo dobra ili zla biće nagrađeno ili kažnjeno u ovom životu, ili u nekim kasnijim ovaploćenjima duše.To je bila vizija ovog očigledno besmislenog sleda umiranja i rađanja zbog koje se Buda podrugivao ljudskom životu. Rođenje, govorio je sebi, je poreklo svih zala. A ipak rađanje se beskrajno nastavlja, zauvek ispunjavajući tok ljudske žalosti. Ako

bi rađanje bilo zaustavljeno... . Zašto se rađanje ne zaustavi?212 Zato što zakon "karme" zahteva nove reinkarnacije u kojima će duša okajati zlo počinjeno u prošlom životu.Kada bi, međutim, čovek mogao živeti životom savršene pravde, neprestanog strpljenja i dobrote prema svima, ako bi mogao vezati svoje misli za večne stvari, ne vezujući svoje srce za one koji postoje i prolaze tada, verovatno, bi bio spašen ponovnog rađanja, a za njega bi izvor zla bio isušen. Ako bi neko mogao da zadrži sve žudnje za samog sebe, i težio samo ka dobrom, onda bi individualnost, ta prva i najgora zabluda čovečanstva, možda bila prevaziđena, a duša bi se konačno spojila sa nesvesnom beskonačnošću. Kakav mir bi postojao u srcu koje je očistilo sebe svake lične želje! a koje bi srce koje nije tako očistilo sebe ikada spoznalo mir? Sreća nije moguća niti ovde, kako paganizam misli, niti ubuduće, kao što mnoge religije smatraju. Samo mir je moguć, samo prisebna smirenost okončane žudnje, samo "Nirvana."I tako, posle sedam godina meditacije, Jedini "posvećeni", spoznavši uzrok ljudske patnje, napustio je sveti grad Benares, i tamo, u parku jelena u Sarnathu, propovedao je "Nirvanu" ljudima.

4. Budino učenje

Portret učitelja - Njegovi metodi - Četiri plemenite istine - Osmokraki put - Pet moralnih načela - Buda i Hrist Budin agnosticizam i antiklerikalizam - Njegov ateizam - Njegova bezdušna psihologija - Značenje "Nirvane"

Poput drugih učitelja iz njegovog vremena, Buda je podučavao putem razgovora, predavanja, kao i parabolama. Pošto mu nikada nije palo na pamet, baš kao ni Sokratu ili Hristu, da svoja učenja ostavi u spisima, on je sakupio to u "sutrama" ("nitima") predviđenim da poboljšaju pamćenje. Pošto su za nas sačuvane u podsećanjima njegovih sledbenika ove rasprave nesvesno nam odslikavaju prvi određeni lik u indijskoj istoriji: čoveka jake volje, autoritativnog i ponosnog, ali blage naravi i govora, a beskrajne dobrodušnosti. Tražio je "prosvećenje", ali ne inspiraciju; nikada se nije pretvarao da bog govori kroz njega. Polemično je da li je bio daleko strpljiviji i pažljiviji nego bilo koji drugi veliki učitelj čovečanstva. Njegovi sledbenici, verovatno ga idealizirajući, predstavljali su ga da se u potpunosti pridržava "ahimse": "odbacujući ubijanje živih bića, Gautama pustinjak uzdržan je prema uništavanju života. On" (nekada kšatrijski ratnik) "ostavio je batinu i mač po strani, i postiđen od grubosti, a pun milosrđa, on neguje saosećanja i dobrotu prema svim bićima koja imaju život... Odbacujući nož, Gautama se uzdržava od klevete... Tako on živi kao onaj koji povezuje zajedno one koji su podeljeni, onaj koji ohrabruje one koji su prijatelji, stvaralac mira, zaljubljenik mira, strasno obuzet mirom, govornik reči koje stvaraju mir." Kao Laoce i Hrist želelo je da uzvrati dobrim za zlo, ljubav za mržnju; ostao je smiren pored nerazumevanja i zloupotrebe. "Ako mi jedan čovek iz ludosti učini nažao, uzvratiću mu štitom moje naklonjene ljubavi; što više zla izlazi iz njega, to više dobra će doći iz mene." Kada ga je budala vređala, Buda je slušao bez otpora; ali kada je taj čovek završio, Buda ga upita: "Sine, ako čovek odbije da prihvati poklon koji mu je namenjen, kome će to onda pripasti?" Čovek odgovori: "Onome koji mu je ponudio." "Sine moj," reče Buda, "Odbijam da prihvatim tvoje uvrede i zahtevam da ih zadržiš za sebe." Za razliku od većine svetaca, Buda je imao smisao za humor, a znao je da je metafizika bez smeha nepristojnost.Njegovi metodi učenja bili su jedinstveni, mada je nešto od toga dugovao lutalicama, ili putujućim sofistima, iz njegovog vremena. Išao je od

grada do grada, u društvu svojih vernih sledbenika, praćen sa ponekad dvanaest hiljada vernika. Nije ni pomišljao na sutrašnjicu, ali je bio je zadovoljan da ga prehrani neki lokalni obožavalac; jedanput je zaprepastio svoje sledbenike nahranivši se u domu jedne kurtizane. Zaustavio bi se na prilazu nekog sela, i podigao logor u nekoj bašti ili šumi, ili na nekoj obali reke. Posle podne se odavao meditaciji i predavanju u veri. Njegove rasprave imale su oblik sokratskog ispitivanja, moralnih parabola, učtivih sumnjičenja, ili sažetih formula putem kojih je težio da sažme svoje učenje u odgovarajuću kratkoću i red. Njegova omiljena "sutra" bila je "Četiri plemenite istine," u kojoj je izlagao svoje mišljenje da je život patnja, da patnja postoji zbog žudnje, a da mudrost leži u umirivanju svih žudnji.1. Sada je ovo, o monasi, plemenita istina patnje: rođenje je patnja, bolest je patnja, starost je patnja, žalost, jadikovanje, utučenost i očaj su patnja... 2. Sada, ovo je, o monasi, plemenita istina o uzroku patnje: ta žudnja, koja vodi do preporoda, pomešana sa zadovoljstvom, uskrsnućem, pronalazeći zadovoljstvo tu i tamo, naime, žudnja sa strašću, žudnja za postojanjem, žudnja za nepostojanjem.3. Sada je ovo, o monasi, plemenita istina uništenja patnje: prestanka, bez ostataka, od te žudnje; napuštanje, ostavljanje, lišavanje, nepripadanje.4. Sada je ovo, o monasi, plemenita istina o putu koji vodi do otklanjanja patnje: to je plemenita osmokraka staza: to jest, ispravno mišljenje, ispravne namere, ispravna reč, ispravno delo, ispravno življenje, ispravna težnja, ispravno razmišljanje, ispravno udubljivanje. Buda je bio uveren da je patnja takva neravnoteža zadovoljstva u ljudskom životu da je bolje nikada ne biti rođen. Više je suza poteklo, poručuje nam on, nego što ima vode u ova četiri ogromna okeana. Svako zadovoljstvo čini se da je zatrovano za njega tom sažetošću. "Da li je to ono koje je prolazno, žaljenje ili zadovoljstvo?" upitao je jednog od njegovih učenika; a odgovor je, "Žaljenje, Gospodaru." Osnovno zlo, onda, je "tanha" a ne sve želje, već sebična želja, želja usmerena na prednosti jednog dela pre nego na dobro celine; iznad svega, seksualna žudnja, jer ona vodi do reprodukcije, koja produžava lanac života u nove patnje besciljno. Jedan od njegovih učenika zaključio je da bi Buda odobrio samoubistvo, ali Buda ga je prekoreo; samoubistvo bi bilo beskorisno, pošto bi duša, nepročišćena, bila ponovo rođena u drugoj inkarnaciji dok se ne postigne potpun zaborav samog sebe.Kada ga je njegov učenik zamolio da jasnije objasni svoje shvatanje ispravnog življenja, izrazio je za njihovo rukovođenje "Pet moralnih pravila" zapovesti jednostavnih i retkih, ali "verovatno najrazumljivijih, a težih za pridržavanje, od dekaloga":1. Nikome ne dozvoli da ubija bilo kakvo živo biće.2. Nikome ne dozvoli da uzme ono što mu nije dato.3. Nikome ne dozvoli da pogrešno zbori.4. Nikome ne dozvoli da pije opijajuća pića.5. Nikome ne dozvoli da bude obeščašćen. Na drugom mestu Buda je uveo elemente u njegova učenja koji neobično nagoveštavaju Hrista. "Neka čovek bes nadvlada dobrotom, zlo dobrim... Pobeda hrani mržnju, jer potlačeni je nesrećan... Nikada u svetu mržnja ne zaustavlja mržnju; mržnju zaustavlja ljubav." Poput Isusa bilo mu je neprijatno u prisustvu žena, a dugo je oklevao pre nego što ih je primio u budistički red. Njegov omiljeni učenik Ananda, jednom ga je upitao:"Kako mi vladamo sobom, Gospodaru, u odnosu prema ženskom rodu?""Ne primećujući ih, Ananda.""Ali ako bi trebalo da ih vidimo, šta da činimo?""Ne razgovaramo, Ananda.""Ali ako bi trebalo da nam se obrate, Gospodaru, šta nam je činiti?""Imajte širom otvorene oči, Ananda".Njegova koncepcija religija bila je čisto etička; razmatrao je sve povodom ponašanja, ništa o običajima ili obožavanju, metafizici ili teologiji. Kada je jedan braman predložio da pročisti sebe od svojih grehova kupajući se kod Gaja, Buda mu je rekao: "Okupaj se ovde, čak ovde, o bramanu. Budi pažljiv prema svim bićima. Ako ne budeš zborio pogrešno, ako

ne budeš ubio život, ako ne uzmeš ono što ti nije dato, ubeđen u samoodricanje šta bi dobio odlaskom u Gaja? Ima li vode u Gaja za te." Nema ničeg neobičnijeg u istoriji religije nego Budina vizija osnivanja svetske religije, a ipak odbijajući da bude uvučen u raspravu o večnosti, besmrtnosti, ili bogu. Beskonačan je mit, kaže on, priča filozofa koji nisu imali skromnosti da priznaju da atom nikada ne može da razume kosmos. On se smeje raspravi o konačnosti ili beskonačnosti svemira, baš kao da je predvideo beskorisnost astromitologije fizičara i matematičara koji raspravljaju o istom pitanju danas. On odbija da izrazi bilo kakvo mišljenje bilo da li je svet imao početak ili će imati kraj; bilo da li je duša ista kao i telo, ili su razdvojene; bilo, čak za najvećeg sveca, da li sledi nekakva nagrada na bilo kojim nebesima. On naziva takva pitanja "dzunglom, pustinjom, lutkarskim pozorištem, mučenjem, preprekom, razmišljanja," i nije želeo da ima bilo šta sa njima; one vode samo do žestokih rasprava, ličnih ljutnji, i žaljenja; ona nikada ne vode mudrosti i miru. Svetost i zadovoljstvo ne leže u poznavanju univerzuma i Boga, već jednostavno u nesebičnom i dobrobitnom življenju. A zatim, sa neobičnim humorom, on ukazuje da sami bogovi, ako bi oni postojali, ne bi znali da odgovore na takva pitanja.Jednom davno, Kevadha, tamo je naišao na izvesnog brata u baš tom društvu braće sumnjajući u sledeću misao:"Gde sada ova četiri elementa zemlja, voda, vatra i vetar prolaze, ne ostavljajući traga za sobom?" Tako je taj brat izveo sebe u takvo stanje ushićenja da je put koji vodi do sveta bogova postao čist u njegovoj ekstatičkoj viziji.Onda se taj brat, Kevadha, uputio u kraljevstvo Četiri velika kralja, i rekao zbog toga bogovima: "Gde, moji prijatelji, ova četiri elelmenta zemlja, voda, vatra i vetar završavaju, ne ostavljajući traga za sobom?"A kada se tako obratio bogovima na nebesima Četiri velika kralja mu rekoše: "Mi, brate, ne znamo to. Ali postoje Četiri velika kralja, još moćniji i još slavniji od nas. Oni će to znati."Onda je taj brat, Kevadha, otputovao do Četiri velika kralja (a postavivši im isto pitanje, i bio je dalje poslat, sličnim odgovorom, do trideset i trećih, koji su ga poslali do njihovog kralja, Saka; koji ga je poslao do bogova Jame, koji su ga poslali do njihovog boga, Sujame; koji ga je poslao do bogova Tusita, koji su ga poslali do njihovog kralja, Santusita; koji ga je poslao do bogova Nimanaratija, koji su ga poslali do njihovog kralja, Sunimita; koji ga je poslao do bogova Paranimita Vasavatija, koji su ga poslali do njihovog kralja, Vasavatija, koji ga je poslao do bogova bramanskog sveta).Zatim je taj brat, Kevadha, postao toliko uvučen samoudubljivanjem da je put do sveta Brahma postao jasan njegovom umu tako umiren. I on se približio bogovima svite Brahmine, i rekao: "Gde, moji prijatelji, četiri elelmenta zemlja, voda, vatra i vetar završavaju, ne ostavljajući trag za sobom?"I kada tako govoraše, bogovi svite Brahme odgovoriše: "Mi, brate, ne znamo to. Ali evo Brahme, velikog Brahme, Najvišeg jedan, Svemogućeg Jedan i Svevidećeg jedan, Vladaoca, Gospodara svega, Upravitelj, Stvaraoca, Poglavarom svega, ... Pradavna vremena, Oca svega što jeste i što će biti! On je moćniji i slavniji od nas. On će to znati.""Gde, onda, je taj veliki Brahma sada?""Mi, brate, ne znamo gde je Brahma, niti zašto je Brahma, niti odakle je. Ali, brate, kada se pojave predznaci njegovog dolaska, kada se svetlost rađa, a slava sija, tada će se on ispoljiti. Jer to je predskazivanje Brahmine pojave kada se svetlost rađa, a slava sija."I ne bi dugo, Kevadha, pre nego što se pojavi Brahma. I taj brat mu se približi, pa reče: "Gde, moj prijatelju, četiri elementa zemlja, voda, vatra i vetar završavaju ne ostavljajući traga za sobom?"I kada tako govoraše veliki Brahma mu odgovoraše: "Ja, brate, sam veliki Brahma, Najviši, Svemogući, Svevideći, Vladalac, Gospodar svega, Upravitelj, Stvaralac, Poglavar svega, određujući svako njegovo mesto, prastarog doba, Otac svega što jeste i što će biti!"Zatim taj brat odgovori brahmi, i reče:

"Nisam te pitao, prijatelju, da li si ti zaista bio sve to što sada kažeš. Ali pitam te gde četiri elementa zemlja, voda, vatra i vetar završavaju, ne ostavljajući traga za sobom?"Zatim ponovi, Kevadha, a Brahma dade isti odgovor. I tada brat ipak po treći put postavi Brahmi njegovo pitanje kao i ranije.Zatim, Kevadha, veliki Brahma povede brata i odvede ga po strani, pa reče: "Ovi bogovi, svita Brahmina, drži me, brate, jesam takav da ne postoji ništa što ne mogu da vidim, ništa nema što ne razumem, ništa nema što nisam shvatio. Stoga ne dajem odgovore u njihovom prisustvu. Ne znam, brate, gde ova četiri velika elementa zemlja, voda, vatra i vetar završavaju, ne ostavljajući iza traga." Kada su ga neki studenti podsetili da bramani traže da saznaju rešenje ovih problema, ismejao ih je: "Postoje, braćo, neki pustinjaci i bramani koji se uvijaju kao jegulje; a kada im se postavi pitanje o ovome ili onome oni pribegavaju dvosmislenostima, izvijaju se kao jegulje." Ako je ikada oštar, onda je to prema sveštenicima iz njegovog vremen; on se podsmeva njihovim pretpostavkama da su "Vede" božansko nadahnuće, i on užasava kastu ponosnih bramana prihvatajući u svoj red pripadnike bez obzira na kastu. On ne osuđuje otvoreno kastinski sistem, ali govori svojim učenicima, dovoljno prosto: "Idite u svaku zemlju i propovedajte ovo. Recite im da siromašni i niski, bogati i visoki, su svi jedno, a da se sve kaste ujedinjuju u ovoj religiji kao što to reke ulivaju u more. On odbacuje pomisao žrtvovanja bogovima, i užasava se na klanje životinja radi ovih običaja; on odbija svaki kult i obožavanje natprirodnih bića, svake "mantre" i čini, svakog asketizma i svake molitve. Mirno, i bezpogovorno, nudi religiju potpuno oslobođenu dogme i uticaja sveštenika, a proglašava jedan način spasenja jednako dostupan vernicima i nevernicima.U to vreme, ovaj najpoznatiji od hinduskih svetaca prelazi iz agnosticizma u praverni ateizam. On ne skreće sa svog puta da bi osporio božanstvo, i povremeno govori kao da je Brahma pre stvarnost nego jedan ideal; niti on zabranjuje opšte obožavanje bogova. Ali smeje se na pomisao da se molitve šalju Nespoznatljivom; "to je ludo," kaže on, "pretpostaviti da neko drugi može doneti nama sreću ili jad" ovo su uvek posledice našeg sopstvenog ponašanja i naših sopstvenih želja. On odbija da napusti svoje moralno načelo zbog natprirodnih kazni bilo kakve vrste; on ne nudi nebesa, ni pročišćenje, a niti pakao. Isuviše je osetljiv na patnje i ubijanja umešana u biološki razvoj da bi pretpostavio da je to pojedinačno božanstvo svesno poželelo; ova kosmička greška, smatra on, prevazilazi dokaze stvaranja. U ovoj sceni reda i zbrke, dobra i zla, on ne pronalazi načelo stalnosti, niti središte trajne stvarnosti, već samo vrtlog i uticaj upornog života, u kojem jedina metafizička izvesnost je promena.214 Dok on predlaže teologiju bez božanstva, tako on nudi psihologiju bez duše; odbacuje animizam u svakom obliku, čak i u slučaju čoveka. Slaže se sa Heraklitom i Bergsonom o svetu, a sa Hjumom o umu. Sve što mi znamo su naši osećaji; zbog toga, dokle god možemo da vidimo, sve je stvar snage, svaka materija je pokret. Život je promena, neodređen tok postojanja i istrebljivanja; "duša" je mir koji, pošto pogoduje našoj slaboj pameti, mi neopravdano pretpostavljamo toku stanja svesti. To "transcedentalno jedinstvo upoređivanja", ovog "razuma" koji prima osećaje i opažaje u misao, je duh; sve što postoji u samim osećajima i opažajima, automatski odlazi u sećanje i ideje. Čak dragoceni "ego" nije razlikovan entitet od ovih mentalih stanja; to je puki nastavak ovih stanja, sličnost ranijih i kasnijih stanja, zajedno sa mentalnim i moralnim navikama, karakteru i težnjama organizma. Sled ovih stanja nije izazvan mitskom "voljom" koja ih nadvisuje, već određenošću nasleđa, navike okoline i okolnosti. Ovaj bezobličan um koji je samo mentalno stanje, ova duša ili ego koji je samo osobina ili predrasuda obrazovana bespomoćnim nasleđenim i prolaznim iskustvom, ne može imati besmrtnost na bilo koji

način koji ukazuje na nastavak pojedinca. Čak i svetac, i sam Buda, neće, kao ličnost preživeti smrt. Ali ako je to tako, kako može postojati ponovno rađanje? Ako ne postoji duša, kako može preći u drugi život, da bude kažnjeno za grehe ovog utelovljenja? Ovde je naslabiji momenat Budine filozofije; on se nikada nije potpuno suočio sa kontradikcijama između njegove racionalističke psihologije i njegovog nekritičkog prihvatanja reinkarnacije. Ovo uverenje je tako univerzalno u Indiji da ga skoro svaki Hindus prihvata kao aksiom ili pretpostavku, i jedva da se trudi da je dokaže; sažetost i raznolikost generacija tamo ukazuje na neodoljivo preseljenje značajnih snaga, ili da tako kažemo teološki duše. Buda je primio misao zajedno sa vazduhom koji je udisao; to je jedna stvar u koju čini se nikada nije posumnjao. On je prhvatio Točak ponovnog rađanja i Zakon"Karme" kao gotovu činjenicu; njegova jedina misao bila je kako da izbegne taj Točak, kako da ovde dostigne"Nirvanu", a posle poništenje. Ali šta je "Nirvana"? Teško je pronaći besprekoran odgovor na ovo pitanje; jer je njen gospodar ostavio nejasan smisao, a njegovi sledbenici su davali svako moguće značenje reči koje postoji pod suncem. U opšteno sanksritska upotreba je značila "ugašen" kao svetiljka ili vatra. Budistički spisi koriste ga da označe: (1) stanje sreće prisutno u ovom životu putem potpune eliminacije sebičnih požuda; (2) oslobađanje pojedinca od ponovnog rađanja; (3) poništenje individualne svesti; (4) sjedinjenje pojedinca sa Bogom; (5) rajska sreća posle smrti. U Budinom učenju to je izgleda značilo poništenje svih individualnih želja, i nagrada za takvu nesebičnost je izbegavanje ponovnog rađanja. U budističkoj književnosti ovaj pojam često ima ovozemaljski smisao, jer se "Arhat", ili svetac, neprestano opisivan kao dostizanje toga u ovom životu, učenjem tih sedam sastavnih delova: samoposedovanje, istraživanje istine, energija, mirnoća, radost, udubljivanje, i velikodušnost. Ovo su njegovi sastavni delovi, ali jedva njegov plodonosan uzrok: uzrok ili izvor "Nirvane" je poništenje sebične želje; a "Nirvana", u najranijim objašnjenjima, je označavala bezbolni mir koji nagrađuje moralno poništenje bića. "Sada," kaže Buda, "ovo je plemenita istina kao i prolazni bol. Istinski, to je prolazno tako da nijedna strast ne ostaje, odustaje, oslobađa se, emancipuje se, ne skrivajući se više od, ove teške čežnje" ove groznice samospoznajuće žudnje. U telu gospodarevog učenja to je skoro uvek istovemeno sa blaženstvom, mirnim zadovoljstvom duše koja više ne brine o sebi. Ali potpuna "Nirvana" uključuje poništenje: nagradu najviše svetosti je da se nikada ne bude ponovo rođen. Na kraju, kaže Buda, mi opažamo apsurdnost morala i pshilološkog individualizma. Naše mučenje samima sobom nije stvarno razdvajanje bića i moći, već prepuštanje mreškanju životnog toka, mali čvorovi koji obrazuju i razmrsuju zamršenost sudbine nošenu vetrom. Kada vidimo sebe kao delove celine, kada promenimo same sebe i naše želje u uslovima celine, tada naša lična razočaranja i porazi, naše raznolike patnje i neizbežna smrt, neće nas više gorko ni rastuživati kao ranije; oni su izgubljeni u opsežnosti beskonačnosti. Kada smo spoznali da ne volimo naš zasebni život, već sve ljude i sve žive stvari, tada ćemo konačno pronaći mir.

5. Poslednji dani Bude

Njegova čuda - Njegova poseta očevoj kući - Budistički monasi - Smrt

Od egzaltirane filozofije dobijamo jednostavne legende koje su sve što imamo o poznom Budinom životu i smrti. Uprkos njegovom preziru prema čudima, njegovi učenici

izmislili su na hiljade priča o čudima koja je on uradio. On je sam sebe magično preneo preko Ganga za jedan trenutak; štap koji je pustio da padne izrasao je u drvo; na kraju, jedna od njegovih propovedi "je hiljadugodišnji svetski poredak uzdrmao." Kada je njegov protivnik Devadabta poslao besnog slona protiv njega, Buda "ga je savladao sa ljubavlju," a to ga je prilično ukrotilo. Raspravljajući se braneći ovakve prigode Senart i drugi su zaključili da je legenda o Budi zasnovana na osnovu drevnih mitova od suncu. To je ne bitno; Buda znači za nas ideju koja je svojstvena Budi u budističkoj književnosti; a taj Buda postoji.Budistički spisi odslikavaju zadovoljavajuću sliku njega. Mnogi učenici okupljali su se oko njega, a njegova čuvenost kao mudraca širila se gradovima severne Indije. Kada je njegov otac čuo da je Buda blizu Kapilavastu poslao je glasnika da mu prenese poziv da dođe i provede dan u domu iz svoje mladosti. Otišao je, a njegov otac, koji je žalio gubitak princa, radovao se ponovo, na kratko, povodom povratka sveca.Budina žena, koja mu je bila verna tokom njihovog odvojenog života, pala je pred njega, ničice, stavljajući svoju glavu među njegove noge, i ophodila se prema njemu kao bogu. Tada je kralj Šudhodhana rekao Budi o njenoj velikoj ljubavi: "Gospodaru, moja ćerka (snaja), kada je čula da nosite žuti plašt (poput monaha), stavila je na sebe žuti plašt; kada je čula da imate jedan obrok dnevno, sama je uzimala jedna obrok; kada je saznala da ne spavate na velikom krevetu, legla je na uski kauč; i kada je saznala da ne koristite ukrase i mirise, od toga je odustala". Buda ju je blagoslovio, i otišao svojim putem.Ali njegov sin Rahula, prišao mu je, i takođe ga voljaše. "Prijatna je tvoja senka, asketska," rekao je. Mada se Rahulova majka ponadala da će mladić postati kralj, Gospodar ga je primio u budistički red. Zatim drugi princ, Nanda, bio je pozvan da se smesti kao naslednik prestola; ali Nanda, kao u transu, napustio je nedovršenu svečanosti, ostavio kraljevstvo, i uputivši se ka Budi, upitavši takođe, može li mu biti odobreno da pristupi redu. Kada je kralj Šudhodhana čuo ovo bio je tužan, i zamoli za Budinu blagodarnost. "Kada je Gospod napustio svet," rekao je "nije bio mali bol za mene; tako je bilo i kada je Nanda otišao; i još više sa Rahulom. Sinovljeva ljubav povređuje kroz kožu, kroz kosu, meso, mišiće, moždinu. Garantuj, Gospode, da tvoji plemići neće posvetiti sina redu bez dozvole njegovog oca i majke." Buda je pristao i načinio takvu dozvolu kao preduslov pristupanja redu. Već je, čini se, ova religija bez uticaja sveštenika razvijala red monaha opasnih poput hinduskih sveštenika. Buda nije dugo bio mrtav pre nego što su se okružili sa svim raznolikim stvarima (parafernalijama) bramana. Zaista sa nivoa bramana dolazili su prvi preobraćenici; zatim od najbogatije omladine Benara i susednih gradova. Ovi "Bhikhusi", ili monasi, pridržavali su se u Budino vreme jednostavnog pravila. Pozdravljali su jedan drugog, kao i sve one kojima su se obraćali, sa neobičnim otpozdravom: "Mir svim bićima."215 Oni nisu smeli da ubiju bilo šta živo; ništa nisu smeli da sačuvaju što im je bilo dato; morali su da izbegnu prevare i klevete; morali su da umiruju razmirice i ohrabruju dogovore; uvek su morali da pokazuju saosećanje sa svim ljudima i svim životinjama; trebalo je da izbegavaju svaku zabavu za osećaje, ili meso, svaku muziku, ples"/nautch/, predstave, igre, raskoši, dokone razgovore, rasprave, ili gatanje; nisu smeli da se bave poslovanjem, ili sa bilo kojim načinom kupovine ili prodaje; iznad svega, oni su morali da se odreknu neumerenosti, i žive odvojeno od žena, u savršenoj čistoti. Prihvatajući mnoge nežne molbe, Buda je dozvolio ženama da uđu u red kao kaluđerice, ali nikada se nije pomirio sa sobom povodom ovog poteza. "Da, Ananda," rekao je, "da žena nije dobila dozvolu da uđe u red, čistota religije bi dugo trajala, dobar zakon bi nedirnut opstao hiljadu godina. Ali pošto su dobile tu dozvolu, sada će opstati samo pet stotina

godina." Bio je u pravu. Veliki red, ili "Sangha", opstao je do našeg doba; ali je od tada gospodarevo učenje bilo ophrvano magijom, mnogoboštvom i bezbrojnim sujeverjima.Do kraja njegovog dugog života njegovi sledbenici su počeli da ga proglašavaju za sveca, uprkos njegovim izazovima da sumnjaju u njega i da sami misle svojom glavom. Sada, kaže se u jednoj od poslednjih Dijaloga (Razgovora),... velečasni Sriputa dođaše do mesta gde je bio onaj koji je jedini Uzvišeni, i pozdravivši ga, sede pored njega sa svim svojim poštovanjem, pa reče: "Gospode, imam li ja takvu veru u onog koji je jedini Uzvišen za kojeg mi se čini da nikada nije postojao, niti će ikada postojati, niti postoji sada, bilo koji drugi, i od Lutalice ili Bramana, koji je veći i mudriji od onog koji je jedini Uzvišen... s obzirom na višu mudrost"."Velike i smele reči iz tvojih usana, Sariputa" (odgovori mu Gospodar) "istinski, ti planu u zanosnoj pesmi! Naravno, tada, ti spoznade sve o onima koji su jedini Uzvišeni iz prošlosti, ... razumevajući njihove misli sa svojima, i svestan šta je njih vodilo, šta je njihova mudrost,... . i šta je oslobođenje koje dostižu?""Ne tako, oh Gospodaru!""Naravno, dakle, ti opazi sve one koji su Uzvišeni u budućnosti, ... shvatajući njihove celokupne misli sa svojim?""Ne tako, oh Gospodaru!""Ali najmanje, prema tome, oh Sariputa, ti me znadeš,.. i prozreo si moj um?""Ne, čak ni to, oh Gospodaru.""Vidiš onda, Sariputa, da ti ne poznaješ srca onih koji su Sposobn, Probuđeni i iz prošlosti i budućnosti. Zašto, stoga, su tvoje reči tako velike i smele? Zašto ti planeš u takovoj pesmi zanosa?"I Anandu je poučio svoju najveću i najplemenitiju pouku:"I kome god je drago, Ananda, bilo sada ili posle kada budem mrtav, biću im svetiljka, i sklonište za njih, neću im pružiti beskonačno sklonište, već, čvrsto ih držati za Istinu, kao njihova svetiljku, ... neću tražiti spasenje za bilo koga osim njih oni ... koji će dostići prave najviše visine! Ali moraju biti željni učenja!"Umro je 483. godine p.n.e., u osamdesetoj. "Sada, monasi," rekao je jednom od njih kao svoje poslednje reči, "Obraćam vam se. Predmet raspadanja su složene stvari. Ozbiljno se borite."

III OD ALEKSANDRA DO AURANGZEBA

1. Čandragupta

Aleksandar u Indiji - Čandragupta oslobodilac - Narodi - Univerzitet Taksila -Kraljevska palata - Jedan dan u životu kralja - Preteča Makijavelija - Uprava - Zakon - Javno zdravlje - Prevoz i putevi - Opštinska vlada

Godine 327 p.n.e. Aleksandar Veliki, napredujući iz Persije, prešao je preko Hindu Kuša i spustio se u Indiju. Za godinu dana vodio je bitke među severozapadnim državama koje su obrazovale jednu od najbogatijih provincija Persijske imperije, obezbeđujući potrepštine za njegovu vojsku i zlato za njegovu riznicu. Početkom 326. p.n.e. prešao je Ind, i polako izborio sebi put preko Taksile i Ravalpindi prema jugu i istoku, i u okršaju sa armijom kralja Pora, porazio 30.000 vojnika pešaka, 4.000 konjanika, 300 kočija i 200 slonova, a pobio 12.000 ljudi. Kada se Por, boreći se do poslednjeg daha, predao, Aleksandar ga je, diveći se njegovoj hrabrosti, stasu i finim crtama lica, zamolio da kaže kako bi želeo da se postupa sa njim."Postupaj sa mnom, Aleksandre," odgovorio je, "na kraljevski način." "Što se mene tiče," rekao je Aleksandar, tako će se s tobom postupati; što se tebe tiče ti zatraži ono što će te zadovoljiti." Ali Por odgovori da je sve sadržano u onome što je zatražio. Aleksandar je bio zadovoljan sa njegovim odgovorom; proglasio je Pora za kralja cele osvojene Indije kao makedonskog obveznika za plaćanje danka, i u

njemu je posle toga pronašao vernog i preduzimljivog saveznika. Aleksandar je želeo tada da napreduje čak do istočnog mora, ali njegovi vojnici su se bunili. Posle mnogo govorništva i ljutnji pridobio ih je, a zatim i poveo kroz rodoljubiva neprijateljska plemena koja su izazivala njegovu raznorodnu vojsku da se bori na skoro svakom koraku sve niz Hidaspu i uz obalu preko Gedrozije do Baludzistana. Kada je pristigao u Suza, dvadeset meseci posle povratka sa njegovih osvajanja, njegova armija bila je bedni ostatak onoga što je prešlo u Indiju sa njim tri godine ranije.Sedam godina kasnije svi tragovi makedonske uprave već su nestali iz Indije. Glavni zastupnik njenog uklanjanja bila je jedna od najromantičnijih ličnosti indijske istorije, slabiji ratnik ali veći vladar od Aleksandra. Čandragupta je bio mladi kšatrijski plemić iz Magada iz vladajuće porodice Nanda, sa kojom je bio u srodstvu. Potpomognut njegovim lukavim makevijalističkim savetodavcem, Kautiljoma Čanakjom, mladić je sastavio malu armiju, savladao makedonske garnizone, i proglasio Indiju slobodnom. Onda je napredovao prema Pataliputra,216 prestonici kraljevstva Magada, podstrekivao prevrat, zauzeo presto, i osnovao dinastiju Maurija koja je vladala Hindustanom i Avganistanom punih stotinu i trideset sedam godina. Podređujući svoju hrabrost Kautiljovoj beskrupuloznoj mudrosti, Čandragupta je uskoro stvorio najmoćniju državu koja je tada postojala na svetu. Kada je Megasten došao u Pataliputru kao izaslanik Seleuka Nikatora, kralja Sirije, bio je iznenađen civilizacijom koju je opisao nepoverljivim Grcima tada još uvek u njihovom zenitu kao potpuno jednakoj njihovoj. Grci su imali prijatno, verovatno blago mišljenje o životu Hindusa u njegovom dobu. Palo mu je na pamet kao povoljan kontrast u odnosu na njegovu sopstvenu naciju da nije postojalo robovlasništvo u Indiji;217 i da mada je stanovništvo bilo podeljeno u kaste prema zanimanjima, prihvaćene su ove podele kao prirodne i podnošljive. "Oni žive dovoljno srećno," izveštavao je izaslanik,po tome što su jednostavni po navikama, a štedljivi. Oni nikada ne piju vino izuzev prilikom žrtvovanja... Jednostavnost njihovih zakona i njihovih ugovora opravdava činjenica da se retko bave pravom. Oni nemaju tužbe povodom zahteva i zaloge, niti zahtevaju pečat ili svedoke, ali oni uloge štede i poveravaju ih jedni drugima ... Istinu i vrlinu oni jednako vrednuju ... Veći deo zemlje se navodnjava, a postupno se dobijaju dva useva tokom godine... Prema tome, potvrđeno je da glad nikada nije pogodila Indiju, i da nikada nije bilo opšte oskudice u nabavci hrane. Najstariji od dve hiljade gradova na severu Indije u Čandraguptino doba bila je Taksila, dvadeset milja severozapadno od današnjeg Ravalpindija. Arijci ga opisuju kao "ogroman i bogat grad"; Strabon kaže da "je ogroman, kao i da ima najvrsnije zakone." To je istovremeno bio vojni i univerzitetski grad, strateški smešten na glavnom putu prema Zapadnoj Aziji, a u njemu su se nalazilo nekoliko najpoznatijih univerziteta koji su tada postojali u Indiji. Studenti su priticali u Taksilu kao što su u srednjem veku pristizali u Pariz; tamo su mogle sve umetnosi i nauke da se proučavaju kod uglednih profesora, a medicinska škola je imala visoku reputaciju u orijentalnom svetu.218 Megasten opisuje da je Čandraguptina prestonica, Pataliputra, imala devet milja u dužini i skoro dve milje u širini. Kraljeva palata bila je od drvene građe, ali ju je grčki izaslanik rangirao među izuzetne kraljevske rezidencije Suza i Ekbatana, koju su mogle da prevaziđu samo one u Persepolisu. Njeni stubovi bili su optočeni zlatom, i ornamentima sa sličicima iz života ptica i lišćem; njena unutrašnjost raskošno je bila nameštena i ukrašena plemenitim metalima i kamenjem. Postojalo je posebno orijentalno razmetanje u ovoj kulturi, kao i u upotrebi zlatnih brodova u prečniku od šest stopa; ali, jedan engleski istoričar zaključuje, iz književnih svedočenja, umetničkih i materijalnih ostataka, da je "u četvrtom i trećem veku pre Hrista raspolaganje

monarha Maurje nad raskošima svake vrste i veštog zanatstva u svim umešnim rukotvorinama nisu bila manja od onoga u čemu su uživali mogulski vladari osamnaest vekova kasnije." U ovoj palati Čandragupta, osvajajući presto nasilnim putem, živeo je dvadeset i četiri godine kao u pozlaćenom zatvoru. Povremeno se pojavljivao u javnosti, odeven u fini muslin izvežen sa purpurom i zlatom, i prenošen u zlatom palankinu ili na slonu ukrašenom u predivnu nošnju. Osim kada bi odjahao u lov, ili se na drugi način zabavljao, popunjavao je svoje vreme sa poslom oko uvećavanja njegovog kraljevstva. Njegovi dani bili su podeljeni u šesnaest delova, a svaki od po devedeset minuta. U prvom se budio i pripremao sebe za meditaciju; u drugom je proučavao izveštaje njegovih izaslanika i izdavao tajne naredbe; u trećem provodio je vreme sa savetnicima u Holu za privatnu audijenciju; u četvrtom poklanjao je pažnju državnim finansijama i nacionalnoj odbrani; u petom saslušao bi žalbe i tužbe njegovih podanika; u šestom se kupao i večeravao, a zatim čitao religioznu literaturu; u sedmom primao je danak i porez, i zakazivao zvanične sastanke; u osmom opet se sastajao sa njegovim Savetom, i slušao izveštaje njegovih špijuna, uključujući i kurtizane koje je koristio u ove svrhe; devetog se posvećivao odmaranju i molitvi, desetog i jedanaestog vojnim stvarima, dvanaestog opet tajnim izveštajima, trinaestog večernjem kupanju i obroku, četrnaestog, petnasetog i šesnaestog spavanju. Verovatno nam istoričari kažu šta je Čandragupta mogao biti, pre kako je Kautilja želeo da ga narod vidi, nego ono što je on stvarno bio. Istina, nije često izlazila iz palate.Stvarno upravljanje državom bilo je u rukama lukavog vezira. Kautilja je bio braman koji je poznavao političku vrednost religije, ali se nije time moralno rukovodio; poput naših savremenih diktatora verovao je da je svako sredstvo opravdano ako se koristi u službi države. Bio je bez skrupula i izdajnik, ali nikada prema svome kralju; služio je Čandraguptu u izgnanstvu, porazu, avanturi, intrigi, ubistvu i pobedi, a njegova podmukla mudrost stvorila je imperiju njegovog gospodara najvećom koju je Indija ikada poznavala. Kao autor "Princa", Kautilja je smatrao poželjnim da se sačuvaju spisi njegovih misli o ratovanju i diplomatiji; tradicija mu pripisuje "Arthašastru", najstariju knjigu očuvanu do danas iz sanskritske književnosti. Kao primer taktičnog realizma možemo uzeti njegov spisak sredstava zadržavanja utvrđenja: "Intriga, špijuniranje, pobeđivanje neprijateljskog naroda, opsada i napad" mudra ekonomija psihičkih napora.Država nije imala pretenzije prema demokratiji, a bila je verovatno najuspešnija koju je Indija ikada imala. Akbar, najveći od Mogula, "nije imao ništa poput toga, a može se posumnjati da je bilo koji od grčkih gradova bio bolje organizovan." Istinski je bio zasnovan na vojnoj moći. Čandragupta, ako možemo verovati Megastenu (prema kojem bi trebalo biti sumnjičav kao prema bilo kom inostranom dopisniku) držao je armiju od 600.000 pešaka, 30.000 konja, 9.000 slonova, i nepoznat broj kočija. Seljaštvo i bramani su bili izuzeti od vojne službe; Strabon opisuje farmere kako obrađuju zemlju u miru i bezbednostu u sred ratovanja. Moć kralja je bila teoretski neograničena, ali u stvarnosti je bila ograničena Savetom koji je ponekad sa kraljem ponekad u njegovom odsustvu predlagao zakone, upravljao nacionalnom ekonomijom i inostranim poslovima, i naimenovao sve najznačajnije državne službenike. Megasten svedoči o "jakom karakteru i mudrosti" Čandraguptinih savetnika, i njihovoj efektivnoj moći. Vlada je bila organizovana prema odeljenjima sa jasno određenim obavezama i pažljivo stepenovanom hijerarhijom službenika, koji su sa poštovanjem upravljali prihodima, carinom, granicama, pasošima, vezama, trošarinama, rudnicima, poljoprivredom, stokom, skladištima, prodavnicama, mornaricom, šumama, javnim kockanjem, prostitucijom i kovnicom novca. Nadzornik trošarina kontrolisao je

prodaju droga i opijajućih pića, smanjivao broj i lokacije taverni, kao i količinu likera koji su oni mogli da prodaju. Nadzornik rudnika izdavao je dozvole za iskopavanje privatnim licima, koja su plaćala fiksnu rentu i udeo od profita - dobiti vladi; sličan sistem primenjivao se u poljoprivredi, za sve zemlje koje je posedovala vlada. Nadzornik javnog kockanja nadzirao je kockarske dvorane, obezbeđivao kocke, naplaćivao novčani iznos za njihovu upotrebu, i sakupljao za riznicu pet odsto svog novca koji stekne "banka". Nadzornik za prostituciju vodio je računa o javnim ženama, kontrolisao njihova primanja i troškove, prisvajao njihovu dvodnevnu zaradu svakog meseca, i zadržavao dve u kraljevskoj palati radi zabave i obaveštajne službe. Porezi su razrezivani za svako struku, zanimanje i industriju; a pored toga, bogati ljudi su s vremena na vreme uveravani da čine "dobročinstva" za kralja. Vlada je određivala cene i povremeno usklađivala težine i mere; izvodila je proizvodnju u državnim fabrikama, prodavala povrće, i držala monopol nad rudnicima, solanama, drvetu, finim materijalima, konjima i slonovima. Zakon su sprovodili u selima lokalne starešine, ili /panchayats/ seoski saveti od pet muškaraca; u gradovima, oblastima i provincijama niži ili viši sudovi; u prestonici kraljevski savet kao najviši sud, a Kralj kao vrhovni sud. Kazne su bile oštre, i podrazumevale su sakaćenje, mučenje i smrt, obično na načelu /ledz talonis/, ili odgovarajuća odmazda. Ali, vlada nije bila obična mašina represije; vodila je računa o čistoći i javnom zdravlju, držala je bolnice i domove za pomaganje siromašnih; u godinama kada je vladala glad dopremala se iz skladišta hrana koja je čuvana u skladištima u takvim vanrednim slučajevima, prinuđavani su bogati da doprinesu svojom pomoći u oskudici, i organizovani su javni radovi da bi se zbrinuli nezaposleni u godinama depresije. Odeljenje za plovidbu uređivalo je prevoz vodenim putem, i štitilo putnike na rekama i morima; održavalo je mostove i luke, obezbeđivalo državne brodove pored onih kojima je privatno upravljalo i posedovalo upravljanje vredno pažnje po kojem se javnim nadmetanjem mogla proveravati privatna pljačka, a privatno nadmetanje moglo je obeshrabriti službenu zloupotrebu. Odeljenje za veze izgrađivalo je i opravljalo puteve u celom carstvu, od uskih puteljaka za kočije u selima do trgovinskih puteva širine 32 stope do kraljevskih puteva od 64 stope. Jedan od ovih carskih puteva proširen je dvanaest stotina milja od Pataliputre do severozapadne granice udaljenosti jednakoj polovini transkontinentalne prostranosti Sjedinjenih Država. Prosečno svaka milja, kaže Megasten, ovih putevi bila je obeležena sa stubovima koji su ukazivali smer i razdaljinu u odnosu na razna odredišta. Senke drveća, bunari, policijske stanice i hoteli obezbeđivani su na određenim mestima duž puta. Prevoz je bio kočijama, palankinima, volovskom zapregom, konjima, kamilama, slonovima, magarcima i ljudima. Slonovi su bili luksuz obično omogućen kraljevskoj porodici i službenicima, i tako su visoko cenjeni da je ženska vrlina smatrana skromnom vrednošću da se plati jednim od njih.219 Ovaj isti način uprave odeljenja primenjivan je na vladine gradove. Pataliputrom je upravljala komisija od trideset muškaraca, podeljena u šest grupa. Jedna grupa upravljala je industrijom; druga je nadzirala strance, određivala im smeštaj i pratioce, i pratila njihova kretanja; druga je beležila rođenja i smrti; sledeća je izdavala dozvole trgovcima, uređivala prodaju proizvoda, i proveravala mere i težine; jedna druga je kontrolisala prodaju proizvedenih artikala; poslednja je prikupljala porez u iznosu od deset odsto celokupne prodaje. "Ukratko," rekao je Hejvel, "Pataliputra se u četvrtom veku p.n.e. činila prilično dobro organizovanim gradom, i upravljano je prema najboljim principima društvene nauke." "Savršeno uređenje, dakle, kakvo je bilo," kaže Vinsent Smit, "zaprepašćujuće čak i kada je izlagano u kratkim crtama. Podrobno ispitivanje uvećava naše čuđenje da je takva

oragnizacija mogla da bude isplanirana i da je uspešno primenjivana u Indiji 300 godina p.n.e." Jedina mana ove vlade je autokratija, i stoga neprestana zavisnost od vojske i špijuna. Poput svakog autokrate, Čandragupta je nesigurno držao svoju vladu, uvek se plašeći pobune i ubistva. Svake noći koristio je drugu spavaću sobu, i uvek je bio okružen stražarima. Hinduska tradicija, koju evropski istoričari priznaju, govori nam o dugoj gladi (/pace/ Megastenu) koja je došla u njegovo kraljevstvo. Čandragupte, u očaju od nemoći, povukao se-abdicirao sa prestola, živeo dvanaest godina posle toga kao dzainski isposnik, i zatim izgladnjivao do smrti. "Kada se sve uzme u obzir," kaže Volter, "život gondolijera je poželjniji od tog dužda; ali verujem da je razlika tako tričava da nije vredno muke ispitivati je."

2. Filozof – kralj

Ašoka - Edikt o toleranciji - Ašokina misionarstva - Njegov neuspeh - Njegov uspeh

Čandraguptim naslednik, Bindusara, očigledno je bio čovek sa više intelektualne nadarenosti. Rečeno mu je da zamoli Anatioha, kralja Sirije, da mu načini pokloni grčkog filozofa; za pravog grčkog filozofa, pisao je Bindusara, platio bi visoku cenu. Ovaj predlog nije mogao biti ispunjen, pošto Antioh nije pronašao filozofa na prodaju; ali, mogućnosti su se popravile dajući Bindusaru filozofa za sina.Ašoka Vardhana popeo se na presto 273. p.n.e. Shvatio je da je vladalac prostranijeg carstva od bilo kog indijskog monarha pre njega: Avganistan, Baludzistan, i cela savremena Indija osim krajnjeg juga "Tamilkam", ili zemlje Tamila. Jedno vreme vladao je u duhu njegovog dede Čandragupte, okrutno ali dobro. Šuan Zang, kineski putopisac koji je proveo mnogo godina u Indiji u sedmom veku n.e., priča nam da je zatvor koji je držao Ašoka na severu prestonice i dalje budio sećanja u hinduskoj tradiciji kao "Ašokin pakao." Tamo, rekao mu je njegov izveštavalac, sva mučenja bilo kog ortodoksnog podzemlja bila su korišćena prilikom kažnjavanja kriminalaca, prema kojima je kralj izdao dodatni edikt da niko ko uđe u tamnicu nikada ne može izaći iz nje živ. Ali, jednog dana, jedan budistički svetac, zatvoren bez razloga, bačen u kotao sa vrućom vodom, odbio je da se skuva. Tamničar je to dojavio Ašoki, koji je došao, video i čudio se. Kada se kralj okrenuo da ode, tamničar ga je podsetio da prema njegovom sopstvenom ediktu on ne sme da napusti zatvor živ. Kralj je zapamtio primedbe, i naredio da se tamničar baci u kotao.Po povratku u njegovu palatu Ašoka, rečeno nam je, poveo je dubokoumni razgovor. Dao je naredbe da zatvor mora da se razruši, a da krivivični zakon mora da bude blaži. U isto vreme, saznao je da je njegova vojska odnela veliku pobedu nad pobunjeničkim plemenom Kalinga, klanjem na hiljade pobunjenika, i odvođenjem mnogih u zarobljeništvo. Ašoka je bio doveden do kajanja pri pomisli na svo to "nasilje, krvoproliće, i razdvajanje" zatvorenika "od onih koje oni vole." Naredio je da zatvorenici budu oslobođeni, povratio je njihove zemlje Kalingi, i poslao im poruku izvinjenja koja nije imala presedana i doživela je nekoliko imitacija. Zatim se pridružio Redu budista, nosio jedno vreme monaški plašt, odrekao se lova i prehrane mesom, i pristupio Osmokrakom plemenitom putu. Danas je nemoguće reći koliko ovoga predstavlja mit, a koliko je istorija; niti možemo razaznati, sa ove distance, motive ovog kralja. Verovatno je video porast budizma, i mislio da njegov kodeks dobročinstva i mira može da omogući prigodan režim za njegov narod, oslobađajući ga bezbrojnih policajaca. U

jedanaestoj godini njegove vladavine počeo je da objavljuje najizvanrednije edikte u istoriji vladanja, a zapovedio je da se isklešu na kamenu i stubovima u prostim rečenicama i na lokalnim dijalektima, tako da bilo koji obrazovani Hindus može da ih razume. Kameni edikti pronađeni su u skoro svakom delu Indije; samo deset stubova je ostalo na mestu, a raspored drugih dvadeset je utvrđen. U ovim ediktima možemo pronaći potpuno carevo prihvatanje budističke vere, i odlučno primenjivanje u poslednjoj oblasti ljudskih odnosa u kojima bi mogli očekivati da to prodajemo državništvu. To je kao kada bi neki moderni vladar najednom objavio da će se ubuduće primenjivati hrišćanstvo.Mada su ovi edikti budistički oni nam ne izgledaju posve religiozni. Oni predpostavljaju budući život, i stoga ukazuju kako će uskoro Budin skepticizam biti zamenjen verom njegovih sledbenika. Ali, oni ne izražavaju verovanje, ne pominju, ličnog Boga. Niti se pojavljuje bilo koja reč u njima o Budi. Edikti nisu okrenuti teologiji: edikt Sarnath zahteva harmoniju unutar crkve, i određuje kazne za one koji je oslabljuju raskolom; ali, drugi edikti neprestano pozivaju na versku toleranciju. Čovek mora da da milostinju bramanima kao i budističkim sveštenicima; čovek ne sme da govori loše o veri drugih ljudi. Kralj proglašava da su svi njegovi podanici njegova voljena deca, i da ih neće diskriminisati zbog različitih verskih uverenja. Kameni edikt /DZII/ govori na skoro savremen način.Njegovo Sveto i Uzvišeno Visočanstvo kralj poštuje ljude svih sekti, bez obzira da li su aksetske ili kućevlasničke, poklonima i raznim oblicima poštovanja.Njegovo Sveto Visočanstvo, međutim, ne brine mnogo za poklone ili spoljašnje poštovanje, kao što da je ono što bi trebalo da postoji uvećana suština stvari u svim sektama. Narastajuća suština stvari predpostavlja razne oblike, ali koren toga je uzdržavanje od govora; dosetljiv, čovek ne mora da poštuje sopstvenu sektu, ili da sa podcenjivanjem govori o drugoj, bez razloga. Omalovažavanje bi trebalo da bude samo iz određenih razloga, zato što sekte drugih ljudi zaslužuju poštovanje iz jednog ili drugog razloga.Ali, takvo ponašanje uzdiže njegovu sopstvenu sektu, a u isto vreme služi svrsi sektama drugih ljudi. Ponašajući se na suprotan način čovek povređue njegovu sopstvenu sektu, a ne služi svrsi sektama drugih ljudi ... Sporazum je meritoran."Suština stvari" se objašnjava jasnije na Drugom stubu edikta. "Zakon pobožnosti je izvanredan. Ali iz čega se sastoji zakon pobožnosti? U sledećim stvarima: dosetljivosti, malo nestrpljivosti, mnogo dobrih dela, saosećanju, slobodi, istinitosti, čistoti." Da bi dao primer Ašoka je naredio njegovim službenicima da se svugde prema ljudima odnose kao prema deci, da se odnose prema njima bez nestrpljenja i grubosti, nikada da ih ne muče, i nikad da ih ne zatvaraju bez dobrog razloga; a zapovedio je službenicima da čitaju ova uputstva s vremena na vreme ljudima.Da li su ovi moralni edikti imali bilo kakve rezultate na poboljšanje ponašanja ljudi? Verovatno su ona imala vezu sa idejom širenja "ahimse", i ohrabrivanja suzdržavanja od mesa i alkoholnih pića među indijskom gornjom klasom. Sam Ašoka je imao puno poverenje reformatora u uspešnost njegovih zaprepašćujućih propovedi: na steni edikta /IV/ on objavljuje da su se pojavili zadivljujući rezultati; a njegovo zbrajanje nam daje jasniju koncepciju njegove doktrine:Sada, iz razloga primene pobožnosti od Njegovog Svetog i Milosrdnog Visočanstva kralja, odbijanje ratničkih bubnjeva postalo je odbijanje zakona ... Pošto se već mnogo godina ranije nije desilo, sada iz razloga nezbrajanja zakona pobožnosti od Njegovog Svetog i Milosrdnog Visočnastva kralja, (postoji) uvećano uzdržavanje od žrtvenog klanja živih bića, uzdržavanje od ubijanja životinjskih bića, dolično ponašanje prema rođacima, dolično ponašanje prema bramanima, slušanje oca i majke, saslušae starijih. Zato, kao i na mnoge druge načine, primena Zakona (pobožnosti) se uvećala, a

Njegovo Sveto i Milosrdno Visočanstvo kralj će dalje pratiti uvećanje primene Zakona.Sinovi, unuci i praunuci Njegovog Svetog i Milosrdnog Visočanstva kralja pratiće ovu primenu Zakona da se uveća do emanacije najvišeg beskraja univerzalne destrukcije.Dobri kralj preterivao je u pobožnosti ljudi i lojalnosti sinova. On sam je naporno radio na novoj religiji; postao je vođa budizma bogatim darivanjima, gradnjom 84.000 samostana za njega, u njegovo ime davano je u celom kraljevstvu bolnicama za ljude i životinje. Poslao je budističke misionare u sve krajeve Indije i Cejlona, čak do Sirije, Egipta i Grčke, gde su možda oni pomogli da se pripremi Hristova etika; ukratko, posle njegove smrti misionari su napustili Indiju da bi propovedali verska ubeđenja o Budi na Tibetu, u Kini, Mongoliji i Japanu. Pored ove religiozne aktivnosti, Ašoka se vatreno predao svetovnoj upravi njegovog carstva; njegovi dani truda bili su dugi, a on je držao sebe dostupnim njegovim pomoćnicima za javne poslove i danju i noću. Njegova posebna greška bila je egoizam; teško je biti istovremeno skroman i reformator. Njegovo samopoštovanje zrači iz svakog edikta, i čini ga daleko bližim bratom Marka Aurelija. On nije opazio da ga bramani mrze i samo su čekali svoje vreme da ga unište, kao sveštenici Tebe što su uništili Ehnatona hiljadu godina ranije. Ne samo bramani, koji su klali životinje za sebe i njihove bogove, već na hiljade lovaca i ribara odbacilo je edikt koji je postavljao ovakva stroga ograničenja povodom oduzimanja života životinji, čak su i seljaci negodovali na zapovest da se od "otpadaka ne sme založiti vatra zajedno sa živim stvarima u njima." Polovina imperije je beznadežno iščekivala Ašokinu smrt.Šuan Zang nam priča da je prema budističkoj tradiciji Ašoku u njegovim poslednjim godinama svrgao unuk, koji je vladao uz pomoć sudskih zvaničnika. Postepeno je sva moć preuzeta od starog kralja, a njegovim poklonima budističkim hramovima je došao kraj. Ašokino sopstveno napuštanje dobara, čak i hrane, bilo je sprečeno, dok jednog dana cela porcija nije izgledala kao polovina voćke "amalaka". Kralj je zurio tužno, a zatim je poslao svojoj budističkoj braći, sve što je imao da da. Ali, u istinu ne znamo ništa o njegovim poznim godinama, čak ni o godini kada je umro. Unutar generacija posle njegove smrti, njegova imperija, poput Ehnatonove, slomila se u param parčad. Postalo očigledno da je suverenitet kraljevine Magada održan pre po inerciji tradicije nego po organizaciji vojske, država za državom proglašavala je svoju odanost kralju kraljeva Pataliputre. Ašokini potomci nastavili su da vladaju Magadom do sedmog veka posle Hrista; ali, dinastija Maurja koju je Čandragupta osnovao okončala je kada je kralj Brihadratha ubijen. Države se ne grade na idealima nego na prirodi ljudi.U političkom smislu Ašoka nije uspeo; u drugom smislu on je obavio jedan od velikih zadataka u istoriji. Za dve stotine godine posle njegove smrti budizam se proširio iz Indije, i počeo je beskrvno osvajanje Azije. Ako do današnjih dana, od Kandija u Cejlonu do Kamakura u Japanu, spokojno lice Gautame moli ljude da budu pažljivi jedni prema drugima i vole u miru, to je zato što je delimično sanjalica, a verovatno i svetac, nekada sedeo na indijskom prestolu.

3. Zlatno doba Indije

Epoha invazija - Kraljevi Kušana - Carstvo Gupta - Putovanja Fa-Hien-a -Otkrivanje pisama - Huni u Indiji - Velikodušni Harša - Putovanja Šuan Zanga

Od Ašokine smrti carstvo Gupta, za period od skoro šest vekova hinduski spisi i dokumenti su retki pa se istorija u ovom vremenu gubi u nejasnoćama. Nije potrebno reći

da je to bilo mračno doba; veliki univerziteti poput onih u Taksili nastavili su da rade, a na severozapadnom delu indijskog potkontinenta uticaj Persije u arhitekturi, i Grčke u vajarstvu proizveo je procvat civilizacije pre Aleksandrovih osvajanja. U prvom i drugom veku pre Hrista, Sirijci, Grci i Skiti slili su se u Pendzab, osvojili ga, i osnovali tamo, za nekih tri stotine godina, ovu grčko-baktrijsku kulturu. U prvom veku, od kako mi to lokalno zovemo hrišćanske ere, Kušani, centralno azijsko pleme srodno Turcima, zauzeli su Kabul, i od tog grada kao prestonice poširili su njihovu moć preko severozapadne Indije i većeg dela centralne Azije. Tokom vladavine njihovog najvećeg kralja, Kaniške, umetnost i nauka je napredovala: grčko-budističko vajarstvo proizvelo je jedno od najlepših remek-dela, divne kuće su podizane u Pešavaru, Taksili i Mathuri, Čaraki je unapredio medicina, dok su Nagardzuna i Ašvaghoša postavili osnove "Mahajana" (Velikog točka) budizma koji je trebalo da pomogne Gautami da pobedi Kinu i Japan. Kaniška je tolerisao mnoge religije, i priklanjao se sa raznim bogovima; konačno je izabrao novi mitološki budizam koji je od Bude stvorio božanstvo i ispunio nebesa sa "Bodhisatvom" i "Arhatima"; sazvao je veliki savet budističkih teologa da formulišu ovu vere za njegovo kraljevstvo, i postao je skoro drugi Ašoka u širenju budističke vere. Savet je sastavio 300.000 "sutri", svodeći budističku filozofiju na emotivne potrebe običnih duša, a njega podigao do božanstva.U međuvremenu Čandragupra /I/ (prilično se razlikuje, uprkos njegovom imenu i broju, od Čandragupte Maurje) osnovao je u Magadi dinastiju Gupta od starosedelačkih kraljeva. Njegov naslednik, Samudragupta, tokom vladavine od pedeset godina, sam je stvorio jednu od prvih monarhija u indijskoj dugoj istoriji. Preselio je njegovu prestonicu iz Pataliputre u Ajodhja, prastari dom legendarne Rame; poslao je svoje osvajačke armije i poreznike u Bengal, Asam, Nepal i južnu Indiju; a potrošio je bogatstvo koje mu je doneto iz vazalnih država za razvijanje književnosti, nauke, vere i umetnosti. On sam, u odmorima između dva rata, postao je poznat kao poeta i muzičar. Njegov sin, Vikramaditja ("Sunce moći"), proširio je ova osvajanja oružja i uma, podržao velikog dramaturga Kalidasu, i okupio briljantan krug pesnika, filozofa, umetnika, naučnika i učenjaka oko sebe u njegovom glavnom gradu Udzain. Za vladavine ova dva kralja Indija je postigla vrhunac razvoja koji nije postignut od Bude, a političko jedinstvo imalo je takmaca samo pod Ašokom i Akbarom.Mi primećujemo u opštim crtama civilizaciju Gupta iz putopisa Fa-Hiena koji je posetio Indiju početkom petog veka naše ere. On je bio jedan od mnogih budista koji su došli iz Kine u Indiju tokom ovog Zlatnog doba; ovi hodočasnici su verovatno bili u manjem broju u odnosu na trgovce i izaslanike, koji su uprkos njenim planinskim preprekama, sada ulazili u mirnu Indiju sa Istoka i Zapada, čak i iz dalekog Rima, i donosili joj podsticajni dodir sa inostranim običajima i idejama. Fa-Hien, pošto je rizikovao njegov život prolazeći preko zapadne Kine, otkrio je da je prilično bezbedan u Indiji, putujući svugde bez slučajnih susreta sa uznemiravanjima i lopovlucima. Njegov dnevnik nam govori kako mu je bilo potrebno šest godina da doputuje, proveo je šest godina u Indiji, i bilo mu je potrebno još tri godine za njegov povratak preko Cejlona i Jave do njegovog kineskog doma. On opisuje sa divljenjem bogatstvo i prosperitet, vrline i sreću, hinduskog naroda, kao i društvene i verske slobode koje je uživao. Bio je zadivljen sa brojem, veličinom i populacijom velikih gradova, sa slobodnim bolnicama i drugim dobrotvornim ustavnovama koje su ispunjavale zemlju, 220 sa brojem studenata na univerzitetima i manastirima, a i sa impozantnim razmerama velelepnih carskih palata. Njegov opis je prilično utopijski:Narod je mnogobrojan i srećan: oni ne moraju da prijavljuju njihova domaćinstva, ili da obraćaju pažnju na bilo kog

istražitelja ili na njihova pravila; samo oni koji kultivišu kraljevsku zemlju moraju da plate deo od onoga što iz nje dobiju. Ako žele da idu oni idu; ako žele da ostano oni ostaju. Kralj vlada bez odsecanja glave i telesnih kazni. Kriminalci se jednostavno osuđuju; ... čak i u slučajevima ponovljenih pokušaja prilikom pobuna oni imaju njihove desne ruke da odseku ... Kroz celu zemlju ljudi ne ubijaju bilo koje živo biće, niti jedu crni ili beli luk. Jedini izuzetak od toga je Čandal ... U toj zemlji oni ne drže svinje i pernatu živinu, i ne prodaju živu stoku; na njihovim tržnicamam nema mesarnica, a ni prodavca opijajućih napitaka. Fa-Hien jedva da je primetio da bramani, koji su bili u nemilosti kod dinastije Maurjan od Ašoke, ponovo su postali bogatsti i moćni pod tolernatnom vladavinom Guptinih kraljeva. Oni su oživeli religioznu i književnu tradiciju iz predbudističkih dana, i razvijali su sanskrit u esperanto obrazovanih ljudi u celoj Indiji. Pod njihovim uticajem i patronatom dvora su veliki hiduski epovi, "Mahabharata" i "Ramajana", napisani u njihovoj sadašnjoj formi. Pod ovom dinastijom, takođe, budistička umetnost je dostigla svoj zenit u freskama iz pećina Adjante. Prema sudu savremenih obrazovanih Hindusa, "puka imena Kalidasa i Varahamihira, Gunavarmana i Bašbubandu, Arjabhzta i Brahmagupta, dovoljna su da obeleže ovu epohu kao najveći uspon indijske kulture." "Jedna nepristrasan istoričar," kaže Hejvel, "morao bi dobro da razmotri da bi najveći trijumf britanske uprave bio da povrati Indiji sve što je uživala u petom veku naše ere." Ovaj vrhunac starosedelačke kulture bio je prekinut talasom onih invazija Huna koje su pregazile i Aziju i Evropu, uništavajući u isto vreme Indiju, kao i Rim. Dok je Atila opsedao Evropu, Toraman je zauzeo Malavu, a užasni Mihiragula je snažnim udarcima zbacio vladare Gupta sa prestola. Za jedan vek Indija je pala u ropstvo i haos. Onda je potomak loze Gupta, Harša-Vardhana, ponovo osvojio severnu Indiju, izgradio glavni grad u Kanaudzu, i četrdeset i dve godine pružao mir i bezbednost prostranom kraljevstvu, u kojem su još jedanput starose-delačka umetnost i književnost procvali. Možemo da pretpostavimo veličinu, raskoš i blagostanje Kanaudzu iz jednog neverovatnog podatka da su muslimani prilikom pokoravanja 1018. godine n.e. u njemu uništili 10.000 hramova. Njene divne javne bašte i dostupni bazeni za kupanje bili su samo mali deo od nove dinastije. Sam Harša je bio jedan od onih retkih kraljeva koji su učinili da je monarhija, izvesno vreme, bila za najveće divljenje u svim oblicima vladanja. On je bio čovek upečatljivog šarma i vaspitanja, a pisao je poeziju i dramu koja se čita u Indiji do današnjih dana; ali, nije dozvoljavao slabim stranama da se mešaju sa nadležnom upravom njegovog kraljevstva. "On je bio neumoran," kaže Šuan Zang, "a dan je za njega bio isuviše kratak; zaboravio bi da spava u njegovoj privrženosti dobrim delima." Počevši kao obožavalac Šive, kasnije je promenio veru u budističku, pa postao drugi Ašoka po njegovim pobožnim dobročinstvima. Zabranjivao je ishranu životinjskom hranom, osnovao odmarališta za putnika koji su prolazili kroz njegov posed, a podigao je na hiljade stupa, ili budističkih svetilišta, na obalama Ganga.Šuan Zang, najpoznatiji kineski budista koji je posetio Indiju, priča nam da je Harša proglašavao, svakih pet godina, veliki praznik dobročinstva, na koji je pozivao sve službenike svih religija, a i sve one kojima je potrebna pomoć. Na ovom okupljanju bio je običaj da se daju u javnosti milostinje svih višaka koji su doneti u državnu riznicu od poslednje petogodišnje proslave. Šuan je bio iznenađen da vidi ogromnu količinu zlata, srebra, nakita, finih materijala, i osetljivih brokata nagomilanih na otvorenom trgu, okruženih sa stotinama paviljona na kojima sedi hiljade osoba. Tri dana su bila posvećena religioznim vežbama; četvrtog dana (ako možemo poverovati u nesvakidašnje hodočašće) počelo je deljenje. Deset hiljada budističkih monaha je nahranjeno, a svaki je dobijao bisere, odeću, cveće, mirise, i stoti deo zlata.

Zatim je bramanima davana milostinja skoro isto tako obilna; zatim dzainima, drugim sektama, svim sriromašnima i napuštenom pučanstvu koje je došlo iz svake četvrti kraljevstva. Ponekad je podela trajala tri ili četiri meseca. Na kraju Harša je skidao sa sebe skupocenu odeću i nakit, i pridodao bi ih ostalim milostinjama. Sećanja Šuan Zanga otkrivaju određeno teološko raspoloženje kao mentalni duh tog doba. To je prijatna slika, a značajni ugled Indije u drugim zemljama, ovaj kineski aristokrata je postigao ostavljajući svoje udobnosti i istraživanja u dalekom Č/'/ang-anu, prelazeći preko polucivilizovane zapadne Kine, kroz Taškent i Samarkand (tada grada u procvatu), preko Himalaja u Indiju, oduševljeno učeći tri godine na monaškom univerzitetu u Nalandi. Njegova čuvenost kao učenjaka i čoveka od nivoa donela mu je mnoge pozive od indijskih prinčeva. Kada je Harša čuo da je Šuan bio na dvoru Kumare, kralja Asama, on je zamolio Kumaru da dođe sa Juanom u Kanadzuj. Kumara je odbio, govoreći da Harša može da ima njegovu glavu, ali ne i njega kao gosta. Harša mu je odgovorio: "Uznemiravam tebe zbog tvoje glave," i Kumara je došao. Harša je bio oduševljen Šuanovim saznanjima i finim manirima; pozvao je sabor budističkih sveštenika da saslušaju Šuanovo izlaganje Mahajaninog učenja. Šuan je izlagao njegove teze do izlaza paviljona u kojem je rasprava trebalo da se održi, i dodao kao poslednju poruku kao što je već bilo uobičajeno tokom dana: "Ako bilo ko ovde može da pronađe jedan jedini pogrešan argument i može da ga obrazloži, dozvoliću mu da odseče moju glavu. Rasprava je trajala osamnaest dana, ali Šuan je odgovarao na sve prigovore i doveo u nedoumicu sve jeretike. (Drugi spis sadrži da su njegovi protivnici okončali sabor podmetanjem vatre u paviljonu.) Posle mnogih avantura Šuan je našao svoj put natrag do Čngana, gde je prosvećeni car osvećen u bogatom hramu budističkih relikvija koje je ovaj sveti Polo poneo sa sobom, i dao mu razred pismenih da pomognu da se prevedu rukopisi koje je nabavio u Indiji. Sva slava Haršove vladavine, međutim, bila je površna i nesigurna, jer je zavisila od sposobnosti i velikodušnosti smrtnog kralja. Kada je umro, jedan uzurpator je osvojio presto, i predstavio je paklenu stranu monarhije. Haos je usledio, i nastavio se skoro hiljadu godina. Indija, poput Evrope, koja je sada prolazila kroz njen srednji vek, bila je pregažena od strane varvara, osvojena, podeljena, a i opljačkana. Pre velikog Akbara neće ponovo sapoznati mir i jedinstvo.

4. Anali iz Radžputana

Samuraji iz Indije - Doba plemstva - Pad Čitora

Ovo mračno doba za trenutak je bilo osvetljeno epskim Radzputanom. Ovde, u državama Mevar, Marear, Amber, Bikaner i mnogim drugim pevljivim imenima, narod pola starosedelački po poreklu i pola potomak od osvajajućih Skita i Huna, izgradio je feudalnu civilizaciju sa upravom poput ratničkih radza koji su više marili za umetnost življenja nego za umetnički život. Oni su počeli prihvatanjem protektorata Maurje i Gupte; završili su sa branjenjem njihove nezavisnosti, a i cele Indije, od upada muslimanskih hordi. Njihovi klanovi razlikovali su se po vojnim znamenjima i hrabrosti koja obično nije povezana sa Indijom;221 ako možemo verovati njihovom pažnje vrednom istoričaru, Todu, svaki njihov čovek bio je neustrašiv kšatrija, i svaka njihova žena bila je heroina. Njihovo pravo ime, "Radzputi", značilo je "sinovi kraljeva"; a ako su ponekad nazivali njihovu zemlju "Radzastan", trebalo je da to znači kao "dom kraljevske vlasti."Sav besmisao i sjaj sva hrabrost, lojalnost, lepota, posedi, otrovi, ubistva, ratovi i podređivanje

žene koje naša tradicija pripisuje dobu plemstva mogu se pronaći u analima ovih odvažnih država. "Glavešine Radzputa," kaže Tod, "bili su ispunjeni svim srodnim vrlinama zapadnog plemića, a daleko nadređeni po mentalnim sposobnostima." Oni su imali divne žene za koje nisu oklevali da umru, a koje su smatrale da je samo uljudnosti da prate njihove supruge do groba obredom suti. Neke od ovih žena bile su obrazovane i prefinjene; neki od ovih radza bili su pesnici ili naučnici; a za izvesno vreme prefinjen "žanr" slikarstva vodenim bojama procvalo je među njima u srednjevekovnom persijskom stilu. Za četiri veka oni su izrasli u bogatstvu, dok nisu mogli da potroše 20.000.000 dolara na krunisanje mevarskog kralja.Bio je to njihov ponos i njihova tragedija da su doživljavali rat kao najveću od svih umetnosti, jednu jedinu koja je odgovarala dzentlmenu Radzputa. Njihov vojni duh omogućavao im je da se odbrane od muslimana sa istorijskom hrabrošću, 222 ali su održavali njihove male države tako podeljene i oslabljene sa sukobima da celokupna ta njihova hrabrost nije mogla da ih spase propasti. Todova beleška o padu Čitora, jedne od prestonica Radzputa, je romantična baš kao i bilo koja legenda o kralju Arturu ili Karlu Velikom; a zaista (pošto je isključivo zasnovana na starosedelačkim istoričarima isuviše vernim njihovoj postojbini da bi bili zaljubljeni u istinu) ovi predivni "Anali iz Radzastana" mogli bi biti legendarni kao /Le/ /Morte d Arthur/ ili /Le Chanson de Roland/. U ovoj verziji mohamedanski osvajač, Alau-d-din, nije želeo Čitor, već princezu Pudmini "titula koja se poklanja samo najvišoj lepoti." Muslimanski vođa je predložio da odustane od opsade ako prestolonaslednik Chitora preda princezu. Pošto je odbijen, Alu-d-din se složio da se povuče ako mu bude dozvoljeno da vidi Pudmini. Konačno je pristao da ode ako može da vidi Pudmini u ogledalu; ali ovo mu je takođe osporeno. Umesto toga, žene iz Čitora su se pridružile odbrani njihovog grada; a kada su Radzputanci videli njihove žene i kćeri da umiru pored njih oni su se borili dok svaki od njih nije bio mrtav. Kada je Alau-d-din ušao u glavni grad nije pronašao nijedan znak ljudskog života unutar njegovih kapija; svi muškarci su izginuli u bici, a njihove supruge, u užasnom obredu poznatom kao " dzohur", spaljivale su sebe.

5. Najviši uspon juga

Kraljevstva Dekana - Vidzajanagar - Krišna Raja - Srednjevekovne metropole - Zakoni - Umetnost - Religija - Tragedija

Dok su muslimani napredovali u Indiji, starosedelačka kultura je ustuknula dalje prema jugu; a prema kraju ovog srednjeg veka najbolja dostignuća hinduske civilizacije bila su ona u Dekanu. Jedno vreme pleme Čljuka je držalo nezavisno kraljevstvo koje je se širilo preko centralne Indije, a dostiglo, pod Pulakešinom /II/, dovoljno moći i slave da porazi Haršu, a da privuče Šuan Zanga, i da primi poštovano izaslaništvo Khosrua /II/ iz Persije. To je bilo za Pulakešinovog kraljevstva i teritoriji da su najveće indijske slike freske iz Adjante bile dovršene. Na krajnjem jugu, i početkom prvog veka posle Hrista, Panjas je osnovao kraljvestvo koje se sastojalo od Madure, Tinevelja, i delova Travankora; oni su sačinjavali Maduru jedan od najfinijih srednjevekovnih hinduskih gradova, a ukrašen sa dzinovskim hramovima i hiljadu puta manjim delima arhitektonske umetnosti. U njihovim preokretima oni su takođe bili zbačeni, prvo od strane Čolasa, a zatim od strane mohamedanaca. Čolasi su vladali oblašću između Madure i Madrasa, a odatle zapadno prema Misotu. Oni su od davnina pominjani u Ašokinim ediktima; ali mi ništa ne znamo o

njima do devetog veka, kada su počeli dugo napredovanje i osvajanje koje im je donelo poreske obveznike iz cele južne Indije, čak do Cejlona. Zatim njihova moć je oslabila, i oni su potpali pod upravu najveće južne države, Vidzajanagar.223 Vidzajanagar istoimeni naziv kraljevstva i prestonice melanholičan je primer zaboravljene slave. U godinama njene najveće slave obuhvatala je sve današnje starosedelačke države na donjem delu poluostrva, zajedno sa Misorom i celokupnim "presedništvom" Madrasa. Možemo suditi o njenoj moći i bogatstvima uzimajući u obzir da je kralj Krišna Raja predvodio bitku kod Talikota sa 703.000 pešadinaca, 32.000 konja, 551 slonom, a oko stotine hiljada trgovaca, prostitutki i drugih pratilaca logora kao što je tada bilo običaj da se prati armija u njenim bitkama. Autokratija kralja bila je ublažena merama seoske autonomije, i povremenim pojavljivanjem prosvećenog i ljudskog monarha na prestolu. Krišna Raja, koji je vladao Vidzajanagar u vreme Henrija /VIII/, blagonaklono se poredi sa tim neumornim ljubavnikom. On je vodio život pravičan i učtiv, davao je obilna milosrđa, tolerisao celokupnu hindusku veru, uživao i podržavao književnike i umetnike, opraštao poraženim neprijateljima i poštedeo njihove gradove, a marljivo posvećivao sebe administraciji. Portugalski misionar, Domingo Paes (1522), opisuje ga kaonajstrašnijeg i savršenog kralja koji bi mogao da postoji; raspoložen po naravi, i veoma veseo; on je onaj koji traži da počasti strance, i prima ih dobrodušno... On je veliki vladar, pravičan čovek, ali podložan iznenadnim napadima besa... On je po rangu najveći gospodar od svih, po onome što poseduje u armiji i na teritorjama; ali čini se da on u stvari nema ništa što se može uprediti sa onim što čovek poput njega traba da ima, tako velikodušan i savršen je on u svim stvarima.Glavni grad, osnovan 1336. godine, verovatno je najbogatiji grad koji je Indija do sada znala. Nikolo Konti, prilikom posete oko 1420. godine, procenio je da se prostirao na 60 milja do periferije; Paes ga je opisao "velikim kao Rim, a veoma lep za razgledanje." Postojali su tada, dodao je, "mnoge mlade šume su bile u njemu, i brojni akvadukti"; jer njeni inženjeri su konstruisali ogromnu branu na reci Tungabadara, i obrazovali rezervoar iz kojeg je voda pristizala u grad putem akvadukta dugog 15 milja, isklesanog iz nekoliko milja duge i izdržljive stene. Abdur Razak, koji je video grad 1443, izvestio je o gradu kao "takvom koje oko nije videlo, niti uho čulo, od bilo kojih sličnih mesta na celoj zemlji." Paes ga je smatrao "najbolje snabdevenim gradom na svetu, ... svačim obiluje." Kuće, kaže nam on, izbrojane preko stotine hiljada ukazuju na stanovništvo od preko pola miliona duša. On se čudi palati u kojoj je jedna soba potpuno napravljena od slonovače; "to je tako bogato i lepo da jedva da možete da pronađete bilo gde nešto slično." Kada je Firoz Šah, sultan od Delhija, oženio kćerku kralja iz Vidzajanagara u poslednjoj prestonici, put se protezao šest milja sa plišom, satenom, odećom od zlata i drugim skupim materijalima. Međutim, svaki putopisac je lažljivac.Ispod svog tog bogatstva stanovništvo kmetova i radnika živelo je u siromaštvu i praznoverju, podređeno zakoniku koji je čuvao neki trgovinski moral od varvarske grubosti. Kazne su se kretale od sakaćenja ruku ili nogu do predavanja čoveka slonu, odsecanja glave, nabijanjem njega živog na kolac sa motkom probijenom kroz njegov stomak, ili vešanjem na kuke pod njegovom bradom dok ne umre; silovanje kao i veliki broj lopovluka bilo je kažnjavano na ovaj poslednji način. Prostitucija je bila dozvoljena, regulisana, i pretočena u kraljevski prihod. "Preko puta kovnice novca," kaže Abdur Razak, "je kancelarija prefekta grada, za kojom je priča da je povezana sa dvanaest hiljada policajaca; a njihove plate ... pristižu od istraživanja brodela. Raskoš ovih kuća, lepota srčanog zanosa, njihova laskavost i zaljubljeni pogledi, teško se mogu opisati rečima." Žene su bile u podređenom položaju, a očekivalo se da ubiju same sebe posle

smrti njihovih muževa, ponekad dozvoljavajući sebi da budu žive spaljene. Pod Rajama ili kraljevima Vidzajanagara napredovala je književnost, u klasičnom sanskritskom i u telugu dijalektu sa juga. Krišna Raja je i sam bio pesnik, kao liberalni patron književnosti; a njegov poetski laureat, Alasani-Pedana, smatra se među najvećim indijskim pevačima.Procvalo je slikarstvo i arhitektura; ogromni hramovi su sagrađeni, a skoro svaka stopa njihove fasade bila je isklesana u statue i bareljef. Budizam je izgubio svoje preimućstvo, a jedan oblik bramanizma koji je posebno uzdizao Višnu postala vera među narodom. Krava je bila sveta životinja i nikada nije ubijana; ali mnogo vrsta stoke i pernate živine bilo je žrtvovano bogovima, pa su to pojeli ljudi. Religija je bila brutalna, a navike prefinjene.U jednom danu sva ova moć i raskoš je uništena. Polako su muslimanski osvajači prokrčili sebi put ka jugu; sultani Bidzapura, Ahadnagara, Golkonda i Bidara su ujedinili svoje snage da pokore ovo poslednje uporište starosedelačkih hinduskih kraljeva. Njihove kombinovane armije susrele su se sa pola miliona ljudi Rama Radze kod Talikota; nadmoćan broj napadača je prevagnuo; Rama Radza je zarobljen i obezglavljen na oči njegovih sledbenika, a oni, koji su izgubili hrabrost, pobegli su. Skoro sto hiljada njih ubijeno je prilikom povlačenja, dok svi tokovi nisu bil obojeni njihovom krvlju. Osvajačke trupe opljačkale su bogatu prestonicu, a pronašli su plen tako obilan "da je svaki čovek u savezničkoj armiji postao bogat zlatom, nakitom, novcem, šatorom, oružjem, konjima i robovima." Za pet meseci nastavila se pljačka: pobednici su klali bespomoćne stanovnike u klanici bez razlikovanja, praznili radnje i prodavnice, rušili hramove i palate, i radili naporno da unište sve vajarstvo i slikarstvo u ovom gradu; zatim su prošli kroz ceo grad sa zapaljenim bakljama, i zapalili vatru da bi sve izgorelo. Kada su se konačno povukli, /Vijayanagar/ je bio potpuno uništen kao da ga je pogodio zemljtores i ni kamen na kamenu nije ostao. To je bilo razorno i konačno uništenje, karakteristično za muslimanska osvajanja Indije koje je počelo hiljadu godina ranije, sada je okončano.

6. Muslimanska osvajanja

Slabljenje Indije - Mahmud iz Ghaznija - Sultanat od Delhija - Njegove kulturno upućene reči - Njegova brutalna politika - Lekcija iz indijske istorije

Mohamedansko osvajanje Indije verovatno je najkrvavija priča u istoriji. To je obeshrabrujuća priča, jer njen očigledan moral je da civilizacija zavisi od slučaja do slučaja, čiji osetljiv sklop reda i slobode, kulture i mira mogu u određeno vreme da zbace varvari koji osvajaju niotkuda i razmnožavaju se iznutra. Hindusi su dozvoli da se njihova snaga istroši na unutrašnje podele i rat; oni su prihvatili religije poput budizma i dzainizma, koje su ih obeshrabrile od životnih zadataka; nisu uspeli da organizuju njihove snage radi zaštite njihovih granica i njihovih prestonica, njihovog bogatstva i njihove slobode, od horda Skita, Huna, Avganistanaca i Turaka koji su pritiskali na indijskim granicama i čekali na nacionalnu slabost da ih pusti unutra. Za četiri stotine godina (600 1.000 n.e.) Indija je dozivala osvajanja; i konačno ona su došla.

Prvi muslimanski napad bio je prolazni napad pod Multanom, na zapadni Pendzab (664. n.e.). Slični napadi desili su se kada je bilo najpovoljnije osvajačima tokom sledeća tri veka, sa posledicom da su muslimani ustoličili sebe u dolini Inda skoro u isto vreme kada su njihovi arapski saveznici na Zapadu vodili bitke kod /Tours/-a (732. n.e.) za prevlast nad Evropom. Ali pravo muslimansko osvajanje Indije nije se desilo do početka

prvog milenijuma posle Hrista.U godini 997. turski poglavar po imenu Mahmud postao je sultan male države Ghazni, na istoku Avganistana. Mahmud je znao da je njegov presto mlad i siromašan, a gledao je Iniju, preko granice, koja je bila stara i bogata; zaključak je bio očigledan. Pretvarajući u sveti cilj uništenje hinduske idolatrije, prešao je preko granice sa vojskom nadahnutom pobožnim aspiracijama za pljačkanje blaga. On je susreo nepripremljene Hidnuse kod Bhimnagara, zaklao ih, opljačkao njihove gradove, uništavao njihove hramove, i iznosio vekovima čuvana blaga. Vraćaući se u Ghazni on je zaprepašćivao ambasadaore inostranih sila pokazujući "nakit i neobrađene bisere i rubine koji sijaju kao iskrice, ili kao vino smrznuto ledom, i smaragde poput svežih izdanaka smrče, i dijamanata po veličini i težini poput nara." Svake zime Mahmud se spuštao u Indiju, punio svoju riznicu pljačkom, a zabavljao svoje ljude sa potpunom slobodom da prisvajaju plen i ubijaju; svakog proleća vraćao se u svoju prestonicu bogatiji nego ranije. Kod Mathura (na DZumni) oteo je od hrama zlatne statue prekrivene dragim kamenjem, a ispraznio iz njegovih kovčega ogromne količine zlata, srebra i nakita; izrazio je svoje divljenje za arhitekturu ovog velikog svetilišta, presudivši da će njegovo obnavljanje koštati jedan milion "dinara" i rada od dve stotine godina, pa je zatim naredio da se polije naftom i spali do tla. Šest godina kasnije, on je orobio drugi bogati grad na severu Indije, Somnath, ubijajući svih pedeset hiljada stanovnika, i odvlačeći njegovo bogatstvo u Ghazni. Na kraju on je postao, verovatno, najbogatiji kralj kojeg je istorija ikada zabeležila. Ponekad bi poštedeo stanovništvo razorenog grada, a odvodio bi ih kući da se prodaju kao robovi; ali toliko je bio veliki broj takvih zarobljenika da posle nekoliko godina nije mogao da se nađe niko ko bi ponudio više od nekoliko šilinga za roba. Pre svakog značajnog pohoda Mahmud je klečao u molitvi, i molio za božji blagoslov za njege bitke. On je vladao trećinom veka; a kada je umro, star i počastvovan, muslimanski istoričari su ga svrstali među najveće monarhe njegovog vremena, i smatrali su ga jednim od najvećih suverena svih vremena. Posmatrajući kanonizaciju i uspeh koji je doneo ovaj veličanstveni lopov, drugi muslimanski vladari su profitirali po ugledu na njega, mada nijedan nije uspeo da usavrši njegovu pouku. U godini 1186. Ghuri, jedno tursko pleme iz Avganistana, osvojilo je Indiju, zarobilo grad Delhi, uništilo njegove hramove, prisvojilo njegova bogatstva, i podiglo svoje palate da bi osnovalo sultanat od Delhija strani despotizam učvršćen u severnoj Indiji za tri veka, a proveravan samo ubistvom i pobunom. Prvi od ovih sultana, Kutb-d Din Aiva, bio je normalan primerak njegove vrste fanatičan, žestok i bez milosti. Njegovi pokloni, kao što nam priča mohamedanski istoričar, "bili su nagrađivani stotinama hiljada, a njegovi koljači takođe su bili u stotinama hiljada." Prilikom jedne pobede ovog ratnika (koji je bio kupljen kao rob), "pedeset hiljada ljudi došlo je pod ropstvo, a ravnica je postala crna kao snaga za Hindusa." Drugi sultan, Balban, kaznio je robove i bandite bacajući ih pod noge slonova, ili deranjem njihove kože, puneći je sa slamom, i vešajući ih na kapije Delhija. Kada su mongolski stanovnici koji su naselili Delhi, a već prešli u islam, pokušali pobunu, sultan Alau-d-din (osvajač Čiora) je sve muškarce svih petnaest do trideset hiljada njih poklao u jednom danu. Sultan Muhamed bin Tughalk pridobio je presto ubijajući svoga oca, postao je veliki učenjak i elegantni pisac, rešavajući matematiku, fiziku i grčku filozofiju, prevazišavši svoje prethodnike po krvoproliću i brutalnosti, pridodajući kožu pobunjeničkog sinovca pobunjeničkoj ženi i deci, uništavajući zemlju, i ostavio je pustu sa plenom i ubistvom dok stanovništvo nije pobeglo u dzunglu. Ubio je tako mnogo Hindusa, prema rečima muslimanskog istoričara, "da je neprestano ispred njegovog kraljevnskog paviljonan i njegovog građanskog suda bio

nasip od leševa i gomila tela, dok su ožalošćeni i egzekutori bili razgraničeni radom odvlačenja žrtava "i stavljanjem njih na gomilu." U nameri da osnuje novu prestonicu kod Dulatabada on je svakog stanovnika iz Delhija ostavio u pustinji; a čuvši da je jedan slepi čovek ostao u Delhiju, naredio je da ga odvuku iz starog u novi glavni grad, tako da je samo jedna noga preostala od nesretnika kada je njegovo poslednje putovanje okončano. Sultan se žalio da ga ljudi ne vole, ili da priznaju njegovu nedevijantnu pravdu. Vladao je Indijom četvrt veka, i umro u krevetu. Njegov naslednik, Firoz Shah, napao je Bengal, ponudio nagradu za svaku hindusku glavu, platio za 180.000 njih, napao hinduska sela radi robova, a umro u zreloj starosti od osamdeset godina. Sultan Ahmed Šah slavio je tri dana kad god je broj bespomoćnih Hindusa ubijeno na njegovoj teritoriji u jednom danu dostigao dvadeset hiljada. Ovi vladari bili su često sposobni ljudi, a njihove pristalice bile su nadarene svirepom hrabrošću i marljivošću; samo tako možemo da razumemo kako su mogli da održe njihovu vladavinu među neprijateljskim narodom koji je bio brojčano daleko nadmoćniji. Svi oni bili su naoružani sa religioznim militarizmom u opetacijama, ali daleko nadmoćniji u svom stoičkom monoteizmu od bilo kog narodnog kulta Indije; oni su prikrivali primamljivost zabranjujući javno upražnjavanje hindskih religija, i tako ih puštali da se sve dublje uvlače u hinduske duše. Neki od ovih žednih despota imalo je kulture kao i sposobnosti; oni su bili pokrovitelji umetnosti, i upošljavali razne umetnike obično hinduskog porekla da izgrade za njih veličanstvene dzamije i nadgrobne spomenike; neki od njih bili su obrazovani ljudi, koji su uživali u razgovorima sa istoričarima, pesnicima i naučnicima. Jedan od najvećih učenjaka Azije, Alberuni, pridružio se Mahmudu iz Ghaznija u Indiji, i napisao naučno istraživanje Indije koje se može prediti sa Plinijevom "Prirodnjačkom istorijom" i "Humboltovim Kosmosom". Muslimanski istoričari bili su brojni skoro kao i generali, a ništa im nisu predali od uživanja u krvoprolićima i ratovima. Sultan je uzimao od naroda svaki rupi od danka koji je mogao da se izvuče pomoću drevne umetnosti oporezivanja, kao i očiglednim razbojništvom; ali oni su ostajali u Indiji, potrošili bi svoje pljačke u Indiji, pa bi i tako to vratili nazad indijskom privrednom životu. I pored toga, njihova strahovlada i eksploatacija su poodmakli to slabljenje hinduskog tela i morala koje je počelo iscrpljujućom klimom, neodgovarajućom ishranom, političkom razjedinjenošću, a i pesimističnim religijama.Uobičajena politika Sultana očigledno je odredio Alau-d-din, koji je zahtevao od njegovih savetnika da sastave "propise i pravila koji će smrviti Hinduse, i za iscrpljivanje njihovog bogastva i imovine što učvršćuje nezadovoljstvo i pobunjeništvo." Polovina ukunog roda sa zemlje bila je izdvajana za vladu; starosedelački vladari su dobijali jednu šestinu. "Nijedan Hindus," rekao je jedan muslimanski istoričar, "nije mogao da sačuva svoju glavu, a u njihovim kućama nije bilo ni tragova srebra i zlata... ili bilo kakvo obilje nije moglo da se vidi... Udarci, tamničenje sa kangama, zatvaranje, lanci, bili su upotrebljeni da bi se prinudilo plaćanje danka." Kada se jedan od njegovih savetnika usprotivio ovakvoj politici, Alau-d-din je odgovorio: "Oh, doktore, vi ste učen čovek, ali nemate iskustva; ja sam nepismen čovek, ali sam mnogo naučio. Budite uvereni, onda, da Hindusi nikada neće postati pokorni i poslušni dok se ne svedu do siromaštva. Iz tog razloga sa im dao naredbe da iz godine u godinu za njih bude izdvojeno dovoljno žitarica, mleka i sira, ali im neće biti dopušteno da stiču stada i imovinu."Ovo je tajna političke istorije savremene Indije. Oslabljena podelama, bila je podložna osvajačkim pohodima; osvajači su je osiromašili, izgubila je moć da pruži otpor, i našla je spas u natprirodnim utehama; pravdala se da su i vlastodrštvo i ropstvo površne zablude, i zaklju-čila da je sloboda tela ili nacije jedva vredna odbrane u tako kratkom

življenu. Ova gorka lekcija koja se može izvući iz ove tragedije je da je beskonačna budnost cena civilizacije. Nacija mora voleti mir, ali održavati barut suvim.

7. Akbar Veliki

Tamerlan - Baber - Humajun - Akbar - Njegova vladavina - Njegova ličnost - Njegovo pokroviteljstvo umetnosti - Njegova strast za filozofijom - Njegovo prijateljstvo prema hinduizmu i hrišćanstvu - Njegova nova religija - Poslednji Akbarovi dani

U prirodi vladanja je da se degeneriše; za moć, kao što je Šeli rekao, truje svaku ruku koja je dodirne. Zbog svojih ispada sultani Delhija su izgubili ne samo podršku hinduskog stanovništva, već i njihovih muslimanskih pristalica. Kada su sveža osvajanja došla sa severa ovi sultani su sa istom lakoćom bili poraženi kao što su oni sami pridobili Indiju.Njihov prvi osvajač bio je sam Tamerlan tačnije Timur-i-lang jedan Turčin koji je prihvatio islam kao zadivljujuće oružje, i pridao je sebi pedigre povratka DZingis Kanu, u nameri da prodobije podršku njegovih mongolskih hordi. Pošto je osvojio presto Samarkanda i osetivši potrebu za još više zlata, sinulo mu je da je Indija još uvek ima nevernika. Njegovi generali, obzirni prema muslimanskoj hrabrosti, prigovorili su, ukazujući da nevernici do kojih bi moglo da se dođe iz Samarkanda su bili već pod mohamedanskom vladavinom. "Mula" učen po "Koranu" odlučio je o tome ciritajući nadahnute misli: "O proroče, vodi rat protiv praznovernih i nevernika, i okrutno se odnosi prema njima." Usled toga Timur je prešao Ind (1389.), masakrirao ili zarobio one stanovnike koji nisu mogli da se vrate sa njim, porazio je snage sultana Mahmuda Tughalka, okupirao Delhi, hladnokrvno zaklao na stotine hiljada zatvorenika, opljačkao grad od svih bogatstava koje je dinastija Avgan prikupila tamo, a sve to poneo u Samarkand sa brojnim ženama i robovima, ostavljajući za sobom anarhiju, glad i početak zaraza. Delhijski sultani su povratili svoj presto, i oporezovali Indiju još jedan vek pre nego što je pravi osvajač došao. Babur, osnivač velike dinastije Mogula,224 je čovek koji je u suštini bio hrabar i fascinantan kao Aleksandar. Potomak i Timura i DZingis Kana, nasledio je sposobnost ovih kandzija Azije bez njihove brutalnosti. On je patio od viška energije u telu i razumu; nezasito se borio, lovio i putovao; za njega ništa nije predstavljalo da, goloruk, ubije pet neprijatelja za pet minuta. Za dva dana bi konjem prešao 1.600 milja, a po nagodbi preplivao bi dva puta Gang; u njegovim poslednjim godina primetio je da od svoje jedanaeste godine nije slavio Ramadan dva puta na istom mestu. "U mojoj dvanaestoj godini," počeo je svoje "Memoare", "postao sam vladar države Farhana." U petnaestoj on je opkolio i osvojio Samarkand. Ponovo ga je izgubio kada nije mogao da plati svoju vojsku; skoro je umro od bolesti; skrivao se jedno vreme u planinama, a ponovo je osvojio grad sa dve hiljade i četrdeset ljudi; ponovo ga je izgubio zbog izdajništva; skrivao se dve godine u mračnom siromaštvu, a smatralo se da se posvetio seoskom životu u Kini; organizovao je drugu silu, i pod štetnim uticajem sopstvene hrabrosti, zauzeo je Kabul u svojoj dvadeset i drugoj godini; savladao je jednu stotinu hiljada vojnika sultana Ibrahima kod Panipata sa dvanaest hiljada ljudi i nekoliko dobrih konja, poubijao je na hiljade zatvorenika, zauzeo Delhi, osnovao je tamo jednu od najvećih i najdobrotvornijih stranih dinastija koje su vladale Indijom, uživao je četiri godine u miru, sastavio izvrsne pesme i memoare, i umro je u četrdeset i sedmoj godini posle proživljenog, u akciji i iskustvima, jednog veka.Njegov sin, Humajun, bio je isuviše slab i kolebljiv, i suviše ovisan o opijumu,

da bi nastavio Baburova dela. Šer Šah, avganistanski poglavica, porazio ga je u dvema krvavim bitkama, i privremeno uspostavio avganistansku prevlast u Indiji. Šer Šah, mada sposoban za krvoprolića u najboljem islamskom stilu, ponovno je izgradio Delhi u finom arhitektonskom ukusu, i uspostavio vladine regorem koje su pripremale za prosvećenu vladavinu Akbara. Dva manja šaha držala su vlast jednu deceniju; zatim je Humajun, posle dvanaest godina teškoća i lutanja, organizovao silu u Persiji, ponovo ušao u Indiju, i ponovo zauzeo presto. Osam meseci kasnije Humajun je pao sa terase svoje biblioteke, i umro.Tokom njegovog izgnanstva i siromaštva njegova žena mu je rodila sina kojeg je pobožno nazvao Muhamed, ali kojeg će Indija zvati Akbar što znači, "Veoma veliki". Nijedan napor nije propušten da on postane veliki; čak su i njegovi preci preduzeli svaku predostrožnost, jer u njegovim venama je tekla krv Babera, Timura i DZingis Kana. Imao je ogroman broj učitelja, ali ih je odbacivao, odbijajući da uči da čita. Umesto toga sam se neprekidno obrazovao za kraljevsku dužnost i bavio se opasnim sportovima; postao je savršeni jahač, kraljevski je igrao polo, i pozanvao umetnost savladavanja divljih slonova; bio je uvek spreman da krene u lov na lavove ili tigrove, da podnese svaki zamor, i da se lično suoči sa svim opasnostima. Kao dobar Turčin225 nije imao razneženu odvratnost prema ljudskoj krvi; kada je, u četrnaestoj godini, bio pozvan da osvoji titulu koljač "Ghazi" ili Nevernik ubijajući hinduskog zatvorenika, otsekao je glavu ovog čoveka sa jednim udarcem krive sablje. Ovo su bili varvarski počeci čoveka predodređenog da bude najmudriji, najljudskiji, najobrazovanji od svih kraljeva poznatih istoriji.U osamnaestoj godini preuzeo je od regenta punu nadležnost. Njegov dominion se protezao na osmini Indije usku teritoriju širine 3.000 milja, povezujući severozapadnu granicu kod Multana sa Benarima na istoku. On se namerio sa žarom i halapljivošću svog dede da proširi ove granice; i nizom surovih ratova postao je vladar celog Hindustana izuzev male radzputske kraljevine Mevar. Po povratku u Delhi odložio je svoj oklop, i posvetio se reoorganizaciji uprave nad njegovim kraljevstvom. Njegova moć bila je apsolutna, a sve značajne funkcije, čak i u dalekim provincijama, bile su popunjene njegovim imenovanjima. Njegovi glavni pomoćnici bila su sledeća četvorica: premijer ili "Vakir"; ministar finansija, ponekad nazivan "Vazir" (vezir), ponekad "Divan"; gospodar suda, ili "Bakhši"; i episkop ili "Sadr", koji je bio poglavar mohamedanske religije u Indiji. Pošto je njegova vladavina težila tradiciji i prestižu on se sve manje i manje oslanjao na vojnu moć, a zadovoljavao je sebe na stajaćoj vojsci od oko dvadeset pet hiljada ljudi. U vreme ratova ova skromna snaga je bila povećavana snagama regrutovanim od strane provincijskih vojnih upravitelja nesiguran dogovor koji je imao uticaja na pad mogulskog carstva pod Aurangzebom.226 Podmićivanje i prisvajanje tuđeg novca i imovine prodiralo je među ovim upraviteljima i njihovim podređenima, toliko da je Akbar dosta vremena provodio proveravajući korupciju. On je to regulisao strogom ekonomijom troškova njegovog suda i osoblja, tačno određujući cene hrane i materijala koji je za njih kupovan, kao i nadnice za rad koji je obavezivala država. Kad je umro u riznici je ostavio vrednost koja odgovara jednoj milijardi dolara, a njegova imperija je bila među najmoćnijim na planeti.I zakon i oporezivanje bili su strogi, ali daleko manje nego ranije. Od jedne šestine do jednoe trećine ukupnog roda privrede bio je uziman od seljaka, što je dostizalo oko 100.000.000 dolara godišnje u danku na zemlju. Imperator je bio zakonodavac, izvršilac i sudija; kao najviši sud on je provodio mnogo sati dajući audijenciju značajnim parnicama. Njegov zakon je zabranjivao venčanja dece i prinudno žrtvovanje žena na lomači umrlih supruga, zabranjivao je preudavanje udovica, ukinuo je ropstvo zarobljenika i klanje životinja za

žrtvovanje, dao je slobodu svim religijama, pružao mogućnost napredovanja svakom talentu bez obzira na veroispovest ili rasu, i uklonio je porez po glavi koji su avganistanski vlastodršci nametnuli svim Hindusima koji su prešli u islam. Na početku njegove vladavine zakon je sadržao takve kazne kao što je sakaćenje; na kraju je to postao verovatno najprosvećeniji zakon od bilo kojeg tokom šesnaestovekovne vladavine. Svaka država počinje sa nasiljem, a (ako postane bezbedna) pretapa se u slobodu.Ali snaga vladara je često slabost jegove vlade. Sistem je toliko zavisio od Akbarovih superiornih kvaliteta uma i ličnosti da mu je očigledno to pretilo da se raspadne posle njegove smrti. On je imao, naravno, uglavnom vrline, pošto je uposlio većinom istoričare: on je bio najbolji atletičar, najbolji konjanik, najbolji mačevalac, najveći arhitekta, i od svih preimućstava najzgodniji muškarac u kraljevini. U stvari imao je duge ruke, krive noge, kose mongoloidne oči, glavu nakrivljenu na levo, i bradavicu na nosu. Sebe je učinio pristupačnijim po urednosti, časnošću, spokojstvom, i briljantnim očima koje su mogle da se sjaje (kažu njegovi savremenici) "poput mora na suncu," ili zaplamte na način na koji bi napasnik zadrhtao od straha, kao Vandam pred Napoleonom. Jednostavno se oblačio, sa brokatnom kapom, bluzom i pantalonama, nakitom i bosih nogu. Malo je mario za meso, a skoro da ga se potpuno odrekao u njegovim poznim godinama, govoreći da "nije pravo da čovek od svog stomaka napravi grob za životinje." Međutim on je bio snažan u telu i volji, izdvajajući se u mnogim aktivnim sportovima, a nije pomišljao na šetnju bez trideset i šest milja dnevno. Voleo je polo toliko da je izmislio svetlu loptu da bi ova igra mogla da se odvija noću. Nasledio je nasilne impulse svoje porodice, a u mladosti, poput njegovih hrišćanskih savremenika, bio je sposoban da rešava probleme ubistvima. Postepeno je učio, prema misli Vudri Vilsona, da sedi na sopstvenom vulkanu; a uzdigao se daleko iznad svog vremena u duhu poštene igre koja ga nije mnogo razlikovala od orijentalnih vladara. "Njegovo milosrđe," kaže Firišta, "bilo je bez granica; ova vrlina ga je često iznosila van granica predrasuda." Bio je velikodušan, trošeći velike iznose milostinje; bio je ljubazan prema svima, ali posebno prema skromnima; "njihove male darove," kaže jedan jezuitski misionar, "obično je prihvatao sa tako zadovoljnim pogledom, rukujući se sa njima i stavljajući ih na svoja prsa, kao što nije činio sa većinom rasipnih poklona plemstva." Jedan od njegovih savremenika opisao ga je kao epileptičara; mnogi kažu da ga je melanholija opsedala do morbidnih osećanja. Možda da bi osvetlio stvarnost, pio je liker i uzimao opijum, umereno; njegov otac i njegova deca imali su slične navike, bez sličnog samoobuzdavanja. Imao je harem koji je odgovarao veličini njegove imperije; jedan trač nam govori da "kralj imaše u Agri i Fathpur-Sikri, kao što verno izveštavaju, jednu hiljadu slonova, trideset hiljada konja, četrnaest hiljada pitomih jelena, osam stotina konkubina." Na široko se venčavao, ali iz političkih razloga; zadovoljavao je radzputanske prinčeve ženeći se njihovim kćerkama, i stoga obavezujući ih da podržavaju njegov presto; a s vremena na vreme dinastija Mogula bila je polustarosedelačka po krvi. Jedan Radzputanac postao je njegov vodeći general, a jedan radza se uzdigao do njegovog najvećeg ministra. Njegov san bio je ujedinjena Indija.Njegov um nije bio toliko realističan i hladno proračunat kao Cezarov ili Napoleonov; imao je strast prema metafizici, a moć, ako je izgubio, postala je mistična čamotinja. Mislio je neprestano, a večito je pravio izume i ukazivao na unapređenja. Poput Harun-al-Rašida išao je prerušen u noćna lutanja, a vraćao se naprasno sa reformama i promenama. U sred ove složene aktivnosti on je imao vremena da sakupi veliku biblioteku knjiga, sastavljenu od rukopisa prelepo ispisanih i uklesanih od strane onih spretnih prepisivača koje je cenio kao umetnike potpuno ravnopravne sa

slikarima i arhitektama koji su ukrašavali njegovo kraljevstvo. Prezirao je štamu kao mehaničku i bezličnu stvar, a ubrzo je odbacio kao izbor vrste evropskog štamparstva koje mu je prikazao jedan njegov jezuitski prijatelj. Broj knjiga u njegovoj biblioteci iznosio je dvadeset četiri hiljade, ali one su procenjene na 3.500.000 dolara od strane onih koji su mislili da takva zaliha duha može da se proceni u novčanoj vrednosti. On je bio pokrovitelj pesnika ne škrtareći, a voleo je jednog od njih Hindusa Birbala toliko da ga je smatrao najomiljenijim na dvoru, a konačno i imenovao za generala; zato je Birbal imao neuspeha u jednoj bici, pa je bio zaklan bez lirskog zanosa. Akbar je tražio od njegovih pismenih saradnika da prevedu na persijski što je bio glavni jezik na njegovom dvoru remek dela hinduske književnosti, istorije i nauke, a sam je nadgledao prevođenje beksrajne "Mahbharate". Svaka umetnost je doži-vljavala procvat pod njegovim pokroviteljstvom i podsticajima. Hinduska umetnost i poezija doživljavale su tada jedan od svojih najvećih perioda; a slikarstvo, i persijsko i hindusko, dostiglo je drugi zenit zahvaljujući njegovim potpomaganjima i bodrenjima. Kod Agre naredio je izgradnju čuvenog Utvrđenja, a unutar njegovih zidina izgrađeno je (preko zamenika) pet stotina zgrada za koje su njegovi savremenici smatrali da spadaju među najlepše na svetu. Njih je razrušio plahoviti Šah DZhan, tako da se o njima može prosuđivati na osnovu ostataka Akbaroe arhitekture kao što je nadgrobni spomenik Humajuna kod Delhija, a ostaci kod Fathpur-Sikri, gde je mauzolej Akbarovog voljenog prijatelja, askete Šaik Salim najčistija je i među najlepšim građevinama Indije.Dublja od ovih interesovanja bila je njegova "sklonost" ka razmišljanju. Ovaj gotovo svemoćni car tajno je priželjkivao da bude filozof baš kao što filozofi žude da budu carevi, a ne mogu da shvate glupost predviđanja budućnosti-proviđenja u savladavanju od njih njihovih pravednih prestola. Pošto je osvojio svet, Akbar je bio nesrećan jer nije mogao da to razume. "Mada," rekao je, "sam ja gospodar tako prostranog kraljevstva, a sva primena vlasti je u mojoj ruci, ipak pošto se istinska veličina nalazi u sprovođenju božje volje, mom umu nije lako u ovoj raznolikosti sekti i verskih ubeđenja; a daleko od ove spoljašnje raskoši, sa kakvim zadovoljstvom, u ovoj potištenosti, mogu li da preuzmem na sebe odgovornost za premoć u carstvu? Čekam dolazak nekog razboritog principijelnog čoveka koji će razrešiti teškoće moje savesti... Rasprave u filozofiji imaju takvu privlačnost za mene da me odvlače od svega drugog, i je prinudno uzdržavam sebe od obraćanja pažnje na njih kako ne bi neophodne dužnosti toga časa bile zanemarene." "Gomile učenih ljudi svih nacija," kaže Badaoni, "i mudraci raznih religija i sekti, došli su na dvor i bili su počastvovani privatnim razgovorima. Posle ispitivanja i istraživanja, koja su bila njihov jedini posao i zanimanje danonoćno, oni bi razgovarali o dalekosežnosti nauke, istančanosti otkrića, kuriozitetima istorije, kao i čudima prirode." "Nadmoćnost čoveka," kaže Akbar, "počiva na dragulju razuma." Kada je postao filozof, bio je potpuno zainteresovan za religiju. Njegovo pažljivo čitanje "Mahabharate", i njegova bliskost sa hinduskim pesnicima i mudracima, uvela ga je u proučavanje indijskih veroispovesti. Imao je sklonost da povlađuje svim veroispovestima: zadovoljavao je zatrustiste noseći svetu košulju i opasač ispod svoje odeće, a dozvoljavao je DZainima da ga ubede da napusti lov, i da zabrani, određenim danima, ubijanje životinja. Kada je saznao za novu religiju nazvanu hrišćanstvo, koje je došla u Indiju sa portugalskom okupacijom Goe, on je prosledio poruku ondašnjim paulističkim misionarima, pozivajući ih da mu pošalju dvojicu njihovih učenih ljudi. Kasnije su neki jezuiti došli u Delhi i toliko ga zainteresovali za Hrista da je naredio svojim pisarima da prevedu Novi Zavet. Dao je jezuitima potpunu slobodu da prevode u svoju veru, a dozvolio im je da podižu jednog od

njegovih sinova. Dok su katolici ubijali protestante u Francuskoj, a protestanti, za vreme Elizabetine vladavine, ubijali katolike u Engleskoj, a inkvizicija ubijala i pljačkala Jevreje u Španiji, a Bruno spaljen na lomači u Italiji, Akbar je pozivao predstavnike svih religija u njegovom carstvu na sastaneke, zadovoljavao ih do mira, objavljivao edikte o toleranciji za svaki kult ili veronauku, a, kao dokaz njegove neutralnosti, oženio se ženama bramanske, budističke i mohamedanske veroispovesti.Njegovo najveće zadovoljstvo, pošto su se mladalačke strasti umirile, bile su slobodne rasprave o verskim ubeđenjima. On je prilično odbacivao islamske dogme, i to u takvom razmerama da su njegovi muslimanski podanici patili pod njegovom nepristrasnom vladavinom. "Ovaj kralj," izveštavao je Sveti Fransis Havier sa nešto preterivanja, "uništio je lažne mohamedanske sekte, a uskratio im je sveto poverenje. U ovom gradu ne postoje ni dzamija niti "Koran" knjiga njihovog prava; a dzamije koje su postojale pretvorene su u konjušnice, kao i stovarište." Kralj nije smatrao za podupirač u otkrovenjima, a nije prihvatao ništa što bi moglo samo da se opravda sa naukom i filozofijom. Za njega nije bilo neobično da okupi prijatelje i prelate raznih sekti zajedno, i raspravljao o religiji sa njima od četvrtka uveče do petka u podne. Kada su se muslimanski "mula" i hrišćanski sveštenik svađali on je odobravao obojici, govoreći da bi Bog trebalo da se obožava preko intlekta, a ne putem slepog verovanja u pretpostavljena otkrovenja. "Svaka osoba," rekao je, u duhu i verovatno pod uticajem "Upanišada" i Kabira, "prema svojim uslovima daje Najvišem biću ime; ali u stvarnosti imenovati Nespoznatljivo je uzaludno." Neki muslimani predložili su teško iskušenje vatrom kao isprobavanje hrišćanstva protiv islama: jedan "mula" držeći "Koran" i jedan sveštenik držeći Jevanđelja trebalo je da prođu kroz vatru, a onaj koji bi izašao nepovređen bio bi proglašen za učitelja istine. Akbar, kojem se nije dopadao "mula" koji je predložio ovo iskušavanje, toplo je pružao podršku pedlogu, ali ga je jezuita odbacio kao bogohulan i bezbožan. Postepeno su suparničke grupe počele da se klone ovih sastanaka, i prepustili su ih Akbaru i njegovim racionalističkim bliskim prijateljima.Izmučen verskim podelama u svojoj kraljevini, a uznemiren pri pomisli da bi one mogle da je podrivaju posle njegove smrti, Akbar je konačno odlučio da objavi jednu novu religiju, koja se sastoji od jednostavnog oblika suštine nepomirljivih vera. Jezuitski misionar Bartoli beleži stvari ovako:On je sazvao Opšti savet, i pozvao na njega sve gospodare učenja i vojne zapovednike okolnih gradova, isključujući samo Oca Ridolfa, od kojeg je bilo uzaludno očekivati da bude drugačiji nego neprijateljski prema njegovim svetogrdnim svrhama. Kada ih je sve sakupio ispred njega, govorio je u duhu pronicljive i prevarne politike, govoreći:"Za jednu imperiju kojom vlada jedna glava za nju je loše da ima članove koji su podeljeni među sobom i u zavadi međusobnoj; ... tamo odakle se to dešava postoje mnogo frakcija kao i religija. Trebalo bi da mi, stoga, da ih sve povedemo u jedno, ali na takav način da bi oni trebalo da zajedno budu 'jedno' i 'sve'; sa velikom prednošću da ne izgubimo ono što je dobro u bilo kojoj religiji, dok se prisvaja štagod da je dobro u drugoj. Na taj način čast bi bila ostavljena bogu, mir bi bio dat narodu, a sigurnost carstvu."Nakon što je savet silom prilika dao pristanak, on je objavio dekret kojim sebe proglašava nepogrešivim poglavarom crkve; to je bio glavni doprinos hrišćanstva novoj religiji. Veronauka je bila panteistički monoteizam u najboljoj hinduskoj tradiciji, sa svetlucanjem sunca i vatrom obožavanja od zaratrustrista, kao i polu DZain sa preporukom da se uzdržava od mesa. Klanje krava postalo je smrtni zločin: ništa nije moglo da više zadovolji Hindusa, ili manje muslimana. Jedan kasniji edikt je vegetarijanstvo načinio prinudom nad celom populacijom za najmanje stotinu dana godišnje; a u daljem razmatranju

starosedelačkih ideja, crni i beli luk su zabranjeni. Izgradnja dzamija, proslava Ramadana, hodočašće u Meku, i drugi muslimanski običaji bili su zabranjeni. Mnogi muslimani koji su pružili otpor ediktima bili su pogubljeni. U središtu Mirovnog suda kod Fatpur-Sikri jedan hram Ujedinjenih religija je izgrađen (i još uvek se tamo nalazi) kao simbol careve nade da će svi stanovnici Indije biti braća, obožavajući istog Boga.Kao religija "Din Ilahi" nikada nije uspela; Akbar je osnovao tradiciju isuviše snažnu za njegovu nepogrešivost. Nekoliko hiljada je hrlilo novom kultu, većinom kao sredstvo obezbeđivanja zvaničnog zanosa; velika većina je ostala privržena svojim nasleđenim bogovima. Politički ovaj udar imao je neke povoljne rezultate. Poništenje poreza po glavi i poreza po hodočasniku za Hindusa, sloboda zagarantovana svim religijama, slabljenje rasnog i verskog fanatizma, dogmatizma i podele, daleko je nadjačao egoizam i neumerena Akbarova otkrovenja. A to mu je donelo takvu lojalnost od Hindusa koji nije prihvatao njegova verovanja da je njevog primarni cilj političko jedinstvo većinom bio postignut.S njegovim sopstvenim prijateljima muslimanima, međutim, "Din Ilahi" bio je izvor gorke ljutnje, koja je odvela u jednom trenutku do otvorenog revolta, i uplelo princa DZehangira u izdajničke mahineacije protiv njegovog oca. Princ se žalio da je Akbar vladao četrdeset godina, a da je imao tako jak ustav da nije bilo mogućnosti za njegovu preranu smrt. DZehanir je organizovao armiju od tri hiljade konjanika, ubio Abu-l Fazla, kraljevog dvorskog istoričara i najdražeg prijatelja, i proglasio sebe za cara. Akbar je ubedio mladića da se preda, a oprostio mu je posle jednog dana; ali nelojalnost njegovog sina, pridodata uz smrt njegove majke i njegovog prijatelja, razbila je njegovo srce, i ostavilo mu je laku molitvu za Velikog neprijatelja. U njegovim poslednjim danima deca su ga ignorisala, i trošila svoju snagu na svađe oko prestola. Samo nekoliko njegovih najbližih prijatelja bili su sa njim kada je umro verovatno od dizenterije, a možda ga je otrovao DZehangir. "Mule" su došle do njegove samrtničke postelje da bi ga preveli u islam, ali nisu uspeli; kralj "je umro bez dobrobiti molitvi bilo koje crkve ili sekte." Nijedna gomila ljudi nije pratila njegovu jednostavnu sahranu; a sinovi i dvorani koji su nosili žalost za taj događaj odbacili su ga iste večeri, i slavili su što su nasledili njegovo kraljevstvo. To je bila gorka smrt sa najpravednijeg i najmudrijeg vladara kojeg je Azija ikada poznavala.

8. Pad Mogula

Deca velikih ljudi - DZehangir Šah DZehan - Njegovo veličanstvo - Njegov pad -Aurangzeb - Njegov fanatizam- Njegova smrt - Dolazak Britanaca

Deca koja su tako nestrpljivo čekala na njegovu smrt shvatila su da je teško da zajedno drže imperiju koju je stvorio njihov genije. Zašto veliki ljudi imaju mediokritete za svoje potomke? Razlog je kockanje gena koji ih proizvode izmešanost nasleđenih osobina i biološke mogućnosti samo su bila mogućnost, a ne može se očekivati da se ponovo vraćaju? Ili je to zato što se genije iscrpi pa ostavlja samo njegovu razblaženu krv svojim naslednicima, a rana dobra sreća njih odvlači od podsticaja za ambiciju i rast?DZehangir nije bio toliki mediokrit kao sposobni izrod. Plod oca Turčina i hinduske princeze, uživao je sve mogućnosti kao mogući naslednik, prepuštajući se alkoholu i razvratu, i predajući se onim sadističkim užicima okrutnosti koje su bile odstupajuće odlike kod Babura, Humajuna i Akbara, ali su uvek tekle u tatarskoj krvi. On je uživao dok je gledao da ljude žive nabijaju na kolac, pale ili ih slonovi razdiru na komade. U njegovim "Memoarima"

priča nam on kako je, zato što je njihov nemaran ulaz na lovište uplašilo njegov plen u lovu, ubio jednog konjušara, a konjušarevog slugu, na primer, osakatio je za ceo život povređujući tetive iza kolena; pošto je ovo učinio, rekao je, "Nastavio sam lov." Kada se njegov sin Khusru zaverio protiv njega on je sedam stotina pristalica pobune nabio na kolac u nizu duž ulica Lahora. a njegove primedbe sa zadovoljstvom o dužini vremena koliko je bilo potrebno ljudima da umru. Njegov seksualni život je pratio harem sa šest hiljada žena, a nagrađen je njegovom kasnijom privrženošću njegovoj omiljenoj ženi, Nur DZehan koju je pridobio ubijajući njenog muža. Njegova administracija pravde bila je nepotpuna kao i okrutna, ali ekstravagancija njegovih troškova postavili su težak teret na naciju koja je postala najbogatija na svetu preko mudrog vođstva Akbara i mnogo godina mira.Do kraja njegove vladavine DZehangir je sve više i više pio, a zanemarivao dužnosti vladanja. Neizbežno su narasle zavere da se on smeni; već 1622. njegov sin DZehan je pokušao da zauzme presto. Kada je DZhangir umro DZehan je pojurio iz Dekana gde se krio, proglasio sebe za kralja, i ubio svu svoju braću da bi umirio svoju svest. Njegov otac preneo je na njega njegove navike ekstravagancije, neobuzdanosti i okrutnosti. Troškovi DZehanovog dvora, i visoke plate njegovih bezbrojnih službenika, apsorbovali su sve više prihoda dobijenih od razvijene industrije i trgovine naroda. Verska tolerancija Akbara i ravnodušnost DZehnagira bili su zamenjeni povratkom muslimanske vere, opsedanjem hrišćana, i bezočnim i celokupnim uništenjem hinduskih hramova.Šah DZehan iskupio se na neki način velikodušnošću prema svojim prijateljima i siromašnima, umetničkim ukusom i strašću da ukrašava Indiju sa najlepšom arhitekturom koja je ikada viđena, i njegovom odanošću njegovoj ženi Mumtaz Mahal "Ukrasom palate." On ju je oženio u dvadeset i prvoj godini, kada je već imao dvoje dece iz ranije veze. Mumtaz je rodila svom neumornom suprugu četrnaestoro dece za osamnaest godina, a umrla je u trideset i devetoj godini, rađajući poslednje. Šah DZehan je izgradio besprekoran Tadz Mahal kao spomenik u sećanje na nju i njenu plodnost, a zanemeo je u skandaloznoj razuzdanosti. Najlepši nadgrobni spomenik na svetu je bio jedan od hiljade remek dela koje je DZehan izgradio, uglavnom kod Agre i u tom novom Delhiju koji je izrastao prema njegovim planovima. Velelepnost ovih palata, raskoš dvora, ekstravagantan nakit Paunovog prestola,227 ukazuju na stopu poreza ruinirane Indije. Međutim, mada se jedna od najvećih gladi u Indiji desila za vladavine Šah DZenina, njegova tridesetogodišnja vladavina obeležila je zenit indijskog prosperiteta i prestiža. Gospodski Šah je bio sposoban vladar, i mada je uništio mnoge živote u ratovima u inostranstvu on je svojoj zemlji dao čitavu generaciju mira. Kao veliki britanski upravitelj Bombaja, Mauntstjuart Elfinstuon, je napisao,oni koji posmatraju Indiju u njenom sadašnjem stanju mogli bi da posumnjaju da starosedelački pisci preteruju o nekadašnjem bogatstvu; ali napušteni gradovi, uništene palate i razrušeni akvadukti koje još uvek možemo da vidimo, sa ogrmonim rezervoarima i branama u sred dzungli, i raspadnuti bedemi, bunari i odmorišta za karavane na kraljevskim putevima, podudaraju se sa dokazima savremenih putnika u uveravanjima da su tadašnji istoričari imali dobar osnov za njihove pohvale. DZeha je započeo svoju vladavinu ubijanjem svoje braće; ali je zanemario da ubije svoje sinove, od kojih je jednom bilo suđeno da ga zbaci. Godine 1657. najsposobniji od njih, Aurangzeb, predvodio je pobunu iz Dekana. Šak je, poput Davida, dao uputstva svojim generalima da poraze pobunjenu armiju, ali da spasu, ako je moguće, život njegovog sina. Aurangzeb je savladao sve snage poslate na njega, zarobio je svog oca, i zatvorio ga u utvrđenju Agra. Za devet gorkih godina ostavljeni otac je ostao tamo, nikada ga sin nije posetio, jedino posećen od strane svoje verne kćeri

DZahanare, i provodio je dane posmatrajući sa kule DZesmim iz zatvora preko DZumne u pravcu gde je njegova voljena Mumtaz počivala u svom grobu od dragulja.Sin koji je tako okrutno ostavio svog oca bio je jedan od najvećih svetaca u istoriji islama, a verovatno najbliži jedinstvenom mogulskom caru. "Mula" koji ga je obrazovao ga je toliko ispunio religijom da je jedno vreme mladi princ razmišljao da odbaci carstvo i svet, i postane verski isposnik. Tokom svog života, uprkos svom despotizmu, njegova prepredena diplomatija, i shvatanje morala kao primenjivanja samo na njegovu sopstvenu sektu, ostao je pobožni musliman, čitajući molitve nedugo, pamćenjem celog "Korana", a nespojiv protiv neverstva. Provodio je sate u posvećenosti, a dane u proslavama. Većinom se pridržavao svoje vere kao što je vredno propovedao. Istina je da je u politici bio hladan i proračunat, sposoban da pametno laže za njegovu domovinu i boga. Ali on je bio najmanje okrutan od svih Mogula, a i najblaži; krvoprolića su okončala njegovu vladavinu, a jedva da mu je bilo od koristi kaza u borbi protiv kriminala. Neprestano je bio skroman u vladanju, strpljiv pred provokacijama, a abdicirao je u neseći. On je apstinirao skrupulozno od svake hrane, pića i luksuza koji zabranjuje njegova vera; mada spretan u muzici, on je napustio sva zadovoljstva osećanja; i očgledno da je sprovodio njegovu odluku da ništa ne potroši na sebe štedeći šta je bilo moguće zaraditi radom svojih ruku. Bio je Sveti Avgustin na prestolu.Šah DZehan je dao polovinu svojih prihoda a unapređenje arhitekture i drugih umetnosti; Aurangzeb nije mario za umetnost, uništavajući "paganske" spomenike sa neučtivom slepom privrženošću, i borio se, preko svog prestola pola veka, da ukloni iz Indije skoro sve religije osim svoje sopstvene. Izdao je naredbe provincijskim guvernerima, i njegovim drugim podređenima, da sravne sa zemljom sve hramove hinduske ili hrišćanske, da unište svakog idola, i da zatvore svaku hindusku školu. U jenoj godini (1679-80) šezdeset šest hramova je razrušeno na komade samo u Amberu, šezdeset i tri kod Čitora, stotinu i dvadeset tri kod Udajpura; i iznad mesta jednog hrama kod Benaresa posebno svetog za Hinduse on je izgradio, u namernoj uvredi, mohamedansku dzamiju. On je zabranio javno upražnjavanje hinduske vere, i postavlja pred svakog nekonvertovanog Hindusa teški kazneni porez. Kao rezultat njegovog fanatizma, na hiljade hramova koji su predstavljali i bili dom indijske umetnosti tokom milenijuma bili su u ruinama. Nikada nećemo saznati, posmatajući savremenu Indiju, kakvo bogatstvo i lepotu je nekada posedovala.Aurangzeb je preobratio šačicu stidljivih Hindusa u islam, ali on je prouzrokovao pad svoje dinastije i njegove zemlje. Nekoliko muslimana ga je obožavalo kao sveca, ali on je osakatio i izmučio milione iz Indije koji su ga posmatrali kao monstruma, bežeći pred njegovim skupljačima poreza, a moleći se za njegovu smrt. Tokom njegove vladavine mogulska emperija u Indiji je doživela svoj vrhunac; proširujući se prema Dekanu; ali to je bila moć koja nije imala osnova u privrženosti naroda, i bilo joj je suđeno da padne na prvi neprijateljski silovit dodir. Sam car, u svojim poslednjim godinama, počeo je da shvata kako je uskogrudošću svoje pobožnosti uništio nasleđe svojih očeva. Njegova pisma sa samrtničke postelje su sažaljivi dokumenti.Ne znam ko sam, gde ću ići, ili šta će se desiti ovom grešniku punom grehova ... Moje godine su otišle bez uspeha. Bog je bio u mom srcu, ipak moje zamračene oči nisu prepoznavale njegovu svetlost ... Nema nade za mene u budućnosti. Groznica je otišla, ali je samo koža ostala ... Naveliko sam zgrešio, i ne znam kakve me muke čekaju ... Neka mir božji bude nad vama. Ostavio je uputstva da njegova sahrana treba da bude asketski jednostavna, i da novac uopšte ne bi trebalo da bude potrošen na njegov pogreb osim nekoliko rupija koje je on zaradio šijući kape. Njegov kovčeg je trebalo da bude pokriven običnim parčetom platna.

Siromašnima je ostavio tri stotine rupija koje je zaradio prepisujući "Koran".Umro je u osamdeset i devetoj godini, pošto je dugo bio dobrodošao na zemlji.Tokom sedamnaest godina posle njegove smrti imperija se raspala na delove. Podršku naroda koju je mudro zadobio Akbar, sada je učvršćivala DZehangirova okrutnost, raskalašnost DZehana, i netolerancija Aurangzeba. Muslimanska zajednica, već iscrpljena indijskim vrućinama, izgubila je vojnički red i fizičku spremnost njihovih vođa, i nijedan svež izabranik nije dolazio sa severa da spase njihovu moć u opadanju. U međuvremenu, daleko na zapadu, jedno malo ostrvo je poslalo trgovce da probere bogatstva Indije. Ubrzo će poslati svoje oružje, i zauzeće ogromnu imperiju u kojoj su se udružili hindusi i muslimani da izgrade jednu od najvećih civilizacija u istoriji.

IV ŽIVOT NARODA

1. Tvorci bogatstva

Prošlost dzungle - Ratarstvo - Rudarstvo - Rukotvorine - Trgovina - Novac - Porezi - Glad - Siromaštvo i bogatstvo

Tle Indije nije se voljno potčinilo civilizaciji. Njen veliki deo bila je dzungla, ljubomorno čuvani dom lavova, tigrova, slonova, zmija, kao i drugih jedinki sa rusoovskim prezirom prema civilizaciji. Biološka bitka za oslobađanje zemlje od ovih neprijatelja odvijala se ispod svih površinskih drama ekonomskog i političkog sukoba. Akbar je ubijao tigrove blizu Mature, a lovio je divlje slonove na mnogim mestima gde se danas više ne može videti ni jedan jedini. U vedska vremena lav se mogao sresti bilo gde u severozapadnoj i centralnoj Indiji; sada je skoro istrebljen na celom poluostrvu. Reptili i insekti, uprkos svemu, i dalje vode svoj rat: od divljih životinja stradalo je 1926 dve hiljade Hindusa (875 dok su lovili tigrove); a čak dvadeset hiljada Hindusa umrlo je od zmijskog ujeda.Postepeno, dok se zemlja oslobađala zveri, okretala se uzgajanju pirinča, mahunarki, prosa, povrća i voća. Tokom većeg dela indijske istorije većina stanovništva živela uzdržano na ovoj prirodnoj ishra ni, dok su meso, riba i pernata živina bili rezervisani za Prognane i za bogate.229 Da bi svoju ishranu učinio uzbudljivijom, a možda i da pomogne Afroditi, Hindus je uzgajao i jeo nesvakidašnje količine karija, đumbira, klinčića, cimeta i drugih začina. Evropljani su ove začine tako visoko cenili da su u potrazi za njima prevalili hemisferu; ko zna, možda je Amerika bila otkrivena iz ljubavi? U vedska vremena zemlja je pripadala narodu, ali od vremena Čandragupte Maurje postala je navika kraljeva da polažu kraljevsko pravo vlasništva na celu zemlju, da bi je dali seljaku za godišnju rentu i porez. Navodnjavanje je obično bila obaveza države. Jedna od brana podignuta za vreme Čandragupte radila je do godine 150 n.e.; ostaci starih kanala danas se mogu svugde videti; a još uvek postoje tragovi veštačkog jezera koje je Radz Sing, radzputanski Rana od Mevara, napravio kao rezervoar za navodnjavanje zemljišta (1661) okruživši ga 12 milja dugim mermernim zidom.Izgleda da su Hindusi bili prvi narod koji je kopao zlato. Herodot i Megasten nam pričaju o "mravima kopačima zlata, nešto manjim od psa, ali većim od lisice," koji su pomagali rudarima da pronađu metal otkrivajući ga kopanjem peska.230 Veći deo zlata koje se u petom veku pre Hrista koristilo u persijskom carstvu poticalo je iz Indije. Postojali su takođe rudnici srebra, bakra, olova, lima, cinka i gvožđa gvožđa još od

1500 pre n.e. Veština kaljenja i oblikovanja gvožđa razvila se u Indiji daleko pre nego je postala poznata u Evropi; Vikramaditja je, na primer, podigao u Delhiju (oko 380. naše ere) gvozdeni stub koji je do danas, posle petnaest vekova, zadržao sjaj; a kvalitet metala ili način obrade koji ga je sačuvao od rđe ili raspa danja još uvek je misterija za savremenu metalurgiju. Pre evropske najezde topljenje gvožđa u malim ugljenim pećima bila je jedna od najvažnijih radinosti u Indiji. Industrijska revolucija naučila je Evropu kako da ove procese vrši jevtinije i u većim razmerama, a indijsku umešnost pregazila je konkurencija. Tek u našem vremenu ponovo se eksploatiše i istražuje bogato rudno bogatstvo Indije.Uzgajanje pamuka pojavilo se u Indiji ranije nego bilo gde drugde; očigledno se koristio za odeću u Mohendzo daro. U našem najstarijem pominjanju pamuka Herodot kaže, sa dopadljivim neznanjem: "Neko divlje drveće tamo umesto voća rađa "vunu", koja po lepoti i kakvoći nadmašuje ovčju; a Indijci prave njihovu odeću od ovog drveća." Ratujući na Bliskom istoku, Rimljani su upoznali "vunu" koja raste na drvetu. Arapski putnici u devetom veku su pronosili glas kako "u ovoj zemlji prave odeću tako izuzetnog vrhunskog savršenstva da nigde drugde ne može da se vidi ništa slično sašiveno i istkano do takvog stepena finoće, da se može provući kroz prsten skromne veličine." Ovi srednjevekovni Arapi preuzeli su veštinu iz Indije, a njihova reč "ljuatan" dala nam je reč "koton". Naziv "muslin" prvobitno se odnosio na fina pamučna tkanja rađena u Mosulu prema indijskim uzorima; "kaliko" je dobio ime jer je došao (prvo 1631) iz Kalkute, sa jugozapadnih obala Indije. "Vezenje se," kaže Marko Polo, govereći o Gudzaratiju 1293. godine naše ere, "ovde radi sa više istančanosi nego u bilo kom drugom kraju sveta." Kašmirski šalovi i indijske prostirke i danas svedoče o izuzetnosti indijskog tkanja po kakvoći i šari.231 Ali, tkanje je bilo jedno od mnogih rukotvorina Indije, a tkači su bili samo jedni od mnogih zanatskih i trgovačkih esnafa koji su organizovali i upra vljali zanatstvom Indije. Evropa je Hinduse smatrala stručnjacima u gotovo svakoj grani "manu" fakture drvodeljstvu, obradi slonovače, obra di metala, beljenju, bojenju, štavljenju, pravljenju sapuna, pravljenju st akla, baruta, raznih prskalica za vatromet, pravljenju cementa itd. Kina je 1260 g.n.e. uvozila naočari iz Indije. Bernije, putujući Indijom u sedmom veku, opisuje je kako bruji od radinosti. Fič je 1585, video flotu od hiljadu i osamdeset brodova koji su prevozili raznorazne proizvode niz reku DZamnu.Unutrašnja trgovina je cvetala; uz svaki put bili su i sada su bazari. Indijska trgovina sa svetom je stara kao i njena istorija; predmeti pronađeni u Sumeriji i Egiptu pokazuju da je saobraćaj između ovih zemalja i Indije postojao čak godine 3000 pre n.e. Trgovina između Indije i Vavilona preko Persijskog zaliva cvetala je između 700. i 480. pre n.e.; a možda su Solomonovi "slonovača, majmuni i paunovi" stigli istim putem iz istog izvora. Indijski brodovi su u Čandraguptino vreme plovili morem do Burme i Kine; a grčki trgovci, koje su Hindusi nazvali "Javana" (Jonjani), vladali su tržištima dravidske Indije vekovima pre i posle Hristovog rođenja. Rim je, u svojim epikurejskim danima, zavisio od Indije za začine, mirise i meleme, i plaćao visoku cenu za indijsku svilu, brokat, muslin i odeću od zlata; Plinije je osuđivao ekstravaganciju zbog koje je godišnje iz Rima u Indiju na ovakve raskoši odlazilo 5.000.000 dolara. Indijski gepardi, tigrovi i slonovi pojavljivali su na gladijatorskim igrama i žrtvenim ritualima u Koloseumu. Rim je vodio Parćanske ratove uglavnom da bi održao otvoren trgovački put do Indije. U sedmom veku Arapi su osvojili Persiju i Egipat, pa je zbog toga trgovina između Evrope i Azije prešla u muslimanske ruke; odatle Krstaški ratovi, pa i Kolumbo. Pod Mogulima trgovina sa svetom ponovo se povećala; bogatstvo Venecije, Đenove i drugih italijanskih gradova povećavalo se kroz

njihove usluge, kao luka za evropsku trgovinu sa Indijom i Istokom; renesansa više duguje bogatstvu koje je donela ova trgovina, nego rukopisima koje su u Italiju doneli Grci. Akbar je imao admiralitet koji je nadgledao izgradnju brodova i upravljao okeanskim saobraćajem; luke Bengala i Sinda bile su čuvene po brodogradnji, a posao se tako dobro obavljao da je sultan iz Carigrada izračunao da mu je jevtinije da svoje brodove gradi u Indiji nego u Aleksandriji; čak je i Istočnoindijska kompanija mnoge svoje brodove izgradila u dokovima Bengala.Nekoliko je vekova bilo potrebno da se razvije kovanje novca koji će olakšati trgovinu. U Budino doba ekonomske i političke vlasti kovale su grube pravougaone novčiće; tek u četvrtom veka pre Hrista Indija je, pod uticajem Persije i Grčke, počela da kuje novac čiji je garant država. Šer Šah je kovao lepo izrađene novčiće od bakra, srebra i zlata, i uveo je rupiju kao osnovnu kovanu jedinicu njegovog kraljevstva. Pod Akbarom i DZehangirom kovani novac Indije bio je, po umetničkoj izradi i čistoći metala, superiorniji od novca koji je kovala bilo koja evropska država tog vremena. U srednjevekovnoj Indi ji, kao i u srednjovekovnoj Evropi, razvoj zanatstva i trgovine kočila je netrpeljivost religije prema uzimanju kamate. "Indijci," kaže Mega sten, "niti pozajmljuju novac sa kamatom, niti znaju kako da ga uzajme. Za jednog Indijca je protivno usvojenom običaju da čini ili trpi nepravdu; pa stoga oni niti imaju ugovore niti traže jemstvo." Pošto Hindus nije mogao da svoju uštođevinu uloži u sopstveni privredni poduhvat on bi ga radije skrivao ili bi kupovao nakit kao prikladan način gomilanja bogatstva. Možda je ovaj neuspešan pokušaj da se razvije prihvatljiv kreditni sistem doprineo da industrijska revolucija dovede do dominacije Evrope nad Azijom. Polako, ipak, uprkos protivlje nju bramana, razvijalo se pozajmljivanje novca. Kamate su bile različite, zavisno od kaste uzajmljivača, od 12 do 60 odsto, iznoseći u proseku 20 odsto. Bankrot nije bilo dozvoljen kao način likvidacije duga; ako bi dužnik umro a ne bi izmirio dug, njegovi potomci do šeste generacije morali su da isplaćuju njegove obaveze. I poljoprivreda i trgovina su se visoko oporezovale da bi se izdržavala vlast. Seljak je morao da preda od šestine do polovine svog prinosa; a, kao u srednjevekovnoj i savremenoj Evropi, mnogi su nameti određivali tok i razmenu dobara. Akbar je podigao porez na zemlju na jednu trećinu, ali je ukinuo sva ostala davanja. Porez na zemlju bio je težak danak, ali je imao spasilačko preimućstvo da je rastao sa blagostanjem, a padao sa depresijom; a u godinama gladi, siromašni su barem mogli da umru neoporezovani. Jer glad se pojavljivala, čak i u Akbarovo doba procvata; ona iz 1566. je izgleda dovela do kanibalizma i sveopšte pustoši. Putevi su bili loši, prevoz je bio spor, a višak u jednoj oblasti teško je mogao da se iskoristi za pomoć drugoj koja se našla u oskudici.Kao i svugde, postojale su krajnosti u siromaštvu i bogatstvu, ali ni blizu tako velike kao danas u Indiji ili Americi. Na dnu je postojala manjina robova; iznad njih, bili su šudre, ne toliko robovi koliko unajmljeni ljudi, mada je njihov položaj, kao kod gotovo svih Hindusa, bio nasledan. Siromaštvo koje je opisao otac Diboa (1820.) bilo je posledica pedeset godina političkog haosa; pod Mogulima polo žaj naroda bio je relativno povoljan. Nadnice su bile skromne i iznosile u vreme Akbarove vladavine od tri do devet centi dnevno; ali i cene su bile odgovarajuće niske. Za jednu rupiju (vrednu 32,5 centi) 1600. se moglo kupiti 194 funte žita ili 278 funti ječma; za iste pare 1901. moglo se kupiti samo 29 funti žita ili 44 funte ječma. Jedan Englez stanovnik Indije, opisao je 1616 "obilje svih životnih namirnica" kao "veoma veliko u celoj kraljevini," dodavši da je "svako tamo mogao da jede hleb bez ograničenja." Jedan drugi Englez, obilazeći Indiju u sedamnaestom veku, zabeležio je da su njegovi troškovi prosečno iznosili četiri centa dnevno. Bogatstvo zemlje

dostiglo je svoja dva vrhunca pod Čandraguptom Maurjom i Šah DZehanom. Obilje u Indiji pod kraljevima dinastije Gupta postalo je poslovično u celom svetu. Šuan Zang je opisao jedan indijski grad ukrašen vrtovima i bazenima, a ulepšan ustanovama pi smenosti i umetnosti; "stanovnici su bili imućni, i postojale su poro dice sa velikim bogatstvom; bilo je obilja voća i cveća... Ljudi su imali prefinjen izgled, a bili su odeveni u sjajno svileno ruho; bili su ... jasni i sugestivni u govoru; bili su ravnomerno podeljeni između pravoverja i krivoverja." "Muslimani su zbacili hinduska kraljev stva," kaže Elfinstoun, "koja su bila tako bogata da su se istoričari izmorili pričajući o neizmernom opljačkanom nakitu i kovanom novcu koji su osvajači sakupili." Nikolo Konti je opisivao kako se na obalama Gangesa (oko 1420.) nižu jedan za drugim bogati gradovi, svaki skladan, bogat vrtovima i voćnjacima, srebrom i zlatom, trgovinom i zanatima. Šah DZehanova riznica bila je toliko puna da su dve utvrđene podzemne prostorije, svaka veličine 150.000 kubnih stopa, bile gotovo pune srebra i zlata. "Savremena svedočenja," kaže Vinsent Smit, "ne ostavljaju sumnje da je gradsko stanovništvo važnijih gradova bilo dobrostojeće." Putnici opisuju Agru i Fatpur Sikri kao gradove koji su svaki veći i bogatiji od Londona. Anketil Duperon, putujući kroz oblasti Maharate 1760, našao se "usred jednostavnosti i sreće Zlatnog doba ... Narod je bio veseo, živahan, i dobrog zdravlja." Klajv je, prilikom posete Muršidabadu 1759, smatrao da je drevna prestonica Bengal ravna Londonu njegovog vremena po veličini, stanovništvu i bogatstvu, sa palatama većim od onih u Evropi, a ljudima bogatijim od bilo koje osobe u Londonu. Indija je, rekao je Klajv, "zemlja neiscrpnog bogatstva." Osuđen u parlamentu što se spremno okoristio ovim bogatstvom, Klajv se genijalno pravdao: opisao je bogatstvo u kome se u Indiji našao bogate gradove spremne da mu ponude svako mito samo da izbegnu sveopštu pljačku, bankare koji mu otvaraju svoje riznice prepune dragog kamenja i zlata; i zaključuje: "U ovom času zapanjen sam sopstvenom skromnošću."

2. Organizacija društva

Monarhija - Zakon - Kodeks "Manu" - Razvitak kastinskog sistema - Uspon bramana - Njihove privilegije i vlast - Njihove obaveze - U odbranu kaste

Zato što su putevi bili loši, a veze slabe, lakše je bilo Indiju osvojiti nego njom vladati. Njena topografija je diktirala da ovaj polu kontinent ostane, do dolaska železnice, mešavina razdvojenih država. Pod ovakvim uslovima država je mogla obezbediti sigurnost samo preko sposobne vojske; a pošto je vojska zahtevala, u čestim krizama, jednog diktatorskog vođu imunog na političku ubedljivost, oblik vlade koji se razvio u Indiji bio je prirodno monarhistički. Narod je uživao priličnu slobodu pod ovim starosedelačkim dinastijama, delom preko samostalnih zajednica u selima i trgovačkim esnafima u gradovima, a delom preko ograničenja kojima je bramanska aristokratija kontrolisala vlast kralja. **Zakoni Manu,** mada više etički kodeksi nego sistem primenjenog pravosuđa, odražavali su središnje ideje indijskog poimanja monarhije: da bude nepristrasno stroga i očinski brižna prema opštem dobru. Muhamedanski vladari manje su od svojih hinduskih prethodnika vodili brigu o ovim uzorima i nadzoru; oni su bili osvajačka manjina, a njihova je vladavina jasno počivala na nadmoći njihovih pištolja. "Armija je," rekao je jedan muslimanski istoričar, sa čarobnom jasnoćom, "izvor i sredstvo vlasti." Akbar je bio izuzetak, jer se on uglavnom oslanjao na dobru volju naroda koji je napredovao pod

njegovim blagim i dobroćudnim despotizmom. Možda je u tim okolnostima njegova vlada bila najbolja moguća. Njen osnovni nedostatak, kao što smo videli, leži u njenoj zavisnosti od kraljeve ličnosti; najviša centralizovana vlast koja se pokazala blagodarnom pod Akbarom bila je porazna pod Aurangzebom. Pošto ih je uzdiglo nasilje, avganistanski i mogulski vladari uvek su odlazili umirući nasilnim putem; a ratovi za nasleđe bili su gotovo isto toliko skupi iako ne isto razorni po privredni život kao savremeni izbori.232 Pod muslimanima zakon je bio puka volja cara ili sultana; pod hinduskim kraljevima bio je zbrkana mešavina kraljevskih naredbi, seoske tradicije i kastinskih pravila. Odlučivanje se prepuštalo glavi porodice, seoskim starešinama, čelnicima kasta, esnafskom sudu, guve rneru provincije, kraljevskom ministru, ili pak samom kralju. Sudski postupak bio je kratak, presuđivanje brzo; advokati su stigli tek sa Britancima. Mučenje se praktikovalo pod svim dinastijama dok ga Firoz Šah nije nije ukinuo. Smrt je bila kazna za mnogobrojna raznorazna krivična dela, kao što su obijanje kuća, oštećenje kraljevske imovine ili krađa u razmerama koja bi danas od čoveka načinila sam stub društva. Kazne su bile okrutne, a obuhvatale su odsecanje ruku, nogu ili ušiju, kopanje očiju, sipanje istopljenog olova u grlo, drobljenje maljem kostiju na rukama i nogama, prženje tela na vatri, zabadanjem eksera u noge ili prsa, sečenje tetiva, cepanje ljudi napola, na četvrt, nabijanje živih na kolac, pečenje živih, teranje pod slonove ili bacanje divljim i besnim psima.233 Nijedan zakonski kodeks nije važio za celu Indiju. U običnom životu mesto zakona primenjivani su "darma šastras" metrički udzbenici kastinskih pravila i dužnosti, koje su bramani sačinili sa isklju čivo bramanske tačke gledišta. Najstariji od ovih je takozvani "Kodeks Manu". Manu je bio mitski predak bramanskog plemena (ili škole) Manava u blizini Delhija; prikazivan je kao sin boga koji prima svoje zakone od samog Brame. Ovaj kodeks od 2685. stihova, nekada datiran u 1200. godinu pre naše vere, sada se neodređeno pripisuje prvim vekovima naše ere. Prvobitno namenjen za priručnik234 ili vodič odgova rajućeg kastinskog ponašanja za ove Manava bramane, postepeno je prihvaćen kao kodeks ponašanja celokupne hinduske zajednice; a mada ga nikada nisu priznali muslimanski kraljevi on je imao, unutar kastinskog sistema, svu snagu zakona. Njegova osobenost će se donekle pokazati tokom sledećih analiza hinduskog društva i morala. U celini, karakterisalo ga je praznoverno prihvatanje suđenja teškim iskušenjima, stroga primena /ledz talionis/, kao i neumorno usađivanje vrlina, prava i moći bramanske kaste. Njegov rezultat je bio izuzetno jačanje kastinskog sistema u hinduskom društvu.Ovaj sistem se od vedskog doba razvio u još krući i složeniji; ne samo zbog toga što je u prirodi ustanova da postanu tokom vremena krute, već zbog nepostojanosti političkog poretka i tuđinskih naroda i veroispovesti koji su preplavili Indiju, kaste su se učvrstile kao prepreka mešanju muslimanske i hinduske krvi. U vedsko doba kasta je bila /varna/ ili boja; u srednjevekovnoj Indiji postala je "jati" ili rođenje. Njena je suština bila dvostruka: nasleđivanje statusa i prihvatanje "darme" tj. tradicionalnih obaveza i zanimanja iz kaste u kojoj je neko bio rođen.Glavne i najviše blagodeti sistema uživalo je osam miliona muška raca bramanske kaste. Privremeno oslabljeni usponom budizma pod Ašokom, bramani su, sa onom strpljivom ustrajnošću koja obeležava sveštenstvo, čekali svje vreme, i povratili su moć i vlast pod Guptinom lozom. Od drugog veka naše ere pronalazimo zabeleške o velikim poklonima, obično poseda, bramanskoj kasti.235 Ove darovnice, kao i cela bramanska imovina bile su, do dolaska Engleza, izuzete od oporezivanja. Kodeks Manu upozorava kralja da nikada ne oporezuje bramana, čak i kada propadnu svi drugi izvori prihoda; jer izazvani braman može u trenu uništiti kralja i celu

njegovu armiju recitujući kletve i mistične tekstove. Hindusi nisu imali običaj da pišu testamente, pošto je njihova tradicija zahtevala da porodična imovina bude zajednička i automatski je prelazila sa umrlih na žive muške potomke;236 ali kada je, pod uticajem evropskog individualizma, uvedeno ostavljanje testamenta, bramani su običaj uveliko prihvatili kao način da povremeno obezbede imovinu za crkvene svrhe. Najvažniji element u bilo kakvoj žrtvi bogvima bila je napojnica koja se davala ministrantu; najviši pijetet pokazivao se visinom ove napojnice. Čuda i na hiljade praznoverja bili su drugi plodan izvor svešteničkog bogatstva. Na primer braman je mogao da za odgovarajuću naknadu od jalove žene napravi plodnu; sa proročanstvima se manipulisalo u finansijske svrhe; angažovani su muškarci koji su simulirali ludilo govoreći da je njihova zla sudbina kazna za tvrdičluk prema sveštenicima. Za svaku bolest, zakonsku tužbu, loš omen, neprijatan san ili nov poduhvat bio je poželjan savet bramana, a savetodavac je bio vredan svoje nagrde. Moć bramana zasnivala se na monopolu na znanje. Oni su bili čuvari i stvaraoci tradicije, vaspitači dece, sastavljači ili izdavači književne vnih dela, stručnjaci učeni u nadahnutim i nepogrešivim "vedama". Ako bi šudra slušao čitanje svetih knjiga uši su mu se (prema bramanskim zakonicima) morale napuniti rastopljenim olovom; ako bi ih recitovao jezik mu se morao raspoloviti; ako bi ih zapamtio telo mu se moralo preseči napola; takve su bile pretnje, retko primenjivane, kojima su sveštenici čuvali svoju mudrost. Bramanizam je tako postao izdvojen kult, pažljivo zašićen od svakog prostog učešća. Prema Kodeksu Manu, braman je po božanskom pravu bio ispred svih stvorenja; on međutim nije učestvovao u svim moćima i privilegijama svog reda dok, posle mnogo godina priprema, ne bi postao "dvostruko rođen" ili nanovo stvoren svečanom odećom sa trostrukim kanapom. Od tog trenutka on je bio sveto biće; njegova ličnost i imovina bili su nepovredivi; zaista, prema Manu "sve što postoji u ovom univerzumu imovina je bramana." bramani su se izdržavali državnim i privatnim poklonima koji nisu bili milosrđe, već sveta obaveza; gostoprimstvo prema bramanu bilo je jedna od najviših verskih dužnosti, a braman koji ne bi bio ugošćen mogao je da ode sa svim prikupljenim domaćino vim dobrim delima.237 Čak i kada bi braman počinio bilo koji zločin, nije ga se smelo ubiti; kralj je mogao da ga protera, ali morao je da mu dozvoli da sačuva njegovu imovinu. Onaj ko pokuša da udari bramana patiće u paklu stotinu godina; onaj ko stvarno udari bramana patiće u paklu hiljadu godina. Ako šudra zavede ženu bramana, imovina šudre će se zapleniti, a genitalije mu se odseći. Šudra koji ubije drugog šudru mogao je okajati svoj zločin dajući deset krava bramanima; ako bi ubio vajsju, morao je dati bramanima sto krava; ako bi ubio kšatriju, morao je bramanima dati hiljadu krava; ako bi ubio bramana morao je umreti; samo ubistvo bramana je zaista ubistvo. Funkcije i obaveze koje odgovaraju ovim privilegijama su bile brojne i tegobne. Braman nije delovao samo kao sveštenik, već se obučavao za svešteničku, pedagošku i književnu profesiju. On njega se tražilo da proučava pravo i uči "vede"; svaka druga dužnost bila je podređena ovoj;238 čak je samo ponavljanje "veda" davalo je bramanu pravo na blaženstvo, bez obzira na rituale ili radove; a ako bi on upamtio "Rig vedu" mogao je uništiti svet a da se ne izloži nikakvom grehu. Nije smeo da se ženi izvan svoje kaste; ako bi se oženio šudrom njegova deca bi bili parije;239 jer, kaže Manu, "čovek koji je dobar po rođenju postaje nizak spajanjem sa niskim, ali čovek koji je nizak po rođenju ne može postati viši spajanjem sa višim." braman je morao da se kupa svaki dan, i nanovo pošto bi ga obrijao berberin iz niske kaste; morao je da kravljom balegom pročisti mesto na kome je nameavao da spava; i morao je da sledi stroge higijenske rituale posle obavljenja prirodnih potreba. Nije smeo da

jede životinjsku hranu, uključujući jaja, kao ni crni i beli luk, pečurke i praziluk. Nije smeo da pije ništa sem vode, koju je morao da uzme i donese braman. Nije smeo da koristi miro ni mirise, i morao je da se uzdrži od senzualnog zadovoljstva, požude i besa. Ako bi dodirnuo nečistu stvar ili bilo kog stranca (čak i generalnog guvernera Indije), morao je da se očisti ceremonijalnim pranjem. Ako bi počinio zločin morao je da prihvati težu kaznu nego što bi ispaštala niža kasta; ako bi, na primer, šudra nešto ukrao bio bi kažnjen osmostruko većom kaznom od sume ili vrednosti ukradenog; vajsja bi bio kažnjen šesnaestruko; kšatrija, trideset i dva puta više; a braman šezdeset i četiri puta. Braman nikada nije smeo da povredi neko živo biće. S obzirom da su se ova pravila umereno poštovala a narod bio i suviše opterećen obradom polja i zato isuviše izložen očigledno spoljašnim hirovima elemenata da bi se uzdigao od sujeverja do obrazovanja, moć sveštenika je rasla iz generacije u generaciju i od njih napravila najtrajniju aristokraciju u istoriji. Nigde drugde ne možemo susresti ovakav zapanjujući fenomen tako tipičan za spori tempo promena u Indiji da viša klasa održava svoju dominaciju i privilegije kroz sva osvajanja, dinastije i države tokom 2500 godina. Samo odbačeni čandali mogu da im konkurišu po dugovečnosti. Stari kšatri je koji su dominirali na intelektualnom kao i političkom polju u vreme Bude nestali su posle Guptinog doba; a mada su bramani priznava li raxputanske ratnike kao jednake staroj ratničkoj kasti, kšatrije su posle pada Raxputana, ubrzo izumrli. Konačno su ostale samo dve velike podele: bramani kao društveni i duhovni vladari Indije, a pod njima tri hiljade kasta koje su u stvari bili zanatski esnafi.240 Mnogo toga može da se kaže u odbranu onoga što mora da je, posle monogamije, najzloupotrebljivanija od svih društvenih institucija. Kastinski sistem je imao eugeničnu vrednost da održi verovatno tananije osobine od njihovog razblaživanja i nestajanja nekritičkim mešanjem; on je postavio određene navike ishrane i čistoće kao pravila časti koja svi mogu da poštuju i slede; uveo je red u haotičnu nejednakost i različitosti ljudi, a poštedeo je dušu od savremene groznice uspona i dobitka; uveo je red u svačiji život određujući za svakog čoveka "darmu" ili kodeks ponašanja za njegovu kastu; uveo je red u svaki zanat i zanimanje, uzdigao svako zanimanje do poziva koji se nije lako menjao i, napravivši od svakog zanata kastu, omogućio njegovim pripadnicima način zajedničkog delovanja protiv eksploatacije i tiranije. Ponudio je bekstvo iz plutokratije ili vojne diktature koje su očito jedine alte rnative aristokratiji; dao je zemlji lišenoj političke stabilnosti zbog stotina osvajanja i revolucija, određeni društveni, moralni i kulturni red i kontinuitet čemu mogu da konkurišu samo Kinezi. Među stotinama anarhičnih promena u državi, bramani su održali, putem kastinskog sistema, stabilno društvo, i očuvali, povećali i prenosili civilizaciju. Nacija ih je podnosila sa strpljenjem, čak sa ponosom, zato što je svako znao da su, na kraju krajeva, oni nepromenjiva vlada Indije.

3. Moral i brak

"Darma" - Deca - Dečji brakovi - Umeće ljubavi - Prostitucija - Romantična ljubav - Brak Porodica - Žena - Njen intelektualni život - Njena prava - "Purdah" - Sati - Udovica

Kada kastinski sistem umre moralni život Indije će prolaziti kroz dugi period nereda, jer tamo je moralni kodeks vezan gotovo nerazdvojno sa kastom. Moral je bila "darma" životno pravilo za svakog čoveka određenog njegovom kastom. Biti Hindus nije toliko značilo prihvatanje vere koliko zauzimanje mesta u kastinskom sistemu i prihvatanje "darme" ili dužnosti koje su bile vezane za to mesto drevnom tradicijom i pravilima. Svako mesto imalo je svoje obaveze, svoja ogra ničenja i svoja prava; sa njima i unutar njih pobožni Hindus bi vodio svoj život, pronalazeći u njemu određeno zadovoljstvo u rutini, ne razmišljajući nikada da pređe u drugu kastu. "Bolji je da radiš za sebe, makar pogrešno," kaže "Bagavad gita","nego da radiš tuđi posao, makar izvanredno." "Darma" je za pojedinca ono što je za seme normalni razvoj poslušno ispunjenje nasleđene prirode ili sudbine. Ovo shvatanje morala je toliko staro, da je čak i danas svim Hindusima teško, a većini i nemoguće, da misle o sebi drugačije sem kao o pripadnicima određenih kasti, koje vode i obavezuju njihova pravila. "Bez kaste se," kaže jedan engleski istoričar, "hindusko društvo ne može zamisliti." Uz svoju "darmu" svaka hinduska kasta priznaje opštu "darmu" ili dužnost koja obavezuje sve kaste, a uglavnom podrazumeva poštovanje bramana i obožavanje krava. Sledeća dužnost je rađanje dece. "Jedino onda je čovek savršen," kaže Kodeks Manu, "kada je on trojstvo on sam, njegova žena i njegov sin." Ne samo što su deca bila ekonomsko obezbeđenje za svoje roditelje, jer je bilo prirodno da ih izdržavaju u starosti, već su nastavljala praksu domaćinstva da obožava svoje pretke, i da im povremeno prinose hranu bez koje bi ovi duhovi izgladneli. Zato u Indiji nije bilo kontrole rađanja, a abortus se smatrao zločinom ravnim ubistvu bramana. Dešavala su se ubistva dece, ali je to bio izuzeak; otac je bio srećan da ima decu i ponosan da ih ima mnogo. **Nežnost starih prema mladima je jedan od najlepših vidova hinduske civilizacije.** Dete jedva da se i rodilo, a roditelji bi počeli da razmišljaju o njegovom braku. **Brak je, u hinduskom sistemu, bio obavezan;** neoženjen čovek bio je otpadnik, bez društenog položaja ili važnosti, a produženo devičanstvo bilo je sramota. Niti se brak prepuštao hiru individualnog izbora ili romantičnoj ljubavi; on je bio od životnog značaja za društvu i rasu, i nije se mogao sa sigurnošću poveriti kratkovidoj strasti ili slučajnim okolnostima; obaveza roditelja je bila da ga ugovore pre nego što bi seksualna groznica imala vremena da ubrza sklapanje zajednice osuđene, prema hinduskom verovanju, na razočarenje i gorčinu. Manu je imenom "Gandarva"241 brak nazivao sklapanje zajednice prema obostranoj želji i žigosao ih kao rođene iz želje; bile su dozvoljene, ali teško da su bile vredne poštovanja.**Rano sazrevanje kod Hindusa, gde devojčica od dvanaest godina izgleda kao četrnaestgodišnja ili petnaestgodišnja devojčica u Americi, stvaralo je težak moralni i društveni problem. Da li da se brak ugovori tako da se poklopi sa seksualnim sazrevanjem ili da se odloži, kao u Americi, dok muškarac ne stekne ekonomsku zrelost?** Prvo rešenje očigledno slabi snagu nacije, prekomerno ubrzavajući rast stanovništva i žrtvujući ženu gotovo u celosti reprodukciji; drugo rešenje ne rešava problem neprirodnog odlaganja, seksualne frustracije, prostitucije i veneričnih bolesti. Hindus je birao dečji brak kao manje zlo i pokušao da ublaži njegove opasnosti uvođenjem, između braka i njegovog konzumiranja, perioda u kome je nevesta do puberteta ostajala sa svojim roditeljima. Običaj je bio star i stoga svet; on je imao koren u želji da se spreči brak između kasti zbog prolazne seksualne privlačnosti; a kasnije ga je ohrabrivala činjenica da

je, inače nemilosrdnim muslimanskim zavojevačima, vera prečila da"udate" žene odvode u ropstvo; konačno je dobio strogi oblik zbog odlučnosti roditelja da zaštite devojčicu od erotskih nagona muškarca.Da su oni bili relativno strasni, i da se moglo računati da će se muškarac pobrinuti za svoje biološke funkcije na najmanji izazov, vidljivo je iz hinduske književnosti o ljubavi. "**Kamasutra", "Učenje o želji",** najčuvenija je na dugoj listi knjiga koje otkrivaju izvesnu zaokupljenost fizičkom i umnom tehnikom vođenja ljubavi. Knjigu je napisao "prema uputstvima Svetog pisma, na dobrobit sveta", uverava nas pisac, "Vatsjajana, dok je živeo u Benaresu kao religiozni učenik i bio potpuno zaokupljen kontemplacijom o Svevišnjem." "Onog ko zapostavlja devojku, misleći da je ona isuviše sramežljiva," kaže ovaj pustinjak, "ona će prezreti kao životinju koja ne pozna kako radi ženski um." Vatsjajana daje zanosnu sliku zaljubljene devojke, ali njegova mudrost se uglavnom zadržava na veštini roditelja da je udaju, i na veštini muža da je fizički zadovolji.Ne smemo pretpostaviti da je seksualna osetljivost Hindusa dovela do bilo kakve neprilične razuzdanosti. Dečji brakovi su predstavljali barijeru za predbračne odnose, a stroge verske odredbe korišćene za usađivanje ženske vernosti učinile su preljubu daleko težom i ređom nego u Evropi ili Americi. ***Prostitucija je bila uglavnom ograničena na hramove.*** Na jugu je potrebe požudnih muškaraca zadovoljava pogodna institucija "devadasisa" doslovno "sluškinja bogova", ustvari prostitutki. Svaki tamilski hram imao je grupu "svetih žena", koje su u početku imale dužnost da igraju i pevaju pred idolima i da, možda, zabavljaju bramane. Neke od njih izgleda da su živele životom gotovo manastirske povučenosti; drugima je bilo dozvoljeno da svoje usluge pružaju svima koji su to mogli da plate, pod uslovom da deo svojih zarada prilože sveštenstvu. Mnoge od ovih crkvenih kurtizana, ili "nauč" devojaka,242 nudile su pesmu i igru na javnim svečanostima i privatnim skupovima, poput "gejši" u Japanu; neke od njih su znale da čitaju i, kao "hetere" u Grčkoj, nudile kulturne razgovore u kućama, gde se udate žene nisu podsticale na čitanje niti im je bilo dozvoljeno da se mešaju sa gostima. Godine 1004 naše ere, kako nas obaveštavaju sveti napisi, hram Čola kralja Raxraxa u Tenxiru imao je četiri stotine "devadasisa". Običaj je vremenom stekao neprikosnovenost, a izgleda da ga niko nije smatrao nemoralnim; ugledne žene bi tu i tamo posvetile svoju ćerku pozivu prostitutke u hramu u gotovo istom duhu u kome bi se sin eventualno posvetio sveštenićkom pozivu. Diboa je, na početku devetnaestog veka, opisao da su u nekim slučajevima hramovi na jugu bili "pretvoreni u obične bordele"; "devadasis" su, koja god bila njihova prvobitna funkcija, otvoreno u javnosti nazivali bludnicama i kao takve ih i koristili. Ako možemo da verujemo starom "opatu", koji nije imao razloga da ima predubeđenje u korist Indije,njihove zvanične obaveze sastoje se u igranju i pevanju unutar hramova dva puta dnevno, ... a takođe i na svim javnim svečanostima. Prve izvršavaju sa dovoljno ljupkosti, mada je njihovo držanje lascivno a njihove kretnje neprilične. Što se tiče njihovog pevanja, on je gotovo uvek ograničeno na skaredne stihove koji opisuju neku raskalašenu epizodu iz istorije njihovih bogova. U ovim okolnostima crkvene prostitucije i dečjeg braka ostajalo je malo mogućnosti za ono što nazivamo "romantičnom ljubavi". Ova idealistička odanost jednog pola drugom pojavljuje se u indijskoj književnosti na primer u poemama Čandi Dasa i Xajadeve ali obično kao simbol duše koja se predaje Bogu; dok je u stvarnom životu ona najčešće poprimala oblik potpune ženine odanosti partneru. Ljubavna poezija je ponekad nadzemaljske vrste, kao kod Tenisonova i Longfeloua naše puritanske tradicije; ponekad to je punokrvna i čulna strast pozornice Elizabetanskog doba. Jedan pisac spaja religiju i ljubav, i vidi u ekstazi i jedne i druge priznanje istovetnosti; drugi nabraja tri

stotine i šezdeset različitih osećanja koja ispunjavaju srce ljuba vnika, i broji tragove koje su njegovi zubi ostavili na telu njegove ljubljene, ili mu se pokazuje ukrašavajući svoje grudi cvećem nacrtanim sandalovom pastom; a pisac epizoda Nala i Damajanti u "Mahabharati" opisuje melanholične uzdahe i slabo varenje ljubavnika u najboljem stilu francuskih trubadura. Ovakve hirovite strasti retko su u Indiji mogle da odlučuju o braku. Manu je dozvoljavao osam različitih formi braka, među kojima brak otmicom i brak "iz ljubavi" zauzimaju najniže mesto na moralnoj skali, a brak kupovinom se prihvata kao razuman način ugovaranja zajedničkog života; na duge staze, smatrao je hinduski zakonodavac, brakovi su najzdraviji kada počivaju na ekonomskim osnovama. U vreme Duboe, "venčati" i "kupiti ženu" bili su "u Indiji sinonimi."243 Smatalo se da je najrazboritiji brak onaj koji ugovore roditelji uz puno uvažavanje pravila o endogamiji i ekzogamiji: mladić se mora oženiti unutar svoje kaste, a izvan svoje "gotre" ili grupa. On je mogao da uzme nekoliko žena, ali samo jednu iz svoje kaste koja je imala prednost nad ostalima; najpoželjnije bi bilo, kaže Manu,244 da bude monogaman. Žena je morala da voli svog supruga strpljivom odanošću; suprug je morao da ženi pruži brižnu zaštitu, a ne romantičnu ljubav. Hinduska porodica bila je tipično patrijarhalna, sa ocem koji je bio apsolutni gospodar svoje žene, dece i robova. Žena je bila zanosno, ali niže biće. U početku, kaže hinduska legenda, kada je Tvaštri, Božanski tvorac, hteo da stvori ženu video je da je istrošio sav svoj materijal za pravljenje muškarca, i da mu nije preostao ni jedan čvrst element. U toj dilemi on je ženu napravio eklektički od ostataka stvaranja:Uzeo je zaobljenost Meseca i krivine guje, i prileplji vost vitica, i ustreptalost trave, i vitkost trske, i cvat cveća, i blistavost lišća, i suženje slonove surle, i pogled srne, i redove pčelinjih grozdova, i razdraganu radost sunča nih zraka, i plač oblaka, i promenljivost vetra i plašlji vost zeca, i taštinu pauna, i mekoću papiginih prsiju, i tvrdoću dijamanta, i slast meda, i okrutnost tigra, i topli sjaj vatre, i hladnoću snega, i čavrljanje kreštalica, i gugu tanje "kokila", i licemerstvo ždrala, i odanost "čakravaka": i spojivši sve ovo zajedno napravio je ženu i dao je mu škarcu. No, uprkos ovoj opremi, žena je u Indiji prolazila slabo. Njen visoki status iz vedskog doba nestao je pod uticajem sveštenika i muhamedanskih uzora. Kodeks Manu je postavio prema njoj odnos rečima koje podećaju na ranu fazu hrišćanske teologije:"Izvor besčašća je žena; zato ženu izbegavaj." "Žensko je," piše na drugom mestu "u stanju da sa pravog puta u ovom životu skrene ne samo budalu već čak i sveca, i može da ga navede da se preda želji ili gnevu." Zakonom je određeno da kroz ceo život žena mora biti pod tutorstvom, najpre svog oca, potom svog muža, i naposletku svog sina. Žena se ponizno obraćala mužu sa "gazda", "gospodaru", čak i sa "Moj svemogući"; napolju je išla iza njega, a on joj se retko obraćao. Od nje se očekivalo da pokaže svoju odanost brzom uslugom, pripremom obroka, jedući nakon što bi oni završili hranu preostalu posle muža i sinova, i pri grlivši muževljeve noge u krevetu. "Odana žena," kaže Manu, "mora da služi ... svog gospodara kao da je bog i da mu nikada ne zadaje muke, kakvo god bilo njegovo stanje, pa čak i da ne poseduje nikakvu vrlinu." Žena koja ne posluša muža postaće u svojoj sledećoj inkarnaciji šakal. Kao i njene sestre u Evropi i Americi pre našeg vremena, žene u Indiji su dobijale obrazovanje samo ako su imale visok položaj ili bile prostitutke u hramu. Umeće čitanja smatralo se za ženu nečim neprikladnim: njena vlast nad muškarcem time nije dobijala ništa, a njena privlačnost bi se time smanjila. Kako kaže ***Čitra u Tagorovoj drami: "Kada je žena samo žena kada se uvlači i uvlači u srce muškarca svojim osmehom i jecajima i služenjem i ljubavnim milova njima onda je ona srećna. Od kakve su joj koristi učenost i velika dostignuća? Bilo joj je uskraćeno***

pravo na znanje "veda"; "jer ako žena proučava vede," kaže "Mahabharata", "to je znak haosa na zemlji."245 Megasten priča da su u vreme Čandragupte "bramani držali svoje žene a imali su mnogo žena u neznanju šta se tiče svake filozofije; jer ako bi žene naučile da gledaju na zadovoljsvo i bol, život i smrt, filozofski, one bi postale izopačene ili ne bi više ostale potčinjene." Po Kodeksu Manu tri osobe nisu bile pogodne da poseduju imovinu: žena, sin i rob; štogod bi zaradili postajalo je vlasništvo njihovog gospodara. Žena je, međutim, mogla da smatra svojom imovinom miraz i darove koje je primila na venčanju; a majka princa mogla je da vlada u njegovo ime za njegove maloletnosti. Muž je mogao da se razvede od žene zbog poročnosti; žena nije mogla da se razvede od muža ni po kom osnovu. Žena koja bi pila, ili se razbolela, ili se bunila, ili bila rasipna, ili svadljiva, mogla se u svako vreme zameniti (iako ne i od nje razvesti). *Delovi Kodeksa zagovaraju prosvećenu blagost prema ženi: ne sme se udariti čak "ni cvetom"; ne sme se previše strogo uhoditi, jer će njihova lukavost naći načina da napravi neku pakost; a ako vole finu odeću mudro je da im se uradi po volji, jer "ako žena nije elegantno odevena, neće uveseliti svog muža," dok je sa "lepo odevenom ženom ukrašena cela kuća."* Ženi se mora dati preimućstvo kao što se daje starijima ili svešteniku; a "trudne žene, neveste i devojke moraju se poslužiti pre drugih gostiju." Iako žena nije mogla da vlada kao žena, mogla je da vlada kao majka; najveća briga i poštovanje ukazivalo se majci sa mnogo dece; a čak i patrijarhalni Kodeks Manu kaže, "Majka prelazi hiljadu očeva po pravu na poštovanje." Nema sumnje da je poplava islamskih ideja imala uticaja na pad statusa žene u Indiji posle vedskog perioda. Običaj /purdah/-a (zavese) odvajanju udate žene stigao je u Indiju sa Persijancima i muhamedancima, tako da je bio jači na severu nego na jugu. Delom zbog zaštite svojih žena od muslimana, hinduski muževi su razvili sistem /purdah/-a tako strogo, da se žena od ugleda pokazivala samo mužu i sinovima, a napolju se kretala samo pod gustim velom; čak i lekar koji bi je lečio i merio joj puls je morao da to radi kroz zavesu. U nekim krugovima, smatralo se kršenjem dobrih manira da se pita kako je nečija žena, ili da gost pomene damski deo domaćinstva. Običaj da se udovica spali zajedno sa mrtvim mužem takođe je uvezen u Indiju. Herodot opisuje da su ga praktikovali stari Skiti i Tračani; ako mu se može verovati, žene Tračana su se borile za privilegiju da ih zakolju na muževljevom grobu. Verovatno da se ovaj ritual razvio iz gotovo sveprisutnog primitivnog običaja žrtvovanja jedne ili više žena ili konkubina princa ili imućnog muškarca, zajedno sa njegovim robovima i drugom imovinom, kako bi se o njemu brinuli u zagrobnom životu. "Atharva veda" govori o tome kao o starom običaju, ali "Rig veda" nagoveštava da je u vedskom periodu on bio ublažen na traženje da udovica kratko legne na muževljevu lomaču pre nego ga spale. "Mahabharata" pokazuje da je ovaj običaj oživeo i da se ne okajava; ona nam daje nekoliko primera satija246 i uvodi pravilo po kome časna udovica ne želi da nadživi svog muža, već ponosno staje na lomaču. Žrtva se prinosila spaljivanjem žene u jami ili, među Telugusima na jugu, spaljivanjem žive žene. Straboa govori da je sati bio rasprostranjen u Indiji u vreme Aleksandra i da je penxabsko pleme Kathej uvelo sati kao zakon da bi se sprečilo da žene truju svoje muževe. Manu ovu praksu ne pominje. Bramani su mu se najpre protivili, potom su ga prihvatili i konačno mu dali verski blagoslov tumačeći ga kao simbol večnosti braka: kada se jednom žena uda za muškarca ona zauvek ostaje njegova i pridružuje mu se u kasnijim životima. U Raxastanu je potpuno posedovanje žene dobilo formu "xohura", u kome bi Raxput, suočen sa sigurnim porazom, žrtvovao svoje žene pre nego bi krenuo u svoju smrt u bici. Običaj je bio raširen pod Mogulima, uprkos zgražanju muslimana; a čak ga ni moćni Akbar nije

odbacio. Jednom prilikom je Akbar lično pokušao da odvrati hindusku nevestu od odluke da bude spaljena na lomači svog voljenog verenika; a iako su bramani dodali i svoju molbu kraljevoj, ona je insistirala na žrtvi; kada je zahvatio plamen, a Akbarov sin Danijal i dalje nastavio da je ubeđuje, ona je odgovorila, "Ne dosađuj, ne dosađuj." A jedna druga udovi ca, odbacujući slične molbe, držala je prst na plamenu sveće dok nije potpuno izgoreo; ne pokazujući ni trag bola, na ovaj način je pokazala svoj prezir prema onima koji su joj savetovali da se odrekne rituala. U Vixajanagaru, sati je ponekad dobijao masovne razmere; princa ili kapetana u smrt ne bi sledila samo jedna ili nekoliko žena, već sve koje bi imao. Konti govori da je raja ili kralj odabrao tri hiljade od svojih dvanaest hiljada žena kao ljubimice "pod uslovom da kada umre moraju da se dobrovoljno spale zajedno sa njim, što se smatralo za ukazivanje velike časti." **Teško je reći koliko se srednjevekovna hinduska udovica mirila sa satijem zbog religijskog ubeđenja i vere i nade da će se ponovo spojiti sa svojim mužem u drugom životu.**Sati je postajao sve manje popularan kada je Indija počela da razvija odnose sa Evropom; ali hinduska udovica je i dalje patila zbog nedostatka mnogih prava. **Budući da je brak vezivao ženu zauvek za njenog muža, njena preudaja posle njegove smrti bila je moralna uvreda i nužno stvarala konfuziju u njegovim kasnijim postojanjima. Zato se od žene po bramanskom zakonu tražilo da ostaje neudata, da brije glavu i da posveti preostali život (ako ne izabere sati) brinući se o svojoj deci i posvećujući se milosrdnim delima.247** Nije ostajala bez sredstava za život; naprotiv, imala je prva pravo na muževljev posed od koga se izdržavala. Ove propise poštovale su samo ortodoksne žene srednje i više klase tj. oko trideset odsto populacije; njih su ignorisali muslimani, Siki i niže kaste. Hindusko shvatanje ove druge nevinosti udovice ličilo je na celibat kaluđerica u hrišćanskom svetu; u oba slučaja žene su se odricale braka i posvećivale milosrdnim delima.

4. Maniri, običaji i karakter

Seksualna čednost - Higijena - Oblačenje - Izgled - Nežna umetnost među Hindusima - Mane i vrline - Igre -Svetkovine - Smrt

Provincijalnom umu će se činiti neverovatnim da se isti onaj narod koji je tolerisao takve ustanove kao što je dečji brak, hramovska prostitucija i sati takođe isticao u nežnosti, čednosti i učtivosti. Sem nekoliko "devadasa", prostitutke su bile retke u Indiji, i seksualna čednost je bila izuzetno visoka. "Mora se priznati," kaže nenaklonjeni Diboa, "da su zakoni etikete i društvene pristojnosti mnogo jasnije postavljeni, i da ih *sve klase Hindusa, čak i one najniže poštuju mnogo bolje nego što to nalazimo kod ljudi ekvivalentnog društvenog polož a ja u Evropi."* Glavna uloga koju seks igra u zapadnoj konverzaciji i duhovitosti bila je sasvim strana manirima Hindusa, koji su zabranjivali bilo kakvu javnu intimnost između muškaraca i žena, i smatrali fizički dodir među polovima tokom igre za nepriličan i opscen. Hinduskinja se mogla kretati bilo gde u javnosti bez straha da će biti maltretirana ili vređana; zaista, rizik je, kako istočnjaci gledaju na to, bio potpuno na drugoj strani. Manu upozorava muškarce: "Žena je po prirodi uvek sklona da iskušava muškarca; stoga muškarac ne treba da sedi na osamljenom mestu čak ni sa najbližom ženskom rođakom"; i ne sme nikad da digne pogled više od članaka devojke u prolazu. Čistoća u Indiji bila je bukvalno ravna svetinji; higijena nije bila, kako je Anatol Frans smatrao, /la seule morale/, ali je postala neophodan deo pobožnosti. Manu je zapisao, pre mnogo vekova, detaljan

kodeks fizičke čistoće. "Rano izjutra," kaže se u jednom uputstvu, "neka se on" (braman) "okupa, ukrasi svoje telo, očisti zube, stavi kolirijum na oči, i oda poštu bogovima." U domaćim školama lepo ponašanje i lična čistoća248 bili su prvi predmeti nastavnog plana. Svakog dana Hindus iz kaste bi okupao telo, i oprao jednostavnu halju koju je nosio; gnušao se da nosi isti odevni predmet, neopran, duže od jednog dana. "Hindusi se," kaže ser Vilijam Huber, "ističu kao primer telesne čistoće među azijskim rasama i, mogli bi da dodamo, svim rasama sveta. Hindusko čišćenje je postalo poslovično." Šuan Zang je, pre 1300 godina, ovako opisao hinduske navike pri likom jela:Oni su čisti po sebi, a ne iz prisile. Pre svakog jela moraju da se operu; delovi i ostaci se ne služe ponovo; pribor za jelo se ne čuva; ono što je od grnčarije ili drveta mora se baciti nakon upotrebe, a ono što je od zlata, srebra, bakra ili gvožđa nanovo se ispolira. Čim je obrok gotov prožvaću čačkalicu i operu se. Pre nego što završe sa pranjem ne dolaze u kontakt jedni sa drugima. Braman bi obično oprao ruke, noge i zube pre i posle jela; jeo je prstima hranu sa lista, i smatrao nečistim da se dva puta upotrebi tanjir, nož ili viljuška; a kad bi završio isprao bi usta sedam puta. Četkica za zube bi uvek bila nova grančica sveže ubrana sa drveta; Hindusima se činilo nepriličnim da peru zube dlakom životinje ili da upotrebe istu četku dva puta; toliko je načina na koje ljudi mogu prezirati jedni druge. **Hindus je žvakao skoro neprekidno list betel drveta, što je činilo zube crnima** na način koji se nije sviđao Evro pljanima, a sviđao se njemu. To i povremena upotreba opijuma su ga tešili u njegovom uobičajenom uzdržavanju od duvana i alkoholnih pića.Hinduski zakonici daju eksplicitne propise za menstrualnu higijenu i upražnjavanje prirodnih potreba. Ništa ne bi moglo prevazići po složenosti i svečanoj ozbiljnosti ritual bramanske defekacije. Dvaput rođeni mora upotrebiti samo svoju levu ruku u tom obredu, a delove tela mora isprati vodom; smatrao je svoju kuću opoganjenom i samim prisustvom Evropljana koji se zadovoljavaju papirom. Parije, međutim, i mnogi šudre, bili su manje izbirljivi, i mogli bi svaku ivicu puta koristiti kao klozet. U četvrtima koje su nastanjivale te klase javne sanitarije su se svodile na otvoreni jarak posred ulice. U takvoj klimi odeća je bila suvišna, a prosjaci i sveci su premošćivali društvenu lestvicu složivši se da im nije potrebna. Jedna južna kasta, poput kanadskih Duhobora, pretila je da će se preseliti ukoliko njeni pripadnici budu prisiljeni da nose odeću. Do kasnog osamnaestog veka bio je običaj u južnoj Indiji (kao što je još uvek na Baliju) da oba pola budu nagi iznad pojasa. Deca su bila odevena većinom u perle i prstenje. Većina stanovništva bila je bosonoga; ako bi ortodoksni Hindus nosio cipele one su morale da budu od platna, jer ni pod kojim uslovima ne bi koristio cipele od kože. Veliki broj muškaraca zadovoljavao se povezima oko bedara; kada im je trebalo više omotali bi nešto tkanine oko struka, i prebacili slobodan kraj oko levog ramena. Raxputi su nosili pantalone svih boja i oblika, sa tunikom opasanom "ceintureom", šal oko vrata, sandale ili čizme na nogama, i turban na glavi. Turban je stigao sa muslimanima i preuzeli su ga Hindusi, koji su ga pažljivo omotavali oko glave na razne načine u skladu sa kastom, ali uvek sa velikodušnošću mađioničara koji razmotava beskrajnu svilu; ponekad bi jedan turban, razmotan, dostigao dužinu od preko dvadeset metara. Žene su nosile lepršavu haljinu živopisni svileni "sari", ili "kadar" od domaćeg tkanja koji se prebacivao preko oba ramena, stezao u struku i padao do stopala; često se nekoliko santimetara bronzane puti ispod grudi ostavljalo golo. Kosa je bila nauljena da bi se zaštitila od isušujućeg Sunca, a muška rci je razdvajali po sredini i skupljali je u čuperak iza levog uva; žene bi skupljale deo kose na glavi, ali bi ostavile ostatak da slobodno visi, često ga ukrašavajući cvećem ili ga pokrivajući šalom. Muškarci su bili zgodni, mlade žene

prelepe i imali su veličanstveno držanje; **obični Hindus sa povezom oko bedara često je imao više dostojanstva od potpuno odevenog evropskog diplomate.** Pjer Loti je smatrao "neospornim da je lepota arijske rase dostigla najviši stepen razvoja savršenstva i profinjenosti među višom klasom" u Indiji. Oba pola su bila vešta u primeni kozmetike, a žene su se osećale nagima bez nakita. **Prsten u levoj nozdrvi je označavao brak**. Na čelu bi se, u većini slučajeva, crtao verski simbol.Teško je prodreti ispod ovog površnog izgleda i opisati karakter Hindusa, jer svaki narod ima i sve vrline i sve mane, a očevici su skloni da izaberu ono od toga što će istaći njihovu pouku i ukrasiti njihovu priču. "Mislim da za njihov najveći porok možemo uzeti," kaže otac Diboa, "**nepouzdanost, prevrtljivost i dvoličnost... koji su zaje dnički svim Hindusima... Sigurno nema naroda na svetu koji tako olako shvata zakletvu ili krivokletstvo." "Laž se," kaže Vestermark, "smatra nacionalnom manom Hindusa." "Hindusi su podmukli i prevrtlji vi,"** kaže Makoli. ***Prema Kodeksu Manu i svakodnevnoj praksi, laž koja se izrekne iz dobrih motiva je oprostiva laž;*** ako bi, na primer, izrečena istina dovela do smrti sveštenika, neistina je opravdana. Ali, Šuan Zang nam kaže:"Oni ne varaju i ispunjavaju ono na šta su se zakleli ... Neće uzeti ništa što im ne pripada i daće više nego što bi bio pravedni deo." Abdul Fazl, bez predubeđenja u korist Indije, govori o Hindusima u šesnaestom veku kao o "narodu koji je religiozan, ljubazan, srdačan, ljubitelj pravde, koji voli povučenost, sposoban je za posao, divi se istini, zahvalan je i neograničeno odan." "Njihovo je poštenje," kaže iskreni Keir Hardi, "poslovično. Oni pozajmljuju i uzajmljuju na reč, a nepriznavanje duga je gotovo nepozna to." "**Imao sam," kaže jedan britanski sudija u Indiji, "na stotine slučajeva u kojim su imovina, sloboda i život čoveka zavisili od toga da kaže laž, a on bi odbijao da je izrekne.**" Kako da izmirimo ova oprečna svedočenja? Možda jednostavno: **neki Hindusi su pošteni, a neki nisu.**Ponovo su Hindusi i veoma okrutni i blagi. Engleski je jezik preuzeo kratku i ružnu reč od naziva onog čudnog tajnog društva gotovo sekte "Tag" koje je u osamnaestom i devetnaestom veku počinilo na hiljadu svirepih ubistava prinoseći (kako su rekli) žrtve boginji Kali. Vinsent Smit piše o ovim tagovima (bukvalno "razbojnicima") rečima koje nisu neprimenljive za naše doba:"Bande nisu imale čega da se plaše i uživale su gotovo potpuni imunitet;... Uvek su imale moćne zaštitnike. Mora lno osećanje naroda je potonulo tako duboko da nije bilo traga nekoj opštoj osudi hladnokrvnih zločina koja bi izvr šili Tagovi. Prihvatani su kao deo utvrđenog reda stvari; a dok nisu obelodanjene tajne ove organizacije... bilo je obično nemoguće doći do bilo kakvog dokaza protiv najoko relijeg Taga." Ipak, u Indiji ima relativno malo zločina i malo nasilja. Prema opštem priznanju Hindusi su blagi do plašljivosti; previše puni poštovanja i dobroćudni, predugo slamani pod točkovima stranih osva janja i despotizama da bi bili dobri borci sem u smislu da im nema takmaca u podnošenju bola. Njihove najveće mane su verovatno nemar i lenjost; ali kod Hindusa to nisu mane već klimatska potreba i adaptacija, kao što je kod latinskih naroda /dolce far/ /niente/, a kod Amerikanaca ekonomska groznica. Hindusi su osetljivi, osećajni, temperamentni, maštoviti; zato su bolji umetnici i pesnici nego vladari ili izvršioci. Oni mogu da iskoriste svoje sunarodnjake sa istom strašću koja karakteriše /entrepreneur/ širom sveta; pa ipak, skloni su bezgra ničnom milosrđu i najgostoljubiviji su domaćini sa ove strane varvarstva. Čak im i neprijatelji priznaju uglađenost, a jedan veliko dušni Britanac sažima svoje dugo iskustvo pripisujući višoj klasi u Kalkuti "uglađene manire, jasnoću i moć razumevanja, slobodoumnost osećanja i nezavisnost principa, što bi ih svrstalo u gospodu u svakoj zemlji na svetu." Hinduski duh izgleda posmatraču spolja

sumoran, i nema sumnje da Hindusi nisu imali mnogo razloga za smeh. Budini dijalozi ukazuju na veliku raznolikost igara, uključujući jednu koja neobično podseća na **šah**;249 250 ali ni jedna od njih niti njenih naslednica nisu pokazale živost ni razdraganost zapadnih igara. Akbar je, u šesnaestom veku, doneo u Indiju igru **polo**,251 čije je poreklo očito bila Persija, a koja je prodrla preko Tibeta u Kinu i Japan; on je voleo da igra "**pačisi**" (danas "parčesi") na kvadratima usečenima na pločniku četvorougaonog dvorišta palate u Agri, sa lepim robinjama kao živim figurama.

Česti religiozni festivali davali su boju javnom životu. Najveći od svih bio je "Durga Puxa", u čast velike boginje majke Kali. Nedeljama pre ovog festivala Hindusi su slavili i pevali; ali vrhunska svečanost bila je procesija u kojoj je svaka porodica nosila sliku boginje do Gangesa, bacala je u reku i vraćala se kući bez traga vedrine. Festival "Holi", koji se održavao u slavu boginje Vasanti, imao je saturnalijski karakter: na paradi su se nosili falusni simboli, kojima su se simulirali pokreti polnog snošaja. U Čota Nagpuru žetva je bila signal za opštu slobodu; "muškarci bi odbacili sva pravila ponašanja, žene svaku pristojnost, a devojkama se dozvoljavala potpuna sloboda." Parganait, kasta seljaka na Raxmahalskim brdima, održavala je godišnji ratarski festival na kome je bilo dozvoljeno neženjenim osobama da slobodno ulaze u promiskuitetne odnose. Nema sumnje da ovde ponovo imamo ostatke magije plodnosti, namenjene povećanju plodnosti porodica i polja.

Mnogo dostojanstveniji bili su svadbeni festivali koji su označavali veliki događaj u životu svakog Hindusa; **mnogi je otac sebe doveo na rub propasti priređujući velelepnu proslavu venčanja svoje ćerke ili sina.** Na drugom kraju života bila je konačna ceremonija kremacija.

U Budino vreme, zaratrustrijansko izlaganje mrtvaca pticama grabljivicama bio je uobičajen način odlaska; ali, ličnosti od ugleda su se spaljivale, posle smrti, na lomači, a njihov pepeo se sahranjivao pod "topeom " ili" stupom" tj. memorijalnim oltarom. Kasnije je kremacija postala privilegija svakog čoveka; svake noći mogle su se videti podignute lomače za spaljivanje mrtvih. U vreme Šuan Zanga, nije bila retkost da veoma stari ljudi sami povuku smrt za rukav i puste da ih njihova deca odvezu do sredine Ganga, gde bi se bacili u spasonosnu reku. ***Samoubistvo pod određenim okolnostima, uvek je nailazilo na više odobravanja na Istoku nego na Zapadu;*** *prema Akbarovim zakonima ono se dozvoljavalo starima ili neizlečivo bolesnima, kao i onima koji su želeli da sebe prinesu kao žrtvu bogovima.* Na hiljade Hindusa izvršilo je svoje poslednje žrtvovanje izgladnjavajući se na smrt, zakopavajući se u sneg, prekrivajući se kravljom balegom, spaljujući se ili se prepuštajući raljama krokodila na ušću Ganga.

Među bramanima se raširio neki oblik "hara kirija", koji bi se počinio kao reakcija na uvredu ili da bi se ukazalo na nepravdu. **Kada je jedan od raxputskih kraljeva stavio zabranu na novčanu pomoć sveštenič kој kasti, nekoliko najbogatijih bramana se u njegovom prisustvu probolo na smrt, bacajući na njega, kako se smatralo, najstrašniju i najefikasniju kletvu od svih kletvu umirućeg sveštenika. Bramanski zakonici traže od onog ko je odlučio da umre**

od sopstvene ruke da posti tri dana; a onaj koji je pokušao samoubistvo i nije uspeo, morao je da izvrši najstrožu pokoru. Život je pozornica sa jednim ulazom, ali mnogo izlaza.

V RAJ BOGOVA

I u jednoj drugoj zemlji religija nije bila tako moćna, tako važna, kao u Indiji. Ako su Hindusi dozvoljavali tuđinskim vlastima da ih podčinjavaju, to je bila zato što im nije bilo mnogo važno ko im gospodari ili ih iskorištava domaća ili tuđinska vlast; ključna stvar bila je religija, ne politika; duša, ne telo; beskrajni kasniji životi, a ne ovaj prolazni. Kada je Ašoka postao svetac, a Akbar gotovo prihvatio hinduizam, moć religije se pokazala i nad najjačim ljudima. U našem je veku svetac, a ne državnik, prvi put u istoriji ujedinio Indiju.

1. Kasnija istorija Budizma

Zenit budizma - dvoja kola "Mahajana" - Budizam, stoicizam i hrišćanstvo - Slabljenje budizma - Njegove seobe: Cejlon, Burma, Turkestan, Tibet, Kamboda, Kina, Japan

Dve stotine godina posle Ašokine smrti, budizam je u Indiji dostigao vrhunac. Period rasta budizma od Ašoke do Harša, na više načina bio je klimaks indijske religije, obrazovanja i umetnosti. Ali budizam koji je preovladao nije bio Budin; mogli bismo ga bolje opisati kao onaj njegovog buntovnog učenika Subhade koji je, čuvši za Učiteljevu smrt, rekao sveštenicima: "dosta, gospodo! Ne plačite, ne tugujte! Dobro smo se rešili velikog "Samana". Obično bi nam dosađivao govoreći, /'/Ovo vam dolikuje, ovo vam ne dolikuje./'/ A sada ćemo moći da radimo štogod želimo; a ono što ne želimo, to nećemo morati da radimo!" Prva stvar koju su uradili sa svojom slobodom, bilo je da se razdvoje u sekte. Dva veka posle Budine smrti, nasleđe Učitelja bilo je razdeljeno u osamnaest različitih budističkih doktrina. Budisti južne Indije i Cejlona neko su se vreme čvrsto držali jednostavnijeg i čišćeg verovanja Osnivača, koje je dobilo ime "hinajana" ili "Manja kola": oni su poštovali Budu kao velikog učitelja, ali ne kao boga, a njihovo sveto pismo bili su palski tekstovi mnogo starije vere. Ali širom severne Indije, Tibeta, Mongolije, Kine i Japana, budizam koji je preovladao bio je "mahajana" ili "Veća kola", koji je definisao i propagirao Savet Kaniška; ovi (politički) inspirisani teolozi objavili su božanstvo Bude, okružili ga anđelima i svecima, prihvatili "joga" asketizam Patanjalija i objavili na sanskritu novu zbirku Svetog pisma koje je, iako se lako prilagodilo metafizičkim i skolastičkim mudrovanjima, pokazivalo i potvrdilo popularniju religiju od teškog pesimizma šakjamunija."Mahajana" je bio budizam ublažen bramanskim božanstvima, običajima i mitovima, i prilagođen potrebama kušanskih Tatara i tibetanskih Mongola nad kojima je Kaniška proširio svoju vlast. Zamišljeno je nebo u kome je bilo mnogo Buda, od kojih je Amida Buda, Spasilac, postao najomiljeniji u narodu; to nebo i odgovarajući pakao trebalo je da budu nagrada ili kazna za dobro ili zlo počinjeno na zemlji, i tako će osloboditi deo kraljeve milicije za druge usluge. Najveći od svetaca, u toj novoj teologiji, bili su "bodisatve", ili budući Bude, koji su se svojevoljno uzdržali od dostizanja "Nirvane"

(ovde oslobađanja od ponovnog rođenja) koja je bila u granicama njihovih zasluga i moći, da bi se ponovo rađali život za životom i pomogli drugima da pronađu Pu.252 Kao i u sredozemnom hrišćanstvu, ti sveci su postali toliko popularni da su skoro prepunili vrh Panteona u štovanju i umetnosti. Obožavanje relikvija, upotreba svete vodice, sveća, tamjana, brojanica, svešteničke odežde, liturgijskog mrtvog jezika, kaluđera i kaluđerica, manastirske tonzure i celibata, ispovedi, dana posta, kanonizacija svetaca, čistilišta i mise za mrtve cvetali su u Budizmu kao i u srednjovekovnom hrišćanstvu, a izgleda da su se prvo pojavili u Budizmu.253 "Mahajana" je postala za "Hinajani" ili primitivni budizam ono, što je katoličanstvo bilo za stoicizam i primitivno hrišćanstvo. Buda je, poput Lutera, napravio grešku pretpostavljajući da se drama religijskog rituala može zameniti propovedima i moralom; i pobeda budizma bogatog mitovima, čudima, ceremonijama i posredujućim svecima odgovara drevnom i sadašnjem trijumfu živopisnog i dramatičnog katolicizma nad strogom jednostavnošću ranog hrišćanstva i modernog protestantizma.Ista narodna sklonost za politeizam, čuda i mitove koji su uništili Budin budizam konačno je uništilo, u Indiji, budizam samih Većih kola. Jer da progovorimo sa naknadnom mudošću istoričara da je budizam preuzeo toliko od hinduizma, toliko njegovih legendi, njegovih obreda i bogova, uskoro bi ostalo veoma malo stvari po kojima bi se te dve religije razlikovale; a ona sa dubljim korenima, većom privlačnošću za mase, bogatijim ekonomskim resursima i političkom podrškom postepeno bi apsorbirala drugu. Brzo je praznoverje, koje je izgleda sama krv života naše vrste, prešlo iz starije vere u mlađu, sve dok čak i falusna oduševljenja "Šakti" sekti nisu našla mesto u ritualu budizma. Polagano su strpljivi i uporni bramani ponovo osvojili uticaj i carsku podršku; a uspeh mladog filozofa Šankare u vraćanju autoriteta "Veda" kao osnove hinduističke misli, značio je kraj intelektualnog vođstva budista u Indiji.Konačni udarac je došao spolja, i u određenom smislu ga je prizvao sam budizam. Prestiž "Sange" ili Budističkog Reda je, nakon Ašoke, povukao najbolju krv Magade u celibatno i pacifističko sveštenstvo; čak i u Budino vreme neki rodoljubi su se žalili da "onaj kaluđer Gautama uzrokuje da očevi ne začinju sinove, a porodice se iskorenjuju." Rast budizma i monaštva u prvoj godini naše ere iscrpeo je muškost Indije i zaverio se, sa političkom podelom, da ostavi Indiju ranjivom na lako osvajanje. Kada su Arapi došli, zakleti da šire jednostavan i stoički monoteizam, gledali su sa prezirom na lenje, podmukle, budističke kaluđere koji su činili čuda; razorili su manastire, pobili na hiljade kaluđera, i učinili monaštvo nepopularnim kod opreznih ljudi. Preživeli su se reabsorbovali u hinduizam koji ih je stvorio; stara ortodoksnost primila je pokajničku jeres, i "bramanizam je ubio budizam bratskim zagrljajem." Bramanizam je oduvek bio tolerantan; u čitavoj istoriji uspona i pada budizma i stotinu drugih sekti nalazimo mnogo osporavanja, ali ni jedan slučaj proganjanja. Štaviše, budizam je zabludelima olakšao povratak proglasivši Budu za boga (kao avatara Višnu), odbacujući žrtvovanje životinja, i prihvatajući kao ortodoksan običaj budističko učenje o svetinji celokupnog životinjskog života. Tiho i mirno, nakon pola hiljade godina postepenog opadanja, budizam je nestao iz Indije.254 U međuvremenu je osvajao u skoro celom ostatku azijskog sveta. Njegove ideje, literatura i umetnost raširili su se na Cejlon i Malajsko poluostrvo na jugu, u Tibet i Turkestan na severu, Burmu, Sijam, Kamboxu, Kinu, Koreju i Japan na istoku; na taj način su sva ta područja sem Dalekog istoka dobila onoliko civilizacije koliko su mogla da svare, baš kao što su zapadna Evropa i Rusija primili civilizaciju od rimskih i vizantijskih kaluđera u Srednjem veku. Kulturni zenit većine tih nacija postignut je podsticajem koji je pružio budizam. Od vremena Ašoke do

svog opadanja u devetom veku Anuradapura, na Cejlonu, bila je jedan od glavnih gradova istočnog sveta; Bo-drvo je tamo poštovano dve hiljade godina, a hram na uzvišenju Kandija je jedna od Meka za 150.000.000 budista Azije.255 Hram je verovatno najčišći koji danas postoji, i njegovi monasi se često približavaju idealu Bude; uz njihovu pomoć 13.000.000 stanovnika Burme dostiglo je životni standard znatno viši nego u Indiji. Sven Hedin, Orel Štajn i Peliot su iz peska Turkestana izvukli na stotine budističkih rukopisa i drugih svedočanstava kulture koja je tamo cvetala od vremena Kaniške do trinaestog veka naše ere. U sedmom veku naše ere prosvećeni ratnik, Srongcan Gampo, uspostavio je sposobnu vlast u Tibetu, anektirao Nepal, sagradio Lasu kao svoju prestonicu, i učinio je bogatom kao odmaralište na trgovinskom putu između Indije i Kine. Nakon što je pozvao budističke sveštenike da dođu iz Indije i šire budizam i obrazovanje među njegovim narodom, povukao se sa vlasti na četiri godine da bi naučio da čita i piše, i uveo Tibet u Zlatno doba. Hiljade manastira je sagrađeno u planinama i na velikom platou; objavljen je obiman tibetanski kanon budističkih knjiga u tri stotine i trideset tri toma, koji su za moderne izučavaoce sačuvali mnoga dela čiji su Hindu originali odavno izgubljeni. Tu se, pustinjački odeljen od ostatka sveta, budizam razvio u lavirint praznoverica, monaštva i eklesijastizma kome je ravna samo srednjevekovna Evropa; i za Dalaj Lamu (ili "Sveobuhvatnog sveštenika"), skrivenog u velikom manastiru Potala koji se nadnosi nad gradom Lasom, dobri narod Tibeta još veruje da je živa inkarnacija "bodisatve" Avalokitešvare. U Kamboxi, ili Indokini, budizam se udružio sa hinduizmom pruživši religiozni okvir za jedno od najbogatijih doba u istoriji orijentalne umetnosti. Budizam je, kao i hrišćanstvo, zadobio svoje najveće pobede van zemlje svog rođenja; i zadobio ih je ne prolivši ni kap krvi.

2. Nova božanstva

Hinduizam - Brama, Višnu, Šiva - Kali - Životinjski bogovi - Sveta krava

Politeizam i monoteizam"Hinduizam" koji je zamenio budizam nije bio jedna religija, niti je bio jedina religija; bila je to mešavina vera i ceremonija čiji su sledbenici imali samo četiri zajedničke osobine: priznavali su kastinski sistem i vođstvo bramana, poštovali su kravu kao poseban primer božanskog, prihvatali su zakon "Karme" i seobu duša, i zamenili su novim bogovima božanstva iz "Veda". Te vere su delom prethodile i nadživele vedsko štovanje prirode; delom su izrasle iz učestvovanja bramana u obredima, proročanstvima i verovanjima nepoznatim Svetim pismima i većinom suprotnim duhu Veda; kuvale su se u kazanu hinduske religiozne misli dok je budizam održavao prolazno intelektualno uzdizanje.Bogove hinduizma je karakterisala izvesna vrsta anatomskog obilja koja je neodređeno simbolisala izuzetno znanje, aktivnost ili moć. Novi Brama je imao četiri lica, Katrikeja šest; Šiva je imao tri oka, Indra hiljadu; a skoro svako božanstvo je imalo četiri ruke. Na čelu revidovanog Panteona bio je Brama, viteško neutralno biće, priznati gospodar bogova, ali ne više važan u samom poštovanju od ustavnih monarha moderne Evrope. U kombinaciji sa njim i Šivom u trojci ne trojstvu dominantnih bogova bio je Višnu, bog ljubavi koji je često, da bi pomogao čovečastvu, postajao čovek. Njegova najveća inkarnacija bio je Krišna; kao takav je rođen u zatvoru, učinio je mnoga čuda junaštva i romansi, izlečio gluve i slepe, pomogao gubavcima, zastupao siromašne, i dizao ljude iz groba. Imao je omiljenog učenika, Arjunu, pred kojim se preobrazio. Umro je, kažu

neki, od strele; drugi kažu raspinjanjem na drvo. Spustio se u pakao, uspeo na nebo, i vratiće se poslednjeg dana da sudi brzima i mrtvima. Za Hinduse postoje tri glavna procesa u životu:256 stvaranje, očuvanje i uništenje. Stoga božanstvo za njega ima tri glavna oblika: Brama Stvoritelj, Višnu Očuvalac, i Šiva Uništitelj; oni su "Trimurti", ili "Tri oblika," koje svi Hindusi sem Đaina obožavaju. Popularno poštovanje je podeljeno između Vaišnavizma, religije Višnu, i Šivaizma, religije Šive. Ta dva kulta su mirni susedi, i ponekad vrše žrtvovanja u istom hramu; a mudri bramani, koje sledi većina ljudi, odaju istu počast obojici bogova. Pobožni Vaišnaviti slikaju na čelo svakog jutra crvenom glinom trozubi znak Višnu; pobožni Šivaiti crtaju horizontalne linije iznad obrva pepelom kravlje balege, ili nose "lingu" simbol muškog organa pričvršćen na ruci ili obešen oko vrata. Poštivanje Šive je jedan od najstarijih, najdubljih i najstrašnijih elemenata hinduizma. Ser don Maršal priča o "neospornim dokazima" kulta Šive u Mohendodaru, delom u obliku troglavog Šive, delom u obliku kamenih stubića za koje pretpostavlja da su isto toliko falusni kao i njihovi moderni pandani. "Šivaizam je stoga," zaključuje on, "najstarija živa religija na svetu.257 Ime tog boga je eufemizam; bukvalno znači "naklonjen", dok se sam Šiva vidi kao uglavnom bog okrutnosti i uništenja, personifikacija one kosmičke sile koja razara, jedan za drugom, sve oblike u kojima se stvarnost pojavljuje sve ćelije, sve organizme, sve vrste, sve ideje, sva dela, sve planete i sve stvari. Nikada ni jedan drugi narod nije imao hrabrosti da se tako otvoreno suoči sa nepostojanošću oblika, nepristrasnošću prirode ili da tako jasno prizna da su zlo i dobro u ravnoteži, da uništenje ide korak u sa stvaranjem, a da je svako rođenje smrtni zločin, koji se kažnjava smrću. Hindus, izmučen hiljadama nevolja i patnji, vidi u njima delo jedne energične snage koja izgleda da nalazi zadovoljstvo u slamanju svega što Brama stvaralačka snaga u prirodi napravi. Šiva igra u tonu neprekidnog stvaranja, razaranja i ponovnog svaranja sveta.Upravo kao što je smrt kazna za rođenje, tako je rođenje frustracija smrti; a isti bog koji simbolizuje uništenje predstavlja, takođe, prema hinduskom shvatanju, onu strast i bujicu reprodukcije koja prevazilazi smrt pojedinca nastavljanjem rase. U nekim delovima Indije, posebno Bengala, ova kreativna ili reprodukciona energija ("Šakti") Šive ili prirode personifikuje se u liku Šivine žene Kali (Parvati, Umi, Durgi) i obožava se u jednom od brojnih kultova Šakti. Do prošlog veka, ovo obožavanje je bilo krvavi ritual, često sa ljudskim žrtvama; u poslednje vreme, boginja se zadovoljava kozama. Kali se narodu prikazuje kao crni lik sa razjapljenim ustima i isplaženim jezikom, kako obavijena zmijama igra na lešu; njene naušnice su mrtvi ljudi, njena ogrlica je niz lobanja, lice i grudi su umazani krvlju. Dve, od njene četiri ruke, nose mač i odsečenu glavu; dve druge su ispružene dajući blagoslov i zaštitu. Jer, Kali-Parvati je boginja majčinstva koliko i nevesta uništenja i smrti; nekada je, možda, bila boginja-majka u Sumeru, a u Indiju je stigla pre nego je postala tako strašna. Nesumnjivo da su ona i njen gospodar prikazani što užasniji kako bi se njihovi bojažljivi poklonici naterali na plemenitost, a možda i na darežljivost prema sveštenicima.258 Ovo su viši bogovi hinduizma; ali njih je svega pet između trideset miliona bogova u hinduskom Panteonu; samo da bi ih se nabrojilo bilo bi potrebno stotinu knjiga. Neki od njih su pristojniji anđeli, neki od njih su ono što bismo mi nazvali đavolima, neki su nebeska tela kao Sunce, neki maskote kao "Lakšmi" (boginja dobre sreće), mnogi su poljske životinje ili nebeske ptice. Za hinduski um nema stvarne razlike između životinja i čoveka; životinje, kao i čovek imaju dušu, a duša se stalno seli iz čoveka u životinju i natrag; sve su ove vrste utkane u jedno večito tkanje "Karme" i reinkarnacije. Slon je, na primer, postao bog Ganeša i priznavao se kao Šivin sin; on je personifikovao

životinjsku prirodu čoveka, a istovremeno je njegov lik služio kao amajlija protiv zle sreće. Majmuni i zmije su bili užasni, i stoga božanski. Kobra ili "naga", čiji ugriz uzrokuje trenutnu smrt, posebno se obožavala; narod u mnogim delovima Indije održavao je svake godine versku svečanost u čast zmija i prinosio mleko i banane kao dar kobrama pred ulazima u njihove rupe. U čast zmija su podizani hramovi, kao što je onaj u istočnom Misoreu; veliki broj reptila nastanio se u ovim građevinama, a sveštenici su ih hranili i brinuli o njima. Krokodili, tigrovi, paunovi, papagaji, čak i pacovi, dobijali su svoj deo obožavanja. Za Hindusa, najsvetija od svih životinja je krava. Likovi bikova, od svakog materijala i svake veličine, nalaze se u hramovim, u kućama, na gradskim trgovima; krava je najpopularnije stvorenje u Indiji i ima punu slobodu kretanja ulicama; njena balega koristi se kao gorivo ili sveti melem; mokraća je sveti napitak koji ispira svu unutrašnju ili spoljnu nečistoću. Hindus ne sme ni pod kakvim uslovima da jede ovu životinju niti sme njenu kožu nositi kao odeću kapu, rukavice ili cipele; a kada uginu moraju se sahraniti u sjaju religioznog rituala. Možda je mudra vlada nekada uvela ovaj tabu kako bi se sačuvale vučne životinje za sve mnogobrojnije indijsko sanovništvo; danas, međutim, njihov broj je ravan broju četvrtine stanovništva. Stav Hindusa je da nije ništa nerazumnije nego osećati duboku sklonost prema kravama i iskrenu odbojnost prema pomisli da ih se jede, nego što je osećati slično prema domaćim mačkama i psima; cinična strana stvari je da bramani veruju da se krave nikada ne smeju zaklati, insekti ne smeju povrediti, a da se udovice moraju žive spaliti. Istina je da obožavanje životinja postoji u istoriji svakog naroda i da, ukoliko se neka životinja mora obožavati, ljubazna i mirna krava zaslužuje privrženost. Ne smemo se sa preteranom ohološću šokirati na celu menažeriju hinduskih bogova; mi takođe imamo svoju đavolsku zmiju u Raju, svoje Zlatno tele u Starom zavetu, svoju svetu ribu u katakombama i svoje blago Božje jagnješce.Tajna politeizma je nesposobnost prostog uma da razmišlja u neličnim terminima; on može da shvati osobe lakše nego sile, volju lakše od zakona. Hindus misli da naša ljudska čula vide samo spoljašnost događaja o kojima nas izveštavaju; iza zastora ovih fenomena, misli on, postoje bezbrojna nadprirodna bića koja, prema Kantovim rečima, možemo samo zamišljati, ali nikada primetiti. Izvesna filozofska tolerancija bramana doprinela je raskošnom panteonu Indije; lokalni ili plemenski bogovi usvajani su u Hindu valhala, obično tumačeni kao vidovi ili avatare prihvaćenih božanstava; svaka vera mogla je dobiti svoje akreditive ukoliko bi platila svoje obaveze. Na kraju, gotovo svaki bog je postao faza, dodatak ili inkarnacija drugog boga, dok se sva ova božansta, u umu odraslog Hindusa, nisu spojila u jedno; politeizam je postao panteizam, skoro monoteizam, skoro monizam. Kao što se dobar hrišćanin može moliti Bogorodici ili nekom od hiljada svetaca, a ipak biti monoteista u smislu da priznaje jednog boga kao najvišeg, tako se Hindus moli Kali ili Rami ili Krišmi ili Ganeši a da ni na čas ne pomisli da su oni vrhunska božanstva.259 Neki Hindusi priznaju Višnu kao najviše biće, a Šivu smatraju samo podređenim božanstvom; nekima je Šiva vrhunsko biće, a Višnu anđeo; ako samo malo njih obožavaju Bramu, to je zbog njegove bezličnosti, njegove neopipljivosti, njegove udaljenosti, a iz istog razloga većina crkava u hrišćanskom svetu podignuta je u slavu Marije ili nekog sveca, dok je hrišćanstvo čekalo Voltera da podigne kapelu Bogu.

3. <u>Verovanja</u>

"Purane" - Reinkarnacija vasione - Seobe duše - "Karma"

Njeni filozofski aspekti Život kao zlo OslobođenjeIzmešana sa ovom složenom teologijom je složena mitologija istovremeno sujeverna i duboka. Kako su Vede umrle na jeziku na kome su bile napisane, a metafizika bramanskih škola bila van razumevanja ljudi, Vjasa i drugi su, tokom perioda od hiljadu godina (500. pre Hrista 500. n.e.), sročili osamnaest "Purana" "starih priča" u 400.000 stihova, izloživši laicima pravu istinu o stvaranju sveta, njegovom periodičnom stvaranju i razaranju, genealogiji bogova i istoriji herojskog doba. Ove knjige nisu pretendovale na književnu formu, logički sled ili brojčanu umerenost; one su insistirale da su ljubavnici Urvaši i Pururavas proveli 61.000 godina u zadovoljstvu i užitku. Ali, razumljivošću svog jezika, lepotom svojih parabola i pravovernošću doktrine one su postale druga Biblija hinduizma, veličanstvena riznica njegovih sujeverja, njegovih mitova, pa čak i filozofije. Tu, na primer, u "Višnupurani", nalazimo najstariju i večitu povratnu temu hinduske misli da je pojedinačna izdvojenost iluzija i da je život jedan:Hiljadu godina kasnije dođe Ribudo Nidagovog grada, da mu saopšti nova saznanja.Video ga je izvan gradaBaš kada je kralj bio na ulazu sa velikom pratnjom služitelja,Kako stoji podalje i odvojeno od gomile,Vrata sasušenog od posta, po povratku iz šume sa ogrevom i travom.Kada ga je Ribu video, krene k njemu i pozdravi ga i reče:"O bramane, zašto tu stojiš sam?"Nidaga reče: "Posmatram gomilu koja se tiska oko kralja,koji upravo ulazi u grad. Zato stojim sam.Ribu reče: "Ko je od njih kralj?A ko su drugi?Reci mi, ti izgledaš upoznat."Nidaga reče: " Onaj ko jaši na plahovitom slonu, dižući se kao planinski vrh,To je Kralj. drugi su njegovi pratioci."Ribu reče: "Na ovo dvoje, kralja i slona, pokazao sia nisi ih razdvojio nekom oznakom razlike;daj mi neku oznaku razlike između njih.Želeo bih da znam, ko je tu slon i ko je Kralj."Nidaga reče: "Slon je ispod, Kralj na njemu;Ko ne zna odnos između nošenog i nosača?"Ribu reče: "Ja bih da znam, nauči me.Šta je to što pokazuje reč "ispod", a šta "iznad"?"Nidaga spremno skoči na "gurua" i reče mu:"Slušaj sada, ja ću ti reći to što tražiš od mene:Ja sam iznad kao Kralj. Ti si ispod, kao slon.Za tvoju pouku, dajem ti ovaj primer."Ribu reče: "Ako si ti u položaju Kralja, a ja u onom slona,Onda mi reci još ovo: Ko je od nas ti, a ko ja?"Tad hitro Nidaga, spustivši se pred njim, skupi svoje noge i reče:"Zaista ti si Ribu, moj Učitelj...Ovim znam da si ti, moj "guru", došao."Ribu reče: "da, da te učim,Zbog tvoje ranije spremnosti da me služiš, Ja, Ribu po imenu, došao sam k tebi.A ono što sam te upravo naučio za kratko -Srce najviše istine to je potpuno nedvojstvo"260 Kada je ovo rekao Nidagi "guru" Ribu odmah ode.Ali od tada Nidaga, poučen ovim simboličnim učenjem,potpuno posveti svoj um nedvojstvu.Sva je bića otada video ne drugačija od sebe samog.I tako je video "bramana". I tako je postigao najviše spasenje. U ovim "Puranama" i srodnim delima srednjevekovne Indije, nalazimo vrlo savremenu teoriju vasione. Ovde ne postoji stvaranje u smislu Geneze; svet se postepeno stvara i raspada, raste i propada, krug za krugom, kao svaka biljka na njemu, kao svaki organizam. Brama ili Prađapati, kako se u ovoj literaturi češće naziva Tvorac duhovna je sila koja održava ovaj beskonačni proces. Mi ne znamo početak vasione, ako ona ima početak; možda ju je, kažu "Purane", Brama izlegao kao jaje i ležao na njemu dok se izlegla; možda je ona samo prolazna greška Tvorca ili njegova mala šala. Svaki krug ili "kalpa" u istoriji vasione podeljen je u hiljadu "mahajuga" ili velikih doba, svako od 4.320.000 godina; a svaka "mahajuga" se sastoji od četiri"juga" ili dobi, u kojima se ljudska rasa postepeno izopačuje. U sadašnjoj "mahajugi" su do sada prošla tri doba, ukupno 3.888.888 godina; mi živimo u četvrtoj dobi, "Kalijugi" ili dobi Bede; 5.035 godina ove gorke ere je prošlo, ali ostaje 426.965 godina. Tada će svet proći

kroz jednu od svojih periodičnih smrti, a Brama će početi novi "dan Brame" tj. "kalpu" od 4.320.000.000 godina. U svakom krugu"kalpe" vasiona se razvija prirodnim putem i procesima, a isto se tako prirodnim putem i procesima raspada; uništenje celog sveta sigurno je kao smrt miša i, za filozofa, ništa važnija od nje. Nema konačne svrhe prema kojoj se kreće sveukupno stvaranje; nema "progresa"; postoji samo beskonačno ponavljanje. Kroz sva ova velika doba, milijarde duša su prešle iz jedne vrste u drugu, iz tela u telo, iz života u život, u tegobnoj seobi duša. Pojedinac nije, u stvari, pojedinac, on je karika u lancu života, stranica u hronici duše; vrsta nije vrsta, jer duše u ovim cvetovima ili buvama možda su juče bile ili će suta biti, duše ljudi; sav život je jedan. Čovek je samo delom čovek, on je takođe životinja; parčići i odjeci prošlih nižih postojanja još žive u njemu i čine ga sklonijim zveri nego svecu. Čovek je samo deo prirode, ne njen centar ni gospodar; život je samo deo razvoja duše, ne celina; svaki je oblik prolazan, ali svaka je realnost stalna i jedna. Mnoge reinkarnacije duše su poput godina ili dana u jednom životu, i mogu da duši nekad donesu rast, a nekad pad. Kako može pojedinačni život, tako kratak u tropskoj bujici generacija, obuhvatiti svu istoriju duše ili je po zasluzi kazniti ili je nagraditi za njeno zlo i njeno dobro? A ako je duša besmrtna, kako nečiji kratki život može da zauvek odredi njenu sudbinu?261 Život se može razumeti, kaže Hindu, samo pod pretpostavkom da svako postojanje snosi kaznu zla ili donosi uživanje u plodovima vrline iz nekog ranijeg života. Ni jedno delo, malo ili veliko, dobro ili zlo, ne može ostati bez posledice; sve se pokazuje. To je "Zakon karme" Zakona dela zakon uzročnosti u duhovnom svetu; a to je najviši i najstrašniji zakon. Ako je čovek pravedan i ljubazan i bez greha, nagrada za to ga ne može stići u jednom životnom veku; ona se proteže na druge živote u kojima će se, ukoliko njegove vrline potraju, ponovo roditi na uzvišenijem mestu i sa većim bogatstvom; ali ako bude zao ponovo će se roditi kao parija ili kao lasica ili pas. 262 Ovaj zakon karme, poput grčke "moire" ili sudbine, iznad je bogova i ljudi; čak ni bogovi ne menjaju njegov apsolutni tok; ili, kako to kažu teolozi, "karma" i volja ili čin bogova su jedno. Ali, "karma" nije sudbina; sudbina implicira da je čovek bespomoćan da utiče na svoj život; "karma" ga čini (uzimajući ceo njegov život kao celinu) tvorcem svoje sopstvene sudbine. Niti su raj ili pakao kraj "karme", niti je to lanac rođenja i smrti; duša, posle smrti tela, može da ide u pakao zbog posebne kazne, ili u raj zbog brze i posebne nagrade; ali ni jedna duša ne ostaje zauvek ni u paklu, a malo ih ostaje u raju; skoro svaka duša koja u njih ulazi mora da se pre ili kasnije vrati na zemlju i da živi svoju karmu u novim inkarnacijama.263 Biološki, u ovom je učenju bilo mnogo istine. Mi "jesmo" reinkarnacije naših predaka i reinkarnisaćemo se u našoj deci; a mane očeva se u izvesnoj meri (iako možda ne onoliko koliko to dobri konzervativci smatraju) nastavljaju i kod njihove dece, i to kroz mnogo generacija. "Karma" je bio izanredan mit da se čovekolika zver odvrati od ubistva, krađe, oklevanja ili škrtarenja na prilozima; štaviše, on je protezao osećanje moralnog jedinstva i dužnosti na ceo život i moralnom kodeksu davao stepen primene daleko veći i logičniji od onog koji nalazimo u bilo kojoj drugoj civilizaciji. Dobar Hindus ne ubija insekte ako se to može izbeći; "čak i oni čije su težnje ka vrlini umerene odnose se prema životinjama kao prema skromnoj sabraći, a ne kao prema nižim bićima nad kojima su nadmoćni božanskom zapovesti" Filozofski, karma objašnjava mnoge činjenice o Indiji čije bi nam značenje inače bilo nejasno ili izgledalo kao bolna nepravda. Sve one večite nejednakosti među ljudima koje toliko frustriraju večite zahteve za jednakošću i pravdom; sve one različite oblike zla koji ocrnjuju zemlju i crvene tok istorije; sve patnje koje se svaljuju na čoveka od rođenja i prate ga do smrti, izgledaju shvatljivo

Hindusu koji je prihvtio karmu; ova zla i nepravde, ove varijacije između idiotizma i genijalnosti, siromaštva i bogatstva, rezultati su prošlih postojanja, neizbežno dejstvo zakona koji je nepravedan tokom života ili časa, ali savršeno pravedan na kraju.264 "Karma" je jedan od onih izuma kojima je čovek pokušavao da podnosi zlo strpljivo i da se sa nadom suočava sa životom. Objasniti zlo i naći neki način da čovek može da ga prihvati, ako ne radosno a ono barem spokojno to je zadatak koji većina religija pokušava da ispuni. Budući da pravi problem u životu nije patnja već nezaslužena patnja, religija Indije umanjuje ljudsku tragediju dajući značenje i vrednost žalosti i bolu. duša, u hinduskoj teologiji, ima barem tu utehu da mora da podnosi samo posledice sopstvenih dela; ukoliko ne ispituje pitanje celokupnog postojanja ona može da prihvati zlo kao prolaznu kaznu i nada se opipljivim nagradama za pokazanu vrlinu.Ali, u suštini Hindusi preispituju celokupno postojanje. Pritisnuti iscrpljujućom okolinom, nacionalno podčinjeni i ekonomski eksploatisani, oni su bili više skloni da život vide kao bolnu kaznu nego kao mogućnost za nagradu. Vede, koje je pisala smela rasa pristigla sa severa, bile su gotovo optimističke koliko Vitman; Buda, predstavnik istog soja posle pet stotina godina, već negira vrednost života; Purane, još pet vekova kasnije, predstavljaju tako duboko pesimistički stav, da on prevazilazi sve poznato na Zapadu sem povremenih momenata filosofske sumnje.265 Istok, do prodora Industrijske revolucije, nije mogao da razume žar sa kojim je Zapad uzimao život; on je video samo površnost i prostodušnost u našoj okrutnoj žurbi, našoj nezadovoljenoj ambiciji, našim aparatima koji olakšavaju rad i mrcvare nerve, našem napretku i brzini; on nije mogao da shvati ovu duboku opčinjenost površinom stvari, ovo mudro odbijanje otvorenog suočavanja sa konačnom sudbinom, kao što Zapad ne može da shvati krotku inerciju, "stagnaciju" i "beznadežnost" tradicionalnog Istoka. Vrelina ne može da shvati hladnoću."Šta je najčudesnija stvar na svetu?" pita Jama Judištiru; a Judištira odgovara: "Čovek nakon što čovek umre; videvši to, ljudi se još kreću naokolo kao da su besmrtni." "Smrt ražalosti svet," kaže "Mahabharata", "godine ga drže u tamnici, a noći su One Neminovne koje uvek dolaze i odlaze. Kada znam da smrt ne staje, šta mogu da očekujem od šetnje pod plaštom znanja?" A u"Ramajani" Sita traži kao svoju nagradu za vernost pred svim iskušenjima i kušnji, samo smrt:Ako istinski sam svom mužu dokazala da sam odana žena, Majko zemljo, oslobodi tvoju Situ bremena ovog života! Zato je poslednja reč hinduske religiozne misli "mokša", oslobođenje najpre od želje, potom od života. "Nirvana" može da bude jedno ili drugo oslobađanja; ali ono je najpotpunije kod oba. Mudrac Bartrihari izražava prvu:Sve na zemlji daje razlog za strah, a jedino oslobođenje od straha je kada se odreknete svih želja... Nekada davno dani su mi izgledali dugi kada je moje srce bilo bolno ranjeno zbog traženja usluga od bogatih; a opet dani su mi svi izgledali prekratki kada sam tražio da ispunim sve moje svetovne želje i ciljeve. Ali sada kao filozof sedim na tvrdom kamenu u pećini na planini i nanovo se smejem kada mislim o mom ranijem životu. Gandi opisuje drugi oblik oslobađanja: "Ne želim da se ponovo rodim," kaže. Najviša i konačna težnja Hindusa je da pobegne od reinkarnacije, da izgubi tu groznicu ega koja oživljava svakim pojedinim telom i rođenjem. Spasenje ne dolazi iz vere, niti dela; ono dolazi tako neprekinutim samonegiranjem, tako nesebičnom intuicijom delomičnog obuhvatanja Celine, da je na kraju sopstveno ja mrtvo i ne ostaje ništa da se ponovo rodi. Pakao individualnosti prelazi u utočište i nebesko jedinstvo, potpuno i bezlično absorbvanje u "braman", dušu ili Silu sveta.

4. Neobičnosti religije

Sujeverje - Astrologija - Obožavanje falusa - Ritual - Žrtva - Očišćenje - Sveta voda

Usred sve ove teologije straha i patnje, sujeverje prva pomoć iz nadnaravnog za manje životne nesreće cvetalo je obilnom plodnošću. Prinošenje žrtava, mađije, egzorcizam, astrologija, proročanstva, bajanje, zaveti, gledanje u dlan, proricanje, 2.728.812 sveštenika, milion gatara, sto hiljada ukrotilaca zmija, milion "fakira", "jogija" i drugih svetih ljudi to je jedan deo istorijske slike Indije. Za hiljadu i dve stotine godine Hindusi su imali veliki broj "Tantra" (priručnika) koji su razjašnjavali misticizam, vradbine, proricanje i magiju, i formulisali svete "mantre" (čarobne reči) kojima se gotovo svaka svrha može postići magijom. Bramani su sa tihim prezirom gledali ovu religiju magije; tolerisali su je delom zato što su strahovali da sujeverje naroda može biti bitno za njihovu sopstvenu moć, a delom možda jer su verovali da je sujeverje neuništivo, da umire u jednom obliku samo da bi se rodilo u drugom. Nijedan razuman čovek, smatrali su, neće se boriti sa silom koja je sposobna za toliki broj reinkarnacija.Običan Hindus je, poput mnogih obrazovanih Amerikanaca, prihvatio astrologiju i primio za gotovo da svaka zvezda vrši specijalni uticaj nad onim koji su rođeni pod njenom dominacijom. Žene koje su imale menstruaciju, poput Ofelije, morale su se čuvati Sunca, jer bi mogle ostati trudne. Tajna je materijalnog prosperiteta, kaže "Kaušitaki upanišada", redovno obožavanje mladog Meseca. Vračevi, čarobnjaci i proroci bi, za mršavi obrok, objašnjavali prošlost i budućnost proučavajući dlan, izmet, snove, znakove na nebu ili rupe na odeći koje bi izgrizli miševi. Pojanjem pesama koje su samo oni znali kako da recituju, odagnali bi duhove, ošamutili kobre, zaneli ptice i naterali same bogove da dođu u pomoć darodavcu. Vrači bi, za dobru naknadu, uselili demona u nečijeg neprijatelja ili bi ga isterali iz žrtve; izazivali bi naglu smrt neprijatelja ili bi na njega navukli neizlečivu bolest. Čak bi i braman, kada bi zevnuo, pucnuo bi prstima desno i levo da bi uplašio zle duhove koji bi mogli da uđu u njega kroz usta.266 U svakom času, Hindus je, kao mnogi evropski seljaci, bio na oprezu od urokljivog pogleda; u svako doba mogla ga je zateći nevolja ili smrt, koju bi magično izazvali njegovi neprijatelji. Iznad svega, vrač je mogao da povrati seksualnu vitalnost i da izazove ljubav u svakom za svakog ili da podari dete jalovoj ženi. Nije postojalo ništa, čak ni "nirvana", što bi Hindus želeo tako snažno kao decu. Odatle delom dolazi njegova žudnja za seksualnom moći i njegovo ritualno obožavanje simbola rađanja i plodnosti. Obožavanje falusa, koje je preovlađivalo u većini zemalja u određenom vremenu, održalo se u Indiji od drevnih vremena do dvadesetog veka. Njegovo božanstvo bio je Šiva, čija je ikona bio falus, a "Tantra" njegov "Talmud". Šakti ili podsticajna moć Šive nekada se prikazivala kao njegova žena Kali, nekad kao ženski element Šivine prirode, koja je obuhvatala i mušku i žensku moć; a ove dve moći predstavljali su idoli zvani "linga" ili "joni", koji su predstavljali muški ili ženski organ rađanja. Svuda u Indiji vide se znaci ovog obožavanja seksa: u falusnim figurama na nepalskim i drugim hramovima u Benaresu; u xinovskim "lingama" koji ukrašavaju ili okružuju hramove Šive na jugu; u falusnim procesijama i svečanostima i falusnim likovima koji se nose na ruci ili oko vrata. na putevima se može videti "linga" kamenje; Hindusi na njima razbijaju kokosove orahe koje prinose kao žrtvu. U hramu Ramešvaram, linga kamen se svakodnevno pere vodom iz Gangesa, koja se posle prodaje pobožnima kao što se sveta ili čarobna voda prodaje u Evropi. Obično je falusni ritual jednostavan i pristojan; sastoji se

od premazivanja kamena posvećenom vodom ili uljem i ukrašavanja lišćem. Nema sumnje da niže klase u Indiji izvlače iz falusnih procesija izvesno svetovno zadovoljstvo; ali izgleda da većina ljudi ne nalazi ništa opsceniji podsticaj u "linga" ili "joni" nego što hrišćanin dobija od posmatranja Madone koja doji svoje dete; običaj potvrđuje doličnost, a vreme daje svetost, svemu. Seksualni simbolizam objekata je izgleda narod odavno zaboravio; ti oblici su sada jedino tradicionalni i posvećeni načini da se predstavi moć Šive. Možda je razlika između evropske i hinduske koncepcije ove stvari nastala iz razlike u dobu stupanja u brak; rani brak oslobađa one impulse koji se, ako su dugo sputani, okreću sami sebi i rađaju vulgarnost kao i romantičnu ljubav. Seksualni moral i običaji Indije su u celini viši od onih Evrope i Amerike, i daleko pristojniji i uzdržaniji. Štovanje Šive je jedan od najčednijih i najasketskijih hinduskih kultova; a najodaniji obožavaoci "linge" su Lingajati najpuritanskija sekta Indije. "Ostalo je na našim zapadnim posetiocima," kaže Gandi, "da nam ukažu na opscenost mnogih običaja koje smo do tada nevino praktikovali. Iz jedne misionarske knjige sam prvi put naučio da "Šivalingam" ima bilo kakvo opsceno značenje." Korištenje "lingama" i "joni" bilo je tek jedan od mnoštva rituala za koji se čini, površnom i tuđinskom oku, da su ne samo oblik već i pola suštine indijske religije. Skoro svaki čin u životu, čak i pranje i oblačenje, imao je svoj religijski obred. U svakoj pobožnoj kući bilo je privatnih i posebnih bogova koje je trebalo štovati, svakog dana; religija je, za Hinduse, zaista bila stvar kućnih obreda pre nego hramovskih ceremonija, koje su bile rezervisane za praznike. Ali narod je učestvovao u mnogim svečanostima koje su obeležavale crkvenu godinu i u velikim procesijama ili hodočašćima odlazio na svoja stara svetilišta. Ljudi nisu mogli da razumeju molitve, jer one su se govorile na sanskritu, ali mogli su da razumeju idola. Zasipali bi ga ukrasima, prekrivali bojom i oblagali draguljima; ponekad bi se prema njemu odnosili kao prema ljudskom biću budili ga, prali, oblačili, hranili, grdili i stavljali u krevet na kraju dana. Veliki javni ritual bila je žrtva ili prinošenje darova. Žrtvovanje, za Hindusa, nije bila prazna forma; on je verovao da će bogovi umreti od gladi ukoliko im se ne prinese dar u hrani. Kada su ljudi bili kanibali, ljudske žrtve su se prinosile u Indiji kao i drugde; Kali je posebno imala apetit za ljude, ali su bramani objašnjavali da ona jede samo ljude iz nižih kasta.267 Kako se razvijao moral, tako su se bogovi morali zadovoljiti životinjama, koje su im prinošene u velikom broju. Za takve ceremonije posebno se cenila koza. Budaizam, dainizam i "ahimsa" doneli su kraj žrtvovanju životinja u Hindustanu, ali kada je hinduizam zamenio budizam običaj je ponovo uveden i održao se, u smanjenom obimu, do naših dana. Bramanima služi na čast što su odbili da uzmu učešća u bilo kakvom žrtvovanju u kome se proliva krv. Rituali očišćenja ispunjavali su život Hindusa, jer je strah od onečišćenja bio tako čest u indijskoj religiji kao i u savremenoj higijeni. U svakom trenu Hindus je mogao da postane nečist nepropisnom hranom, otpadom, dodirom šudre, parije, leša, menstrualne žene ili na stotinu drugih načina. Sama žena, naravno, bila je uprljana menstruacijom ili rađanjem deteta; bramanski zakon je u takvim slučajevima zahtevao izolovanje i složene higijenske mere predostrožnosti. Posle svih ovakvih onečišćenja ili, kako bismo mi rekli, mogućih infekcija Hindus je morao da prođe kroz ritualno očišćenje: u manjim slučajevima to su bile jednostavne ceremonije kao prskanje svetom vodom: U većim slučajevima metode su bile složenije, kulminirajući u strašnoj "pančagavija". Ovo očišćenje bilo je propisano kao kazna za kršenje važnih kastinskih zakona (na pr. napuštanje Indije) i sastojalo se od ispijanja mešavine "pet sastojaka" iz svete krave: mleka, usirenog mleka, topljenog masla, mokraće i balege.268 Nešto bliži našem ukusu bio je religiozni propis o dnevnom

kupanju; ovde je nanovo higijenski zahtv, veoma poželjan u polutropskoj klimi, bio uvijen u religioznu formu da bi se uspešnije prihvatio. Podignuti su "sveti" bazeni i rezervoari vode, mnoge su reke proglašene za svete, a narodu je rečeno da će, ako se u njima kupa, očistiti telo i dušu. Još u vreme Juan Čuanga, milioni su se svako jutro kupali u Gangesu; od tog veka do danas, ta reka nikada nije dočekala izlazak sunca a da ne čuje molitve kupača koji teže čistoti i oslobođenju i koji, dižući ruke prema svetoj kugli, strpljivo pozivaju "Om, Om, Om." Benares je postao indijski sveti grad, cilj miliona hodočasnika, utočište starih koji dolaze iz svakog kraja zemlje da se okupaju u reci i suoče se sa smrću bezgrešni i čisti. Ima nešto zastrašujuće, čak užasavajuće, u pomisli da ljudi ovako dolaze u Benares dve hiljade godina, i da ulaze drhteći u vode reke u zimsko svanuće. sa strepnjom udišući vonj spaljenih tela na upaljenim "gatima", da izgovaraju iste molitve pune vere, vek za vekom, istim tihim božanstvima. Neosetljivost božanstva nije prepreka njegovoj popularnosti; Indija snažno veruje danas, kao i uvek, u božanstva koja su tako dugo ravnodušno gledala na njenu bedu i njen jad.

5. Sveci i skeptici

Metode svetosti - Heretici - Tolerancija - Opšti vid hinduske religije

Izgleda da Indija obiluje svecima više nego druge zemlje, tako da posetilac naposletku oseća da su oni prirodni proizvod ove zemlje, poput maka ili zmije. Hinduska pobožnost priznaje tri glavna puta do svetosti: to su "jnana-joga", Put meditacije,"karma-joga," Put akcije i "bakti-joga", Put ljubavi. Bramani obuhvataju sva tri svojim načelom o četiri ašrama ili faza svetosti. Mladi braman mora početi kao bramačari, i zavetovati se na predbračnu čednost, pobožnost, učenje, istinoljubivost i odanost svom guruu ili učitelju. Posle ženidbe, koju ne sme da odlaže posle navršenih osmanaest godina, ulazio je u drugu fazu bramanskog života kao"grihasta" ili domaćin, i rađao sinove da se brinu i poštuju njega i njegove pretke. U trećoj fazi (danas retko praktikovanoj) aspirant na svetost se povlačio sa svojom ženom da živi kao "vanaprasta" ili stanovnik xungle, prihvatajući sa radošću teške uslove i ograničavajući seksualne odnose na začeće dece. Na kraju je braman, koji je želeo da dostigne najvišu fazu, mogao u starim godinama da napusti čak i svoju ženu i postane"sanjasi" ili "onaj koji je napustio svet"; odričući se sve imovine, svog novca i svih veza, on bi zadržao samo kožu za telo, štap za ruku i vodu u sudu od tikve za žeđ. Svakog dana je morao da telo natrlja pepelom, da često pije pet sastojaka i da živi aspolutno od milostinje. "On mora," kaže bramanski zakon, "da na sve ljude gleda kao na jednake. Na njega ne sme da utiče ništa što se događa i on mora da bude u stanju da savršeno ravnodušno gleda čak i na revolucije koje ruše imperije. Njegov jedini cilj mora da bude sticanje one mere mudrosti i duhovnosti koja će ga naposletku ujediniti sa Vrhunskim božanstvom, od koga smo razdvojeni svojim strastima i svojim materijalnim okruženjem.269 Usred sve te pobožnosti povremeno se naiđe na skeptičan glas grubo u raskoraku sa dostojanstvenošću uobičajenog hinduskog prizvuka. Nesumnjivo su u doba kad je Indija bila bogata skeptici bili brojni, jer čovečanstvo najviše sumnja u svoje bogove kad mu dobro ide, i više ih poštuje kad je u bedi. Pomenuli smo Čarvake i druge skeptike Budinog vremena. Skoro isto toliko staro je delo zvano, na kilometarski način Hindusa, "Švasamvediopanišada", koje uprošćava teologiju u četiri pretpostavke: (1) da nema reinkarnacije, nema boga, nema raja, nema pakla, i nema sveta; (2) da je sva tradicionalna

religijska literatura delo uobraženih budala; (3) da Priroda začetnik i Vreme uništitelj vladaju svim stvarima, i ne uzimaju u obzir ni vrline ni poroke deleći sreću ili tugu ljudima; i (4) da se ljudi, zavarani kitnjastim govorom, drže bogova, hramova i sveštenika, kad u stvarnosti nema nikakve razlike između Višnua i nekog psa. Sa istom nedoslednošću kao i Biblija koja sadrži Eklesijaste, Pali kanon budizma pruža nam izuzetnu raspravu, verovatno staru koliko i hrišćanstvo, zvanu "Pitanja kralja Milinde," u kojoj je predstavljen budistički učitelj Nagasena kako daje neke veoma uznemirujuće odgovore na religijska pitanja koja mu postavlja grko-baktrički kralj Menander, koji je vladao severnom Indijom pri kraju prvog veka pre Hrista. Religija, kaže Nagasena, ne sme biti učinjena tek načinom da ljudi pobegnu od patnje; ona bi trebalo da bude asketska potraga za svetošću i mudrošću bez pretpostavljanja raja ili boga; jer doista, uverava nas taj svetac, oni ne postoje. "Mahabharata" opominje na sumnjala i ateiste koji, kaže nam ona, poriču stvarnost duša, i preziru besmrtnost; takvi ljudi, tvrdi ona, "lutaju posvud po zemlji"; i upozorava ih na njihovu buduću kaznu strašnim primerom Šakala koji objašnjava svoju vrstu priznajući da je u prethodnoj inkarnaciji bio "racionalista, kritičar Veda, ... rugač i protivnik sveštenika, ... nevernik, sumnjalo u sve." "Bagavad-Gita" pominje jeretike koji negiraju postojanje boga i opisuju svet kao "ništa drugo do Kuća požude." Sami bramani su često bili skeptici, ali isuviše takvi da bi napadali narodnu religiju. I, mada su pesnici Indije po pravilu izrazito pobožni,neki od njih, kao što su Kabir i Vemana, govore u odbranu veoma emancipovanog teizma. vemana, južnoindijski pesnik iz sedamnaestog veka, piše podrugljivo o asketskim pustinjacima, hodočašćima, i kasti:Usamljenost psa! zamišljenost čaplje! pojanje magarca! kupanje žabe!... Kako ste vi bolji što mažete telo pepelom? Vaše misli bi trebalo da budu usmerene na Boga samog; što se ostalog tiče, magarac se može valjati po prašini isto kao i vi... Knjige zvane Vedama su kao kurtizane, varaju ljude, i sasvim su neshvatljive; ali skrivena spoznaja Boga je kao časna supruga... Hoće li nanošenje belog pepela ukloniti miris vinskog vrča? hoće li vas kanap prebačen preko vašeg vrata učiniti dvaputrođenima? ... Zašto da stalno ocrnjujemo pariju? Zar nisu njegovo meso i krv isti kao naši? A iz koje kaste je On koji prožima pariju? ... Onaj koji kaže: "Ja ne znam ništa" je najpronicljiviji od svih.Valja primetiti da su se izjave ovakve vrste mogle bezbedno izražavati u društvu kojim je mentalno vladala sveštenička kasta. Sa izuzetkom strane represije (i možda zbog stranih vladara indiferentnih prema domorodačkim teologijama) Indija je uživala slobodu misli daleko veću od one u srednjevekovnoj Evropi kojoj je njena civilizacija paralelna; a bramani su svoj autoritet koristili odmereno i popustljivo. Oslanjali su se na konzervativizam siromašnih da sačuva njihovu ortodoksnu religiju, i nisu bili razočarani. Kada bi jeresi stranih bogova postale opasno popularne oni su ih tolerisali, i apsorbovali u prostrane pećine hinduske vere; jedan bog više ili manje nije pravio razliku u Indiji. Stoga je bilo srazmerno malo sektaških neprijateljstva unutar hinduskog društva, mada mnogo između Hindusa i muslimana; i u Indiji nije prolivana krv zbog religije sem os strane osvajača. Netrpeljivost je došla sa islamom i hrišćanstvom; muslimani su smerali da kupe raj krvlju "nevernika", a Portugalci su, kada su zauzeli Gou, uveli Inkviziciju u Indiju. Ako potražimo zajedničke određujuće činioce u toj dungli verovanja, naći ćemo ih u praktičnoj jednoglasnosti Hindusa u štovanju i Višnua i Šive, poštovanju "Veda", bramana, i krave, i prihvatanju "Mahabharate "i "Ramajane "kao ne tek književnih epova, već drugih svetih pisama čitavog naroda. Značajno je da božanstva i dogme Indije danas nisu ona iz "Veda"; u određenom smislu hinduizam predstavlja trijumf aboridinske dravidske Indije nad Arijcima vedskog doba. Kao rezultat osvajanja, pljačke i

siromaštva, Indija je bila ranjena u telu i duši, i tražila je zaklon od bolnog zemaljskog poraza u lakim pobedama mitova i mašte. I pored svog elementa plemićstva, budizam je, kao i stoicizam, bio robovska filozofija, makar je izrekao princ; značio je da svaka želja i borba, čak i za ličnu ili nacionalnu slobodu, treba biti odbačena, i da je ideal pasivnost bez želja; očigledno je iscrpljujuća vrelina Indije progovorila u toj racionalizaciji iscrpenosti. Hinduizam je nastavio slabljenje Indije vezujući se, kroz kastinski sistem, u stalnom služenju sveštenstvu; zamislio je svoje bogove u nemoralnim terminima, i održao vekovima brutalne običaje, kao što su ljudske žrtve i suti, koje su mnogi narodi odavno prerasli; prikazivao je život kao neizbežno zlo, i lomio hrabrost i pomračivao duh svojih posvećenika; pretvarao je sve zemaljske pojave u iluzije, i time razarao razliku između slobode i ropstva, dobra i zla, korupcije i boljitka. Rečima jednog hrabrog Hindusa: "Hinduska religija... je sada degenerisala u obožavanje idola i konvencionalni ritualizam, u kojem se forma smatra za sve, a njena suština za ništa." Nacija opterećena sveštenicima i zaražena svecima, Indija čeka sa neizrečenom čežnjom svoju Renesansu, svoju Reformaciju, i svoje Prosvetiteljstvo.Moramo, međutim, zadržati našu istorijsku perspektivu u razmišljanju o Indiji; i mi smo jednom bili u Srednjem veku, i pretpostavljali misticizam nauci, sveštenstvo plutokratiji i možemo to i ponoviti. Ne možemo prosuđivati o tim misticima, jer naše ocene na Zapadu su obično zasnovane na telesnim iskustvima i materijalnim rezultatima, koji se hinduskom svecu čine nevažnima i površnima. Šta ako su bogatstvo i moć, rat i osvajanja, samo površinske opsene, nedostojne zrelog uma? Šta ako je ova nauka o hipotetičnim atomima i genima, o ćudljivim protonima i ćelijama, o gasovima koji stvaraju Šekspira i hemikalijama koje se stapaju u Hrista, samo još jedna vera, i to jedna od najčudnijih, najneverovatnijih i najprolaznijih? Istok, kojem su dojadile potčinjenost i siromaštvo, može se upustiti u nauku i industriju upravo u trenutku kada bi deca Zapada, kojima su se smučile mašine koje ih osiromašuju i nauke koje im ruše iluzije, mogla uništiti svoje gradove i svoje mašine u haotičnoj revoluciji ili ratu, vratiti se, potučeni, umorni i izgladneli, zemlji, i iskovati za sebe još jednu mističnu veru da im ulije hrabrost u sučeljavanju sa glađu, okrutnošću, nepravdom i smrću. Nema većeg humoriste od istorije.

VI ŽIVOT UMA

1. Hinduska nauka

Njeno religiozno poreklo - Astronomi - Matematicizam - Arapski" brojevi - Decimalni sistem - Algebra - Geometrija - Hemija - Fiziologija - Vedska medicina -Lekari- Hirurzi - Anestetici - Vakcinacija - Hipnoza

Doprinosi Indije nauci istovremeno su i veoma mladi i veoma stari: skorašnji kao nezavisna i svetovna delatnost, stari kao sporedna aktivnost njenih sveštenika. Sa religijom

kao jezgrom hinduskog života, ove su nauke na prvom mestu razvijane da bi doprinele religiji: astronomija se razvila zbog obožavanja nebeskih tela, a posmatranje njihovih kretanja obavljalo se da bi se utvrdio kalendar svečanosti i žrtvenih dana; gramatika i filologija razvile su se iz nastojanja da svaka molitva i formula, iako izražena mrtvim jezikom, bude tekstualno i fonetski tačna. Kao u našem srednjem veku, naučnici Indije bili su, bilo to dobro ili ne, sveštenici.Astronomija je bila slučajna tvorevina astrologije i polako se pod grčkim uticajem osamostaljivala. Najranije astronomske rasprave, "sidante" (oko 425. p.n.e.), zasnivale su se na grčkoj nauci a Varahamihira, čiji je sažeti prikaz nosio naziv "Kompletni sistem prirodne astrologije", otvoreno je priznavao svoju zavisnost od Grka. Najveći od hinduskih astronoma i matematičara, Arjabhata, raspravljao je u stihu o poetskim temama kao što su kvadratne jednačine, sinusi, i vrednost broja /p/; on je objasnio pomračenja, solsticije i ravnodnevice, najavio sferni oblik Zemlje i njeno dnevno okretanje oko svoje ose i napisao, u svom smelom predviđanju renesansne nauke: "Sfera zvezda je stacionarna, a Zemlja, svojim okretanjem, dovodi do dnevnog izlaska i zalaska planeta i zvezda." Njegov najslavniji naslednik, Brahmagupta, sistematizovao je astronomsko znanje Indije, ali odbacivanjem Arjabhatine teorije o okretanju zemlje omeo je njegov razvoj. Ovi ljudi i njihovi sledbenici prilagodili su vavilonsku podelu nebesa u zodijačke konstelacije hinduskom korišćenju; napravili su kalendar od dvanaest meseci, svaki sa po trideset dana, svaki dan u trajanju od trideset sati, a u svaku petu godinu ubacili su jedan prestupni mesec; sa izvanrednom preciznošću izračunali su promer Meseca, pomračenja Meseca i Sunca, položaj polova i položaj i kretanje glavnih zvezda. Oni su objasnili teoriju, mada ne i zakon, zemljine teže, kada su u "sidantama" napisali: "Zahvaljujući svojoj sili teže, Zemlja sve stvari privlači sebi".Da bi obavili ove složene kalkulacije Hindusi su razvili sistem matematike koja je u svemu, izuzev geometrije, bila superiorna u odnosu na matematiku Grka. Među najvažnije delove nasledstva koje nam dolazi sa Orijenta spadaju "arapski" brojevi i decimalni sistem, a i jedno i drugo nam je došlo preko Arapa, iz Indije. Pogrešno nazvani ”arapski” brojevi nađeni su na Ašokinim ediktima na kamenu (256. p.n.e.), hiljadu godina pre no što su se pojavili u arapskoj literaturi. Reče veliki i nesebični Laplas:Indija je ta, koja nam je dala ingeniozni metod izražavanja svih brojeva pomoću deset simbola, od kojih svaki dobija pozicionu vrednost kao i apsolutnu vrednost; to je duboka i značajna ideja koja nam se sada čini toliko jednostavnom da ignorišemo njenu pravu vrednost. Ali upravo njena jednostavnost, velika lakoća koju je dala svim izračunavanjima, stavlja našu aritmetiku u prvi red korisnih izuma; a veličinu ovog dostignuća cenićemo još više kada se setimo da je izmakla geniju Arhimeda i Apolonijusa, dvojice najvećih ljudi koje nam je antika dala. Decimalni sistem bio je poznat Arjabhati i Brahmagupti dugo pre njegove pojave u delima Arapa i Sirijaca; u Kini je usvojen preko budističkih misionara; a izgleda da ga je Muhamad Ibn Musa al Kvarazmi, najveći matematičar svog doba (umro oko 850. n.e.), uveo u Bagdad. Najstarije poznato korišćenje nule u Aziji ili Evropi270 nalazi se u jednom arapskom dokumentu iz 873. n.e. tri godine pre njene prve pojave u Indiji; ali je opšte prihvaćeno da su Arapi i ovo pozajmili od Indije, tako da je jedan od suptilnih darova Indije čovečanstvu i taj najskromniji i najdragoceniji od svih brojeva.Algebru su u očiglednoj međuzavisnosti razvili i Hindusi i Grci;271 ali njeno arapsko ime (/aljabr/, podešavanje) ukazuje da je u Zapadnu Evropu došla od Arapa odnosno Indije umesto iz Grčke. Velike hinduske vodeće ličnosti u toj oblasti, kao i u astronomiji, bili su Arjabhata, Brahmagupta i Bhaskara. Ovaj poslednji (rođen 1114. n.e.) izgleda da je izumeo znak za koren i mnoge algebarske simbole. Ovi ljudi stvorili su pojam

o negativnoj količini, bez koje algebra ne bi bila moguća; oni su formulisali pravila za nalaženje permutacija i kombinacija; oni su našli kvadratni koren od 2, i, u osmom veku naše ere, rešili neodređene jednačine drugog stepena koje su u Evropi bile nepoznate sve do Ojlerovih dana hiljadu godina kasnije. Oni su svoju nauku izražavali u pesničkom obliku, a matematičkim problemima dali otmenost karakterističnu za zlatno doba Indije. Sledeća dva problema mogu poslužiti kao primer jednostavnije hinduske algebre:Iz pčelinjeg roja, jedna petina smestila se na cvat Kadambe; jedna trećina na cvet Silindhre; trostruka razlika ovih brojeva odletela je na cvat Kutađe. Jedna pčela, zaostala, lebdela je, oklevajući, u vazduhu. Reci mi, o čarobna ženo, broj pčela ... Osam rubina, deset smaragda i stotinu bisera u tvojoj minđuši, ljubljena moja, kupio sam za tebe za jedaki iznos; a zbir cena tri vrste dragulja bio je za tri manji od sto; kaži mi cenu svakog od njih, srećna ženo. Hindusi u geometriji nisu bili toliko uspešni. U merenjima i izgradnji oltara sveštenici su formulisali Pitagorinu teoremu (po kojoj je kvadrat nad hipotenuzom pravouglog trougla jednak zbiru kvardata nad ostalim stranicama) nekoliko stotina godina pre Hristovog rođenja. Arjabhata je, verovatno pod uticajem Grka, pronašao površinu trougla, trapeza i kruga i izračunao da je vrednost _ (odnos promera i obima kruga) 3,1416 cifra kojoj po preciznosti nije bilo ravne sve do Purbahovih (1423-1461.) dana u Evropi. Bhaskara je grubo predvideo diferencijalni račun, Arjabhata je sačinio tabelu sinusa, a "Surja Sidhanta" je dala trigonometrijski sistem napredniji od svega što je Grcima bilo poznato. Dva sistema hinduske misli iznose teorije fizike koje su vrlo slične grčkim. Kanada, osnivač filozofije Vaišešika, smatrao je da je svet sastavljen od onoliko vrsta atoma koliko ima različitih elemenata. Đaini su se više približili Demokritu učenjem da su svi atomi iste vrste, a da različite efekte proizvode raznovrsnim načinom kombinovanja. Kanada je verovao da su svetlost i toplota posebne vrste iste supstance; Udajana je učio da sva toplota dolazi od Sunca; a Vačaspati je, kao Njutn, svetlo tumačio kao da je sastavljeno od sićušnih delića koje emituju supstance i pogađaju oko. Muzičke note i intervali analizirani su i matematički izračunavani u hinduskim raspravama o muzici;272 a formulisan je i "pitagorejski zakon" po kome broj vibracija, te zato i visina note, varira u obrnutom odnosu prema dužini žice između tačke pričvršćenja i tačke dodira. Postoje izvesni dokazi da su hinduski pomorci iz prvih vekova naše ere koristili kompas koji se sastojao od gvozdene ribe koja pluta u posudi sa uljem i pokazuje sever. Hemija se razvila iz dva izvora medicine i industrije. Nešto je već rečeno o hemijskom savršenstvu livenog gvožđa u staroj Indiji i o visokom razvoju delatnosti u vremenima Gupta, kada se na Indiju, čak i u carskom Rimu, gledalo kao na najstručniju među zemljama za hemijske delatnosti kao što su bojenje, štavljenje, pravljenje sapuna, stakla i cementa. Već u drugom veku pre naše ere Nagarxuna je posvetio jednu celu knjigu živi. Početkom šestog veka Hindusi su bili daleko ispred Evrope u industrijskoj hemiji; bili su majstori kalcinacije, destilacije, sublimacije, dekatiranja, fiksiranja, proizvodnje svetla bez toplote, mešanja anestetičkih i praškova za uspavljivanje i pripreme soli metala, jedinjenja i legura. Kalenje čelika u staroj Indiji dovedeno je do savršenstva koje nije bilo poznato u Evropi sve do naših vremena; priča se za kralja Porusa da za posebno dragoceni dar za Aleksandra nije odabrao ni zlato ni srebro, već trideset funti čelika. Muslimani su preneli mnogo od ove hinduske hemijske nauke i industrije na Bliski istok i u Evropu; tajnu izrade sablji "dimiskija", na primer, Arapi su uzeli od Persijanaca, a Persijanci su je preuzeli od Indije. Anatomija i fiziologija, kao i neki aspekti hemije, bili su nusproizvod hinduske medicine. Već u šestom veku pre naše ere hinduski lekari su opisivali ligamente, šavne spojeve kostiju, limfne žlezde, spletove

živaca, opne, masna i mišićna tkiva, sluznice i sinovijalne membrane i mnogo više mišića nego što je u stanju da bilo koji današnji leš pokaže. Doktori iz predhrišćanske Indije delili su Aristotelovu pogrešnu koncepciju o srcu kao središtu i organu svesti i pretpostavljali da nervi idu ka srcu i iz njega izlaze. Ali oni su izvanredno dobro razumeli proces varenja različite funkcije želudačnih sokova, pretvaranje polusvarene hrane u želucu u mlečni sok i njega u krv. Anticipirajući Vajsmana za 2400 godina, Atreja (oko 500. p.n.e.) je smatrao da je roditeljsko seme nezavisno od roditeljskog tela i da u sebi, u minijaturi, sadrži ceo roditeljski organizam. Kao preduslov za ženidbu preporučivalo se kod muškaraca ispitivanje muževnosti; i Manuov zakonik bio je protiv ženidbe čoveka i žene koji su zaraženi tuberkulozom, epilepsijom, leprom, hroničnom dispepsijom, hemoroidima ili brbljivošću. Hinduske medicinske škole iz 500 goddina p.n.e. predlagale su kontrolu rađanja na najsavremeniji način prema teoriji da začeće nije moguće tokom dvanaest dana menstrualnog ciklusa. Razvoj fetusa opisan je sa znatnom preciznošću; zapaženo je da pol fetusa ostaje neko vreme nedeterminisan i tvrdilo se da se na pol embrija može uticati hranom i lekovima. Zapisi o hinduskoj medicini počinju sa "Atharva-vedom"; ovde se umetnuta u grupu magije i vraxbina nalazi i lista bolesti sa njihovim simptomima. Medicina se javila kao pratilac magije: izlečitelj je proučavao i koristio zemaljska sredstva lečenja da bi pomogao svojim duhovnim formulama; kasnije se sve više oslanjao na ovakve svetovne metode, a pomoću magijskih vraxbina, slično današnjem ponašanju lekara prema bolesniku, nastavio bi kao sa nekom vrstom psihološke pomoći. "Ajur-veda", ("Nauka o dugovečnosti") je pripojena "Atharva-vedi". U tom najstarijem sistemu indijske medicine bolest se pripisuje poremećaju u jednom od četiri telesna soka (vazduh, voda, sluz i krv) i preporučuje lečenje travama i vraxbinama. U Indiji se još uvek koriste mnoge od njenih dijagnoza i lečenja, sa uspehom koji ponekad izaziva zavist lekara sa Zapada. "Rig-veda" imenuje preko hiljadu takvih trava i zagovara vodu kao najbolji lek za većinu bolesti. Čak i u vedskim vremenima postojala je razlika između lekara i hirurga, koji su živeli u kućama okruženim vrtovima u kojima su uzgajali lekovito bilje, i vračeva. Velika imena u indijskoj medicini su Sušruta, u petom veku pre Hrista, i Čaraka, u drugom veku hrišćanske ere. Sušruta, profesor medicine na Univerzitetu Benaresa, zapisao je na sanskritu sistem dijagnoze i terapije čiji su elementi stigli do njega od njegovog učitelja Dhanvatarija. Njegova knjiga bavila se naširoko hirurgijom, porodiljstvom, ishranom, kupanjem, lekovima, ishranom dece i higijenom, kao i medicinskim obrazovanjem. Čaraka je napisao "Samhitu" (ili enciklopediju) medicine, koja se još uvek koristi u Indiji, i dao svojim sledbenicima skoro hipokratsku koncepciju njihovog zvanja: "Ne treba da lečiš svoje pacijente za sebe, za ispunjenje neke zemaljske želje za dobitkom, već jedino za dobrobit čovečanstva koje pati i tako nadmašiš sve". Nešto manje slavni od ovih su Vagbhata (625. n.e.), koji je pripremio medicinski kompendijum u prozi i stihu, i Bhava Misra (1550. n.e.), čiji je obimno delo o anatomiji, fiziologiji i medicini, sto godina pre Harvija, pominjalo cirkulaciju krvi i prepisivalo živu za sifilis, tu novu bolest koju su Porugalci neposredno pre toga doneli Indiji kao deo evropskog nasleđa. Sušita je opisao mnoge hirurške operacije kataraktu, herniju, litotomiju, carski rez, itd. i 121 hirurški instrument, uključujući lancete, sonde, forcepse, katetere i rektalne i vaginalne spekule. Uprkos brahminskih zabrana zastupao je disekciju mrtvih tela kao neophodnost u obuci hirurga. On je bio prvi koji je na otkinuto uho nakalemio delove kože uzete sa drugog dela tela; a od njega i njegovih hinduskih naslednika u modernu medicinu je dospela rinoplastika hirurška rekonstrukcija nosa. "Stari Indusi," kaže Garison, "vršili su skoro

svaku veću operaciju izuzev podvezivanja arterija." Amputirani su udovi, izvođeni abdominalni rezovi, nameštani prelomi, uklanjani hemoroidi i fistule. Sušruta je razradio pravila za pripremu operacije i njegov predlog da se rana steriliše kađenjem predstavlja jedan od najranije poznatih postupaka antiseptičke hirurgije. I Sušruta i Čaraka pominju korišćenje medicinskih rastvora da bi se postigla neosetljivost na bol. Godine 927. n.e. dvojica hirurga izvršila su trepanaciju lobanje jednog hinduskog kralja i postigli da bude neosetljiv na bol primenom leka koji se zove "samohini".273 Za otkrivanje 1120 bolesti koje je nabrojao, Sušruta je preporučio dijagnosticiranje pregledom, palpacijom i oskultacijom. Merenje pulsa opisano je u raspravi iz 1300. n.e. Pregled mokraće bio je omiljeni metod dijagnosticiranja; za tibetanske lekare se smatralo da mogu da izleče svakog pacijenta, samo na osnovu njegove mokraće. U vreme Šuan Zang medicinski tretman počinjao je sedmodnevnim postom; u tom vremenskom periodu pacijent bi često ozdravio; ako bi se bolest nastavila, lekovi su primenjivan na kraju. Čak i tada su lekovi korišćeni vrlo štedljivo; u velikoj meri se oslanjalo na ishranu, kupke, klizmu, inhalacije, uretralna i vaginalna ubrizgavanja i puštanje krvi pijavicama ili kupicama." Indijski lekari bili su posebno vešti u pripremanju antidota protiv otrova; oni još i danas premašuju evropske lekare u lečenju zmijskih ujeda. Vakcinacija, nepoznata u Evropi pre osamnaestog veka, bila je u Indiji poznata već 550. n.e., ako sudimo po tekstu koji se pripisuje Dhanvantariju, jednom od prvih indijskih lekara: "Uzmi tečnost iz prištića na kravljem vimenu... na vrh lancete i razreži njom ruke između ramena i lakta dok se ne pojavi krv; onda će se, mešanjem tečnosti sa krvlju, izazvati groznica velikih boginja." Moderni evropski lekari veruju da je kastinska razdvojenost propisana zbog brahmanskog verovanja u nevidljive agense koji prenose bolest; mnogi od zdravstvenih mera koje propisuje Sušruta i "Manu" izgleda da uzimaju za gotovu činjenicu ono, što mi, ljudi današnjice, koji volimo nove reči za stare stvari, zovemo bacilnom teorijom bolesti. Hipnotizam kao terapija izgleda da je potekao od Hindusa, koji su svoje bolesnike često nosili u hramove da bi ih lečili hipnotičkom sugestijom ili spavanjem u hramu, kao u Egiptu i Grčkoj. Englezi koji su uveli hipnoterapiju u Englesku Brejd, Esdejl i Eliotson "nesumnjivo su svoje ideje i neka od svojih iskustava dobili preko kontakata sa Indijom." Opšta slika indijske medicine pokazuje brzi razvoj u vedskim i budističkim periodima, za kojima slede vekovi polaganog i pažljivog usavršavanja. Koliko su Atreja, Dhanvantari i Sušruta dugovali Grčkoj, a koliko je Grčka dugovala njima, zaista ne znamo. U vreme Aleksandra, kaže Gerison, "hinduski lekari i hirurzi uživali su zasluženu reputaciju zbog superiornog znanja i veštine," a neki učenjaci veruju da im je dugovao čak i Aristotel. Tako je bilo i sa Persijancima i Arapima: teško je reći koliko indijska medicina duguje lekarima iz Bagdada i preko njih nasledstvu vavilonske medicine na Bliskom istoku; s jedne strane izvesni lekovi, kao što su opijum i živa, kao i neki načini dijagnosticiranja, kao što je merenje pulsa, izgleda da su u Indiju stigli iz Persije; s druge strane, nalazimo Persijance i Arape da prevode na svoje jezike, u osmom veku naše ere, hiljadu godina stare kompenidijume Sušrute i Čarake. Veliki kalifa Harun-al-Rašid prihvatio je superiornost indijske medicine i učenosti i dovodio indijske lekare da u Bagdadu organizuju bolnice i medicinske škole. Lord Ampthil zaključuje da srednjevekovna i savremena Evropa duguje svoj sistem medicine direktno Arapima, a preko njih Indiji. Verovatno da je ova najplemenitija i najnesigurnija među naukama imala približno jednaku starost i razvijala se kroz istovremeni kontakt i uzajamni uticaj u Sumeru, Egiptu i Indiji.

2. Šest sistema Brahminske filozofije

Starost indijske filozofije - Njena istaknuta uloga - Njeni učenjaci - Forme - Koncepcija ortodoksije- Pretpostavke hinduske filozofije

Prioritet Indije jasniji je u filozofiji nego u medicini, mada su i ovde počeci nejasni a svaki zaključak je hipoteza. Neke "Upanišade" starije su od bilo kog "postojećeg" oblika grčke filozofije i izgleda da je indijska metafizika uticala i na Pitagoru, Parmenida i Platona; ali teorije Talesa, Anaksimandra, Anaksimena, Heraklita, Anaksagore i Empedokla ne samo da vremenski prethode svetovnu filozofiju Hindusa, već nose i skeptički i fizički žig koji sugeriše svako drugo poreklo samo ne iz Indije; Viktor Kuzen je verovao da smo se opirali da u ovoj kolevci ljudske rase vidimo otaxbinu najviše filozofije". Verovatnije je da ni jedna od nama poznatih civilizacija nije bila začetnik nekog od elemenata civilizacije.Žudnja za filozofijom nigde nije bila tako jaka kao u Indiji. Ona kod Hindusa nije ukras ili rekreacija, već veliko interesovanje i sama životna praksa. A mudraci u Indiji uživaju čast koja se na Zapadu ukazuje ljudima bogatstva ili akcije. Koja je druga zemlja ikada pomislila da proslavlja svečanosti gladijatorskih debata vođa suparničkih filozofskh škola? U "Upanišadama" čitamo kako je kralj Videha, kao deo religiozne proslave, odvojio jedan dan za filozofske rasprave između Jaxnavalkje, Asvale, Artabhage i Garge (Aspazije Indije); pobedniku je kralj obećao i dao nagradu od hiljadu krava i mnogo zlatnika. Za učitelja filozofije u Indiji bilo je uobičajeno da govori umesto da piše; umesto da svoje protivnike napada putem bezbednog medija štampe, od njega se očekivalo da se sa njima sretne u debati uživo i poseti i druge škole da bi se podvrgnuo polemici i ispitivanju; vodeći filozofi kao Šankara provodili su mnogo vremena na takvim intelektualnim putovanjima. Ponekad bi se tim diskusijama pridružili i kraljevi, sa skromnošću koja dolikuje monarhu u prisustvu filozofa ako možemo da verujemo izveštajima filozofa. Pobednik u nekoj važnoj debati bio je svom narodu isto tako veliki heroj kao i general, koji se vratio posle krvavog trijumfa u ratu. Na jednoj raxputskoj slici iz osamnaestog veka vidimo tipičnu indijsku "školu filozofije" učitelj sedi na prostirci pod drvetom, a njegovi učenici sede podvijenih nogu na travi pred njim. Takvih scena bilo je svuda, jer su učitelji filozofije u Indiji bili toliko brojni kao trgovci u Vavilonu. Ni jedna druga zemlja nije nikada imala toliko škola mišljenja. Iz jednog od Budinih dijaloga saznajemo da je među filozofima njegovog vremena bilo šezdeset i dve različite teorije o duši. "Ova /par/ /excellence/ filozofska nacija," kaže grof Kejserling, "ima više sanskritskih reči za filozofsku i religioznu misao nego što se zajedno može naći u grčkom, latinskom i nemačkom jeziku".Pošto se indijska filozofija prenosila usmenom tradicijom umesto pismenim putem, najstarije formu u kojima su do nas došle razne škole su "sutre" aforistične "niti" koje su učitelj ili student beležili, ne kao sredstvo za objašnjavenje svojih misli nekom drugome, nego kao pomoć za sopstveno pamćenje. Ove postojeće "sutre" razne su starosti, neke čak iz 200. godine naše ere, a neke tek iz 1400.; u svim slučajevima mnogo su mlađe od tradicija misli čiji su one rezime, jer poreklo ovih filozofskih škola je staro kao Buda, i neke od njih, kao "sankhja", verovatno su bile već afirmisane kada se on rodio. Sve sisteme indijske filozofije Indusi svrstavaju u dve kategorije: "astika" sistemi, oni koji veruju, i "nastika" sistemi, koji poriču.274 Mi smo već proučili sisteme "nastike", koji su uglavnom bili sistemi čarvaka, budista i xaina. Ali, ono što je neobično, ovi sistemi nazvani su "nastika", heterodoksni i nihilistični, ne zato što su dovodili u pitanje

ili poricali postojanje Boga (što su i činili), nego zato što su dovodili u pitanje, poricali ili ignorisali autoritet "Veda". Ali mnogi od "astika" sistema takođe su sumnjali u Boga ili su ga poricali; a ipak su ih nazivali ortodoksnim zato što su prihvatali nepogrešivost "Svetih spisa" i instituciju kasti; i nikakva prepreka nije se postavljala slobodnoj misli, ma kako bila ateistička, ovih škola koje su priznavale ove osnove ortodoksnog hinduskog društva. Pošto je u tumačenju svetih knjiga dozvoljavana velika sloboda, a pametni dijalektičari mogli su u "Vedama" naći svaku doktrinu koju su tražili, jedini praktički zahtev za intelektualnu respektabilnost bilo je priznavanje kaste; pošto je to stvarno postojalo u Indiji, odbacivanje priznavanja kasta bila je izdaja, a prihvatanje pokriće za mnoge grehe. Zato su, u stvari, filozofi Indije uživali daleko više slobode od sebi sličnih sholastika u Evropi, iako možda manje od hrišćanskih mislilaca pod prosvećenim Papama renesanse.Od "ortodoksnih" sistema ili "daršana" ("viđenje"), šest je postalo toliko istaknuto da se vremenom svaki hinduski mislilac koji je priznavao autoritet brahmana priključio nekoj od ovih škola. Svih šest čine izvesne pretpostavke koje su osnova hinduske misli: da su "Vede" nadahnute; da je rezonovanje manje pouzdano kao vodič do realnosti i istine od direktne percepcije i osećanje pojedinca ogovarajuće pripremljenog za duhovnu receptivnost i suptilnost kroz asketsku praksu i godinama pokornog prihvatanja tutorovog učenja; da cilj znanja i filozofije nije kontrola sveta koliko oslobođenje od njega; i da je cilj misli osloboditi se patnje zbog izjalovljene želje postižući oslobođenje od same te želje. To su filozofije do kojih ljudi dolaze kada se umore od ambicije, borbe, bogatstva, "napretka" i "uspeha".1. Sistem "njaja"Hinduski logičarPrvi od "brahmanskih" sistema u logičnom redu indijske misli (jer je njihov hronološki red nesiguran a u svim osobenostima su istovremeni) je skup logičke teorije koja obuhvata više od dva milenijuma. "Njaja" znači argument, način vođenja uma do zaključka. Njegov najpoznatiji tekst je "Njaja-sutra" koji se bez sigurnosti pripisuje Gautami i datira između trećeg veka pre, i prvog veka posle Hrista. Kao svi hinduski mislioci, Gautama objavljuje kao cilj svog dela postizanje "nirvane" ili oslobođenje od tiranije želje, što ovde treba postići jasnim i konsistentnim razmišljanjem; ali mi sumnjamo da je njegova prava namera bila da ponudi vodič za smetene rvače u filozofskim debatama Idije. On za njih formuliše principe argumenata, izlaže veštine raspravljanja i nabraja uobičajena zastranjivanja misli. Kao drugi Aristotel, on traži strukturu rezonovanja u silogizmu i nalazi srž rasprave u srednjem rešenju;275 kao drugi Xejms ili Djui on na znanje i misao gleda kao na pragmatični alat i oruđe ljudske potrebe i volje koje treba testirati prema njihovoj sposobnosti da dovedu do uspešne akcije. On je realista i neće da ima bilo šta sa uzvišenom idejom da svet prestaje da postoji kada niko ne preduzima mere opreza da ga shvati. Gautamini prethodnici u "njaji" izgleda da su bili ateisti; njegovi naslednici postali su epistemologisti. Njegov uspeh bio je u tome što je Indiji dao organon istraživanja i misli i bogati rečnik filozofskih termina.2. Sistem vaišešikaDemokrit u IndijiKao što je Gautama Aristotel Indije, tako je Kanada njen Demokrit. Njegovo ime, koje znači "žderač atoma", sugeriše da je on možda legendarna tvorevina istorijske mašte. Datum formulisanja sistema "vaiše-šike" nije utvrđen sa preteranom tačnošću: kažu da to nije bilo pre 300. p.n.e. niti posle 800. n.e. Njegovo ime došlo je od "viševa", što znači "specifičnost": svet je, prema Kanadinoj teoriji ispunjen mnogobrojnim stvarima ali su sve one, u nekom obliku, samo kombinacija atoma; oblici se menjaju ali atomi ostaju neuništivi. Potpuno demokritski, Kanada najavljuje da ne postoji ništa osim "atoma i praznine" i da se atomi kreću ne po volji nekog inteligentnog božanstva, nego posredstvom bezlične sile ili zakona "Adrište", "nevidljivog". Pošto nema

konzervativca kao što je dete radikala, kasniji pobornici "vaiše-šike", nesposobni da vide kako bi slepa sila mogla da kosmosu da jedinstvo i red, smestili su svet sićušnih duša uz svet atoma, sa inteligentnim Bogom koji nadzire oba sveta. Toliko je stara "preetablirana" harmonija Lajbnica.3. Sistem sankhjaVisoka reputacija Metafizika Evolucija Ateizam Idealizam Duh Telo, um i duša Cilj filozofije Uticaj sankhjeOvo je, kaže jedan hinduski istoričar, ”najznačajniji sistem sistem filozofije koji je Indija dala. Profesor Garbe,276 koji je veliki deo života posvetio proučavanju "sankhje" težio se mišlju da je "u Kapilinoj doktrini, prvi put u istoriji sveta, izložena potpuna nezavisnost i sloboda ljudskog uma, njegovo puno poverenje u svoje sopstvene snage." To je najstariji od šest sistema i možda i najstariji od svih filozofskih sistema. O samom Kapili ne zna se ništa, izuzev da mu hinduska tradicija, koja kao školarci zanemaruje datume, pripisuje osnivanje filozofije "sankhja" u šestom veku pre naše ere. Kapila je istovremeno i realista i sholastik. On počinje skoro lekarski, izjavljujući u svom prvom aforizmu, da je "potpuni prestanak bola... krajnji cilj čoveka". On odbija kao neprimeren pokušaj da se patnja izbegne fizičkim sredstvima; on pobija, s mnogo logičnog majstorluka, mišljenja svih od reda o toj stvari, a onda nastavlja da gradi u nerazumljivo skraćenoj "sutri", jednoj za drugom, svoj sopsteni metafizički sistem. Njegovo ime proizilazi iz nabrajanja (jer to je značenje "sankhja") dvadeset i pet realnosti ("Tatva", "Takost") koje, po Kapilinom sudu, čine svet. On postavlja ove realnosti u složeni odnos koji eventualno može da se razjasni sledećom šemom:(1) A. MATERIJA ("prakrti", "princip prirode"),univerzalni fizičkiprincip, koji kroz svoje evolucione sile ("guna") proizvodi(2) /I/. Inteligenciju ("budhi"), moć percepcije;koja, preko svojih evolucionih sila ("guna"), proizvodi(3) i. Pet tananih elemenata, ili čula unutrašnjeg sveta:(4) 1. vid(5) 2. sluh(6) 3. miris(7) 4. ukus(8) 5. dodir; (realnosti od (1) do (8) sarađuju da bi proizvele (10) do (24))(9) /II/. Um ("manas"), moć shvatanja;/III/. Pet organa čula (odgovaraju realnostma od (4) do (8):(10) 1. oko,(11) 2. uho,(12) 3. nos,(13) 4. jezik, i(14) 5. koža;/IV/ Pet organa delanja:(15) 1. grlo,(16) 2. ruke, (17) 3. noge,(18) 4. organi izbacivanja fekalija, i(19) 5. generativni organi;/V/ Pet grubih elemenata spoljnjeg sveta:(20) 1. eter,(21) 2. vazduh,(22) 3. vatra i svetlost,(23) 4. voda, i(24) 5. zemlja.(25) B. SVEST ("puruša", "osoba"), univerzalni psihički princip koji, iako nesposoban da deluje sam, udahnjuje dušu i oživljava "prakrti", i pobuđuje njegove razvojne sile na sva njihova delanja.Na svom početku, ovaj sistem se čini sasvim materijalistički: svet uma i sopstva, kao i tela i materije, izgleda u potpunosti kao evolucija prirodnim načinom, jedinstvo i kontinuitet elemenata u neprestanom razvoju i rastakanju, od najvišeg do najnižeg, pa ponovo natrag. U Kapilinoj misli postoji predosećaj Lamarka: potreba organizma ("sopstva") generira funkciju (vid, sluh, miris, ukus i dodir), a funkcija proizvodi organ (oko, uho, nos, jezik i kožu). U sistemu nema raskoraka, niti u bilo kojoj hinduskoj filozofiji postoji suštinska razlika između neorganskog i organskog, između biljnog i životinjskog ili životinjskog i ljudskog sveta; to su sve veze u lancu života, paoci u točku evolucije i razdvajanja, rođenja i smrti, i ponovnog rođenja. Tok evolucije fatalistički je određen od strane tri aktivna kvaliteta ili sila ("guna") materije: čistote, aktivnosti i slepog neznanja. Ove sile nisu prejudicirane u korist razvoja, a protiv razdvajanja; one ih proizvode jedno za drugim u beskonačnom krugu, kao neki glupi čarobnjak koji iz šešira izvlači beskonačni sadržaj, ponovo ga vraća u šešir i ponavlja taj proces bez prekida. Svako stanje evolucije, kao što će Herbert Spenser kasnije reći, sadrži u sebi tendenciju da pređe u razdvajanje kao svoj ekvivalent i kraj, kako mu je sudbina unapred odredila. Kapila, kao i Laplas, nije video potrebu za nekim božanstvom da bi se

objasnilo stvaranje ili evolucija; u ovom najreligioznijem i najfilozofskijem od svih naroda nije neobično naći filozofije religija bez boga. Mnogi od tekstova "sankhja" eksplicitno poriču postojanje nekog ličnog stvaraoca; stvaranje je nezamislivo, jer "nešto se ne pravi ni iz čega"; stvaralac i stvoreni su jedno. Kapila se zadovoljava pisanjem (upravo kao da je Imanuel Kant) da se lični stvoritelj ne može nikada dokazati ljudskim razumom. Jer sve što postoji, kaže ovaj suptilni skeptik, mora da bude ili vezano ili slobodno, a Bog ne može da bude i jedno i drugo. Ako je Bog savršen, onda nije imao potrebu da stvori svet; ako je nesavršen, onda nije Bog. Kad bi Bog bio dobar i imao božanske moći svakako da ne bi mogao da stvori tako nesavršeni svet, u kome ima takvog obilja patnje, i koji je toliko siguran u smrt. Instruktivno je videti sa kakvim mirom hinduski mislioci diskutuju o tim pitanjima, retko pribegavajući proganjanju ili pogrdi, i održavajući debatu na nivou koji se u naše vreme dostiže samo u raspravama najzrelijih naučnika. Kapila sebe štiti priznavanjem autoriteta "Veda": "Vede su", kaže on jednostavno, "autoritet, zato što je njihov autor znao nepobitnu istinu." Posle čega nastavlja, ne obraćajući bilo kakvu pažnju na "Vede". Ali on nije materijalista; nasuprot tome, on je idealista i spiritualista, na svoj sopstveni nekonvencionalni način. On realnost izvodi u celosti iz percepcije; naši organi, čula i naša misao daju svetu svu realnost, oblik i značaj koje on uopšte može imati za nas; pitanje, šta bi svet mogao da bude nezavisno od njih, nepotrebno je, nema značaja i nikada ne može da dobije odgovor. U drugu ruku, posle nabrajanja dvadeset i četiri "tatve" koje, u njegovom sistemu, potpadaju pod fizičku evoluciju, on remeti ceo svoj početni materijalizam uvodeći, kao poslednju Realnost, najčudniju i možda najznačajniju od njih svih "purušu", "osobu" ili Svest. Nju nije, kao ostale dvadeset i tri "tatve", proizvela "prakrti" ili fizička sila; ona je nezavisni psihički princip, sveprisutan i večan, nesposoban da dejstvuje sam, ali neophodan za svaku akciju. Jer "prakrti" se nikada ne razvija, "guna" nikada ne dejstvuje, osim kroz nadahnuće "puruše"; fizičko se nadahnjuje, oživljava i stimuliše na razvoj psihičkim principom koji je svuda. Ovde Kapila govori kao Aristotel: "Postoji preovlađujući uticaj Svesti" (nad "prakrti" ili svetom koji se razvija), "prouzrokovan njihovom blizinom, baš kao što magnet (ka sebi privlači gvožđe). To jest, bliskost "puruše prakrtiju" nagoni ovog drugog da prolazi kroz faze proizvodnje. Ova vrsta privlačnosti između njih vodi stvaranju, ali Svest nije faktor ni u kom drugom smislu, niti ima ikakve veze sa stvaranjem".277 Svest je množina u smislu što postoji u svakom organizmu; ali u svima je slična i ne učestvuje u individualnosti. Individualnost je fizička; mi smo ono što jesmo ne zbog naše Svesti, već zbog porekla, evolucije i iskustava našeg tela i uma. U "sankhji" um je kao i svaki drugi organ deo tela. Osamljena i netaknuta Svest u nama je slobodna, dok su um i telo vezani zakonima i "gunama" ili kvalitetima fizičkog sveta; nije Svest ta koja deluje ili je određena, to je telo-um. Niti na Svest utiče raspadanje ili umiranje tela i ličnosti; nju ne dodiruju tokovi rođenja i smrti. "Um je prolazan," kaže Kapila, "ali ne i Svet"; samo individualno sopstvo, vezano sa materijom i telom, rađa se, umire i ponovo rađa, u toj neumornoj fluktuaciji fizičkih oblika koja čini istoriju spoljnjeg sveta. Kapila, u stanju da posumnja u sve, nikada ne sumnja u transmigraciju. Kao većina hinduskih mislilaca, on na život gleda kao na veoma sumnjivo dobro, ako je on uopšte dobro. "Malo je radosti ovih dana, mnogo je dana tuge; bogatstvo je kao nadošla reka, mladost kao obala nadošle reke koja se osipa, život je kao drvo na obali koja se osipa". Patnja je rezultat činjenice što su individualno sopstvo i um povezani sa materijom, uhvaćeni u slepe sile evolucije. Kako se može pobeći od patnje? Samo kroz filozofiju, odgovara naš filozof; samo kroz razumevanje da su sve ove boli i tuge, sva razilaženja i

nemiri ega "maja", iluzija, nebitni sjaj života i vremena. "Ropstvo potiče zbog nezapažanja razlike" između sopstva koje pati i Svesti koja je imuna, između površine koja je uzburkana i osnove koja ostaje mirna i nepromenjena. Da bi se uzdigli iznad tih patnji potrebno je samo shvatiti da je naša suština, a to je Svest, bezbedna izvan dobra i zla, radosti i bola, rođenja i smrti. Ova dela i borbe, ovi uspesi i porazi, uznemiravaju nas samo dok ne uspemo da shvatimo da oni ne utiču niti dolaze od Svesti; prosvetljeni čovek gledaće na njih kao da je izvan njih, kao neki nepristrasni gledalac koji je svedok pozorišnog komada. Neka duša spozna svoju nezavisnost od stvari i odmah će biti slobodna; a samim tim činom shvatanja pobeći će iz zatvora prostora i vremena, bola i reinkarnacije. "Oslobođenje dobijeno poznavanjem dvadeset i pet Realnosti," kaže Kapila, "dovodi do onog jednog saznanja niti jesam, niti je išta moje, niti postojim;"; to znači, lična odvojenost je iluzija; sve što postoji ogromno je komešanje tvari i uma, tela i sopstva, koji nadolaze i nestaju, s jedne strane, a na dugoj mirna večitost nepromenljive i nepokolebljive duše. Takva filozofija neće doneti utehu onome koji možda nailazi na poteškoće pri odvajanju sebe od svog bolnog tela i njegovog pamćenja koje tuguje; ali izgleda da je ta filozofija dobro izrazila raspoloženje spekulativne Indije. Ni jedna druga celina filozofske misli, izuzev "Vedante", nije tako duboko uticala na hinduski um. U ateizmu i epistemološkom idealizmu Bude i njegovoj koncepciji "nirvane" vidimo uticaj Kapile; vidimo ga u "Mahabharati" i Manuovom zakoniku, u "puranama" i "tantrama" koje transformišu "purušu" i "prakrti" u muški i ženski princip stvaranja; iznad svega, u sistemu "joge", koja je samo praktični razvoj "sankhje", izgrađene na njenim teorijama i izražene u njenim frazama. Kapila ima danas malo pristalica, jer su Šakara i "Vedanta" obuzele hinduski um; ali jedna stara poslovica još uvek se povremeno čuje u Indiji: "Nema znanja koje je ravno "sankhji" i nema sile ravne "jogi"."4. Sistem "joge"Sveti ljudi Starost "joge" Njeno značenje Osam faza discipline - Cilj "joge" Čuda "joge" Iskrenost "joge"Kada na lepom, mirnom mestuOdredi svoje boravište ne previše visoko,Ni previše nisko nek tamo boravi, jedini posedNeka su mu meka tkanina, jelenska kožai "kuša"-trava.Zatim, sa usmerenom pažnjom na Jednoga,Vladajući srcem i čulima, u ćutanju i miru,Nek primenjuje "jogu" i postigneČistotu duše, sedeći nepokretnogTela i vrata i glave, pogleda usredsređenogNa vrh nosa, potpuno zaokupljen,Mirna duha, oslobođen straha, usredsređen Na svoj zavet "Brahmačarje", pobožan,Dok misli o Meni, izgubljen u mislima na Mene. 278 Na gatovima za kupanje, rastureni između pobožnih Hindusa, indiferentnih muslimana i znatiželjnih turista, sede Sveti ljudi, ili "jogini", u kojima religija i filozofija Indije nalaze svoj krajnji i najčudniji izraz. Njih možemo naći, u manjem broju, kako nepomično i zaneseno sede u šumama ili pored puta.. Neki su stari, neki mladi; neki nose krpu preko ramena, neki komad tkanine oko slabina; neki su posuti samo pepelom, po telu i zamršenoj kosi. Sede ukrštenih nogu i nepokretni, dok zure u svoj nos ili pupak. Neki od njih gledaju pravo u sunce sat za satom, dan za danom, dok postepeno gube vid i postaju slepi; neki se okružuju vrućim plamom vatre po podnevnoj vrućini; neki hodaju bosi po žeravici ili se posipaju žeravicom po glavi; neki trideset i pet godina leže goli na krevetu od gvozdenih šiljaka; neki svoje telo kotrljaju hiljadama milja do mesta hodočašća; neki se lancima vezuju za drvo ili sami sebe zatvaraju u kaveze dok ne umru; neki se zakopavaju u zemlju do vrata i tako ostaju godinama ili doživotno; neki prodevaju žicu kroz oba obraza, tako da ne mogu da otvaraju vilicu, i tako sebe osuđuju da žive od tečnosti; neki drže pesnice stisnute dotle dok im nokti ne prođu kroz nadlanicu; neki drže ruku ili nogu visoko uzdignutu sve dok se ne umrtvi i sasuši. Mnogi od njih sede mirno u istom položaju, možda

i godinama, jedu lišće i orahe koje im ljudi donose i namerno otupljuju svako čulo, koncentrišući svaku svoju misao, sa rešenošću da shvate. Većna ih izbegava spektakularne metode i traži istinu u mirnoj osami svog doma. Mi smo imali takve ljude u srednjem veku, ali danas bismo morali da ih tražimo u zabitim kutcima Evrope i Amerike. Indija ih ima već 2500 godina od preistorijskih vremena kada su, možda, bili "šamani" u divljim plemenima. Sistem asketske meditacije poznat kao "joga" postojao je u vremenima "Veda"; prihvatile su je "Upanišade" i "Mahabharata"; cvetala je u vreme Bude; a čak je i Aleksandar, privučen sposobnošću ovih asketa da mirno podnose bol, zastao da bi ih proučio i pozvao jednog od njih da dođe i živi sa njim. "Jogin" je odbio odlučno kao i Diogen, rekavši da od Aleksandra ne želi ništa, jer je zadovoljan onim što ima. Njegovi drugovi askete smejali u se Makedončevoj dečačkoj želji da osvoji svet, kada je, kako su mu rekli, dovoljno samo nekoliko stopa zemlje za svakog čoveka, živog ili mrtvog. Jedan drugi mudrac, Kalanus (326. p.n.e.) pratio je Aleksandra u Persiju; kad se tamo razboleo, zamolio je za dozvolu da umre, govoreći da više voli smrt nego bolest; i mirno se popeo na pogrebnu lomaču, dozvolivši da bude spaljen, ne dajući od sebe ni glasa na iznenađenje Grka, koji nisu još nikada videli ovakvu ubilačku vrstu hrabrosti. Dva veka kasnije (oko 150. p.n.e.) Patanđali je spojio praksu i tradicije sistema u svojim slavnim "Jogasutrama", koje se još uvek koriste kao tekst u centrima "joge" od Benaresa do Los Anđelesa. Šuan Zang je u sedmom veku naše ere opisao sistem navodeći da ima hiljade poklonika; Marko Polo vrlo je živo opisao "jogu" oko 1296.; danas, posle svih tih vekova, njeni ekstremniji sledbenici, kojih u Indiji ima od jedan do tri miliona, još uvek sebe muče da bi našli mir razumevanja. To je jedan od najimpresivnijih i najdirljivijih fenomena u istoriji čoveka.Šta je "joga"? Doslovno, jaram: ne toliko ujarmljivanje ili sjedinjenje duše sa Vrhovnim bićem, koliko jaram asketske discipline i uzdržljivosti koji aspirant nameće sebi da bi očistio svoj duh od svih materijalnih ograničenja, i postigao natprirodnu inteligenciju i moć. Materija je koren neznanja i patnje; zato "joga" nastoji da oslobodi dušu od svih čulnih pojava i sveg telesnog vezivanja; to je pokušaj da se postigne vrhunsko prosvetljenje i spasenje u jednom životu, okajavajući u jednoj egzistenciji sve grehove prošlih inkarnacija duše. Ovakvo prosvetljenje ne može se postići odjednom; aspirant se mora kretati prema njemu korak po korak, i niko ne može razumeti ni jednu fazu procesa ko nije prošao kroz faze koje joj prethode; do "joge" čovek dolazi samo kroz dugo i strpljivo učenje i samodisciplinu. "Joga" ima osam stupnjeva:/I/. "Jama", ili smrt želje; ovde duša prihvata ograničenja "ahimse" i "Brahmačarije", napušta svako samotraženje, oslobađa se od svih materijalnih interesa i traženja i svemu želi dobro. /II/. "Nijama", striktno poštovanje izvesnih preliminarnih pravila "joge": ličnu čistoću, moralnu čistotu, učenje i pobožnost./III/. "Asana", položaj; ovde je cilj smiriti sve kretanje kao i čuvstvo; najbolja "asana" za postizanje ovog cilja je staviti desno stopalo na levi bok, a levo stopalo na desni bok, ukrstiti ruke i uhvatiti dva palca na nogama, spustiti bradu na grudi i usmeriti pogled ka vrhu nosa. /IV/. "Pranajama", ili kontrola disanja: ovim vežbama moguće je zaboraviti sve osim disanja i na taj način očistiti um za pasivnu prazninu koja mora da prethodi povlačenju; istovremeno, čovek se može naučiti da živi sa minimumom vazduha i može dozvoliti da, bez štetnih posledica, ostane mnogo dana zakopan u zemlju./V/. "Pratjahara", povlačenje; sada um kontroliše sva čula, i povlači se od svih predmeta čula;/VI/. "Dharana", ili koncentracija identifikacija ili punjenje uma i čula jednom idejom ili objektom, uz isključenje svega drugoga.279 Fiksiranje jednog objekta dovoljno dugo oslobodiće dušu svih osećaja, svih određenih misli i sebičnih želja; onda će um, odvojen od

stvari, biti slobodan da oseti nematerijalnu suštinu stvarnosti.280 /VII/ "Dhjana", ili meditacija; to je skoro hipnotično stanje, koje je rezultat "Dharane"; može se proizvesti, kaže Patanđali, upornim ponavljanjem svetog sloga "Om". Konačno, kao do vrha "joge", asketa stiže u/VIII/. "Samadhi", ili kontemplacija u transu; sad iz uma nestaje čak i poslednja misao; prazan, um gubi svest o sebi kao posebnom biću; stapa se sa celokupnošću i postiže sjajno i božanstveno razumevanje svih stvari u Jednom. Ovo stanje se neposvećenom ne može opisati; nikakav intelekt ili rezonovanje ne može ga naći ili formulisati; ""Joga" se mora upoznati kroz "jogu"".Uprkos tome, ono što "jogin" traži nije Bog ili sjedinjenje sa Bogom; u filozofiji "joge" Bog ("Išvara") nije stvoritelj ili očuvatelj svemira, ili onaj koji ljude nagrađuje ili kažnjava, već samo jedan od nekoliko objekata o kojima duša može da meditira kao sredstvu za postizanje koncentracije i prosvetljenja. Cilj je, iskreno govoreći, ono odvajanje uma od tela, ono uklanjanje svih materijalnih prepreka iz duha, koje sa sobom donosi, u teoriji "joge", natprirodno razumevanje i sposobnost. Ako je duša očišćena od svake telesne podložnostii i angažvanosti ona se neće sjediniti sa "Brahmanom", ona će biti "Brahman"; jer "Brahman" je upravo ta skrivena duhovna osnova, ta nesebična i nematerijalna duša, koja ostaje kada sve čulne veze budu uklonjene. U meri u kojoj duša može da se oslobodi od svog fizičkog okruženja i zatvora ona "postaje Brahman", i ima "Brahmanovu" inteligenciju i moć. Ovde se ponovo javlja magička suština same religije obožavanje sila koje su čoveku superiorne.U danima "Upanišada", "joga" je bila čisti misticizam pokušaj da se ostvari identičnost duše sa Bogom. U induskoj legendi kaže se da su u starim danima sedmorica mudraca, ili "rišija", pokorom i meditacijom dobili potpuno znanje svih stvari. U kasnijoj istoriji Indije "joga" je iskvarena magijom i više mislila na moć čuda nego mir razumevanja. "Jogin"281 veruje da će uz pomoć "joge" biti u stanju da umrtvi i kontroliše bilo koji deo svog tela, ako se na njega koncentriše; on će biti u stanju da voljom učini sebe nevidljivim, ili spreči svoje telo da se pokrene, ili da se pojavi iz bilo kog dela sveta, ili živi toliko dugo koliko želi, ili da zna prošlost i budućnost i najudaljenije zvezde. Skeptik mora priznati da u tome nema ničeg nemogućeg; budale mogu da izmisle više hipoteza nego što filozofi ikada mogu da pobiju, a filozofi im se često priključuju u igri. Ekstaza i halucinacije mogu se proizvesti postom i samomučenjem, koncentracija vas može učiniti lokalno ili potpuno neosetljivim na bol; i ne može se reći kakve sve rezerve energije i sposobnosti leže pritajene unutar nepoznatog uma. Međutim, mnogi "jogini" su obični prosjaci koji prolaze kroz svoju pokoru u navodno istočnjačkoj nadi u zlato ili iz jednostavne ljudske gladi za pažnjom i aplauzom. Asketizam je recipročan senzualnosti, ili, u najboljem slučaju, pokušaj da se ona kontroliše; ali sam pokušaj graniči se sa mazohističkom senzualnošću u kojoj asketa skoro erotično uživa u svom bolu. Brahmani su se mudro uzdržali ovakve prakse, i savetovali svojim sledbenicima da traže svetost kroz savesno izvršavanje normalnih životnih dužnosti. 5. Purva-MimansaPreći sa "joge" na "Purva-Mimansu" znači preći sa najpoznatijeg na najmanje poznati i najmanje značajni od šest sistema brahmanske filozofije. I pošto je "joga" magija i misticizam, a ne filozofija, ovaj je sistem manje filozofija nego religija; to je ortodoksna reakcija protiv bezbožnih doktrina filozofa. Njegov autor, Đaimini, protestovao je protiv sklonosti Kapile i Kanade da autoritet "Veda", priznavajući ga, ignorišu. Ljudski um, govorio je Đaimini, previše je krhak instrument da bi rešavao probleme metafizike i teologije; razum je bludnica koja će zadovoljiti svaku želju; on nam ne daje "nauku" i "istinu", nego samo našu sopstvenu racionalizovanu senzualnost i ponos. Put do mudrosti i mira ne ide kroz isprazne lavirinte logike, već je u skromnom prihvatanju

tradicije i smernom izvođenju rituala propisanih u svetim spisima. Za ovo moglo bi se reći: /cela vous abetira/. 6. Sistem vedantaPoreklo Šankara Logika Epistemologija "Maja" Psihologija Teologija Bog Etika Teškoće sistema Smrt ŠankareReč "vedanta" prvobitno je značila kraj "Veda" to jest, "Upanišada". Danas je Indija koristi za onaj sistem filozofije koji je pokušao da da logičnu strukturu i podršku suštinskoj doktrini "Upanišada" zvuk koji odjekuje kroz celu indijsku misao da su Bog ("Brahman") i duša ("Atman") jedno. Najstariji poznati oblik ove najšire prihvaćene od svih hinduskih filozofija je "Brahma-sutra" Badarajane (oko 200. p.n.e.) 555 aforizama, od kojih prvi najavljuje cilj svih: "I sada, dakle, želim da znam "Brahmana"". Skoro hiljadu godina kasnije Gaudapada je napisao komentar na ove "sutre" i poučavao o ezoteričnoj doktrini sistema Govindu, koji ga je preneo Šankari, a on je sastavio najpoznatije komentare "vedante" i sebe učinio najvećim indijskim filozofom.U svom kratkom životu koji je trajao trideset i dve godine, Šankara je postigao to jedinstvo mudraca i sveca, mudrosti i dobrote, koje karakteriše najuzvišeniji tip čoveka koji je Indija dala. Rođen među učenim Nambudri brahmanima Malabara, odbacio je raskoš ovog sveta i još kao mladić postao je "sanvasi", klanjajući se skromno bogovima hinduskog panteona, a ipak mistički zaokupljen vizijom sveobuhvatnog "Brahmana". Izgledalo mu je da je najdublja religija i najdublja filozofija ona u "Upanišadama". On je mogao da oprosti politeizam naroda, ali ne i ateizam "sankhje" ili agnosticizam Bude. Stigavši na Sever kao delegat Juga, stekao je toliku popularnost na Univerzitetu u Benaresu da su ga tamo ovenčali najvišim počastima i poslali, u pratnji učenika, da zastupa brahmanizam u svim dvoranama za debate Indije. U Benaresu je, verovatno, napisao svoje čuvene komentare na "Upanišade" i "Bhagavad-gitu", u kojima je sa teološkim žarom i sholastičkom suptilnošću napao sve jeretike Indije i vratio Brahmanizam na onu poziciju intelektualnog vođstva sa koje su ga Buda i Kapila zbacili.U ovim raspravama ima mnogo prazne metafizike i bezvodnih pustinja tekstuelnog izlaganja; ali oni se mogu oprostiti čoveku koji je sa trideset godina uspeo da istovremeno bude indijski Toma Akvinski i Kant. Kao Toma Akvinski, Šankara prihvata puni autoritet Svetih spisa svoje zemlje kao božansko otkrovenje, i onda kreće da za sva učenja Svetih spisa nađe dokaza u iskustvu i razumu. Međutim, za razliku od Tome Akvinskog, on ne veruje da je za takav zadatak dovoljan razum; nasuprot tome, on se pita da nismo preuveličali snagu i ulogu, jasnoću i pouzdanost razuma. Đaimini je bio u pravu: razum je advokat i dokazaće sve što želimo; za svaki argument on može da nađe odgovarajući i suprotni argument, a njegov je ishod skepticizam koji slabi svu snagu karaktera i podriva sve vrednosti života. Ono što nam je potrebno nije logika, kaže Šankara, nego uvid, sposobnost (bliska umetnosti) da odmah shvatimo bitno iz irelevantnog, večno iz privremenog, celo iz jednog dela: to je prvi preduslov filozofije. Drugi je pripravnost da se posmatra, raspituje i misli radi razumevanja, ne radi izmišljanja, bogatstva ili moći; to je povlačenje duha od svih uzbuđenja, predubeđenja i plodova akcije. Treće, filozof mora da stekne sposobnost samouzdržavanja, strpljenje i mirnoću; on mora da nauči da živi iznad fizičkih iskušenja ili materijalnih briga. Konačno, duboko u njegovoj duši mora da gori želja za "mokšom", oslobođenjem od neznanja, za kraj svake svesti o posebnom sopstvu, za blaženim upijanjem u "Brahman" potpunog razumevanja i beskonačnog jedinstva. Jednom rečju, studentu nije toliko potrebna logika razuma koliko pročišćenje i produbljavanje discipline duše. Ovo je, možda, bila tajna svakog dubokog obrazovanja.Šankara smešta izvor svoje filozofije u dalekoj i suptilnoj tački koja više nikada nije ponovo potpuno jasno viđena sve dok, hiljadu godina kasnije, Imanuel Kant nije napisao svoju "Kritiku zdravog razuma".

Kako je, pita on, znanje moguće? Očigledno, sve naše znanje dolazi od čula i otkriva ne samu spoljnju realnost, već našu čulnu adaptaciju a možda i transformaciju ove realnosti. Čulima, dakle, nikada ne možemo sasvim znati "realno"; možemo ga znati samo u tom ruhu prostora, vremena i uzroka, koje može da bude tkanina koju su izatkali naši organi čula i razumevanja, stvoreni ili razvijeni da bi hvatali i držali tu glatku i neuhvatljivu realnost, čije postojanje možemo da slutimo, ali čiji karakter nikada ne možemo objektivno da opišemo; naš način opažanja biće zauvek nerazmrsivo izmešan sa onim što se promatra.Ovo nije eterični subjektivizam solipsiste koji misli da može uništiti svet tako što će otići da spava. Svet postoji, ali on je "maja" ne privid, nego fenomen, pojava koju je delimično stvorila naša misao. Naša nesposobnost da opažamo stvari samo kroz koprenu prostora i vremena, ili mislimo na njih samo kroz uzrok i posledicu urođeno je ograničenje, "aviđa", ili neznanje, koje je povezano sa samim načinom naše percepcije i koje je nasledstvo svih ljudi. "Maja" i "aviđa" su subjektivna i objektivna strana velike iluzije pomoću koje intelekt pretpostavlja da zna realno; u stvari, mi kroz "maju" i "aviđu", kroz naše rođenjem stečeno pravo neznanja, vidimo mnogostrukost objekata i tok promene; u istinu postoji samo jedno Biće, i promena je "samo ime" za površne fluktuacije formi. Iza "maje" ili koprene promene i stvari, nalazi se ona jedna univerzalna realnost, "Brahman", koja se može dostići ne osećajem ili intelektom, već samospoznajom i intuicijom uvežbanog duha.Ovo prirodno zamračenje čula i intelekta od strane organa i formi osećaja i razumevanja isto tako nas sprečava da opazimo onu nepromenljivu Dušu koja je ispod svih individualnih duša i umova. Naša posebna sopstva, vidljiva za percepciju i misao, tako su nerealna kao što je fantazmagorija prostora i vremena; individualne razlike i posebna lična obeležja povezana su sa telom i materijom, ona pripadaju kaleidoskopskom svetu promene; a ova samo pojavna sopstva nestaće sa materijalnim uslovima, čiji su ona deo. Ali u osnovnom životu, koji osećamo u sebi kada zaboravimo na prostor i vreme, na uzrok i promenu, naša je prava suština i realnost, taj "atman" koji delimo sa svim sopstvima i stvarima, i koji je, nepodeljen i sveprisutan, identičan sa "Brahmanom", Bogom. Ali šta je Bog? Baš kao što postoje dva sopstva ego i "atman" i dva sveta pojavni i numinalni tako postoje dva božanstva: "Išvara" ili Stvoritelj kome se ljudi klanjaju kroz strukture prostora, uzroka, vremena i promena; i "Brahman" ili Čisto biće obožavano onom filozofskom pobožnošću koja traži i nalazi, iza svih posebnih stvari i sopstava, jednu univerzalnu realnost, nepromenljivu među svim promenama, nedeljivu sred svih deoba, večitu uprkos svih nestalnosti oblika, svih rođenja i smrti. Politeizam, čak i teizam, pripada svetu "maje" i "aviđe"; oni su oblici obožavanja koji odgovaraju oblicima percepcije i misli; oni su tako potrebni našem moralnom životu kao što su prostor, vreme i uzrok potrebni našem intelektualnom životu, ali oni nemaju apsolutnu valjanost ili objektivnu istinu. Šankari postojanje Boga nije problem, jer on definiše Boga kao postojanje i identifikuje sva živa bića sa Bogom. Ali, misli on, može da se postavi izvesno pitanje u pogledu postojanja ličnog Boga, storitelja ili iskupitelja; takvo božanstvo, kaže ovaj preplagijator Kanta, ne može se dokazati razumom, on se može samo postulirati kao praktična potreba, koja nudi mir našim ograničenim intelektima i ohrabrenje našoj krhkoj moralnosti. Filozof, iako može da se moli u svakom hramu i klanja svakom bogu, preći će preko ovih oprostivih oblika narodnog verovanja; osećajući iluzornost pluralnosti i monističkog jedinstva svih stvari,282 on će, kao Vrhovno biće, obožavati samo Biće neopisivo, bezgranično, besprostorno, bezvremeno, bezuzročno, nepromenljivo Biće, izvor i bit svake realnosti. 283 Za "Brahmana" možemo koristiti prideve "svestan", "inteligentan", čak i "srećan",

jer "Brahman" uključuje sva sopstva, a ona mogu imati takve kvalitete; ali i svi ostali pridevi mogli bi se jednako primeniti na "Brahmana", jer On uključuje sve kvalitete svih stvari. U "suštini "Brahman" je bespolan, postavljen iznad ličnosti i roda, iznad dobra i zla, iznad svih moralnih distinkcija, svih razlika i atributa, svih želja i ciljeva. "Brahman" je uzrok i posledica, bezvremena i tajna suština sveta.Cilj filozofije je naći tu tajnu a tragaoca u toj nađenoj tajni zagubiti. Biti jedno sa Bogom znači, za Šankaru, uzdići se iznad ili potonuti ispod odvojenosti i kratkoće sopstva, sa svim njegovim uskim ciljevima i interesovanjima; postati nesvestan svih delova, podela, stvari; biti spokojno u skladu, u "Nirvani" bez želja, sa velikim okeanom Bića u kome nema ratnih ciljeva, sopstva u takmičenju, nikakvih strana, nikakve promene, prostora i vremena.Da bi našao ovaj blaženi mir ("ananda"), čovek mora da se odrekne ne samo sveta, već i sebe; ne sme ga zanimati posed ili dobra, šta god da bude; on mora na patnju i smrt da gleda kao na "maju", površinske događaje tela i materije, vremena i promene; i on ne sme da misli o sebi lično i svojoj sudbini; jedan jedini trenutak vlastitog interesa ili ponosa može da uništi sve njegovo oslobođenje. Dobra dela ne mogu čoveku dati spasenje, jer dobra dela nemaju valjanosti ili značenja osim u "maja" svetu prostora i vremena; samo znanje svetačkog vidovnjaka može da donese spasenje što je priznanje identičnosti sopstva i univerzuma "atmana" i "Brahmana", duše i Boga, i apsorbovanje dela u celinu. Samo kada ovo apsorbovanje postane potpuno, točak reinkarnacije zaista staje; jer onda se vidi da je posebno sopstvo i ličnost, kojima dolazi reinkarnacija, iluzija. "Išvara", bog "maje", je taj koji sopstvu daje ponovno rođenje kao kaznu i nagradu; ali "kada je identitet" "Atmana" i "Brahmana" "postao poznat, onda su," kaže Šankara, "postojanje duše kao lutalice i postojanje "Brahmana" kao stvoritelja (tj. kao "Išvare") nestalo". "Išvara" i "Karma", kao stvari i soezoteričnoj doktrini Vedante prilagođenoj poteka; u ezoteričnoj ili tajnoj doktrini duša i "Brahman" su jedno, oni nikada ne lutaju, ne umiru, nikada se ne menjaju. Od Šankare je bilo obazrivo što je ograničio svoju ezoteričnu doktrinu na filozofe; jer kao što je Volter verovao da samo društvo filozofa može da opstane bez zakona, tako samo društvo nadljudi može da živi iznad dobra i zla. Kritičari su se žalili da ako su dobro i zlo "maja", deo nerealnog sveta, onda sve moralne distinkcije otpadaju, i đavoli su podjednako dobri kao i sveci. Ali, ove moralne distinkcije su, tako Šankara mudro odgovara, realne "unutar" sveta, prostora i vremena, i obavezuju one koji žive u svetu.284 One ne obavezuju dušu koja se spojila sa "Brahmanom"; takva duša ne može da čini zlo, jer zlo podrazumeva želju i akciju, a oslobođena duša, po definiciji, ne kreće se u sferi želje i (sebične) akcije. Svako, ko svesno pozledi drugoga, živi na ravni "maje" i podleže njenim distinkcijama, moralu i zakonima. Samo je filozof slobodan, samo je mudrost sloboda.Ovo je bila suptilna i duboka filozofija za mladog čoveka u svojim dvadesetim. Šankara ne samo što ju je razradio u pismenom obliku i uspešno branio u debati, već je neke njene deliće izrazio u nečemu što predstavlja deo najosećajnije religiozne poezije Indije. Kada su sve sporne stvari bile rešene, on se povukao u neko osamljeno mesto u Himalajima, i tamo, prema hinduskom predanju, umro u trideset i drugoj godini. U njegovo ime osnovano je deset religioznih redova i bilo je mnogo učenika koji su prihvatili i razvili njegovu filozofiju. Jedan od njih neki kažu da je to bio lično Šankara napisao je za narod popularno tumačenje "Vedante Mohamudgaru" ili "Čekić ludosti" u kome su jasno i snažno rezimirani glavni elementi sistema:Ludo! odreci se svoje žeđi za bogatstom, izgnaj sve želje iz svog srca. Neka ti um bude zadovoljan onim što dobijaš svojom "Karmom" ... Ne gordi se bogatstvom, prijateljima ili mladošću; vreme sve to oduzima u trenu. Napuštajući brzo sve ovo, što je

puno privida, uđi u mesto "Brahmana"... Život je treperav, poput kapi vode na listu lotosa ... Vreme igra, vreme iščezava ipak dašak nade nikad ne nestaje. Telo je smežurano, kosa seda, usta postaju bezuba, štap u ruci se trese, ali čovek ipak ne ostavlja sidro nade ... Uvek ostani staložen ... U tebi, i meni i u drugima boravi sam Višnu; beskorisno je ljutiti se na mene, ili biti nestrpljiv. Vidi svako sopstvo u Sopstvu, i odreci se svake pomisli na razliku.

3. Završeci hinduske filozofije

Dekadencija - Rezime - Kritika - Uticaj

Muslimanske invazije učinile su kraj velikom dobu hinduske filozofije. Napadi muslimana, a kasnije i hrišćana, na domaću veru naterali su je, iz samoodbrane, u plašljivo jedinstvo koje je svaku debatu smatralo izdajom, i kreativnu jeres gušilo u stagnantnoj jednoličnosti misli. Oko dvanaestog veka sistem "vedante", koji je kod Šankare trebalo da bude religija za filozofe, reinterpretiran je od strane takvih svetaca kao što je bio Ramanuđa (oko 1015.) u ortodoksno obožavanje Višnua, Rame i Krišne. Kada joj je zabranjeno da smišlja nove misli, filozofija je postala ne samo sholastična već i jalova; prihvatala je svoje dogme od sveštenstva i dokazivala ih vredno razlikama bez razlike, i logikom bez razuma. Uprkos tome, brahmani su u osami svojih utočišta i pod zaštitom svoje nerazumljivosti pažljivo očuvali stare sisteme u ezoteričnim "sutrama" i komentarima, i prenosili kroz generacije i vekove zaključke hinduske filozofije. U svim tim sistemima, brahmanskim ili drugim, kategorije intelekta predstavljene su kao bespomoćne ili varljive pred realnošću koja se odmah oseti ili vidi; i sav naš racionalizam osamnaestog veka indijskom metafizičaru izgleda kao isprazan i površan pokušaj da se nepredvidivi univerzum podvrgne idejama jednog /salonnicre/. "U slepu tamu odlaze oni koji se klanjaju neznanju; u još veću tamu oni, koji su zadovoljni znanjem." Hinduska filozofija počinje tamo gde se evropska završava sa istraživanjem prirode znanja i ograničenja razuma; ona ne počinje sa fizikom Talesa i Demokrita, već sa epistemologijom Loka i Kanta; ona prima um kao ono što je najneposrednije znano i zato odbija da ga pretvori u materiju poznatu samo posredno i kroz um. Ona prihvata spoljnji svet, ali ne veruje da ga naša čula mogu ikada upoznati onakvog kakav jeste. Celokupna nauka je registrovano neznanje, i pripada "maji"; ona formuliše, u stalno promenljivim pojmovima i frazama, principe sveta u kome je razum samo jedan deo jedna struja koja se kreće u beskrajnom moru. Čak i osoba koja rezonuje je "maja", iluzija; šta je ona do privremenog sticaja okolnosti, jena prolazne tačke kontakta u krivinama materija i duha kroz prostor i vreme? i šta su njena dela ili njene misli već ispunjenje sila koje daleko prethode njenom rođenju? Ništa nije realno osim "Brahmana", tog prostranog okeana Bića u kome je svaki oblik talas trenutka, ili trag pene na talasu. Vrlina nije mirni heroizam dobrih dela, niti je neka pobožna ekstaza; ona je jednostavno spoznaja identičnosti sopstva sa svakim drugim sopstvom u "Brahmanu"; moralnost je takav život kakav dolazi od osećaja jedinstva sa svim stvarima.285 "Onaj koji raspoznaje sva bića u svom Sopstvu, i svoje Sopstvo u svim bićima, nema, dakle, šta da se boji. Kakva iluzija, kakva bol može nešto njemu?" Izvesne karakteristične odlike koje ne bi izgledale kao nesavršenosti sa hinduskog stanovišta sprečavale su ovu filozofiju da izvrši širi uticaj na druge civilizacije. Njen metod, njena sholastična terminologija, i njene vedske pretpostavke sprečavaju je da stekne simpatije među narodima sa drugim pretpostavkama

ili više sekularizovanim kulturama. Njena doktrina "maje" daje malo ohrabrenja moralnosti ili aktivnoj vrlini; njen pesimizam je priznanje da ona nije, uprkos teorije "Karme", objasnila zlo; a deo efekta ovih sistema bio je da se veliča stagnantni kvijetizam uprkos zala koja bi razumljivo mogla da se isprave ili posla koji je vapio da bude urađen. Ipak, postoji dubina u ovim meditacijama koja, pri poređenju sa aktivitičkim filozofijama stvorenim u svežijim zonama daje privid površnosti. Možda su naši zapadni sistemi, tako sigurni da je "znanje moć", glasovi jednog nekada snažnog mladića koji preuveličava ljudsku sposobnost i izdržljivost. Dok nam se naše energije iscrpljuju u svakodnevnoj borbi protiv nepristrasne Prirode i neprijateljskog Vremena, mi sa više tolerancije gledamo na istočnjačke filozofije predanja i mira. Otuda je uticaj indijske misli na druge kulture bio najveći u danima njihovog slabljenja i propadanja. Dok je Grčka pobeđivala, obraćala je malo pažnje na Pitagoru ili Parmenida; kada je Grčka opadala, Platon i orfejski sveštenici prihvatili su doktinu o reinkarnaciji, dok je Zenon Istočnik propovedao skoro hinduski fatalizam i rezignaciju; a kada je Grčka umirala, neoplatonisti i gnostici pili su velikim gutljajima iz indijskih bunara. Osiromašenje Evrope u vreme pada Rima i muslimansko osvajanje puteva između Evrope i Indije izgleda da su omeli, za jedan milenijum, direktnu međusobnu razmenu ideja Istoka i Zapada. Ali jedva što su se Britanci učvrstili u Indiji, izdanja i prevodi "Upanišada" uskomešali su misao Zapada. Fihte je zamislio idealizam neobično sličan Šankarinom; Šopenhauer je skoro uključio budizam, "Upanišade" i "Vedantu" u svoju filozofiju; a Šeling je, u starosti, smatrao "Upanišade" za najzreliju mudrost čovečanstva. Niče se previše dugo zadržao sa Bizmarkom i Grcima da bi obratio pažnju na Indiju, ali je na kraju iznad svih ideja stavljao ideju koja ga je mučila, onu o večnom ponovnom povratku varijantu reinkarnacije.U naše vreme Evropa sve više i više uzima iz filozofije Istoka,286 dok Istok u sve većoj meri pozajmljuje od nauke Zapada. Još jedan rat mogao bi Evropu ponovo da otvori za priliv orijentalnih filozofija i vera (kao što je raspad Aleksandrovog carstva otvorio Grčku, a pad Rimske republike Rim). Rastuća pobuna Istoka protiv Zapada, gubitak tržišta u Aziji koja su održavala industriju i prosperitet Zapada, slabljenje Evrope zbog siromaštva, frakcija i revolucija, mogli bi taj podeljeni kontinent učiniti zrelim za novu religiju nebeske nade i zemaljskog očajanja. Verovatno da je predrasuda ta koja čini da u Americi ovakav rasplet izgleda nezamisiv: kvijetizam i rezignacija ne pristaju uz našu naelektrisanu atmosferu ili vitalnost rođenu iz bogatih resursa i prostranog terena. Bez sumnje će nas naše vreme zaštititi na kraju.

VIIINDIJSKA KNJIŽEVNOST

1. Indijski jezici

Sanskrit - Domaći jezici - Gramatika

Baš kao što su filozofija i mnogo od književnosti srednjevekovne Evrope bilo pisano na jednom mrtvom jeziku koji je narodu bio nerazumljiv, **tako su filozofija i klasična literatura Indije bili pisani na sanskritu koji je već davno nestao iz običnog govora, ali je opstao kao "esperanto" učenjaka koji nemaju drugog zajedničkog jezika.** Nemajući vezu sa životom naroda, ovaj književni jezik postao je model sholasticizma i rafiniranosti; nove reči formirane su ne spontanom reakcijom ljudi, već

potrebama tehničkog opštenja u školama; dok na kraju sanskrit filozofije nije izgubio snažnu jednostavnost vedskih himni i postao veštačko čudovište čiji su /sesljuipedalia/ /verba/ puzili preko stranica poput monstruoznih pantljičara.287 U međuvremenu, narod severne Indije je, oko petog veka pre Hrista, transformisao sanskrit u prakrit, slično kao što će Italija promeniti latinski u italijanski.

Prakrit je postao neko vreme jezik budista i đaina, dok se nije razvio u **pali** jezik najstarije postojeće budističke književnosti. Krajem **desetog veka** naše ere iz ovih "srednjeindijskih" jezika rodili su se razni domaći jezici, među kojima je glavni bio **hindu**. U **dvanaestom veku** on je stvorio **hindustani** kao jezik severnog dela Indije. Konačno su osvajači muslimani popunili hindustani persijskim rečima, stvorivši time novi dijalekt, **urdu.** Sve su to bili **"indo-germanski**" jezici, ograničeni na Hindustan;

Dekan je zadržao svoje stare dravidske jezike tamil, telugu, kanarese i malajalam a tamil je postao glavno književno sredstvo izražavanja na jugu. U devetnaestom veku bengali je kao književni jezik Bengala zamenio sanskrit; romanopisac Čarterđi bio je njegov Bokačo, pesnik Tagore njegov Petrarka. **Čak i danas Indija ima sto jezika,** a književnost "svarađa"288 koristi govor osvajača.

Indija je već veoma davno počela da traga za korenima, istorijom, odnosima i kombinacijom reči. Oko četvrtog veka pre naše ere ona je stvorila za sebe nauku o gramatici i dala verovatno najvećeg gramatičara od svih poznatih, Paninija. Studije Paninija, Patanđalija (oko 150. n.e.) i Bhartriharija (oko 650. n.e) postavile su osnovu filologije; a ta fascinantna nauka verbalne genetike svoj život u modernim vremenima duguje ponovnom otkrivanju sanskrita.

Pisanje, kao što smo videli, nije bilo popularno u vedskoj Idiji. Oko petog veka pre naše **ere pismo "karošti"** bilo je adaptirano prema semitskom modelu, a u epovima i budističkoj književnosti počinjemo da slušamo o pisarima. Kao materijal za pisanje korišćeno je palmino lišće i kora, a gvozdeno stilo bilo je pero; kora se obrađivala da bi postala manje lomljiva, perom su po njoj grebana slova, preko kore se razmazivalo mastilo, koje je ostajalo u ogrebotinama kada bi se njegov ostatak izbrisao. Papir su doneli muslimani (oko 1000. n.e.), ali on nije zamenio koru sve do sedamnaestog veka. Po redu, stranice od kore povezivane su nizanjem na gajtan, a knjige od takvih listova sakupljane su u bibliotekama koje su Hindusi nazivali "Riznice Boginje Govora". Ogromne zbirke ove književosti na drvetu preživele su razaranja vremena i ratova.289

2. Obrazovanje

Škole - Metodi - Univerziteti - Muslimansko obrazovanje - Jedan car o obrazovanju

Pisanje je nastavilo čak do devetnaestog veka da ima veoma malu ulogu u indijskom obrazovanju. Možda nije bilo u interesu sveštenika da svetci ili sholastički tekstovi budu otvorena tajna za sve. Toliko daleko koliko možemo da pratimo indijsku istoriju, nalazimo sistem obrazovanja, uvek u rukama sveštenstva, otvoren najpre samo za sinove brahmana, zatim kako širi svoje privilegije od kaste do kaste sve dok u naše vreme ne isključuje samo nedodirljive. Svako hindusko selo ima svog učitelja, koga se izdržava iz javnih sredstava; samo u Bengalu, pre dolaska Britanaca, bilo je oko osamdeset hiljada domorodačkih škola jedna na svakih četiri stotine stanovika. Procenat pismenosti pod

Ašokom bio je izgleda viši nego u današnjoj Indiji. Deca su išla u seosku školu od septembra do februara, počinjući sa pet godina i napuštajući školu u osmoj godini života. Pouka je uglavnom bila religioznog karaktera, bez obzira na predmet; učenje napamet bio je uobičajeni metod rada, a "Vede" neizbežni tekst. Čitanje, pisanje i aritmetika bili su uključeni, ali nisu bili ono glavno u obrazovanju; karakter se cenio više od intelekta, a suština školovanja bila je disciplina. Ne čujemo ništa o šibanju ili drugim oštrim merama; ali otkrivamo da se naglasak stavljao na formiranje zdravih i pravilnih životnih navika. Sa osam godina učenik je prelazio na formalniju brigu "gurua", ili ličnog učitelja i vodiča, sa kojim je učenik trebalo da živi, po mogućstvu do navršene dvadesete godine. Od njega su se tražile usluge, ponekad kakve dolikuju slugama, i obavezivali su ga na uzdržljivost, skromost, higijenu tela i ishranu bez mesa. Sada je dobijao instrukcije iz Pet "šastri" ili nauka: gramatike, umetnosti i zanata, medicine, logike i filozofije. Konačno bi ga poslali u svet sa mudrim upozorenjem da samo jedna četvrtina obrazovanja dolazi od učitelja, jedna četvrtina od privatnog učenja, jedna četvrtina od njegovih prijatelja, a jedna četvrtina od života.Od svog "gurua" učenik je, oko šesnaeste godine, mogao da pređe na jedan od velikih univerziteta koji su bili slava stare i srednjevekovne Indije: u Benaresu, Taksili, Vidarbhi, Ađanti, Uđđainu ili Nalandi. Benares je bio uporište ortodoksnog brahmanskog učenja u Budinim vremenima kao i u našim; Taksila, u vreme Aleksandrove invazije, bila je celoj Aziji poznata kao vodeće sedište hinduske učenosti, slavna pre svega po svojoj medicinskoj školi; Uđđain je uživao visoku reputaciju zbog astronomije, Ađanta po studijama umetnosti. Fasada jedne od oronulih zgrada u Ađanti govori o veličanstvenosti tih starih univerziteta. Nalanda, najslavnija među budističkim visokim školama, osnovana je kratko vreme posle Učiteljeve smrti, i država je za njeno održavanje odredila prihode iz jedne stotine sela. Univerzitet je imao deset hiljada studenata, jednu stotinu učionica, velike biblioteke, i šest ogromnih četvorospratnih blokova sa spavaonicama; njegove opservatorije, rekao je Juan Čuang, "bile su izgubljene u jutarnjim isparenjima, a gornje prostorije uzdizale su se iznad oblaka." Stari kineski hodočasnik voleo je učene kaluđere i senovite gajeve Nalande toliko da je tamo ostao pet godina. "Od onih iz inostranstva koji su želeli da stupe u debatne škole" u Nalandi, kaže nam on, "većina se, savladana bremenom problema, povlačila; a oni koji su bili duboko poznavali stara i savremena učenja primani su; samo dvojica ili trojica od desetorice bi uspeli." Kandidati koji su imali dovoljno sreće da budu primljeni dobijali su besplatno poduku, stan i hranu, ali su podvrgavani skoro monaškoj disciplini. Studentima nije bilo dozvoleno da razgovaraju sa ženom ili da je vide; čak i želja da se žena pogleda smatrana je velikim grehom, kao što se to najstrožije zahteva u Novom zavetu. Student kriv za seksualne odnose morao je, čitavu godinu dana, da nosi kožu magarca sa repom okrenutim naviše i ide unaokolo, traži milostinju i objavljuje svoj greh. Svakog jutra svi studenti morali su da se kupaju u devet velikih bazena za plivanje koji su pripadali univerzitetu. Studije su trajale dvanaest godina, ali neki studenti ostajali su po trideset godina, dok bi neki ostali do smrti.Muslimani su uništili skoro sve manastire, budističke ili brahmanske, u severnoj Indiji. Nalanda je spaljena do temelja 1197. i svi njeni kaluđeri pobijeni; nikada nećemo moći da procenimo bogati život stare Indije po onome što su ovi fanatici poštedeli. Ipak, razoritelji nisu bili varvari; imali su ukus za lepo i skoro modernu veštinu u korišćenju pobožnosti za pljačku. Kada su Moguli stupili na presto doneli su sa sobom visoki, ali skučeni kulturni standard; voleli su književnost isto kao i mač i znali kako da kombinuju uspešnu opsadu sa poezijom. Među muslimanima obrazovanje je bilo većinom individualno, preko tutora koje bi bogati

očevi angažovali sa svoje sinove. To je bila aristokratska koncepcija obrazovanja kao ukrasa a povremeno i pomoći za čoveka koji je imao položaj i moć, ali obično i iritirajuća i javna opasnost za nekoga ko je osuđen na siromaštvo ili skromni status. Kakve su bile metode tutora možemo da procenimo iz jednog od velikih pisama istorije odgovora Aurangzeba svom ranijem učitelju, koji je od kralja tražio neku sinekuru i prihode:Šta je to što bi od mene želeo, Doktore? Možeš li razumno poželeti da te učinim jednim od glavnih "Omraha" na mom dvoru? Pravo da ti kažem da si me podučavao kao što je trebalo, ništa ne bi bilo pravednije; jer ja sam tog uverenja, da je dete, dobro obrazovano i podučeno, u obavezi prema svom učitelju bar onoliko koliko i prema svom ocu. Ali gde su ti dobri dokumenti koje si mi dao? Kao prvo, učio si me da je celi Frangistan (tako izgleda zovu Evropu) samo neko neznam kakvo malo ostrvo, čiji je najveći kralj onaj od Portugalije, a do njega kralj Holandije, pa posle njega kralj Engleske: a što se drugih kraljeva tiče, kao onih u Francuskoj i Andaluziji, ti si mi ih predstavio kao naše manje raxe, govoreći mi da su svi kraljevi Industana daleko iznad njih, da su oni (kraljevi Industana) ... oni veliki, da su osvajači i kraljevi sveta; a da kraljevi Persije i Uzbeka, Kašgara, Tatarske i Kitaja, Pigua, Kine i Mačine drhte na pomen imena Industana. Divne li geografije! Bolje da si me tačno učio kako da razlikujem sve te države sveta i dobro razumem njihovu snagu, njihov način borbe, njihove običaje, religije, vlade i interese; i sledeći pouzdanu istoriju, da proučim njihov uspon, napredak, propadanje; i otkuda, kako, i kojim udesom te čijom greškom su se u carstvima i kraljevinama dogodile te velike promene i revolucije. Jedva da sam od tebe naučio imena svojih pradedova, slavnih osnivača ovog carstva; a koliko si samo daleko bio od toga da me podučiš o istoriji njihovog života i kojim su pravcem krenuli da bi izvršili ovako velika osvajanja. Hteo si da me naučiš arapski, da čitam i pišem. Zaista sam ti mnogo zahvalan što si učinio da izgubim toliko vremena na jezik koji zahteva deset ili dvanaest godina učenja da bi se postiglo savršenstvo; kao da sin jednog kralja treba da smatra da je za njega čast da bude gramatičar ili neki doktor prava i nauči druge jezike, umesto onih koje govore njegovi susedi, kad može dobro i bez njih; on, za koga je vreme dragoceno zbog mnogih važnih stvari, koje treba blagovremeno naučiti. Kao da postoji neko, ko se ne bi sa izvesnim protivljenjem, pa čak i sa nekom vrstom poniženja, angažovao na tako tužnom i suvoparnom zadatku, tako samotnom i dosadnom, kao što je učenje reči."Tako je," kaže savremenik Bernije, "Aurangzeb zamerio sitničarskim podukama svojih tutora; uz šta je, kako je potvrđeno na tom dvoru... dodao sledeći prekor":Zar ne znaš da je dobro usmeravano detinjstvo, kao stanje obično propraćeno srećnim uspomenama, sposobno za hiljade dobrih poduka i instrukcija, koje ostaju duboko utisnute u čitavi ostatak čovekovog života, i održavaju um uvek spreman za velika dela? Pravo, molitve i nauke zar se ne mogu isto tako dobro naučiti na našem maternjem jeziku kao i na arapskom? Rekao si mom ocu, šahu Đehanu, da ćeš me učiti filozofiju. Istina, dobro se sećam, mnogo godina si me zabavljao sa lakim pitanjima o stvarima koje uopšte ne nude umu nikakvo zadovoljstvo i nisu korisna u ljudskom društvu, već su prazni pojmovi i čiste izmišljotine kojima je svojstveno samo to, da ih je vrlo teško razumeti i vrlo lako zaboraviti... Još uvek se sećam da je, nakon što si me tako zabavljao, ne znam kako dugo, svojom finom filozofijom, sve, što mi je od nje ostalo, bilo mnoštvo varvarskih i mračnih reči, smišljenih samo da zbune, dovedu u nedoumicu i izmožde i najbolju pamet, i izmišljene da što bolje prikriju taštinu i neznanje ljudi poput tebe, koji žele da verujemo da oni znaju sve i da su ispod tih mračnih i nejasnih reči skrivene velike tajne koje su samo oni sposobni da shvate. Da si me učio filozofiji koja formira duh za logičko zaključivanje i

neosetno ga navikava da ne bude zadovoljan ni sa čim već samo zdravim rasuđivanjem, da si mi dao te odlične pouke i doktrine koje dušu uzdižu iznad udara sudbine i svode je na nepokolebljivu i uvek istu umerenost, i ne dozvoljavaju joj da je prosperitet ponese ili nevolja ponizi; da si se pobrinuo da mi pružiš znanje o onome šta smo i šta su prave istine stvari i pomogao mi, da u svom umu formiram valjanu ideju o veličini svemira i zadivljujućem redu i kretanju njegovih delova; da si mi, kažem ti, usadio ovu vrstu filozofije, smatrao bih da sam ti neuporedivo više obavezan nego što je Aleksandar bio Aristotelu i verujem da bi mi bila dužnost da te nagradim drugačije nego što se on odužio njemu. Zar nije trebalo da me, umesto što si mi laskao, naučiš nešto od onoga što je tako važno za jednog kralja, a to je, koje su to recipročne dužnosti jednog suverena prema svojim podanicima; i zar nije trebalo da misliš da ću jednog dana morati da se sa mačem borim za život i krunu sa svojom braćom? Da li si vodio računa da naučim šta znači opsedati grad, ili postrojiti armiju? Za to sam dužan drugima, a nikako tebi. Idi, vrati se u selo iz koga si došao, i neka niko ne zna ko si i šta si postao.

3. Epovi

"Mahabharata" - Njena priča - Njen oblik - "Bhagavad-gita" - Metafizika rata - Cena slobode - "Ramajana" - Šumska idila - Otmica Site -Hinduski epovi i Grci

Škole i univerziteti bili su samo deo obrazovnog sistema Indije. Pošto je pisanje manje cenjeno nego u drugim civilizacijama, a istorija i poezija naroda čuvane i širene usmenim predanjem, navika javnog recitovanja širila je među ljudima najdragocenije delove njihovog kulturnog nasleđa. Kao što su bezimeni /raconteurs/ prenosili i tumačili među Grcima "Ilijadu" i "Odiseju", tako su recitatori i deklamatori Indije prenosili iz generacije u generaciju i iz dvora u narod stalno proširivane epove koje su brahmani ispunili svojim legendarnim predanjima.Jedan hinduski naučnik ocenio je "Mahabharatu" kao "najveće delo mašte koje je Azija dala"; a Ser Čarls Eliot ju je nazvao "većim spevom od Ilijade". U nekom smislu ne treba posumnjati u ovu ocenu. Počevši (oko 500. p.n.e.) kao kratka narativna poema pristojne dužine, "Mahabharata" je u svakom sledećem veku preuzimala nove epizode i homilije i apsorbovala"Bhagavad-gitu" kao i delove priče o Rami, sve dok na kraju nije stigla do 107.000 oktametričkih kupleta što je sedmostruka dužina "Ilijade" i "Odiseje" zajedno. Imena autora bilo je bezbroj; "Vjasa", kome je tradicija pripisuje, znači "prireñivač". Pisalo ju je stotinu pesnika, oblikovalo hiljadu pevača, sve dok, pod kraljevima Gupta (oko 400. godina n.e.), brahmani nisu u prvobitno kšatrijsko delo uneli sopstvene religiozne i moralne ideje i epu dali xinovski oblik kakav je danas. Centralna tema nije baš bila prilagođena religioznoj pouci, jer je pričala o nasilju, kockanju i ratu. Prva knjiga predstavlja lepu Šakuntalu (kojoj je bilo suđeno da postane heroina najčuvenije indijske drame) i njenog moćnog sina Bharatu; njegovi su potomci ona ”velika Bharata” (Maha-Bharata) plemena, Kuru i Pandava, čiji krvavi sukob čini često prekidanu nit priče. Judhištira, kralj Pandava, gubi na kocki svoje bogatstvo, svoju vojsku, svoje kraljevstvo, svoju braću, a na kraju i svoju ženu Draupadi, u igri u kojoj njegov neprijatelj Kuru igra sa kockama otežanim olovom. Po sporazumu Pandave treba da dobiju svoje kraljevstvo natrag posle dvanaest godina progonstva iz rodne zemlje. Prolazi dvanaest godina; Pandave pozivaju Kurue da im zemlju vrate; ne dobijaju odgovora i objavljuju rat. Sa obe strane dovode se saveznici, sve dok se ne uključi skoro cela severna

Indija. Bitka besni osamnaest dana i u pet knjiga; pobijeni su svi Kurui i skoro sve Pandave; herojski Bhišma u deset dana lično ubija 100.000 ljudi; ukupno je, izveštava pesnik-statističar, broj palih iznosio nekoliko stotina miliona ljudi. Usred ove krvave scene smrti Gandhari, supruga slepog kralja Kurua, Dhritaraštre, nariče užasnuta prizorom lešinara koji pohlepno lebde nad mrtvim telom princa Durjodhana, njenog sina.Neokaljana Kraljica i neokaljana žena, uvekpravična, uvek dobra,Dostojanstvena u svojoj silnoj tuzi, na poljuGandhari stajaše.Razasutim lobanjama i slepljenim pletenicama,potamnelo od potokausirene krvi,Udovima bezbroj ratnika crveno je polje prekriveno...I otegnuti urlik šakala preko prizorakrvoprolića odjekuje,Dok lešinar i gavran udaraju svojim mračnim ignusnim krilimaGosteći se krvlju ratnika smrdljivim pišaćamaispunjen je vazduh,Nevidljivi oblici gladnih "rakša" ud po ud samrtvih tela trgaju.Kroz ovaj prizor smrti i krvoprolića starog sumonarha poveli,Gospe Kurua neodlučnim su korakom među/'/ bezbrojmrtvih stupile,I prodorni lelek ravnicom je odjeknuo,Kad ugledaše među/'/ mrtvima sinove im,braću, gospodare, Kad videše vukove divljine da se hrane suđenimim plenom,Mračne lutalice ponoći u lovu na plen pojasnom danu.Vrisak bola i jauk muke sablasnim poljem ječe,Malaksali im korak zakazuje i one na zemlju padaju,Čula i život žalobnice napuštaju dok gubesvest u opštem bolu,Od tuge duboka nesvest pruža im tektren olakšanja.Onda snažni uzdah bola iz grudi Gandhari izbi,Gledajući u svoje bolom mučene kćeri onaKrišni ovako zbori:"Pogledaj moje neutešne kćeri, obudovljene kraljiceiz kuće Kurua,Koje tuguju za svojim dragim pokojnicima, kao oraoza parom svojim;Kako svaka hladna i bleda crta na njihovom licubudi u njima ljubav žene,Kako među beživotnim ratnicima još uvek nemirnakoraka tumaraju;Majke svoju ubijenu decu, nesvesnu u njihovom snu, grle,Udovice se nad muževe svoje nadvijaju i u neprekidnojtuzi plaču..."Tako se Krišni kraljica Gandhari obratila da mutužne misli kaže,Kad, avaj, lutajući joj pogled na njenog sinaDurjodhana pade.Iznenadni bol probode joj grudi i njena čula zakazaše;Kao drvo udareno olujom, bez svesti na zemlju se sruši.Još jednom se probudila u tuzi, još jednom bacila pogledOnamo, gde joj je sin, grimizom krvi obojen, spavaopod vedrim nebom.Grčeviti jecaji protresali su joj grudi dok je beživotnilik čvrsto prigrlila,I njene suze kao letnja kiša potekoše i opraše muplemenitu glavu, Prekrivenu vencima još uvek neuvelim, ukrašenim"nikšama" sjajnim i crvenim."Majko", rekao je moj dragi Durjodhan, kad je kretao u rat, "Poželi mi radost i poželi trijumf kad se popnemna bojna kola.""Sine", rekla sam dragom Durjodhanu, "Nebo nek odvratisvirepu sudbinu /Yato dharma stato jayah/ trijumf na vrlinu čeka."Al/'/ on čeznuo je za bitkom, hrabrošću svojom otkupioje grehe; Sad prebiva u nebeskom carstvu, u koje verni ratnici idu.I ne plačem ja za Durjodhanom, kao princ se borio i pao,Već zbog moga tugom ophrvanog muža, ko bi njegovunesreću znao?.."Slušaj mrski zov šakala, i vukove na svom noćnom bdenju Devojke bogate pesmom i lepotom prve su uvek pazile nanjegov san.Slušaj ogavne lešinare zakrvavljenih kljunova kakokrilima lupaju nad mrtvima,Devojke su svojim perjanim "pankhama" mahale okoDurjodhanove kraljevske postelje ...Pogledaj Durjodhanovu plemenitu udovicu, ponositumajku hrabrog Lakšmana,Kraljevsku u svojoj mladosti i lepoti, kao oltar odsjajnog zlata,Istrgnutu iz slatkih zagrljaja svoga muža,iz ruku svoga sina koje su je grlileOsuđenu, u mladosti i s dražima svojim, nadoživotnu bol i tugu.Učini da mi se tvrde i kamene grudi smrve odsvirepog bola,Zar da Gandhari doživi da vidi svog plemenitog sinai unuka ubijene? Pogedaj još jednom Durjodhanovu udovicu, kako grlikrvavu mu glavu,Kako nežnim rukama i nežno ga drži na njegovoj postelji;Kako se od dragog umrlog muža okreće svom najdražem sinu,I kapi majčinih suza guše udovičin gorki

jecaj;Kao lotosovo jezgro nežno-zlatno njeno je obličje.O moj lotose, O kćeri moja, Bharatov ponos i slavoKurua!Ako je istina u "Vedama", hrabri Durjodhan prebiva gore;Zašto ostajemo u žalosti odvojeni od njegove drageljubavi?Ako je istina u "Šastri", u nebu boravi moj herojski sin;Zašto ostajemo u tuzi kada je njihov ovozemaljskizadatak završen?" Na ovu temu o ljubavi i borbi dodato je hiljadu dodataka. Bog Krišna prekida ubijanje u jednom pevanju da bi govorio o plemenitosti rata i Krišne; umirući Bhišma odlaže svoju smrt da bi objasnio zakone kaste, nasleđa, ženidbe, poklona i pogrebnih rituala,objasnio filozofiju "Sankhja" i "Upanišade", ispričao masu legendi, tradicija i mitova, i nadugačko poučio Judhištiru o dužnostima kralja; dosadni odlomci sa genealogijom i geografijom, teologijom i metafizikom razdvajaju oaze drame i akcije; mitovi i bajke, ljubavne priče i životi svetaca doprinose da "Mahabharata" dobije veću bezobličnost i bogatiji skup misli od onoga što se može naći bilo u "Ilijadi" ili u "Odiseji". Ono što je očigledno bilo kšatrijsko uzdizanje akcije, heroizma i rata, postaje, u rukama brahmana, instrument kojim se ljudi uče zakonima Manua, principima "joge", pravilima moralnosti i lepoti "nirvane". Zlatno pravilo izraženo je u mnogo oblika; moralnih aforizama o lepoti i mudrosti ima u obilju; i lepih priča o bračnoj vernosti (Nala i Damajanti, Savitri) koje saopštavaju slušateljkama brahmanski ideal verne i strpljive žene.U priču o velikoj bici ugrađen je najuzvišeniji filozofski spev u svetskoj književnosti "Bhagavad-gita", ili Pesma gospodnja. To je Novi zavet Indije, po poštovanju odmah do samih "Veda", koji se koristio u sudovima, kao naša Biblija ili "Kuran", za polaganje zakletve. Vilhelm fon Humbolt proglasio ju je "najlepšom, možda jedinom istinitom, filozofskom pesmom koja postoji u bilo kom poznatom jeziku; ... možda najdublja i najuzvišenija stvar koju svet ima da pokaže." Učestvujući u anonimnosti koju Indija, ne mareći za individualno i posebno, obavija oko svojih kreacija, "Gita" nam dolazi bez imena autora i bez datuma. Ona može po starosti da bude čak iz 400. godine pre naše ere, ili po mladosti iz 200. godine naše ere. "Mizanscen" speva je bitka između Kurua i Pandava; povod je protivljenje pandavskog ratnika Arđune da napadne u borbi na život i smrt sopstvene bliske rođake u protivničkim snagama. Gospodaru Krišni, koji se bori na njegovoj strani poput nekog homerovskog boga, Arđuna govori o filozofiji Gandija i Hrista:"Dok gledam ovamo pristiglo da prolijeZajedničku im krv to mnoštvo roda našega,Udovi mi otkazuju, jezik mi se suši u ustima...To nije dobro, O Kešave! Ničeg dobrogaOd uzajamnog pokolja poteći ne može! Eto, ja mrzimTrijumf i dominaciju, bogatstvo i udobnostTako nesrećno stečene! Avaj, kakva li to pobedaUžitak, Govinda, može doneti, kakvav bogati plenKoristiti, kakva vladavina nadoknaditi, kakav životČiniti se slasnim, kad je kupljen takvom krvlju?...Ako ovako rođakeI prijatelje pobijemo iz ljubavi prema zemaljskoj moći,"Ahovat!" kakva bi to strašna greška bila!Ja boljim smatram, ako rođaci me napadnu,Da dočekam ih bez oružja i grudi koplju iStreli otkrijem, neg/'/ na udarac udarcem da uzvratim." Na ovo Krišna, čiji se božanski status ne umanjuje zbog njegove radosti u borbi, sa punim autoritetom Višnuovog sina objašnjava da je prema Svetim spisima i najboljem ortodoksnom mišljenju prikladno i pravedno ubijati svoje rođake u ratu; da je Arđunina dužnost da sledi pravila svoje kaste kšatrija, da se bori i ubija mirne savesti i dobre volje; jer, na kraju krajeva, samo je telo ubijeno, a duša opstaje. I on tumači neuništivu"purušu sankhje", nepromenljivog "Atmana Upanišada": "Neuništiv,Znaj, je Život, koji život širi kroz sve;On nigde, nikakvim sredstvima, ne možeBiti na neki način umanjen, zadržan ili promenjen.Ali ova prolazna tela koja on nadahnjujeDuhom besmrtnim, beskrajnim, neizmernim Ona nestaju. Ostavi nek/'/ nestanu, Prinče, i bori se!

Onaj koji će reći, "Gle, ubih čoveka!"Onaj koji će pomisliti, "Gle, ja sam ubijen!" oni obojicaNe znaju ništa. Život ne može da ubije!Život se ne ubija!Nikada se duša nije rodila; duša neće nikadaprestati da postoji;Nikada nije vreme bilo da ga nije bilo;Kraj i Početak su snovi!Bez rođenja i bez smrti i bez promena duh zauvek ostaje;Smrt ga nije ni dotakla, iako mu se mrtvom onačini kuća njegova." Krišna nastavlja da poučava Arđunu iz metafizike, spajajući "sankhju" i "Vedantu" u neobičnu sintezu prihvaćenu od strane sekte vaišnavita. Sve stvari, kaže on, identifikujući se sa Vrhovnim bićem:"okači o mene,Kao što biserni đerdan visi o svom koncu.Ja sam sveži ukus vode; ja samSrebro meseca, zlato sunca,Reč obožavanja u Vedama, uzbuđenjeKoje titra kroz etar i snagaČovekovog prosutog semena. Ja sam dobri slatki mirisOvlažene zemlje, ja sam vatre svetlost crvena,Životvorni vazduh koji se kreće u svemu pokretnom,Svetost posvećenih duša, korenNeumirući, iz kog je niklo sve što postoji;Mudrost mudrih, intelektUpućenih, veličina velikih,Sjaj sjajnih...Za onog ko mudro vidi,Brahman sa svojim svicima i svetinjama,Krava, slon, nečisti pas,Parija koji pohlepno guta pseće meso, svi su jedno!" To je spev bogat komplementarnim bojama, sa metafizičkim i etičkim kontadikcijama koje odražavaju suprotnost i kompleksnost života. Malo smo šokirani kad nađemo da čovek zauzima ono što bi moglo da izgleda viši moralni stav, dok bog zagovara rat i ubijanje na varljivoj osnovi da je život neuništiv, a individualnost nerealna. Očigledno da je autorova namera bila da hindusku dušu prodrma iz malaksalog kvijetizma budističke pobožnosti u spremnost da se bori za Indiju; to je bila pobuna kšatrije koji je osećao da religija slabi njegovu zemlju i koji je smatrao sa ponosom da ima mnogo stvari dragocenijih od mira. Sve u svemu, bila je to dobra lekcija koja je Indiju, da ju je prihvatila, mogla da održi slobodnom.Drugi od indijskih epova je najslavniji i najomiljeniji od svih hinduskih knjiga, i lakši je od "Mahabharate" za razumevanje na Zapadu. "Ramajana" je kraća, obuhvata samo hiljadu strana, svaka sa po četrdeset i osam stihova; mada je i ona rasla dodavanjem od trećeg veka pre naše ere do drugog veka naše ere, umetaka je manje, i ne ometaju toliko centralnu temu. Tradicija pripisuje spev nekom Valmikiju, koji se, kao i navodni autor većeg epa, pojavljuje kao ličnost u priči; ali on je mnogo verovatnije proizvod mnogih lutajućih bardova poput onih koji još uvek recituju ove epove, ponekad u devedeset uzstopnih večeri, pred fasciniranom publikom. Kao što je "Mahabharata" nalik na "Ilijadu" kao priča o velikom ratu koji su vodili bogovi i ljudi, i delom prouzrokovanim gubitkom lepe žene iz jednog naroda u korist drugoga, tako "Ramajana" podseća na "Odiseju" i govori o teškoćama i lutanjima heroja i strpljivom čekanju njegove žene da se ponovo sjedini sa njim. Na početku dobijamo sliku Zlatnog doba, kada je Dasaratha, iz svoje prestonice Ajodhje, vladao kraljevinom Kosala (sada Aud).Obdaren kraljevskom moći i hrabrošću, bogat svetimVedskim znanjem,Dasaratha vladao je carstvom svojim u davnimvremenima sreće...Mirno je živeo pravičan narod, bogat bogatstvima,ispunjen vrlinama;Zavisti nije bilo u njihovim grudima i njihove rečinisu zborile laž.Očevi u srećnim domaćinstvima imali su stoku,žito i zlato;Mrska oskudica i glad u Ajodhji nisu imale mesta. U blizini je bila druga srećna kraljevina, Videha, u kojoj je vladao kralj Đanak. On je lično "vodio plug i obrađivao zemlju" kao neki hrabri Sinsinatus (rimski general, 5. vek p.n.e. prim. prev.); i jednog dana, na dodir njegovog pluga, iz brazde u zemlji iskočila je divna ćerka, Sita. Uskoro je Sita trebalo da se uda i Đanak je priredio takmičenje za njene prosce: onaj koji može da savije Đanakov ratni luk dobiće mladu. Na takmičenje je došao najstariji sin Dasarathe Rama, "lavovskih prsa, moćnih ruku, očiju poput lotosa, veličanstven kao slon iz xungle, sa upletenim vencem od guste kose". Samo je Rama savio luk; a Đanak mu je ponudio svoju ćerku sa

karakterističnom formulom indijskog venčanja:To je Sita, Đanakovo čedo, draža mu od života samog;Odsad neka, prinče, vrlinu ti deli, nek ti budeverna žena;Učesnica u tvom dobru i tvom zlu, nek' u svakoj zemljibude tvoja;Ljubi je u radosti i tuzi, u svojoj ruci drži ruku njenu;Kao što je senka tvari, svome gospodaru, žena verna,I moja će te Sita, najbolja među' ženama, slediti uživot ili smrt. Tako se Rama vraća u Ajodhju sa svojom mladom prinčevskog roda "čela poput slonovače i usana od korala, blistavih zuba bisernog sjaja" i zadobija ljubav Kosala svojom pobožnošću, blagošću, i velikodušnošću. Iznenada u ovaj Raj ulazi zlo u obličju Kaikeji, Dasarathine druge žene. Dasaratha joj je obećao svaki dar koji bi zatražila; i sada, ljubomorna na prvu ženu, čiji je sin Rama naslednik prestola, ona traži od Dasarathe da progna Ramu iz kraljevstva na četrnaest godina. Dasaratha, sa osećajem časti koji može imati samo pesnik kome je politika nepoznata, drži svoju reč, i slomljena srca, šalje svog sina u progonstvo. Rama mu velikodušno oprašta i priprema se da ide da živi u šumi, i to sam; ali Sita insistira da pođe sa njim. Njen govor deo je onog što dobro zna skoro svaka hinduska mlada:"Kola, hat i palata u zlatu, bez značaja su uživotu žene;Draža joj je senka muža, kad ljubljena je i kada ljubi ...Srećnija neg/'/ u palati oca svoga, po šumama lutatiće Sita,Ne misleći na dom ili rod, u zaklonu ljubavi muža svoga...I divlje će voće sakupljati sa drveća svežeg i mirisnog,A ono što je Rama kušao, Sitina će omiljenahrana biti." Čak i njegov brat Lakšman moli za dozvolu da prati Ramu:"Sasvim sam sa nežnom Sitom poći ćeš po mračnom putu;Pusti da tvoj verni Lakšman štiti nju i dan i noć;Pusti da sa tobolcem i lukom Lakšman tvoj posvoj šumi luta,Da sekira njegova iskrči xunglu, a njegove ruke izgradeti dom." Ep od ovog mesta postaje šumska idila i govori kako su Rama, Sita i Lakšman krenuli u šumu; kako ih stanovnici Ajodhje, žaleći za njima, prate celog prvog dana; kako se prognanici krišom udaljuju od svoje brižne pratnje, ostavljaju sve svoje dragocenosti i prinčevsku odeću, oblače se u koru i ispletenu travu, mačevima krče put kroz šumu i žive od voća i oraha sa drveća.Često bi se Rami obraćala supruga, srećna sva iradoznala,Pitajuć/'/ za ime drveta il/'/ puzavice, voća ili cvećanikad viđenog pre...Paunovi oko njih veselo su leteli, majmuni su skakali posvijenim granama...Rama se u reku bacao pod grimiznom zrakom juratnjeg sunca,Sita bi lagano tražila vodu k/'/o što ljiljantraži reku. Oni grade kolibu pored reke i uče se da vole svoj život u šumi. Ali jedna priceza sa juga, Surpa-Nakha, lutajući po šumi sreće Ramu, zaljubljuje se u njega, zamera mu na vrlini i podbada svog brata Ravana da dođe i otme Situ. On u tome uspeva, odvodi je u svoj daleki zamak i uzalud pokušava da je zavede. Pošto za bogove i autore ništa nije nemoguće, Rama pokreće veliku vojsku, napada Ravanino carstvo, pobeđuje ga u borbi, spasava Situ, i onda (njegove godine progonstva su završene) leti sa njom u jednoj letelici natrag u Ajodhju, gde mu jedan drugi lojalni brat rado predaje presto Kosale. U onome što je verovatno kasniji epilog, Rama popušta pred skepticima koji ne veruju da je Sita mogla da bude tako dugo u Ravaninoj palati a da se povremeno ne nađe u njegovom naručju... Mada prolazi kroz proveru vatrom da bi dokazala svoju nevinost, on je šalje u šumsko pustinjačko boravište po onoj gorkoj priči prema kojoj jedna generacija ponavlja grehe i greške koje je u mladosti pretrpela od svojih starijih. U šumi Sita sreće Valmikija i rađa Rami dva sina. Mnogo godina kasnije ovi sinovi, kao putujući pesnici-pevači, pevaju pred nesrećnim Ramom ep koji je o njemu sastavio Valmiki prema Sitinim sećanjima. On u dečacima prepoznaje svoje sinove i šalje poruku Siti da se vrati. Ali Sita, slomljenog srca zbog sumnje kojoj je bila izložena, propada u zemlju koja je nekada bila njena majka. Rama vlada mnogo godina u samoći i tuzi, i pod njegovim vlašću Ajodhja doživljava ponovo Utopiju iz Dasarathinih dana:I tako

nam kažu mudraci stari,da tokom srećnevladavine Rame,Prerana smrt, grozne bolesti,ne posećivahu podanikenjegove;Udovice nisu suze lile za prerano imizgubljenim gospodarom,Majke nisu jadikovale u bolu za decomsvojom, odvedenom Jami;Razbojnici, lopovi i veseli prevaranti lažljivimrečima nikog mamili nisu,Sused je voleo suseda poštena, i ljudi su voleli svogagospodara.Drveće je prosipalo plodove u obilju, dok su sesmenjivala doba,A zemlja je u zahvalnoj radosti žetvu svoju uvek dala..Kiše su padale kada im je vreme,nikad nije bilo zlokobne oluje,Bogata plodom i bogata pašnjakom svaka je meka inasmešena dolina bila.Razboj i nakovanj svoje su tvorevine davali, kao iobrađeno, plodno tlo,I narod je živeo uživajući u svojih predaka trudu. To je prijatna priča, u kojoj čak i moderni cinik može da uživa ako je dovoljno mudar da se povremeno prepusti romantici i ritmu pesme. Ovi spevovi, mada možda inferiorni u odnosu na epove Homera po književnom kvalitetu po logici strukture i sjaju jezika, dubini portretisanja i vernosti suštini stvari odlikuju se finim osećanjem, plemenitom idealizacijom žene i muškarca, i živom ponekad realističnom reprezentacijom života. Rama i Sita suviše su dobri da bi bili istiniti, ali Draupadi i Judhištira, Dhritaraštra i Gandhari skoro su tako živi kao Ahil i Jelena, Odisej i Penelopa. Hindus će sa pravom protestvovati da nikakav stranac ne može da proceni ove epove, ili ih čak razume. Za njega to nisu samo priče; one su galerija idealnih likova po kojima može da oblikuje svoje ponašanje; one su riznica tradicija, filozofije i teologije njegovog naroda; u nekom smislu one su sveti spisi koje treba čitati kao što hrišćanin čita "Ugledanje na Hrista" ili "Život svetaca". Pobožni Hindus veruje da su Krišna i Rama bili otelovljenja božanstva i još uvek im se moli; a kada čita njihovu priču u ovim epovima oseća da stiče religioznu zaslugu kao i književno uživanje i da se moralno oplemenjuje. On veruje da će, ako čita "Ramajanu", biti očišćen od svih grehova i da će začeti sina; i on sa jednostavnom verom prihvata ponosni zaključak"Mahabharate": Ako čovek čita "Mahabharatu" i ima vere u njene doktrine, oslobađa se od svakog greha i uzlazi na nebo posle smrti... Ono što je maslac za svaku drugu hranu, ono što su brahnami za sve ostale ljude... ono što je okean za jezerce vode, ono što je krava za sve ostale četvoronošce to je "Mahabharata" za sve ostale istorije... "Onaj ko pažljivo sluša290 šloke Mahabharate i veruje u njih, uživa u dugom životu i dobrom glasu na ovom svetu, i u večnom boravištu u nebesima na drugom".

4. Drama

Poreklo - Glinena kolica - Karakteristike hinduske drame - Kalidasa - Priča o "Šakuntali" - Ocena indijske drame

U jednom smislu, drama u Indiji stara je koliko i "Vede, jer makar
1.**zametak drame leži u "Upanišadama"**.
Nesumnjivo stariji od ovih Svetih spisa jedan je
2.**aktivniji izvor drame žrtvene i svečane ceremonije i religiozne povorke**.
Treće poreklo dolazi
3.**iz igre neobičnog oslobađanja energije, još manje zamene za koitus, već ozbiljnog rituala koji oponaša i sugeriše akcije i događaje od značaja za pleme.** Četvrti izvor možda je ležao u
4.**javnom i nadahnutom recitovanju epskih stihova**.

Ovi faktori sarađivali su u stvaranju indijskog pozorišta i dali mu religiozni pečat, koji se održao tokom celog klasičnog doba291 u ozbiljnoj prirodi drame, vedskom ili epskom izvoru njenih tema i blagoslovu koji je uvek prethodio komadu.

Konačni podstrek drami možda je došao iz kontakata Indije i Grčke uspostavljenih Aleksandrovom invazijom. Dokaza o hinduskim dramama pre Ašoke nema, a dokazi za vreme njegove vladavine vrlo su nesigurni. **Najstariji postojeći hinduski komadi su u rukopisu na palminom lišću koji su nedavno otkriveni u kineskom Turkestanu**. Među njima je bilo tri drame, od kojih jedna imenuje kao svog autora Ašvaghošu, učenu teološku glavu na dvoru Kaniške. Tehnčka forma ovog komada i sličnost njenog lakrdijaša sa tipom tradicionalno karakterističim za hindusko pozorište sugeriše da je drama u Indiji već bila stara kada se Ašvaghpša rodio.

Godine 1910. trinaest starih sanskritskih komada nađeno je u Travakoru, koji se nesigurno pripisuju Bhasi (oko 350. n.e.), profesoru drame koga je Kalidasa mnogo poštovao. U prologu svoje "Malavike" Kalidasa nesvesno, ali sa divljenjem ilustruje relativnost vremena i prideva: "Hoćemo li," pita on, "zanemariti dela tako renomiranih autora kao što su Bhasa, Saumila i Kaviputra?

Može li publika osećati bilo kakvo poštovanje za delo "modernog" pesnika, nekog Kalidase?" Sve do nedavno, najstariji hinduski pozorišni komad poznat istraživačima bio je ""Glinena kolica". Tekst, kome se ne mora verovati, navodi kao autora komada nekog nepoznatog kralja **Šudraka, koji je opisan kao stručnjak za "Vede", matematiku, upravljanje slonovima i umetnost ljubavi. Njegov pozorišni komad je u svakom slučaju najinteresantniji komad koji nam je došao iz Indije vešta kombinacija melodrame i humora, sa odličnim delovima poetskog žara i opisa**.

Sinopsis njegove radnje poslužiće bolje od knjige komentara da bi se ilustrovao karakter indijske drame:

U prvom činu srećemo Čarudatu, nekad bogatog čoveka, sada osiromašenog i hude sreće. Njegov prijatelj Majtreja, glupi brahman, igra u komadu ulogu lakrdijaša. Čaru traži od Majtreje da podnese bogovima žrtveni dar, ali brahman odbija, govoreći: "Kakva vajda od toga kada bogovi, kojima si se klanjao, za tebe nisu ništa učinili?" Iznenada jedna mlada hinduskinja, plemenita i veoma bogata roda, uleće u Čaruovo dvorište, tražeći utočište pred progoniteljem, koji je, ispostavi se, kraljev brat, Samstanaka toliko potpuno i neverovatno zao, koliko je Čaru potpuno i neizmenljivo dobar. Čaru pruža devojci zaštitu, otprema Samstanaku i s prezirom odbacuje njegovu pretnju da će se osvetiti. Devojka Vasantasena moli Čarua da joj pričuva kovčežić sa draguljima, kako ga njeni neprijatelji ne bi ukrali i da ne mora da nalazi neko opravdanje da bi ponovo posetila svog spasioca. On pristaje, uzima kovčežić i ispraća je do njene palate.

Drugi čin je komična međuigra. Neki kockar, bežeći pred dvojicom drugih kockara, sklanja se u hram. Kada njegovi progonitelji ulaze, on, da bi im izmakao, namesti se kao kip u svetilištu. Kockari ga štipaju da bi se uverili da je on zaista bog od kamena, ali se on ne miče. Onda oni dižu ruke od traženja i teše se partijom kockanja u podnožju oltara. Partija postaje toliko uzbudljiva da "kip", nemoćan da se kontroliše, skače sa postolja i traži da učestvuje u igri. Kockari ga biju, a on ponovo beži glavom bez obzira. Spasava ga Vasantasena, koja u njemu prepoznaje ranijeg slugu Čarudate.

Treći čin pokazuje Čarua i Majtreju kako se vraćaju sa nekog koncerta. Lopov Šarvilaka provaljuje i krade kovčežić. Čaru otkriva krađu, oseća se osramoćenim i, kao nadoknadu, šalje Vasantaseni svoju poslednju nisku bisera.

U četvrtom činu vidi se kako Šarvilaka nudi ukradeni kovčežić Vasantaseninoj služavki da bi kupio njenu ljubav. Videvši da je to kovčežić njene gospodarice, ona napada Šarvilaku kao lopova. On joj odgovara šopenhauerovskim gorčinom: Žena će za novac da se smeši ili plačeVeć kako ti volja; navešće muškarcaDa joj pokloni poverenje, al/'/ mu sama ne veruje.Žene su nepostojane kao talasiOkeana, njihova ljubav tako je kratkotrajna Kao sjajna zraka zalazećeg sunca na oblaku.One se sa žudnom nežnošću privijaju uz čovekaKoji im pruža bogatstvo, koje iscede kao sokIz sočnog ploda i zatim ga napuštaju.Služavka to pobija opraštajući mu, a Vasantasena daje im dozvolu da se venčaju

.Na početku petog čina Vasantasena dolazi u Čaruovu kuću da vrati njegove dragulje i svoj kovčežić. Dok je tamo, počinje oluja, koju ona opisuje na odličnom sanskritu.292 Oluja kao saučesnik povećava svoj bes i primorava je, po njenoj volji, da provede noć pod Čaruovim krovom

.Šesti čin pokazuje Vasantu kako sledećeg jutra napušta Čaruovu kuću. Greškom ne ulazi u kočiju koja je pozvao za nju, već u kola koja pripadaju pokvarenom Samstanaki.

Sedmi čin se bavi jednom sporednom radnjom, nebitnom za temu.

Osmi čin pokazuje Vasantu koja je dovedena ne u svoju palatu, kako je očekivala, nego u domu, skoro u naručju njenog neprijatelja. Kada ona ponovo prezirno odbija njegovu ljubav, on je udavi i pokopa. Onda ide u sud i optužuje Čarua da je ubio Vasantu zbog njenih dragulja

.Deveti čin opisuje suđenje, na kome Majtreja nesmotreno odaje svog gospodara dozvolivši da Vasantin dragulji padnu iz njegovog xepa. Čaru je osuđen na smrt.

U desetom činu Čarua vidimo na putu ka gubilištu. Njegovo dete moli krvnike da mu dozvole da zauzme njegovo mesto, ali oni odbijaju. U poslednjem trnutku pojavljuje se sama Vasanta. Šarvilaka je video Samstanaku kako je pokopava; on ju je ekshumirao na vreme i oživeo je. Sada dok Vasanta spasava Čarua, Šarvilaka optužuje kraljevog brata sa ubistvo. Ali Čaru odbija da podrži optužbu, Samstanaka je oslobođen i svi su srećni.

Pošto na Istoku, gde se skoro sav rad obavlja ljudskom rukom, ima mnogo više vremena nego na Zapadu, gde ima toliko mnogo uređaja za domaćinstvo, hinduski komadi dvostruko su duži od evropskih drama naših dana.

Broj činova kreće se između pet i deset, i svaki čin neupadljivo je podeljen na scene izlaženjem jedne ličnosti i ulaskom druge. Nema jedinstva vremena i mesta i za maštu nema granica. Scenografija je oskudna, ali su kostimi u živim bojama. Ponekad žive životinje oživljavaju komad i za trenutak ublažuju veštačko prirodnim. Predstava počinje prologom, u kome glumac ili upravnik raspravlja o komadu; Gete je izgleda od Kalidase uzeo ideju za prolog u "Faustu". Prolog se zaključuje predstavljanjem prve ličnosti, koja ulazi u srž stvari. Koincidencija je bezbroj, a natprirodni uticaji često određuju tok događaja. Ljubavna priča je od bitnog značaja, a isto tako i lakrdijaš.

U Indijskom pozorištu nema tragedije, srećni završeci su neizbežni; verna ljubav uvek mora da trijumfuje, vrlina mora da bude nagrađena, makar samo da bi bila ravnoteža realnosti.

Filozofska rasprava, koja se tako često nameće hinduskoj poeziji, isključena je iz hinduske drame; **drama, kao život, mora da uči samo akcijom, nikada rečima**.293 Lirska poezija javlja se naizmenično sa prozom već prema uzvišenosti teme, ličnosti i akcije. Na sanskritu u komadu govore više kaste, prakritom žene i niže kaste. Ističu se deskriptivna mesta, opis karaktera je slab. Glumci koji uključuju i žene obavljaju svoj posao dobro, bez zapadnjačke žurbe i bez dalekoistočne bombastičnosti. Komad se

završava epilogom, u kome se omiljeni bog autora ili tog mesta moli da Indiji donese prosperitet.Najslavnija od hinduskih drama od vremena kada ju je Ser Vilijam Xons preveo i Gete pohvalio, bila je Kalidasina "Šakuntala". Ali mi znamo Kalidasu samo po tri drame i kroz legende koje je pobožno sećanje prikačilo uz njegovo ime. Očigledno da je on bio jedan od "Devet dragulja" pesnika, umetnika i filozofa koje je kralj Vikramaditja (380-413. n.e.) visoko cenio u prestonici Gupta u Uđainu."Šakuntala" ima sedam činova koji su napisani delom u prozi, a delom u divnom stihu. Posle prologa u kome upravitelj poziva publiku da razmišlja o lepoti prirode, pozorišni komad počinje na šumskom proplanku na kome boravi jedan pustinjak sa svojom pastorkom Šakuntalom. Mir ove scene prekida buka bornih kola; kralj Dušjanta, koji se nalazi u njima, zaljubljuje se u Šakuntalu brzo kao u romanu. U prvom činu on se sa njom ženi, ali je iznenada pozvan da se vrati u svoju prestonicu; ostavlja je sa uobičajenim obećanjima da će se vratiti što pre. Jedan asketa kaže devojci koja tuguje da će je se kralj sećati sve dok ona ima prsten koji joj je Dušjanta dao; ali ona ga gubi dok se kupa. Pošto treba da postane majka, odlazi u dvor da bi tamo otkrila da ju je kralj zaboravio onako kako to čine muškarci prema kojima su žene bile velikodušne. Ona pokušava da osveži njegovo pamćenje."Šakuntala". Zar se ne sećaš kako si u jasminovoj seniciJednog dana, sipao kišnicu,Koju je lotos sakupio u svojoj čašiU udubinu svog dlana?"Kralj". Pričaj dalje,Slušam."Šakuntala".Upravo tada moje usvojeno dete,Lane, sa izduženim, blagim očima, dotrča,A ti, pre neg/'/ si utažio sopstvenu žeđ, dade jeMalom biću, govoreći, "Pij prvo ti,Nežno lane!" Ali ono ne htede iz nepoznate ruke.No ipak, odmah zatim, kadU svoju ruku uzeh malo vode, pilo je,Sa neograničenim poverenjem. Onda ti, uz osmeh,Reče: "Svako biće ima poverenja u sopstvenu vrstu.Vi ste oboje deca iste divlje šume i jednoIma poverenja u drugo, znajući gde poverenje leži.""Kralj". Slatko, lepo i lažno! Takve žene zavode budale...Ženski dar lukavosti može se naćiKod svih mogućih bića; kod žena najviše.Kukavica polaže svoje jaje da ga izlegne lakovernik,Zatim odleće sigurna i likujući. Šankula, odbijena i očajna, nekim čudom podignuta je u vazduh i odneta u drugu šumu, gde rađa svoje dete velikog Bharatu čiji potomci moraju da vode sve bitke "Mahabharate". U međuvremenu je neki ribar našao prsten i videvši na njemu kraljev pečat, doneo ga je Dušjanti. Njemu se vraća sećanje na Šankutalu i on je svuda traži. Putujući svojom letelicom nad Himalajima, spušta se na zemlju dramskim proviđenjem kod same pustinjačke kolibe u kojoj Šankula tuguje. On vidi dečaka Bharatu koji se igra pred kućicom i zavidi njegovim roditeljima:"O, srećan otac, srećna majka, koji su,Noseći svog malog sina, isprljani prašinomKoja se otire sa njegovog tela; on se sa nežnim poverenjemPrivija u njihovom krilu, utočištu za kojim žudi Beli pupoljci njegovih zuba tek se primećujuKad zasija njegov bezrazložni osmehI on pokuša da pusti slatke zvuke...Koji tope srce više od ma koje reči." Šankula se pojavljuje, kralj je moli za oproštaj, dobija ga i čini je svojom kraljicom. Drama se završava čudnim, ali tipičnim prizivanjem:"Nek/'/ kraljevi vladaju samo za dobrobit svojih podanika!Nek/'/ božanska Sarasvati, izvor Govora i boginja dramske umetnosti,Bude zauvek poštovana od velikih i mudrih!I neka kraljevski, samopostojeći bog,Čija životna energija prožima sav prostor,Spasi dušu moju od budućih seoba!" Drama posle Kalidase nije propala, ali nije ni ponovo dala "Šakuntalu" ili "Glinena kolica". Kralj Harša, ako smemo da verujemo jednom verovatno nadahnutom predanju, napisao je tri drame, koje su se vekovima održale na pozornici. Sto godina posle njega Bhavabhuti, brahman iz Berara, napisao je tri romantične drame koje se u istoriji indijske pozornice mogu uvrstiti odmah iza Kalidasinih. Međutim, njegov stil je bio tako kićen i nejasan da je morao da bude i, naravno, protestovao što je

bio zadovoljan sa samo ograničenim krugom gledalaca. "Kako malo znaju oni," pisao je, "koji govore o nama kritički. Za njih nije zabava. Verovato da neko postoji, ili će postojati, sa ukusom sličnim mome; jer vreme je bezgranično i svet širok." Dramsku književnost Indije ne možemo postaviti na isti nivo sa ovom književnošću u Grčkoj ili elizabetanskoj Engleskoj; ali ona se može sasvim dobro porediti sa pozorištem u Kini ili Japanu. Ne moramo ni očekivati od Indije rafiniranost koja obeležava modernu pozornicu; to je pojava ovog vremena a ne neka večna istina, i može preći čak i u svoju suprotnost. Natprirodna posredovanja u indijskoj drami strana su našem ukusu baš kao i /deus ex/ /machina/ prosvećenom Euripidu; ali to je, takođe, istorijska moda. Slabosti hinduske drame su (ako ih stranac, sa nedovoljno samopouzdanja, može nabrojati) izveštačena dikcija obezobličena aliteracijom i verbalnim duhovitostima, monohromatska karakterizacija kod koje je svaka ličnost do kraja dobra ili do kraja rđava, nemogući zapleti koji nastaju iz neverovatnih koincidencija, i previše opisa i govora o toj akciji koja je, skoro kao po definiciji, specifični medij po kome drama dobija svoj zanačaj. Njene vrline su njena kreativna mašta, nežna osećanja, senzitivna poezija, i skladno prizivanje lepote i strave prirode. O nacionalnim tipovima umetnosti ne može da bude rasprave; o njima možemo suditi samo sa našeg sopstvenog provincijalnog stanovišta i to, većinom, kroz prizmu prevoda. Dovoljno je to što je Gete, najsposobniji od svih Evropljana da prevaziđe provincijalne i nacionalne barijere, smatrao da je čitanje"Šakuntale" jedno duboko iskustvo njegova života, i pisao o tome sa zahvalnošću:Da li želiš procvat mladosti, i plodovenjenog nestajanja,I sve, čime je duša očarana, ushićena,pogošćena, nahranjena;Da li želiš Zemlju i samo Nebo sjedinitiu jednom jedinom imenu?Zovem tvoje ime, Šakuntala! i sve je u jedan mah rečeno.

5. Proza i poezija

Njihovo jedinstvo u Indiji - Basne - Istorija - Priče - Manji pesnici - Uspon književnosti na domaćem narodnom jeziku - Čandi Das - Tulsi Das - Pesnici juga-Kabir

Proza je u indijskoj literaturi relativno skora pojava i može se nazvati egzotičnim iskrivljenjem kroz kontakt sa Evropljanima. Za prirodno poetsku dušu Hindusa sve, o čemu je vredno pisati, ima poetski sadržaj i traži poetski oblik. Pošto je osećao da književnost treba čitati glasno i znao da će se njegovo delo širiti i trajati, ako bude trajalo, šireći se usmenim, a ne pismenim putem, odabrao je da svojim kompozicijama pruži metrički ili aforistički oblik koji će biti prikladan za recitovanje i memorisanje. Sledstveno tome, skoro je cela književnost Indije u stihu: naučne, medicinske, pravne i umetničke rasprave najčešće su prezentirane u metru ili rimi ili oboje; čak su i gramatike i rečnici pretvoreni u poeziju. Basne i istorija, koji se na Zapadu zadovoljavaju prozom, našli su u Indiji melodični poetski oblik.Hinduska književnost posebno je bogata basnama; u stvari, Indija je verovatno odgovorna za većinu basni koje su kao međunarodna valuta prešle preko granica sveta.294 Budizam je najviše cvetao u danima kada su u narodu bile popularne xatake, legende o Budinom rođenju i mladosti. Najpoznatija knjiga u Indiji je"Pančatantra", ili "Pet naslova" (oko 500. n.e.); ona je izvor mnogih basni u kojima su uživale Evropa, kao i Azija. "Hitopadeša", ili "Korisna pouka", izbor je i adaptacija priča iz "Pančatatre". Hindusi su obe, što je čudno, klasirali u odeljak "Nitišastra", tj. instrukcije iz politike i morala. Svaka priča govori o nekoj moralnoj pouci, principu ponašanja ili vladanja; obično ove priče pretenduju na to da ih je smislio neki mudri brahman radi pouke kraljevskih

sinova. Često koriste najprostije životinje za najsuptilniju filozofiju. Basna o majmunu koji je pokušao da se zagreje na svetlosti svica i ubio pticu koja mu je ukazala na njegovu grešku, neobično je prikladna ilustracija sudbine koja očekuje učenjaka koji otkrije neku javnu zabludu.295 Istorijska književnost nije uspela da se uzdigne iznad nivoa običnih hronika ili sjajnih romansi. Možda zbog prezira prema "maja" događajima prostora i vremena, možda zbog pretpostavljanja usmenih tradicija pismenim, Hindusi su zanemarili da napišu istorijska dela koja mogu da se porede sa Herodotom ili Tukididom, Plutarhom ili Tacitom, Gibonom ili Volterom. Detalji o mestu i datumu beleženi su tako oskudno, čak i u slučaju slavnih ljudi, da su hinduski naučnici pripisali svom najvećem pesniku, Kalidasi, datume koji se protežu na vremenski raspon od preko jednog milenijuma. Živeći do skoro naših vremena u skoro nepromenjenom svetu običaja, morala i verovanja, Hindus jedva da je sanjao o progresu i nikad se nije uzbuđivao zbog starina. Bio je zadovoljan da epove prihvati kao autentičnu istoriju i pušta da legenda služi kao biografija. Kada je Ašvaghoša napisao svoje viđenje života Bude ("Budha-čarita"), to je bila legenda umesto istorije; a kada je Bana, pet stotina godina kasnije, napisao svoju "Harša-čaritu", bila je to opet idealizacija umesto pouzdaog portreta velikog kralja. Nacionalne hronike Raxputane kao da su zadaci iz patriotizma Samo jedan hinduski pisac izgleda da je razumeo funkciju istoričara. Kalhana, autor dela "Raxatarangini", ili "Niz kraljeva", iskazao je sebe ovako: "Zaslužuje hvalu samo onaj plemeniti pesnik čija je reč, kao presuda sudije, oslobođena ljubavi ili mržnje kad beleži prošlost." Vinternic ga naziva "jedini veliki istoričar koga je Indija dala."Muslimani su bili intenzivnije svesni istorije i ostavili su neke izvrsne prozne zapise o svojim delima u Indiji. Pomenuli smo Alberunijevu etnografsku studiju Indije i Baburove "Memoare". Savremenik Akbara bio je odličan istoričar, Muhamad Kazim Firišta, čija je "Istorija Indije" naš najpouzdaniji vodič za događaje u muslimanskom periodu. Manje nepristrasan bio je Akbarov ministar predsednik ili njegova glavna desna ruka u politici, Abul Fazl, koji je za buduća pokolenja zabeležio administrativne metode svog gospodara u delu "Aini Akbari", ili "Institucije Akbara" i ispričao život svog gospodara ljubavlju koja se može oprostiti u delu "Akbar Nama". Car je uzvratio njegovu naklonost i kada su stigle vesti da je Xahangir ubio vezira, Akbar je pokazao oštar bol uzviknuvši: "Ako je Salim (Xahangir) želeo da bude car, mogao je da ubije mene, a poštedi Abul Fazla." Na pola puta između basni i istorije bile su velike zbirke poetskih priča koje su sastavili vredni stihotvorci za zabavu i uživanje romantične indijske duše. Još u prvom veku naše ere neki Gunadhja napisao je "Brihatkathu", ili "Veliku romansu" u sto hiljada kupleta; a hiljadu godina kasnije Somadeva je komponovao "Kathasaricagaru", ili "Okean reka priče", bujicu od 21.500 kupleta. U istom, jedanaestom veku, jedan vešti pripovedač nepoznatog identiteta izgradio je okvir za svoju "Vetalapančavimčatiku" ("Dvadeset i pet priča o vampiru"), prikazujući kralja Vikramanditju koji svake godine od nekog askete prima plod u kome je dragi kamen. Kralj pita asketu kako da iskaže zahvalnost; od njega se traži da "joginu" donese leš čoveka koji je obešen na vešalima, ali uz upozorenje da ne sme da odgovori ako ga leš oslovi. U lešu je nastanjen vampir koji kralja, dok se tako kreće i spotiče, fascinira jednom pričom; na kraju priče vampir postavlja pitanje na koje kralj, zaboravivši uputstva, odgovara. Dvadeset i pet puta kralj pokušava da izvrši zadatak i donese asketi leš i sačuva svoj mir; dvadeset i četiri puta toliko je obuzet pričom, da mu vampir konačno kaže da on odgovara na pitanje koje je njemu bilo postavljeno na kraju. Bilo je to odlično stratište da se na njemu obesi dvadesetak priča.U međuvremenu se nije oskudevalo u pesnicima koji su pisali ono što bi trebalo zvati poezijom. Abul Fazl opisuje

"hiljade pesnika"296 na Akbarovom dvoru; bilo ih je na stotine u manjim glavnim gradovima a bez sumnje na desetine u svakom domu. Jedan od najranijih i najvećih bio je Bhartrihari, kaluđer, gramatičar i ljubavnik, koji je, pre nego što se povukao u okrilje religije, poučio svoju dušu ljubavnim aferama. O njima nam je ostavio belešku u svom "Veku ljubavi" hajneovskom vencu od sto pesama. "U početku," piše jednoj od svojih ljubavi, "nas dvoje smo mislili je da si ti ja, a ja ti; otkuda sad da ti si ti, a ja sam ja?" Nije mario za kritičare i govorio im je: "Lako je zadovoljiti nekoga ko je neznalica, čak još lakše zadovoljiti znalca; ali ni sam Stvoritelj ne može da zadovolji čoveka koji ima samo mrvicu znanja." U Xajadevinoj "Gita-Govindi", ili "Pesmi o božanskom govedaru", ljubavni žar Hindusa postaje religija i intonira čulnu ljubav Radhe i Krišne. To je pesma snažne strasti, ali je u Indiji sa poštovanjem tumačena kao mistični i simbolični prikaz žudnje duše za Bogom tumačenje koje bi bilo razumljivo onim postojanim duhovnicima koji su komponovali tako pobožne naslove za "Pesmu nad pesmama". U jedanaestom veku domorodački jezici prodrli su u klasični mrtvi jezik kao sredstvo književnog izraza, kao što će se to dogoditi i u Evropi vek kasnije. Prvi značajniji pesnik koji je koristio živi govor naroda bio je Čand Bardai. On je na hindiju napisao golemi istorijski spev od šezdeset pevanja i samo ga je zov smrti ubedio da prekine svoje delo. Sur Das, slepi pesnik iz Agre, komponovao je 60.000 stihova o životu i pustolovinama Krišne; kažu nam da je imao pomoć samog boga, koji je postao njegov zapisivač i pisao brže nego što je pesnik mogao da diktira. U međuvremenu jedan siromašni sveštenik, Čandi Das, sablaznio je Bengal komponujući danteovske pesme jednoj seljačkoj Beatriči, idealizujući je sa romantičnom strašću, uzdižući je kao simbol božanstva i čineći svoju ljubav alegorijom svoje želje za stapanje sa Bogom; istovremeno je kao književni jezik koristio bengali. "Potražio sam utočište kraj tvojih nogu, ljubljena moja. Kada te ne vidim, moj duh nema mira ... Ne mogu da zaboravim tvoju ljupkost i tvoju draž a ipak, u mom srcu nema želje". Ekskomuniciran od strane svojih brahmana zato što je skandalizovao javnost, pristao je da se odrekne svoje ljubavi, Rami, u ceremoniji javnog odricanja; ali kada je, u toku rituala, video Rami u gomili, porekao je sve i prilazeći joj, poklonio se pred njom sklopivši ruke u gest obožavanja. Vrhunski pesnik hindi literature je Tulsi Das, skoro Šekspirov savremenik. Njegovi roditelji su ga napustili jer je rođen pod nesrećnom zvezdom. Usvojio ga je jedan šumski mistik, koji ga je učio o legendarnoj priči o Rami. Kasnije se Tulsi Das oženio; ali kada mu je umro sin, povukao se u šume da bi živeo životom ispaštanja i meditacije. Tamo, i u Benaresu, napisao je svoj religiozni ep,"Ramačarita-manasa", ili "Jezero Raminih dela", u kome je ponovo ispričao priču o Rami i ponudio ga Indiji kao vrhovnog i jedinog boga. "Postoji jedan Bog," kaže Tulsi Das, "to je Rama, stvoritelj neba i zemlje i spasitelj čovečanstva... Zarad svog vernog naroda, istiniti bog, Gospodar Rama, otelovljen je kao kralj i za naše očišćenje od greha živeo je, u stvari, životom bilo kog običnog čoveka." Malo je Evropljana čitalo delo na sada arhaičnom hindu originalu; jedan od njih smatra da delo pokazuje Tulsi Dasa kao "najznačajniju ličnost u celoj indijskoj književnosti." Za domorodce Hindustana spev predstavlja narodnu Bibliju teologije i etike. ""Ramajanu" Tulsi Dasa," kaže Gandi, "smatram najvećom knjigom u celoj pobožnoj književnosti." U međuvremenu je i u Dekanu stvarana poezija. Tukaram je na jeziku mahrathi komponovao 4600 religioznih pesama koje su danas u Indiji isto tako aktuelne kao što su "Davidovi psalmi" u judaizmu ili hrišćanstvu. Kada mu je prva žena umrla, oženio se goropadnicom i postao filozof. "nije teško steći spasenje," pisao je, "jer se može lako naći u svežnju na vašim leđima." Već u drugom veku naše ere Madura je postala glavni grad tamilske

književnosti; tamo je, pod pokroviteljstvom kraljeva Pandije, osnovan "Sangam", ili dvor pesnika i kritičara koji je, kao francuska Akademija, regulisao razvoj jezika, dodeljivao titule i davao nagrade. Tiruvalavar, jedan tkačparija, napisao je u vrlo teškom tamilskom metru religiozno i filozofsko delo "Kural" u kome je objašnjavao moralne i političke ideale. Tradicija tvrdi da su se članovi "Sangama", koji su svi bili brahmani, udavili do poslednjeg čoveka, kada su videli uspeh poezije ovog parije; ali to se ni za koju Akademiju ne bi moglo poverovati.Ostavili smo za kraj, mada izvan njegovog hronološkog mesta, najvećeg lirskog pesnika srednjevekovne Indije. Kabir, jednostavni tkač iz Benaresa, pripremio se za svoj zadatak ujedinjenja islama i hinduizma time što je, kažu nam, njegov otac bio musliman, a majka brahmanska devica. Fasciniran propovednikom Ramanandom, postao je poklonik Rame, uzdigao ga (kao što će i Tulsi Das učiniti) do univerzalnog božanstva, i počeo da piše hinduske spevove i pesme retke lepote da bi objasnio veru u kojoj ne treba da bude hramova, xamija, idola, kasta, obrezivanja, i samo jedan bog.297 "Kabir," kaže on,je dete Rame i Alaha, i on prihvata sve "gurue" i "pire"... O Bože, bilo da si Alah ili Rama, ja živim u tvom imenu... Beživotni su svi kipovi bogova; ne mogu da govore, ja to dobro znam, jer sam ih glasno prizivao... Kakve vajde ako ispiraš usta, prebireš brojanice, kupaš se u svetim rekama i klanjaš u hramovima, ako, dok mrmljaš molitve ili ideš na hodočašća, u srcu nosiš prevaru? Brahmani su bili zaprepašćeni i da bi ga pobili (tako glasi priča) poslali su kurtizanu da ga dovede u iskušenje; ali on ju je preobratio u svoju veru. To je bilo lako, jer nije imao dogme, već samo duboko religiozno osećanje.Postoji beskonačni svet, O brate moj,I bezimeno Biće, o kome se ništa ne da reći;Samo on zna ko je dostigao taj predeo.Drugačiji je od svega čuvenog ili rečenog.Nikakv oblik, ni telo, ni dužina, ni širina tamose ne vidi;Kako da ti kažem ono što je?Kabir kaže: "Ne može se izreći rečima sa usana, ne možese napisati na papiru;To je kao nema osoba koja proba slatkiš kako daga objasni? On je prihvatio teoriju reinkarnacije koja je bila u vazduhu oko njega, i molio, kao Hindus, da bude oslobođen lanca ponovnog rađanja i ponovne smrti. Ali njegova etika bila je najjednostavnija u svetu: živite pravedno i tražite sreću u svojoj blizini. Smejem se kad čujem da je riba u vodi žedna;Zar ne vidiš da je Realni u tvom domu, a tiravnodušno lutaš od šume do šume!Evo istine! Idi kuda hoćeš, u Benares ili u Mathuru,ako ne nađeš svoju dušu, svet je za tebe nerealan...Do koje bi obale prešlo, O srce moje? Nema putnika predtobom, nema ni puta...Tamo nema ni tela ni uma; i gde je mesto koje ćeutišati žeđ duše? Nećeš naći ništa u praznini.Budi jak, i uđi u svoje sopstveno telo; jer tamo je tvojeuporište čvrsto. Razmotri dobro, O srce moje!Ne idi nigde drugde.Kabir kaže: Odbaci sva maštanja i ostani čvrsto uonome šta si. Posle njegove smrti, tako glasi legenda, Hindusi i muslimani borili su se za njegovo telo i raspravljali da li treba da bude spaljeno ili sahranjeno. Ali dok su oni raspravljali, neko je podigao pokrov koji je prekrivao njegovo telo, i ništa se nije moglo videti osim mnogo cveća. Hindusi su spalili deo cveća u Benaresu, a muslimani su sahranili ostatak. Posle njegove smrti njegove pesme išle su od usta do usta među narodom; njime inspirisani Nanak Sikh osniva svoju snažnu sektu; drugi su od siromašnog tkača stvorili božanstvo. Danas dve male sekte, ljubomorno odvojene, slede doktrinu i obožavaju ime ovog pesnika koji je pokušao da ujedini muslimane i Hinduse. Jedna sekta je hinduska, druga muslimanska.

VIII INDIJSKA UMETNOST

1. Male umetnosti

Veliko doba indijske umetnosti - Njena jedinstvenost - Njena veza sa zanatstvom - Grnčarija - Metal - Drvo - Slonovača - Nakit - Tekstili

Suočeni sa indijskom umetnošću, kao i pre toga sa svakom fazom indijske civilizacije, stojimo u smernom čuđenju pred njenom starošću i kontinuitetom. Ruševine Mohenxo-Dara nisu sve utilitarističke; među njima ima bradatih ljudi (značajno sličnih Sumerima) od krečnjaka, figura žena i životinja od terakote, đerdana i drugih ukrasa od karneola i nakita od fino poliranog zlata. Jedan pečat pokazuje u bareljefu bika, nacrtanog tako snažno i oštro da posmatrač skoro prenagljeno zaključuje da umetnost ne napreduje, nego samo menja svoj oblik. Od tog vremena do danas, kroz smene sreće i nesreće tokom pet hiljada godina, Indija je stvarala svoj osobeni tip lepote u stotinu umetnosti. Lista je isprekidana i nepotpuna, ne zato što je Indija ikada mirovala, nego zato što su rat i ekstaze muslimana-razbijača idola uništile bezbrojna remekdela građevinarstva i vajarstva, a siromaštvo zanemarilo očuvanje drugih. Biće nam teško da uživamo u ovoj umetnosti na prvi pogled; njena muzika izgledaće čudna, njeno slikarstvo nerazumljivo, njena arhitektura konfuzna, njena skulptura groteskna. Moraćemo se na svakom koraku potsećati da su naši ukusi varljivi proizvod naših lokalnih i ograničenih tradicija i okruženja; i da sebi i stranim narodima nanosimo nepravdu kada sudimo njih, ili njihovu umetnost, po merilima i ciljevima koji su prirodni za naš život a strani za njihov.U Indiji umetnik još uvek nije odvojen od zanatlije, da bi umetnost bila veštačka, a rad mučenje; kao i u našem srednjem veku, tako je u Indiji koja je umrla u Plesiju svaki zreli radnik bio zanatlija koji daje oblik i ličnost proizvodu svoje veštine i ukusa. Čak i danas, kada fabrike zamenjuju zanate, a zanatlije se degenerišu u "radnike", tezge i radnje u svakom indijskom gradu prikazuju nam zanatlije u čučećem stavu kako obrađuju metal, oblikuju nakit, slikaju mustre, tkaju fine šalove i izrađuju vez, ili rezbare slonovaču i drvo. Verovatno da ni jedan drugi nama poznati narod nije nikada imao tako prebogatu raznovrsnost umetnosti. Čudno je reći, ali grnčarstvo u Indiji nije uspelo da se uzdigne od delatnosti do umetnosti; kastinska pravila postavljala su toliko ograničenja ponovljenom korišćenju iste posude da je bilo malo podsticaja da se lepotom ukrasi lomno i kratkotrajno zemljano posuđe koje je tako brzo dolazilo iz grnčareve ruke. Da je posuda trebalo da bude napravljena od nekog dragocenog metala, onda bi se umetnička veština mogla istrošiti na njoj ne štedeći truda; svedočanstvo su srebrna vaza iz Tanxorea u Viktorija institutu u Madrasu, ili zlatna činija za betel iz Kendija. Bakar se kovao u beskonačnu raznovrsnost lampi, činija i posuda; crna legura (bidri) cinka često se koristila za kutije, zdele i poslužavnike; i jedan se metal umetao ili prekrivao preko drugog ili se inkrustirao srebrom ili zlatom. Drvo je rezbareno bogatstvom biljnih i životinjskih oblika. Slonovača je rezbarena u sve moguće, od božanstava do kocki za kockanje; od nje su pravljene intarzije na vratima i drugim predmetima; a pravljene su i nežne posude za kozmetiku i parfem. Bilo je obilja nakita, koji su nosili i bogati i siromašni kao ukras ili blago; Đaipur se isticao pečenjem obojenog emajla na osnovu od zlata; kopče, kuglice, privesci, noževi i češljevi oblikovani su sa ukusom, cvetnim, životinjskim ili religioznim šarama; jedan brahmanski privezak čuva na svojoj sićušnoj površini pedesetak bogova. Tekstil je tkan umešnošću koja više nikada nije prevaziđena; od Cezarovih dana sve do naših današnjih indijske tkanine cenjene su u celom svetu.298 Ponekad, najsuptilnijim i najmučnijim predračunatim merenjima, svaka nit

osnove i potke bojena je pre stavljanja na razvoj; mustra se pojavljivala sa napredovanjem tkanja i bila identična sa obe strane. Od grubog "khadara" do složenih brokata koji plamte zlatom, od slikovitih pixama299 do kašmirskih šalova300 sa nevidljivim spojevima, svaki komad odeće u Indiji ima lepotu koja dolazi samo od veoma stare, i sada skoro instinktivne, umetnosti.

2. Muzika

Koncert u Indiji - Muzika i igra - Muzičari - Skala i forme - Teme - Muzika i filozofija

Jedan putnik Amerikanac, kome je dozvoljeno da se uvuče na koncert u Madrasu, video je nekih dve stotine Indusa, očigledno brahmana, koji su sedeli na klupama, neki i na podu prekrivenom tepisima, i pažljivo slušali mali "ansambl" pored kojeg bi naše orkestarske mase izgledale kao da treba da se čuju do Meseca. Instrumenti su posetiocu bili nepoznati, i njegovom provincijskom oku izgledali su kao čudni i nenormalni proizvodi nekog zapuštenog vrta. Bilo je tu bubnjeva u mnogo oblika i veličina, kićenih flauta i serpentinastih rogova, i raznovrsnih gudačkih instrumenata. Većina instrumenata blia je izrađena velikom veštinom i neki su bili posuti draguljima. Jedan bubanj, "mridanga", bio je oblikovan kao malo bure; oba kraja bila su pokrivena pergamentom čija se visina tona menjala zatezanjem ili labavljenjem koje se obavljalo malim kožnim remenjem; jedan od pergamenata bio je obrađen prahom magnezijuma, kuvanim pirinxem i sokom tamarinda da bi se iz njega izvukao poseban ton. Bubnjar je koristio samo ruke ponekad dlan, ponekad prste, ponekad samo vrhove prstiju. Drugi svirač imao je "tamburu", ili lautu, čije su četiri strune zatezane neprekidno da bi bile duboka i mirna pozadina melodije. Jedan instrument, "vina", bio je posebno senzitivan i rečit; njegove strune, zategnute preko tanke metalne ploče od jednog pergamentom pokrivenog drvenog bubnja na jednom kraju, do rezonantne šuplje tikve na drugom, vibrirale su uz pomoć trzalice, dok je leva ruka svirača izvlačila melodiju prstima koji su se vešto kretali od strune do strune. Posetilac je smerno slušao i nije razumeo ništa.Muzika u Indiji ima istoriju od najmanje tri hiljade godina. Vedske himne, kao i sva hinduska poezija, pisane su za pevanje; poezija i pesma, muzika i igra, pretvorene su u jednu umetnost u starom ritualu. Hinduska igra, koja po mišljenju Zapada, izgleda jednako senzualna i opscena kao što zapadno igranje izgleda Hindusima, bila je kroz veći dao indijske istorije oblik religioznog obožavanja, prikazivanje lepote u pokretu i ritmu u čast i uzdizanje bogova; tek u modernim vremenima "devadasi" su izašle u velikom broju iz hramova za svetovnu i profanu zabavu. Za Hinduse ove igra nisu bile obično razotkrivanje tela; one su, u jednom pogledu, bile imitacija ritma i procesa svemira. Šiva lično bio je bog igre, i igra Šive simbolizovala je samo kretanje sveta.301 Muzičari, pevači i igrači, kao i svi umetnici u Indiji, pripadali su najnižim kastama. Brahman bi mogao da voli da privatno peva, i sam sebe prati na "vini" ili nekom drugom žičanom instrumentu; on bi mogao druge da uči da sviraju, ili pevaju, ili igraju; ali on nikada ne bi pomislio da prihvati da svira za druge ili stavi neki instrument na usta. U Indiji su do nedavno javni koncerti bili retkost; sekularna muzika bila je ili spontano pevanje ili ritmičko prebiranje po žicama instrumenta, ili se kao kamerna muzika u Evropi izvodila pred malim skupovima slušalaca u aristokratskim kućama. Akbar, i sam vešt muzici, imao je na svom dvoru mnogo muzičara; jedan od njegovih pevača, Tansen, postao je vrlo

popularan bogat i umro od pića u svojoj trideset i drugoj godini. Nije bilo amatera, bilo je samo profesionalaca; muzika se nije učila kao društveni prestiž i deca nisu terana da budu Betoveni. Funkcija publike nije bila da loše svira, već dobro sluša. Jer i samo slušanje muzike u Indiji je umetnost i zahteva dugotrajnu obuku uha i duše. Reči možda nisu Zapadnjaku razgovetnije od reči u operama u kojima smatra svojom klasnom dužnošću da treba da uživa; one se kreću, kao i svuda, oko dve teme religije i ljubavi; ali reči su od male važnosti u hinduskoj muzici, i pevač ih, kao u našoj najsavremenijoj literaturi, često zamenjuje slogovima bez značenja. Muzika je pisana u skalama koje su mnogo suptilnije i podrobnije od naših. Našoj skali od dvanaest tonova ona dodaje deset "mikrotonova", što čini sve u svemu skalu od dvadeset i dva četvrt tona. Hinduska muzika može da bude pisana u notaciji sačinjenoj od slova sanskrita; ona se obično ne piše niti čita, već prenosi "po sluhu" od generacije do generacije, ili od kompozitora učeniku. Ona nije odvojena u taktove, već klizi u kontinuiranom "legatu" koji frustrira slušaoca naviknutog na redovne naglaske ili ritam. Ona nema akorde i ne bavi se harmonijom; ona se ograničava na melodiju, sa eventualnom pozadinom prigušenih tonova; u tom smislu mnogo je jednostavnija i primitivnija od evropske muzike, dok je kompleksnija u skali i ritmu. Melodije su i ograničene i neograničene: sve moraju da proisteknu iz ovog ili onog od trideset i šest načina ili melodija, ali mogu da na ovim temama izatkaju beskonačnu i bešavnu mrežu varijacija. Svaka od ovih tema, ili "raga",302 sastoji se od šest ili sedam nota, a jednoj od njih muzičar se stalno vraća. Svaka "raga" dobija ime prema raspoloženju koje želi da sugeriše "Zora", "Proleće", "Večernja lepota", "Opijenost", itd. i povezana je sa određenim periodom dana ili godine. Hinduske legende ovim "ragama" pripisuju okultnu moć; tako se govori da je jedna bengalska igračica okončala sušu pevajući neku vrstu "Preludijuma kišnih kapi", "Megh malar ragu", ili temu donošenja kiše. Njihova starost dala je "ragama" sveti karakter; onaj koji ih svira mora da ih se verno drži, kao oblika koje je doneo lično Šiva. Jednog svirača, Naradu, kada ih je nemarno izveo, Višnu je uveo u pakao gde su mu pokazali muškarce i žene koji su plakali zbog slomljenih udova; to su, kako reče bog, bili "rage" i "ragini" izobličeni i istrzani Naradinim lakomislenim sviranjem. Kada je to video, čujemo, Narada se tada smernije potrudio da u svoju umetnost unese veće savršenstvo. Indijski izvođač nije ništa ozbiljnije ograničen obavezom da ostane veran "ragi" koju je odabrao za svoj program, nego što je zapadni kompozitor sonata ili simfonija ograničen svojom temom; u svakom slučaju ono što je izgubljeno zbog slobode dobijeno je u pristupu jasnoći strukture i simetriji oblika. Hinduski muzičar je kao hinduski filozof; on počinje sa konačnošću i "šalje svoju dušu u beskonačno"; on veze oko svoje teme sve dok, kroz talasavu struju ritma i vraćanja, čak i kroz hipnotičku monotoniju nota, ne bude stvorio neku vrstu muzičke "joge", zaborav volje i individualnosti, materije, prostora i vremena; duša se uzdiže u skoro mističko spajanje sa nečim "duboko prožetim", nekim dubokim, neizmernim i mirnim Bićem, nekom praiskonskom i prožimajućom realnošću, koja blagonaklono gleda na sva težnje, sve promene i smrt.

3. Slikarstvo

Preistorijsko - Freske iz Axante - Raxputske minijature - Mogulska škola - Slikari - Teoretičari

Provincijalac je čovek koji sudi svetu prema svojoj parohiji i smatra sve nepoznate stvari varvarskim. Priča se da je car Xahangir čovek od ukusa i učen u umetnosti kada su mu pokazali jednu evropsku sliku, istu bez oklevanja odbacio; pošto je "bila u ulju, nije mu se svidela". Prijatno je znati da je čak i jedan car mogao da bude provincijalac i da je Xahangiru bilo teško da uživa u evropskoj slici u ulju kao što je za nas teško da cenimo indijske minijature.Jasno je iz crteža, rađenih u crvenoj boji, sa životinjama i lovom na nosoroga u preistorijskim pećinama Singapura i Mairzapura, da indijsko slikarstvo ima istoriju dugu mnogo hiljada godina. Palete sa zemljanim bojama spremnim za upotrebu nalazimo u velikom broju među ostacima neolitske Indije. U istoriji umetnosti javljaju se velike praznine jer je najveći deo rane umetnosti uništen zbog klime, a mnogo toga što je ostalo uništili su muslimanski "razbijači idola", počev od Mahmuda pa sve do Aurangzeba. "Vinaja Pitaka" (oko 300. p.n.e.) govori o palati kralja Pasenade sa galerijama slika, a Fa-Šien i Juan Čuang opisuju mnoge zgrade koje su čuvene po savršenstvu svojih murala; ali od tih građevina nije ostalo ni traga. Jedna od najstarijih freski u Tibetu pokazuje umetnika kako slika portret Bude; kasniji umetnik primio je kao gotovu činjenicu da je slikarstvo u vreme Bude već bila afirmisana umetnost.Najranije indijsko slikarstvo kome se može odrediti datum predstavlja grupa budističkih freski (oko 100. p.n.e.) nađenih na zidovima jedne pećine u Sirguji, u Centralnim pokrajinama. Od tog vremena umetnost slikanja freski to jest, slikanja na sveže nabacanom gipsu pre nego što se osuši napredovala je korak po korak sve dok na zidovima u pećinama Axante303 nije dostigla savršenstvo koje nisu nikada premašili ni Đoto ni Leonardo. Ovi hramovi isklesani su u stenovitom masivu planinskog obronka u različitim periodima od prvog do sedmog veka naše ere. Posle propasti budizma vekovima su bili izgubljeni za istoriju i ljudsko sećanje, xungla je izrasla oko njih i skoro ih pokopala; slepi miševi, zmije i druge divlje životinje napravile su tamo svoj dom, a na hiljade vrsta ptica i insekata uprljalo je slike svojim izmetom. 1819. Evropljani su naišli na ruševine i bili zapanjeni freskama na zidovima koji se danas ubrajaju u remek-dela svetske umetnosti. Hramovi su nazvani pećinama, jer su u većini slučajeva urezani u planine. Pećina br. /XVI/, na primer, je udubljenje od šezdeset i pet stopa u oba pravca, koje drži dvadeset stubova; duz centralne dvorane je šesnaest kaluđerskih ćelija; prednji deo krasi natkrivena veranda sa stubovima, a u pozadini je skriveno jedno svetilište. Svi zidovi prekriveni su freskama. Godine 1879. slike je imalo šesnaest od dvadeset i devet hramova; oko 1910. freske su u deset od ovih šesnaest hramova uništene zbog izlaganja uticajima okoline, a one u preostalih šest unakazili su nestručni pokušaji restauracije. Nekada su ove freske sjajile crvenim, zelenim, plavim i purpurnim bojama; od njih nije ostalo ništa sem potamnelih površina u mračnim tonovima. Neke od slika, tako zatamnjene vremenom i neznanjem, izgledaju nama, koji ne umemo da čitamo budističke legende s budističkim srcem, grube i groteskne; druge su odmah snažne i graciozne, otkrivajući veštine zanatlija, čija su imena nestala mnogo pre njihovog dela.Uprkos ovih haranja, Pećina /I/ još uvek je bogata remek-delima. Ovde je, na jednom zidu, (verovatno) jedan "Bodhisatva" budistički svetac koji je dospeo do "nirvane", ali je, umesto nje, odabrao ponovna rađanja da bi služio ljudima. Nikada njegova tuga razumevanja nije bila dublje portretisana; čovek se pita šta je finije ili dublje ovo, ili slična Leonardova studija glave Hrista.304 Na drugom zidu iste pećine je studija Šive i njegove žene Parvati, odevene u nakit. Pored toga je slika sa četiri jelena, upečatljiva zbog budističke naklonosti prema životinjama; a na plafonu je crtež još uvek živ sa fino nacrtanim cvećem i pticama. Na zidu Pećine /XVII/ nalazi se graciozni prikaz, sada

poluuništen, boga Višnu, sa pratnjom, kako sleće sa neba da bi učestvovao u nekom događaju u životu Bude; na drugom zidu je šematski ali bojama bogati portret jedne princeze i njenih sluškinja. Zajedno sa ovim "remek-delima" natrpane su i freske očigledno slabe izrade, na kojima se opisuje mladost, bekstvo i iskušenja Bude. Ali mi ne možemo da sudimo o ovim delima u njihovom originalnom obliku po onome što je od njih preostalo danas; a nesumnjivo da postoje ključevi za njihovu procenu neotkriveni stranim dušama. Međutim, čak i Zapadnjak može da se divi plemenitosti teme, veličanstvenom opsegu plana, jedinstvu kompozicije, jasnoći, jednostavnosti i odlučnosti linije, i među mnogim detaljima iznenađujućem savršenstvu tog prokletstva svih umetnika, ruku. Mašta može da dočara umetnike-sveštenike305 koji su se molili u tim ćelijama i možda slikali po ovim zidovima i plafonima zanetom i pobožnom umetnošću, dok je Evropa ležala pokopana u svojem ranom srednjevekovnom mraku. Ovde u Axanti religiozna odanost spojila je arhitekturu, skulpturu i slikarstvo u srećno jedinstvo i proizvela jedan od uzvišenih spomenika hinduske kulture.Kada su Huni i muslimani zatvorili ili uništili njihove hramove, Hindusi su okrenuli svoju slikarsku veštinu manjim formama. Među Raxputima pojavila se škola slikara koji su na delikatnim minijaturama beležili epizode iz "Mahabharate" i "Ramajane", i herojska dela raxputskih vođa; često su to bili samo obrisi, ali uvek su bili prožeti životom, i savršenog crteža. U Muzeju lepih umetnosti u Bostonu nalazi se očaravajući primerak tog stila, koji simbolizuje jednu od "raga" muzike uz pomoć gracioznih žena, sjajne kule i pretećeg neba. Jedan drugi primer, u Institutu umetnosti u Detroitu, predstavlja sa jedinstvenom delikatnošću scenu iz "Gita-Govinde". Ljudske figure u ovim i drugim hinduskim slikama retko su slikane po modelima; umetnik ih je stvorio iz mašte i sećanja. Slikao je, obično, blistavom "temperom" na papirnoj površini; koristio je fine četkice napravljene od najfinijih dlaka od veverice, kamile, koze ili mungosa koje je mogao da nađe; i postigao je prefinjenost linije i ukrasa koji čine radost čak i stranom i nestručnom oku.Sličan rad obavljan je i u drugim delovima Indije, posebno u državi Kangra. Druga vrsta istog "žanra" razvila se pod Mogulima u Delhiju. Nastajući od persijske kaligrafije i umetnosti iluminiranja rukopisa, ovaj stil prerastao je u oblik aristokratskog portretisanja koji je, svojom prefinjenošću i ekskluzivnošću, odgovarao kamernoj muzici koja je cvetala na dvoru. Kao i raxputska škola, mogulski slikari težili su finoći linija, ponekad koristeći četkicu napravljenu od samo jedne dlake, i oni su se, takođe, međusobno nadmetali u veštini prikaza ruke. Ali oni su u svoje crteže unosili više boje, i manje misticizma; retko bi dotakli religiju ili mitologiju; ograničavali su se na zemlju i bili toliko realistični koliko bi to dozvoljavao oprez. Njihove teme bili su živi ljudi i žene carskog položaja i naravi, ne baš poznati po poniznosti; jedan za drugim ovi su dostojanstvenici sedeli da bi bili portretisani, sve dok galerije slika tog kraljevskog diletanta, Xahangira, nisu bile ispunjene portretima svakog značajnog vladara ili dvoranina od stupanja Akbara na presto. Akbar je bio prvi iz svoje dinastije koji je podsticao slikarstvo; na kraju njegove vladavine, možemo da verujemo Abu-l Fazlu, u Delhiju je bilo sto majstora i hiljadu amatera. Xahangirovo inteligentno pokroviteljstvo razvilo je umetost i proširilo joj polje na predstavljanje scena iz lova i drugih prirodnih pozadina za ljudski lik koji je još uver dominirao slikom; jedna minijatura prikazuje samog cara skoro u kanxama lava koji se popeo na sapi carskog slona i poseže za kraljevskim mesom, dok jedan pratilac realistički daje vetar petama. Pod šahom Xahanom umetnost je dostigla svoj vrhumac i počela da opada; kao u slučaju japanskih otisaka, proširena popularnost oblika dala joj je istovremeno širi krug publike i niži nivo ukusa. Aurangzeb, ponovnim uspostavljanjem

strogog propisa islama protiv slika, dovršio je ovo propadanje.Kroz inteligentnu blagonaklonost mogulskih kraljeva indijski slikari uživali su u Delhiju prosperitet za kakav nisu znali vekovima. Esnaf slikara, koji su preživljavali iz budističkih vremena, podmladio se i neki od njegovih članova izbegli su anonimnost sa kojom zaboravnost vremena i nemarnost Hindusa prema pojedincu obavija najveći deo indijske umetnosti. Od sedamnaest umetnika koji su tokom Akbarove vladavine smatrani superiornim, trinaest su bili Hindusi. Najomiljeniji od svih slikara na dvoru velikog Mogula bio je Dasvant, čije nisko poreklo sina jednog nosača palankina nije u očima cara izazvalo nikakve predrasude. Mladić je bio ekscentričan i nastojao da slika kuda god bi išao i na bilo kakvoj površini koja bi mu se našla pri ruci. Akbar je prepoznao njegovu genijalnost i dao mu svog sopstvenog učitelja slikanja da ga podučava. Dečak je vremenom postao najveći majstor svog doba; ali na vrhuncu slave ubio se nožem. Kad god ljudi rade neke stvari, javiće se drugi ljudi koji će hteti da im objasne kako te stvari treba raditi. Hindusi, čija filozofija nije veličala logiku, voleli su ipak logiku i uživali da formulišu najstriktnijim i najracionalnijim pravilima profinjenu proceduru svake umetnosti. Tako je rano u našoj eri napravljena "Sandanga",306 ili "Šest udova indijskog slikarstva", kao što će kasnije Kinezi, možda podražavajući, dati šest kanona savršenstva u slikarstvu: (1) znanje o pojavama, (2) tačna percepcija, mera i struktura, (3) uticaj osećanja na forme; (4) ulivanje skladnosti ili umetnička prezentacija; (5) sličnost; (6) umetničko korišćenje četkice i boja. Kasnije se pojavio razrađeni estetski kodeks, "Šilpa-šastra", u kome su pravila i tradicije svake umetnosti formulisani za sva vremena. Umetnik, govore nam, treba da je učen u duhu "Veda", "uživajući u obožavanju boga, veran svojoj ženi, izbegavajući nepoznate žene, pobožno stičući znanja iz drugih nauka".U razumevanju orijentalnog slikarstva pomoći će nam ako se setimo, prvo, da ono nastoji da predstavi ne stvari nego osećanja, i ne da predstavi, već da sugeriše; ne da zavisi od boje nego od linije; da ima za cilj da stvori estetsku i religioznu emociju umesto da reprodukuje realnost; da je zainteresovana za "dušu" ili "duh" ljudi i stvari, umesto za njihove materijalne oblike. Međutim, koliko god pokušavali, teško da ćemo u nekoj indijskoj slici naći tehnički razvoj, ili opseg i dubinu od značaja koji karakterišu slikarsku umetnost Kine i Japana. Izvesni Hindusi objašnjavaju ovo vrlo maštovito: slikarstvo je njima propalo, kažu nam, jer je bilo previše lako, to nije bio dovoljno mukotrpan poklon da bi se ponudio bogovima. Možda slike, tako smrtno krhke i prolazne, nisu sasvim zadovoljavale žudnju svakog Hindusa za nekim trajnim otelovljenjem svog izabranog božanstva. Polako, dok se budizam mirio sa likovnim prikazivanjem, a bramanska svetilišta rasla i umnožavala se, slikarstvo je zamenjeno skulpturom, boja i linija trajnim kamenom.

4. Skulptura

Primitivna - Budistička - Gandhara - Gupta - "Kolonijalna" Ocena

Ne možemo pratiti istoriju indijske skulpture od statueta Mohenxo-Dara do doba Ašoke, ali možemo posumnjati da je to pre praznina u našem znanju nego u umetnosti. Možda se Indija, privremeno osiromašena invazijama Arijevaca, okrenula za svoje kipove od kamena drvetu; ili su možda Arijevci bili suviše koncentrisani na rat, da bi marili za umetnost. Najstariji kameni kipovi koji su opstali u Indiji vraćaju se samo do Ašoke; ali oni pokazuju toliko razvijenu veštinu da ne možemo da sumnjamo da je umetnost za sobom

tada imala mnogo vekova napretka. Budizam je postavio određene prepreke kako slikarstvu tako i vajarstvu u svojoj averziji prema idolopoklonstvu i svetovnom likovnom prikazivanju. Buda je "zabranio maštovite crteže slikane sa likovima ljudi i žena"; i pod njegovom skoro mojsijevskom zabranom likovna i plastična umetnost trpela je u Indiji kao što je trpela u Judeji i kao što će to činiti i u islamu. Postepeno je taj puritanizam, izgleda, popuštao, dok je budizam popuštao u strogosti i učestvovao sve više u dravidskoj strasti prema simbolu i mitu. Kada se umetnost rezbarenja pojavila ponovo (oko 200. p.n.e.) u kamenim bareljefima na "ogradama" koje okružuju budističke "stupe" ili grobne humke u Bodhgaji i Bharhutu, ona je sastavni deo arhitektonskog dizajna pre nego nezavisna umetnost; i do kraja svoje istorije indijska skulptura ostala je najvećim delom dodatak arhitekturi i više volela reljef od klesanja u punoj formi. U hramovima xaina u Mathuri i budističkim svetilištima u Amaravati i Axanti ova umetnost reljefa dostigla je visoki nivo savršenstva. Ograda u Amaravati, kaže jedan učeni autoritet, "je najsenzualniji i najnežniji cvet indijske skulpture". U međuvremenu, u pokrajini Ghandari u severozapadnoj Indiji razvijala se druga vrsta skulpture pod pokroviteljstvom kušanskih kraljeva. Ova misteriozna dinastija, koja je iznenada došla sa severa verovatno iz helenizovane Baktrije donela je sa sobom tendenciju da imitira grčke forme. "Mahajana" budizam, koji je osvojio Kaniškin koncil, otvorio je put poništivši zabranu likovnog prikazivanja. Pod zaštitom grčkih instruktora hinduska skulptura preuzela je izvesno vreme glatko helenističko obličje; Buda je pretvoren u sliku sličnu Apolu i postao aspirant za Olimp; nabori su počeli da se slivaju oko hinduskih božanstava i svetaca u stilu Fidijinih zabata, a pobožne "Bodhisatve" bile su u društvu veselih pijanih Silena. Idealizovane i skoro nežne predstave Učitelja i njegovih učenika bile su ublažene strašnim primerima dekadentnog grčkog realizma kao što je ispošćeni Buda iz Lahorea, kod koga se vidi svako rebro i tetiva ispod feminiziranog lica i muške brade. Ova grčko-budistička umetnost impresionirala je Šuan Zanga i preko njega i kasnijih hodočasnika našla je put do Kine, Koreje i Japana; ali ona je imala malo uticaja na skulpturne forme i metode same Indije. Kada je, posle nekoliko vekova procvata aktivnosti, škola Gandhare nestala, indijska umetnost opet je oživela pod hinduskim vladarima, nastavila tradicije koje su ostavili domaći umetnici Bharhuta, Amaravati i Mathura, i obraćala veoma ograničenu pažnju grčkom interludiju u Gandhari.Skulptura, kao i sve drugo u Indiji, je prosperirala pod lozom Gupta. Budizam je sada zaboravio na neprijateljstvo prema kipovima; a ponovo ojačani bramanizam podsticao je simbolizam i ukrašavanje religije svakom umetnošću. Muzej Mathure sadrži visoko obrađeni kip Bude u kamenu, sa meditativnim očima, čulnim usnama, previše gracioznim formama i nezgrapnim kubističkim stopalima. Muzej u Sarnathu ima drugog Budu od kamena, u sedećoj pozi koja je trebalo da dominira budističkom skulpturom; ovde se savršeno otkriva efekat mirne kontemplacije i pobožne ljubaznosti. U Karačiju je mali Brahma od bronze, koji skandalozno liči na Voltera. Svuda u Indiji, u milenijumu pre dolaska muslimana, umetnost skulptora proizvela je remek-dela, iako je bila ograničena, kao i nadahnuta svojom zavisnošću od arhitekture i religije. Lepi kip Višnua iz Sultanpura, fina dletom izrezbarena statua Padmapani, xinovski Šiva sa tri lica (obično zvan "Trimurti") isklesan u bareljefu u pećinama Elefante, skoro praksitelski kameni kip kome se klanjaju u Nokasu kao boginji Rikmini, graciozni Šiva koji igra ili "Nata-raxa", koga su u bronzi izlili Čola umetnici-zanatlije iz Tanxorea, divni kameni jelen iz Mamalapurama, i lepi Šiva iz Perura dokazi su širenja umetnosti rezbarstva u svim pokrajinama Indije.Isti motivi i metodi prešli su granice uže Indije i dali remekdela od Turkestana i Kamboxe do

Jave i Cejlona. Istraživač će naći za to primere u glavi, očigledno dečaka, od kamena, koju je iz peska Khotana iskopala ekspedicija ser Orela Stajna; glavi Bude iz Siama; egipatski finom "Harihari" iz Kamboxe; veličanstvenim bronzama sa Jave; glavi Šive u stilu Ghandare iz Prambanama; izvanredno lepoj ženskoj figuri ("Praxnaparamita") sada u muzeju u Lajdenu; savršenom "Bodhisatvi" u Gliptoteci u Kopenhagenu; mirnom i moćnom Budi i fino isklesanom Avalokitešvari ("Gospodinu koji sa sažaljenjem gleda dole na sve ljude"), obojicom iz velikog javanskog hrama Borobudur; ili masivnom primitivnom Budi, i divnom pragu od "mesečevog kamena" iz Anaradhapure na Cejlonu. Ovaj dosadni spisak dela, koja su sigurno uzela krv mnogih ljudi kroz mnogo vekova, može da sugeriše o uticaju hinduskog genija u kulturnim kolonijama Indije.Smatramo, da je teško da nam se ova skulptura dopadne na prvi pogled; samo duboki i skromni umovi mogu da ostave svoj ambijent za sobom kada putuju. Trebalo bi da budemo Hindusi, ili građani onih zemalja koje su prihvatile kulturno vodstvo Indije, da bismo razumeli simbolizam ovih kipova, kompleksne funkcije i natčovečanske moći označene tim višestrukim rukama i nogama, strašnim realizmom tih maštovitih figura, koje izražavaju hinduski osećaj natprirodnih sila, iracionalno kreativnih, iracionalno plodnih i iracionalno destruktivnih. Šokira nas kad otkrijemo da su u indijskim selima svi mršavi, a u hinduskoj skulpturi svi debeli. Zaboravljamo da su to većinom kipovi bogova, koji su primili prve plodove zemlje. Zbunjeni smo kad otkrijemo da su Hindusi svoje kipove bojili, čime otkrivamo da nismo svesni činjenice da su to isto činili i Grci, i da klasična plemenitost fidijskih božanstava ponešto duguje i slučajnom nestanku njihove boje. Nezadovoljni smo komparativno malim brojem ženskih figura u indijskoj galeriji; tugujemo nad potčinjavanjem žena na šta ovo, čini se, ukazuje i nikada ne pokazuje da kult nage žene nije neophodna osnova plastične umetnosti, da je najdublja lepota žene možda više u materinstvu nego u mladosti, više u Demetri nego u Afroditi. Ili zaboravljamo da skulptor nije uvek klesao ono o čemu je sanjao već ono što su sveštenici odredili; da je svaka umetnost u Indiji pripadala religiji, a ne umetnosti, i da je bila sluškinja teologije. Ili primamo previše ozbiljno kipove koje je skulptor namenio da budu karikature, ili lakrdijaši ili nemani koje treba da zastraše i oteraju zle duhove; ako se odvratimo od njih užasnuti, samo potvrđujemo postizanje njihovog cilja.Ipak, skulptura Indije nije nikada postigla ljupkost njene književnosti, ili uzvišenost njene arhitekture, ili dubinu njene filozofije; ona je uglavnom odražavala smušenu i nesigurnu predstavu svojih religija. Ona je premašila skulpturu Kine i Japana, ali nikada nije dostigla hladno savršenstvo egipatske skulpture ili živu i zamamnu lepotu grčkog mramora. Da bi se razumele čak i njene pretpostavke, moramo u našim srcima obnoviti ozbiljnu i iskrenu pobožnost srednjevekovnih vremena. Uistinu, mi od skulpture, kao i od slikarstva u Indiji tražimo previše; procenjujemo ih kao da su tamo, kao kod nas, bile nezavisne umetnosti, a u stvari smo ih veštački izolovali radi obrade prema svojim tradicionalnim pravilima i normama. Ako bismo mogli da ih sagledamo kao što ih poznaje Hindus, kao sastavni deo nepraviziđene arhitekture svoje zemlje, učinili bismo tek skromni korak ka razumevanju indijske umetnosti./

5. Arhitektura

Pre Ašoke - Ašokina Budistička Đainska Remek-dela severa - Njihovo razaranje - Južni stil - Monolitski hramovi - Strukturni hramovi

Od indijske arhitekture pre vremena Ašoke nije ostalo ništa. Imamo ruševine od cigle u Mohenxo-Daru, ali su očigledno zgrade vedske i budističke Indije bile od drveta i Ašoka je izgleda bio prvi koji je koristio drvo za potrebe arhitekture. Slušamo, u književnosti, o građevinama od sedam spratova i veličanstvenim palata, ali od njih nije ostalo ni traga. Megasten opisuje carske rezidencije Čandragupte kao superiorne svemu u Persiji izuzev Persepolisa, po čijem su modelu izgleda bile projektovane. Ovaj Persijski uticaj opstao je do Ašokinog vremena; on se javlja u planu njegove palate, koji odgovara "Dvorani stotinu stubova" u Persepolisu; i pokazuje se ponovo u finom Ašokinom stubu u Lauriji, ukrašenom kapitelom sa lavom.Sa preobraćenjem Ašoke u budizam, indijska arhitektura počela je da odbacuje ovaj strani uticaj i traži inspiraciju i simbole iz nove religije. Prelaz je evidentan u velikom kapitelu koji je sve što nam sada ostaje od jednog drugog Ašokinog stuba u Sarnathu; ovde, u kompoziciji začuđujućeg savršenstva, koju ser Xon Maršal rangira kao jednaku "bilo čemu ove vrste u antičkom svetu", imamo četiri snažna lava, koji stoje leđima okrenuti jedan drugom na straži, i potpuno persijski po obliku i liku; ali ispod njih je friz od dobro izrezbarenih figura među kojima je slon kao tipično indijski favorit, a tako i indijski simbol kao što je budistički Točak zakona; a ispod friza je veliki kameni lotos, koji je pogrešno smatran za persijski zvonasti kapitel, ali sada prihvaćen kao najstariji, najuniverzalniji i najkarakterističniji od svih simbola indijske umetnosti. Predstavljen u uspravnom položaju, sa laticama okrenutim naniže i vidljivim tučkom ili semenom posudom, pretstavljao je utrobu sveta; ili je, kao jedna od najlepših manifestacija prirode, služio kao presto boga. Simbol lotosa ili vodenog ljiljana migrirao je sa budizmom i prožeo umetnost Kine i Japana. Slična forma, korišćena kao uzorak za prozore i vrata, postao je "potkovičasti luk" ašokinih svodova i kupola, koji je izvorno potekao od luka "pokrivenih kola" bengalskih krovova od rogoza koji su poduprti motkama od savijenog bambusa. Religiozna arhitektura budističkih dana ostavila nam je nekoliko razrušenih hramova i veliki broj "topa" i "ograda". "Tope" ili "stupa" bila je u ranim danima grobna mogila; pod budizmom postala je memorijalno svetilište u kome su obično čuvane relikvije nekog budističkog sveca. Vrlo često tope je poprimala oblik kupole od cigle, koja se završavala šiljatim tornjem i bila okružene kamenom ogradom sa uklesanim bareljefima. Jedna od najstarijih topa je u Bharhutu; ali reljefi su tamo primitivno grubi. Najukrašenija među postojećim ogradama je u Amaravatiju; ovde je 17.000 kvadratnih stopa prekriveno pomno izrađenim reljefima tako savršene izrade da je Ferguson ovu ogradu ocenio kao "verovatno najznačajniji spomenik u Indiji". Najpoznatija među "stupama" je Sanči tope, jedna iz grupe u Bhilsi u Bopalu. Kamene kapije očigledno imitiraju stare drvene forme i nagoveštavaju "pailu" ili "tori" koji obično označavaju prilaz hramovima na Dalekom istoku. Svaka stopa prostora na stubovima, kapitelima, poprečnim gredama i potpornjima izrezbarena je u šumu biljnih, životinjskih, ljudskih i božanskih oblika. Na jednom stubu istočne kapije nalazi se nežna rezbarija večnog budističkog simbola drveta "bodhi", scene Učiteljevog prosvetljenja; na istoj kapiji, graciozno obuhvatajući potporanj, nalazi se senzualna boginja ("jakši") sa teškim udovima, jakim bokovima, vitkim strukom i bujnim grudima. Dok su mrtvi sveci spavali u stupama, živi kaluđeri uklesali su u planinske stene hramove gde su mogli živeti u izolaciji, lenjosti i miru, bezbedni od prirodnih elemenata i sjaja i toplote sunca. Jačinu religioznog impulsa u Indiji možemo da ocenimo ako konstatujemo da je od mnogo hiljada pećina-hramova izgrađenih u ranim vekovima naše ere, delom za đainske i brahmanske, ali većinom za budističke zajednice, ostalo preko dvanaest stotina. Često je ulaz u ove "vihare" (manastire)

bio jednostavni portal u obliku "potkovice" ili lotosovog luka; ponekad, kao u Nasviku, bila je to kićena fasada jakih stubova, sa životinjskim kapitelima i strpljivo isklesanim arhitravima; često je bila ukrašena stubovima, kamenim hodnicima ili tremovima zadivljujućeg dizajna. Unutrašnjost je uključivala "čaitju" ili dvoranu za skupove, sa kolonadama koje su odvajale lađu od pobočnih delova, ćelije za kaluđere sa svake strane i oltar, sa relikvijama, u unutrašnjosti.307 Jedan od najstarijih među ovim pećinskim hramovima i možda najlepši koji danas postoji, je u Karle, između Pune i Bombaja; ovde je "hinajana" budizam završio svoje "remek-delo". Pećine u Axanti, pored toga što su u njima skrivene najveće budističke slike, ubrajaju se zajedno sa Karle u primere one složene umetnosti, pola arhitekture, a pola skulpture, koja karakteriše hramove u Indiji. Pećine /I/ i /II/ imaju prostrane dvorane za skupove čije plafone, izrezbarene i obojene mirnim, ali elegantnim mustrama, drže moćni izbrazdani stubovi četvrtasti u osnovi, okrugli na vrhu, ukrašeni cvetnim trakama i veličanstvenim kapitelima; Pećina /XIX/ ističe se fasadom bogato dekorisanom debelim kipovima i složenim bareljefima; u Pećini /XXVI/ xinovski stubovi dižu se do friza prepunog figura koje je sa takvim detaljima mogao da iskleše samo najveći religiozni i umetnički žar. Axanti se teško može uskratiti titula jednog od najvećih dela u istoriji umetnosti.Od drugih budističkih hramova koji i danas postoje u Indiji, najimpresivnija je velika kula u Bodhgaji, koja je značajna po svojim potpuno gotskim lukovima, iako, očigledno, datira još iz prvog veka naše ere. Sve u svemu, ostaci budističke arhitekture su fragmentarni i njihova slava je više skulptorska nego građevinska; neki, verovatno, pritajeni puritanizam očuvao je njihovu spoljašnjost odbojnom i golom. Đaini su prema arhitekturi pokazali veću žar i tokom jedanaestog i dvanaestog veka njihovi su hramovi bili najlepši u Indiji. Oni nisu stvorili sopstveni stil, zadovoljavajući se isprva da kopiraju (kao u Eluri) budistički plan kopanja hramova u planinskim stenama, zatim hramove tipa Višnu ili Šiva, koji se obično dižu na brdu, u grupi, okruženi zidom. I ovi su bili spolja jednostavni, ali zato unutra kompleksni i bogati srećni simbol skromnog života. Pobožnost je postavljala kip za kipom đainskih heroja u ova svetilišta, tako da je Ferguson našao 6449 kipova u takvoj grupi u Šaturnđaji. Đainistički hram u Aiholu izgrađen je skoro u grčkom stilu, pravougaonog je oblika, sa spoljnjim kolonadama, tremom sa stubovima, i, unutra, ćelijom ili centralnom odajom. U Khaxruahu su đaini, vaišna-viti i šivaiti, kao da žele da ilustruju hindusku toleranciju, izgradili u bliskom susedstvu oko dvadeset i osam hramova; među njima, skoro savršeni hram Paršvanath uzdiže se iz konusa u konus do veličanstvene visine i na svojim rezbarenim površinama nosi čitav grad đainističkih svetaca. Na Mt.Abu, uzdignutom četiri hiljade stopa iznad pustinje, đaini su izgradili mnoštvo hramova, od kojih su dva od sačuvanih, hramovi Vimala i Texahpala, najveći su doseg ove sekte u umetnosti. Kupola svetilišta Texahpale jedno je od onih neodoljivih iskustava koja svako pisanje o umetnosti osuđuju na nemoć i ispraznost. Hram Vimala, u potpunosti izgrađen od belog mramora, lavirint je nepravilnih stubova, spojenih maštovitim nosačima u jednostavnije rezbarene grede; iznad toga uzdiže se mermerna kupola sa preobiljem kipova, ali isklesana u kamenu čipku potresne veličanstvenosti, "obrađene," kaže Ferguson, "takvom prefinjenošću detalja i prikladnošću ukrasa koji su verovatno neprevaziđeni u bilo kom sličnom primeru bilo gde. Ono, što su gotski arhitekti stvorili u kapeli Henrija /VII/ u Vestminsteru ili u Oksfordu, grubo je i nezgrapno u poređenju sa ovim." U ovim đainističkim hramovima i u hramovima, njihovim savremenicima, vidimo prelaz od kružnog oblika budističkog svetilišta u srednjevekovni indijski stil sa kulom. Lađa, ili stubovima zatvorena unutrašnjost dvorane za skupove izvučena je napolje i

pretvorena u "mandapu" ili trem sa stubovima; pozadi je ćelija; a iznad ćelije uzdiže se izrezbareni i komplikovani toranj, koji se postepeno sužava prema vrhu. Po tom planu građeni su hinduski hramovi na severu. Najimpresinija među njima je grupa u Bhubanešvaru, u pokrajini Orisa; a najlepši u grupi je hram Raxarani, podignut Višnuu u jedanaestom veku naše ere. To je xinovski toranj formiran od uporedo postavljenih polukružnih stubova prekrivenih kipovima nad kojima se dižu slojevi kamena, koji se sužavaju prema vrhu, a cela se kula, koja se savija prema unutra, završava velikom kružnom krunom ili šiljkom. U blizini je hram Lingaraxa, veći od Raxaranija, ali ne tako lep; ipak, svaki delić njegove površine osetio je dleto skulptora, tako da je cena koštanja klesanja računata kao trostruka cena građevine. Hindus je svoju pobožnost izražavao ne samo impozantnom veličanstvenošću svojih hramova, već i njihovom strpljivom i detaljnom obradom; ništa za boga nije bilo previše dobro.Bilo bi dosadno, bez određenog opisa i fotografskog prikaza, nabrajati i druga remek-dela hinduskog građevinarstva na severu. Ali ipak nikakav zapis o indijskoj civilizaciji ne bi mogao da ne pomene hramove Surje u Kanaraku i Modheri, toranj Xaganath u Puri, divnu kapiju u Vadnagaru, masivne hramove Sas-Bahu i Teli-ka-Mandir u Gvalioru, palatu raxe Man Singha, takođe u Gvalioru, i Toranj pobede u Čitoru. Iz mase se ističu šivaitski hramovi u Kaxurahu, dok u istom gradu kupola trema sa stubovima hrama Khanvar Math ponovo pokazuje muževnu snagu indijske arhitekture i bogatstvo i strpljivost indijskog klesarstva. Čak i ruševine hrama Šive u Elefanti, sa njegovim masivnim izbrazdanim stubovima, "pečurkastim" kapitelima, neprevaziđenim reljefima i upečatljivim kipovima, sugerišu nam period nacionalne snage i umetničke veštine koji danas jedva da i živi u sećanju.Nikada nećemo biti u mogućnosti da dovoljno cenimo indijsku umetnost, jer su neznanje i fanatizam uništili njena najveća dostignuća i napola porušila ostatak. U Elefanti su Portugalci potvrdili svoju pobožost razbijanjem kipova i bareljefa sa neobuzdanim varvarizmom; a skoro svuda na severu muslimani su sravnili sa zemljom one trijumfe indijske arhitekture iz petog i šestog veka, koje tradicija svrstava u daleko superiornije u odnosu na kasnija dela koja danas pobuđuju naše čuđenje i divlenje. Muslimani su kipovima skidali glave i otkidali im deo po deo; prisvojili su za svoje xamije, i u velikoj meri imitirali, graciozne stubove đainističkih hramova. Vreme i fanatizam pridružili su se razaranju, jer su ortodoksni Hindusi napustili i zanemarili hramove koji su bili profanisani dodirom ruku tuđina. O izgubljenoj veličini arhitekture severne Indije možemo da nagađamo prema moćnim građevinama koje još uvek postoje na jugu, gde je vladavina muslimana prodrla samo u manjem stepenu i pošto je izvesno navikavanje na Indiju ublažilo mržnju muslimana prema hinduskom načinu života. Pored toga, veliko doba arhitekture hramova na jugu javlja se u šesnaestom i sedamnaestom veku, pošto je Akbar smekšao muslimane i naučio ih da u izvesnoj meri cene indijsku umetnost. Prema tome, jug je bogat hramovima, koji su obično, u odnosu na one koje danas vidimo na severu, superiorniji, masivniji i impresivniji; Ferguson je izbrojao tridesetak "dravidskih" ili južnih hramova od kojih je svaki, prema njegovoj proceni, morao da košta koliko neka engleska katedrala. Jug je prilagodio stilove severa postavljajući ispred "mandape", ili trema, "gopuram", ili kapiju, a trem je izdašno podupro mnoštvom stubova. Igrao se, s uživanjem, sa stotinom simbola, počev od "svastike",308 simbola sunca i točka života, pa kroz pravu menažeriju svetih životinja. Zmija je svojim presvlačenjem simbolisala reinkarnaciju; bik je bio zavidni uzor prokreativne snage; "linga", ili falus, je predstavljala generativno savršenstvo Šive i često determinisala i oblik samog hrama.Konstrukcioni plan ovih južnih hramova sačinjavala su

tri elementa: kapija, trem sa stubovima i toranj (vimana), koji je sadržao glavnu dvoranu za skupove ili ćeliju. Sa povremenim izuzecima kao što je palata /Tirumala Najjak/ u Maduri, skoro sva južnoindijska arhitektura bila je duhovna. Ljudima nije bilo stalo da za sebe grade nešto veličanstveno, ali su svoju umetnost davali kaluđerima i bogovima; ništa ne bi moglo bolje pokazati kako je spontano teokratska bila prava vlada Indije. Od mnogo građevina koje su podigli kraljevi Čalukjana i njihov narod, ništa nije ostalo sem hramova. Samo je hinduski sveštenik bogat rečima mogao da opiše dražesnu simetriju svetilišta u Itagi, u Hajderabadu;309 ili hram u Somnathpuru u Misoreu, u kome su xinovske mase kamena izrezbarene sa finoćom čipke; ili hram Hojšalešvara u Halebidu, takođe u Misoreu "jedne od zgrada," kaže Ferguson, "po kojoj bi branitelj hinduske arhitekture poželeo da zauzme stav." Ovde, dodaje on, "umetnička kombinacija horizontalnih linija sa vertikalnim, i igra obrisa i svetlosti i senke daleko prevazilaze sve u gotskoj umetnosti. Efekti su baš ono što su srednjevekovni arhitekti često imali za cilj, ali što nikada nisu postigli tako savršeno kao što je to učinjeno u Halebidu." Ako se čudimo marljivoj pobožnosti koja je mogla da iskleše osamnaest stotina stopa friza u hramu Halebida, i na njima uspela da živo prikaže dve hiljade slonova od kojih ni jedan nije isti, šta ćemo reći o strpljenju i hrabrosti koja može da se privati zadatka izrezivanja kompletnog hrama iz čvrste stene? Ali to dostignuće bilo je za hinduske zanatlije obična stvar. U Mamalapuramu, na istočnoj obali blizu Madrasa, isklesali su nekoliko "ratha" ili pagoda, od kojih je najlepša "Dharma-raxa-ratha", ili manastir najviše discipline. U Eluri, mestu religioznog hodočašća u Hajderabadu, budisti, xaini i ortodoksni Hindusi nadmetali su se u isklesivanju iz planinske stene velikih monolitskih hramova od kojih je vrhunski primer hindusko svetilište Kailaša nazvano po Šivinom mitološkom raju u Himalajima. Ovde su neumorni graditelji usekli sto stopa duboko u stenu da bi izolovali blok 250 sa 169 stopa koji je trebalo da bude hram; onda su zidove isklesali u moćne stubove, kipove i bareljefe; zatim su dletom obradili unutrašnjost i neštedimice je obasuli predivnom umetnošću: neka kao uzor posluži smela freska "Ljubavnici". Na kraju, kada je njihova arhitektonska strast ostala neutrošena, uklesali su duboko u stenu na tri strane kamenoloma niz kapela i manastira. Neki Hindusi smatraju hram Kailaša doraslim svakom ostvarenju u istoriji umetnosti.Takva građevina, međutim, bila je /tour de force/, kao i piramide, i mora da je stajala mnogo znoja i krvi. Neko, esnafi ili gospodari, nikad nisu bili umorni, jer su kroz sve pokrajine južne Indije rasuli xinovska svetilišta u tolikom broju, da začuđenom istaživaču ili putniku izmiče njihov individualni kvalitet u zbiru njihovog broja i snage. U Patadakalu je kraljica Lokamahadevi, jedna od žena kralja Čalukje Vikramaditje /II/ posvetila Šivi hram Virupakša, koji spada među najveće hramove Indije. U Tanxteu, južno od Madrasa, kralj Čola Raxaraxa Veliki, pošto je osvojio celu južnu Indiju i Cejlon, podelio je svoj plen sa Šivom, podigavši mu veličanstveni hram koji predstavlja generativni simbol boga.310 Blizu Trihinopolija, zapadno od Tanxore, poklonici Višnua podigli su na visokom bregu hram Šri Rangam, čija je upadljiva odlika bila "mandapa" sa mnogo stubova u obliku "Dvorane hiljadu stubova", svaki stub je napravljen od jednog jedinog bloka granita, pomno izrezbaren; hinduske zanatlije bili su još u poslu dovršavajući hram kada su ih rasterali, a njihov rad okončali meci Francuza i Engeza koji su se borili za posedovanje Indije. U blizini, u Maduri, braća Mutu i Tirumala Najjak podigli su Šivi prostrano svetilište sa još jednom Dvoranom hiljadu stubova, Svetim bazenom, i deset "gopurama" ili kapija, od kojih se četiri dižu na veliku visinu i isklesane su u divlje mnoštvo kipova. Ove građevine formiraju zajeno jedan od naimpresivnijih prizora u Indiji;

prema ovim fragmentarnim ostacima možemo proceniti bogatu i prostranu arhitekturu kraljeva Viđajanagara. I na kraju, u Ramešvaramu, usred arhipelaga ostrva koji čine "Adamov most" iz Indije do Cejlona, brahmani sa juga gradili su tokom pet vekova (1200-1769. n.e.) hram čiji je spoljnji rub ukrašen najimpozantnijim od svih hodnika ili tremova četiri hiljade stopa duplih kolonada, izvanredno isklesanih i namenjenih da daju sveži hlad i nadahnjuju pogled na sunce i more miliona hodočasnika koji do današnjih dana dolaze iz dalekih gradova da bi svoje nade i bol prepustili volji ravnodušnih bogova.2. Kolonijalna arhitekturaCejlon Java Kamboxa Khmeri Njihova religija Angkor Pad Kmera Siam BurmaU međuvremenu indijska umetnost pratila je indijsku religiju preko mora i granica na Cejlonu, Javi, u Kamboxi, Sijamu, Burmi, Tibetu, Khotanu, Turkestanu, Mongoliji, Kini, Koreji i Japanu; "u Aziji su svi putevi vodili iz Indije." Hindusi iz doline Ganga naselili su Cejlon u petom veku pre Hrista; Ašoka, dva veka kasnije, poslao je sina i ćerku da preobrate stanovništvo u budizam; i mada je plodno ostrvo moralo da se bori protiv Tamilskih invazija petnaest vekova, ono je održalo bogatu kulturu sve dok ga Britanci nisu preuzeli 1815.Singaleska umetnost počela je sa "dagobama" zasvođenim svetilištima za relikvije kao "stupe" sa budističkog severa; prešla je na velike hramove kao što su oni čije ruševine obeležavaju staru prestonicu, Anuradhapuru; dala je neke od najlepših kipova Bude, i veliki broj raznovrsnih /objets d'art/; i došla je do kraja, bar tada, kada je poslednji veliki kralj Cejlona, Kirti Šri Raxa Singha, izgradio "Hram zuba" u Kendiju. Gubitak nezavisnosti doneo je dekadenciju višim klasama i sa Cejlona su nestali pokroviteljstvo i ukus koji umetniku pružaju potrebni podsticaj i uzdržanost. Čudno je reći, ali najveći među budističkim hramovima neki istraživači nazvali bi ga najvećim hramom koji postoji nije u Indiji nego na Javi. U osamnaestom veku dinastija Šailendra sa Sumatre osvojila je Javu, uspostavila budizam kao zvaničnu religiju i finansirala građenje golemog hrama Borobudur (tj. "Mnogo Buda"). Sam hram je umerene veličine i neobičnog dizajna mala kupolasta "stupa" okružena sa sedamdeset i dve manje tope postavljene oko nje u koncentričnim krugovima. Da je to sve, Borobudur ne bi bio ništa. Ono što čini veličinu građevine je podnožje, četiri stotine stopa u kvadratu, ogromna "mastaba" u sedam nivoa koji se gore sužavaju. Na svakom zavoju nalaze se niše za kipove; skulptori Borobudura smatrali su 436 puta da je pogodno da isklešu kip Bude. Još uvek nezadovoljni, isklesali su u zidove nivoa tri milje bareljefa, koji opisuju legendarno rođenje, mladost i prosvetljenje Učitelja, i to takvom veštinom da su ovi reljefi među najlepšim u Aziji. Sa ovim moćnim budističkim svetilištem i bramanskim hramovima u Prambanamu u blizini, javanska arhitektura dostigla je svoj zenit i brzo propala. Ostrvo je neko vreme bilo pomorska sila, uzdiglo se do bogatstva i luksuza i pomagalo mnogo pesnika. Ali 1479. godine muslimani su počeli da naseljavaju ovaj tropski Raj, i od tog vremena ono nije dalo neku umetnost od značaja. Holanđani su navalili na njega 1595., i zauzimali ga, pokrajinu po pokrajinu tokom sledećeg veka, sve dok nije bilo potpuno pod njihovom kontrolom.Samo jedan hinduski hram prevazilazi hram iz Borobudura, a i on je daleko od Indije izgubljen, u stvari, u dalekoj xungli koja ga je pokrivala vekovima. Godine 1858. jedan francuski istraživač, oprezno tražeći put kroz gornju dolinu reke Mekong, ugledao je za tren, kroz drveće i žbunje, prizor koji mu je izgledao čudesan: jedan ogromni hram, neverovatno veličanstven po konstrukciji, stajao je usred šume, obavijen i skoro potpuno prekriven žbunjem i zelenilom. Tog dana video je mnogo hramova, neke od njih već zarasle ili rascepljene drvećem; izgledalo je da je stigao upravo na vreme da zaustavi trijumf divljine nad ovim ljudskim delima. Morali su da dođu drugi Evropljani i potvrde priču Henri Muota pre nego

što se u nju poverovalo; onda su se naučne ekspedicije spustile na nekada tiho mesto i čitava škola u Parizu (/L´École de/ /l´Extrème Orient/) posvetila se ubeležavanju i proučavanju nalaza. Danas je Angkor Vat jedno od svetskih čuda.311 Na početku hrišćanske ere Indokina, ili Kamboxa, bila je naseljena narodom uglavnom kineskom, delimično tibetanskom, koji se zvao Khambuxa ili Kmeri. Kada je ambasador Kublaj Kana, Čouta-Kouan, posetio glavni grad Khmera, Angkor Thom, našao je snažnu vladu koja je vladala narodom koji je izvlačio bogatstvo sa svojih pirinčanih polja i iz svog znoja. Kralj je, izvestio je Čou, imao pet žena: "jednu posebnu i četiri druge za glavne strane kompasa," uz nekih četiri hiljade konkubina za preciznija čitanja. Zlata i nakita bilo je u izobilju; Brodovi za uživanje prekrivali su jezero; ulice glavnog grada bile su pune kočija, nosiljki sa zavesama, slonova u bogatoj opremi i sa stanovništvom od oko milion duša. Bolnice su bile pridodate hramovima i svaka je imala grupu bolničarki i lekara. Mada su ljudi bili Kinezi, kultura im je bila hinduska. Njihova religija zasnivala se na primitivnom obožavanju zmije, Nage, čija se lepezasta glava javlja svuda u kamboxanskoj umetnosti; onda su, kroz Burmu, ušli veliki bogovi hinduskog trojstva Brahma, Višnu i Šiva; skoro u isto vreme došao je i Buda koji je, spojen sa Višnuom i Šivom, postao omiljeno božanstvo Kmera. Natpisi govore o ogromnoj količini pirinča, maslaca i retkih ulja koje su ljudi svakodnevno prinosili služiteljima bogova.Krajem devetog veka Kmeri su Šivi posvetili najstariji od do danas održanih hramova Bajon, koji je sada odvratna ruševina napola prekrivena žilavom vegetacijom. Kamenje, postavljeno bez cementa, tokom hiljadu godina se razdvojilo, razvlačeći u nebožanski osmeh velika lica Brahme i Šive koja su gotovo kule. Tri veka kasnije, robovi i ratni zarobljenici kraljeva izgradili su Angkor Vat, remek-delo koje je ravno najlepšim arhitektonskim dostignućima Egipćana, Grka ili evropskih graditelja katedrala. Hram okružuje ogromni šanac, dužine dvanaest milja; preko šanca ide popločani most koga čuvaju zastrašujuće nage u kamenu; zatim ga opasuje ukrašeni zid; zatim dolaze prostrane galerije, čiji nam reljefi ponovo pričaju priče "Mahabharate" i "Ramajane"; na kraju dolazi sama veličanstvena građevina, koja se uzdiže na širokoj osnovi, na nivou za nivoom terasastih piramida, sve do svetilišta boga, visokog dve stotine stopa. Ovde veličina ne umanjuje lepotu, već joj pomaže do impozantne veličanstvenosti koja čak i um zapadnjaka tera na makar i slabo shvatanje stare veličine koju je nekada posedovala istočnjačka civilizacija. Vidimo u mašti mnoštvo koje živi u glavnom gradu; robovi, pod strogom kontrolom, seku, vuku i podižu teško kamenje; zanatlije klešu reljefe i kipove kao da ih vreme neće nikada izneveriti; sveštenici varaju i teše narod; "devadasi" (još uvek prikazane na granitu) varaju ljude i teše sveštenike; gospodska aristokratija gradi palate kao Finean-Akas, sa prostranom Terasom časti; a iznad svih zahvaljujući radu svih, nalaze se moćni i bezobzirni kraljevi.Kraljevi, pošto im je trebalo mnogo robova, mnogo su ratovali. Često su pobeđivali; ali pri kraju trinaestog veka "sredinom puta" Danteovog života armije Sijama porazile su Kmere, opljčkale njihove gradove i ostavile njihove sjajne hramove i palate u ruševinama. Danas se nekoliko turista provlači između njihovog razlabavljenog kamenja i posmatra kako je drveće strpljivo uvuklo svoje korenje ili je ušunjalo svoje grane u pukotine stena, polako ih rastržući, jer kamenje ne može da traži i raste. Čouta-Kouan govori o mnogo knjiga koje su napisali ljudi iz Angkora, ali od te književnosti nije ostala ni jedna strana; kao i mi, pisali su prolazne reči na prolaznom materijalu; a svi njihovi besmrtnici su mrtvi. Čudesni reljefi pokazuju muškarce i žene koji nose velove i mreže kao zaštitu protiv komaraca i odvratnih stvorenja koja gamižu. Muškarci i žene su nestali, opstalo je samo kamenje. Komarci i gušteri ostaju.Nedaleko, u

Sijamu, stanovnici, koji su bili pola Tibetanci, a pola Kinezi, postepeno su uspeli da isteraju kmerske osvajače i razviju civilizaciju zasnovanu na hinduskoj religji i umetnosti. Kada su savladali Kamboxu, Sijamci su na mestu starog grada Kmera izgradili novu prestonicu, Ajutiju. Sa tog mesta širili su svoju vladavinu, tako da je njihovo carstvo oko 1699. obuhvatalo južnu Burmu, Kamboxu i Malajsko poluostrvo. Njihova trgovina išla je do Kine na istoku i Evrope na zapadu. Njihovi umetnici stvarali su rukopise sa iluminacijama slikanim na drvetu lakom, oni su na kineski način pekli porcelan, vezli predivnu svilu i povremeno klesali kipove jedinstvenog savršenstva.312 Onda su, u neumitnom ritmu istorije, Ajuthiju osvojili Burmanci i, sa svom njenom umetnošću je razorili. U novoj prestonici Bangkoku, Sijamci su izgradili veliku pagodu, na kojoj preobilje ukrasa ne uspeva potpuno da sakrije lepotu njene konstrukcije.Burmanci su bili među velikim graditeljima Azije. Sišavši iz Mongolije i sa Tibeta u ta plodna polja, pali su pod hinduski uticaj i od petog veka pa na nadalje stvorili obilje budističkih, vaišnavitskih i šivaitskih kipova, i velike "stupe" koje su kulminirale u veličanstvenom hramu Ananda jedne od pet hiljada pagoda njihove stare prestonice, Pagana. Pagan je opljačkao Kublaj Khan, i pet tokom stotina godina burmanska vlada prelazila je iz prestonice u prestonicu. Neko vreme Mandalej je cvetao kao centar života Burme i dom umetnika koji su postigli lepotu u mnogim oblastima od veza i nakita do kraljevske palate koja je pokazala šta mogu da urade sa krhkim sredstvom kao što je drvo. Englezi, nezadovoljni postupkom prema njihovim misionarima i trgovcima, prisvojili su Burmu 1886, i preselili glavni grad u Rangun, grad pristupačan strogom uticaju Imperijalne Mornarice. Tamo su Burmanci izgradili jedno od svojih najlepših svetilišta, slavni Šve Dagon, tu Zlatnu pagodu čiji šiljati toranj svake godine privlači milione i milione burmanskih hodočasnika-budista. Zar ovaj hram ne čuva baš vlasi kose sa glave samog Šakjamunija?3. Muslimanska arhitektura u IndijiAfganski stil Mogulski stil Delhi Agra Tax MahalKonačni trijumf indijske arhitekture došao je pod Mogulima. Sledbenici Muhameda dokazali su se kao majstori-graditelji gde god su stigli zahvaljujući svom oružju u Granadi, u Kairu, u Jerusalimu, u Bagdadu; moglo se očekivati da će taj siloviti rod, pošto se učvrstio u Indiji, na osvojenom tlu podići xamije sjajne kao Omarova u Jerusalimu, masivne kao Hasanova u Kairu i prefinjene kao u Alhambri. Tačno je, da je "afganska" dinastija koristila hinduske zanatlije, kopirala hinduske teme, pa čak uzela i stubove iz hinduskih hramova za potrebe svoje arhitekture i da su mnoge xamije samo hinduski hramovi prepravljeni za molitve pravovernika; ali ova prirodna imitacija prešla je ubrzo u tako tipično mavarski stil, da se čudimo što se Tax Mahal nalazi u Indiji, umesto u Persiji, Severnoj Africi ili Španiji.Divni Kutb-Minar313 primer je prelaznog perioda. Minaret je bio deo xamije koju je u starom Delhiju započeo Kutb-ud-Din Aibak; slavio je pobede tog krvavog sultana nad Hindusima i da bi se obezbedio materijal za xamiju i toranj rastavljeno je dvadeset i sedam hinduskih hramova. Posle sedam vekova odolevanja prirodnim elementima, veliki minaret visine 250 stopa, izgrađen od finog crvenog pešćanika, sa savršenim proporcijama i okrunjen, na najvišim delovima, belim mramorom još uvek je jedno od remek-dela indijske tehnologije i umetnosti. Opšte uzevši, sultani iz Delhija bili su previše zauzeti ubijanjem da bi imali mnogo vremena za arhitekturu, i zgrade koje su nam ostavili većinom su grobovi koje su podigli za života da ih podsećaju da su čak i oni smrtni. Najbolji primer ovoga je mauzolej Šer Šaha u Saseramu, u Biharu; xinovski, jak, muževan, bio je poslednja faza snažnijeg mogulskog izraza pre nego što je, omekšan, prešao u arhitektonske dragulje mogulskih kraljeva.Tendencija sjedinjavanja muslimanskog i hinduskog stila podstaknuta je

Akbarovom eklektičkom nepristrasnošću; remek-dela, koja su za njega izgradile njegove zanatlije, satkali su idijske i persijske metode i "motive" u izvanrednom skladu koji simboliše krhko stapanje domaćih i muslimanskih verovanja u Akbarovu sintetičku veru. Prvi spomenik njegove vladavine, grobnica koju je blizu Delhija podigao za svog oca Humajuna, već pokazuje svojstveni stil jednostavnih je linija, skromno dekorisana, ali gracioznošću nagoveštava lepše građevine Šah Xahana. U Fatehpur Sikriju njegovi umetnici izgradili su grad u kome je sva snaga ranih Mogula sjedinjenja sa prefinjenošću kasnijih careva. Jedno stepenište vodi nas do impozantnog portala od crvenog peščanika, kroz čiji dostojanstveni luk ulazimo u ograđeni prostor ispunjen "remek-delima". Glavna zgrada je xamija, ali među građevinama najdražesnija su tri paviljona za careve žene-miljenice i mramorni grob njegovog prijatelja, Salim Čistija, mudraca. Ovde su umetnici Indije počeli da pokazuju onu veštinu ukrašavanja kamena koja će kulminirati u paravanu Tax Mahala.Xahangir je malo doprineo istoriji arhitekture svog naroda, ali njegov sin Šah Xahan je svojom strašću za građenjem lepoga učinio svoje ime skoro isto tako sjajnim kao što je Akbarovo. Razbacivao je novac među svoje umetnike tako rasipno kao Xahangir među svoje žene. Kao i kraljevi severne Evrope, uvozio je višak umetnika iz Italije i dao im da poučavaju njegove sopstvene klesare onoj umetnosti /pietra dura/ (tj. ulaganje u mramor mozaik od dragog kamenja) koja je postala jedan od karakterističnih elemenata indijskog ukrašavanja za vreme njegove vladavine. Xahan nije bio veoma religiozna duša, ali su pod njegovim pokroviteljstvom podignute najlepše xamije u Indiji: Xamija Masxid ili Xamija petka u Delhiju, i Moti Masxid ili Biserna xamija u Agri.Xahan je izgradio "tvrđave", tj. grupe kaljevskih zgrada okružene zaštitnim zidom i u Delhiju i u Agri. U Delhiju je srušio sa superiornim prezirom ružičaste palate Akbara i zamenio ih građevinama koje u najgorem slučaju liče na poslastice od mermera, a u najboljem su najčistija arhitektonska lepota na zemlji. Ovde je luksuzna Dvorana za javne audijencije, sa panelima florentinskog mozaika na crnoj osnovi od mermera, sa plafonima, stubovima i lukovima isklesanim u kamenu čipku krhke, ali neverovatne lepote. Ovde je isto tako Dvorana za privatne audijencije, čiji je plafon od srebra i zlata, i čiji su stubovi filigran od mermera, čiji su lukovi zašiljeni polukrug komponovan od manjih polukrugova nalik na cvet, čiji je Paunov presto postao legenda za svet, i čiji zid još uvek nosi u skupocenim inkrustacijama ponosne reči muslimanskog pesnika: "Ako negde na zemlji postoji raj, on je ovde, on je ovde, on je ovde". Mi opet dobijamo neku slabu ideju o "bogatstvima Indije" u danima Mogula kada nalazimo čujemo od istoričara arhitekture kako opisuje da kraljevska rezidencija u Delhiju pokriva dva puta površinu ogromnog Eskorijala u blizini Madrida, i u to vreme, u "celini", čini "najveličanstveniju palatu na Istoku a možda i u svetu."314 Tvrđava u Agri315 je u ruševinama i o njenoj prvobitnoj veličanstvenosti možemo samo da nagađamo. Ovde, među velikim brojem vrtova, bile su Biserna xamija, Dragulj xamija, dvorane za Javne i Privatne audijencije, Prestona palata, Kraljeva kupatila, Dvorana ogledala, palate Xahangira i Šah Xahana, Jasminova palata Nur Xahan, i onaj Jasminov toranj, sa koga je Šah Xahan, utamničeni car, preko reke Xumne gledao u grobnicu koju je izgradio za svoju ljubljenu ženu, Mumtaz Mahal.Ceo svet zna tu grobnicu po njenom skraćenom imenu Tax Mahal.316 Mnogi arhitekti ocenili su je kao danas najsavršeniju od svih zgrada na svetu. Tri umetnika su je projektovala: jedan persijski, Ustad Isa; jedan italijanski, Xeronimo Veroneo; i jedna francuski, Osten de Bordo. Izgleda da u njenoj zamisli nije učestvovao ni jedan Hindus; ona je potpune nehinduska, potpuno muslimanska; čak i kvalifikovane zanatlije bile su, delom, dovedene iz Bagdada,

Konstantinopolja i drugih centara muslimanske vere. Dvadeset i dve godine dvadeset i dve hiljade radnika bilo je primorano da radi na Taxu; i mada je maharaxa od Xaipura poslao mermer kao poklon Šah Xahanu, građevina i ono što je okružuje koštali su 230.000.000 dolara za ono vreme enormna suma. Samo crkva Sv. Petra ima tako pogodan prilaz. Prolazeći kroz visoki zid kao grudobran, nailazite iznenada na Tax uzdignut na mermernoj platformi i uokviren sa obe strane lepim xamijama i veličanstvenim minaretima. U prednjem planu prostrani vrtovi okružuju ribnjak u čijim vodama obrnuta palata postaje treperava fascinacija. Svaki beo građevine je od belog mermera, dragocenih metala ili skupocenog kamenja. Zgrada je kompleksni oblik od dvanaest strana, od kojih su četiri portali; vitki minaret uzdiže se na svakom uglu, a krov čini ogromna visoka kupola. Glavni ulaz, koji su nekad čuvale jake kapije od srebra, prava je konfuzna mreža mermernih ukrasa; u zid su umetnuti. slovim od dragulja, citati iz "Kurana", od kojih jedan poziva "čiste u srcu" da uđu u "vrtove Raja". Unutrašnjost je jednostavna; i možda je i dobro da su domaći i evropski lopovi sarađivali u pljačkanju grobnice odnoseći preobilje dragulja i zlatnu ogradu, okovanu dragim kamenjem, koja je nekad okruživala sarkofage Xahana i njegove kraljice. Jer Aurangzeb je ogradu zamenio oktagonalnim pravanom od skoro prozirnog mermera, isklesanog u čudo alabasterske čipke; i nekim posetiocima izgleda da od svih manjih i parcijalnih proizvoda ljudske umetnosti lepotu ovog paravana još nikada ništa nije uspelo da premaši. To nije najuzvišenija od svih građevina, samo je najlepša. sa svake razdaljine koja skriva njene tanane detalje ona nije impozantna, ona jedino izaziva zadovoljstvo; samo bliži pogled otkriva da njeno savršenstvo nije srazmerno njenoj veličini. Kada u naše užurbano vreme vidimo ogromne građevine podignute za godinu ili dve, i onda pomislimo kako je dvadeset i dve hiljade ljudi radilo dvadeset i dve godine na ovoj maloj grobici, visokoj jedva stotinu stopa, počinjemo da osećamo razliku između industrije i umetnosti. Možda je čin volje uključen u stvaranje građevine kao što je Tax Mahal bio veći i dublji od čina volje najvećeg osvajača. Da je vreme inteligentno, uništilo bi sve drugo pre Taxa i ostavilo ovaj dokaz čovekove prefinjene uzvišenosti kao poslednju čovekovu utehu.4. Indijska arhitektura i civilizacijaPropadanje indijske umetnosti Poređenje hinduske i muslimanske arhitekture Opšti pregled indijske civilizacijeUprkos paravana, Aurangzeb je za mogulsku i indijsku umetnost bio nesreća. Fanatično posvećen religiji koja je bila isključiva, on u umetnosti nije video ništa do idolopoklonstva i taštine. Podizanje hinduskih hramova zabranio je već i Šah Xahan; Aurangzeb ne samo da je produžio zabranu, nego je muslimanskoj gradnji dao toliko štedljivu podršku da je i ona pod njegovom vladavinom propadala. Indijska umetnost sledila ga je u grob.Ako mislimo na indijsku arhitekturu sažeto i u retrospektivi, u njoj nalazimo dve teme, mušku i žensku, hindusku i muslimansku, oko koje se okreće strukturalna simfonija. Kao što u najčuvenijim simfonijama za iznenađujućim udarima batova u početnim taktovima ubrzo sledi zvuk beskrajne istančanosti, tako u indijskoj arhitekturi neodoljivim spomenicima hinduskog genija u Bodhgaji, Bhubanešvaru, Maduri i Tanxoreu sledi gracioznost i melodija moguskog stila u Fatehpur-Sikriju, Delhiju i Agri; i dve se teme prepliću u konfuznoj saradnji sve do kraja. O Mogulima je rečeno da su gradili kao xinovi i završili kao draguljari; ali ovaj epigram mogao se možda bolje uopšteno primeniti na indijsku arhitekturu: Hindusi su gradili kao xinovi, a Moguli završili kao draguljari. Hinduska arhitektura nas impresionira u masi, mavarska svojim detaljem; prva je imala uzvišenost snage, druga je imala savršenstvo lepote; Hindusi su imali strast i plodnost stvaralaštva, Mavari ukus i samoobuzdavanje. Hindus je svoje zgrade prekrivao takvim preobiljem

kipova, da se kolebamo da li da ih svrstamo u zgrade ili u skulpturu; muslimani su se gnušali kipova i ograničili se na floralno ili geometrijsko ukrašavanje. Hindusi su bili gotski skulptori-arhitekte indijskog srednjeg veka; muslimani prognani umetnici egzotične renesanse. Sve u svemu, hinduski stil dostigao je veće visine, u srazmeri kao što oplemenjenost nadmašuje lepotu; ako zrelo razmislimo, vidimo da su tvrđava u Delhiju i Tax Mahal, pored Angkora i Borobudura, divne lirske pesme pored dubokih drama Petrarka pored Dantea, Kits pored Šekspira, Safo pored Sofokla. Jedna je umetnost graciozni i pristrasni izraz srećnih pojedinaca, druga je potpuni i moćni izraz jedne rase.Zato se ovaj mali pregled mora završiti kao što je i počeo, priznanjem da niko osim Hindusa ne može u potpunosti oceniti umetnost Indije, ili o njoj pisati s praštanjem. Za Evropljanina, vaspitanog na grčkim i aristokratskim kanonima umerenosti i jednostavnosti, ova narodna umetnost sa preobiljem ukrasa i divljom kompleksnošću povremeno će izgledati skoro primitivna i varvarska. Ali ova poslednja reč upravo je pridev, sa kojim je Gete, naklonjen klasici, odbacio strasburšku katedralu i gotski stil; to je reakcija razuma na osećanje, racionalizma na religiju. Samo domaći vernik može da oseti majestetičnost hinduskih hramova, jer oni su izgrađeni ne samo da pruže formu lepoti, već i podsticaj pobožnosti i pijedestal za veru. Samo naš srednji vek samo naši Đotoi i Dantei mogli su razumeti Indiju.Upravo ovako moramo da gledamo svu indijsku civilizaciju kao izraz "srednjevekovnog" naroda, za koji je religija dublja od nauke, ako ni zbog čega drugog onda zato što religija na početku prihvata večnost ljudskog neznanja i jalovost ljudske moći. U ovoj pobožnosti leži slabost i snaga Hindusa: njegovo praznoverje i njegova nežnost, njegova introvertnost i njegov uvid, njegova zaostalost i njegova dubina, njegova slabost u ratu i njegova dostignuća u umetnosti. Nema sumnje da je na njegovu religiju uticala klima i sarađivala sa njom da ga oslabi; zato je on sa fantastičnom rezignacijom popustio pred Arijevcima, Hunima, muslimanima i Evropljanima. Istorija ga je kaznila za zanemarivanje nauke; i kada su Klajvovi superiorni topovi potukli domorodačku armiju kod Plesija (1757.), njihova grmljavina najavila je industrijsku revoluciju. U našim vremenima ona će u Indiji postići sve šta želi, kao što je prikazala svoju volju i karakter u Engleskoj, Americi, Nemačkoj, Rusiji i Japanu; i Indija će imati svoj kapitalizam i socijalizam, i svoje milionere. Stara civilizacija Indije je završena. Počela je umirati dolaskom Britanaca.

IX HRIŠĆANSKI EPILOG

1. Veseli Bukeniri

Dolazak Evropljana - Britansko osvajanje - Pobuna sepoja - Prednosti i nepovoljnosti britanske vladavine

Ova civilizacija je u mnogom već bila mrtva, kada su Klajv i Hastings otkrili bogatstva Indije. Duga i destruktivna vladavina Aurangzeba i haos i unutrašnji ratovi koji su zatim došli, učinili su Indiju zrelom za ponovno osvajanje; i jedino otvoreno pitanje u pogledu "očevidne sudbine" bilo je, koja će od modernizovanih sila Evrope postati njen izvršilac. Francuzi su učinili pokušaj i doživeli neuspeh; Indiju, kao i Kanadu, izgubili su kod Rosbaha i Vaterloa. Englezi su pokušali i uspeli.Godine 1498., posle jedanaest meseci

plovidbe po napuštanju Lisabona, Vasko de Gama je bacio sidro kod Kalikuta (danas Koxikod, prim. prev.). Hinduski raxa od Malabara primio ga je dobro i dao mu ljubazno pismo za kralja Portugalije: "Vasko de Gama, plemić iz vašeg roda, posetio je moje kraljevstvo i doneo mi veliko zadovoljstvo. U mom kraljevstvu ima u obilju cimeta, karanfilića, bibera i dragog kamenja. Ono što od vaše zemlje tražim, to je zlato, srebro, koral i grimiz." Njegovo hrišćansko veličanstvo na to je odgovorilo polaganjem prava na Indiju kao portugalsku koloniju, iz razloga koje raxa, budući previše zaostao, nije mogao da shvati. Da bi stvari postale jasnije, Portugalija je u Indiju poslala flotu, sa uputstvom da širi hrišćanstvo i da vodi rat. U sedamnaestom veku stigli su Holanđani i isterali Portugalce; u osamnaestom su došli Francuzi i Englezi i isterali Holanđane. Surove borbe odlučile su ko će od njih civilizovati Hinduse i opteretiti ih poreskim dažbinama.Istočnoindijska kompanija osnovana je u Londonu 1600. godine da bi u Indiji jeftino kupovala, a u Evropi skupo prodavala proizvode iz Indije i Istočne Indije. Već 1686. ona je objavila svoju nameru "da osnuje veliki, dobro postavljeni, sigurni engleski dominion u Indiji za sva buduća vremena.317 Kompanija je osnovala trgovačke agencije u Madrasu, Kalkuti i Bombaju, utvrdila ih, dovela vojnike, vodila bitke, davala i uzimala mito, i obavljala i druge funkcije vlade. Klajv je raspoloženo prihvatao ”poklon” od 170.000 dolara od hinduskih vladara koji su zavisili od njegovih topova; uterivao je od njih, pored toga, godišnji danak od 140.000 dolara; imenovao je za 6,000.000 dolara "Mir" Xafara za vladara Bengala; navodio domaće prinčeve da se zavade i postepeno prisvajao njihove teritorije kao vlasništvo Istočnoindijske kompanije; uzimao je opijum, bio pod istragom i razrešen dužnosti od strane Parlamenta i konačno izvršio samoubistvo (1774). Voren Hastings, hrabar, učen i sposoban čovek, iznuđivao je od domaćih prinčeva, za trezore Kompanije, priloge čak do iznosa od četvrt miliona dolara; primao je mito da više ne iznuđuje, iznuđivao još više i aneksirao države koje nisu mogle da plate; sa svojom vojskom okupirao je Aud i prodao pokrajinu za 2.500.000 dolara jednom princu pokoreni i osvajač međusobno su se takmčili u podmitljivosti. Delovi Indije koji su bili pod Kompanijom morali su da plaćaju porez na zemljište od pedeset procenata od proizvoda, i za druge naplate tako brojne i nemilosrdne da je dve trećine stanovništva pobeglo, dok su ostali prodali svoju decu da bi platili za sve veće takse. "Ogromna bogatstva," kaže Mekoli, ”brzo su se akumulirala u Kalkuti, dok je trideset miliona ljudskih bića bilo svedeno na krajnju bedu. Oni su bili navikli da žive pod tiranijom, ali nikada pod ovakvom." Oko 1857. zločini Kompanije toliko su osiromašili severozapadnu Indiju, da je među domorocima izbila očajnička pobuna. Britanska vlada je intervenisala, "pobunu" ugušila, preuzela osvojene teritorije kao koloniju Krune, dobro platila Kompaniji i dodala kupovnu cenu javnom dugu Indije. Bilo je to čisto, bezobzirno osvajanje, ne ako se, možda, ceni po Zapovestima koje se recituju zapadno od Sueca, nego koje treba shvatiti kroz Darvina i Ničea: narod koji je izgubio sposobnost da sam vlada, ili razvija svoja prirodna bogatstva, neizbežno pada kao plen naroda koji pate od sile i pohlepe. Indiji je osvajanje donelo izvesne prednosti. Ljudi kao Bentink, Kening, Manro, Elfinston i Mekoli uneli su upravljanje britanskim pokrajinama nešto od velikodušnog liberalizma koji je kontrolisao Englesku 1832. Lord Vilijem Bentink, uz pomoć i podsticaj domaćih reformatora kao što je bio Ram Mohun Roj, učinili su kraj "satiju" (spaljivanje udovica, prim.prev.) i razbojništvu. Nakon što su u Indiji, sa indijskim novcem i vojnicima, vodili 111 ratova da bi dovršili osvajanje Indije, Britanci su na celom poluostrvu uspostavili mir, izgradili železnice, fabrike i škole, otvorili univerzitete u Kalkuti, Madrasu, Bombaju, Lahoreu i

Alahabadu, doneli englesku nauku i tehnologiju u Indiju, inspirisali Istok demokratskim idejama Zapada i odigrali značajnu ulogu u otkrivanju svetu kulturnog bogatstva indijske prošlosti. Cena ovih dobročinstava bio je finansijski despotizam sa kojim je loza prolaznih vladara godinu za godinom iscrpljivala bogatstvo Indije, kada su se vratili ponovo ojačalom severu; ekonomski despotizam koji je uništio indijske delatnosti i bacio milione njenih zanatlija natrag na neodgovarajuće tlo; i politički despotizam, koji je, došavši tako brzo posle teskobne Aurangzebove tiranije, slomio duh indijskog naroda u toku jednog veka.

2. Današnji sveci

Hrišćanstvo u Indiji - "Brahma-Samax" - Muhamedanstvo - Ramakrišna – Vivekananda

U ovim uslovima, bilo je prirodno i karakteristično da Indija potraži utehu u religiji. Jedno vreme poželela je srdačnu dobrodošlicu hrišćanstvu, našavši u njemu mnoge etičke ideale koje je poštoivala hiljadama godina; i ”pre nego što su ovi ljudi dobro upoznali karakter i ponašanje Evropljana," kaže otvoreni opat Diboa, "izgledalo je moguće da hrišćanstvo među njima uhvati korena." Kroz celi devetnaesti vek misionari, izloženi stalnim napadima, pokušavali su da se glas Hrista čuje i pored grmljavine pobedničkih topova; podizali su i opremali škole i bolnice, delili lekove i milostinju i širili teologiju, i nedodirljivima doneli prvo priznanje da su ljudi. Ali kontrast između hrišćanskog učenja i hrišćanske prakse učinili su da Hindus bude skeptičan i satiričnan. Isticali su da podizanje Lazara iz mrtvih nije vredno pomena; njihova religija ima mnogo interesantnijih i neobičnijih čuda od toga; a svaki pravi "jogin" može da stvara čuda i danas, dok su čuda u hrišćanstvu očigledno završena. Brahmani su se držali ponosno i protiv ortodoksije Zapada nudili sistem misli koji je bio isto tako suptilan, dubok i neverovatan. "Napredovanje hrišćanstva u Indiji", kaže Ser Čarls Eliot, "bilo je beznačajno." Ipak, fascinantni lik Hrista imao je mnogo većeg uticaja nego što bi se moglo meriti činjenicom da je hrišćanstvo preobratilo šest posto stanovništva za tri stotine godina. Prvi znaci tog uticaja pojavljuju se u "Bhagavad-Giti"; najnoviji su vidljivi kod Gandija i Tagore. Najjasniji primer je u reformskoj organizaciji poznatoj kao "Brahma-Samax",318 osnovanoj 1828. od strane Ram Mohun Roja. Niko ne bi mogao da priđe proučavanju religije savesnije. Roj je učio sanskrit da bi čitao "Vede", pali da bi čitao budističku "tripitaku", persijski i arapski da bi proučavao islam i "Kuran", hebrejski da ovlada Starim zavetom i grčki da bi razumeo Novi. Onda se prihvatio engleskog i pisao je na njemu sa takvom lakoćom i skladom da je Xeremi Bentam poželeo da od ovog primera ima neke koristi i Xejms Mil. Godine 1820. Roj je objavio svoje delo "Isusove pouke": "vodič ka miru i sreći", i objavio: "Našao sam da doktrine Hrista više doprinose moralnim principima i da su bolje prilagođene za korišćenje racionalnih bića od bilo kojih drugih koje sam upoznao." Svojim skandalizovanim zemljacima predložio je novu religiju, po kojoj treba da napusti politeizam, poligamija, kaste, dečji brakovi, "sati" i idolopoklonstvo, i treba da se klanja jednom bogu "Brahmanu". Kao i Akbar, on je sanjao o mogućnosti ujedinjenja cele Indije u tako jednostavnoj veri; i, kao i Akbar, potcenio je popularnost praznoverja. Posle sto godina korisne borbe, "Brahma-Samax" je sada jedna izumrla sila u indijskom životu. 319 Muslimani su najmoćnija i najinteresantnija religiozna manjina u Indiji; ali

proučavanje njihove religije pripada jednoj kasnijoj knjizi. Ne čudi što muslimanstvo, uprkos revnosne pomoći Aurangzeba, nije uspelo da pridobije Indiju; čudo je da muslimanstvo u Indiji nije podleglo hinduizmu. Opstanak tog jednostavnog i muškog monoteizma usred xungle politeizma potvrđuje snagu muslimanskog uma; treba samo da se setimo kako je brahmanizam prihvatio budizam bismo shvatili snagu tog otpora i veličinu tog dostignuća. Alah sada u Indiji ima oko 70,000.000 poklonika.Hindus je našao vrlo malo utehe u bilo kojoj stranoj veri; a ličnosti koje su u devetnaestom veku najviše inspirisale njegovu religioznu svest bile su one čija je doktrina i praksa imala korene u starim verovanjima naroda. Ramakrišna, siromašni brahman iz Bengala, postao je izvesno vreme hrišćanin i osetio privlačnost Hrista;320 u neko drugo vreme postao je musliman i pridružio se jednostavnom ritualu muslimanske molitve; ali uskoro ga je njegovo pobožno srce vratilo hinduizmu, a čak i strašnoj Kali, čiji je sveštenik postao i koju je transformisao u Boginju-majku prepunu nežnosti i ljubavi. Odbacio je puteve intelekta i propovedao "Bhakti-jogu", disciplinu i sjedinjenje ljubavi. "Znanje o Bogu," govorio je, "može se uporediti sa muškarcem, dok je ljubav prema Bogu kao žena. Znanje ima ulaz samo u spoljnje prostorije Boga i niko ne može ući u unutrašnje misterije Boga osim ljubavnika." Za razliku od Ram Mohun Roja, Ramakrišna se nije potrudio da se obrazuje; nije učio sanskrit niti engleski; nije ništa pisao i klonio se intelektualnog razgovora. Kada ga je neki naduveni logičar upitao, "Šta su znanje, znalac i znani predmet?" on je odgovorio, "Dobri čoveče, ne znam sve te sitnice sholastičnog učenja. Ja samo znam svoju Božansku majku i to, da sam njen sin." Sve religije su dobre, učio je svoje sledbenike; svaka je put ka Bogu, ili faza na tom putu, prilagođena umu i srcu onoga koji traži. Preobraćenje iz jedne religije u drugu je ludost; Isticali su da podizanje Lazara iz mrtvih nije vredno pomena; njihova religija ima mnogo interesantnijih i neobičnijih čuda od toga; a svaki pravi "jogin" može da stvara čuda i danas, dok su čuda u hrišćanstvu očigledno završena. Brahmani su se držali ponosno i protiv ortodoksije Zapada nudili sistem misli koji je bio isto tako suptilan, dubok i neverovatan. "Napredovanje hrišćanstva u Indiji", kaže Ser Čarls Eliot, "bilo je beznačajno." Ipak, fascinantni lik Hrista imao je mnogo većeg uticaja nego što bi se moglo meriti činjenicom da je hrišćanstvo preobratilo šest posto stanovništva za tri stotine godina. Prvi znaci tog uticaja pojavljuju se u "Bhagavad-Giti"; najnoviji su vidljivi kod Gandija i Tagore. Najjasniji primer je u reformskoj organizaciji poznatoj kao "Brahma-Samax", 318 osnovanoj 1828. od strane Ram Mohun Roja. Niko ne bi mogao da priđe proučavanju religije savesnije. Roj je učio sanskrit da bi čitao "Vede", pali da bi čitao budističku "tripitaku", persijski i arapski da bi proučavao islam i "Kuran", hebrejski da ovlada Starim zavetom i grčki da bi razumeo Novi. Onda se prihvatio engleskog i pisao je na njemu sa takvom lakoćom i skladom da je Xeremi Bentam poželeo da od ovog primera ima neke koristi i Xejms Mil. Godine 1820. Roj je objavio svoje delo "Isusove pouke": "vodič ka miru i sreći", i objavio: "Našao sam da doktrine Hrista više doprinose moralnim principima i da su bolje prilagođene za korišćenje racionalnih bića od bilo kojih drugih koje sam upoznao." Svojim skandalizovanim zemljacima predložio je novu religiju, po kojoj treba da napusti politeizam, poligamija, kaste, dečji brakovi, "sati" i idolopoklonstvo, i treba da se klanja jednom bogu "Brahmanu". Kao i Akbar, on je sanjao o mogućnosti ujedinjenja cele Indije u tako jednostavnoj veri; i, kao i Akbar, potcenio je popularnost praznoverja. Posle sto godina korisne borbe, "Brahma-Samax" je sada jedna izumrla sila u indijskom životu.319 Muslimani su najmoćnija i najinteresantnija religiozna manjina u Indiji; ali proučavanje njihove religije pripada jednoj kasnijoj knjizi. Ne čudi što

muslimanstvo, uprkos revnosne pomoći Aurangzeba, nije uspelo da pridobije Indiju; čudo je da muslimanstvo u Indiji nije podleglo hinduizmu. Opstanak tog jednostavnog i muškog monoteizma usred xungle politeizma potvrđuje snagu muslimanskog uma; treba samo da se setimo kako je brahmanizam prihvatio budizam bismo shvatili snagu tog otpora i veličinu tog dostignuća. Alah sada u Indiji ima oko 70,000.000 poklonika.Hindus je našao vrlo malo utehe u bilo kojoj stranoj veri; a ličnosti koje su u devetnaestom veku najviše inspirisale njegovu religioznu svest bile su one čija je doktrina i praksa imala korene u starim verovanjima naroda. Ramakrišna, siromašni brahman iz Bengala, postao je izvesno vreme hrišćanin i osetio privlačnost Hrista;320 u neko drugo vreme postao je musliman i pridružio se jednostavnom ritualu muslimanske molitve; ali uskoro ga je njegovo pobožno srce vratilo hinduizmu, a čak i strašnoj Kali, čiji je sveštenik postao i koju je transformisao u Boginju-majku prepunu nežnosti i ljubavi. Odbacio je puteve intelekta i propovedao "Bhakti-jogu", disciplinu i sjedinjenje ljubavi. "Znanje o Bogu," govorio je, "može se uporediti sa muškarcem, dok je ljubav prema Bogu kao žena. Znanje ima ulaz samo u spoljnje prostorije Boga i niko ne može ući u unutrašnje misterije Boga osim ljubavnika." Za razliku od Ram Mohun Roja, Ramakrišna se nije potrudio da se obrazuje; nije učio sanskrit niti engleski; nije ništa pisao i klonio se intelektualnog razgovora. Kada ga je neki naduveni logičar upitao, "Šta su znanje, znalac i znani predmet?" on je odgovorio, "Dobri čoveče, ne znam sve te sitnice sholastičnog učenja. Ja samo znam svoju Božansku majku i to, da sam njen sin." Sve religije su dobre, učio je svoje sledbenike; svaka je put ka Bogu, ili faza na tom putu, prilagođena umu i srcu onoga koji traži. Preobraćenje iz jedne religije u drugu je ludost; čovek samo treba da nastavi svojim sopstvenim putem, i stigne do suštine sopstvene vere. "Sve reke teku u okean. Teci, i pusti i druge da teku!" Sa simpatijama je tolerisao politeizam ljudi i smerno prihvatao monizam filozofa; ali u njegovoj vlastitoj živoj veri, Bog je bio duh inkarnisan u svim ljudima i jedino pravo klanjanje Bogu bilo je služiti čovečanstvu sa ljubavlju.Mnogi plemeniti ljudi, bogati i siromašni, brahmani i parije, izabrali su ga za "gurua" i u njegovo ime osnovali red i misiju. Najupečatljiviji među tim sledbenicima bio je jedan ponosni mladi kšatrija, Narendranat Dut, koji se, pun Spensera i Darvina, Ramakrišni prvo pretstavio kao ateista nesrećan u svom ateizmu, ali koji s prezirom odbija mitove i praznoverice kojima on identifikuje religiju. Osvojen Ramakrišninom strpljivom ljubaznošću, "Naren" je postao vatreni učenik mladog učitelja; redefinisao je Boga kao "totalitet svih duša" i pozvao svoje bližnje da religiju upražnjavaju ne kroz isprazni asketizam i meditaciju, već kroz apsolutnu privrženost ljudima. Ostavi za sledeći život čitanje "Vedante" i praksu meditacije. Neka ovo telo, koje je ovde, bude stavljeno u službu drugih!... Najviša istina je ovo: Bog je prisutan u svim bićima. Ona su njegovi mnogostruki oblici. Samo onaj služi Boga, koji služi svim drugim bićima! Promenivši ime u Vivekananda, napustio je Indiju da bi u inostranstvu potražio sredstva za Misiju Ramakrišne. Godine 1893. našao se u Čikagu, izgubljen i bez prebijene pare. Dan kasnije pojavio se u Parlamentu religija na Svetskoj izložbi, obratio se učesnicima sastanka kao predstavnik hinduizma i osvojio sve svojom veličanstvenim držanjem, svojim evanđeljem jedinstva svih religija i svojom jednostavnom etikom služenja ljudima kao najboljim obožavanjem Boga; ateizam je pod inspiracijom njegove elokvencije postao plemenita religija i ortodoksna sveštena lica zatekla su se da slave "paganina" koji govori da nema drugog Boga do duša živih stvari. Vrativši se u Indiju, propovedao je svojim zemljacima veru snažniju nego išta što im je bilo koji Hindus ponudio još od vedskih dana:Ono što želimo je religija koja pravi čoveka ... Odrecite se

misticizama koji slabe i budite jaki ... Za sledećih pedeset godina ...neka svi drugi, tašti bogovi nestanu iz vašeg uma. Ovo je jedini Bog koji je budan, naša sopstvena rasa, svuda su Njegove ruke, svuda Njegove noge, svuda Njegove uši; On pokriva sve... Prvo od svih obožavanja je obožavanje svih onih oko nas... Oni su svi naši bogovi ljudi i životinje; a prvi bogovi kojima se moramo klanjati su naši sopstveni zemljaci. Odatle do Gandija bio je samo jedan korak.

3. Tagore

Nauka i umetnost - Porodica genija - Mladost Rabindranatha - Njegova poezija - Njegova politika - Njegova škola

U međuvremenu, uprkos opresiji, gorčini i siromaštvu, Indija je nastavila da stvara nauku, književnost i umetnost. Profesor Xagadis Čandra Bose stekao je svetsku slavu svojim istraživanjima u oblasti elektriciteta i fiziologije biljaka; a delo profesora Čandrasekhara Ramana iz fizike svetla krunisano je Nobelovom nagradom. U našem sopstvenom veku u Bengalu se uzdigla nova škola slikanja, koja stapa bogatstvo boja na freskama Axante sa delikatnošću linija raxputskih minijatura. Slike Abanindranatha Tagore skromno sudeluju u senzualnom misticizmu i prefinjenoj umetnosti koja je poeziji njegovog strica donela međunarodnu slavu.Tagore su jedna od velikih porodica istorije. Davendranath Tagore (bengalski "thakur") bio je jedan od organizatora, a kasnije i glava "Brahma-samaxa": čovek bogat, kulturan i pobožan, u starosti je postao jeretički patrijarh Bengala. Od njega su potekli umetnici Abanindranath i Gogonendranath, filozof Dvixendranath i pesnik Rabindranath Tagore ova poslednja dvojica su bili njegovi sinovi.Rabindranath je odgojen u atmosferi udobnosti i prefinjenosti, u kojoj su muzika, poezija i probrani razgovor bili u samom vazduhu koji diše. Bio je blagog duha od rođenja, jedan Šeli koji je odbijao da umre mlad ili ostari; tako pun ljubavi da su se veverice penjale na njegova kolena i ptice mu sedele na rukama. Bio je pronicljiv i sposoban da razume i osećao je uskovitlani prizvuk iskustva sa mističkom senzitivnošću. Ponekad bi stajao satima na balkonu, zapažajući sa književnim instinktom likove i crte, držanje i način hoda svakog prolaznika na ulici; ponekad, na sofi u unutrašnjoj sobi, provodio bi pola dana ćuteći, sa svojim uspomenama i snovima. Stihove je počeo da komponuje na ploči od škriljca, srećan pri pomisli da se greške mogu tako lako izbrisati. Uskoro je pisao pesme pune nežnosti za Indiju za lepotu njene prirode, dražest njenih žena i patnje njenih ljudi; a sam je komponovao i muziku za ove pesme. Sva ih je Indija pevala, i mladi pesnik je bio sav uzbuđen što ih čuje sa usana grubih seljaka dok je, nepoznat, putovao kroz udaljena sela. Evo jedne od njih, koju je sam autor preveo sa bengalija; ko je drugi ikada izrazio sa tako saosećajnim skepticizmom božansku besmislicu romantične ljubavi?Reci mi, je li sve to istina, dragane, reci mi,je li sve to istina?Kada ove oči sipaju munje, tamni oblaci u grudimatvojim odgovaraju burom.Je li istina da su moje usne slatke kao razvijenipupoljak prve ljubavi?Oklevaju li uspomene minulih majskih noćiu mojim udovima?Treperi li zemlja, kao harfa u pesmama,kada je moja stopala dodirnu?Je li istina, da iz očiju noći kaplje rosa kadati se pokažem ida se zora veseli kada obavije moje telo?Je li istina, je li istina, da je tvoja ljubavlutala kroz vekove i svetove tražeći me?I kada si me našao, tvoja duga čežnjanašla je krajnje spokojstvo u momNežnom govoru, u mojim očima i usnama, i mojoj bujnoj kosi?Je li istina da je tajna beskonačnostiispisana na mom malom čelu?Reci

mi, o dragane, je li sve to istina? U ovim pesmama321 ima mnogo vrlina jedan intenzivni a ipak trezveni patriotizam; ženstveno istančano razumevanje ljubavi i žene prirode i čoveka; strastveno prodiranje u spoznaju filozofa Indije; i tenisonska istančanost osećaja i fraze. Ako u njima ima neke mane, onda je to što su isuviše dosledno lepe, previše monotono idealistične i nežne. Svaka žena u njima je dražesna, a svaki muškarac u njima zaluđen ženom, ili smrću, ili Bogom; priroda, iako ponekad strašna, uvek je uzvišena, nikada sumorna, ili gola, ili odvratna.322 Možda je priča o Čitri Tagoreova priča: njenom ljubavniku Arxuni dodijala je kroz godinu dana zato što je potpuno i neprekidno lepa; tek kada zgubi svoju lepotu i, postavši jaka, preuzima prirodne životne poslove, bog je ponovo voli duboki simbol zadovoljnog braka. Tagore priznaje svoja ograničenja očaravajućim skladom:Dragana, tvoj pesnik je davno ispevao veliki spev.Avaj, nepažljiv, zakačih ga za zvonko prstenjena tvojim nogama, i on se raspade.Raspрši se u pesmice, rasute pred nogama tvojim. Zato je pevao lirske pesme do kraja, i sav svet osim kritičara rado ga je slušao. Indija je bila malo iznenađena kada je njen pesnik primio Nobelovu nagradu (1913); bengalski kritičari videli su samo njegove greške, a profesori iz Kalkute koristili su njegove pesme kao primer lošeg bengalija. Mladi Nacionalisti nisu ga voleli zato što je njegova osuda zloupotreba u moralnom životu Indije bila jača od njegovog poziva za političkom slobodom; i kada je načinjen vitezom izgledalo im je to kao izdajstvo Indije. On tu čast nije dugo zadržao; jer kada se, u tragičnom nesporazumu, britanski vojnici pucali u učesnike jednog relogioznog skupa u Amritsaru (1919), Tagore je vratio svoja odlikovanja vicekralju uz oštro pismo kojim ih odbija. Danas je on osamljeni lik, možda najimpresivniji od svih ljudi u današnjem svetu: reformator koji je imao hrabrost da odbaci najosnovniju od svih institucija Indije kastinski sistem i najdraže od njenih verovanja transmigraciju; nacionalista koji žudi da slobodom Indije, ali koji se usudio da protestuje protiv šovinizma i sebičnosti koje igraju ulogu u Nacionalističkom pokretu; pedagog koji se umorio od govorništva i politike i povukao u svoj "ašram" i pustinjačko boravište u Šantiniketanu, da bi podučavao neke iz mlađe generacije svom evanđelju moralnog samooslobođenja; pesnik slomljenog srca zbog prerane smrti svoje žene i ponižavanja svoje zemlje; filozof utonuo u "Vedantu", mistik koji okleva, kao Čandi Das, između žene i Boga, a ipak lišen vere predaka veličinom svoje učenosti; ljubitej prirode koji se suočava sa njenim glasnicima smrti bez ikakve druge utehe do svog talenta za pesmu koji nikada ne stari."Pesniče, veče se primiče; tvoja kosa sedi.Čuješ li u svojim osamnim mislima poruku drugog sveta?""Veče je," reče pesnik, "pa osluškujem, jer me neko može zvatisa sela iako je dockan.Bdim: da li se mlada, bludna srca nalaze, da li dva para čeznjivihočiju prose svirku, koja bi prekinula njihovo ćutanje i za njih govorila.Tko bi tkao njihove vele pesme ako bih ja sedeo na obali života iposmatrao smrt i drugi svet?Što mari što moja kosa sedi.Ja sam uvek toliko mlad i toliko star koliko i najmlađi i najstarijiu tom selu...Svima sam njima potreban, zato nemam vremena da lupam glavuo onome šta će tek biti.Sa svima sam podjednako star;šta mari onda što moja kosa sedi?"

4. Istok je zapad

Indija koja se menja - Ekonomske promene - Društvene - Propadanje kastinskog sistema - Kaste i esnafi - Nedodirljivi - Pojavljivanje žene

Činjenica, da čovek, kome je engleski jezik bio nepoznat skoro sve do njegove pedesete godine, piše tako dobro na engleskom, znak je lakoće sa kojom se može premostiti most između onog Istoka i onog Zapada čije je spajanje jedan drugi pesnik osudio. Jer od Tagoreovog rođenja Zapad je prišao Istoku na stotinu načina i stao da menja svaki aspekt istočnjačkog života. Trideset hiljada milja željeznice protkalo je pustinje i planinske prelaze Indije i dovelo lica zapadnjaka u svako selo; telegrafske žice i štamparske mašine donele su svakom studentu vesti o svetu, koji se značajno menja; u engleskim školama predavala se britanska istorija da bi se stvorili britanski građani i nehotice su ulivene i engleske ideje o demokatiji i slobodi. Čak i Istok sada opravdava Heraklita.Indija, svedena u devetnaestom veku na nivo siromaštva superiornim mašinama britanskih razboja i većim kalibrom britanskih topova, sada je i preko volje okrenula lice ka industrijalizaciji. Zanati odumiru, broj fabrika raste. U Đamsetpuru kompanija za crnu metalurgiju Tata zapošljava 45.000 ljudi i postaje pretnja vodećoj ulozi američkih firmi u proizvodnji čelika. Proizvodnja uglja u Indiji brzo raste; kroz jednu generaciju Kina i Indija mogu preteći Evropu i Ameriku u eksploataciji iz zemlje osnovnih goriva i sirovina za industriju.Ne samo da će ovi domaći resursi udovoljiti domaćim potrebama, oni će konkurisati Zapadu u osvajanju svetskih tržišta i osvajači Azije možda će iznenada otkriti da su im tržišta nestala, a životni standard njihovog stanovništva ozbiljno opao zbog konkurencije jeftine radne snage u nekad poslušnim i zaostalim (tj. poljoprivrednim) zemljama.323 U Bombaju ima fabrika u srednjeviktorijanskom stilu, sa staromodnim nadnicama koje izazivaju suze zavisti u očima zapadnih Torijevaca. Hinduski poslodavci zamenili su britanske u mnogim od ovih industrija, i eksploatišu svoje zemljake sa grabežljivošću Evropljana, koji nose "civilizatorsko breme" belog čoveka.Ekonomska osnovica indijskog društva nije se menjala bez uticaja na društvene institucije i moralne običaje ljudi. Kastinski sistem stvoren je u uslovima statičnog i poljoprivrednog društva; ali on nije davao ni povoljne šanse geniju bez rodoslova, ni oslonac ambiciji i nadi, ni podstrek za pronalazaštvo i preduzetništvo; ovaj sistem bio je osuđen na propast kada je industrijska revolucija stigla na obale Indije. Mašina nema poštovanja prema osobi: u većini fabrika ljudi rade jedan pored drugoga bez diskriminacije kaste, vozovi i tramvaji daju ležaj ili prostor za stajanje svima koji mogu da plate, zadružne društva i političke partije spajaju sve kategorije, a u prenatrpanosti arene grada ili ulice brahman i parija kreću se u istoj sredini u neočekivanom drugarstvu. Jedan raxa objavljuje da će u njegovom dvoru biti primljena svaka kasta i svaka vera; jedan šudra postaje prosvetljeni vladar Barode; "Brahma-samax" odbacuje kaste, a bengalski Pokrajinski kongres Nacionalog kongresa zagovara trenutno ukidanje svih kastinskih razlika. Polako mašina uzdiže jednu novu kastu do bogatstva i moći, i najstarija od živih aristokratija dolazi do svog kraja..Kastinski uslovi već gube na značaju. Reč "vajsija" danas se koristi samo u knjigama, ali nema primene u stvarnom životu. Čak je i ime "šudra" nestalo na severu, dok je na jugu neprecizna oznaka za sve nebrahmane. Niže kaste iz starijih vemena zamenje su, u stvari, sa preko tri hiljade "kasta" koje su u osnovi esnafi: bankari, trgovci, fabrički proizvođači, farmeri, profesori, inženjeri, nadglednici pruga, mesari, brijači, ribari, glumci, rudari u ugljenokopima, perači, šoferi taksija, prodavačice, čistači cipela svi su organizovani u profesionalne kaste koje se od naših sindikata razlikuju uglavnom po

neodređenom očekivanju da će sinovi slediti zanat svojih otaca.Velika tragedija kastinskog sistema je da je, iz generacije u generaciju, množila one nedodirljive, čiji rastući broj i buntovništvo podrivaju instituciju koja ih je stvorila. Parije su u svoje redove primili sve one koji su postali robovi zbog rata ili duga, svu decu iz brakova između brahmana i šudri, i sve one nesrećnike čiji je posao, kao đubretari, mesari,324 akrobate, mađioničari ili krvnici bili brahmanskim zakonom žigosani kao degradirajući; a oni su povećali svoju masu nesmotrenom plodnošću onih, koji nemaju šta da izgube. Za njih je čistoća tela, odeće ili hrane zbog njihovog velikog siromaštva nedostižni luksuz; a njihovi bližnji klone ih se u svakom smislu. Zato kastinski zakoni zabranjuju nedodirljivom da se približi više od dvadeset i četiri stope jednom šudri, ili sedamdeset i četiri stope nekom brahmanu; ako senka nekog parije padne na čoveka iz kaste, ovaj poslednji mora da ukloni zagađenost pranjem očišćenja. Sve što parija dotakne, to je okaljano.325 U mnogim delovima Indije on ne sme uzimati vodu iz javnih bunara, ili ući u hramove u koje zalaze brahmani, ili slati svoju decu u hindusku školu. Britanci, čija je politika u izvesnoj meri doprinela osiromašenju parija, doneli su im bar jednakost pred zakonom, i jednak pristup svim kolexima i školama koje kontrolišu Britanci. Nacionalistički pokret, pod inspiracijom Gandija, učinio je mnogo da smanji nemoć nedodirljivih. Možda će ih sledeća generacija smatrati eksterno i površno slobodne.Dolazak industrije i ideja Zapada ometa staru prevlast hinduskog muškarca. Industrijalizacija pomera godine stupanja u brak i traži ”emancipaciju” žene; odnosno, ženu ne mogu da privuku na rad u fabriku ako je ne ubede da je dom zatvor i da po zakonu ima pravo da svoju zaradu zadrži za sebe. Iz ove emancipacije proistekle su mnoge stvarne reforme. Dečji brakovi formalno su okončani (1929) podizanjem granice zakonske godina starosti za brak za devojčice na četrnaest, a za muškarce na osamnaest; "sati" su nestale, a svakodnevno raste broj udovica koje se ponovo udaju;326 poligamija je dozvoljena, ali je upražnjava samo mali broj muškaraca; a turisti su razočarani što su igračice iz hramova skoro potpuno nestale. Ni u jednoj drugoj zemlji moralna reforma ne napreduje tako brzo. Život industrijskog grada izvlači žene iz "purda"; jedva šest procenata indijskih žena danas prihvata takvo izolovanje od sveta. Čitav niz interesantnih ženskih časopisa rasravlja o najsavremenijim pitanjima; pojavila se čak i liga za kontrolu rađanja, i hrabro se suočila sa najozbiljnijim problemom u Indiji nekontrolisanu plodnost. U mnogim pokrajinama žene glasaju i drže političke položaje; dva puta su žene bile predsednice Nacionalnog kongresa Indije. Mnoge od njih diplomirale su na univerzitetima i postale lekari, pravnici ili profesori. Uskoro, nema sumnje, uloge će se promeniti, i žene će vladati. Zar ne snosi krivicu neki neobuzdani zapadni uticaj za ovaj plameni poziv koji je jedan Gandijev potčinjeni uputio ženama Indije?Dosta je starih "purda"! Izađite brzo iz kuhinja! Bacite šerpe i lonce nek/'/ zatandrču u uglu! Strgnite tkaninu pred očima i pogledajte novi svet! Nek vaši muževi i braća sami sebi kuvaju. Mnogo posla treba obaviti da bi Indija postala nacija!

5. Nacionalni pokret

Pozapadnjačeni studenti - Sekularizacija neba - Indijski nacionalni kongres

Godine 1923. preko hiljadu Hindusa studiralo je u Engleskoj, verovatno isti broj u Americi, a možda isti broj na drugim mestima. Oni su se divili privilegijama koje su uživali najniži građani zapadne Evrope i Amerike; studirali su francusku i američku revoluciju i čitali literaturu reforme i revolta; naslađivali su se Poveljom o pravima čoveka, Deklaracijom o nezavisnosti, i Američkim ustavom; vratili su se u svoje zemlje kao žarište infekcije za demokratske ideje i evanđelje slobode. Industrijski i naučni napredak Zapada i pobeda saveznika u ratu dali su ovim idejama neodoljiv prestž; uskoro je svaki student izvikivao ratni poklič slobode. U školama Engleske i Amerike Hindus je naučio da bude slobodan.Ovi istočnjaci obrazovani na Zapadu ne samo da su prhvatili političke ideale u toku svog obrazovanja u inostranstvu, oni su odbacivali religiozne ideje; dva procesa su obično povezana, i u biografiji i u istoriji. Došli su u Evropu kao pobožni mladići, venčani sa Krišnom, Šivom, Višnuom, Kali, Ramom...; dotakli su nauku, i njihove stare vere bile su skrhane kao nekim iznenadnim kataklizmičkim potresom. Lišeni religioznog verovanja, koje je sam duh Indije, pozapadnjačeni Hindusi vratili su se u svoju zemlju razbijenih iluzija i tužni; hiljadu bogova palo je mrtvo sa nebesa.327 Onda, neizbežno, Utopija je popunila mesto Neba, demokratija je postala zamena za "nirvanu", sloboda je zamenila Boga. Ono što se dogodilo u drugoj polovini osamnaestog veka u Evropi sada se nastavilo na Istoku.Međutim, nove ideje razvijale su se polako. Godine 1885. nekoliko hinduskih vođa sastalo se u Bombaju i osnovalo "Indijski nacionalni kongres", ali oni tada izgleda nisu ni sanjali o samoupravi. Pokušaj Lorda Kurzona da podeli Bengal (odnosno, razori jedinstvo i snagu najmoćnije i politički najsvesnije zajednice u Indiji) izazvalo je Nacionaliste na buntovnije raspoloženje; a na Kongresu 1905. beskompromisni Tilak zahtevao je "svarax". Reč je stvorio iz sanskritskog korena koji se još uvek vidi u njenom engleskom prevodu /"self-rule"/, samouprava. U toj istoj značajnoj godini Japan je pobedio Rusiju; a Istok, koji se jedan vek plašio Zapada, počeo je da stvara planove za oslobođenje Azije. Kina je sledila Sun Jat Sena, uzela mač, i pala u ruke Japana. Indija, bez oružja, prihvatila je za vođu jednu od najčudnijih ličnosti u istoriji i dala svetu besprimerni fenomen revolucije koju je poveo svetac, i koja se vodila bez topova.

6. Mahatma Gandi

Portret sveca - Asketa - Hrišćanin - Obrazovanje Gandija U Africi

Pobuna iz 1921 "Ja sam taj čovek" Godine zatvora "Mlada Indija" Revolucija kolovrata Gandijeva dostignućaZamislite najružnijeg, najlomnijeg, najslabijeg čoveka u Aziji, sa licem i telom od bronze, kratko ošišanom sedom kosom, visokim jagodicama, ljubaznim malim smeđim očima, velikim i skoro bezubim ustima, velikim ušima, ogromnim nosem, tankim rukama i nogama, odevenog u komad tkanine oko bokova, kako stoji pred engleskim sudijom u Indiji, na suđenju jer svojim sunarodnicima propoveda "nesaradnju". Ili ga zamislite kako sedi na malom ćilimu u goloj sobi u svom "satjagraha-šramu" školi za one koji traže istinu u Ahmedabadu: njegove noge ukrštene su pod njim na način "jogina", sa stopalima na gore, ruke su mu zauzete točkom za predenje, lice izbrazdano odgovornošću, um mu je aktivan sa spremnim odgovorima na svako pitanje o slobodi. Od 1920. do 1935. ovaj nagi tkač bio je duhovni i politički vođa 320.000.000 Indusa. Kada se pojavljivao u javnosti, gomile ljudi sakupljale su se oko njega da bi

dodirnuli njegovu odeću ili mu poljubili noge. Četiri sada dnevno preo je grubi "khadar", nadajući se da će svojim primerom ubediti svoje sunarodnike da koriste ovu jednostavnu tkaninu domaće izrade umesto što kupuju proizvod britanskih razboja koji su uništili tekstilnu industriju Indije. Njegov jedini posed bile su tri grube tkanine dve su mu bile garderoba i jedna je služila za krevet. Nekada bogati advokat, svu svoju imovinu dao je siromašnima, a njegova žena, posle izvesnog oklevanja, sledila je njegov primer. Spavao je na golom patosu, ili na zemlji. Živeo je od oraha, brašnjavih banana, limuna, pomoranxi, urmi, pirinxa i kozjeg mleka; često mesecima nije uzimao ništa osim mleka i voća; jednom u životu okusio je meso; povremeno nije nedeljama jeo ništa. "Mogu bez očiju isto kao i bez mog posta. Ono što su oči za spoljnji svet, post je za unutrašnji." Kada se krv proređuje, smatrao je, um se bistri, nevažnosti otpadaju, i osnovne stvari ponekad i sama Duša sveta izdiže se iz "maje" kao Everest iz oblaka.Istovremeno dok je postio da bi video boga, jednim prstom bio je na zemlji i savetovao svojim sledbenicima da, kada poste, dnevno uzimaju jednu klizmu, da ne bi bili otrovani kiselinskim proizvodima samosagorevanja tela baš kada bi mogli da nađu Boga. Kada su muslimani i Hidusi ubijali jedni druge u teološkom entuzijazmu, i nisu obraćali pažnju na njegove pozive na mir, izdržao je bez hrane tri nedelje da bi ih pokrenuo. Kroz post i lišavanje postao je toliko slab i nejak da je, kada se obraćao velikom broju slušalaca koji bi se okupljali da ga čuju, govorio sa uzdignute stolice. Svoj asketizam preneo je i na polje seksa i želeo, kao Tolstoj, da ograniči ceo fizički snošaj na promišljenu reprodukciju. I on se u mladosti isuviše prepuštao zadovoljstvima tela i vest o očevoj smrti iznenadila ga je u naručju dragane. Sada se sa žestokom grižom savesti vratio "brahmačariji" kojoj su ga podučavali u dečačkim danima apsolutnom uzdržavanju od svake čulne želje. Ubedio je svoju ženu da živi sa njim samo kao sestra sa bratom; i od tog vremena", on nam priča, prestala je svaka nesloga. Kada je shvatio da je osnovna potreba Indije kontrola rađanja, on nije usvojio metode Zapada, nego teorije Maltusa i Tolstoja.Da li je dobro za nas, koji poznajemo situaciju, da rađamo decu? Mi samo umnožavamo robove i slabiće ako nastavimo proces rađanja dok se osećamo i ostajemo bespomoćni... Sve dok Indija ne postane slobodna nacija... nemamo pravo da rađamo potomstvo... U meni nema ni trunke sumnje da će oženjeni ljudi, ako zemlji žele dobro i ako žele da vide Indiju kako postaje nacija snažnih i lepih, dobro formiranih muškaraca i žena, upražnjavati samouzdržavanje i za sada prestati da stvaraju potomstvo. Pored ovih elemenata, u njegovom karakteru bilo je kvaliteta neobično sličnih onima, koji su, kako nam rekoše, odlikovali Osnivača hrišćanstva. On nije izgovarao ime Hrista, ali je postupao kao da prihvata svaku reč iz Besede na gori. Nikada posle sv. Franje Asiškog ni jedan život poznat u istoriji nije bio tako obeležen blagošću, nesebičnošću, jednostavnošću i praštanjem neprijatelju. Služilo je na čast njegovim protivnicima, ali još više njemu samome, što je njegova obeshrabrujuća učtivost prema njima izazivala, za uzvrat, finu učtivost sa njihove strane; vlada ga je slala u zatvor uz duboko izvinjenje. Nikada nije pokazivao ogorčenost ili zlovolju. Tri puta ga je svetina napala i istukla skoro na mrtvo; ni jednom sa njegove strane nije bilo odmazde; a kada je jedan od njegovih napadača uhapšen, odbio je da podnese tužbu. Kratko vreme nakon najgorih od svih sukoba između muslimana i Hindusa, kada su Moplah muslimani iskasapili na stotine nenaoružanih Hindusa i njihove prepucije ponudili kao zavet Alahu, ovi isti muslimani bili su pogođeni velikom glađu; Gandi je sakupio sredstva za njih iz cele Indije, i, bez obzira na presedane, poslao svaku "anu", ne oduzimajući ništa za "režiju", neprijatelju koji je umirao od gladi. Mohandas Karamčand Gandi rođen je 1869. Njegova porodica pripadala je kasti

vajsija i sekti đaina, i upražnjavala princip "ahimse" da nikada ne ozledi ništa živo. Njegov otac bio je sposobni administrator, ali neortodoksan u finansijskim operacijama; gubio je mesto za mestom zbog poštenja, dao skoro sve svoje bogatstvo u dobrotvorne svrhe, a ostatak ostavio svojoj porodici. Još kao dečak Mohandas je postao ateista, nezadovoljan preljubničkim pustolovinama izvesnih hindu bogova; a da bi jasno pokazao svoj trajni prezir prema religiji, jeo je meso. Meso mu nije odgovaralo, te se vratio religiji.Sa osam godina se verio, a sa dvanaest oženio sa Kasturbai, koja mu je ostala lojalna u svim njegovim pustolovinama, bogatstvu, siromaštvu, utamničenjima i "brahmačariji". Sa osamaest godina polaže ispite za prijem na univerzitet i odlazi u London da studira pravo. Tamo je prve godine pročitao osamdeset knjiga o hrišćanstvu. Beseda na gori ”otišla mi je pri prvom čitanju direktno u srce”. Savet, da dobrim uzvrati na zlo i da voli čak i svoje neprijatelje, prihvatio je kao najviši izraz celog ljudskog idealizma; odlučio je da radije sa njima propadne, nego da uspe bez njih.Vrativši se u Indiju 1891, izvesno vreme bavio se u Bombaju advokaturom, odbijajući da tužbama uteruje dugove i zadržavajući uvek pravo da napusti slučaj za koji bi stekao mišljenje da je nepravedan. Jedan slučaj odveo ga je u Južnu Afriku; tamo je otkrio da njegove sunarodnike-Induse tako maltretiraju, da je zaboravio na povratak u Indiju i posvetio se potpuno, bez novčane nagrade, cilju uklanjanja pravne nemoći svojih zemljaka u Africi. Dvadeset godina borio se za ovu stvar dok vlada nije popustila. Tek tada se vratio kući.Putujući kroz Indiju shvatio je prvi put potpunu nemaštinu svog naroda. Bio je užasnut skeletima koje je video da rade na poljima i bednim parijama koji su obavljali poslove đubretara u gradovima. Izgledalo mu je da je diskriminacija njegovih sunarodnika u inostranstvu samo posledica njihovog siromaštva i potčinjenosti kod kuće. Ipak, lojalno je podržavao Englesku za vreme Rata; čak je zagovarao stupanje u vojski Hindusa koji nisu prihvatali princip nenasilja. Nije se, u ono vreme, saglašavao sa onima koji su tražili nezavisnost; verovao je da je loše upravljanje Britanaca u Indiji izuzetak, i da je britanska vladavina generalno dobra; da je britanska vladavina u Indiji loša samo zato što krši sve principe britanske vlade kod kuće; i da bi ihengleski narod, ako bi se samo mogao navesti da razume slučaj Hindusa, uskoro prihvatio u punom bratstvu u zajednicu slobodnih dominiona. Verovao je da ona neće oklevati da, kada se Rat završi i Britanija izračuna žrtvu Indije za Imperiju u ljudstvu i bogatstvu, da Indiji slobodu.Ali po završetku Rata uzbuđenje zbog Samouprave dočekano je Roulandovim zakonima, koji su učinili kraj slobodi govora i štampe; uspostavljanjem jalovog zakonodavstva Montegu-Čelmsfordovih reformi; i konačno, pokoljem u Amricaru. Gandi je šok naterao na odlučnu akciju. Vratio je vicekralju odlikovanja koja je u raznim prigodama primio od britanske vlade; a Indiji je uputio poziv na aktivnu građansku neposlušnost indijskoj Vladi. Ljudi nisu odgovorili, kao što je tražio, mirnim otporom, već krvoprolićem i nasiljem; u Bombaju su, na primer, ubili pedest i tri Parsa koji nisu mislili kao oni. Gandi, koji se zavetovao na "ahimsu", poslao je onda drugu poruku, u kojoj je pozivao ljuda da odgode kampanju građanske neposlušnosti, zato što se izopačila u vladavinu rulje. Retko je u istoriji neki čovek pokazao veću hrabrost u postupanju po principu, zanemarujući korisno i popularnost. Narod je bio iznenađen njegovom odlukom; pretpostavljao je da se nalazi blizu uspeha i nije se slagao sa Gnadijem da sredstva mogu biti isto tako značajna kao i cilj. Reputacija "Mahatme" spustila se na najniži nivo.Upravo u tom trenutku (u martu 1922) vlada je odlučila da ga uhapsi. On nije pružio otpora, odbio je da angažuje advokata, i nije se branio. Kada ga je tužilac optužio da je, preko svojih publikacija, odgovoran za nasilje koje je obeležilo nemire iz 1921, Gandi je odgovorio na

način koji ga je odmah uzdigao do plemenitosti.Želim da potvrdim svu krivicu koju je učeni Vrhovni tužilac bacio na moja pleća u vezi sa događajima u Bombaju, Madrasu i Čauri Čaura. Duboko razmišljajući o njima i razmatrajući ih iz noći u noć, nemoguće mi je da se ogradim od tih opakih zločina... Učeni Vrhovni tužilac sasvim je u pravu kada kaže da sam kao čovek sa odgovornošću, čovek koji je stekao dobro obrazovanje... trebalo da znam posledice svakog od svojih činova. Znao sam da se igram vatrom, rizikovao sam, i ako bih bio oslobođen opet bih uradio isto. Osetio sam ovoga jutra da ne bih obavio svoju dužnost kad ne bih rekao ono što kažem ovde upravo sada.Želeo sam da izbegnem nasilje. Zelim da izbegnem nasilje. Nenasilje je prvi je član moje vere. To je i poslednji član moga veruju. Ali morao sam da izaberem. Morao sam ili da se pokorim sistemu za koji smatram da je mojoj zemlji učinio nepopravljivo zlo, ili se izložim riziku divljeg besa svog naroda koji će izbiti kada shvate istinu sa mojih usana. Znam da moj narod ponekad pobesi. Duboko žalim zbog toga i ja sam zato ovde da prihvatim ne laku, nego najvišu kaznu. ja ne tražim milosrđe. Ja ne molim za neke olakšavajuće okolnosti. Ja sam, prema tome, ovde, da zatražim i radosno se pokorim najvećoj kazni koja mi se može dosuditi za ono što je po zakonu zločin sa predumišljajem i što meni izgleda kao najveća dužnost građanina. Sudija je izrazio svoje duboko žaljenje što mora da pošalje u zatvor čoveka, koga milioni njegovih sunarodnika smatraju ”velikim patriotom i velikim vođom”; priznao je da ga čak i oni koji imaju protivno mišljenje od Gandija smatraju ”za čoveka visokih ideala i plemenitog pa čak i svetačkog života”. Osudio ga je na šest godina zatvora.Gandi je stavljen u samicu, ali se nije žalio. "Ne viđam nikoga od ostalih zatvorenika," pisao je, "mada zaista ne vidim kako bi im moje društvo moglo naškoditi." Ali "osećam se srećnim. Moja priroda voli usamljenost. Volim mir. I sada imam mogućnost da se posvetim studijama koje sam u spoljnjem svetu morao da zanemarim." Marljivo je proučavao dela Bekona, Karlajla, Raskina, Emersona, Toroa i Tolstoja i tešio se tokom dugih sati sa Ben Xonsonom i Valterom Skotom. Čitao je i ponovo pročitavao "Bhagavad-Gitu". Proučavao je sanskrit, tamil i urdu tako da bi mogao ne samo da piše za učene ljude nego i da se obrati masi. Sastavio je detaljni plan studija za šest godina svog boravka u zatvoru i sledio ja verno sve dok nije došlo do udesa. "Sedao bih sa svojim knjigama kao mladi čovek od dvadeset i četiri godine, zaboravljajući svojih pedeset i pet godina i slabo zdravlje." Zapalenje lepog creva osiguralo mu je puštanje iz zatvora, a zapadna medicina, koju je često optuživao, osigurala mu je oporavak. Ogromna gomila sakupila se pred kapijom zatvora da ga pozdravi pri izlasku, i mnogi su ljubili njegovu grubu odeću dok je prolazio. Ali on se klonio politike i očiju javnosti, izgovarao se na slabost i bolest, i povukao u svoju školu u Ahmedabadu, gde je živeo mnogo godna u mirnoj izolovanosti sa svojim studentima. Međutim, iz tog utočišta, slao je nedeljno, preko svog glasila /Young/ /India/ (Mlada Indija), uvodnike u kojima je izlagao svoju filozofiju revolucije i života. Molio je svoje sledbenike da se klone nasilja, ne samo što bi bilo samoubilačko, jer Indija nema topove, nego zato što bi samo jedan despotizam bio zamenjen drugim. "Istorija," govorio im je, "nas uči da su oni, koji su, nesumnjivo sa časnim motivima, skinuli sa vlasti lakome koristeći protiv njih grubu silu, sa svoje strane postali plenom bolesti osvojenih... Moje interesovanje za slobodu Indije prestaće ako ona usvoji sredstva nasilja. Jer njihov plod neće biti sloboda, nego ropstvo." Drugi element njegovog veruju bilo je odlučno odbijanje moderne industrije i rusoovski poziv na povratak jednostavnom životu poljoprivrednih i domaćih delatnosti u selu. Zatočenje muškaraca i žena u fabrikama, proizvodnja na mašinama, koje su vlasništvo drugih, delova proizvoda čiji gotovi oblik nikada neće videti,

izgledalo je Gandiju kao zaobilazni put da se čovečanstvo pokopa pod piramidom bezvredne robe. Većina mašinski izrađenih proizvoda, mislio je, nepotrebna je; rad uštеđen njihovim korišćenjem potroši se u njihovom pravljenju i popravci; ili ako se rad zaista uštedi, to ne donosi korist radnoj snazi, već samo kapitalu; radna snaga se gura sopstvenom produktivnošću u paniku "tehnološke nezaposlenosti." I tako Gandi obnavlja pokret "svadeši" koji je Tilak objavio 1905.; samoproizvodnja je trebalo da se doda "svarađu", vladanju sobom. Gandi je iskoristio "čarku", ili kolovrat, test lojalne pripadnosti Nacionalističkom pokretu; tražio je da svaki Hindus, čak i najbogatili, nosi domaće izrađenu tkaninu i bojkotuje strani i mehanički izrađeni tekstil iz Britanije, tako da bi domovi Indije još jednom, tokom dosadne zime, zazvučali zvukom kolovrata. Odgovor nije bio univerzalni; bilo je teško zaustaviti tok istorije. Ali Indija je pokušala. Hinduski studenti svuda su oblačili "khadar"; dame visokog roda zamenile su svoje "sari" od japanske svile grubom tkaninom koje su same izatkale; prostitutke u javnim kućama i osuđenici u zatvorima počeli su da predu; i u mnogim gradovima organizovane su velike Svečanosti taštine, kao u danima Savonarole, na kojima su bogati Hindusi i trgovci donosili iz svojih domova i skladišta svu svoju uvezenu robu i bacali je u vatru. Jednog dana plamen je samo u Bombaju progutao 150.000 komada. Ovaj pokret doživeo je neuspeh van industrije, ali je dao Indiji jednu deceniju simbol pobune i pomogao polarizovanju njenih nemih miliona u novu jedinstvenost političke svesti. Indija je sumnjala u sredstva, ali je poštovala cilj; i mada je sumnjala u Gandija državnika, prigrlila je u svoje srce Gandija sveca, i za trenutak se ujedinila odajući mu poštovanje. Bilo je onako kako je Tagore rekao o njemu:Zastajao je na pragovima koliba onih hiljada ljudi lišenih poseda, odeven kao i oni. Obraćao im se njihovim sopstvenim jezikom. Ovde je konačno bila živa istina, a ne samo citati iz knjiga. Iz tog razloga je "Mahatma", ime koje mu je dao narod Indije, njegovo pravo ime. Ko je drugi osetio kao on da su svi Indusi njegovo sopstveno telo i krv?... Kad je ljubav došla do vrata Indije ta vrata su bila širom otvorena... Na Gandijev zov Indija je procvetala do nove veličine, baš kao jednom ranije, u ranijim vremenima, kada je Buda proglasio istinu saosećanja i sažaljenja među svim živim bićima. Gandijev zadatak bio je da ujedini Indiju; i on ga je ostvario. Drugi zadaci očekuju druge ljude.

7. Doviđenja Indije

Istoriju Indije ne možemo zaključiti kao što je to moguće sa istorijom Egipta, ili Vavilona, ili Asirije; jer ova istorija još uvek teče, ova civilizacija još se uvek stvara. Kulturno, Indiji je mentalni kontakt sa Zapadom doneo novo okrepljenje i njena književnost danas je plodna i sjajna kao i svaka druga. Duhovno, ona se još uvek bori sa praznoverjem i viškom teološkog prtljaga, ali je teško reći koliko će brzo kiseline moderne nauke rastvoriti ovu prekomernu masu bogova. U političkom pogledu poslednjih sto godina su donele Indiji takvo jedinstvo, kakvo je retko kad imala ranije: delom jedinstvo jedne strane vlade, delom jedinstvo jednog stranog jezika, ali iznad svega iskovano jedinstvo težnje za slobodom. U ekonomskom pogledu, Indija prelazi, za zlo ili dobro, iz srednjeg veka u modernu industriju; njeno bogatstvo i njena trgovina stalno će rasti i pre kraja veka ona će nesumnjivo biti jedna od svetskih sila.Od ove civilizacije ne možemo zahtevati takve direktne darove našoj sopstvenoj, kakve smo dobili od Egipta i Bliskog Istoka; jer ove su poslednje bile direktni pretci naše sopstvene kulture, dok je istorija Indije, Kine i Japana tekla u nekoj drugoj struji i tek sada počinje da dotiče i utiče na tokove zapadnog

života. Tačno da nam je Indija, čak i preko himalajskih barijera, poslala takve sporne darove kao što su gramatika i logika, filozofija i basne, hipnotizam i šah, i pre svega naše brojeve i naš decimalni sistem. Ali oni nisu suština njenog duha, oni su sitrnica u poređenju sa onim što možemo da naučimo od nje u budućnosti. Dok pronalasci, industrija i trgovina povezuju kontinente ili dok nas bacaju u sukob sa Azijom, detaljnije ćemo proučavati njene civilizacije i apsorbovati, čak i u neprijateljstvu, neke od njenih puteva i misli. Možda će nas, u zamenu za osvajanja, aroganciju i pljačku, Indija naučiti toleranciji i blagosti zrelog uma, mirnom zadovoljstva negramžljive duše, miru duha punog razumevanja, i sjedinjujućoj, mirotvornoj ljubavi za sve živo.

KINA

Car zna kako da vlada kada su pesnici slobodni da pišu pesme, ljudi da glume u predstavama, siromašni da se bune protiv poreza, studenti da uče lekcije na glas, radnici da

pokažu svoje veštine i da traže posao, ljudi da govore o bilo čemu, i stari da nalaze probleme u svim stvarima. Izjava vojvode Šao kraljuLi Vangu 845. p.n.e.

HRONOLOŠKA TABELA ISTORIJE KINE

2852.-2205.: "Legendarne vođe":
2852.-2737.: Fu Si
2737.-2697.: Šen Nang
2356.-2255.: Jao
2255.-2205.: Šan
2205.-1766.: "Sia Dinastija"
2205.-2197.: Ju
1818.-1766.: Čie Kuei
1766.-1123.: "Šang (i Jin)" dinastija
1766.-1753.: Tang
1198.-1194.: Vu Ji, car koji je bio ateista
1154.-1123.: Čou Sin, primer zločestosti
1122.-255.: "Čou dinastija"
1122.-1115.: Vu Vang
1123.: Ven Vang, autor (?) dela "Knjiga promena"
1115.-1078.: Čeng Vang
1115.-1079.: Čou Kung, autor ""Čou lija" ili "Pravila čoua"
770.-255.: Feudalno doba
683.-640.: Kunag Čung premijer Cia
604.-517.: Lao Ce (?)
551.-478.: Konfučije
501.: Konfučije glavni sudija Čungtua
498.: Konfučije vodeći nadzornik javnih poslova za Vojvodu Lua
497.: Konfučije ministar kriminala
496.: Konfučije daje ostavku
496.-483.: Konfučijeve godine lutanjafl.
450.: Mo Ti filozof
403.-221.: Period borbe protiv neposlušnih državaNaša erafl.
390: Jang Ću, filozof
372.-289.: Menkičije, filozofb.
370.: Čunag-Ce, filozofd .
350.: Ču Ping, pesnikb.
305.: Zunce, filozofd.
233.: Han Fei, esejista
230.-222.: Osvajanje i ujedinjenje Kine kroz Ši Hunagtija
255.-206.: "Čin dinastija"
221.-211.: Ši Hunagti "Prvi car"
206. p.n.e.-221 n.e.: "Han dinastija"
179.-157. p.n.e.: Ven Tib.

145.: Zuma Čijen, istoričar
140.-87. p.n.e.: Vu Ti, car refomista
5.-25. n.e.: Vang Mang, car socijalista
67. n.e.: Dolazak Budizma u Kinu ca.
100.: Prvi poznat proizvođač papira u Kini
200.-400.: Tartar invazija Kine
221.-264.: Period Tri kraljevstva
221.-618.: "Manje dinastije"
365.-427.: Tao Čien, pesnik fl.
364.: Ku Kaići, slikar
690.-640.: Veliko doba Budističke skulpture
618.-905.: "Tang dinastija"
618.-627.: Kao Cu
627.-650.: Tai Cung
651.-716.: Li Susun. Slikar
699.-759.: Vang Vei, slikarb. ca.
700.: Vu Taoce, slikar
705.-762.: Li Po, pesnik
712.-770.: Tu Fu, pesnik
713.-756.: Suan Cung (Ming Huang)
755.: Revolt An LušanaPre naše ere
768.-826.: Han Ju, esejista
770.: Najstarija blok štampa
722.-846.: Po Ćui, pesnik
868.: Najstarija štampana knjiga
907.-960.: Pet "Malih dinastija"
932.-953.: štamanje kineskih klasika
950.: Prva pojava papirnog novca
960.-1127.: "Severna Sung dinastija"
960.-976.: Tai Cu
970.: Prva velika kineska enciklopedija
1069.-1076.: Administracija Vang Anshija, socijalističkog premijera
1040.-1106.: Li Lungmeing, slikar
1041.: Pi Šeng napravi pokretnu štampu
1100.: Hui Sung, umetnik car
1126.: Tartari pustoše Hu Sungov glavni grad Pen Lang; preseljenje glavnog grada u Linan
1127.-1279.: "Južna Sung dinastija"
1130.-1200.: Ču Si, filozof
1161.: Prva poznata upotreba baruta u ratu
1162.-1227.: Dzingis Kan
121.: DZingis Kan napada Kinu
1260.-1368.: "Juan (Mongolska) dinastija"
1269.-1295.: Kublaj Kan
1269.: Marko Polo polazi iz Venecije ka Kini
1295.: Marko Polo se vratio u Veneciju

1368.-1644.: "Ming Dinastija"
1368.-1399.: Tai Cu
1403.-1425.: Čeng Cu (Jun Lo)
1517.: Portugalci u Kantonu
1571.: Španci uzimaju FilipineNaša era
1573.-1620.: Šen Cung (Van Li)
1637.: Engleski trgovci u Kantonu
1644.-1912.: "Čing (Ming) dinastija"
1662.-1722.: Kang Si
1736.-1769.: Čen Lung
1795.: Prva zabrana trgovine opijumom
1800.: Druga zabrana trgovine opijumom
1823.-1901.: Li Hungčang, državnik
1834.-1908.: Cu Si "moćna carica"
1839.-1842.: Prvi "Opijumski rat"
1858.-1860.: Rusija uzima kinesku teritoriju severno od reke Amur
1860.: Francuska uzima Indokinu
1866.-1925.: Sun Jatsen
1875.-1908.: Kuang Su1
894.: Kinesko japanski rat
1898.: Nemačka uzima Kiaćou, SAD uzimaju Filipine
1898.: Reformski edikti Kuang Sua
1900.: Bokserski ustanak
1905.: Uklanjanje sistema ispita
1911.: Kineska revolucija
1912.: (jan.-mart) Sun Jacen Provincijalni predsednik kineske republike
1912.-1916.: Juan Šekaj, predsednik
1914.: Japan uzima Kiaćou
1915.: "Dvadeset jedan zahtev"
1920.: Pein Huan (običan govor) usvojen u kineskim školama
1926.: Čeng Kaišek i Borodin odlaze na sever
1927.: Antikomunistička reakcija
1931.: Japanci zauzimaju Mandzuriju

I DOBA FILOZOFA

1. Početak

i) *Procene Kineza*

Intelektualno otkriće Kine bilo je jedno od postignuća doba prosvećenosti. "Ovi ljudi", pisao je Didro o Kinezima, "su superiorniji od drugih azijskih naroda u starinama, umetnosti, intelektu, mudrosti, politici i po svom ukusu za filozofiju, i, po suđenju nekih autora, "oni o takvim stvarima polemišu sa najboljim ljudima u Evropi". "Car kao car" rekao je Volter "postoji već četiri hiljade godina, bez nekih bitnijih promena u zakonima, tradicijama, jeziku, čak ni u načinu odevanja... Organizacija ovog carstva je, iskreno rečeno, najbolja koju je svet ikada video". Ovo poštovanje naučnika opstalo je i posle bližeg upoznavanja, i neke savremene posmatrače dovelo je do skromnog divljenja. Vojvoda Kijserlin, u jednoj od najinstruktivnijih i najmaštovitijih knjiga našega vremena, zaključuje da "...sve u svemu najsavršeniji tip ljudskog roda kao normalan fenomen je razvijen u staroj Kini ... Kina je kreirala najvišu univerzalnu kulturu što je poznata ... Veličina Kine obuzima me i sve više i više impresionira ... Veliki ljudi ove zemlje stoje na višem nivou kulture nego naši...ta gospoda...328 stoje na strašno visokom nivou kao ličnosti, naročito me njihova superiornost imresionira ... Kako je perfektna ljubaznost kulturnog Kineza! Kineska supremacija forme je neosporna u svim okolnostima ... Kineski čovek je možda najumniji od svih ljudi." Kinezi se nisu trudili da ovo demantuju: i do ovog veka (sada ima i nekih povremenih izuzetaka) oni su bili jedinstveni u gledanju na žitelje Evrope i Amerike kao na varvare. Bio je običaj Kineza, da u zvaničnim dokumentima pre 1860, reč "varvarin" koriste umesto reči "stranac" i ti varvari su tržili da se taj termin adekvatnije prevede.329 Kao i mnogi drugi ljudi na zemlji, "Kinezi smatraju da su najusavršeniji i najcivilizovaniji narod". Možda su u pravu, uprkos svojoj političkoj korupciji i haosu, njihovoj zaostaloj nauci i "znojavim" i industrijama, smradu njihovih gradova, zapuštenih njiva, poplava i suša, njihove apatije i svireposti, siromaštva i sujeverja, njihovog razmnožavanja i samoubilačkih ratova, njihovih klanja i neslavnih poraza. U očima stranca koji vidi tamni prekrivač, stoji jedna od najbogdtijih i najstarijih živih civilizacija, u kojoj se nalazi poetska tradicija koja seže sve do 1700. p.n.e.: duga lista filozofije, idealističke ali ipak praktične, duboke ali razumljive, veština u keramici i crtanju bez presedana; jednostavna perfekcija kojoj su jedini rivali Japanci, najefektivniji moral koji može da se nađe u jednom narodu svih vremena; socijalna organizacija koja je na okupu držala više ljudi i opstajala tokom više vekova nego ijedna druga poznata u istoriji, forma vladavine koja je, dok nije srušena u revoluciji, gotovo bila ideal filozofa, društvo koje je bilo civilizovano dok je Grčka bila naseljena varvarima, koja je videla pad Vavilona, Asirije, Persije i Judeje, Atine i Rima, Venecije i Španije i možda će čak da preživi kada se oni Balkani koji se zovu Evropa okrenu mraku i divljaštvu. Šta je tajna tako dugog opstanka vladavine, umetnosti ruku, ravnoteži i dubini duše?

ii) *Srednje cvetno carstvo*

Geografija - Rasa - Praistorija

Ako Rusiju smatramo azijatskom što je i bila do Petra, i možda će biti ponovo onda Evropa postaje iseckan rt Azije, industrijska projekcija jednog poljoprivrednog zaleđa, nedovršeni prsti pseudopodi jednog xinovskog kontinenta. Dominantna zemlja tog

kontinenta je Kina, podjednako prostrana i naseljena, kao Evropa. Zbog najvećeg okeana koji je opkoljava, najviših planina i jedne od najdužih pustinja, Kina je uživala u izolaciji od koje je dobila uporednu bezbednost i trajnost, nepromenljivost i stagnaciju. Zbog toga, Kinezi nisu zvali svoju zemlju "Kina", već "Tienhua" "Ispod nebesa" ili "Zhai" "Među četiri mora" ili "Čungkuo" "Srednje carstvo" ili "Čung Hva Kuo" "Srednje cvetno carstvo" ili, dekretom revolucije "Čun Hua Minku" "Srednje cvetno narodno carstvo". Cveća ima u obilju, i sva raznolikost prirode koja dolazi od sunčevih zraka i izmaglice, bisernih planinskih stena, veličanstvenih reka i brzih vodopada preko mekih brda. Kroz plodan jug teče reka Jangce, tri hiljade milja dugačka, malo dalje na sever, Hong ho, ili žuta reka koja polazi sa zapadnih ravnica a uliva se nekad u Žuto more, sada u zaliv Pečili, a sutra, možda, ponovo u Žuto more. Pored ovih reka i drugih velikih "potoka"330 nastala je Kineska civilizacija proterujući zverinje i xungle, držeći okolne varvare na odstojanju, čisteći zemlju od destruktivnih insekata i korozivnih nanosa, boreći se protiv poplava i suša i velikih promena koje je donosila reka, odvlačeći vodu strpljivo i pažljivo u nekoliko hiljada kanala, i gradeći iz dana u dan kroz vekove, kuće, hramove i škole, sela, gradove i republike. Koliko dugo su se ljudi trudili da izgrade civilizaciju koju ljudi tako lako uništavaju!Niko ne zna otkuda su Kinezi došli, ni koja je bila njihova rasa ili koliko je stara njihova civilizacija. Ostaci "Pekinškog čoveka" nagoveštavaju veliku starost čovekolikog majmuna u Kini; naučnici iz Andreusa su došli do zaključka da je Mongolija bila veoma naseljena još 20.000 p.n.e., rasom čiji su alati slični "Azilijanskom" razvoju mezozoličke Evrope, i čiju su se potomci proširili u Sibir i Kinu kad se južna Mongolija osušila i postala pustinja Gobi. Pronalasci Andersona i drugih u Honanu i u južnoj Manxuriji pokazuju neolitsku kulturu hiljadu ili dve hiljade godina kasnije od sličnih faza u preistorijskom Egiptu i Sumeru. Neki od kamenih alata pronađenih u ovim neolitiskim ostacima potpuno liče, po obliku i narezima, na gvozdene noževe koji se danas koriste u severnoj Kini za žetvu žitarica, i ta okolnost, premada mala, pokazuje da Kina ima impresivan kontinuitet tradicije od sedam hiljada godina. Mi ne bismo trebali, kroz koprenu distance, da preuveličavamo homogenost ove kulture, ili kineskih ljudi. Neki elementi iz njihove rane umetnosti i industrije izgledaju kao da su potekli iz Mesopotamije i Turkistana; neolitska grnčarija Honana na primer skoro je ista kao ona Anua i Susa. Današnji "mongolski" tip je kompleksna mešavina u kojoj je primitivna rasa ukrštana i sa stotinama pripadnika osvajačke ili imigrirajuće rase iz Mongolije, južne Rusije i centralne Azije. Kina, kao Indija, treba da se upređuje se sa Evropom kao celinom, pre nego sa nekom od njenih pojedinačnih nacija; ona nije jedinstveni dom jednog naroda, već ljudskih varijacija različitih porekla, jezika, različitih karaktera, i obično suprotstavljenih jedni drugima u tradiciji, moralu i vladavini.

iii) *Vekovi o kojima se ne zna*

Nastanak po Kini - Dolazak kulture - Vinova loza i štapići za jelo - Carevi sa vrlinama - Kraljevski ateista

Kinu su zvali "raj za istoričare". Vekovima, čak i milenijumima Kina je imala zvanične istoriografe koji su beležili sve što se dešavalo pa čak i više od toga. Ne možemo im verovati dalje od 776. pre naše ere, ali kad bi ih malo poslušali, u detalje bi objasnili istoriju Kine od 3000. p.n.e. a oni više religiozni bi mogli da nam opišu nastanak sveta. Pan Ku, prvi čovek (kao što nam kažu), posle 18 hiljada godina rada, uobličio je svemir oko 2.229.000. pre naše ere. Dok je radio, njegov dah je postao vetar i oblaci, njegov glas grmljavina, njegove vene reke, telo zemlja, njegova kosa trava i drveće, njegove kosti su postale metali, a insekti koji su bili na njegovom telu ljudski rod. Nemamo nikakvog dokaza da osporimo ovu ingenioznu kosmologiju.Najraniji kraljevi, kaže kineska legenda, vladali su po 18 hiljada godina svaki, i mnogo su se trudili da Pan Kujeve vaške pretvore u civilizovane ljude. Pre dolaska ovih "Nebeskih careva", kako nam je rečeno, "ljudi su bili kao zveri, oblačili su se u kožu, jeli živo meso i znali su samo ko su im majke, ali ne i očevi" ograničenje koje Strindberg nije smatrao isključivo antičkim ili kineskim. Onda je došao car Fu Si, tačno 2852. p.n.e., koji je uz pomoć svoje carice naučio ljude muzici, braku, ponašanju, crtanju, ribarenju sa mrežama, pripitomljavanju životinja, hranjenju svilenih buba da bi se iz čaura izdvojila svila. Umirući, za naslednika je odredio Šen Nuga koji je narod upoznao sa poljoprivredom, izmislio drveni plug, zasnovao robnu razmenu i razvio nauku o medicini od lekovitih svojstava biljaka. Tako je legenda koja više voli ličnosti nego ideje, napredak koji je zasluga nekoliko generacija, pripisao pojedincima. Onda je odlučni vojnik-car Hunag-ti, u vladavini od samo jednog veka, dao Kini magnet i točak, postavio zvanične istoričare, sagradio prve objekte od cigle u Kini, podigao opservatoriju za proučavanje zvezda, ispravio je kalendar, i razdelio zemlju. Ju je carovao još jedan vek tako dobro da se Konfučije, pišući o njemu 18 hiljada godina kasnije, u dobu koje moralo izgledati kao "moderno", žalio se zbog degeneracije Kine. Stari mudrac koji je mogao da pričanjem priče naglasio moralni nauk iz nje, obaveštava nas da su kineski ljudi stekli vrline samo gledanjem u Jaoa. Kao prvu pomoć reformistima, Jao je, ispred vrata od palate postavio bubanj sa kojim su mogli da ga pozovu da čuje nljihove žalbe, i tablu gde su mogli da napišu njihove savete vladi. "Sada", piše u poznatoj ""Knjizi istorije","što se tiče dobrog Jaoa kaže se da je vladao "Čung Kuom" stotinu godina. Bio je ljubazan i dobar kao nebo, pametan i pažljiv kao bogovi. Sa daljine zračio je kao sjajan oblak, a prilazeći mu kao jako Sunce. Bio je bogat ali nije pokušavao to da zloupotrebi, i nije se mnogo luksuzirao. Nosio je žutu kapu i tamnu tuniku a vozio se u crvenim kočijama koje su vukli beli konji. Živeo je u kući koja je bila obična bez ukrasa u uglovima. Njegova hrana se uglavnom sastojala od supe i različitih žitarica. Pio je iz posude napravljene od gline koristeći drvenu kašiku. Nije bio okićen nakitom, a odeći mu je bila bez vezova, jednostavna i bez mnogo varijacija. Nije obraćao pažnju na neobične stvari i čudne događaje, niti je cenio one stvari koje su bile retke i jedinstvene. Nije nikada dangubio, njegova državna kočija nije bila specijalno obeležena ... Leti je nosio običnu dugačku pamučnu košulju a zimi se pokrivao kožom jelena. Međutim, bio je najbogatiji, najmudriji, čovek koji je najduže živeo i koga su najviše voleli od svih onih koji su vladali "Čung Kuom".Poslednji od "Pet vođa" bio je Šun, veran sin, strpljivi heroj koji se borio protiv poplava Haoang hoa, unapredio kalendar, standardizovao mere i posvetio se školovanju tako što je smanjio veličinu biča sa kojim su deca obrazovana. U svojoj starosti Šun (kako nam kaže kineska tradicija) postavio je pored sebe najtalentovanijeg od svojih pomoćnika, velikog inžinjera Jua, koji je kontrolisao poplave na devet reka tako što je raspodelio da idu kroz devet planina iz čega je napravio devet jezera; "Da nije Jua", kako Kinezi kažu "svi

bismo postali ribe". Tokom njegove vladavine, po svetoj legendi, napravljeno je prvo vino od pirinča, a onda poklonjeno caru. Ali Ju ga je "zakopao u zemlju" uz prognozu: "DoćI će dan kada će ovo nekoga koštati kraljevstva". Pronalazač je oteran, ovo piće je zabranjeno, ali kasnije generacije su ga napravile nacionalnim pićem. Odbijajući princip nasledstva prestola kraljevskim imenovanjima, Ju je zasnovao Sia (civilizovanu) dinastiju, učinivši presto naslednim u svojoj porodici, tako da su se idioti smenjivali sa mediokritetima i genijima u vladanju Kinom. Dinastija je došla do svoga kraja sa carom Ćie koji je sebe i svoju ženu zabavljao tako što je naterao tri hiljade Kineza da sebi skrate život skakanjem u jezero vina.Nemamo načina da proveriom zapise iz Sija Dinastije od ranih kineskih istoričara. Astrolozi kažu da su verifikovali solarnu eklipsu o kojoj postoji zapis iz godine 2165. p.n.e. ali kompetenti kritičari su osporili ove računice. Kosti koji su pronađene u Honanu nose imena vođa koja je davala druga ili Šang dinastija; čak i neke bronzane posude velike starosti pripusuju se tom periodu. Za sve ostalo, moraćemo da se vratimo pričama čija verodostojnost možda i nije proporcionalna njihovoj zanimljivosti. Po antičkoj tradiciji, jedan od careva iz Šang dinastije, Vu Hi, bio je ateista, odbacio je bogove, i negativno je govorio o duhu neba; određivao je jednog od sluga da igra sa njim šah, a kada bi gubio, ubijao ga je, a njegovu krv stavljao u torbu koja mu je služila kao meta za odapinjanje strela. Istoričari koji su pošteniji nego istorija, potvrđuju da je Vu Ji pao pokošen udarom groma.Čou Sin, kraljevski pronalazač štapića za jelo doveo je dinastiju do kraja sa svojom velikom pakosnošću. "Ja sam čuo", rekao je, "da je čovečije srce ima sedam otvora; rado bi uradio taj eksperiment na Pi Kanu" njegovom ministru. Čouva žena Taki je bila model nemorala i zlobe, kod nje, pohotni plesovi su igrani a žene i muškarci su skakutali nagi po njenim vrtovima. Kada je javnost počela da kritikuje, ona je nastojala da to zaustavi tako što je primenjivala torturu: buntovnike su terali da drže vrele metale u rukama ili su morali da hodaju po masnim šipkama uspod kojih je bilo usijan ugalj; kada bi žrtve upale u to, kraljici je bilo veoma zabavno da ih gleda kako gore. Čou Sina su sa prestola oborili zaverom domaćih pobunjenika i osvajača iz zapadne države Čou, posle čega je postavljena dinastija Ćou, koja je bila najtolerantnija od svih kraljevskih kuća u Kini. Pobedničke vođe nagradili su svoje pomagače tako štu im dali da budu skoro nazavisni vladari mnogih provincija na koje je izdeljeno novo kraljevstvo; na ovaj način je počeo feudalizam koji se pokazao tako opasnim za vladu ali isto tako stimulativnim za kinesko pismo i filozofiju. Pridošlice su pomešale svoju krv kroz brakove sa starijim generacijama, i mešavina je obezbedila spor biloški preludijum prvoj istorijskoj civilizaciji Dalekog istoka.

iv) *Prva kineska civilizacija*

Feudalno doba u Kini - Sposoban ministar - Bitka između tradicije i prava - Kultura i anarhija - Ljubavne pesme iz dela "Knjiga Odese"

Feudalne države su obezbedile, za skoro hiljadu godina, da kakav god politički poredak bio u Kini, on nije dolazio od strane osvajača; on je izrastao iz poljoprivrednih

zajednica iz primitivnih dana kroz apsorpciju slabijih od strane jačih, ili ujedinjenje grupa pod zajedničkim vođom radi odbrane zemlje od varvara. Jedno vreme je bilo preko sedamnaest hiljada ovih vojvodstava, koji su obično bili u ograđeni gradićem oko koga je bilo obradivo zemljište, sa manjim ograđenim predgrađima koja su služila kao obezbeđenje. Polako se taj broj samnjio na 55 koji su obuhvatali ono što je danas distrikt Honan sa susednim delovima Šansija, Šensija i Šantunga. Od tih 55 najvažniji je bio Ci, koji je postavio osnove kineskoj vladi, i Čin (ili Tsin) koji su osvojili sve ostalo, uspostavili ujedinjeno carstvo i dali Kini ime po kome je ona poznata celom svetu.Genije koji je organizovao Ci bio je Kuan Čung, savetnik vojvodi Huanu. Kuan je počeo svoju karijeru u istoriji tako što je podržavao Huanovog brata u borbi ko će da kotroliše Ci, i skoro je ubio Huana u bici. Huan je pobedio i zarobio Kuana i onda mu je dao mesto prvog ministra države. Kuan je svog vođu učinio moćim tako što je bronzano oružje i alate zamenio gvozdenim i uspostavio je monopol vlade na gvožđe i so. Naplaćivao je porez na novac, ribu i so "da bi pomogao siromašnima a nagradio mudre i radne ljude". Tokom njegovog ministrovanja Ci je postala organizovana država, sa stabilnom valutom, efikasnom administracijom i cvetajućim kuturom. Konfučije koji govorio dobro o političarima samo u kratkim crtama napisao je sledeće o Kunu: "Do današnjeg dana ljudi uživaju u poklonima koje je on dao. Ali za Kauan Čungom mi bi trebali da nosimo kosu puštenu i da zakopčavamo kaputе na levoj strani".331 Na feudalnim dvorovima razvijena je i karakteristična ljubaznost kineske gospode. Postepeno je uspostavljen kodeks ponašanja, ceremonijala i časti koji je postao veoma striktan da je služio kao zamena za religiju u višim klasama društva. Postavljeni su temelji prava i započela velika borba između običajnih pravila i prava koje je formulisala država. Pravne propise proklamovala su vojvodstva Čeng i Čin, (535. i 512. p.n.e.), na veliki strah seljaka, jer su predviđali božanske kazne za prekršioce; ali ubrzo nakon toga glavni grad Čenga je uništen požarom. Aristokratije je bila izuzeta od propisa, pod uslovoim da se samodisciplinuje; ubicama iz gospodskih redova bilo je dozvoljeno da izvrše samoubistvo, i većina njih je to uradila u stilu koji je kasnije bio popularan među japanskim "samurajima". Narod je protestovao da i on isto tako može da se samodisciplinuje i tražili su neke Harmodiuse ili Aristogitone da i odbrane od nove tiranije zakona. Na kraju ove dve suprotstavljene snage, običaji i pravo, došli do kompromisa: pravo se svelo na nacionalna pitanja, dok je sila tradicije nastavila da vlada u svim manje važnim pitanjima; a pošto su ljudski poslovi uglavnom manje važna pitanja, običaji su uspostavili kralja.Dok je organizacija države išla napred, pronađena je formulacija u "Čouliju" ili Zakonu Čou, delu koje je tradicionalno ali neverovatno pripisana Čoukungu, ujaku i premijeru drugog Vojvode od Čoua. Ovo zakonodavstvo, vrlo sumnjivo ubrizgano duhom Konfučija i Menčija, i shodno tome po svpoj prilici proizvod kraja, umesto početka Čou dinastije, postavila je koncept kineske vlade za dve hiljade godina: car je vladao kao sveštenik i "Nebeski sin" i vlast držao kroz posedovanje vrlina i pobožnost; aristokratija, delom po rođenju, delom po nauku, upravljala je nadleštvima države, živeći u patrijarhalnim porodicama i uživajući u građanskim pravima, ali bez prava glasa u javnim poslovima;i kabinet od šest ministara kontolisao je život i aktivnosti cara, dobrobit i brakove ljudi, ceremonije religije, pripreme i vođenje rata, administraciju pravde i organizaciju javnih poslova. To je bilo skoro idealno sređeno i izgledalo je kao da je to osmislio Platon pre nego da je došlo od strane vođa kojima je poverena stvarna moć i koje su radile sa stvarnim ljudima.Zbog toga što problemi mogu da nastanu i sa savršenim ustavima, politička istorija Kine tokom feudalnog doba je bila uobičajena mešavina

problema koji se ne rešavaju i periodičnih reformi. Kako je bogatstvo raslo, luksuz i ekstravagancija su korumpirali aristokratiju, dok su se muzičari i atentatori, dvorjani i filozofi, mešali na dvorovima, a i kasnije u prestonici Lojang. Jedva je dekada prošla bez nekog napada na novu državu od strane gladnih varvara koji su neprestano opsedali granice. Rat je postao nužnost odbrane, a ubrzo i metod napada: evoluirao je od igre aristokrata do takmičarskog klanja među ljudima; glave su sečene u desetinama hiljada. U malo više od dva veka, kraljeubistvima je promenjeno 36 krunisanih glava. Anarhija je rasla a mudraci su očajavali.Preko tih antičkih prepreka život je i dalje tekao. Seljak je sejao i žnjeo, ponekada za sebe, ali uglavnom za feudalnog gazdu čija ze zemlja bila, i do kraja dinastije seljačko vlasništvo nije podiglo glavu. Država koja je bila labava asocijacija feudalnih barona koji su jedva priznavali suverenitet vojvodstva, regrutovali su radnike za javne radove, i polja navodnjavali sa mnogo kanala; funkcioneri su podučavali narod poljoprivredi, i nadgledali industriju svile do najsitnijih detalja. Ribolov i so je po mnogim provincijama u svoje ruke uzela vlada. Domaća trgovina je cvetala u gradovima i "buržuji" su imali neke od modernih udobnosti: nosili su kožne cipele, haljine su im pravljene od svile, vozili su se u kočijama, ili su putovali rekom brodovima; živeli su u dobro sagrađeim kućama, koristilu su stolove i stolice i jeli hranu iz tanjira od ukrašene keramike, njihov standard života je sigurno bio viši nego kod njihovih parnjaka u Solomonovoj Grčkoj ili Numovom Rimu.U uslovima nejedinstva i očiglednog haosa, mentalni život Kine pokazao je vitalnost koja je uznemirujuća za generalizacije istoričara. U tom haotičnom dobu postavljeni su naime temelji kineskog jezika, literature, filozofije i umetnosti; kombinacija života dodatno osiguranog ekonomskom organizacijom i snabdevanjem, i kulture koja još nije potčinjena tiranijom neizbežne tradicije i carske vladavine bila je socijalni ram za najkreatiavniji period u istoriji kineskog uma. U svakom dvoru u hiljade gradova i sela, pesnici su pevali, grnčari su okretali svoje točkove, livci izlivali elegantne posude, dokoličarski pisci pretvorili u lepotu karaktere pisanog jezika, sofisti su radoznale studente podučavali trikovima intelekta, i filozofi mudrovali nad nesavršenostima čoveka i dekadenciji država,O umetnosti i jeziku govorićemo kasnije, o njihovom potpunijem i karakterističnijem razvoju, ali poezija i filozofija specifično pripadaju ovom dobu, i čine klasičan period kineske misli. Većina poezije koja je napisana u dobu pre Konfučija je nestala; šta je ostalo je njegov strogi izbor više uvažavanih uzoraka, skupljeni u "ŠiČingu" ili "Knjizi oda", koja obuhvata period od preko hiljadu godina, od antičkih kompozicija Šang dinastije, moderne poezije sve do Pitagore. Njegovih 305 oda slave sa neprevodivom konciznošću i sugestivnim slikama uzvišenost religije, teškoće rata i samoću ljubavi. Počujte bezvremensku tugu vojnika koji su odvedeni od svojih kuća i predodređeni za nerazumljivu smrt:Kako su slobodne divlje guske na svojim krilimaA sve ostalo nalaze grmovitom na drveću Ju!Ali mi, večiti vojnici u službi kralja,Ne možemo da posejemo našu pšenicu ni pirinač.Na šta će se naši roditelji osloniti?O kako to su daleka i plava nebesa!Kada će se sve ovo završiti?...Koji listovi nisu promenili boju u ljubičasto?Koji čovek nije razdvojen od svoje žene?Milost nama, vojnicima;Zar i mi nismo ljudi? Iako to doba izgleda, u našem neznanju, kao da je varvarsko detinjstvo Kine, ljubavna poezija je u obilju u "Knjizi oda", i peva o mnogim raspoloženjima. U jednoj od ovih pesama, koja nam šapuće kroz zatrpane vekove, koja je izgledala kao model Konfučiju, čujemo glas večno buntovničke mladosti, i kao da kaže da ništa nije toliko staromodno kao revolt:Molim se tebi, draga,Napusti moje malo seoce,Ne lomi moju vrbu,Nije da ću da žalim,Ali se plašim ljutnje mog ocaLjubav se brani sa strašću uznemirenom,"Očeve reči se moraju

poštovati".Molim se tebi, draga,Ne skači preko moga zida,Nemoj da slomiš moje drvo dud,Ne plašim se njegovog pada,Ali će gnev moga brata da krene,Ljubav se brani strašću uznemirenom,"Bratove reči moraju da se poštuju".Molim se tebi, draga,Nemoj krasti baštu dole,Ne lomi moje sandalovo drvo,Nije mi je stalo do njega,Ali strahujem od priča u graduDa li ljubavnici mogu da rade po svome,šta god da susedi govore? I druga pesma koja je skoro savršena i od svih najpreciznije prevedena sa kineskog na engleski, pokazuje postojanost osećanja kome se godine ne računaju:Slava jutra mi se penje preko glave,Bledi cvetovi beli i ljubičasti, plavi i crveni.Ja sam uznemiren.Dole u uveloj travi nešto se uznemirilo;Mislim da sam čuo njegovo stopalo da se spustilo.A onda je čvrčak zacvrčao.Popeo sam se na brdo tek što se pojavio mesec;Video sam ga kako dolazi sa južnog puta,Sa mog srca, teret je pao.

v) Filozofi pre Konfučija

"Knjiga promena" - "Jang" i "Jin" - Kinesko prosvećenje - Teng Ši, kineski Sokrat

Karakteristični proizvod ove epohe je filozofija. Nije diskreditovanje za našu vrstu da je u svim epohama njena radoznalost bila brža od njene mudrosti, i njihovi ideali nametnuli nemoguću brzinu za njihovo ponašanje. Čak i tako daleko, oko 1250. p.n.e. nalazimo Ju Cea sa glavnom notom u jezgrovitom delu, već tada veoma kritikovanom, i još uvek svežim kao savetu vrednim pregaocima reči koji neznaju da se slava uvek završava gorčinom: "Onaj ko se odrekne slave, nema žalosti" srećan je čovek koji nema istoriju. Od tog dana pa sve do danas, Kina je proizvodila filozofe.Kao što je Indija zemlja metafizike i religije /par/ /excellance/, Kina je slično tome nenadmašni dom humanističke, ili ne teološke filozofije. Gotovo jedini važan rad metafizike u njenoj literaturi je jedan čudni dokumenat sa kojim počinje pisana kineska misao "I-đing" ili "Knjiga promena". Tradicija insistira da ju je jedan od osnivača Čou dinastije, Ven Vang, napisao u zatvoru i da ona potiče iz doba Fu Sija: ovaj legendarni car, kako nam je rečeno, izmislio je osam "Kua" ili mistične trigrame koje kineska metafizika identifikuje kao zakone i elemente prirode. Svaki trigram ima tri linije, neke neprekidne koje predstavljaju muški princip "jang", neke isprekidane koje predstavljaju ženski princip "jin". U misticnom dualizmu"jang" predstavlja takođe pozitivnan, aktivna, produktivan, nebeski princip svetla, toplote i života, dok "jin" predstavlja negativan i pasivan princip mraka, hladnoće i smrti. Ven Vang je sebe obesmrtio i ražestio glave milijardu Kineza, tako što je duplirao broj crta i tako broj mogućih kombinacija neprekidanih i isprekidanih linija podigao na šezdeset četiri. Svakoj od ovih kombinacija odgovarao je neki zakon prirode. Sva nauka i istorija bila je sadržana u promenljivoj interakciji kombinacija; sva mudrost je skrivena u šezdeset četiri "sianga" ili ideje koje su simbolično predstavljeni trigramima; u krajnjem slučaju cela stvarnost je mogla da se smanji na suprotstavljanje i ujedinjavanje dva osnovna faktora svemira muškog i ženskog principa "jang" i "jin". Kinezi su koristili "Knjigu promena" kao priručnik za proricanje, i smatrali su je najvećim delom svoje klasike; onaj koji bi razumeo kombinacije, kako nam je rečeno, shvatio bi i sve zakone prirode. Konfučije, koji je ovu knjigu priredio i okitio komentarima, cenio ju je iznad svih drugih zaželeo da bude toliko slobodan da je proučava 50 godina. Ovaj čudan tom, premda naklonjen suptilnom okultizmu kineske duše, stran je pozitivnom i praktičnom duhu kinekse filozofije. Koliko god možemo da se vratimo unazad u prošlost Kine možemo da nađemo filozofe; ali od

onih koji su prethodili Laoceu vreme je sačuvalo samo poneki fragment ili prazno ime. Kao u Indiji, Persiji, Judeji i Grčkoj, šesti i sedmi vek su u Kini doživeli provalu filozofskog i literalnog genija; i kao i u Grčkoj, to je počelo sa racionalističkim "prosvećenjem". Era haosa i rata otvorila je nove puteve razvoja i talenta bez pedigrea i podstakla potražnju, među ljudima iz grada, za instruktorima koji znaju da saopšte umetnost uma. Ovi popularni učitelji su uskoro otkrili nesigurnost teologije, relativnost morala i nesavršenstva vlada i počeli da ih naglašavaju u Utopijama; nekoliko njih pogubljeno od vlasti kojima je bilo teže da odgovaraju nego da ubijaju. Po jednoj kineskoj tradiciji sam Konfučije, dok je bio ministar kriminala u vojvodstvu Lu, osudio je na smrt oficira pod optužbom "da je sposoban da okuplja velike mase ljudi; i da njegovi argumenti mogu da dopiru do rulje i da naprave zadrtost respektabilnom; i da je njegov sofizam dovoljno neobuzdan da se usprotivi usvojenom tumačenju zakona". Zuma Čen je prihvatio priču; neki drugi kineski istoričari je odbijaju, nadajmo se da ovo nije tačno.Najpoznatiji od ovih inteleklutalnih buntovnika bio je Teng Ši koga je pogubio vojvoda od Čenga tokom Konfučijeve mladosti. Teng, kaže "Knjiga Leice" "uči doktrine relativnosti tačnog i netačnog i koristi nepotrošive argumente". Neprijatelji su ga optužili da je voljan da danas dokaže jedno, a sutradan sasvim suprotno; ponudio je svoje usluge onima čiji su slučajevi dospeli na sud, i nije dozvolio da mu u poslu smetaju predrasude. Zlonameran kineski istoričar priča o njemu zgodnu priču: Bogat čovek iz Tengove rodne države udavio se u reci Vei, i njegovo telo je uzeo čovek koji je od ožalošćene porodice tražio veliku svotu novca za udavljenog. Porodica mrtvog čoveka je zatražila savet od Tenga. "Sačekajte", rekao je sofista; "ni jedna druga porodica neće platiti za telo". Savet je prihvaćen i čovek kod koga je bilo telo se uznemirio i takođe došao po savet kog Teng Šia. Sofista mu je dao isti savet "Sačekaj; oni to telo ne mogu da nađu nigde drugde".Teng Ši je napravio kazneni zakonik koji se pokazao mnogo idealističkim za Čengovu vladu. Uznemiren zbog pamfleta kojima je Teng kritikovao njegovu politiku, premijer je zabranio njihovo isticanje na javnim mestima. Onda je Teng raznosio pamflete sam. Prokrijumčario ih je do svojih čitalaca tako što ih je sakrivao u druge članke. Vlada je okončala spor tako što mu je odsekla glavu.

vi) Stari gospodar

Lao-ce - "Tao" - Intelektualci u vladi - Ludost pravila - Rosoanska Utopija i hrišćanska etika - Portret mudrog čoveka - Susret Lao-cea i Konfučija

Lao-ce, najveći filozof u dobu pre Konfučija, bio je mudriji od Teng Šina; znao je mudrost ćutanja, i živeo, možemo biti sigurni u to, do duboke starosti premda nismo sigurni da je uopšte živeo. Kineski istoričar Zuma Čien, priča kako je Lao-ce, zgrožen nepoštenjem političara i zamoren poslom staratelja kraljevske biblioteke u Čou, odlučio da napusti Kinu i da se skoni neko daleko i zaklonjeno seosko područje. "Kad je stigao do

granice, stražar, Jin Zi mu je rekao: "Znači odlaziš u penziju. Molim te da napišeš knjigu za mene". Tako je Lao Ce napisao knjigu, iz dva dela, "Tao" i "Te" proširujući je na pet hiljada reči. Onda je otišao, i niko ne zna gde je umro". Legenda koja sve zna, kaže da je živeo osamdeset sedam godina. Sve što je ostalo o njemu je njegovo ime u knjigama koje je napisao, od kojih možda ni jedna nije pripadala njemu. "Lao Ce" je opis koji znači "Stari gospodar"; njegovo pravo ime, kako su nam rekli, je "Li", što će reći "šljiva". Knjiga koja mu se pripisuje tako je sumnjive autentičnosti da se naučnici učeno svađaju o njenom poreklu.332 Ali, svi se slažu da je "Tao-Te-Čing" ili "Knjiga o putu i vrlini" najvažniji tekst taoističke filozofije koja je, po mišljenju proučavalaca Kine, postojala mnogo pre Lao-Cea, našla mnogo branilaca posle njega, i postala religija značajne manjine Kineza od njegovog vremena do danas. Autorstvo "Tao-Te-Činga" je drugi problem; ali njegove ideje su među najfascinantijim u istoriji mistike."Tao" znači put, ponekad i put prirode, ponekad toaistički način mudrog života, bukvalno, jedan put. U osnovnosti, to je način razmišljanja ili odbijanja da se razmišlja; jer, taoizam razmišljanje smatra površnim, dobrim samo za polemisanje i više problematičnim nego korisnim životu; put će se naći odbijanjem intelekta i svega što ga prati, vođenjem skromnog života u povučenosti, seljački mirnom podavanju prirodi. Znanje nije vrlina, naprotiv nitkovluk je porastao od kako se raširilo obrazovanje. Znanje nije mudrost, jer ništa nije dalje od mudrog čoveka nego "intelektualac". Najgora zamisliva vlada je ona sa filozofima; oni svaki prirodni proces unište sa teorijama; njihova mogućnost da pišu govore i umnožavaju ideje, upravo je znak njihove nesposobnosti za akciju.Oni koji su vešti ne prepiru se; rasprave nisu vešte... Kada se odreknemo učenja nemamo problema... Mudrac konstantno drži ljude bez znanja i bez želja, i tamo gde su oni koji imaju znanje drži ih da ne istaknu to što znaju... Preci koji su pokazali svoje veština vežbajući "Tao" nisu prosvetili narod već su ga napravili jednostavnim i ignorantskim... Teškoća u vladanju ljudi dolazi iz toga što oni mnogo znaju. Onaj koji pokuša vlada državom svojom mudrošću, samo je problem, dok onaj koji to ne radi je blagoslov. Intelektualac je opasnost za državu jer on razmišlja u terminima pravila i zakona; želi da konstruiše društvo kao geometrijsko telo, i ne shvata da takva regulativa uništava slobodu i snagu života. Jednostavniji čovek koji zna, iz sopstvenog iskustva, zadovoljstvo i efikasnost posla obavljenog u slobodi, manje je u opasnosti kada je na vlasti, jer njemu ne treba da se kaže kako je zakon opasna stvar i da može više da povredi nego da pomogne. Takav vladar reguliše ljude što je manje moguće. ako on vodi naciju, to čini podalje od veštačkog i kompleksnog, prema normalnoj i neumetničkoj jednostavnosti, u kojoj će život slediti mudro praznoslovne rutine prirode, i čak će i pisanje biti stavljeno na stranu kao neprirodni instrument netrezvenosti i đavoljih poslova. Neometani vladinom regulativom, spontani ekonomski impulsi ljudi i njihova požude za hlebom i ljubavlju pokrenula bi točkove života u jednostavnom i potpunom krugu. Bilo bi nekoliko inovacija, jer one samo dodaju bogatstvu bogatih i moći jakih; ne bi bilo knjiga, advokata, industrije i samo bi ostala seoska trgovina.U kraljevstvu razmnožavanje zabrana povećava siromaštvo naroda. Što više alata ljudi dodaju, postaje veći nered u državi i klanu; što više kreativnosti ljudi imaju, suprotnosti izgledaju sve čudnije; što više ima zakonodavstva, sve više ima lopova i kriminalca. Jedan mudrac je rekao: "Neću ništa da uradim tako da će ljudi sami da se promene; biće mi drago da se ne pomeram i ljudi će sami biti ispravni. Neću da se trudim oko toga i ljudi će sami postati bogati. Neću da pokazujem ambiciju i ljudi će sami sačuvati primitivnu jednostavnost...U maloj državi sa malobrojnim stanovništvom naredio bih da u njoj postoje pojedinci sa sposobnošću deset ili stotinu ljudi. Oni ne bi trebalo da

budu zaposleni; Učinio bih da ljudi, iako na smrt gledaju kao na žalosnu stvar, ne izbegavaju je. Iako imaju brodove i kočije, ne bi trebalo da imaju povoda da se voze u njima; iako imaju debele ogrtače i oštro oružje, ne bi trebalo da imaju povoda da oblače i da to koriste. Naterao bih ljude da koriste prvovitne oblike komunikacije.333 Treba da razmišljaju na način da im je hrana slatka, njihova obična odeća lepa, njihova siromašna mesta odmora i njihovi jednostavni načini izvor uživanja. Trebalo bi da na vidiku bude susedna država i da se glasovi sova i lajanja pasa čuju odande sve dovde; ali bih učinio da ljudi sve do starosti, čak i do smrti, nemaju odnosa sa njom". Ali, koja je to priroda koju Lao-Ce želi da prihvati kao svog vodiča? Stari gospodar crta oštru liniju između prirode i civilizacije kao što će i Ruso uraditi u galeriji odjeka koja se zove "moderna misao". Priroda je prirodna aktivnost, tiho pomeranje tradicionalnih događaja, veličanstven red sezona na nebu, to je "Tao" ili Put, predočen i ugrađen u svaku knjigu u svaki kamen i svaku zvezdu; to je tako nepristrasni ali ipak racionalni zakon stvari kojima zakon ponašanja mora da se prilagodi ako ljudi žele da žive u mudrosti i miru. Ovaj zakon stvari je "Tao" ili način svemira, kao što je i zakon ponašanja "Tao" ili Put života; uistinu, misli Laoce, oba"Taoa" si jedno, i ljudski život u svom suštinskom i celokupnom ritmu je deo ritma celog sveta. U kosmičkom "Taou", svi zakoni prirode su ujedinjeni i zajedno formiraju Spinozinu "supstancu" sveukupne realnosti; u svim prirodnim formama i načinima naći pravo mesto, i sve očigledne različitosti i suprotnosti se sretnu; to je apsolutnost u kojoj se svi delovi sjedine u Hegelijansko jedinstvo. U dalekoj prošlosti, kaže Lao, priroda je napravila čoveka i život jednostavnim i mirnim, i ceo svet je bio srećan. Međutim, ljudi su stekli "znanja", i život iskomplikovali svojim pronalascima, izgubili su mentalnu i ljudsku nevinost, selili se iz polja u gradove, i počeli da pišu knjige; odatle su proistekle misterije čoveka, i suze filozofa. Mudar čovek će izbeći ovu urbanu složenost, ovaj nemoralni i iscrpljujući lavirint zakona i civilizacije, i sakriće sebe u okrilje prirode, daleko od bilo kojih gradova, ili knjiga, ili potkupljivih sužbenika, ili uzaludnih reformista. Tajna mudrosti i tog mirnog zadovoljstva koji su jedina trajna sreća koju čovek može da nađe je stoička poslušnost prirodi, napuštanje svega što je veštačko i intelekt, poverenje u zakone prirode i instinkt i osećanja, skromano podražavanje tihih puteva prirode. Možda i nema mudrijeg teksta u literaturi nego ovoga:Sve stvari u prirodi rade tiho. Nastanu i ništa nemaju. Ispune svoju funkciju i ne traže ništa za uzvrat. Sve slične stvari obave svoj posao, a onda nestanu. Kada stignu do vrhunca, sve se vrate tamo odakle su došle. Vraćanje na prvobitna mesta znači mir i odmor ili ispunjavanje sudbine. To je u večni zakon. Znati taj zakon je mudrost." Kvintesencija, vrsta filozofske nepokretnosti, odbijanje mešanja u prirodni tok stvari, obeležje je mudrog čoveka u svakoj oblasti. Ako je država u neredu, prava stvar je ne da se ona reformiše, već da se život učini urednim obavljenjem dužnosti; ako dođe do otpora, bolji put je nije svađa borba ili čak rat, već tiho povlačenje i pobeda, ako je do nje, strpljenjem strplenjem; pasivnost ima svoje pobede češće nego akcija. Evo kako Lao-Ce priča gotovo sa Hristovim akcentom:Ako se ne svađate, niko na svetu neće moći da se sviđa sa vama... Kompneziraj uvrede ljubaznošću... Za one koji su dobri i ja sam dobar; tako da svi treba da budu dobri. Za one koji su iskreni i ja sam iskren; shodno tome svi treba da su iskreni... Najmekše stvari na svetu pobeđuju one najtvrđe... Nema ničeg na svetu nežnijeg i slabijeg od vode, ali uprkos tome, za napad na stvari koje su čvrste i jake nema ničeg što bi bilo podesnije od nje.334 Sve ove doktrine imaju vrhunac u u Laovom začeću mudraca. Karakteristično je za kinesku misao da ne govori o svecima već o mudracima; ne toliko o dobroti koliko o mudrosti; kineski ideall nije neko

ko je totalno religiozan već zreo i tihi um, čovek koji se, iako podoban za visok položaj u svetu, se povlači u jednostavnost i tišinu. Tišina je početak mudrosti. Po "Tao"-u, mudar čovek ne priča, jer mudrost nikad ne može da bude preneta rečima već samo primerima i iskustvom. "Onaj ko zna da (Put) ne govori o tome; onaj ko govori o tome ne zna ništa o tome. Onaj (koji to zna) držaće svoja usta zatvorena, čak će i svoje nozdrve da zatvori". Mudar čovek je skroman u pedesetim;335 on treba da je već otkrio relativnost znanja i krhost mudrosti; ako mudar čovek zna više neko drugi, on nastoji to da sakrije; "on će primiriti svoju pamet, i dovešće sebe u sklad sa opskurnošću (drugih); on se slaže sa jednostavnijim više nego sa naučenim, i ne muči se početničkim instinktom kontradikcije. On ne pridaje važnost bogatstvu i moći, već smanjuje svoje želje na skoro budištički minimum.Nemam ništa što mi znači; moja želja je da mi srce bude sasvim primireno, ispražnjeno do praznine... Stanje praznine trebalo bi da bude dovedeno do najvišeg stepena i ta nepomerljivost treba da se čuva sa najboljim čuvarem... Takav čovek ne može da se tretira ni kao bliski prijatelj ni kao nepoznat; on mora da bude izvan svih obzira profita ili štete, plemenitosti ili zloće i on je najplemenitiji čovek ispod nebesa. Nije neophodno ukazivati na sličnost ovih ideja sa idejama Žan Žak Rusoa; ova dva čoveka su kao dva novčića iz iste kovnice, ali različitog datuma. To je filozofija koja vaskrsava s vremena na vreme, jer u svakoj generaciji ima ljudi koji su umorni od borbe, okru-tnosti, složenosti i brzine živote, i pišu sa više idealizma nego znanja o užicima seljačke rutine: treba imati dugo urbano iskustvo da bi se pisala ruralna poezija. "Priroda" je termin koji može da sebe pozajmi bilo kojoj etici ili teologiji, odgovara i nauci Darvina i nemoralu Ničea mnogo jače nego sladak razum Lao-cea i Hrista. Ako neko prati prirodu i ponaša se prirodno, ima više mogucnosti da ubije i pojede svoje neprijatelje nego da praktikuje filozofiju; mala je šansa da bude fin, i još manja da bude tih. I bolno obrađivanje zemlje protiv je osnovne prirode vrste koja je predodređena da lovi i ubija; poljoprivreda je "neprirodna" koliko i industrija. Pa ipak, tu ima nečeg lekovitog u toj filozofiji; slutim da ćemo i mi takođe, kada naše vatre počnu da dogorevaju, videti mudrost u tome, i tražiti okrepljujući mir na pustim planinama i dugim poljanama. Život se klati između Voltera i Rusoa, Konfučija i Lao Cea, Sokrata i Hrista. Pošto je svaka ideja imala svoj dan sa nama i pošto smo se za nju borili niti isuviše mudro niti isuviše dobro, doći će naš red da se povučemo iz bitke i mlađima predamo sve tanju fasciklu naših ideala. Potom ćemo u šumu sa Žan Žakom i Laoceom; sprijateljićemo se sa životinjama, i sa jednostavnim seljačkim umom biće nam mnogo bolje nego Makijaveliju; mi ćemo ostaviti svet da se krčka u svom sopstvenom đavolstvu i nećemo ni malo razmišljati o njegovoj reformi. Možda ćemo da spalimo svaku knjigu sem jedne, i da nađemo jezgro mudrosti u "Tao-Te-Čingu".Možemo da zamislimo kako je iritirajuća ova filozofija bila Konfučiju,336 koji je, je u svojoj trideset četvrtoj godini, došao do Lo-janga, glavnog grada Čou da zatraži savet Starog gospodara o nekim trivijalnostima istorije. Lao Ce je odgovorio, kako nam kažu, sa oštrom i višeznačnom konciznošću:Oni o kojima se rapituješ svoje kosti su već pomešali sa prašinom. Ništa nije ostalo sem njihovih reči. Kada velikom čoveku dođe njegov čas, on se uzdigne do vođe, mada mu pre toga nije uspevao nijedan pokušaj. Čuo sam da uspešan trgovac pažljivo krije da je bogat i glumi kao da nema ništa; veliki čovek, iako prebogat postignućima, jednostavan je u postupcima i izgledu. Oslobodi se svog ponosa i mnogih svojih ambicija, svojih umišljenosti i ekstravagantnih ciljeva. Tvoj karakter ne dobija ništa od toga. To ti je moj savet. Kineski istoričar kaže da je Konfučije odmah uvideo mudrost ovih reči i nije se uvredio zbog njih; naprotiv kada se vratio od umirućeg mudraca on je svojim učenicima rekao: "Znam kako

ptice lete, ribe plivaju i životinje trče. Ali trkač može bit uhvaćen, plivač udavljen i letač pogođen strelom. Ali postoji zmaj i ja ne mogu da kažem kako se on uspinje na vetru kroz oblake, i uzdiže se do nebesa. Danas sam vedeo Lao Cea, i mogu da ga uporedim samo sa tim zmajem". Onda je novi gospodar krenuo da ispuni sopstvenu misiju i da postane naj uticajniji filozof u istoriji.

2. Konfučije

i) *Mudrac u potrazi za državom*

Rođenje i mladost - Brak i razvod - Učenici i metode- Izgled i karakter - Dama i tigar - Definicija vlade - Konfučije u službi - Čudne godine - Utehe starosti - Kung-fu-ce

Gospodar Kung, kako učenici zvali Kung-Čiua rođen je u Čufuu, u tadašnjem carstvu Lua, današnja provinicija Šantung u 551. p.n.e. Kineska legenda nam kaže kako su duhovi objavili njegovo nelegitimno rođenje njegovoj mladoj majci, dok su zmajevi čuvali stražu, a vile parfemisale vazduh, i kako je rođen u pećini. On je imao, kako nam kažu, leđa zmaja, usne vola i usta kao more. Došao je iz najstarije porodice koja postoji jer je (tvrde nam kineski geneaolozi) rođen u direktnoj liniji od velikog cara Huang Tija i bio predodređen da bude otac mnogih naslednika Kunga, sve do današnjih dana. Pre jednog veka, izbrojano je da su jedanaest hiljada muškaraca njegovi potomci; i grad u kome se rodio još uvek ima popoluaciju koja došla sa njegove strane ili od strane njegovog jedinog sina; jedan od njegovih potomaka današnji je ministar finansija kineske vlade u Nankingu. Njegov otac je imao sedamdeset godina kada se Kung rodio i umro je kada je dečak imao tri godine. Konfučije je radio posle škole da pomogne izdražavanje svoje majke. Pored svega on je imao vremena da se izvešti u streljaštvu i muzici; i kasnije se toliko vezao za to da jednom, odslušavši jednu sjajno odsviranu melodiju, bio toliko potresen da je postao vegeterijanac; tri meseca nije jeo meso. Nije se odmah složio sa Ničeom oko nekih inkompatibilnosti između filozofije i braka. Oženio se u devetnaestoj godini, a razveo se od svoje žene u dvadeset trećoj i izgleda da se posle toga manuo bračnog života.U 22. godini počeo je karijeru učitelja, koristeći svoju kuću kao školsku zgradu i naplaćujući onoliko skromno koliko su njegovi đaci mogli da plate. Tri predmeta su bila jezgro njegovog programa: istorija, grnčarstvo i pravila vlasti. "Čovekov karakter", rekao je "formira se odama, razvija ritualima" (pravila ceremonije i kurtoazije) "a usavršava se uz muziku". Kao Sokrat, on je predavao govorenjem, radije nego pisanjem, i mi znamo njegovu misao uglavnom kroz nepouzdane izveštaje njegovih sledbenka. On je filozofima dao primer na koji oni retko obraćaju pažnju: da ne napadaju druge mislioce i da ne gube vreme na opovrgavanju. Nije predavao ni jedan striktan logičan metod i lagano je izoštravao duh svojih studenata tako što je pažljivo ukazivao na njihove greške, i postavljao velike zahteve njihovoj pažnji i umu. "Kada se čovek (po navici) ne pita šta da mislim o ovome ili o onome, ja zaista ništa ne mogu da uradim sa njim". "Ja ne otvaram istinu onome koji nije znatiželjan, niti pomažem nekome kome nije stalo da objasni sebe. Kada nekome pokažem jedan ugao predmeta, a on ne može iz toga da nauči ona ostala tri, ja ne ponavljam svoju lekciju". Bio je siguran da samo najmudriji i najgluplji nemaju koristi od njegovih lekcija i da niko nije mogao da iskreno studira humanističku filozofiju a da pritom ne popravi svoj karakter i um. "Nije lako naći čoveka koji je učio tri godine, a da nije postao dobar".Na

početku je imao samo nekoliko učenika, ali uskoro se proneo glas o onome koji ima usne vola i usta kao more i koji ima ljubazno srce i dobro opremljen um, pa je na kraju imao tri hiljade mladih ljudi koji su učili od njega, i koji su iz njegovog doma otišli na važne položaje u svetu. Neki od učenika su i živeli sa njim i jedno vreme ih je bilo oko sedamdesetoro poput hindu početnika koji ostaju sa svojim "guruom"; razvili su takvu privrženost da su često prigovarali zbog njegovog izlaganja opasnostima i branili njegovo ime od kletvi. Ali on je uvek bio strog sa njima, i voleo je neke od njih više od rođenog sina. Plakao je bezutešno kada je umro Hvu. "Bio je Jen Hvu", rekao je vojvodi Gej koji ga je potao koji od njegovih studenata je najbolje učio "obožavao je da uči... nisam još uvek čuo o nekom koji voleo da uči kao on... Nije bilo problema sa Hvuom, nije bilo ničega što ja nisam rekao da se nije zainteresovao ... nije prenosio svoju ljutnju; nije ponovio ni jednu grešku. Nažalost njegovo vreme je bilo kratko i umro je i sada nema drugog takvog." Lenji studenti su ga izbegavali ili su dobijali kratke ukore od njega, on nije bio iznad toga da nekog lenjivca podučava uz udarce svog štapa, da bi ga oterao sa nemilosrdnim istinama. "Težak je slučaj onoga koji će ceo dan da jede, a da ne koristi svoju glavu ni zašta... u mladosti ništa ne radi a u srednjim godinama nije ni zašta sem da ga pomeraju; a kad takav doživi starost, taj je prava napast."Mora da je predstavljao čudan prizor dok je stajao u svojim sobama, ili, sa podjednakom spremnošću, na putu i učio svoje sledbenike istoriji, poeziji i manirima filozofije. Portreti koje su naslikali kineski umetnici prikazuju ga u poznim godinama, sa gotovo sasvim ćelavom glavom, ali ovenčanom iskustvom, i licem čija zastrašujuća ozbiljnost ni malo ne odaje da i, ponekad, ima i humorističku stranu i nežnost, kao i oštru estetsku senzitivnost koja ga je napravila humanim uprkos njegovoj inače nepodnošljivoj perfekciji. Jedan od njegovih profesora muzike opisao je kakav je Konfučije bio u ranim srednjim godinama:Video sam na Čing Niju mnoga obeležija mudraca. Ima oči kao reka i čelo zmaja, iste karakteristike kao i Huangti. Njegove ruke su dugačke njegova leđa kao kornjačina i devet (kineskih) stopa i šest inča po visini... Kada govori on hvali antičke kraljeve. Oni ide putevima poniznosti i ljubaznosti. Zna o svakoj temi i ima izvrsno pamćenje. Njegovo znanje izgleda neiscrpno. Zar nememo u njemu mudraca koji se uzdiže? Legenda njegovoj figuri dodaje "četrdeset devet izuzetnih svojstvenosti". Jednom kada je slučajnost razdvojila njega i njegove naslednike tokom njegovih lutanja, odmah su ga pronašli tako što je jedan putnik javio kako je video čoveka čudovišnog izgleda "koji liči na psa lutalicu". Kada su Konfučiju rekli kako ga je taj čovek opisao, bio je veoma zadovoljan. "Kapital", rekao je Konfučije, "kapital"!Oni je bio staromodni učitelj, koji je verovao da je održavanje distance neizbežno u pedagogiji. Ako nije bio formalan nije bio ništa i pravila etiketa i ljubaznosti bila su njegovo meso i piće. On je pokušao da kontroliše i uravnoteži prirodno epikurejstvo instinkata sa puritanizmom i stoicizmom svoje doktrine. Ponekad je izgledalo da preteruje u samopoštovanju. "U selu od deset porodica" rekao je, sa dozom skromnosti "može se naći jedan koji pošten i fin kao ja, ali neće biti tako zainteresovan da uči". "Po pismenosti možda sam isti kao i drugi ljudi, ali još nisam dostigao karakter višeg čoveka, koji radi ono što propoveda.". "Ako bi bilo nekih prinčeva koji bi mi dali posao, u roku od dvanaest meseci ja bih uradio nešto važno. Za tri godine (vlada) bi bila savršena". Ali sve u svemu, on je svoju veličinu nosio skromno. "Bile su četiri stvari" kažu nam njegovi učenici, "od kojih je gospodar bio potpuno slobodan". Nije imao podrazumevajuće zaključke, nije imao predubeđenja, nije imao tvrdoglavosti ni egoizma. Sebe je zvao prenosiocem ne tvorcem i pravio se da samo prosleđuje ono što je on naučio od dobrih careva Jaoa i Šuna. Imao je jaku želju za slavom

i položajem, ali ne bi napravio nikakve neiskrene kompromise da stekne ili da sačuva taj položaj; uporno je odbijao mesta na visokim položajima od ljudi čije vlade su mu izgledale nepoštenim. Rekao je svojim učenicima: "Ja nisam zabrinut zato što nemam položaj, već brinem kako bih se uklopio na položaju. Ne brine me što nisam poznat; tražim da budem vredan toga da sam poznat".Među njegovim učenicima bili su i sinovi Mang Hea, jednog od ministara vojvode Lua. Preko njih Konfučije je predstavljen dvoru Čou kod Lojanga, ali je držao skromnu distancu od zvaničnika, više voljan, kao što smo videli, da poseti umirućeg mudraca Lao-Cea. Kada se vratio u Lu, Konfučije je provinciju zatekao u neredima zbog građanskih pobuna, pa se sa nekoliko studenata preselio u susednu državu Tsi. Prolazeći kroz krševite i napuštene planine na putu, bili su iznenađeni kada su videli ženu kako plače pored jednog groba. Konfučije je poslao Celua da ispita razloge njene žalosti. "Oca moga muža" odgovorila je ona "ubio je tigar, kao i moga muža, a sada se moj sin sreo sa istom sudbinom". Kada je Konfučije pitao zašto živi u tako opasnom kraju ona mu je odgovorila: "Ovde nema vlade koja steže". "Moja deco", rekao je Konfučije njegovim studentima, "zapamtite ovo. Vlada koja steže je gora od opasnog tigra".Vojvoda od Tsija ga je primio i bio je zadovoljan njegovim odgovorom na pitanje o dobroj vladi. "Dobra je vlada kada je princ princ a ministar ministar; kada je otac otac a sin sin". Vojvoda mu je ponudio da se izdržava prihodima grada Linkeu, ali Konfučije je poklon odbio sa odgovorom da ništa nije uradio da tako nešto zasluži. Vojvoda je hteo da ga zadrži kao savetnika sve dok ga glavni ministar nije odgovorio od te ideje. "Ovi naučnici", rekao je Gan Jing, "su nepraktični i tako ne mogu da se imtiraju. Oni su uzvišeni što se tiče njihovih pogleda, tako da neće biti zadovolji sa nižim pozicijama... Ovaj gospodin Kung ima hiljadu svojstvenosti. Treba da prođu generacije i generacije da iscrpi sve ono što zna o ceremonijama icući gore i dole". Ništa nije bilo od toga, i Konfučija se vratio u Lu, da predaje svojim učenicima sedećih petnaest godina pre nego što će ga poslati da preuzme javni položaj.Njegova prilika je došla na smeni veka, kada je postao glavni sudija u gradu Čungtu. Po kineskoj tradiciji, epidemija istine i poštenja je zahvatila grad; predmeti od vrednosti ispušteni na ulici ostajali su nedirnuti ili vraćeni vlasniku. Unapređen od Vojvode Tinga od Lua za nadzornik javnih poslova, Konfučije je organizovao istraživanje zemljišta države i uveo mnogo unapređenja u poljoprivredi. Sa još jednom promocijom postao je ministar kriminala, i kako nam kažu, iskoristio je tu priliku da obuzda bezakonje. "Nepravda i razuzdanost" kako kažu kineski zapisi, "su se postideli i krili su glave. Vernost i dobronamernost postali su karakteristični za ljude. Stranci su dolazili u grupama iz drugih republika. Konfučije je postao narodni idol".Ovo je zvuči isuviše dobro da bi bilo istinito i u svakom slučaju pokazalo se previše dobrim da bi trajalo. Kriminalci su svoje sakrivene glave spojili, i verovatno imali nešto protiv velikog gospodara. Susedne republike, kako istoričari tvrde, bile su ljubomorne na Lua i plašile su njegove rastuće snage. Jedan ministar Cea predložio lukavi manevar da se vojvoda Lu i Konfučije odvoje. Vojvoda Ce je poslavo Tingu predivne "pevajuće" devojčice i 120 još lepših konja. Vojvoda Lua nije odoleo poklonu i ignorisao Konfučijevo protivljenje (i ranije lekcije o tome da prvi princip dobre vlade treba da bude dobar primer) skandalozno zapustivši svoje ministre i državne probleme. "Gospodaru", rekao je Ce Lu, "vreme je da ideš". Bezvoljno, Konfučije je dao ostavku, napustio Lu i započeo trinaestogodišnje beskućničko lutanje. Kasnije je rekao kako "nikada nije video nikoga koji voli vrline isto tako kao što voli lepotu", i zaista, sa nekih stanovišta, to i jeste jedan od najvećih previda prirode to što vrlina i lepota isuviše često stižu u posebnim paketima.Gospodar i nekoliko vernih studenata, koji više nisu

dobrodošli u njegovoj rođenoj državi, prolazili su iz provincije u provinciju, u nekima primani ljubazno, prolazeći kroz opasnosti u drugima. Dva puta su ih napali razbojnici, i jednom su skoro umrli od gladi da je čak i Celu počeo da gunđa kako to uopšte ne odgovara "višem čoveku". Vojvoda od Veija ponudio je Konfučiju mesto u njegovoj vladi, ali je Konfučije koji se nije slagao sa principima te vlade ponudu odbija. Jedanput kada je ova mala grupa putovala kroz Ci, naišlaje na dva stara čoveka, koji su zgroženi nad korupcijom tog doba, povukli se iz javnih poslova i posvetili izolovanom životu na selu. Jedan od njih je prepoznao Konfučija i ukorio Če-lua što ga sledi. "Nered se širi kao poplava kroz celu carevinu, i ko će biti onaj koji će to da promeni za tebe?" rekao je usamljenik. "Zar ne bi bilo bolje da se, umesto što pratiš onog koji ide od države do države, pridružiš onima koji se povlače iz ovog sveta?" Konfučije je mnogo razmišljao o toj kritici, ali je istrajavao u nadi da će neka država opet da mu pruži priliku da je izvede na put reforme i mira. Najzad, u Konfučijevoj šezdeset devetoj godini Vojvoda Gae je nasledio presto Lua i poslao je tri službenika kod filozofa sa prigodnim poklonima i pozivom da se vrati u svoju rodnu državu. Tokom narednih pet godina koliko mu je ostalo života, Konfučije je živeo jednostavno i časno, često konsultovan od vođa iz Lua , ali mudro se vraćajući literarnoj izolaciji i posvećujući se odgovarajućem mu poslu priređivanja klasika i spisa istoričara svog naroda. Kada se vojvoda Ši raspitivao kod Celua o njegovom gospodaru, Celu mu nije odgovorio, ali kada je Konfučije čuo za to, rekao je: "Zašto mu nisi rekao? On je jednostavno čovek koji, u traganju za znanjem, zaboravlja svoju hranu; koji u uživanju (zbog sticanja tog znanja) zaboravlja svoje tuge; i koji ne zapaža starost koja dolazi". U svojoj samoći težio se poezijom i filozofijom, i radovao se što su se njegovi instinkti usaglasili i složili sa njegovim razumom. "Sa petnaest" rekao je "moj um je bio samo za učenje. Sa trideset stajao sam čvrsto. Sa četrdeset bio sam oslobođen sumnje. Sa pedeset znao sam nebeska naređenja. Sa šezdeset uši su mi bili poslušni organi koji su primali samo istinu. Sa sedamdeset mogu da sledim sve što moje srce poželi, bez ogrešivanja o dobro".Umro je u sedamdeset drugoj godini. Rano ujutru čulo se kako je pevao žalostivu pesmu:Velika planina mora da se srušijaka motka mora da se polomia mudar čovek da se osuši kao biljkaKada mu je došao učenik Cekung, on mu je rekao: "Ni jedan inteligentni monarh se ne uzdiže; nema ni jednog u carstvu koji će da me napravi svojim gospodarom. Došlo je moje vreme da umrem". Legao je na svoj kauč, i posle sedam dana umro. Njegovi studenti su ga sahranili sa sjajem i ceremonijom iskazivajući svoja osećanja za njega; i sagradili su kolibice pored njegovog groba i tamo živeli tri godine, žaleći ga kao oca. Kada su ostali otišli, Cekung, koji ga je voleo više od svih, ostao je još tri godine, žaleći sam na grobu svoga gospodara.

ii) *Devet klasika*

Iza sebe je ostavio devet tomova očigledno napisanih i doteranih njegovom rukom, a u Kini su poznati kao "Pet činga" ili Kanonske knjige. Najpre, on je priredio "Liči", ili "Zapisnik Rituala", verujući da ova antička pravila etikete suptilna pomoć u formiranju i obogaćivanju karaktera i održavanju društvenog reda i mira. Drugo, on je napisao priloge i komentare o "IČingu" ili "Knjizi promena", videći u njoj najveći doprinos koji je Kina dala tom tamnom kraljevstvu metafizike koju je on sam izbegavao u sopstvenoj filozofiji. Treće, on je odabrao i sredio "Ši Čing" ili "Knjigu oda", da bi ilustrirao prirodu ljudskog života i principe morala. Četvrto, napisao je "Čun Čiu" ili "Anale proleća i jeseni", da sa

nenakićenom istinitošću zabeleži glavne događaje u njegovoj sopstvenoj državi Lu. Peto, i iznad svega, on je nastojao da svoje učenike inspiriše sabirajući u "ŠuČingu" ili "Knjizi istorije", najvažnije i najuzvišenije događaje ili legende iz ranih kraljestava, kada je donekle bila ujedinjeno carstvo, a njeni lideri, kao što je mislio Konfučije, bili herojski i nesebični civilizatori rase. U ovim radovima o svojoj funkciji nije razmišljao kao o funciji istoričara; on je radije bio učitelj, onaj koji oblikuje mladost, i namerno je iz prošlosti birao ono što će pre da inspiriše nego da razočara učenika; bilo bi nepravedno prema njemu ako bi u pomenutim tomovima tražili nepristrasan i naučni račun istorije Kine. Dodavao je i izmišljene govore i priče u koje je dosipao koliko god je mogao od svojih strepnji za moral i svog divljenja prema mudrosti. Ako je idealizovao prošlost svoje zemlje on to nije činio u većoj meri nego što mi to činimo sa našom ne tako drevnom prošlošću; ako su naši najraniji prdsednici postali mudraci i sveci za jedva jedan ili dva veka, oni će sigurno istoričarima za hiljadu godina izgledati vrli i savršeni kao Jao i Šun.Na ovih pet "Čing", Kinezi dodaju i četiri "Šu" ili "Knjiga" (filozofa), što sve čini šu "Devet klasika". Prva i najvažnija od ovih je "Lun Ju" ili "Predavanja i dijalozi", poznata engleskom svetu preko Legsa kao "Analetike", tj. sabrani fragmenti Konfučija. Ove stranice nisu došle od ruke Gospodara, ali već iz beležaka njegovih misli i izjava onako kako su ih upamtili njegovi sledbenici. To je prikupljeno u nekoliko dekada nakon Konfučeijeve smrti možda od učenika njegovih učenika, i oni su najmanje nepouzdani vodiči koje imamo za njegovu filozofiju. Najinteresantnije i najinstruktivnije od svih izjava u Kineskim klasicima nalaze se u četvrtom i petom pasusu drugog "Šu"-a, dela koje je Kinezima poznato kao "Ta Hsueh" ili "Veliko učenje". Konfučijski filozof i priređivač Ču Si je ove pasuse pripisao Konfučiju, a ostatak Čeng Čanu, jednom od najmlađih učenika; Kea Sveij, naučnik iz prvog veka p.n.e. pripisao je taj rad Kung Čiju, Konfučijevom unuku; današnji skeptični naučnici se slažu da ja autor nepoznat. Svi studenti su saglasni da je njegov unuk uradio treću filozofsku klasiku "Kine Čung Jung" ili"Doktrinu zla". Poslednja od "Šu"-a je "Knjiga Menčija", o kome i danas govorimo. Sa ovim tomom se završava klasična literatura, ali ne i klasični period kineske misli. Bilo je, kao što ćemo videti, buntovnika i jeretika svake vrste da protestuju protiv remek dela konservatizma, filozofije Konfučija.

iii) *Anagosticizam Konfučija*

Delo logike - Filozof i dečak - Formula mudrosti

Da pokušamo da ovoj doktrini učinimo pravdu; to je pogled na život koji ćemo imati kada preživimo pola veka, i po svemu što znamo, on će biti mudriji nego poezija naše mladosti. Mi smo sami jeretici i mladi, a ovo je filozofija koju moramo da uporedimo sa sopstvenom da bi naše poluistine zadobile neki smisao.Ovde nećemo naći filozofski "sistem" npr. doslednu strukturu logike, metafizike, etike i politike kojima dominira jedna ideja (poput palata vavilonskog kralja gde je svaka cigla nosila ime vladara). Konfu-čije je učio umetnost razložnosti ne kroz pravila ili silogizme, već preko neprestane igre njegovog oštrog uma sa mišljenjima njegovih studenata; kada su otišli iz njegove škole oni nisu ništa znali o logici, ali su mogli da razmišljaju jasno do same suštine. Jasnoća i misao i iskazivanja su bile prve lekcije Gospodara. "Ceo govor treba da se razume", lekcija je koju filozofi nisu uvek pamtili. "Kada znate jednu stvar, smatrajte da je znate; i kada je ne znate, da priznate tu činjenicu to je znanje". Nerazumljivost misli i neiskrene netačnosti u govoru

njemu su nalikovle nacionalnim nesrećama. Ako princ nema stvarnu moć, ne treba da se zove princem, ako otac nije pravi otac ne bi trebalo više da se zove ocem, ako je sin nepravedan onda ne treba više da se zove sinom onda će ljudi možda da se pokrenu i da se okanu zloupotreba koje se često prekrivaju sa rečima. Otuda kada je Ce-Lu upitao Konfučija "Kad bi princ Veji čekao na tebe da upravljaš njegovom vladom, šta misliš da je prva stvar koju bi trebalo učiniti?" odgovor je, na zapanjenost princa i učenika, glasio: "Ono što je neophodno to je da ispravimo imena"Pošto je njegova dominirajuća strast bila primena filozofije u ponašanju i vladavini, Konfučije je izbegavao metafiziku, i pokušao je da iz glava svojih sledbenika izbaci sve opskurne inebeske brige. Mada bi povremeno ipak pomenuo "nebesa" i molitvu, i svoje učenike savetovao da dosledno poštuju tradicionalne rituale slavljenja predaka i nacionalnog žrtvovanja, bio je veoma negativan u svojim odgovorima na teološka pitanja, da su se moderni komentatori složili da ga zovu agonističarom. Kada ga je Ce Kung pitao " da li i mrtvi imaju znanje ili su oni bez znanja?" Konfučije je odbio da odgovori precizno. Kada je Ke Lu pitao o "služenju duhova" (mrtvih), Gospodar je odgovorio "Kad ne možeš da služiš ljude, kako možeš njihove duhove?". Ke Lu je opet pitao "Usuđujem se da pitam o smrti?" a odgovor je bio "Ako ne znaš život, kako možeš da znaš smrt?". Kada se Fan Če raspitivao " Od čega se sastoji mudrost?" Konfučije je rekao "Mudrošću se može zvati iskreno posvećivanje dužnostima čoveka, uz poštovanje duhovnih bića na način da se ostane iznad njih". Njegovi sledbenici nam kažu "da su predmeti o kojima Gospodar nije govorio bile neobične stvari, činovi snage, nered, i duhovna bića". Bili su prilično uznemireni njegovom filozofskom skromnošću i bez sumnje su želeli da im Gospodar otkrije misterije nebesa. "Knjiga Lei Ce" nam sa radošću priča bajku o deranima koji su Gospodara ismejavali zato što je priznao da ne može da odgovori na njihova jednostavna pitanja: "Da li je Sunce bliže zemlji na izlasku, da li je veće u podne, kada je najtoplije?" Jedina metafizika koju bi Konfučije priznao bilo bi traganje za jedinstvom svih fenomena i trud da se nađe neka stabilna harmonija između zakona pravog ponašanja i regularnosti prirode. "Ce", rekao je jednom od najomiljenijih studenata "pretpostavljam da ti misliš da sam ja taj koji uči mnoge stavri i čuva ih u memoriji?" Ce Kung mu je odgovorio. "Da, ali možda nije tako?" "Ne", usledio je odgovor; "ja tražim preovlađujuće jedinstvo". To je, na kraju krajeva, suština filozofije.Strast njegovog Gospodara je bila moralnost. Haos njegovog vremena njemu je izgledao kao moralni haos, pokrenut, možda, zbog slabljenja antičke vere i širenje sofističkog skepticizma kao dobrom i pogrešnom; to je trebalo da se leči ne povratkom na stara verovanja, već iskrenim traganjem za potpunijim znanjem i moralnom obnovom zasnovanom na solidno regulčisanom porodičnom životu. Konfučijanski program se snažno i duboko ističe u poznatim pasusima "Velikih učenja":Stari koji su želeli da prikažu najveću vrlinu kroz celo carstvo prvo su uredili svoju republiku. Želeći dobro u njihovim republikama, prvo su uredili svoje porodice. Želeći da urede svoje porodice, prvo su kultivisali sami sebe. Želeći da kultivišu sebe, prvo su popravili svoja srca. Želeći da poprave svoja srca, prvo su tražili da budu iskreni u svojim mislima. Želeći da budu iskreni u svojim mislima prvo su do maksimuma proširili svoje znanje. Takvo proširivanje znanja stoji u preispitivanju stvari.Kada se stvari preispituju, znanje postaje potpuno. Kada je njihovo znanje potpuno, misli su iskrene. Kada su misli iskrene, onda su i srca popravljena. Kada su srca popravljena oda su i oni kultivisani. Kada su sami kultivisani, njihove porodice su uređene. Kada su porodice uređene, njihovim državama se pravedno vlada. Kada se državama pravedno vlada, celo carstvo postaje mirno i srećno. Ovo je srž i suština

Konfučijanske filozofije; treba zaboraviti sve druge reči Gospodara i njegovih sledbenika, i ipak proći sa ovom "suštinom stvari", i kompletnim vodičem za život. Svet je u ratu, kaže Konfučije, zato što se državama od kojih se sastoji nepravilno vlada: njima se nepravilno vlada zato što nema te količine zakona koji mogu da zamene prirodan društveni poredak koji daje porodica; porodica je pak u neredu i ne pruža taj prirodni društveni poredak, zato što su ljudi zaboravili da ne mogu da urede svoje porodice ako ne regulišu sami sebe; oni ne uspevaju da regulišu sami sebe zato što nisu ispravili svoja srca t.j. nisu svoje duše očistili od neurednih želja; srca im nisu popravljena zato što su njihova razmišljanja neiskrena, nedovoljno obraćajući pažnju na realnosti i više prikrivajući nego otkrivajući sopstvenu prirodu; njihova razmišljanja su nesiskrena zato što dopuštaju da im želje oboje činjenice i opredele zaključke, umesto da da nastoje da maksimalno prošire svoje nepristrasnim proučavanjem poretka prirode stvari. Neka ljudi traže nepristrasno znanje, i njihova razmišljanja će postati iskrena; neka njihove misli budu iskrene i njihova srca će biti očišćena od neurednih želja; neka njihova srca budu tako očišćena, i oni sami će biti dovedeni u red; kad su sami u redu, njihove porodice će automatski biti uređene ne sa propovedanjem vrlina ili strasnim kažnjavanjem, već tihom snagom sopstvenog primera; neka porodice budu tako uređene znanjem, iskrenošću i primerom, i to će podstaći tako spontatni društveni red da će uspešne vlade ponovo biti zamislive; neka država održava unutrašnju pravdu i mir, i ceo svet će biti miran i srećan. To je savet za savršenstvo, koji zaborvlja da je čovek zverka koja lovi; ali kao i hrišćanstvo nudi nam cilj za dosezanje i lestvice da se penjemo. To je je jedan od zlatnih tekstova filozofije.

iv) *Put Višeg čoveka*

Još jedan portret mudraca. - Elementi karaktera - Zlatno pravilo

Mudrost, prema tome, počinje kod kuće i temelj društva je disciplinovani pojedinac u disciplinovanoj porodici. Konfučije se složio sa Geteom da je samorazvoj u korenu društvenog razvoja i kad ga je Ce Lu upitao: "Šta čini Višeg čoveka", on je odgovorio: "Sopstveno kultivisanje sa izuzetnom posvećenošću". Tu i tamo, kroz dijaloge, nalazimo ga kako sastavlja, komad po komad, svoju sliku idealnog čoveka ujedinjenje filozofa i sveca koje čine mudraca. Konfučijev Supermen je sastavljen od tri vrline koje su kao vrhunske posebno odabrali Sokrat, Niče i Hrist: inteligencija, hrabrost i dobra volja. "Viši čovek je zabrinut da neće saznati istinu: njega ne brine da li će ga snaći siromaštvo... On je širokih pogleda, a ne pristrasan... On insistira da u svemu što kaže ništa ne bude netačno. Ali on nije prosti intelekt, ne samo naučnik ili ljubitelj znanja; on ima karakter kao i inteligenciju. "Gde je više solidnih kvaliteta nego postignuća, imamo rustičnost: gde je više postignuća nego solidnih kvaliteta, mi imamo manire činovnika. Kad su postignuća i solidni kvaliteti podjednako pomešani, onda imamo čoveka kompletnih vrlina". Inteligencija je intelekt sa nogama na zemlji.Temelji karaktera je iskrenost. "Da li je to samo celokupna iskrenost koja obeležava višeg čoveka?" "On dela pre nego što govori, i posle toga govori u skladu sa svojim delima." "Nešto poput Višeg čoveka imamo u streljaštvu. Kad strelac promaši centar mete, on razlog neuspeha traži u samom sebi." "Ono što Viši čovek traži u sebi, niži

čovek traži u drugima... Viši čovek je potresen svojom željom za sposobnostima, a ne time što ga drugi ljudi ne znaju"; pa ipak "ne dopada mu se pomisao da mu se ime neće pominjati posle smrti." On je "skroman na rečima, ali izvrstan u delima... On retko govori; kad to čini, siguran je da pogađa suštinu... To je ono u čemu Viši čovek ne može da bude izjednačen: to je njegov rad, koji drugi ne mogu da vide." On je ksroman i u rečima i u delima; u svemu "Viši čovek je usklađen sa smislenim putem." Jer, "nema kraja stvarima kojima je čovek pogođen; i kad je ono što mu se sviđa ili ne sviđa podložno regulisanju, on je promenjen prirodom stvari koje dolaze pre njega." "Viši čovek se kreće tako da njegovo kretanje bude univerzalni put za sve generacije; ponaša se tako da njegovo ponašanje bude univerzalni zakon za sve generacije; govori tako da njegove reči svim generacijama budu univerzalne norme."337 On u potpunosti prihvata zlatno pravilo, koje je eksplicitno postavljeno pet vekova pre Hrista: "Čunkung je pitao o savršenoj vrlini. Gospodar je odgovorio... ÄÄ Da ne činiš drugim ono što ne želiš da bude učinjeno tebi." Princip je često ponavljan, uvek negativno, a jednom u jednoj jedinoj reči. "Ce-Kun je pitao postoji li jedna reč koja bi mogla da posluži kao pravilo ponašanja za ceo život?". Gospodar je odgovorio "nije li ta reč "reciprocitet?" Ipak, on nije, poput Lao-Cea, da zlo uzvrati dobrim: i kad ga je jedan od njegovih đaka upitao "Šta biste rekli o principu da uvreda treba da bude uzvraćena ljubaznošću", on je odgovorio, oštrije nego špo je to bio njegov običaj: "Sa čim ćeš onda uzvrati ljubaznost: Na uvredu uzvrati pravdom, a na ljubaznost ljubaznošću." Suštinska osnova karaktera Višeg čoveka su preovlađujuće simpatije za sve ljude. On nije razljućen onim što je izvrsno kod drugih ljudi; kad vidi čoveka koji vredi on misli kako da se izjednači sa njim; kad vidi čoveka lošeg karaktera, on se okrene samopreispitivanju; jer malo je loših osobina koje ne delimo sa našim susedima. On ne obraća pažnju na uvrede ili napadne govore, On je ljubazan i predusretljiv prema svima, ali ne pokazuje želju za neograničenim pohvalama. Ne vređa podređene i ne ulaguje se nadređenima. On je ozbiljan u ponašanju; jer ljudi neće uzeti za ozbiljno onoga ko nije ozbiljan sa njima; on je spor na rečima i prelježan na delima; nije brz na jeziku, ili oštar u odgovaranju; on je prilježan zato što ima posao da obavi i to je tajna njegovog postojanog dostojanstva. On je ljubazan čak i sa poznatima, ali održava rezervisanost prema svima, pa čak i prema svom sinu. Konfučije ovim rečima sumira kvalitete svog "Višeg čoveka" rečima tako sličnim Aristotelovim:Viši čovek ima devet stvari o kojima veoma vodi računa. U pogledu korišćenja njegovih očiju, nastoji da vidi jasno... U pogledu pojave, ona mora da bude dobroćudna. U pogledu ponašanja ono treba da bude uvažavajuće. U pogledu govorenja, ono treba da bude iskreno. Što se tiče vođenja poslova, ono treba da bude pažljivo. U pogledu onoga u šta sumnja, on želi da se raspita kod drugih. Kad je ljut, on razmišlja o teškoćama u koje može da ga uvuče njegova ljutnja. Kad je dobitak na vidiku, on razmišlja o pravičnosti.

v) *Konfučijanska politika*

Suverenitet naroda. - Vlada za primer - Decentralizacija bogatstva. - Muzika i maniri.- Socijalizam i revolucija

Niko do takvih ljudi, po oceni Konfučija, ne bi mogao da obnovi porodicu i obnovi državu. Društvo počiva na poslušnosti dece roditelje, žene njenog muža; kad toga nema, tu je haos. Samo jedna stvar je iznad ovog zakona poslušnosti, a to je moralni zakon. "Služeći

svojim roditeljima (sin) može da protivireči, ali obazrivo; kad vidi da oni nisu voljni da slede (njegov savet), on pokazuje povećani stepen poštovanja, ali ne napušta (svoj cilj)... Kad je naređenje pogrešno, sin treba da se odupre ocu, a ministar da se usprotivi svom poštovanom Gospodaru." I u tome je koren Menčijeve doktrine božanskog prava na revoluciju.Nije bilo mnogo revolucionarnog u Konfučiju: on je možda sumnjao da su naslednici revolucije napravljeni od istog mesa kao ljudi koje je on svrgavao sa položaja. Ali u "Knjizi oda" on je pisao dovoljno smelo: "Pre nego dšto su suvereni Šang (dinastije)izgubili (ljubav) naroda, bili su saputnici Boga. Neka to bude upozorenje kuće Šang. Veliki poredak se ne održava lako." . Narod je stvarni i odgovarajući izvor političkog suvereniteta; svaka vlada koja ne zadrži njegovo poverenje pada ranije ili kasnije.Ce-Kung je pitao o vladi. Gospodar je odgovorio: Tri su (nužnosti za vlast): da ima dovoljno hrane, dovoljno vojne opreme i povrenje naroda u svog vladara". Ce-Kung reče: Ako jedna od ovih stvari nikako ne može da se obezbedi, koje bi se najpre trebalo odreći?". Gospodar je odgovorio: "Odreci se hrane. Od davnina, smrt je sudbina svih ljudi; ali ako narod nema poverenja (u svog vladara), nema opstanka (državi)." Prvi princip vladavine, po Konfučiju, jeste prvi princip iskrenosti karaktera. Shodno tome prvi instrument vladavine je dobar primer: vladar treba da bude suština dobrog ponašanja, od čega, prestižnim imitiranjem, pravilno ponašanje će sići u njegov narod.Ke Kang je pitao Konfučija o vladi, rekavši: "Šta bi rekao o ubijanju neprincipijelnog za dobro principijelnog?". Konfučije odgovori: "Gospodine, u sprovođenju svoje vlasti, zašto uopšte koristiti ubijanje? Neka vaše želje manifestuju ono što je dobro, i narodu će biti dobro. Odnosi između nadređenih i potčinjenih su kao oni između vetra i trave. Trava mora da se povije kad vetar duva preko nje... Onaj koji vlada svojim vrlinama može da se uporedi sa zvezdom severnjačom, koja ostaje na svom mestu, dok se sve zvezde okreću ka njoj... Ke Kang upita kako da ljude natera da ga poštuju, da mu budu lojalni, i kako sebe da natera na vrlinu. Gospodar odgovori: "Neka predsedava sa dostojanstvom oni će ga onda poštovati. Neka poštuje i bude ljubazan prema svima oni će mu onda biti verni. Neka podstiče dobro i podučava nesposobne i narod će rado stremiti vrlini." Dok je dobar primer prvi instrument vlasti, dobra naimenovanja su drugi. "Zaposli čestite i odstrani pokvarene; na taj način pokvareni mogu da postanu čestiti." "Rukovođenje vlašću" kaže "Doktrina značaja", "leži u (angažovanju pravih) ljudi. Takvi ljudi treba da budu odabrani prema značaju (vladarevog) ličnog karaktera." Šta ne bi ministarstvo Viših ljudi učinilo, čak i u jednoj generaciji, ne bi li očistilo državu i povelo narod na uzvišeniji nivo civilizacije? Pre svega, oni bi izbegavali veze s inostranstvom što je više moguće i tražili bi načina da njihova država postane toliko nezavisna od spoljnih dobavljanja da nikada ne bi došla u iskušenje da ratuje zbog njih. Smanjili bi luksuz dvorova i tražili bi široku distribuciju blaga jer "centralizacija blaga je način da se raspрši narod, a kad se blago razdeli to je način da se narod okupi." Oni bi smanjili kazne i povećali javne pouke; jer "tamo gde ima pouke, biće manje razlike između klasa." Više teme bile bi zabranjene mediokritetima, ali muziku bi svi učili. "Kad neko sasvim savlada muziku338 i uskladi svoje srce i svoj um, prirodno, pravedno, nežno i iskreno srce lako se razvije i radost prati njegov razvoj. Najbolji način da se poprave ponašanje i maniri je da se ... obrati pažnja na kompoziciju muzike koja se svira u zemlji. Lepo ponašanje i muziku niko ne treba da zaboravi ni na tren ... Dobra volja je bliska muzici i odgovara dobrom ponašanju".I lepo vaspitanje treba da bude briga vlasti, jer kad se raspada ponašanje i nacija se raspada sa njim. Neprimetno pravila vlasništva stvaraju najzad spoljni karakter, i dodaju mudracu gracioznost gospodina; mi postajemo

ono što radimo. Politički "korišćenje imovine služi kao nasip za narod protiv zlih ekscesa"; i "onaj ko misli da su stari nasipi nekorisni, pa ih uništi, neka bude siguran da će patiti od pustoši koju prouzrokuje popalava": kao da se čuje strog glas Gospodara koji izgovara ove reči danas iz te Dvorane klasika gde su nekada sve njegove reči bile uklesane u stenu i koje je revolucija oskrnavila i izgubila.Ipak, i Konfučije je imao svoje Utopije i snove i mogao je da razume ljude koji, ubeđeni da je dinastija izgubila "veliki dekret" ili "mandat Neba", pa ruše sistem reda u nadi da će iz ruševina izgraditi neki bolji. Na kraju on postaje socijalist i daje svoj modnu uzdu:Kad Veliki princip (ili Velika sličnost) preovlada, čitav svet postaje republika; oni biraju talentovane ljude, pune vrlina i mogućnosti; oni govore o iskrenim ugovorima i gaje univerzalni mir. Takvi ljudi ne gledaju kao njihovi roditelji samo svoje roditelje, niti se brinu samo o sopstvenoj deci. Odgovarajuće zalihe su obezbeđene za stare do njihove smrti, zaposlenje za sredovečne i sve što je potrebno za odrastanje mlađima. Udovci, udovice, siročad, muškarci bez dece i oni koji su nemoćni zbog bolesti, svi dobijaju odgovarajuće izdržavanje. Svaki čovek ima svoja prava, a svaka žena svoju individualnu bezbednost. Oni stvaraju blago, ne želeći da bude razbacano po tlu, ali i ne želeći da ga sačuvaju samo za svoje zadovoljstvo. Oni stvaraju besposlenost koja nije omiljena, ali ne u svoju korist. Na taj način sebična planiranja su ugušena i nemaju načina da se dignu. Lopovi, varalice i pobunjničke izdajice ne postoje. Otud spoljna vrata ostaju otvorena i ne zatvaraju se. To je država koju ja nazivam Velika sličnost.

vi) *Uticaj Konfučija*

Konfučijevski naučnici - Njihova pobeda legalista - Propast konfučijanizma - Savremenost konfučijanizma

Uspeh Konfučija bio je posthuman, ali celovit. Njegova filozofija je udarila praktičnu i političku notu koja je omilela Kinezima pošto je smrt onemogućila da on insistira na ostvarenju. Pošto se pisci nikada ne mire sa tim da su pisci,"literati" su vekovima posle Konfučija vezivali sebe za njegovu doktrinu kao put za uticaj i javno zapolsenje, pa su stvorili klasu Končijevskih naučnika predodređenih da postanu najmoćnija grupa u carstvu. Škole su nicale tu i tamo za učenje Učiteljeve filozofije koju su preneli njegovi učenici, koju je razvio Mencije a koju su tokom vremena ispravljale hiljade učenih ljudi: a te škole, kao intelektualni centri Kine, održavale su civilizaciju u životu tokom vekova političkog kolapsa, baš kao što su kaluđeri sačuvali neku meru stare kulture i neki stepen društvenog reda, tokom tamnog doba koje je usledilo posle pada Rima.Rivalska škola, "Legalisti", raspravljali su jedno vreme o vođstvu konfučijanske misli u političkom svetu i povremeno su oblikovali politiku države. Da vlada zavisi od dobrog primera vladara i urođene dobrote onih kojima se vlada, kažu legalisti, predstavlja priličan rizik; istorija ne nudi obilje prethodnih slučajeva kao primer za uspešnu primenu tih idealističkih principa. Ne ljudi već zakoni treba da vladaju, govorili su; a zakoni moraju da budu silom primenjivani sve dok ne postanu druga priroda društva i ne počnu da se poštuju bez sile. Ljudi nisu dovoljno inteligentni da bi upravljali dobro sami sobom; oni najbolje prolaze pod aristokratijom. Čak ni trgovci nisu previše inteligentni, već slede svoje intereese veoma često do uništenja države; možda bi, kažu neki legalisti, bilo mudrije za državu da

podruštveni kapital, monopoliše trgovinu i spreči manipulaciju cenama i koncentraciju blaga. To su bile ideje koje su bile određene da se neprestano pojavljuju u istoriji kineske vlasti.Tokom dugog vremena trijumfovala je filozofija Konfučija. Videćemo kasnije kako je moćni Šu Huangdi, sa legalistom kao svojim premijerom, dokrajčio uticaj Konfučija naredivši da se sva postojeća konfučijanska literatura spali. Ali moć reči pokazala se jačom od mača; knjige koje je "Prvi car" odredio da se unište postale su svete i dragocene zbog njegovog neprijateljstva i ljudi su umirali kao mučenici pokušavajući da ih sačuvaju. Kad su Šu Haungdi i njegova kratka dinastija prošli, mudriji imperator, Vu Di, izvadio je konfučijansku literaturu iz skrovišta, dao je službu svojim studentima i pojačao je Han dinastiju uvevši ideje i metode Konfučija u svoje učenje kineske omladine i državnika. Žrtve su bile određene u čast Konfučija; tekstovi klasika su po carskoj zapovesti bili ugravirani u kamen i postala su službena religija države. Suočen sa rivalstvom taoizma u ono vreme i zaklonjen na kratko budizmom, konfučijanizam je bio vraćen i uzdignut za vreme T/'/ang dinastije, a veliki T/'/ai Cung je naredio da se Konfučiju podigne hram i u njemu su naučnici i službenici prineli žrtve, u svakom gradu i svakom selu imperije. Za vreme Sung dinastije virilna škola "Neokonfučijanizma" se digla, čiji su bezbrojni komentari klasika širili filozofiju Učitelja u raznim pravcima, širom Dalekog Istoka i stimulisali su filozofski razvoj u Japanu. Iz dizanja Han dinastije do pada Manxurije odnosno za dve hiljade godina doktrina Konfučija oblikovala je i dominirala kineskim umom.Istorija Kine može da se napiše u odrednicama tog uticaja. Za generaciju za generacijom rukopisi Učitelja bili su tekstovi službenih škola i skoro svaki dečak koji je prošao kroz te škole naučio je te tekstove naizust. Stoički konzervatizam starog mudraca skoro se utopio u krv naroda i dao je naciji i pojedincima, dostojanstvo i dubinu koji nisu nigde u svetu viđeni tokom istorije. Uz pomoć te filozofije Kina je razvila harmoničan društveni život, sposobnu administraciju za učenje i mudrost i tihu i stabilnu kulturu koja je toliko ojačala kinesku civilizaciju da je mogla da preživi svaku invaziju i svakog uljeza stvori prema sopstvenoj slici. Samo u hrišđanstvu i budizmu možemo ponovo da nađemo takav herojski napor da se pretvori u pristojnost prirodna brutalnost čoveka. I danas, kao i onda bolji lek nije mogao da se prepiše bilo kom narodu koji je patio od nereda pokrenutog intelektualističkim obrazovanjem, dekadentnim moralnim kodom i oslabljenim vlaknom individualnog i nacionalnog karaktera, nego što je upijanje konfučijanske filozofije od strane omladine nacije.Ali, ta filozofija ne može da bude potpuna hrana sama po sebi. Ona se dobro uklapala u naciju koja se borila da izađe iz haosa i slabosti da bi se domogla reda i snage, ali ona se pokazala kao zapreka za zemlju izazvanu, međunarodnim takmičenjem da se menja i raste. Pravila vlasništva, određena da stvore karakter i društveni red, postala su ludačka košulja koja prisiljava svaku vitalnu akciju da se uklopi u prepisanu i nepromenljivu modlu. Bilo je nečega ukočenog i puritanskog u konfučijanizmu koji je dobro proveren kroz prirodne i snažne impulse čovečanstva; njegova vrlina je bila da kompletira i donese stabilnost. Nije ostavljeno prostora ni za zadovoljstvo, ni za avanturu, a bilo ga je sasvim malo za prijateljstvo i ljubav. On je doprinosio tome da se žena drži u krajnjoj poniznosti, i njegovo hladno savršenstvo smrzlo je naciju u konzervatizam koji je bio neprijateljski nastrojen prema progresu ali naklonjen miru.Ne smemo za sve to da krivimo Konfučija; ne može on nekoga da se očekuje da misli dvadeset vekova unapred. Od mislioca tražimo samo da, kao rezultat životnog doba misli, osvetli na neki način našu stazu do razumevanja. Nekoliko ljudi je to uradilo mnogo bolje nego Konfučije. Dok ga čitamo i prihvatamo koliko malo iz njega mora da se briše danas zbog rasta znanja i

promene okolnosti, kako nam jasno on nudi vođstvo čak i u savremenom svetu, da zaboravljamo njegove trivijalnosti i njegovo nepodnošljivo savršenstvo i priključujemo se njegovom pobožnom unuku K/'/ung Čiu u tom superlativnom veličanju kojim počinje pretvaranje Konfučija u božanstvo:Čungni (Konfučije) nasledio je doktrine Jaoa i Šuna kao da su mu bili preci pa je elegantno pokazao pravila Vena i Vua, uzevši ih kao model. Iznad je stupio u harmoniju s vremenom neba, a dole se prilagodio vodi i zemlji.On može da se poredi sa nebom i sa zemljom u njihovom podržavanju i sadržaju, u njihovom nadnošenju i zaklanjanju svih stvari. On može da se poredi sa četiri godišnja doba u njihovom napredovanju koje se menja, sa Suncem i Mesecom u njihovom naizmeničnom sijanju ...Sveobuhvatan i širok, on je kao nebo. Dubok i aktivan kao fontana, on je kao ambis. On se vidi i ljudi mu se klanjaju; on govori, i ljudi mu veruju; on glumi i ljudi su zadovoljni njim.Tako se njegova slava proširila Srednjom kraljevinom i dosegla je sve do varvarskih plemena. Gde god bi stigli brodovi i kola, gde god bi prodrla snaga ljudi, gdegod bi se nebo nadnosilo i zemlja stajala, gde god su Sunce i Mesec sijali, gde god su padali mraz i rosa svi koji su imali krvi i daha slavili su ga i voleli. Otud se kaže: "On je isto što i nebo".

3. Socijalisti i anarhisti

Dve stotine godina koje su usledile za Konfučijem bili su vekovi živahne kontraverzije i besne jeresi. Otkrivši zadovoljstva filozofije, neki ljudi, kao Hui C i Kung Sun Lung, igrali su se s logikom i izmislili su paradokse rezonovanja različite i prefinjene kao Zenonovi. Filozofi su došli u grad Lojang kao što su se u istim vekovima sakupljali u Benaresu i Atini; i oni su uživali u kineskom glavnom gradu svu slobodu govora i misli zbog čega je Atina postala centar mediteranskog sveta. Sofisti zvani "Cung heng sja", ili "Unakrsni filozofi", dolazili su u glavni grad da bi sve podučavali mnogo čemu i veštini ubeđivanja svakog čoveka u bilo šta. U Lo jang je došao Mencije, naslednik Konfučijevog kaputa, Čuang Ce, najveći od Lao ceovih sledbenika, Sun Ce, apostol originalnog zla i Mo Ti propovednik univerzalne ljubavi.

i) *Mo Ti, altruista*

Rani logičar hrišćanin i pacifista"Mo Ti" rekao je njegov neprijatelj Mencije,"voleo je sve ljude i rado bi potrošio čitavo biće od glave do pete za dobrobit čovečanstva. Bio je poreklom iz Lua, kao Konfučije i pojavio se brzo posle nestanka mudraca. On je osudio nepraktičnost Konfučijeve misli i ponudio se da je zameni podsticanjem svih ljudi da vole jedni druge. On je bio među najranijim kineskim logičarima i najgori kineski mislilac. On je postavio problem logike veoma jednostavno:Ovo su za mene Tri zakona rezonovanja:1. Gde pronaći osnovu. Treba je naći u proučavanju iskustava mudrijih ljudi u prošlosti.2. Kako je nadzirati? Ispitati činjenice o aktuelnom iskustvu naroda.3. Kako je primeniti? Ugraditi je u zakon i politiku vladanja i videti da li odgovara dobrobiti države i naroda. Na toj osnovi Mo Ti je nastavio da dokazuje da su duhovi i fantomi stvarni, jer su ih mnogi ljudi videli. On se jako opirao Konfučijevom hladnom bezličnom viđenju neba i raspravljao o ličnosti Boga. Kao Paskal mislio je da je religija dobar posao: ako nas preci kojima prinosimo žrtve čuju, mi smo načinili dobru pogodbu; ako su sasvim mrtvi i nesvesni naših ponuda, žrtva će nam dati priliku"da sakupimo naše rođake i komšije i da učestvujemo u radosti žrtvenog jela i

pića".Na isti način, rezonuje Mo Ti, univerzalna ljubav je jedino rešenje socijalnog problema; jer da je ona primenjena nema sumnje da bi ona donela Utopiju. "Ljudi u osnovi vole jedni druge, jak neće načiniti žrtvu od slabog, mnoštvo neće opljačkati manjinu, bogat neće vređati siromašnog, plemenit neće biti drzak prema onom niskog roda, a dostojanstven se neće nadmetati sa priprostim." Sebičnost je izvor svih zala, od pokoravanja deteta do osvajanja imperije. Mo Ti se divi što čovek koji ukrade prase je univerzalno osuđen i univerzalno kažnjen, dok je čovek koji upada i prisvaja kraljevinu heroj za svoj narod i model za potomstvo. Od tog pacifizma Mo Ti je napredovao do takvog živahnog kriticizma države da se njegova doktrina granici sa anarhizmom i preplašila je vlasti. Jednom, ubeđuju nas njegovi biografi, kad je državni inženjer kraljevine Ču hteo da upadne u državu Sung da bi ispitao nove lestvice za opsadu koje je izmislio, Mo Ti ga je odvratio od toga govoreći mu o svojoj doktrini univerzalne ljubavi i mira. "Pre nego što sam vas sreo", rekao je inženjer, "hteo sam da osvojim državu Sung. Ali, otkako sam vas video ne bih to hteo čak i da mi se preda bez otpora ali bez pravog razloga". "Ako je tako", odgovorio je Mo Ti, "to je kao da sam vam već darovao državu Sung. Nastavite svojim pravednim pravcem i ja ću vam darovati čitav svet." Konfučijanski naučnici, kao i političari Lojanga, dočekali su ovo smehom. Ipak, Mo Ti je imao svoje sledbenike, i dva veka su njegovi pogledi postali religija pacifističke sekte. Dva njegova učenika, Sung Ping i Kung Sun Lung, vodili su aktivnu kampanju za razoružanje. Han Fei, najveći kritičar svog doba napao je pokret sa nečega što bismo mi mogli da nazovemo Ničeovskom tačkom gledišta, zagovarajući to da sve dok čovek ne pusti krila univerzalne ljubavi, rat će nastaviti da bude arbitar nacija. Kad je Šu Huang Ti naredio svoje čuveno "spaljivanje knjiga", literatura Moizma bila je zahvaćena plamenovima zajedno s tomovima Konfučija; i za razliku od pisanja i doktrina Učitelja, nova religija nije preživela veliki požar.

ii) *Jang Ču, egoista*

Epikurejski determinista - Slučaj za opakost

U međuvremenu je sasvim suprotna doktrina našla jak izraz među Kinezima. Jang Ču, o kome ne znamo ništa sem iz usta njegovih neprijatelja, najavio je paradoksalno da je život pun patnje i da je to glavni razlog za zadovoljstvo. Nema Boga, rekao je Jang, i nema života posle smrti; ljudi su bespomoćne lutke slepih sila prirode koje su ih načinile i koje su im dale poreklo koje nisu mogli da biraju i njihov neotuđiv karakter. Mudar čovek će prihvatiti tu sudbinu bez žaljenja, ali neće biti prevaren svim tim glupostima Konfučija i Mo Tija o prirođenoj vrlini, univerzalnoj ljubavi i dobrom imenu: moral je varka koju mudri nameću primitivnima; univerzalna ljubav je obmana dece koja ne poznaju univerzalno neprijateljstvo koje stvara zakon života; a dobro ime je posthumni ukras u kome budale koje su skupo platile ne mogu da uživaju. U životu dobri pate kao i loši, a zli kao da više uživaju nego dobri. Najmudriji ljudi iz starine nisu bili moralisti i vladari, kao što je Konfučije pretpostavljao, već osetljivi senzualisti koji su imali sreće da ispravljaju zakonodavce i filozofe i koji su uživali u zadovoljstvu svakog impulsa. Istina je da zli ponekada ostavljaju loše ime za sobom, ali to je nešto što im ni najmanje ne smeta. Razmislite, kaže Jang Ču, o sudbini dobrog i zla:Svi se slažu raspravljajući o Šunu, Jiu, Čou Kungu i Konfučiju da su oni bili najdivniji ljudi, a Či i Čo najpokvareniji.Šun je sada

morao da rilja zemlju južno od Hoa i da glumi lončara kraj jezera Lei. Njegova četiri uda nemaju ni privremenog odmora; jer za svoja usta i stomak on ne može čak da nađe ni prijatnu hranu ni toplu odeću. Ljubav roditelja ga nije štitila; nije imao nežnosti braće i sestara ... Kad mu je Jao najzad predao tron, bio je dosta star; mudrost mu je opala; njegov sin Šang Čun je bio nesposoban; i on je najzad morao da preda tron Jiu. Tužno je sačekao smrt. Od svih smrtnika nije bilo nijednog čiji je život bio tako istrošen i otrovan kao njegov ...Sva Jiova energija bila je potrošena na rad na zemlji; rodilo mu se dete, ali on nije mogao da ga prihvati; prolazio je kraj njegovih vrata ne ulazeći; telo mu je postalo pogrbljeno i usahlo; koža na njegovim rukama i nogama postala je debela i žuljevita. Kad mu je na kraju Šun predao tron, živeo je u niskoj, bednoj kući, mada su mu žrtvena kecelja i kapa bile elegantne. Tužno je stigao do smrti. Od svih smrtnika nije bilo nijednog čiji je život bio tako tužan i gorak kao njegov ... Konfučije je shvatao ponašaanje starih suverena i kraljeva. On je odgovarao na pozive prinčeva svog vremena. U Sungu je drvo posečeno preko njega; u Veiu su uklonjeni tragovi njegovih stopa; on je izbrisan u Šangu i Čou; U Čanu i Ciu on je bio okružen ... osramotio ga je Jang Hu. Tužno je došao do smrti. Od svih smrtnika nije nikada bilo nekoga čiji je život bio tako naporan i tako buran kao njegov.Ta četiri mudraca tokom svojih života nisu imali ni jedan jedini dan radosti. A otkako su umrli stekli su slavu koja će trajati mirijadama vekova. Ali ta slava nije ono što će onaj kome je stvarno stalo do stvarnosti, da izabere. Da ih slave to nisu upoznali. Da ih nagrade nisu doživeli. Njihova slava nije ništa više nego što je stablo drveta, ili grudi zemlje.S druge strane, Čie je došao na sakupljeno blago mnogih generacija; njemu je pripadala čast kraljevskog sedišta; njegova mudrost je bila dovoljna da se odnosi sa svima s prkosom; njegova moć je bila dovoljna da zadrma svet. On je uživao u zadovoljstvima na koja su ga navodile njegovi oči i uši; on je uradio sve što mu je palo na um da uradi. Sjajno je dočekao smrt. Od svih smrtnika nije bilo nijednog čiji je život bio tako luksuzan i tako raskalašan kao njegov. Čou Sin je došao na nagomlano bogatstvo mnogih generacija; njemu je pripadala čast kraljevskog sedišta; njegoa moć je bila takva da je mogao da uradi što god je želeo; ... on je nametao svoja osećanja u svim dvorovima; on je puštao uzde svojoj strasti tokom duge noći; nikada nije zagorčavao svoj život misleći o vlasništvu i pravdi. Blistavo je došao do svog uništenja. Od svih smrtnika ničiji život nije bio tako bahat kao njegov.Ta dva lupeža, tokom života imali su radost da ispunjavaju svoje želje. Posle njihove smrti, imali su (zlu) slavu ludosti i tiranije. Ali stvarnost (uživanja je nešto što slava ne može da da. Da im se zameri to nisu upoznali. Da ih hvale ni to nisu upoznali. Njihova (zla) slava nije za njih ništa više nego što bi bila stablu drveta ili grumenu zemlje. Kako je to sve drugačije od Konfučija! Ponovo sumnjamo da je vreme, koje je nazadno, sačuvalo za nas najuvaženije kineske mislioce i da je skoro sve ostale progutalo. Možda je vreme u pravu; samo čovečanstvo ne bi moglo da preživi ako bi mnogi imali um Jan Čua. Jedini odgovor njemu je da društvo ne može da postoji ako pojedinci ne sarađuju sa sledbenicima u davanju i primanju, nošenju i prenošenju, moralnih ograničenja: razvijeni pojedinac ne može da postoji bez društva; naš život zavisi od ograničenja koja nas pritiskaju. Neki istoričari su našli u širenju takvih egoističnih filozofija razbijački uzrok dezintegracije koja je obeležila kinesko društvo u četvrtom i trećem veku pre Hrista. Nije ni čudo da je Mencije, dr Xonson svog doba, podigao glas protesta protiv epikurejstva Jang Čua, kao i protiv idealizma Mo Tija.Reči Jang Čua i Mo Tija ispunjavaju svet. Ako slušate razgovor ljudi o tome, videćete da su prihvatili poglede jednog ili drugog. Jangov princip je, "Svako za sebe" što ne priznaje pravo suverena. Moov princip je, "Voleti sve

podjednako" što ne priznaje posebnu pažnju koju treba da ima otac. Ne priznavati ni oca ni kralja znači biti na nivou zveri. Ako se njihovi principi ne zaustave i ne postave Konfučijevi, njihov, perverzni govor će razočarati ljude i zaustaviće stazu dobre volje i pravednosti.Uznemiren sam zbog tih stvari i obraćam se odbrani doktrine bivših mudraca, da se suprotstavim Jangu i Mou. Ja odbacujem njihove razuzdane izraze, tako da takvi perverzni govornici ne mogu da se iskažu. Kad mudraci opet ustanu, neće promeniti moje reči.

iii) *Mencije, mentor prinčeva*

Majka model - Filozof među kraljevima - Da li su ljudi po prirodi dobri? - Jedinstven porez - Mencije i komunisti - Profit-motiv - Pravo revolucije

Mencije, jedini predodređen da bude drugi po slavi uz Konfučija u bogatim analima kineske filozofije, pripadao je staroj porodici Mang; njegovo ime Mang Ko bilo je promenjeno carskim dekretom u Mang-ce odnos Mang Učitelj ili Filozof; latinski obrazovani naučnici iz Evrope pretvorili su njegove ime u Mencijus, kao što su ime Kung fu ce pretvorili u Konfučijus.Mi znamo sve o Mencijevoj majci skoro isto toliko koliko znamo o njemu; kineski istoričari, koji su je proslavili kao model materinstva, pričaju mnoge lepe priče o njoj. Kažu da je tri puta menjala mesto stanovanja zbog njega; jednom zato što su živeli blizu groblja, pa je dečak počeo da se ponaša kao pogrebnik; drugi put zato što su živeli blizu klanice, pa je dečak počeo suviše dobro da imitira krikove životinja koje su klali; i još jednom jer su živeli blizu pijace, pa je dečak počeo da se ponaša kao piljar; najzad je našla mesto pokraj škole i bila je zadovoljna. Kad je dečak zapustio učenje ona je presekla, pred njim konac svog tkačkog čunka; kad ju je upitao zašto je uradila tako rušilačku stvar, ona je rekla da ne radi ništa drugo nego oponaša njegov nemar, nedostatak kontinuiteta u njegovom učenju i razvoju. On je postao marljiv student, oženio se, oteo se izazovu da se razvede od žene, otvorio filozofsku školu, sakupio čuvene studente oko sebe i primao je pozive mnogih prinčeva da dođe i diskutuje sa njima o svojim teorijama vladanja. Oklevao je da napustio majku u starosti, ali ona ga je oterala govorom zbog kojeg je postala omiljena kod svih kineskih muškaraca, a koji je možda neki od njih i sastavio.Ne priliči ženi da odlučuje o sebi, ona je predmet pravila tri poslušnosti. Kad je mlada, mora da sluša roditelje; kad se uda mora da sluša muža; kad ostane udovica mora da sluša sina. Ti si muškarac u punoj zrelosti, a ja sam stara. Ponašaj se prema ubeđenju pravednosti koje ti govori šta da radiš, a ja ću se ponašati prema pravilu koje meni pripada. Zašto bi bio uznemiren zbog mene? Otišao je, jer želja da se podučava je deo želje da se vlada; zagrebi jedno i naći ćeš drugo. Kao Volter, Mencije je više voleo monarhiju od demokratije, na osnovu toga da je u demokratiji neophodno sve podučavati ako vlast želi da uspe, dok se pod monarhijom očekuje da filozof može da dovede jednog čoveka kralja do mudrosti, da ostvari savršenu državu. "Ispravi što je pogrešno u prinčevom umu. Kad jednom ispraviš princa i kraljevina će biti sređena." On je najpre otišao do Čia i pokušao je da ispravi princa Hsuana; primio je počasnu službu, ali je odbio platu koja je išla uz to; kad je uskoro shvatio da princ nije zainteresovan za filozofiju, on se povukao u malu kneževinu Tang, čiji je vladar postao iskren ali neuspešan đak. Mencije se vratio Čiju i pokazao je da je postao mudriji i da bolje shvata jer je primio dobru službu od princa Hsuana. Kad je tokom tih ugodnih godina, njegova majka umrla, sahranio ju je sa takvom pompom da su njegovi

učenici bili skandalizovani; objasnio im je da je to bio samo znak njegove sinovske pažnje. Nekoliko godina kasnije Hsuna je počeo osvajački rat i odbacivši Mencijev krajnji pacifizam otkazao mu je službu. Pošto je čuo da je princ Sunga izrazio želju da vlada kao filozof, Mencije je otputovao na njegov dvor, ali je otkrio da je izveštaj preterivao. Kao ljudi pozvani na starinsku svadbenu svečanost, razni prinčevi su imali mnoge izgovore zbog kojih nisu hteli da budu ispravljeni. "Nepostojan sam", rekao je jedan od njih;" Ja volim hrabrost"."Ja sam povređen", rekao je drugi."Volim bogatstvo". Mencije se povukao iz javnog života i proveo je poslednje godine učeći studente i pišući delo u kome je opisao svoje razgovore sa kraljevskim veličinama svog doba. Ne znamo u kolikoj meri to može da se stavi uz delo Voltera Sevixa Lendora; i ne znamo da li je taj rad bio mencijev, ili njegovih studenata, ili nikoga od njih, ili zajednički. Mi samo možemo da kažemo da je "Mencijeva knjiga" jedna od najviše cenjenih u kineskoj klasičnoj filozofiji.Njegova doktrina je ozbiljno svetovna kao i Konfučijeva. Ima tu malo logike, ili epistemologije, ili metafizike; Konfučijanci su ostavili takve finese sledbenicama Lao Cea, a oni su se posvetili moralnim i političkim spekulacijama. Mencija interesuje ostvarenje dobrog života i da dobri ljudi ustanove vlast. Njegov osnovni zaključak je da je čovek po prirodi dobar, i da društveni problem ne dolazi od prirode čoveka već od zloće vlasti. Otud filozofi moraju da postanu kraljevi ili kraljevi na ovom svetu moraju da postanu filozofi."Kad bi vaše Visočanstvo stvorilo vladu čija bi akcija bila dobre volje, to bi dovelo da svi službenici u kraljevini požele da dođu na dvor vašeg Visočanstva, a svi seljaci bi želeli da oru na njivama vašeg Visočanstva, a svi trgovci bi želeli da skladište svoju robu na tržnicama vašeg Visočanstva, a svi stranci koji putuju želeli bi da krenu putevima vašeg Visočanstva, a širom kraljevine koju rastužuju njeni vladari svi bi želeli da dođu i požale se vašem Visočanstvu. I kad se na to namerače, ko bi mogao da ih odvrati?"Kralj reče:,"Ja sam glup i nisam sposoban da se sa tim suočim." Dobar vladar neće ratovati protiv drugih zemalja, već protiv zajedničkog neprijatelja bede, jer iz siromaštva i neznanja dolaze zločin i nered. Kažnjavati ljude zbog zločina koje su počinili u nedostatku mogućnosti za zaposlenje je kukavna zamka postavljena narodu. Vlada je odgovorna za dobrobit svog naroda i u skladu s tim mora da reguliše privredne procese. Ona treba da oporezuje samo tle, a ne ono što je na njemu urađeno ili izgrađeno; ona treba da ukloni sve tarife i treba da razvije univerzalno i prnudno obrazovanje kao najzdraviju osnovu civilizovanog razvoja;"dobri zakoni nisu isti kao zadobijanje naroda dobrom instrukcijom." "Malo je ono po čemu se čovek razlikuje od nižih životinja. Mnogi ljudi to odbacuju; samo superiorni to poštuju." Primećujemo kako su stari politički problemi, stavovi i rešenja našeg prosvetljenog doba kad vidimo kako su prinčevi odbacili Mencija zbog njegovog radikalizma i kako su ga prezreli zbog konzervatizma socijalisti i komunisti njegovog doba. Kad je "varvarin s juga s jezikom svrake", Hsu Hsing digao barjak proleterskog diktatorstva, zahtevajući da radni ljudi postanu šefovi države ("Uprava", rekao je Hsu, "treba da bude od radnih ljudi"), i mnogi od "Učenih", i onda kao i sada, priklonili su se novom standardu, Mencije je odbacio s prezirom tu ideju, govoreći da vlast treba da bude u rukama učenih ljudi". Ali on je odbacivao motiv profita u ljudskom društvu i i korio je Sung Kanga što je obraćao kraljeve na pacifizam ubeđujući ih, modernim stilom u neisplativost rata.Vaš cilj je velik, ali vaši dokazi nisu dobri. Ako vi, polazeći s tačke profita ponudite svoje ubedljive savete kraljevima Čina i Čia i ako su ti kraljevi zadovoljni razmatranjem profita do te mere da su spremni da zaustave pokrete svojih trupa, onda će se svi pripadnici tih armija radovati prestanku (rata), i naći će svoje zadovoljstvo u traganju (za profitom). Ministri će služiti

suverenu zbog profita o kojem vole da razmišljaju; sinovi će služiti očevima, a mlađa braća služiće starijoj braći, iz istog razloga; ishod će biti taj da napuštajući dobru volju i pravednost, suveren i ministar, otac i sin, mlađi brat i stariji, nastaviće sa tim međusobnim opštenjem sa mišlju o profitu koju će držati u grudima. Ali nikada nije postojala takva država (ili društvo), a da ruševina nije postala njegov rezultat. On je priznavao pravo revolucije i propovedao je pred licem kraljeva. On je odbacivao rat kao zločin i šokirao obožavaoce junaka svog doba pišući: "Ima ljudi koji kažu: "Ja sam vešt da rukovodim trupama, ja sam vešt da vodim boj". To su veliki kriminalci." "Nikada nije bilo dobrog rata",rekao je on. On je osuđivao luksuz dvorova i oštro kritikovao kralja što hrani svoje pse i svinje dok glad proždire njegov narod. Kad je kralj odgovorio da ne može da spreči glad, Mencije mu je rekao da treba da se povuče. "Narod", učio je, "najvažniji je element (u naciji): ...suveren je najmanje važan;" i narod ima prava da menja svoje vladare,čak da ih tu i tamo ubije.Kralj Hsuna ga je pitao o visokim ministrima... Mencije je odgovorio: "Ako prinčevi imaju velike zamerke, moraju da mu prigovore; a ako ih ne sluša pošto su to ponovili nekoliko puta, moraju da ga skinu s trona." ... Mencije nastavlja: "Pretpostavimo da glavni sudija za kriminal ne može da vlada službenicima (pod sobom), kako biste se obračunali s njim?" Kralj je rekao: "Otpustio bih ga". Mencije opet reče: "Ako unutar četiri granice (vašeg kraljevstva) nema dobre vlasti, šta da se radi?" Kralj pogleda levo i desno i poče da govori o drugim stvarima... Kralj Hsuan je pitao, "Da li je tačno da je Tang prognao Čija i da je kralj Vu ubio Čoua (Hsina)?" Mencije odgovori, "To nije zabeleženo". Kralj reče, "Može li ministar da osudi svog suverena na smrt?" Mencije reče: "On koji odbacuje dobru volju (prikladnu njemu) nazvan je razbojnikom; onaj ko odbacuje pravednost nazvan je lupežom. Pljačkaša i lupeža mi nazivamo samo drugom. Čuo sam kako je uklonjen drug Čou, ali nisam čuo da je "suveren" usmrćen." Bila je to hrabra doktrina i imala je mnogo veze sa ustanovljavanjem principa, koji su priznavali kraljevi i narod Kine, da je vladar koji pobuđuje neprijateljstvo svog naroda izgubio "mandat neba" i mora da se skloni. Ne treba se čuditi Hungvuu, osnivaču Ming dinastije, što je se velikim indignacijom čitao razgovore Mencija sa kraljem Hsuanom, pa je naredio da Mencije bude degradiran sa svog mesta u Konfučijevom hramu, gde je kraljveskim dokumentom od 1084. bila postavljena njegova ploča. Ali posle godinu dana ploča je ponovo vraćena; i sve do revolucije 1911, Mencije je ostao jedan od heroja Kine, drugo veliko ime i uticaj na istoriju kineske ortodoksne filozofije. Njemu i Ču Hsiu Konfučije duguje svoje intelektualno vođstvo Kine za više od dve hiljade godina.

iv) *Sin Ce, realista*

Zla priroda čoveka - Neophodnost zakona

Bilo je mnogih slabosti u Mencijevoj filozofiji i njegovi savremenici su ih pokazivali s velikim oduševljenjem. Da li je bilo tačno da su ti ljudi po prirodi bili dobri i da su navođeni na zlo samo zlim institucijama? ili je u ljudska priroda sama po sebi bila odgovorna za slabosti društva? Ovde je rana formulacija sukoba koji je besneo nekoliko eona između reformista i konzervativaca. Da li obrazovanje smanjuje kriminal, povećava vrlinu i vodi ljude u Utopiju? Da li su filozofi spremni da upravljaju državama, ili da li njihove teorije pojačavaju konfuziju koju teže da izleče?Najsposobniji i najtvrdoglaviji od Mencijevih kritičara bio je javni službenik koji je izgleda umro u sedamdesetoj godini oko

235 godine pre Hrista. Dok je Mencije verovao da je ljudska priroda dobra kod svih ljudi, tako je Sun Ce verovao da je loša kod svih ljudi; čak su i Šun i Jao bili divljaci posle rođenja. Sun, u fragmentu koji je ostao, piše kao drugi Hobs:Priroda čoveka je zla; dobro koje pokazuje je veštačko.339 Tu pripada, čak i na rođenju, ljubav dobitka; i pošto su akcije u skladu sa tim, svađe i pljačke rastu, samo odbacivanje i popustljivost prema drugima ne nalaze se (prirodno); tu pripadaju zavist i nedopadanje i dok su akcije u skladu s tom tezom, nasilje i povrede se šire i samoodanost i vera ne mogu da se nađu; tu pripadaju i želje ušiju i očiju, što vodi do ljubavi prema zvuku i lepoti, i dok su akcije u skladu sa tim, razuzdanost i nered se šire, a pravednost i pristojnost, sa svojim različitim prikazima se ne nalaze. Tako izgleda da praćenje čovekove prirode i priklanjanje poslušnosti njegovim osećanjima svakako će dovesti do svađa i pljački, do povreda dužnosti i mešanja svih pravaca, sve dok krajnji ishod ne bude država divljaštva; mora da postoji uticaj učitelja i zakona i vođstvo pristojnosti i pravde iz čega će se roditi samoodbacivanje, priklanjanje drugima i posmatranje dobro određenih pravila ponašanja, sve dok rezultat ne bude država dobre vlasti ... Mudri kraljevi iz starina, shvatajući da je priroda čoveka toliko zla,... postavili su principe pravednosti i pristojnosti, i postavili su zakone i pravila da bi pojačali i naglasili osećanja te prirode i popravili ih,... tako da mogu da idu dalje na putu moralčne vlasti i u skladu s razumom. Sin Ce zaključuje, kao Turgenjev, da priroda nije hram već radionica; ona daje sirovi materijal, ali inteligencija mora da učini ostalo. Pravom obukom, mislio je on, ti prirodno zli ljudi mogu da budu pretvoreni čak i u svece, ako bi to bilo poželjno. Pošto je bio i pesnik on je bacio Frensisa Bekona u šepave stihove:Ti slavi širirodu i razmišljaj o njoj;Zašto je ne pripitomiš i ne urediš?Ti slušaš Prirodu i pevaš joj pohvale;Zašto ne kontrolišeš njen tok i ne koristiš ga? Gledaš na godišnja doba s poštovanjem i očekuješ ih;Zašto ne odgovoriš na njih sezonskim aktivnostima?Ti zavisiš od stvari i diviš im se;Zašto ne razviješ sopstvene mogućnostii ne promeniš ih?

v) *Čuang Ce, idealista*

Povratgak prirodi - Društvo bez vlasti - Put Prirode - Granice intelekta - Evolucija čoveka - Uticaj kineske filozofije na Evropu

"Povratak Prirodi"ne može tako spremno da bude obeshrabren; on je našao odjek u ovom dobu kao i u svakom drugom i po onome što bi moglo da se nazove prirodnim slučajem njegov izlagač je bio najelokventniji pisac svog vremena. Čuang ce, voleći Prirodu kao jedinu ljubavnicu koja ga je uvek primala s dobrodošlicom, bez obzira na njegova neverstva ili godine, uneo je u svoju filozofiju poetsku osetljivost Rusoa, zaoštrio je satiričnom mudrošću Voltera. Čuang pripada literaturi koliko i filozofiji.On je rođen u provinciji Sung i imao je manji položaj neko vreme u gradu Ki juan. Posećivao je iste dvorove kao Mencije, ali nijedan od njih u svojim rukopisima nisu pominjali jedan drugog; možda su se voleli kao savremenici. Priča s da je dva puta odbio visoke položaje. Kad mu je vojvoda od Veja ponudio mesto premijera on je najurio kraljevske glasnike: "Odlazite brzo i ne prljajte me svojim prisustvom. Radije bih se zabvljao i uživao u prljavoj rupi nego da budem podvrgnut pravilima i zabranama na dvoru suverena." Dok je pecao, dva visoka službvenika su mu donela poruku od kralja od Kua: "Želeo bih da vas uznemirim da brinete o svim mojim teritorijama." Čuang, Čuang nam kaže, odgovorio je ne okrenuvši se od

pecanja:"Čuo sam da u Kuu postoji kao duh oklop kornjače, čiji je nosilac uginuo pre tri hiljade godina, a koji kralj čuva u svom hramu predaka u pletenoj korpi pokrivenoj krpom. Da li je bilo bolje za kornjaču da ugine i ostavi svoj oklop da bi bila tako poštovana? Ili je bilo bolje za nju da je živela i nastavila da vuče svoj rep po blatu?" Dva službenika rekoše: "Bilo bi joj bolje da je živela i vukla rep po blatu". "Idite svojim putem", reče Čuang; "Ja ću nastaviti da vučem svoj rep po blatu".Njegovo poštovanje vlasti bilo je isto kao u njegovog duhovnog pretka Lao Cea. On je uživao u tome da ističe koliko sličnosti kraljevi i vladari imaju sa lopovima. Ako bi nekom neobazrivošću s njegove strane, iskreni filozof trebalo da se nađe na kormilu države, njegov lični tok bi bio da ne radi ništa i da dopusti ljudima u slobodi da grade sopstvene organe samoupravljanja."Čuo sam da treba svetu dopustiti da oseti slobodu; nisam čuo da treba vladati svetom." Zlatno doba, koje je prethodilo najranijim kraljevima, nije imao vlasti; i Jao i Šun, umesto da ih Kina i Konfučije toliko slave, trebalo bi da budu optuženi što su uništili primitivnu sreću čovečanstva upoznavši ga sa vlašću. "U doba savršene vrline ljudi su živeli u zajednici sa pticama i zverama i bili su isti sa svim bićima, kao da su bili jedna porodica: kako su mogli da razlikuju među sobom višeg i nižeg čoveka?" Mudar čovek, misli Čuang, daće petama vetrama na prvi znak vlasti, i živeće što može dalje od filozofa i kraljeva. On će uživati u miru i tišini šuma (to je tema koju će hiljade kineskih slikara pokušati da ilustruju), i dopustiće čitavom biću, bez zapreke varke ili misli, da prati božanski "Tao" zakon i tok neobjašnjivog života Prirode. Biće pošteđen reči, jer reči često skreću kao što mogu da vode, a "Tao" Put i Suština Prirode ne mogu nikada da budu izraženi rečima ili formirani u mislima; oni mogu samo da se osećaju krvlju. On će odbaciti pomoć mašinerije, voleći više starije, teže načine prostog čoveka; jer mašinerija stvara kompleksnost, uznemirenost i nejednakost i nijedan čovek ne može da živi među mašinama i postigne mir. On će izbegavati posedovanje imanja i neće videti korist zlata u svom životu; kao Timon on će ostaviti zlato da leži skriveno po brdima, a biseri će ostati neviđeni u dubini. "Njegova osobenost je u razumevanju da sve stvari pripadaju jednoj riznici i da život i smrt treba posmatrati na isti način" kao harmonične mere u ritmu Prirode, talasima jednog mora.Središte Čuangove misli, kao i misli tog napola legendarnog Lao Cea koji se njemu činio dubljim od Konfučija, bila je mistična vizija bezličnog jedinstva, tako čudno slična doktrinama Bude i Upanišada da se čoivek oseća izazvanim da veruje da je indijska metafizika našla svoj put u Kinu mnogo pre nego što je zabeležen dolazak budizma četiri stotine godina kasnije. Tačno je da je Čuang agnostik, fatalista, determinista i pesimista; ali to ga ne sprečava da bude neka vrsta skeptičnog sveca, čovek zatrovan "Taom". On izražava svoj skepticizam kao u ovoj priči:Penumbra reče Umbri:340 "U jednom času se krećeš, u drugom si mirna. U jednom trenu sedneš, u drugom ustaješ. Čemu ta nestabilnost?""Ja zavisim", odgovori Umbra,"od nečega što me tera da radim onako kako radim; a to nešto zavisi od nečeg drugog što uzrokuje da se ponaša tako kako se ponaša...Kako mogu da ti kažem zašto nešto radim, a ne radim nešto drugo?" ... Kad je telo raspadnuto, um će biti raspadnut zajedno s njim; sanduk ne sme da bude veoma bedan? ... Promena uspon i raspadanje svih stvari (neprestano) se nastavlja, ali mi ne znamo ko održava i nastavlja proces. Kako znamo kad nešto počne? Kako znamo kad će se završiti? Moramo jednostavno da čekamo na to i ništa više.Ti problemi, sumnjao je Čuang više zavise od prirode stvari nego od granica naše misli; ne treba se čuditi naporu naših zatvorenih umova da shvate kosmos čiji su oni maleni delovi i koji može da završpi u kontradikcijama, "antinomijama" i smušenosti. Taj pokušaj da se celina objasni u

terminima dela bila je xinovska neskromnost, koja može da se oprosti jedino zbog veselosti koju je izazvala; jer i humor, kao i filozofija je pogled dela u terminima celine i jedno nije moguće bez drugog. Intelekt, kaže Čuang Ce, ne može nikada da shvati poslednje stvari, ili neku duboku stvar, kao što je rast deteta. "Rasprava je dokaz da se ne vidi jasno", a u smislu da se shvati "Tao", "čovek mora da potisne svoje znanje"; moramo da zaboravimo svoje teorije i da osećamo činjenicu. Obrazovanje nije od pomoći za takvo razumevanje; uklapanje u tok porirode je ono što je važno.Šta je "Tao" nego ono što redak i izabrani mistik vidi? To ne može da se izrazi rečima; slabo i s kontradikcijama mi to opisujemo kao jedinstvo svih stvari, njihov tihi tok od izvora do ispunjenja i zakon koji upravlja tim tokom. "Pre nego što su postojali nebo i zemlja, od davnina je tako bilo, bezbedno postojanje." U tom kosmičkom jedinstvu sve kontradikcije su rešene, sve razlike blede, sve suprotnosti se sreću; unutar toga i sa te tačke gledišta nema dobrog ili lošeg, nema belog ili crnog, nema lepog ili ružnog,341 nema velikog ili malog." Kad bi neko znao da je svemir samo (mali kao što jeste) seme kukolja, a vrh kose je velik kao planina, onda bi mogao da kaže da je video relativnost stvari." U toj nejasnoj sveobuhvatnosti nijedan oblik nije stalan i ništa nije tako jedinstveno da ne može da pređe u nešto drugo u sporom ciklusu evolucije.Seme (stvari) je mnogobrojno i majušno. Na površini vode ono formira teksturu kao membranu. Kad seme stigne tamo gde se sastavljaju voda i zemlja postaje (lišaj koji se stvara) odeća žaba i ostriga. Oživevši na brdima i visovima, postaja tropsko drvo; a primivši đubre pojavljuje se kao zlatica. Korenje zlatice postaju panjevi, a njeno lišće, leptiri. Taj leptir se menja u insekta i oživljava ispod peći. Onda ima oblik moljca. Majka posle hiljadu dana postaje ptica ... Jing sjedinjen sa bambusom daje"king ning"; to daje pantera; panter, konja; a konj čoveka. Čovek tada ulazi u veliku Mašineriju (Evolucije), iz koje izlaze sve stvari i u koju ulaze u smrti. Nije jasno kao kod Darvina, ali poslužiće.U tom beskrajnom ciklusu čovek može da pređe u druge oblike: njegov sadašnji oblik je promenljiv i sa gledišta večnosti može da bude samo površno stvaran deo "Majinog" varljivog vela razlike.Nekada davno Ja, Čang Ce, sanjao sam da sam leptir, lepršajući tamo i ovamo, onako kako se očekuje od leptira. Bio sam svestan samo da pratim svoje želje kao leptir i bio sam nesvestan svog postojanja kao čovek. Iznenada sam se probudio i tu sam ležao, opet ja lično. Sada ne znam da li sam bio čovek koji je sanjao da je leptir, ili sam ja sada čovek koji sanja da je čovek".Smrt je, dakle, samo menjanje oblika, moguće na bolje; to je kao što će reći Ibzen, veliki dugmetar koji nas stavlja ponovo u peć za promenu:Ce Lai se razboleo i ležao je daščući na ivici smrti, dok su njegova žena i deca stajali oko njega jecajući. Li dođe da pita za njega i reče im: "Pssst! Gubite se! Nemojte da ga ometate u njegovom procesu transformacije."...A onda naslonivši se na vrata, obrati se(čoveku na samrti). Ce Lai reče: "Čovekove veze sa jinom i jangom jače su nego sa roditeljima. Ako oni žele moju smrt, a ja ne poslušam, smatraću se neposlušnim. Postoji Velika masa (Prirode), koja me nagoni da nosim ovo telo, da se mučim s ovim životom, opuštam u starosti i odmaram u smrti. Otuda ono što je vodilo računa o mom rođenju je isto to što će brinuti o mojoj smrti. Ovde je veliki livac koji oblikuje svoj metal. Ako bi metal plešući gore-dole mogao da kaže, "Moram da budem napravljen u Mo Jea" (čuveni stari mač), veliki livac bi svakako smatrao taj metal zlim. Dakle ako neko samo zato što je jednom dobio ljudski oblik, insistira na tome da bude čovek i samo čovek, autor transformacije će ga sigurno smatrati zlim bićem. Neka sada gledamo nebo i zemlju kao veliki lonac za topljenje a tvorca transformacije kao velikog livca; i ma kuda krenuli, zar nećemo biti kod kuće? Tih je naš san, i mirno je naše buđenje." Kad je Čuang trebalo da umre njegovi

učenici su ga pripremili za ceremonijalni pogreb. Ali on im je naložio da se uzdrže."Sa nebom i zemljom za moj kovčeg i školjku, sa suncem i mesecom i zvezdama kao mojim pogrebnim simbolima i sa svom kreacijom da me prati do groba nije li moj pogreb već parafernalija spremna da se uzme?" Učenici su protestovali da će ga nesahranjenog pojesti lešinari. Na to je Čuang odgovorio s nasmešenom ironijom: "Iznad zemlje ću biti hrana za zmajeve; ispod ću biti hrana za larve crvčaka i mrave. Zašto bismo opljačkali jedne da bismo nahranili druge?" Ako smo ovoliko dugo govorili o starim filozofima Kine to je delimično zbog toga što nerešivi problemi ljudskog života i sudbine neodoljivo privlače radoznali um a delimično zbog toga što je znanje njenih filozofa najdragoceniji deo kineskog dara svetu. Mnogo ranije (1697.) Lajbnic zainteresovan za kosmos, pošto je proučio kinesku filozofiju, pledirao je za mešanje i unakrsno oplođavanje Istoka i Zapada."Uslov poslova među nama", pisao je rečima koje su bile dragocene za svaku generaciju, "je takav da u pogledu neodređenih dužina do kojih je korupcija morala napredovala, ja skoro mislim da je neophodno da kineski misionari budu poslati nama da nas nauče cilj i praksu nacionalne teologije... Jer ja verujem da ako bi mudar čovek bio sudija ... o dobroti naroda, on bi darovao zlatnu jabuku Kinezima." On je molio Petra Velikog da izgradi kopneni put do Kine i on je promovisao društva u Moskvi i Berlinu za "otvaranje Kine i razmenu civilizacija između Kine i Evrope." Kristijan Volf je 1721, pokušao nešto u tom pravcu držeći predavanja u Halu "O praktičnoj filozofiji Kineza". On je bio optužen za ateizam i otpušten; ali kad je Frederik zajahao tron on ga je pozvao u Prusku i vratio mu čast. Prosvećenost je uzela kinesku filozofiju istovremeno kad je gradila kineske vrtove i ukrašavala svoje domove sa /chinoiseries/. Na Fiziokrate je izgleda uticao Lao Ce i Huan Ce u njihovim doktrinama /laissez faire/; i Ruso je svojevremeno govorio kao Stari Učitelj.342 Profesor, (sada senator), Elbert Tomas, koji citira ovaj deo iz "Razgovora o progresu nauke i umetnosti" smatra "Večitom mudrošću" odličan prevod Lao-Ceovog "Večnog Taoa". Da smo jednom bili u vezi sa Lao-Ceom i Čuangom, kao što možemo da povežemo Voltera sa Konfučijem i Mencijem, da je to blagosloveno mudrošću."Čitao sam knjige o Konfučiju s pažnjom", rekao je Volter;"Načinio sam izvode iz njih; nisam u njima našao ništa drugo nego čist moral bez i najmanjeg šarlatanstva." Gete je 1770 zabeležio svoju odluku da pročita filozofske klasike Kine; i kad su topovi polovine sveta odzvanjali u Lajpcigu četrdeset i tri godine kasnije, stari mudrac nije obratio pažnju na njih, jer je bio zaokupljen kineskom literaturom. Neka ovaj kratki i površni uvod navede čitaoca da prouči kineske filozofe, kao što su ih proučavali Gete, Volter i Tolstoj.

II DOBA PESNIKA

1. Kineski Bizmark

Period Suprotnih Država - Samoubistvo Ču Pinga - Ši Han di ujedinjuje Kinu - Veliki Zid - "Spaljivanje knjiga" - Pad Ši Hang dija

Možda je Konfučije umro kao nesrećan čovek jer filozofska zajednica i nacija koju je on želeo da ujedini pod nekom moćnom dinastijom završile su u haosu, korupciji i podeli. Kad se veliki ujedinitelj najzad pojavio i uspeo, svojim vojnim i upravljačkim duhom, sabravši države Kine u jednu, naredio je da se sve postojeće kopije Konfučijevih

knjiga spale.Možemo da sudimo o atmosferi tog "Perioda Suprotnih Država" iz priče Ču Pinga. Izdigavši se da ovećava kao pesnik i do visokog položaja kao službenik, on se odjednom našao otpuštenim. Povukao se na selo i razmišljao je o životu i smrti pored tihog kladenca. Reci mi pitao je mudraca,da li treba da sledim stazu istine i odanosti, ili da krenem stopama korumpirane generacije. Da li da radim na polju sa ašovom i pijukom, ili da tražim napredak u pratnji velikana? Da li da se suočavam sa opasnošću s neizgovorenim rečima ili da se udvaram falš tonovima bogatom i velikom? Da li da se odmaram zadovoljan u gajenju vrline ili da vežbam veštinu zavođenja žena s namerom da obezbedim uspeh? Treba li da budem čist i čistih ruku u svojoj čestitosti, ili nauljenih usta, klizav ulizica? On je izmakao dilemi tako što se utopio (350. pre Hrista); i sve do naših dana kineski narod svetkuje godišnje njegovu slavu Festivalom Zmaja-broda, tokom kojeg traže njegovo telo u svakom toku.Čovek koji je ujedinio Kinu imao je najsramotnije poreklo koje su kineski istoričari mogli da smisle. Ši Hang di, obavešteni smo, bio je nezakoniti sin Kraljice Čina (jedne od zapadnih država) i plemenitog ministra Lu, koji je obesio hiljadu komada zlata na svoju kapiju kao nagradu bilo kom čoveku koji će poboljšati njegove kompozicije makar i za jednu reč. (Njegov sin nije nasledio te literarne ukuse). Ši, izveštava Šuma Či en, primorao je oca na samoubistvo, proganjao je svoju majku i popeo se na kneževski tron kad mu je bilo dvanaest godina. Kad je imao dvadeset i pet počeo je da osvaja i pripaja male države na koje je Kina dugo bila podeljena. Osvojio je Han 230 p.H; 228 Čao; 225 Vej; 223 Ču; 222 Jen; i najzad 221 važnu državu Či. Prvi put posle mnogo vekova, možda prvi put u istoriji, Kina je bila pod jednom vladavinom. Osvajač je uzeo titulu Ši Hang di i okrenuo se da novoj imperiji da ustav koji će trajati."Čovek upadljivog nosa, velikih očiju, s grudima ptice grabljivice, glasom šakala, bez dobrotvornosti, i sa srcem tigra ili vuka" to je jedini opis koji su kineski istoričari ostavili nama o svom omiljenom neprijatelju. On je bio gruba i tvrdoglava duša, ne priznajući drugog boga sem sebe i želeo je kao neki ničeanski Bizmark da ujedini svoju zemlju krvlju i mačem. Kad je iskovao i kad se popeo na tron Kine, jedno od prvih dela bilo mu je da zaštiti zemlju od varvara sa severa spojivši u celinu zidove koji su već postojali duž granice; on je našao mnoge protivnike za ovaj herojski simbol kineske veličine i strpljivosti. Veliki zid dug hiljadu i pet stotina milja, ukrašen u razmacima s masivnim kapijama u asirskom stilu, je najveća struktura koju je ikada podigao čovek; sem toga, kaže Volter "piramide Egipta su samo detinjaste i nekorisne mase". Trebalo je deset godina i bezbropj ljudi; "bilo je to uništenje jedne generacije", kažu Kinezi, i "spas mnogih". Zid nije baš zadržao varvare, kao što ćemo videti; ali je usporio i smanjio njihove napade. Huni, najureni za neko vreme sa kineskog tla, išli su na zapad u Evropu i dole do Italije; Rim je pao jer je Kina podigla zid.U međuvremenu se Ši Huang di, kao Napoleon okrenuo sa zadovoljstvom od rata upravljanju i stvorio je okvire buduće kineske države. Prihvatio je savet svog premijera, Li Sua i postavio je iz osnove kinesko društvo ne po običaju i lokalnoj autonomiji već prema jasnom zakonu i moćnoj centralnoj vlasti. Slomio je moć feudalnih barona, zamenio ih plemenitim funkcionerima koje je naimenovalo nacionalno ministarstvo, postavio je u svaki okrug vojnu silu nezavisnu od građanskog vladara, dao je jednoobrazne zakone i pravila, pojednostavio službene ceremonije, izdao državni novac, podelio većinu feudalnih imanja, pripremio se za prosperitet Kine ustanovivši seljačko vlasništvo tla i utro je put za kompletniju zajednicu izgradivši velike drumove u svakom pravcu od svog glavnog grada343 u Hin jangu. Ukrasio je taj grad s mnogo palata i ubedio je 120.000 najbogatijih i najmoćnijih porodica imperije da dođu i žive pod

njegovim budnim okom. Putujući prerušen i nenaoružan, on je primećivao zloupotrebe i kršenje reda i onda bi izdavao nepogrešive naredbe za njihovo ispravljanje. On je ohrabrivao nauku, a obeshrabrivao pisanje. Pisci pesnici, kritičari, filozofi, a iznad svih konfučijanski naučnici bili su njegovi zakleti neprijatelji. Oni su propadali pod njegovom diktatorskom vlašću i videli su u ustanovljavanju više vlasti kraj različitosti i slobodi misli i života, koji su doveli literaturu do cvetanja usred ratova i podela za vreme dinastije Čou. Kad su se bunili kod Ši Huang dia protiv toga što on ignoriše stare ceremonije, on bi ih kratko poslao da se bave svojim poslom. Komisija mandarina, ili službenih naučnika, donosila mu je njihove jednoglasne sugestije da treba da vrati feudalni sistem dajući lena svojim rođacima; i dodavali su: "Čovek koji se ne oblikuje prema starini, a postigne trajanje po našem znanju nije nikada postojao". Premijer, Li Su koji je u to vreme bio angažovan na menjanju kineskog pisma i ustanovljavanju oblika koji se zadržao do naših dana, susreo se s tim kriticizmom održavši govor koji nije poslužio kineskoj književnosti:Pet suverena nisu ponavljali akcije jedan drugog, tri kraljevske dinastije nisu imitirale jedna drugu;... jer vremena su se promenila. Vaše Visočanstvo je sada prvi put obavilo veliki posao i došlo do slave koja će trajati deset hiljada generacija. Glupi mandarini ne mogu to da shvate... U staro doba Kina je bila podeljena i imala je problema; nije bilo nikoga ko je mogao da je ujedini. Zato je svo plemstvo cvetalo. U svojim diskusijama mandarini govore o starim danima, da bi ocrnili sadašnjost ... Oni ohrabruju narod da se bavi klevetanjem. Pošto je to tako, među višim klasama pozicija suverena gubi vrednost, dok će među nižim klasama cvetati pristalice ...Predlažem da službene istorije, sem "Šinovih memoara" budu spaljene a oni koji pokušavaju da sakriju "Š Xing", "Šu Xing" i "Rasprave hiljadu škola", moraju da budu prisiljeni da ih predaju vlastima da bi bile spaljene. Caru se ova ideja dopala, pa je izdao naredbu; knjige istoričara su spaljivane, tako da težina prošlosti može da se ukloni od sadašnjosti i da istorija Kine može da počne sa Ši Huang dijem. Naučne knjige i radovi Mencija, kao da su bili izuzeti od velikog požara i mnoge zabranjene knjige bile su sačuvane u Carskoj biblioteci, gde su oni koji su dobili specijalnu dozvolu mogli da ih pregledaju. Pošto su knjige bile napisane na svicima bambusa, navijenim oko stožera, mogle su da budu veoma teške pa su naučnici koji bi želeli da izbegnu naređenje bili suočeni s mnogim problemima. Neki su otkriveni; tradicija tvrdi da su mnogi od njih poslati da rade na Velikom zidu, a da je četiri stotine i šezdeset osuđeno na smrt. Uprkos svemu, neki"literati" su zapamtili Konfučijevo delo i usmeno ga preneli dalje. Uskoro posle careve smrti te knjige su opet slobodbno cirkulisale, mada se verovatno mnogo grešaka potkralo u tekstove. Jedini trajni rezultat bio je da se zabranjenoj literaturi da aroma svetosti i da Šu Huang di postane nepopularan kod kineskih istoričara. Generacijama su ljudi izražavali svoj sud o njemu skrnaveći njegov grob. Raspad moćnih porodica i slobode pisanja i govora, ostavilo je Šija skoro bez prijatelja u godinama propadanja. Bilo je pokušaja da se ubije; otkrivao je sve na vreme i ubijao je napadače sopstvenim rukama. Sedeo je na svom prestolu s mačem preko kolena i nikada niko nije znao u kojoj će od mnogih odaja da spava. Kao Aleksandar želeo je da ojača svoju dinastiju šireći vest da je Bog; ali kao što poređenje pokazuje, on je kao i Aleksandar omanuo. Odredio je da njegov dinastički naslednik mora sebe da obeleži kao "Prvi car" sve do deset hiljaditog u njihovoj liniji; ali linija se završila njegovim sinom. U starosti, ako je verovati istoričarima koji su ga mrzeli, postao je sujeveran i potrošio je mnogo sredstava tražeći eliksir besmrtnosti. Kad je umro, njegovo telo je tajno vraćeno u glavni grad; i da bi se sakrio smrad bilo je doneto sa konvojem trule ribe. Nekoliko stotina devojaka (tako se

priča) bile su sahranjene žive sa njim da bi mu pravile društvo; a njegov naslednik, zahvalan za njegovu smrt, bacio je umetnost i novac na grob. Krov je bio ukrašen zvezdama, a mapa carstva bila je oslikana živom na pozadini od bronze. Mašine su bile postavljene za automatsko pogubljenje uljeza; a ogromne sveće su bile paljene u nadi da će beskrajno osvetljavati dela mrtvog cara i njegovih carica. Radnici koji su doneli kovčeg u grob bili su sahranjeni živi sa svojim teretom, da ne bi odali tajni prolaz do groba.

2. Eksperimenti sa socijalizmom

Haos i siromaštvo - Dinastija Han - Reforme Vu Tija - Porez - Planirana privreda Vang Manga - Tatarska invazija

Nered je pratio njegovu smrt, kao što je bilo posle smrti skoro svakog diktatora u istoriji; samo besmrtnik može mudro da uhvati vlast u svoje ruke. Ljudi su se bunili protiv njegovog sina, ubili su ga ubrzo pošto je on ubio Li Sua, i dokrajčili su dinastiju Čin pet godina posle smrti njenog osnivača. Prinčevi rivali osnovali su rivalska kraljevstva i nered je opet zavladao. Onda je mudri /condottiere/, Kao cu zauzeo presto i osnovao dinastiju Han, koja je s nekim prekidima i promenom glavnog grada, trajala četiri stotine godina. Ven Di (179-57. pre Hrista) vratio je slobodu govora i pisanja, ukinuo je odredbu kojom je Ši Huang zabranio kritikovanje vlasti, nastavio je politiku mira i uveo je kineski običaj da se neprijateljski generali obezoružavaju poklonima. Najveći od Han careva bio je Vu Di. U vladavini koja je trajala više od pola veka (140-87. pre Hrista) on je uspeo da odbije varvare koji su nadirali i proširio je vlast Kine na Koreju, Manxuriju, Anam, Indokinu i Turkestan; Kina je sada prvi put dobila te prostrane dimenzije. Vu Di je eksperimentisao sa socijalizmom ustanovivši nacionalno vlasništvo prirodnih resursa, da bi sprečio pojedince "da rezervišu tlo, koriste bogatstva planina i mora da bi stekli bogatstvo i da ne potčine nižu klasu sebi". Proizvodnja soli i gvožđa, proizvodnja i prodaja pića postale su državni monopoli. Da bi se slomila moć posrednika i mešetara "onih koji kupuju na kredit i daju zajmove, onih koji kupuju da bi gomilali u gradovima, onih koji sakupljaju sve vrste udobnosti" kako je savremeni istoričar Šuma Čijen to izrazio Vu Di je ustanovio nacionalni sistem transporta i razmene, i pazio je da se kontroliše trgovina na takav način da bi se sprečile varijacije u cenama. Državni radnici su brinuli o svim vrstama transporta i isporuke u carstvu. Država je skladištila višak roba, prodavala ih kad bi cene rasle suviše brzo, kupovala ih kad bi cene padale; na taj način, kaže Šuma Čijen, "bogati trgovci i veliki vlasnici prodavnica bili bi sprečeni da ne prave velike profite, ... a cene bi bile regulisane širom carstva." Sve zarade morale bi da budu prijavljene vladi i morala bi da se plaća godišnja taksa od pet odsto. Da bi se olakšala razmena i kupovina car je povećao snabdevenost novcem izdavši srebrnjake sa primesom loše kovine. Preduzeti su veliki javni radovi da bi se obezbedilo zaposlenje za milione koje privatna industrija nije mogla da izdržava; mostovi su prebačeni preko kineskih tokova, bezbrojni kanali su presečeni da bi se ukrotile reke i isušila polja.344 Neko vreme je cvetao novi sistem. Trgovina je rasla u značaju, različitosti i širini, i povezala je Kinu čak i sa udaljenim nacijama Bliskog istoka. Glavni grad, Lo jang dobio je više stanovnika, postao je bogatiji, a koferi vlade bili

su nabrekli od dobitaka. Cvetalo je školstvo, razvila se poezija a kinesko grnčarstvo je postalo lepo. U Carskoj biblioteci bilo je 3.123 toma klasika, 2.705 knjiga o filozofiji, 1.318 poezije, 2.568 matematike, 868 medicine, 790 o ratu. Samo oni koji su prošli državne ispite mogli su da dobiju javnu službu a ti ispiti su bili svima otvoreni. Kina nije nikada ranije tako napredovala.Kombinacija nacionalnih nesreća sa ljudskim zlom dokrajčila je ovaj hrabri eksperiment. Poplave su se smenjivale sa sušama, cene su divljale van kontrole. Uništen visokim cenama hrane i odeće, narod je počeo da traži povratak dobrih starih dana idealizovane prošlosti i predlagao je da se onaj ko je izmislio novi sistem živ skuva. Poslovni ljudi su protestovali da je državna kontrola smanjila zdravu inicijativu i takmičenje, protivili su se plaćanju za izdržavanje tih eksperimenata visokih poreza koje im je vlada raspisala. Žene su ušle na dvor, zadobile su tajne uticaje na značajne funkcionere i postale su element u talasu službene korupcije koja se naširoko širila posle careve smrti. Falsifikatori su tako vešto falsifikovali novu monetu da je morala da bude povučena. Eksploatisanje slabih sada je dobilo novu upravu i ceo vek reforme Vu Dija su bile zaboravljene ili pogoršane.Na početku našeg doba osamdeset i četiri godine posle smrti Vu Dija popeo se drugi reformator na kineski presto, najpre kao regent, a onda kao car. Vang Mang je bio iz najvišeg reda kineskih xentlmena.345 Mada bogat, živeo je skromno, čak siromašno i delio je svoj prihod prijateljima i siromašnima. Obuzet životnom borbom da reorganizuje ekonomski i politički život svoje zemlje, ipak je nalazio vremena ne samo da brine o književnosti i školstvu, već da i sam postane veoma učen. Kad se dočepao vlasti nije se okružio samo uobičajenim političarima, već ljudima obučenim u književnosti i filozofiji; tim ljudima njegovi neprijatelji pripisuju njegov pad, a njegovi prijatelji uspeh.Šokiran razvojem ropstva u veliki državama Kine, Vang Mang je na samom početku svoje vladavine, ukinuo i ropstvo i posede nacionalizujući zemlju. On je podelio zemljište na ravne delove i dao ih seljacima; da bi onemogućio ponovno koncentrisanje bogatstva, on je zabranio prodaju ili zamenu zemlje. Nastavio je da drži državni monopol nad rudnicima i državnu kontrolu prodaje vina. Kao Vu Di on je pokušao da zaštiti proizvođača i potrošača od trgovaca fiksirajući cene i usluge. Država je kupovala poljoprivredni višak u vreme obilja i prodavala ga u vreme nestašice. Država je davala kredite s niskim kamatama, za sve što je obećavalo produktivnost. Vang je začeo svoju politiku na ekonomskim osnovama i zaboravio je prirodu čoveka. Radio je duge sate, danju i noću da bi stvorio šeme koje će učiniti naciju bogatom i srećnom; srce mu se slomilo kad je video da se za vreme njegove vladavine diže društveni nered. Prirodne nesreće kao što su suše i poplave nastavile su da uništavaju njegovu planiranu privredu i sve grupe čija je gramzivost bila obuzdana njegovim reformama ujedinile su se da ga obore. Izbile su pobune, očigledno u narodu, ali svakako finansirane odozgo; i dok se Vang očajan zbog takve nezahvalnosti, borio da kontroliše te negativnosti, podređeni narodi su slabili njegov prestiž zbacivši kineski jaram pa su varvari Sjong nu zauzeli severne provincije. Bogata porodica Liu stala je na čelo glavnog ustanka, uhvatila Čang ana, pogubila Vang Manga i ukinula njegove reforme. Sve je bilo kao ranije.Linija Han se ugasila u seriji slabih careva i bila je praćena haosem malih dinastija i podeljenih država. Uprkos Velikom zidu Tatari su ušli u Kinu i zauzeli su velike oblasti na severu. A kad su Huni slomili organizaciju Rimske imperije i pomogli da Evropa utone u Tamno doba za sto godina, tako su upadi srodnih Tatara poremetili život u Kini i stavili kraj rastu civilizacije. Možemo da sudimo o snazi kineskog karaktera i klulture po činjenici da je to ometanje bilo mnogo kraće i manje duboko nego ono koje je uništilo Rim. Posle rata i haosa i rasne mešavine sa uljezima

kineska civilizacija se povratila i uživala je u sjajnom obnavljanju. Sama krv Tatara služila je možda da se oživi već ostarela nacija. Kinezi su prihvatili osvajače, sklapali brakove s njima, civilizovali ih i napredovali do zenita svoje istorije.

3. Slava T/'/anga

Nova dinastija T/'/ai - Cungovi metodi smanjenja zločina - Doba prosperiteta -"Sjajni car" - Romansa Jang Kvej-feja - Pobuna An Lu-šana

Veliko doba Kine delimično duguje za to novoj biološkoj mešavini, delimično duhovnoj stimulaciji koju je doneo budizam, delom duhu jednog od najvećih kineskih careva, T/'/aj Cungu (627-50. n.e.). On se popeo na presto u dvadeset i prvoj godini posle abdikacije svog oca, drugog Kao-cua, koji je pre devet godina osnovao dinastiju T/'/ang. On je počeo time što je ubio dva brata koja su pretila da će ga zameniti; a onda je pokazao svoje vojne sposobnosti odbacivši varvare koji su navirali u svom prirodnom lovu i povrativši susedne teritorije koje su zbacile kinesku vladavinu posle pada Hana. Odjednom se umorio od rata i vratio se u svoju prestonicu. Č/'/ang-an je krenuo putevima mira. Čitao je i ponovo čitao dela Konfučija i dao je da se objave u raskošnim izdanjima, govoreći: "Koristeći ogledalo od bronze možeš da popraviš kapu; koristeći sterinu kao ogledalo možeš da naučiš da predvidiš uspon i pad carstava". Odbijao je sav luksuz i pustio je tri hiljade dama koje su bile odabrane da ga zabavljaju. Kad su njegovi ministri preporučivali stroge zakone za smanjenje zločina, on im je rekao: "Ako smanjim troškove, olakšam poreze, zaposlim samo poštene službenike, tako da ljudi imaju dovoljno odeće, to će više učiniti za smanjenje pljački nego primena najstrožih kazni".Jednog dana posetivši zatvore Č/'/ang-an je video dve stotine devedeset ljudi koji su bili osuđeni na smrt. Poslao ih je na polja, oslonivši se samo na njihovu časnu reč da će se vratiti. Svaki čovek se vratio; Taj Cung je bio toliko zadovoljan da ih je sve oslobodio. Onda je naredio da nijedan vladar ne sme da odobri smrtnu kaznu dok ne posti tri dana. On je toliko ulepšao svoj glavni grad da su turisti masovno dolazili iz Indije i Evrope. Budistički kaluđeri stizali su iz Indije, akineski budisti, kao Juna Čang, slobodno su putovali u Indiju da bi proučavali novu veru Kine na njenom izvoru. Misionari su dolazili u Č'ang-an da bi propovedali zoroastrizam i nestorsko hriščanstvo; car kao Akbar, dočekivao ih je dobrodošlicom, davao im zaštitu i slobodu, oslobodivši njihove hramove od poreza u vreme kad je Evropa potonula u siromaštvu, intelektualnoj tami i teološkoj raspravi. On sam je ostao bez dogme i predreasude, jednostavan konfučijanac. "Kad je umro", kaže sjajni istoričar,"narodna žalost nije imala granica, čak su i strani poslanici sekli sebe noževima i lancetama i prskali su kovčeg mrtvog cara sopstvenom krvlju".On je utro stazu najkreativnijem dobu Kine. Obogaćena sa pedeset godina mira i stabilne vladavine, ona je počela da izvozi svoj višak pirinča, kukuruza, svile i začina i trošila je zarađeno na do tada neviđeni luksuz. Njena jezera bila su puna izrezbarenih i ofarbanih brodova za zabavu; njene reke i kanali su vrveli od trgovine, a iz njenih pristaništa brodovi su isplovljavali u daleke luke na Indijskom okeanu i Persijskom zalivu. Nikada ranije nije Kina upoznala takvo bogatstvo; nikada nije

uživala u tolikom obilju hrane, u tako udobnim kućama, u tako raskošnoj odeći. Dok se svila prodavala po Evropi za svoju težinu u zlatu, ona je bila uobičajena tkanina za oblačenje polovine stanovništva većih gradova Kine, a bunde su bile češće viđane u osmom veku u doba Č/'/angana nego u Njujorku u dvadesetom veku. U jednom selu kraj glavnog grada bile su fabrike svile u kojima je radilo sto hiljada ljudi. "Kakvo gostoprimstvo!" uzviknuo je Li Po, "koliko novca! Šolje od crvenog žada i probrana ukusna hrana na stolovima ukrašenim zelenim kamenjem!" Statue su isklesane od rubina, a dragoceni leševi su sahranjivani na ležajevima od bisera. Jurilo se za lepotom i zasipani su čašću oni koji su mogli da je stvore. "U to doba", kaže kineski kritičar, "kogod je bio muško, bio je pesnik." Carevi su davali pesnicima i slikarima visoke položaje, a ser Xon Manvil346 je zapisao da se niko ne bi usudio da se obrati caru sem ako nije "trubadur koji peva i pravi gestove." U osamnaestom veku našeg doba manxurijski carevi naredili su da se sačini antologija pesnika T/'/ang dinastije; rezultat je bio trideset tomova u kojima je bilo 48.900 pesama od 2.300 pesnika; toliko je preživelo kritiku vremena. Carska biblioteka je narasla do 54.000 knjiga. "U to vreme", kaže Mardok, "Kina je bez sumnje bila prethodnica civilizacije. Ona je tada bila najmoćnija, najprosvetljenija, najprogresivnija carevina na zemaljskoj kugli kojom se najbolje upravljalo. "Bila je to najuglancanija epoha koju je svet video."Na čelu i na visini bio je Ming Huang odnosno "Briljantni car" koji je vladao Kinom, s izvesnim prekidima, nekih četrdeset godina (713-56. n.e.). On je bio čovek pun ljudskih kontradikcija: pisao je pesme i vodio rat s udaljenim zemljama, uzimao je danak od Turske, Persije i Samarkanda; on je ukinuo velike kazne i reformisao je administraciju zatvora i dvorova; nemilosrdno je nametao takse, izdržavao pesnike, umetnike i naučnike sa zadovoljstvom i osnovao je muzičku školu u svom "Vrtu kruškovog stabla". Počeo je vladavinu kao puritanac, zatvo-rivši fabrike svile i zabranivši damama u palati da nose nakit ili vez; završio je kao epikurejac, uživajući u svakoj veštini i svakom ukusu, i na kraju žrtvovao svoj tron za osmehe Jang Kvejfej.Kad ju je upoznao imao je šezdeset godina a ona dvadeset i sedam; deset godina bila je konkubina njegovog osamnaestog sina. Ona je bila korpulentna i nosila je lažnu kosu, ali car ju je voleo jer je bila samovoljna, kapriciozna, dominantna i bezobrazna. Prihvatila je graciozno njegovo divljenje, predstavila ga u pet porodica svojih rođaka i dopustila mu da im nađe sinekure na dvoru. Ming je zvao svoju damu "Velika Čista" i od nje je naučio nežnu veštinu rasipanja. Sin Neba je sada malo mislio o državi i njenim poslovima; on je svu vlast predao u ruke brata Čiste, korumpiranog i nesposobnog Jang Kuočunga; i dok se oko njega sve rušilo on se zabavljao noću i danju.An Lušan tatarski dvorjanin, takođe je voleo Jang Kvejfej. On je zadobio poverenje cara koji ga je uzdigao na mesto guvernera provincije na severu i stavio pod njegovu vlast najbolju vojsku. Odjednom An Lušan se proglasio carem i okrenuo je svoje vojske protiv Č/'/angana. Dugo zanemarivana odbrana je pala a Ming je napustio glavni grad. Vojnici koji su ga pratili pobunili su se, ubili su Jang Kuočunga i svih pet porodica, a onda, otevši Jang Kvejfej iz monarhovog naručja, ubili su je pred njegovim očima. Star i potučen, car je abdicirao. An Lušanove varvarske horde preplaviše Č/'/angan i poubijaše stanovništvo.347 Kaže se da je trideset i šest miliona ljudi izgubilo živote u pobuni. Na kraju je propala; An Lušana je ubio sin, koga je ubio general, koga je opet ubio njegov sin. Do 762. n.e. nemir se umorio i Ming Huang se vratio, slomljenog srca u svoju uništenu prestonicu. Nekoliko meseci kasnije tu je umro. U tom okviru od romanse i tragedije poezija Kine cvetala je kao nikada ranije.

4. Prognani anđeo

Anegdota o Li Pou - Njegova mladost, podvizi i ljubavi - Na carskoj lađi - Verovanje grožđa - Rat - Lutanja Li Poa - U zatvoru - "Besmrtna poezija"

Jednog dana, na vrhuncu svoje vladavine, Ming Huang je primio ambasadora iz Koreje koji mu je doneo važnu poruku napisanu na dijalektu koji niko od ministara nije mogao da razume. "Šta!" uzviknu car,"među tolikim diplomcima, naučnicima i ratnicima ne može da se nađe nijedan koji zna dovoljno da bi nas oslobodio dodijavanja ovoga? Ako za tri dana niko ne bude mogao da dešifruje ovo pismo, svaki od vas će biti najuren".Danima su se ministri savetovali i strahovali za svoje službe i svoje glave. Onda je ministar Ho Ć-čang prišao prestolu i rekao: "Vaš podanik se usuđuje da kaže vašem Visočanstvu da postoji pesnik velikih zasluga, koji se zove Li i koji zna više od jedne nauke; naredite mu da pročita to pismo, jer nema ničega za šta on nije sposoban". Car je naredio da se Li odmah pojavi na dvoru. Ali, Li je odbio da dođe, rekavši da on možda nije vredan zadatka koji mu je namenjen, jer su njegovu prijavu odbili mandarini na poslednjem ispitu za javnu službu. Car ga je ubedio poslavši mu titulu i odeću doktora prvog ranga. Li dođe, nađe svoje ispitivače među ministrima, prisili ih da mu skinu čizme, a onda prevede dokument, koji je najavljivao da Koreja predlaže rat za vraćanje svoje slobode. Kad je pročitao poruku Li je izdikatirao učen i zastrašujući odgovor, koji je car potpisao bez oklevanja, skoro verujući da mu Ho šapuće da je Li anđeo prognan s neba zbog nekog malog nevaljalstva.348 Koreanci su poslali izvinjenje i danak, a car je deo toga poslao Liju. Li ga je dao krčmaru za ljubljeno vino.One noći kad se pesnik rodio njegova majka iz porodice Li sanjala je Tai-po Sing, Veliku belu zvezdu koja se na Zapadu zove Venera. Tako je dete nazvano Li, što znači šljiva i dodato mu je ime Tai-po, što će reći Bela zvezda. Sa deset godina pročitao je sve Konfučijeve knjige i pisao je besmrtnu poeziju. Sa dvanaest je kao filozof otišao u planine i ostao je tamo mnogo godina. Rastao je zdrav i snažan, učio mačevanje a onda je objavio svoje moći svetu: "Mada manji od sedam (kineskih) stopa u visinu, dovoljno sam snažan da se sukobim sa deset hiljada ljudi." ("Deset hiljada" je na kineskom obeležje za mnogo). Onda je lenjo lutao zemljom, ispijajući eliksir ljubavi s raznih usana. Ispevao je pesmu "Devojci iz Vua":Vino od grožđaPehari od zlata I lepa cura iz Vua Dolazi na leđima ponija;ima petnaest leta.Obrve su joj ofarbane plavo Cipele od ružičastog brokata Govor se ne razume Ali ona peva očaravajuće dobro.Tako, slaveći za stolom,Ukrašenim oklopom kornjače,Ona se napi u mom krilu.Ah, dete, kakva milovanjaIza zastora s izvezenim ljiljanima! Oženio se, ali je zarađivao tako malo novca da ga je žena napustila, odvevši decu sa sobom. Da li je njoj, ili nekom jačem plamenu napisao ove melanholične retke?Lepotice, kad si bila ovde, ispunio sam kuću cvećem.Lepotice, sad kad si otišla ostao je samo prazan ležaj.Na ležaju je savijen izvezeni prekrivač; ne mogu da spavam.Tri godine su otkako si otišla.Miris koji si ostavila za sobom još me progoni.Miris stalno luta oko mene; ali gde si ti, Voljena?Uzdišem žuto lišće pada s grana;Jecam rosa belo sija na zelenoj mahovini. Tešio se vinom i postao je jedan od "Šest Besposličara bambusovog gaja", koji su živeli život bez žurbe i dopuštali da im njihove pesme i poeme donose nesiguran hleb. Kad je čuo da mnogo hvale vino iz Niačunga, Li se odjednom zaputio u taj grad, udaljen tri hiljade milja. Na svojim lutanjima sreo je Du Fua koji će postati njegov rival za krunu kineske poetike; izmenjali su pesme, krenuli kao braća držeći se za ruke i spavali su pod istim pokrivačem dok ih slava nije

rastavila. Svi su ih voleli, jer su bili bezopasni kao sveci i govorili su s istim ponosom i prijateljstvom i siromasima i kraljevima. Najzad su ušli u Č/'/angan; veseli ministar Ho zavoleo je toliko Lijevu poeziju da je prodao zlatne ukrase da bi mu kupio piće. Du Fu ga opisuje:Što se tiče Li Poa, daj mu pun vrč,I on će napisati sto pesama.On drema u prodavnici vinaNa gradskoj ulici Čangana;I mada njegov suveren zoveOn se neće popeti na carsku lađu."Molim, vaše Visočanstvo", kaže on,"Ja sam bog vina".Bili su to srećni dani kad ga je car smatrao prijateljem i zasipao ga poklonima za pevanje o Čistoj, Jang Kvejfej. Jednom je Ming držao kraljevsku Svečanost božura u Paviljonu aloja, i poslao je po Li Poa da dođe i načini stihove u čast njegove ljubavnice. Li je došao, ali je bio suviše pijan za poeziju; dvorjani su bacali ledenu vodu na njegovo ljubazno lice i uskoro pesnik poče da peva, slaveći rivalstvo božura sa ledi Jang:Slava putujućih oblaka je u njenoj odeći,Sjaj cveta na njenom licu.O nebeska pojavo, koja može samo da se nađe dalekoNa vrhu Planine Mnogih dragulja,Ili u Vilinskom kristalnom dvoru kad je mesec pun!Ipak ja sam je video u zemaljskoj bašti Prolećni vetar nežno miluje ogradu,A nekoliko kapi rose sija ...Pobeđene su beskrajne čežnje za ljubavljuOdnete u srce prolećnih vetrova. Ko ne bi poželeo da bude predmet takve pesme? Ipak dama Jang je bila ubeđena da ju je pesnik pomalo satirični opisao; i od tog trena ona je u kraljevo srce usadila sumnju u njega. On je darovao Li Pou novac i otpravio ga. Još jednom se pesnik našao na otvorenom drumu i tešio se vinom. On se pridružio grupi onih "Osam besmrtnih vinske kupe" o čijem se pijančevanju pričalo u Č/'/anganu. Prihvatio je stav Liu Linga, koji je uvek želeo da ga prate dva sluge, jedan s vinom, drugi s ašovom da bi ga zakopao tamo gde padne; jer, govorio je Liu, "poslovi tog sveta nisu ništa drugo nego sočivica u vodi." Pesnici Kine odlučili su da plediraju za puritanizam kineske filozofije."Da bismo oprali i iscedili svoje duše od vekovima starih tuga", rekao je Li Po,"mi smo ispraznili stotinu vrčeva vina." I on je sačinio kao Omar pohvalu vinu: Brzi potok se uliva u more i nikada se više ne vraća.Zar ne vidiš na visokoj kuliBelokosog kako tuguje pred svojim sjajnim ogledalom?U jutro su te vlasi bile crna svila,U veče su kao sneg.Daj da, dok možemo, kušamo stare slasti,I ne ostavljaj zlatni pehar vinaDa stoji sam na mesečini ...Ja želim samo dugu ekstazu od vina,I da se ne probudim ...Daj da ti i ja danas kupimo vina!Zašto kažeš da nemamo novca?Moj konj je okićem finim cvećen,Moja bunda vredi hiljadu zlatnih komada,To ću da iznesem i pozvaću svog momkaDa ih zameni za slatko vino,I s tobom nas dvoje, daj da zaboravimoTugu deset hiljada godina!" Kakva je to bila tuga? Agonija neuzvraćene ljubavi? Teško; jer iako Kinezi mnogo drže do ljubavi baš koliko i mi, njihovi pesnici ne pevaju tako često o svom bolu. Bili su to rat i izgnanstvo, An Lušan i uzimanje kapitala, beg cara i Jangova smrt, povratak Ming Huanga u svoje opustele dvorane, koji su dali Liju ukus ljudske tragedije. "Nema kraja ratu!" tugovao je; i onda mu se srce okretalo ženama koje su izgubile svoje muževe zbog Marsa.Decembar je. Lo, zamišljena deva iz Jučoua!Ona neće pevati, ona se neće smešiti;njene meke obrve su raščupane.Ona stoji na kapiji i gleda putnike kako prolaze,Sećajući se njega koji je spakovao svoj mač iotišao da brani granice zemlje,Njega koji je gorko patio u hladnoći iza Velikog zida,Njega koji je pao u boju i neće se više vratiti.U kao tigar išaranom zlatnom sanduku za njene stvariOstao je par strela ukrašenih belim perjemIzmeđu paučine i prašine koje su se nakupiletokom dugih godina O prazni snovi ljubavi, suviše tužni da ih se seti!Ona ih vadi i spaljuje ih.Gradeći branu može da se zaustavi tok Žute reke,Ali ko može da zaustavi bol njenog srcakad pada sneg i kad duva severac? Zamišljamo ga kako luta od grada do grada, od države do države, baš onako kako ga je opisao Cuj Cungči:"Ruksak na leđima pun knjiga, hodaš hiljadu milja i više, kao

hodočasnik. Ispod rukava ti je bodež, a u xepu zbirka pesama." U tim dugim lutanjima njegovo staro prijateljstvo s prirodom davalo mu je utehu i neizreciv mir; a kroz njegove stihove vidimo zemlju cveća i osećamo da urbana civilizacija već teško leže na kinesku dušu:Zašto živim među zelenim planinama?Smejem se i ne odgovaram, duša mi je mirna;Ona luta drugim nebom i zemljomkoja ne pripada nijednom čoveku.Stabla breskve su u cvetu, a voda teče. Ili opet:Videh mesečinu kraj ležaja,I zapitah se ima li mraza na tlu.Podigoh glavu i pogledah Mesec;Sagnuh glavu i pomislih na svoj daleki dom. Sada kad mu je kosa postala seda, srce mu je puno žudnje za scenama iz mladosti. Koliko puta, u veštačkom životu prestonice, on je čeznuo za prirodnom jednostavnošću zavičaja i doma!U zemlji Vu lišće dudinja je zeleno,I tri puta su svileni crvi usnuli.U Istočnom Luu, gde je moja porodica,Pitam se ko ore naša polja.Ne mogu da se vratim na vreme za prolećne radove,Ipak ne mogu ništa da pomognem, putujući rekom.Južni vetar, duvajući, budi moj nostalgični duhI nosi ga do poznate taverne.Tamo vidim stablo breskve na istočnoj strani svoje kuće,S gustim lišćem i granama koje se njišu u plavoj magli.To je drvo koje sam zasadio pre odlaska tri godine ranije.Stablo breskve je sada naraslo do krova taverne,Dok sam ja lunjao unaokolo bez povratka.Ping-jang, moja lepa kći, vidim te kako stojišKraj breskve i kidaš granu u cvetu.Ti kidaš cvetove, ali ja nisam tamo -Kako ti suze teku kao potok vode!Moj mali sin, Po-čin, narastao je do sestrinog ramena,Ti dolaziš sa njim pod drvo breskve;Ali ko je tu da te potapše po plećima?Kad razmišljam o tome osećanja me izdaju,I oštar bol mi svakog dana preseca srce.Sada kidam komad bele svile da napišem ovo pismo,I šaljem ti ga svom ljubavlju dugim putem uz reku. Njegove poslednje godine su bile gorke, jer nikada nije uspeo da zaradi novac i u haosu rata i revolucije nije našao kralja da ga sačuva od gladi. Zadovoljno je prihvatio ponudu Li-linga, princa Junga, da se priključi njegovom osoblju; ali Li-ling se pobunio protiv naslednika Ming Huanga i kad je pobuna ugušena, Li Po se našao u zatvoru, osuđen na smrt kao izdajnik zemlje. Onda je Kuo Ci-i, general koji je ugušio ustanak An Lu-šana, preklinjao za Li Poov život u zamenu za svoj rang i titulu. Car je promenio presudu na stalni zatvor. Uskoro je proglašena opšta amnestija i pesnik je krenuo kući. Tri godine kasnije razboleo se i umro; a legenda nezadovoljna krajem jedne tako retke duše, govori nam kako se on udavio u reci dok je pokušavao, u veselom pijanstvu, da zagrli odsjaj meseca na vodi.Sve u svemu, trideset tomova delikatnih nežnih stihova koje je ostavio za sobom obezbeđuju mu reputaciju najvećeg pesnika Kine. "On je magloviti vrh Taja", uskliknuo je kineski kritičar," koji nadvišava hiljade planina i bregova; on je sunce u čijem prisustvu milioni zvezda neba gube svoj sjaj." Ming Huang i dama Jang su mrtvi, ali Li Po još peva:Moj brod je sagrađen od mirisnog drvetai ima jarbol od mulana;349 Muzičari sede na oba kraja s ukrašenimbambusovim flautama i svirala od zlata.A devojke kraj mene koje pevaju,Prskaju se tamo amo talasima!Srećniji sam od vile vazduha,Koja plovi na svom žutom ždralu,I slobodan kao morska vila koja besciljnoprati morske galebove.Sada udarima svog nadahnutog pera tresem Pet planina.Moja pesma je gotova. Smejem se i moja srećaje prostranija od mora.O besmrtna poezijo! Pesme Č/'/u P/'/inga su slavnijeod sunca i meseca.Dok dvorovi i kuće Čou careva nestaju s bregova.

5. Neke odlike kineske poezije

"Slobodan stih" - "Mašta" - "Svaka pesma je slika i svaka slika je pesma" - Sentimentalnost - Savršenstvo oblika

Nemoguće je suditi o kineskoj poeziji samo prema Liju; da se oseti (što je bolje od suđenja) čovek mora bez žurbe da se preda mnogim kineskim pesnicima i jedinstvenoj metodi njihove poezije. Neke fine odlike te poezije sakrivene su u prevodu; mi ne vidimo slikovito napisane karaktere, od kojih je svaki samoglasnik, a koji ipak izražava kompleksnu ideju; mi ne vidimo stihove, koji idu od vrha do dna i s desna na levo; mi ne možemo da osetimo metar i rimu, koji su okupili ponosnu ukrućenost predhodnika i zakona; mi ne čujemo tonove plitke i oštre koji daju ritam kineskom stihu; najmanje pola umetnosti pesnika Dalekog istoka gubi se kad ga čita "stranac". U originalu kineska pesma je najbolja kad joj je oblik izglancan i dragocen kao vaza od gloga; za nas su to samo pomalo varljivo slobodni ili maštoviti stihovi, napola uhvaćeni i slabo izraženi nekim žudnim ali stranim umom.Ono što mi iznad svega vidimo je kratkoća. Skloni smo da mislimo da su te pesme suviše lake i osećamo nestvarno razočarenje jer nam nedostaju grandioznost i dosada Miltona i Homera. Ali, Kinez veruje da sva poezija mora da bude kratka; da je duga pesma u kontradikciji sa nazivom jer poezija, za njih je trenutna ekstaza i umire kad se razvlači u epskim rimama. Njena misija je da vidi i slika kao sliku potezom i da se napiše filozofija u dvanaestak stihova; njen ideal je beskrajno značenje u maloj rimi. Kako su slike suština poezije, a suština kineskog pisanja je piktografija, pisani jezik Kine je spontano poetičan; on se prepušta pisanju u slikama i sija apstrakcije koje ne mogu biti izgovorene kao što stvari mogu da budu viđene. Pošto se apstrakcije umnožavaju s civilizacijom, kineski jezik, u svom pisanom obliku postaje tajni kod nežnih sugestija; i sličnim načinom, i iz sličnog razloga, kineska poezija kombinuje sugestiju s koncentracijom, i cilja da otkrije, kroz sliku koju crta, neku dublju, nevidljivu stvar. O tom se ne diskutuje, to postiđuje; to ostavlja više nego što se kaže; i samo Orijentalac može da to oseti. "Ljudi iz starine", kaže Kinez,"priznavali su najviši kvalitet u poeziji kad se značenje moglo naslutiti ispod reči i da čitalac sam dođe razmišljanjem do njega." Kao kineski maniti i umetnost, kineska poezija je stvar beskrajne gracioznosti skrivene u jednostavnosti. Ona zahteva metaforu, poređenje i aluziju, ali oslanja se na to da se stvar sama pokaže, s malo dodataka. Ona izbegava preterivanje i strast, ali se obraća zrelom umu razumevanjem i obuzdavanjem; ona je retko kada romantično uzbuđena u obliku, ali zna kako da izrazi jako osećanje na svoj lični, klasičan način.Ljudi prolaze kroz svoje živote razdvojenokao zvezde koje se kreću ali se nikada ne sreću.Ovo oko, kako je to čudno da ista lampadaje svetlost oboma!Kratka je mladost.Naše slepoočnice već govore o prošlom životu.Čak i sada polovina onih koje znamo su duhovi.Dirnut sam do dubine duše.Možemo vremenom da se umorimo od izvesne sentimentalnosti u tim pesmama, od raspoloženja i tuge koje vreme neće zaustaviti u njihovom letu i neka ljudi i države ostanu mladi zauvek. Mi shvatamo da je civilizacija Kine bila već stara i umorna u danima Ming Huanga i da je kao i njeni pesnici, kao umetnici Orijenta u celosti, bila sklona ponavljanju starih tema, i trošenju svoje umetnosti na forme bez mane. Ali nigde ništa nije slično toj poeziji, ništa ne može da se poredi s njenom delikatnosti u izrazu, u nežnosti i promeni osećanja, u

jednostavnosti i kratkoći fraze odevajući najdivniju misao. Rečeno nam je da je poezija pisana za vreme careva T/'/ang igrala veliku ulogu u obrazovanju svakog kineskog mladića i da nije mogao da se sretne inteligentni Kinez koji nije znao mnogo tih stihova napamet. Ako je to tako, onda su Li Po i Du Fu deo tog odgovora koji moramo da damo na pitanje zašto je skoro svaki obrazovani Kinez umetnik i filozof.

6. Du Fut

/'/ao Č/'/in Po Ču-i pesme za malariju - Du Fu i Li Po - Vizija rata - Dani prosperiteta - Oskudica - Smrt

Li Po je kineski Kits, ali ima i drugih pesnika koji su isto tako duboko omiljeni od svojih zemljaka. Tu je jednostavni i stoički T/'/ao Č/'/in, koji je ostavio vladinu službu zato, kako je rekao, nije više mogao da trpi "da lomi kičmu za pet zrna pirinča na dan" to je "kou-tou"350 koji se radi za platu. Kao mnogi drugi javni činovnici zgađeni komercijalizacijom službenog života, on je otišao da živi u šumi, tražeći tu "dužinu godina i dubinu vina", a našavši samo utehu i oduševljenje u potocima i planinama Kine što će njeni slikari izraziti na svili.Brao sam krizanteme na istočnoj strani,Onda sam dugo gledao u daleka jesenja brda.Planinski vazduh svež kao zora novog dana;Ptice koje lete dve i dve vraćaju se.U tim stvarima leži duboko značenje;Ipak, kad ga izrazimo, reči nam iznenada nedostaju ...Kakva ludost da se život provede kao opali listSmrskan ispod prašine ulice!Ali za trinaest godina ja sam tako živeo...Dugo vremena sam živeo u kavezu;Sada sam se vratio.Jer moraš da se vratišDa odgovoriš svojoj prirodi. Po Ču-i je krenuo drugim pravcem, odabravši javnu službu i život u glavnom gradu; napredovao je od mesta do mesta dok nije postao guverner velikog grada Hangčou i predsednik Ratnog odbora. Doživeo je sedamdeset i drugu godinu, napisao je četiri hiljade pesama i kušao je Prirodu koliko mu je duša htela u pauzama izgnanstva. On je znao tajnu mešanja usamljenosti i gomile i odmora i aktivnog života. Nije stvorio mnogo prijatelja jer je bio kako je rekao osrednji u "kaligrafiji, slikanju, šahu i kockanju što spaja ljude u prijatnim druženjima." Voleo je da razgovara sa prostim ljudima i priča se da bi čitao svoje pesme staroj seljanki i pojednostavio sve što ona ne bi mogla da razume. Otud je postao najvoljeniji od kineskih pesnika među prostim svetom; njegova poezija se pisala svugde, na zidovima škola i hramova i u kabinama brodova. "Ne smeš da misliš", rekla je sing-song devojka kapetanu koga je zabavljala,"da sam ja obična igračica; ja mogu da recitujem "Večno pogrešno" Učitelja Poa".351 Za kraj smo ostavili poslednjeg dubokog i voljenog Du Fua. "Engleski pisci o kineskoj literaturi", kaže Artur Vejli,"voleli su da kažu da je Li T/'/ai-po najveći kineski pesnik; sami Kinezi, pak, daju to mesto Du Fuu." Najpre smo čuli o njemu u Čang-anu; došao je da položi ispite za službu i nije uspeo. Nije bio razočaran, mada je naročito omanuo iz predmeta poezije; najavio je narodu da su njegove pesme dobar lek za malarijsku groznicu i izgleda je time pokušao da izleči sebe. Ming Huang je pročitao neke od njegovih stihova, lično ga još jednom, ispitao, obeležio da je uspešan i naimenovao ga za sekretara generala Coa. Oduševljen, zaboravivši na tren svoju ženu i decu u njihovom dalekom selu, Du Fu se naselio u glavni grad, izmenjujući pesme sa Li Poom, proučavajući taverne, plaćajući za svoje vino svojom poezijom. Napisao je o Li:Volim svog Gospodara kao što mlađi brat voli starijeg,U jesen, zagrejani vinom, mi spavamo pod jednim pokrivačem;S rukom u ruci mi danju hodamo zajedno. Bili su to dani ljubavi Minga i Jang

Kvejfej. Du je to slavio kao i ostali pesnici; ali kad je revolucija eksplodirala, i rivalske ambicije iscrple i uronile Kinu u krv, on je okrenuo svoju muzu tužnijim temama i oslikao je ljudsku stranu rata:Prošle noći došlo je naređenje vladeDa se upišu dečaci koji su napunili osamnaestu.Oni moraju da pomognu da se brani glavni grad ...O, Majko! O Deco, ne plačite toliko!Prosipanje tolikih suza će vas povrediti.Kad suze prestanu da teku onda se vide kosti,Ni nebo ni Zemlja nemaju onda milosti ...Znate li da je u Šantungu dve hiljade okrugapretvoreno u pustinju,Hiljade sela, imanja, pokrivenih samo žbunjem, trnjem?Ljudi su ubijani kao psi, žene vučene kao kokoške ...Da sam samo znao kako je strašna sudbina dečakaSva moja deca bi bila devojčice ...Dečaci su rođeni samo da bi bili sahranjeni ispod trave.Ipak kosti poginulih u ranijem ratu su kraj Plavog moragde prolazite.One su divlje bele i leže izložene na pesku,I mali mladi duhovi i stari duhovi sakupljaju se da tu plaču zajedno.Kad kiša počne da pada, i dođe jesen i vetrovi koji ledeNjihovi glasovi su tako snažni, tako snažni da sam shvatio kako bol može da ubije ...Ptice vode ljubav u snovima dok se ljuljuškaju na talasu,Za putanje u sumrak svici moraju da upale svoje svetlosti.Zašto bi čovek ubijao čoveka samo da bi živeo?Uzalud uzdišem u noći koja prolazi. Tokom dve godine za vreme revolucionarnog prekida, on je lutao po Kini, deleći svoje neprilike sa ženom i decom, tako siromašan da je prosio za hleb i tako ponizan da bi kleknuo da da blagoslov čoveku koji bi uzeo njegovu porodicu i hranio ih neko vreme. Spasao ga je ljubazni general Jen Vu, koji ga je napravio sekretarom, nosio se s njegovim ćefovima i raspoloženjima, smestio ga u kolibu kraj Potoka pranog cveta i nije ništa više od njega zahtevao nego da piše poeziju.352 On je sada bio srećan i pevao je nadahnuto o kiši i cveću, planinama i mesecu.Kakve koristi od fraze ili fine stance?Ispred mene samo planine, duboke šume, suviše crne.Mislim da ću prodati svoje umetničkepredmete, svoje knjige,I piti samo iz prirode kad je čista na izvoru ...Kad je mesto tako lepoJa hodam polako. Žudim da ljupkost ispuni moju dušu.Volim da dodirujem perje ptica.Duvam duboko u njih da nađem meko paperje ispod.Volim da brojim i prašnike,Čak da važem njihovo zlato polena.Uživanje je sedeti na travi.Nije mi ovde potrebno vino jer me cveće toliko opija ...Do dubine svojih kostiju ja volim staro drveće i kao žad plave talase mora. Dobri general ga je toliko voleo da je narušio njegov mir i podigao ga na visoki položaj cenzora u Č/'/anganu. Onda je general odjednom umro, rat je izbio oko pesnika, a on ostavljen samo sa svojim genijem, uskoro se opet našao bez cvonjka. Njegova deca, podivljala od gladi, režala su na njega što je tako bespomoćan. Došle su mu gorke i usamljene stare godine, "ružna stvar za oči": krov njegove kolibe je odneo vetar, a lopovi su mu odneli čak i slamu iz kreveta dok je on posmatrao, suviše fizički slab da im se odupre. Što je najgore izgubio je volju za vino i nije više mogao da reši životne probleme na način Li Poa. Najzad se okrenuo religiji i našao je utehu u budizmu. Prerano senilan u pedeset devetoj, on je hodočastio na planinu Sveti Huen da bi posetio čuveni hram. Tu ga je otkrio učeni čovek koji je čitao njegovu poeziju. Službenik povede pesnika kući i naredi da se organizuje banket u njegovu čast; vrela govedina se pušila, slatko vino se lilo; Du Fu mnogo godina nije video takvu svečanost. Gladno je jeo. Onda je na zahtev svog domaćina pokušao da komponuje i peva; ali je pao iscrpljen. Sutradan je umro.

7. Proza

Raskoš kineske literature - Romanse - Istorija – Šuma - Č/'/ien - Eseji - Han Ju o kosti Bude

Pesnici T/'/ang dinastije su samo deo kineske poezije, a poezija je mali deo kineske literature. Teško nam je da shvatimo starost i obilje te književnosti ili širinu njene cirkulacije među ljudima. Nedostak zakona o autorskim pravima pomogao je drugim činiocima da štampanje bude jeftino; i to nije bilo ništa neobično, pre prodora zapadnjačkih ideja, da se nađe paket od dvadeset tomova kako se prodaje za dolar, enciklopedije od dvadeset tomova za četiri dolara, a svi kineski klasici mogli su da se dobiju za dva dolara. Teško nam je da prihvatimo tu literaturu, jer Kinezi mnogo više polažu na formu i stil, nego sadržaj kad procenjuju knjigu, a forma i stil su izdati u svakom prevodu. Kinezi smatraju da je njihova književnost superiornija od svake sem grčke; a možda je ta iznimka učinjena zbog orijentalne ljubaznosti.Fikcija, kojom se najčešće proslave zapadni autori kod Kineza se ne smatra literaturom. Jedva da je postojala kod njih pre nego što su je uveli Mongoli; pa čak i danas najbolji kineski romani su prema mišljenju "literata" samo popularna zabava koja nije vredna pomena u istoriji kineske književnosti. Prost narod iz gradova ne mari za te razlike, ali se bez predrasuda okreće od pesama Po Ču-ia i Li Poa anonimnim romansijerima koji kao pozorište koristi kolokvijalni govor naroda i oživljava dramatične događaje iz njihove istorijske prošlosti. Skoro svi famozni romani iz Kine imaju oblik istorijske fikcije; njih nekoliko ide k realizmu, a nekoliko pokušava psihološke ili društvene analize kao u "Braći Karamazovima" i "Čarobnom bregu", "Ratu i miru" i "Jadnicima", do nivoa velike od najranijih kineskih romana je Šui Hu Čuan, ili "Priča o vodenim marginama", koje je stvorila grupa autora u /XIV/ veku; najveći je Hung Lu Men (oko 1650), knjiga od dvadeset i četiri toma "San Crvene sobe"; jedan od najboljih je "Liao Čai Či I" (oko 1660), ili "Čudne priče", veoma cenjen zbog lepote i raskoša stila; najčuveniji je "San Kuo Či Jen I" ili "Romansa o Tri kraljevine", sa 1.200 ukrašenih stranica rukom Lo Kuan-čunga (1260-1341), o ratovima i intrigama koje su pratile pad Hana.353 Te široke priče odgovaraju viteškim romanima /XVIII/ veka u Evropi; one često kombinuju karaktere vesele kao "Tom Xons" i živahne kao "Žil Blas". One se preporučuju čitaocima ozbiljnijih godina.Najcenjeniji oblik literature u Kini je istorija; i od svih prihvaćenih formi je najpopularnija. Nijedna druga nacija nije imala toliko istoričara, nijedna druga nacija nema tako naširoko napisane istorije. Čak su i rani dvorovi imali svoje službene pisare, koji su beležili podvige svojih suverena i moćnih tog doba; a služba dvorskog istoričara zadržala se do naših dana i stvorila je u Kini masu istorijske literature kojoj po dužini i dosadi nema ravne na zemlji. Dvadeset i četiri službene "Dinastičke istorije" objavljene 1747. dostigle su 219 tomova. Od "Šu-Činga", ili "Knjige istorije", koju je cenio Konfučije i "Co-čuan", komentar napisan vek kasnije da ilustruje i oživi knjigu Učitelja i "Anali Knjige bambusa", nađeni u grobu kralja Veja, istoriografija je brzo napredovala u Kini sve dok u drugom veku pre Hrista nije proizvela "remek-delo" u Istorijskom dokumentu koji je s teškoćom sastavio Cuma Č/'/ien.Nasledivši svog oca kao dvorskog astrologa, Cuma je najpre prepravio kalendar a obda je posvetio svoj život zadatku koji je počeo njegov otac, da ispriča istoriju Kine od prve mitske dinastije do njegovog doba. Nije imao "smisla" za lepotu stila, ali je želeo samo da dokument bude tačan. Podelio je svoju knjigu na pet delova; 1. Anali careva; 2. Hronološke tablice; 3 Osam glava o ritualima, muzici, kalendaru, astrologiji, carskim žrtvama, vodenim

tokovima i političkoj ekonomiji; 4. Anali o feudalnom plemstvu; i 5. Biografije značajnih ljudi. Bio je pokriven period od skoro tri hiljade godina a sve je to bilo obuhvaćeno sa 526.000 kineskih karaktera strpljivo ugrebanih na bambusovim tablicama sa perom. Pošto je život posvetio svojoj knjizi Cuma Č/'/ien je poslao tomove caru s ovim skromnim uvodom:Fizička snaga vašeg sluge je sada oslabljena; oči su mu kratkovide i zamagljene; od zuba mu je ostalo samo nekoliko. Sećanje mu je tako nesigurno da sve zaboravlja u trenutku kad se okrene od nekog događaja, njegova energija je sasvim iscrpljena u stvaranju ove knjige. On se otuda nada da će vaše Visočanstvo oprostiti njegov uzaludni trud zbog svoje lojalne namere i u trenucima odmora baciti pogled na ovo delo, da bi iz uspona i pada bivših dinastija shvatilo tajnu uspeha i propadanja u ovo vreme. Ako bi se takvo znanje koristilo u korist carstva, mada će kosti vašeg sluge već možda ležati u Žutim prolećima, cilj i ambicija njegovog života biće ispunjeni. Nećemo naći sjaj Tejna na stranicama Cuma Č/'/iena, ni šarmantnog ogovaranja i anegdota u stilu Herodota, niti ozbiljnog iznošenja stvari i posledica kao kod Tacita, ni kontinentalne vizije oslikane u muzici kao kod Gibona; jer sama istorija se diže u Kini od industrije do umetnosti. Od Cuma Č/'/iena do njegovog imenjaka Cuma Kuanga, koji je hiljadu sto godina kasnije, ponovo pokušao da napiše opštu istoriju Kine, kineski istoričari su radili na tome da istinito beleže ponekad po cenu života događaje dinastije ili vlade; oni su utrošili energiju na istinu i nisu ništa ostavljali za lepotu. Možda su bili u pravu i istorija treba da bude nauka pre nego umetnost; možda su činjenice prošlosti zatamnjene kada dođu do nas Gibonovim pričanjem ili pridikama Karlajla. Ali i mi imamo dosadne istoričare i možemo da se nosimo sa bilo kojom nacijom po broju tomova stvorenih zbog sećanja koji sada sakupljaju prašinu.Kineski esej je življi; jer ovde umetnost nije zabranjena i elokvencija je pustila dizgine. Slavniji od ostalih na tom planu je veliki Han Ju, čije su knjige tako vredne da tradicija zahteva od čitaoca da opere ruke u ružinoj vodici pre nego što ih takne. Skromnog porekla, Han Ju je dostigao do najviših rangova u službi države i izgubio je milost samo zato što je protestvovao protiv carskih koncesija budizmu. Za Hana je nova religija bila samo indijsko sujeverje; vređalo je njegovu konfučijansku dušu da car odobrava trovanje svog naroda tim uznemirujućim snom. Otuda je uputio (803 n.e.) memorandum caru, iz kojih ovi redovi mogu da posluže kao primer kineske proze obezbojene čak i u poštenom prevodu:Vaš sluga je sada čuo da su izdate instrukcije svešteničkoj zajednici da nastavi u Feng-siang i primi kost Bude i da će sa visoke kule vaše Visočanstvo posmatrati unošenje u Carsku palatu; isto tako naredbe su poslate u razne hramove koje naređuju da se relikvija primi sa prikladnim ceremonijama. Sada, ma kako blesav bio vaš sluga, on je svestan da vaše Visočanstvo to ne čini u uzaludnoj nadi od nekih prednosti od toga; već da u punoći našeg sadašnjeg obilja, i u radosti koja vlada u srcima svih, postoji želja koja se poklapa sa zahtevima naroda u proslavi u glavnom gradu sa tom varavom maskeradom. Kako bi mogla mudrost vašeg Visočanstva da se uključi u verovanje tako smešnih stvari? Ljudi polako primećuju i lako bivaju obmanuti; i ako vide vaše Visočanstvo kako se klanja pred nogama Bude oni će vikati, "Vidi! Sin Neba, Mudri je odani vernik; ko smo mi, njegov narod, da štedimo svoja tela?" Onda će doći otsecanje glava i spaljivanje prstiju; gomile će se sakupiti i cepajući odeću i bacajući novac, provodiće svoje vreme od jutra do večeri oponašajući primer vašeg Visočanstva. Rezultat će biti da će mladi i stari, obuzeti istim entuzijazmom, potpuno zapoustiti svoj posao i svoje živote; i ukoliko vaše Visočanstvo to ne zabrani oni će se okupljati pred hramovima, spremni da otseku ruku ili otkinu komad tela kao žrtvu Bogu. Tako će naše tradicije i običaji biti ozbiljno narušeni, a mi sami ćemo

postati stoka za potsmeh na licu zemlje ...Otuda vaš sluga, obuzet stidom za Cenzore,354 vaš sluga napominje da će te prenete kosti biti donete za unišđtenje vatrom i vodom, gde koren tog velikog zla, a narod zna koliko mudrost vašeg Visočanstva prevazilazi pamet običnih ljudi. Slava takvog čina biće van svih hvala. Kad bi gospodar Buda imao moć da osveti tu uvredu bacivši neku nesreću neka se otrov iz njegovih flašica izlije na vašeg slugu koji sada poziva nebo kao svedoka da neće odbaciti svoju zakletvu. U sukobu između sujeverja i filozofije čovek može da se bezbedno osloni na pobedu sujeverja, jer svet mudro više voli sreću od mudrosti. Han je bio najuren u selo Luang-tung, gde su ljudi bili prosti varvari. Nije se žalio, ali se priklonio posle proučavanja Konfučija, da ih civilizuje svojim primerom; i uspeoje tako dobro da njegova slika često nosi ovaj natpis: "Ma gde prošao, on čisti." On je najzad pozvan u glavni grad, dobro je služio zemlji i umro je zatrpan počastima. Tablica u znak sećanja na njega postavljena je na Konfučijev hram na mesto koje se obično koristilo za najistaknutije Učiteljeve učenike jer je branio doktrine konfučijanizma tako nepoštedno protiv invazije nekada plemenite ali sada iskvarene vere.

8. Pozornica

Niska reputacija u Kini - Poreklo - Drama - Publika - Glumci - Muzika

Teško je klasifikovati kinesku dramu jer ona u Kini ije priznata ni kao literatura ni kao umetnost. Kao mnogi drugi elementi ljudskog života, njena reputacija nije u proporciji da njenom poipularnošću. Imena dramskih pisaca se retko čuju; a glumci, mada mogu život da posvete pripremi i ostvarenjima i da se uzdignu do grozničave slave, uvek se posmatraju kao članovi nižeg reda. Nešto od toga ostalo je, bez sumnje, zalepljeno za glumce u svakoj civlizaciji, naročito u onim srednjevekovnim danima kad se drama pobunjenički odvajala od verskih pantomima koje su je i iznedrile.Slično poreklo pripisuje se kineskom teatru. Za vreme dinastije Čou religiozni ritual je obuhvatao izvesne plesove izvođene sa prutovima. Tradicija kaže da su ti plesovi kasnije zabranjeni, s obrazloženjem da su postali razuzdani; očigledno je da je odatlče potekla svetovna drama. Ming Huang, patron mnogih umetnosti, pomogao je razvoj nezavisne drame okupivši oko sebe grupu muških i ženskih glumaca koje je nazvao "Mladi ljudi iz Kruškinog vrta"; ali tek u doba Kublaj Kana kineski teatar postao je nacionalna institucija. Godine 1031, K/'/ung Daofu, naslednik Konfučija, poslat je kao kineski poslanik Mongolskim Kinezima i bio je dočekan slavljem koje je obuhvatilo i dramu. Lakrdijađ je, ipak, predstavljao Konfucčija. K/'/ung Daofu je izašao besan kao ris, ali kad su se on i drugi kineski putnici među Mongolima vratili u Kini doneli su izveštaje o obliku drame koja je bila mnogo naprednija nego bilo koja do tada poznata u Kini. Kad su Mongoli osvojili Kinu oni su doneli roman i pozorište; klasični primeri kineske drame su još uvek drame koje su napisane pod mongolskom vlašću. Umetnost se razvijala polako, jer ni crkva ni država nisu htele da je podrže. Većinom su se time bavili lutajući glumci, koji bi podigli binu usred nekog praznog polja i igrali bi pred seoskom publikom koja je stajala pod otvorenim nebom.Povremeno bi mandarini angažovali glumce da izgraju na privatnim večernjim zabavama a ponekad bi gilda finansirala dramu. Pozorišta su postala brojnija tokom devetnaestog veka, ali ipšak su pri kraju veka bila samo dva u velikom gradu Nankingu. Drama je bila mešavina istorije, poezije i muzike; obično je neka epizoda iz neke istorijske romanse bila centar zapleta; iste večeri su se igrale različite scene iz raznih drama. Nije bilo ograničenja u dužini predstave; mogla je da bude kratka, ili da traje

nekoliko dana;obično je trajala šest ili sedam sati, kao najbolje savremene američke drame. Bilo je mnogo razmetanja i govorništva, mnogo nasilja s krvlju i govorom; ali, /denouement/ je da valo sve od sebe da se uskladi sa stvarnošću i da dopusti da trijumfuje vrlina na kraju. Drama je postala edukativni i etički instrument, poučavajući ljude nešto o njihovoj istoriji i uključujući Konfučijeve vrline iznad svega pobožnost sa demoralizatorskom urednošću.Na pozornici je bilo malo scenografije i nije bilo izlaza; svi glumci u predstavi, zajedno sa statistima, sedeli su na pozornici tokom cele predstave, ustajući kad bi to njihova uloga zahtevala; porevremno su im pomoćnici služili čaj. Drugi učesnici su išli kroz publiku i prodavali duv an, čaj i osveženja, a nosili su i vruće peškire za brisanje lica tokom letnjih večeri; piće, jelo i razgovor bili bi povremeno prekidani zbog nekog naročito dobrog, ili glasnog, zbivanja na sceni. Glumci su često morali da viču da bi ih čuli; nosili su maske da bi se njihove uloge lako shvatile. Kao rezultat zabrane koju je doneo Č/'/in Lung da žene ne smeju da igraju, ženske uloge su igrali muškarci i to tako dobro, da kad su se posle izvesnog vremena žene dočepale opet pozornice, morale su da imitiraju svoje imitatore ne bi li uspele. Od glumaca se zahtevalo da budu stručnjaci za akrobacije i ples,jer vrlo često su njihove uloge zahtevale veštinu manipulisanja udovimam i skoro svaka akcija morala je da bude izvedena prema nekom ritualu gracioznosti u skladu s muzikom koja je pratila predstavu. Gestovi su bili simbolični i nisu morali da budu precizni i da odgovaraju starim konvencijama; kod takvih glumaca kao što je Lei Langfang veština ruku i tela predstavljala je polovinu poetičnosti komada. Nije to bilo samo pozorište, ni sasvim opera, ni prevashodno ples; bila je to mešavina skoro srednjevekovna po kvalitetu, ali tako savršena u svojoj vrsti kao Paletsirna muzika ili slikano staklo. Muzika je retko kada bila nezavisna, ali je pripadala kao pomoćnica religiji i pozorištu. Tradicija pripisuje njen nastanak, kao toliko drugog, legendarnom caru Fu Hsiju. "Li-Či", ili "Knjiga rituala", nastala pre Konfučija, sadržavala je zabeležno nekoliko traktata o muzici;a "Co-Čuan", jedan vek posle Konfučija, elokventno je opisao muziku prema kojoj su pevane ode Veju. Već u doba Kung-fu-cea muzički standardi su bili stari a inovacije su uznemiravale mirne duše; mudrac se žalio na lascivnost melodija koje su u njegovo vreme zamenile moralnije melodije prošlosti. Stigli su grčko-baktrijski i mongolski uticaji i ostavili su svoje obeležje na jednostavnu kinesku skalu. Kinez zna za podelu oktave u dvanaest polutonova, ali više voli da piše svoju muziku u pentatonskoj skali, prolazeći grubo kroz F, G, A, C i D; tim jednostavnim tonovima data su imena "Car", "Premijer","Podanici", "Državni poslovni" i "Slika svemira". Znalo se za harmoniju ali se retko kad koristila sem za štimovanje instrumenata. Kasnije su dodati duvački instrumenti kao što su flaute, trube, oboe, zviždaljke i tikve; žičani instrumenti kao viole i lire; i udaraljke kao što su doboši i bubnjevi, zvona i gongovi, cimbala i kastanjete i muzičke ploče od agata ili žada. Efekti su bili tako čudni i zaprepašćujući za zapadnjačko uvo kao /Sonata Appassionata/ Kinezu; ipak oni su bacali Konfučija u vegetarijansku ekstazu i omogućavali mnogim slušaocima da pobegnu od promena volje i ideja što se događa kad se predate dobro komponovanoj muzici. Mudraci, kaže Han Ju, "učili su čoveka muzici da bi raspršili melanholiju njegove duše." Slagali su se sa Ničeom da bi život bez muzike bio greška.

III DOBA UMETNIKA

1. Renesansa u doba dinastije Sung

i) *Socijalizam Vang Anšija*

Dinastija Sung - Radikalni premijer - Njegov lek za nezaposlenost - Regulisanje industrije - Zakoni o nadnicama i cenama - Nacionalizacija trgovine - Državno osiguranje za nezaposlene, siromašne i stare osobe - Ispiti za državnu službu - Poraz Vang AnŠija

Dinastija T/'/ang se nikada nije oporavila od pobune An Lušana. Carevi koji su došli posle Ming Huanga nisu bili u stanju da obnove imperijalnu vlast širom carstva; i tako je posle jednog veka staračke slabosti toj dinastiji došao kraj. U sledeće pedeset tri godine promenilo se pet dinastija, ali su sve bile i slabe i kratkotrajne. Kao i uvek u takvim slučajevima, bila je potrebna čvrsta ruka da bi se red ponovo uspostavio. Iz tog haosa se izdigao jedan vojnik i osnovao dinastiju Sung; on sam je bio prvi car pod imenom T/'/ai Cu. Bio je obnovljen birokratski sloj konfučijanskih činovnika, ponovo su se polagali ispiti za ulazak u državnu službu, a neki carski savetnik je pokušao da reši probleme eksploatacije i siromaštva pomoću skoro socijalističke kontrole nad privrednim životom države.Vang Anših (1021-86) spada među brojne fascinantne pojedince koji čine živopisnim duge anale kineske istorije. Trivijalnost distance čini da naše dugotrajno izbegavanje egzotičnih krajeva zatamnjuje raznovrsnost mesta i ljudi i utapa najraznovrsnije ličnosti u sivu jednoobraznost izgleda i karaktera. Ali, čak i po oceni njegovih neprijatelja a imao ih je dosta Vang se isticao kao čovek koji se razlikuje od ostalih, savesno angažovan u sprovođenju vlasti, revnosno posvećen blagostanju naroda, čovek koji nije čuvao vreme za sebe ili svoje odevanje, a po znanju i stilu bio ravan velikim naučnicima svoga doba, i koji se sa mahnitom hrabrošću borio sa bogatim i moćnim konzervativcima svog vremena. Igrom slučaja, jedina velika ličnost u hronici njegove zemlje koja mu je bila slična bio je njegov imenjak Vang Mang; nemirni tok istorije je prešao već hiljadu godina od poslednjeg kineskog istaknutog eksperimenta sa socijalističkim idejama.Stupivši na najviši tj. carski položaj, Vang Anših je kao opšti princip postavio to da vlast mora da bude odgovorna za dobrobit svih svojih državljana. "Ova država," rekao je on, "treba da preuzme celokupno vođenje trgovine, industrije i poljoprivrede u svoje ruke, s ciljem da pomogne radnim klasama, kao i da spreči bogataše da siromahe samelju u prah." Počeo je sa ukidanjem prinudnog rada koji je vlast od pamtiveka nametala kineskom narodu, pa je često odvodila ljude sa njiva baš u vreme kada su bili potrebni za rad na setvi ili žetvi; pri svem tom, on je obavio velike građevinske radove za sprečavanje poplava. Spasavao je seljake od zelenaša koji su od njih pravili robove, tako što im je sa niskim kamatnim stopama za ono vreme pozajmljivao novac za zasejavanje useva. Nezaposlenima je delio besplatno semenski materijal i pružao drugu pomoć za stvaranje okućnice, pod uslovom da od prinosa sa svog zemljišta vrate dug državi. U svakom okrugu su bili imenovani odbori za regulisanje nadnica za rad i cena životnih potrepština. Trgovina je bila nacionalizovana; vlast je otkupljivala proizvode svakog lokaliteta, s tim što je deo toga bio skladišten za buduće lokalne potrebe, a ostatak prevožen da bi bio prodat u državnim depoima širom carstva. Uspostavljen je buxetski sistem, pa je buxetska komisija podnosila predloge i predračune troškova, a u administraciji

su se tako strogo držali tih predračuna, da je država uštedela znatne sume koje su ranije upadale u one tajne i prostrane xepove koji presecaju putanju svakog državnog dolara. Penzije su bile obezbeđene za ostarela lica, nezaposlene i siromašne. Obrazovanje i sistem ispita su pretrpeli reforme; sastavljeni su testovi da bi se ustanovilo poznavanje činjenica, a ne reči, kao i da bi se pomerio naglasak sa literarnog stila na primenu konfucijanskih načela na tekuće zadatke; uloga formalizma i učenja napamet u obrazovanju dece bila je smanjena, pa su neko vreme, kako kaže jedan kineski istoričar, "čak i đaci u seoskim školama odbacivali uxbenike govorništva i počeli da izučavaju početnice iz istorije, geografije i političke ekonomije." Zašto je ovako plemenit eksperiment propao? Najpre, možda, zbog određenih elemenata u njemu koji su bili više praktični nego utopijski. Mada je porez uglavnom uziman od prihoda bogatih, deo tog ogromnog prihoda potreban za uvećane rashode države bio je obezbeđivan prisvajanjem dela proizvoda sa svake njive. Ubrzo su se siromašni pridružili bogatima u pritužbama na previsoke poreze; ljudi su uvek spremniji da prošire funkcije vlasti nego da za njih plate. Osim toga, Vang Anših je smanjio stajaću vojsku čije je izdržavanje finansijski iscrpljivalo narod, ali je (da bi je nekako nadomestio) uveo opštu obavezu svake porodice koja ima više od jednog muškarca da obezbedi vojnika u vreme rata. Poklanjao je mnogim porodicama konje i hranu za konje, ali pod uslovom da se one o životinjama valjano staraju, kao i da budu stavljene u službu vlasti za njene vojne potrebe. Kada se ispostavilo da napadi i pobune često stvaraju ratne prilike, te mere su brzo okončale popularnost Vang Anšiha. Isto tako, ispostavilo se da je teško nalazio poštene ljude koji će te mere sprovoditi; korupcija se širila u mamutskoj birokratiji, a Kina se, kao i mnoge države od tada, suočila sa prastarim gorkim izborom između privatne pljačke i državne korupcije.Konzervativci, koje je predvodio Vangov rođeni brat i istoričar Szuma Kuang, izneli su optužbe da je eksperiment sam po sebi nepouzdan; oni su tvrdili da su ljudska iskvarenost i nesposobnost učinili neprimenljivom kontrolu vlasti nad industrijom, te da je najbolji oblik vladavine /laissez-faire/ koji bi se oslanjao na prirodne ekonomske impulse ljudi za proizvodnju usluga i dobara. Bogataši su pogođeni visokim porezima svoje imovine i monopola nad trgovinom štedro ulagali novac u rešenosti da diskredituju mere Vang Anšiha, da ometaju njihovo sprovođenje, i da ih dovedu do sramotnog kraja. Dobro organizovana opozicija je izvršila pritisak na Cara; a kada se posle niza poplava i suša, na nebu pojavila zastrašujuća kometa, Sin neba je lišio Vanga njegove funkcije, poništio njegove ukaze i pozvao njegove neprijatelje da dođu na vlast. I opet je sve bilo kao i ranije.

ii) *Preporod obrazovanja*

Razvoj učenosti - Hartija i mastilo u Kini - Koraci u pronalasku štampe - Najstarija knjiga - Papirni novac - Pokretna štampana slova - Antologije, rečnici, enciklopedije

U međuvremenu, tokom svih ratova i buna, za vreme svih administracija i eksperimenata, život kineskog naroda je tekao ravnomerno dalje, i nisu ga mnogo remetili

događaji suviše daleki i o kojima bi se nešto čulo tek kada su oni bili već davna prošlost. Dinastija Sung je bila zbačena na severu, ali se ponovo uspostavila na jugu; prestonica se preselila iz Pien Lianga (danas K/'/aifeng) u Linan (danas Hangčou); u novoj prestonici, kao i u staroj, raskoš i prefinjenost su se razvijali, a trgovci su dolazili iz mnogih krajeva sveta da kupe nenadmašne proizvode kineske radinosti i umetnosti. Car Hui Cung (1101-25.) diktirao je modu u Pien Liangu time što je najpre bio umetnik, pa tek onda vladar: on je pravio slike dok su varvari napredovali ka prestonici, a osnovao je umetničku akademiju koja je izložbama i nagradama podsticala umetnosti po kojima će čovečanstvo pamtiti eru dinastije Sung. Nadahnjujuće kolekcije su napravljene od kineske bronze, slika, rukopisa i žada; stvorene su velike biblioteke, a neke od njih su nadživele ratne slave. Severna i južna prestonica su vrvele od učenih ljudi i umetnika.Upravo za vreme ove dinastije je štamparstvo ušlo kao neprimetno završena revolucija u literarni život Kineza. Ono se razvijalo korak po korak tokom mnogih vekova; sada je bilo spremno u obe svoje faze valjkovi (klišei) za štampanje čitavih stranica i pomerljiva štamparska slova izlivena u metalu u matricama kao potpuno kineski izum, posle pisanja najveći izum u istoriji ljudskog roda.Prvi korak u razvoju morao je biti otkriće nekog prikladnijeg materijala za pisanje nego što su svila ili bambus kojima su se zadovoljavali stari Kinezi. Svila je bila skupa, a bambus težak; za svoju glavnu imovinu knjige od bambusa Mo Ti je na svojim putovanjima morao da ima troja kola; a Ših Hunagti je morao da pregleda sto dvadeset funti državnih dokumenata svakog dana. Oko 105. godine n.e., izvesni C/'/ai Lun je obavestio cara da je izumeo jeftiniji i lakši pisaći materijal, izrađen od kore drveta, konoplje, platna i ribarskih mreža. C/'/ai je dobio važno zvanje i titulu od cara, zatim bio umešan u neku spletku sa caricom, i otkriven, "a onda otišao kući, okupao se, očešljao, obukao svoje ruho i popio otrov." Nova umetnost se širila brzo i daleko, jer je najstariji postojeći ostatak hartije (koji je našao Ser Aurel Stain u nekom bedemu Velikog zida) u obliku državnih dokumenata koji se odnose na događaje u godinama 21-137. n.e. i očito savremenik poslednjih od tih događaja; prema tome, on datira otprilike iz 150. godine n.e., dakle samo pola veka pošto je C/'/ai Lun obznanio svoj pronalazak. Ti prvi komadi hartije su bili od čistog platna, u suštini slični hartiji koja se danas koristi kada se želi postići trajnost. Kinezi su hartiju razvili skoro do savršenstva primenjujući spajanje lepka ili želatina, i osnove od skrobne kaše, radi ojačavanja vlakana i ubrzavanja njihovog upijanja mastila. Kad su Kinezi toj veštini naučili Arape u osmom veku, a Arapi Evropljane u trinaestom, ona je bila već savršena.Mastilo je takođe došlo sa Istoka; jer, mada su Egipćani napravili i mastilo i hartiju u nečem što bi se moglo nazvati najstarijim antikvitetom, Evropa je zapravo od Kine naučila veštinu njegovog mešanja od pigmenta čađi; tuš ("indijsko mastilo") je bio izvorno kineski pronalazak. Crveno mastilo spravljeno od živinog sulfida koristilo se u Kini još u vreme dinastije Han; crno mastilo se tu pojavilo u četvrtom veku, a od tada je upotreba crvenog mastila postala carska privilegija. Crno mastilo je podstaklo pojavu štampe, jer je bilo posebno prilagođeno za upotrebu na drvenim blokovima i odlikovalo se time što ga je skoro nemoguće bilo izbrisati. U centralnoj Aziji su nađeni blokovi hartije koji su ležali pod vodom tako dugo da su se okamenili; ali mastilom ispisan rukopis je još uvek mogao da se pročita. Primena pečata kod potpisa bila je slučajno izvorište štampe; kineska reč za štampu još uvek je ista kao reč za pečat. Isprva su ti pečati, kao na Bliskom istoku, utiskivani u glinu; oko petog veka vlaženi su mastilom. U međuvremenu, u drugom stoleću, tekst Klasika je urezan u kamenu; a ubrzo posle toga se javio običaj pravljenja reprodukcija u mastilu sa ovih natpisa. U

šestom veku nalazimo velike drvene pečate koje su koristili taoisti za štampanje magičnih formula; jedan vek kasnije, budistički misionari su eksperimentisali sa raznim metodama pravljenja duplikata, pomoću pečata, reprodukcija (utrljavanjem), matricama i tekstilnom štampom a to poslednje bila je veština indijskog porekla. Najraniji danas postojeći "blok-printovi" su milioni magičnih formula odštampani u Japanu oko 770. godine n.e., na sanskritu i kinesko slovo (karakter) izvrstan primer kulturalne interakcije u Aziji. Mnogi "blok-printovi" napravljeni su za vreme dinastije T/'/ang, ali su verovatno uništeni ili izgubljeni u haosu pobune koja je usledila posle Ming Huanga. Godine 1907., Ser Aurel Stain je ubedio taoističke sveštenike u kineskom Turkestanu da mu dozvole da pregleda "Pećine hiljadu Buda" kod Tun-huanga. U jednoj od odaja koje su verovatno zazidane oko 1035. godine n.e. i nisu otvarane ponovo sve do 1900., ležalo je 1130 svežnjeva od kojih je svaki sadržao dvanaestak ili više svitaka rukopisa; celina je činila biblioteku od 15.000 knjiga ispisanih na hartiji, tako dobro očuvanih kao da su ispisane dan pre njihovog otkrića u ovo moderno vreme. Upravo je među ovim rukopisima nađena najstarija štampana knjiga na svetu "Dijamantska sutra" svitak koji se završava ovim rečima: "Odštampao na dan 11. maja (ekvivalentan datum), 868., Vang Čieh, za slobodnu opštu distribuciju, u znak dubokog poštovanja, da bi ovekovečio uspomenu na svoje roditelje." Tri druge štampane knjige su nađene u masi rukopisa; jedna od njih je označila novo dostignuće, jer to nije bio svitak, kao "Dijamantska sutra", već malena složena (tj. presavijena) knjiga, prva poznata u svojoj danas tako rasprostranjenoj vrsti. Kao u poznom srednjem veku u Evropi i kod primitivnih naroda u novije vreme, prvi podsticaj za štampu potekao je iz religije, koja je nastojala da širi svoje učenje, kako vizuelno tako i pomoću zvuka, te da svoje vraxbine i molitve stavi u svačiju ruku. Međutim, kao i ove religiozne forme štampe, skoro isto su stare i karte za igranje koje su se pojavile u Kini 969. ili ranije, a prenete su iz Kine u Evropu pred kraj četrnaestog veka. Ove prve knjige su bile štampane pomoću drvenih valjkova. U jednom kineskom pismu napisanom oko 870. n.e. nalazimo najstarije poznato pominjanje tog rada: "Kad sam jednom bio u Sečuanu, u jednoj knjižari sam pregledao knjigu štampanu pomoću drveta." Izgleda da je veština štampanja bila već razvijena; i zanimljivo je uočiti da je do ovog razvoja izgleda najpre došlo u zapadnim provincijama kao što su Sečuan i Turkestan, koje su ka civilizaciji usmerili budistički misionari iz Indije i koje su neko vreme imale kulturu nezavisnu u odnosu na istočne prestonice. "Blok-printovi" su uvedeni u istočnu Kinu u desetom veku kada je prvi ministar, Feng Tao ubedio cara da obezbedi sredstva za štampanje kineskih klasika. Taj rad je potrajao dvadeset godina i njime je ispunjeno sto trideset tomova, jer su tu bili obuhvaćeni ne samo tekstovi nego i najpoznatiji komentari. Kad je delo bilo završeno, klasici su postali daleko pristupačniji, što je dalo snažan doprinos preporodu obrazovanja i jačanju konfucijanizma u vreme vladavine kraljeva dinastije Sung.Jedan od najranijih oblika štampanja pomoću blok-printa bio je primenjen u izradi papirnog novca. Najpre se pojavio u Sečuanu u desetom veku, a zatim postao omiljeno zanimanje kineskih vlada i u roku od jednog veka doveo do eksperimenata u inflaciji. Godine 1294. Persija je podražavala ovaj novi način stvaranja bogatstva; Marko Polo je 1297. sa čuđenjem opisao poštovanje koje su Kinezi pokazivali prema ovim neobičnim komadićima papira. Tek 1656.godine Evropljani su naučili taj trik tj. veštinu i izdali svoju prvu papirnu novčanicu. Pokretno štamparsko slovo je takođe kineski pronalazak, ali je odsustvo alfabeta i prisustvo 40.000 karaktera u pisanom kineskom, učinilo njegovu upotrebu nemogućim luksuzom na Dalekom istoku. Pi Šeng je izradio pokretno štamparsko slovo od gline još 1041. godine n.e., ali se taj izum

malo koristio. Godine 1403. Korejanci su proizveli prvo metalno slovo za koje istorija zna: modeli su ugravirani u tvrdom drvetu, kalupi od porcelanske kaše su pravljeni iz tih modela, a iz tih kalupa, pečenih u pećnici, izliveno je metalno slovo. Najveći koreanski car, T/'/ai Cung je odmah prihvatio taj izum kao pomoć u sprovođenju vlasti i očuvanju civilizacije. "Ko god želi da vlada," rekao je ovaj prosvećeni monarh, "mora dobro da poznaje zakone i Klasike. Onda će biti u stanju da dela pravedno u odnosu na spoljni svet i da očuva čestit karakter u svom srcu, te na taj način zemlji donese mir i red. Naša istočna zemlja leži s one strane mora i mali je broj knjiga koji dolazi iz Kine. Knjige štampane pomoću valjaka su često manjkave i, štaviše, teško je štampati u potpunosti sve knjige koje postoje. Zbog toga izdajem naredbu da se slova izrađuju od bronze i da sve bez izuzetka na šta mogu da stavim ruke bude štampano, da bi sadržaj tih dela ušao u tradiciju. To bi za nas bila večna blagodet. Međutim, troškovi neće biti pokrivani oporezivanjem naroda. Ja i moja porodica, i oni ministri koji to žele, lično će snositi troškove."Iz Koreje se livenje pokretnog štampanog slova prenelo u Japan i opet nazad u Kinu, ali očito tek posle Gutenbergovog okasnelog otkrića u Evropi. U Koreji se korišćenje pokretnog slova nastavilo dva veka i zatim propalo; u Kini je njegova upotreba bila povremena sve dok trgovci i misionari sa Zapada nisu, kao da vraćaju prastari dar, doneli na Istok metode evropske tipografije. Od vremena Feng Taoa do doba Li Hung-čanga, Kinezi su se držali "blok-štampe" kao najkorisnijeg oblika za svoj jezik. Uprkos ovom ograničenju, kineski štampari su narodu isporučivali ogroman broj knjiga. Dinastičke hronike u stotinama tomova bile su izdate između 1043. i 1063.; čitav budistički kanon u pet hiljada knjiga bio je završen do 972. Pisci su bili naoružani nečim što nikada pre nisu imali; njihova publika se proširila sa aristokratije na srednju klasu, pa čak i na deo nižih klasa; književnost je dobila demokratskiji ton i raznovrsniju formu. Veština "blok-štampe" je bila jedan od izvora Preporoda u doba dinastije Sung. Podstaknuta ovim oslobađajućim pronalaskom, kineska književnost se sada pretvorila u jednu neviđenu bujicu. Sav sjaj humanističkog preporoda u Italiji bio je anticipiran dvesto godina ranije. Antički klasici su bili počastvovani stotinama izdanja i hiljadama komentara; život prošlosti su osvojili učeni istoričari koji su ga zabeležili za milione čitalaca pomoću tog novog čuda štampe; sakupljene su ogromne antologije književnosti, sačinjeni su veliki rečnici, a enciklopedije su se poput mastodonata probijale širom zemlje. Prva iole značajna bila je enciklopedija Vu Šua (947-1002); zbog nedostatka alfa-beta, bila je sređena po kategorijama, baveći se uglavnom fizičkim svetom. Godine 977. n.e., Sung imperator T/'/ai Cung naručio je kompilaciju jedne veće enciklopedije; stiglo se do trideset dve knjige i sastojala se većim delom od izbora iz 1.690 prethodnih knjiga. Kasnije, pod carem iz dinastije Ming, Jung Loom (1403-25), napisana je enciklopedija u deset hiljada tomova koja se pokazala suviše skupom za štampanje; osim jednog primerka koji je dospeo do potomstva, gotovo sto šezdeset tomova je izgorelo u požaru za vreme Bokserskog ustanka 1900. godine. Nikada pre toga nisu naučnici tako dominirali nekom civilizacijom.

iii) *Ponovno rađanje filozofije*

Ču Hsi - Vang Jang-ming - Izvan dobra i zla

Ti naučnici nisu svi bili konfucijanci, jer su se u toku petnaest vekova razvile suparničke filozofske škole, i sada je intelektualni život tog bogatog soja bio uzburkan

zbog brojnih rasprava na razne teme. Prodiranje budizma u kinesku dušu stiglo je čak i do filozofa. Većina njih su sada bili zahvaćeni navikom meditiranja u samoći; neki od njih su išli tako daleko da su osuđivali Konfucija zato što je prezirao metafiziku, i odbacivali su njegov metod pristupa životnim i duhovnim problemima kao suviše površan i sirov. Introspekcija je postala prihvaćen metod istraživanja univerzuma, a epistemologija se po prvi put pojavila kod Kineza. Carevi su prihvatali budizam ili taoizam kao načine za povećavanje svoje popularnosti ili kao metode disciplinovanja naroda; i, povremeno se činilo da je došao kraj Konfucijevoj vladavini nad kineskim duhom.Njegov spasilac je bio Ču Hsi. Baš kao što je Šankara, u Indiji u osmom veku, uneo u intelektualni sistem raštrkana saznanja Upanišada i filozofiju "Vedanta" učinio vrhovnom; i baš kao što će sveti Toma Akvinski u Evropi u trinaestom veku ubrzo utkati Aristotela i sv.Pavla u pobedničku sholastičku filozofiju, tako je Ču Hsi u Kini u dvanaestom veku preuzeo Konfucijeve nejasne aforizme i na njima izgradio filozofski sistem sređen dovoljno da zadovolji ukus jednog naučničkog doba, a dovoljno snažan da u toku sedam vekova očuva vođstvo konfucijanaca u političkom i intelektualnom životu Kineza.Suštinska filozofska raspra tog vremena bila je usredsređena na tumačenje odlomka iz "Velikog učenja", koji su i Ču Hsi i njegovi protivnici pripisivali Konfuciju. Šta se mislilo pod začuđujućim zahtevom da uređenje države treba da se zasniva na pravilnom uređenju porodice, da uređenje porodice treba da se zasniva na uređenju vlastitog bića, da uređenje vlastitog bića zavisi od iskrenosti misli, a da iskrenost misli proističe iz "najvećeg produbljavanja znanja" kroz "ispitivanje stvari"? Ču Hsi je odgovorio da je to značilo upravo ono što je tu i rečeno; da filozofija, moral i državništvo treba da počnu od skromnog proučavanja realnih stvari. Bez prigovora je prihvatao pozitivističku sklonost Učiteljevog uma; i, mada se bavio ontološkim problemima mnogo više nego što bi mu to Konfucije možda odobrio, dospeo ontološkim problemima mnogo više nego što bi mu to Konfucije možda odobrio, dospeo je do neobičnog spoja ateizma i religioznosti što je moglo da zainteresuje mudraca iz Šantunga. Poput"Knjige promena", koja je uvek dominirala kineskom metafizikom, Ču Hsi je priznavao izvestan grubi dualizam u stvarnosti: svugde su se "Jang" i "Jin" aktivnost i pasivnost, kretanje i mirovanje mešali kao muški i ženski principi, funkcionišući na bazi pet elemenata tj. vode, vatre, zemlje, metala i drveta, da bi proizveli fenomene stvaranja; i svugde su "Li" i "Či" Zakon i Materija jednako eksterni, zajednički su delovali u vladanju nad svim stvarima i davali im oblik. Ali, iznad svih tih oblika, nešto što ih je spajalo, bio je "T/'/ai či", Apsolut, bezlični Zakon nad zakonima, ili struktura sveta. Ču Hsi je poistovetio ovaj Apsolut sa "T/'/ien"-om ili Nebom iz ortodoksnog konfucijanizma; po njegovom shvatanju, Bog je bio racionalan proces bez ličnog identiteta ili forme koja se može prikazati. "Priroda nije ništa drugo do Zakon." Ovaj Zakon univerzuma je takođe, govorio je Ču, zakon morala i politike. Moralnost je usklađenost sa zakonima prirode, a najviša državnička veština je primena zakona moralnosti na vođenje države. Priroda je u svakom krajnjem smislu dobra i priroda ljudi je dobra; tajna mudrosti i mira je u tome da se sledi priroda. "Čoi Mao Šu je odustao od toga da ukloni travu ispred svog prozora /'/zato što je/'/, kako se izrazio, /'/njen poriv isti kao i moj sopstveni./'/" Moglo bi se zaključiti da su i instinkti dobri, i da čovek može bezbrižno da ih sledi; ali Ču Hsi ih osuđuje kao izraze materije ("Či") i zahteva njihovo potčinjavanje razumu i zakonu ("Li"). Teško je u isto vreme biti i moralista i logičar.Bilo je protivrečnosti u ovoj filozofiji, ali nisu one smetale njenom glavnom protivniku, blagom i čudnovatom Vang Jangmingu. Jer, Vang je bio i svetac i filozof; meditativni duh i navike "Mahajana" budizma duboko su mu prožele dušu.

Njemu se činilo da velika greška kod Ču Hsija nije moralne prirode, već metodološke; ispitivanje stvari, smatrao je, ne treba da počne sa ispitivanjem spoljnog univerzuma, već, kao što su hinduisti govorili, od daleko dubljeg i indikativnijeg sveta unutarnjeg bića. Ni čitava fizička nauka svih vekova neće nikada objasniti bambusov izdanak ili zrno pirinča."Ranijih godina sam govorio svom prijatelju Čienu: "Ako neko ko hoće da bude čovek mudrosti ili vrline, mora da ispituje sve pod kapom nebeskom, kako sada bilo koji čovek može da poseduje takvu ogromnu moć?" Skrenuo sam mu pažnju na bambuse ispred paviljona i zamolio ga da ih ispita i shvati. Dan i noć je Čien ulazio u ispitivanje principa bambusa. Za tri dana iscrpeo je svoj duh i um, sve dok mu se mentalna energija nije tako iscrpla da se razboleo. Najpre sam rekao da je to zato što su mu energija i snaga nedovoljni. Zato sam i ja započeo sa ispitivanjem. Dan i noć su prošli, a ja nisam bio u stanju da razumem principe bambusa, a kad je prošlo sedam dana i ja sam se razboleo zato što sam izmorio i opteretio svoje misli. Zbog toga smo zajedno uzdahnuli i rekli, "Ne možemo biti ni mudraci, ni ljudi vrline." Tako je Vang Jangming odbacio ispitivanje stvari i odbacio čak i drevne klasike; činilo mu se da čitati vlastito srce i um u osamljeničkoj kontemplaciji obećava više mudrosti nego svi objekti i sve knjige. On se sklonio u divljinu neke planine u kojoj su prebivali varvari i u kojoj je bilo puno otrovnih zmija; tu je od odbeglih prestupnika sebi stvarao prijatelje i učenike; podučavao ih je filozofiji, kuvao im hranu, i pevao pesme. Jednom ih je u ponoć prepao iskočivši iz svoje kolibe vičući u zanosu: "Moja priroda je naravno dovoljna. Nisam bio u pravu kada sam tražio principe u stvorenjima i stvarima." Njegovi drugovi nisu bili sigurni da ga razumeju; ali on ih je polako doveo do svog idealističkog zaključka: "Sam um je otelotvorenje prirodnog zakona. Ima li išta u kosmosu što postoji nezavisno od uma? Postoji li i jedan zakon odvojen od uma?" Iz ovoga nije zaključio da je Bog plod mašte; naprotiv, zamišljao je Božanstvo kao maglovitu, ali sveprisutnu moralnu silu, suviše veliku da bi to bila samo jedna ličnost, ali koja je ipak sposobna da oseti saosećanje i gnev prema ljudima. Od te idealističke početne tačke, on je došao do istih etičkih principa kao Ču Hsi. "Priroda je najviše dobro," a najviša vrlina leži u potpunom prihvatanju zakona Prirode. Kad mu je ukazano na to da izgleda da Priroda jednako obuhvata zmije kao i filozofe, on je odgovorio u stilu Tome Akvinskog, Spinoze i Ničea, da su "dobro" i "zlo" predrasude, izrazi koji se primenjuju na stvari zavisno od toga koliko su one korisne ili štetne za pojedinca ili ljudski rod; po njegovim rečima, sama Priroda je izvan dobra i zla i ona ignoriše našu egoističnu terminologiju. Neki učenik opisuje ili izmišlja dijalog koji je mogao biti naslovljen sa /Jenseits/ /von Gut und Böse/:"Malo kasnije on reče: "Ovo gledište o dobru i zlu ima svoj izvor u telu i verovatno je pogrešno." Nisam bio u stanju da shvatim. Učitelj reče: "Namera neba u stvaranju je jednaka kao u slučaju cveća i trave. Na koji način ono pravi razliku između dobra i zla? Ako ti, moj učeniče, uživaš kada vidiš cveće, onda ćeš smatrati cveće dobrim, a travu lošom. Ako želiš da koristiš travu, onda ćeš travu smatrati dobrom. Ova vrsta dobra i zla ima svoje izvorište u sklonostima i predrasudama tvog uma. Zato znam da grešiš."Na to ja rekoh: "U tom slučaju ne postoji ni dobro ni zlo, zar ne?" Učitelj odgovori: "Mir koji proističe iz vladavine prirodnog zakona je stanje u kom se ne pravi nikakva razlika između dobra i zla, dok je komešanje strasti prirode stanje u kom su i dobro i zlo prisutni. Ako nema komešanja strasti prirode, ne postoji ni dobro ni zlo, i to je ono što se naziva najvišim dobrom."...Upitah onda: "U tom slučaju, dobro i zlo uopšte nisu prisutni u stvarima?" On odgovori: "Oni postoje samo u tvom umu".Bilo je dobro što su Vang i budizam uneli ovu tananu notu idealističke metafizike u predvorja moralnih i korektnih konfučijanaca; jer,

iako su ti učeni ljudi imali najpravedniji stav o ljudskoj prirodi i vlasti koji je filozofija dosad smislila, oni su bili pomalo zaljubljeni u svoju mudrost i pretvorili se u intelektualnu birokratiju mrzovoljnu i neprijateljski raspoloženu prema svakoj slobodnoj i kreativno lutalačkoj duši. Ako su na kraju pristalice Ču Hsija dobile bitku, ako je njegova pločica sa visokim počastima postavljena u istoj dvorani sa pločicom samog Učitelja, a njegova tumačenja Klasika postala zakon za celokupnu ortodoksnu misao sledećih sedamsto godina, bila je to odista pobeda zdravog i jednostavnog razuma nad uznemirujućim tananostima metafizičkog uma. Ali jedan narod, kao i pojedinac, može da bude previše razuman, suviše prozaično razborit i nepodnošljivo ispravan. Delimično zbog toga što su Ču Hsi i konfucijanizam trijumfovali tako potpuno, Kina je morala da ima svoju Revoluciju.

2. Bronza, lak i žad

Uloga umetnosti u Kini - Tekstil - Nameštaj -Nakit - Lepeze - Pravljenje laka - Rezanje žada- Neka remek dela u bronzi - Kinesko vajarstvo

Potraga za mudrošću i strast za lepotom su dva pola kineskog duha, a Kina bi slobodno mogla da se definiše kao filozofija i porcelan. Kao što potraga za mudrošću nije za Kinu podrazumevala nikakvu eteričnu metafiziku, već pozitivističku filozofiju čiji je cilj individualni razvoj i društveni red, tako ni strast za lepotom nije bila neki ezoterični estetizam, nikakva diletantska mešavina umetničkih formi nevažnih za ljudske poslove i stvari, već ovozemaljski spoj lepog i korisnog, praktična rešenost da se ukrase predmeti i alatke iz svakodnevnog života. Sve dok nije počela da odustaje od svojih ideala pred uticajem Zapada, Kina je odbijala da prizna bilo kakvu razliku između umetnika i zanatlije, ili između zanatlije i radnika; skoro cela industrija je bila "manu"faktura (doslovno, manuelna izrada, prim. prev.), a sva manufaktura je bila ručni "rad"; industrija je kao i umetnost bila izražavanje ličnosti u stvarima. Zbog toga je Kina, s jedne strane propuštala da svom narodu pomoću velike industrije obezbedi udobnosti i olakšice uobičajene na Zapadu, a s druge strane prevazišla sve zemlje u umetničkom ukusu i umnožavanju lepih stvari za svakodnevnu upotrebu. Počev od znakova pomoću kojih je pisao, pa do posuda iz kojih je jeo, imućni Kinez je zahtevao da sve oko njega ima neku estetsku formu i da svojim obličjem i strukturom pokazuje zrelu civilizaciju, te da tako predstavlja i njen simbol i njen deo. Za vreme dinastije Sung, ovo kretanje ka ulepšavanju ljudi, hramova i domova dostiglo je svoj najviši izraz. To je bio deo vrline života epohe T/'/ang koji će se zadržati i širiti za vreme kasnijih dinastija; ali sada je dugi period reda i blagostanja pothranjivao svaku umetnost i davao kineskom načinu življenja lepotu i ukrase koje nikada ranije nije imao. U pogledu tekstila i obrade metala, kineske zanatlije u eri Sunga dostigle su stepen savršenstva koji nikada nije prevaziđen; u rezanju žada i tvrdog kamena oni su nadmašili sve takmace; a u rezbarenju drveta i slonovače jedino su ih nadmašili njihovi učenici u Japanu. Nameštaj je pravljen u brojnim jedinstvenim i neudobnim oblicima; umetnički stolari, koji su živeli na zdeli pirinča dnevno, isporučivali su jedan /objet de vertu/ komadić perfekcije jedan za drugim; a ti minorni produkti brižljive veštine, zauzimali su mesto skupog nameštaja i raskošnih predmeta u domovima, i pružali njihovim vlasnicima zadovoljstvo koje na Zapadu mogu da znaju samo pravi poznavaoci. Žene i muškarci su se hladili ukrašenim lepezama od perja ili bambusa, bojene hartije ili svile; čak

su i prosjaci mahali elegantnim lepezama baveći se svojim drevnim zanatom.Veština lakiranja začeta je u Kini, a dostigla svoje potpuno savršenstvo u Japanu. Na dalekom istoku, lak je prirodan proizvod autohtono kineskog drveta, ali koje danas vrlo marljivo gaje Japanci. Biljni sok se izvlači iz stabla i grana, proceđuje i zagreva da bi se uklonio višak tečnosti; nanosi se na tanko drvo, ponekad na metal ili porcelan, i suši pomoću izlaganja vlazi. Postavljaju se dvadeset ili trideset slojeva, svaki se polako suši i brižljivo polira, a nanosi ili aplikacije variraju po boji i dubini; onda se, u Kini, gotovi lak355 rezbari oštrom alatkom u obliku slova /V/, s tim da svaki urez doseže do onog sloja koji će izložiti boju koju zahteva mustra. Ta se veština razvijala postepeno; počela je kao oblik pisanja na trakama od bambusa; taj materijal se za vreme dinastije Čou koristio za ukrašavanje brodova, amova, kola itd.; u drugom veku n.e. primenjivan je za građevine i muzičke instrumente; za vreme dinastije Sung, sve grane umetnosti su poprimile svoj definitivan oblik, i isporučivale svoje proizvode do tako dalekih luka kao što su one u Indiji i Arabiji; za vladavine dinastije Ming, to umeće je još usavršeno, a u nekim fazama dostiglo svoj vrhunac; pod prosvećenim vladarima dinastije Manču, K/'/ang-hsijem i Č/'/ien Lungom, izgrađene su velike fabrike i održavane carskim ukazom, u kojima su nastala remek-dela kao što je presto Č/'/ien Lunga, ili lakirani paravan koji je K/'/ang-hsi darovao Leopoldu /I/, Caru Svetog rimskog carstva. Ta veština je ostala na svom vrhuncu sve do devetnaestog veka, kada su ratovi koje su doneli evropski trgovci i rđav ukus evropskih uvoznika i kupaca, doveli do povlačenja carske pomoći, snizili standarde, pokvarili šare (tj. dizajn) i Japanu prepustili vođstvo u veštini rukovanja lakom.Žad je star kao i kineska istorija, što je očito jer je nađen u najstarijim grobnicama. Najstariji zapisi govore o njegovoj upotrebi kao "zvučnog kamena" do 2500. godine p.n.e.: žad je rezan u obliku ribe ili na druge načine, i vešan o remen; kada je bio valjano rezan, udarac u njega bi proizveo čist muzički zvuk koji je zapanjujuće dugo trajao. Reč je izvedena od francuske reči/jade/ potekle iz španske /ijada/ (lat. /ilia/), što znači slabine, ili krsta; španski osvajači Amerike su ustanovili da Meksikanci koriste taj kamen, u prahu, pomešan sa vodom, kao lek za mnoge poremećaje unutrašnjih organa, pa su sa sobom doneli taj novi recept u Evropu zajedno sa američkim zlatom. Kineska reč za taj kamen ima mnogo više smisla; /jun/ znači mek kao rosa. Dva minerala daju žad: žadeit i nefrit silikati u prvom slučaju aluminijuma i natrijuma, a u drugom, kalcijuma i magnezijuma. Oba su čvrsti; pritisak od pedeset tona je ponekad potreban da bi se smrvila kockica od jednog inča; veliki komadi se obično razbijaju tako što se izlažu brzom smenjivanju najpre visoke temperature, a zatim hladnoj vodi. Genijalnost kineskog umetnika se pokazuje u njegovoj veštini da izvuče sjajne nijanse zelene, mrke i bele boje iz ovih prirodno bezbojnih materijala, kao i strpljivoj upornosti sa kojom varira oblike, tako da u svim svetskim kolekcijama žada (izuzev dugmadi) nema dva jednaka komada. Primerci se javljaju još u doba dinastije Šang u obliku žabe od žada koja se koristila kao žrtveni dar bogovima; a oblici velike lepote izrađivani su u vreme Konfucija. Dok su drugi narodi upotrebljavali žadeit za sekire, noževe i ostale alatke, Kinezi su toliko poštovali ovaj kamen da su ga čuvali skoro isključivo za umetnost; smatrali su ga dragocenijim od srebra ili zlata ili bilo kakvih dragulja; male komade žada, kao što su prstenovi za palac koje su nosili mandarini, cenili su na pet hiljada dolara, a neke ogrlice od žada na 100.000 dolara; kolekcionari su provodili silne godine u potrazi za jednim jedinim komadom. Ocenjuje se da bi skup svih postojećih kineskih žadova činio kolekciju kojoj ne bi bilo premca kod bilo kog drugog materijala. Bronza je skoro isto tako stara kao žad u umetnosti Kine, i čak je na još

uzvišenijem položaju u pogledu poštovanja koje Kinezi ukazuju. Legenda kaže kako je drevni car Ju, junak kineskog potopa, izlivao metale koje je dobijao kao danak od devet provincija svoje carevine u obliku kotlova sa devet nogu, koji su imali čarobnu moć da odagnaju štetne uticaje, da bez vatre do ključanja dovedu svaki sadržaj koji se u njih sipa, te da sami od sebe pripravljaju sve vrste poslastica. Oni su postali sveti simbol carske vlasti, i brižljivo su prenošeni iz dinastije u dinastiju, ali su na tajanstven način nestali posle pada Čoua okolnost krajnje pogubna za prestiž Ših Huang-tija. Livenje i ukrašavanje bronze je postalo jedno od lepih umetnosti u Kini i dalo zbirke za čije je katalogiziranje bilo potrebno četrdeset dve knjige. Izrađivane su posude za religiozne ceremonije državne i kućne, a hiljade vrsta pribora i sprava bilo je pretvoreno u umetnička dela. Kineskoj bronzi su jedino ravna dela italijanske renesanse, i to možda jedino "Rajske dveri" koje je Giberti napravio za firentinsku Krstionicu.Najstariji postojeći komadi kineske bronze su žrtvene posude koje su nedavno otkrivene u Honanu; kineski naučnici smatraju da pripadaju dinastiji Šang, a evropski poznavaoci misle da su kasnijeg, doduše neutvrđenog datuma. Najraniji ostaci su iz perioda Čoua; izvrstan primerak je garnitura obrednog posuđa u Metropoliten muzeju u Njujorku. Većinu bronzanih komada Čoua je konfiskovao Ših Huangti, da ih ljudi ne bi topili i izlivali od njih oružje. Od tog nakupljenog metala njegove zanatlije su napravile dvanaest xinovskih statua, od koji je svaka bila pedeset stopa visoka; ali od njih nije ostala ni jedna stopa. Za vreme dinastije Han izrađene su mnoge lepe posude, često ukrašene zlatom. Umetnici obučavani u Kini izlili su nekoliko remek-dela za hram Horiuđi kod Nare u Japanu, među kojima su najlepši tri Amida-Bude koji sede na posteljama od lotosa; u istoriji bronze se teško može naći nešto lepše od ovih figura. Pod dinastijom Sung ova umetnost je dostigla vrhunac, ako ne po lepoti, ono sigurno po obilju; kazani, posude za vino, pehari, kadionice, oružje, ogledala, zvona, bubnjevi, vaze, pločice i figurine, ispunjivali su police vrsnih poznavalaca i nalazile mesto u skoro svakom domu. Atraktivan primerak rada iz doba dinastije Sung je gorionik za tamjan u obliku bivola kog spokojno jaše Lao-ce, dokazujući moć filozofije kojom se kroti divlja životinja. Ceo odlivak je tanak kao papir, a vreme mu je dalo patinu ili sloj tačkasto zelene boje koja mu daje naoko vrednu lepotu propadanja.356 U doba dinastije Ming, postepeno izopačavanje je napalo umetnost; dimenzije predmeta su se povećavale, a kvalitet opadao. Bronza, koja je bila čudesna novina u bakarno doba cara Jua, postalo je banalna, te je svoju popularnost prepustila porcelanu. Kod Kineza vajarstvo nije spadalo u važnije umetnosti, pa čak ni u lepu umetnost. Činom retke skromnosti, Daleki istok je odbio da svrsta ljudsko telo u rubriku lepote; skulptori su se igrali pomalo sa tkaninom, i koristili figure muškaraca retko kad žena radi proučavanja ili prikazivanja određenih vrsta svesti; ali nisu veličali ili slavili telo. Većinom su svoje portrete ljudi ograničavali na budističke svece i taoističke mudrace, ignorišući atlete i kurtizane koji su pružali onoliko nadahnuća umetnicima Grčke. U kineskom vajarstvu, životinje su imale prednost čak i odnosu na filozofe i svece. Najstarije kineske statue za koje znamo jesu dvanaest bronzanih kolosa koje je podigao Ših Huangti; njih je neki vladar iz dinastije Han pretopio da bi "napravio sitan novac." Nekoliko malih životinja u bronzi ostalo je iz doba dinastije Han; ali skoro sve statue iz te epohe su stradale u ratovima ili ih je uništio zub vremena. Jedino značajni ostaci iz doba dinastije Han su reljefi u grobnicama nađeni u Šantungu; tu su ljudske figure opet retke, a prizorima dominiraju životinje rezbarene u tankom reljefu. Srodnije skulpturi su pogrebne statuete od gline većinom životinja, ponekad slugu ili žena koje su pokopane sa umrlim muškarcima kao prikladna zamena za /suttee/ (hinduistički običaj sahranjivanja žive žene

sa umrlim mužem). Tu i tamo ima ostataka figura životinja iz ovog perioda, kao na primer tigar od mermera, sav mišićav i oprezan, koji je čuvao hram Sniangfua, ili medvedi preteća izgleda u Gardnerovoj kolekciji u Bostonu, ili krilati i gušavi lavovi na grobnicama u Nankingu. Ove životinje i ponositi konji na reljefima u grobnicama pokazuju mešavinu grčko-baktrijskog, asirskog i skitskog uticaja; u njima nema ničeg autentično kineskog. U međuvremenu je jedan drugi uticaj prodirao u Kinu u obliku budističke teologije i umetnosti. Najpre se ustalio u Turkestanu i tamo izgradio civilizaciju iz koje su Stain i Pelio iskopali tone i tone ruiniranih statua; nešto od toga izgleda da može da se meri sa hinduističkom budističkom umetnošću u svom najboljem izdanju. Kinezi su preuzeli te budističke forme bez mnogo izmena i pravili Bude koje su izgledale lepo kao i one u Gandari ili Indiji. Najraniji od njih se javljaju u pećinskim hramovima Jun Kan u provinciji Šansi (oko 490. n.e.); u najbolje spadaju figure u pećinama Lung Men u provinciji Honan. Ispred tih pećina je stajalo nekoliko kolosa, od koji je jedinstven otmeni /Bodhisattva/, a najimpozantniji je "Vajrokana" Buda (oko 672. n.e.), uništen u podnožju, ali još uvek poučno spokojan. Dalje na istok, u Šantungu, nađeni su brojni pećinski hramovi čiji su zidovi izgravirani mitološkim motivima na hinduistički način, sa moćnim /Bodhisattvom/ tu i tamo, poput onog u pećini Jun Men (oko 600. n.e.) Dinastija T/'/ang je nastavila budističku tradiciju u vajarstvu i dovela je do savršenstva u sedećem Budi od kamena (oko 639. n.e.) nađenom u provinciji Šensi. U kasnijim dinastijama357 su se u glini pravili masivni "Lohani" učenici plemenitog Bude koji imaju stroga lica finansijera; i, nekoliko vrlo lepih figura "Mahajana" božanstva Kuan-jin, gotovo u procesu pretvaranja boga u boginju. Posle dinastije T/'/ang skulptura je izgubila svoje religiozno nadahnuće, i poprimila svetovni, a ponekad i čulni karakter; moralisti su se žalili, kao u renesansnoj Italiji, da umetnici prave svece dražesnim i podatnim da liče na žene; a budistički sveštenici su postavili nekoliko ikonografskih pravila zabranjujući individualizaciju karaktera ili naglašavanje tela. Verovatno je snažna moralna sklonost Kineza sprečila razvoj vajarstva; kada je religiozni "motiv" izgubio svoju pokretačku snagu, a privlačnosti fizičke lepote nije bilo dozvoljeno da zauzme njeno mesto, vajarstvo je u Kini propalo; religija je uništila ono što više nije umela da nadahne. Pred kraj epohe T/'/ang izvor vajarske kreacije je počeo da presušuje. Doba Sunga dalo je samo nekoliko istaknutih skulptura koje sa danas mogu videti; Mongoli su usmerili svoju energiju na rat; carevi dinastije Ming su se istakli u jednom prolaznom trenutku u "bizarnostima" i kolosima kao što su ona čudovišta koja stoje ispred njihovih grobnica. Skulptura je ugušena religioznim ograničenjima ispustila dušu i porcelanu i slikarstvu ostavila široko polje kineske umetnosti.

3. Pagode i palate

Kineska arhitektura - Kula od porcelana u Nankingu - Pagoda od žada u Pekingu - Konfucijev hram - Hram i oltar neba - Palate Kublaj Kana - Kineska kuća - Enterijer - Boja i oblik

Arhitektura je takođe spadala u manje važne umetnosti u Kini. Ti majstori-neimari koji su tamo radili jedva da su ostavili poneko ime za sobom, a izgleda da su im se manje divili nego poznatim grnčarima. Velika zdanja su bila retka u Kini, čak i ona u građena u slavu bogova; stare zgrade se retko nalaze, i samo nekoliko pagoda su izgrađene pre

šesnaestog veka. Arhitekti iz epohe Sung izdali su 1103. godine n.e. osam lepo ilustrovanih knjiga o "Metodi arhitekture"; ali, remek-dela koja su prikazali bila su sva od drveta, a ni delić od njih nije ostao. Crteži u Nacionalnoj biblioteci u Parizu koji pretenduju na to da prikazuju prebivališta i hramove konfucijanskog doba, pokazuju da se kineska arhitektura tokom svoje duge istorije od preko dvadeset tri veka oduvek zadovoljavala istim projektima ili konstrukcijama i istim skromnim proporcijama. Možda je sama osetljivost u pogledu umetnosti i ukusa naterala Kineze da se odreknu građevina koje bi mogle da izgledaju neskromno ili grandiozno; a možda je nihova intelektualna superiornost donekle ometala domašaje njihove imaginacije. Kineska arhitektura je pre svega patila od odsustva tri institucije prisutne u skoro svakoj drugoj velikoj antičkoj državi: nasledna aristrokratija, moćno sveštenstvo, i jaka i bogata centralna vlast. To su snage koje su u prošlosti plaćale za veće umetničke radove za hramove i palate, mise i opere, velike freske i isklesane grobnice. A Kina je bila srećna i jedinstvena: ona nije imala nijednu od ovih institucija.Neko vreme budistička vera je zahvatila kinesku dušu i, dovoljno u skladu sa prihodima, Kina je izgradila velike hramove čije su ruševine tek nedavno otkrivene u Turkestanu. Budistički hramovi skromne lepote ostali su širom Kine, ali se nikako ne mogu meriti sa indijskom religijskom arhitekturom. Do njih vode prijatni prirodni prilazi, obično uz vijugave nagibe obeležene kitnjastim kapijama koje se nazivaju /p'ai-lus/, i očito potiču od "ograda" hinduističkih kupola; ponekad je ulaz spiritualno zaprečen stravičnim figurama smišljenim u jednom ili drugom smislu da oteraju strane demone. Jedno od najboljih kineskih budističkih svetilišta je hram Usnulog Bude, blizu Letnje palate blizu Pekinga; Ferguson ga je nazvao "najlepšim arhitektonskim dostignućem u Kini." Karakterističnije za Daleki istok su pagode koje dominiraju pejzažem u skoro svakom kineskom gradu.358 Kao i budizam koji ih je nadahnuo, ova lepa zdanja su preuzela neke praznoverice popularnog taoizma i postala središta ne samo za verske obrede, već i za geomantijsko proricanje sudbine tj. otkrivanje budućnosti pomoću proučavanja linija i pukotina u zemlji. Opštine su podizale pagode verujući da te građevine mogu da spreče vetar i poplavu, da umilostive zle duhove i privuku blagostanje. Obično su imale oblik osmougaonih tornjeva od opeka koji su se podizali na kamenim temeljima na pet, sedam, devet ili trinaest spratova, zato što se smatralo da parni brojevi donose nesreću. Najstarija očuvana pagoda nalazi se u Sung Jueh Suu, izgrađena 523. godine n.e. na svetoj planini Sung Šan u Honanu; jedna od najlepših je Pagoda Letnje palate; najspektakularnije su Pagoda od žada u Pekingu i "Flašasta pagoda" u Vutai-šanu; najčuvenija je bila Porcelanska kula u Nankingu, sagrađena 1412-31, koja se isticala oplatom od porcelana preko opeka, a koja je uništena tokom pobune T/'/ai-p/'/inga 1854. godine.Najlepši hramovi Kine su oni koji su posvećeni zvaničnoj religiji u Pekingu. Konfucijev hram čuva veličanstveni /p'ai-lu/, prefinjeno izrezbaren, ali sam hram je pre spomenik filozofiji nego umetnosti. Izgrađen je u trinaestom veku, ali je rekonstruisan i restauriran mnogo puta od tada. Na jednom drvenom postolju u otvorenoj niši nalazi se "Pločica duše najsvetijeg praoca učitelja Konfucija;" a iznad glavnog oltara je posveta "Učitelju i uzoru deset hiljada pokolenja." Blizu Južnog tatarskog zida u Pekingu nalazi se Nebeski hram i Nebeski oltar. Oltar je impresivan niz mermernih stepenika i terasa, čiji su broj i raspored imali magično značenje; hram je modifikovana pagoda na tri sprata, podignuta na mermernoj platformi i izgrađena od neuglednih opeka i pločica. Ovde se u tri sata ujutro na dan kineske Nove godine, Car molio za uspeh svoje dinastije i blagostanje svog naroda, i prinosio žrtvene darove Nebu (koje je bilo srednjeg roda, tj. /'neutrum'/, ali su se oni nadali da nije i neutralno, odnosno

da će prema njima biti milostivo). Međutim, hram je teško oštećen udarom groma 1889. Godine.Privlačnije od ovih ravnodušnih svetilišta jesu krhke i ukrašene palate u kojima su nekada boravili prinčevi i mandarini u Pekingu. Zamah arhitektonskog genija za vreme vladavine Čeng Cua (1403-25) podigao je Veliku dvoranu kod grobnica careva dinastije Ming, kao i niz kraljevskih rezidencija u jednom ograđenom prostoru koji će kasnije biti poznat kao "Zabranjeni grad," na samom mestu gde su palate Kublaj Kana zadivile Marka Pola dva veka ranije. Čudovišni lavovi čuvaju stražu na obema stranama mermernih balustrada koje vode na mermernu terasu; zatim slede zdanja zvaničnog karaktera sa prestonim odajama, sobama za prijem, salama za svečanosti i druge potrebe vladara; okolo su raštrkani lepo doterani domovi u kojima su nekada živeli članovi carske porodice, njihova deca i rođaci, sluge i pratioci, evnusi i konkubine. Palate se međusobno vrlo malo razlikuju; sve imaju vitke stubove, iste ljupke rešetke, iste rezbarene ili ispisane vence, isto obilje sjajnih boja, sa istim strehama koje se savijaju nagore i krovovima sa mnogo crepova. A nekoliko milja dalje je Letnja palata slična ovim zabranjenim lepotama; možda još savršenija u svojoj vrsti, otmenijih proporcija i istančanije rezbarena, nego nekadašnji kraljevski domovi Pekinga.Ako pokušamo da ukratko izrazimo opšte karakteristike kineske arhitekture, nalazimo da je prva odlika ružan zid koji skriva glavne zgrade kad se gleda sa ulice. U siromašnijim delovima ovi spoljni zidovi se nastavljaju od kuće do kuće i pokazuju drevnu nesigurnost života. Unutar zidina je dvorište, prema kojem se otvaraju vrata i rešetke jednog ili nekolikih domova. Kuće siromaha su sumorna staništa sa uskim ulazima i hodnicima, niskim tavanicama i podovima od dobre zemlje; kod mnogih porodica, svinje, psi, kokoške, muškarci i žene žive u jednoj prostoriji. Najsiromašniji žive u kolibama od blata i slame pod udarima kiše i vetra. Oni sa nešto boljim prihodima pokrivaju podove asurama, ili pločicama. Imućni ukrašavaju unutrašnje dvorište šibljem, cvećem i veštačkim jezerima, ili okružuju svoje kuće vrtovima u kojima vredna priroda pokazuje svoju razigranost i raznolikost. Tu nema staza jagorčevine, nema putića leja tulipana, niti kvadratnih ili kružnih ili osmougaonih površina pod travom ili cvećem; umesto toga, nesigurne staze vijugaju nehajno kroz stenovite vododerine preko krivudavih potočića, i između drveća čija su stabla ili grane naviknute da poprimaju čudna obličja da zadovolje prefinjene duše. Tu i tamo, lepi paviljoni, poluskriveni u lišću, pružaju odmor putniku-namerniku .Sama kuća ne predstavlja nešto impozantno, čak ni onda kada je u pitanju palata. Nikada nema više od jednog sprata; a ako je potrebno mnogo soba, uočljiva je sklonost da se radije podižu nove kuće nego da se proširuju stare. Zbog toga je palata retko kad jedna jedinstvena građevina; to je grupa zgrada od kojih se važnije ređaju u nizu od ulaza do ograde, dok su prateće zgrade postavljene na obema stranama. Omiljeni materijali su drvo i opeka; kamen se retko diže iznad temeljne terase; opeke se obično koriste za spoljne zidove, krov je pokriven zemljanim crepom, a drvo služi za ukrasne stubove i unutrašnje zidove. Iznad sjajno obojenih zidova proteže se ukrasni venac. Ni zidovi, ni stubovi ne nose krov; iako težak, on leži na motkama koje čine deo drvene ramovske konstrukcije. Krov je glavni deo kineskog hrama ili kuće. Izgrađen od glaziranih pločica žutih ako pokrivaju carske kuće, a inače, zelenih, purpurnih, crvenih ili plavih krov stvara lepu sliku u prirodnom okruženju, pa čak i u haosu gradskih ulica. Možda su stršeći bambusi kod vrhova drevnih šatora dali dalekoistočnom krovu njegovu elegantnu zakrivljenost nagore kod streha; ali verovatnije je da je ova čuvena forma nastala jednostavno iz želje kineskog graditelja da zgradu zaštiti od kiše. Jer, u Kini je bilo malo prozora; korejanska hartija ili lepe rešetke su služile kao prozori, a rešetke ne mogu da

spreče kišu. Glavni ulaz se ne nalazi na zabatnom kraju, već na južnoj fasadi; u okviru ukrašenog portala obično je zastor ili zid, koji ne dopušta posetiocu da odmah vidi unutrašnjost, a služi i za to da spreči zle duhove koji moraju da se kreću u pravoj liniji. Predsoblje i sobe su polumračni, jer dnevna svetlost uglavnom ne može da prodre zbog rešetki i stršećih streha. Retko kad je obezbeđeno provetravanje, a jedina toplota dolazi iz prenosivih posuda za žeravicu, ili postelja od opeka izgrađenih nad zadimljenim ognjištem; nema dimnjaka, niti otvora za dim. I bogati i siromašni trpe hladnoću i idu na spavanje potpuno odeveni. "Da li vam je hladno ?" pita putnik Kineza; i odgovor često glasi: "Naravno." Na tavanici ponekad vise živopisne papirne svetiljke; zidovi mogu biti ukrašeni kaligrafskim pergamentima, ili crtežima u tušu, ili svilenim draperijama vešto izvezenim i oslikanim prizorima iz seoskog života. Nameštaj je obično od teškog drveta, obojen bojom crnom kao abonos i raskošno izrezbaren; lakši komadi su premazani sjajnim lakom. Kinezi su jedini orijentalni narod koji sedi na stolicama; a isto tako više vole da leže ili čuče. Na posebnom stolu ili polici nalaze se posude koje se koriste za prinošenje žrtvenih darova mrtvim precima. U zadnjem delu su odaje za žene. U zasebnim sobama ili odvojenim kućama može biti smeštena biblioteka ili škola.Opšti utisak koji ostavlja kineska arhitektura na stranog i nestručnog posmatrača jeste šarmantna krhkost. Boja dominira nad oblikom, a lepota tu mora da se snađe bez pomoći uzvišenosti. Kineski hram ili palata ne teže dominiranju nad prirodom, već saradnji sa njom u onom savršenom skladu celine koja zavisi od skromnosti delova. Ona svojstva koja građevini daju snagu, sigurnost i trajnost ovde su odsutna, kao da su graditelji strahovali da će zemljotresi obezvrediti njihov trud. Te građevine jedva da pripadaju onoj istoj umetnosti koja je podigla svoje spomenike u Karnaku i Persepolisu, ili na Akropolju; to nisu arhitektonska dela kakva smo na Zapadu upoznali, već pre rezbarenje drveta, glaziranje grnčarije i vajanje u kamenu; ona se bolje slažu sa porcelanom i žadom, nego sa nezgrapnim zdanjima koje je mešavina tehnike i arhitekture dala Indiji, Mesopotamiji ili Rimu. Ako od njih ne tražimo veličinu i čvrstoću za koju njihovi graditelji možda nikada nisu marili, ako ih dragovoljno prihvatimo kao arhitektonske dragulje koji izražavaju najprefinjeniji ukus u najkrhkijim konstruktivnim formama, onda ta dela zauzimaju svoje mesto kao prirodna i prikladna raznolikost kineske umetnosti, i spadaju među najljupkije oblike koje su ljudi ikada stvorili.

4. Slikarstvo

i) *Majstori kineskog slikarstva*

Ku K/'/ai-čih, "najveći slikar, mudrac i luda" - Han Juova minijatura - Klasična i romantična škola - Vang Vei - Vu Tao-ce - Hui Cung, umetnik-car - Majstori epohe Sung

Zapad se, razumljivo, sporo upoznavao sa kineskim slikarstvom, jer su se skoro svaki aspekt i metod umetnosti Istoka razlikovali od prakse na Zapadu. Najpre, slike Dalekog istoka nikada nisu rađene na platnu; povremeno se nailazi na zidne freske, kao u periodu uticaja budizma; ponekad, kao u kasnija vremena, rađene su na hartiji, ali najvećim delom na svili, pa je nepostojanost tog materijala skratila život svakog remek-dela, a istoriju umetnosti ostavila samo sa sećanjima i zapisima o delima. Takođe, te slike su imale izgled plitkosti i površnosti; većinom su pravljene u akvarelu, i manjkale su im teški i senzualni tonovi evropskih slika u ulju. Kinezi su se okušali u slikanju uljem, ali su ga

izgleda napustili kao suviše grub i težak metod za njihove suptilne svrhe. Za njih je slikarstvo, bar u najranijim oblicima, bilo grana kaligrafije, ili lepog pisanja; četkica koju su upotrebljavali za pisanje služila im je i za slikanje; a mnoga njihova remek-dela nacrtana su jednostavno četkicom i mastilom.359 Konačno, najveća dostignuća su nenamerno skrivana od putnika sa Zapada. Jer, Kinezi se ne razmeću svojim slikama vešajući ih na javne ili privatne zidove; oni ih smotaju i pažljivo odlože, a odmotaju ih radi povremenog uživanja, kao što mi uzimamo da čitamo neku knjigu. Takve slike na pergamentu su bile poređane u nizu na svitku hartije ili svile, i "čitane" kao rukopis; manje slike su stavljane na zid, ali su retko uramljivane; ponekad je niz slika bio naslikan na zastoru. Do vremena kasnije dinastije Sung, slikarska umetnost je već razvila trinaest "gra-na", i bezbrojne forme.Slikarstvo se pominje u kineskoj književnosti kao etablirana umetnost nekoliko vekova pre Hrista; i uprkos prekidima zbog ratova, ona se nastavila u Kini sve do našeg vremena. Po predanju prvi kineski slikar je bila žena po imenu Lei, sestra pobožnog cara Šuna; "žalosno je", uzviknuo je neki kritičar sa zgražanjem, "da je takvu božansku umetnost morala da izmisli jedna žena!" Ništa nije ostalo od Čou slikarstva; ali da je ta umetnost tada već bila stara vidi se iz Konfucijeve priče o tome kako su na njega dubok utisak ostavile freske u Velikom hramu u Lojangu. U prvim godinama dinastije Han, neki pisac se žalio da neki junak kome se on divio nije dovoljno slikan: "Dobrih umetnika ima mnogo; zašto ga neki od njih ne nacrta?" Pripoveda se da je u to vreme postojao umetnik virtuoz, po imenu Lieh-I, koji je mogao da nacrta savršeno pravu liniju dugu hiljadu stopa, da ureže detaljnu mapu Kine na površini od jednog kvadratnog inča, a mogao je i da napuni usta obojenom vodom i da je ispljune u obliku slike; feniksi koje je on slikao bili su tako stvarni, da su se ljudi pitali kako ne polete. Ima znakova da je kinesko slikarstvo dostiglo zenit na početku naše ere, ali su ratovi i vreme uništili svedočanstva o tome. Od vremena kada su Č/'/in ratnici zbacili Lo-janga (oko 249. godine. p.n.e.), spaljujući sve što nisu mogli da upotrebe, sve do Bokserskog ustanka (1900. god.n.e.), kada su vojnici Tung Čoa koristili svilene slike Carske zbirke za pakovanje stvari, pobede umetnosti i rata su se smenjivale u svom starom sukobu razaranje je uvek izvesno, ali stvaralaštvo nikada ne miruje.Onako kako je hrišćanstvo preobrazilo mediteransku kulturu u trećem i četvrtom veku naše ere, tako je i budizam u istim vekovima izvršio teološku i estetsku revoluciju u životu Kine. Dok je konfucijanizam zadržao političku moć, budizam je mešajući se sa taoizmom postao dominantna snaga u umetnosti i doneo Kinezima podsticajni kontakt sa hinduističkim motivima, simbolima, metodama i formama. Najveći genije kineske budističke škole slikarstva je bio Ku K/'/aičih, čovek tako jedinstvenog i pozitivnog karaktera da se oko njega isplela čitava mreža anegdota i legendi. Zavoleo je devojku iz susedstva i ponudio joj ruku; ali ona ga je odbila, ne znajući koliko je on poznat. On je onda naslikao njenu figuru na zidu i zabio trn u njeno srce, a devojka je počela da umire. On joj je opet prišao, na šta je ona popustila; on je uklonio trn sa slike, posle čega je devojci bilo bolje. Kada su budisti pokušali da sakupe novac za izgradnju hrama u Nankingu, on je obećao fondaciji jedan milion u "gotovini"; cela Kina se smejala toj ponudi, jer je Ku bio siromašan baš kao umetnik. "Dajte mi na upotrebu jedan zid," zamolio je on. Pošto je našao zid i osigurao osamu, naslikao je budističkog sveca UimalaKirtija. Kada je završio sliku, pozvao je sveštenike i objasnio im kako mogu da sakupe milion "gotovine". "Prvoga dana morate da naplatite 100.000 /'/gotovine/'/ za "dozvolu" da se vidi slika; "drugog dana, 50.000; trećeg dana pustite posetioce da plate koliko hoće." Oni su uradili onako kako im je rekao i prikupili milion "gotovine". Ku je

naslikao360 veliku seriju budističkih slika i mnoge druge, ali ništa što je sigurno njegovo nije sačuvano do našeg vremena.Napisao je tri rasprave o slikarstvu od koje su ostali neki fragmenti. Ljude je, govorio je, najteže slikati; zatim, slede pejzaži, pa konji i bogovi. Nastojao je da bude i filozof; pod svojim portretom cara, on je napisao: "U Prirodi ne postoji ništa visoko što ubrzo neće nisko pasti... Kada sunce stigne do zenita, ono počinje da tone; kada je mesec pun, onda počinje da bledi. Uzdići se do slave je teško kao sagraditi planinu od zrnaca prašine; pasti u nevolju je lako kao i odskakanje napete opruge." Njegovi savremenici su ga svrstavali u istaknute ljude u tri oblasti: u slikarstvu, u mudrosti i u ludosti. Slikarstvo je cvetalo na dvoru dinastije T/'/ang. "Slikara ima mnogo kao jutarnjih zvezda," rekao je Tu Fu, "ali je umetnika malo." U devetom veku Čang Jenjuan je napisao knjigu pod naslovom"Istaknuti slikari svih vremena", u kojoj je opisao dela tristo sedamdeset umetnika. U to vreme je, kaže on, slika nekog majstora donosila čak dvadeset hiljada unci srebra. Ali, on nas upozorava protiv umetnosti u novčanom smislu; "dobre slike," piše on, "su dragocenije od zlata ili žada; loše slike ne vrede više od razlupane posude." Od slikara tog vremena (dinastija T/'/ang) još uvek znamo imena njih dvesto dvadeset; od njihovih dela skoro ništa nije ostalo, jer tatarski pobunjenici koji su zbacili Čanga 756. godine n.e. nisu marili za slikarstvo. Nešto od umetničke atmosfere koja se mešala sa poezijom tog vremena, razabiremo u priči Han Jua, čuvenog "Princa književnosti". Jednog dana, on je od saputnika u nekoj krčmi dobio skupocenu minijaturu koja je na najmanjem prostoru prikazivala sto dvadeset tri ljudske figure, osamdeset tri konja, trideset drugih životinja, tri kočije i dvesto pedeset jedan predmet. "Mnogo sam razmišljao o tome, jer nisam mogao da verujem da je to delo jednog jedinog čoveka, koje je u sebi sjedinjavalo takvo mnoštvo izvrsnih kvaliteta; i nikakav novac me ne bi doveo u iskušenje da se od te slike odvojim. Sledeće godine sam napustio grad i otišao u Hojang; i tamo, jednog dana, dok sam raspravljao o umetnosti sa nekim strancima, izvadio sam sliku da im je pokažem. Među njima je bio neki gospodin Čao, cenzor, veoma kulturan čovek, koji je, kada ju je video, izgledao zapanjeno i na kraju rekao: /'/Ta slika je kopija koju sam u mladosti napravio od jednog dela u Carskoj galeriji. Izgubio sam je pre dvadeset godina dok sam putovao po provinciji Fukien./'/" Han Ju je odmah predao minijaturu gospodinu Čaou.Upravo kao što su se u kineskoj religiji uobličile dve škole, konfucijanska i taoističko-budistička i kao što će se te dve škole predvođene Ču Hsijem i Vang Jang-mingom ubrzo razviti u filozofiju, predstavljajući ono što bi se na Zapadu zvalo klasičnim odnosno romantičnim tipom mišljenja, tako su u kineskom slikarstvu, umetnici na severu prihvatili strogu tradiciju klasične ozbiljnosti i suzdržanosti, dok su na jugu davali boju i oblik osećanjima i maštи. Severna škola se strogo posvetila tome da osigura korektno uobličavanje figure i potpunu jasnoću linije; južnjaci su se poput monmartrovaca bunili protiv takvih ograničenja, prezirali jednostavni realizam i nastojali da objekte prikazuju samo kao elemente duhovnog doživljaja, kao tonove u nekom muzičkom raspoloženju. Li Su-Hsun je, slikajući na dvoru Ming Huanga, našao vremena, usred promena političke moći i izgnanstva, da osnuje severnu školu. Naslikao je jedan od prvih kineskih pejzaža i postigao stepen realizma o kom su se ispredale brojne priče; Car je pričao da noću može da čuje pljuskanje vode koju je Li naslikao na carskom zastoru; a jedna riba je iskočila iz neke druge njegove slike pravo u život i kasnije nađena u jezercetu kod svakog naroda se prepričavaju takve priče o slikarima. Južna škola je iznikla iz prirodnih umetničkih inovacija i genija Vang Veja; u njegovom impresionističkom stilu, pejzaž je postao jednostavno simbol raspoloženja. Kao pesnik i slikar, Vang je nastojao da poveže te dve

umetnosti, na taj način što bi slika izražavala pesmu; od njega je potekla danas već otrcana fraza tako primenljiva na skoro svu kinesku poeziju i slikarstvo: "Svaka pesma je slika, a svaka slika je pesma."361 (U mnogim slučajevima pesma je ispisana na slici i sama predstavlja kaligrafsko umetničko delo.) Priča se da je Tung Č/'/i-č/'/ang proveo čitav svoj život tragajući za pravim Vang Vejom. Najveći slikar epohe T/'/ang i, po opštem mišljenju, čitavog Dalekog istoka, izdigao se iznad razlika slikarskih pravaca, i pripadao više budističkoj tradiciji kineske umetnosti. Vu Tao-ce zaslužio je svoje ime Vu tj. Učitelj /Tao/-a tj. Puta, jer su se sve one impresije i bezoblične misli, koje su Lao-ce i Čuang-ce smatrali suviše tananim za verbalno izražavanje, izgleda prirodno pretakale u liniju i boju pod njegovom četkicom. "Siroče pogođeno siromaštvom," opisuje ga jedan kineski istoričar, "ali obdareno božanskom prirodom, još nije bio stigao do mladićkog doba, a već je bio majstor umetnik i preplavio je Lo-jang svojim delima." Prema kineskom predanju voleo je vino i gozbe, a smatrao je, poput Poa, da duh može da radi najbolje kada je u stanju izvesne opijenosti. Istakao se u svakoj temi: ljudi, bogovi, demoni, Bude, ptice, životinje, zgrade, pejzaži sve je izgleda prirodno dolazilo njegovom bujnom umetničkom talentu. Sa jednakom veštinom je slikao na svili, hartiji i sveže omalterisanim zidovima; napravio je tri stotine fresaka za budistička zdanja, a jedna od njih koja je sadržala više od hiljadu likova, postala je tako čuvena u Kini, kao "Poslednji sud" ili "Poslednja večera" u Evropi. Devedeset tri njegove slike bile su u Carskoj galeriji u dvanaestom veku, četiri stotine godina posle njegove smrti; ali, danas nema nijedne od njih. Kažu da su njegove Bude "dokučile tajne života i smrti"; njegova slika čistilišta je prestrašila neke kineske mesare i trgovce ribom da su napustili svoje sramne nebudističke zanate; njegov prikaz Ming Huangovog sna je ubedilo cara da je Vu imao istovetno priviđenje. Kad je monarh poslao Vua da nacrta pejzaž duž reke Čia-ling u Sečuanu, razljutio se kada je video da se umetnik vratio, a da nije povukao ni jednu jedinu crtu. "Ja sve to imam u svom srcu," rekao je Vu; onda se osamio u jednoj odaji u palati i stvorio, tvrdi se, stotinu milja pejzaža.362 Kad je general Pei poželeo da mu se napravi portret, Vu ga nije zamolio da pozira, već da izvede ples sa mačem; posle toga, umetnik je napravio sliku za koju su savremenici smatrali da moraju da je pripišu božanskom nadahnuću. Njegova slava je bila tako velika da je "čitav Čang-an" došao da ga vidi kako dodaje završne poteze, kada je završavao neke budističke slike u hramu Hsing-šan. Okružen tom publikom, kaže kineski istoričar iz devetog veka, "on je pravio oreole tako žestokom brzinom i kružnim pokretom da je izgledalo kao da mu je vihor ušao u ruku, a svi koji su to videli povikali su da mu neki bog pomaže": lenjivci će uvek pripisivati genijalnost nekakvom "nadahnuću" koje dolazi sa pukim čekanjem. Kada je Vu poživeo dovoljno dugo, kaže jedna lepa priča, naslikao je ogroman pejzaž, uskočio u otvor pećine prikazane na slici i nikada ga nisu više videli. Umetnost nikada nije znala za takvo majstorstvo i istančanost linije.Za vreme dinastije Sung, slikarstvo je za Kineze postalo strast. Oslobodivši se podložnosti budističkim temama, ono je proizvelo neviđen broj raznovrsnih slika. Sam car Hui Cung spadao je među osamsto poznatih slikara toga doba. Na jednom pergamentu, koji se danas čuva u Muzeju lepih umetnosti u Bostonu, on je sa zapanjujućom jednostavnošću i jasnoćom prikazao faze kroz koje su žene izvodile pripremu svile; osnovao je muzej umetnosti bogatiji remek-delima nego bilo koja zbirka koju je Kina ikada imala; od slikarske akademije koja je bila samo odsek na fakultetu književnosti stvorio je nezavisnu ustanovu najvišeg ranga, uveo umetničke testove umesto literarnih vežbi tradicionalno korišćenih na ispitima za službu u politici, a ljude postavljao za ministre zbog njihovih umetničkih

sposobnosti isto tako često kao i zbog njihove državničke veštine. Čuvši za sve ovo, Tatari su napali Kinu, svrgnuli cara, opljačkali prestonicu i uništili skoro sve slike u Carskom muzeju, čiji je katalog imao dvadeset tomova. Umetnika-cara odveli su osvajači i on je umro u ropstvu i sramoti. Veći od ovog kraljevskog slikara bili Kuo Hsi i Li /Lyng-//mien/. "Kritičari kažu da je prevazišao svoju generaciju sa svojim visokim borovima, ogromnim drvećem, nemirnim rekama, stršećim grebenima, strmim klisurama, planinskim vrhovima, čija se lepota čas izdiže iznad magle, čas se gubi u zamračujućem plaštu, sa hiljadama i hiljadama oblika."363 Li Lung-mien je bio umetnik, naučnik, uspešan činovnik i gospodin, koga su Kinezi poštovali kao savršenog predstavnika kineske kulture u njenom najbogatijem smislu. Struka mu je bila kaligrafija, sa koje je prešao na crtanje i slikanje, a retko je koristio bilo šta drugo osim tuša; briljirao je u strogim tradicijama Severne škole, i sve snage je trošio na preciznost i tananost linije. Konje je slikao tako dobro, da kada je šest konja koje je naslikao uginulo, pala je optužba da im je njegova slika uzela vitalni integritet. Neki budistički sveštenik ga je upozorio da će postati konj ako slika konje tako često i tako revnosno; prihvatio je savet i naslikao pet stotina "Lohana". O njegovoj slavi možemo da donesemo zaključak na osnovu podatka da je Hui Cungova galerija, u trenutku kada je opljačkana, imala sto sedam radova Li Lung-miena.Za vreme dinastije Sung je bilo još mnogo drugih majstora: Mi Fej, ekscentrični genije koji je stalno prao ruke ili presvlačio odeću, kada nije sakupljao stare majstore ili menjao slikanje pejzaža svojom "metodom kapljica" mrlja ili namaza tuša bez pomoći bilo kakve linije obrisa;364 Hsia Kuei, čiji su dugi svitci sa prizorima sa Jang-cea skromnih izvora te velike reke, njen prolazak kroz krečnjačke stene i klance, njeno široko ušće prepuno trgovačkih brodova i "sampana" navelo je izučavaoce da ga svrstaju u sam vrh svih slikara pejzaža Istoka i Zapada; Ma Juan, čiji tanani pejzaži i daleke panorame ukrašavaju bostonski Muzej lepih umetnosti;365 Liang Kai, sa sjajnim portretom Li Poa; Muč/'/i, sa svojim strašnim tigrom, bezbrižnim čvorkom, i mrzovoljnim, ali dobroćudnim Kuan-jinom; i mnogi drugi čija imena ne zvuče poznato na Zapadu, ali koji predstavljaju dokaze uma bogatog nasleđem Istoka. "Kultura epohe Sung," kaže Fenolosa, "bila je najzreliji izraz kineskog genija." Kada pokušamo da ocenimo kvalitet kineskog slikarstva na vrhuncu epoha T/'/ang i Sung, mi smo u položaju eventualnih budućih istoričara koji će možda pokušati da pišu o italijanskoj renesansi kada su sva dela Rafaela, Leonarda i Mikelanđela izgubljena. Pošto su pustošenja varvarskih neprijatelja uništila remek-dela kineskog slikarstva i prekinula na više vekova kontinuitet kineskog razvoja, slikarstvo je čini se izgubilo srce; i, mada su kasnije dinastije, domaće i strane, dale brojne umetnike koje je odlikovala prefinjenost ili snaga, nijedan od njih nije mogao da se svrsta među ljude koji su spoznali raj na dvorovima Ming Huanga i Hui Cunga. Kad razmišljamo o Kinezima, moramo da ih sagledamo ne samo kao narod pogođen siromaštvom, oslabljen korupcijom, podeljen razdorima i osramoćen porazima, već i kao narod koji je u svojoj dugoj istoriji imao epohe koje bi mogle da se uporede sa vremenima Perikla, Avgusta i Medičijevih, a možda će ih imati ponovo.

ii) *Odlike kineskog slikarstva*

Odbacivanje perspektive O realizmu Linija plemenitija od boje Forma kao ritam Prikazivanje pomoću nagoveštaja Konvencije i restrikcije Iskrenost kineske umetnosti Šta je to što odlikuje kinesko slikarstvo i čini ga tako potpuno različitim od svake druge

slikarske škole, ako se izuzmu njeni vlastiti učenici u Japanu? Ali to je površno pitanje; daleko bitniji i fundamentalniji je prezir kineskih slikara prema perspektivi i senci. Kada su dva evropska slikara prihvatila poziv cara K/'/ang-hsija da dođu i slikaju dekoracije za njegove palate, njihov rad je bio odbačen zato što su dalji stubovi na njihovim slikama bili kraći od onih bližih; ništa ne može biti tako lažno i izveštačeno, tvrdili su Kinezi, nego prikazivati udaljenosti tamo gde ih očito nema. Nijedna strana nije mogla da shvati predrasude one druge strane, jer su Evropljani naučeni da posmatraju prizor u nivou sa njim, dok su kineski umetnici naviknuti da ga predstavljaju posmatranog odozgo. I senke su se Kinezima činile neumesnim u umetničkoj formi koja, kako su je oni shvatali, nema za cilj da podražava stvarnost, već da pruži zadovoljstvo, prenese raspoloženja, i nagovesti ideje posredstvom savršene forme.Forma je bila sve na tim slikama, a za njom se nije tragalo u toplini ili sjaju boje, već u ritmu i preciznosti linije. U ranim slikama bila je strogo isključivana, a kod majstora je bila retka; tuš i četkica su bili dovoljni, jer boja nije imala nikakve veze sa formom. Forma je ritam, kako je rekao umetnik i teoretičar Hsieh Ho: najpre u smislu da je kineska slika vidljiv zapis ritmičkog pokreta, ples koji je obavila ruka; i opet u smislu da značajna forma otkriva "ritam duha", suštinu i tiho kretanje stvarnosti. Konačno, telo ritma je linija ne u smislu da opisuje realne konture stvari, već da gradi forme koje kroz nagoveštaj ili simbol izražavaju dušu. Veština stvaranja, za razliku od moći opažanja, osećanja i mašte, leži u kineskom slikarstvu skoro potpuno u preciznosti i tananosti linije. Slikar mora da posmatra sa strpljivom pažnjom, da poseduje snažno osećanje pod strogom kontrolom, da jasno zamisli svoju nameru i da zatim, bez mogućnosti ispravke, sa nekoliko neprekinutih i mirnih poteza na svili prenese sebi svojstvenu maštu. Umetnost linije je dostigla vrhunac u Kini i Japanu, kao što je umetnost boje dotakla svoj zenit u Veneciji i Holandiji.Kinesko slikarstvo nikada nije marilo za realizam, već je radije nastojalo da nagovesti, nego da opisuje; "istinu" je prepuštalo nauci i predavalo se lepoti. Grana koja se pojavljuje ni od kuda, na kojoj je nekoliko listova ili cvetova uz vedro nebo, bila je dovoljna tema za najveće majstore; njegova obrada i proporcioniranje prazne pozadine bila su iskušenja za njegovu odvažnost i veštinu. Jedna od tema datih kandidatima za prijem na Hui Cungovu slikarsku akademiju može da posluži kao ilustracija kineskog naglaska na indirektnom nagoveštaju nasuprot eksplicitnom prikazivanju: od kandidata se tražilo da slikama ilustruju jedan stih "Kopito njegovog konja vraća se prepuno mirisa zgaženih cvetova." Uspešni takmičar je bio umetnik koji je naslikao jahača sa rojem leptira koji obleću oko konjskih kopita.Pošto je forma bila sve, tema je mogla da bude bilo šta. Ljudi su retko bili središte ili suština slike; kada su se pojavljivali, skoro uvek su bili stari i skoro svi izgledali jednako. Kineski slikar, mada primetno nikada nije bio pesimista, retko je posmatrao svet očima mladića. Pravljeni su portreti, ali ravnodušno dobro; umetnika nisu zanimale ljudske jedinke. Životinje je očigledno voleo daleko više nego ljude i revnosno se svom snagom bavio njima; Hui Cung koji je vladao carevinom, posvetio je pola svog života slikanju ptica i cveća. Ponekad su cvetovi ili životinje bili simboli, kao lotos ili zmaj; ali, u većini slučajeva, slikani su radi njih samih, zato što su se čarolija i tajna života u njima javljale u potpunosti kao kod čoveka. Konj je posebno bio omiljen, a umetnici kao Han Kan jedva da su išta drugo radili, već su stalno slikali to živo otelotvorenje umetničke linije.Istina je da je slikarstvo u Kini trpelo najpre od religioznih konvencija, a zatim od akademskih restrikcija; kopiranje i imitiranje starih majstora prešlo je u fetišizaciju koja koči obuku učenika, i umetnik je u mnogim stvarima bio ograničen na dati broj dozvoljenih metoda obrade materijala. "U

mladosti sam," rekao je poznati kritičar iz epohe Sung, "hvalio majstora čije su mi se slike sviđale; ali kada je moje rasuđivanje sazrelo, hvalio sam sebe što mi se sviđa ono što su majstori odabrali da poželim da mi se sviđa." Iznenađujuće je koliko vitalnosti je ostalo u toj umetnosti uprkos njenim konvencijama i kanonima; tu se desilo ono što je Hjum smatrao da se dešavalo sa cenzurisanim umetnicima u doba francuske Prosvećenosti: sama ograničenja zbog kojih je umetnik patio primoravala su ga da bude briljantan.Ono što je kineske slikare spaslo od stagnacije bila je iskrenost njihovog osećaja za prirodu. Tome ih je naučio taoizam, a budizam je to pojačao učeći ih da su čovek i priroda jedno u toku i promeni i jedinstvu života. Kao što su pesnici u prirodi nalazili utočište od gradske vreve, a filozofi u njoj tragali za uzorom morala i vodičem kroz život, tako su slikari meditirali pokraj osamljenih potoka i gubili se u gustim šumama u brdima, osećajući da se u ovim nemim i večnim stvarima bezimeni duh izrazio jasnije nego u burnim životnim tokovima i mislima ljudi.366 Priroda, koja je bila tako okrutna u Kini, sejući smrt u hladnoćama i poplavama, bila je stoički prihvaćena kao vrhovni bog Kineza, i od njih je dobijala ne samo religiozno žrtvovanje, već i poštovanje kroz njihovu filozofiju, književnost i umetnost. Kao indikacija zrelosti i dubine kulture u Kini treba da posluži to što su hiljadu godina pre Kloda Lorena, Rusoa, Vordsvorta i Šatobrijana, Kinezi od prirode načinili strast, i stvorili školu slikanja pejzaža čije je delovanje širom Dalekog istoka postalo jedan od najviših izraza čovečanstva.

5. Porcelan

Keramičarstvo - Izrada porcelana - Njegova rana istorija - "Seladon" - Emajl - Veština Hao Ših-čiua - "Kloazone"- Epoha K/'/ang-hsija - O Č/'/ien Lungu

Kada se približimo najistaknutijoj umetnosti Kine, u kojoj je njeno vođstvo najmanje sporno, uviđamo da nas muči naša sklonost da grnčarstvo svrstavamo u industriju. Za nas, naviknute da o porcelanu razmišljamo u kontekstu kuhinje, grnčarska radionica je mesto na kom se izrađuje porcelan; to je fabrika kao i svaka druga, a njeni proizvodi ne izazivaju uzvišene asocijacije. Ali za Kineze, grnčarstvo je važna umetnost; ono je godilo njihovim praktičnim, ali i estetičkim dušama tako što je spajalo lepo sa korisnim; njihovoj najvećoj nacionalnoj instituciji pijenju čaja ono je dalo pribor koji je bio lep i ugodan i za vrhove prstiju i za oko; a njihove domove je ukrašavao tako krasnim oblicima da su čak i najsiromašnije porodice mogle da žive u blizini savršenstva. Grnčarstvo je vajarstvo Kineza.Grnčarstvo je najpre industrija u kojoj se glina peče da bi se dobili upotrebljivi oblici; drugo, to je umetnost koja te oblike čini lepim; i treće, to su predmeti koje ta industrija i ta umetnost proizvode. Porcelan je postakljena grnčarija; to jest, to je glina tako izmešana sa mineralima da kada se izloži vatri, ona se topi u poluprozirnu, ali ne i providnu, supstancu koja liči na staklo.367 Kinezi su pravili porcelan uglavnom od dva minerala: kaolina čiste bele gline formirane od razloženog granitnog feldspata i "pe-tun-cea" topljivog belog kvarca koji je proizvodu davao njegovu poluprozirnost (termin /translucent/ na engleskom implicira difuzno propuštanje svetlosti,

prim. prev.). Ovi sastojci su mleveni u prah, izmešani u pastu sa vodom, oblikovani rukom ili na točku, i podvrgnuti visokim temperaturama koje su topile tu smesu u staklast oblik, sjajan i čvrst. Ponekad su grnčari, nezadovoljni ovim prostim belim porcelanom, prekrivali "pastu" tj. posudu formiranu, ali koja još nije pečena "glazurom" ili slojem finog stakla, a zatim stavljali posudu u peć; ponekad su nanosili glazuru posle pečenja paste u "dvopek", a onda opet stavljali posudu nad vatru. Obično je glazura bila obojena; ali u mnogim slučajevima pasta je bila obojena pre nanošenja providne glazure, ili su boje nanošene na pečenu glazuru i topljene na njoj ponovnim pečenjem. Ove su "preko glazurne" boje, koje nazivamo emajlom, pravljene od obojenog stakla samlevenog u prah i redukovanog na tečnost upotrebljivu pomoću tanke slikarske četkice. Specijalisti obučavani celog života slikali su jedni cveće, drugi životinje, treći pejzaže, četvrti svece ili mudrace kako meditiraju u planinama ili jašu neobične životinje preko morskih talasa. Kinesko grnčarstvo je staro kao Kameno doba; profesor Anderson je našao grnčariju u Honanu i Kansuu "koja teško da je nastala kasnije od 3000. godine p.n.e."; a izvrsna forma i završna obrada tih vaza nas uveravaju da je ta industrija odavno postala umetnost. Neki komadi podsećaju na grnčariju Anaua i navode na jedan zapadni izvor za kinesku civilizaciju. Daleko lošiji od ovih neolitskih proizvoda su fragmenti pogrebne grnčarije iskopane u Honanu koja se pripisuje godinama opadanja dinastije Šang. Nikakvi ostaci od umetničke vrednosti ne pojavljuju se ponovo pre dinastije Han, kada nalazimo ne samo grnčariju, već i prvu poznatu upotrebu stakla na Dalekom istoku.368 Za vreme careva dinastije T/'/ang sve veća popularnost čaja obezbedila je stvaralački podsticaj za keramičarsku umetnost; oko devetog veka, zahvaljujući genijalnosti ili slučajnosti otkrivena je mogućnost izrade posude postakljene ne samo na glaziranoj površini (kao za vreme dinastije Han i pre nje) već skroz tj. napravljen je pravi porcelan. U tom veku, neki muslimanski putnik, po imenu Sulejman, obavestio je svoje zemljake: "U Kini imaju tako finu glinu da od nje prave vaze providne kao staklo; voda se kroz njih može videti." Iskopavanja su nedavno otkrila na nalazištu iz devetog veka kod Samare na Tigru, komade porcelana kineske izrade. Sledeća zabeležena pojava toga materijala izvan Kine bila je oko 1171, kada je Saladin poslao četrdeset jedan komad porcelana kao skupocen dar sultanu u Damask. Nije poznato da je izrada porcelana u Evropi počela pre 1470. godine; tada se pominje kao umetnost koju su Venecijanci naučili od Arapa u za vreme Krstaških ratova. Epoha Sung je bila period klasike kineskog porcelana. Eksperti za keramiku smatraju da iz tog doba potiču i najstariji očuvani komadi i najbolji komadi; čak su i grnčari iz epohe Ming, (kasnije epohe) koji su ponekad bili jednaki po kvalitetu, govorili o grnčariji iz epohe Sung sa poštovanjem, a kolekcionari su čuvali njena remek-dela kao predmete najviše moguće vrednosti. Velike fabrike u Čing-te-čenu, izgrađene u šestom veku blizu bogatih naslaga minerala korišćenih za izradu i bojenje zemljanog posuđa, bile su zvanično priznate od carskog dvora, pa su počele da zasipaju Kinu neviđenom bujicom porcelanskih tanjira, šolja, zdela, vaza, pehara, krčaga, boca, vrčeva, tabli za šah, svećnjaka, mapa, pa čak i emajliranih i zlatom optočenih porcelanskih polica za šešire. Sada su se po prvi put pojavili oni zeleni komadi od žada poznati kao "seladon",369 čija je izrada odavno bila najveća ambicija za modernog grnčara, a za kolekcionara da je uvrsti u svoju zbirku.370 Godine 1487., egipatski sultan je primerke "seladona" poslao Lorencu de Mediči̇u. Persijanci i Turci ga nisu cenili samo zbog njegove neverovatno glatke strukture i bogatog sjaja, već i kao sredstva za otkrivanje otrova; verovali su da to posuđe menja boju kad god se u njega stavi otrovna supstanca. "Komadi seladona" prelaze sa pokolenja na pokolenje kao neprocenjivo

nasleđe u porodicama vrsnih poznavalaca.Skoro tri stotine godina, u eposi dinastije Ming, radnici su mukotrpno radili da bi održali umetnost porcelana na visokom nivou do kojeg su stigli grnčari epohe Sung, i nisu bili daleko od uspeha. Pet stotina peći je gorelo kod Čing-te-čena, a sam carski dvor je koristio 96.000 komada porcelana za ukrašavanje svojih vrtova, stolova i odaja. Sada su se pojavili prvi dobri emajli boje pečene preko glazure. Žuti monohromi i tanki (kao ljuska od jajeta) plavi i beli porcelani su dostigli savršenstvo; plava i bela posrebrena šolja koja je dobila ime po caru Van-liju (ili Šen-Cungu) spada u remek-dela grnčarske umetnosti. Među stručnjacima epohe Vanlija bio je Hao Šihčiu, koji je mogao da napravi vinske čaše koje nisu bile teže od četrdesetog dela jedne unce. Jednoga dana, priča kineski istoričar, Hao je svratio u dom nekog visokog činovnika i zamolio za dozvolu da pregleda porcelanski tronožac koji je posedovao taj velikodostojnik, a koji se ubrajao među najbolje komade iz epohe Sung. Hao je rukama pažljivo opipao tronožac i krišom iskopirao formu njegovog dizajna na hartiji koju je sakrio u rukavu. Šest meseci kasnije je ponovo posetio tog činovnika i rekao: "Vaša ekselencija poseduje tronožno kandilo od belog "Ting-jaoa".371 Evo i ja imam sličan." Velikodostojnik, po imenu Tang, uporedio je novi tronožac sa svojim i nije mogao da otkrije razliku; čak i postolje i poklopac tronošca su potpuno odgovarali Haovim. Hao je onda sa smeškom priznao da je njegov komad imitacija i prodao ga Tangu za šezdeset srebrnjaka, koji ga je prodao za hiljadu i petsto. Za vreme dinastije Ming kineski "kloazone" je dostigao svoj najviši kvalitet. I reč, i umetnost potekli su izvana: reč potiče od francuskog /cloison/ (pregrada), umetnost sa Bliskog istoka u doba Vizantije; Kinezi su svoje proizvode povremeno zvali /Kuei kuo yao/ posuđe iz đavolske zemlje. Umetnost se sastoji od sečenja uskih traka bakra, srebra ili zlata, njihovog spajanja postrance po linijama šare prethodno nacrtane na metalnom predmetu, i ispunjavanja prostora između "kloazona" (ili žičanih linija) adekvatno obojenim emajlom, zatim izlaganja posude vatri više puta, mlevenja stvrdnute površine kamenom plavcem, poliranja ugljenom i pozlaćivanja vidljivih ivica "kloazona". Najraniji poznati kineski primerci su nekolika ogledala donesena u Naru (u Japanu), otprilike sredinom osmog veka. Najstarije posuđe jasno označeno pripada kraju mongolske ili Juan dinastije, dok najbolje pripada vladavini cara Čing Tija iz dinastije Ming. Poslednji veliki period kineskog "kloazonea" bio je u doba slavnih careva dinastije Manču u osamnaestom veku. Fabrike kod Čing-te-čena bile su uništene u ratovima koji su učinili kraj dinastiji Ming, i nisu ponovo proradile sve do stupanja na presto kineskog najprosvećenijeg vladara, K/'/ang-hsija, koji je, baš kao njegov savremenik Luj /XIV/, bio monarh od glave do pete. Fabrike kod Čing-te-čena su po njegovom nalogu ponovo izgrađene, i ubrzo je radilo tri hiljade peći. Nikada, ni u Kini, niti bilo gde drugde, nije viđeno takvo obilje elegantne grnčarije. Radnici iz epohe Kang-hsi smatrali su svoje posuđe inferiornim u poređenju sa posuđem epohe Ming, ali moderni poznavaoci se ne slažu sa njima. Stari oblici su savršeno imitirani, a nove forme su se razvijale u bogatoj raznolikosti. Nanošenjem paste sa glazurom različite brzine topljenja, grnčari epohe Manču proizvodili su hrapavu površinu porcelana sa sitnim ukrasnim pukotinama; a duvanjem mehura boje na glazuri, oni su izrađivali "sufle" posuđe prekriveno kružićima boje. Ovladali su umetnošću monohroma i proizvodili nijanse crvene boje breskvin cvet, koral, rubin, cinober, /sang de-boeuf/ i /Rose-du-Barry/; zelene boje krastavac, jabuka, paun, trava i "seladon"; plave boje "Mazarin", azur, jorgovan i tirkiz (ili "vodomar"); takođe, žute i bele boje takve kadifaste teksture da se to jedino moglo opisati kao glatkoća koja je učinjena vidljivom. Stvorili su kitnjaste stilove koje su francuski kolekcionari razvrstali kao

/Famille Rose, Famille/ /Verte, Famille Noir/ i /Famille Jaune/ ružičasta, zelena, crna i žuta porodica.372 U oblasti polihroma razvili su složenu veštinu podvrgavanja posude u peći naizmenično promaji sa čistim i čađavim vazduhom prvi je davao, a drugi oduzimao kiseonik i na taj način se zelena glazura pretvarala u plamen mnogih boja, pa su je Francuzi nazvali "flambe". Na nekim posudama su slikali velikodostojnike sa lepršavim perčinima i ruhom i kreirali "mandarinski" stil. Slikali su šljivin cvet na plavoj (ređe na crnoj) podlozi i darovali svetu otmenost i prefinjenost /'/hotorn/'/ vaze (/hanjthorn/, tj. glog na engleskom, prim. prev.)Poslednje slavno doba kineskog porcelana nastupilo je u dugoj i uspešnoj vladavini Č/'/ien Lunga. Obilje je bilo nesmanjeno; i mada su nove forme bile nešto manje uspešne od inovacija iz doba K/'/ang-hsija, veština majstora grnčara bila je još uvek vrhunska. /Famille Rose/ je dostigla najpotpunije savršenstvo i prostrla polovinu svih cvetova i plodova iz prirode po najsjajnijoj glazuri, dok je tanki (kao ljuska od jajeta) porcelan dao skupocene abažure za ekstravagantne milionere. Onda je, u toku petnaest krvavih godina (1850-64), došla pobuna T/'/ai-p/'/inga, kada je uništeno petnaest provincija, razoreno šest stotina gradova, pobijeno milion muškaraca i žena, a dinastija Manču tako osiromašila, da je morala da povuče svoju pomoć grnčarskim radionicama, dozvolila im da zatvore vrata, dok su se zanatlije rasule po nemirnom svetu. Umetnost porcelana u Kini se nije povratila od tog razaranja i možda se nikada neće oporaviti. Jer bilo je i drugih faktora koji su pojačali razornost rata i doveli do okončanja carskog pokroviteljstva. Razvoj izvozne trgovine je naveo umetnike da stvaraju takve komade koji će najviše zadovoljavati ukus evropskih kupaca, a pošto taj ukus nije bio tako prefinjen kao kineski, loši komadi su istiskivali iz opticaja dobre komade prema keramičarskoj varijaciji Grešamovog zakona. Oko 1840. godine, engleske fabrike su počele da izrađuju loš porcelan u Kantonu, izvozile ga u Evropu i dali mu ime "/chinanjare/" (tj. kinesko posuđe); fabrike u Sevru u Francuskoj, Majsenu u Nemačkoj i Berslemu u Engleskoj imitirali su rad Kineza, snizili troškove proizvodnje instalirajući mašine i osvajali svake godine sve više i više kinesku spoljnu trgovinu keramičarskom robom. Ono što ostaje jeste uspomena na umetnost koja je možda isto tako potpuno izgubljena kao srednjovekovno bojenje stakla; ma koliko se trudili, evropski grnčari nisu nikada bili u stanju da se takmiče sa suptilnijim formama kineskog porcelana. Svake dekade stručnjaci podižu novčanu procenu remek-dela koja su ostala; oni traže pet stotina dolara za šolju za čaj, a dobijaju 23.600 dolara za "hotorn" vazu; još 1767. dva "tirkizna " porcelanska "Psa iz Foa" na aukciji su donela pet puta više nego "Mali Isus" Gvida Renija, a tri puta više nego Rafaelova "Sveta porodica". Ali svako ko je osetio, očima i prstima i svakim nervom, lepotu kineskog porcelana odbaciće ovakva vrednovanja i smatraće ih svetogrđem; svet lepote i svet novca nikada se ne dodiruju, čak ni kada se lepe stvari prodaju. Dovoljno je reći da je kineski porcelan vrhunac kineske civilizacije, jedna od najplemenitijih stvari koje je čovek uradio da bi učinio opravdanim postojanje svoje vrste na zemlji.

IV NAROD I DRŽAVA

1. Istorijsko međurazdoblje

Marko Polo u poseti Kublaj Kanu - Neobični putnici - Pustolovine jednog Venecijanca u Kini - Otmenost i blagostanje Hangčoua - Palate Pekinga - Mongolsko

osvajanje - Džingis Kan - Kublaj Kan - Njegov karakter i politika - Njegov harem - "Marko Milioni"

U zlatno doba Venecije, oko 1295. dva starija čoveka i jedan sredovečni čovek, iznureni od nevolja i patnji, pod teretom svežnjeva prtljaga, odeveni u rite i pokriveni prašinom sa mnogih drumova, prosili su, a zatim se domogli doma iz kojeg su, kako su tvrdili, krenuli dvadesetšest godina ranije. Oplovili su (pričali su oni) mnoga opasna mora, verali se po visokim planinama i visoravnima, prešli pustinje na kojima vrebaju razbojnici, i četiri puta prešli preko Velikog zida; dvadeset godina oni su boravili u Kitaju,373 Pričali su o carstvu daleko većem, o gradovima mnogoljudnijim, i o vladaru daleko bogatijem od bilo kog u Evropi poznatog; o kamenju koje se koristi za grejanje, o hartiji koja zamenjuje zlato, o orahu većem od ljudske glave; o narodima gde je nevinost prepreka za brak, i o drugim gde su se stranci zabavljali tako što su slobodno koristili domaćinove voljne ćerke i žene. Niko nije hteo da im poveruje; a Venecijanci su najmlađem i najbrbljivijem od njih dali nadimak "Marko Milioni", zato što je njegova priča bila puna velikih i čudesnih brojki.Marko i njegov otac i ujak prihvatli su tu sudbinu veselo, jer su sa sobom doneli mnogo dragog kamenja iz daleke prestonice, obezvedivši bogatstvo koje im je omogućavalo visok položaj u njihovom gradu. Kada je Venecija ušla u rat sa Đenovom 1298., Marko je dobio zapovedništvo nad jednom galijom; a kada mu je brod bio zarobljen, a on držan godinu dana u nekoj đenovskoj tamnici, on se tešio diktirajući nekom pisaru najčuveniju putopisnu knjigu u istoriji literature. Šarmantno jednostavnim i neposrednim stilom on je ispričao kako su on, otac Nikolo i ujak Mafeo napustili luku Aku (Izrael) kada je on bio mladić od samo sedamnaest godina; kako su se penjali po Libanskim gorama i probijali kroz Mesopotamiju do Persijskog zaliva, a otuda preko Persije, Korasana i Balka do Pamirske visoravni; kako su se pridružili karavanima koji su polako napredovali do Kašgara i Kotana, pa preko pustinje Gobi do Tanguta, i preko Velikog zida do Šangtua, gde ih je veliki Kan primio kao skromne emisare sa mladog Zapada.374 Oni nisu mislili da će ostati u Kini više od godinu ili dve, ali su našli tako unosnu službu i prilike za trgovinu kod Kublaj Kana, da su ostali skoro četvrt veka. Najviše uspeha je imao Marko, dospevši čak do položaja guvernera Hagnčoua. U sentimentalnom sećanju on ga opisuje kao daleko naprednijeg od bilo kog evropskog grada po lepoti njegovih građevina i mostova, broja državnih bolnica, otmenosti vila, po mnoštvu mesta za uživanje i razvrat, privlačnosti i lepoti kurtizana, efikasnom održavanju javnog reda i po ponašanju i prefinjenosti njegovih ljudi. Grad je, kaže on, imao stotinu milja u obimu./'/Njegove ulice i kanali su široki i to dovoljno da brodovi lako mogu da prolaze s jedne, a kola s druge strane, natovareni predmetima namenjenim stanovnicima. Kažu da mostova svih veličina ima oko dvanaest hiljada. Oni koji prelaze preko glavnih kanala i koji su povezani sa glavnim ulicama, imaju lukove tako visoke, a sagrađeni su tako vešto, da brodovi sa visokim jarbolima mogu da prođu ispod njih. U isto vreme, kola i konji mogu da prelaze preko mosta, jer je nagib tako dobro podešen prema visini luka... U gradu ima deset glavnih trgova ili tržnica, pored bezbrojnih prodavnica po ulicama. Svaka strana ovih trgova je pola milje dugačka, a ispred njih je glavna ulica, široka četrdeset koračaja, i proteže se u pravoj liniji od jednog kraja grada do drugog. U pravcu paralelnom sa glavnom ulicom ... teče veoma velik kanal, na čijoj bližoj obali su prostrani magacini izgrađeni od kamena, za smeštaj trgovaca koji stižu iz Indije i drugih krajeva sa svojom robom i ličnom imovinom. Oni su na taj način prikladno smešteni u blizini tržnica. Na svakoj od njih, na tri dana u nedelji okupi se

četrdeset do pedeset hiljada ljudi... Ulice su sve pokrivene kamenom i opekama... Glavna ulica grada je popločana ... do širine od deset koračaja na svakoj strani, dok je srednji deo popunjen sitnim šljunkom, a napravljeni su i lučni jarkovi za odvod kišnice koja odlazi u obližnje kanale, tako da ulica uvek ostaje suva. Po tom šljunku kola stalno prolaze tamo-amo. Kola su duguljastog oblika, pokrivena odozgo, imaju zavese i jastuke od svile, a mogu da prevoze šest osoba. I muškarci i žene koji su raspoloženi za uživanje svakodnevno ih unajmljuju u tu svrhu... Svakovrsne divljači ima u izobilju... Sa mora koje je udaljeno petnaest milja, svakoga dana se rekom dovozi u grad ogromna količina ribe... Kad vidite takvu količinu ribe, pomišljate da je nemoguće da se ona proda; a ipak, za samo nekoliko sati, sva se ona raznese, tako je veliki broj stanovnika... Brojne su ulice povezane sa trgovima tržnicama, a u nekima od njih ima mnogo hladnih kupatila, koja opslužuju sluge oba pola. Muškarci i žene koji ih posećuju od detinjstva su naviknuti da se stalno peru hladnom vodom, koju smatraju korisnom za zdravlje. Međutim, na tim kupalištima postoje odaje sa toplom vodom radi stranaca koji ne mogu da podnesu udar hladne vode. Svi oni imaju naviku da se peru, a naročito pre obeda... U drugim ulicama su kvartovi kurtizana, kojih ovde ima tako mnogo da se ne usuđujem da o tome pričam... One nose raskošne haljine, jako su namirisane, stanuju u lepo opremljenim kućama i služi ih veliki broj sobarica i služavki ... U drugim ulicama su stanovi lekara i astrologa... Na svakoj strani glavne ulice su kuće i velike palate... I muškarci, i žene imaju svetlu boju kože i lepi su. Većina se uvek odeva u svilu... Žene su veoma lepe i odgojene tako da imaju nežno i staloženo ponašanje. Jedva da se može zamisliti skupocenost njihovih haljina, prebogatih svilom i nakitom./'/Peking (ili kako se tada zvao, Kambaluk) je impresionirao Poloa još više nego Hangčou; njegovi milioni (po kojima je dobio nadimak) mu nisu dovoljni da opiše bogatstvo i stanovništvo tog grada. Dvanaest predgrađa su bila još lepša od grada; jer u njima je poslovna klasa izgradila brojne lepe kuće. U centru grada bilo je mnogo hotela i na hiljade radnji i kioska. Svakovrsne hrane je bilo u izobilju, a svakoga dana hiljade tovara sirove svile ulazile su kroz gradske kapije da bi se od njih pravila odeća za stanovnike. Mada je Kan imao rezidencije u Hangčouu, Šangtuu i drugim mestima, najveća njegova palata je bila u Pekingu. Opasivao ju je mermerni zid, a mermerne stepenice su vodile do nje; glavna zgrada je bila tako velika da su "večere mogle da se služe ogromnom broju ljudi. " Marko se divio rasporedu odaja, vešto izrađenim i prozirnim prozorskim staklima, kao i mnoštvu obojenih crepova na krovu. Nikada nije video ni tako bogat grad, ni tako veličanstvenog monarha. Mladi Venecijanac je bez sumnje naučio da govori i čita kineski; a možda je od zvaničnih istoričara saznao kako su Kublaj i njegovi mongolski preci osvojili Kinu. Postepeno isušivanje regiona duž severo-zapadne granice i pretvaranje tog zemljišta u pustinjsko zemljište koje nije moglo da ishrani njihove odvažne stanovnike nateralo je Mongole (tj. "hrabre") na očajničke upade radi osvajanja novih njiva; a njihov uspeh im je stvorio takvo raspoloženje i sklonost za ratovanje da se nisu zaustavili sve dok skoro cela Azija i delovi Evrope nisu pali pred njihovim oružjem. Po predanju, njihov ratoborni vođa, Xingis Kan je rođen sa ugruškom krvi na dlanu. Od svoje trinaeste godine on je počeo da udružuje mongolska plemena u jedno, a u tom poduhvatu mu je strahovlada bila glavno sredstvo. Naređivao je da se zarobljenici zakucavaju klinovima za drvene magarce, ili da se iseku na komade, ili da se kuvaju u kazanima, ili da im se živima dere koža. Kad je primio pismo od kineskog cara Ning Cunga, kojim se zahteva njegova pokornost, on je pljunuo u pravcu Zmajevog prestola i smesta krenuo na dugi marš od hiljadu dvesto milja preko pustinje Gobi do zapadnih provincija Kine. Devedeset kineskih

gradova bilo je tako temeljno razoreno da su konjanici mogli da jašu preko opustošenih površina, a da se nigde ne spotaknu. Pet godina je "Car čovečanstva" pustošio severnu Kinu. Onda je, uplašen nekim nepovoljnim rasporedom planeta, krenuo natrag u svoje rodno selo i na putu umro od bolesti. Njegovi naslednici, Ogodaj, Mangu i Kublaj, nastavili su pohod sa varvarskom energijom; a Kinezi, koji su vekovima bili posvećeni kulturi i zanemarili ratne veštine, umirali su individualnim heroizmom i nacionalnom sramotom. Kod Xuining-fua, lokalni kineski vladar je pružao otpor sve dok opsađenici nisu poubijali i pojeli sve ostarele i oslabele osobe, a svi sposobni muškarci izginuli, te su samo žene ostale da čuvaju zidine; onda je zapalio grad i živ izgoreo u svojoj palati. Armije Kublaj Kana su pregazile Kinu sve dok nisu stale ispred poslednjeg utočišta dinastije Sung, Kantona. Pošto nije bio u stanju da pruži otpor, kineski general, Lu Hsiu-fu je stavio dečaka cara na leđa i s njim zajedno pošao u smrt skočivši u more; i priča se da se sto hiljada Kineza utopilo radije nego da se preda mongolskom osvajaču. Kublaj je dostojno sahranio poginulog cara i započeo sa osnivanjem one Juan ("Izvorne") ili mongolske dinastije koja će vladati Kinom nešto manje od sto godina. Sam Kublaj nije bio varvarin. Glavni izuzetak u toj tvrdnji nije bila njegova izdajnička diplomatija, koja je za to vreme bila uobičajena, već njegov postupak prema rodoljubu i naučniku Ven T/'/ien-hsianu, koji je zbog odanosti dinastiji Sung odbio da prizna vlast Kublaj Kana. Ležao je u tamnici tri godine, ali nije hteo da popusti. "Moja je tamnica," pisao je, u jednom od najčuvenijih odlomaka u kineskoj književnosti,"osvetljena samo vatrom lutalicom; nikakav dah proleća ne krepi mračnu samoću u kojoj prebivam... Trpim maglu i rosu, i mnogo sam puta pomišljao na smrt; a ipak, dve godine su prošle, a bolest je uzalud lebdela oko mene. Vlažna, nezdrava zemlja za mene je postala sam raj. Jer, tu je bilo ono u meni što nevolja nije mogla da mi ukrade. I tako sam ostao čvrst, posmatrajući bele oblake kako plove nad mojom glavom, u srcu noseći tugu beskrajnu kao nebo."Na kraju, Kublaj ga je pozvao k sebi na dvor. "Šta je to što ti želiš ?" pitao je monarh. "Po milosti cara Sunga," odgovorio je Ven, "postao sa ministar Njegovog veličanstva. Ne mogu da služim dvojici gospodara. Jedino što tražim je da umrem. " Kublaj je pristao; i dok je čekao da xelatov mač padne na njegov vrat, on se poklonio prema jugu kao da njegov car Sung još uvek vlada u južnoj prestonici, Nan-kingu. Ipak, Kublaj je pokazao volju da prizna civilizacijsku superiornost Kineza i da sa njihovim običajima stapa običaje svog naroda. Morao je da napusti sistem ispita za prijem u državnu službu, pošto bi mu taj sistem dao jedno potpuno kinesko činovništvo; ograničio je većinu viših položaja na svoje mongolske pratioce i pokušavao neko vreme da uvede mongolski alfabet. Ali, većim delom, i on i njegov narod prihvatili su kulturu Kine, kojom su se ubrzo preobrazili u Kineze. Filozofski je tolerisao razne religije i koketirao sa hrišćanstvom kao sredstvom pacifikacije i vladavine. Rekonstruisao je Veliki kanal između Tjencina i Hangčoua, poboljšao velike puteve i organizovao brzu poštansku službu širom područja većeg od bilo kog koji je kineska vlast prihvatila od njegovog vremena. Izgradio je velike ambare u kojima se skladištio višak bogatih letina radi javne raspodele u gladnim godinama, i smanjivao poreze za sve seljake koji su pretrpeli suše, oluje ili napade insekata;375 organizovao je sistem državnog staranja za ostarele naučnike, siročad i nejač; i bio je velikodušan pokrovitelj prosvete, književnosti i umetnosti. Za njegove vladavine prepravljen je kalendar, a osnovana je carska akademija. U Pekingu je podigao novu prestonicu, čiji sjaj i stanovništvo su bili čudo za posetioce iz drugih zemalja. Izgrađene su velike palate, a arhitektura je u Kini cvetala kao nikada pre. "Dakle, kada se sve to dešavalo," kaže Marko Polo, "Meser Polo je bio na licu mesta." On je postao prilično

blizak Kanu i detaljno opisuje njegove zabave. Pored četiri žene koje su nazivane caricama, Kan je imao mnogo konkubina, dovođenih iz Unguta u Tatariji, čije su dame carskom oku izgledale posebno lepe. Svake druge godine, kaže Marko, službenici dokazane prefinjenosti ukusa slati su u ovaj region da bi stotinu mladih žena uveli u službu njegovog veličanstva prema njegovim precizno izloženim zahtevima. /'/Po njihovom dolasku kod njega, on naređuje da nov pregled izvrši druga grupa nadzornika, pa se vrši dalji odbir, kada se trideset ili četrdeset zadrži za njegovu odaju... One se zasebno predaju na staranje izvesnim starijim dvorskim damama, čiji je zadatak da ih pažljivo posmatraju, u toku noći, da bi se uverile da nemaju neke skrivene nedostatke, da spavaju mirno, da ne hrču, da imaju prijatan dah, i da nemaju neprijatan miris bilo kog dela tela. Pošto se podvrgnu tako strogom ispitivanju, njih podele na grupe od pet, s tim što svaka ostaje tri dana i tri noći u odaji Njegovog veličanstva, gde one treba da izvrše svaku uslugu koja se od njih traži, a on čini s njima što mu je drago. Kad se taj period završi, njih smenjuje druga grupa, i tako to ide uzastopce, sve dok sve ne dođu na red, i kada prvih pet ne počnu ponovo svoje dvorenje./'/Pošto je ostao u Kini dvadeset godina, Marko Polo je, sa svojim ocem i ujakom, iskoristio priliku, kada je grupa izaslanika koje je Kan poslao u Persiju, da se vrati u svoj rodni grad uz minimum opasnosti i troškova. Kublaj im je dao poruku za Papu i obezbedio im sve udobnosti koje su tada postojale za putnike. Trebalo im je tri godine za plovidbu oko Malajskog poluostrva do Indije i Persije, putovanje kopnom do Trebizonda na Crnom moru i konačno plovidbu do Venecije; a kada su stigli u Evropu, saznali su da su i Kan i Papa umrli.376 Sam Marko, sa svojstvenom tvrdoglavošću, poživeo je do sedamdesete. Na samrtnoj postelji njegovi prijatelji su se ga molili, radi spasenja njegove duše, da povuče svoje očito lažne tvrdnje koje je naveo u svojoj knjizi; ali, on je bio čvrst: "Nisam ispričao polovinu onoga što sam video. " Ubrzo posle njegove smrti, novi komični lik je postao popularan na vencijanskim karnevalima. Bio je obučen kao klovn i zabavljao je svetinu svojim vulgarnim preterivanjima. Njegovo ime je bilo Marko Milioni.2. Dinastije Ming i Č/'/ingPad Mongola Dinastija Ming Manxurska najezda Dinastija Č/'/ing Prosvetljeni monarh Č/'/ien Lung odbacuje ZapadNi za četiri veka Kina neće ponovo doživeti tako sjajno doba. Dinastija Juan je brzo propala, jer je bila oslabljena slomom mongolske vladavine u Evropi i zapadnoj Aziji i sinifikacijom (ako jedno tako pedantna sposobnost može biti dopuštena za jednu tako ponavljanu pojavu) Mongola u samoj Kini. Samo u eri železnice, telegrafa i štampe mogla je jedna tako ogromna i artificijelna imperija, tako izdeljena planinama, pustinjama i morima, da bude držana stalno pod jednom upravom. Mongoli su se pokazali kao bolji ratnici nego upravljači i naslednici Kublaja su bili prisiljeni da obnove sistem ispita i koriste kinesku sposobnost u upravljanju. Osvajanje je na kraju prouzrokovalo malu promena u običajima ili idejama starosedelaca, osim što je možda uvelo takve nove forme u kinesku književnost kao što su roman i drama. Još jednom su Kinezi sklapali mešovite brakove sa osvajačima, civilizovali ih i zbacili. Godine 1368. jedan bivši budistički sveštenik je poveo pobunu, ušao trijumfalno u Peking i proglasio se za prvog cara u dinastiji Ming ("Sjajni"). U sledećoj generaciji na presto je došao jedan sposoban monarh, tako da je pod Jung Loom, Kina opet uživala u blagostanju i davala doprinos umetnostima. Uprkos tome, Sjajna dinastija završila je u haosu pobuna i najezda; baš u vreme kada je zemlja bila podeljena na suparničke frakcije, nova horda osvajača je grunula kroz Veliki zid i započela opsadu Pekinga.Manxurci su bili tunguski narod koji je mnogo vekova živeo na području koje se danas zove Mačukuo (tj. kraljevstvo Manxuraca). Proširivši vlast na sever do reke Amur, oni su se okrenuli nazad na jug i

napredovali ka kineskoj prestonici. Poslednji car dinastije Ming je okupio oko sebe porodicu, naložio ženi da izvrši samoubistvo,377 a zatim se obesio o svoj opasač pošto je prethodno napisao poslednji ukaz na reveru svoje odeće: "Mi, slabe vrline i prezira vredni navukli smo veliki gnev Boga. Moji ministri su me izdali. Stid me je da se sretnem sa svojim precima. Zbog toga skidam svoju krunu i sa kosom koja mi pokriva lice čekam da me rastrgnu ruke pobunjenika. Nemojte naneti povredu nijednom pripadniku moga naroda." Manxurci su ga sahranili sa počastima i osnovali dinastiju Č/'/ing ("Neokaljani") koja će vladati Kinom sve do našeg revolucionarnog doba. Oni su takođe ubrzo postali Kinezi, a drugi vladar te dinastije, K/'/ang-hsi, dao je Kini vladavinu sa najviše blagostanja, mira i prosvećenosti u istoriji te nacije. Došavši na presto kada je imao sedam godina, K/'/ang-hsi je uzeo vlast u svoje ruke u svojoj trinaestoj godini nad carevinom koja je obuhvatala ne samo užu Kinu, već i Mongoliju, Manxuriju, Koreju, Indokinu, Anam, Tibet i Turkestan; bila je to bez sumnje najveća, najbogatija i najmnogoljudnija carevina njegovog vremena. K/'/ang-hsi je njome vladao sa mudrošću i pravednošću koja je izazivala zavist kod obrazovanih podanika njegovih savremenika Aurengzeba i Luja /XIV/. Bio je to čovek pun telesne energije i živahnog duha; zdravlje je crpio iz krepkog života u prirodi, a u isto vreme marljivo radio da bi se upoznao sa naukom i umetnostima svog vremena. Putovao je širom carevine, ispravljao nepravilnosti gde god bi ih uočio, i izvršio reformu krivičnog zakonika. Živeo je skromno, smanjio troškove administracije i ponosio se blagostanjem svog naroda. Zahvaljujući njegovom velikodušnom pokroviteljstvu i istančanom razumevanju, književnost i nauka su cvetali, a umetnost izrade porcelana je dostigla jedan od vrhunaca u svojoj istoriji. Tolerisao je sve religije, učio latinski kod jezuita, i strpljivo se nosio sa čudnim običajima evropskih trgovaca u njegovim lukama. Kada je umro, posle duge i blagotvorne vladavine (1661-1722.), za sobom je ostavio sledeće oproštajne reči: "Ima razloga za strepnju, da će u narednim vekovima ili milenijumima, Kina možda biti ugrožena sukobima sa raznim narodima Zapada koji ovamo dolaze preko mora." Ovi problemi, proizašli iz sve obimnije trgovine i kontakata Kine sa Evropom izbili su opet na površinu pod jednim drugim sposobnim carem manxurske loze Č/'/ien Lungom. Č/'/ien Lung je napisao 34.000 pesama; jedna od njih, o "Čaju", privukla je pažnju Voltera, koji je poslao "svoje izraze poštovanja divnom vladaru Kine." Francuski misionari su naslikali njegov portret i ispod njega ispisali sledeće stihove:/'Occupe sans relache a tous les soins divers/ /D'un gouvernement lju'on admire/, /Le plus grand potentat ljui soit dans l'univers/ /Est le Meilleur lettre ljui soit dans son Empire/. 378 Vladao je Kinom u toku dve generacije (1736-96.), abdicirao u osamdesetpetoj godini i nastavio da upravlja vladom do svoje smrti (1799.) Za vreme poslednjih godina njegove vladavine dogodio se jedan incident koji je pažljive posmatrače mogao da podseti na K/'/ang-hsijeva predskazanja. Engleska, koja je izazvala carev gnev uvozom opijuma u Kinu, poslala je 1792. komisiju na čelu sa lordom Makartnijem da pregovara o trgovinskom sporazumu sa Č/'/ien Lungom. Članovi komisije su mu objašnjavali koristi od trgovine sa Engleskom i dodali da bi sporazum koji su tražili podrazumevao jednakost britanskog vladara i kineskog cara. Č/'/ien Lung je izdiktirao sledeći odgovor Xorxu /III/:"Ne smatram vrednim predmete neobične i originalne, i nemam koristi od proizvoda vaše zemlje. Ovo je, dakle, moj odgovor na vaš zahtev da imenujete predstavnika na mom dvoru, što je zahtev suprotan običajima naše dinastije, koji bi mogao samo da vam donese neprijatnosti. Izložio sam detaljno svoje stavove i naredio vašem počasnom izaslaniku da u miru pođe na put kući. Dolikovalo bi vam, o Kralju, da poštujete moja osećanja i pokažete još veću privrženost i

odanost u budućnosti, tako da stalnom pokornošću našem tronu možete nadalje da obezbedite mir i blagostanje vaše zemlje." Ovim ponositim rečima Kina je odložila industrijsku revoluciju. Videćemo u daljem sledu događaja, kako je do Revolucije ipak došlo. U međuvremenu razmotrimo ekonomske, političke i moralne elemente jedinstvene i poučne civilizacije čija je sudbina izgleda bila da je Revolucija uništi.

2. Ljudi i njihov jezik

Stanovništvo Izgled Odevanje Posebnosti kineskog jezika O kineskom pismuPrvi elemenat u toj slici je brojnost: Kineza ima mnogo. Stručni procenitelji računaju da je populacija u kineskim državama 280. godine p.n.e. bila oko 14.000.000; 200. godine n.e., 28.000.000; 726., 41.500.000; 1644., 89.000.000; 1743., 150.000.000; 1919., 330.000.000. U četrnaestom veku neki evropski putnik izbrojao je u Kini "dve stotine gradova koji su svi bili veći od Venecije." Kineski popis stanovništva se dobija pomoću zakona o registraciji kojim se zahteva od svakog domaćinstva da ispiše imena svojih članova na pločici na ulazu; mi ne znamo koliko su tačne te pločice, niti izveštaji koji se navodno baziraju na njima. Verovatno je da Kina danas ima nekih 400.000.000 duša. Kineza ima različitih po stasu, s tim što su na jugu niži rastom i slabiji, a na severu viši i jači; uopšte uzev, oni su najvitalniji narod u Aziji. Odlikuju se velikom fizičkom izdržljivošću, veličanstvenom odvažnošću u podnošenju raznih teškoća i patnji, izuzetnom otpornošću na bolesti i prilagodljivošću koja im omogućava da se razvijaju i napreduju u skoro svakoj klimatskoj zoni. Ni opijum, ni ukrštanje s bliskim srodnicima, ni sifilis nisu mogli da oslabe njihovo zdravlje, a slom njihovog društvenog sistema nije usledio zbog bilo kakvog vidljivog pogoršanja u njihovoj biološkoj ili mentalnoj vitalnosti.Lice Kineza je jedno od najinteligentnijih na zemljinoj kugli, mada se ne može reći da je svakom dopadljivo. Neki pripadnici siromašnih klasa su nezamislivo ružni po zapadnjačkom mišljenju, a neki kriminalci imaju zao pogled koji bi odlično pristajao nekoj filmskoj karikaturi; ali velika većina imaju lice pravilnih crta koje deluje mirno zbog fiziološke slučajnosti malo spuštenih očnih kapaka i društvene akumulacije vekova civilizacije. Kosina očiju nije tako izražena kao što bi se očekivalo, a žuta koža je često zapravo lepo preplanuo ten. Žene na selu su snažne skoro kao muškarci; dame iz viših slojeva su nežne i ljupke, koje se bele pomoću pudera, stavljaju rumenilo na usne i obraze, potamnjuju obrve i oblikuju ih i stanjuju tako da liče na list vrbe ili na polumesec. Kosa kod oba pola je oštra i jaka, ali nikada kovrxava. Žene često nose punđu, obično ukrašenu cvetovima. U doba poslednje dinastije, muškarci su, da bi ugodili svojim vladarima, prihvatili manxurski običaj brijanja prednje polovine glave; kao nadoknadu, ostavljali su ostatak kose koji nisu skraćivali već ga skupljali u dugi perčin, koji je postao sredstvo kažnjavanja i osnova za ponos. Brade su im bile male i uvek izbrijane, ali se nisu sami brijali, već su to činili berberi koji su svoje radnje nosili sa sobom i bogatili se. Obično su bili gologlavi; kada su pokrivali glavu, muškarci su zimi koristili somotsku kapu sa nagore okrenutim obodom, a leti kupastu kapu ispletenu od vlakana bambusa, na čijem je vrhu, kod ljudi bilo kog društvenog ranga, stajala kuglica u boji ili svilena resica. Kad su mogle da sebi to priušte, žene su pokrivale glavu svilenim ili pamučnim trakama ukrašenim šljokicama, nakitom ili veštačkim cvetovima. Obuća je obično bila od tople tkanine; pošto je pod često bio od hladnih pločica ili zemlje, Kinezi su na nogama nosili minijaturne tepihe. Po običaju koji je začet na dvoru cara Li Hou-čua (oko 970. n.e.), stopala sedmogodišnjih devojčica bila su

stisnuta čvrsto povezanim zavojima da bi se sprečio njihov dalji rast, tako da bi zrela gospođa mogla da hoda prenemažućim korakom koji je u erotskom smislu godio muškarcima. Smatralo se nepristojnim govoriti o ženskom stopalu, a isto tako sramotnim pogledati ga; u prisustvu dame čak je i reč stopalo bila tabu. Taj običaj se proširio na sve društvene slojeve i grupe osim na Manxurce i Tatare i postao tako strog da je prevara u pogledu veličine nevestinog stopala bila dovoljna da se ponište zaruke ili venčanje. K/'/ang-hsi je pokušao da prekine taj običaj, ali u tome nije uspeo; danas to spada u srećnije nezgode revolucije. Muškarci su oblačili pantalone i tunike, skoro uvek plave boje. Zimi su preko pantalona nosili dokolenice i oblačili dodatne tunike, ponekad i trinaest komada. Nosili su ih i danju i noću tokom cele zime, a skidali jednu po jednu kako je dolazilo proleće. Tunika je bila raznih dužina i sezala je do slabina, ili do kolena ili do stopala; zakopčavala se sasvim do grla i imala ogromne rukave umesto xepova. Košulje i donji veš su bili gotovo nepoznati. Na selu su žene nosile pantalone kao i muškarci, jer su bile naviknute na muške poslove, pa i više od toga; u varošicama su nosile suknje preko pantalona. U gradovima je svila bila skoro isto uobičajena kao i pamuk. Nikakav kaiš nije stezao struk, niti su steznici držali grudi. Uopšte uzev, kineska odeća je bila razumnija, zdravija i i prikladnija od garderobe modernog Zapada. Nikakva tiranija mode nije ni mučila, ni uzdizala život kineske žene; sve urbane klase su se oblačile slično, i to skoro sve generacije; kvalitet odeće je mogao da bude različit, ali ne i oblik; a svi su mogli biti sigurni da će moda trajati koliko i ogrtač.Jezik Kineza se razlikovao od ostatka sveta još izrazitije nego odeća. On nije imao azbuku, niti pravopis, ni gramatiku, ni vrste reči; iznenađujuće je kako se dobro i dugo ova najstarija i najmnogoljudnija nacija na zemaljskoj kugli snalazi bez tih nevolja mladih na Zapadu. Možda je u pradavna, zaboravljena vremena bilo nastavaka, deklinacija, konjugacija, padeža, brojeva, glagolskih vremena i načina; ali, dokle mi možemo da dosegnemo u prošlost, taj jezik ništa od toga nema. Svaka reč u njemu može da bude imenica, glagol, pridev ili prilog, shodno njenom kontekstu i tonu. Pošto govorni dijalekti imaju samo četiri do osam stotina jednosložnih reči-glasova ili vokabula, i oni moraju da se koriste da izraze 40.000 karaktera pisanog jezika, svaka vokabula ima četiri do devet "tonova", tako da se njeno značenje razlikuje shodno načinu na koji se otpeva. Gestikulacija i kontekst dopunjavaju te tonove i čine da svaki glas služi u mnoge svrhe; tako vokabula "I" može da znači šezdesetdevet stvari, "shi" može da znači pedeset devet, "ku" dvadeset devet. Nijedan drugi jezik nije tako složen, tako suptilan i tako jezgrovit. Pisani jezik je još specifičniji od govornog. Predmeti iskopani u Honanu, koji otprilike datiraju iz doba dinastije Šang, imaju na sebi zapise u karakterima (slovima) u suštini sličnim onim koji su u upotrebi do naše generacije, tako da izuzimajući nekoliko Kopta koji govore staroegipatski kineski je i najstariji jezik, a njime danas govori najveći broj ljudi na svetu. U početku su se Kinezi, kako zaključujemo iz jednog odlomka Lao-cea, služili konopcima za čvorovima da bi preneli poruku. Verovatno su potrebe sveštenika u traganju za značenjem magičnih formula i potrebe grnčara da obeležavaju svoje posuđe, dovele do razvoja slikovnog pisma. Ti primitivni kriptogrami bili su prvobitan oblik od šest stotina znakova koji danas predstavljaju osnovne karaktere u kineskom pismu. Nekih dvesto četrnaest od njih su nazvani "korenima", zato što oni ulaze kao elementi u skoro sve karaktere današnjeg jezika. Sadašnji karakteri su veoma složeni simboli u kojima je osnovni slikovni elemenat prekriven dodacima namenjenim za precizno određivanje izraza, obično pomoću neke naznake njegovog zvuka. Ne samo svaka reč, već i svaka ideja, ima svoj zaseban znak; jedan znak predstavlja konja, neki drugi znak

"konja riđana sa belim trbuhom," a neki drugi opet "konja sa belom pegom na čelu." Neki od karaktera su ipak relativno jednostavni: kriva linija iznad prave linije (tj. sunce iznad horizonta) označava "jutro"; sunce i mesec zajedno predstavljaju "svetlost"; usta i ptica zajedno znače "pevanje"; žena ispod krova znači "mir"; žena, usta i znak za /'/nepošten/'/ sačinjavaju karakter za "opasan"; muškarac i žena zajedno znače "brbljiv"; žena sa dvostrukim ustima znači "svađanje"; "supruga" je predstavljena znacima za ženu, metlu i oluju. Sa nekih gledišta to je primitivan jezik koji je zahvaljujući vrhunskom konzervativizmu opstao do "modernih" vremena. Njegove složenosti su očiglednije nego njegove prednosti. Kažu da Kinezima treba deset do pedeset godina da se upoznaju sa 40.000 karaktera u svom jeziku; ali kada shvatimo da ti karakteri nisu slova već ideje, i razmislimo o dužini vremena koje bi nama bilo potrebno da ovladamo sa 40.000 ideja, ili čak fondom od 40.000 reči, onda uočavamo da uslovi poređenja nisu pošteni prema Kinezima; ono što treba da kažemo je da je bilo kome potrebno pedeset godina da savlada 40.000 ideja. U svakodnevnom životu, prosečan Kinez se snalazi sasvim dobro sa tri ili četiri hiljade znakova, a njih uči dosta brzo nalaženjem njihovih "korenova". Najupadljivija prednost tog jezika koji ne izražava glasove, već ideje jeste u tome da Koreanci i Japanci mogu da ga čitaju isto tako lako kao Kinezi, tako da on za Daleki istok predstavlja internacionalni pisani jezik. On takođe u jednom sistemu pisanja ujedinjuje sve stanovnike Kine, čiji dijalekti se razlikuju do stepena potpune međusobne nerazumljivosti; u različitim krajevima se isti karakter čita kao različit glas ili reč. Ova prednost jednako važi za prostor, kao i za vreme; pošto je pisani jezik u suštini ostao isti, dok je govorni divergirao u stotinu dijalekata, književna dela Kine, pisana dve hiljade godina ovim karakterima, može i danas da čita svaki pismeni Kinez, mada ne možemo da znamo kako su ti drevni pisci izgovarali te reči, ili ideje koje ti znaci predstavljaju. Ova postojanost istog pisma usred promena i raznolikosti jezika, doprinela je očuvanju kineske misli i kulture, a u isto vreme poslužila kao velika energija za konzervativizam; stare ideje su se zadržale na sceni i oblikovale duh mladih. Karakter kineske civilizacije je simbolizovan u tom fenomenu njegovog jedinstvenog i izvanrednog pisma: u fenomenu njegovog jedinstva usred raznolikosti i razvoja, njegovog dubokog konzervativizma i neviđenog kontinuiteta. Ovaj sistem pisanja bio je u svakom smislu visoko intelektualno dostignuće; on je klasifikovao čitav svet predmeta, delatnosti i osobina u okviru nekoliko stotina korenskih znakova, spajao sa ovim znacima nekih petnaest stotina karakterističnih znakova i učinio da oni predstavljaju u svojim upotpunjenim oblicima sve ideje u književnosti i životu. Ne smemo biti suviše sigurni da su naši vlastiti raznovrsni načini zapisivanja misli superiorni u odnosu na ovaj očito primitivan oblik. Lajbnic u sedamnaestom veku i Ser Donald Ros u naše doba, sanjali su o sistemu pisanih znakova nezavisnih od govornih jezika, oslobođenog njihove nacionalističke raznolikosti i njihovih promena u prostoru i vremenu, koji bi otuda bio sposoban da izražava ideje raznih naroda na identične i međusobno razumljive načine. Ali upravo takav znakovni jezik, koji ujedinjuje stotinu generacija i jednu četvrtinu stanovnika planete, već postoji na Dalekom istoku. Zaključak Orijentalca je logičan i strašan: ostatak sveta mora da nauči kineski.

3. Praktični život

i) *Na njivama*

Siromaštvo seljaka - Načini ratarenja - Ratarske kulture - Čaj - Hrana - Stoicizam sela

Sva raznovrsna književnost tog jezika, sve suptilnosti kineske misli i raskoš kineskog života, počivali su u krajnjoj liniji na plodnosti njiva.380 Ili, bolje rečeno, na mukotrpnom radu ljudi jer se plodna polja ne rađaju, već stvaraju. Tokom mnogih vekova prvi stanovnici Kine su morali da se bore protiv xungle i šume, divljih životinja i insekata, suše i poplave, šalitre i mraza da bi ogromne prostore divljine pretvorili u plodno zemljište. A ta pobeda je povremeno morala da se obnavlja; jednim vekom nepromišljene seče stabala stvarala se pustinja, a nekoliko godina nemara bilo je dovolljno da se xungla vrati. Ta borba je bila oštra i opasna; u svakom trenutku su varvari mogli da upadnu i otmu s mukom stečene plodove raskrčenog zemljišta. Zato seljaci, radi svoje zaštite, nisu živeli u osamljenim kućama sa okućnicom, već u malim zajednicama, pa su opasivali svoja sela zidovima, zajedno izlazili da seju useve i obrađuju zemlju i često spavali noću sa stražom postavljenom na njivama. Njihove metode zemljoradnje su bile jednostavne, a ipak, nisu se mnogo razlikovale od ovih današnjih. Ponekad su koristili plugove najpre od drveta, zatim od kamena, pa onda od gvožđa; ali, češće su motikom obrađivali svoje male parcele. Zemljište su prihranjivali bilo kojim prirodnim đubrivom koje se moglo naći i nisu se ustezali da u tu svrhu sakupljaju pseći ili ljudski izmet. Od najranijih vremena kopali su brojne kanale da bi doveli vodu iz mnogih reka do polja pirinča ili prosa; duboki kanali su bili prokopani kroz milje i milje tvrde stene da bi se iskoristila neka neukrotiva reka, ili da bi se njen tok skrenuo u isušenu ravnicu. Ne primenjujući rotaciju useva ili veštačka đubriva, a često bez bilo kakve tegleće marve, Kinezi su uspevali da izvuku dve ili tri letine godišnje sa barem polovine površina svog zemljišta, pa su od zemlje dobijali više hrane nego bilo koji narod u istoriji. Od žitarica su gajili uglavnom proso i pirinač, uz pšenicu i ječam kao manje važne kulture. Od pirinča se dobijalo i vino i hrana, ali seljak to vino nije pio previše. Njegovo omiljeno piće, a posle pirinča najvažnija biljna kultura, bio je čaj. Korišćen najpre kao lek, on je postajao sve popularniji, a u doba dinastije T/'/ang ušao je čak i u domene izvoza i poezije. Do petnaestog veka sav Daleki istok je bio estetski opijen ceremonijom pijenja čaja; sladokusci su tragali za novim sortama, a održavana su takmičenja da bi se utvrdilo čiji je čaj najbolji. Pored tih proizvoda gajilo se ukusno povrće, hranljive mahunarke kao soja i njene klice, jaki začini kao beli i crni luk, i hiljade vrsta jagodičastog i ostalog voća. Najređi od svih proizvoda rada seljaka bilo je meso; tu i tamo volovi i bivoli su korišćeni za oranje, ali gajenje stoke za hranu bilo je ograničeno na svinje i živinu. Veliki deo stanovništva je živeo loveći zamkama ribu iz reka i mora.Suvi pirinač, makaroni, fidelini, nešto povrća i malo ribe činili su ishranu siromašnih; imućni su jeli i svinjetinu i piletinu, a bogataši su se čašćavali pačijim mesom; najekstravagantniji pekinški obedi su se sastojali od stotinu jela od pačetine. Kravlje mleko je bilo retko, a jaja je bilo malo i nisu bila omiljena hrana, ali se zato od soje pravilo punomasno mleko i sir. Kuvanje se razvilo u lepu umetnost u kojoj se koristilo sve; brale su se trave i alge, a ptičja gnezda su skidana da bi se pravile ukusne supe; delikatesna jela su kuvana od ajkulinih peraja i riblje iznutrice, skakavaca, gusenica i svilenih buba, konja i mazgi, pacova i vodenih zmija, mačaka i pasa. Kinezi su voleli da jedu; nije bilo neuobičajeno da bogatašev obed ima četrdeset jela i da bude potrebno po tri ili četiri sata da dotični gospodin sve to konzumira. Siromašnom čoveku nije bilo potrebno mnogo vremena za njegova dva obroka dnevno. Uz sav svoj mukotrpni rad, sa ponekim izuzetkom, sve do smrti seljak nikada nije bio siguran

da ga neće zadesiti glad. Snažni i dovitljivi su stekli velika imanja i koncentrisali bogatstvo države u svojim rukama; povremeno bi, kao pod Ših Huangtijem, među stanovnicima bila izvršena preraspodela zemljišta, ali bi se zbog prirodne nejednakosti ljudi, bogatstvo ubrzo ponovo koncentrisalo. Većina seljaka je posedovala zemlju, ali kako se stanovništvo povećavalo brže nego poljoprivredne površine, prosečno gazdinstvo je u svakom veku bivalo sve manje. Ishod je bilo siromaštvo jednako onom u siromašnoj Indiji: tipična porodica zarađivala je 83 dolara godišnje, mnogi ljudi su živeli na dva centa dnevno, a milioni su umirali od gladi svake godine. U toku dvadeset vekova Kina je imala prosečno jednu opštu glad svake godine; delimično zato što je seljak eksploatisan do ivice opstanka, delimično zato što je reprodukcija stanovništva prevazilazila plodnost zemlje i delom zato što je transport bio tako nerazvijen da je neki region mogao da umire od gladi, a da drugi ima više nego što mu treba. Konačno, poplava je mogla da uništi ono što su zemljoposednik i poreznik ostavili; reka Hoang-ho koju narod naziva "Tugom Kine" mogla je da promeni tok, hiljadu sela da potopi, a drugoj hiljadi ostavi isušenu zemlju. Seljaci su te nesreće podnosili sa ravnodušnom izdržljivošću. "Sve što je čoveku potrebno u ovom prolaznom životu," kaže jedna njihova poslovica, "jeste šešir i zdela pirinča." Radili su vredno, ali ne i brzo; nikakva složena mašina ih nije požurivala, ili im mučila nerve svojom bukom, rizikom nanošenja povreda i brzinom. Nije bilo vikenda ni nedelja, ali je bilo mnogo praznika; periodično bi neka svetkovina, kao Novogodišnji praznik ili Praznik svetiljki, davala radniku priliku da se malo odmori od mukotrpnog rada, i legendama i igrokazima unosila svetlost u dosadnije periode godine. Kad bi zima uklonila svoje mrgodno lice, a snegom napojena zemlja omekšala pod prolećnim kišama, seljaci su opet izlazili da zaseju svoja uzana polja, i veselo pevali pesme pune nade koje su poticale iz pradavne prošlosti.

ii) *U radionicama*

Radinosti - Svila - Fabrike - Esnafi - Nosači - Putevi i kanali - Trgovci - Kredit i kovani novac - Eksperimenti sa valutom

U međuvremenu industrija je cvetala kao nigde drugde na zemlji pre našeg osamnaestog veka. U najdaljoj kineskoj istoriji do koje možemo da dosegnemo, nalazimo živu domaću radinost i uspešnu trgovinu u gradovima. Osnovne industrije, tj. radinosti su bile tkanje tekstila i gajenje svilenih buba; obe su obavljale žene u svojim kolibama ili blizu njih. Tkanje svile je bila vrlo stara veština, čiji počeci u Kini datiraju još iz drugog milenijuma pre naše ere.381 Kinezi su hranili bube sveže iseckanim dudovim lišćem sa zapanjujućim rezultatima: ovakvom ishranom jedna funta (od 700.000) buba povećala bi težinu na 9.500 funti za četrdeset dva dana. Odrasle bube bi onda bile stavljane u male šatore od slame, oko kojih su one plele svoje čaure ispuštajući svilu. Čaure su bacane u vrelu vodu, svila je izlazila iz svoje ljuske, zatim je bila obrađena i tkana, pa vešto pretvarana u raznovrsnu odeću, tapiserije, vezove i brokate za više klase sveta.382 Uzgajivači i tkači su nosili odeću od pamuka. Čak i u vekovima pre naše ere, ova domaća industrija je bila dopunjena radionicama u gradovima. Još 300. p.n.e. postojao je gradski proletarijat, organizovan sa svojim majstorima u industrijske esnafe. Rast ove radioničke industrije ispunio je gradove aktivnom, zaposlenom populacijom tako da je Kina u vreme Kublaj Kana bila industrijski jednaka Evropi osamnaestog veka. "Za svaki zanat postoji

hiljadu radionica," pisao je Marko Polo, "i svaka pruža zaposlenje za deset, petnaest, ili dvadeset radnika, a u nekoliko slučajeva čak četrdeset... Bogati majstori u ovim radionicama ne rade svojim rukama, već naprotiv izigravaju gospodu i prave se važni." Ovi esnafi su, kao kodifikovane industrijske grane našeg vremena, ograničavali konkurenciju i regulisali nadnice, cene i radno vreme; mnogi od njih su ograničavali proizvodnju da bi održali cene proizvoda; i možda njihovo lagodno zadovoljstvo tradicionalnim običajima mora da ima nekog udela u usporavanju razvoja nauke u Kini i sprečavanju inudustrijske revolucije do današnjih dana kad su njenom bujicom razbijene sve barijere i institucije. Esnafi su preuzeli mnoge od funkcija koje su nekadašnji ponositi građani Zapada prepustili državi: donosili su svoje zakone i primenjivali ih pravično; štrajkove su učinili retkim arbitrirajući u sporovima između poslodavaca i zaposlenih preko posredničkih odbora koji su predstavljali svaku stranu jednako; uopšte uzev služili su kao samoupravna i samodisciplinujuća organizacija za industriju i obezbeđivali divljenja dostojan izlaz iz moderne dileme između /laissez-faire/ i robovlasničke države. Te esnafe nisu formirali samo trgovci, proizvođači i njihovi radnici, već i manje zanatlije, kao berberi, kuliji i kuvari; čak su i prosjaci bili ujedinjeni u neko udruženje koje je svoje članove podvrgavalo strogim zakonima. Vrlo mali broj radnika u gradu bili su robovi, i to većinom zaposleni u kućnim poslovima, i obično vezani za gospodare na period od godinu dana, ili doživotno. U vremenima opšte gladi, devojčice i siročad su prodavani po ceni od nešto malo gotovine, a otac je mogao u svako doba da proda svoje ćerke kao robinje. To ropstvo, međutim, nikada nije dostiglo one razmere koje je doseglo u Grčkoj i Rimu; većina radnika su bili zastupnici ili članovi esnafa, a većina seljaka je posedovala zemlju i imala svoju upravu u seoskim zajednicama u velikoj meri nezavisnim od državne kontrole. Proizvodi rada su prenošeni na ljudskim leđima; čak su se i ljudi uglavnom prevozili na nosiljkama postavljenim na ugnječena, ali žuljevita i tvrda ramena kulija koji se nikada nisu žalili. 383 Teške kofe ili ogromni svežnjevi su stavljani u ravnotežu na krajeve motki i onda prebacivani preko ramena. Ponekad su teška pivarska kola vukli magarci, ali češće su ih vukli ljudi. Ljudski mišići su bili tako jeftini da nije bilo nikakvog podsticaja za razvoj životinjskog ili mehaničkog transporta; a primitivnost prevoza nije pružala stimulans za razvoj puteva. Kad je evropski kapital izgradio prvu kinesku železnicu (1876.) liniju od deset milja između Šangaja i Vusunga ljudi su protestovali govoreći da će to da uznemiri i uvredi duha zemlje; i protivljenje je bilo tako silovito da je vlada otkupila tu prugu, a lokomotive i vagone bacila u more. U doba Ših Huangtija i Kublaj Kana postojali su carski putevi, sa kamenim zastorom; ali danas su od njih ostali samo obrisi. Gradske ulice su bile obične staze široke osam stopa, napravljene tako da čuvaju od sunca. Mostovi su bli brojni, a ponekad veoma lepi, poput mermernog mosta kod Letnje palate. Trgovci i putnici su koristili vodene puteve često kao i kopnene; 25.000 milja kanala služilo je kao pogodna zamena za železnicu; a Veliki kanal između Hangčoua i Tjencina, dug 650 milja, započet oko 300. godine n.e. i koji je dovršio Kublaj Kan, bio je prevaziđen jedino Velikim zidom na skromnom spisku kineskih tehničkih dostignuća. Promet "xunki" i "sampana" po rekama je bio živ i obezbeđivao ne samo jeftin prevoz robe, već i prebivališta za milione siromaha. Kinezi su rođeni trgovci i mnogo sati provedu u cenjkanju. Kineska filozofija i činovništvo su se složili u preziru prema trgovcima, a dinastija Han im je nametala visoke poreze i zabranjivala da koriste kola ili svilu. Pripadnici visokih klasa su nosili duge nokte kao što su zapadnjačke žene nosile francuske potpetice da pokažu da su oslobođeni fizičkog rada. Običaj je bio da se u najviše klase ubrajaju učeni ljudi, učitelji i činovnici,

zemljoradnici su bili sledeći, zanatlije treći po redu, a trgovci su spadali u najnižu klasu; jer, kako se u Kini smatralo, ovi poslednji su samo izvlačili koristi razmenom plodova rada drugih ljudi. Pa ipak, oni su se bogatili, prevozili proizvode kineskih njiva i radionica do svih kutaka Azije i na kraju postali glavna finansijska potpora vlastima. Unutrašnja trgovina je bila ometana porezom "likin" (provincijska tranzitna taksa), a spoljna trgovina je bila rizična zbog pljačkaša na kopnu i pirata na moru; ali kineski trgovci su našli način, ploveći oko Malajskog poluostrva ili polako se krećući karavanskim putevima preko Turkestana, da bi doneli robu u Indiju, Persiju, Mesopotamiju, i na kraju čak do Rima. Svila i čaj, porcelan i hartija, breskve i kajsije, barut i karte za igranje, bili su glavni izvozni artikli; za uzvrat, svet je u Kinu slao lucerku i staklo, mrkve i kikiriki, duvan i opijum. Trgovina je bila olakšana starim sistemom kredita i kovanog novca. Trgovci su jedan drugom davali pozajmice po visokim kamatnim stopama, u proseku nekih trideset šest procenata mada to nije bilo ništa više nego u Grčkoj i Rimu. Zelenaši su preuzimali velike rizike, naplaćivali srazmerne honorare, i bili omiljeni samo u vreme pozajmljivanja; "banku otvaraju," glasila je kineska poslovica, "pljačkaši na veliko," Najstarija valuta te zemlje za koju se zna javljala se u obliku školjki, noževa i svile; prvi metalni novac pojavio se još u petom veku p.n.e., ako ne i ranije. U vreme dinastije Č/'/in, vlada je proglasila zlato standardnom vrednošću; ali, legura bakra i kalaja je služila za sitnije novčiće i postpeno istisnula zlato. Kada su falsifikatori upropastili Vu Tijev eksperiment sa valutom od legure srebra i kalaja, novčići su bili zamenjeni kožnim trakama dugačkim jednu stopu, koje su u neku ruku bile preteče papirnog novca. Oko 807. godine, pošto je snabdevanje bakrom postalo (kao sa zlatom danas) neadekvatno u poređenju sa rastućim obiljem robe, car Hsien Cung je naredio da se sav bakarni novac384 deponuje kod vlade i u zamenu izdao potvrde o zaduženosti koje su Kinezi nazvali "novac koji leti", koji su izgleda prihvatili svoje finansijske nevolje isto tako dobroćudno kao Amerikanci 1933. Ta praksa je prekinuta kada je opasnost prošla; ali pronalazak blok štampe doveo je vlast u iskušenje da novu veštinu primeni na pravljenje novca, pa su oko 935. n. e., polunezavisna provincija Sečuan, a 970. i nacionalna vlada u Č/'/ang-anu, počele sa izdavanjem papirnog novca. Za vreme dinastije Sung, inflaciona groznica zbog štampanja novca uništila je mnoga bogatstva. "Careva kovnica novca," pisao je Polo o riznici Kublaj Kana, nalazi se u gradu Kambaluku (Peking); način na koji se novac izrađuje je takav da biste mogli reći da je on savršeno ovladao tajnom alhemije i bili biste u pravu. Jer, on pravi svoj novac na ovaj način" i Marko nastavlja da izaziva nepoverljivi prezir svojih zemljaka opisujući proces u kom se kora dudovog stabla presuje u komadiće hartije koje ljudi primaju kao ekvivalent za zlato. Tako su izgledali počeci te bujice papirnog novca koja od tada naizmenično, čas ubrzava, čas ugrožava ekonomski život u svetu.

iii) *Pronalasci i nauka*

Barut, vatromet i rat Kompas - Siromaštvo industrijskog pronalazaštva - Geografija - Matematika - Fizika - "Feng šui" - Astronomija - Medicina – Higijena

Kinezima je bilo lakše da prave pronalaske nego da ih koriste. Barut se pojavio u doba dinastije T/'/ang, ali je vrlo razumno bio ograničen na vatromete; tek je u vreme dinastije Sung (1161.n.e.) bio oblikovan u ručne granate i upotrebljen u ratu. Arapi su saznali za šalitru glavni sastojak baruta u toku svog trgovanja sa Kinom i nazivali je

"kineski sneg"; oni su tajnu baruta doneli na Zapad, Saraceni su ga koristili za vojne svrhe, a Roxer Bejkon, prvi Evropljanin koji ga je pomenuo, možda je za njega saznao proučavajući arapsku nauku ili kada se upoznao sa centralno-azijskim putnikom, De Rubrukvisom. Kompas je mnogo stariji. Ako možemo da verujemo kineskim istoričarima, izumeo ga je vojvoda od Čoua za vladavine cara Čeng Vanga (1115-1078. p.n.e.) da bi nekim stranim izaslanicima pomogao da se vrate u njihovu domovinu; Vojvoda je, kažu, poklonio izaslanicima pet kočija opremljenih sa "iglom koja pokazuje jug". Vrlo je verovatno da su magnetska svojstva magnetskog oksida gvožđa bila poznata starim Kinezima, ali je upotreba bila ograničena na orijentisanje hramova. Magnetna igla je opisana u istorijskom delu "Sung-šu" iz petog veka naše ere, a autor je pripisuje astronomu Čang Hengu (umro 139. n.e.), koji je međutim ponovo otkrio ono što je u Kini bilo poznato od ranije. Najstarije pominjanje te igle kao korisne za mornare javlja se u delu iz ranog dvanaestog veka u kom se njena upotreba pripisuje stranim verovatno arapskim moreplovcima koji su plovili između Sumatre i Kantona. Oko 1190. nailazimo na prvu poznatu evropsku belešku o kompasu u pesmi Gijoa de Provena. Uprkos doprinosu kompasa i baruta, hartije i svile, štampe i porcelana, o Kinezima ne možemo da govorimo kao o pronalazačkom narodu u industrijskom smislu. Oni su bili inventivni u umetnosti, razvijajući svoje sopstvene forme i dosegavši stepen osećajnog savršenstva koji nije prevaziđen ni na jednom drugom mestu, niti vremenu; ali do 1912. oni su bili zadovoljni drevnim ekonomskim metodama i imali možda proročanski prezir prema aparatima za domaćinstvo koji grozničavo ubrzavaju tempo ljudskog rada i izbacuju polovinu stanovništva sa posla da bi se ostali bogatili. Oni su među prvima koristili ugalj kao gorivo i iskopavali ga u malim količinama još 122. p.n.e.; ali oni nisu konstruisali nikakve mašine da bi olakšali težak rad u rudarstvu, a rudna bogatstva svoje zemlje su uglavnom ostavili neistražena. Mada su znali kako se pravi staklo, zadovoljavali su se da ga uvoze sa Zapada. Nisu izrađivali ni časovnike, ni budilnike ili zavrtnje, već samo najgrublje klinove. Tokom dve hiljade godina koje su prošle između uspona dinastije Han i pada Manxuraca, industrijski život je u suštini ostao isti u Kini kao što je ostao bitno neizmenjen u Evropi od Perikla do industrijske revolucije. Isto tako, Kina je više volela mirnu i uglađenu vladavinu tradicije i obrazovanja od uznemirujućeg razvoja nauke i plutokratije. Od svih velikih civilizacija ona je bila najslabija u doprinosu osavremenjavanja života tehnikom. Dala je izvrsne uxbenike o poljoprivredi i svilarstvu dva veka pre naše ere i istakla se u raspravama u oblasti geografije. Njen matematičar, stogodišnjak, Čang C/'/ang (umro 152. p.n.e.) ostavio je za sobom delo o algebri i geometriji, koje sadrži prvo poznato pominjanje negativne količine. Cu Č/'/ung-čih je izračunao tačnu vrednost Ludolfovog broja do šest decimala, usavršio magnet ili "napravu koja pokazuje jug", a ima i neodređenih zapisa da je eksperimentisao sa brodom koji se sam pokreće. Čang Heng je pronašao seizmograf 132. godine n.e.,385 ali se najvećim delom kineska fizika gubila u okultizmu "Feng šui"-a i metafizici "jang"-a i "jin"-a.386 Kineski matematičari su verovatno preuzeli algebru iz Indije, ali su geometriju razvili sami, zbog potreba za premeravanjem zemljišta. Astronomi Konfucijevog doba su tačno proračunavali pomračenja sunca i postavili osnove kineskog kalendara dvanaest sati dnevno, a dvanaest (kalendarskih) meseci od kojih svaki počinje sa mladim mesecom; povremeno je dodavan jedan mesec više da bi se lunarni kalendar uskladio sa godišnjim dobima i Suncem. Život na Zemlji se živeo u harmoniji sa životom na nebu; Sunce i Mesec su upravljali godišnjim svetkovinama; moralni poredak samog društva zasnivao se na zakonitostima kretanja planeta i zvezda. Medicina je u Kini bila

karakteristična mešavina empirijske mudrosti i narodnog praznoverja. Svoje početke je imala u vremenu pre pisane istorije i dala je poznate lekare mnogo pre Hipokrata. Već za vreme dinastije Čou, država je održavala godišnje ispite za prijem u lekarsku praksu, i utvrdila plate uspešnih kandidata shodno njihovom uspehu na testovima. U četvrtom veku p.n.e. neki kineski guverner je naredio da se izvrši pažljivo seciranje i anatomsko proučavanje četrdeset pogubljenih prestupnika; ali rezultati su se izgubili u teoretskoj raspravi i seciranje je obustavljeno. Čang Čungning, u drugom veku, pisao je rasprave o dijetetici i groznicama, koje su ostale standardni tekstovi hiljadu godina. U trećem veku, Hua To je napisao knjigu o hirurgiji i operacije učinio popularnim tako što je pronašao vino koje je izazivalo opštu anesteziju; jedna od gluposti istorije je da je formula za ovaj napitak izgubljena. Oko 300. n.e. Vang Šuho je napisao čuvenu raspravu o pulsu. Pred početak šestog veka, T/'/ao Hungčing je sastavio opsežan opis 730 lekova koji su se koristili u kineskoj medicini; a stotinu godina kasnije Č/'/ao Juanfang je napisao klasično delo o bolestima žena i dece. Medicinske enciklopedije su bile česte u doba dinastije T/'/ang, a monografije specijalista pod dinastijom Sung. Medicinska škola je osnovana u doba dinastije Sung, ali se školovanje uglavnom odvijalo kroz praksu. Lekova je bilo u izobilju i raznih vrsta; jedna prodavnica, pre tri stotine godina, imala je promet od hiljadu dolara svakog dana. Dijagnoza je bila pedantno detaljna; opisano je deset hiljada vrsta groznice, a nabrojano je dvadesetčetiri različita stanja pulsa. Cepljenje se ne vakcinacija primenjivalo verovatno po primeru iz Indije, u lečenju variole; a živa se primenjivala za sifilis. Ova bolest se u Kini izgleda pojavila u kasnijim godinama dinastije Ming, divljala među stanovnicima, i za sobom ostavila relativan imunitet na njene ozbiljnije posledice. Javno zdravstvo, preventivna medicina, higijena i hirurgija su ostvarile mali napredak u Kini; kanalizacija i drenažni sistemi su bili primitivni ili su bili krajnje nedovoljni; a u nekim gradovima nisu uspeli da reše osnovne obaveze jednog organizovanog društva da obezbede kvalitetnu vodu i uklanjanje smeća. Sapun je bio redak luksuz, pa su se vaške i gamad lako mogli zaraditi. Prostiji Kinezi su se naučili na svrab i češanje sa konfučijanskom ravnodušnošću. Medicinska nauka nije ostvarila primetan napredak od Ših Huangtija do Kraljice udove; možda se isto može reći za evropsku medicinu u periodu između Hipokrata i Pastera. Evropska medicina je osvojila Kinu kao pratilac hrišćanstva; ali bolesni starosedeoci su, sve do naših vremena, ograničavali upotrebu medicine na hirurgiju, a što se ostalog tiče, prednost su davali svojim lekarima i drevnom lekovitom bilju.

4. Religija bez crkve

Praznoverje i skepticizam - Animizam - Obožavanje Neba - Obožavanje predaka - Konfučijanizam - Taoizam - Eliksir besmrtnosti - Budizam - Verska tolerancija i eklektizam - Muhamedanstvo - Hrišćanstvo - Uzroci njegovog neuspeha u Kini

Kinesko društvo je bilo izgrađeno ne na nauci, već na neobičnoj i jedinstvenoj mešavini religije, morala i filozofije. Istorija ne zna za praznoverniji, niti skeptičniji narod; nijedan narod odaniji religiji, i nijedan koji je više racionalistički i svetovan; nijednu naciju tako slobodnu od crkvene dominacije, i nijednu, osim Indusa, tako blagoslovenu i prokletu u pogledu bogova. Kako da objasnimo ove protivurečnosti, osim da filozofima Kine pripišemo stepen uticaja kome nema sličnog u istoriji, a da u isto vreme u siromaštvu Kine

prepoznamo neiscrpno vrelo mašte ispunjene nadom? Religija primitivnih stanovnika nije se mnogo razlikovala od vere primitivnih naroda uopšte: animistički strah i obožavanje duhova koji vrebaju odasvud, poetsko poštovanje za impresivne forme i reproduktivne moći zemlje, i strahopoštovanje i divljenje prema nebu, čija sunčeva svetlost daje energiju, a čije kiše donose plodnost, predstavljali su deo mističnog "odnosa" između zemaljskog života i tajnih sila neba. Bili su obožavani vetar i grom, drveće i planine, zmajevi i zmije; ali na većim svetkovinama je iznad svega slavljeno čudo plodnosti, pa su u proleće devojke i mladići plesali i sjedinjavali se na poljima da bi majci zemlji dali primer plodnosti. Kraljevi i sveštenici su u tim danima bili blisko povezani, a prvi monarsi Kine, koje su tendenciozni istoričari kasnije prikazali u poučnim opisima, bili su državnici-sveci čijim su herojskim delima uvek prethodile molitve, kao i pomoć bogova. U ovoj primitivnoj teologiji nebo i zemlja su bili spojeni kao dve polovine velikog kosmičkog jedinstva i povezani vrlo slično kao muškarac i žena, gospodar i vazal, "jang" i "jin". Nebeski poredak i moralno ponašanje ljudskog roda bili su srodni procesi, delovi univerzalnog i nužnog ritma koji se zvao "Tao" nebeski put; moral, kao zakon zvezda, bio je u saradnji dela sa celinom. Vrhovni Bog bio je ovo moćno nebo samo, ovaj moralni red, ovaj božanski poredak, koji je obuhvatao i ljude i stvari, nalažući pravičan odnos dece prema roditeljima, žena prema muževima, vazala prema gospodarima, gospodara prema caru i cara prema Bogu. Bila je to konfuzna, ali plemenita koncepcija, koja je lebdela između ličnosti kada su se ljudi molili "T/'/ien"-u nebu kao božanstvu i bezličnosti kada su filozofi govorili o "T/'/ien"-u kao pravednom i blagotvornom, ali jedva ljudskom ili ličnom, zbiru svih onih sila koje su vladale nebom, zemljom i ljudima. Postepeno, kako se filozofija razvijala, koncepcija personifikovanog "Neba" bila je ograničena na narodne mase, a bezlična koncepcija je bila prihvaćena kod obrazovanih klasa i u zvaničnoj religiji države. Iz tih početaka izrasla su dva elementa ortodoksne religije Kine; svenarodno obožavanje predaka i konfučijansko obožavanje neba i velikih ljudi. Svakoga dana neka skromna žrtva obično hrana bila je prinošena pokojnicima, a molitve su upućivane njihovim duhovima; jer prosti seljak i radnik su verovali da njihovi roditelji ili drugi preci još uvek žive u nekom slabo omeđenom carstvu, te da bi mogli da im donesu dobru ili zlu sreću. Obrazovani Kinezi su prinosili sličnu žrtvu, ali su na obred gledali ne kao na čin obožavanja, već više kao na komemoraciju; bilo je dobro i korisno za dušu i ljudski rod da se ti mrtvi pamte i poštuju, jer će onda stari običaji koje su oni sledili takođe biti poštovani, sa novinama će se oklevati, a carstvo će biti u miru. Bilo je nekih nepogodnosti u toj religiji, jer je ona zastirala Kinu beskrajnim nepovredivim grobnicama, sprečavajući gradnju železnice i obradu zemlje; ali za kineskog filozofa su to bile banalne teškoće kada su stavljane na vagu uz političku stabilnost i duhovni kontinuitet koji je civilizacija sticala obožavanjem predaka. Jer pomoću te duboko ukorenjene institucije, ta nacija, kojoj je fizičko i prostorno jedinstvo bilo onemogućeno velikim razdaljinama i nedostatkom saobraćajnica, postizala je snažno duhovno jedinstvo u vremenu; generacije su bile spojene čvrstom mrežom tradicije, a individualni život je dobio oplemenjujući udeo i značaj u drami bezvremenske veličine i obima. Religiju koju su prihvatili učeni ljudi i država bila je u isto vreme i proširivanje i sužavanje ove popularne vere. Postepeno, povećavanjem poštovanosti iz veka u vek, Konfučije je bio uzdignut, kroz carske ukaze, do položaja odmah posle samog Neba; svaka škola je imala njegovu spomen-pločicu, a svaki grad je podizao hram u njegovu čast; a car i zvaničnici su povremeno prinosili tamjan i žrtvene darove njegovom duhu ili uspomeni na njega, kao najvećem autoritetu za svagda u celokupnom bogatom pamćenju naroda. Po

shvatanju inteligentnih, on nije bio bog; naprotiv, on je mnogim Kinezima predstavljao zamenu za boga; oni koji su prisustvovali službama u njegovu čast mogli su biti agnostici ili ateisti, a ipak su poštovali i njega i njegove pretke a njihove zajednice su ih prihvatale kao pobožne i religiozne duše. Međutim, zvanično, vera konfucijanaca je uključivala priznavanje "Šangti"-ja, vrhovne vladajuće sile sveta; i svake godine car je prinosio obrednu žrtvu na oltaru Neba, tom bezličnom božanstvu. U ovoj zvani-čnoj veri ništa nije rečeno o besmrtnosti. Nebo nije bilo neko mesto već volja Božija, ili poredak sveta. Ova jednostavna i skoro racionalistička religija nikada nije sasvim zadovoljavala narod Kine. Njena učenja su davala suviše malo prostora za maštu ljudi, premalo odgovora na njihove nade i strahove, premalo ohrabrenja za praznoverice koje su njihov svakodnevni život činile uzbudljivijim. Jer, narod je ovde kao i svugde, prozaičnost stvarnosti činio vedrijom uz pomoć poezije natprirodnog; ljudi su osećali kako svet dobrih i zlih duhova lebdi u vazduhu iznad njih i u zemlji ispod njihovih nogu, i težili da ublaže neprijateljstvo ili pridobiju pomoć tih tajnih sila magijskom bajalicom ili molitvom. Gataocima su plaćali da im čitaju budućnost u linijama "I-đing"-a ili na kornjačinom oklopu, ili u kretanju zvezda; unajmljivali su vračeve da orijentišu tj. usmere položaj njihovih prebivališta i grobova ka vetru i vodi, a čarobnjake da im donesu sunce ili kišu. Ubijali su decu koja su rođena na "baksuzne" dane, a fanatične ćerke su ponekad izvršavale samoubistvo da bi donele dobru ili zlu sreću svojim roditeljima. Naročito na jugu, kineska duša je bila sklona misticizmu; nju je odbijao hladni racionalizam konfučijanske vere i ona je čeznula za verom koja bi dala Kini, kao drugim nacijama, utehe o besmrtnosti. Zbog toga su neki popularni teolozi preuzeli maglovito učenje Lao-cea i postepeno ga preobrazili u religiju. Za Starog učitelja i Čuang-cea, "Tao" je bio način života za postizanje ličnog mira na zemlji; izgleda da oni o njemu nikada nisu sanjali kao o božanstvu, još mnogo manje kao o ceni koja treba da se plati ovde za neki zagrobni život. Ali u drugom veku naše ere, ova učenja su razvili ljudi koji su tvrdili da su dobili, u direktnoj liniji od Lao-cea, eliksir koji će dati besmrtnost. Ovaj napitak je postao tako popularan da se priča da je nekoliko careva umrlo zbog toga što su mu se revnosno prepuštali. Neki mistagog (onaj koji uvodi u tajne misticizma) u Sečuanu (oko 148. n.e.) ponudio se da izleči sve bolesti prostim talismanom koji će dati za pet pakovanja pirinča. Verovatno su ostvarena čudesna izlečenja, a onima koji nisu bili izlečeni rečeno je da im je vera suviše slaba. Ljudi su u velikom broju prilazili novoj religiji, gradili hramove za nju, darežljivo pomagali njene sveštenike i unosili u novu veru neki deo svog neiscrpnog sujeverja. Lao-ce je bio proglašen za boga, i pripisivalo mu se natprirodno začeće; vernici su verovali da je rođen kao već star i mudar, pošto je u majčinoj utrobi proveo osamdeset godina. Naselili su svet novim demonima i božanstvima, jedne terajući petardama koje su se veselo rasprskivale u dvorištima hramova, a velikim gongovima prizivali one druge da se prenu iz dremeža i čuju njihove uporne molitve. U toku hiljadu godina taoistička vera je imala milione privrženika, preobratila mnoge careve, i vodila duge lukave bitke da bi od konfučijanaca otela božansko pravo na oporezovanje i trošenje. Na kraju je bila slomljena, i to ne logikom Konfučija, već pojavom nove religije još pogodnije da običnom čoveku donese nadahnuće i utehu. Jer, budizam koji je počeo svoju selidbu iz Indije u Kinu u prvom stoleću naše ere, nije bio teško i sumorno učenje koje je Prosvećeni propovedao pet stotina godina ranije; to nije bila asketska vera, već bodro i srećno verovanje u predusretljiva božanstva i rascvetali raj; kako je vreme prolazilo, on je poprimio oblik Velikog vozila ili "Mahajane", koje su Kaniškini teolozi prilagodili emocionalnim potrebama običnih ljudi; on je Kini dao živopisne antropomorfne

bogove, kao što su Amitaba, vladar raja, i Kuan-jin, bog, pa zatim boginja milosrđa; ispunio je kineski panteon "lohanima" ili "arhatima" osamnaest prvih učenika Budinih koji su stajali spremni, na svakom koraku, da upotrebe svoje vrline da pomognu zbunjenom i napaćenom ljudskom rodu. Kada su posle pada dinastije Han, Kinu razdirali politički neredi, a život izgledao izgubljen u haosu nesigurnosti i rata, izmučeni narod se okrenuo budizmu kao što se u isto vreme svet starog Rima okretao hrišćanstvu. Taoizam je raširio ruke da primi novu veru i vremenom postao nerazmrsivo pomešan sa njom u kineskoj duši. Carevi su progonili budizam, filozofi su se žalili na njegove praznoverice, državnici su se brinuli nad činjenicom da se deo najboljeg soja Kineza izjalovljuje u manastirima; ali na kraju vlast je opet zaključila da je religija jača od države; carevi su sklapali primirja sa novim bogovima; budističkim sveštenicima je bilo dozvoljeno da sakupljaju darove i podižu hramove, a činovnici i učeni ljudi su se pod pritiskom nove situacije zadovoljili time da sačuvaju konfučijanizam kao svoju vlastitu aristokratsku veru. Nova religija je uzela u posed mnoga stara svetilišta, postavila svoje kaluđere i hramove pored taoističkih na svetoj planini Taišan, podstakla ljude na mnoga pobožna hodočašća, dala snažan doprinos slikarstvu, vajarstvu, arhitekturi, književnosti i razvoju štamparstva i unela jednu civilizujuću meru blagosti u kinesku dušu. Onda je i ona, kao taoizam, počela da propada; njeno sveštenstvo se iskvarilo, u njeno učenje su prodrla zla božanstva i narodne praznoverice, a njena politička snaga, nikada jaka, bila je praktično uništena preporodom konfučijanstva za vreme Ču Hsija. Danas su njeni hramovi zapušteni, bogatstva iscrpljena, a jedini privrženici su njeni osiromašeni sveštenici. Pa ipak, budizam se upio u dušu naroda, i još uvek je deo složene, ali nezvanične religije prostijih Kineza. Jer, religije u Kini nisu međusobno isključive kao u Evropi i Americi, niti su ikada sunovratile zemlju u verske ratove. Obično one tolerišu jedna drugu ne samo u okviru države, već i u jednom istom srcu, pa prosečan Kinez može u isto vreme biti animista, taoista, budista i konfučijanac. On je umeren filozof i zna da ništa nije izvesno; možda, na kraju krajeva, teolog može biti u pravu, i možda postoji raj; najbolja politika bi bila ugađati svim ovim verama i plaćati razne sveštenike da izgovaraju molitve nad čovekovim grobom. Međutim, dok god mu je sudbina naklonjena, Kinez ne obraća mnogo pažnje na bogove; on poštuje svoje pretke, ali prepušta taoističke i budističke hramove da se snalaze sa izrazima pažnje sveštenika i malobrojnih žena. On je najsvetovniji duh koji je ikada stvoren, kao tip, u istoriji; on je obuzet ovim životom; a kada se moli, on ne moli za sreću u raju, već za neku korist ovde na zemlji. Ako mu bog ne usliši molitve, može se desiti da ga obaspe pogrdama i na kraju ga baci u reku. "Nijedan izrađivač idola ne poštuje bogove," kaže kineska poslovica; "on zna od kakvog su materijala napravljeni." Zbog toga prosečan Kinez nije revnosno prihvatio ni muhamedanstvo, ni hrišćanstvo; ove religije su mu obećale raj koji je budizam već obećao, ali ono što je on stvarno želeo bila je garancija za sreću ovde. Većina od petnaest miliona kineskih muslimana nisu pravi Kinezi, već ljudi stranog porekla ili roda. Hrišćanstvo je ušlo u Kinu sa nestorijancima oko 636. n.e. Car Tai Cung je sa naklonošću saslušao to učenje i zaštitio njegove propovednike od gonjenja. Godine 781. nestorijanci su podigli spomenik na kom su zabeležili svoju zahvalnost ovoj prosvećenoj tolerancij i i nadu da će hrišćanstvo ubrzo osvojiti čitavu zemlju. Od tada su jezuitski misionari sa smelim zanosom i visokim obrazovanjem, a protestantski misionari pomognuti velikim američkim bogatstvom, naporno radili da ostvare nadu nestorijanaca. Danas u Kini ima tri miliona hrišćana; za hiljadu godina preobraćen je jedan procenat stanovništva. 387

5. Pravilo morala

Visoko mesto morala u kineskom društvu – Porodica - Deca - Čednost - Prostitucija - Predbračni odnosi - Brak i ljubav - Monogamija i poligamija - Konkubinat - Razvod - Kineska carica - Patrijarhalni muškarac - Potčinjenost žene - Kineski karakter

Konfučijanizam i obožavanje predaka nadživeli su toliko mnogo suparnika i tako mnogo napada u toku dvadeset vekova, zato što se osećalo da su oni neophodni onoj jakoj i uzvišenoj moralnoj tradiciji na kojoj je Kina temeljila svoj život. Kao što su to bile religiozne sankcije, tako je porodica bila veliki prenosilac tog etičkog nasleđa. Moralni kodeks je prelazio sa roditelja na decu kroz generacije i postao nevidljiva vlast kineskog društva; kodeks tako stabilan i snažan da je to društvo održalo svoj poredak i disciplinu tokom svih promena nestabilne države. "Ono što Kinez," rekao je Volter, "najbolje zna, gaji najviše i što je doveo do savršenstva, jeste moral." "Ako se kuća sagradi na zdravom temelju," govorio je Konfučije, "svet je onda bezbedan." Kinezi su postupali na osnovu stava da je svrha moralnog kodeksa da preobrazi haos seksualnih odnosa u uređenu instituciju za gajenje dece. Razlog postojanja porodice je ležao u detetu. Sa stanovišta Kineza, dece nikada nije moglo biti previše: nacija je uvek bila izložena napadu i bili su joj potrebni branioci; zemljište je bilo bogato i moglo je da hrani mnoge milione; čak i kada bi došlo do oštre borbe za opstanak u velikim porodicama i prenaseljenim zajednicama, najslabiji bi bili eliminisani, a najsposobniji bi preživeli i množili se da budu podrška i ponos ostarelim roditeljima i da pobožno čuvaju grobove predaka. Obožavanje predaka je kovalo beskrajan lanac reprodukcije i davalo mu dvostruku snagu; muž mora da dobija sinove ne samo da bi njemu posle smrti prinosili žrtve, već i da bi nastavili da prinose žrtve njegovim precima. "Postoje tri stvari koje su za sinove nedolične," rekao je Mencije (Mengcu); "a najgora od njih je da nemaju potomstva." Molilo se za sinove, a majke su bile zauvek osramoćene ako nisu imale nijednog sina; jer sinovi su mogli bolje od ćerki da rade na njivama, i bolje da se bore u ratu; i propis koji nije bio lišen te svesti, odavno je nalagao da jedino sinovima bude dozvoljeno da prinose žrtve precima. Devojčice su bile teret, jer je čovek morao da ih strpljivo gaji samo da bi jednog dana video kako, kada sazreju, odlaze u domove svojih muževa da tamo rade i rađaju radnike za drugu porodicu. Ako bi se rodilo previše ćerki u neka teška vremena, novorođena devojčica bi se bez osećaja greha ostavljala na polju da je ubije noćni mraz ili pojede neka svinja u potrazi za plenom. Ona deca koja bi preživela opasnosti i bolesti detinjstva bila su odgajana sa najnežnijom ljubavlju; u njihovom odgoju primer je zamenjivao udarce; a povremeno su bila razmenjivana na neko vreme sa decom iz rodbinskih porodica, tako da se ne bi razmazila popustljivom ljubavlju. Deca su držana u ženskom odeljenju kuće i retko se mešala sa odraslim muškarcima sve do sedme godine. Tada su dečaci, ako je porodica mogla to da priušti, slati u školu, i bili strogo odvajani od devojčica; od desete godine bili bi u svom izboru društva ograničavani na muškarce i kurtizane; a učestalost homoseksualnosti i muške prostitucije ponekad je činila ovaj izbor nepraktičnim. Čednost je bila veličana i strogo nametana ćerkama i tako uspešno usađena da su kineske devojke bile poznate po

tome što su izvršavale samoubistvo zato što su verovale da su obeščašćene slučajnim dodirom nekog muškarca. Ali nikakvi napori nisu činjeni da se održi čednost kod muškaraca; naprotiv, smatralo se normalnim i legitimnim da on posećuje bordele; seks (kod muškarca) bio je apetit poput gladi, i mogao je da mu se prepusti, a da ne doživi nikakvu drugu sramotu osim one koja bi su u svakom slučaju vezivala za neumerenost. 388 Usluge žena za zadovoljavanje ovih potreba su u Kini odavno uspostavljena institucija; čuveni premijer T/'/sija, Kuan Čung, obezbedio je javnu kuću gde su trgovci iz drugih država mogli da ostave svoje zarade pre odlaska kući. Marko Polo je opisao kurtizane Kublaj Kanove prestonice, kao neverovatno brojne i zanosno lepe. One su radile sa dozvolom, po propisima i na odvojenim mestima; a najlepše među njima su besplatno isporučivane članovima stranih ambasada. U kasnija vremena se razvila specijalna vrsta zabavljačica poznatih kao "pevačice", koje bi, ako se to više tražilo, pružale usluge u vidu otmene konverzacije za mladiće ili za ugledne muževe koji primaju goste. Takve devojke su često bile dobri poznavaoci književnosti i filozofije, a isto tako nadarene i za muziku i ples. Predbračni odnosi su bili toliko slobodni za muškarce, a predbračno druženje sa muškarcima toliko ograničeno za ugledne žene, da je postojala mala šansa za rađanje romantične ljubavi. Književna dela o takvoj nežnoj ljubavi pojavila su se za vreme dinastije T/'/ang, a neke naznake tog osećanja mogu se naći još u šestom veku p.n.e. u legendi o Vei Šengu, koji je, obećavši da će se sastati sa devojkom ispod mosta, čekao tamo uzalud, mada je voda porasla iznad njegove glave i potopila ga. Bez sumnje Vei Šeng nije bio tako nerazuman, ali je značajno da su pesnici mislili da se to moglo desiti. Međutim, uopšte uzev, ljubav u vidu nežne pažnje i privrženosti, bila je češća među muškarcima nego među pripadnicima različitih polova; u toj stvari Kinezi su se slagali sa Grcima. Brak je imao malo veze sa ljubavlju; pošto je njegov cilj bio da se zdravi partneri udruže radi podizanja mnogočlanih porodica, Kinezi su smatrali da on ne može biti prepušten odluci emocija. Zbog toga su muška i ženska deca držana odvojeno dok su roditelji tražili za brak poželjne partnere za svoju decu. Smatralo se nemoralnim da se muškarac ne oženi; celibat je bio prestup prema precima, državi i rodu i nikada nije bio sasvim oprošten, čak ni kada se radilo o sveštenicima. U drevna vremena, postavljan je specijalni činovnik da vodi računa da svaki muškarac bude oženjen do svoje tridesete godine, a svaka žena udata do dvadesete. Sa ili bez pomoći profesionalnih posrednika ("mei-ren"), roditelji su ugovarali zaruke svoje dece ubrzo posle puberteta, ponekad i ranije, a ponekad i pre rođenja. Izbor su ograničavali određeni endogamni i egzogamni kriterijumi: partner je morao da bude iz porodice odavno poznate roditeljima koji traže bračnu priliku, a ipak dovoljno daleke u srodništvu tako da bude izvan klana. Mladićev otac bi obično poslao znatan dar ocu devojke, ali se od devojke očekivalo da za uzvrat donese mužu znatan miraz, naročito u obliku materijalnih dobara; a na venčanju su između porodica obično razmenjivani darovi određene vrednosti. Devojka je čuvana u strogoj izolaciji sve do venčanja. Njen budući partner nije mogao da je vidi, osim ako se ne bi poslužio nekim lukavstvom u čemu se, doduše, često uspevalo; najčešće bi je video po prvi put kada bi skinula veo na svadbenoj ceremoniji. To je bio složen i simboličan ritual, u kom je bitna stvar bila da mladoženja bude dovoljno pripit da bi se zaštitio od mogućnosti da se ponaša glupo i sramežljivo; što se devojke tiče, nju su učili da bude u isto vreme stidljiva i pokorna. Posle venčanja, nevesta je živela sa mužem u kući ili pored kuće njegovog oca; tu je kao robinja služila mužu i njegovoj majci, sve do vremena kada bi je uobičajeni tok života i smrti oslobodio ovog ropstva i pripremio da ga nametne ženama

svojih sinova. Siromašni su bili monogamni; ali Kina je toliko želela snažnu i vitalnu decu da je onim muškarcima koji su to mogli da priušte, običaj dozvoljavao da uzimaju konkubine ili "sporedne žene". Poligamija se smatrala eugeničnom zato što se smatralo da će oni koji mogu da podnesu troškove biti u proseku sposobniji muškarci u svojim zajednicama. Ako bi ostala bez dece, prva žena bi u većini slučajeva nagovarala muža da uzme još jednu partnerku i često bi dete konkubine prihvatala kao svoje rođeno. Bilo je mnogo primera u kojima su žene, da bi ih zadržali kod kuće, predlagale muževima da se ožene kurtizanama kojima su inače poklanjali pažnju i imetak, i da ih dovedu kući kao sporedne žene. Žena cara Čuang-čua bila je mnogo hvaljena u kineskoj tradiciji zbog sledećih njenih reči: "Neprestano šaljem ljude u sve susedne gradove da traže lepe žene da bih mogla da ih pribavim kao konkubine za svog gospodara." Porodice su se međusobno nadmetale u nastojanju da steknu tu čast da ćerku daju u carski harem. Za čuvanje harema i obavljanja drugih dužnosti na dvoru, car je imao pravo na tri hiljade evnuha. Većinu njih su, pre nego što su napunili osam godina, osakatili njihovi roditelji da bi obezbedili sredstva za život.U tom muškom raju, sporedne žene su praktično bile robinje, a glavna žena samo rukovodilac preduzeća za reprodukciju tj. rađanje. Njen ugled je zavisio skoro potpuno od broja i pola njene dece. Vaspitavana da prihvata muža kao gospodara, mogla je da se domogne neke skromne sreće, tiho upadajući u kolotečinu koja se od nje očekivala; a ljudska duša je tako prilagodljiva da izgleda da su žena i muž u tim unapred ugovorenim brakovima živeli u miru nimalo burnijem od onog koji usledi posle srećnog kraja zapadnjačke romantične ljubavi. Čovek je mogao da se razvede od žene iz skoro bilo kakvog razloga, bilo zato što je nerotkinja, bilo zato što je suviše brbljiva; ona sama nikada nije mogla da se razvede od muža, ali je mogla da ga ostavi i vrati se roditeljima mada je tome retko pribegavala. U svakom slučaju razvod je bio redak; delimično zato što je sudbina razvedene žene bila suviše neugodna da bi se o njoj razmišljalo, delimično zato su Kinezi bili rođeni filozofi i shvatali patnju kao nešto sasvim normalno. Vrlo je verovatno da se porodica u prekonfučijanska vremena, okupljala oko majke kao izvora svog postojanja i autoriteta. U najranije doba, kao što smo videli, ljudi su "znali svoje majke, ali svoje očeve nisu"; a karakter (u kineskom pismu) za muškarčevo prezime još uvek se formira od korena za "ženu". Reč za "suprugu" značila je "jednak"; a supruga je zadržavala svoje ime posle venčanja. Sve do trećeg veka naše ere, žene su zauzimale visoke upravne i rukovodeće položaje u Kini, čak do vladarskog; "Carica udova" je samo išla stazom one carice Lu koja je vladala Kinom onako surovo od 195. dp 180. godine p.n.e. Lu, "čvrsta i nesavitljiva", ubijala je svoje rivale i neprijatelje sa užitkom Mediči jevih; ona je birala i svrgavala kraljeve, i naredila da se omiljenoj konkubini njenog muža odseku uši i iskopaju oči i bace u zahod. Mada je pod manxurskom dinastijom jedva jedan u deset hiljada Kineza bio pismen, obrazovanje je bilo uobičajeno među ženama viših klasa u stara vremena; mnoge od njih su pisale poeziju; a Pan Čao, darovita sestra istoričara P/'/an Kua (oko 100. n.e.), dovršila je posle njegove smrti istoriju koju je on pisao i dobila visoko priznanje od cara. Verovatno je uspostavljanje feudalnog sistema u Kini ograničilo politički i ekonomski status žene, i sa sobom donelo jednu naročito rigoroznu formu patrijarhalne porodice. Obično su muški potomci i njihove žene i deca živeli sa najstarijim muškarcem; i mada je porodica zajednički posedovala svoje zemljište, ona je priznavala potpunu vlast starešine i nad porodicom i nad njenom svojinom. U Konfučijeva vremena, moć oca je bila skoro apsolutna: on je mogao da proda svoju ženu ili decu u ropstvo, mada je doduše to činio samo u velikoj nevolji; a ako je želeo, mogao je da pobije svoju decu, i tu ga ništa, osim

javnog mnjenja, nije sputavalo. On je obedovao sam, ne pozivajući za sto ni ženu ni decu osim u retkim prilikama. Posle njegove smrti, od udovice se očekivalo da izbegava ponovnu udaju; ranije se zahtevalo da izvrši /suttee/ u njegovu čast, a takvih primera je bilo u Kini do kraja devetnaestog veka. Muž je bio učtiv prema svojoj ženi, kao i prema svakom, ali je održavao strogu distancu, skoro kastinsku odvojenost, između sebe i svoje žene i dece. Žene su živele u zasebnim delovima kuće i retko se mešale sa muškarcima; društveni život je bio isključivo muški, osim za promiskuitetne žene. Muškarac je mislio o svojoj ženi kao majci svoje dece; poštovao ju je ne zbog njene lepote ili kulture, već zbog plodnosti, marljivosti i poslušnosti. U čuvenoj raspravi, gospođa Pan Hopan je, sa iste aristokratske visine, pisala sa poučnom poniznošću o pravom stanju žena :/'/Mi zauzimamo poslednje mesto u ljudskoj vrsti, mi smo slabiji deo čovečanstva; najniže funkcije jesu, i treba da budu, naš položaj ... Pravilno i pravedno Knjiga zakona o polovima koristi ove reči: "Ako žena ima muža po svom srcu, to je za ceo njen život; ako žena ima muža protiv svog srca, to je opet doživotno. "A stihovi Fu Hsuan glase:/'/Kako je tužno biti žena!Ništa na zemlji se ne smatra tako jeftinim. Dečaci stoje naslonjeni na vrataKao bogovi pali s neba. Srca im prkose četirima okeanima,Vetru i prahu od hiljadu milja. Niko se ne raduje kad se devojčica rodi:Njome porodica ne stiče blago. Kad odraste skriva se u svojoj sobi,U strahu da ne pogleda čoveka u lice. Niko ne plače kad ona napusti dom Naglo kao oblaci kad kiša stane. Ona saginje glavu i smiruje lice,Zubima pritiska crvene usne:Klanja se i kleči bezbroj puta. /'/Možda ovi citati čine nepravdu kineskoj porodici. U njoj je bilo dosta potčinjenosti, a svađe su bile česte između muškarca i žene, i među decom; ali je takođe bilo mnogo dobrote i ljubavi, mnogo međusobnog pomaganja, i stalne saradnje u živom funkcionisanju primitivne porodice. Mada ekonomski podređena, žena je uživala privilegiju svoje jezičavosti i mogla da grdi muža na sva usta u najboljem zapadnjačkom stilu. Patrijarhalna porodica nije mogla biti demokratska, još manje egalitarna, zato što je država prepuštala porodici zadatak održavanja društvenog poretka; porodični dom je bio u isto vreme, obdanište, škola, radionica i vlada. Popuštanje porodične discipline u Americi je bilo moguće samo zahvaljujući gubljenju ekonomskog značaja urbanog doma, kao i prisvajanju porodičnih funkcija od strane škole, fabrike i države. Tip ljudskog karaktera koji su te domaće institucije proizvele dobijao je najviše ocene od mnogih putnika. Dopuštajući mnoge izuzetke koji podrivaju svaku socijalnu generalizaciju, prosečan Kinez je bio uzor sinovske poslušnosti i odanosti, zdravog poštovanja i revnosne brige za stare osobe.389 On je strpljivo prihvatao pravila o formiranju karaktera iz Knjige ceremonija, "Liči", s lakoćom nosio težak teret pravila pristojnosti, usklađivao svaku fazu svog života sa njenim propisima neemotivne učtivosti, i zahvaljujući njoj stekao prijatne i izvrsne manire, uravnoteženo i dostojanstveno ponašanje, nepoznato njegovim vršnjacima na Zapadu tako da je kuli koji skuplja smeće po ulicama mogao da pokaže bolje vaspitanje i više samopoštovanja, nego neki strani trgovac koji je prodavao opijum. Kinezi su naučili veštinu kompromisa i velikodušno "spasavali obraz" svog pobeđenog neprijatelja. Povremeno je bio žustar u govoru i uvek brbljiv, često neuredan i ne baš uvek trezan, odavao se kocki i pohlepi,390 sitnim prevarama i učtivim lažima; klanjao se Bogu bogatstva sa previše iskrenom idolatrijom, i žudeo za zlatom kao neka karikatura od Amerikanca; povremeno je bio sposoban da bude okrutan i brutalan, a nakupljene nepravde su ponekad dovodile do masovnih nastupa pljačke i ubijanja. Ali, uglavnom je bio miroljubiv i ljubazan, spreman da pomogne susedima, prezirao je prestupnike i ratnike, bio je štedljiv i marljiv, pomalo spor ali istrajan u radu, jednostavan i skroman u svom načinu

života i srazmerno pošten u trgovini i finansijama. Bio je tih i strpljiv pod šibom nedaća, a dobru i zlu sudbu je shvatao jednako sa mudrom poniznošću; podnosio je gubitak i patnju sa fatalističkom samokontrolom i pokazivao malo saosećanja za one koji su oko takvih stvari pravili buku; dugo je i sa odanošću tugovao za umrlim srodnicima, i (kada pored svih svojih kompromisima nije uspeo da je izbegne) suočavao se sa svojom smrću sa filozofskom mirnoćom. Bio je osetljiv na lepotu, kao što je bio neosetljiv na bol; živopisnim ukrasima je svoje gradove činio prijatnim,a život ukrašavao najzrelijom umetnošću. Ako želimo da razumemo ovu civilizaciju moramo za da trenutak zaboravimo strašni haos i bespomoćnost u koji je ona bačena sopstvenom unutrašnjom slabošću i kontaktom sa nadmoćnim topovima i mašinama sa Zapada; moramo da je sagledamo na bilo kom od njenih vrhunaca pod prinčevima Čou, ili za vreme Ming Huanga, ili Hui Cunga, ili K/'/ang-hsija. Jer u tim vremenima mira i ljubavi prema lepoti, Kinezi su bez sumnje predstavljali najvišu civilizaciju i najzreliju kulturu koju je Azija (ili možda bilo koji kontinent) do tada dostigla.

6. Vlast koju je hvalio Volter

Beznačajnost pojedinca - Samouprava - Selo i provincija - Labavost zakona - Strogost kažnjavanja - Car Cenzor - Administrativni odbori - Školovanje za državnu službu - Imenovanje na osnovu obrazovanja - Sistem ispita - Njegovi nedostaci - Njegove prednosti

Najimpresivniji aspekt ove civilizacije bio je sistem vlasti. Ako je idealna država kombinacija demokratije i aristokratije, Kinezi su je imali više od hiljadu godina; ako je najbolja vlast ona koja najmanje vlada, onda su Kinezi imali najbolju. Nikada nijedna vlast nije vladala nad toliko mnogo ljudi, niti vladala njima u tako maloj meri, niti toliko dugo. Ni individualizam, ni individualna sloboda nisu cvetali u Kini; naprotiv, pojam pojedinca je bio slab i pojedinac se gubio u grupama kojima je pripadao. On je, pre svega, bio član porodice i prolazna jedinka u reci života između predaka i potomaka; po zakonu i običaju bio je odgovoran za dela drugih članova njegovog domaćinstva, a oni su bili odgovorni za njegova. Obično je pripadao nekom tajnom udruženju, a u gradu, nekom esnafu; ovi su ograničavali njegova prava da čini ono što mu se sviđa. Mreža starih običaja ga je vezivala, a moćno javno mnjenje mu je pretilo ostrakizmom, ako bi ozbiljno prekršio moral ili tradicije grupe. Snaga tih narodnih organizacija, koje su prirodno izrastale iz potreba i dobrovoljne saradnje među ljudima, jeste upravo ono što je Kini omogućilo da se održi u redu i stabilnosti uprkos slabosti zakona i države. Ali, u okviru tih spontano nastalih institucija samouprave, Kinezi su ostajali politički i ekonomski slobodni. Velike razdaljine koje su odvajale jedan grad od drugog, a sve njih od carske prestonice, planine, pustinje, reke bez mostova ili neplovne, nedostatak transportne i brze komunikacije, i otežano izdržavanje armije dovoljno velike da nametne neku centralnu volju masi od četristo miliona ljudi, primorala je državu da svakom okrugu prepusti skoro potpunu autonomiju. Jedinica lokalne administracije je bilo selo, kojim su površno upravljale glave porodica pod nadzorom "poglavara" koga je imenovala vlast; grupa sela okupljenih oko manjeg grada sačinjavala je "hien" tj. okrug, kojih je u Kini bilo nekih hiljadu i trista; dva ili više "hien"-a kojim je zajedno upravljao neki veći grad, činila su "fu"; dva ili više "fu"-a činila su "tao" tj. srez; dva ili više "tao"-a činila su "šeng" tj. provinciju; a osamnaest provincija, pod

manxurskom dinastijom, činilo je carstvo. U svakom ien-u država je postavljala načelnika da vrši funkciju administratora, poreznika i sudije; glavnog činovnika za svaki "fu" i svaki "tao"; a sudiju, blagajnika, guvernera, a ponekad i vicekralja, za svaku provinciju. Ali ti činovnici su se obično zadovoljavali sakupljanjem poreza i "ceđenjem", sudeći one parnice koje mirovno veće nije uspelo da reši, a što se ostalog tiče, prepuštali su održavanje reda običaju, porodici, klanu i esnafu. Svaka provincija je bila polunezavisna država, oslobođena od carskog mešanja ili centralnog zakonodavstva dok god je plaćala svoj deo poreza i održavala mir. Nedostatak sredstava komunikacija činio je da centralna vlast bude više ideja nego stvarnost. Patriotske emocije ljudi su se trošile na njihove okruge i provincije i retko se širile na carevinu kao celinu. U ovoj labavoj strukturi zakon je bio slab, nepopularan i raznolik. Ljudi su više voleli da njima vlada običaj i da svoje sporove rešavaju izvan sudnice, kompromisima kojima se spasava čast. O parničenju su izrazili svoj stav takvim jezgrovitim poslovicama kao što su "Tuži buvu i zaradi ujed," ili "Dobiješ parnicu, a izgubiš novac. " U mnogim gradovima od nekoliko hiljada stanovnika, godine su prolazile bez i jedne parnice na sudu. Zakoni su bili sistematizovani za vreme careva dinastije T/'/ang, ali su se skoro isključivo bavili krivičnim pravom, bez pokušaja formulisanja građanskog zakonika. Suđenja su bila jednostavna, jer advokatima nije bilo dopušteno da obrazlažu slučaj na sudu, mada su beležnici sa dozvolom za rad mogli povremeno da pripreme i pročitaju sudiji izjavu u ime klijenta. Nije bilo porote, a postojala je slaba zaštita u zakonu od iznenadnog hapšenja i tajnog zadržavanja osobe od strane državnih činovnika. Osumnjičenima su uzimani otisci prstiju, a priznanja su ponekad iznuđivana mučenjem tek malo više fizičkim od onog koje se danas primenjuje u najprosvećenijim gradovima. Kazna je bila stroga, ali ni izdaleka varvarska kao u većini drugih zemalja Azije; obuhvatala je odsecanje kose, zatim bičevanje, pa progonstvo i smrtnu kaznu; ako je prestupnik imao izuzetne zasluge ili položaj, moglo mu se dozvoliti da izvrši samoubistvo. Bilo je velikodušnih preinačenja presuda tj. smanjenja kazni, a smrtnu kaznu je u normalnim vremenima mogao da izrekne samo car. Kao i kod nas, teoretski su sva lica bila jednaka pred zakonom. Ti zakoni uopšte nisu služili sprečavanju drumskih razbojništva ili korupcije u službi i na sudovima, već su skromno sarađivali sa običajem i porodicom da bi Kini dali stepen društvenog poretka i lične sigurnosti koje nijedna nacija pre našeg veka nije prevazišla. U krhkoj ravnoteži, iznad ovih brojnih miliona, sedeo je car. Prema teoriji vladao je po božanskom pravu; on je bio "Sin neba" i predstavljao je Vrhovno biće na zemlji. Zbog toga se njegovo carstvo nazivalo "Tien-Čan", "ono kojim vlada nebo. " Evropljani su to preveli sa "Nebesko carstvo," i o Kinezima eruditski govorili kao o "Nebesnicima". Na temelju svojih božanskih moći on je vladao godišnjim dobima i naređivao ljudima da usklade svoje živote sa božanskim poretkom univerzuma. Njegovi ukazi su bili zakoni, a njegove presude su bile konačni sud; upravljao je državom i bio poglavar njene religije; imenovao je sve činovnike, ispitivao najviše kandidate za službu i birao svog naslednika na prestolu. U stvari, njegova ovlašćenja su bila ograničena običajem i zakonom. Od njega se očekivalo da vlada bez ogrešenja o propise koji su preneti iz svete prošlosti; njega je u svakom trenutku mogao da ukori jedan neobičan dostojanstvenik poznat kao cenzor; bio je u stvari zatočen u krugu savetnika i poverenika čiji je savet obično smesta morao da prihvati; a ako je vladao nepravedno ili rđavo, gubio je, po opštem običaju i saglasnosti, "mandat Neba", te je mogao biti nasilno svrgnut, a da se time ne povredi ni religija ni moral. Cenzor je bio na čelu odbora čiji je zadatak bio da nadzire sve činovnike u obavljanju njihovih dužnosti; ni car nije bio izuzet

od ovog nadzora. Nekoliko puta u toku istorije cenzor je ukorio samog cara. Na primer, cenzor Sung je s poštovanjem sugerisao caru Čia Č/'/ingu (1796-1821. n.e.) da bude umereniji u svojoj sklonosti ka glumcima i žestokom piću. Čia Č/'/ing je pozvao Sunga k sebi i gnevno ga pitao koja je kazna primerena za tako drskog činovnika. Sung odgovori, "Smrt seckanjem na komade. " Kad mu je naređeno da izabere blažu kaznu, odgovorio je, "Neka mi se odrubi glava. " Kad mu je naloženo da odabere blažu kaznu, preporučio je da bude zadavljen. Impresioniran njegovom hrabrošću i uznemiren njegovom blizinom, Car ga je postavio za guvernera provincije Ili. Carska vlast je postala vrlo složen administrativni mehanizam. Najbliže tronu je bilo Veliko veće, sastavljeno od "Velikih ministara" koje je obično predvodio neki princ kraljevske loze; po običaju sastajali su se svakog dana, u ranim jutarnjim časovima, da bi utvrdili državnu politiku. Viša po rangu, ali niža po uticaju bila je grupa savetnika koja se zvala "Unutrašnji kabinet". Radom administracije su rukovodili "Šest odbora": za Državnu službu, za Prihode, za Ceremonije, za Rat, za Kazne i za Radove. Postojalo je Ministarstvo kolonija za upravljanje udaljenim teritorijama kao što su Mongolija, Sinkjang i Tibet; ali nije bilo ministarstva spoljnih poslova: Kina nije priznavala nijednu drugu naciju kao sebi ravnu i nije donela nikakve propise za poslove sa njima osim organizovanja prijema izaslanika koji su donosili danak.Slabost te vlasti je ležala u njenim ograničenim prihodima, neadekvatnoj odbrani, i njenom odbijanju bilo kakvog korisnog odnosa sa spoljnim svetom. Ona je oporezovala zemljište, monoplisala prodaju soli i ometala razvoj trgovine nametanjem (posle 1852.) carinskih dažbina na tranzit robe duž glavnih saobraćajnica u zemlji; ali siromaštvo naroda, teškoće sakupljanja i nepoštenje poreznika držalo je državne prihode na suviše niskom nivou da bi se finansirale pomorske i vojne snage koje bi mogle da spasu Kinu od invazije i sramnog poraza.391 Možda je osnovni nedostatak bio u osoblju vlade; sposobnost i poštenje njenih činovnika su opadali tokom devetnaestog veka, i država je u suštini ostala bez vođstva, kada se polovina bogatstva i moći sveta udruživala u nasrtaju na njenu nezavisnost, njena prirodna bogatstva i institucije.Pa ipak, ti činovnici su bili izabrani najoriginalnijim i, sve u svemu, divljenja dostojnim metodom koji je ikada razrađen za selekciju državnih službenika. Bio je to metod koji bi zanimao Platona; i uprkos tome što je propao i danas napušten, on još uvek čini Kinu omiljenom kod filozofa. Teoretski, plan je obezbeđivao savršeno pomirenje aristokratije i demokratije: trebalo je da svi ljudi imaju jednaku priliku da se kvalifikuju za službu, ali služba je bila otvorena samo za one koji su sebe učinili kvalifikovanim. U praksi je metod davao dobre rezultate u toku hiljadu godina. On je počinjao u seoskim školama jednostavnim privatnim ustanovama, često neke kolibe sa samo jednom prostorijom gde je privatni učitelj od svoje mršave zarade obezbeđivao osnovno obrazovanje za sinove imućnih; siromašnija polovina stanovnika je ostajala nepismena. Te škole nije finansirala država, niti su je vodili sveštenici; obrazovanje je, kao i brak, ostalo u Kini nezavisno od religije, osim u onoj meri u kojoj je konfučijanstvo bilo vera. U tim skromnim školama časovi su bili dugi a disciplina oštra: deca su se prijavljivala učitelju kad je izlazilo Sunce, učila sa njim do deset, doručkovala, nastavila učenje do pet, a zatim bila slobodna do kraja dana. Raspusti su bili retki i kratki: časova nije bilo posle podne u leto, ali da bi se uskladila ova dokolica sa radom na njivi, bilo je školskih tečajeva u zimskim večerima. Glavna nastavna sredstva su bila Konfučijeva dela, poezija iz epohe T/'/ang i šiba od bambusa. Metod se sastojao od memorisanja: iz dana u dan mali učenici su učili napamet i razmatrali sa učiteljem filozofiju Učitelja K/'/unga, sve dok ne bi skoro svaku reč usadili u pamćenje, a nešto od toga i u srce; Kina se nadala da na taj neveseo i

nemilosrdan način čak i seljačić može da postane filozof i gospodin. Svršeni đak je izlazio sa malo informacija i mnogo saznanja, faktički neznalica i mentalno zreo.392 Na temelju ovog obrazovanja je Kina uspostavila najpre provizorno za vreme dinastije Han, a zatim konačno za vreme dinastije T/'/ang svoj sistem ispita za prijem u državnu službu. Zlo je za narod, rekla je Kina, da njeni vladari uče da vladaju vladajući; što je više moguće oni treba da nauče da vladaju pre nego što počnu da vladaju. Zlo je za ljude da nemaju pristup službi i da vlast bude privilegija nasledne manjine; ali je za narod dobro da služba bude ograničena na one koji su za nju spremni zahvaljujući svojoj sposobnosti i obučenosti. Demokratski je ponuditi svim ljudima jednaku priliku za takvu obuku, i aristokratski ograničiti službu na one koji su se pokazali najboljim, bilo je rešenje koje je Kina predložila za stari i nerešivi problem upravljanja. Zbog toga je periodično u svakom okrugu organizovan javni ispit na koji su svi muškarci bilo koje starosti mogli biti primljeni. Njime se proveravalo koliko kandidat pamti i razume književna dela Konfucija, koliko poznaje kinesku poeziju i istoriju, kao i u kojoj meri je sposoban da piše inteligentne sastave na teme iz moralnog i političkog života. Oni koji bi pali na ispitu, mogli su da uče više i da ponovo pokušaju; oni koji su prošli dobijali su diplomu "Hsiu" ts/'/ai koja im je davala pravo na članstvo u bilo kojoj literarnoj klasi i na moguće postavljenje na niže lokalne položaje; ali važnije od toga je da su se oni kvalifikovali bilo odmah ili posle dodatne pripreme za provincijske ispite (koji su se održavali svake tri godine), koji su se sastojali od sličnih ali težih provera. Oni koji su pali, mogli su da pokušaju ponovo, što su mnogi i činili, tako da su neki ljudi polagali ove testove posle osamdeset godina života i učenja, a nemali broj je umro za vreme ispita. Oni koji su položili ispit, kvalifikovali su se za postavljenje na manje važne položaje u državnoj službi; a u isto vreme primani su na završni i posebno strog ispit u Pekingu. Tamo je u Sali za ispite bilo deset hiljada ćelija u kojima su kandidati, stešnjeni i zatvoreni, živeli od svoje hrane i na svojoj postelji tri odelita dana, dok su pisali sastave ili teze o temama koje su im bile saopštene po njihovom zatvaranju. Ćelije su bile nezagrevane, neudobne, slabo osvetljene i nehigijenske; jedino je duh bio važan! U tipične testove je spadalo sastavljanje pesme na temu: "Zvuk vesala i zelenilo brda i vode"; zatim pisanje eseja o odlomku iz konfucijanskih klasika: "Cang Ce reče, /'/Imati sposobnost, a ipak pitati one koji je nemaju; znati mnogo, a ipak pitati one koji znaju malo; posedovati, a ipak izgledati kao da se ne poseduje ništa; biti pun, a ipak izgledati prazan./'/" Ni u jednom testu nije bilo ni reči o nauci, poslovanju ili industriji; cilj nije bio da se pokaže znanje, već sposobnost prosuđivanja i karakter. Oni koji su preživeli testove bili su konačno kvalifikovani za više funkcije u državnoj službi. Nedostaci te procedure su rasli tokom vremena. Mada je nepoštenje kod prijema ili ocenjivanja testova ponekad kažnjavano smrću, nepoštenje je ipak nalazilo put. Kupovina imenovanja postala je česta i upadljiva pojava u devetnaestom veku; neki drugorazredni službenik je, na primer, prodao dvadeset hiljada falsifikovanih diploma pre nego što je bio otkriven. Forma probnog eseja postala je stvar običaja i studenti su se za njega pripremali površno. Program studija je naginjao formalizovanju kulture i ometanju napretka misli, jer su ideje koje su u njemu cirkulisale bile šablonizovane hiljadu godina. Diplomci su postajali činovnici i intelektualne birokrate, prirodno arogantni i ljudski sebični, povremeno despotskog ponašanja i često iskvareni, a ipak imuni na javni opoziv ili kontrolu, osim u slučaju primene očajničkog sredstva kao što je bojkot ili štrajk. Ukratko, sistem je imao mane koje su se mogle očekivati od bilo koje strukture vlasti koju su ljudi smislili i kojom oni rukuju. Mane sistema su pripadale ljudima, a ne sistemu; i niko drugi nije imao manje.393

Prednosti sistema su bile brojne. Tu nije bilo manipulacija oko imenovanja, nikakvih prostačkih kampanja lažnog predstavljanja i licemerja, nikakvih lažnih bitaka srodnih stranaka, nikakvih bučnih ili korumpiranih izbora, niti dolaska na položaj uz pomoć jeftine popularnosti. Bila je to demokratija u najboljem smislu te reči, kao jednakost prilika za sve u nadmetanju za vodeća mesta i funkcije; a bila je to i aristokratija u najboljem obliku kao vlast koju vrše najsposobniji ljudi, demokratski odabrani iz svih društvenih slojeva u svakoj generaciji. Ovim sistemom su nacionalni duh i ambicija bili okrenuti u smeru učenja, a nacionalni heroji i uzori su bili ljudi od kulture, a ne gospodari bogatstva.394 Bilo je zadivljujuće da jedno društvo isproba sistem u kom će njime vladati, u društvenom i političkom smislu, ljudi obrazovani u oblasti filozofije i humanitarnih nauka. Bio je to čin velike tragedije kada su taj sistem i čitava civilizacija, čiji je ona bila vodeći deo, oboreni i uništeni neumoljivim silama evolucije i istorije.

V REVOLUCIJA I OBNOVA

1. Bela opasnost

Sukob Azije i Evrope - Portugalci - Španci - Holanđani - Englezi - Trgovina opijumom - Opijumski ratovi - T/'/ai-p/'/ingova pobuna - Rat sa Japanom - Pokušaj komadanja Kine - "Otvorena vrata" - Carica udova - Reforme Kuang Sua - Njegov odlazak sa vlasti - "Bokseri" - Odšteta

Te sile su poprimile oblik industrijske revolucije. Jedna ojačana i podmlađena Evropa je zahvaljujući otkriću mehaničke energije i njene primene kod mašina koje su se stalno umnožavale, postala sposobna da robu proizvodi jeftinije nego bilo koja država ili kontinent koji se još uvek oslanjao na zanate; ona nije mogla da proda sve ove proizvode mašina svom stanovništvu, zato što je plaćala svoje radnike nešto manje od pune vrednosti njihovog rada; bila je prinuđena da za taj višak traži inostrana tržišta i imperijalističkom potrebom prisiljena da osvaja svet. Pod pritiskom pronalazaka i okolnosti, devetnaesti vek je postao poprište drame svetskih razmera zbog sukoba između starih, zrelih i umornih civilizacija zanatlijske Azije, i mladih, otvorenih i ojačalih civilizacija industrijske Evrope. Trgovinska revolucija Kolumbovog vremena prokrčila je puteve i pripremila teren za Industrijsku revoluciju. Istraživači su ponovo otkrivali stare zemlje, otvarali nove luke i starim kulturama donosili nove proizvode i ideje Zapada. Rano u šesnaestom veku, pustolovni Portugalci su, učvrstivši se u Indiji, osvojili Malaku, oplovili Malajsko poluostrvo i svojim živopisnim brodovima i strašnim topovimna stigli u Kanton (1517). "Okrutni i neobuzdani, gledali su na sve narode Istoka kao na legitimni plen; bili su tek možda malo bolji od pirata"; i starosedeoci su sa njima postupili kao sa takvima. Njihovi predstavnici su bačeni u tamnicu, njihovi zahtevi za slobodnom trgovinom odbačeni, a njihova naselja povremeno čišćena masakrima koje su vršili zaplašeni i razbesneli Kinezi. Ali, za pomoć koju su pružili protiv drugih pirata, Portugalci su 1557. bili nagrađeni tako što su od Pekinga dobili punu slobodu da nasele Makao i da njime vladaju kao svojom teritorijom. Tu su oni izgradili velike fabrike opijuma, zapošljavajući muškarce, žene i decu; samo jedna fabrika plaćala je portugalskim provincijskim vlastima prihod od 1.560.000 dolara godišnje. Onda su došli Španci, osvojivši Filipine (1571.) i smestivši se

na kineskom ostrvu Formozi; zatim, Holanđani; onda je, 1637., pet engleskih brodova plovilo rekom uzvodno do Kantona, svojim nadmoćnim topovima ućutkalo baterije koje su im pružile otpor i rasprodali svoj tovar. Portugalci su Kineze naučili da puše duvan i da ga kupuju, a početkom osamnaestog veka počeo je uvoz opijuma iz Indije u Kinu. Kineska vlada je zabranila narodu da ga koristi, ali se ta navika tako raširila da je godišnja potrošnja te droge u Kini povećala njen uvoz na 4.000 sanduka do 1795. godine.395 Te godine je Vlada zabranila uvoz opijuma i ponovila prohibiciju 1800., apelujući jednako i na uvoznike i stanovnike, upozorenjima da to jako opojno sredstvo slabi vitalnost naroda. Trgovina se živo nastavila uprkos ovim odvraćanjima; koliko su Kinezi želeli da kupuju, toliko su Evropljani želeli da prodaju, a lokalni činovnici su zahvalno punili xepove mitom dobijenim za tu trgovinu.Godine 1838., Vlada u Pekingu je naložila strogo sprovođenje edikta protiv uvoza opijuma, pa je energični funkcioner, Lin Cehsu je naredio stranim uvoznicima u Kantonu da predaju one količine koje su držali u svojim skladištima. Kad su oni to odbili, on je opkolio njihove kvartove i prisilio ih da mu izruče 20.000 sanduka droge koje je zatim sve uništio (događaj koji asocira na čuveno "Bostonsko pijenje čaja"). Britanci su se povukli u Hong Kong i započeli prvi "Opijumski rat." Oni su protestovali tvrdivši da to nije opijumski rat i da su više gnevni zbog drske oholosti sa kojom je kineska vlada primila ili odbila da primi njihove predstavnike, kao i zbog ometanja u vidu preteranog oporezivanja i korumpiranih sudova koje su kineski zakon i carina nametnuli za urednu uvoznu trgovinu. Oni su bombardovali one kineske gradove do kojih su sa obale njihove granate mogle da dobace i nametnuli mir preuzevši kontrolu nad Činkjangom na Velikom kanalu. Nanginškim Ugovorom, u kom je izbegnuto svako pominjanje opijuma; ostrvo Hong Kong je ustupljeno Britancima, kineske carine su snižene na pet procenata, otvoreno je pet "ugovornih luka" (Kanton, Amoj, Fučou, Ningpo i Šangaj) za stranu trgovinu, Kina je imala da plati odštetu za pokriće troškova rata i uništeni opijum, a predviđeno je da britanskim državljanima, u slučaju kršenja zakona, sude samo britanski sudovi. Druge zemlje, uključujući i Sjedinjene države i Francusku, tražile su i dobile primenu tih "ekstrateritorijalnih prava" na svoje trgovce i državljane u Kini.Ovaj rat je bio početak dezintegracije starog režima. Vlada je izgubila "obraz" u svojim poslovima sa Evropljanima; ona je najpre ispoljila prezir, pa otpor, a na kraju ustuknula; i nikakve uglađene fraze nisu mogle da prikriju te činjenice od obrazovanih starosedelaca niti od zluradih stranaca. Autoritet vlade je bio oslabljen gde god bi stigla vest o njenom porazu, a snage koje su možda mogle da održe mir, sada su se pojavile u otvorenoj pobuni protiv Pekinga. Godine 1843., neki zanesenjak po imenu Hung Hsiu-č/'/uan, posle kratkog upoznavanja sa protestantizmom i pošto je imao neka priviđenja, došao je do zaključka da je Bog njega odabrao da oslobodi Kinu idolatrije i da je preobrati u hrišćanstvo. Počevši od te skromne namere, Hung je na kraju poveo pokret za zbacivanje manxurske dinastije (Manču) i osnivanje nove dinastije "T/'/ai P/'/ing", ili Veliki mir. Njegove pristalice, motivisane delimično religioznim fanatizmom, delimično željom da reformišu Kinu u smeru Zapada, borili su se hrabro, porazbijali idole, masakrirali Kineze, uništili mnoge stare biblioteke i akademije, kao i dela od porcelana u Čing-te-čenu, zauzeli Nanking, držali ga dvanaest godina (1853-65), krenuli u marš na Peking, dok je njihov vođa živeo raspusno u raskoši i bezbednosti iza njih, da bi na kraju upali u metež zbog rđave vojne strategije; zatim su poraženi i tako pali nazad u haotičnu masu kineske populacije. Usred ove opasne T/'/ai-p/'/ingove pobune, od vlade se tražilo da se brani protiv Evrope u drugom "Opijumskom ratu" (1856-60). Velika Britanija, koju su u različitom stepenu pomagala

Francuska i Sjedinjene države, zahtevala je legalizaciju trgovine opijumom (koja se nastavila između ratova uprkos prohibicijama), pristup većem broju gradova, i dostojan prijem zapadnih izaslanika na dvor u Pekingu. Kada su Kinezi odbili, Francuzi i Englezi su zauzeli Kanton, poslali njegovog vicekralja okovanog u Indiju, zauzeli tvrđave u Tjencinu, došli do prestonice i uništili Letnju palatu u znak osvete zbog mučenja i ubistva savezničkih emisara u Pekingu. Pobednici su pobeđenima nametnuli ugovor kojim se predviđalo sledeće: otvaranje novih deset luka i reke Jangce za strane trgovce, organizovanje prijema evropskih i američkih ministara i ambasadora pod uslovima jednakosti sa Kinom, garancije da će se tolerisati misionari i trgovci u svakom delu zemlje, izuzimanje misionara iz jurisdikcije kineskih vlasti, dalje oslobađanje zapadnih državljana od primene kineskih zakona, ustupanje pojasa kopna naspram Hong Konga Velikoj Britaniji, legalizovanje uvoza opijuma i obavezivanje Kine da plati odštetu za troškove podučavanja zapadnjačkim običajima.Ohrabrene ovim lakim pobedama, evropske države su nastavile da otimaju komad po komad kineske teritorije. Rusija je uzela teritoriju severno od Amura i istočno od reke Usuri (1860.); Francuzi su se za smrt jednog misionara osvetili prigrabivši Indokinu (1885.); Japan se bacio na svog suseda i civilizatora u jednom iznenadnom ratu (1894.), porazio ga za godinu dana, uzeo Formozu, oslobodio Koreju od Kine da bi je kasnije (1910.) okupirao i tražio od Kine odštetu od 170.000.000 dolara zato što je izazvala toliko nevolja. Pod uslovom da Kina plati dodatnu odštetu Japanu, Rusija je sprečila Japan da takođe zauzme poluostrvo Liaotung, koje su tri godine kasnije Rusi zauzeli i utvrdili kao svoje. Ubistvo dva misionara dalo je Nemačkoj povod da prigrabi poluostrvo Šantung (1898.). Carstvo nekada moćne vlade bilo je podeljeno na "sfere uticaja", u kojima su evropske sile, jedna po jedna, obezbeđivale specijalne povlastice za rudarstvo i trgovinu. Uznemiren zbog perspektive stvarne podele, Japan se, predviđajući koliko će mu Kina biti potrebna u budućnosti, udružio sa Amerikom u zahtevu za "otvorenim vratima"; to znači da, dok god se ne priznaju određene "sfere interesa", svim državama treba da se dozvoli da trguju u Kini pod jednakim uslovima da carine i transportni troškovi budu isti za sve. Da bi se postavile na odgovarajući položaj za cenkanje u tim stvarima, Sjedinjene države su zauzele Filipine (1898.) i tim činom objavile svoju nameru da učestvuju u borbi za trgovinu u Kini.U međuvremenu, jedan drugi, a istovremeni čin drame se odigravao iza zidova palate u Pekingu. Kad su saveznici trijumfalno ušli u prestonicu na kraju drugog "Opijumskog rata" (1860.), mladi car, Hsien Feng je pobegao u Xehol; tamo je godinu dana kasnije umro, ostavivši presto svom petogodišnjem sinu. Sporedna žena koja je bila dečakova majka uzela je kontrolu nad carstvom u svoje ruke, i pod imenom C/'/u Hsi, u istoriji poznata kao "Carica udova"396 vladala je Kinom nemilosrdno, drsko i dobro u toku čitave generacije. U mladosti je vladala lepotom, a kasnije pameću i snažnom voljom. Kada je sin pravovremeno umro približivši se punoletstvu (1875.), carica je ne obazirući se na presedane i prigovore, na presto postavila drugog maloletnog sina Kuang Sua i nastavila da vlada. Tokom jedne generacije, uz pomoć veštog državnika Li Hungčanga, odvažna Carica je držala Kinu u miru i za nju stekla izvestan respekt grabežljivih Velikih sila. Ali, iznenadna invazija Japana na Kinu i ubrzanoređanje pljački koje su Evropljani činili posle pobede Japanaca, izazvali su nastanak snažnog pokreta u prestonici koji se zalagao za podražavanje japanskog podražavanja Zapada tj. za organizovanje velike armije, izgradnju železnica i fabrika, i nastojanje da se stekne industrijsko bogatstvo kojim su Japan i Evropa finansirali svoje pobede. Carica i njeni savetnici su se suprotstavili ovoj težnji svim svojim uticajem,

ali je ta tendencija potajno pridobila za sebe pristalicu u Kuang Suu, kome je sada bilo dopušteno da stupi na presto po svom vlastitom pravu. Iznenada je Kuang, ne konsultujući "Starog Budu" (kako su zvali Caricu), objavio kineskom narodu niz iznenađujućih dekreta koji bi, da su mogli biti prihvaćeni, odveli Kinu snažno, ali mirno, na put vesternizacije (uvođenje zapadnjačkih običaja itd.), pa bi možda sprečili propast dinastije i pad nacije u haos i bedu. Mladi car je naredio uspostavljanje novog sistema škola, u kojima se ne bi učili stari konfucijanski klasici, već i naučna kultura Zapada; prevođenje na kineski svih važnih dela nauke Zapada, literature i tehnologije; podsticanje izgradnje železnica; i reformu armije i mornarice sa određenom svrhom da se dočeka "kriza", kako se on izrazio, "u kojoj smo sa svih strana opkoljeni moćnim susedima koji vešto izvlače korist od nas, i koji nastoje da se udruže i zajednički nas savladaju." Carica udova je, iznenađena onim što se njoj činilo kao nepromišljeni radikalizam tih ukaza, bacila Kuang Sua u tamnicu, poništila njegove dekrete i sebe ponovo proglasila vladom Kine. Sada se javila reakcija protiv svih prozapadnih ideja, a lukava Udova ju je na ugodan način skrenula u svoju korist. Organizaciju poznatu kao "I Ho Č/'uan", što doslovno znači "Pesnica u ime pravde i sloge" (u istoriji poznata kao "Bokseri")397 bili su formirali neki pobunjenici koji su želeli da zbace Caricu i njenu dinastiju. Ona je ubedila njene vođe da bes svog pokreta okrenu protiv stranih zavojevača, a ne protiv nje. Bokseri su prihvatili zadatak, zatražili izbacivanje svih stranaca iz Kine i u pomahnitalom patriotizmu počeli da ubijaju sve hrišćane redom u mnogim delovima zemlje (1900.). Saveznički vojnici su opet krenuli na Peking, ovog puta da zaštite svoje državljane koji su se u strahu krili u tesnim stanovima stranih izaslanstava. Carica i njen dvor su pobegli u Hsianfu, a trupe Engleske, Francuske, Rusije, Nemačke, Japana i Sjedinjenih država poharale su grad, poubijale u znak osvete mnogo Kineza i zaplenili ili uništili skupocenu imovinu. Saveznici su slomljenoj grdosiji odredili da plati odštetu od 330.000.000 dolara koje će prikupiti evropska kontrola kineskih uvoznih carinarnica i monopola soli. Znatne delove tog odštetnog iznosa kasnije su Kini slale Sjedinjene države, Velika Britanija, Rusija i Japan, obično pod uslovom da se doznačene sume utroše na školovanje kineskih studenata na univerzitetima država koje su slale taj novac. Bio je to gest velikodušnosti, koji se pokazao efikasnijim u otvaranju stare Kine nego bilo koji drugi faktor u tom istorijskom i tragičnom sukobu Istoka i Zapada.

2. Smrt jedne civilizacije

Stipendisti - Njihova vesternizacija - Njihov dezintegrativni uticaj u Kini - Uloga misionara - Sun Jatsen, hrišćanin - Njegovi mladalački doživljaji - Njegov susret sa Li

Hungčangom - Njihovi planovi za revoluciju - Njihov uspeh - Juan Šik/'/ai - Smrt Sun Jatsena - Haos i pljačka - Komunizam - "Umireni sever" - Čang Kaišek - Japan u Manxuriji

U Šangaju studenti stipendisti (finansirani iz odštetnog iznosa) i hiljade drugih sada su iz Kine pošli da ispitaju civilizaciju svojih osvajača. Mnogi su otišli u Englesku, a još više u Nemačku, Ameriku, Japan; svake godine su stotine njih diplomirali samo u Americi. Dolazili su tamo mladi, dakle u jednom prijemčivom uzrastu, pre nego što su sazreli do tačke razumevanja dubine i vrednosti svoje vlastite nacionalne kulture. Sa zahvalnošću i divljenjem su upijali novo obrazovanje koje im je pružano u nauci, metodama, istoriji i idejama Zapada; bili su zapanjeni udobnostima i intenzivnim životom koji su videli oko sebe, slobodom pojedinca na Zapadu, i građanskim pravima. Izučavali su filzofiju Zapada, izgubli veru u religiju svojih očeva i uživali u statusu uglednih radikala ohrabreni od svojih pedagoga i nove sredine u pobuni protiv osnovnih elemenata u civilizaciji svoje domovine. Iz godine u godinu, hiljade takvih mladih ljudi sa odsečenim korenima vraćali su se u Kinu, i prigovarali zbog sporog tempa i materijalne zaostalosti svoje zemlje i u svakom gradu posejali seme pitanja i revolta.Pomogao im je beskrajan lanac okolnosti. U toku dve generacije, trgovci i misionari koji su osvojili Kinu sa Zapada delovali su svesno ili nesvesno kao centri strane zaraze; živeli su u velikom stilu, i takvim udobnostima i konforu, koji su kod mladih Kineza stvarali želju da usvoje civilizaciju koja toliko mnogo obećava; oni su kod jedne aktivne manjine podrili religioznu veru na kojoj je počivao stari moralni kodeks; oni su jednu generaciju suprotstavili drugoj zalažući se za napuštanje običaja obožavanja predaka; i mada su propovedali plemenito hrišćanstvo, krotko i blago, u trenucima opasnosti su bili zaštićeni topovima čijom je veličinom i efikasnošću Evropa dala nasilničku lekciju Orijentu. Hrišćanstvo, koje je u svom začetku bilo ustanak ugnjetenih, postalo je opet, kod ovih kineskih preobraćenika, klica revolucije.Među preobraćenicima je bio vođa Revolucije. Godine 1866. jedan zemljoradnik zakupac blizu Kantona dobio je nemirnog sina koga će svet, bez svesne ironije, krstiti Sun Jatsen tj. Sun, Dobri duh mira. Sun je postao tako veliki hrišćanin da je unakazio kipove bogova u hramu svog rodnog sela. Jedan njegov stariji brat koji se odselio na Havaje, doveo je dečaka u Honolulu i smestio ga u školu koju je vodio neki anglikanski biskup i koja je pružala potpuno zapadnjačko obrazovanje. Vrativši se u Kinu, Sun se upisao na Britanski medicinski kolex i postao njegov prvi kineski diplomac. U velikoj meri zahvaljujući tim studijama on je izgubio svu svoju religioznu veru; a u isto vreme, poniženja kojima su on i drugi Kinezi oko njega bili izloženi na carinarnicama koje su kontrolisali stranci, kao i u kvartovima stranaca u ugovornim lukama, usmerila su njegove misli ka revoluciji. Nesposobnost korumpirane i reakcionarne vlade da spreči poraz velike Kine od malog Japana, ili trgovinska deoba zemlje koju su izvršile evropske zemlje, ispunila ga je osećajem poniženosti i gneva i navela na pomisao da prvi korak u oslobađanju Kine mora biti zbacivanje manxurske dinastije.Njegov prvi korak je bio karakterističan za njegovo samopouzdanje, idealizam i jednostavnost. On se ukrcao na neki parobrod i putovao hiljadu šesto milja na sever, o svom trošku, da bi Li Hungčangu, Caričinom viceregentu, izložio svoje planove za reformisanje zemlje i obnavljanje njenog ugleda. Pošto je razmatranje njegovih ideja bilo odbačeno, Sun je započeo celoživotnu avanturu i lutanje u potrazi za finansijskim sredstvima za kinesku revoluciju. Dobio je pomoć mnogih trgovačkih esnafa i moćnih tajnih udruženja, čije su vođe zavidele carskoj aristokratiji i čeznule za vlašću u kojoj bi nove proizvodne i trgovačke klase igrale ulogu srazmernu njihovom rastućem

bogatstvu. Onda je putovao preko mora u Ameriku i Evropu, sakupljajući skromne sume novca od miliona perača rublja i hiljade kineskih trgovaca. U Londonu ga je kinesko izaslanstvo nezakonito uhapsilo i spremalo se da ga tajno pošalje okovanog u Kinu kao izdajnika svoje vlade, kada je neki misionar koji mu je u mladosti bio učitelj podstakao britansku vladu da ga spase. Sledećih petnaest godina on je išao od grada do grada sakupivši sve u svemu dva i po miliona dolara za Revoluciju; i očito na sebe nije potrošio ni centa. Onda mu je iznenada, usred nekog putovanja, stigla vest da su revolucionarne snage osvojile jug, da se spremaju da zauzmu sever i da su ga izabrale za privremenog predsednika Kineske Republike. Nekoliko nedelja kasnije on se trijumfalno iskrcao u Hong Kongu, gde je dvadeset godina ranije doživeo poniženje od britanskih lučkih službenika.Carica udova je umrla 1908. pošto je dan ranije organizovala ubistvo zatočenog cara Kuang Sua. Nju je nasledio Kuangov nećak, P/'/u Ji, sada car Manxurije. U poslednjim godinama velike Carice i prvog njenog maloletnog naslednika, vlada je izvršila mnoge reforme u smeru modernizacije Kine: izgrađene su železnice, uglavnom od stranog kapitala i pod stranom upravom; napušteni su ispiti za prijem u državnu službu; zasnovan je novi sistem školstva, narodna skupština je sazvana 1910., a započet je devetogodišnji program za postepeno uvođenje ustavne monarhije, što bi kulminiralo opštim pravom glasa koje bi se razvijalo korak po korak sa opštim obrazovanjem. U dekretu u kom je ovaj program objavljen stajalo je i ovo: "Bilo kakva naglost koja bi se pokazala u ovim reformama, na kraju će biti veliki trud uzalud izgubljen." Ali, Revolucija se nije mogla zaustaviti ovim pokajničkim gestom na odru obolele dinastije. 12. februara, 1912., mladi car je abidcirao, suočen sa pobunama na svim stranama i ne našavši armiju koja bi bila voljna da ga brani; a regent, princ Č/'/un, izdao je jedan od najkarakterističnijih ukaza u kineskoj istoriji :"Danas su misli ljudi cele Carevine usmerene ka Republici ... Volja Proviđenja je očita, a želje naroda jasne. Kako bih ja mogao, radi slave i časti jedne porodice, da budem protiv želje tolikih miliona ljudi? Zbog toga, ja, sa Carem, donosim odluku da formiram vladu u Kini koja će biti ustavna republika, da izađem u susret težnji u Carstvu, i da delujem u skladu sa starim mudracima, koji su presto smatrali javnom baštinom." Revolucionari su se velikodušno poneli prema P/'/u Jiu: poklonili su mu život, udobnu palatu, veliku doživotnu rentu i konkubinu. Manxurci su došli kao lavovi, a otišli kao jagnjad.Mlada republika je svoje mirno rođenje platila burnim životom. Juan Šikai, diplomata stare škole, imao je armiju koja je mogla da omete Revoluciju. Kao cenu za svoju pomoć on je tražio predsednički položaj; a Sun Jatsen, koji je tek počeo da obavlja funkciju, popustio je i dostojanstveno se povukao u privatni život. Juan je, ohrabren jakim finansijskim grupama, kako domaćim tako i stranim, kovao zaveru da sam postane car i da osnuje novu dinastiju, pod izgovorom da je to jedini način da se zaustavi početni raspad Kine. Sun Jatsen ga je nazvao izdajnikom i pozvao pristalice da obnove Revoluciju; ali pre nego što je došlo do bitke, Juan se razboleo i umro.Od tada Kina nije više znala za red i jedinstvo. Sun se pokazao kao preterani idealista, izvrstan govornik, ali suviše slab državnik da bi preuzeo kontrolu i vodio svoju naciju ka miru. Prelazio je s jednog plana na drugi, razljutio pristalice iz srednje klase svojim očitim prihvatanjem komunizma, te se povukao u Kanton da podučava i nadahnjuje omladinu i povremeno vlada svojim narodom.398 Ostavljena bez vlasti koju će svi delovi zemlje priznavati, lišena ujedinjujućeg simbola monarhije, odvojena od svoje navike pokoravanja običaju i zakonu, i slaba u patriotizmu koji čoveka ne vezuje za oblast već za zemlju kao celinu, Kinu su zahvatili česti ratovi severa protiv juga, oblasti protiv oblasti, imućnih protiv gladnih, starih protiv mladih. Avanturisti su

organizovali armije, vladali izolovanim provincijama kao "tučuni", nametali svoje poreze, prikupljali svoj opijum, i povremeno pravili pljačkaške ispade da bi pripojili nove žrtve svojim podanicima. Industriju i trgovinu su, jedan za drugim, porezovali pobednički generali, i one su pale u haos i očajanje; banditi su tražili danak, krali i ubijali, a nikakva organizovana snaga nije mogla da ih savlada. Ljudi su postajali vojnici ili lopovi da ne bi pomrli od gladi, pa su pustošili njive ljudi koji su, tako opljačkani, postajali vojnici ili lopovi da ne bi pomrli od gladi. Životne ušteđevine ili skromne zalihe neke skromne i štedljive porodice, često bi oduzimao neki general ili bi opljačkala neka banda. Samo u provinciji Honan je godine 1931. bilo 400.000 bandita. Usred ovog haosa (1922.), Rusija je poslala dvojicu svojih najsposobnijih diplomata, Karakana i Jofea, sa instrukcijama da Kinu uvedu u krug komunističke revolucije. Karakan je pripremio put poništivši ruske zahteve za "ekstrateritorijalnošću", i potpisavši ugovor kojim se priznavala potpuna vlast i međunarodni status revolucionarne vlade. Suptilni Jofe nije imao mnogo teškoća da kod Sun Jatsena stvori simpatije za komunizam, jer je Sun bio odbačen od svake druge sile. Za neverovatno kratko vreme, uz pomoć sedamdeset sovjetskih oficira, formirana je i obučena nova Narodna armija. Pod komandom Sunovog bivšeg sekretara Čang Kaišeka, ali u velikoj meri vođena od starne ruskog savetnika Mihaila Borodina, ova armija je u maršu napredovala na sever od Kantona, osvajala grad za gradom i na kraju učvrstila svoju vlast u Pekingu.399 U trenutku pobede, pobednici su bili podeljeni; Čang Kaišek je napao komunistički pokret u orijentalnom stilu i uspostavio vojnu diktaturu koja je realistično odgovarala volji biznismena i finansijera.Za naciju je, kao i za pojedinca, teško da se na izvestan način ne uteši nesrećom svoga suseda. Japan, koji je u planovima Sun Jatsena, bio prijatelj i saveznik Kine u borbi protiv Zapada, i koji je podstakao kinesku pobunu svojim brzim i uspešnim imitiranjem Evrope u industriji, diplomatiji i ratovanju, video je, u neredu i slabosti svoje stare učiteljice, priliku da reši svoje probleme koji su proizašli iz samog njegovog uspeha. Jer, Japan nije mogao da destimuliše rast stanovništva, a da ne ugrozi svoju sposobnost za samoodbranu protiv očigledno moguće agresije; on nije mogao da ishrani sve veću populaciju bez razvijanja industrije i trgovine; nije mogao da razvija industriju bez uvoza gvožđa, uglja i drugih resursa koji su manjkali njegovoj zemlji, niti je mogao da unosno razvija trgovinu, ako nema veliki udeo na jedinom velikom tržištu koje su Evropljani ostavili slobodnim posle kolonizacije čitave planete. Ali, pretpostavljalo se da je Kina bogata gvožđem i ugljem, i predstavljala je, pred japanskim vratima, potencijalno najveće tržište na svetu. Koja bi država, suočena sa tako očitim izborom između povratka na zemljoradnju i potčinjenost, i napredovanja u industrijski imperijalizam i osvajanje, mogla da odoli iskušenju te da ne prigrabi koristi od bespomoćne Kine, dok su se ostale imperijalne grabljivice hvatale međusobno za gušu na poljima Francuske?Zato je Japan, odmah po izbijanju Prvog svetskog rata, objavio rat Nemačkoj, i bacio se na teritoriju Kiaočou koju je Nemačka "zakupila" od Kine šesnaest godina ranije. Zatim je vladi Juan Šikaja predala "Dvadeset jedan zahtev" kojim je Kina bila prisiljena da postane japanska kolonija u političkom i ekonomskom smislu; i samo su protest SAD. i bojkot japanske robe u Kini pod vođstvom njenih razgnevljenih studenata sprečili sprovođenje tih naređenja. Studenti su plakali na ulicama, ili izvršavali samoubistvo od stida zbog poniženosti svoje zemlje. Japanci su sa podsmešljivim humorom slušali moralnu indignaciju one Evrope koja je pola veka izjedala Kinu, pa su strpljivo čekali neku drugu priliku. Ona se ukazala kada su Evropa i Amerika bile zahvaćene debaklom imperijalističke industrije koja je zavisila od stranih tržišta zbog apsorbovanja "viška"

proizvoda koje nisu mogli da kupe njihovi proizvođači kod kuće. Japan je umarširao u Manxuriju, proglasio bivšeg cara Kine, P/'/u Jia, najpre predsednikom, zatim carem nove države Mančukuo, te je političkim savezom, ekonomskim prodorom i vojnom kontrolom, zauzeo povoljan položaj za eksploataciju prirodnih bogatstava Manxurije, zaposlenog stanovništva i trgovinskih mogućnosti. Evropski svet, koji je predložio moratorijum na pljačkanje, pošto je prethodno pokupio sav raspoloživi plen, pridružio se Americi slabašno u protestima protiv ove čiste pljačke, ali se pripremao, kao i uvek, da prihvati pobedu kao opravdanje na kraju.Do konačnog poniženja je došlo u Šangaju. Razljućen zbog uspešnog bojkota njegove robe, Japan je iskrcao svoje neporažene trupe u najbogatijoj kineskoj luci, okupirao i uništio okrug Čapei i od kineske vlade zahtevao da ograniči delovanje udruženja za bojkot. Kinezi su se branili sa novim heroizmom, a /'/Armija devetnaestog puta/'/ iz Kantona je skoro bez ikakve pomoći dva meseca zadržavala dobro opremljene snage Japana u zalivu. Vlada u Nankingu je ponudila kompromis, Japanci su se povukli iz Šangaja, a Kina je, vidajući svoje rane, rešila da iz temelja izgradi novu i snažniju civilizaciju, sposobnu da se sačuva i odbrani od lakomog, gramzivog sveta

3. Počeci novog poretka

Promena na selu - U gradu - Fabrike - Trgovina - Radnički sindikati - Nadnice - Nova vlada - Nacionalizam protiv vesternizacije - Uklanjanje Konfucija sa pijedestala - Reakcija protiv religije - Novi moral - Brak u tranziciji - Kontrola rađanja - Mešovito školovanje - "Novi talas" u književnosti i filozofiji - Novi jezik književnosti - Hu Ših - Elementi destrukcije - Elementi obnove

Nekada se sve menjalo osim Istoka; sada nema ničeg na Istoku što se ne menja. Najkonzervativnija nacija u istoriji je odjednom postala, posle Rusije, najradikalnija, i odlučno uništava običaje i institucije koje je nekada smatrala nepovredivim. To nije samo kraj jedne dinastije kao 1644. godine; to je preobražaj jedne civilizacije.Na selo promena dolazi tek na kraju i u najmanjoj meri, jer spora trezvenost zemlje ne podstiče inovacije; čak i nova generacija mora da seje da bi mogla da žanje. Ali sada sedam hiljada milja železničkih pruga preseca zemlju; i mada ih je decenija haosa i domaće uprave ostavila u lošem stanju, one ipak povezuju istočna sela sa gradovima na obali, te svakoga dana nose svoje kapljice zapadnjačkih novotarija u milione seljačkih domova. Tu se mogu naći takvi strani-pakleni uvozni artikli kao što su kerozin, lampe na kerozin, šibice, cigarete, pa čak i američka pšenica; jer ponekad, tako je loš transport, više košta preneti robu iz unutrašnjosti Kine do primorskih provincija, nego što je potrebno da se ona doveze iz Australije ili Sjedinjenih država. Postaje jasno da ekonomski razvoj civilizacije zavisi od transporta. Izgrađeno je dvadeset hiljada milja prljavih puteva preko kojih, uz orijentalnu nesređenost, putuje šest hiljada uvek punih autobusa. Kada benzinski motor bude međusobno povezao bezbrojna sela, time će se ostvariti jedna od najvećih promena u kineskoj istoriji kraj gladi.U gradovima se trijumf Zapada događa još brže. Zanati odumiru pred konkurencijom jeftino prevezene i mašinski proizvedene robe iz inostranstva; milioni zanatlija tumaraju okolo nezaposleni, a uvlače ih u čeljusti fabrike koje domaći i inostrani kapital gradi duž obale. Ručni razboj, koji se još uvek okreće na selu, utihnuo je u gradu; uvezeni pamuk i pamučna odeća preplavljuju zemlju, a dižu se fabrike tekstila da bi osiromašene Kineze uvele u novi oblik kmetstva. Velike visoke peći plamte u Hankouu, strašne i užasne baš

kao i na Zapadu. Fabrike konzervi, pekare, cementare, fabrike hemikalija, pivare, destilerije, elektrane, fabrike stakla, cipela, hartije, sapuna i sveća, šećerane sve su one sada posejane po kineskoj zemlji i postepeno preobražavaju domaćeg zanatliju u fabričkog radnika. Razvoj novih industrijskih grana je usporen zato što investitori oklevaju u svetu koji remeti permanentna revolucija; prepreke su takođe i u teškoćama i skupoći transporta, neadekvatnosti domaćih sirovina, kao i u onoj ugodnoj kineskoj navici po kojoj se porodica stavlja iznad svake druge lojalnosti, pa svako lokalno nadleštvo ili fabriku pretvaraju u gnezdo lagodnog nepotizma i neodgovornosti. Trgovinu takođe ometaju domaće tarife i obalske carine, kao i opšta potražnja za mitom ili "ceđenjem"; ali ona se razvija brže nego industrija i igra centralnu ulogu u ekonomskom preobražaju Kine.400 Nove industrije su uništile esnafe i u haos bacile odnose poslodavca i zaposlenih. Esnafi su živeli regulišući nadnice kroz sporazume između vlasnika i radnika čiji proizvodi nisu imali rivale u lokalnoj trgovini; ali, kako su se transport i trgovina povećavali i donosili iz daleka robu koja je konkurisala u svakom gradu manuelnim proizvodima esnafa, ispostavilo se da je nemoguće kontrolisati cene ili regulisati nadnice bez prepuštanja diktatima stranih konkurenata i kapitala. Esnafi su se zato raspali i podelili na trgovinske komore na jednoj strani i radničke sindikate na drugoj. Komore raspravljaju o redu, lojalnosti i ekonomskoj slobodi, a radnici raspravljaju o gladi. Štrajkovi i bojkoti su česti, ali su oni bili uspešniji u iznuđivanju stranih koncesija kineskoj vladi, nego u podizanju naknade za rad. Godine 1928., Odsek za socijalna pitanja kineske opštine u Šangaju izračunao je prosečnu nedeljnu nadnicu tekstilnih radnika koja je varirala od 1,73 dolara do 2,76 dolara za muškarce, a od 1,10 dolara do 1,78 dolara za žene. U fabrikama brašna, nedeljna prosečna nadnica za muškarca je bila 1,96 dolara; u cementarama 1,72 dolara; u fabrikama stakla 1,84 dolara; u fabrikama šibica 2,11 dolara; kod kvalifikovanih radnika u elektranama 3,10 dolara; u mašinskim radionicama 3,24 dolara; kod tipografskih radnika 4,55 dolara. Bogatstvo koje su uživali štampari bilo je bez sumnje rezultat njihove bolje organizacije i troška njihovog iznenadnog zamenjivanja. Prvi sindikati su formirani 1919.; njihov broj je rastao kao i snaga sve dok, u vreme Borodina, oni nisu predložili da preuzmu upravljanje nad Kinom; nemilosrdno su suzbijeni posle Čang Kajšekovog raskida sa Rusijom; danas su zakoni protiv njih surovi, ali se njihov broj ipak povećava, jer predstavljaju jedno pribežište radnika protiv industrijskog sistema koji je tek počeo da donosi zakone o radu, a još nije počeo da ih sprovodi. Strašna beda gradskih proletera, koji rade dvanaest časova dnevno, lebdeći na rubu egzistencije i koje čeka glad ako zaposlenje propadne, gore je od siromaštva sela u drevna vremena, gde siromasi nisu mogli da vide bogataše, pa su prihvatali svoju kob kao prirodnu i vajkadašnju sudbinu ljudskog roda.Možda su neka od ovih zala mogla da budu izbegnuta da politički preobražaj istočne Kine nije bio tako brz i potpun. Mandarinska aristokratija, mada je izgubila vitalnost i bila obeščašćena korupcijom, mogla je da drži nove industrijske snage pod kontrolom sve dok Kina ne bi mogla da ih prihvati bez haosa ili ropstva; a onda bi rast industrije iz godine u godinu generisao klasu koja bi mirnim putem došla do političke vlasti, kao što su manufakturisti istisnuli zemljoposednike u Engleskoj. Ali nova vlast se našla bez armije, bez iskusnih vođa i bez finansijskih sredstava; "Kuomintang", tj. Narodna partija, osnovana da oslobodi narod, ustanovila je da mora da čeka dok ju je strani i domaći kapital potčinjavao; zamišljena u demokratiji i krštena krvlju komunizma, ona je postala zavisna od šangajskih bankara, demokratiju zamenila diktaturom, i pokušala da uništi sindikate.401 Jer, Partija je zavisila od armije, a armija od novca, a novac od zajmova; sve dok armija nije bila

dovoljno jaka da osvoji Kinu, vlada nije mogla da porezuje Kinu; a sve dok može da porezuje Kinu, vlada mora da prihvata savet tamo gde prima novac. Čak i na taj način uspela je mnogo. Ponovo je u Kinu uvela punu kontrolu carina i u okviru finansijskog internacionalizma nad industrijama; organizovala je, obučila i opremila armiju koja će jednog dana moći da se upotrebi protiv drugih, a ne protiv Kineza; povećala je oblast koja priznaje njenu vlast i smanjila je, u toj oblasti, banditizam koji je gušio ekonomski život države. Jedan dan je potreban da se izvrši revolucija, a čitava generacija da se stvori jedna vlada. Razjedinjenost Kine odražava se u, i sledi iz podele koja leži u kineskoj duši. Najsnažnije osećanje koje danas postoji u Kini je mržnja prema strancima; najsnažniji proces u Kini danas je imitiranje stranaca. Kina je svesna toga da Zapad ne zaslužuje to ulagivanje, ali je samim duhom i impulsom vremena primorana da to čini, jer ovo doba pruža svim nacijama izbor između industrijalizacije i zavisnosti. Zato Kinezi iz istočnih gradova prelaze sa njiva u fabrike, iz haljina u pantalone, sa jednostavnih melodija prošlosti na saksofonske simfonije Zapada; oni napuštaju svoj prefinjeni ukus u oblačenju i nameštaju i umetnosti, ukrašavaju zidove evropskim slikama i podižu poslovne zgrade u najmanje atraktivnim američkim stilovima. Njihove žene su prestale da stiskaju stopala sa severa na jug, i počele da ih na otmen zapadnjački način stiskaju sa istoka na zapad.402 Napuštaju nenametljivi i uglađeni Konfučijev racionalizam i sa renesansnim oduševljenjem preuzimaju borbeni racionalizam Moskve, Londona, Berlina, Pariza i Njujorka. Uklanjanje Konfucija sa pijedestala ima pomalo karakter i Renesanse i Prosvećenosti; to je u isti mah zbacivanje kineskog Aristotela i odbacivanje nacionalnih bogova. Neko vreme je nova država progonila budizam i monaške redove; poput francuskih revolucionara, kineski pobunjenici su bili slobodni mislioci bez prikrivanja, a otvoreno neprijateljski nastrojeni prema religiji, poštujući jedino razum. Konfučijanstvo je tolerisalo popularne vere pod pretpostavkom, verovatno, da dok god postoji siromaštvo, postojaće i bogovi; Revolucija se preterano uzdala u verovanje da siromaštvo može da se iskoreni i nije imala potrebe za bogovima. Konfučijanstvo je zemljoradnju i porodicu prihvatalo kao gotove činjenice i formulisalo etiku namenjenu održavanju reda i sadržaja u okviru kruga doma i njive; Revolucija je upućena na industriju i potreban joj je novi moral da bi uskladila urbani i individualni život. Konfucijanstvo je opstalo zato što je pristup političkim funkcijama i učenim zanimanjima zahtevao da se ono poznaje i prihvata; ali sada ispita više nema, a nauka zauzima mesto etičke i političke filozofije u školama; čovek sada treba da se oblikuje ne za vlast, već za industriju. Konfučijanstvo je bilo konzervativno i obuzdavalo je ideale mladosti pomoću opreza starosti; Revolucija je od mladosti sačinjena i ne želi da ima nikakva stara ograničenja; ona se podrugljivo smeška na upozorenje starog mudraca da "onaj ko misli da su stari nasipi beskorisni i uništava ih, sigurno će doživeti pustošenje izazvano poplavom." Revolucija je naravno učinila kraj službenoj religiji i više se ne prinose žrtveni darovi sa Nebeskog oltara bezličnom i nemom "T/'/ien"-u. Toleriše se obožavanje predaka, ali i ono primetno opada; sve više i više se uočava tendencija da se to prepusti ženama, koje su se nekada smatrale neprikladnim za učestvovanje u svetim obredima. Polovina revolucionarnih vođa se školovala u hrišćanskim školama; ali Revolucija, uprkos tome što je Čang Kajšek metodista, ne gleda sa odobravanjem na bilo koju religioznu veru i školskim uxbenicima daje ateistički ton. Nova religija, koja pokušava da ispuni emocionalnu prazninu ostavljenu posle odlaska bogova, jeste nacionalizam, kao što je u Rusiji komunizam. Međutim, ova vera ne zadovoljava sve; mnogi proleteri traže u doživljaju proročanstava i medijuma, spas od trivijalnosti

svakodnevnog mukotrpnog rada; a ljudi na selu još uvek u svom siromaštvu nalaze izvesnu utehu u mističkoj tišini drevnih svetilišta.Lišen svojih sankcija u vlasti, religiji i ekonomskom životu, tradicionalni moralni kodeks, koji je jednu generaciju ranije izgledao nepromenljiv, raspada se geometrijskom progresijom. Odmah uz osvajanje industrije, najupadljivija promena u današnjoj Kini je destrukcija starog sistema porodice i njena zamena individualizmom koji svakog čoveka ostavlja slobodnim da se suoči sa svetom. Odanost porodici, na kojoj je pređašnji poredak bio utemeljen, istisnuta je u teoriji lojalnošću državi; i pošto nova lojalnost još nije iz teorije prešla u praksu, novom društvu nedostaje moralna baza. Poljoprivreda favorizuje porodicu zato što je, pre pojave mašina, zemljište moglo najekonomičnije da obrađuje grupa sjedinjena krvnim srodstvom i autoritetom oca porodice; industrija razbija porodicu, zato što radije nudi svoja mesta i nagrade pojedincima nego grupama, zatim ne daje te nagrade uvek i na istom mestu, i ne priznaje obavezu da nejakima pruža pomoć iz sredstava jakih; primitivni komunizam porodice ne nalazi nikakvu podršku u oštroj konkurenciji industrije i trgovine. Mlađa generacija, koju uvek iritira vlast starijih, sa voljom prihvata anonimnost grada i individualizam "posla". Možda je svemoć oca pomogla da se Revolucija ubrza; reakcionara će uvek kriviti za ekscese radikala. Tako je Kina odsečena od svih svojih korena, i niko ne zna da li može da pusti novo korenje da spase svoj kulturni život.Stari oblici braka iščezavaju sa autoritetom porodice. Većinu brakova još uvek ugovaraju roditelji, ali gradski brak po slobodnom izboru mladih pokazuje tendenciju sve češće pojave. Pojedinac se smatra slobodnim ne samo da sklapa brak po volji, već i da pravi eksperimente u braku koji bi čak i za Zapad mogli da budu šokantni. Niče je mislio da je Azija u pravu u pogledu žena i smatrao njihovu potčinjenost jedinom alternativom njihovoj nekontrolisanoj prevlasti; ali Azija bira evropski put, a ne Ničeov. Poligamija je sve ređa, jer se moderna žena protivi tome da muž ima konkubinu. Razvod je redak, ali put ka njemu je širi nego ikada ranije.403 Ovo postaje pravilo na univerzitetima, a slobodno mešanje pripadnika oba pola je uobičajeno u gradovima. Žene su osnovale svoje pravne i medicinske fakultete, pa čak i svoju banku. One među njima koje su članovi Partije dobile su pravo glasa, i za njih su nađena mesta u najvišim komitetima i Partije i vlade. One više ne pribegavaju čedomorstvu i počele su da primenjuju kontrolu rađanja.404 Stanovništvo se nije znatnije povećalo od Revolucije; možda je ogromni talas kineske populacije počeo da opada. Pa ipak, pedeset hiljada novih Kineza se rađa svakog dana. Oni su predodređeni da budu novi na svaki način: novi po kroju svoje odeće i po frizuri, novi po obrazovanju i zanimanju, po navikama i ponašanju, po religiji i filozofiji. Perčina više nema, a nema ni otmenih manira ranijih vremena; revolucionarne mržnje su ogrubele duh i radikalima je teško da budu učtivi prema konzervativcima. Crtu flegmatičnosti stare rase menja brzina industrije u nešto izražajnije i živahnije; iza tih flegmatičnih lica kriju se živahne i vatrene duše. Ljubav prema miru koja se javila u Kini posle vekova ratovanja sada se ruši predviđanjem komadanja države i poraza; škole uvežbavaju svakog studenta da bude vojnik, a general je opet heroj.Čitav svet obrazovanja je transformisan. Škole su Končucija izbacile kroz prozor, a primile nauku. Odbacivanje nije bilo baš toliko neophodno za taj prijem, pošto se Konfucijevo učenje dobro slagalo sa duhom nauke; ali pobeda fiziologije nad logikom je osnova i potka istorije. Matematika i mehanika su popularne, jer se pomoću njih mogu praviti mašine; mašine mogu proizvode bogatstvo i topove, a topovi mogu da sačuvaju slobodu. Medicinsko obrazovanje405 napreduje, uglavnom zahvaljujući kosmopolitskom dobročinstvu Rokfelerove fondacije. Uprkos osiromašenju zemlje, brzo

su se namnožile nove škole, srednje škole i fakulteti, a mlada Kina se nada da će svako dete dobiti besplatno obrazovanje i da će se demokratija širiti kako obrazovanje bude raslo.Revolucija srodna onoj u doba Renesanse zahvatila je kinesku književnost i filozofiju. Uvoz tekstova sa Zapada ima oplođujući uticaj kao što su grčki rukopisi imali na italijanski duh i um. I baš kao što je Italija u vreme buđenja napustila latinski da bi pisala narodnim jezikom, tako je Kina, pod vođstvom sjajnog Hu Šiha, pretvorila narodni "mandarinski" dijalekt u književni jezik "Pai Hua". Hu Ših je svoju literarnu sudbinu uzeo u svoje ruke napisavši tim "prostim jezikom" "Istoriju kineske filozofije" (1919.). Njegova hrabrost je pobedila; petsto časopisa je usvojilo "Pai Hua" i on je postao zvanični pisani jezik u školama. U međuvremenu, "Pokret za hiljadu karaktera (slova)" tražio je da se 40.000 karaktera učenih ljudi svede na 1.300 karaktera za opštu upotrebu. Na taj način, mandarinski jezik se brzo širio po provincijama; i možda će u roku od jednog veka Kina imati jedan jezik i tako se ponovo približiti kulturalnom jedinstvu. Književnost cveta pod podsticajem narodnog jezika i naroda ispunjenog entuzijazmom. Romani, pesme, istorije i pozorišni komadi postaju brojni skoro kao stanovištvo. Novine i časopisi preplavljuju zemlju. Književna dela sa zapada se prevode u velikom broju, a američki filmovi koje tumači kineski prevodilac stojeći pored ekrana, oduševljavaju duboku i jednostavnu kinesku dušu. Filozofija se vratila velikim jereticima prošlosti, ponovo ih izučila i izložila, i preuzela silovitost i radikalizam evropske misli u šesnaestom veku. I kao što se Italija, tek oslobođena crkvene stege, divila svetovnosti grčkog uma, tako nova Kina izučava sa posebnom pažnjom zapadne mislioce kao što su Xon đui i Bertrand Rasel, čija nezavisnost u odnosu na svu teologiju, kao i poštovanje iskustva i eksperimenta kao jedino logičnih, potpuno je u skladu sa raspoloženjem nacije koja pokušava da doživi svoju Reformaciju, Renesansu, Prosvećenost i Revoluciju u toku jedne generacije.406 Hu Ših prezire našu pohvalu "duhovnih vrednosti" Azije i nalazi više duhovne vrednosti u reorganizaciji industrije i vlasti u cilju eliminisanja siromaštva, nego u celokupnoj "mudrosti Istoka." On govori o Konfuciju kao o "veoma starom čoveku" i nagoveštava da će se jedna bolja perspektiva kineske misli pojaviti ako jeretičke škole petog, četvrtog i trećeg veka p.n.e. budu dobile dolično mesto u kineskoj istoriji. Pa ipak, usred uskovitlanog "Novog talasa" u kojem je bio jedan od najaktivnijih vođa, on je sačuvao dovoljno zdravog razuma da vidi vrednost i starih ljudi, pa je savršeno formulisao problem svoje zemlje:"Za čovečanstvo bi to sigurno bio veliki gubitak ako bi prihvatanje ove nove civilizacije poprimilo oblik naglog istiskivanja, umesto organske asimilacije, čime bi se izazvalo iščezavanje stare civilizacije. Otuda stvarni problem može da se ponovo formuliše ovako: Kako na najbolji način možemo da asimilujemo modernu civilizaciju i to tako da je učinimo i srodnom i primerenom i neprekinutom u odnosu na civilizaciju koju mi stvaramo? To nas navodi na zaključak da Kina neće rešiti problem. Kad čovek vidi opustošenost kineskih njiva, uništenih sušom ili poplavama, propadanje šuma, letargiju iznurenih kineskih seljaka, visoku stopu mortaliteta dece, iscrpljujući rad fabričkih /'/robova/'/, bolešću zahvaćene sirotinjske četvrti i porezima opterećene domove u gradovima, mitom zaraženu trgovinu i industriju kojom vladaju stranci, korumpiranost vlasti, slabost odbrane i oštru podeljenost naroda, čovek se pita za trenutak da li Kina ikada može opet da bude velika, da li će još jednom biti u stanju da uništi svoje osvajače i živi svojim stvaralačkim životom. Ali pod površinom, ako se potrudimo da pogledamo, možda ćemo videti činioce oporavka i obnove. Ova zemlja, tako ogromna po površini, i tako raznovrsna po obliku, bogata je mineralima i rudama koji državu čine industrijski velikom; ne tako bogata kao što je

Rihtofen pretpostavljao, ali skoro sigurno bogatija nego što su današnja orijentaciona snimanja pokazala; kako se industrija kreće ka unutrašnjosti, ona će naići na rude i gorivo koje sada i ne sluti, kao što se o bogatstvu mineralima i gorivom u Americi nije ni sanjalo pre stotinak godina. Ova nacija, posle tri hiljade godina veličine i opadanja, ponavljanog umiranja i vaskrsavanja, pokazuje danas svu fizičku i mentalnu vitalnost koju nalazimo u njenim najkreativnijim periodima; na svetu ne postoji snažniji ili inteligentniji narod; nijedan narod nije tako prilagodljiv na uslove, tako otporan na bolesti, tako fleksibilan posle katastrofe i patnje, niti je ijedan narod istorija tako dobro naučila mirnoj trpeljivosti i strpljivom oporavljanju. Mašta ne može da dočara mogućnosti civilizacije koja spaja fizičke, radne i mentalne resurse takvog naroda sa tehnološkom opremom moderne industrije. Vrlo je verovatno da će u Kini biti proizvedeno takvo bogatstvo kakvo Amerika nikada nije videla, pa će opet, kao što je to često bilo u prošlosti, Kina voditi svet u raskoš i umetnosti života.Nikakva pobeda oružja, ili tiranija inostranih finansijera, ne mogu dugo da ugnjetavaju naciju tako bogatu resursima i vitalnošću. Osvajač će izgubiti novac ili strpljenje pre nego što Kina izgubi svoju snagu i krepkost; u roku od sto godina Kina će apsorbovati i civilizovati svoje osvajače i naučiće svu tehniku onoga što prolazno nosi naziv moderne industrije; putevi i komunikacije će joj dati jedinstvo, a ekonomija i štedljivost će joj doneti novčana sredstva, a jaka vlast će joj doneti red i mir. Svaki haos je tranzicija. Na kraju se nered izleči i uravnoteži diktaturom; stare prepreke se grubo uklanjaju, a svež razvoj je slobodan. Revolucija je, poput smrti i stila, uklanjanje smeća, hirurško odstranjivanje onog što je suvišno; do nje dolazi samo onda kada postoji premnogo stvari koje treba da odumru. Kina je umrla mnogo puta ranije; i mnogo puta je ponovo rođena.

JAPAN

Veliki Jamato (Japan) je božanska zemlja. Samo naša zemlja je ta koju je prvu utemeljio Božanski predak. Samo je ona preneta od Boginje sunca dugom nizu njenih naslednika. Toga nema ni u jednoj drugoj zemlji. Stoga se ona zove Božanska zemlja. Čikafusa Kitabatake, 1334., u Mardoku,Istorija Japana, /I/, str. 571.

HRONOLOGIJA JAPANSKE CIVILIZACIJE

" ISTORIJSKA POZADINA":

1. Prvobitni Japan

Oko 660 p.n.e.: Dolazak Mongola
Oko 660-585 p.n.e.: Đimu, car (?)
412-53 n.e.: Inkjo, car
522 n.e.: budizam stiže u Japan
592-621: Šotoku Taiši, namesnik
593-628: Suiko, carica
645: Velika reforma

2. Carski Japan

668-71: Tenči Teno, car
690-702: Đito, carica
697-707: Momu, car
702: Taihov zakonik
710-94: Epoha "Heiđo": prestonica Nara
724-56: Šomu, car
749-59, 765-70: Koken, carica
794-1192: Epoha "Heijan": prestonica Kjoto
877-949: Jozei, car
898-930: Daigo, car
901-22: Period "Engi"

3. Feudalni Japan

1186-99: Joritomo
1203-19: Minamoto Sanetomo
1200-1333: "Kamakurin bakufu"
1199-1333: Namesništvo Hođo
1222-82: Ničiren, osnivač Lotosove sekte
1291: Kublaj Kan napada Japan
1318-1573: Šogunat Ašikaga"
1387-95: Jošimicu
1436-80: Jošimasa
1573-82: Nobunaga
1581-98: Hidejoši
1592: Hidejoši ne uspeva da osvoji Koreju
1597: Hidejoši proteruje sveštenike
1600: Bitka kod Sekigahare
1603-1867: "Šogunat Tokugava"
1603-16: Ijejasu
1605: Opsada Osake
1614: Ijejasuov edikt protiv hrišćana

1605-23: Hidetada
1623-51: Ijemicu
1657: Veliki požar u Tokiju
1680-1709: Cunajoši
1688-1703: Period "Genroku"
1709-12: Ijenobu
1716-45: Jošimune
1721: Jošimune sistematizuje japanski zakonik
1787-1836: Ijenari
1853-8: Ijesada
1858-66: Ijemoči
1866-8: Keiki

/II/ KNjIŽEVNOST

845-903: Sugavara Mičizane, svetac zaštitnik pismenosti

1. Poezija:

665-731: Tahito
737: Umro Hitomaro
724-56: Akahito
750: "Manjošu"
883-946: Curajaki
905: "Kokinšu"
1118-90: Sajgjo Hoši
1234: "Hjaku-nin-issu"
1643-94: Macura Bašo
1703-75: Gospa Kaga no-Čijo

2. Drama:

1350-1650: Drame "No"
1653-1724: Čikamacu Monzajemon

3. Roman:

978-1031?: Gospa Murasaki no-Šikibu
1001-4: "Genđi Monogatari"
1761-1816: Santo Kioden
1767-1848: Kjokutei BakinUmro
1831: Đipenša Iku

4. Istorija i učenost:

712: "Kođiki"
7720: "Nihongi"
1334: Kitabatakeov "Đintošotoki"
1622-1704: Micu-kuni
1630: Hajaši Razan osniva Tokijski univerzitet
1657-1725: Arai Hakuseki
16977-1769: Mabuči
1730-1801: Moto-ori Norinaga

5. Esej:

Oko 1000: Gospa Sei Šonagon
1154-1216: Kamo no-Čomei

6. Filozofija:

1560-1619: Fuđivara Seigva
1583-1657: Hajaši Razan
1608-48: Nakaje Tođu
1630-1714: Kaibara Eken
1619-91: Kumazava Banzan
1627-1705: Ito Đinsai
1666-1728: Ogvu Sorai
1670-17736 Ito Togai

/III/ UMETNOST

1. Arhitektura:

Oko 616: Hramovi Horiuđija
Oko 1400: Palate Jošimicija
1543-90: Kano Jeitoku
Oko 1630: Ijejasov mauzolej

2. Skulptura:

747: Narski " Daibucu"
774-835: Kobo Daiši
1180-1220: Unkei
1252: Kamakurin "Daibucu"
1594-1634: Hidari Đingaro

3. Grnčarstvo:

Oko 1229: Širozemon
Oko 1650: Kakiemon
Oko 1655: Ninsei
1663-1743 Kenzan
Oko 1664: Goto Saiđiro
1855: Umro Zengoro Hozen

4.Slikarstvo:

Oko 950: Kose no-Kanaoka
Oko 1010: Takajoši
Oko 1017: Jeišin Sozu
1053-1140: Fuđivara Takanobu
Oko 1250: Keion (?)
Oko 1250: Tosa Gon-no-kumi
1351-1427: Čo Densu
Oko 1400: Šubun
1420-1506: Sesšiu
1490: Umro Kano Masanobu
1476-1559: Kano MotonobuOko
1600: Kojecu

1578-1650: Ivasa Matabei
1602-74: Kano Tanju
1618-94: Hišikava Moronobu
1661-1716: Korin
1718-70: Harunobu
1733-95: Marujami Okio
1742-1814: Kijonaga
1747-1821: Mori Zozen
1753-1806: Utamaro
Oko 1790: Šaraku
1760-1849: Hokusai
17979-1858: Hirošige

/IV/ NOVI JAPAN

1853: Admiral Peri uplovljava u Zaliv Uraga
1854: Druga poseta admirala Perija
1854: Sporazum iz Kanagave
1862: Afera Ričardson
1862: Bombardovanje Kagošime
1863: Ito i Inouje u poseti Evropi
1868: Obnova carske vlasti
1868-1912: Meiđi, car
1870: Tokio postaje carska prestonica
1871: Ukidanje feudalizma
1872: Prva japanska železnica
1877: Pobuna Sacuma
1889: Novi ustav
1894: Rat sa Kinom
1895: Aneksija Formoze
1902-22: Anglo-japanski savez
1904: Rat sa Rusijom
1910: Aneksija Koreje
1912: Kraj ere "Meiđi"
1912-25: Taišo, car
1914: Zauzimanje Cingtaoa
1915: Dvadeset i jedan zahtev
1917: Sporazum Lensing-Išii
1922: Vašingtonska konferencija
1924: Ograničavanje japanskog useljavanja u Ameriku
1925: Hirohito, car
1931: Invazija na Mandzuriju
1932: Napad na Šangaj
1935: Obavest o okončanju Vašingtonskog sporazuma u 1936

I OSNIVAČI JAPANA

Istorija Japana je nedovršena drama sa tri odigrana čina. Prvi izuzimajući prvobitne vekove o kojima znamo iz legendi predstavlja klasični budistički Japan (522-1603. n.e.), koga su Kina i Koreja iznenadno civilizovali, otmen i omekšan verom, gde se stvaraju istorijska remek-dela japanske književnosti i umetnosti. Drugi je feudalni i mirni Japan šogunata Tokugave (1603-1868.), izolovan i dovoljan sam sebi, bez težnji za osvajanjima tuđih teritorija ili za trgovinom sa svetom, zadovoljavajući se poljoprivedom, odan umetnosti i filozofiji. Treći čin je savremeni Japan, koga je 1853. otvorila američka flota, nateran unutrašnjim i spoljnim uslovima na trgovinu i industriju, u potrazi za sirovinama i tržištima, koji vodi ratove u nezadrživom širenju, imitirajući imperijalistički žar i metode Zapada, predstavljajući pretnju nadmoći bele rase i svetskom miru. Prema istorijskim

pretpostavkama sledeći korak biće rat.Japanci su pažljivo proučavali našu civilizaciju, kako bi mogli da ovladaju i nadmaše njene vrednosti. Možda bismo i mi morali biti dovoljno mudri i proučavati njihovu civilizaciju onako strpljivo kako su oni proučavali našu, kako bismo, kada dođe do krize koja mora završiti ili ratom ili uzajamnim razumevanjem, bili u stanju da je razumemo.

1. Deca bogova

Kako je stvoren Japan - Uloga zemljotresa

Na početku, kažu najstarija japanska predanja, behu bogovi. Rađali su se kao muško i žensko, i umirali, dok naposletku dvoje njih, Izanagi i Izanami, brat i sestra, nisu dobili nalog starijih bogova da stvore Japan. Stajali su tako na visećem nebeskom mostu, bacivši dole u okean draguljima ukrašeno koplje i podignuvši ga prema nebu. Kapi koje su pale sa koplja postale su Sveta ostrva. Gledajući punoglavce u vodi bogovi su otkrili tajnu sjedinjenja; Izanagi i Izanami su se spojili i stvorili japansku rasu. Iz Izanagijevog levog oka rođena je Amaterasu, Boginja Sunca, a od njenog unuka Ninigija potiče božanska i neprekinuta loza svih careva "Dai Nipona". Od toga dana do danas postoji samo jedna carska dinastija Japana.407 Sa koplja ukrašenog draguljima pale su 4.223 kapi, jer toliko ima ostrva u arhipelagu koji se naziva Japan.408 Šest stotina ih je nenaseljeno, ali svega pet je relativno veliko. Najveće Hondo ili Honšu dugačko je 1818 kilometara, prosečne širine 117.5 kilometara, a sa svojom površinom od 210.000 kvadratnih kilometara čini polovinu površine svih ostrva. Njihov položaj, kao i njihova novija istorija, podseća na Englesku: more koje ih okružuje zašitilo ih je od osvajanja, a 29.000 kilometara duga morska obala od stanovnika je napravila pomorce, koji su zbog geografskog položaja i trgovačkih potreba savladali veštinu plovidbe. Topli vetrovi i struje sa juga mešaju se sa hladnim vazduhom sa planinskih vrhova stvarajući u Japanu englesku klimu, sa mnogo kiše i oblačnih dana, što pogoduje kratkim i brzim rekama i vegetaciji i prirodi. Ovde, dalje od gradova i gradskih buxaka, polovina zemlje je u vreme cvetanja pravi raj; a planine nisu ispreturane gomile stena i prljavštine, već umetnički oblikovani oblici, kao Fuđi, gotovo savršenih linija.409 Nema sumnje da je ostrva stvorio zemljotres, a ne kapi sa koplja. Ni jedna druga zemlja sem, možda, Južne Amerike ne pati od tako strahovitog pomeranja tla. Tle se godine 599. zatreslo i klokočući progutalo sela; meteori su padali, komete blesnule, a sneg zabeleo ulice sredinom jula; sledili su suša i glad, a milion Japanaca je umrlo. Zemljotres 1703. je samo u Tokiju odneo 32.000 života. Prestonica je 1885. ponovo razorena; velike pukotine su se otvorile u zemlji i progutale hiljade ljudi; mrtvi su tovareni na kola i sahranjivani u "zajedničke grobnice". Godine 1923., zemljotres, udarni talas i požar odneli su 100.000 života u Tokiju, a 37.000 u Jokohami i okolini; Kamakura, tako uslužan prema Budi, bio je gotovo potpuno uništen, dok je dobrostivi kolos hinduskog sveca preživeo prodrman, ali neuznemiren među ruševinama, kao da ilustruje jevtinu lekciju iz istorije da bogovi mogu da ćute na mnogim jezicima. Ljudi su neko vreme bili zbunjeni ovako brojnim nesrećama na zemlji koju je stvorilo i kojom je vladalo božanstvo; naposletku su to pripisali pomeranjima velike podzemne ribe, koja se promeškolji kada joj se uznemiri san. Izgleda da im nije padalo na pamet da napuste ovu opasnu postojbinu; dan posle poslednjeg velikog potresa, đaci su koristili komade otpalog gipsa kao pisaljke, a

crepove svojih oštećenih kuća kao tablice. Nacija podnosi strpljivo ove udarce sudbine i iz novih ruševina izlazi nepokolebano istrajna i zlosutno hrabra.

2. Prvobitni Japan

Rasne osobine - Rana civilizacija - Religija - "Šinto" - Budizam - Počeci umetnosti - "Velika reforma"

Poreklo Japanaca je, kao i kod drugih, izgubljeno u kozmičkoj teoretskoj maglini. Izgleda da se kod rase mešaju tri elementa: primitivna bela crta preko "Ainua" koji su, kako se čini, ušli u Japan u neolitu kroz područje reke Amur; žuta, mongolska crta koja dolazi iz ili preko Koreje u sedmom veku pre Hrista; i smeđe-crna, malajska i indonezijska crta koje su se probile sa južnih ostrva. Ovde, kao i svugde, mešanje različitih rasa prethodilo je stotinama godina stvaranju nove rase koja govori novim jezikom i koja stvara novu civilizaciju. Da mešanje još nije završeno može se videti u kontrastu između visokog, vitkog aristokrate izduženog lica i kratkog, stamenog običnog čoveka široke glave.Kineski anali iz četvrtog veka opisuju Japance kao "patuljke" sa napomenom da "oni nemaju ni volova ni divljih životinja; tetoviraju lica prema svom rangu; nose odeću istkanu u jednom komadu; imaju koplja, lukove i strele čiji su vrhovi od kamena ili gvožđa. Ne nose obuću, poštuju zakone i poligamni su, skloni su jakom piću i dugovečni su... Žene mažu tela ružičastom i žarko crvenom" bojom. "Ne postoji krađa", tvrdi se u ovim zapisima, "a sporovi su retki"; civilizacija jedva da je počela. Lafkadio Hern, preterano zaljubljenom vidovitošću, slika ovo rano doba kao raj neuprljan iskorištavanjem ili siromaštvom; a Fenolosa opisuje seljaštvo kao klasu nezavisnih vojnika-gospode. Zanatlije su u trećem veku naše ere stigli iz Koreje i uskoro se organizovali u esnafe. Pod ovim slobodnim zanatlijama bila je velika klasa robova, regrutovana iz zatvora i sa bojnih polja. Društvena organizacija bila je delom feudalna, delom plemenska; neki seljaci su obrađivali zemlju kao vazali barona-zemljoposednika, a svaki klan gotovo da je imao svog sopstvenog suverena. Vlada je bila primitivno labava i slaba.Animizam i totemizam, obožavanje predaka i obožavanje seksa zadovoljavalo je religiozne potrebe ranih Japanaca. Duhovi su bili posvuda u planetama i zvezdama na nebu, u biljkama i insektima na polju, u drveću i životinjama i ljudima. Bezbrojni bogovi lebdeli su nad kućom i njenim stanarima i igrali u plamenu i sjaju lampe. Proricanje se praktikovalo spaljivanjem kostiju jelena ili oklopa kornjače i uz stručnu pomoć proučavali se znaci i linije koje je stvorila vatra; na ovaj način, kažu drevne kineske hronike "oni su saznavali za dobru i zlu sreću i odlučivali da li da kreću na put ili na pohod". Mrtvih su se plašili i obožavali ih, jer bi njihova zla volja mogla da stvori mnogo zla na svetu; da ih se udobrovolji u grobove su se stavljali dragoceni predmeti na primer, mač za muškarca, ogledalo za ženu; a molitve i poslastice su se svakodnevno donosile pred nadgrobne ploče predaka. Ljudske žrtve su se prinosile tu i tamo da bi se zaustavila jaka kiša ili osigurala stabilnost građevine ili zida; a pratnja mrtvog gospodara ponekad se sahranjivala zajedno sa njim kako bi ga branili posle ovozemaljskog kraja. Od drevnog obožavanja nastala je najstarija živa religija Japana. " Šinto", Put Bogova, ima tri oblika: domaći kult porodičnih predaka, kult predaka klana koji je negovala zajednica i državni kult carskih predaka i bogova osnivača. Božanskom praocu carske loze se sedam puta godišnje smernim molbama obraćao car ili njegovi predstavnici; a specijalne molitve su mu se upućivale kada je nacija preduzimala neki posebno sveti

poduhvat, kao osvajanje Šantunga (1914.). " Šinto" nije zahtevao simbole vere, izvođenje rituala, moralna pravila; nije imao posebno sveštenstvo ni utešno učenje o besmrtnosti i raju; sve što je tražio od svojih sledbenika bilo je povremeno hodočašće i pobožno poštovanje predaka, cara i prošlosti. On je posle nekog vremena potisnut, jer je bio preskroman u nagradama i zahtevima.Budizam je 522. došao u Japan iz Kine, gde se pojavio pet stotina godina ranije, i krenuo u brzo osvajanje ostrva. Pobedu mu je omogućio spoj dva elementa: religiozne potrebe ljudi i političke potrebe države. Jer ovde nije stigao Budin budizam, agnostičan, pesimistički i puritanski, koji je sanjao o blaženom prestanku; bio je to "Mahajana" budizam nežnih bogova kao Amida i Kvanona, vedrog ceremonijala, zaštitničkih "Bodisatvi" i lične besmrtnosti. Što je još bolje, on je usađivao, sa neodoljivim čarom, sve one vrline bogobojažljivosti, miroljubivosti i poslušnosti koje ljude čine pokornim vlastima; on je potlačenima davao takvu nadu i utehu koja je mogla da učini da oni budu zadovoljni svojom običnom sudbinom; on je popravljao prozaičnost i rutinu teškog života poezijom mita i molitve i dramom živopisne svetkovine; i nudio ljudima ono zajedništvo osećanja i vere koje su državnici uvek pozdravljali kao izvor društvenog reda i stub nacionalne snage.Ne znamo da li je budizmu pobedu u Japanu donela država ili pobožnost. Kada je 586. g.n.e. umro car Jomei, za nasleđe su se borile dve rivalske porodice, obe politički odane novoj veri. Princ Šotoku Taiši, koji se rodio, kako nam kažu, sa svetim moštima u svojoj dečjoj ruci, doveo je budističku frakciju do pobede, postavio caricu Suiko na presto i dvadeset devet godina (592-621.) vladao Svetim ostrvima kao carski princ i namesnik. On je velikodušno darivao budističke hramove, podsticao i podržavao budističke sveštenike, uvodio budističku etiku u državne dekrete i uopšte postao Ašoka japanskog budizma. Bio je pokrovitelj umetnosti i nauke, dovodio umetnike i zanatlije iz Koreje i Kine, pisao istoriju, slikao slike i nadgledao izgradnju hrama Horiuđi, najstarijeg postojećeg istorijskog umetničkog remek-dela u Japanu.Uprkos prilježnosti ovog mnogostranog nosioca civilizacije i svih vrlina koje je budizam sadržavao ili propovedao, nova žestoka kriza izbila je u Japanu svega generaciju posle Šotokuove smrti. Jedan ambiciozni aristokrata, Kamatari, izveo je zajedno sa princem Naka dvorsku revoluciju koja je tako konačno označila promenu u političkoj istoriji Nipona, da je domaći istoričari sa entuzijazmom pominju kao "Veliku reformu" (645.). Zakoniti naslednik je ubijen, na presto postavljena senilna marioneta, a Kamatari je kao prvi ministar, preko princa Naka kao prestolonaslednika a posle cara Tenčija, izgradio japansku vladu kao autokratsku carsku vlast. Suveren se uzdigao od vođe glavnog klana do vrhunske vlasti nad svakim činovnikom u Japanu; imenovao je sve guvernere, sve dažbine su se plaćale direktno njemu, sva zemlja u državi bila je njegova. Japan je brzo od labavog saveza klanova i polufeudalnih vođa postao čvrsto povezana monarhistička država.

3. Carsko doba

Carevi - Aristokratija - Uticaj Kine - Zlatno doba Kjota - Dekadencija

Od tada nadalje car je nosio impresivne titule. Ponekad se nazivao "Tenši" ili "Sin neba"; obično "Teno" ili "Nebeski kralj"; ređe "Mikado" ili "Uzvišena kapija". Posle smrti je dobijao nov naziv, a u istoriji je ostajao zapisan po ličnom imenu sasvim drugačijem od onog koje je nosio za života. Da bi se obezbedio kontinuitet carske loze, car je mogao da ima onoliko žena ili naložnica koliko je hteo; a naslednik nije nužno bio njegov prvi sin,

već bilo koji od njegovih potomaka za kojeg se njemu, ili Vorvicima njegovog vremena, učinilo da će biti najjači, ili najslabiji, na prestolu. U ranim danima perioda Kjoto, carevi su bili skloni pobožnosti; neki od njih su abdicirali da bi postali budistički monasi, a jedan od njih je zabranio ribolov kao uvredu Bude. Josei je bio neprijatna iznimka koja ilustruje opasnost od delotvornog monarha: on bi terao ljude da se penju na drveće odakle bi ih skidao lukom i strelom; hvatao bi devojke po ulicama, vezivao ih žicama sa lutnje i bacao u ribnjake; Njegovo Veličanstvo je volelo da jaše kroz glavni grad i da žitelje udara bičem; na kraju su ga njegovi podanici svrgnuli u napadu političke bezbožnosti retke u istoriji Japana. Sedište vlade je 794. godine premešteno iz Nare u Nagaoku, a nedugo zatim u Kjoto ("Prestonicu mira"); grad je ostao prestonica puna četiri veka (794-1192.) koje većina istoričara naziva Zlatnim dobom Japana. Kjoto je 1190. imao pola miliona stanovnika, više od bilo kog evropskog grada tog doba sem Carigrada i Kordobe. Deo grada su činile kolibe i uxerice stanovnika koji su, kako se čini, živeli srećno u svojoj neimaštini; u drugom delu, diskretno izdvojenom, nalazili su se vrtovi i palate aristokratije i carske porodice. Ljude sa dvora su s pravom zvali "Stanovnicima iznad oblaka".Ovde je, kao i drugde, razvoj civilizacije i tehnologije doveo do povećanja društvenih razlika; približna jednakost iz prvih dana ustupila je mesto nejednakosti koja se neizbežno rađa kada se sve veće bogatstvo raspoređuje među ljudima prema njihovim različitim sposobnostima, položaju i privilegijama. Pojavile su se velike porodice kao Fuđivara, Taira, Minamoto i Sugavara, koje su postavljale i svrgavale careve i borile se međusobno na živopisan način italijanske renesanse. Japan pamti Sugavaru Mičizane zbog njegovog patronata nad književnošću i danas se on smatra Bogom pisma u čiju čast škole slave svaki 25 dan u mesecu; a mladi " Šogun" Minamoto Sanemoto poznat je po tome što je, u jutro pre svog ubistva, napisao ovu jednostavnu strofu, u čistom japanskom stilu:Ako ne dođem više,Šljivino drvo kraj mojih vrata,Ne zaboravi da, na proleće,verno procvetaš.Pod prosvećenim Daigom (898-930.), najvećim od careva koje je postavio na presto klan Fuđivara, Japan je nastavio da usvaja i da se takmiči sa kulturom i luksuzom Kine, čija je raskoš tada bila na vrhuncu pod Tangom. Prihvativši religiju iz srednjeg kraljevstva, Japanci su nastavili da iz istog izvora preuzimaju odeću i zabavu, kuhinju i način pisanja, poeziju i metode upravljanja, muziku i umetnost, vrtove i arhitekturu; čak su i njihove lepe prestonice, Nara i Kjoto, podignute kao imitacija Čangana. Japan je pre hiljadu godina uvozio kinesku kulturu kao što danas uvozi Evropu i Ameriku: najpre naglo, potom izbirljivo: ljubomorno čuvajući sopstveni duh i karakter, spremno koristeći nove načine za postizanje drevnih i svojih domaćih ciljeva.Podstican svojim velikim susedom i zaštićen sređenom i kontinuiranom vladom, Japan je sada ušao u period" Engi" (901-922.) koji se smatra vrhuncem zlatnog doba.410 Bogatstvo se gomilalo i usmeravalo na otmen život u luksuzu, prefinjenosti i kulturi, kome jedva da se može naći ravna sem dvorova Medičija i "salona" francuskog prosvetiteljstva. Kjoto je postao Pariz i Versaj Francuske, elegantan u poeziji i odevanju, vičan manirima i umetnosti, postavljajući celoj naciji standarde učenosti i ukusa. Svaki prohtev nije imao ograničenja i bio je slobodan; "kuizin" je smišljala novotarije za nepce i priređivala svetkovine za "gurmane" i "sladokusce": a na bludničenje ili preljubu se gledalo kao na oprostivi greh. Svaki gospodar i gospa nosili su svilu finog tkanja, a sklad boja treperio je sa svakog rukava. Muzika i igra ulepšavali su život u hramu ili na dvoru, i krasili aristokratske kuće sa divnim vrtovima spolja, a luksuznim enterijerima ukrašenim bronzom ili sedefom, slonovačom ili zlatom, ili drvom najfinije obrade iznutra. Književnost je cvetala, a moral opadao.Ovakve epohe blistave prefinjenosti

obično kratko traju, jer se nesigurno oslanjaju na koncentrisano bogatstvo koje u svakom času može da uništi promena u trgovini, gnev eksploatisanih ili ratna sreća. Ekstravagancija dvora naposletku je uništila bogatstvo države; podizanje nivoa kulture iznad mogućnosti dovelo je na položaje u državnoj službi nesposobne nadripesnike, ispod čijih se mirišljivih noseva neopaženo množila korpucija; na kraju su se položaji prodavali onome ko najviše ponudi. Kriminal je rastao među siromašnima kao što je luksuz rastao među bogatima; razbojnici i gusari harali su putevima i morem i napadali jednako i obične ljude i cara; skupljači poreza pljačkani su na putu do dvora. Grupe bandita postojale su u unutrašnjosti i u samoj prestonici; neki najzloglasniji japanski razbojnici su, kao i naši, živeli otvoreno u raskoši, previše moćni da bi se iko usudio da ih uhapsi ili uznemiri. Zanemarivanje ratnih običaja i vrlina, ili vojne organizacije i odbrane, ostavilo je vladu na milost i nemilost svakom nemilosrdnom razbojniku. Velike porodice su formirale sopstvene vojske i pokrenule epohu građanskog rata u kojoj su se haotično nadmetale za pravo da postavljaju cara. Sam car je iz dana u dan postajao sve bespomoćniji, dok su glavešine klanova ponovo postali gotovo nezavisni gospodari. Još jednom se istorija vratila na svoju staru klackalicu između moćne centralne vlade i decentralizovane feudalne vladavine.

4. Diktatori

"Šoguni" - Kamakurin "bakufu" - Vladavina Hođoa - Invazija Kublaj Kana - Šogunat Ašikage - Tri pustolova

U ovakvoj situaciji uzdigla se klasa vojnih diktatora koji su preuzeli apsolutnu vlast nad različitim delovima arhipelaga i priznavali cara jedino kao božansku fasadu Japana, koju treba održavati uz minimum troškova. Seljaci, koje više nije štitila carska vojska ili policija od bandita, plaćali su poreze "šogunima" ili generalima, umesto caru, jer su samo "šoguni" mogli da ih zaštite od pljačke. Feudalni sistem je trijumfovao u Japanu iz istog razloga zbog koga je trijumfovao u Evropi: moć lokalnih nosilaca vlasti bila je sve jača jer centralna i udaljena vlada nije uspela da obezbedi sigurnost i red.Joritomo, član klana Minamoto, okupio je 1192. oko sebe armiju vojnika i vazala i osnovao nezavisnu vlast koja je, u svom sedištu, dobila ime "Kamakurin bakufu". Sama reč "bakufu" znači vojna uprava i jasno otkriva prirodu novog režima. Veliki Jorimoto je umro iznenada 1198.,411 a nasledili su ga njegovi slabi sinovi; jer, kako kaže japanska izreka, "veliki čovek nema semena". Rivalska porodica je 1199. osnovala "Namesništvo Hođo", koje je 134. godine vladalo "šogunima" koji su upravljali carevima. Kublaj Kan je iskoristio ovu trostruku vladu da bi preduzeo osvajanje Japana, koga su mu mudri Korejci, plašeći se sami tog poduhvata, opisali kao primamljivo bogatu zemlju. Kublaj je naredio svojim brodograditeljima da naprave tako ogromnu flotu da su kineski pesnici opisivali kako planine tuguju za svojim posečenim šumama. Japanci, u herojskoj retrospektivi, govore o 70.000 brodova, ali manje patriotski istoričari se zadovoljavaju sa 3.500 brodova i 100000 ljudi. Ova xinovska armada pojavila se pred obalom Japana 1291. godine. Hrabri ostrvljani su joj isplovili ususret u improvizovanoj i relativno maloj floti; ali kao i u slučaju manje ali poznatije Armade (Španska armada iz 1588. kada je uplovila u Lamanš imala je oko 120 brodova i 24.000 ljudi), "Veliki vetar", slavljen u sećanju, digao se i razbio brodove moćnog Kana o stene, pri čemu se utopilo 70.000 mornara, a ostali su spašeni samo da bi

ostali u Japanu kao doživotni robovi.Red na Hođoe došao je 1333. Jer i oni su takođe bili zatrovani vlašću, a nasledno pravo je s vremenom prešlo sa probisveta i stvaralaca na kukavice i glupake. Takatoki, poslednji u liniji, strasno je voleo pse; uzimao ih je umesto poreza i skupio od četiri do pet hiljada; držao ih je u štenarama ukrašenim zlatom i srebrom, hranio ribom i peradi, a na svež vazduh su iznošeni u nosiljkama. Tadašnji car Go Daigo je u izopačenosti svojih čuvara video šansu da učvrsti svoju carsku vlast. Klanovi Minamoto i Ašikaga su mu se pridružili i doveli njegove snage, posle mnogih poraza, do pobede nad namesništvom. Takatoki i 870 njegovih vazala i generala su se povukli u hram, ispili poslednju šolju "sakea" i izvršili "hara-kiri". "Ovo," rekao je jedan od njih dok je sopstvenim rukama izvlačio sebi creva, "daje vinu fini ukus."Ašikaga Takauđi se okrenuo protiv cara kome je pomogao da dođe na vlast, borio se uspešnom strategijom i prevarama protiv vojske upućene da ga potčini, zamenio Go Daigoa marionetskim carom Kogonom i utvrdio u Kjotu šogunat Ašikage koji će vladati Japanom kroz 250 godina haosa i povremenih građanskih ratova. Mora se priznati da je deo ovog rasula bio posledica plemenitije strane diktatora Ašikaga njihove ljubavi i pokroviteljstva nad umetnošću. Jošimicu, umoran od borbi, okrenuo se slikanju i postao viđeniji umetnik svog vremena; Jošimasa je prihvatio mnoge slikare, podržavao desetine umetnosti i postao tako rafinirani poznavalac, da ono što su izabrali on ili njegovi saradnici danas predstavlja najdragocenije kolekcionarske predmete. U međuvremenu, zanemareni su prozaični zadaci organizovanja, a ni bogati "šoguni" ni osiromašeni carevi nisu bili u stanju da održavaju javnu sigurnost i mir.Upravo su ovaj haos i razuzdanost, kao i želja nacije za dobije vođu koji će uvesti red, stvorili trio pustolova, čuven u japanskoj istoriji. U mladosti, kaže predanje, Nobunaga, Hidejoši i Ijejasu zajednički su odlučili da ponovo povrate jedinstvo svoje zemlje, a svaki se zakleo da će biti vazal onome koji uspe da dobije carski pristanak da upravlja Japanom. Nobunaga je prvi probao i nije uspeo; Hidejoši je probao drugi i umro pre nego je uspeo; Ijejasu je čekao svoj trenutak, pokušao poslednji, osnovao šogunat Tokugava i označio početak jednog od najdužih perioda mira i jedne od najbogatijih epoha umetnosti u ljudskoj istoriji.

5. Veliko majmunsko lice

Uspon Hidejošija - Napad na Koreju - Sukob sa hrišćanstvom

Kraljica Elizabeta i Akbar, kako to ističu Japanci, bili su savremenici velikog Hidejošija. On je bio seljački sin, koga su prijatelji, a kasnije i podanici, znali kao "Sarumena kanxu" "Majmunsko lice"; jer mu čak ni Konfučije nije bio ravan po ružnoći. Ne uspevajući da ga ukrote, roditelji su ga poslali u školu za monahe; ali Hidejoši je toliko ismejavao budističke sveštenike i izazivao takav nered i pobune da je bio izbačen. Bio je šegrt kod različitih zanatlija i izbacivan trideset sedam puta; postao je bandit, video da se više može ukrasti zakonito nego nezakonito, ušao u službu "samuraja" (tj. "čoveka koji nosi mač"), spasio život svog gospodara i zato dobio dozvolu da nosi mač. Pridružio se Nobunagi, pomogao mu inteligencijom koliko i hrabrošću i kada je Nobunaga umro (1582.) preuzeo vođstvo nad razuzdanim pobunjenicima koji su krenuli da osvajaju svoju rodnu zemlju. Za tri godine, Hidejoši je postao vladar polovine carstva, zadobio divljenje nemoćnog cara i osećao se dovoljno snažan da proguta Koreju i Kinu. "Sa korejskim trupama," najavio je skromno Sinu neba, "i uz pomoć vašeg uzvišenog uticaja, nameravam

da celu Kinu stavim pod svoju vlast. Kada to uradim, tri zemlje (Kina, Koreja i Japan) biće jedna. Uradiću to lako kao što čovek uvija svoju asuru i nosi je pod pazuhom." Pokušao je svom snagom; ali podli Korejanci su izmislili metalni ratni brod preteču "Monitora" i " Merimaka" i uništavali jedan za drugim brodove pune vojnika koje je Hidejoši poslao na Koreju (1592.). Za jedan dan potopljena su sedamdeset dva broda, a more je bilo crveno od krvi; četrdeset osam brodova se nasukalo i Japanci su ih napustili, a pobednici spalili. Posle neodlučnih izmena uspeha i poraza, pokušaj osvajanja Koreje i Kine je odložen do dvadesetog veka. Hidejoši je, rekao je korejski kralj, pokušao da "preplovi okean u školjci." U međuvremenu, Hidejoši se povukao da bi uživao i vladao Namesništvom koje je osnovao. Imao je tri stotine konkubina, ali je darovao veliki iznos svojoj ženi sa sela sa kojom se davno bio razveo. Potražio je jednog svog starog poslodavca i vratio mu sa kamatom novac koji mu je bio ukrao u vreme svog šegrtovanja. Nije se usudio da traži pristanak cara za titulu "šoguna"; ali njegovi savremenici su mu dali, kao kompenzaciju, ime "taiko" ili "Veliki suveren", koje sada, u jednoj od onih neobičnih odiseja koje karakterišu filologiju, ulazi u naš jezik kao" tajkun". "Neverovatno lukav i vešt," opisao ga je jedan misionar, "on je spretno razoružao narod naredivši da svi predaju svoje metalno oružje za podizanje ogromnog kipa "Daibucu" ili velikog Bude u Kjotu. Izgleda da sam nije verovao, ali nije se ustručavao da iskoristi religiju da ispuni svoje ambicije ili u državničke svrhe."Hrišćanstvo je stiglo u Japan 1549. u osobi jednog od prvih i najplemenitijih jezuita, sv. Fransiska Ksavijera. Mala zajednica koju je osnovao rasla je takvom brzinom da je za svega jednu generaciju posle njegovog dolaska u carstvo brojila sedamdeset jezuita i 150.000 preobraćenika. Oni su bili tako brojni u Nagasakiju da je ova trgovačka luka postala hrišćanski grad i nagovorili su svog lokalnog vladara Omuru, da direktnom akcijom širi novu veru. "Na teritoriji Nagasakija," kaže Lafkadio Hern, "budizam je bio apsolutno potisnut sveštenike su proganjali i proterivali." Uznemiren ovom duhovnom invazijom i podozrevajući da su u pitanju političke nakane, Hidejoši je podstarešini jezuitskog reda u Japanu poslao glasnika, koji mu je uručio pet kategoričkih pitanja:1. Zašto i sa kakvim ovlašćenjem on (podstarešina) i pripadnici njegovog "verskog" reda primoravaju Hidejošine podanike da postanu hrišćani?2. Zašto su naveli svoje učenike i njihove sledbenike da ruše hramove?3. Zašto su progonili budističke sveštenike?4. Zašto su oni i drugi Portugalci pojeli životinje koje su korisne čoveku, kao što su volovi i krave? 5. Zašto je dozvolio trgovcima iz svoje zemlje da kupuju Japance i od njih prave robove u Indiji? Nezadovoljan odgovorima, Hidejoši je 1587. izdao sledeći edikt:Saznali smo od naših vernih savetnika da su strani "redovnici" stigli u našu zemlju, gde propovedaju zakon protivan japanskom, i da su čak imali drskosti da razore hramove posvećene našim (domaćim bogovima) Kamiju i Hotokiju; iako ovakva uvreda traži najstrožu kaznu, u želji da se ipak pokažemo milostivi, naređujemo im pod pretnjom smrti da napuste Japan u roku od dvadeset dana. U tom periodu neće im se naneti šteta niti će biti povređeni. Ali po isteku tog roka, naređujemo da se onaj ko bude nađen u našim državama, uhvati i kazni kao najveći zločinac. Usred svih ovih uzbuđenja, veliki pustolov je našao vremena da podstiče umetnike, da učestvuje u igrama "No" i da podrži Rikjua da ceremonija čaja postane podsticaj za japansku keramiku i bitni ukras japanskog života. Umro je 1598., obezbedivši Ijejasuovo obećanje da će izgraditi novu prestonicu u Jedu (danas Tokio) i priznati Hidejošijevog sina Hidejorija za naslednika Namesništva u Japanu./VI/ VELIKI ŠOGUNNastup Ijejasua Njegova filozofija Ijejasu i hrišćanstvo Smrt Ijejasua Šogunat TokugavaPosle Hidejošijeve smrti, Ijejasu je izjavio da za svoju zakletvu nije pustio krv ni

iz prsta ni iz desni kako zahteva kodeks "samuraja", već iz ogrebotine iz uva; zato zakletva ne obavezuje. Savladao je snage nekih rivalskih vođa kod Sekigahare u bici iza koje je ostalo 40.000 mrtvih. Tolerisao je Hidejorija dok nije došao u godine kada mu je postao opasan, a onda mu sugerisao da se mudro pokori. Kada je bio odbijen, opkolio je ogromnu Tvrđavu Osaka gde se Hidejori utvrdio, zauzevši je dok je mladić vršio "hara-kiri" i osigurao vlast poubijavši svu Hidejorijevu decu, zakonitu i nezakonitu. Potom je Ijejasu organizovao mir tako umešno i nemilosrdno kako je bio organizovao i rat, i upravljao Japanom tako dobro da je zemlja bila zadovoljna pod njegovim potomcima i sa njegovim principima punih osam generacija.Bio je čovek od ideja, a etiku je stvarao usput. Kada je jedna vrlo lepa žena došla da mu se požali da joj je jedan od njegovih oficira ubio muža kako bi je uzeo za sebe, Ijejasu je oficiru naredio da se raspori, a gospu je uzeo za svoju konkubinu. Kao i Sokrat, smatrao je da je znanje jedina vrlina i zabeležio neke od svojih misli u neobičnom "Nasleđu" ili intelektualnom testamentu, koji je zaveštao porodici na samrti.Život je poput dugog putovanja sa teškim bremenom. Neka tvoj korak bude lagan i čvrst, da ne posrneš. Uveri sebe da su nesavršenost i neumesnost prirodna sudbina smrtnika i neće biti mesta za nezadovoljstvo ni za očajanje. Kada se ambiciozne želje rode u tvom srcu, seti se dana krajnje nužde kroz koje si prošao. Uzdržavanje je koren mirnoće i večite sigurnosti. Gledaj na bes kao na svog neprijatelja. Ako znaš samo šta znači osvajati a ne znaš što znači biti poražen, jao tebi; loše ćeš proći. Nađi radije grešku u sebi nego u drugima. Osvojivši vlast oružjem, odlučio je da Japanu rat više nije potreban; i posvetio se unapređenju puteva i vrlina mira. Da bi "samuraje" odvojio od navike na mač, podsticao ih je da se bave književnošću i filozofijom i posvete se umetnosti; a pod vladavinom koju je uspostavio kultura je u Japanu cvetala, a ratobornost opadala. "Ljudi su," pisao je, "osnov carstva," i pozivao je na "specijalno saosećanje" svojih sledbenika prema "udovcu, obudovljenima, siročadi i usamljenima." Ali nije imao demokratskih predispozicija: najveći od svih zločina je, smatrao je, nepokornost: "momak" koji je iskoračio iz svog ranga morao se na mestu saseći; a cela porodica pobunjenika pobiti. Feudalni poredak je, po njegovoj oceni, bio najbolji koji se može smisliti za postojeća ljudska bića; on obezbeđuje racionalnu ravnotežu između centralne i lokalne vlasti, on uvodi prirodni i nasledni sistem društvene i ekonomske organizacije i čuva kontinuitet društva ne izlažući ga despotskom autoritetu. Mora se priznati da je Ijejasu organizovao najsavršeniji oblik feudalne vladavine koji je do sada poznat. Kao i većina državnika smatrao je da je religija pre svega oruđe društvene discipline i žalio što raznolikost ljudskih verovanja ovo dobro svodi na polovinu zbog zbrke koju stvaraju međusobno neprijateljska verovanja. Za njegov potpuno politički um, tradicionalna vera japanskog naroda nemarna mešavina šintoizma i budizma bila je neprocenjiva veza koja spaja rasu u duhovnom jedinstvu, moralnom redu i patriotskoj odanosti; a iako je u početku gledao na hrišćanstvo popustljivo i sa velikim razumevanjem Akbara i suzdržavao se da protiv njega ne izda gnevne edikte kao Hidejoši, smetala mu je njegova netolerantnost, njegova oštra osuda starosedelačke vere kao idolatrije i razdor koji je njegov žestoki dogmatizam izazivao ne samo između preobraćenika i nacije, već i među samim novoobraćenicima. Na kraju, njegov gnev je pokrenulo otkriće da misionari ponekad dozvoljavaju da ih koriste kao prethodnike osvajačima i da su, tu i tamo, smišljali urotu protiv japanske države.412 Hidejoši je 1614. zabranio upražnjavanje ili propovedanje hrišćanske vere u Japanu i naredio svim preobraćenicima da ili napuste zemlju ili se odreknu svoje nove vere. Mnogi sveštenici su izigrali dekret, i neki su bili uhapšeni. Ni jedan nije pogubljen za života Ijejasua; ali nakon njegove smrti gnev

činovništva se okrenuo protiv hrišćana i usledio je žestok i surov progon koji je praktično isterao hrišćanstvo iz Japana. Preostalih 37.000 hrišćana se 1638. okupilo na poluostrvu Šimabara, utvrdilo ga i ustalo na poslednju odbranu slobode vere. Ijemicu, Ijejasuov unuk, poslao je veliku naoružanu vojsku da ih pokori. Kada je posle tromesečne opsade njihovo uporište zauzeto, sem stotinu i pet, svi ostali su pobijeni na ulicama.Ijejasu i Šekspir su bili savremenici po smrti. Neustrašivi "šogun" je vlast ostavio sinu Hidetadi, sa jednostavnim savetom: "Vodi brigu o ljudima. Teži vrlinama. Nikada ne zaboravi na zaštitu zemlje." A vlasteli koja se okupila oko njegove smrtne postelje ostavio je savet u najboljoj tradiciji Konfucija i Mensija: "Moj sin je sada dovoljno star. Ne brinem za budućnost države. Ali ako moj naslednik napravi bilo kakvu tešku grešku u upravljanju, upravljajte vi sami. Zemlja nije zemlja jednog čoveka, već zemlja naroda. Ako moji naslednici izgube vlast zbog svojih nedela, neće mi biti žao." Njegovi naslednici su se ponašali mnogo bolje nego što se to moglo očekivati od monarha u dugom vremenskom periodu. Hidetada je bio bezopasan mediokritet; Ijemicu je bio jači izdanak loze i odlučno je suzbio pokušaj da se izvršna vlast vrati carevima koji su bili vladari ali ne i gospodari. Cunajoši je izdašno pomagao ljude od pera i velike rivalske škole slikanja, Kano i Tosa, koje su ukrasile doba "Genrokua" (1688-1703.). Jošimune se posvetio večitom zadatku ukidanja siromaštva u vreme kada se njegova blagajna suočila sa velikim deficitom. Uzajmio je veliki novac od trgovaca, obrušio se na ekstravaganciju bogataša i stoički smanjio izdatke vlade, čak dotle da je otpustio pedeset najlepših dvorskih dama. Obukao se u pamučnu odeću, spavao na seljačkoj slamarici i hranio se najjednostavnijim jelima. Pred palatom Vrhovnog suda postavio je kutiju za žalbe i pozvao ljude da izlože svoje primedbe na vladinu politiku ili službenike. Kada je neki Jamašita dostavio žestoku optužbu na račun celog državnog činovništva, Jošimune je dao da se optužba javno pročita i bogato nagradio kritičara za njegovu iskrenost. Prema oceni Lafkadija Herna "period Tokugava bio je najsrećniji u dugom životu nacije." Istorija, iako nikada ne može potpuno znati prošlost, teži istom zaključku. Kako neko, gledajući danas Japan, može da pretpostavi da su na tim ostrvima danas tako uzburkanim, pre svega jedan vek živeli ljudi siromašni ali zadovoljni, uživajući u dugom periodu mira pod upravom vojne klase i težeći u tihoj izolovanosti najvišim ciljevima književnosti i umetnosti?

II POLITIČKE I MORALNE OSNOVE

1. Provizorni prilaz

Ako sada pokušamo da prikažemo Japan koji je nestao 1853., morali bismo se podsetiti da je teško razumeti ljude, kao što bi se bilo teško sa njima boriti, koji su udaljeni pet hiljada milja i koji se od nas razlikuju po boji i jeziku, vladi i veri, manirima i moralu, karakteru i idealima, književnosti i umetnosti. Hern je bio bliži Japanu od bilo kog drugog zapadnog pisca njegovog doba, a ipak govori o "neizmernoj teškoći da se prodre i shvati ono što leži pod površinom japanskog života." "Vaša obaveštenja o nama," ljubazno podseća Zapad jedan japanski esejista, "zasnivaju se na oskudnim prevodima iz naše ogromne književnosti, ako ne na nepouzdanim angedotama slučajnih putnika... Mi Azijati često smo zapanjeni neobičnim spletom činjenica i fantazija isprepletenih oko nas. Slikaju nas kako živimo od mirisa lotosa, ili od miševa i bubašvaba." Ono dakle što sledi je

provizorni prilaz zasnovan na najkraćoj direktnoj poseti japanskoj civilizaciji i karakteru; svaki onaj koji ga proučava mora ga ispraviti dugim i ličnim iskustvom. Prva lekcija filozofije je da možda svi grešimo./I/ SAMURAJNemoćni car Moć "šoguna" "Samurajski" mač "Samurajski" kodeks "Hara-kiri" Četrdeset sedam "ronina" Ublažena kaznaTeoretski je na čelu nacije bio božanski car. Prava vladajuća kuća nasledni šogunat odobravala je caru i njegovom dvoru iznos od 25.000 dolara godišnje za održavanje impresivne i korisne fikcije o neprekinutoj vladavini. Mnogi dvorjani su upražnjavali neki domaći zanat od čega su se izdržavali: neki su pravili kišobrane, drugi štapiće za jelo, čačkalice ili igraće karte. Princip šoguna "Tokugave" bio je da se car ostavi bez bilo kakvog autoriteta, da se izdvoji od naroda, okruži ženama i oslabi lagodnim životom i dokolicom. Carska porodica je svoju vlast ustupala sa lakoćom i zadovoljavala se diktiranjem kroja aristokratske odeće. U međuvremenu, "šogun" se prepuštao raskoši polagano nagomilanog bogatstva Japana i počeo da uzurpira povlastice koje su inače pripadale caru. Kada je prolazio ulicama u svojoj kočiji sa volovima ili nosiljci, policija bi pretražila svaku kuću duž njegovog puta, a svi kapci na gornjim prozorima kuća morali su biti zatvoreni. Ljudi su morali da kleče duž puta sa glavama nad rukama, a rukama na zemlji. "Šogun" je imao ogromnu ličnu pratnju, među kojima četiri dvorske lude i osam obrazovanih dama koje su imale zadatak da ga zabavljaju bez ograničenja. Savetovao ga je kabinet od dvanaest ministara: "Veliki starešina", pet "Starešina" ili ministara i šest "Podstarešina" koji su formirali mlađi savet. Kao u Kini, Odbor cenzora nadgledao je sve državne urede i kontrolisao feudalne gospodare. Ovi gospodari ili "daimjo" ("Veliko ime"), formalno su priznavali podaništvo samo caru; a neki od njih, kao porodica Šimadcu koja je vladala Sacumom, uspešno je ograničila vlast "šoguna" i na kraju je zbacila.Pod lordovima, bili su baroni, a ispod njih vitezovi; a u službi gospodara bilo je milion i više "samuraja" pratilaca sa mačevima. Osnovni princip japanskog feudalnog društva bio je da je svaki otmen čovek vojnik, a svaki vojnik otmen čovek; ovde leži najoštrija razlika između Japana i one miroljubive Kine koja je učila da svako ko je otmen treba da bude pre učen čovek nego ratnik. Iako su voleli i delom se formirali na tako razmetljivim romanima kao što je kineski "Roman o tri kraljevstva, samuraji" su prezirali i samo znanje i nazivali poznavaoce književnosti knjiškim budalama. Uživali su mnoge privilegije: nisu plaćali porez, dobijali su redovno sledovanje pirinča od svojih barona i nisu ništa radili sem ponekad umirali za svoju zemlju. Na ljubav su gledali kao na prijatnu igru i bilo im je milije grčko prijateljstvo: od kockanja i kavgi napravili su posao, a održavali su mačeve plaćajući xelatima za dozvolu da osuđenom odseku glavu. Njegov mač, prema čuvenoj izreci Ijejasua, "bio je duša samuraja" i izuzetno se često koristio usprkos dugom miru u zemlji. On je imao pravo, prema Ijejasu, da na mestu ubije bilo kog pripadnika niže klase koji bi ga uvredio; a kada je čelik bio nov i kada je hteo da ga isproba, obično bi to uradio na prosjaku ili psu. "Kada bi čuveni "samuraj" nabavio novi mač," kaže Longford, "zauzeo bi mesto pored Nihon bašija (glavnog mosta u Jedu) čekajući na šansu da ga isproba. Uskoro je naišao debeli seljak, razdragano napit, a ratnik je na njemu primenio "naši-vari" (kruškin rez) tako vešto da ga je presekao od vrha glave do račvanja nogu. Seljak je nastavio da ide, nesvestan da mu se bilo šta dogodilo, dok se nije sapleo o nekog amalina i pao razdvojivši se na dva ravno presečena dela." Tako je trivijalan ishod razlike, koja zadaje toliko nevolja filozofima, između Jednine i Množine."Samuraj" je posedovao i druge vrline sem ovog zabavnog pogubljenja kojim je vreme pretvarano u večnost. Uvažavao je strog kodeks časti "bušido"413 ili Način viteza čija je centralna teorija

bila definicija vrline: "moć odlučivanja o određenom načinu ponašanja u skladu sa razumom, bez kolebanja; da se umre kada je pravo da se umre, da se udara kada je pravo da se udara." Suđeno im je po njihovom sopstvenom zakonu, ali on je bio stroži od običajnog zakona. Prezirali su sve materijalne poslove i dobitke i odbijali da pozamljuju, uzajmljuju ili broje novac; retko su kršili obećanja i spremno bi rizikovali život za svakog ko bi im se obratio u ime pravde. Princip im je bio strog i štedljiv život; sebi su ograničili jedan obrok dnevno i navikli se da jedu svaku hranu koja bi im se našla na raspolaganju i da je štede. Podnosili su sve patnje tiho i potiskivali svako izražavanje osećanja; njihove žene su naučene da moraju da se raduju kada ih obaveste da im je muž poginuo na bojnom polju. Nisu priznavali nikakvu obavezu sem lojalnosti prema svojim starešinama; ovo je bio, prema njihovom kodeksu, viši zakon od roditeljske ili sinovske ljubavi. Bilo je uobičajeno da se "samuraj" raspori posle smrti svog gospodara da bi mu služio i štitio ga na drugom svetu. Kada je "šogun" Ijemicu umirao 1651. on je podsetio svog prvog ministra Hotoa na dužnost "đunšija" ili "praćenja u smrt"; Hoto se ubio bez reči, a isto je uradilo nekoliko njegovih podređenih. Kada se car Macuhito pridružio svojim precima 1912., general Nogi i njegova žena su iz lojalnosti prema njemu izvršili samoubistvo. Čak ni tradicije najboljih rimskih vojnika nisu negovale veću hrabrost, asketizam i samokontrolu od one koju je zahtevao kodeks "samuraja". Vrhovni zakon "bušida" bio je "hara-kiri" samoubistvo, kada počinilac sebi raspori utrobu. Povodi za takav čin kod "samuraja" bili su bezbrojni, a praksa tako česta da se o tome nije ni vodilo toliko računa. Ako je čovek od ugleda bio osuđen na smrt, bilo mu je dozvoljeno da, kao izraz carskog poštovanja, sebi raspori stomak sa leva na desno a potom nadole do pubne kosti malim mačem koji se uvek nosio za tu svrhu. Ako je bio poražen u bici ili prisiljen na predaju, gotovo bi sigurno rasporio stomak. ("Hara-kiri" znači sebi rasporiti trbuh; to je vulgarna reč koju Japanci retko koriste i radije koriste reč "sepuku".) Kada se 1895 Japan pokorio pritisku Evrope i odrekao Liaotunga, četrdeset pripadnika vojske izvršilo je "hara-kiri" u znak protesta. U ratu 1905 mnogi oficiri i vojnici u japanskoj mornarici radije su se ubili nego da padnu u ruke Rusima. Ako bi mu njegov starešina uradio nešto što je smatrao uvredom, dobar samuraj bi se često rasporio pred gospodarevom kapijom. Veština "sepuku" precizan ritual rasecanja bila je jedna od prvih stvari u vaspitanju mladih "samuraja"; a poslednji dokaz privrženosti koji se može pokazati prijatelju bilo je da se ostane uz njega i odseče mu se glava onog časa kad on raspori svoj trbuh. Iz ovakvog vaspitanja i tradicije vezane za njega, potiče delom relativna neustrašivost japanskih vojnika prema smrti.414 Ubistvo, kao i samoubistvo, dozvoljavalo se povremeno kao zamena za zakon. Feudalni Japan je štedeo na policajcima ne samo zato što je bilo mnogo "bonzesa", već što je dozvoljavao sinu ili bratu ubijenog da uzmu zakon u svoje ruke; a ovo priznavanje prava na osvetu, iako čini siže polovine romana i pozorišnih komada u japanskoj književnosti, sprečilo je mnoge zločine. "Samuraj" se, međutim, obično osećao pozvan da počini "hara-kiri" posle izvršenja ove privilegije lične osvete. Kada je čuvenih Četrdesetsedam "ronina" ("Lutajućih ljudi" tj. "samuraja" koji nisu ni za koga vezani), da bi osvetili ubistvo, odseklo glavu Kocuke no Suke sa vrhunskom učtivošću i najprefinjenijim izvinjenjima, oni su se dostojanstveno povukli na imanje koje je odredio "šogun" i bez buke se ubili (1703). Sveštenici su vratili Kocukeovu glavu njegovim pratiocima i predali im ovu jednostavnu priznanicu:

Zapisnik:Predmet: jedna glavaPredmet: jedan papirni omot Potvrđujemo da smo primili gornje predmete.(Potpis) Sajada Mogobai Saito Kunai

Ovo je verovatno najpoznatiji i najtipičniji događaj u istoriji Japana, kao i jedan od najznačajnijih za razumevanje japanskog karaktera. Njegovi protagonisti su još uvek, u očima javnosti, heroji i sveci; do današnjeg dana pobožne ruke cvećem ukrašavaju njihove grobove, a tamjan uvek gori na mestu njihovog poslednjeg počivališta. Pri kraju Ijejasuovog namesništva, dva brata, dvadesetčetvorogodišnji Sakon i sedamnaestgodišnji Naiki, pokušali su da ga ubiju zbog nepravde koju je, kako su smatrali, naneo njihovom ocu. Uhvaćeni su kada su ušli u vojni tabor i osuđeni na smrt. Ijejasu je bio toliko dirnut njihovom smelošću da je preinačio njihovu osudu u samorasecanje stomaka; i u skladu sa običajima tog vremena, uključio u ovaj milosrdni dekret i njihovog osmogodišnjeg brata Hačimara. Lekar koji je bio uz dečake, ostavio je ovakav opis prizora:Kada su svi seli u red za konačni odlazak, Sakon se okrenuo najmlađem i rekao: "Idi ti prvi, jer hoću da budem siguran da si to uradio kako treba." Na šta je mali odgovorio da bi, kako nikada nije video kako se "sepuku" vrši, voleo da vidi kako to rade njegova braća, da bi mogao da ih sledi, na šta su se starija braća kroz suze nasmešila: "Dobro rečeno, mali. Možeš se pohvaliti da si sin našeg oca." Kada su ga stavili između sebe, Salon je zario bodež u levu stranu svog stomaka i rekao: "Gledaj, brate! Da li sada shvataš? Samo nemoj da zabijaš bodež preduboko, da ne bi pao nauznak. Bolje da se nagneš napred i držiš kolena stisnuta." Naiki je uradio isto i rekao dečaku: "Drži otvorene oči da ne bi izgledao kao žena na samrti. Ako ti bodež naiđe na nešto unutra i izda te snaga, skupi hrabrost i udvostruči napore da napraviš uzdužni rez." Dete je gledalo jednog i drugog i kada su obojica umrli, hladnokrvno se razgolitilo i sledilo primer koji su mu obojica dali.

2. Zakon

Prvi zakon - Grupna odgovornost - Kazna

Pravni sistem Japana bio je energičan dodatak ličnim ubistvima i odmazdi. Delom je poticao iz drevne primene u narodu, delom iz kineskih zakona iz sedmog veka; zakon je pratio religiju u seobi kulture iz Kine u Japan. Tenči Tano je započeo formulisanje sistema zakona koji je završen i objavljen 702 godine pod carem-dečakom Momuom. U feudalnom dobu ovaj i drugi zakoni carske ere ispali su iz upotrebe, a svaki feud je imao svoje zakone; "samura"j nije priznavao zakon sem volje i dekreta njegovog "daimjoa".Do 1721. u Japanu je vladao običaj da se cela porodica smatra odgovornom za ponašanje svakog svog člana i, u većini provincija, svaka porodica od pet članova bila je odgovorna za svakog od njih. Odrasli sinovi oca koji je bio osuđen na razapinjanje ili spaljivanje delili su njegovu sudbinu, a mlađi sinovi ili tek stasali, bili bi proterani. U srednjevekovnim suđenjima koristilo se iskušenje nevinosti, a mučenje je ostalo popularno, u blažim oblicima, do novijeg vremena. Japanci su koristili za neke hrišćane točak za rastezanje, u osvetoljubivoj imitaciji inkvizicije; ali su se njihovi suptilni umovi češće zadovoljavali da čoveka vežu konopcima u zgrčenom položaju što je iz minute u minut postajalo neizdržljivo. Bičevanje za sitne uvrede bilo je često, a svako je mogao da zaradi smrt u velikom izboru zločina. Car Šomu (724-56.) je ukinuo smrtnu kaznu i za vreme njegove vladavine negovala se

samilost; ali broj zločina posle njegove smrti se povećao i car Konin (770-81.) ne samo da je ponovo uveo smrtnu kaznu, već je izdao dekret da će se lopovi javno šibati dok ne izdahnu. Smrtna kazna se vršila u formi davljenja, odsecanja glave, razapinjanja, rasčetvorenja, spaljivanja ili bacanja u vrelo ulje. Ijejasu se držao pravila da često pribegavanje smrtnoj kazni ne dokazuje da je narod sklon zločinima već pre korumpiranost i nesposobnost činovnika. Jošimune je bio razočaran kada je otkrio da zatvori nemaju sanitarije i da među zatvorenicima ima onih čija suđenja, iako započeta pre šesnaest godina, još nisu okončana, tako da su optužbe protiv njih zaboravljene, a svedoci pomrli. Ovaj najprosvećeniji među "šogunima" reformisao je zatvore, poboljšao i ubrzao sudski postupak, ukinuo odgovornost porodice i marljivo radio godinama da bi formulisao prvi jedinstveni kodeks japanskog feudalnog zakona (1721.).

3. Trudbenici

Kaste- Eksperiment sa nacionalizacijom zemlje - Državno utvrđivanje plata - Glad - Zanati - Zanatlije i esnafi

U carskom periodu društvo se delilo u osam seia ili kasta; u feudalnoj epohi to je smanjeno na četiri klase: "samuraje", zanatlije, seljake i trgovce od kojih su poslednji bili poslednji i na društvenom nivou. Ispod ovih klasa bila je ogromna masa robova, koja je brojala oko pet odsto stanovništva, i koju su sačinjavali zločinci, ratni zarobljenici ili deca koju su oteli i prodali ili koju su u roblje prodali roditelji.415 Niža čak i od ovih robova bila je kasta parija, zvanih eta, koju je budistički Japan smatrao nedodirljivom i nečistom jer su bili kasapini, štavljači kože i skupljači đubreta. Veliki deo stanovništva (koje je u vreme Jošimunea brojalo oko trideset miliona) činili su seljaci sa posedom, koji su marljivo obrađivali onu osminu japanskog planinskog zemljišta koje se moglo obrađivati.416 U periodu Nare, država je nacionalizovala zemlju i iznajmljivala je seljacima na šest godina ili, najčešće, do smrti; ali vlast je otkrila da se ljudi ne zalažu da poboljšaju ili da dobro obrađuju zemlju koja će uskoro biti data nekom drugom; i eskperiment se završio u ponovnom uspostavljanju privatnog vlasništva, a država bi obezbeđivala u proleće sredstva za finansiranje setve i žetve. Pored ove pomoći, život seljaka nije bio lagodno plandovanje. Njegovo imanje bila je sićušno parče zemlje koje je, čak i u tim feudalnim danima, sa svojih manje od dva hektara moralo da nahrani dve hiljade ljudi. Seljak je morao da godišnje za državu odradi trideset dana prisilnog rada, tokom kojih ga je smrt od koplja mogla stići kao kazna za jedan minut dokolice.417 Vlast je u sedmom veku uzimala od njega, u porezima i raznom danku, 6% od njegove proizvodnje, u dvanaestom 72%, a u devetnaestom 40%. Oruđe mu je bilo najprimitivnije vrste; odeća bedna i laka za zimu, a leti je nije ni nosio; sav nameštaj bili su lonac za pirinač, nekoliko činija i štapića za jelo; kuća mu je bila klimava koliba za čije je podizanje bilo dovoljno par dana. Svaki malo jači zemljotres bi je sravnio sa zemljom ili bi je glad ispraznila. Ako bi radio za nekog drugog, njegova zarada bi, kao sve zarade u Takugavinom Japanu, bila utvrđena državnim propisom; ali to nije sprečilo da ona bude užasno niska. U jednom od najpoznatijih dela japanske književnosti "Hođoku" autora Kamoa Čomeija opisuju se, koncentrisani u osam godina između 1177. i 1185., zemljotres, glad i požar koji je gotovo progutao Kjoto.418 Svedočenje o gladi 1181. godine, jedno je od klasičnih primera japanske proze:U svim

provincijama narod je napuštao svoju zemlju i kretao u potragu za drugom, ili je, ostavljajući svoje domove, odlazio da živi u brdima. Molile su sve vrste molitvi, a čak su oživeli verski obredi koji se nisu upražnjavali u običnim vremenima, ali bez rezultata... Stanovnici prestonice su žrtvovali svoje dragocenosti, nudeći jednu po jednu (za hranu) ali niko se na njih nije obazirao... Prosjaci su se rojili uz puteve, a uši su nam bile pune njihovih tužbalica... Svi su umirali od gladi; a kako je vreme prolazilo naše stanje je postalo očajno kao kod ribice u malom bazenu u prodavnici. Na kraju se su mogli videti čak i pristojni ljudi sa šeširima i obuvenim nogama, kako nasrtljivo prose od vrata do vrata. Ponekad, dok ste se pitali kako ova krajnje nesrećna stvorenja uopšte mogu da hodaju, oni bi se srušili pred vašim očima. Uz zidove vrtova i uz puteve bezbroj ljudi je umiralo od gladi, a kako njihovi leševi nisu uklanjani, užasan zadah je ispunjavao vazduh. Dok su njihova tela trulila bilo je prizora koje oči nisu mogle da podnesu... Ljudi koji nisu imali sredstava, rušili su svoje kuće i prodavali taj materijal na tržnici. Govorilo se da tovar koji bi nosio jedan čovek nije bio dovoljan da mu obezbedi hranu ni za jedan dan. Bilo je neobično videti, među ovom drvenom građom, delove ukrašene ponegde crvenom bojom, srebrnim ili zlatnim listom... Druga tužna stvar bila je da je kod onih parova koji su bili snažno vezani jedno za drugo, onaj čija je ljubav bila veća, a odanost dublja, uvek umirao prvi. Razlog je bio da je taj, muškarac ili žena, uvek davao voljenoj osobi ono što bi uspeo da isprosi. Roditelji su uvek umirali pre dece. Takođe, mogla su se videti mala deca kako se drže za majčine grudi, nesvesni da je ona mrtva... Broj onih koji su umrli u centralnom Kjotu samo u četvrtom i petom mesecu iznosio je 42.300. Kontrast ovoj surovoj epizodi u razvoju zemlje predstavlja Kempferova blistava slika japanskog zanatstva kako ga je video u Kjotu 1691.:Kjoto je veliko skladište svih japanskih proizvoda i robe, i glavni trgovački grad u carstvu. Jedva da postoji kuća u kojoj se nešto ne pravi ili prodaje. Ovde obrađuju bakar, kuju novac, štampaju knjige, tkaju najraskošnije tkanine sa zlatnim i srebrnim cvetovima. Najlepše i najređe boje, najveštije rezbarije, sve vrste muzičkih instrumenata, slike, lakovani ormani, sve vrste kovanih stvari od zlata i drugih metala, pre svega čelika, kao što su najbritkije sablje i drugo oružje, napravljeni su ovde vrhunski savršeno, a takođe i najraskošnija odeća i to najboljeg kroja; tu su sve vrste igračaka, lutke koje same okreću glavu i bezbroj drugih stvari koje se ovde ne mogu ni nabrojiti. Ukratko, nema ničega što se može zamisliti a što se ne može naći u Kjotu i ništa, ma koliko dobro iskovano, ne može da stigne izvana a da neki umetnik ili neko drugi u ovom gradu to ne kopira... Svega je nekoliko kuća u glavnim ulicama u kojima se nešto ne prodaje, a ja nisam mogao a da se ne pitam da li ima dovoljno mušterija za tako ogromnu količinu robe. Sve kineske umetnosti i zanate Japan je davno uvezao; i kao što danas Japan počinje da prestiže svoje zapadne instruktore u ekonomiji i efikanosti mehaničke proizvodnje, tako su u vreme Tokugavinog šogunata, njegovi zanatlije počeli da konkurišu, a ponekad i premašuju Kineze i Korejance od kojih su naučili svoju veštinu. Većina predmeta, kao u srednjevekovnoj Evropi, izrađivala se kod kuće, u porodicama koje su prenosile svoj zanat i veštinu sa oca na sina i često nosile ime svog zanata; i upravo kao u srednjem veku, formirali su se veliki esnafi, ne toliko običnih radnika koliko majstora koji su bez milosti iskorištavali obrtnike i ljubomorno ograničili prijem novih članova u esnafe. Jedan od najmoćnijih esnafa bio je esnaf menjača novca, koji su primali uloge, izdavali menice i obveznice, davali zajmove trgovini, industriji i vladi i (do 1636.) vršili sve glavne funkcije finansiranja. Bogati trgovci i finansijeri postali su ugledne ličnosti u gradovima i počeli da sa zavišću gledaju na ekskluzivnu političku vlast feudalne aristokratije koja je kod njih izazivala gnev zbog svog

prezira prema zaradi. Polagano, kroz celu Tokugavinu eru, raslo je trgovačko bogastvo nacije dok naposletku nije bilo spremno da u saradnji sa američkim darovima i evropskim puškama ne razbije oklop starog Japana.

4. Narod

Stas Šminka - Odeća Ishrana - Etiketa - "Sake" - Ceremonija čaja -Ceremonija cveća - Ljubav prema prirodi- Vrtovi Kuće

Ovaj najvažniji narod u savremenom političkom svetu skromnog je rasta, u proseku 162 centimetra za muškarce, 148 centimetara za žene. Jedan od njihovih velikih ratnika Tamura Maro bio je "čovek veoma lepo građen ... visok sto šezedeset pet centimetara." Neki dijetetičari misle da je ovako nizak rast rezultat nedovoljne količine krečnjaka u japanskoj ishrani, što je opet rezultat nedostatka mleka, jer ovako gusto naseljena zemlja ima vrlo malo pašnjaka; ali ova teorija, kao i sve drugo u dijetetici, mora se uzeti kao krajnje hipotetička. Žene izgledaju krhko i slabašno, ali verovatno je njihova energija, kao i ona kod muškaraca, pre odvažna smelost nego fizička snaga, što se ne može videti sem u vanrednim situacijama. Njihova lepota je stvar izraza i ophođenja koliko i oblika; njihova ljupka gracioznost tipičan je proizvod japanske umetnosti.Šminka je popularna i stara u Japanu kao i drugde; čak i u prvim danima vlasti Kjota, svaki muškarac od ugleda je stavljao rumenilo na obraze, puderisao lice, parfimisao se i uvek sa sobom nosio ogledalo. Puder je vekovima krasio lice Japanki; gospa Sei Šonagon u svojim "Skicama sa jastuka" (oko 991. n.e.) ozbiljno kaže: "Spustila sam glavu i sakrila lice rukavom rizikujući da skinem puder i pojavim se sa umrljanim licem." Otmene dame su rumenile obraze, bojile nokte i ponekad pozlaćivale donju usnu; za njihovu kompletnu toaletu u sedamnaestom veku bilo je potrebno šesnaest artikala, a u dvadesetom osamnaest. Imale su petnaest načina češljanja prednjeg dela kose i dvanaest stražnjeg; brijale su obrve i umesto njih crtale "polumesece" i druge oblike, ili su ih zamenjivale sa dve male crne tačke visoko na čelu koje su bile u skladu sa crno obojenim zubima. Uređenje arhitektonske strukture ženine kose bio je zadatak koji je zahtevao od dva do šest časova stručnog rada. U epohi Hejan, većina muškaraca je brijala čelo glave, ostalu kosu skupljala u perčin i prebacivala perčin natrag na čelo deleći ga na dve jednake polovine. Brade, iako retke, bile su obavezne; oni koji je po prirodi nisu imali nosili su veštačke, a makaze za negu brade davale su se svakom gostu u iole otmenoj kući. Japanska odeća u epohi Nara, bila je imitacija kineske, sa tunikom i pantalonama iznad koje se nosila uzana odora. U periodu Kjoto, odora je postala šira i višeslojna; muškarci i žene su nosili od dva do dvadeset slojeva odeće, čija je boja bila određena rangom nosioca, i imala mnoštvo delova u obliku prizme na ivicama rukava. Neko vreme rukavi ženske odeće su padali do ispod kolena i imali, svaki od njih, malo zvonce koje je zvonilo dok je hodala. Kada su ulice bile mokre od kiše ili snega one su hodale na drvenim nanulama koje su imale drvene klinove do pet, šest santimetara iznad zemlje. U eri Tokugave odeća je postala tako ekstravagantna da su "šoguni", ravnodušni na istoriju, pokušali da je ograniče zakonima protiv raskoši; svilene i izvezene pantalone i čarape su zabranjene kao i brade, neki načini češljanja kose, a s vremena na vreme policija bi dobijala naloge da uhapsi one koji na ulici nose finu odeću. Ponekad su se ovi zakoni poštovali; većinom je ingenioznost ljudske ludosti uspevala da ih

nadmudri. S vremenom je strast prema višeslojnoj odeći jenjavala i Japanci su postali jedan od najjednostavnijih, skromno i ukusno odevenih naroda.Niti su se poveli za drugim narodima kada se radi o čistoći. Oni koji su to mogli da sebi priušte menjali su odeću triput dnevno; siromašni i bogati su se svakodnevno kupali.419 Na selima su se ljudi leti kupali u kadama pred kućom, vredno časkajući sa svojim susedima. Vrela kupka od 43 stepena Celzijusa služila je da se zimi održi toplota. Ishrana je bila jednostavna i zdrava dok nije stiglo vreme luksuza; rani kineski opisi Japanaca ističu da "su oni dugovečna rasa, a osobe koje su navršile stotinu godina nisu retkost." Glavna hrana ljudi bio je pirinač, kome se dodavala riba, povrće, plodovi mora, voće i meso, zavisno od prihoda. Meso je bilo retko sem među aristokratijom i vojnicima. Na režimu sa pirinčem, malo ribe i bez mesa, nosači su razvili dobra pluća i čvrste mišiće i mogli su bez teškoća pretrčati od pedeset do osamdeset milja za dvadeset četiri časa; a kada bi ishrani dodali meso gubili su svoj kapacitet.420 Carevi iz perioda Kjota pobožno su pokušali da nametnu budističke propise u ishrani zabranjujući klanje ili konzumiranje životinja; ali kada su ljudi videli da sveštenici sami tajno krše ove propise, prihvatili su meso kao poslasticu i kad god su im sredstva dozvoljavala uživali u njemu. Za Japance, kao i za Kineze i Francuze, fina kuhinja je bila suštinska čar civilizacije. Majstori kuhinje, poput umetnika i filozofa, podelili su se u zaraćene škole, boreći se receptima jedni protiv drugih. Maniri za stolom postali su važni gotovo kao religija; složeni propisi su odeđivali red i veličinu zalogaja, kao i položaj tela na svakom stepenu obroka. Dame nisu smele stvarati zvukove dok jedu ili piju; ali od muškaraca se očekivalo da pokažu da cene blagorodnost domaćina malim zahvalnim podrigivanjem. Trpeza se postavljala na jednoj ili dve prostirke na asurama, na stolu koji je bio samo petnaestak santimetara iznad poda; ili se hrana servirala na asuri, bez stola. Obično je obrok započinjao vrelim pićem od pirinčanog vina; jer zar nije pesnik Tahito objavio, daleko u sedmom veku, da je sake jedino rešenje za sve probleme u životu?Ono za čim je tragalo sedam mudraca,onih ljudi iz drevnih vremena,bila je sake, u to nema sumnje.Umesto pridržavanjaMudrosti, strogo trezveno,koliko je bolje piti sake,napiti se i glasno vikati.Pošto je istinada smrt dolazi na kraju svima,Budimo veselidok živimo.Čak i dragulj koji blista u noćimanje nam je važan od poleta srcakoji dolazi kad pijemo sake.No dragoceniji od "sakea" za aristokratiju je bio čaj. Ovaj blagotvorni lek za bezukusnu kuvanu vodu stiglo je u Japan iz Kine, najpre bez uspeha 805 godine, potom sa uspehom 1191. Ljudi su se najpre klonili lišća držeći ga za otrov i nisu hteli da ga koriste; ali kada je nekoliko šolja stranog pića brzo razbistrilo glavu "šogunu" koji je prethodnu noć previše popio, Japanci su shvatili korist od čaja. Njegova skupoća pridonela je draži: mali ćupovi čaja davali su se kao dragoceni poklon, čak i kao nagrada za velika junačka dela, a srećni vlasnici su okupljali prijatelje da sa njima podele ovaj kraljevski napitak. Japanci su smislili elegantnu i složenu ceremoniju ispijanja čaja, a Rikju je utvrdio šest neprikosnovenih pravila koji su od nje napravili kult. Znak kojima se gosti pozivaju da uđu u čajni paviljon, kaže Rikju, mora se dati drvenom čegrtaljkom; posuda za pranje ruku mora biti stalno puna čiste vode; svaki gost koji je svestan neprikladnog ili neelegantnog nameštaja ili okoline mora odmah otići i to što brže može; ne smeju se voditi beznačajni razgovori, već se mora govoriti samo o plemenitim i ozbiljnim stvarima; ni jedna reč obmane ili laskanja ne sme preći preko ničijih usana; a ceremonija ne sme trajati manje od četiri sata. Na ovim skupovima "ča-no-jua" ("vrele vode za čaj") ne koristi se čajnik; čajni prah se stavlja u šolju posebnog dizajna, sipa se vrela voda, šolja se dodaje od jednog gosta do drugog, a svaki pažljivo obriše ivicu salvetom. Kada poslednji gost ispije poslednju kap,

šolja ponovo ide naokolo, da bi se razgledala kao umetničko delo keramike. Na ovaj način, ceremonija čaja je podsticala keramičare da rade sve lepše šolje i činije, i pomogla Japancima da formiraju manire koji pokazuju spokojstvo, uglađenost i šarm.421 Cveće je takođe postalo kult u Japanu, a onaj isti Rikju koji je formulisao ritual za čaj, cenio je svoje cveće koliko i svoje šolje. Kada je čuo da Hidejoši dolazi da vidi njegovu čuvenu kolekciju hrizantema, Rikju je uništio sve cvetove u svom vrtu sem jednog, kako bi on bez konkurencije zasjao pred strašnim "šogunom".422 Umetnost aranžiranja cveća razvijala se u korak sa "čajizmom" u petnaestom i šesnaestom veku, a u sedamnaestom je postala nezavisna umetnost. Pojavili su se "Majstori cveća" koji su podučavali muškarce i žene kako da uzgajaju cveće u vrtu i kako da ga razmeste u kući; nije dovoljno, govorili su, da se divite cvetu, već morate naučiti da vidite istu toliku lepotu u listu, grani ili stabljici, istu lepotu u jednom cvetu kao i u hiljadu njih; a mora se aranžirati vodeći računa ne samo o boji već i o skupini i liniji. Čaj, cveće, poezija i igra postali su rekviziti ženstvenosti među japanskom aristokratijom.Cveće je religija Japanaca; oni ga obožavaju sa žrtvenim žarom i nacionalnim saglasjem. Posmatraju cvetanje423 koje donosi svaka sezona; a kada nedelju ili dve u aprilu cvetaju trešnje, izgleda kao da je ceo Japan ostavio posao da bi ih posmatrao, ili čak da hodočasti do mesta gde je čudo najraskošnije i najpotpunije.Trešnja se ne gaji zbog ploda već zbog cveta simbola vernog ratnika spremnog da umre za svoju zemlju na vrhuncu života. Zločinci, "na putu" do gubilišta, ponekad bi molili za jedan cvet. Gospa Čijo, u čuvenoj pesmi, priča o devojci koja je došla da uzme vodu iz bunara, ali videvši da su vedro i kanap omotani slakom, radije otišla da vodu uzme negde drugde nego da pokida biljne vitice. "Čovekovo srce," kaže Curajuki, "nikada se ne može razumeti; ali u mom rodnom selu cveće ispušta svoj miris kao pre." Ovi jednostavni stihovi su među najvećima u japanskoj poeziji, jer oni u savršenoj i najkraćoj formi izražavaju najdublju osobinu rase i jedan od retkih zaključaka filozofije. Ni jedan drugi narod ne pokazuje takvu ljubav prema prirodi kakva se može videti u Japanu: nigde drugde nisu muškarci i žene tako potpuno prihvatili sva prirodna raspoloženja kopna, neba i mora; nigde drugde čovek ne oplemenjuje tako pažljivo vrtove niti neguje biljke dok rastu ili se o njima stara kod kuće. Japan nije morao da čeka Rusoa ili Vordsvorta da im kažu da su planine uzvišene ili da su jezera lepa. Gotovo da ne postoji kuća u Japanu bez vaze sa cvećem, niti pesma u japanskoj književnosti a da se u njenim stihovima ne pominje pejsaž. Kao što je Oskar Vajld mislio da Engleska ne bi trebalo da ratuje sa Francuskom jer Francuzi pišu savršenu prozu, tako bi Amerika mogla da na kraju traži mir sa zemljom koja žudi za lepotom gotovo isto toliko strasno koliko i za moći.Umetnost vrtlarstva uvezena je iz Kine zajedno sa budizmom i čajem; ali ponovo su Japanci kreativno promenili ono što su usvojili imitiranjem. Otkrili su estetsku vrednost u asimetriji, novu draž u neobično originalnim oblicima; napravili su patuljasto drveće i grmlje zarobivši im koren u saksijama i vraški vešto, sa tiranskom nežnošću oblikovali ih tako da unutar zidova vrta mogu da predstavljaju vetrom izvijeno drveće olujnog Japana; pretražili su kratere svojih vulkana i najstrmije obale svojih mora da bi našli kamenje koje su skrivene vatre spojile sa metalom ili koje su strpljivi talasi oblikovali u čudnovate i iskrivljene forme; iskopali su mala jezera, presekli ukrštene potočiće i premostili ih mostovima koji izgledaju kao da su iznikli iz prirodnog šumskog rastinja; i kroz sve ove različite oblike vodile su, neprimetno napravljene staze, nekad do uzbudljivih novih oblika, a nekad do svežih i tihih odmorišta.Tamo gde su im to prostor i sredstva omogućili, radije su svoje kuće pripojili vrtovima nego svoje vrtove kućama. Kuće su im bile slabe ali lepe; zbog zemljotresa

visoke zgrade su bile opasne, ali tesari i stolari su znali kako da vežu strehe, zabate i grede u mesto za stanovanje koje je asketski jednostavno, estetski savršeno i arhitektonski jedinstveno. Tu nema zavesa, sofa, kreveta, stolova ili stolica, nema nametljive izložbe bogatstva i luksuza stanara, nema muzeja sa slikama, skulpturama ili starudijama; tu je u nekom udubljenju rascvetana grana, na zidu slika na svili ili papiru ili uzorak kaligrafije, na podu prekrivenom prostirkom jastuk sa naslonom za glavu i policom sa knjigama sa jedne i naslonom za ruku sa druge strane, a skriveni u ormanu dušeci i prekrivači koji se rasprostru na podu kada dođe vreme za spavanje. U takvim skromnim prostorijama, ili u krhkoj seljačkoj kolibi, živela je japanska porodica, i kroz sve oluje rata i revolucije, političke korupcije i verskog sukoba, nastavljala život i civilizaciju Svetih ostrva.

5. Porodica

Očeva autokratija - Status žene - Deca Seksualni moral - "Gejša" - Ljubav

Pravi osnov društvenog reda, na Istoku čak i više nego na Zapadu, bila je porodica; a svemoć oca, u Japanu kao i širom Istoka, nije bilo odraz zaostalog društva već opredeljenost za porodičnu a ne političku vlast. Pojedinac je na Istoku bio manje važan nego na Zapadu, jer je država bila slabija i zahtevala snažno organizovanu i disciplinovanu porodicu koja zamenjuje dalekosežnu i sveobuhvatnu centralnu vlast. Sloboda se shvatala u uslovima porodice a ne pojedinca; zato se (jer je porodica bila ekonomska jedinica proizvodnje koliko i društvena jedinica reda) uspeh ili neuspeh, život ili smrt događali su se porodici, a ne određenoj osobi. Vlast oca bila je tiranska, ali je imala preimućstvo da je izgledala prirodna, nužna i humana. Mogao je da iz patrijarhalnog domaćinstva otera zeta ili snaju, a da kod sebe zadrži unuke; mogao je da ubije svoje dete osuđeno za poročnost ili težak zločin; mogao je da proda decu u ropstvo ili prostituciju;424 i mogao je da se jednom jedinom rečju razvede od žene. Od prostog građanina se očekivalo da ima jednu ženu; ali ako je pripadao višim klasama mogao je da drži konkubine i da mu se ne zameraju povremena neverstva. Kada je hrišćanstvo stiglo u Japan, domaći pisci su se žalili da ono narušava mir porodica insinuirajući da su konkubinat i preljuba greh. Kao u Kini, položaj žene bio je viši u ranijim nego u kasnijim fazama civilizacije. Među vladarima carskog doba bilo je šest carica; a žene Kjota igrale su važnu, u stvari, vodeću ulogu u društvenom i književnom životu nacije. U tom najvišem periodu japanske kulture, ako možemo da rizikujemo hipoteze na tako ezoteričnim poljima, žene su nadmašivale muževe u preljubi i prodavale svoju vrlinu za jedan epigram. Gospa Sei Šonagon opisuje mladića koji se upravo sprema da pošalje ljubavnu poruku svojoj dragani, ali je prekida da bi vodio ljubav sa jednom usputnom devojkom; a ova autorka ljupko dodaje: "Pitam se da li je, kada je ovaj ljubavnik poslao svoje pismo uvezano orošenim izdancima "hagi" cveta, njegov glasnik oklevao da ga preda dami jer je i ona takođe imala gosta?" Pod uticajem feudalnog militarizma, i u prirodnoj i istorijskoj izmeni opuštenosti i stege, kineska teorija o podčinjenosti žene muškarcu stekla je veliki uticaj, pošto je "društvo" bilo uglavnom muško, a žene su imale "Tri poštovanja" prema ocu, mužu i sinu. Obrazovanje, sem u etiketi, retko bi se uzaludno rasipalo na njih, a vernost je bila iznuđena smrtnom kaznom. Ako bi muž uhvatio ženu u preljubi imao je pravo da na mestu ubije nju i njenog ljubavnika; na šta je suptilni Ijejasu dodao da će, ukoliko ubije ženu a poštedi muškarca, sam biti ubijen. Filozof Eken je savetovao mužu da se razvede od svoje žene ako govori

preglasno ili predugo; ali ako je muž raspusan i brutalan, kaže Eken, žena bi trebalo da se prema njemu odnosi dvostruko ljubazno i nežno. Pod ovom strogom i dugotrajnom obukom japanske su žene postale najvrednije, najvernije i najposlušnije žene i izmučeni putnici su počeli da se pitaju ne bi li sistem koji je doneo tako blagotvorne rezultate trebalo da se primenjuje i na Zapadu. Za razliku od najdrevnijih i najsvetijih običaja istočnjačkog društva, "samurajski " Japan nije podsticao plodnost. Kako je populacija rasla, mala ostrva su osećala da su prenaseljena i za samuraja je bila stvar dobrog glasa da se ne ženi pre tridesete i da nema više od dvoje dece. Ipak, od svakog čoveka se očekivalo da se oženi i ima decu. Ako bi se pokazalo da žena ne može da ima decu muž je mogao da se od nje razvede; a ako bi mu rađala samo ćerke mogao je da usvoji sina, da mu ne bi nestalo ime i imetak; jer ćerke nisu imale pravo na nasleđivanje. Deca su se vaspitavala na kineskim vrlinama i na književnosti o sinovljevom poštovanju, jer je na tome, kao izvoru porodičnog reda, počivala disciplina i bezbednost države. Carica Koken je u osmom veku naredila da svako japansko domaćinstvo mora da nabavi primerak "Klasike sinovljevog poštovanja", a od svakog učenika pokrajinske škole ili univerziteta tražilo se da je savlada. Sem za samuraja, kome je lojalnost gospodaru bila najviša obaveza, sinovljevo poštovanje bila je osnovna i vrhovna vrlina Japanca; čak je i njegov odnos prema caru morao da bude odnos sinovljeve ljubavi i poslušnosti. Do dolaska Zapada, sa njegovim rušilačkim idejama o individualnoj slobodi, ova glavna vrlina bila je gotovo celokupni moralni kodeks običnog građanina Japana. Prelaz na hrišćanstvo za ostrvo bio je gotovo nemoguć zbog biblijske zapovesti da muškarac ostavi svog oca i svoju majku i bude odan svojoj ženi. Druge vrline sem poslušnosti i lojalnosti bile su manje naglašavane nego u Evropi tog doba. Čestitost je bila poželjna, a neke žene iz viših klasa su počinile samoubistvo kada je bila ugrožena njihova nevinost; ali jedna greška nije značila propast. Jedan od najpoznatijih japanskih romana "Genđi Monogatari" je ep o aristokratskom zavođenju; a jedan od najpoznatijih japanskih eseja "Skice sa jastuka" gospe Sei Šonagon, na nekim mestima izgleda kao rasprava o etiketi greha. Žudnja tela se smatrala prirodnom, kao glad i žeđ, a na hiljade muškaraca, mnogi od njih poštovani muževi, skupljali su se noću u tokijskom "Jošivariju" ili "Cvetnom kvartu". Ovde, u najpristojnijim nepristojnim kućama na svetu, petnaest hiljada obučenih kurtizana, sa dozvolama za rad, sedele bi uveče iza svojih rešetaka, velelepno odevene i sa belilom na licu, spremne da ponude pesmu, igru i ljubavni odnos neoženjenim ili loše oženjenim muškarcima. Najbolje obrazovane kurtizane bile su "gejše", čije je samo ime pokazivalo da su osobe ("ša") sposobne za umetnički nastup ("gej"). Poput grčkih "hetera", one su bile vešte književnosti kao i ljubavi, a svoj promiskuitet su začinjale poezijom. " Šogun" Ijenari (1787-1836.), koji je već zabranio (1791.) zajedničko kupanje muškaraca i žena jer povremeno podstiču nemoral, izdao je 1822. godine strogi edikt protiv "gejši", opisujući je kao "ženskog pevača koji, veličanstveno ukrašena iznajmljuje sebe za zabavu gostima u restoranima, prividno za igru i pevanje, ali ustvari u svrhe vrlo različitog karaktera." Ove žene se dakle moraju klasifikovati kao prostitutke, zajedno sa onim "bezbrojnim bludnicama" koje su, u Kempferovo doba, ispunjavale svaku čajixnicu u gradu i svaku gostionu na putu. Ipak, grupe i porodice nastavljale su da pozivaju "gejše" da zabavljaju goste u društvenim prilikama; osnovane su škole za usavršavanje u kojima su starije "gejše" obučavale mlade devojke u svojim raznovrsnim veštinama; a periodično, u "Kaburenđu, " učiteljice i učenice su posluživale ceremonijalni čaj i izvodile javnu predstavu onih svojih dostignuća koja su se mogla javno prikazati. Roditelji koji ponekad nisu mogli da izdržavaju svoje ćerke, davali su ih izmanipulisanim

"pristankom" da postanu "gejše"; na hiljade japanskih romana govori o devojkama koje su se prodale ovoj profesiji da bi spasile svoje porodice od gladi. Ovi običaji, kolikogod potresni, nisu se suštinski razlikovali od navika i institucija Zapada, sem možda po otvorenosti, rafiniranosti i blagonaklonosti. Velika većina japanskih devojaka, verujemo, ostala je isto toliko čestita kao i device na Zapadu. Uprkos ovako otvorenim aranžmanima, Japanci su uspeli da žive životom relativnog reda i pristojnosti, i iako nisu često dozvoljavali ljubavi da određuje ko će se sa kime venčati, bili su sposobni za najnežniju ljubav prema osobi svoje želje. Česti su slučajevi, u japanskoj savremenoj istoriji kao i u književnosti, da se mladi par ubije u nadi da će uživati zajedno u večnosti, kada su im to roditelji zabranili na zemlji. Ljubav nije glavna tema japanske poezije, ali tu i tamo ona se pojavi sa neuporedivom jednostavnošću, iskrenošću i dubinom.O! da su beli talasi tamo daleko na Moru Isecvetovi,koje bih mogao da naberemi donesem na dar mojoj ljubavi. I, ponovo sa karakterističnim spojem prirode i osećanja, veliki Curajuki u četiri stiha priča priču o odbačenoj ljubavi:Ništa nije tako prolazno kao trešnjev cvet,kažeš ... ipak se sećam dobro onog časakada je životni cvet svenuo na jednu izgovorenu reča ni dašak vetra se nije pokrenuo.

6. Sveci

Religija u Japanu - Transformacija budizma- Sveštenici - Skeptici

Ona ista odanost koja se izražava u patriotizmu i ljubavi, u privrženosti roditeljima, deci, partneru i domovini, neizbežno traži u univerzumu kao celini neku centralnu silu kojoj bi mogla biti lojalna i kroz koju bi mogla izvesti neku vrednost i značaj veći od jedne osobe i trajniji od jednog života. Japanci su samo umereno religiozan narod ne duboko i potpuno religiozan kao Hindusi, ne strastveno i fanatično religiozan kao isposnici srednjevekovnog katolicizma ni ratoborni sveci reformacije; a ipak oni su izrazito više skloni pobožnosti i molitvi i filozofiji sa srećnim završetkom, nego njihovi skeptični rođaci preko Žutog mora.Budizam je stigao od svog osnivača kao oblak pesimistične opomene, pozivajući čoveka u smrt; ali pod nebom Japana uskoro se pretvorio u kult zaštitničkih bogova, u radosne svetkovine, vesele festivale, rusoovska hodočašća i u raj koji donosi utehu. Istina da je u japanskom budizmu bilo i pakla sve u svemu stotinu i dvadeset osam, smišljenih za svaku svrhu i za svakog neprijatelja. Postojao je svet demona kao i svetaca i lično Sotona ("oni") sa rogovima, spljoštenim nosem, kanxama i kljovama; živeo je u nekom mračnom, severoistočnom carstvu u koje je, tu i tamo, namamljivao žene da mu pruže zadovoljstvo ili muškarce da mu obezbede proteine. Ali na drugoj strani postojali su "bodisatve" spremni da ljudskim bićima prenesu delić milosti koju su sakupili kroz mnoge inkarncije čestitog života; a postojala su i milostiva božanstva poput naše Gospe Kvanon i Xiza, koji je bio nalik Hristu, sama suština božanskog milosrđa. Poštivanje se samo delom iskazivalo molitvom pred kućnim oltarima i svetilištima u hramovima; veći deo se sastojao od razdraganih povorki u kojima je vera bila podređena radosti, a pobožnost se prikazivala kroz žensku modu i muške terevenke. Neki ozbiljniji vernik ponekad bi čistio svoju dušu moleći se usred zime četvrt sata pod vodopadom; ili bi išao na hodočašće od jednog do drugog svetilišta svoje sekte, naslađujući u međuvremenu svoju dušu lepotom svoje rodne zemlje. Japanac je naime mogao da bira među mnogim oblicima budizma: mogao je da

traga za samoostvarenjem i blagoslovom kroz tiho praktikovanje "zena" ("meditacije"); mogao je da sledi strastvenu Ničiren u Lotosovoj sekti i nađe spasenje kroz učenje "Lotosove sutre"; mogao je da se pridruži Duhovnoj sekti i posti i moli se dok se pred njim ne pojavi Buda od krvi i mesa; mogao je da se zadovolji Sektom Čiste Zemlje i da se spasi samom verom; ili je mogao da nađe svoj put u strpljivom hodočašću do samostana Kojasan i ostvari raj ukopan u zemlju, posvećenu kostima Koboa Daišija, velikog učenjaka, sveca i umetnika koji je, u devetom veku, osnovao "šingon", sektu Istinske reči.Ukratko, japanski budizam je bio jedan od prijatnijih čovekovih mitova. On je mirno osvojio Japan i lagodno našao mesta, unutar svoje teologije i svog panteona, za doktrine i božanstva "šintoa": Buda se spojio sa Amaterasuom, a jedno skromno mesto u budističkim hramovima ostavljalo se za "šinto" svetilište. Budistički sveštenici su u ranijim vekovima bili pobožni, učeni i milostivi ljudi, koji su duboko uticali i unapredili japansku književnost i umetnost; neki od njih bili su veliki slikari i vajari, a neki učeni ljudi čiji su brižljivi prevodi budističke i kineske književnosti pružili plodni podsticaj kulturnom razvitku Japana. Uspeh je, međutim, pokvario kasnije sveštenike; mnogi su postali lenji i pohlepni (obratite pažnju na njihove vesele karikature koje su u slonovači ili drvu radili japanski rezbari); a neki su se toliko udaljili od Bude da su organizovali sopstvene vojske da bi učvrstili ili održali političku vlast. Budući da su pružali prvu životnu potrebu utešnu nadu njihov je posao cvetao čak i kada je drugima išlo loše; njihovo je bogatstvo raslo iz veka u vek, dok je siromaštvo naroda ostajalo. Sveštenici su ubedili vernike da četrdesetogodišnjak može da kupi još jednu deceniju života ukoliko kod četrdeset hramova uplati bogosluženje u svoje ime; u pedesetoj je mogao da kupi još deceniju života plativši bogosluženje u pedeset hramova; u šezdesetoj u šezdeset i tako sve dok, zbog nedovoljne pobožnosti, ne bi umro. 425 Pod Tokugavinim režimom, sveštenici su pili bez ograničenja, tajno držali ljubavnice, upražnjavali pederastiju,426 i prodavali visoka mesta u hijerarhiji najboljem platiši. U osamnaestom veku, moć budizma nad nacijom je izbledela; "šoguni" su prešli na konfucijanizam, Mabuči i Motoori su bili na čelu pokreta za ponovno vraćanje "šintoa", a učeni ljudi kao Ičikava i Arai Hakuseki pokušali su da racionalno kritikuju religiozna verovanja. Ičikava je smelo tvrdio da verbalno predanje nikada ne može da bude tako verodostojno koliko pisana reč; da se pismo pojavilo u Japanu gotovo hiljadu godina posle navodnog postanka ostrva i njihovih stanovnika od kapljica sa koplja i iz slabina bogova; da je tvrdnja da je carska porodica božanskog porekla samo političko sredstvo; i da je, ako preci čoveka nisu bila ljudska bića, mnogo verovatnije da su to bile životinje a ne bogovi. Civilizacija starog Japana, kao tolike druge, počela je sa religijom a završavala se filozofijom./VII/ MISLIOCIKonfucije stiže do Japana Kritika religije Religija učenjaka Kaibara Eken O obrazovanju O zadovoljstvu Rivalske škole Japanski Spinoza Ito Đinsai Ito Togai Ogju Sorai Rat učenih ljudi Mabuči MotooriFilozofija je, kao i religija, stigla u Japan iz Kine. A budizam je stigao u Nipon šest stotina godina posle njegovog dolaska u Srednje cvetno narodno kraljevstvo, tako da je filozofija, u obliku Sung konfucijanstva, nastala u svesti Japana gotovo četiri stotine godina nakon što je u Kini doživela drugo rođenje. Negde sredinom šesnaestog veka, potomak najpoznatije japanske porodice Fuđivara Seigva je, nezadovoljan znanjem koje je stekao kao monah, a čuvši za velike mudrace Kine, odlučio da ode i nastavi učenje u toj zemlji. Odnosi sa Kinom bili su godine 1552. zabranjeni, pa je mladi sveštenik napravio plan da pređe preko mora u krijumčarskom brodu. Dok je čekao u jednoj gostioni u luci, čuo je nekog učenika kako glasno čita na japanskom iz kineske knjige o Konfuiju. Seigva je bio presrećan kada je

otkrio da se radi o komentarima Ču Hsija o "Velikom Učenju". "Ovo je", uzviknuo je, "ono za čime sam tako dugo žudeo." Marljivim traganjem dobio je primerak ovog i drugih dela Sung filozofije i toliko se zaneo diskusijama o njima da je zaboravio da ode u Kinu. Za nekoliko godina okupio je oko sebe grupu mladih učenih ljudi koji su na kineske filozofe gledali kao na otkrovenje smelog novog sveta svetovne misli. Ijejasu je čuo za ove događaje i zatražio od Seigve da dođe i da mu protumači konfucijansku klasiku; ali ponosni sveštenik, koji je više voleo tišinu svoje sobe za učenje, poslao je u zamenu jednog briljantnog učenika. Ipak, oni mladi ljudi njegovog vremena koji su žudeli za više znanja dolazili su na njegova vrata, a njegova su predavanja privlačila toliku pažnju da su se budistički monasi iz Kjota žalili, govoreći da je sramota da bilo ko sem ortodoksnog i pravog sveštenika drži javna predavanja ili uči narod. Stvar je rešila iznenadna Seigvijina smrt (1619.).Učenik koga je on poslao kod Ijejasua uskoro ga je prevazišao po slavi i uticaju. Prvi Tokugava "šoguni" su zavoleli Hajašija Razana i imenovali za svog savetnika i sastavljača svojih javnih saopštenja. Ijemicu je 1630. godine uveo među plemstvo modu posećivanja Hajašijevih predavanja; i uskoro je mladi konfucijevac uspeo da među svojim slušaocima probudi toliko oduševljenje za kinesku filozofiju da nije imao teškoća da ih sa budizma i hrišćanstva privuče jednostavnom moralnom kredu koje je saga Šantunga zaveštala Dalekom istoku. Hrišćanska teologija, govorio je, mešavina je neverovatnih iluzija, dok je budizam degenerativna doktrina koja preti da oslabi tkivo i moral japanske nacije. "Vi sveštenici," govorio je Razan, "držite da je ovaj svet nestalan i prolazan. Vašim mađijama navodite ljude da zaborave društvene odnose; vi donosite kraj svim dužnostima i svemu doličnom. Tada objavljujete: Čovekov put je ispunjen grehom; ostavite svog oca i svoju majku, ostavite svog gospodara, ostavite svoju decu i tražite spasenje. Kažem vam sada da sam mnogo toga proučio; ali nigde nisam našao da za čoveka postoji put odvojen od njegove odanosti svom gospodaru i sinovljeve ljubavi prema njegovim roditeljima." Hajaši je bio u poodmaklim godina uživajući tihu slavu kada je veliki požar u Tokiju 1657. godine i njega ubrojio među nekoliko stotina hiljada žrtava. Njegovi su učenici pojurili da ga upozore na opasnost, ali on je samo klimnuo glavom i okrenuo se svojoj knjizi. Kada je plamen bukvalno besneo oko njega, naredio je da se donese nosiljka i odnet je dok je još uvek čitao svoju knjigu. Poput bezbroj drugih ljudi, proveo je noć pod vedrim nebom; a tri dana kasnije umro je od prehlade koju je dobio za vreme požara.Priroda je nadoknadila njegovu smrt davši sledeće godine Japanu jednog od najoduševljenijih konfuičjevaca. Muro Kjuso je za svog sveca patrona odabrao Boga učenja. Ispred Mičizaninog svetilišta proveo je, u mladosti, celu noć u molitvi; a onda je sebe posvetio znanju sa mladalačkom odlučnošću neobično sličnom onom kod njegovog savremenika Spinoze.427 Ustajaću svako jutro u šest časova, a odlaziti na počinak svako veče u dvanaest časova.Sem kada me u tome spreče gosti, bolest ili druge neizbežne okolnosti, neću biti zaludan...Neću govoriti neistine.Izbegavaću beskorisne reči, čak i potčinjenima.Biću umeren u jelu i piću.Ako osetim požudne želje uništiću ih odmah, ne pothranjujući ih.Lutanje misli uništava vrednost čitanja. Biću oprezan i čuvaću se od nedostatka koncentracije i prenagljenosti.Stremiću samo kulturi, ne dopuštajući svom umu da ga uznemirava želja za slavom ili dobitkom.Utiskujući ova pravila u moje srce pokušaću da ih sledim. Bogovi će mi biti svedoci. Ipak, Kjuso nije propovedao svetovnu izdvojenost, već je slobodoumnošću jednog Getea usmeravao karakter u tok sveta:Izdvajanje je jedna metoda i ona je dobra; ali nadmoćan čovek se raduje kada mu dođu prijatelji. Čovek sebe doteruje družeći se sa drugima. Svaki čovek koji teži učenju stremi da se doteruje na ovaj način. Ali ako sebe

odvoji od svega i svakog, on je kriv za kršenje velikog puta ... Put Mudraca nije odvojen od stvari svakodnevnog života ... Iako se budisti povlače iz ljudskih odnosa, prekidajući vezu između gospodara i subjekta, roditelja i deteta, oni nisu u stanju da od sebe odseku ljubav ... Sebičnost je tražiti sreću u budućem svetu ... Ne mislite da je Bog nešto daleko, već ga tražite u vašim sopstvenim srcima; jer srce je prebivalište Boga. Najprivlačniji od ovih ranih japanskih konfucijevaca se obično ne svrstava među filozofe, jer je poput Getea i Emersona imao veštinu da svoju mudrost izrazi elegantno, a zavidna književnost ga svojata kao svog. Poput Aristotela, Kaibara Eken je bio sin lekara, a sa medicine je prešao na opreznu empirijsku filozofiju. Pored bogate javne karijere, u kojoj je zauzimao mnoge službene položaje, našao je vremena da postane najveći učenjak svog doba. Broj njegovih knjiga, koje su ga učinile poznatim širom Japana, premašuje stotinu; one nisu bile napisane na kineskom (tadašnjem jeziku njegovih kolega filozofa) već na tako jednostavnom japanskom da ih je mogla razumeti svaka pismena osoba. Pored njegove učenosti i slave imao je, uporedo sa taštinom svakog pisca, skromnost svakog mudraca. Jednom, kaže predanje, neki je putnik na brodu koji je plovio duž japanske obale, preduzeo da poduči svoje saputnike o etici Konfucija. Na početku, svako je sa tipičnom japanskom znatiželjom i prilježnošću slušao; ali kako je govornik nastavljao, njegova publika, proglasivši ga za gnjavatora koji nema nos da razlikuje živu činjenicu od mrtve, polagano se osula, dok na kraju nije ostao samo jedan slušalac. Ovaj usamljeni slušalac je, međutim, pratio predavanje tako predano i tako koncentrisano da ga je predavač, kada je završio, upitao za ime. "Kaibara Eken," bio je tihi odgovor. Govornik je bio zapanjen kada je saznao da je sat i duže pokušavao da predaje konfucijanizam najslavnijem konfucijevskom majstoru tog vremena. Ekenova filozofija bila je oslobođena teologije kao i Kungova, i agnostički se držala zemlje. "Glupi ljudi, koji rade nečasne stvari, upućuju svoje molitve sumnjivim bogovima u težnji da ostvare sreću." Kod njega, filozofija je bila pokušaj da se iskustvo sjedini sa mudrošću, a želja sa karakterom; a njemu je izgledalo hitnije i važnije da sjedini karakter nego da sjedini znanje. On govori neobično savremeno:Cilj učenja nije samo proširenje znanja već formiranje karaktera. Njegov cilj je da od nas napravi prave ljude, a ne samo učene ljude... Učenje morala koje se smatralo stubom celokupnog učenja u školi starog vremena jedva da se uči u današnjim školama, zbog zahteva da se proučavaju brojni predmeti. Ljudi više ne smatraju da se vredno baviti učenjima sedih mudraca iz prošlosti. Rezultat toga je, da su prijateljski odnosi između gospodara i sluge, nadređenog i podređenog, starijeg i mlađeg žrtvovani na oltar boga zvanog "Individualno pravo."... Glavni razlog što ljudi ne cene više učenje mudraca je što učeni ljudi pokušavaju da izlože njihovo učenje, a ne pokušavaju da žive prema učenjima mudraca. Izgleda da su mu mladi ljudi njegovog vremena prebacivali konzervatizam, jer im on uzvraća lekcijom koju svaka srčana generacija mora da iznova uči.Deco, možda mislite da su reči starog čoveka dosadne; ipak, kada vas poučava vaš otac ili deda, ne okrećite glavu, već poslušajte. Iako možda mislite da je tradicija vaše porodice glupost, ne razbijajte je u komadiće, jer ona je otelotvorenje mudrosti vaših otaca. Možda je zaslužio prekor, jer je najpoznatija među njegovim knjigama, "Ona Daikaku" ili "Veliko učenje za žene", imala snažni reakcionarni uticaj na položaj žene u Japanu. Ali on nije bio mračni propovednik nameran da nađe greh u svakom zadovoljstvu; znao je da je jedan od zadataka učitelja da nas nauči kako da uživamo u našoj okolini, kao i da je (ako možemo) shvatimo i kontrolišemo.Ne dozvolite da vam prođe ni jedan dan bez užitka... Ne dozvolite sebi da vas uznemiruje glupost drugih... Setite se da od svog prapočetka svet nikada nije bio bez budala... Nemojmo zato

sebe iscrpljivati, niti gubiti dobro raspoloženje, čak i kada se dogodi da su nam sopstvena deca sebična i da se ne obaziru na naše najbolje namere da ih naučimo da budu drugačiji... "Sake" je divan dar neba. Ako se pije u malim količinama on štiti srce, podiže potonuli duh, utapa brigu i poboljšava zdravlje. Tako on pomaže čoveku, a i njegovim prijateljima, da uživaju u zadovoljstvima. Ali onaj ko pije previše gubi svoje dostojanstvo, postaje previše pričljiv i govori pogrdne reči kao ludak... Uživajte u "sakeu" tako što ćete ga piti upravo onoliko koliko je dovoljno da vam pruži malo razdraganosti i da tako uživate u posmatranju cveća upravo u trenu kada se rascvetava. Piti previše i pokvariti ovaj veliki dar neba bilo bi glupo. Poput mnogih filozofa, i on je u prirodi našao poslednje utočište za svoju sreću.Ako učinimo da naše srce postane pravrelo zadovoljstva, naše oči i uši vrata zadovoljstva, a čuvamo se niskih želja, tada će naše zadovoljstvo biti potpuno; jer tada možemo da postanemo gospodar planina, vode, meseca i cveća. Nije nam potrebno da za to pitamo bilo kog čoveka niti je, da bismo to ostvarili, potrebno da platimo i jedan jedini sen; oni nemaju određenog vlasnika. Oni koji mogu da uživaju u lepoti neba iznad i zemlje ispod ne moraju da zavide luksuzu bogatih, jer oni su bogatiji od najbogatijih... Pejsaž se stalno menja. Ni dva jutra ni dve večeri nisu isti... U ovom času čovek misli da je sva lepota sveta nestala. Ali kada sneg počne da pada, a čovek se ujutro probudi i vidi da su se selo i planine pretvorili u srebro, i da nekada ogolelo drveće izgleda puno cveća... Zima liči na noćni san, koji nam vraća snagu i energiju...Volim cveće i rano ustajem;Volim mesec i kasno ležem...Ljudi dolaze i odlaze kao kratkotrajni potoci;Ali mesec ostaje kroz vekove. U Japanu, čak i više nego u Kini, uticaj Konfucija na filozofsku misao savladao je potpuno otpor neopredeljenih buntovnika na jednoj strani i mistične idealiste na drugoj. "Šuši" škola Seigve, Razana i Ekena uzela je svoje ime od Ču Hsija i sledila njegovo ortodoksno i konzervativno tumačenje kineskih klasika. Neko vreme bila joj je suprostavljena "Ojomei" škola, koja je preuzela vodstvo od Vang Jang-Minga, u Niponu poznatog kao Ojomeija. Kao i Vang, japanski filozofi "Ojomeija" su težili da se dobro i loše izvodi iz svesti pojedinca, a ne iz društvenih tradicija i učenja starih mudraca. "Godinama sam bio odani obožavalac Šušija," kaže Nakaje Tođu (1609-48.), "kada su, nebeskom milošću, prvi put u Japan stigla sabrana dela Ojomeija. Da nije bilo pomoći njegovog učenja, moj bi život bio prazan i jalov." Tako se Nakaje posvetio tumačenju idealističkog monizma, u kome je svet jedinstvo "ki" i "ri" - u stvarima (ili "modusima") i razumu ili zakonu. Bog i njegovo jedinstvo su jedno; svet stvari je bilo njegovo telo, univerzalni zakon njegova duša. Kao i Spinoza, Vang Jangming i skolastici Evrope, Nakaje je prihvatio ovaj univerzalni zakon sa nekom vrstom /amor/ /dei intellectualis/, i objašnjavao dobro i zlo kao ljudske termine i predrasude koji ne opisuju objektivne entitete; i takođe neobično kao Spinoza, nalazio je određenu besmrtnost u kontemplativnom jedinstvu individualnog duha sa vanvremenskim zakonima ili razumom sveta.Čovekov um je um osetnog sveta, ali mi imamo drugi um koji se naziva svest. To je sam razum i ne pripada obliku (ili "modusu"). On je beskonačan i večan. Kako je naša svest jedno sa (božanskim ili univerzalnim) razumom, ona nema početak ni kraj. Ako dejstvujemo u skladu sa (takvim) razumom ili svešću, mi smo sami inkarnacije beskonačnog i večnog i imamo beskonačan život. Nakaje je bio čovek svetačke iskrenosti, ali njegova filozofija nije bila po volji ni narodu ni vlasti. Šogunat se plašio ideje da svaki čovek može sa da određuje šta je dobro a šta loše. Kada je jedan drugi eksponent "Ojomeia", Kumazava Banzan, prešao sa metafizike na politiku i kritikovao neznanje i zaludnost "samuraja", izdat je nalog za njegovo hapšenje. Kumazava, shvativši važnost peta kao posebnih filozofskih organa, pobegne u planine, gde je veći deo ostatka

života proveo u šumskoj zabiti. Godine 1795. objavljen je edikt protiv daljeg učenja filozofije Ojomei; a toliko je popustljiva bila svest Japana da se od tog vremena Ojomei skrivao u frazama konfucijanizma ili je sačinjavao umereni element militarističkog zena koji se, tipičnim paradoksom istorije, od miroljubive vere Bude preobrazio u inspiraciju patriotskih ratnika.Kako se japansko učenjaštvo razvijalo i direktno se upoznavalo sa učenjem Konfucija, a ne samo sa njegovim Sung interpretatorima, filozofi kao Ito Đinsai i Ogju Sorai osnovali su klasičnu školu japanske misli, koja je insistirala da se preskoče svi tumači i ide do samog velikog Kunga. Porodica Ita Đinsaija nije se slagala sa njim oko vrednosti Konfucija; podsmevali su mu se zbog neupotrebljivosti njegovog učenja i predskazivali da će umreti u siromaštvu. "Učenost," govorili su mu, "pripada Kinezima. Ono je beskorisno u Japanu. Čak i da je stekneš, ne možeš je prodati. Bolje da postaneš lekar i zaradiš novac." Mladi učenjak je slušao ali nije čuo; odrekao se ugleda i bogatstva svoje porodice, napustio svaku materijalnu ambiciju, svoju kuću i imanje dao mlađem bratu i odabrao da živi u samoći da bi mogao da se posveti učenju bez smetnji. Bio je privlačan i ponekad su ljudi mislili da je princ; ali on se obukao kao seljak i klonio se javnosti. "Đinsai je," kaže jedan japanski istoričar,"bio toliko siromašan, toliko sirot da na kraju godine nije mogao da napravi novogodišnje kolače od pirinča; ali on je bio na to sasvim ravnodušan. Njegova žena je prišla, kleknula pred njega i rekla: Radiću kućne poslove u bilo kakvim uslovima; ali ima nešto što je nepodnošljivo. Naš sin Genso ne shvata značenje našeg siromaštva; on zavidi deci suseda zbog kolača od pirinča. Ja sam ga izgrdila, ali srce mi se cepa. Đinsai je nastavio da i dalje pilji u svoje knjige i nije odgovarao. Onda, skinuvši svoj granatni prsten, pruži ga ženi, kao da govori, Prodaj ga i kupi pirinčane kolače." U Kjotou je Đinsai otvorio privatnu školu i tu poučavao četrdeset godina, obučivši u filozofiji ukupno oko tri hiljade učenika. Povremeno je govorio o metafizici i opisivao kosmos kao živi organizam u kome život uvek nađačava smrt; a, kao i Konfucije, imao je jake predrasude u korist zemaljske stvarnosti.Onaj od koga nema koristi u upravljanju državom ili se ne vlada u skladu sa ljudskim odnosima, beskorisan je... Učenje mora biti aktivno i živo; učenje ne sme biti prosta mrtva teorija ili spekulacija... Oni koji znaju put traže ga u svom dnevnom životu... Ako se van ljudskih odnosa nadamo naći put, to je kao da pokušavamo da uhvatimo vetar... svakidašnji put je izvanredan; nema boljeg na svetu. Posle smrti Đinsaija, njegovu školu i rad nastavio je njegov sin, Ito Togai. Togai je ismejavao slavu i govorio: "Kako da se čovek, čije se ime zaboravlja čim umre, ne naziva životinjom ili peskom? Ali nije pogrešno da čovek žudi da piše knjige ili da stvara rečenice, kako bi njegovo ime bilo vredno divljenja i kako se ne bi zaboravilo?" On je napisao dve stotine i četrdeset dve knjige; ali inače je vodio skroman i razborit život. Kritičari su se žalili da su ove knjige jake u onom što je Molijer nazivao /virtus/ /dormitiva/; ipak, Togaijevi učenici su isticali da je napisao dve stotine i četrdeset dve knjige a da nije rekao ni jednu neljubaznu reč o bilo kom drugom filozofu. Kada je umro stavili su na njegov grob poželjan epitaf:Nije govorio o manama drugih...Nije ga interesovalo ništa sem knjiga.Njegov je život bio spokojan. Najveći od ovih kasnih konfucijevaca bio je Ogju Sorai; kako je sam rekao, "Od vremena Đimua, prvog cara Japana, kako mi je malo učenih ljudi bilo ravno!" Za razliku od Togaija zabavljala ga kontroverznost i neobuzdano je izricao svoje mišljenje o filozofima, živim ili mrtvim. Kada ga je jedan mladi čovek upitao, "Šta volite sem čitanja?", odgovorio je, "Nema ništa lepše nego jesti žrtveni pasulj i kritikovati velike ljude Japana." "Sorai je," rekao je Namikava Tenđin, "vrlo veliki čovek, ali on misli da zna sve što ima da se zna. To je loša navika."

Ogju je mogao da bude skroman kada je to hteo: svi Japanci, govorio je, izričito uključujući i sebe, su varvari; samo su Kinezi civilizovani; a "ako postoji nešto što se mora reći, to su već rekli stari kraljevi ili Konfucije." "Samuraji" i učenjaci su bili gnevni na njega, ali reformatorski "šogun" Jošimune je voleo njegovu hrabrost i štitio ga od besa intelektualaca. Sorai je svoju javnu govornicu podigao u Jedu i, kao Hsunce koji je napadao sentimentalnost Mo Tija ili Hobs koji je opovrgavao Rusoa pre Rusoovog rođenja, svoju ismejačku logiku usmerio na Đinsaija, koji je izjavio da je čovek po prirodi dobar. Naprotiv, govorio je Sorai, čovek je po prirodi nitkov i grabi šta god može da dohvati; samo veštački moral i zakoni, kao i nemilosrdno vaspitanje, čine od njega tolerantnog građanina.Čim se čovek rodi, nastaju želje. Kada ne možemo da ostvarimo svoje želje, koje su bezgranične, nastaje borba; kada nastane borba, sledi zbrka. Kako su stari kraljevi mrzeli zbrku, oni su utvrdili što je ispravno i pravo i time su vladali željama ljudi... Moral nije ništa drugo do nužno sredstvo za kontrolisanje podanika carstva. On ne potiče iz prirode, niti iz pobuda čovekovog srca, već ga je smislila nadmoćna inteligencija određenih mudraca, a država ga je potvrdila. Kao da potvrđuje pesimizam Soraija, japanska misao je u veku koji je sledio posle njega pala i sa ovog skromnog nivoa do koga se uzdigla imitiranjem Konfucija i izgubila se u ogorčenom mastiljavom ratu između idolopoklonika Kine i obožavalaca Japana. U ovom ratu starih protiv savremenih, savremeni su pobedili svojim nadmoćnim divljenjem prema prošlosti. "Kangakuša" ili (pro)kineski učenjaci, nazivali su svoju zemlju varvarskom, tvrdili da je sva mudrost kineska i zadovoljavali se prevođenjem i komentarima kineske književnosti i filozofije. "Vagakuša" ili (pro)japanski učenjaci, napadali su ovakav stav kao nazadnjački i nepatriotski i pozivali svoju naciju da okrene leđa Kini i obnovi svoju snagu na izvorima sopstvene poezije i istorije. Mabuči je napao Kineze kao urođeno nemoralni narod, hvalio Japance kao prirodno dobre i objašnjavao nedostatak rane i domaće japanske književnosti i filozofije činjenicom da Japancima nisu bila potrebna uputstva za vrline ili inteligenciju.428 Inspirisan posetom Mabučiju, mladi lekar Motoori Norinaga posvetio je trideset četiri godine pisanju četrdeset četiri knjige komentara na "Kođiki" ili "Zapise o drevnim događajima", klasičnu zbirku japanskih, posebno "šinto", legendi. Ovaj komentar, "Kođiki-den", bio je zloban napad na sve kinesko, u ili van Japana. On je direktno podržao bukvalnu istinitost primitivnih priča koje su kazivale o božanskom poreklu japanskih ostrva, careva i naroda; i pred samim nosom Tokugavinih regenata podsticao je među intelektualcima Japana povratak njihovom sopstvenom jeziku, običajima i tradicijama koji će na kraju oživeti "šinto" u suprotnosti sa budizmom, i povratiti nadmoć careva nad "šogunima". "Japan je," pisao je Motoori, " zemlja koja je rodila Boginju Sunca, Amaterasu; a ta činjenica dokazuje njegovu superiornost nad svim drugim zemljama." Njegov učenik Hirata nadovezao se na taj argument nakon Motoorine smrti:Veoma je žalosno da toliko neznanje prevlađuje oko dokaza za dve osnovne doktrine da je Japan zemlja bogova i njegovi stanovnici potomci bogova. Između naroda Japana i Kineza, Indusa, Rusa, Holanđana, Sijamaca, Kamboxanaca, i drugih nacija sveta, postoji razlika u vrsti pre nego u stepenu. Bogovi koji su stvorili sve zemlje spadaju, bez izuzetka, u božansko doba, i svi su rođeni u Japanu, tako da je Japan njihova rodna zemlja, i ceo svet priznaje umetnost te titule. Korejanci su bili prvi koji su saznali tu istinu, a od njih se polagano širila svetom, i svi su je prihvatili... Druge zemlje su naravno nastale preko moći bogova stvoritelja, ali ih nisu začeli Izanagi i Izanami, niti su one rodile Boginju Sunca, što je uzrok njihove inferiornosti. Takvi su bili ljudi i mišljenja koji su stvorili pokret "Sono" "Jo-i" o "poštivanju Cara i progonu stranih

varvara." U devetnaestom veku taj pokret je inspirisao narod Japana da zbaci šogunat i ponovo uspostavi nadmoć Božanske loze. U dvadesetom on igra živu ulogu u pothranjivanju onog žestokog patriotizma koji neće biti miran dok Sin neba ne bude vladao svim plodnim milionima vaskrslog Istoka.

III UM I UMETNOST STAROG JAPANA

1. Jezik i obrazovanje

Jezik - Pismo - Obrazovanje

U međuvremenu Japanci su pozajmili svoje sisteme pisanja i obrazovanja od varvarskih Kineza. Njihov jezik je bio specifično njihov, po pretpostavci mongolski i srodan korejskom, ali nije dokazano proistekao iz tog ili bilo kog drugog poznatog jezika. Razlikovao se naročito od kineskog po tome što je višesložan i adhezivan, a ipak jednostavan; imao je malo aspirata, nije imao grlenih ni složenih ili završnih suglasnika (osim n); i skoro svaki samoglasnik bio je melodično dug. Gramatika je, takođe, bila prirodan i lak sistem; raskrstila je sa brojem i rodom u svojim imenicama, sa stepenom komparacije u svojim pridevima, i sa ličnim nastavcima u svojim glagolima; imala je malo ličnih zamenica, i uopšte nije imala odnosnih zamenica. S druge strane postojali su nastavci za negaciju i način u pridevima i glagolima; nezgodne "postpozicije" modificirajući sufiksi korišćene su umesto prepozicija; a komplikovana tituliranja poput "Vaš skromni sluga" i "Vaša Ekselencijo" koristili su se umesto ličnih zamenica prvog i drugog lica.Jezik čak nije imao ni pismo, čini se, dok Korejci i Kinezi nisu doneli tu veštinu u Japan u prvim vekovima naše ere; a i tada su se Japanci stotinama godina zadovoljavali time da svoj jezik italijanske lepote izražavaju ideogramima srednjeg kraljevstva. Pošto se složen kineski znak morao koristiti za svaki slog japanske reči, japansko pisanje u dobu Nara bilo je gotovo najnapornije koje je ikada postojalo. Tokom devetog veka, onaj zakon štedljivosti koji određuje tako mnogo u filologiji, doveo je na olakšanje Japana do dva uprošćena sistema pisanja. U svakom od njih kineski znak, skraćen u tečniji oblik, predstavljao je jedan od četrdeset sedam slogova koji čine govorni japanski jezik; i taj popis slogova od četrdeset sedam znakova služio je mesto azbuke.429 Pošto je veliki deo japanske književnosti pisan na kineskom, a veći preostali deo ne popularnim popisom slogova već kombinacijom kineskih znakova i starosedelačkih azbuka, mali je broj zapadnih naučnika koji su uspeli da je čitaju u originalu. Naše poznavanje japanske književnosti je stoga delimično i varljivo, a naše ocene o njoj nemaju veliku vrednost. Jezuiti su se, izmučeni tim lingvističkim barijerama, žalili da je ostrvski jezik smislio đavo da bi sprečio propovedanje Jevanđelja Japancima.430 Pisanje je veoma dugo bilo luksuz viših slojeva; do druge polovine devetnaestog veka nije ni bilo pokušaja da se ta veština širi među narodom. U dobu Kjoto bogate porodice su držale škole za svoju decu; a carevi

Tenči i Momu, na početku osmog veka, osnovali su u Kjotu prvi japanski univerzitet. Postepeno se sistem provincijskih škola razvio pod nadzorom vlade; njihovi diplomci su mogli da se upišu na univerzitet, a oni diplomci univerziteta koji su položili propisane testove mogli su da budu na javnim položajima. Građanski ratovi ranog feudalnog perioda prekinuli su taj napredak obrazovanja, a Japan je zanemario umne veštine dok šogunat Tokugava nije uspostavio mir i ohrabrio sticanje znanja i književnost. Ijejasu je bio skandalizovan otkrićem da devedeset odsto samuraja ne zna da čita i piše. Godine 1630. Hajaši Razan je u Jedu osnovao školu za obučavanje državnih činovnika i konfucijevske filozofije, koja se kasnije razvila u Univerzitet Tokija; a Kumazava je, 1666., osnovao u Šizutaniju prvu provincijsku višu školu. Dozvoljavajući učiteljima da nose mač i hvale se rangom "samuraja", vlada je podstakla studente, doktore i sveštenike da osnivaju privatne škole za sticanje osnovnog obrazovanja u kućama ili hramovima; godine 1750. bilo je osam stotina takvih škola, sa nekih četrdeset hiljada učenika. Sve te institucije bile su namenjene sinovima "samuraja"; trgovci i seljaci morali su da se zadovolje javnim predavanjima, a samo su imućne žene dobijale bilo kakvo formalno obrazovanje. Opšte obrazovanje, u Japanu kao i u Evropi, moralo je da sačeka potrebe i obaveze industrijskog života.

2. Poezija

"Manjošu" - "Kokinšu"- Karakteristike japanske poezije - Primeri - Igra poezije -"Haiku"-kockari

Najranija japanska književnost koja se očuvala do naših dana je poezija, a najraniju japansku poeziju njihovi naučnici smatraju za najbolju. Jedna od najstarijih i najčuvenijih japanskih knjiga "Manjošu", ili "Knjiga deset hiljada listova" u kojoj su dvojica priređivača sakupili u dvadeset tomova nekih 4.500 pesama nastalih tokom prethodna četiri veka. Tu se posebno pojavljuju radovi Hitomaroa i Akahita, glavnih poetskih perjanica iz doba Nara. Kada je njegova voljena umrla, a dim se sa pogrebne lomače digao u brda, Hitomaro je napisao elegiju kraću nego /In Memoriam/:O, je li to moja voljena, taj oblak što lutaKlisuromDuboko samotne planine Hacuse?Još jedan pokušaj da japansku poeziju sačuva od smrtnosti vremena napravio je car Daigo, koji je sakupio jedanaest stotina pesama iz proteklih stotinu i pedeset godina u antologiju poznatu kao "Kokinšu" "Pesme drevne i nove." Njegov glavni pomagač bio je pesnik-učenjak Curajaki čiji nam predgovor danas izgleda interesantnije od fragmenata koje nam je knjiga prenela od njegove lakonske muze:Poezija Japana, kao seme, izvire iz čovekovog srca stvarajući bezbrojno lišće jezika... U svetu punom stvari čovek se upinje da nađe reči da izrazi utisak koji su na njegovo srce ostavili pogled i zvuk... I tako srce čoveka uspeva da nađe izraz rečima za svoje uživanje u lepoti cveta, svoje divljenje pred pesmom ptica, i svoj nežni pozdrav maglama koje kupaju pejsaž, kao i svoje setno saosećanje za prolaznu jutarnju rosu... Na stih su pesnici bili potaknuti kad su videli zemlju belu od snežnog pljuska palih cvetova trešnje u prolećna jutra, ili u jesenjim večerima čuli šuštanje lišća koje pada; ili godinu za godinom gledali kako ogledalo tužno odražava tragove vremena... ili drhtali dok su gledali sićušnu kap rose kako treperi na kapljicama osutoj travi. Curajaki je dobro ukazao na stalne teme japanske poezije raspoloženja i mene, cvetanje i uvenuće, prirodu na ostrvima koje su vulkani učinili slikovitim, a obilne kiše zelenim. Pesnici Japana su se oduševljavali i manje banalnim izgledom polja i šuma i mora pastrmkama koje bi se praćakale u

planinskim potocima, žabama koje bi odjednom skočile u tiha jezerca, obalama bez plime, brdima presečenim nepomičnom maglom, ili kapima kiše koja se gnezdi poput dragulja na presavijenoj vlati trave. Oni često pesmu ljubavi utkivaju u svoje obožavanje sveta koji se razvija, ili elegično oplakuju kratkoću cveća, ljubavi i života. Retko, međutim, ova nacija ratnika opeva rat, i tek tu i tamo njena poezija uzdiže srce himnama. Nakon perioda Nara većina pesama bila je kratka; od jedanaest stotina u "Kokinšu" sve sem pet su bile u sažetom "tanka" obliku pet redova od pet, sedam, pet, sedam i sedam slogova. U tim pesmama nema rime, jer bi skoro neizbežni završetak japanske reči samoglasnikom ostavio isuviše uzan raspon za pesnikov izbor; niti postoji akcent, ton ili kvantitet. Postoje čudni trikovi govora: "jastučne reči," ili besmisleni prefiksi dodati zbog zvučnosti; "predgovori," ili rečenice koje prethode pesmi, pre da bi se zaokružila njena forma nego razvile njene ideje; i "važne reči" upotrebljene dvosmisleno u zapanjujućem rasponu značenja da bi se jedna rečenica povezala sa onom sledećom. To su, za Japance, sredstva koja je vreme potvrdilo, kao što su za Engleze aliteracija ili rima; a njihova popularna privlačnost ne uvlači pesnika u prostotu. Nasuprot tome, te klasične pesme u osnovi su aristokratske po misli i obliku. Rođene u dvorskoj atmosferi, oblikovane su gotovo oholom uzdržanošću; one pre traže savršenstvo oblika nego novost u izražavanju; one pre potiskuju nego što izražavaju emociju; a isuviše su ponosne da bi bile išta do kratke. Nigde drugde nisu pisci bili tako izražajno uzdržani; kao da su pesnici Japana želeli da svojom skromnošću okaju hvalisavost njegovih istoričara. Napisati tri strane o zapadnom vetru, kažu Japanci, znači pokazati plebejsku preopširnost; pravi umetnik ne sme da misli umesto čitaoca već da ga namami da aktivno misli; mora da traga i da nađe jedno sveže opažanje koje će pobuditi u njemu sve one ideje i sva ona osećanja koje zapadnjački pesnik ne propušta da razradi u samodovoljnom i monopolističkom detalju. Svaka pesma, za Japance, mora biti tihi zapis inspiracije jednog trenutka.Zato ćemo biti u zabludi ako tražimo u tim antologijama, ili u onoj "Zlatnoj riznici" Japana, "Hijaku-nin-isšu" "Pojedini stihovi stotine ljudi" bilo kakav herojski ili epski ton, bilo kakav trajan ili lirski polet; ovi pesnici, poput brzopletih šaljivxija iz krčme Sirene, bili su spremni da svoj život ulože na jedan stih. Pa kad je Saigjo Hoši, izgubivši najboljeg prijatelja postao kaluđer, i mistično našao u kapelama u Isi utehu koju je tražio, on nije napisao "Adonisa", čak ni "Lisidasa", već ove jednostavne stihove:Šta je toŠto ovde boraviJa ne znam;Ipak mi je srce puno zahvalnosti,a suze teku niz lice. A kada je gospa Kaga no-Čijo izgubila muža napisala je, tek:Sve stvari koje kao da jesuTek su San jednog snivača...Spavam... Budim se...Kako širok jeKrevet bez ikog pored. Onda je, izgubivši i dete, dodala dva reda:Danas, kako li je daleko odlutao,Hrabri lovac na vilin-konjice! U carskim krugovima Nare i Kjotoa sastavljanje "tanki" postala je aristokratski zabava; ženska čednost, kojoj je u drevnoj Indiji cena bio slon, često se na tim dvorovima zadovoljavala trideset jednim slogom vešto oblikovane poezije. Bilo je uobičajeno da car zabavi svoje goste tako što će im dati reči da oblikuju pesmu; a književnost tog vremena uzgred pominje ljude koji su razgovarali jedan sa drugim poezijom u akrostihom ili "tanke" dok su šetali ulicom. Periodično bi, na vrhuncu doba Heijana, car organizovao poetsko takmičenje ili turnir, na kome bi se i do petnaest stotina kandidata takmičilo pred učenim sudijama u sastavljanju tanka epigrama. Za ovakve okršaje osnovan je 951. godine posebni Poetski biro, a nagrađeni primerci na svakom takmičenju deponovani su u arhive te institucije.U šesnaestom veku japanska poezija se osetila krivom zbog prevelikog praznoslovlja i odlučila da "tanku" originalnu pesmu koju bi počela jedna, a dovršila druga osoba "u haiku" "jednom jedinom izrazu" od tri reda,

razmećući se sa pet, sedam i pet slogova, ili sedamnaest ukupno. U doba Genroka (1688-1704.) "haiku" postalo je najpre moda, a zatim ludilo; jer Japanci podsećaju na Amerikance po emotivno-intelektualnoj osetljivosti koja stvara brz uspon i pad raznih umotvorina. Muškarci i žene, trgovci i ratnici, zanatlije i seljaci zanemarivali su životne potrebe da bi se ogledali "haiku" epigramima, sastavljenim u jednom trenutku. Japanci, kojima je kockanje omiljena strast, ulagali su toliko novca u takmičenja u sastavljanju "haikua" da su neke preduzimljive duše napravile posao od njihovog organizovanja, pelješeći na hiljade posvećenika dnevno, dok na kraju vlasti nisu bile prisiljene da izvrše prepade na ova pesnička sastajališta i zabrane novu najamničku veštinu. Najistaknutiji majstor "haikua" je bio Macuo Bašo (1643-94.), čije je rođenje, smatrao je Joneu Nogučiju, "bio najveći događaj u našim japanskim letopisima." Bašo, mladi "samuraj", bio je toliko potresen smrću svog gospodara i učitelja da je napustio život na dvoru, odbacio sve telesne užitke, prepustio se lutanju, meditaciji i učenju, i izrazio svoju tihu filozofiju u delićima poezije o prirodi koju visoko cene japanski "literati" kao savršene primere koncentrisanog nagoveštaja:Stari ribnjak.Skok žabe u vodu.Pljusak u tišini.ili:Mlad konjicveselo štrpka klasje.Predah na putu.

3. Proza

i) *Beletristika*

Gospa Murasaki - "Priča o Genđiju" - Njeno savršenstvo - Kasnija japanska beletristika- Jedan humorista

Ako su japanske pesme prekratke za ukus zapadnog uma, možemo se utešiti japanskim romanom, čija remek-dela dostižu dvadeset, ponekad i trideset tomova. Najcenjeniji od njih je " Genđi Monogatari" (bukvalno i neporecivo "Tračevi o Genđiju") koji u jednom izdanju puni 4234 strane. Tu zabavnu romansu je sastavila oko 1001. godine gospa Murasaki no-Šikibu. Fuđivara od stare loze, udala se za drugog Fuđivaru 997. godine, ali je ostala udovica četiri godine kasnije. Gušila je svoj bol pisanjem istorijskog romana u pedeset četiri toma. Nakon što je ispisala svu hartiju do koje je mogla da dođe, svojim svetogrdnim rukama dočepala se svetih "sutr"-a jednog budističkog hrama, i iskoristila ih za rukopis; čak je i hartija nekad bila luksuz.Junak te priče je sin cara i njegove najdraže konkubine, koja je toliko lepa da su sve druge konkubine ljubomorne na nju, i svojim je kinjenjem nateraju u smrt.. Murasaki, možda preuveličavajući mušku sposobnost za odanost, opisuje cara kao neutešnog.Kako su godine prolazile, car nije zaboravljao svoju izgubljenu gospu, i mada su mnoge žene dovedene u palatu u nadi da će u njima naći zadovoljsvo, on se okrenuo od svih njih, verujući da nema nikoga na svetu kao što je ona koju je izgubio... neprekidno je tugovao što im sudba nije dala da ispune zakletvu o kojoj su njih dvoje dan i noć pričali, zakletvu da će njihovi životi biti kao dve ptice koje dele krilo, dva drveta koja dele granu. Genđi je izrastao u sjajnog princa, više lep nego moralan; on ide od jedne ljubavnice do druge sa umešnošću Toma Xonsa, i prevazilazi tog konvencionalnog junaka svojom ravnodušnošću prema polu. On je ženski pojam muškarca sav od sentimenta i zavođenja, večito ucveljen i željan jedne ili druge žene. Povremeno se "u velikoj nesreći vraćao u kuću svoje žene." Gospa Murasaki veselo propoveda o njegovim avanturama i opravdava njega i sebe neodoljivom elegancijom:Za

mladog princa bi se mislilo da odista zanemaruje svoju dužnost kad ne bi uzeo učešća u nekoliko ispada; a svako bi smatrao njegovo ponašanje za savršeno prirodno i valjano čak i kad je bilo takvo da ne bi ni sanjali da ga dopuste običnim ljudima... Bilo bi mi zaista veoma mrsko da prepričam u svim detaljima stvari za koje se on toliko namučio da ih prikrije, kad ne bih znala da biste, ukoliko nađete da sam bilo šta izostavila, odmah pitali zašto, samo zato što on treba da bude carev sin, moram da u povoljnom svetlu prikazujem njegovo vladanje izostavljajući sve njegove nepromišljenosti; i ubrzo biste govorili da ovo nije istorija već obična izmišljena priča smišljena da utiče na sud potomaka. Kako stvari stoje, biću nazvana tračerkom, ali tome nema pomoći. Tokom svojih zaljubljivanja Genđi se razboljeva, pokaje se za svoje avanture i posećuje jedan manastir zbog pobožnog razgovora sa sveštenikom. Ali tamo ugleda prelepu princezu (skromno nazvanu Murasaki), i misli o njoj ga odvuku dok ga sveštenik grdi zbog njegovih grehova.Sveštenik je počeo da priča o nesigurnosti ovog života i okajanju života koji će doći. Genđi je bio užasnut pri pomisli koliko su teški njegovi grehovi već bili. Bilo je već dovoljno loše što je pomislio da će ih imati na savesti ostatak života. Ali tu je bio i život koji će doći. Kakvim užasnim kaznama može da se nada! A sve to vreme sveštenik je govorio Genđiju o njegovoj grešnosti. Kako bi dobra ideja bilo postati pustinjak, i živeti na nekom takvom mestu!... Ali su odmah njegove misli odlutale na divno lice koje je video te večeri; i žudeći da sazna više o njoj upitao je: "Ko živi sa tobom ovde?" Uz saradnju autora Genđijeva prva žena umire na porođaju, i on ostaje slobodan da da prvo mesto u svom domu svojoj novoj princezi, Murasaki.431 Može biti da izvanredan prevod daje ovoj knjizi dodatnu prednost nad drugim japanskim remek-delima koja su objavljena na engleskom; možda je g. Vajli, poput Ficxeralda, poboljšao original. Ako, za ovu priliku, možemo da zaboravimo svoj moralni kodeks i prihvatimo onaj koji dopušta ljudima i ženama, kao što je Vordsvort rekao o onima u "Vilhelmu Majsteru", da se "pare kao mušice u vazduhu," dobićemo iz te "Priče o Genđiju" najprivlačniji uvid u lepote koje se kriju u japanskoj književnosti koji nam je ikada pružen. Murasaki piše sa prirodnošću i lakoćom koje ubrzo pretvaraju njene stranice u šarmantno ogovaranje kultivisanog prijatelja. Muškarci i žene, pre svega deca, koji se kreću kroz njene opuštene stranice istančano su stvarni; a svet koji ona opisuje, mada ograničen većim delom na carske plate i raskošne kuće, ima svu boju života koji se zaista živi ili vidi.432 To je aristokratski život, koji ne brine mnogo zbog cene hleba ili ljubavi; ali unutar tog okvira opisan je bez senzacionalističkog pribegavanja izuzetnim likovima ili događajima. Kao što gospa Murasaki navodi Umu no-Kami da kaže za određene realistične slikare:Obična brda i reke, onakvi kakvi su, kuće kakve možete videti svugde, sa svom njihovom stvarnom lepotom sklada i oblika tiho nacrtati prizore kao što su ti, ili pokazati šta leži iza neke skromne živice koja skreće daleko od sveta, i debelo drveće na nekom neherojskom brdu, sve to sa doličnom brigom za kompoziciju, proporciju i život takva dela zahtevaju celokupno umeće najvišeg majstora, i takav zahtev nužno će uvući običnog zanatliju u hiljadu grešaka. Ni jedan kasniji japanski roman nije dostigao savršenstvo "Genđija", ili imao tako dubok uticaj na književni razvoj jezika. Tokom osamnaestog veka beletristika je imala još jedan zenit i razni romanopisci su uspeli da gospu Murasaki prevaziđu po dužini svojih priča ili slobodi svoje pornografije. Santo Kioden je objavio 1791. "Knjigu poučnih priča", ali se ona pokazala tako nepogodnom za svoju svrhu da su ga vlasti, po zakonu protiv nemorala, osudile da provede u lisicama pedeset dana u sopstvenoj kući. Santo je bio prodavac duvankesa i šarlatanskih lekova; oženio se bludnicom i stekao prvu reputaciju knjigom o tokijskim bordelima. Postepeno je popravio

moral svog pera, ali nije mogao odučiti svoju publiku od navike da uvelike kupuje njegove knjige. Ohrabren time, prekršio je sve ranije običaje u istoriji japanske književnosti time što je zatražio plaćanje od ljudi koji su objavljivali njegove radove; njegovi prethodnici su se, kako izgleda, zadovoljavali pozivom na večeru. Većina pisaca beletristike bili su siromašni boemi, koje su ljudi svrstavali zajedno sa glumcima u najniže slojeve društva. Manje senzacionalistički i bolje napisani od Kiodenovih bili su romani Kjokuteija Bakina (1767-1848.), koji je, poput Skota ili Dime, pretvarao istoriju u živopisne romanse. Njegovi čitaoci su ga toliko zavoleli da je razvio jednu od svojih priča u sto tomova. Hokusai je ilustrovao neke od Bakinovih romana dok se nisu, pošto su obojica bili geniji, posvađali i rastali.Najveseliji od tih kasnijih romanopisaca bio je Jipensa Iku (umro 1831.), Le Saž i Dikens Japana. Iku je započeo svoj zreli život sa tri braka, od kojih su dva brzo okončali tastovi koji nisu mogli razumeti njegove književne navike. Prihvatio je siromaštvo sa dozom humora i, pošto nije imao nameštaj, obesio je na gole zidove slike nameštaja koji je mogao da ima. Na praznike bi žrtvovao bogovima slike divnih ponuda. Pošto mu je, u javnom interesu, poklonjena kada, odneo ju je kući noseći je prevrnutu na glavi, i obarao spremnim duhovitostima pešake koji su mu se našli na putu. Kad je njegov izdavač navratio da se vidi sa njim on mu je ponudio da se okupa; i dok je izdavač koristio ponudu, on je obukao njegovu odeću i obavio svoje novogodišnje posete propisno ceremonijalno odeven. Njegovo remek-delo"Hizakurige", objavljeno je u dvanaest delova između 1802. i 1822., i pričalo je urnebesnu priču u stilu "Posthumnih papira Pikvikovog kluba" Eston je naziva "najsmešnijom i najzabavnijom knjigom na japanskom jeziku." Na svojoj samrtnoj postelji Iku je naložio svojim učenicima da stave uz njegovo telo pre kremacije, tada uobičajene u Japanu, izvesne pakete koje im je svečano poverio. Na njegovoj sahrani, nakon što su izgovorene molitve, upaljena je lomača, na šta se ispostavilo da su paketi bili puni petardi, koje su eksplodiravši izazvale veselje. Iku je održao svoje mladalačko obećanje da će njegov život biti pun iznenađenja, čak i nakon smrti.

ii) *Istorija*

Istoričari – Arai Hakuseki

Japanska istorija neće nam biti tako zanimljiva kao njegova beletristika, iako ćemo imati izvesnih teškoća da to dvoje razlikujemo. Najstarije sačuvano delo u japanskoj literaturi je "Kojiki", ili "Zapis o drevnim stvarima," koji je 712. godine Jasumaro napisao kineskim znakovima; tu legenda toliko često zauzima mesto činjenice da bi bila potrebna najviša odanost "šintou" da bi se prihvatila kao istorija. Nakon Velike reforme 645. vlasti su smatrale da je uputno ponovo izmeniti prošlost; i oko 720. pojavila se nova istorija, "Nihongi", ili "Zapis o Niponu," napisana kineskim jezikom, i ukrašena delovima smelo ukradenim iz kineskih dela i ponekad stavljenim, bez ikakvog fetišizma hronologije, u usta starih Japanaca. I pored toga, ta je knjiga bila ozbiljniji pokušaj da se zabeleže činjenice nego što je to "Kojiki", i pružila je osnovu za mnoge kasnije istorije ranog Japana. Od tog vremena do danas bilo je mnogo istorija te zemlje, od kojih je svaka bila patriotskija od prethodnih. Kitabake je 1334. napisao "Istoriju pravog nasleđa nebeskih monarha" "Jintošotoki" sa ovom skromnom i sada već poznatom naznakom:Veliki Jamato (Japan) je božanska zemlja. Samo naša zemlja je ta koju je prvu utemeljio Božanski predak. Samo je ona preneta od Boginje sunca dugom nizu njenih naslednika. Toga nema ni u jednoj drugoj zemlji. Stoga se ona zove Božanska zemlja. Prvi put štampano 1649., ovo delo je

pokrenulo pokret za obnovu drevne vere i države koji je kulminirao u strasnim polemikama Motoorija. Unuk Ijejasua, Micukuni, svojim "Dai Nihonšijem" ("Velikom istorijom Japana," 1851.) 240-tomnom slikom carske i feudalne prošlosti odigrao je posthumnu ulogu u pripremanju svojih zemljaka za zbacivanje šogunata Tokugava.Možda je najučeniji i najnepristrasniji od japanskih istoričara bio Arai Hakuseki, čije je učenje dominiralo intelektualnim životom Jeda u drugoj polovini sedamnaestog veka. Arai je ismevao teologiju ortodoksnih hrišćanskih misionara kao "veoma detinjastu," ali je bio dovoljno smeo da se izruguje i nekim od legendi koje je njegov sopstveni narod greškom smatrao za istoriju. Njegovo najveće delo, "Hankampu", tridesetotomna istorija "daimjoa", jedno je od čudesa literature; jer mada mora da je zahtevalo mnogo istraživanja, čini se da je napisano za nekoliko meseci. Arai je deo svog učenja i svog zaključivanja zasnivao na proučavanju kineskih filozofa. Kada je predavao o konfucijevskim "šogun" Ijenobu je, kažu nam, zaneseno slušao sa pažnjom i poštovanjem, leti se uzdržavajući od teranja komaraca oko svoje glave, zimi okrećući glavu od govornika dok bi brisao kijavičavi nos. U svojoj autobiografiji Arai sa pobožnošću slika svog oca, i prikazuje japanskog građanina u njegovom najjednostavnijem i najboljem izdanju:Još otkad sam počeo da shvatam suštinu stvari, sećam se da je dnevna rutina njegovog života bila uvek ista. Nikad ne bi propustio da ustane jedan sat pre svitanja. Onda bi se okupao hladnom vodom, i sam sredio svoju frizuru. Kad bi vreme bilo hladno žena, koja je bila moja majka, predložila bi mu da naredi da mu se donese vrela voda, ali on to ne bi dozvolio, pošto nije hteo da muči poslugu. Kad mu je bilo preko sedamdeset, a i moja majka je takođe bila u poodmaklim godinama, ponekad bi se, kad bi hladnoća bila neizdrživa, uneo upaljen žeravnik, i oni bi legli da spavaju sa nogama uz njega. Pored vatre bi bio stavljen kotlić sa vrelom vodom, iz koga bi moj otac pio kad bi ustao. Oboje su poštovali Budino učenje. Moj otac, kad bi sredio kosu i namestio odeću, nikad nije propustio da oda poštovanje Budi... Nakon što bi se obukao tiho bi čekao zoru, a onda krenuo da obavlja svoju zvaničnu dužnost... Nikad nije viđen da ispoljava ljutnju, niti se ja sećam da bi se, čak i kad se smejao, prepustio neobuzdanom veselju. Još manje bi ikad koristio ljutite izraze kad bi nekoga korio. U svojim razgovorima je koristio što je moguće manje reči. Njegovo držanje je bilo ozbiljno. Nikad nisam video da je iznenađen, uzbuđen ili nestrpljiv... Soba u kojoj je obično boravio bila je uvek pometena, na zidu je bila jedna stara slika, a u vazi je bilo nekoliko sezonskih cvetova. Proveo bi dan gledajući u njih. Slikao je pomalo u crno-beloj tehnici, pošto nije voleo boje. Kad je bio dobrog zdravlja nikad nije uznemiravao slugu, već bi sve obavljao sam.

iii) *Esej*

Gospa Sei Šonagon

Kamo no-ČomeiArai je bio esejista kao i istoričar, i dao je briljantan doprinos onom što je možda najlepši odeljak japanske književnosti. Tu je, kao i u beletristici, na vrhu jedna žena; jer "Skice sa jastuka" (Makura Zoši) gospe Sei Šonagon obično zauzimaju najviše kao i najranije mesto na tom polju. Vaspitana na istom dvoru i u istoj generaciji kao i gospa Murasaki, ona je odlučila da opiše prefinjeni i skandalozni život oko sebe u opuštenim skicama čiju izuzetnost u originalu možemo samo da nagađamo po šarmu koji je opstao u prevodu. Rođena kao Fuđivara, ona se uzdigla do caričine dvorske dame. Nakon caričine smrti gospa Sei se povukla, neki kažu u manastir, drugi kažu u siromaštvo.

Njena knjiga ne pokazuje trag ni jednog ni drugog. Ona prihvata lak moral svog vremena u skladu sa lakim odnosom koji je bio karakterističan za to vreme, i nema visoko mišljenje o eklesijastima koji kvare zabavu.Propovednik bi morao da bude zgodan čovek. Tako je lakše da zadržite pogled na njegovom licu, bez čega je nemoguće imati korist od njegove propovedi. Inače pogled odluta i zaboravite da slušate. Ružni propovednici stoga imaju veliku odgovornost... Da su propovednici u primerenijim godinama bilo bi i zadovoljsto da dam povoljniji sud. Kako stvari stoje, njihovi gresi su isuviše strašni da se o njima misli. Ona dodaje male spiskove stvari koje voli i ne voli:Vesele stvari:Dolazak kući sa izleta sa punim i prepunim kočijama;Imati mnogo slugu koji teraju volove i kočije da idu brže;Rečni brod koji plovi niz reku;Zubi lepo zacrnjeni...Čemerne stvari:Dečja soba u kojoj je dete umrlo;Žeravnik u kojem se ugasila vatra;Kočijaš koga mrzi njegov vo;Uzastopno rađanje ženske dece u kući učenog čoveka.Odvratne stvari:Ljudi koji, kad pričate priču, upadnu sa: "A, znam," i daju sasvim drugačiju verziju od vaše...Kad ste u prijateljskim odnosima sa nekim muškarcem, a slušate ga kako hvali neku ženu koju je znao...Posetilac koji priča dugačku priču kad vam se žuri...Hrkanje muškarca kog pokušavate da sakrijete, i koji je zaspao na mestu gde ne bi smeo da bude...Buve. Gospin jedini konkurent za najviše mesto u japanskom eseju je Kamo no-Čomei. Pošto je odbijen da nasledi oca kao vrhovni čuvar "šinto" svetilišta Kamo u Kjotou, Čomei je postao budistički monah i u pedesetoj godini se povukao u kontemplativan život u planinskoj osami. Tamo je napisao svoje zbogom užurbanom svetu pod naslovom "Hojoki" (1212.) tj. "Zapis o deset kvadratnih stopa." Nakon što je opisao teškoće i nervoze gradskog života, i veliku glad 1181., 433 on priča kako je sebi sagradio kolibu od jednog kvadratnog metra visoku dva metra i zadovoljno se smestio da neuznemiravan filozofira i mirno se druži sa prirodnim stvarima. Amerikanac koji ga čita čuje glas Toroa u Japanu trinaestog veka. Čini se da svaka generacija ima svoje jezero Valden.

4. Drama

"No" drame - Njihov karakter - Popularna pozornica - Japanski Šekspir - Zaključna ocena

Na kraju, najteža za razumevanje, ostaje japanska drama. Vaspitani na našoj engleskoj tradiciji pozorišta, od "Henrija Četvrtog" do "Meri, kraljice Škotske" kako da prihvatimo ono što nam deluje kao visokoparnost i pantomima japanskih "No" drama? Moramo zaboraviti Šekspira i vratiti se do "Svečoveka", i još dalje do religioznih začetaka Grčke i moderne evropske drame; tek tada se možemo okrenuti posmatranju razvoja drevne "šinto" pantomime, duhovne "kagura" igre, u onu kroz dijalog prosvećenu pantomimu koja čini "No" (ili lirski) oblik japanskih komada. Oko četrnaestog veka budistički sveštenici su dodali horske pesme svojim procesijskim pantomimama; zatim su dodali pojedinačne likove, smislili zaplet i govor da bi razvili radnju, i drama je rođena. Te drame, kao i grčke, izvođene su u trilogijama; a povremeno bi se, u pauzama, izvodile "Kijogen", ili farse ("lude reči"), da bi oslobodile i potpomogle napetosti emocija i misli. Prvi deo trilogije je imao cilj da se umilostive bogovi i jedva da je bio išta više od religiozne pantomime; drugi se izvodio u punoj ratnoj opremi i imao svrhu da odagna zle duhove; treći je bio blažeg raspoloženja, i trudio se da prikaže neki lep vid prirode ili neki prijatni oblik japanskog života. Replike su pisane većinom u slobodnom stihu od dvanaest slogova. Glumci su bili

ljudi od ugleda, čak i aristokratija; sačuvan je jedan program koji pokazuje da su Nobunaga, Hidejoši i Ijejasu svi učestvovali kao glumci u jednoj "No" drami oko 1580. Svaki glumac je nosio masku, tako majstorski izvajanu od drveta da su one danas kolekcionarska dragocenost. Scenografija je bila siromašna; strasna mašta publike bila je garancija za pozadinu radnje. Priče su bile one najjednostavnije, i nisu značile mnogo: jedna od najpopularnijih je govorila o osiromašenom "samuraju" koji je, da ugreje lutajućeg monaha, posekao svoje najdraže sadnice kako bi založio vatru; na šta se pokazalo da je monah ustvari namesnik, koji je potom viteza bogato nagradio. Ali kao što mi na Zapadu možemo uvek iznova da čujemo operu čija je priča stara i možda besmislena, tako Japanci, čak i danas, rone suze nad tom često pričanom pričom, jer izvanredna gluma svaki put obnavlja snagu i značaj komada. Za posetioca koji žuri i koji je praktičan ovakve predstave, kakve su ovi dramatizovani stihovi, pre su zabavne nego impresivne; pa ipak japanski pesnik kaže za njih: "O, kakva tragedija i lepota na "No" pozornici! Uvek mislim kako bi to bez sumnje bila velika stvar kad bi se "No" drama mogla na pravi način predstaviti Zapadu. Rezultat bi bio ne mali protest protiv zapadnog pozorišta. To bi značilo otkrovenje." Japan, međutim, nije stvorio takve drame od sedamnaestog veka, mada ih i danas verno izvodi.Istorija drame je, u većini zemalja, postepena promena od dominacije hora prema prevlasti neke pojedinačne uloge tačka u kojoj, u većini slučajeva, razvoj staje. Kako je histrionska umetnost u Japanu napredovala u tradiciji i izuzetnosti, stvorila je popularne ličnosti koje su komad podredile sebi. Konačno su pantomima i religija potonule na stepen podređene uloge, a drama je postala rat pojedinaca, pun nasilja i romanse. Tako je rođeno "kabuki šibai", ili popularno pozorište Japana. Prvo takvo pozorište osnovala je oko 1600. jedna kaluđerica koja je, umorna od zidova manastira, otvorila pozorište u Osaki, i bavila se igranjem da zaradi za život. Kao i u Engleskoj i Francuskoj, prisustvo žene na pozornici smatralo se za nešto odbojno i bilo je zabranjeno; a pošto se viša klasa (sem dobro prerušena) klonila takvih izvođenja, glumci su postali skoro kasta parija, bez društvenog podsticaja da spreče nemoral i korupciju u svojoj profesiji. Muškarci su iz potrebe preuzeli uloge žena i doveli tu imitaciju do takve krajnosti da su zavarali ne samo svoju publiku nego i sebe; mnogi od tih glumaca su ostali žene i van pozornice. Možda zbog toga što je osvetljenje bilo slabo, glumci su šminkali lice jarkim bojama, i nosili odeću sjajnih dezena da istaknu i uzdignu svoje uloge. Iza scene i oko nje, obično su bili horski i individualni recitatori, koji su ponekad izvodili vokalne delove dok su se glumci ograničili na pantomimu. Publika je sedela na prostirkama na podu, ili u nizovima loža sa obe strane. Najčuvenije ime u popularnoj drami Japana je Čikamacu Monzajemon (1653-1724.). Njegovi zemljaci ga porede sa Šekspirom; engleski kritičari, kojima smeta to poređenje, optužuju Čikamacua za nasilje, ekstravaganciju, bombastičnost i neverovatne zaplete, dok mu priznaju "određenu varvarsku snagu i raskoš"; čini se da je sličnost potpuna. Takve strane drame nama izgledaju kao puka melodrama, jer su nam ili značenje ili nijanse jezika skriveni; ali bi to verovatno bio efekat neke Šekspirove drame na nekoga ko nije u stanju da ceni njen jezik ili sledi njenu misao. Čikamacu je izgleda neumereno koristio samoubistva ljubavnika kao krunu svojih raspleta, u stilu "Romea i Julije"; ali možda ga opravdava što je samoubistvo u Japanu bilo isto toliko popularno u životu kao i na sceni.Strani istoričar, u tim stvarima, može samo da izveštava, ali ne može da ocenjuje. Japanska gluma, prolaznom posmatraču, izgleda manje složena i zrela, ali živahnija i sa više zanosa od evropske; japansko pozorište izgleda više plebejski melodramsko, ali manje osakaćeno površnim intelektualizmom, od onog koje danas imamo u Francuskoj, Engleskoj

i Americi. Obrnuto, za nas sa sklonošću prema stihovima gotovo epske dužine (kao što je "Mod") i epovima tako dosadnim da bi bez sumnje i sam Homer zadremao kada bi morao da čita sabranu "Ilijadu", japanska poezija izgleda slaba i beskrvna, i previše aristokratski istančana. Japanski roman izgleda senzacionalistički i sentimentalan; pa ipak dva vrhunska remek-dela engleske beletristike "Tom Xons" i "Pikvikovi papiri" imaju, čini se, svoje ravnopravne parnjake u "Genđiju Monogatariju i Hizakurigeu", a možda gospa Murasaki prevazilazi po suptilnosti, eleganciji i oštroumnosti i samog velikog Fildinga. Sve stvari su dosadne kad su daleke i nerazumljive; a stvari na japanski način nama će ostati nerazumljive sve dok ne budemo mogli da potpuno zaboravimo svoju zapadnu baštinu i potpuno prihvatimo japansku.

5. Umetnost malih stvari

Kreativna imitacija - Muzika i igra - "Inro" i "necuke" - Hidari Đingaro- Lak

Spoljašni oblici japanske umetnosti, kao i svaka izložena crta japanskog života, potiču iz Kine; unutrašnja snaga i duh, kao i sve suštinsko u Japanu, potiče od samih ljudi. Tačno je da je talas ideja i doseljavanje koji su, u sedmom veku u Japan doneli budizam takođe doneli, iz Kine i Koreje, oblike umetnosti i podsticaje povezane sa tom verom, ništa originalnije u Kini i Koreji nego u Japanu; tačno je, čak, da su elementi kulture stigli ne samo iz Kine i Indije, već i iz Asirije i Grčke crte lica Kamakura Bude, na primer, više su grko-baktričke nego japanske. Ali takvi strani poticaji su u Japanu korišćeni kreativno; njegov narod je brzo naučio da razlikuje lepo od ružnog; njegovi bogati ljudi su ponekad cenili umetničke predmete više nego zemlju ili zlato, a njegovi umetnici su stvarali sa samopožrtvovanom posvećenošću. Ovi ljudi, mada su imali naporno i dugo šegrtovanje, retko su dobijali više od zanatlijske plate; a ako bi uspeli da se na tren obogate oni bi to svoje bogatstvo razdali boemskom bezbrižnošću, i ubrzo se vratili u svoje prirodno i udobno siromaštvo. Ali samo umetnici-zanatlije drevnog Egipta i Grčke, ili srednjovekovne Kine, mogu da se mere sa njihovom radinošću, ukusom i veštinom.I sam život tih ljudi bio je prožet umetnošću u skladnosti njihovih domova, lepoti njihove odeće, prefinjenosti njihovih ukrasa, i njihovoj spontanoj sklonosti pesmi i igri. Jer muzika je, kao i život, stigla u Japan od samih bogova; zar nisu Izanagi i Izanami pevali u horu kada se stvarala zemlja? Hiljadu godina kasnije car Inkjo je, čitamo, svirao "vagon" (jednu vrstu citre), a njegova carica igrala, na carskoj gozbi priređenoj 419. godine da se objavi otvaranje nove palate. Kada je Inkjo umro jedan korejski kralj je na sahranu poslao osamdeset muzičara; a ti svirači su Japance upoznali sa novim instrumentima i novim načinima sviranja nekim iz Koreje, nekim iz Kine, nekim iz Indije. Kada je "Daibucu" postavljan u hram Todaiđi u Nari (752.), na ceremoniji se svirala muzika kineskih T'ang majstora; a u " Šosoin", ili Carskoj riznici, u Nari, još se mogu videti raznorazni instrumenti korišteni u tim drevnim danima. Pevanje i recitovanje, dvorska muzika i manastirska muzika za igru, činili su klasične izvedbe, dok su popularne melodije svirane na "bivi" lutnji ili "samisenu" trožičnom benxu. Japanci nisu imali velikih kompozitora, i nisu pisali knjige o muzici; njihove jednostavne kompozicije, svirane sa pet nota na harmonijskoj mol skali, nisu imale harmoniju ni razliku u ključu dura i mola; ali gotovo svaki Japanac znao je da svira neki od dvadeset instrumenata koji su poticali sa kontinenta; a svaki od njih, kad se svira na pravi način, govorili su Japanci, čini da i prašina na samom

plafonu zaigra. Sama igra je uživala "popularnost nezabeleženu u bilo kojoj drugoj zemlji" ne toliko kao pratnja ljubavi koliko u službi religiozne ili društvene ceremonije; ponekad bi se celo selo okupilo u kostimima da opštom igrom proslave neki srećan događaj. Profesionalni igrači zabavljali su svojom veštinom brojnu publiku; a muškarci kao i žene, čak i u najvišim krugovima, posvećivali su ovoj umetnosti mnogo vremena. Kad je princ Genđi, kaže gospa Murasaki, igrao "Talase plavog mora" sa svojim prijateljem To no-Čujom, svi su bili dirnuti. "Nikad nisu posmatrači videli da se stopalima korača tako lako, ni tako izuzetno držanje glave ... Tako je dirljiva i divna bila ova igra da su na njenom kraju oči cara bile vlažne, a svi prinčevi i velika gospoda glasno su plakali".U međuvremenu su se svi, koji su to mogli, ukrasili ne samo finim brokatom i bojenom svilom, već i finim predmetima karakterističnim, gotovo nema sumnje, za stari Japan. Plahe gospe flertovale su iza lepeza zavodljive lepote, dok su se muškarci ponosili "necukeima, inroima" i skupocenim rezbarenim mačevima. "Inro" je bila kutijica pričvršćena vezom za pojas; obično se sastojala od nekoliko rasklopnih pregrada brižljivo izrezbarenih od slonovače ili drveta, i sadržavala duvan, novčiće, pribor za pisanje ili druge nužne potrepštine. Da veza ne bi kliznula pod pojas, na drugom kraju je imala malu kopču ili "necuke" (od "ne", kraj i "cuke", pričvrstiti), na čijoj skučenoj površini bi neki umetnik izradio, sa preteranom pažnjom, likove božanstava ili demona, filozofa ili vila, ptica ili gmizavaca, riba ili insekata, cveća ili lišća, ili scene iz života ljudi. Tu je taj vragolasti duh po kome japanska umetnost prevazilazi sve ostale našao slobodan pa ipak skroman prostor. Samo najpažljiviji pogled može otkriti punu suptilnost i značenje tih figura; ali čak i letimičan pogled na taj mikrokosmos debelih žena i sveštenika, gipkih majmuna i predivnih buba, urezanih na manje od kubnog inča slonovače ili drveta, dočarava svakom ko ga proučava jedinstvenu i strastveno umetničku prirodu Japanaca.434 Hidari (tj. "levoruki") Đingaro bio je jedan od najčuvenijih japanskih vajara u drvetu. Legenda priča kako je izgubio ruku i dobio ime; kada je jedan uvređeni osvajač tražio od Đingarovog "daimjoa" život njegove kćeri, Đingaro je izvajao tako realistično odsečenu glavu toliko da je osvajač naredio da se umetniku odseče desna ruka kao kazna za ubistvo ćerke njegovog gospodara. Đingaro je bio taj čije dleto je oblikovalo slonove i zaspalu mačku u svetilištu Ijejasua u Nikou, i "Kapiju carskog izaslanika" u Niši-Hongvan hramu u Kjotou. Na unutrašnjim krilima te kapije umetnik je ispričao priču o kineskom mudracu koji je oprao svoje uvo zato što je bilo uprljano predlogom da prihvati presto svoje zemlje, i strogom pastiru koji se posvađao sa mudracem što tako prlja reku. Ali Đingaro je bio samo najkarakterističniji od svih sada bezimenih umetnika koji su ukrasili stotine građevina sa predivno izrezbarenim ili lakiranim drvetom. Lakirano drvo je našlo na ostrvima posebno gostoljubivu klimu i negovalo se stručnom pažnjom. Zanatlije su ponekad prekrivale naizmeničnim slojevima laka, pamuka i laka oblike izvajane u drvetu; ali bi se češće izlagali naporu da oblikuju lik u glini, naprave od toga šuplji kalup, i u kalup sipaju više slojeva laka, od kojih je svaki bio gušći od prethodnog. Japanski vajar je uzdigao drvo, kao materijal za umetnička dela, do pune jednakosti sa mermerom i ispunio svetilišta, mauzoleje i palate najlepšim ukrasima od drveta za koje se zna u Aziji.

6. Arhitektura

Hramovi - Palate – Svetilište- Ijejasua - Kuće

Godine 594. carica Suiko, ubeđena u istinu ili korisnost budizma, naredila je gradnju budističkih hramova širom svog carstva. Princ Šotoku, kojem je povereno izvršenje tog edikta, doveo je iz Koreje sveštenike, arhitekte, drvodelje, livce bronze, vajare gline, zidare, pozlatare, majstore za crep, tkače i druge vešte zanatlije. Ovaj ogromni kulturni uvoz gotovo da je označio početak umetnosti u Japanu, jer "šinto" nije bio sklon kitnjastoj gradnji i nije odobravao pravljenje likova koji netačno prikazuju bogove. Od tog vremena zemlju su preplavila budistička svetilišta i statue. Hramovi su u osnovi bili nalik onima u Kini, ali su bili daleko bogatije ukrašeni i istančanije oblikovani. Ovde su, takođe, veličanstveni "torii", ili vratnice, označavali uspon ili prilaz do posvećenog hrama; jarke boje krasile su drvene zidove, velike grede držale krov od crepova koji su blistali na suncu, a manje strukture kula dobošara, na primer, ili pagoda bile su posrednici između središnjeg svetilišta i okolnog drveća. Najveće dostignuće stranih umetnika bila je grupa hramova u Horiuđiju, podignuta oko 616. godine u blizini Nare pod nadzorom princa Šotokua. Zaslugom najdugovečnijeg od svih građevinskih materijala, jedno od ovih drvenih zdanja preživelo je nebrojene zemljotrese i nadživelo stotine hiljada kamenih hramova; a graditeljima služi na čast što ni jedna građevina podignuta kasnije u Japanu nije prevazišla jednostavnu veličanstvenost tog najstarijeg svetilišta. Možda su isto tako lepi, i samo nešto mlađi, hramovi same Nare, pre svega savršeno proporcionalni Zlatni hol tamošnjeg hrama Todaiđi; Nara, kaže Ralf Adams Krem, u sebi sadrži "najdragoceniju arhitekturu u celoj Aziji." Sledeći vrhunac građevinarstvo u Japanu je dostiglo pod šogunatom Ašikaga. Jošimicu, rešen da od Kjota napravi najlepšu prestonicu na svetu, sagradio je za bogove pagodu visoku 110 metara; za svoju majku palatu Takakura, u kojoj su jedna jedina vrata stajala 20.000 zlatnika (150.000 dolara); za sebe Cvetnu palatu, koja je progutala 5.000.000 dolara; a Zlatni paviljon Kinkakuji u slavu svima. Hidejoši je pokušao da konkuriše Kublaj Kanu, i sagradio je u Momojami "Palatu užitaka" koju je iz hira ponovo srušio nekoliko godina nakon što je završena; možemo suditi o njenoj veličanstvenosti po "dan dugom portalu" koji je iz nje prenet da ukrasi hram Niši-Hongvan; čitav dan, govorili su njegovi obožavaoci, može se gledati u taj rezbareni portal a da se čovek ne zasiti od njenog savršenstva. Kano Jeitoku bio je Hidejošiju i Iktin i Fidija, ali je ukrasio svoje zgrade venecijanskom raskoši pre nego antičkom suzdržanošću; nikad ranije nisu Japan, ili Azija uopšte, videli tako bogate ukrase. Pod Hidejošijem je takođe podignut i tmurni Zamak Osake, da bi dominirao japanskim Pitsburgom, i postao mesto smrti njegovog sina.Ijejasu je bio više sklon filozofiji i pismu nego umetnosti; ali nakon njegove smrti njegov unuk, Ijemicu, zadovoljan drvenom straćarom kao svojom palatom, velikodušno je ponudio resurse japanskog bogatstva i umetnosti da bi se oko Ijejasuovog pepela napravio najlepši spomenik ikad podignut nekom pojedincu na Dalekom istoku. Tu su, na 145 km od Tokija, na tihom brdu do kojeg se dolazi senovitom avenijom stamenih kedrova, "šogunovi" arhitekti su podigli prvo niz prostranih i postepenih prilaza, potom kitnjastu ali lepu Kapiju Jo-mei-mon, zatim, pored potoka premošćenog svetim i nedodirljivi mostom, niz mauzoleja i hramova od lakiranog drveta, ženstveno lepih i krhkih. Dekoracija je ekstravagantna, konstrukcija slaba, sveprisutna crvena boja plamti kao grozničavo crvenilo među smernim zelenilom drveća; možda su zemlji koja se

zarumeni od cveća svakog proleća potrebnije jarkije boje da bi izrazila svoj duh od onih koje bi poslužile i zadovoljile manje ostrašćenu rasu.Ne bismo baš mogli nazvati ovu arhitekturu velikom, jer je voljom demona zemljotresa Japanu suđeno da gradi u skromnim razmerama, i da ne gomila kamenje u nebo samo da bi se razorno srušilo kad planeta nabora svoju kožu. Stoga su kuće od drveta i retko se dižu više od spratdva; samo su preživljeni požari i uporna ubeđivanja vlasti naterali stanovnike gradova, kada su mogli da to sebi priušte, da pokriju svoje drvene kolibe i palate krovovima od crepa. Aristokratija je svoje palate, u nemogućnosti da ih podiže pod oblake, raširila po zemlji, i pored carskog edikta koji je ograničavao veličinu kuće na 240 kvadratnih jardi. Palata je retko bila jedna zgrada; obično je to bila glavna građevina povezana pokrivenim stazama sa sporednim zgradama za razne grupe u porodici. Nije bilo razlike između trpezarije, dnevne ili spavaće sobe; ista soba je mogla služiti bilo kojoj svrsi, jer se za tren sto mogao postaviti na prekriveni pod, ili smotana posteljina izvaditi iz svog skrovitog mesta i prostreti za spavanje. Klizne ploče ili pokretne pregrade razdvajale su ili spajale sobe, a čak su se i zidovi od letvica ili sa prozorima lako sklapali da bi propustili što više sunca ili osvežavajućeg večernjeg vazduha. Lepe roletne od rasečenog bambusa pružale su hladovinu i intimu. Prozori su bili luksuz; u siromašnijim kućama letnje svetlo se probijalo kroz mnoge otvore koji su zimi zatvarani nauljenom hartijom da se spreči prodiranje hladnoće. Japanska arhitektura izgleda kao da se rodila u tropima, i kao da je isuviše lakomisleno preneta na ostrva čiji se vratovi istežu do ozeble Kamčatke. U južnijim gradovima ove krhke i jednostavne kuće imaju svoju sopstvenu eleganciju i lepotu, i nudile odgovarajući dom za nekada veselu decu Sunca.

7. Metali i statue

Mačevi - Ogledala – Trojstvo- Horiuđija - Kolosi

Religija i skulptura"Mač samuraja" bio je jači od njegovog doma, jer su metalci Japana trošili svu svoju snagu na izradi oštrica superiornijih od onih iz Damaska ili Toleda, dovoljno oštrih da jednim zamahom preseku čoveka od ramena do bedra, i ukrašenih štitnicima i drškama tako bogato urešenim, tako raskošno obloženim draguljima, da nisu uvek bili savršeno podesni za ubijanje ljudi. Drugi metalci su pravili bronzana ogledala tako sjajna da su se plele legende koje su ovekovečavale njihovo savršenstvo. Tako je neki seljak, kupivši prvi put ogledalo, pomislio da u njemu prepoznaje lice svog pokojnog oca; krio ga je kao veliku dragocenost, ali je toliko često zagledao u njega da ga je njegova sumnjičava žena pronašla, i bila užasnuta što u njemu vidi ženu svojih godina, besumnje ljubavnicu svog muža. Druge zanatlije su opet izlivale ogromna zvona, kao što je čertdesetsedam tonsko čudovište u Nari (732. n.e.) i izvlačili iz njih nežnije zvuke od naših zvečećih metalnih klepetala na Zapadu, gde viseće drveno klatno udara o zaobljeni deo spoljašnje strane zvona.Vajari su više koristili drvo ili metal nego kamen, pošto je njihovo tle bilo siromašno granitom i mermerom; pa ipak, pored svih teškoća sa materijalom, uspeli su da prevaziđu svoje kineske i korejske učitelje u ovoj najodređenijoj od svih umetnosti jer svaka druga umetnost se potajno nadmeće sa vajarevim strpljivim uklanjanjem onog što je neprikladno. Među najranijim, i možda najvećim remek-delima skulpture u Japanu je bronzano Trojstvo u Horiuđiju Buda koji sedi na pupoljku lotosa između dvojice "bodisatva", pred paravanom i oreolom od bronze manje lepim samo od kamene čipke

Aurangzebovog paravana u Tax Mahalu. Ne znamo čije su ruke podigle ove hramove i izvajale ove statue; možemo prihvatiti korejanske učitelje, kineske uzore, indijske motive, čak i grčke uticaje koji su stigli iz daleke Jonije pre hiljadu godina; ali smo sigurni da je ovo Trojstvo među najznačajnijim dostignućima u istoriji umetnosti.435 Možda zato što su bili niski rastom, pa njihova tela jedva da su mogla obuhvatiti sve ambicije i kapacitete njihovih duša, Japanci su uživali u podizanju kolosa, i imali više uspeha u toj dubioznoj umetnosti čak i od Egipćana. Godine 747., kada je izbila epidemija boginja u Japanu, car Šomu je naručio od Kimimara da izlije xinovskog Budu za umilostivljenje bogova. U tu svrhu Kimimaro je iskoristio 437 tona bronze, 130 kilograma zlata, 75 kilograma žive, sedam tona biljnog voska i nekoliko tona drvenog uglja. Za ovo delo bilo je potrebno dve godine rada i sedam pokušaja. Glava je livena u jednom kalupu, ali je telo bilo formirano od nekoliko zajedno zavarenih metalnih ploča debelo prekrivenih zlatom. Za nenaviklo oko još impresivniji od ovog olovnog obličja u Nari je "Daibucu" Kamakure, kojeg je izlio u bronzi 1252. Ono Gorojemon; možda zato što kolos sedi na uzdignuću na otvorenom, u prijatnom okruženju drveća, njegova veličina izgleda u skladu sa svrhom, a umetnik je izrazio sa izuzetnom jednostavnošću duh budističke kontemplacije i mira. Nekad je statua bila u hramu, kao što je još uvek slučaj u Nari; ali je 1495. veliki plimni talas uništio i hram i grad, ostavivši bronzanog filozofa spokojnog usred sveopšteg uništenja, patnje i smrti. Hidejoši je takođe sagradio kolosa u Kjotou; pet godina je pedeset hiljada ljudi radilo na tom Budi, a i sam veliki "taiko", odeven u odeću običnog radnika, ponekad bi im znatno pomogao u tom poduhvatu. Ali jedva da je bio podignut, kad ga je 1596. srušio zemljotres, a ostaci zaštitnog svetilišta rasuli su mu se oko glave. Hidejoši je, kako kaže japanska priča, gađao strelom palog idola, rekavši sa prezirom: "Postavio sam te ovde uz velike troškove, a ti ne možeš da odbraniš čak ni svoj sopstveni hram!" Od takvih kolosa do visećih "necuka" japanska skulptura je prošla kroz raspon svih mogućih figura svih mogućih veličina. Ponekad su njeni majstori, kao danas Takamura, posvećivali godine rada figuri veličine jedva tridesetak centimetara i uživali u prikazivanju kvrgavih osamdesetogodišnjaka, veselih gurmana i filozofskih fratara. Bilo je dobro što ih je raspoloženje držalo, jer je veći deo zarade od njihovog posla odlazio veštim poslodavcima pre nego njima, a u svojim većim delima bili su uvelike izloženi kinjenju sveštenika koji su im nametali konvencije u temi i obradi. Sveštenici su od vajara hteli bogove, a ne kurtizane; hteli su da potaknu ljude na pobožnost ili da oblikuju njihove vrline strahom, a ne da pobude u njima osećaj i ekstazu lepote. Vezana srcem i dušom za religiju, skulptura je počela da propada kad je vera izgubila svoju toplinu i snagu; i, kao i u Egiptu, ukočenost konvencija je, kada je pobožnost iščilela, postala samrtni grč.

8. Grnčarstvo

Kineski podsticaj - Grnčari Hizena - Grnčarstvo i čaj - Kako je Goto Saiđiro preneo veštinu porcelana iz Hizena u Kagu - Devetnaesti vek

U neku ruku nismo sasvim pravedni prema Japanu kada govorimo da je on uvezao civilizaciju iz Koreje i Kine, sem u istom smislu u kome je severozapadna Evropa svoju civilizaciju dobila od Grčke i Rima. Mogli bismo takođe posmatrati sve narode Dalekog istoka kao jednu etničku i kulturnu celinu, u kojoj je svaki deo, poput provincija jedne zemlje, stvorio u svom vremenu i mestu neku umetnost i kulturu srodnu sa i zavisnu od

umetnosti i kulture ostalih delova. Tako je japansko grnčarstvo deo i faza dalekoistočne keramike, u osnovi nalik kineskom, pa ipak obeleženo karakterističnom delikatnošću i finoćom svih japanskih dela. Do dolaska korejanskih zanatlija u sedmom veku, japansko grnčarstvo je bilo samo jedna veština, kojom su se prirodni materijali oblikovali za svakodnevnu upotrebu; nije bilo, čini se, nikakve glazirane grnčarije na Dalekom istoku pre osmog veka, a kamoli porcelana. Veština je postala umetnost uglavnom kao rezultat dolaska čaja u trinaestom veku. Kineske šolje za čaj dizajna Sung stigle su sa čajem pobudivši divljenje Japanaca. Godine 1223. Kato Širozemon, japanski grnčar, stigao je uz mnogo nevolja u Kinu, tamo izučavao keramiku šest godina, vratio se da bi osnovao svoju fabriku u Setou, i toliko prevazišao do tada postojeću grnčariju na ostrvima da je "Seto-mono" ili "Seto-posuđe" postalo generičko ime za sve japansko keramičko posuđe, baš kao što je "kineski porcelan", u sedamnaestom veku, postao engleski izraz za porcelan. " Šogun" Jorimoto se pobrinuo za Širozemonovu budućnost time što je uveo modu da manje usluge nagrađuje poklanjanjem Širozemonovih ćupova za čaj, ispunjenih novim čudom čajnog praha. Danas sačuvani primerci tih "Toširojakija"436 gotovo da nemaju cenu; umotani su u skupoceni brokat i čuvaju se u kutijama od najfinijeg laka, dok se o njihovim vlasnicima govori sa strahopoštovanjem kao o aristokratiji poznavalaca. Tri stotine godina kasnije, Kina je privukla još jednog Japanca, Šonzuija, koji je tamo otišao da proučava njihovu čuvenu grnčariju. Po svom povratku osnovao je fabriku u Ariti, u provinciji Hizen. On se, međutim, suočio sa problemom jer u tlu njegove zemlje nije bilo minerala koji su bili tako dobro podešeni, kao oni u Kini, za dobijanje dobrog patea; i za njegove proizvode se govorilo da su im jedan od glavnih sastojaka bile kosti njegovih zanatlija. Pa ipak, Šonzuijeva keramika persijsko plave boje bila je tako savršena da su se kineski keramičari osamnaestog veka trudili koliko su god mogli da je imitiraju za izvoz pod njegovim falsifikovanim imenom; a očuvani primerci njegovog rada se danas cene isto koliko i najređe slike japanskih velikih majstora kista. Oko 1605. jedan Korejanac, Risampei, otkrio je u Izumijami, u oblasti Arita, ogromne naslage kaolina; i od tog trenutka Hizen je postao centar keramičke industrije u Japanu. U Ariti je takođe radio čuveni Kakiemon, čije je ime, nakon što je naučio veštinu gleđejisanja od jednog kineskog brodskog kapetana, postalo gotovo sinonim za delikatno ukrašeni emajlirani porcelan. Holandski trgovci su u Evropu slali velike količine hizenskih proizvoda iz luke Arita u Imariju; samo tokom 1664. u Holandiju je otišlo 44.943 komada. Ovo sjajno "Imarijaki" izazvalo je pravu pomamu u Evropi i inspirisalo Ebregta de Kajzera da u svojim fabrikama u Delftu inauguriše zlatno doba holandske keramike.U međuvremenu je negovanje čajne ceremonije podstaklo daljni razvoj u Japanu. Nobunaga je 1587., na predlog čajnog majstora Rikjua, naručio velike količine šolja i drugog pribora za čaj od jedne porodice korejanskih grnčara iz Kjota. Nekoliko godina kasnije Hidejoši je nagradio tu porodicu zlatnim pečatom i učinio da njeni proizvodi, "Rakujaki", postanu gotovo/ de rigeur/ za ritual pijenja čaja. Hidejošijevi generali su se vratili iz svoje neuspešne invazije na Koreju sa mnogobrojnim zarobljenicima, među kojima je, sa pronicljivošću neuobičajenom za ratnike, bilo mnogo zanatlija. Šimazu Jošihiro je 1596. doveo u Sacumu stotinu veštih Korejaca, među kojima sedamnaest grnčara; a ovi ljudi i njihovi naslednici su širom sveta utvrdili visoku reputaciju Sacume po onom bogato obojenom glaziranom posuđu, kome je jedan italijanski grad podario naše današnje ime "fajans". Ali najveći japanski majstor u ovoj grani umetnosti bio je Ninsei, grnčar iz Kjota. On ne samo da je prvi glazirao "fajans", već je svojim proizvodima dao eleganciju i ponosnu suzdržanost koja ih je od tada učinila dragocenima

za kolekcionare, tako da je njegov znak falsifikovan više nego znak bilo kojeg drugog japanskog umetnika. Zbog njegovog rada, dekorisani "fajans" je postao prava manija u prestonici, a u nekim delovima Kjota svaka druga kuća je pretvorena u minijaturnu grnčarsku radionicu. Manje čuven samo od Ninseija bio je Kenzan, stariji brat slikara Korina.Romantika, koja se tako često krije iza keramike, javlja se u priči kako je Goto Saiđiro doneo umetnost porcelana iz Hizena u Kagu. Pošto je izuzetan sloj gline otkriven u blizini sela Kutani, feudalni gospodar te provincije je rešio da tamo osnuje porcelansku industriju; Goto je poslat u Hizen da prouči njihove metode pečenja i dizajna. Ali grnčarske tajne su se tako pomno skrivale od stranaca da je Goto neko vreme bio zbunjen. Konačno se prerušio u slugu, i prihvatio mesto fizičkog radnika u domaćinstvu jednog grnčara. Nakon tri godine njegov gospodar ga je primio u grnčarsku radionicu, gde je Goto radio još četiri godine. Onda je napustio ženu kojom se oženio u Hizenu i decu koju mu je rodila, i pobegao u Kagu, gde je svom gospodaru dao potpun izveštaj o metodama koje je naučio. Od tog vremena nadalje (1664.) grnčari Kutanija su postali majstori, a "Kutanijaki" je konkurisao najboljem posuđu Japana. Hizenske grnčarske radionice zadržale su svoje vođstvo tokom osamnaestog veka, uglavnom kao rezultat brižne naklonosti kojom je feudalni gospodar Hirado obasuo radnike u svojim fabrikama; ceo jedan vek (1750-1863.) plavo Mičavaki posuđe iz Hirada bilo je na čelu japanskog porcelana. U devetnaestom veku Zengoro Hozen je vođstvo preneo u Kjoto veštim imitacijama koje su često prevazilazile njegove uzore, tako da je ponekad bilo nemoguće odrediti šta je original a šta kopija. U poslednjoj četvrtini veka Japan je, od grube obrade u kojoj je emajliranje ostalo od dolaska iz Kine, razvio /cloisonne/ emajliranje, i postao prvi u svetu na tom polju keramike. Druge grane su u istom ovom periodu bile u opadanju, jer je sve veća potražnja za japanskim porcelanom u Evropi razvila stil preteranog ukrašavanja, koji je bio stran domaćem ukusu, a navike stvorene da bi se zadovoljile strane poruxbine uticale su na veštinu i oslabile tradicije umetnosti. Ovde je, kao i svuda, dolazak industrije neko vreme bio prava pošast; umesto kvaliteta došla je masovna proizvodnja, a masovna potrošnja je zamenila istančan ukus. Možda, nakon što inovacija istroši svoju plodotvornost, a društvena organizacija i iskustvo donesu dar dokolice i nauče kako da se ona kreativno iskoristi, ta kletva postane blagoslov; industrija može omogućiti udobnost većini ljudi, a radnik, nakon što odradi svoj smanjeni danak časova za mašinom, možda može da ponovo postane umetnik, i da mehanički proizvod, individualnom obradom sa puno ljubavi, pretvori u lično umetničko delo.

9. Slikarstvo

Teškoće teme - Metode i materijali - Oblici i ideali - Korejansko poreklo i budistička inspiracija - Škola Tosa - Povratak u Kinu - Sesšiu - Škola Kano - Kojecu i Korin - Realistična škola

Japansko slikarstvo, čak i više od drugih tema koje su zahtevale mesto na ovim stranicama, predstavlja predmet kojim bi trebalo da se bave samo specijalisti; a ovde je uvršteno, zajedno sa drugim ezoteričnim oblastima u koje se se anđeli boje da kroče, u nadi da će kroz ovaj veo grešaka čitalac moći da baci neki letimičan pogled na opširnost i kvalitet japanske civilizacije. Remek-dela japanskog slikarstva pokrivaju period od dvanaest stotina godina, razdeljena su na složeno mnoštvo škola, izgubljena su ili oštećena

tokom vremena, i gotovo su sva skrivena u privatnim zbirkama u Japanu. Ono malo /chef-d'oeuvra/ koja su strancima dostupna437 za proučavanje toliko se razlikuju po obliku, metodu, stilu i materijalu od zapadnih slika da zapadnjački um ne može o njima doneti kompetentan sud.Pre svega, kao i njihovi uzori u Kini, slike Japana su nekad rađene istom četkicom koja se koristi za pisanje i, kao u Grčkoj, reč za pisanje i za slikanje je prvobitno bila ista; slikarstvo je bilo grafička umetnost. Ta početna činjenica odredila je polovinu karakteristika dalekoistočnog slikarstva, od materijala koji su korišćeni do podređivanja boje liniji. Materijali su jednostavni: mastilo ili vodene boje, četkica, i upijajuća hartija ili svila. Rad je težak: umetnik ne slika u uspravnom položaju već na kolenima, nagnut nad svilu ili hartiju na podu; a mora naučiti da kontroliše svoj potez da bi radio sedamdeset jedan različit stepen ili stil dodira. U ranijim vekovima, kada je budizam vladao umetnošću Japana, slikane su freske, umnogome u maniru Adjante ili Turkestana; ali skoro sva sačuvana dela visoke reputacije su u formi "makimonoa" (svitaka), "kakemonoa" (zavesa), ili paravana. Ove slike nisu rađene da bi bile zbrkano postavljene u galerijama slika jer takvih galerija u Japanu nema već da ih vlasnik i njegovi prijatelji gledaju privatno, ili da budu deo neke dekorativne šeme u hramu, palati ili kući. Veoma retko su to bili portreti određenih ličnosti; obično su bile prizori prirode, ili scene borbene akcije, ili potezi duhovitih ili satiričnih zapažanja o ponašanju životinja, žena i muškaraca.One su pre bile pesme osećanja nego predstavljanje stvari, i bliže filozofiji nego fotografiji. Japanski umetnik je ostavio realizam, i retko pokušavao da imitira spoljašnju formu stvarnosti. Prezrivo je izostavljao senke kao nevažne za suštinu, opredeljujući se radije za slikanje u "plen eru", bez igre svetlosti i senke kao modela; i ismejavao je insistiranje Zapada na perspektivnom smanjenju udaljenih stvari. "U japanskom slikarstvu," rekao je Hokusai sa filozofskom tolerancijom, "oblik i boja se predstavljaju bez bilo kakvog pokušaja reljefnosti, dok se u evropskim metodama traže reljef i iluzija."Japanski umetnik je težio da prenese osećaj a ne predmet, da nagovesti pre nego predstavi; bilo je nepotrebno, po njegovoj proceni, prikazati više od nekoliko značajnih elemenata prizora; kao i u japanskoj pesmi, trebalo je prikazati samo onoliko koliko je dovoljno da pobudi inteligentni um da svojom sopstvenom maštom doprinese estetskom rezultatu. Slikar je takođe bio i pesnik, i cenio ritam linije i muziku oblika beskrajno više od slučajnog oblika i strukture stvari. A kao i pesnik osećao je da je dovoljan realizam ako je iskren u svojim sopstvenim osećanjima.Verovatno je Koreja donela slikarstvo nemirnom carstvu koje ju je sada osvojilo. Korejanski umetnici su, verovatno, naslikali stilski tečne i živopisne freske u hramu Horiuđi, jer nema ničega u poznatoj istoriji Japana pre sedmog veka što bi moglo objasniti iznenadno domaće dostignuće takve besprekorne savršenosti. Sledeći je podsticaj stigao direktno iz Kine, preko japanskih sveštenika Koboa Daišija i Dengja Daišija koji su tamo boravili; po svom povratku u Japan 806. Kobo Daiši se posvetio slikarstvu kao i vajarstvu, književnosti i pobožnosti, a neka od najstarijih remek-dela potiču iz njegove mnogostrane kičice. Budizam je stimulisao umetnost u Japanu, kao i u Kini; praktikovanje zen meditacije preneto je u duboku kreativnost u boji i obliku gotovo isto koliko i u filozofiju i poeziju; a vizije Amida Bude postale su isto toliko česte u japanskoj umetnosti kao i bogojavljenja i raspeća na zidovima i platnima renesanse. Sveštenik Jeišin Sozu (umro 1017.) bio je Fra Anđeliko i El Greko svog doba, koga su usponi i silaženja Amide načinili najvećim religioznim slikarem u istoriji Japana. Do tog vremena, međutim, Kose no-Kanaoka (procvat oko 950.) je započeo sa sekularizacijom japanskog slikarstva; ptice, cveće i životinje počeli su da konkurišu bogovima i svecima na svitcima.Ali, Koseova

kičica još uvek je razmišljala na kineski način i kretala se kineskim linijama. Tek kad je ukidanjem odnosa sa Kinom u devetom veku ušao u prvi od pet vekova izolacije, Japan je počeo da slika sopstvene pejsaže i teme na svoj način. Oko 1150., pod patronatom carskih i aristokratskih krugova u Kjotou, razvila se nacionalna škola slikanja koja se pobunila protiv uvezenih motiva i stilova, i krenula da ukrašava luksuzne domove prestonice cvećem i pejsažima Japana. Ova škola je imala gotovo isto toliko imena koliko i majstora: "Jamatoriu" ili japanski stil; "Vagariu", što opet znači japanski stil; Kasuga, po svom čuvenom osnivaču; i konačno škola Tosa, po svom glavnom predstavniku u trinaestom veku, Tosi Gon-no-kumiju; otada pa do kraja njene istorije ime Tosa su nosili svi umetnici te loze. Zaslužili su svoje nacionalističko ime, jer nema ničega u kineskoj umetnosti što bi bilo ravno žaru i poletu, raznolikosti i duhu narativnih svitaka o ljubavi i ratu koji su nastali pod kičicama te grupe. Takajoši je, oko 1010., naslikao u boji raskošne ilustracije zavodljive priče o Genđiju; Toba Sođo se zabavljao crtajući živahne satire svešteničkih i drugih bitangi svog vremena, u likovima majmuna i žaba; Fuđivara Takanobu, pred kraj dvanaestog veka, ustanovivši da je njegovo visoko poreklo bezvredno što se tiče pirinča i sakea, okrenuo se kičici kao uhljebljenju, i naslikao velike portrete Jorimotoa i drugih, nimalo nalik na bilo šta do tada urađeno u Kini; njegov sin Fuđivara Nobuzane strpljivo je naslikao portrete trideset šest pesnika; a u trinaestom veku Kasugin sin, Keiron, ili neko drugi, nacrtao je one animirane svitke koji su među najsjajnijim svetskim dostignućima na polju skiciranja.Polagano su se ti domaći izvori inspiracije izgleda isušili u konvencionalne oblike i stilove, a japanska umetnost se još jednom okrenula Kini da se inspiriše novim školama slikarstva koje su nastale u Kini iz Sung renesanse. Poriv za imitiranjem bio je neko vreme nekontrolisan; japanski umetnici koji nikad nisu videli Srednje carstvo provodili su ceo život slikajući kineske likove i prizore. Čo Densu je naslikao šesnaest "Rakana (Lohana, Arhata", budističkih svetaca), koji su sada u riznici Galerije Frir u Vašingtonu; Šubun je bio dovoljno predostrožan da se rodi i vaspitava u Kini tako da je, po dolasku u Japan, mogao da slika kineske pejsaže po sećanju kao i iz mašte.Tokom ove druge duhovne sklonosti prema Kini u japanskom slikarstvu pojavila se najveća ličnost japanske likovne umetnosti uopšte. Sešiu je bio zen sveštenik u Sokokuđiju, jednoj od nekoliko umetničkih škola koje je osnovao Jošimicu, Ašikaga "šogun". Već kao mladić zapanjio je sugrađane svojim skicama; a legenda, ne znajući kako da izrazi svoje strahopoštovanje, priča kako je, kad je bio vezan za stub zbog nedoličnog ponašanja, svojim nožnim prstima nacrtao toliko realistične miševe da su oni oživeli i pregrizli konopce kojima je bio vezan. Žudeći da upozna majstore Ming Kine iz prve ruke, obezbedio je dozvole od svojih religioznih nadređenih kao i od "šoguna", i otplovio preko mora. Bio je razočaran kad je ustanovio da je kinesko slikarstvo u opadanju, ali se utešio raznovrsnim životom i kulturom velikog kraljevstva, vrativši se u svoju zemlju ispunjen i inspirisan hiljadama ideja. Umetnici i plemići Kine, kaže lepa priča, ispratili su ga na brod koji je trebalo da ga vrati natrag u Japan, i zasuli ga belom hartijom sa molbom da na njoj naslika nekoliko poteza, ako ne više, i pošalje je natrag; otud, po ovoj priči, njegovo umetničko ime Sešiu, što znači "Snežni brod." Po dolasku u Japan, izgleda da je dočekan kao princ, i da mu je "šogun" Jošimasa ponudio bogate prihode; ali (ako je verovati onom što smo pročitali) on je odbio ove počasti i povukao se u svoju seosku parohiju u Čošuu. Tada je počeo da izbacuje, kao da se radi o trenutnoj sitnici, jedno remek-delo za drugim, dok nije skoro svaka faza kineskog pejsaža i života dobila trajan oblik pod njegovom kičicom. Retko je Kina, a nikad dotad Japan, videla slike tako raznolike po obimu, tako

snažne u zamisli i izvedbi, tako odlučne u liniji. U njegovoj starosti, japanski umetnici su mu dolazili na prag i odavali mu poštovanje, čak i pre smrti, kao vrhunskom umetniku. Danas je Sesšiuova slika za japanskog kolekcionara ono što je Leonardo za Evropljanina; a legenda, koja pretvara neopipljiva mišljenja u lepe priče, govori kako je jedan vlasnik Sesšiua, kad se našao usred požara bez mogućnosti da pobegne, rasporio mačem svoje telo i ubacio u svoj grudni koš neprocenjivi svitak koji je kasnije nađen neoštećen u njegovom poluizgorelom lešu. Dominacija kineskog uticaja nastavila se među mnogim umetnicima čiji su pokrovitelji bili feudalni gospodari šogunata Ašikaga i Tokugava. Svaki je baronov dvor imao svog zvaničnog slikara, kome je stavljeno u dužnost da obuči stotine mladih umetnika kako bi bili spremni da, za tren, krenu na ukrašavanje neke palate. Hramovi su u to vreme bili gotovo posve odbačeni, pošto se umetnost sekularizovala proporcionalno sa povećanjem bogatstva. Pred kraj petnaestog veka Kano Masanobu je osnovao u Kjotou, pod patronatom Ašikaga, školu svetovnih slikara poznatu po njegovom ličnom imenu, i posvećenu održavanju strogo klasičnih i kineskih tradicija u japanskoj umetnosti. Njegov sin, Kano Motonobu, dostigao je na tom polju majstorstvo koje nadmašuje samo ono Sesšiuovo. Jedna priča o njemu izvanredno ilustruje koncentraciju uma i svrhe što čini veći deo genijalnosti. Kad je dobio poruxbinu da naslika red ždralova, Monotobu je zatican, iz večeri u veče, kako hoda i ponaša se kao ždral. Ispostavilo se da je imitirao, svake noći, ždrala kojeg je planirao da naslika sledećeg dana. Čovek mora da ode u krevet sa svrhom da bi se probudio slavan. Monotobuov unuk, Kano Jeitoku, mada izdanak loze Kano, razvio je pod zaštitom Hideošija kitnjast stil sasvim različit od uzdržanog klasicizma svojih predaka. Tanju je premestio sedište škole iz Kjota u Jedo, služio pod Tokugavama, i pomogao pri ukrašavanju mauzoleja Ijejasua u Nikou. Postepeno, i pored tih prilagođavanja duhu vremena, dinastija Kano je iscrpla svoje nadahnuće i Japan se okrenuo drugim majstorima za novi početak.Oko 1660. na sceni se pojavila nova grupa slikara, nazvana po svojim predvodnicima škola Kojecu-Korin. U prirodnoj oscilaciji filozofija i stilova, kineski manirizam i teme Sesšiua i Kanoa sada su izgledali konzervativni i istrošeni; a novi umetnici su se okrenuli domaćim scenama i motivima za svoje teme i inspiraciju. Kojecu je bio čovek tako raznovrsnog talenta da podseća na Karlajlovu ljubomornu tvrdnju da nikad nije poznavao ni jednog velikana koji ne bi mogao biti bilo kakva vrsta velikana; jer on se istakao kao kaligraf, slikar, i dizajner u metalu, laku i drvetu. Kao i Vilijam Moris inaugurisao je oživljavanje grafike i nadzirao je selo u kojem su se njegovi majstori, po njegovim uputstvima, bavili raznim umetnostima. Njegov jedini konkurent za prvo mesto među slikarima doba Tokugava bio je Korin,438 taj zadivljujući majstor drveća i cveća, koji je, kažu nam njegovi savremenici, mogao jednim potezom kičice staviti list irisa na svilu i učiniti ga živim. Ni jedan drugi slikar nije bio toliko čisto i potpuno japanski, ili tako tipično japanski u ukusu i delikatnosti svojih radova.Poslednju od istorijskih škola japanskog slikarstva u najstrožem smislu osnovao je u Kjotou u osamnaestom veku Marujami Okjo. Okjo, čovek iz naroda, podstaknut izvesnim znanjem o evropskom slikarstvu, rešio je da odbaci već istanjeni idealizam i impresionizam starijeg stila, i da pokuša realistično prikazivanje jednostavnih scena iz svakodnevnog života. Posebno je voleo da crta životinje i oko sebe je držao mnoge primerke kao objekte svoje kičice. Naslikavši divljeg vepra, pokazao je svoj rad lovcima i razočarao se kad je doznao da su oni mislili da je njegov naslikani vepar mrtav. Pokušavao je ponovo i ponovo, dok konačno nisu priznali da vepar možda nije mrtav već da samo spava. Pošto je aristokratija u Kjotou bila bez prebijene pare, Okjo je morao da prodaje svoje slike srednjoj

klasi; a ta ekonomska prisila imala je dosta veze sa njegovim izborom popularnih tema, čak i slikanju nekih od kjotoških lepotica. Stariji umetnici su bili užasnuti, ali je Okjo nastavio sa svojim nekonvencionalnim postupcima. Mori Sosen je prihvatio Okjovo naturalističko vođstvo, okrenuo se životinjama, živeo sa njima da bi ih verno prikazao i postao najveći japanski slikar majmuna i jelena. Do Okjove smrti (1795.) realisti su izvojevali potpunu pobedu, a već sasvim popularna škola privukla je pažnju ne samo Japana nego i sveta.

10. Drvorez

Škola "Ukijoje" - Njeni osnivači - Njeni majstori – Hokusai- Hirošige

Još jedna šala istorije je, što je na Zapadu japanska umetnost najpoznatija i najuticajnija preko jednog od svojih oblika koji se najmanje ceni u Japanu. Oko sredine osamnaestog veka umetnost graviranja, koja je stigla u Japan u prtljagu budizma pre pola milenijuma, bila je okrenuta ilustrovanju knjiga i života ljudi. Stare teme i metode su izgubile draž novosti i interes; ljudima je bilo dosta budističkih svetaca, kineskih filozofa, zamišljenih životinja i besprekornih cvetova; nove klase koje su se polako uzdizale, tražile su u umetnosti izvestan odraz svojih sopstvenih okupacija, i počele da stvaraju umetnike voljne da ove zahteve ispune. Pošto je slikarstvo zahtevalo dokolicu i bilo skupo, a proizvodilo samo jednu jedinu sliku u određenom periodu vremena, novi umetnici su prilagodili gravuru svojoj svrsi, urezivali svoje slike u drvo i pravili onoliko jeftinih otisaka sa ovih ploča koliko su njihovi demokratski kupci tražili. Ti otisci su u početku bojeni rukom. Onda su, oko 1740., izrađena tri bloka: jedan neobojen, drugi delimično obojen ružičasto-crveno, treći obojen tu i tamo zelenom; a hartija se pritiskala redom na svaku drvenu ploču. Konačno je 1764., Harunobu načinio prve polihromne otiske i prokrčio put onim živim skicama Hokusaija i Hirošigea, koje su se pokazale tako sugestivnim i podsticajnim za kulturom zasićene Evropljane koji su bili željni nečeg novog. Tako je rođena Ukijoje škola "Slika prolaznog sveta."Njeni slikari nisu bili prvi koji su uzeli čoveka bez titule za predmet svoje umetnosti. Ivasa Matabei je početkom sedamnaestog veka šokirao samuraje prikazujući, na paravanu od šest ploča, muškarce, žene i decu u prirodnim pozama običnog života; a 1900. je ovaj paravan (Hikone Biobu) japanska vlada odabrala za izložbu u Parizu, osiguravši ga na putovanju sa 30.000 jena (15.000 dolara). Oko 1660. Hišikava Moronobu, dizajner dezena za odeću u Kjotou, napravio je najranije otiske sa drvoreza, najpre kao ilustracije za knjige, zatim kao letke koji su podeljeni ljudima, gotovo kao naše današnje razglednice. Oko 1687. Toru Kuđomoto, dizajner plakata za pozorišta u Kjotou, preselio se u Jedo i objasnio školi Ukijoje (koja je u potpunosti pripadala prestonici) da bi bilo unosno da se naprave otisci čuvenih glumaca tog vremena. Sa scene, novi umetnici su prešli na bordele Jošivare, i podarili mnogim krhkim lepoticama okus besmrtnosti. Gole grudi i blistavi udovi ušli su razoružavajućim šarmom u nekad religiozna i filozofska svetilišta japanskog slikarstva.Majstori ove razvijene umetnosti pojavili su se oko sredine osamnaestog veka. Harinobu je pravio otiske sa dvanaest ili čak petnaest boja sa isto toliko drvenih ploča i, kajući se zbog svojih ranih slika sa pozornice, slikao tipičnom japanskom delikatnošću graciozni svet srećne mladosti. Kijonaga je dostigao prvi zenit umetnosti u ovoj školi, i isprepleo boju i liniju u pokretne a ipak uspravne likove aristokratskih žena. Šaraku je izgleda posvetio samo dve godine svog života crtanju otisaka; ali se za to kratko vreme uzdigao do vrha svog roda svojim

portretima Četrdeset sedam "ronina", i svojim divlje ironičnim slikama novonastalih "zvezda" pozornice. Utamaro, bogat raznovrsnošću i genijem, majstor linije i crteža, izgravirao je čitav raspon života od insekata do kurtizana; proveo je polovinu karijere u Jošivari, iscrpljivao se u užicima i radu, i zaradio godinu dana u zatvoru (1804.) naslikavši Jošivaru sa pet konkubina. Umoran od normalnih ljudi u normalnim položajima, Utamaro je portretisao svoje rafinirane i predusretljive gospe u gotovo duhovnoj tankosti, sa nagnutim glavama, izduženim i kosim očima, produženim licima, i tajanstvenom pojavom, umotanom u valovito višeslojno ruho. Degenerisani ukus uzdigao je ovaj stil do bizarnog manirizma, i doveo školu "Ukijoje" na ivicu pokvarenosti i rasula, kad su se uzdigla dva njena najčuvenija majstora omogućivši joj još pola veka života."Starac zaluđen slikanjem," kako je Hokusai sebe nazivao, živeo je skoro devedeset godina, ali je oplakivao neblagovremenost savršenstva i kratkoću života.Od moje šeste godine nadalje obuzela me čudna manija crtanja najrazličitijih stvari. Do pedesete godine sam obelodanio priličan broj dela svake moguće vrste, ali ni jednim nisam bio zadovoljan. Pravi rad je kod mene počeo tek u mojoj sedamdesetoj godini. Sada u sedamdeset petoj u meni se budi pravo uvažavanje prirode. Stoga se nadam da ću u osamdesetoj dostići određenu moć intuicije koja će se dalje razviti do moje devedesete godine, tako da ću u dobu od sto godina moći verovatno potvrditi da je moja intuicija u potpunosti umetnička. A ukoliko mi bude dato da poživim sto deset godina, nadam se da će životno i istinsko poimanje prirode zračiti iz svake od mojih crta i tački... Pozivam one koji će živeti dugo kao i ja, da se uvere da li ću održati reč. Napisao u dobu od sedamdeset i pet godina ja, ranije Hokusai, sada zvan Starac zaluđen slikanjem. Kao i većina "Ukijoje" umetnika rođen je u zanatlijskoj klasi, kao sin izrađivača ogledala. Šegrt umetnika Šunsoa, izbačen je zbog originalnosti, i vratio se svojoj porodici da živi u siromaštvu i teškoćama tokom svog dugog života. Ne mogavši da živi od slikanja, prodavao je na ulici hranu i almanahe. Kad mu je kuća izgorela samo je sastavio haiku:Izgorela je;Kako su mirni cvetovi u svom opadanju! Kada ga je, u osamdeset devetoj godini, zatekla smrt, predao se sa oklevanjem, govoreći: "Da su mi bogovi dali samo još deset godina mogao sam da postanem zaista veliki slikar." Ostavio je iza sebe pet stotina tomova sa trideset hiljada crteža. Opijen nehotimičnom umetnošću prirodnih oblika, oslikao je sa ljubavlju i raznolikim ponavljanjem planine, stene, reke, mostove, vodopade i more. Nakon što je izdao knjigu "Trideset šest pogleda na Fuđi," vratio se, kao opčinjeni sveštenik iz budističke legende, da bi ponovo seo u podnožje svete planine i nacrtao "Sto pogleda na Fuđi." U seriji nazvanoj "Likovi pesnika," vratio se uzvišenijim temama japanske umetnosti i prikazao, između ostalih, velikog Li Poa pored provalije i slapa Lu. Godine 1812. izdao je prvi od petnaest tomova zvanih "Mangva" seriju realističnih crteža najprizemnijih detalja svakodnevnog života, pikantnu od humora i skandaloznu do burleske. Njih je izbacivao po tuce na dan bez brige ili napora, dogod nije naslikao svaki kutak plebejskog Japana. Nikad pre nije nacija videla takvu plodnost, tako brzu i prodornu zamisao, takvu nemarnu vitalnost izvedbe. Kao što su američki kritičari s visoka gledali na Vitmena, tako su japanski kritičari i umetnički krugovi sa visine gledali na Hokusaija, videvši samo uskovitlanost njegove kičice i povremenu vulgarnost njegovog uma. Ali kad je umro, njegovi susedi koji nisu znali da će ga Vistler, u trenutku skromnosti, proglasiti za najvećeg slikara posle Velaskeza nisu mogli da se načude kako tako duga pogrebna povorku izlazi iz tako skromne kuće.Manje čuven na Zapadu ali više poštovan na Istoku bio je poslednji veliki lik škole "Ukijoje" Hirošige (1796-1858.). Sto hiljada raznih otisaka, koje su njegovo delo, oslikavaju pejsaže njegove zemlje vernije od Hokusaijevih, i

sa veštinom koja je donela Hirošigeu rang verovatno najvećeg japanskog slikara pejsaža. Hokusai nije, stojeći pred prirodom, crtao prizor već neku vazdušastu fantaziju na koju je on potakao njegovu maštu; Hitošige je voleo sam svet u svim njegovim oblicima, i crtao ih tako verno da putnik još uvek može prepoznati objekte i obrise koji su ga inspirisali. Oko 1830. krenuo je "Tokaidom" ili poštanskim putem od Tokija do Kjota i, kao pravi pesnik, mislio manje na svoj cilj nego na osvežavajuće i značajne scene na koje je usput nailazio. Kada je konačno završio putovanje, sakupio je svoje utiske u svoje najčuvenije delo "Pedeset tri stanice na Tokaidu" (1834.). Voleo je da slika kišu i noć u svim njihovim mističnim oblicima, i jedini čovek koji ga je prevazišao u tome Vistler oblikovao je svoja nokturna po uzoru na Hirošigijeva. I on je voleo Fuđi i naslikao je "Trideset šest pogleda" na planinu; ali je voleo i svoj rodni Tokio, i napravio je "Sto pogleda na Jedo" neposredno pre svoje smrti. Živeo je manji broj godina od Hokusaija, ali je ispustio dušu sa više smirenosti:Ostavljam svoju kičicu u AzumiI idem na put na Sveti zapad,Da tamo posetim čuvene pejsaže.

11. Japanska umetnost i civilizacija

Retrospektiva - Kontrasti - Jedna procena - Kob starog Japana

Japanski drvorez bio je gotovo poslednja faza te suptilne i delikatne civilizacije koja se raspala pod uticajem zapadne industrije, baš kao što je danas cinični pesimizam zapadnjačkog uma možda poslednji vid civilizacije osuđene na smrt pod petom orijentalne industrije. Zato što je onaj srednjevekovni Japan koji je preživeo do 1853. bio za nas bezopasan, možemo snishodljivo ceniti njegovu lepotu; biće teško naći u Japanu konkurentskih fabrika i pretećeg oružja onaj šarm koji nas privlači u odabranim lepotama prošlosti. Znamo, u prozaičnijim trenucima, da je u starom Japanu bilo mnogo okrutnosti, da su seljaci bili siromašni i radnici ugnjetavani, da su žene tamo bile robovi i da su ih mogli, u teškim vremenima, prodati za prostituisanje, da je život bio jevtin, i da na kraju za običnog čoveka nije postojao zakon sem mača "samuraja". Ali su i u Evropi muškarci bili okrutni a žene podređena klasa, seljaci siromašni a radnici ugnjetavani, život je bio težak a misao opasna, i na kraju nije bilo zakona sem volje gospodara ili kralja.I kao što možemo da osetimo određenu naklonost prema toj staroj Evropi zato što su, usred siromaštva, iskorišćavanja i zatucanosti, ljudi gradili katedrale u kojima je svaki kamen izvajan u lepotu, ili postajali mučenici da bi za svoje naslednike izborili pravo na mišljenje, ili se borili za pravdu dok nisu stvorili one građanske slobode koje su najdragoceniji i najneizvesniji deo naše baštine, tako iza bahatosti "samuraja" odajemo počast hrabrosti koja još uvek daje Japanu moć veću od njegove brojnosti i bogatstva; iza lenjih kaluđera osećamo poeziju budizma i priznajemo njene beskrajne podsticaje poeziji i umetnosti; iza oštrog udarca okrutnosti i vidljive grubosti jakih prema slabima, prepoznajemo najuglađenije manire, najprijatnije ceremonije, i neprevaziđenu posvećenost prirodnoj lepoti u svim njenim oblicima. Iza ropstva žena vidimo njihovu lepotu, njihovu nežnost, i njihovu neuporedivu gracioznost; a među despotizmom porodice čujemo veselje dece koja se igraju u vrtu Istoka.Danas nas mnogo ne dotiče uzdržana sažetost i neprevodiva sugestivnost japanske poezije; a ipak je ta poezija, kao i kineska, nagovestila "slobodni stih" i "imažizam" našeg doba. Malo je originalnosti kod japanskih filozofa, a kod njegovih istoričara nedostaje onaj visok stepen nepristrasnosti koju očekujemo od onih čije knjige

nisu aneks oružanih ili diplomatskih snaga njihove zemlje. Ali to su bile manje važne stvari u životu Japana; on se pre mudro posvetio stvaranju lepote nego traganju za istinom. Tle na kojem je postojao bilo je previše nepouzdano da bi ohrabrilo veličanstvenu arhitekturu, pa ipak su kuće koje je sagradio "sa estetske tačke gledišta, najsavršenije ikad koncipirane." Ni jedna zemlja u moderno vreme nije mu se približila po gracioznosti i lepoti malih stvari odeći žena, umetnosti lepeza i suncobrana, šoljica i igrački, "inroa" i "necukea", sjaju laka i istančanom rezbarenju drveta. Ni jedan savremeni narod nije u potpunosti dostigao Japance po uzdržanosti i delikatnosti ukrasa, i rasprostranjenoj rafiniranosti i pouzdanosti ukusa. Tačno je da je japanski porcelan manje cenjen, čak i u Japanu, od onog Sunga i Minga; ali ako ga prevazilazi samo kineski proizvod, rad japanskog grnčara još uvek je viši na lestvici od onog modernih Evropljana. A iako japanskom slikarstvu nedostaje snaga i dubina kineskog, a japanske grafike su, u najgorem izdanju, puka plakatna umetnost, a u najboljem prolazno iskupljenje užurbanih trivijalnosti sa nacionalnim savršenstvom gracioznosti i linije, ipak je japansko pre nego kinesko slikarstvo, a japanske grafike pre nego japanski akvareli, revolucionisalo likovnu umetnost u devetnaestom veku, i dalo stimulans stotinama eksperimenata u svežim kreativnim oblicima. Ove grafike su, preplavivši Evropu nakon obnavljanja trgovine posle 1860., duboko uticale na Monea, Manea, Degaa i Vistlera; stavile su tačku na "smeđi sos" koji je serviran uz gotovo svaku evropsku sliku od Leonarda do Milea; ispunile platna Evrope sunčevim sjajem, i ohrabrile slikara da bude pesnik a ne fotograf. "Priča o lepoti," rekao je Vistler, sa razmetanjem zbog kojeg su ga svi, sem njegovih savremenika, voleli, "već je okončana usečena u mermer Partenona, i izvezena, pticama, na lepezi Hokusaija u podnožju Fuđijame." Nadamo se da to nije sasvim tačno; ali je bilo nesvesno istinito za stari Japan. On je umro četiri godine nakon Hokusaija. U udobnosti i miru svoje izolacije zaboravio je da nacija mora ići ukorak sa svetom ukoliko ne želi da bude potčinjena. Dok je Japan vajao svoje "inroe" i mahao svojim lepezama, Evropa je postavljala temelje nauke koja je bila skoro sasvim nepoznata na Istoku; a ta nauka, građena godinu za godinom u laboratorijama naizgled sasvim daleko od svetskih tokova, konačno je dala Evropi mehanizovane industrije koje su joj omogućile da stvara životna dobra jevtinije ma koliko manje lepa nego što su ih vešte azijske zanatlije mogle proizvesti ručno. Pre ili kasnije će ta jevtinija dobra osvojiti tržišta Azije, uništavajući ih ekonomski i menjajući politički život zemalja ugodno uspavanih u zanatskom dobu. Još gore od toga, nauka je napravila eksplozive, bojne brodove i topove koji mogu da ubijaju razornije od mača i najjunačkijeg "samuraja"; od kakve je koristi hrabrost viteza pred podmuklom anonimnošću granate?Nema čudesnijeg ili zlosutnijeg fenomena u savremenoj istoriji od načina na koji je usnuli Japan, grubo probuđen topovima Zapada, prionuo na posao, nadmašio poduku, prihvatio nauku, industriju i rat, pobedio sve svoje konkurente bilo u bici ili u trgovini, i postao, za dve generacije, najagresivnija nacija savremenog sveta.

IV NOVI JAPAN

1. Politička revolucija

Slabljenje šogunata - Amerika kuca na vrata - Obnova - "Pozapadnjenje" Japana -Politička rekonstrukcija - Novi ustav - Zakon - Vojska - Rat sa Rusijom - Njegovi politički rezultati

Smrt jedne civilizacije retko dolazi spolja; unutrašnje slabljenje mora oslabiti društveno tkivo pre nego što spoljni uticaji ili napadi mogu da promene njexgovu osnovnu strukturu, ili ga dovedu do kraja. Vladarska porodica retko sadrži u sebi onu postojanu vitalnost i umešnu prilagodljivost koju zahteva trajna dominacija; osnivač iscrpljuje pola snage svog soja i ostavlja mediokritetima breme koje samo genije može da ponese. Tokugave su posle Ijejasua vladale osrednje dobro, ali nisu imali, sem Jošimunea, pozitivne ličnosti u svojoj lozi. Osam generacija nakon Ijejasuove smrti feudalni baroni su uznemiravali šogunat sporadičnim pobunama; porezi su se odlagali ili su se uskraćivali, a riznica Jedoa, i pored očajničkog ekonomisanja, nije bila dovoljna da finansira nacionalnu bezbednost ili odbranu. Dva i više veka mira omekšali su "samuraje", i odvikli narod od nedaća i žrtvi rata; epikurejske navike zamenile su stoičku jednostavnost Hidejošijevog vremena, a zemlja, najednom pozvana da brani svoj suverenitet, zatekla se fizički i moralno nespremna. Japanski um se razjedao pod prekidom odnosa sa inostranstvom, i sa neumornom znatiželjom slušao o rastu bogatstva i raznovrsne civilizacije Evrope i Amerike; proučavao je Mabučija i Motoorija, i potajno žigosao "šogune" kao uzurpatore koji su oskrnavili kontinuitet carske dinastije; nije mogao pomiriti božansko poreklo careva sa nemoćnim siromaštvom na koje su ih Tokugave osudile. Iz svojih skrovišta u Jošivari i drugde, podzemni pamfletaši su počeli da preplavljuju gradove strastvenim pozivima na zbacivanje šogunata i obnovu carske moći.Takva namučena i nemoćna vlast se sudarila 1853. sa vešću da je američka flota, ignorišući japanske zabrane, ušla u zaliv Uraga, i da njen komandant insistira sa se vidi sa vrhovnim vlastima u Japanu. Komodor Peri je imao četiri ratna broda i 560 ljudi; ali umesto da pokaže čak i tu skromnu silu, poslao je učtivu notu "šogunu" Ijejošiju, uveravajući ga da američka vlada ne traži ništa više od otvaranja nekoliko japanskih luka za trgovinu sa Amerikom, i neke dogovore za zaštitu onih američkih mornara koji su posle brodoloma možda dospeli do japanskih obala. Pobuna T/'/ai-P/'/ing vratila je Perija natrag u njegovu bazu u kineskim vodama; ali se 1854. vratio u Japan sa većom eskadrom i ubedljivim izborom poklona parfemima, satovima, pećima, viskijem... za cara, caricu i prinčeve carske loze. Novi "šogun", Ijesada, propustio je da ove poklone preda kraljevskoj porodici, ali se složio da potpiše Ugovor u Kanagavi, koji je u suštini značio pristanak na sve američke zahteve. Peri je hvalio ljubaznost ostrvljana, i izjavio, u promašenoj proceni, da će "Japanci, ukoliko dođu u Sjedinjene Države, otkriti da su im plovne vode te zemlje slobodne i da će im biti dostupna čak i zlatonosna polja Kalifornije." Ovim i kasnijim sporazumima glavne luke Japana su otvorene za spoljnu trgovinu, određene su i ograničene carinske tarife, a Japan se saglasio da Evropljanima i Amerikancima optuženim za zločine na ostrvima bude suđeno pred njihovim sopstvenim konzularnim sudovima. Date su i prihvaćene klauzule da svako proganjanje hrišćanstva u carstvu treba da odmah prestane; a istovremeno su Sjedinjene Države ponudile da prodaju Japanu onoliko oružja i ratnih brodova koliko mu treba, i da pozajme oficire i stručnjake koji će ovu apsurdno miroljubivu naciju obučiti ratnim veštinama. Japanski narod je duboko patio zbog ovih ponižavajućih sprazuma, mada su ih kasnije prihvatili kao nepristrasna sredstva evolucije i sudbine. Neki od njih su želeli da se protiv stranaca bore po svaku cenu, da se svi isteraju i da se obnovi samodovoljna poljoprivredna i feudalni

režim. Drugi su uvideli neophodnost da se Zapad imitira a ne da se istera; jedini način na koji je Japan mogao izbeći višestruke poraze i ekonomsku podređenost koju je Evropa tada nametala Kini, bio je da što brže nauči moguće metoda zapadne industrije i tehnike modernog ratovanja. Sa zapanjujućom veštinom pozapadnjene vođe iskoristili baronske gospodare kao pomoć pri zbacivanju šogunata i povratku cara, a zatim upotrebili carski autoritet da zbace feudalizam i uvedu zapadnjačku industriju. Tako su 1876. feudalni gospodari ubedili poslednjeg od "šoguna", Keikija, da abdicira. "Skoro sve uredbe ove administracije," rekao je Keiki, "daleko su od savršenstva, i priznajem sa stidom da je sadašnje nezadovoljavajuće stanje stvari nastalo zbog mojih nedostataka i nekompetentnosti. Sada kad odnosi sa inostranstvom postaju svakim danom sve intenzivniji, temelji države će se raspasti ukoliko vladom ne bude upravljao jedan centralni autoritet." Car Meiđi je odgovorio kratko da "se usvaja predlog Tokugave Keikija da se administrativni autoritet vrati Carskom dvoru"; i 1. januara 1868. zvanično je počela nova "Era Meiđi". Stara religija "šinto" je revidirana, a intenzivna propaganda je ubedila ljude da je vraćeni car božanski po poreklu i mudrosti, i da se njegovi dekreti imaju prihvatiti kao naredbe bogova.Naoružani tom novom moći, pozapadnjačeni Japanci su postigli maltene čudo u brzom preobražaju svoje zemlje. Ito i Inouje su se hrabro probili kroz svaku zabranu i prepreku do Evrope, proučili njene industrije i institucije, divili se železnici, parabrodima, telegrafu i bojnom brodu, i vratili se gorući od patriotske rešenosti da evropeizuju Japan. Doveli su Engleze da nadziru gradnju železničkih pruga, podizanje telegrafa, i izgradnju mornarice; Francuzi su uzeti da prerade zakone i obuče vojsku; Nemcima je povereno organizovanje lečenja i javnog zdravlja; Amerikanci su angažovani da postave sistem opšteg obrazovanja; a da stvari bile kompletne, Italijani su stigli da nauče Japance skulpturi i slikarstvu. Bilo je privremenih, čak i krvavih, reakcija, a povremeno se duh Japana bunio protiv tog grozničavog i veštačkog preobražaja; ali na kraju je mašina izborila svoj put i Industrijska revolucija je Japan pridodala svom carstvu.Po prirodi stvari ta je revolucija (jedina stvarna revolucija u savremenoj istoriji) uzdigla je bogatstva i ekonomske moći novu klasu ljudi proizvođače, trgovce i finansijere one koji su u starom Japanu bili rangirani na dnu društvene lestvice. Ova "buržozija" u usponu tiho je iskoristila svoja sredstva i uticaj najpre da bi uništila feudalizam, a potom da bi obnovljeni autoritet prestola svela na impozantnu masku. Vlada je 1871. ubedila barone da se odreknu svojih drevnih povlastica i, u zamenu za njihovu zemlju, utešila ih vladinim obveznicama.440 Vezana nitima interesa za to novo društvo, stara aristokratija je lojalno pružila svoje usluge vlastima, omogućivši da se bez krvoprolića i sa lakoćom pređe iz srednjevekovne u modernu državu. Ito Hirobumi, koji se uskoro vratio iz druge posete Evropi, stvorio je, imitirajući Nemačku, novo plemstvo od pet redova prinčeve, markize, grofove, vikonte i barone; ali ovi su ljudi bili nagrađene sluge, a ne feudalni neprijatelji, industrijskog režima.Skromno i neumorno Ito je radio na tome da svojoj zemlji obezbedi oblik vlasti koji će izbeći ono što je on smatrao za ekscese demokratije, a ipak pridobiti i ohrabriti talenat svake klase za brz ekonomski razvoj. Pod njegovim vođstvom Japan je 1889. objavio svoj prvi ustav. Na vrhu pravne strukture bio je car, tehnički nadmoćan, punopravni vlasnik cele zemlje, komandant vojske i mornarice odgovorne samo njemu, obezbeđujući tako carstvu snagu jedinstva, kontinuiteta i kraljevskog prestiža. On se milostivo saglasio da prepusti svoju zakonodavnu moć, dok god mu je to po volji, Dietu od dve komore Doma perova i Predstavničkog doma; ali on je postavljao državne ministre koji su bili odgovorni pre njemu nego Dietu. Pod njim je bilo malo biračko telo od nekih 460.000 glasača, strogo

ograničeno imovinskim uslovom; postepena liberalizacija građanskih prava podigla je do 1928. broj glasača na 13.000.000. Korupcija u državnoj službi držala je korak sa proširenjem demokratije.Zajedno sa ovim političkim razvojem uveden je novi sistem zakona (1881.), zasnovan većim delom na Napoleonovom kodeksu, koji je predstavljao odlučan napredak od srednjevekovnog zakonodavstva feudalnog doba. Liberalno su garantovana građanska prava sloboda govora, štampe, okupljanja i veroispovesti, nepovredivost prepiske i stana, sigurnost od hapšenja ili kažnjavanja sem po utvrđenoj zakonskoj proceduri.441 Mučenje i iskušavanje su zabranjeni, ete su oslobođene od svojih kastinskih zabrana, a sve klase su teoretski postale jednake pred zakonom. Zatvori su poboljšani, zatvorenicima se rad plaćao, i po oslobađanju im se obezbeđivalo nešto skromnog kapitala da se snađu u poljoprivredi ili trgovini. I pored blagosti zakona, kriminal je ostao redak; a ako je uredno pridržavanje zakona obeležje civilizacije, Japan se (izuzimajući nekoliko pogubljenja) mora svrstati u prvi red modernih država.Možda je najznačajnija osobina novog Ustava bila, što su vojska i mornarica bile podređene nikome sem caru. Nikad ne zaboravljajući poniženje iz 1853., Japan je rešio da izgradi oružanu silu koja će ga učiniti gospodarem sopstvene sudbine, i konačno gospodarem Istoka. Ne samo da je uveo regrutaciju; načinio je od svake škole u zemlji vojni kamp za obuku i leglo nacionalističkog žara. Sa neverovatnom sklonošću organizaciji i disciplini, uskoro je doveo svoju oružanu silu na nivo na kome može da razgovara sa "stranim varvarima" na ravnoj nozi, i mogao je da krene u postepenu apsorpciju Kine o kojoj je Evropa razmišljala, ali je nikada nije ostvarila. Godine 1894., ogorčen što je Kina poslala svoje trupe da uguše ustanak u Koreji, i upornog kineskog insistiranja na tome da je Koreja zavisna država pod kineskim suverenitetom, Japan je objavio rat svom drevnom tutoru, iznenadio svet brzinom svoje pobede, i izvukao od Kine priznanje nezavisnosti Koreje, ustupanje Formoze i Port Artura (na vrhu poluostrva Liaotung), i odšetu od 200.000.000 taela. Nemačka i Francuska su podržale Rusiju u "savetu" Japanu da se povuče iz Port Artura pod uslovom da dobije dodatnu odštetu od 30.000.000 taela (od Kine). Japan se pokorio, ali se sa gorčinom sećao te uvrede čekajući osvetu.Od tog časa Japan se besno pripremao za onaj sukob sa Rusijom koji je imperijalističko širenje oba carstva očigledno činilo neizbežnim. Koristeći se strahom Engleske da bi Rusija mogla da upadne u Indiju, Japan je sa gospodaricom mora sklopio savezništvo (1902-1922.) kojim se svaka strana obavezala da će priteći u pomoć svom savezniku u slučaju sukoba sa trećom stranom, kada interveniše neka druga zemlja. Retko kad su se engleski diplomati svojim potpisom odrekli tolikog dela engleske slobode. Kada je 1904. počeo rat sa Rusijom, engleski i američki bankari su pozajmili Japanu velike sume za finansiranje njegovih pobeda nad ruskim carem. Nogi je zauzeo Port Artur i prebacio svoju armiju na sever, na vreme da pretegne u pokolju u Mukdenu najkrvavijoj bici u istoriji pre našeg neuporedivog Velikog rata. Nemačka i Francuska su, čini se, razmatrale da priteknu u pomoć Rusiji diplomatijom ili oružjem; ali je predsednik Ruzvelt saopšio da bi u takvom slučaju on "spremno stao na stranu Japana." U međuvremenu je ruski eskadron od dvadeset pet brodova galantno oplovio oko Rta Horn, u najdužem ratnom putovanju koje je ikad napravila neka moderna flota, da bi se suočila sa Japancima u njihovim vodama. Admiral Togo je, prvom poznatom pomorskom upotrebom radija, bio obaveštavan o kursu ruske flotile, i zaskočio ju je u tesnacu Cušima 27. maja 1905. Svim svojim komandantima Togo je poslao karakterističnu poruku: "Uspon ili pad Carstva zavisi od ove bitke." Japanci su imali 116 poginulih i 583 ranjena; Rusi su imali 4.000 mrtvih i 7.000 zarobljenih, i svi sem tri njihova broda bili su ili zarobljeni ili potopljeni."Bitka u

Japanskom moru" bila je prekretnica u savremenoj istoriji. Ona nije samo zaustavila širenje Rusije na kinesku teritoriju; takođe je označila kraj vladavine Evrope u Aziji i otpočela ono vaskrsnuće Azije koje obećava da će biti središnji politički proces našeg veka. Cela Azija bila je oduševljena promatrajući kako maleno ostrvsko carstvo poražava najmnogoljudniju silu Evrope; Kina je spremala svoju revoluciju, a Indija počela da sanja o slobodi. Što se Japana tiče, on nije mislio na proširenje slobode već na osvajanje moći. Obezbedio je da Rusija prizna vrhovni položaj Japana u Koreji, a onda, 1910., i formalno aneksirao to drevno i nekad visoko civilizovano kraljevstvo. Kada je 1912. car Meiđi umro, posle duge i blagonaklone karijere vladara, umetnika i pesnika, mogao je odneti božanskim precima Japana poruku da je nacija koju su stvorili, i koja je na početku njegove vladavine bila igračka u rukama bezbožnog Zapada, sada imala premoć na Istoku, i bila dobrano na putu da postane ključ istorije.

2. Industrijska revolucija

Industijalizacija - Fabrike - Nadnice - Štrajkovi - Siromaštvo - Japansko gledište

U međuvremenu, tokom pola veka, Japan je promenio svaki vid svog života. Seljak, mada siromašan, bio je slobodan; mogao je posedovati skromnu parcelu zemlje plaćajući godišnji porez ili rentu državi; a nikakav gospodar nije mogao da ga spreči ukoliko bi se odlučio da napusti zemlju i potraži sreću u gradovima. Jer sada je bilo velikih gradova duž obale: Tokio (tj. "Istočna prestonica") sa svojim carskim i aristokratskim palatama, prostranim parkovima i prepunim kupatilima, i stanovništvom malobrojnijim samo od Londona i Njujorka; Osaka, nekad ribarsko selo i zamak, danas mračni ambis straćara, fabrika i oblakodera, centar industrije Japana; i Jokohama i Kobe, sa čijih su xinovskih dokova, opremljenim svakojakim modernim mehanizmima, ove industrije slale u hiljadu luka drugu po veličini trgovačku mornaricu sveta.442 Skok iz feudalizma u kapitalizam olakšan je neprevaziđenim korišćenjem svake pomoći. Pozvani su strani stručnjaci čija su uputstva japanski pomoćnici revnosno sledili; za petnaest godina vešti učenici su toliko uznapredovali da su strani specijalisti isplaćeni i učtivo poslati kući. Sledeći primer Nemačke, vlada je preuzela pošte, železnice, telegraf i telefone; ali je istovremeno pružala velikodušne pozajmice privatnim industrijama i zaštitila ih visokim carinama od konkurencije fabrika iz inostranstva. Odšteta koju su platili Kinezi od rata iz 1894., finasirala je i stimulisala industrijalizaciju Japana baš kao što je francuska odšteta 1871. ubrzala industrijalizaciju Nemačke. Japan je, kao i Nemačka generaciju ranije, bio u stanju da počne sa modernom opremom i feudalnom disciplinom, dok su se njihovi davno osnovani konkurenti borili sa zastarelom mašinerijom i buntovnim radnicima. Energija je bila jeftina u Japanu, a nadnice su bile niske; radnici su bili lojalno pokorni svojim gazdama, fabrički zakoni su se pojavili kasno i nisu se strogo sprovodili. U Osaki 1933., na novim je vretenima radila jedna žena na dvadeset i pet mašina; stara vretena u Lankaširu zahtevala su rad jednog muškarca na šest mašina. Broj fabrika se udvostručio od 1908. do 1918., i ponovo od 1918. do 1924; do 1931. se povećao za još pedeset odsto, dok je industrija na Zapadu tonula u dubine krize. Japan je 1933. zauzeo prvo mesto kao izvoznik tekstilnih proizvoda, izvozeći dve od pet i po milijardi jardi pamučne robe koja se te godine potrošila u svetu. Napustivši zlatni standard 1931., i dozvolivši da "jen" padne na četrdeset odsto svoje pređašnje vrednosti na međunarodnim berzama, Japan je od 1932. do 1933.

povećao svoju prodaju u inostranstvu za pedeset odsto. Domaća kao i međunarodna trgovina je cvetala, a velike trgovačke porodice, kao što su Micui i Micubiši, zgrnule su tolika bogatstva da se vojska pridružila najamničkim klasama, posredujući u vladinoj apsorpciji ili kontroli industrije i trgovine.443 Dok je razvoj trgovine stvorio novu i prosperitetnu srednju klasu, fizički radnici su nosili teret niske proizvodne cene kojom je Japan obarao svoje konkurente na svetskom tržištu. Prosečna nadnica muškaraca 1931 bila je 1.17 dolara na dan; žena, 48 centi na dan; 51 odsto industrijskih radnika su bile žene, a dvanaest odsto od njih bilo je mlađe od šesnaest godina.444 Štrajkovi su bili česti, a komunizam u usponu, kad je ratni duh 1931. vratio naciju patriotskoj saradnji i poslušnosti; "opasne misli" su postale protivzakonite, a sindikati, nikad jaki u Japanu, podvrgnuti su strogim ograničenjima. Velike sirotinjske četvrti nikle su u Osaki, Kobeu i Tokiju; u onima u Tokiju, petočlana porodica je zauzimala prosečnu površinu od 3:4 do jednog kvadratnog metra nešto više od površine koju pokriva bračni krevet; u onima u Kobeu dvadeset hiljada prosjaka, kriminalaca, slaboumnih i prostitutki živelo je u takvoj prljavštini da su ih svake godine epidemije desetkovale, a stopa dečje smrtnosti bila četiri puta viša nego u ostalom Japanu. Komunisti poput Katajame i Hrišćanski socijalisti poput Kagave borili su se nasilno ili mirno protiv ovog stanja, dok vlada naposletku nije preduzela najveći projekat raščišćavanja sirotinjskih četvrti u istoriji.Pre jedne generacije Lafkadio Hern je izneo gorku ocenu savremenog režima u Japanu:Pod novim poretkom stvari razvijaju se oblici socijalne bede do sada nepoznati u istoriji ove rase. Neka predstava o toj bedi može se steći iz činjenice da broj siromašnih ljudi u Tokiju, koji nisu u stanju da plate porez na svoje prebivalište, prelazi 50.000; a iznos tog poreza je svega dvadeset "sena", ili deset centi u američkom novcu. Pre akumulacije bogatstva u rukama manjine nikad nije bilo takve oskudice u bilo kom delu Japana sem, naravno, kao privremene posledice rata. Ta "akumulacija bogatstva u rukama manjine" je, nesumnjivo, opšta i neizbežna pratilja civilizacije. Japanski poslodavci smatraju da nadnice koje oni plaćaju nisu preniske u odnosu na relativnu neefikasnost japanske radne snage, i niske troškove života u Japanu. Niske nadnice, smatra Japan, neophodne su za niske cene; niske cene su neophodne za osvajanje stranih tržišta; strana tržišta su neophodna za industriju koja zavisi od uvoznih goriva i minerala; industrija je neophodna za izdržavanje rastućeg stanovništva na ostrvima, na kojima ima svega dvanaest odsto obradivog tla; a industrija je neophodna za ono bogatstvo i naoružanje bez kojeg se Japan ne bi mogao odbraniti protiv grabežljivog Zapada.

3. Kulturna revolucija

Promena u oblačenju - U manirima - Japanski karakter - Moral i brak u prelazu - Religija- Nauka - Japanska medicina- Umetnost i ukus - Jezik i obrazovanje - Naturalistička beletristika - Novi oblici poezije

Da li je Industrijska revolucija izmenila i same ljude? Neke spoljne inovacije privlače pogled; sumorna račvasta odeća evropskog muškarca osvojila i odenula većinu gradskih muškaraca; ali žene se i dalje oblače u komotne i živopisne halje, u struku obavijene brokatnim trakama koje se pozadi vezuju u široku mašnu.445 Kako se putevi popravljaju, cipele zamenjuju drvene nanule; ali veliki deo oba pola još uvek se kreće bosim i nedeformisanim stopalima. U većim gradovima može se naći svaka varijacija i

kombinacija domaćeg i evropskog oblačenja, kao da se time simboliše prenagljena i nepotpuna transformacija.Maniri su još uvek uzor diplomatske uglađenosti, mada se muškarci drže svog drevnog običaja da pre žena uđu ili izađu iz prostorije ili hodaju ulicom. Jezik je zapleteno učtiv i retko profan; formalna poniznost prekriva strasno samopoštovanje, a etikecija krasi najiskrenije neprijateljstvo. Japanski je karakter, kao i kod svih ljudi, mozaik protivurečnosti; jer život nas dovodi u različite situacije u različita vremena, i zahteva od nas naizmenično silu i nežnost, nonšalantnost i ozbiljnost, strpljenje i hrabrost, skromnost i ponos. Stoga ne smemo imati predrasuda prema Japancima zato što su sentimentalni i realistični, osetljivi i stoički, izražajni i povučeni, što se lako uzbuđuju i što su uzdržani; prepuni vedrine, duhoviti i ljubitelji zadovoljstava, i skloni slikovitom samoubistvu; nežno ljubazni često prena životinjama, ponekad prema ženama i povremeno okrutni prema životinjama i muškarcima.446 Tipičan Japanac ima sve vrline ratnika gresivnost i hrabrost, i neprevaziđenu spremnost da umre; pa ipak, veoma često, ima dušu umetnika senzualnu, prijemčivu, i skoro instinktivno obdarenu ukusom. Trezven je i nepretenciozan, štedljiv i vredan, znatiželjan i studiozan, lojalan i strpljiv, sa nadljuskom sposobnošću za detalj; spretan je i gibak, kao i većina fizički malih ljudi; ima proniciv um, ne preterano kreativan na polju duha, ali sposoban za brzo shvatanje, prilagođavanje, i praktična dostignuća. Duh i taština Francuza, hrabrost i uskogrudost Britanca, plahi temperament i umetnička duša Italijana, energija i komercijalizam Amerikanca, osetljivost i lukavost Jevrejina sve se to spojilo da sačini Japanca.Kontakt i sukob sa Zapadom izmenio je na neki način moralni život Japana. Tradicionalno poštenje njegovih ljudi447 u većini opstaje; ali širenje građanskih prava i oštra konkurencija moderne trgovine doneli su Japanu i proporcionalan udeo demokratske korumpiranosti, industrijske bezobzirnosti i finansijskog opsenarstva. "Bušido" opstaje tu i tamo među višim vojnim krugovima i predstavlja blagu aristokratsku kočnicu lošem komercijalnom i političkom ponašanju. I pored istrajnog poštivanja zakona od strane običnih ljudi atentati su česti ne kao opomena reakcionarnom despotizmu već obično kao podstrek agresivnom patriotizmu. Društvo Crnog zmaja, koje predvodi očigledno nedodirljivi Tojama, posvetilo se duže od četrdeset godina promovisanju osvajačke politike prema Koreji i Manxuriji među japanskim političkim zvaničnicima; i u tom cilju je dalo atentatu popularnu ulogu u političkoj mašineriji Japana. Daleki istok se izjednačio sa Zapadom po onoj moralnoj zbrci koja prati svaku duboku promenu u ekonomskoj osnovi života. Večiti rat generacija revolt prenagle mladosti protiv preoprezne starosti pojačan je rastom individualističke industrije i slabljenjem religiozne vere. Prelaz sa sela u grad, i zamena porodice individualcem kao pravnom i odgovornom jedinkom ekonomskog i političkog društva, potkopali su roditeljski autoritet, i podvrgli običaje i vekovni moral brzopletom mladalačkom rasuđivanju. U većim centrima mladi se bune protiv ugovorenih brakova; a novi parovi, umesto da nastave život sa mladoženjinim ocem, sve se češće odlučuju da žive odvojeno i samostalno u svojim kućama ili stanovima. Brza industrijalizacija žena nužno je dovela do slabljenja veza koje su ih držale u domaćoj pokornosti. Razvod je čest kao i u Americi, i mnogo lagodniji; može se dobiti potpisom u matičnoj knjizi i plaćanjem takse od deset centi. Konkubinat je protivzakonit, ali se u praksi još uvek dopušta onima koji mogu da priušte da ignorišu zakon. U Japanu, kao i drugde, mašina je neprijatelj sveštenika. Spenser i Stjuart Mil uvezeni su zajedno sa engleskom tehnologijom, a vladavina Konfučija u japanskoj filozofiji doživela je nagli kraj. "Generacija koja je sada u školi," rekao je Čemberlen 1905., "izrazito je volterovska." Po istom osnovu svom savremenom

savezništvu sa mašinom napredovala je nauka, stekavši u Japanu karakterističnu predanost nekih od najbriljantnijih istraživača našeg doba.448 Japanska medicina, mada uglavnom zavisna od Kine i Koreje, brzo je napredovala pod evropskim posebno nemačkim primerom i podsticajem. Rad Takaminea na otkrivanju adrenalina i proučavanju vitamina; Kitasatoa na tetanusu i upali pluća, i razvijanju antitoksina za difteriju; i njačuvenijeg i najbriljantnijeg od svih, Nogučija, na sifilisu i žutoj groznici ta dostignuća ukazuju na brzinu kojom su Japanci prestali da budu učenici, i postali učitelji sveta.Hidejo Noguči je rođen 1876. na jednom od manjih ostrva, u tako siromašnoj porodici da je njegov otac pobegao kad je čuo da će se roditi još jedno dete. Zapostavljeni dečak je pao u žeravnik; leva ruka mu je izgorela do patrljka, a desna bila ozleđena skoro do neupotrebljivosti. Kako su ga u školi izbegavali zbog ožiljaka i unakaženosti, hteo je da se ubije, kada je jedan hirurg stigao u selo, uspešno mu izlečio desnu ruku i time stekao takvu zahvalnost Nogučija da se on istog tog časa opredelio za medicinu. "Biću Napoleon koji će spašavati, a ne ubijati," najavio je; "Već mi je dovoljno četiri sata spavanja noću." Bez prebijene pare, radio je u apoteci dok nije ubedio vlasnika da mu pozajmi novac za studije medicine. Posle diplomiranja je krenuo u Sjedinjene Države i ponudio svoje usluge Vojnoj sanitetskoj službi u Vašingtonu u zamenu za nadoknadu troškova. Rokfelerova fondacija za medicinska istraživanja dala mu je laboratoriju i Noguči je, bukvalno jednom rukom, započeo plodnu karijeru na polju eksperimentisanja i istraživanja. On je napravio prvu čistu kulturu klice sifilisa, otkrio sifiličnu prirodu opšte paralize i lokomotorne ataksije i konačno (1918.) izolovao parazit žute groznice. Postavši za kratko vreme slavan i bogat, vratio se u Japan, ukazao čast svojoj staroj majci i kleknuo zahvalan pred dobrim apotekarom koji je platio njegov studij medicine. Zatim je otišao u Afriku da proučava žutu groznicu koja je harala duž Zlatne obale, inficirao se i nažalost prerano, u pedeset drugoj godini, umro (1928.).Razvoj nauke u Japanu kao i na Zapadu, pratilo je opadanje tradicionalnih zanata. Zbacivanje stare aristokratije uništilo je negovanje ukusa i ostavilo svakoj generaciji da nanovo razvija sopstvene norme savršenosti. Priliv stranog novca u potrazi za domaćim proizvodima doveo je do brzog rasta proizvodnje i smanjio standarde japanskog dizajna. Kada su kupci počeli da tragaju za starim predmetima, zanatlije su postali falsifikatori, a proizvodnja antikviteta postala je u Japanu, kao i u Kini, jedna od najunosnijih savremenih umetnosti. "Kloazone" je verovatno jedina grana keramike koja je u Japanu napredovala dolaskom Zapada. Haotični prelaz sa rukotvorina na mašinsku izradu i iznenadna najezda stranog ukusa i manira zaodenutih u kitnjasti prestiž pobede i bogatstva, poremetili su estetski osećaj Japana i oslabili pouzdanje u njegov ukus. Možda je sada, kada je Japan izabrao mač, njegova sudbina da ponovi istoriju Rima da bude imitator u umetnosti, ali nadmoćan u upravljanju državom i u ratu.449 Ulagivanje zapadnjačkim običajima označilo je,u jednoj generaciji, intelektualni život novog carstva. Evropske reči su preplavile jezik, novine su se organizovale u zapadnjačkom stilu, a sistem javnih škola formiran je prema američkim uzorima. Japan je junački odlučio da postane najpismenija nacija na svetu i u tome je uspeo; godine 1925. školu je pohađalo 99.4 odsto od ukupnog broja japanske dece, a u 1927., 93 odsto ljudi je znalo da čita. Učenici su sa pobožnošću prihvatili novo svetovno učenje; na stotine ih je izgubilo zdravlje u želji da steknu znanje, tako da je vlada bila prisiljena da preduzme aktivne korake da podstakne bavljenje atletikom, gimnastikom i igrama svih vrsta, od "xiju-xice" do bezbola. Obrazovanje se otrglo od pokroviteljstva religije i u Japanu postalo svetovnije nego u većini evropskih država. Država je finansirala pet carskih univerziteta, a ostalih četrdeset

jedan, samo manje carski, okupljao je na hiljade revnosnih studenata. Do 1931., Tokijski carski univerzitet je imao 8.064 studenta, dok je Univerzitet u Kjotou imao 5552. Japanska književnost se , u poslednjem kvartalu veka, izgubila u nizu pomodnih imitacija. Engleski liberalizam, ruski realizam, ničeovski individualizam i američki pragmatizam zapljusnuli su inteligenciju, dok nije ponovo zavladao duh nacionalizma, a japanski pisci počeli da istražuju svoj domaći materijal na svoj domaći način. Jedna mlada žena, Ičijo, pre smrti 1896. u dvadeset četvrtoj godini, promovisala je naturalistički pokret u romanu, slikovito predstavivši patnju i potčinjenost žene u Japanu. Godine 1906., pesnik Toson je ovaj pokret doveo do vrhunca dugim romanom "Hakai" ili "Prekršeno obećanje" koje poetskom prozom govori o učitelju koji je obećao ocu da nikada neće otkriti da je poreklom "eta" ili rob, dostiže sposobnošću i obrazovanjem visoki položaj i zaljubljuje se u prefinjenu devojku iz više društvene klase. Tada, u nastupu iskrenosti, priznaje joj svoje poreklo, ostavlja svoju voljenu i položaj i zauvek napušta Japan. Ovaj je roman snažno doprineo raspravi kojom je konačno ukinuta istorijska diskvalifikacija klase eta."Tanka" i "haiku" bili su poslednji oblici japanske kulture koji su popustili pod uticajem Zapada. Četrdeset godina posle Restauracije, oni su još uvek bili omiljeni oblici japanskog stiha, čiji se poetski duh gubio u čudesnoj ingenioznosti i umešnosti. Tada je 1897. Toson, mladi učitelj iz Sendaia, prodao izdavaču za petnaest dolara knjigu poezije, čija je dužina pojedinačnih pesama napravila revoluciju, gotovo isto tako temeljnu kao bilo koja revolucija koja je do tada potresla strukturu države. Publika, umorna od elegantnih epigrama, reagovala je zahvalno i od izdavača napravila bogatog čoveka. Ostali pesnici su sledili put koji je Toson prokrčio, "tanka" i "haiku" su se posle hiljadugodišnje dominacije napokon predali. Uprkos novim oblicima, stari Carski poetski konkurs još traje. Svake godine, car najavljuje temu i daje primer sastavljajući na nju jednu odu; carica to isto uradi posle njega; a potom dvadeset pet hiljada Japanaca svih zvanja i godina, šalju svoje stihove Poetskom birou u Carskoj palati, koje ocenjuju najpoznatiji bardovi u zemlji. Deset najboljih pesama se čitaju caru i carici i objavljuju u novogodišnjem broju japanskih novina.Ovo je običaj vredan divljenja, dovoljan da za trenutak odvrati dušu od komercijalizma i rata, dokazujući da je japanska književnost još uvek vitalni deo najvitalnije nacije savremenog sveta.

4. Novo carstvo

Nesigurne osnove nove civilizacije - Uzroci japanskog imperijalizma - Dvadeset jedan zahtev - Vašingtonska konferencija - Zakon o imigraciji iz 1924. - Invazija Manxurije - Novo kraljevstvo - Japan i Rusija - Japan i Evropa- Mora li Amerika zaratiti sa Japanom?

Uprkos brzom rastu svog bogatsva i moći, novi Japan počiva na nesigurnim temeljima. Njegova populacija je porasla sa 3.000.000 iz vremena Šotokua Taišija na oko 17.000.000 pod Hidejošijem, na oko 30.000.000 pod Jošimunijem i na preko 55.000.000 na kraju vladavine Meiđija (1912.).450 U toku jednog veka ono se udvostručilo, a planinska ostrva, tako retko obradiva, teško izdržavaju brz rast svog milionskog stanovništva. Ostrvsko stanovništvo, upola manje od onog u Sjedinjenim Državama, prisiljeno je da živi na površini koja je po veličini njen dvanaesti deo. Ono se može izdržavati samo proizvodnjom; a Japan je tragično siromašan gorivom i mineralima neophodnih industriji.

Hidroelektrična energija se krije u rekama koje teku od planina do mora, ali pun razvoj ovih resursa obezbedio bi svega trećinu od količine koja se već troši, i na njih se ne može osloniti za rastuće buduće potrebe. Tu i tamo ima uglja, u gotovo nepristupačnim nalazištima na ostrvima Kjušu i Hokaido, a nafta se može obezbediti sa Sahalina; ali gvožđe, sama srž i oslonac industrije, gotovo da ne postoji na japanskom tlu. Na kraju, niski životni standard, na koji je priroda jačine i skupoće materijala i energije osudila narod Japana, čini da potrošnja sve više i više zaostaje za proizvodnjom; svake godine iz sve bolje opremljenih fabrika, pojavljuje se sve veći višak proizvoda koji se ne može prodati na domaćem tržištu i naprosto vapi za stranim tržištima.U ovim uslovima se rodio imperijalizam to jest pokušaj jednog ekonomskog sistema da stekne kontrolu, preko vlade kao svog predstavnika, nad onim stranim područjima od kojih zavisi zbog nafte, tržišta, sirovina ili dividendi. Gde da Japan nađe ove mogućnosti i ove sirovine? On ne može da se okrene Indokini, Indiji, Australiji ili Filipinima; jer ove je zemlje Zapad već ekonomski osvojio i njihova carinska zaštita više je sklona svojim belim gospodarima nego Japanu. Očigledno da se Kina namestila pred vratima Nipona kao bogomdano tržište za japansku robu; a Manxurija bogata ugljem i gvožđem, bogata žitom koje se na ostrvu ne može uspešno uzgajati, bogata ljudskim resursima za industriju, za oporezivanje i rat Manxurija sudbinski pripada Japanu. Po kom pravu? Po onom istom po kome je Engleska uzela Indiju i Australiju, Francuska Indokinu, Nemačka Šantung, Rusija Port Artur, a Amerika Filipine pravu potrebe jačeg. Opravdanja na dugi rok ne bi bila potrebna; sve što je bilo potrebno bila je sila i prilika. U očima Darvinovog sveta uspeh opravdava svako sredstvo.Prilika se velikodušno pružila najpre sa velikim ratom, potom raspadom evropskog i američkog ekonomskog života. Rat ne samo da je ubrzao proizvodnju u Japanu (kao i u Americi) otvorivši industriji idealno strano tržište jedan kontinent u ratu; on je istovremeno okupirao i oslabio Evropu, ostavivši Japanu gotovo slobodne ruke na Istoku. Tako je on 1914 napao Šantung; a godinu kasnije ponudio Kini onaj "Dvadeset jedan zahtev" koji bi, da je sproveden, napravio od Kine xinovsku koloniju malog Japana.Grupa /I/ u Zahtevima tražila je da Kina prizna japansku vrhovnu vlast u Šantungu; Grupa /II/ odnosila se na određene industrijske povlastice i priznavanje specijalnih prava Japana u Manxuriji i istočnoj Mongoliji; Grupa /III/ je predlagala da najveće rudarske kompanije na kontinentu postanu zajednički interes Kine i Japana; Grupa /IV/ (usmerena na američki zahtev za otvaranje luke za utovar uglja pored Fučoua) sadržavala je uslov da se "ni jedno ostrvo, pristanište ili luka duž obale ne sme ustupiti bilo kojoj trećoj državi." Grupa /V/ skromno je sugerisala da bi od sada Kinezi morali imati japanske savetnike za svoje političke, ekonomske i vojne poslove; a policijska vlast u svim većim gradovima Kine bila bi pod zajedničkom upravom Kineza i Japanaca; da bi Kina morala kupovati najmanje pedeset odsto svog oružja od Japana; da bi Japanu trebalo da dozvoli da izgradi tri važne železničke pruge u Kini; i da Japan dobije pravo da slobodno gradi pruge, rudnike i luke u provinciji Fukijan. Sjedinjene Države su protestvovale sa obrazloženjem da neki od ovih zahteva narušavaju teritorijalni integritet Kine i princip Otvorenih vrata. Japan je povukao Grupu /V/, preinačio ostale Zahteve i predao ih 7. maja 1915. Kini uz ultimatum. Kina ih je prihvatila sledeći dan. Usledio je bojkot japanske robe u Kini; ali Japan se oslonio na istorijski tačnu pretpostavku da bojkot pre ili kasnije nestaje pred tendencijom trgovine da sledi liniju najnižih cena. Godine 1917. milozvučni vikont Išii je američkom narodu objasnio položaj Japana i ubedio državnog sekretara Lensinga da potpiše sporazum kojim se "Japanu priznaju posebni interesi u Kini, prvenstveno u onom delu na kome se dve

države graniče." Na Vašingtonskoj konferenciji 1922., državni sekretar Hjuz je uspeo da nagovori Japance da priznaju princip "Otvorenih vrata" u Kini i da se zadovolje sa mornaricom koja po veličini čini šezdeset odsto veličine engleske ili američke mornarice. 451 Na kraju Konferencije, Japan se saglasio da Kini vrati deo Šatunga (Đingtao) koji je u ratu osvojio od Nemačke. Anglo-japanski pakt je umro tihom smrću, a Amerika je slatko sanjala o večnom miru.Iz ovog mladalačkog uzdanja u budućnost proistekao je jedan od najozbiljnijih promašaja američke diplomatije. Obavešten da je stanovništvo pacifičke obale uznemireno doseljavanjem Japanaca u Kaliforniju, predsednik Teodor Ruzvelt je 1907., sa zdravorazumskim osećanjem koji se krio iza njegove javne galame, tiho sklopio sa japanskom vladom "Xentlmenski sporazum" po kome se Japan obavezao da će zabraniti iseljavanje svojih radnika u Sjedinjene Države. Ali, visina stope nataliteta kod onih koji su se već doselili i dalje je brinula zapadne države i neke od njih su donele zakone kojima se ne dozvoljava strancima da steknu vlasništvo nad zemljom. Kada je 1924. američki Kongres odlučio da ograniči useljavanje, odbio je da na azijske rase primeni princip kvota na osnovu kojih se ograničavao ulazak evropskim doseljenicima; umesto toga on je potpuno zabranio useljavanje Azijata. Isti bi s rezultat otprilike dobio primenom kvota na sve rase, bez diskriminacije ili imenovanja; a sekretar Hjuz je protestovao "da je propis potpuno nepotreban čak i za svrhu za koju je formulisan." Ali, usijane glave su protumačile kao pretnju upozorenje japanskog ambasadora na "ozbiljne posledice" koje bi zakon mogao da izazove; i u groznici ozlojeđenosti usvojen je Zakon o useljavanju.Ceo Japan je usplamteo na potez koji je izgledao kao namerna uvreda. Organizovani su mitinzi, držani govori, a jedan patriota izvršio je "hara-kiri" pred vratima kuće vikonta Inouja kako bi izrazio nacionalno osećanje sramote. Japanski lideri, svesni da je zemlja oslabljena zemljotresom iz 1923., sačuvali su mirnoću i čekali podesnu priliku. U prirodnom toku događaja morao je doći trenutak kada će Amerika i Evropa biti slabe; a tada će Japan iskoristiti svoju drugu priliku i sa zadrškom se osvetiti.Kada je usledio najveći od svih ratova praćen gotovo najvećom od svih depresija, Japan je video svoju dugo čekanu šansu da utvrdi svoju vlast na Dalekom istoku. Objavivši da kineske vlasti u Manxuriji kinje japanske trgovce, a ustvari uplašen da njegovoj železnici i drugim ulaganjima preti propast od kineske konkurencije, Japan je u septembru 1931. dozvolio svojoj armiji da na sopstvenu inicijativu napadne Manxuriju. Kina, u haosu zbog revolucije, pokrajinskog separatizma i potkupljivih političara, nije bila u stanju da se jedinstveno suprotstavi, sem da ponovo uvede bojkot japanske robe; a kada je Japan, navodno protestvujući protiv propagiranja bojkota napao Šangaj (1932.), samo je deo Kine ustao da se suprotstavi napadu. Protest Sjedinjenih Država oprezno su, "u principu" podržale evropske sile previše okupirane svojim pojedinačnim trgovačkim interesima, da bi preduzele odlučnu i jedinstvenu akciju protiv dramatičnog okončanja kratke vlasti belog čoveka na dalekom Istoku. Liga nacija je osnovala komisiju pod erlom Litonom, koja je sprovela bez sumnje potpunu i nepristrasnu istragu i o tome napravila izveštaj; ali Japan se povukao iz Lige na istoj osnovi na kojoj je Amerika 1935. odbila da bude članica Međunarodnog suda da ne želi da joj sudi Sud njenih neprijatelja. Bojkot je smanjio japanski izvoz u Kinu za četrdeset sedam odsto u periodu između augusta 1932. i maja 1933.; ali u međuvremenu, japanska trgovina je istisnula kinesku sa Filipina, iz malajskih država i sa Južnih mora i, već 1934 japanski diplomati, uz podršku kineskih državnika, uspeli su da nateraju Kinu da usvoji carinski zakon koji je davao prednost japanskim proizvodima nad onima poreklom iz zapadnih sila.U martu 1932., japanska vlada imenovala je Henrija P'u Jia, naslednika

prestola Manču u Kini, za glavnog zapovednika nove države Mančukuo; a dve godine kasnije proglasila ga je carem po imenom Kang Teh. Visoki činovnici bili su ili Japanci ili podvodljivi Kinezi; ali iza svakog kineskog državnog činovnika stajao je japanski savetnik. I dok se princip "Otvorenih vrata" tehnički i dalje poštovao, nađeni su načini da trgovina i resursi Mančukuoa pređu u japanske ruke.45 Doseljavanje iz Japana nije uspelo, ali je priliv japanskog kapitala bio ogroman. Gradile su se železnice kako za trgovačke tako i za vojne svrhe, brzo širili putevi, a sa Sovjetima su započeti pregovori o kupovini kineske istočne železnice. Japanska armija, pobednička i sposobna, ne samo da je organizovala novu državu, već je diktirala politiku vlade u Tokiju. Ona je osvojila provinciju Đehol za Pu Jia, napredovala gotovo do Pekinga, velikodušno se povukla i čekala svoj trenutak.U međuvremenu, japanski predstavnici u Nankingu ulagali su svaki "jen" da bi privoleli kinesku vlada da prihvati japansko vođstvo u svakom ekonomskom i političkom aspektu kineskog života. Kada osvoji Kinu, vojnički ili zajmovima, Japan će biti spreman da se obračuna sa svojim starim neprijateljem nekada carevinom svih Rusa, sada Savezom Sovjetskih Socijalističkih Republika. Duž mongolskog karavanskog puta kroz Kalgan i Urgu, ili preko mančukuovske granice u Čiti, ili na bilo kome od stotinu ranjivih mesta na kojima Transsibirska železnica, još uvek u većem delu Dalekog istoka jednotračna, vijuga oko nove države, japanska armija može da napadne i preseče kičmenu moždinu koja povezuje Kinu, Vladivostok i TransBajkal sa ruskom prestonicom. Grozničavo, herojski, Rusija se priprema za neizbežan sukob. U Kuznjecku i Magnetogorsku ona podiže ogromne rudnike uglja i čeličane, koji se mogu pretvoriti u xinovske fabrike oružja; a u Vladivostoku roj podmornica spreman je da se pozabavi japanskom flotom, dok na stotine bombardera budno posmatra japanske proizvodne i transportne centre, kao i njihove krhke drvene gradove.Iza ovog zlosutnog paravana stoje ukroćene i frustrirane zapadne sile: Amerika besna zbog gubitka kineskog tržišta, Francuska zabrinuta zbog Indokine, Engleska uznemirena zbog Australije i Indije i umorna od japanske konkurencije ne samo u Kini već širom njene imperije na Istoku. Ipak, Francuska je spremnija da finansijski pomogne Japan nego da mu se suprotstavi; a lukava Britaničeka sa neviđenom strpljivošću, nadajući se da će svaki od njenih jakih konkurenata u azijskoj trgovini uništiti jedan drugog i ostaviti ponovo svet Engleskoj. Svakog dana sukob interesa postaje sve akutniji i približava se otvorenom sučeljavanju. Japan insistira da strane kompanije koje prodaju naftu Japanu drže rezerve goriva dovoljne da se, u slučaju potrebe, ostrvo može snabdevati pola godine. Mančukuo je zatvorio vrata nejapanskoj nafti. Japan je, uprkos protestima Amerikanca i veta urugvajskog predsednika uspeo da dobije dozvolu urugvajskog parlamenta da na reci Plata izgradi slobodnu bescarinsku luku za uvoz ili proizvodnju japanske robe. Iz tog strateškog centra krenuće trgovinski i finansijski prodor u Latinsku Ameriku, ritmom koji nije zapamćen od vremena brzog nemačkog osvajanja južnoameričke trgovine, što je pridonelo izbijanju velikog rata i američkom ulasku u njega. Dok sećanja na rat počinju da blede, pripreme za novi rat postale su dnevna zapovest.Mora li Amerika zaratiti sa Japanom? Naš ekonomski sistem daje klasi ulagača tako velikodušni deo bogatstva koje stvara nauka, upravljanje i rad da masi proizvođača ostaje premalo da bi im to omogućilo da kupuju koliko i proizvedu; stvara se višak proizvoda koji vapi za osvajanjima stranih tržišta kao jedine alternative za nastavak proizvodnje ili širenju potrošačke moći kod kuće. Ali ovo je još aktuelnije za japanski privredni sistem nego za naš sopstveni; i on takođe mora da osvoji strana tržišta, ne samo da bi održao svoje centralizovano bogatstvo, već da bi obezbedio gorivo i sirovine nužne njegovoj industriji.

Gorkom ironijom istorije taj isti Japan, koji je Amerika izvukla iz mirne poljoprivrede 1853. i podstakla njegov industrijski i trgovinski razvoj, sada ulaže svu svoju snagu i prepredenost da kroz depresirane cene pobedi, a kroz osvajanja ili diplomatiju kontroliše upravo ona azijska tržišta na koja je Amerika usmerila svoje nade kao na potencijalno najveći ventil za višak svojih proizvoda. U istoriji, kada dve zemlje konkurišu za ista tržišta, obično ona zemlja koja izgubi u ekonomskoj konkurenciji, a jača je u resursima i naoružanju, objavljuje rat svom neprijatelju.

- Z a v r š n a r e č

ISTOČNO NASLEĐE

Prošli smo nevoljno brzo kroz četiri hiljade godina istorije najbogatijih civilizacija najvećeg kontinenta. Nemoguće je time shvatiti ove civilizacije ili im odati poštovanje koje zaslužuju; jer kako nečiji um, u toku jednog čovečijeg života, da razume ili proceni nasleđe jedne rase? Institucije, običaji, umetnost i moral jednog naroda predstavljaju prirodnu selekciju na osnovu bezbrojnog eksperimentisanja u pokušajima i grešakama, prikupljenu mudrost svih njegovih generacija koju je nemoguće sistematski prikazati; ni inteligencija filozofa ni um studenta nisu dovoljni da bi je u celosti obuhvatili, još manje da bi ih ispravno ocenili. Evropa i Amerika su razmažena deca i unuke Azije i nikada nisu sasvim shvatile bogatstvo svog predklasičnog nasleđa. Ali ako sada saberemo ona umeća i tokove koje je Zapad nasledio od Istoka, ili koji su se, prema našem sadašnjem i ograničenom saznanju, najpre pojavili na Istoku, otkrićemo da nesvesno formiramo konture civilizacije.Prvi element civilizacije je rad obrađivanje tla, zanatstvo, saobraćaj i trgovina. U Egiptu i Aziji srećemo se sa najstarijom do sada poznatom obradom tla,452

najstarijim sistemima navodnjavanja i prvom poznatom proizvodnjom onih okrepljujućih pića bez kojih, očito, savremena civilizacija teško da bi postojala piva, vina i čaja. Zanatstvo i konstrukcija bili su u Egiptu pre Mojsija isto toliko razvijeni kao i u Evropi pre Voltera; građenje ciglama ima istoriju staru barem koliko Sargon /I/; grnčarski točak i kolski točak najpre su se pojavili u Elamu, platno i staklo u Egiptu, svila i barut u Kini. Konj je stigao iz srednje Azije u Mesopotamiju, Egipat i Evropu; feničanski brodovi su oplovili Afriku pre Periklovog doba; kompas je stigao iz Kine i u Evropi napravio trgovinsku revoluciju. Sumer nam pokazuje prve poslovne ugovore, prvi kreditni sistem, prvo korišćenje zlata i srebra kao standarda vrednosti; a Kina prva postiže čudo prihvatanja papira kao zamene za srebro i zlato.Drugi element civilizacije je vlada organizacija i zaštita života i društva preko klana i porodice, zakona i države. Seoska zajednica pojavila se u Indiji, a grad-država u Sumeru i Asiriji. Egipat vrši popis stanovništva, ubire poreze na prihod i vekovima održava unutrašnji mir sa primerenim minimuma sile. Ur-Engur i Hamurabi formulišu velike zakonske kodekse, a Darije organizuje, svojom carskom vojskom i garnizonima, jednu od najbolje organizovanih imperija u analima vladanja.Treći element civilizacije je moral običaji i ponašanje, savest i milosrđe; zakon ugrađen u duh, koji na kraju rađa ono osećanje dobra i zla, onaj red i disciplinu želje, bez kojih se društvo raspada na pojedince i pada kao žrtva neke koherentne države. Uglađenost je stigla sa starih dvorova Egipta, Mesopotamije i Persije; čak i danas Daleki istok bi mogao da grubi i nestrpljivi Zapad uči manirima i dostojanstvu. Monogamija se pojavila u Egiptu i počela svoju dugu borbu da se dokaže i preživi u konkurenciji sa nepravednom ali eugeničnom poligamijom Azije. Iz Egipta se čuo prvi poziv na ljudsko sabratstvo, prva formulacija moralne savesti čovečanstva.Četvrti element civilizacije je religija korišćenje čovekovih natprirodnih verovanja za utehu u patnji, za oplemenjivanje karaktera i jačanje društvenih instinkata i reda. Najviše negovani mitovi i tradicije Evrope vode poreklo iz Sumera, Vavilona i Judeje; na tlu Istoka nastale su priče o stvaranju i poplavi, padu i spasenju čoveka; a od brojnih boginja majki, naposletku je rođen "najlepši cvet sve poezije", kako je Hajne nazvao Mariju, Majku Božju. Iz Palestine potiče monoteizam, najlepše pesme ljubavi i uznošenja u književnosti, najusamljeniji, najsmerniji i najimpresivniji lik u istoriji.Peti element civilizacije je nauka jasno viđenje, tačno beleženje, nepristrano isprobavanje i polagano prikupljanje znanja dovoljno objektivnog da omogući predviđanje i kontrolu. Egipat razvija aritmetiku i geometriju i pravi kalendar; egipatski sveštenici i lekari bave se medicinom, istražuju bolesti sistematski, vrše na stotine različitih hirurških zahvata i anticipiraju nešto od Hipokratove zakletve. Vavilon proučava zvezde, crta zodijak i daje nam današnju podelu meseca na četiri nedelje, vremena na dvanaest časova, časa na šezdeset minuta, minute na šezdeset sekundi. Indija preko Arapa širi svoje proste brojke i magične decimale, učeći Evropu veštini hipnotizma i tehnici vakcinacije.Šesti element civilizacije je filozofija pokušaj čoveka da uhvati nešto od one totalne perspektive, za koju u svojim periodima skromnosti zna da može da je poseduje samo u beskonačnosti; smelo i beznadno ispitivanje prvih uzroka postojanja stvari i njihovog krajnjeg značenja; razmišljanje o istini i lepoti, o vrlini i pravdi, o idealnom čoveku i državama. Sve ovo se pojavljuje na Istoku nešto ranije nego u Evropi: Egipćani i Vavilonci razmišljaju o ljudskoj prirodi i sudbini, a Jevreji pišu neprolazne komentare o životu i smrti, dok Evropa čami u varvarstvu; Hindus se igra logikom i epistemologijom u najmanju ruku istovremeno kad i Parmenid i Zenon iz Eleje; Upanišade se bave metafizikom, a Buda izlaže veoma savremenu psihologiju nekoliko vekova pre rođenja Sokrata. I ako Indija uvlači filozofiju u

religiju i ne uspeva da otrgne razum od nade, Kina odlučno sekularizuje svoju misao i daje, opet pre Sokrata, mislioca čijoj trezvenoj mudrosti gotovo da nije potrebna nikakva izmena da bi nam bila vodič u današnjem životu i inspiracija onima koji žele da časno upravljaju državom.Sedmi element civilizacije je pismo prenos jezika, obrazovanje mladih, razvoj pismenosti, stvaranje poezije i drame, podsticaj romanu i pisano sećanje na ono što se zbilo u prošlosti. Najstarije nama poznate škole su one u Egiptu i Mesopotamiji; i najstarije škole vladanja su egipatske. Iz Azije je, očigledno, stiglo pismo; iz Egipta alfabet, papir i mastilo; iz Kine, štampa. Izgleda da su Vavilonci sastavili najstarije gramatike i rečnike i osnovali prve biblioteke; a lako je moguće da su univerziteti Indije prethodili Platonovoj Akademiji. Asirci su ispolitirali hronike u istoriju, Egipćani naduvali istoriju u epiku, a Daleki istok je savremenom svetu dao one delikatne oblike poezije čija cela savršenost počiva na prefinjenom opažanju izraženom u prizoru trenutka. Nabonidos i Asurbanipal, čije su posmrtne ostatke iskopali arheolozi, bili su i sami arheolozi; a neke od basni kojima zabavljamo našu decu vuku korene iz drevne Indije.Osmi element civilizacije je umetnost ukrašavanje života prijatnom bojom, ritmom i oblikom. U njenom najjednostavnijem vidu ukrašavanju tela u ranim periodima egipatske, sumerske i indijske civilizacije nailazimo na elegantnu odeću, raskošni nakit i sablažnjivu kozmetiku. Lep nameštaj, elegantna grnčarija i izuzetne rezbarije u slonovači i drvetu ispunjavaju egipatske grobnice. Nesumnjivo da su Grci morali da nauče nešto od njihovih veština u vajanju i arhitekturi, slikanju i bareljefu, ne samo iz Azije i sa Krita, već od onih remek-dela koja su u njihovo vreme još uvek sijala ogledajući se u Nilu. Iz Egipta i Mesopotamije, Grčka je uzela modele za svoje dorske i jonske stubove; iz istih ovih zemalja do nas nije samo došao stub, već svod, kripta, prozorski sprat i kupola; a "zigurati" starog Bliskog istoka uticali su na oblikovanje današnje arhitekture u Americi. Kinesko slikanje i japanski drvorezi izmenili su ton i tok evropske umetnosti devetnaestog veka; a kineski porcelan je Evropi nametnuo takmičenje sa novim savršenstvom. Sumorna veličanstvenost gregorijanskog pojanja ide iz godine u godinu dalje u prošlost sve do žalobnih pesmi prognanih Jevreja bojažljivo okupljenih u rasejanim sinagogama.Ovo su samo neki od elemenata civilizacije i deo onog nasleđa koje je Istok ostavio Zapadu.Ipak, iz klasičnog sveta ostalo je još mnogo toga što se može dodati ovoj bogatoj baštini. Krit će podići civilizaciju gotovo isto toliko staru kao i egipatska i služiće kao most koji povezuje kulture Azije, Afrike i Grčke. Grčka će transformisati umetnost tragajući za savršenstvom a ne veličinom; ona će spojiti žensku delikatnost oblika i savršenost sa muškom arhitekturom i statuama Egipta i postati mesto najvećeg doba u istoriji umetnosti. Ona će preneti svim područjima književnosti kreativnu bujnost osećanja slobodnog uma; ona će zalihama evropske književnsti dodati razvučenu epiku, duboke tragedije, razdragane komedije i fascinirajuće istorije. Ona će osnovati univerzitete i, u jednom kratkom periodu, uvesti svetovnu nezavisnost misli; razviće više nego ikada ranije matematiku i astronomiju, fiziku i medicinu, i ostaviti ih u nasleđe Egiptu i Istoku; osnovaće prirodne nauke i naturalistički pogled na čoveka; dovešće filozofiju do svesti i reda i razmatraće potpuno racionalno sve probleme našeg života; oslobodiće školovanu klasu od crkvenih načela i sujeverja i pokušati da učini moral nezavisnim od pomoći natprirodnog. Ona će čoveka posmatrati pre kao građanina nego kao podanika; daće mu političku slobodu, građanska prava i nezabeleženi nivo umne i moralne slobode; stvoriće demokratiju i izmisliti pojedinca.Rim će se nadovezati na ovu raskošnu kulturu, proširiti je u svetu Mediterana, štititi je pola milenijuma od varvarskih napada i onda je preneti, preko rimske književnosti i latinskog jezika u severnu Evropu; on će ženu uzdići do moći i sjaja i

duhovne emancipacije, koju možda nikada pre nije spoznala; daće Evropi novi kalendar i naučiti je principima političkog organizovanja i društvene sigurnosti; uspostaviće prava pojedinca u uređenom sistemu zakona što će mu pomoći da kontinuitet održi kroz vekove bede, haosa i sujeverja.U međuvremenu će Bliski istok i Egipat ponovo procvetati, stimulisani grčkom i rimskom trgovinom i mišlju. Kartagina će ponovo oživeti sve bogatstvo i luksuz Sidona i Tira; "Talmud" će se množiti u rukama raspršenih ali odanih Jevreja; nauka i filozofija procvataće u Aleksandriji, a iz mešavine evropskih i istočnih kultura nastaće religija predodređena da delom razori, a delom sačuva i poveća, civilizaciju Grčke i Rima. Sve je bilo spremno da iznedri vrhunske epohe klasične antike: Atinu pod Periklom, Rim pod Avgustom i Jerusalim pod Herodom. Scena je postavljena za trostruku dramu Platona, Cezara i Hrista.